

VII. ULUSLARARASI KARADENİZ SEMPOZYUMU

T.C. Giresun Üniversitesi
Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi (KARASAM)
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Ana Tema: Türkiye-Rusya İlişkileri

Sempozyum Tarihi ve Yeri: 19-20 Ekim 2017 GİRESUN
Gezi: 21 Ekim 2017

Bildiri Özeti Gönderimi: 2-15 Mayıs 2017
Kabul Edilen Bildirilerin İlanı: 16 Haziran 2017
Tam Metin Gönderimi: 2 Ekim 2017
e-kitap: 30 Ekim 2017
Basılı Kitap: Kasım 2017

grukarasam.com

DOKAP

VII. ULUSLARARASI KARADENİZ SEMPOZYUMU

“TÜRK RUS İLİŞKİLERİ”

BİLDİRİLER E-KİTABI

19-20 EKİM 2017
GİRESUN

EDİTÖRLER

Yrd. Doç. Abbas KARAAĞAÇLI
Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN

EDİTÖR YARDIMCISI

İmran TURGUT

YAYIMA HAZIRLAYANLAR

İmran TURGUT
Sibel ÇETİNKAYA
Muammer DURLU

Haberleşme Adresi:

Giresun Üniversitesi
Karadeniz Stratejik Araştırmalar Merkezi
Sultan Selim Mah. EŞref Dizdar Cad. No: 5 GİRESUN
Tel: (454) 310 16 66

Bu kitabın tüm hakları Giresun Üniversitesi Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi (KARASAM)'ne aittir.
Yazıların fikri sorumlulukları yazarına aittir.
Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

ISBN: 978-975-2481-03-9

Sempozyum Onursal Başkanı

*Prof. Dr. Cevdet COŞKUN
Giresun Üniversitesi Rektörü*

Sempozyum Onur Kurulu

*Prof. Dr. Atilla SANDIKLI
Bilgesam Başkanı*

*Prof. Dr. Eden MAMUT
Karadeniz Üniversiteler Birliği Genel Sekreteri - Romanya*

*Prof. Dr. Giga ZADANIA
İlia State Üniversitesi Rektörü - Gürcistan*

*Prof. Dr. Levent ÜNER
Beypazarı Üniversitesi Rektör Yrd.*

*Prof. Dr. Mustafa ÇİN
Giresun Üniversitesi Rektör Yrd.*

*Prof. Dr. Mustafa Serkan SOYLU
Giresun Üniversitesi Rektör Yrd.*

*Ekrem YÜCE
DOKAP Başkanı*

*Süleyman ŞENSOY
TASAM Başkanı*

*Ayhan YÜKSEL
Araştırmacı Yazar - Tarihçi*

Sempozyum Düzenleme Komitesi Başkanı

*Yrd. Doç. Dr. ABBAS KARAĞAÇLI
KARASAM Müdürü - G.Ü Rektör Danışmanı*

Sempozyum Düzenleme Komitesi

Prof. Dr. Betül Karagöz YERDELEN

Doç. Dr. Şirin DİLLİ

Yrd. Doç. Dr. İhsan CORA

Yrd. Doç. Dr. Oktay KARAMAN

Yrd. Doç. Dr. Kemal ÇİFTÇİ

Yrd. Doç. Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Serdar KESKİN

Yrd. Doç. Dr. Alper KARAVARDAR

Yrd. Doç. Dr. Hany İsmail RAMADAN

Yrd. Doç. Dr. Salem KHALF

Arş. Gör. Tolga ÇIKRIKÇI

Arş. Gör. Arda ÖZKAN

Arş. Gör. Halit Levent ORMAN

Arş. Gör. Mustafa Malkoç YAŞAR

Arş. Gör. Ufuk PALA

Tolgahan KÖKEN

Metin ÇAKIROĞLU

Münire ÖZDEN

Cevdet ÖZMEN

Özlem YAMAK

İmran TURGUT

Muammer DÜMLÜ

Sibel ÇETİNKAYA

Ceren HAKYEMEZ

Mustafa KARACA

Ayşegül İNCESU

Ömer KAYA

Faruk BAKKAL

Oğulcan HAKYEMEZ

Pelin ÇOLAK

Sencer TAŞYONAR

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Abdullah KIRAN - Muş Alparslan Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet DEMİREL - Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Aıdar ABUOV - Kazakistan Avrasya Üniversitesi - Kazakistan

Prof. Dr. Alaaddin YALÇINKAYA - Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Engin OBA - Emekli Büyük Elçi, TASAM Başkan Danışmanı

Prof. Dr. Ali YAMAN - İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Anvarbek MOKOYEV - Kırgızistan Türkiye-Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN - Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşen Reyhan WOLFF - Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Azime Hülya UĞUR - Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Bahran AMİRAHMEDİYAN - Tabatabayi Üniversitesi - İran

Prof. Dr. Bayram BAYRAKTAR - Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Bayram KAYA - Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Burak S. GÜLBOY - İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Darhan KIDIRALI - Uluslararası Türk Akademisi Başkanı - Kazakistan

Prof. Dr. David HUNTER - American University - ABD

Prof. Dr. Enrico MOLINARO - Uluslararası İlişkiler Uzmanı - İtalya

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK - Ardahan Üniversitesi

Prof. Dr. Feridun TEKİN - Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Ghadir GOLKARIAN - Yakınođu Üniversitesi- KKTC

Prof. Dr. Gökhan KOÇER - Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan Ali KARASAR - Atılım Üniversitesi

Prof. Dr. Hasret ÇOMAK - Arel Üniversitesi

Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ - 29 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Kusein İSAYEV - Kırgızistan Türkiye-Manas Üniversitesi - Kırgızistan

Prof. Dr. Muhammet ARAFAT - Karadeniz teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Çağatay OKUTAN - Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ORAL -Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Nursulu ÇETİN - Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Raffaele MARCHETTI - Luiss Guido Carli Üniversitesi - İtalya

Prof. Dr. Ramazan SEVER - Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Rasim Özgür DÖNMEZ - Abanattizet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Recep KÖK -Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Selahattin SARI - Beykent Üniversitesi

Prof. Dr. Soyalp TAMÇELİK - Gazii Üniversitesi

Prof. Dr. Şefaatin SEVERCAN -Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Ünsal BEKDEMİR -Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Yaşar ONAY -İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Yılmaz KURT -Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Derya ALTUNBAŞ - Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Hasan OKTAY - Makedonya Vizyon Üniversitesi Rektör Yrd. - KAFKASSAM
Başkanı

Doç. Dr. İsmail KIVRIM - Gaziantep Üniversitesi

Doç. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ - Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Kürşad ZORLU - Ahii Evran Üniversitesi

Doç. Dr. Nazım ELMAS -Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Seyfi YILDIZ - Anadolu Ajansı Genel Müdürlüğü

Doç. Dr. Uğur ÖZGÖKER - Arel Üniversitesi

Doç. Dr. Vadim KARASTILYEV - Moskova Helseinki Grubu - Rusya Federasyonu

Doç. Dr. Gülşah KARAVARDAR - Giresun Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ŞİMŞEK - Konya Selçuk Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Hayrettin KARADENİZ - Giresun Üniversitesi - KARAKUM MD.

Yrd. Doç. Dr. İsmail Cem FERİDUNOĞLU - Giresun Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZMENLİ - Giresun Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Salem KHALF - Çanakkale 18 Mart Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Sinan DEMİRTÜRK - Gazi Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Uğur SEVİM - Giresun Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Yakup ÖMEROĐLU - Avrasya Yazarlar Birliği Genel Başkanı

ÖNSÖZ

Giresun Üniversitesi uzun yıllardır, periyodik olarak Karadeniz Sempozyumları düzenlemektedir. Bu sene yedincisini gerçekleştirdiğimiz Karadeniz Sempozyumunun ana temasını Türk - Rus ilişkileri olarak belirledik.

Sempozyum Düzenleme Kurulumuzun yaklaşık bir yıl süren, yoğun ve yorucu çalışmaları sonucunda, bu yılki sempozyumda konu başlıkları genişletilerek disiplinlerarası çeşitlilik arz eden bir program hazırlanmıştır.

Sempozyumla ilgili katılımcıların tüm sorularına yanıt bulabileceği web sayfamız faaliyete geçirilmiş olup bu site halen yayındadır.
<http://www.grukarasam.com/>

Elinizdeki bu kitap 19-20 Ekim 2017 tarihleri arasında, Giresun'da, Giresun Üniversitesi Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi ve İktisadi ve İdarî Bilimler Fakültesi işbirliği ile organize edilmiş olan 7. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu'nda sunulan konu başlıklarına göre sıralanmış II ciltten oluşan bildirileri içermektedir.

Sempozyum, hazırlık aşamasından bu kitabın sizlere intikaline kadar, tamamen Giresun Üniversitesinin öz kaynakları ile gerçekleşmiştir. Ancak sempozyumun sosyal programı çerçevesinde Giresun Valiliğine, Giresun Belediyesine, Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansına, Bulancak Belediyesine, vermiş oldukları destekler ve gösterdikleri ilgiden dolayı teşekkürü borç biliriz.

Sempozyuma gönderilen bildirileri inceleyerek bilimsel görüş ve katkılarını sunan tüm Bilim ve Danışma Kurulu, Hakem Heyeti üyelerine, zamanlarını bu bilimsel etkinliğe ayıran tüm katılımcı ve dinleyicilere Üniversitemiz adına teşekkür ederiz.

Büyük emek ve özveri ile meydana getirilen bu çalışmanın bilim dünyasının istifade edebileceği bir kaynak olması temennisiyle tüm okurlarımıza saygılar sunarız.

Sempozyum Düzenleme Kurulu

PROTOKOL KONUŐMALARI

Yrd. Doç.Dr. Abbas KARAAĞAÇLI
Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı

Sayın Valim, Sayın Rektörüm, Sayın Protokol, Sayın Basın Mensupları, dünyanın farklı ülkelerinden ve farklı üniversitelerinden gelen Sayın Akademisyenler, Üniversitemizin akademik ve idari personelleri, çok değerli izleyiciler, öğretmenler, öğrenciler ve saygıdeğer konuklar bugün yedincisini gerçekleştireceğimiz Karadeniz Sempozyumuna hoşgeldiniz, şeref verdiniz.

Üniversitemizin Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi (KARASAM) ile İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi işbirliğinde düzenlediğimiz ve ana teması Türkiye – Rusya ilişkileri olan VI. Uluslararası Karadeniz Sempozyumuna ülkemizin çeşitli illerindeki üniversitelerden ve birçok ülkeden katılım gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Türkiye – Rusya ilişkileri çok çeşitli bakış açılarıyla ele alınmış olacaktır.

Giresun Üniversitesi Karadeniz sahilinin en güzel şehirlerinden birinde kurulmuş ve stratejik konumu itibariyle, özellikle uluslararası alanda çalışmayı tercih etmiş bir üniversitedir. Düzenlenen bu ve bunun gibi sempozyumların akademik kazanımlara ve uluslararası alanda barışa, istikrara ve kalkınmaya hizmet etmesini temenni ediyoruz.

Sempozyumumuzun gerçekleştirilmesinde bize büyük destek sağlayan DOKAP Başkanı Sayın Ekrem YÜCE'ye , Giresun Belediyesine, Bulancak Belediyesine teşekkürlerimi sunuyorum.

Sempozyuma gönderilen çok sayıda bildiriye inceleyerek bilimsel görüşlerini bildiren Bilim ve Danışma Kurulu üyelerine, bu etkinliğe katılan tüm katılımcı ve dinleyicilere Üniversitemiz ve KARASAM adına teşekkür ediyorum.

**Giresun Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Cevdet COŞKUN**

Sayın valim, kıymetli protokol, uzak coğrafyalardan ve ülkemizin farklı kentlerindeki üniversitelerden ilimize ve üniversitemize gelmiş bulunan değerli konuklarımız, kıymetli meslektaşlarım, basınımızın seçkin temsilcileri, üniversitemizin akademik ve idari personelleri ve sevgili öğrenciler. 7. Uluslararası Karadeniz Sempozyumuna hoş geldiniz, şeref verdiniz.

Giresun Üniversitesi olarak, eğitim-öğretim ve araştırma-geliştirme faaliyetlerimizin yanı sıra ulusal ve uluslararası konferanslar aracılığıyla, ülkemiz başta olmak üzere komşu ülkeler ve dünyadaki gelişmeleri yakından takip ederek, olayların bilimsel ve akademik ortamda tartışılmasına büyük önem vermekteyiz. Son bir yıl içerisinde yirmi civarında uluslararası etkinlik tertip eden üniversitemiz, 15 Temmuz hain darbe teşebbüsünün hemen ardından Uluslararası Demokrasi ve Darbeler Sempozyumunu düzenleyerek bu olayın bilimsel bir zeminde tartışılmasına da zemin hazırlamıştır. Bugün de sizlerle birlikte önemli bir sempozyuma ev sahipliği yapmanın heyecanını yaşıyoruz.

Saygıdeğer konuklar,

Dünya siyasetinin yeniden şekillendiği şu günlerde, Türkiye ve Rusya gibi toprakları hem Asya'da hem de Avrupa'da bulunan ve bölgede iki etkin güç olan iki ülkenin yakın temas ve işbirliği içinde olmasının hayati önem taşıdığı bir süreç yaşıyoruz. İki ülkenin ilişkilerinin geliştirilmesinin, gerek bölgeye gerekse dünyaya pozitif bir etki yapacağı kanısındayız. Bu bağlamda Giresun Üniversitesi olarak, yalnız uluslararası ilişkilerle sınırlı kalmayıp, enerji- ihracat-tarih-coğrafya-edebiyat-sinema-turizm gibi birçok farklı alanda konuların ele alınacağı 7. Uluslararası Karadeniz Sempozyumunun ana temasını Türk-Rus ilişkileri olarak belirledik.

Bir yıl kadar süren uzun bir hazırlık çalışmasının sonucunda gerçekleştireceğimiz 7. Uluslararası Karadeniz Sempozyumuna ilgi hayli fazla oldu. Yirmi ülkeden iki yüze yakın bildiri başvurusu aldık. Bugün burada Orta Asya-Avrasya-Orta Doğu-Afrika ve Balkanlardan akademisyenler, yazarlar, emekli diplomatlar, iletişimciler gibi alanlarında uzmanlaşmış değerli bilim insanlarını konuk ediyoruz. Öğrencilerimizi kendi alanlarında ün yapmış bu insanlarla buluşturmak bizleri gururlandırmaktadır. Ayrıca sempozyumun kitabının yayımlanacak olması da, bu değerli bilgi ve birikimlerin hem öğrencilerimize hem de gelecek nesillere kalıcı kaynak olarak aktarılmasına imkân sağlayacaktır.

Sözlerimi burada tamamlarken; sempozyumun gerçekleşmesinde emeği geçen başta Sayın Valimiz Harun SARIFAKIOĞULLARI'na, Giresun Belediye Başkanı Sayın Kerim AKSU'ya, DOKAP Başkanı Sayın Ekrem YÜCE'ye, Bulancak Belediye Başkanı Sayın Recep YAKAR'a; sempozyum düzenleme komitesi üyelerine, akademik-idari personellerimiz ve öğrencilerimize, basınımıza, katılımlarıyla bizleri onurlandıran siz değerli konuklarımıza teşekkür ediyor, saygılarımı sunuyorum.

Giresun Valisi Harun SARIFAKIOĞULLARI

Sayın konuklar,

Bugün sempozyumda gerek yerli gerek yabancı akademisyenler değerli bildirimlerini sunacaklar. Buradaki birikimlerin hem akademik hem de düşünce yaşamına önemli katkılar sağlayacağına inanıyorum.

Son yıllarda bölgede hızlı bir değişim yaşanmaktadır. Bu noktada Türkiye-Rusya ilişkileri büyük önem kazanmaktadır. Sempozyumun verimli geçmesini temenni ederken, düzenlenmesinde emeği geçen herkese ve siz değerli katılımcılara teşekkür ediyorum.

Kerim AKSU
Giresun Belediye Başkanı

Türkiye bulunduğu konum ve jeostratejisi gereği Avrasya politığının önemli yapıtaşlarından biridir. Tarihi olarak çok köklü ve derin ilişkilerimiz olan İran ve Rusya hem bölgesel hem de uluslararası arenada önemli güç odakları olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Dünya siyaset sahnesinde yaşadığımız süreçte yüzünü batıya dönmüş, dünya enerji havzalarının geçiş noktası olan ve 3 kıtanın kavşağı olan ülkemiz, Ortadoğu politığında yaşanan sıkıntılı sürecin arap baharıyla başlayıp coğrafyaların yeniden tanzim edilmeye çalışıldığı süreçte okyanusun ötesinden ziyade sınırdış olduğu komşularıyla bir arada yaşayacağını unutmamalıdır.

Tarihin her dönemecinde birbirine her konuda ihtiyaç duyan ve duyacak olan Türkiye-Rusya –İran üçgeni bölgeselden ziyade uluslararası dominant başarı gücüdür. Bu gün ortadoğuda yaşanan sıkıntıların kökeni hepimizce malumdur. Çözümü diğer aktörlerde aramak çözümsüzlüğü derinleştirmektedir. Çözümün anahtarı bu iç ülkenin stratejik işbirliği ve tarihin derinliklerinden gelen tecrübelerden çıkarttığımız dersler olmalıdır. Silah ve kanla yazılan hikâyeler hep acı sonla bitmiştir. Tarih bunun örnekleriyle doludur. “*Yurtta sulh cihanda sulh*” felsefesinin değeri bugün daha iyi anlaşılmakta ve anlam kazanmaktadır.

İlişkileri çok köklü ve derin olan Türkiye-Rusya-İran bu köklü geçmişin deneyimlerini karşılıklı çıkarlara saygı perspektifinde ahlaki, insani, siyasi ve ekonomik olarak geliştirmeye mecburdur. Çünkü hiçbirimizin gidecek başka bir vatani coğrafyası yoktur.

Sempozyumda ele alınacak konularda yapılacak analizlerin faydalı olacağına inanıyorum. Böyle bir programın düzenlenmesinde emeği geçen herkese teşekkür ediyorum, saygılar sunuyorum.

Ekrem YÜCE
Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı Başkanı

Değerli katılımcılar,

Giresun Üniversitemize bağlı Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi, KARASAM kurulduğu günden bugüne birçok değerli çalışmaya imza atmıştır. Merkezimiz, ağırlıklı olarak güncel dış politika konularına odaklanarak; Karadeniz jeopolitiği, Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkeler arasındaki ilişkiler ve işbirliği imkanlarını belirlemek, dünya ülkeleri ile Türkiye arasında politik, ekonomik, kültürel işbirliğinin geliştirilmesi ve iyileştirilmesine imkan sağlamak amacıyla bir çok proje, toplantı, çalıştay, sempozyum ve benzeri etkinlikleri başarıyla yürütmüştür. Biraz önce ifade etmiş olduğum hedefler doğrultusunda bugün yedincisi düzenlenen Uluslararası Karadeniz Sempozyumu, çok önemli bir tematik alanı icra etmek için toplanmış bulunmaktadır; Türkiye-Rusya ilişkileri.

Kıymetli hanımefendiler, beyefendiler,

Devletler ve medeniyetler sahnesinin iki büyük aktörü, dünya tarihinin iki büyük yazarı, Türkiye ve Rusya. Türk-Rus ilişkilerinin geçmişi, takvimi yüzyıllara dayanan bir perspektifle ele alınmalıdır. Beş yüzyılı aşan Türk-Rus ilişkilerinin tarihçesine baktığımızda, barış ve iş birliğine dayanan dönemlerin olduğu küçümsenemez. Öyle ki, 1665-1917 yılları arasında, Çarlık Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında sekiz büyük barış antlaşması imzalanmıştır. 1917 Ekim Devrimi'yle birlikte temelleri atılan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve Kurtuluş Savaşı'yla birlikte kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk bağımsızlık dönemleri, ikili ilişkilerde yeni bir aşamanın başlamasına imkân tanımıştır. 1980'li yıllardan günümüze değin ikili ilişkiler, daha işlevsel, yapısal ve pragmatik bir yaklaşımla farklı bir boyut kazanmıştır. Bunun gerekçelerinden biri, Türk ve Rus dış politikasındaki karar alıcıların, dış dünyaya açılmak amacıyla ekonomik araçların önemini farklı açılardan kavramış olmalarıdır. Öte yandan, Soğuk Savaş sonrasında uluslararası sistem değişkenleri, ikili ilişkilerde olduğu kadar bölgesel politikalarda da farklı açılımlar ve alternatifler sunmuştur.

Rusya cephesine baktığımızda, 2000'li yıllardan itibaren dış politika, ulusal güvenlik ve ekonomik yaklaşımlar açısından seçeneklerini netleştirmiş bir ülke tablosuyla karşı karşıya kalmış bulunmaktayız. Bu yönelimler hiç kuşkusuz Türk dış politikasının girdilerini ve karar alıcılarını dolaylı ve doğrudan etkilemektedir.

1990'lı yıllarda jeopolitik ve jeoekonomik birçok konu, her iki taraf açısından farklı biçimlerde algılanmaktaydı ve bu farklılıklar, ikili ilişkiler düzeyinde, daha çok siyasal anlaşmazlıklar oluşturmakta ya da var olan uzlaşmazlık konularının derinleşmesine yol açmaktaydı. 2000'li yıllarda ise, uluslararası sistemin ikili ilişkiler üzerindeki etkisi yumuşamış ve yeni bir iş birliği ve stratejik ortaklık modeli başlamıştır. 1980'li yılların başlarından itibaren gelişen yeni süreçte dış politikanın ekonomik araçlarının ikili ilişkiler

düzeyinde ön plana çıkarılması, daha çok siyasal alanlarda yoğunlaşan sorunların azalmasına katkıda bulunmuştur.

Nitekim bu yeni oluşumun, Türk-Rus ilişkilerinde de belirli kazanımları ortaya çıkardığını gözlemlemekteyiz. Günümüzde, Türk-Rus ilişkileri çok farklı bir yapıya kavuşmuş ve Rusya, Türkiye için en önemli dış ticaret ortaklarından birisi olmuştur. Her iki ülkedeki iç politika dengelerine egemen olan söylemlerin dönem dönem farklı sapmalarda bulunması, karşılıklı bazı sorunların yaşanmasına neden olsa da bunların ötesinde güçlenen ekonomik ilişkiler bu süreçte dengeleyici bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Ekonomik ilişkilerin karşılıklı olarak gelişmesi ve bu yeni oluşumun kültürel ve toplumsal araçlarla desteklenmesi, her iki ülkenin karşılıklı kamuoyu algılarının da pozitifleşmesini sağlamıştır. Aynı zamanda, ekonomik alandaki bu fırsatlar her iki ülke için dünya pazarlarındaki rekabetleri açısından da kazanımlar sağlamıştır.

Değerli katılımcılar,

Görüldüğü üzere Türk-Rus ilişkileri deneyimlediği konular çerçevesinde birçok iniş ve çıkışları yaşamış bulunmaktadır. Dünya devletleri arasında, kendine özgü stratejiler geliştiren ve geliştirdiği stratejilerle tarihin akışına yön veren bu iki büyük medeniyet, kadim devlet kültürleriyle uluslararası mecrada meydana gelen kriz ve sorunların çözümünde olmazsa olmaz taraflar olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Türkiye ve Rusya'nın öncülük ettiği Astana süreci, dünyanın kanayan yarası Suriye'nin tekrar barış ve huzura kavuşmasında önemli fonksiyonları yerine getireceği umudunu taşımaktayım.

Değerli hanımefendiler, beyefendiler,

Biraz önce ifade ettiğim gibi özellikle 2000'li yıllardan sonra ekonomik ortaklık tabanında yeniden şekillenen Türk-Rus ilişkileri, kalkınma odağında da birçok önemli projeyi hayata geçirmektedir. Özellikle enerji konusunda yapılan iş birlikleri, Türk-Rus doğalgaz nakil hatları gibi projeler sadece bölgesel ölçekte değil, küresel ölçekte de büyük öneme haiz projeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bunun yanında Rusya ile gerçekleştirilen dış ticarete özellikle tarım ürünlerimiz büyük önem arz etmekte, belirlenen ihtiyaçlar nezdinde özellikle narenciye ve benzeri ürünlerimiz Rusya Federasyonu'na ihraç edilmektedir. Bu durum ihracat politikalarımız kapsamında tarım ürünlerimizin üretim ve çeşitliliğini etkileyen önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde Türkiye için büyük önem arz eden nükleer enerji konusunda gerçekleştirilen işbirliği, Türk-Rus ilişkilerinin önemli kilometre taşlarından birisi olacaktır. İşte bu nedenledir ki aynı coğrafyanın iki komşu ülkesi, barış ve istikrar ekseninde birbirini tamamlayan ve geliştiren güçler olacaktır. Tıpkı veciz atasözümüzde ifade edildiği gibi, "*Komşu komşunun külüne muhtaçtır.*"

Değerli katılımcılar,

Türkiye-Rusya ilişkileri, geçmişten edindiği tecrübeler neticesinde geleceğe daha güçlü bir şekilde uzanacağı kanaatindeyim. Her şeyden önce, birbirine komşu coğrafya ve kültürün insanları olarak gelecekte farklı birçok alanda işbirliği ve ortaklıkların inşa edilmesi sadece bu iki devlet için değil tüm dünya için büyük bir kazanım olacaktır. İşte bugün burada siz değerli bilim insanlarının ortaya koyacağı fikir ve düşünceler Türkiye-Rusya ilişkileri zemininde tüm dünya barışı ve istikrarına önemli katkılar sunacaktır. Bu duygu ve düşüncelerle sempozyumumuzun başarılı geçmesini temenni ediyor, bu vesileyle sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçen başta Giresun Üniversitemiz, Valiliğimiz ve katkı sunan tüm taraflara şükranlarımı sunuyorum.

BİLDİRİLER

I. CİLT

İÇİNDEKİLER

Ak Parti Döneminde Vizesiz Geçişlerin Türkiye ve Gürcistan Ekonomilerine Etkilerinin Analizi Ahmet DENİZ ve Murat AKÇA.....	1-6
Türkiye-Rusya Dış Ticaret İlişkileri Çerçevesinde Tra1 Ve Tra2 Düzey 2 Bölgelerinin Rusya Federasyonu İle Dış Ticaretinin Ak Parti Dönemindeki Gelişimi Adem ÜZÜMCÜ, Murat AKÇA ve Samet TOPAL.....	7-27
Avrasyacılık Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri Ahmet Yavuz GÜRLER.....	28-35
Türk-Sovyet İlişkilerinin Anlaşılmasına Katkı Yapan İki Eser Ali Engin OBA.....	36-41
Avrasya ‘Da Türkiye Ve Rusya Anıl ÇEÇEN.....	42-47
Dünyanın Doğusu İle Batısı Arasında Türkler, Avrupa’nın Doğusu İle Batısı Arasında Ruslar Betül KARAGÖZ YERDELEN ve Tolga ÇIKRIKCI.....	48-59
Rusya’nın Kırım’a Yönelik Nüfus Politikası Cemile ŞAHİN.....	60-67
Türkiye-Rusya İlişkileri: Savunma İşbirliği Üzerine Bir Değerlendirme Cenk ÖZGEN.....	68-77
Türk-Rus İlişkilerinde «Nataşa» Algısı Şirin DİLLİ ve Cevdet ÖZMEN.....	78-85
KKTC’de Rus Ve Rusya Algısı Üzerine Elif Asude TUNCA.....	86-93
Suriye Krizi Bağlamında Astana Süreci Ghadir GOLKARIAN.....	94-99
Türkiye – Rusya Uçak Krizi Sonrasında Türkiye Turizmi Gonca YAŞAR ve Mustafa Malkoç YAŞAR.....	100-106
Soğuk Savaş Sonrası Rusya’nın Artan Bölgesel Etkisi Ve Türkiye Gizem CANSIZ.....	107-109
Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkileri: Dış Ticaret Üzerine Bir Değerlendirme Gökhan YİĞİT ,Abdulkadir UYRUN ve Ökkaş ARI.....	110-116
Rusya-Çin Uzlaşısı: Sistemsel Geleceğin Anahtarı Göktürk TÜYSÜZOĞLU.....	117-131

Avrupa Doğal Gaz Piyasasında Değişen Dinamiklerin Rus Gazının Rekabetine Ve Türkiye Doğal Gazı Işıl DEMİRTAŞ.....	132-143
Türkiye-Rusya İlişkilerinde Ermeni İddiaları Ve Ermenistan Boyutu Kamer KASIM.....	144-152
Rusların Türkiye'ye Gelme Nedenleri Nihal ARICAN KAYGUSUZ, Tülin KARADEMİR ve Kurtuluş Yılmaz GENÇ.....	153-160
Turizm Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri:Havacılık SektörüneYönelik Trend Analizi Uygulaması Mahmut BAKIR ve Hilal Tuğçe BAL.....	161-167
Rusya'nın Son Dönemlerdeki Suriye Politikası Mehmet DALAR.....	168-175
Türkiye-Rusya İlişkileri: Duygusalıktan Realiteye Mi? Mehmet DİKKAYA , Özgür KANBİR ve Bayram Veli DOYAR.....	176-196
Türkiye Ve Rusya Arasındaki Dış Ticaret İlişkileri Mehmet DURKAYA.....	197-207
Yeni Dünya Düzeni-Yeni Ortadoğu İnşasında “Türkiye-Rusya-İranÜçlüsü” Ve Avrasya Sürecinin Geleceği Mehmet Seyfettin EROL.....	208-215
Diplomatik Bir Meşrulaştırma Yöntemi Olarak Astana Süreci Metin AKSOY.....	216-221
Kafkasya'nın Türkiye Ve Rusya İçin Önemi Nesrin SARIAHMETOĞLU.....	222-234
Rusya'nın Orta Asya Politikaları Nursulu ÇETİN ve Zhulduz İMASHOVA.....	235-243
Putin Dönemi Türk-Rus İlişkileri: Krizler Fırsata Dönüşebilir Mi? Okan YEŞİLOT ve Burcu ÖZDEMİR.....	244-251
Rusya-Batı Rekabetinin Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkisi: Tıp Örneği Onur OKYAR.....	252-262

Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi (Bükreş Sözleşmesi) Kapsamında Giresun İlindeki Çevre Sorunlarının Değerlendirilmesi Özlem TUNÇ DEDE ve Mükrimin Şevket GÜNEY.....	263-270
Türkiye'nin Dış Ticaretinde Rusya'nın Yeri Ve Önemi Sadettin GÜLTEKİN.....	271-281
Türkiye İle Rusya Arasında Yaşanan Uçak Krizinin Türk Turizmine Yansımaları Salih MEMİŞ ve Hakan BENEK.....	282-284
Suriye Krizine Rusya Müdahalesi Ve Türkiye İçin Sonuçları Seda ÇAKMAK.....	285-290
Türkiye-Rusya İlişkilerinde Boğazlar Tartışması Selçuk DUMAN.....	291-305
Türk-Rus İlişkilerinde Karadeniz: Rekabet Mi İşbirliği Sahası Mı? Selim KURT.....	306-325
Rusya'nın Balkan Siyaseti (1856-1878) Serap TOPRAK.....	326-338
Suriye Krizi Bağlamında Türk-Rus İlişkileri Serdar KESGİN.....	339-341
Türkiye'nin Rusya İle İlişkilerinin İç Politikaya Yansıması (1946-1960) Şerif Demir.....	342-349
Türkiye - Rusya Arasındaki Doğal Gaz İş Birliği Seyfi YILDIZ, Alparslan UĞUR ve Ayşegül DURUCAN.....	350-362
Döviz Kuru Belirsizliğinin Türkiye'nin Rusya İhracatı Üzerindeki Etkisi Seymur AĞAZADE	363-369
Tarihte, Türk- Rus İlişkilerini Belirleyen Rus Politikaların Dinsel Analizi Sinan DOĞAN.....	370-379
Türk-Rus İlişkilerinde Evliliklerin Rolü Ve Ekonomiye Katkıları Cevdet ÖZMEN ve Şirin DİLLİ.....	380-388
Keit Ve Eco Kapsamında Karadeniz' De Daimi Türk – Rus İşbirliğinin Tesis Edilmesi Uğur ÖZGÖKER ve Güney Ferhat BATI.....	389-393

Mavi Akım Projesinin Türk İdari Hukukuna Etkileri Ural AKUZUM	394-397
Türkiye - Rus İlişkilerinin Türkiye Tarımına Etkisi Ünsal BEKDEMİR ve İbrahim SEZER	398-409
Türk-Rus İlişkilerini Politik Karikatürler Üzerinden Okumak: Uçak Krizi Örnek Olayı Yavuz BAYRAM	410-422
'حالة دراسة الأوساط الشرق منطقة' وال تنافرال تعاون مجالات في دراسة : ك يترتلا - عي سورلات اتاقل العال سدليم بدره خان، دنورالدين	423-434
ورهنات واقف :الجزاندرية الروسية العلاقات " :البحث عنوان Cherifa KLAA	435-443
وال تنافرال تقارب بين الروسية-التركزية العلاقات موسى مصطفى فى بيسان	444-450
Russian Relations - Turkish: A Study In The Areas Of Cooperation And Competition The Middle East Case Study Dakhane NOUREDDINE and Badra SALİM	451-464
التوجه شرقا؟ أثر الصعود الأورواسي الجديد على التوجهات الكبرى للإستراتيجية التركية Djallel KHECHIB.....	465-488
م 1991-2010 من ل ف ترة الروسية ية الترك العلاقات أف بيلى فى رج أال باحث	489-494
1920-1938 ال سوف ي تية وروسية ياتات ورك كمال مصطفى فى احمد عدنان مواهب	495-498
ال تركزية الروسية العلاقات تطور فى ل تركيال الجيواستراتى يجي الموقع أهمية Fares MAHMOUD and Salem KHALAF.....	499-505
وال تنمية العدالة حزب حكومة ظل فى الروسية -ال تركزية العلاقات حوادسي سمية	506-514

AK PARTİ DÖNEMİNDE VİZESİZ GEÇİŞLERİN TÜRKİYE VE GÜRCİSTAN EKONOMİLERİNE ETKİLERİNİN ANALİZİ

Ahmet DENİZ*
Murat AKÇA**

Özet

Gürcistan, Türkiye'nin kuzeydoğusunda yer alan, sınırına komşu bir ülkedir. Asya, Rusya, Kafkasya ve Orta Asya'ya açılan ulaşım ve ticaret yollarının merkezi konumundadır. Güney Kafkasya ve Orta Asya bölgelerini, Avrupa üzerinden geniş bir coğrafyaya bağlamaktadır. Ticaret yapmaya en elverişli ülkeler konumunda yer almaktadır. Gürcistan, Güney Kafkasya'da açık denizlere bağlantısı olan devlettir. Türkiye, batı açısından Asya ülkelerine bağlantısında ne kadar önemi bir konumda olduğu bilinmektedir. Gürcistan açısından, ülkemizin konumu Karadeniz'e bağlantı sağlayan Boğazlara sahip olmasından dolayı ekonomik önemlilik arz eden bir ülke durumundadır. Türkiye Gürcistan'a bağımsızlığını tanıdıktan sonra sadece siyasi alanda değil, ekonomik, teknolojik, turizm, eğitim gibi birçok alanda destekte bulunmuştur.

1988 yılında açılan Sarp Sınır Kapısı, ülkemizin ekonomisi açısından sınır ticaretinin yapıldığı önemli bir sınır kapısıdır. Bu sınır kapısının, birçok alt yapı eksiğinin olmasına rağmen büyük gelişme gösterdiği, gümrük verilerini yıllar itibari ile kıyasladığımızda görmekteyiz. Sınır ticaretinde bulunmak için çok sayıda insan, Sarp sınır kapısından giriş-çıkış yapmaktadır. Türk ekonomisi incelendiğinde bu sınır kapısının etrafında bulunan illerin ekonomik açıdan gelişme gösterdiğini söyleyebiliriz. Bölgede yaşayan halkın refah seviyesinin arttığı, bu sayede bölgenin ekonomik açıdan kalkındığı görülmüştür. Amacımız gümrüklerde uygulanan vizelerin kaldırıldığında ülke ekonomilerine katkısının olup olmadığının analiz ederek bölgesel kalkınmaya katkılarını görebilmektir. 10 Aralık 2011 yılında Türkiye-Gürcistan arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma gereğince iki ülke vatandaşları arasında vize uygulaması kaldırılmış ve kimlikle geçiş uygulaması başlamıştır. İki ülke açısından önemli bir sınır ticaret kapısı haline gelmiş ve büyük gelişmeler göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan, Kafkasya, Orta Asya, Sınır Ticareti, Sarp Sınır Kapısı.

ANALYSIS OF THE EFFECTS OF VISA FREE TRANSACTIONS IN TURKEY AND GEORGIA ECONOMIES IN AK PARTY PERIOD

Abstract

Georgia is a neighboring country in the north-east of Turkey. Georgia is in the central position of transportation and trade routes that open to Asia, Russia, Caucasus and Central Asia. That connects South Caucasus and Central Asia regions to a wide geography accross Europe. It is situated in the most favorable countries for trade. Georgia is the state that has links to the open seas in the South Caucasus. It is known that Turkey at a important location in terms of Western countries to connect to Asia countries. In terms of Georgia, our country's location has economic importance because of the Bosphorus which connects to the Black Sea. After recognizing its independence from Georgia, Turkey has found support not only in the political arena but also in many fields such as economic, technological, tourism, and education.

The Sarp Border Gate, opened in 1988, is an important border gate for border trade in terms of the economy of our country. We can see that this border gate has made great progress despite the fact that there are many infrastructural deficiencies, comparing the customs data with the years. A large number of people are entering and leaving the Sarp border gate to engage in border trade. When we examine the Turkish economy, we can say that the provinces around this border gate show economic development. It has seen that welfare level of the people living in the region has increased and by this means region has economically developed. Our aim is to see if the contributions to the country's economy are contributed to regional development by analyzing whether the visas applied at the customs are removed. On December 10, 2011, an agreement was signed between Turkey and Georgia. According to the agreement, visa applications between the citizens of the two countries have been abolished and the transition to identity has begun. In terms of both countries, it has become an important border trade gate and has shown great improvements.

Key Words: Georgia, Caucasus, Central Asia, Border Trade, Sarp Border Gate

* Trakya Üniversitesi, Keşan Yusuf Çapraz Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu, Banka ve Sigortacılık Bölümü, tel: 0542 300 34 08, mail:ahmetdenizz@hotmail.com.tr.

** Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, İktisat Teorisi Anabilim Dalı, Araştırma Görevlisi tel: 0507 854 3090,mail:murat_209@yahoo.com

1. Giriş

Türkiye'nin en önemli sınır kapılarından biri olan Sarp Sınır Kapısı 31 Ağustos 1988'de açılmıştır.

Türkiye'nin sadece Gürcistan'la olmayıp, geniş bir coğrafi bölgede hakimiyet sağlamıştır. Ülkemiz açısından sınır ticaret kapısı olmasının yanında bölgede büyük ekonomik gelişmeler göstermiştir. Sınır ticaretinin gelişim göstermesi bölgede yaşayan vatandaşların ekonomik yaşantılarını iyileştirmiştir. Sarp sınır kapısının açılmasıyla birlikte gelişen ticaret, AKP hükümetinin yaptığı ticari anlaşmalar ve kimlikle serbest dolaşım sayesinde bavul ticareti şeklinde gelişmiştir. Türkiye- Gürcistan arasında 10 Aralık 2011 yılında imzalanan bir anlaşma ile Sarp sınır kapısından yapılan geçişlerde iki ülke vatandaşları arasında vize uygulaması kaldırılmıştır. Kimlikle geçiş uygulaması başlamış, Türkiye de Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin ilk olarak Sarp sınır kapısında başlatılmış bir uygulamadır.

Türkiye-Gürcistan arasındaki eğitim ilişkilerinde, Gürcistan'da Türkçenin yabancı dil olarak askeri, polis okullarında ve bazı orta öğretim okullarında okutulmaya başlanmıştır. Türkçenin, bir ülkede yabancı dil olarak kabul edilmesi ise bir ilktir. Gürcistan'ın, Türkiye'ye arasında sosyo-ekonomik açıdan yaklaşımlarını sağlamıştır(Demir, 2003; 207-208).

2. Adalet Ve Kalkınma Partisi Dönemi Ekonomik İlişkiler

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan 12 Ağustos 2004 tarihinde, Gürcistan'a resmi ziyarette bulunmuştur. Gürcistan Başbakan'ı Zurab Zhvania'yla, Batum Havaalanı'nın ve BTC Projesi'ni müşterek olarak yapılı, işletilmesi konularında anlaşmışlardır. Erdoğan-Saakaşvili görüşmesinde, Gürcistan'ın Güney Osetya, Acara ve Abhazya'da yaşadığı sıkıntılar gündem görüşmeleri arasında yerini almıştır. Recep Tayyip ERDOĞAN, Gürcistan'ın toprak bütünlüğü konusuna değinmiştir. Gürcistan'ın ekonomik istikrarının Türkiye açısından çok önemli olduğunu vurgulamıştır. “*Sorunların barışçıl çözümünde elimizden gelen katkıyı yapmaya hazırız*” demiştir. Erdoğan, ekonomik açıdan iki ülke arasındaki ilişkilerin ivedilikle geliştirilmesinin gerektiğini vurgulamıştır. Gürcistan Cumhurbaşkanı Saakaşvili de aynı görüşlere yakın ifadeler sunarak, Türk işadamlarını ülkesine yatırım yapmak üzere özellikle davet etmiştir. Türkiye-AB müzakere sürecinin başlamasının ardından ülkemize gelen Gürcistan Başbakanı Zurab Nogaideli, Başbakan Tayyip Erdoğan'la yaptığı görüşmenin ardından Türk-Gürcü İş Konseyi toplantısına katılmıştır. Nogaideli, 3 Ekim'de başlayan Avrupa Birliği müzakerelerinin Gürcistan için de önemli bir gelişme olduğunu belirtti. Nogaideli, “*Bölgemizdeki tüm ülkeler ve bölge güvenliği açısından Türkiye'nin AB üyeliği çok önemli. Türk hükümetini takip etmeye ve desteklemeye devam edeceğiz. Türkiye bizim AB'ye açılan kapımız olacak*” dedi(Milliyet Gazetesi, 13 Ağustos 2004; 7).

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, 1992 yılından sonra Türkiye ve Gürcistan'ın ilişkilerinin artarak devam ettiğini belirterek, ancak bu gelişmeyi yeterli bulmadıklarını söylemiştir. *İstiyoruz ki, Gürcistan büyümesini, gelişmesini hızla tamamlasın. Bu konuda elimizden geleni yapmaya hazırız, diyen* Erdoğan, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda ilişkileri geliştirmeye kararlı olduklarını belirtmiştir. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, bu görüşmelerde Cumhurbaşkanı Mikhail Saakaşvili ve Başbakan Zhurab Zhvania'ya, Türkiye'nin BTC Petrol Boru Hattı Projesi'nin geciktirilmesinden duyduğu rahatsızlığı iletti. Erdoğan, istihdam alanlarıyla ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: *Gürcistan'a 100'den fazla işadamiyle geldim. Yaşanan sıkıntıların aşılması durumunda işadamlarımızın burada yatırım yapma arzusu daha da gelişecektir. Yatırımcı cesur olduğu kadar ürkektir. Cesur girer ama beklediğini alamadığı zaman ürkektir. Fakat önü açıldığı zaman da gider. Şu anda Gürcistan'ın en önemli beklentisi harcama yapmadan, harcama yapacakları buraya çekmektir. O zaman işsiz iş çıkacak, tüketim yapabilecek insan sayısı artacak, vergi kaynaklarında gelişme olacaktır. Ülkenin gayri safi milli hâsılasında da artış görülecektir ve böylece üretim ekonomisi güçlenecektir.”* şeklinde konuşmalar yapılmıştır(Milliyet Gazetesi, 13 Ağustos 2004; 7).

2.1.Türkiye Ve Gürcistan Arasında Serbest Ticaret Anlaşmaları

Türkiye ve Gürcistan arasında imzalan STA'dan önce Tablo 1' de görüleceği üzere; 1992, 2005, 2007, 2009'da iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri güçlendirmek amacıyla ekonomik ve ticari alt yapıları düzenleyen anlaşmalar imzalanmıştır. Türkiye ile Gürcistan arasında Serbest Tica-

ret Anlaşması (STA) müzakereleri 2007 yılı Şubat ayında başlamıştır. Kasım ayında yapılan dördüncü tur görüşmeler neticesinde STA görüşmeleri tamamlanmıştır. TBMM'den 29 Temmuz 2008 tarih ve 5792 sayılı Kanun ile geçen "Türki ye Cumhuriyeti ile Gürcistan Arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması" Bakanlar Kurulunca onaylanarak 24 Eylül 2008 tarih ve 2007

(Mükerrer) sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmış ve 1 Kasım 2008'de yürürlüğe girmiştir(Resmi Gazete, 2008http://www.resmigazete.gov.tr. 28.08.2017).

Tablo 1 : Türkiye-Gürcistan Ticaretini Düzenleyen Anlaşma ve Protokoller

Anlaşma	imza Tarihi
Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması	30.07.1992
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Antlaşması	30.07.1992
İkili Hava Ulaştırma Anlaşması	30.07.1992
Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması	30.07.1992
Gümrükler Alanında İşbirliği Anlaşması	28.01.2005
4. Karma Ekonomik Komisyon Toplantısı Protokolü	14.09.2005
Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	21.11.2007
Türkiye-Gürcistan Ortaklık Komitesi 1. Toplantısı Mutabakat Zaptı	24.02.2009
Türkiye-Gürcistan Ortaklık Komitesi 2. Toplantısı Mutabakat Zaptı	29.06.2009

Kaynak: Gürcistan Ülke Raporu. http://www.blackseaeen.Org/d0syalar/_ULKRAPR//

Tablo 1'de görüldüğü gibi, “Türkiye ile Gürcistan arasında, 21 Kasım 2007”de imzalanmıştır. "Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması" ile iki ülke arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği imzalanmıştır. Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması, Sosyal Güvenlik ile Vize Kolaylığı Anlaşmaları imzalanarak ikili ilişkiler devam etmiştir. Bu anlaşmalara Serbest Ticaret Anlaşması'nın ilave edilerek Gürcistan ile olan ticari ve ekonomik ilişkilerimizin yasal çerçevesi daha da gelişmiştir. Türkiye ile Gürcistan arasında gerçekleşen STA'nın, Türkiye'ye katkısını görmek amacıyla Tablo 2'de görüldüğü üzere, 1 Kasım 2008'de yürürlüğe giren STA öncesi dış ticaret (ihracat ve ithalat toplamı) ile STA sonrası dış ticarete bakılarak gelişim net olarak görülmektedir. Tablo 2'de görüldüğü gibi Türkiye-Gürcistan STA'sı öncesi 4 yılda Türkiye'nin Gürcistan'a ihracatı yaklaşık 2,3 24 milyar dolar iken, STA sonrası 4 yılda toplam ihracatı ortalama %62,6 oranında artarak 3,778 milyar dolara yükseldiği görülür. Toplam ithalat 1,450 milyar dolar iken ortalama %30 oranında gerileyerek 1,059 milyar dolara inmiştir.

Tablo 2: Türkiye-Gürcistan Dış Ticaretinin STA Üzerinden Analizi

	İhracat (Milyon Dolar)	İthalat (Milyon Dolar)	Hacim (Milyon Dolar)	Denge Milyon Dolar
STA Öncesi	2.324	1.450	3.774	874
STA Sonrası	3.778	1.059	4.837	2.719
Değişim	%62,6	-%30	%28	%211

Kaynak: TÜİK <http://www.tuik.gov.tr>(20.09.2017).

İki ülke arasındaki dış ticaret hacminde de görüldüğü üzere(Tablo 2, toplam dış ticaret STA öncesi 4 yıllık dönemde yaklaşık 3,8 milyar dolarken STA sonrası 4 yılda ortalama %28 artarak toplamda 4,8 milyar dolara yükselmiştir. Dış ticaret hacmi artarken dış ticaret dengesi de Türkiye lehine geliştiğinden dolayı dış ticaret fazlası %211 oranında artarak 4 yılda toplam 2,7 milyar dolara ulaşmıştır. Bütün bu değerler; iki ülke arasında imzalan STA'nın Türkiye lehine geliştiğini göster-

mektedir.

Türkiye'nin Gürcistan'daki yaptığı yatırımlarının sektörler üzerinden incelersek, ilk sırayı gıdanın aldığı görülür. İkinci sırada hizmetler(bankacılık ve turizm başta olmak üzere) ve otobüs işletmeciliği yer alır. İki ülkenin ekonomik ilişkilerinde denizciliğin kayda değer bir yeri bulunmaktadır(Demir, 2003; 230-231). 100 civarında Türk firması Gürcistan'da ticari faaliyet göstermektedir. Fakat bu firmalar içerisinde az sayıda büyük şirket görülmekte, ağırlıklı olarak çoğunluğu KO-Bİ'lerden oluşmaktadır. Gürcistan topraklarında Türk yatırımlarının, resmi rakamlara göre 450 milyon doları bulunmaktadır. Fiilen 600 milyon doları aşmış olduğu tahmin edilmektedir. Rakamın büyük bir kısmı telekomünikasyon ve imalat sektörlerinde olmaktadır. İkinci sırada liman işletmeciliği, tekstil, su şişeleme ve bankacılık alanlarında da Türk yatırımları bulunmaktadır.

Gürcistan'da 1 milyon doların üzerinde sermayeye sahip 20'den fazla Türk firmasının faaliyet göstermesi dikkat çekicidir. Bu firmalar arasında Vestel, Beko, Şişecam, Turkcell, Borusan, Petrol Ofisi, Efes Pilsen, Taç, Casper gibi isimler yer almaktadır. Bunlara ilave olarak, 100'ün üzerinde Türk firmasının ağaç ürünleri, un, inşaat demiri, alüminyum doğrama, ticari patlayıcı, tekstil, mermer işleme gibi alanlarda üretim tesisleri bulunmakta, nakliyat, otelcilik, lokantacılık, iletişim, kırtasiye malzemeleri ve mobilya sektörlerinde de çalışmalarını sürdürmektedir(Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Gürcistan Ülke Bülteni, Ağustos 2000, s.17-18). Türkiye - Gürcistan Ortak Projeleri;

Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattı Projesi (BTCHP)(Yalçınkaya, 2006; 232),

Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı(Duru, 2005, 22),

Bakü - Tiflis- Kars (BTK) Demiryolu Projesi(www.ekutup.dpt.gov.tr 29.05.2013),

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ)(Kanbolat, 2007; 109).

2.2.Vizesiz Geçişlerin Sarp Sınır Kapısında Ekonomik Etkileri

Sınır kapısının açıldığı 1988 yılında toplam 808 kişi giriş-çıkış yapmıştır. 1990 yılından itibaren eski Sovyetler Birliğine bağlı cumhuriyetler bağımsızlıklarını ilân etmeye başlamışlardır. Bu cumhuriyetlerdeki demokratikleşme, serbest dolaşım ve yurt dışına çıkışlardaki zorlukların kaldırılmasına bağlı olarak giriş-çıkış yapanların sayısı her geçen gün artmıştır. Sınır kapısından geçen insanların tamamına yakını ticarî faaliyette bulunmak için gelmişlerdir. Beraberlerinde birkaç bavul eşya getirip pazarlayan bu insanlar dönüşte bir miktar eşya alıp, kendi memleketlerinde satmışlardır. Böylece sınır ticaretinden faydalanan insanlar iki tarafta da ticari faaliyette bulunmuş olmaktadır. Sınır ticaretinde bulunmak için gelen insanların büyük çoğunluğu otobüs ve otomobillerle gelmektedirler. Böylece giriş-çıkış yapan insanların birkaç bavul eşya getirip satması beraberinde "bavul ticaretini" de getirmiştir. Bavul ticareti yapanlar yanlarında getirdikleri inci, basit elektrikli aletler, ayakkabı, çeşitli tekstil ürünleri vb. gibi basit tekniklerle üretilmiş eşyaları ülkemizde satmaktadırlar. Dönüşte ise deri mamulleri, battaniye, porselen ve kristal eşyalar götürmekte kendi memleketlerinde satmaktadırlar. Sınır ticaretinde bulunmak için gelen insanlar satmış oldukları mallardan elde ettikleri Türk Lirasını bankalarda Amerikan Dolar'ı veya Euro ile değiştirmektedirler(Koday, 1995; s. 313).

Sarp sınır kapısının açılmasıyla birlikte; bu kapıdan yapılan sınır ticareti önemli derecede bir artış göstermiştir. Sınır ticareti, sınırın iki tarafında yaşayan bölge halkının ekonomik durumlarının iyileştirilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yöneliktir. Sarp sınır kapısı; vize ile geçiş uygulamasının kaldırılarak kimlikle geçiş uygulamasının başladığı tek sınır kapısı olmasından dolayı ülkemiz açısından değerli bir sınır kapısıdır. Sarp sınır kapısının analizine yönelik bu çalışma; kimlikle geçişlerin başlamasının ülkemize ekonomik açıdan yararlı olup olmadığının araştırılması amacıyla tercih edilmiş bir çalışmadır. 1988'de açılan Sarp Sınır Kapısı ülkemizin önemli bir sınır ticaret kapısı haline gelmiştir. Sınır ticareti, birçok alt yapı eksiğinin olmasına rağmen büyük gelişme göstermiştir. Kimlikle geçiş uygulamasının başlamasıyla birlikte yolcu ve araç trafiğinde büyük ölçüde yoğunluk meydana gelmiştir. Bu kapıdan günlük geçen kişi sayısı 16.000 bine ulaşmıştır. Bu nedenle birçok alt yapı eksiğinin olmasına rağmen sınır ticaretinin büyük oranda gelişmesinin incelenmesi önem arz etmektedir.

Sarp sınır kapısından giriş-çıkış yapan yolcu sayılarına göre analiz yaptığımızda Türkiye'deki 20 sınır kapıları arasında en büyük kapasiteli kapı olduğu görülür. Son beş yılını yüzdelik

dilimi ile Türkiye den giriş- çıkış yapan yolcuların % 28 ortalamayla bu kapıyı kullanmıştır. Sarp sınır kapısından 2011 yılında toplam giriş- çıkış yapan yolcu sayısı 3.602.117 kişi olmuştur. 2012 yılında toplam giriş-çıkış yapan yolcu sayısı 5.609.889 kişi'dir. 2013 yılında toplam giriş-çıkış yapan yolcu sayısı 6.517.601 kişi'dir. 2014 yılında toplam giriş-çıkış yapan yolcu sayısı 6.095.719 kişi'dir. 2015 yılında toplam giriş-çıkış yapan yolcu sayısı 6.302.719 kişi'dir. 2016 yılında toplam giriş-çıkış yapan yolcu sayısı 6.662.727 kişi'dir. 2017 yılının ağustos ayı sonunda Sarp sınır kapısından giriş-çıkış yapan yolcu sayısı 4 milyon 654 bin 495 kişidir(www.tük.gov.tr 10.10.2017).

Sarp sınır kapısından giriş-çıkış yapan araç sayılarına göre analiz yaptığımızda Türkiye'deki 20 sınır kapıları arasında üçüncü büyük kapı olduğu görülür(Birincisi Kapı kule kapısı, ikincisi Habur). 2011 yılı itibariyle giriş yapan araç sayısı 418.164 iken; çıkış yapan araç sayısı 439.057'dir. 2011 yılında toplam giriş- çıkış yapan araç sayısı 857.221 olmuştur. Sarp sınır kapısından 2012 yılı itibariyle giriş yapan araç sayısı 524.517 olup; çıkış yapan araç sayısı 551.192 olmuştur. 2012 yılında toplam giriş-çıkış yapan araç sayısı 1.075.709'dir. 2013 yılı itibariyle giriş yapan araç sayısı 595.896 olup; çıkış yapan araç sayısı 618.850 olmuştur. 2013 yılında toplam giriş-çıkış yapan araç sayısı 1.214746'dir. 2014 yılı itibariyle giriş yapan araç sayısı 584.178 olup; çıkış yapan araç sayısı 599495 olmuştur. 2014 yılında toplam giriş-çıkış yapan araç sayısı 1.183673'dir. 2015 yılı itibariyle giriş yapan araç sayısı 561.030 olup; çıkış yapan araç sayısı 573.970 olmuştur. 2015 yılında toplam giriş-çıkış yapan araç sayısı 1.135.000'dir. 2016 yılının ağustos ayına kadar toplam giriş- çıkış yapan araç sayısı 889.058'tür. Sarp sınır kapısından giriş-çıkış yapan araç sayısı her geçen gün büyük artış göstermiştir(www.tük.gov.tr 10.10.2017).

Sarp sınır kapısından 2011 yılı itibariyle giriş yapan tır sayısı 117.519 iken; çıkış yapan tır sayısı 114.986'dir. 2011 yılında toplam giriş-çıkış yapan tır sayısı 232.505 olmuştur. Sarp sınır kapısından 2012 yılı itibariyle giriş yapan tır sayısı 141.885 olup; çıkış yapan araç sayısı 141.629 olmuştur. 2012 yılında toplam giriş- çıkış yapan tır sayısı 256.514'dir. 2013 yılının 11 ayında toplam giriş-çıkış yapan tır sayısı 452.621'dir(www.tük.gov.tr 2İ.07.20İ3).

“Sarp sınır kapısından giriş-çıkış yapan yük ve yolcu sayısının artmasına paralel olarak gümrük gelirleri de önemli artış göstermiştir. Sarp Sınır Kapısından giriş yapanların büyük çoğunluğunu Bağımsız Devletler Topluluğu adı altında birleşmiş olan cumhuriyetlerin vatandaşları oluşturmaktadır. Bunu Yunanistan, Suriye ve Bulgaristan gibi komşu devletlerin vatandaşları izlemektedir”(Koday, 1995; s. 313).

Cumhurbaşkanı Erdoğan Sarp Gümrük Kapısı inşaat sahasını gezdi, Gümrük ve Ticaret Bakanı Bülent Tüfenkci'den bilgi aldı. Gümrük ve Ticaret Bakanı Tüfenkci, ilk etabın 2017'nin sonunda işletmeye alınacağını, açılışın ise 2018 yılı Şubat ayında yapılacağını, Maliyeti 120 milyon TL olarak açıkladı. Bakan Tüfenkci, kapıdaki yenileme çalışmalarının devam ettiğini ve “*Baktığımız zaman 32 bin yolcu, iki binden fazla taşıt ve 600'e yakın tır giriş-çıkışı ile gerçekten taşıt hareketliliği bakımından yüksek bir rakama ulaşıyor. Biz ilk iş olarak sahayı büyüttük. 37 bin metrekaarelik alanı 46 bin metre kareye çıkarttık. Bir yandan kapımızın tadilatını yaparken bir yandan da çalıştırmaya devam ediyoruz. Çalışmalarımız tamamlandığı zaman ise Hopa, Kemalpaşa, Rize-Trabzon arasındaki bölge için ticari hacmi ile büyük önem kazanacak ve bunun katma değerini de düşündüğümüz zaman hem Türkiye'nin imajı hem ticarete katkı sunması bakımından önemli bir yatırım olacak*” söyledi.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sarp sınır kapısının Türkiye-Gürcistan ekonomilerinin kalkınmasında olumsuz birkaç etkisi olsa da, olumlu yönde etkileri çok daha fazla olmuştur. Bu olumlu etkiler iki ülke arasındaki ilişkileri ticari boyutta daha da geliştirmiş ve geliştirmeye devam etmektedir. Recep Tayip ERDOĞAN başkanlığında ki AKP hükümetinin yapmış olduğu ticari anlaşmaların ve vizesiz geçiş uygulamasının eseridir. İki ülkenin ekonomik ve siyasi ilişkilerinin gelişimine katkı sağlamaktadır. Buradan da Kafkasya'dan Orta Asya'ya doğru Türkiye açısından ticari ve siyasi ilişkilerin diğer ülkelerle geliştiği görülmektedir. Bu bölgede bulunmakta olan ülkeler üzerinde etkin bir iktisadi politika sağladığı gözlemlenmektedir.

Sarp sınır kapısı Türkiye'nin 10 Aralık 2011 tarihinden itibaren AKP hükümeti ile Gürcistan Devleti arasında yapılan anlaşma gereğince vizesiz geçişin yapılabildiği tek sınır kapımız olup

diğer sınır kapılarında vize uygulamasının kaldırılması durumunda ülke ekonomimize katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu uygulama, karşılıklı olarak iki ülke arasında sınır geçişleri kolaylaştırmak, ticari faaliyetleri artırmak ve ekonomik ilişkilerin gelişimine katkı sağladığı görülmüştür. Global ekonomiler göz önüne alındığında dünyadaki tüm sınır kapılarında uygulanabilirliği amacı taşımaktadır. Bunun için dünya barış ortamında olması gerekir. Aşırı milliyetçilikten uzaklaşıp ülkelerin iktisadi geleceği açısından ekonomik kazanımlı anlaşmalar yapıp sömürgeci düşünceden uzaklaşarak devlet yöneticileri uzlaşmalı politikalar sergilemelidir.

KAYNAKÇA

- BENLİ, Ayşe Oya, “Gürcistan Ülke Raporu”, Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2007.
- DEMİR, Ali Faik, “Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya” , İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2003. DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER KURULU, “Gürcistan Ülke Bülteni”, Ağustos 2000. DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER KURULU, “Gürcistan Ülke Bülteni”, Eylül 2005.
- DURU, Okan, “Türk Tankerciliği Raporu”, Deniz Ticareti Genel Müdürlüğü Yayınları, Haziran 2005. ESEN, Bora, “Gürcistan Ülke Raporu”, İGEME, Ankara, 2016.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI “Gürcistan Bilgi Notları”, Ankara, Kasım-2003. GÜRCİSTAN ÜLKE RAPORU-2003, Ankara, Tika Yayınları, 2003.
- KANBOLAT, Hasan, “AB’nin Güney Kafkasya İle İlişkileri Ve Türkiye’nin Rolü”, İstanbul, Asam Yayınları, 2007. KANBOLAT, Hasan, “Kafkasya’da Demir İpek Yolu”, Stratejik Analiz Dergisi, Ankara, Asam Yayınları, Sayı: 83, Mart 2007. KODAY, Zeki, “Hopa İlçesinin Coğrafyası”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1995.
- SARAY, Mehmet, “Gürcistan ve Gürcüler”, Kafkas Araştırmaları, Sayı: 3, İstanbul, 1993. SERHAT KALKINMA AJANSI, “Serhat Bölgesi Sınır Kapıları İnceleme Raporu”, Kars 2011.
- YALÇINKAYA, Alâeddin, “Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler Etnik Düğümünden Küresel Kördüğümüne”, Ankara, Lalezar Kitabevi, 2006.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- GEOSTAT,2012 http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=137&lang=eng(06.08.2017)
- Gürcistan Ülke Raporu, http://www.tika.gov.tr/Yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Gurcistan_UlkeRaporu.pdf. (23.06.2017) İBP-2012, http://www.ibp.gov.tr/pg/section-pg-ulke.cfm?id=G%C3%B9rcistan_CIA, The World Factbook.>>2013a. https://www.cia.gov/library/publications/the_world_factbook/goes/gg.html (25.07.2012)
- İGEME, Gürcistan Ülke Profili, 2016 <http://www.carpetrium.com/dosya/pdf/ulkebilgisi> (01.06.2017) INTRA-CEN, 2013, http://www.trade.map.org/countrymap/Country_SelCountryTS.aspx 2013. <http://www.chveneburi.net/tr/print.asp?bpgpid=829>, (19.07.2017)
- Resmi Gazete, 2008, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home> <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/09/20080924m1.htm> (28.04.2013)
- SARAÇ, Fatih, Gürcistan Ülke Raporu, 2009, Avrupa İşletmeler Ağı Karadeniz, http://www.blacksea-eeen.org/dosyalar/BB_ULKRAP/BB_ulkrap-4-30.pdf (01.06.2017)
- <http://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/> The World Factbook, CIA (Amerikan Haber Alma Teşkilatı) resmi internet sitesidir. (12.08.2017)

GAZETELER

- Milliyet Gazetesi, 6 Ocak 2004.
- Milliyet Gazetesi, 13 Ağustos 2004.

TÜRKİYE-RUSYA DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE TRA1 VE TRA2 DÜZEY 2 BÖLGELERİNİN RUSYA FEDERASYONU İLE DIŞ TİCARETİNİN AK PARTİ DÖNEMİNDEKİ GELİŞİMİ

Adem ÜZÜMCÜ *
Murat AKÇA **
Samet TOPAL***

Özet

Türkiye ile Rusya arasında, Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) iktidarı döneminde genelde olumlu siyasi ve ekonomik ilişkiler kurulmuştur. Bu olumlu ilişkiler, enerji dış ticareti ve karşılıklı dış ticaret hacminin hızla yükselmesine yol açmıştır. Bu çerçevede iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 2008’de 38 milyar dolara yaklaşmıştır. Küresel kriz sonrası gerileme sürecine giren dış ticaret hacmi, 2011-2014 döneminde 30-33 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Ancak uçak düşürme gerilimi altında ikili dış ticaret hacmi 2016’da 16,9 milyar dolara inmiştir. Türkiye ikili dış ticarete 2008’de 25 milyar dolara yakın dış ticaret açığı vermiş, 2016’da dış açık düzeyi 13,4 milyar dolara gerilemiştir. Türkiye-Rusya dış ticaretinde önemli yer tutmasa da, TRA1 ve TRA2 Düzey 2 Bölgelerinin Rusya’ya dış ticaretinde AK Parti döneminde dalgalanmalar görülmüştür. Benzer biçimde bu iki bölgenin Rusya ile dış ticaret hacmi, 2008 ve 2012 yılında en yüksek düzeyine ulaşmıştır. TRA1 Düzey 2 Bölgesi, Rusya ile ikili dış ticaret hacminin önemli kısmını oluşturmakta ve bu dış ticarete genellikle dış ticaret açığı vermektedir. TRA2 Düzey 2 Bölgesinin toplam dış ticaretinde fazla vermesine karşın ülke bazında Rusya ile dış ticarete açık verdiği görülmektedir. Bu çerçevede bu çalışmada AK Parti döneminde Türkiye-Rusya dış ticareti ve özellikleri yanı sıra TRA1 ve TRA2 Düzey 2 Bölgelerinin genel dış ticaret özellikleri ve Rusya ile dış ticareti ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya, Dış Ticaret, TRA1 Bölgesi, TRA2 Bölgesi

DEVELOPMENT OF FOREIGN TRADE OF TRA1 AND TRA2 LEVEL 2 REGIONS IN THE PERIOD OF AK PARTİ WITHIN THE FRAMEWORK OF FOREIGN TRADE RELATIONS OF TURKEY AND RUSSIA

Abstract

In the period of Justice and Development Party (Ak Party), usually positive political and economic relations had established between Turkey and Russia. These positive relations led to a rapid rise in the energy trade as well as in the bilateral foreign trade volume. In this frame, foreign trade volume between these countries had approached to 38 billion dollars in 2008. Foreign trade volume entered the regressive process after global crisis and amounted between 30-33 billion dollars. But after aircraft dropping tension, bilateral foreign trade volume had fallen to 16.9 billion dollars. In 2008, Turkey's bilateral foreign trade accounted for close to 25 billion dollars of foreign trade deficit, and in 2016, the external deficit declined by 13.4 billion dollars. Although there is not an important place in foreign trade between Turkey and Russia, fluctuations had seen in the foreign trade of TRA1 and TRA2 Regions to Russia in AK Party period. Similarly, foreign trade of these two regions with Russia reached the highest level in 2008 and 2012. TRA1 Region represents an important part of bilateral foreign trade volume with Russia and this foreign trade usually gives foreign trade deficit. Although TRA2 Region has a surplus in total foreign trade, its bilateral trade with Russia there has a deficit in the foreign trade. In this framework foreign trade of Turkey and Russia and features of this foreign trade, considered that the features of TRA1 and TRA2 Regions foreign trade and foreign trade with Russia in this study.

Keywords: Turkey, Russia, Foreign Trade, TRA1 Region, TRA2 Region

Giriş

Türkiye, 24 Ocak 1980 Kararları ile birlikte ekonomide dışa açık büyüme modelini benimsemiş ve Turgut Özal’ın mimarı olduğu bu kararlar çerçevesinde ihracatı teşvik tedbirlerinin de etkisiyle ihracatını hızla artırmıştır. Türkiye 1980-1990 döneminde ihracatını artırma yanı sıra ihracatın bileşimini sanayi ürünleri ihracatı yönünde dönüştürmüş ve ayrıca ihracat pazarı ülkelerin sayısını da artırmıştır. Bu bağlamda 1990’lı yılların başında İran, Irak, Bulgaristan ve Yunanistan gibi komşu ülkelerle dış ticaretini artırmış, SSCB’nin 1991’de dağılması sonrası hem Rusya Federasyonu ile hem de Azerbaycan, Gürcistan, Türkmenistan, Kazakistan gibi bağımsızlığını yeni kazanan çok sayıda ülke ile

* Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, KARS, e-posta:ademuzumcu58@gmail.com

** Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, KARS, e-posta:murat_209@yahoo.com

*** Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, KARS, e-posta: asttopal@gmail.com

dış ticaret yapma ve yatırım yapma fırsatı oluşturmuştur. Türkiye, bağımsızlığını yeni kazanan bu ülkeler ve Rusya Federasyonunun yaşadığı geçiş ekonomisi sorunları nedeniyle bu ülkelerle dış ticaret ve yatırım yapma noktasında, 1991-2001 döneminde sıkıntılar yaşamıştır. Bununla birlikte Türkiye, daha SSCB döneminde imzalanan Mavi Akım doğalgaz hattı projesi ve petrol ithalatı çerçevesinde, enerji dış ticareti bağlamında Rusya Federasyonu ile güçlü dış ticaret ilişkileri oluşturmuştur. Nitekim Türkiye'nin 1990'lı yıllarda Kafkasya bölgesindeki politikaları, genellikle batı eksenli politikalarla uyumlu iken 2000'li yıllarda, AK parti iktidarı döneminde, önemli dış ticaret partneri ve enerji tedarikçisi Rusya ile ilişkileri dengeli yönde ilerletmesi, yeni çok kutuplu dünyada reel dış politikanın bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, aynı zamanda Türkiye'nin enerji kaynaklarında bir köprü olarak ekonomik gücünü/alternatiflerini artırmak istemesi ve bölgesel ekonomik güç olma isteğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda günümüzde Türkiye, üyesi olduğu NATO'nun Ukrayna ile ilgili kararlarına uymakta, ancak Rusya politikalarını askeri, ekonomik alanda ve enerji dış ticareti alanında sürdürmektedir. Özellikle uçak düşürme krizi sonrası gerilen ilişkilerimiz 15 Temmuz 2016 Darbe girişimi sonrası Rusya'nın ülkemize açık desteği sonrası düzelmiş ve ekonomik, siyasi, askeri ilişkiler karşılıklı güvene dayalı zemine ilerlemeye başlamıştır. Bu bağlamda uçak düşürme krizi öncesi 30 milyar doları aşan karşılıklı dış ticaret hacmine ve 25 milyar doları bulan dış açık rakamları günümüzde ortaya çıkmaya da Türkiye-Rusya ilişkileri ekonomik alan yanında askeri alanda (S400 füze sistemi), nükleer santral (Mersin-Akkuyu) inşası ve yeni doğalgaz nakil hatları (Türk Akımı) yapımı ve turizm alanında belirgin biçimde iyileşme trendine girmiştir.

Diğer yandan Türkiye'nin AK Parti döneminde 4 katın üzerinde artan ihracat, ithalat ve dış ticaret hacminden ve bu çerçevede Rusya ile artan dış ticaret hacminden ülkemizin genellikle İstanbul, İzmir gibi batısındaki iller ve bölgeler daha yüksek pay alırken ülkemizin doğusunda, özellikle TRA1 ve TRA2 bölgeleri ne yazık ki bu artıştan neredeyse yararlanamamışlardır. Ülkemizin doğusunda bulunan bu iki az gelişmiş bölgenin sosyo-ekonomik göstergeler açısından durumları dikkate alındığında Kalkınma Bakanlığı ve ilgili bölge kalkınma ajansları TRA1 ve TRA2 bölgelerinin kalkınmalarında tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi yanı sıra bu iki bölgedeki turizm potansiyelini ortaya çıkaracak çabalara ağırlık verilmesini ve iki bölgenin dış ticaretinin artırılmasının önemine değinmektedir. Bu bağlamda bölgesel kalkınma planlarında iki bölgenin kalkınmalarında belirtilen bu potansiyeller vurgulanırken özellikle TRA2 bölgesinin kalkınmasında Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi yanı sıra Erzurum ve Kars Lojistik Merkezlerinin bölgenin komşusu olan Azerbaycan, Gürcistan ve İran gibi ülkeler ve Rusya Federasyonu gibi ülkelerle dış ticaretin artması ve çeşitlenmesinde katkı sağlayacağını ve her iki bölgede dış ticaretle bağlı yerel ve uluslar arası yatırımların artabileceğine işaret edilmiştir.

İşte bu çerçevede bildirimizin amacı Türkiye-Rusya dış ticaret ilişkileri çerçevesinde az gelişmiş TRA1 ve TRA2 bölgelerinin Rusya ile dış ticaretinin AK Parti dönemindeki gelişimini ele almaktır. Bildirimizin planı şu şekildedir; giriş sonrası ilk başlıkta Türkiye'nin dış ticaretinin AK Parti dönemindeki gelişimi ele alınmakta ve 2003-2016 döneminde Türkiye'nin dış ticaretinin genel gelişimi yanı sıra dış ticaret özellikleri (ihracatın sektörel, ithalatın mal gruplarına göre dağılımı, ihracat ve ithalatta önemli fasıllar, ihracat ve ithalatta ülkeler ve ülke gruplarının durumu vb.) üzerinde durulmaktadır. İkinci başlıkta Türkiye'nin AK Parti döneminde Rusya ile dış ticaretinin gelişimi, bu ülke ile dış ticarete önemli fasıllar, Türkiye'nin dış ticareti ve enerji dış ticaretinde Rusya'nın ağırlığı belirtilmektedir. Üçüncü başlıkta TRA1 ve TRA2 bölgelerinin sosyo-ekonomik durumu ele alınmakta ve her iki bölgenin genel makro ekonomik görünümü ve sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi (SEGE) açısından kısa bir analizi yapılmaktadır. Bildirimizin dördüncü başlığında TRA1 ve TRA2 bölgelerinin ayrı ayrı genel dış ticaretlerinin gelişimi ve özellikleri yanı sıra Rusya ile ihracat ve ithalatının genel gelişimi ve özellikleri üzerinde durulmakta ve beşinci başlıkta kısa bir sonuç ve değerlendirme kısmı yer almaktadır.

1. TÜRKİYE'NİN AK PARTİ DÖNEMİNDE DİŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ

Türkiye'de 3 Kasım 2002'de yapılan erken genel seçim sonrası, Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), tek başına iktidara gelmiş ve 1991-2002 dönemi ardından Türkiye için bir umut olmuştur. AK Parti, siyasi alanda kısa süreli koalisyon dönemleri ve ekonomik alanda “kayıp/rant ekonomisi yılları” ardından siyasete yeni bir soluk getirirken ekonomi politikalarında da önemli bir dönüşümü gerçekleştirmiştir. Bilindiği üzere AK Parti, kendi iktidarı döneminde mali disiplini sağlarken, enflasyonu tek haneye düşürmüş, küresel krizin etkisinin yaşandığı 2008-2009 yılları dışında yüksek oranda ekonomik büyüme sağlamış,

sosyal içerikli kamu harcamaları ile yoksulluğun azalması yönünde çabalar göstermiş, memur, işçi, çiftçi gibi kesimlerin gelir düzeylerinde görece iyileşmeler sağlanmıştır. Ayrıca AK parti döneminde iç ve dış borçlanma faiz oranları düşerken, IMF borçlarının tamamı ödenmiş, bununla birlikte işsizliğin azaltılması noktasında görece zayıf kalmıştır.

Türkiye’de AK Parti döneminde, dış ticaret noktasında da önemli gelişmeler yaşanmış, Tablo 1’de görüldüğü gibi özellikle ihracat ve ithalatta önemli artışlar sağlanmış, ancak dış ticaret hacmi artarken dış ticaret açıkları yükselmiştir. Belirtmek gerekir ki, AK Parti döneminde, yüksek oranlı büyümenin ithalatı uyarması yanı sıra imalat sanayi üretim ve ihracatının ithalata bağımlılığının yüksek olması (ortalama bağımlılık oranı %60’ları bulurken bazı sektörlerde bu oran daha yüksektir) ve özellikle 2003-2008 döneminde hızla artan enerji ithalatı faturası dış ticaret açıklarının hızla yükselmesine yol açan önemli faktörler olmuştur⁴. Bu çerçevede tabloda görüldüğü üzere, Türkiye’nin 2002’de 36 milyar dolar düzeyindeki ihracatı 2014’de 157 milyar dolara ulaşmış, 2002’de 51,6 milyar dolar olan ithalat 2013’de 251 milyar dolara çıkmıştır.

Tablo 1: AK Parti Döneminde Türkiye’nin Dış Ticaretinin Gelişimi: 2002-2016 (Milyon Dolar, %)

Yıl	İhracat (X)	Değişme (%)	İthalat (M)	Değişme (%)	Dış Ticaret Açığı (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)	X/M (%)
2002	36.059	15,1	51.554	24,5	-15.495	87.613	69,9
2003	47.253	31,0	69.340	34,5	-22.087	116.583	68,1
2004	63.167	33,7	97.540	40,7	-34.373	160.707	64,8
2005	73.476	16,3	116.774	19,7	-43.298	190.251	62,9
2006	85.535	16,4	139.576	19,5	-54.041	225.111	61,3
2007	107.272	25,4	170.063	21,8	-62.791	277.334	63,1
2008	132.027	23,1	201.964	18,8	-69.936	333.991	65,4
2009	102.143	-22,6	140.928	-30,2	-38.786	243.071	72,5
2010	113.883	11,5	185.544	31,7	-71.661	299.428	61,4
2011	134.907	18,5	240.842	29,8	- 105.935	375.749	56,0
2012	152.462	13,0	236.545	-1,8	- 84.083	389.007	64,5
2013	151.802	-0,4	251.661	6,4	-99.859	403.464	60,3
2014	157.610	3,8	242.177	-3,8	-84.567	399.787	65,1
2015	143.839	-8,7	207.234	-14,4	-63.395	351.073	69,4
2016	142.545	-0,9	198.616	-4,2	-56.070	341.161	71,8

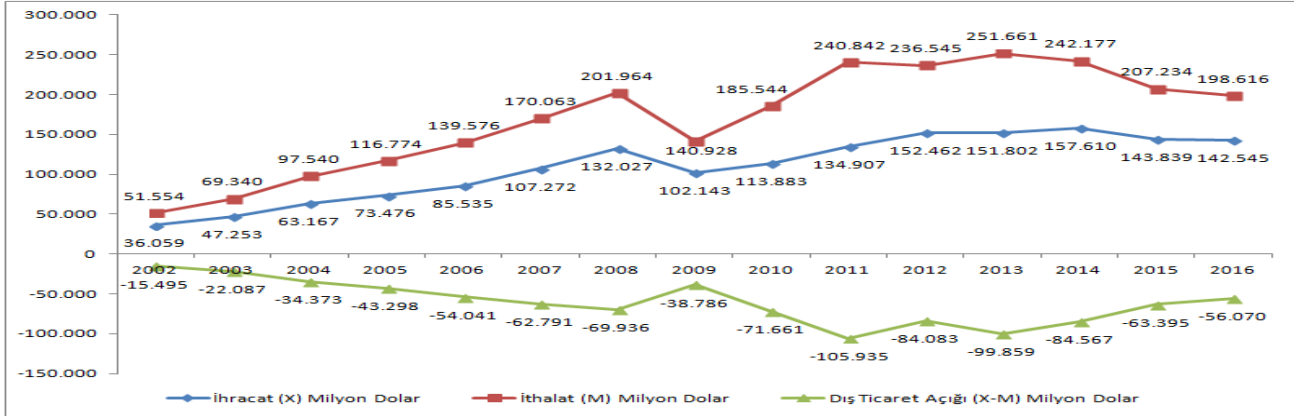
Kaynak: TÜİK (2014), *İstatistik Göstergeler 1923-2013*, Yayın No: 4361, Ankara: 2014, ss. 438-440.

TÜİK (2017), *Dış Ticaret İstatistikleri Aralık 2016*, Haber Bülteni, Sayı: 24821,31 Ocak 2017.

Küresel talepte zayıflamanın olumsuz etkisi ve ihracatımızda önemli yer tutan İran, Rusya ve Irak gibi petrol ihraç eden ülkelerin gelirlerinde azalma ve Kasım 2015’de yaşanan uçak düşürme gerilimi altında ihracat 2015’de 143,8 ve 2016’da 142,5 milyar dolara inmiştir. Diğer yandan iç talebin görece gerilemesi ve 2014 yılı Mayıs ayından itibaren petrol fiyatlarındaki düşüşün etkisiyle ithalat daha fazla daralmış, ithalatımız 2014’de 242,2 milyar dolara, petrol fiyatlarında daha fazla gerilemenin olduğu 2015’de 207,2 milyar dolara ve 2016’da 198,6 milyar dolara kadar inmiştir. Grafik 1’de görüldüğü gibi, 2002-2014 döneminde yaklaşık 4,4 kat artan ihracata karşın ithalatın 5 kata yakın artması dış ticaret açıklarının 2011’de yaklaşık 106 milyar dolar ve 2013’de 100 milyar dolar gibi tarihi düzeylere çıkmasına yol açmıştır. Petrol fiyatlarının gerilemeye başladığı 2014’den itibaren hem dış ticaret açığı ve hem de CİB açığı gerileyince CİB Açığı/GSYİH oranı 2011’de -%8,9 iken 2016’da -%3,8 düzeyine inmiştir⁵.

⁴ Üzümcü, A. ve S. Başar (2011), “Türkiye’nin Cari İşlemler Bilançosu Açığı Üzerinde Enerji İthalatı ve İktisadi Büyümenin Etkisi: 2003-2010 Dönemi Üzerine Bir Analiz”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt: 48, Sayı: 558, ss. 5-22.

⁵ Üzümcü A. ve S. Topal (2017), “AK Parti Döneminde Türkiye’nin Dış Ticaretinin Gelişimi ve 15 Temmuz Darbe Girişiminin Türkiye’nin Dış Ticaret ve Turizmüne Yansımaları”, *Uluslararası 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türkiye Sempozyumu, Bildiri Özetleri Kitabı*, s. 143, Muş Alparslan Üniversitesi, 24-26 Mayıs 2017, Muş.

Grafik 1: AK Parti Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi (2002-2016, Milyon Dolar)

Bu noktada Türkiye'nin AK Parti dönemindeki dış ticaretinin niceliksel gelişimi yanı sıra ihracatının sektörel, ithalatının mal gruplarına göre dağılımı, ihracatta ve ithalatta önemli fasıllar ve dış ticarete ilk on ülkenin 2003 ve 2016 yılı itibarıyla değişimine bakabiliriz. Bu çerçevede Türkiye'nin AK Parti dönemindeki ihracatının sektörel dağılımı ile ithalatının mal gruplarına göre dağılımı Tablo 2'de görülmektedir. Tabloda görüldüğü üzere Türkiye'nin ihracatının sektörel dağılımı bağlamında işlenmemiş tarım ürünleri ihracatı 2002'de 1,8 milyar dolar iken 2015'de 6,1 milyar dolara ulaşmış ve 2016'da 5,8 milyar dolar olmuştur. Türkiye'nin ihracatı içinde AK Parti döneminde işlenmemiş tarımsal ürünleri miktarı artsa da oransal payı gerileyerek 2016'da %4,1 düzeyine gerilemiştir. AK Parti döneminde Türkiye'nin ihracatı içinde madencilik ürünleri ihracatı artarak 2002'de 387 milyon dolarken 2016'da 2,7 milyar dolara yükselmiş, madencilik ürünlerinin ihracat içindeki payı %1 düzeyinden 2010'da %2,4 düzeyine ulaşmış ve 2016'da %1,9 olmuştur. Türkiye'nin imalat sanayi ihracat miktarı ise AK Parti döneminde önemli ölçüde artarak 2002'de 33,7 milyar dolarken 2016'da yaklaşık 134 milyar doları bulmuştur. AK Parti döneminde imalat sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payı %93-%94 aralığında seyretmiştir.

Tablo 2: AK Parti Döneminde Türkiye'nin İhracatının Sektörel, İthalatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı (2002-2016, Milyon Dolar, %)

Yıl	İHRACAT (ISIC Rev.3)						
	Tarım		Madencilik		İmalat Sanayi		Toplam
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer
2002	1806	5,0	387	1,1	33702	93,5	36059
2003	2201	4,7	469	1,0	44379	93,9	47253
2005	3468	4,7	810	1,1	68813	93,7	73476
2010	5091	4,5	2687	2,4	105465	92,6	113883
2015	6125	4,3	2799	1,9	134390	93,4	143839
2016	5814	4,1	2693	1,9	133654	93,7	142545
Yıl	İTHALAT (BEC Sınıflaması)						
	Yatırım (sermaye) Malları		Hammadde (ara malları)		Tüketim Malları		Toplam
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer
2002	8400	16,3	37656	73,0	4898	9,5	51554
2003	11326	16,3	49735	71,7	7813	11,3	69340
2005	20363	17,4	81868	70,1	13975	12,0	116774
2010	28818	15,5	131445	70,8	24734	13,3	185544
2015	34905	16,8	143317	69,2	28587	13,8	207234
2016	35917	18,1	134307	67,6	27941	14,1	198616

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Diğer yandan ithalatın mal gruplarına göre dağılımı, sektörler göre dağılımdan özellikle enerji ithalatının (petrol ve türevleri) hammadde (ara malları) ithalat içinde yer alması bağlamında daha aydınlatıcıdır. Bu dağılımda Türkiye ekonomisinin enerji ithalatına bağımlılığı, oransal değişimler üzerinden izlenebilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin AK Parti dönemindeki ithalatının mal gruplarına göre dağılımına bakılırsa, hammadde (ara malları) ithalatı, Türkiye'nin toplam ithalatı içinde önemli ağırlığa paya sahiptir.

Türkiye'nin 2002'de hammadde (ara mallarının) toplam ithalatta payı %73 düzeyinde iken

2010’da %71 düzeyine inmiş (petrol fiyatları artışının etkisiyle 2013’de %73’e ulaşsa da 2014 sonrası petrol fiyatlarının gerilemesi sonrası 2016’da %67,6’ya inmiştir. AK Parti döneminde yatırım malı ithalatının toplam ithalattaki payı %15-%18 arasında değişmiş ve 2016’da %18,1 olmuştur. AK Parti döneminde tüketim malları ithalatının yaklaşık 5 milyar dolardan 2015’de 28,6 milyar dolar düzeyine ulaşmış ve 2016’da yaklaşık 28 milyar dolar olmuştur. İthalatımız içinde tüketim malları ithalat oranının 2003 sonrası %10’un üzerine yerleşmesi ve 2016’da %14,1 oranına ulaşması söz konusu olmuştur ki, bu veriler, Türkiye’de kişi başına gelir artışının ithal tüketim malları talebini artırdığını göstermektedir.

Türkiye’nin AK Parti döneminde ihracatta öne çıkan fasillara bakılırsa, Tablo 3’de görüldüğü gibi, 2000’de tekstil ürünleri (örme giyim eşyası %13,4 ve örülmemiş giyim eşyası %9) toplamda %22’nin üzerinde paya sahipken 2016 yılında ihracatta motorlu kara taşıtları (%13,9), kazanlar ve makineler (%8,7), kıymetli metaller (%8,5), örme giyim eşyası (%6,2) ve elektrikli ev aletleri (%5,5) gibi ürünler ilk sıralarda yer alan fasıllar haline gelmiş, tekstil ürünleri eski oransal ağırlığını kaybetmiştir. Türkiye’nin ithalatının fasıllara göre dağılımına bakıldığında ise 2016 yılı istisna geçmişten günümüze ilk sırayı enerji ithalatını içeren mineral yakıtlar ve türevleri (petrol ve akaryakıt) ithalatı 2010’da %21’e yakın pay alırken 2016’da çok az farkla ikinci sırayı almıştır. İthalatımızda 2016’da ilk sırada yer alan kazan ve makinelerin (%13,7) ardından genellikle elektrikli makine ve cihazlar (%10,1) üçüncü sırayı alırken motorlu kara taşıtları (%9) dördüncü ve demir ve çelik ithalatı (%6,3) beşinci sırayı almıştır.

Tablo 3: AK Parti Döneminde Dış Ticaretin Fasıllara Göre Dağılımı (2000-2016, Milyon Dolar, %)

Kod	İHRACAT ÖNEMLİ FASILAR	2000		2003		2010		2016	
		Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
87	Motorlu kara taşıtları	1.593	5,7	5.272	11,2	13.813	12,1	19.804	13,9
84	Kazanlar ve makineler	1.418	5,1	2.993	6,3	9.413	8,3	12.405	8,7
71	Kıymetli metaller	400	1,4	810	1,7	3.747	3,3	12.177	8,5
61	Örme giyim eşyası	3.729	13,4	5.733	12,1	7.731	6,8	8.856	6,2
85	Elektrikli makine, cihazlar	1.978	7,1	3.475	7,4	7.530	6,6	7.779	5,5
62	Örülmemiş giyim eşyası	2.506	9,0	3.814	8,1	4.636	4,1	5.929	4,2
72	Demir ve çelik	1.624	5,8	2.969	6,3	8.740	7,7	6.187	4,3
Kod	İTHALAT ÖNEMLİ FASILAR	2000		2003		2010		2016	
		Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
84	Kazanlar ve makineler	7.817	14,3	10.294	14,8	21.267	11,5	27.296	13,7
27	Mineral yakıtlar	9.541	17,5	11.575	16,7	38.497	20,7	27.155	13,7
85	Elektrikli makine, cihazlar	6.113	11,2	5.520	8,0	14.642	7,9	20.135	10,1
87	Motorlu kara taşıtları	5.467	10,0	5.383	7,8	13.419	7,2	17.841	9,0
72	Demir ve çelik	2.778	5,1	4.748	6,8	16.121	8,7	12.575	6,3
39	Plastik ve mamulleri	2.179	4,0	3.236	4,7	9.730	5,2	11.628	5,8
71	Kıymetli metaller	108	0,2	2.767	4,0	3.037	1,6	7.204	3,6

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Türkiye’nin dış ticaretinde 2003 ve 2016 yılı itibarıyla en fazla paya sahip ülkelerin karşılaştırması Tablo 4’de görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi, ihracatta Almanya 2003’de 15,8 ve 2016’da %9,8 payla ilk sırayı almaktadır. Türkiye’nin ihracatında Almanya’yı 2003’de ABD, İngiltere, İtalya ve Fransa’nın izlediği görülmektedir. Buna karşılık 2016’da Türkiye’nin ihracatında Almanya’dan sonra İngiltere, Irak, İtalya ve ABD ilk beş sırayı almaktadır. Özellikle son iki yıl hariç AK Parti döneminde Irak’a ihracat belirgin biçimde artmıştır. ABD öncülüğünde 2011-2014 döneminde ambargo uygulanan İran’a petrol ödemesi nedeniyle altın ihracının artmasıyla 2012’de bu ülke Türkiye’nin ihracatında üçüncü sıraya kadar yükselse de 2016’da 9. sıraya inmiştir. Ayrıca daha önce ihracatımızda ilk 10 ülke arasında yer alan Rusya’ya ihracat 2016 yılında ortalama %51,7 oranında azalınca bu ülkeye ihracatımız sadece 1,7 milyar dolara inmiş ve Rusya 2016 yılında ihracatımız içinde ilk on sırada yer alamamıştır.

Tablo 4: AK Parti Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaretinde İlk 10 Ülke: 2003 ve 2016 (%)

Sıra	İHRACAT				İTHALAT				
	2003		2016		Sıra	2003		2016	
	Ülke	Oran (%)	Ülke	Oran (%)		Ülke	Oran (%)	Ülke	Oran (%)
1	Almanya	15,8	Almanya	9,8	1	Almanya	13,6	Çin	12,8
2	ABD	7,9	İngiltere	8,2	2	İtalya	7,9	Almanya	10,8
3	İngiltere	7,8	İrak	5,4	3	Rusya F.	7,9	Rusya F.	7,6
4	İtalya	6,8	İtalya	5,3	4	Fransa	6,0	ABD	5,5
5	Fransa	6,0	ABD	4,6	5	İngiltere	5,0	İtalya	5,1
6	İspanya	3,8	Fransa	4,2	6	ABD	5,0	Fransa	3,7
7	Hollanda	3,2	BAE	3,8	7	İsviçre	4,3	G. Kore	3,2
8	Rusya F.	2,9	İspanya	3,5	8	Çin	3,8	Hindistan	2,9
9	İsrail	2,3	İran	3,5	9	İspanya	2,9	İspanya	2,9
10	Yunanistan	1,9	Hollanda	2,5	10	Japonya	2,8	İngiltere	2,7

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Türkiye'nin ithalatında 2003'de ilk sırayı Almanya almakla birlikte genel olarak 1990-2014 döneminde ithalatımızda en önemli ülke Rusya olmuştur. Petrol ve doğalgaz alımı nedeniyle Rusya'dan 2013 ve 2014'de yapılan ithalat 25 milyar doları aşmış, ancak petrol fiyatları düşüşü ve yaşanan askeri gerilim nedeniyle 2015 ve 2016'da Rusya ithalatımızda üçüncü sıraya gerilemiştir. Günümüzde 2016 yılı itibarıyla ithalatta ilk sırayı Çin 25,4 milyar dolarla almakta, bu ülkeyi Almanya, Rusya, ABD ve İtalya izlemektedir. Ayrıca 2003'de ilk on sırada bulunmayan G. Kore'den elektronik ürünleri ithalatı, Hindistan'dan ise ara mallar ve tekstil ithalatının artması sonucu bu iki ülkenin ilk on sıraya yerleştiği görülmektedir. Diğer yandan son dönemde Çin, en fazla dış ticaret açığı (23 milyar dolar) verilen ülke haline gelmiştir. TÜİK (2017) verilerine göre, bu ülkeden elektronik ürünler (85 fasıl) ithalatının 2016'da 8,6 milyar dolara ulaşması ve kazanlar, makineler (84 fasıl) ithalatının 5,7 milyar doları bulması açığın en önemli nedenidir. Rusya Federasyonu (13,4 milyar dolar) ve Almanya (7,5 milyar dolar) en fazla dış açık verilen ikinci ve üçüncü sıradaki ülkelerdir. Bu ülkelerin ardından G. Kore (5,9 milyar dolar), Hindistan (5,1 milyar dolar) ve ABD (4,4 milyar dolar) en fazla dış açık verilen diğer ülkeleri oluşturmaktadır.

2. TÜRKİYE'NİN AK PARTİ DÖNEMİNDE RUSYA FEDERASYONU İLE DIŞ TİCARET VE ENERJİ DIŞ TİCARETİ İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİ

Türkiye'nin 1980 sonrası dışa açık büyüme modeli çerçevesinde ihracatın teşviki ve ihracat pazarlarının çeşitlendirilmesi çerçevesinde 1991 yılında dağılıncaya kadar dönemde SSCB ile artan dış ticaret ve enerji ilişkileri giriş kısmında belirttiğimiz gibi AK Parti iktidarı öncesi 1991-2002 döneminde de Rusya Federasyonu ile artarak devam etmiştir. Bu bağlamda Tablo 5'de görüldüğü gibi AK Parti iktidarının başlangıcı olan 2003'de bu ülkeye ihracatımız yaklaşık 1,4 milyar dolar, bu ülkeden ithalatımız 5,4 milyar dolar, ikili dış ticaret hacmi 6,8 milyar dolar ve dış ticaret açığımız yaklaşık 4,1 milyar dolar olmuştur.

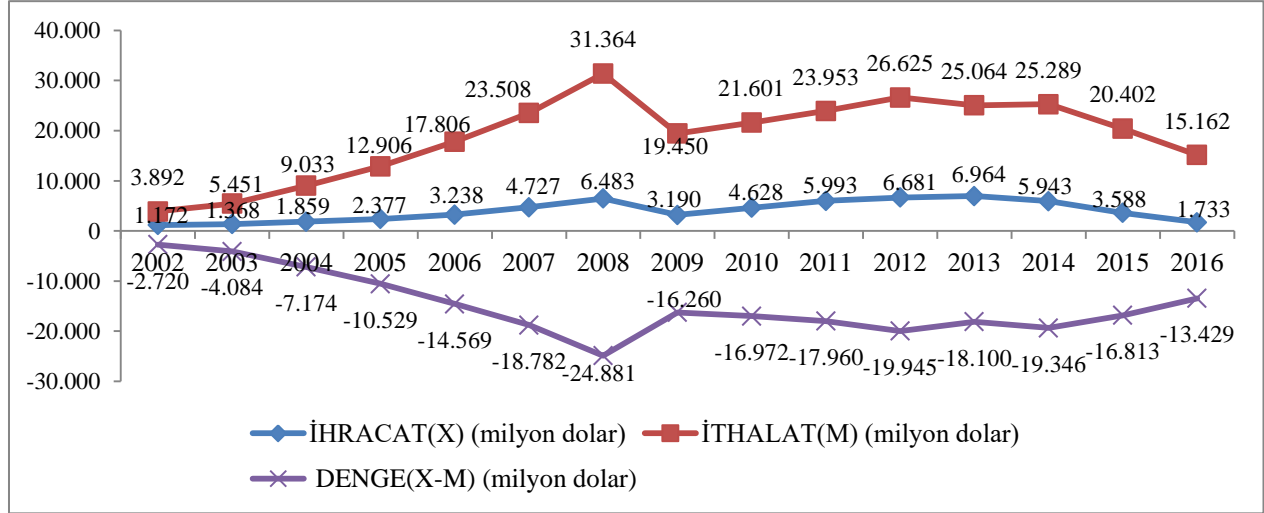
Tablo 5: Türkiye-Rusya Federasyonu Dış Ticaretinin Gelişimi (2002-2016, Milyon Dolar)

YILLAR	İHRACAT(X)	İTHALAT(M)	HACİM(X+M)	DENGE(X-M)
2002	1.172	3.892	5.064	-2.720
2003	1.368	5.451	6.819	-4.084
2004	1.859	9.033	10.892	-7.174
2005	2.377	12.906	15.283	-10.529
2006	3.238	17.806	21.044	-14.569
2007	4.727	23.508	28.235	-18.782
2008	6.483	31.364	37.847	-24.881
2009	3.190	19.450	22.640	-16.260
2010	4.628	21.601	26.229	-16.972
2011	5.993	23.953	29.946	-17.960
2012	6.681	26.625	33.306	-19.945
2013	6.964	25.064	32.028	-18.100
2014	5.943	25.289	31.232	-19.346
2015	3.588	20.402	23.990	-16.813

2016	1.733	15.162	16.895	-13.429
------	-------	--------	--------	---------

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

AK parti döneminde bu ülkeye ihracatımız 2008’ yılına gelinceye kadar 4 katına çıkarak (15 Eylül 2008’de Lehman Brothers’ın iflasıyla ortaya çıkan küresel krizin etkilerinin ülkemizde ve Rusya’da tam olarak görülmediği 2008’de Rusya’ya ihracatımız) yaklaşık 6,5 milyar dolara ithalatımız ise yaklaşık 6 katına çıkarak 31,3 milyar doları bulmuş, iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi yaklaşık 37,9 milyar dolarla incelediğimiz dönemde en yüksek düzeyine çıkarken yine ikili dış ticaret açığı yaklaşık 24,9 milyar dolarla en yüksek düzeyine ulaşmıştır.

Grafik 2: AK Parti Döneminde Türkiye-Rusya Federasyonu Dış Ticaretinin Gelişimi (2002-2016, Milyon Dolar)

Grafik 2’de görüldüğü üzere Türkiye ile Rusya dış ticareti küresel krizin etkisiyle 2009’da gerilemiş, ihracat yarıya inerken ithalat miktarı 19,5 milyar dolar düzeyine, dış ticaret hacmi 22,7 milyar dolara ve ikili dış açık da yaklaşık 16,3 milyar dolara inmiştir. 2010-2014 döneminde iki ülke arasındaki dış ticaret yeniden toparlanma sürecine girerken ihracatımız 2013’de 7 milyar dolara yaklaşmış, 2014’de ise yaklaşık 6 milyar dolar olmuştur. Benzer bir süreç ithalatta da görülmüş, ithalat 2012-2014 döneminde 25-26 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. İkili dış ticaret hacmi de 2012-2014 döneminde 31-33 milyar dolar civarına ulaşmış, ikili dış ticaret açığımız da 2012-2014 yılları arasında 18-20 milyar dolar civarında seyretmiştir.

Tablo 5 ve Grafik 2’de görüldüğü gibi, 2015-2016 döneminde uçak krizi gölgesinde gerilen ilişkilere rağmen görece ihracat ve ithalatımız içinde Rusya’nın ağırlığı gerilese de 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi sonrası iki ülke arası dış ticaret ilişkileri yeniden düzelmeye sürecine girmiştir. Türkiye’nin Rusya Federasyonu ile dış ticaretine ilişkin TÜİK’in en son açıkladığı Temmuz 2017 dış ticaret verilerine göre bu ülkeye ihracat geçen yılın aynı dönemine göre ilk 7 ayda yaklaşık %60 artarak 1 milyar 338 milyon dolar olurken Rusya ihracatımızda 17. sırayı almıştır. Buna karşılık Rusya’dan ithalatımız da geçen yılın aynı dönemine göre %18,4 artarak 10,5 milyar doları aşmış, bu bağlamda Rusya 2017 yılı ilk yedi ayında Çin ve Almanya’dan sonra 3. sırada yer almıştır. İlişkilerin normal seyrine dönmesi durumunda Türkiye’nin ihracatının yeniden 6 milyar dolar civarını bulması ve bu ülkenin yeniden ihracatımızda ilk 10 ülke içine girmesi ve ikili dış ticaret hacminin de yine 30 milyar dolar seviyesini aşacağı beklenebilir.

Öte yandan Rusya Federasyonu açısından Türkiye’nin önemine de bu noktada bakılabilir ve Rusya’nın toplam ihracatı ve ithalatı açısından Türkiye’nin yerine bakılırsa INTRACEN verilerine göre 2008 yılında Rusya’nın 467 milyar doları bulan toplam ihracatı içinde Türkiye 31,3 milyar dolarla dördüncü sıradaki önemli pazarı olmuştur. Buna karşılık 2016 yılında yaklaşık 285 milyar dolara inen toplam ihracatı içinde Türkiye 15,1 milyar dolarla beşinci sıradaki önemli pazarıdır. Diğer yandan Rusya’nın toplam ithalatına bakılırsa 2008’de Rusya’nın toplam ithalatı (267 milyar dolarlık) içinde Türkiye 6,5 milyar dolar civarındaki ithalatı ile 14. sırada yer alan tedarikçisi iken 2016 yılı itibarıyla 170 milyar dolar civarındaki (mirror data) toplam ithalatının 1,7 milyar doları Türkiye’den gerçekleşmiş ve 23. sıradaki tedarikçisi durumuna gerilemiştir. Bu bağlamda iki ülke arasındaki dış ticaret hac-

minin gerilemesinin etkisiyle Rusya açısından bakıldığında ihracatında Türkiye'nin önemli bir pazar olması veya ithalatta tedarikçi olma özelliğinde görece gerileme yaşandığı söylenebilir.

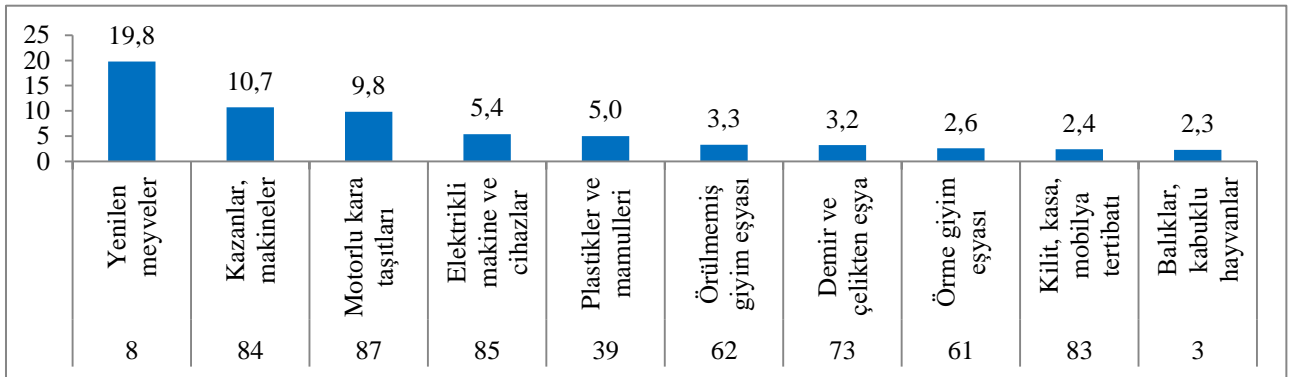
Rusya ile AK Parti döneminde dış ticarete konu olan mallara, ihracat ve ithalatta önemli fasıllara bakılabilir. Bu bağlamda Tablo 6'da görüldüğü üzere, Türkiye'nin Rusya'ya ihracatında bazı tarımsal ürünler ile kazanlar ve makineler ile motorlu kara taşıtları gibi sanayi malları önemli yer tutarken bu ülkeden ithalatımızda enerji (petrol ve doğalgaz) dış ticareti fasılları önemli bir ağırlığa sahiptir. Bu bağlamda Tablo 6'da görüldüğü ihracatımızın önemli ölçüde azalarak 1 milyar 733 milyon dolara indiği 2016 yılında Türkiye'nin bu ülkeye ihracatında ilk sırayı 8. fasıl (yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler) 344 milyon dolar ve %19,8 ile ilk sırayı alan ürün grubu olmuştur. Bu ürünleri ihracatımızda Grafik 3'de görüldüğü gibi, sırasıyla 84. fasıl (kazanlar ve makineler) 186 milyon ve %10,7 pay ile izlemiş, üçüncü sırayı 87.fasıl (motorlu kara taşıtları) 170 milyon dolar ve %9,8 payla almıştır.

Tablo 6: Türkiye-Rusya Federasyonu Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

Fasıl	Fasıl Adı	İhracat Değer	Pay (%)	Fasıl	Fasıl Adı	İthalat Değer	Pay (%)
08	Yenilen meyveler	344	19,8	27	Mineral yakıtlar ve yağlar	8.450	55,7
84	Kazanlar, makineler	186	10,7	72	Demir ve çelik	2.235	14,7
87	Motorlu kara taşıtları	170	9,8	15	Hayvansal ve bitkisel yağlar	729	4,8
85	Elektrikli makine ve cihazlar	94	5,4	76	Alüminyum, alümin. eşya	627	4,1
39	Plastikler ve mamulleri	86	5,0	10	Hububat	598	3,9
62	Örülmemiş giyim eşyası	58	3,3	74	Bakır ve bakırdan eşya	511	3,4
73	Demir ve çelikten eşya	55	3,2	31	Gübreler	272	1,8
61	Örme giyim eşyası	46	2,6	23	Gıda kalıntısı, kaba yem	270	1,8
83	Kilit, kasa, mobilya tertibatı	41	2,4	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun	221	1,5
03	Balıklar, kabuklu hayvanlar	40	2,3	48	Kâğıt ve karton	159	1,1

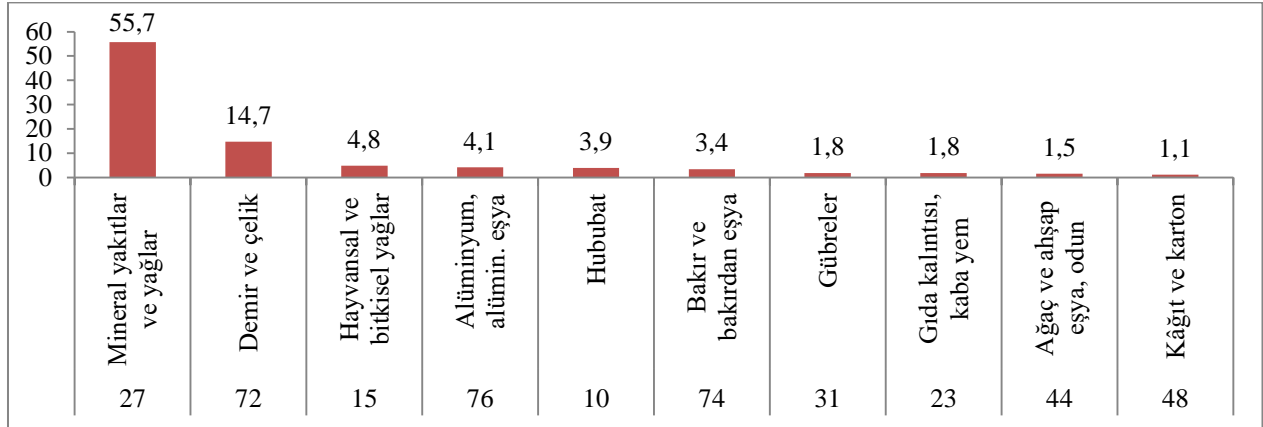
Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Türkiye'nin Rusya Federasyonuna ihracatında bu üç ürünün ardından sırasıyla elektrikli makine ve cihazlar (%5,4 pay), plastikler ve plastik mamulleri (%5 pay), örülmemiş giyim eşyası (%3,3 pay), demir ve çelikten eşya (%3,2 pay), örme giyim eşyası (%2,6 pay) gibi kalemler gelmektedir. Diğer yandan 2015 yılı ihracat sıralamasına bakıldığında tabloda yer almayan 7. Fasılın, yenilen sebzeler ve bazı kök yumrular (domates ve patates) gibi ikinci sırada iken Rusya'nın domatese ambargosu nedeniyle 2016'da ilk ona giremediği ve yine 54 ve 55 fasılların (sentetik ve suni lifler) 2015'de ilk onda yer alan ürünler iken 2016 sıralamasında ilk on içinde yer almadığı dikkati çekmektedir.

Grafik 3: Rusya Federasyonuna İhracatımızda Önemli Fasıllar (2016, %)

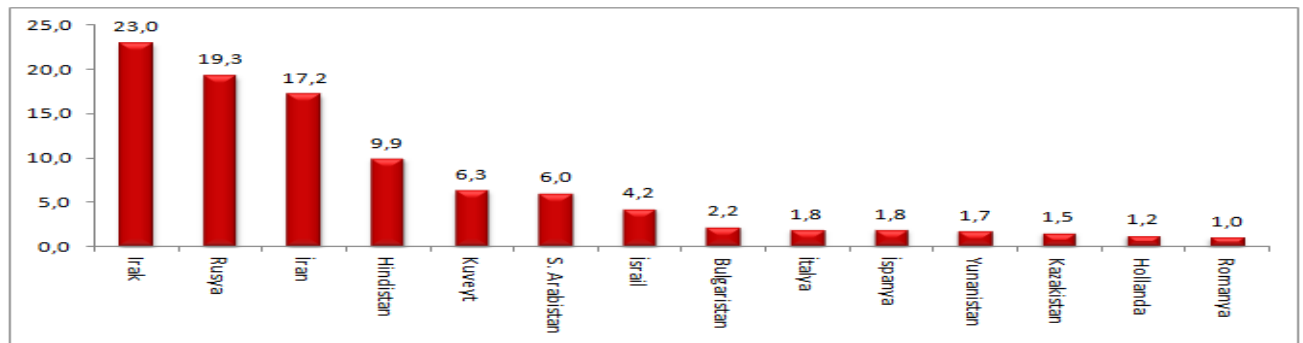
Türkiye'nin Rusya Federasyonundan ithalatına bakıldığında ise Tablo 6 ve Grafik 4'de görüldüğü gibi, enerji ithalatı, yani 27. Fasıl ithalatı 8,5 milyar dolara yaklaşan tutarı ve %56'ya yaklaşan payıyla büyük bir ağırlığa sahiptir. Türkiye'nin bu ülkeden ithalatında 2016 yılı itibarıyla 72. Fasıl demir ve çelik ürünlerinin ithalat miktarının 2,2 milyar doları aştığı ve %15'e yakın payıyla ikinci sırada bulunduğu görülmektedir. Bu iki fasılın ardından ithalatta 15. Fasıl hayvansal ve bitkisel katı yağlar 729 milyon dolar ve %4,8 payla üçüncü sırayı almakta, dördüncü sırada 76. Fasıl alüminyum ve alüminyumdan yapılan eşyalar 627 milyon dolar ve %4,1 payla bulunmakta, beşinci sırada ise 10. Fasıl hububat ürünleri yaklaşık 600 milyon dolar ve %3,9 payla gelmektedir.

Grafik 4: Rusya Federasyonundan İthalatımızda Önemli Fasıllar (2016, %)

Petrol ve türevleri (27. Fasıll), demir ve çelik (72. Fasıll) ve hububat (10. Fasıll) ürünleri 2016 yılı gibi bazı yıllar hariç Türkiye'nin genel olarak Rusya Federasyonundan ithal ettiği ilk üç faslı oluşturmaktadır. 2016 yılı itibarıyla bu beş faslın ardından tabloda görüldüğü gibi bakır ve bakırdan eşyalar, gübreler, kaba yem, ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü yanı sıra kâğıt ve karton ithalatı önemli fasıllar olarak dikkati çekmektedir. Öte yandan bu ülkeden enerji ithalatı miktarı ve hububat ithalatı, yukarıda belirtildiği gibi bazı yıllarda daha yüksektir. Örneğin 2015'de Rusya'dan enerji ithalatı (27. Fasıll) yine ilk sırada 12,9 milyar dolar ve %63,4 paya sahipken hububat ithali de 883 milyon dolar %4,3 paya sahiptir ve üçüncü sıradadır. Benzer biçimde 2014'de enerji ithalatı ilk sırada yaklaşık 16,5 milyar dolar ve %62,2 paya, hububat ise yaklaşık 1,5 milyar dolar %5,7 payla üçüncü sırayı almıştır. Rusya'dan enerji ithalatına en son 2013 yılı için bakıldığında da 17,1 milyar dolar %68,3 paya sahip olduğu görülmektedir. Tahmin edilebileceği gibi uçak düşürme gerilimi ve petrol fiyatlarının düşmesinin olumsuz etkisi olsa bile bu ülkeden enerji ithalatı, toplam ithalatımızın yarısından fazlasını oluşturmaktadır, bazen üçte ikisini bulmaktadır.

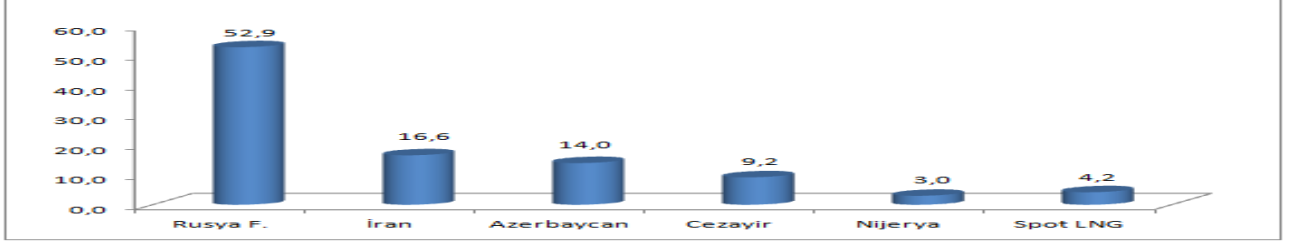
Rusya Federasyonunun Türkiye'nin enerji dış ticaretinde önemi, ikili dış ticaretin ötesinde önemli bir ağırlığa sahiptir. Şöyle ki Türkiye'nin 2016 yılındaki ham petrol (yaklaşık 25 milyon ton) ve petrol türevleri (15 milyon tonun üzerinde) ithalat miktarının toplamının (40,2 milyon ton) 7 milyon 757 bin tonu, yani %19,3 kadarı, bir başka deyişle Grafik 5'de görüldüğü gibi, petrol ve türevlerinin yaklaşık beşte biri Rusya Federasyonundan ithal edilmiştir. Bu bağlamda Rusya Federasyonu, Türkiye'nin petrol ve türev ürünlerinin (benzin, mazot, jet yakıtı, kırsal motorin v.b.) tedarikinde 2. sırada bulunmaktadır.

Grafik 5: Türkiye'nin Ham Petrol ve Petrol Türevleri İthalatının Ülkelere Göre Dağılımı (2016, %)

Kaynak: EPDK

Öte yandan Rusya Federasyonu enerji tedarikinde doğalgaz bağlamında çok daha önemli bir ağırlığa sahiptir. Bu bağlamda mevcut doğalgaz tedarikimizin yarısından fazlası Grafik 6'da görüldüğü gibi, Rusya Federasyonu üzerinden temin edilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin 2016'de gerçekleştirdiği 46,3 milyar metreküp tutarındaki doğalgaz ithalatının %52,9'u Rusya'dan ithal edilmektedir.

Grafik 6: Türkiye'nin Doğalgaz İthalatının Ülkelere Göre Dağılımı (2016, %)
Kaynak: EPDK

Doğalgaz ithalatı noktasında 2008'den itibaren Azerbaycan doğalgazının tedarik edilmesi ile birlikte Rusya Federasyonu ve İran'a olan bağımlılık azalmakla birlikte, gerek Türk Akımı doğalgaz projesinde görülen ilerleme ve gerekse nükleer santral kurulması ve işletilmesi noktasında Rusya ile işbirliğinin daha da artması ve enerji dış ticaretinde karşılıklı çıkarların uzlaşması ile iki ülkenin kazançlı çıkacağı ticari ilişkilerin artacağı söylenebilir.

Enerji dış ticareti alanındaki bu gelişmelerin ve iki ülke arasında işbirliğinin artmasında 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası Erdoğan ile Putin arasındaki güvene dayalı ilişkinin artması yanı sıra günümüz jeopolitik ikliminde Ortadoğu bölgesinde Rusya Federasyonu ile gerçekleşen yakınlaşmanın etkisi bulunmaktadır. Ayrıca ülkemizin savunulması amacıyla ABD ve AB ülkelerinden talep ettiğimiz füze savunma sistemlerinin teknoloji transferi ile birlikte bu ülkelerce verilmemesi ısrarına karşın Rusya Federasyonundan S-400 füzeleri alma örneğinde olduğu gibi, askeri teknolojinin Türkiye'ye aktarılması da iki ülke arasında yakınlaşmayı artıran günümüzün önemli gelişmeleri arasındadır.

3. TRA1 VE TRA2 DÜZEY 2 BÖLGELERİNİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU

Ülkemizin Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerini içine alan TRA1 düzey 2 Bölgesi ile ülkemizin Kars, Ardahan, Iğdır ve Ağrı illerini kapsayan TRA2 Düzey 2 bölgesi, tarıma dayalı ekonomik yapısı, olumsuz iklim koşulları ve ekonomik faaliyetler açısından yetersiz yapısı nedeniyle göç veren iki alt bölgedir. Bu iki bölge, genel makro ekonomik göstergeler ve sosyo-ekonomik açıdan Türkiye'nin en az gelişmiş bölgeleri arasında bulunmaktadır. Özellikle TRA2 bölgesi ülkemizde 26 düzey 2 bölgesi içinde sosyo-ekonomik açıdan sondan ikinci sırada, yani 25 sırada bulunmaktadır⁶. Bu iki alt bölgenin genel makro ekonomik göstergeleri ve sosyo-ekonomik gelişmişlik indeksi açısından durumu iki alt başlıkta ele alınabilir.

3.1. TRA1 ve TRA2 Bölgelerinin Genel Makro Ekonomik Göstergeleri

TRA1 ve TRA2 bölgeleri genel makro ekonomik göstergeler bağlamında TÜİK tarafından en son açıklanan GSYİH, kişi başına GSYİH, bölgesel GSYİH'nin sektörel dağılımı verileri ile bu verilerin Türkiye ile karşılaştırmasına, bölgesel istihdamın sektörel dağılımına ve Türkiye ile karşılaştırmasına ve bölgesel işsizlik ve enflasyon (TÜFE) verilerine Türkiye ile karşılaştırmalı biçimde bakılabilir. Bu bağlamda Tablo 7'de Türkiye ve TRA1 ile TRA2 bölgesinin GSYİH düzeylerinin 2004-2014 dönemi gelişimi yer almaktadır.

Tablo 7: Türkiye, TRA1 VE TRA2 Bölgeleri GSYİH'nin Gelişimi 2004-2014 (Bin TL ve %)

	2004		2008		2010		2014	
	Değer	Pay	Değer	Pay	Değer	Pay	Değer	Pay
Türkiye	577.023.497	100	994.782.858	100	1.160.013.978	100	2.044.465.876	100
TRA1	5.245.211	0,9	8.575.479	0,9	10.946.810	0,9	18.142.063	0,9
TRA2	3.892.183	0,7	5.992.175	0,6	8.054.964	0,7	12.425.511	0,6

Kaynak: TÜİK (2017), *Bölgesel Hesaplar*.

Tabloda TRA1 ve TRA2 bölgelerinin Türkiye GSYİH içindeki paylarının %1 seviyesinin altında olduğu görülmektedir. TRA1 bölgesinin toplam GSYİH içerisindeki payı 2004-2014 yılları arasında %0,9 düzeyinde sabit kalırken, TRA2 bölgesinin toplam GSYİH içerisindeki payı %0,6 – 0,7 düzeylerinde değişmektedir. Bu göstergeler tek başına her iki bölgede iktisadi faaliyetlerin ve katma değer düşüklüğü ile ilgili bize fikir vermektedir. TRA1 ve TRA2 bölgelerinin Türkiye ortalamasına

⁶ Üzümcü, A., S. Topal ve M. Akça (2015), “ TRA1 ve TRA2 Bölgesinin Dış Ticaret Özellikleri ve Kars Lojistik Merkezinin Önemi”, *1.Uluslararası Kafkasya-Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi, Bildiriler Kitabı*, (Editörler: A. Karakaş v.d), Kafkas Üniversitesi, İİBF, 1-3 Ekim 2015, Kars.

göre geri kalmışlığı kişi başına GSYİH açısından da Tablo 8’de görülmektedir.

Tablo 8: Türkiye, TRA1 VE TRA2 Bölgeleri Kişi Başı GSYİH’nın Gelişimi 2004-2014 (TL ve %)

	2004	2008	2010	2014
Türkiye	8.536	14.001	15.860	26.489
TRA1	4.855	8.028	10.276	17.036
TRA2	3.411	5.260	7.098	10.880
TRA1 / Türkiye (%)	56,9	57,3	64,8	64,3
TRA2 / Türkiye (%)	40,0	37,6	44,7	41,1

Kaynak: TÜİK (2017), *Bölgesel Hesaplar*.

Tabloda görüldüğü gibi TRA1 ve TRA2 bölgesine ait bölgesel kişi başına GSYİH değerleri, Türkiye kişi başına GSYİH değerlerinin gerisindedir. Bu dönemde TRA1 bölgesi kişi başına GSYİH değeri Türkiye ortalamasına görece yakınlaşmışken TRA2 bölgesi için bu tarzda bir iyileşme olmamıştır. Bu bağlamda TRA1 bölgesi bölgesel kişi başı GSYİH değeri, 2004’de Türkiye GSYİH’nın %57’si kadarken 2014 yılında %64,3’e çıkmıştır. TRA2 bölgesinde ise bölgesel kişi başı GSYİH 2004’de Türkiye GSYİH’sının %40’ı kadarken 2008’de %37,6’na gerilemiş, 2010’da %44,7’ne yaklaşmış, 2014’de %41’ne gerilemiştir. Tablo 9’da TRA1, TRA2 bölgeleri ve Türkiye GSYİH değerlerinin sektörel dağılımı yer almaktadır.

Tablo 9: TRA1 ve TRA2 Bölgeleri ve Türkiye GSYİH’nın Sektörel Dağılımı 2004-2014 (Bin TL ve %)

Yıl	Bölge	Tarım		Sanayi		Hizmetler		GSYİH
		Değer	Pay	Değer	Pay	Değer	Pay	
2004	Türkiye	54.365.145	9,4	145.005.909	25,1	304.887.404	52,8	577.023.497
	TRA1	1.193.976	22,8	518.010	9,9	2.871.782	54,8	5.245.211
	TRA2	1.234.102	31,7	310.246	8,0	1.857.015	47,7	3.892.183
2014	Türkiye	134.724.745	6,6	576.440.635	28,2	1097.024.575	53,7	2.044.465.876
	TRA1	2.818.604	15,5	3.193.186	17,6	10.033.622	55,3	18.142.063
	TRA2	2.833.632	22,8	1.571.049	12,6	6.584.831	53,0	12.425.511

Kaynak: TÜİK (2017), *Bölgesel Hesaplar*.

Tabloda görüldüğü üzere TRA1 ve TRA2 bölgesel GSYİH içinde hizmetler sektörü, Türkiye’de olduğu gibi ilk sırada gelmektedir. TRA1 bölgesinde hizmetler sektörünün GSYİH içindeki payı Türkiye ortalamasının üzerindedir. Türkiye GSYİH’mı oluşturan ikinci sektör sanayi sektörü iken TRA1 ve TRA2 bölgelerinde tarım sektörü ikinci sırada, sanayi sektörü ise üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye GSYİH içinde tarım sektörünün payı azalarak 2014’de %6,6’ya kadar düşerken, TRA1 ve TRA2 bölgelerinde Türkiye ortalamasına göre sırasıyla 2,5 kat ve 3,5 kat daha yüksek bir paya sahiptir. Sanayi sektörünün Türkiye GSYİH içindeki payı 2014’de %28,2 düzeyinde iken her iki bölgede GSYİH içinde sanayi sektörünün payı düşüktür. Bu bağlamda sanayinin GSYİH içindeki payı TRA1 bölgesinde 2004 yılına göre iki katına çıkmış olsa da halen Türkiye’nin yaklaşık 11 puan gerisindedir. Sanayinin GSYİH içindeki payı yine TRA2 bölgesinde 2004-2014 döneminde artmış olsa da halen Türkiye ortalamasının yarısına bile ulaşmamış durumdadır. Bu durum her iki bölgede sanayinin yetersiz olduğunu ve tarıma dayalı sanayinin bölgede ağırlıklı yere sahip olduğu gerçeğini göstermektedir.

TRA1, TRA2 bölgeleri ve Türkiye’de istihdamın 2016 yılı itibarıyla sektörel dağılımı Tablo 10’da yer almaktadır. Türkiye genelinde istihdam edilen kişilerin %53,7’si hizmetler sektöründe yer alırken, bu oran sanayi sektöründe %26,8, tarım sektöründe ise %19,5’tir. TRA1 ve TRA2 bölgelerinde ise istihdamın sektörel dağılımı oldukça farklıdır. TRA1 bölgesinde istihdam edilenlerin %45,8’i tarım sektöründe, %43,5’i hizmetler sektöründe ve %10,7’si sanayi sektöründedir. TRA2 bölgesinde ise; istihdam edilenlerin %55,5’i tarım sektöründe, %31,5’i hizmetler sektöründe ve %13,1’i sanayi sektöründe bulunmaktadır.

Tablo 10: Türkiye, TRA1 ve TRA2 Bölgelerinde İstihdamın Sektörel Dağılımı (2016)

	Toplam İstihdam	Bin Kişi			%		
		Tarım	Sanayi*	Hizmetler	Tarım	Sanayi*	Hizmetler
TRA1	357	163	38	155	45,8	10,7	43,5
TRA2	377	209	49	119	55,5	13,1	31,5
TÜRKİYE	27.205	5.305	7.283	14.617	19,5	26,8	53,7

Kaynak: TÜİK (2016), *İşgücü İstatistikleri*. *İnşaat sektörü, sanayi içine eklenmiştir.

Tablo 11’de TRA1, TRA2 bölgeleri ve Türkiye’de istihdamın 2004-2014 dönemi gelişimi yer almaktadır. Tablo incelendiğinde TRA1 ve TRA2 bölgesine ait işsizlik oranlarının bu dönemde Türkiye’ye ait işsizlik oranlarından daha düşük olduğu görülmektedir. TRA1 bölgesinde 2004’de %3,6 olan işsizlik oranı, 2014’de %7,4 ile en yüksek seviyesine çıkmış ve 2016’da %5 olarak gerçekleşmiştir. TRA2 bölgesinde 2004’de işsizlik oranı %1,8 olarak gerçekleşmiş, küresel krizin etkisinin hissedildiği 2010’da %10,3’e kadar yükselmiş ve 2016’da %4,9 oranına gerilemiştir.

Tablo 11: TRA1, TRA2 Bölgeleri ve Türkiye’nin İstihdam Göstergeleri

		2004	2008	2010	2014	2016
Türkiye	15 Yaş ve Üzeri Nüfus	47.544	50.772	52.541	56.986	58.720
	İşgücü	22.016	23.805	25.641	28.786	30.535
	İstidam Edilenler	19.632	21.194	22.594	25.933	27.205
	İşsiz	2.385	2.611	3.046	2.853	3.330
	İşgücüne Katılma Oranı	46,3	46,9	48,8	50,5	52,0
	İşsizlik Oranı	10,8	11,0	11,9	9,9	10,9
	İstihdam Oranı	41,3	41,7	43,0	45,5	46,3
TRA1	15 Yaş ve Üzeri Nüfus	704	713	716	738	759
	İşgücü	408	368	378	372	376
	İstidam Edilenler	393	345	354	345	357
	İşsiz	15	23	24	28	19
	İşgücüne Katılma Oranı	58,0	51,6	52,8	50,5	49,5
	İşsizlik Oranı	3,6	6,3	6,2	7,4	5,0
	İstihdam Oranı	55,9	48,4	49,5	46,7	47,0
TRA2	15 Yaş ve Üzeri Nüfus	668	647	665	736	775
	İşgücü	304	334	339	403	397
	İstidam Edilenler	299	315	304	390	377
	İşsiz	5	19	35	14	19
	İşgücüne Katılma Oranı	44,2	51,6	50,9	54,8	51,2
	İşsizlik Oranı	1,8	5,6	10,3	3,4	4,9
	İstihdam Oranı	43,4	48,8	45,7	53,0	48,7

Kaynak: TÜİK (2017), *Hane Halkı İşgücü Anketi Sonuçları*.

Tablo 12’de TRA1, TRA2 ve Türkiye’de 2004-2014 döneminde enflasyonun gelişimi yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi, TRA1 ve TRA2 bölgesi için gerçekleşen enflasyon değerleri Türkiye ortalamasının üzerinde olmuştur. TRA1 ve TRA2 bölgeleri kendi aralarında kıyaslandığında; 2014 yılı hariç diğer bütün yıllarda TRA2 enflasyon oranları TRA1 enflasyon oranlarından daha yüksek olmuştur. 2016’da Türkiye’de enflasyon oranı %8,53 iken TRA1 bölgesinde %9,12; TRA2 bölgesinde %9,79 olmuştur.

Tablo 12. Türkiye, TRA1 ve TRA2 Bölgelerinin Enflasyon Göstergeleri (%)

	2004	2008	2010	2014	2016
Türkiye	10.3	10.44	8.57	8.85	8,53
TRA1	-	11.69	8.76	8.91	9,12
TRA2	-	12.07	10.58	8.66	9,79

Kaynak: TÜİK, *Bölgesel Enflasyon İstatistikleri*.

TRA1 ve TRA2 bölgelerinin genel makro ekonomik göstergelerinin genel durumunun ardından her iki bölgenin sosyo-ekonomik gelişmişlik indeksi açısından durumuna bakılabilir.

3.2. TRA1 ve TRA2 Bölgelerinin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Göstergeleri (SEGE)

Sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi (SEGE) çalışmaları ülkemizde illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini tespit etmek amacıyla 1996 ve 2003 yıllarında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından gerçekleştirilmiş, bu kurumun 2011’de Kalkınma Bakanlığına bağlanması ile birlikte, farklı göstergeleri de içerecek şekilde 2011’de yeniden oluşturulmuştur. 2011 yılında SEGE hesaplamasında kullanılan göstergelerin ve bunların yer aldığı kategori sayısındaki farklılık nedeniyle bu çalışma önceki iki çalışma ile mukayese de kullanılamamaktadır. DPT tarafından yapılan 1996 ve 2003 yıllarındaki çalışmalarda beş farklı bölgede değerlendirilen iller, 2011’de yapılan çalışmada altı farklı bölgeye ayrılmıştır. Bu farklılıkları gözeterik bir değerlendirme yapılmak istenirse TRA1 ve TRA2 bölgeleri illerinin SEGE değerlerinin 1996, 2003 ve 2011 yılları için yapılan hesaplamaları ve il sıralamaları Tablo 13’de görülmektedir.

Tablo 13: TRA1 ve TRA2 Bölge İlleri 1996 – 2003 – 2011 SEGE Değerleri

İller	1996 (76 il)			2003 (81 il)			2011 (81 il)		
	Sıra	Endeks	SEGE Grubu	Sıra	Endeks	SEGE Grubu	Sıra	Endeks	SEGE Grubu
Erzincan	47	-0,36908	4	58	-0,49288	4	45	-0,1056	4
Erzurum	56	-0,55065	4	60	-0,53286	4	59	-0,4327	5
Bayburt	64	-0,79858	5	66	-0,80176	5	64	-0,5946	5
Kars	62	-0,75467	5	67	-0,81944	5	68	-1,0923	6
Iğdır	69	-1,05751	5	69	-0,89089	5	69	-1,1184	6
Ardahan	72	-0,98002	5	74	-1,07318	5	71	-1,1384	6
Ağrı	74	-1,13453	5	80	-1,28116	5	79	-1,6366	6

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı (2017), *Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Araştırmaları*.

Tablo 13’deki SEGE değerleri incelendiğinde, 2011 yılı verilerine göre; TRA1 bölgesi illerinden Erzincan 45, Erzurum 59, Bayburt ise 64. sıradadır. TRA2 bölgesi illeri incelendiğinde ise, Kars 68, Iğdır 69, Ardahan 71 ve Ağrı 79. sıradadır. Diğer yandan 1996’da 76 il varken 2003 ve 2011 yıllarında 81 il bulunduğu dikkate alınmalıdır. İlk iki çalışmayı 2011 yılı çalışmaları ile mukayese edemsek bile Erzincan, Erzurum, Bayburt, Iğdır ve Ardahan’ın bu dönem içinde görece sıralamadaki yerlerini korudukları buna karşın Kars ve Ağrı’nın görece geriledikleri söylenebilir.

4. TRA1 VE TRA2 DÜZEY 2 BÖLGELERİNİN AK PARTİ DÖNEMİNDE DIŞ TİCARETİ VE RUSYA İLE İHRACAT-İTHALATININ GELİŞİMİ

Bu başlık altında her iki düzey 2 bölgesinin ayrı ayrı genel dış ticaretinin gelişimi, iki bölge dış ticaretinin özellikleri (sektörel dağılımı, önemli fasıllar ve önemli ülkeler) yanı sıra her iki bölgenin Rusya ile dış ticaretlerinin gelişimi ve özellikleri yer almaktadır.

4.1. TRA1 Bölgesinin AK Parti Döneminde Dış Ticaretinin Gelişimi ve Bölgenin Rusya ile İhracat-İthalatının Gelişimi ve Özellikleri

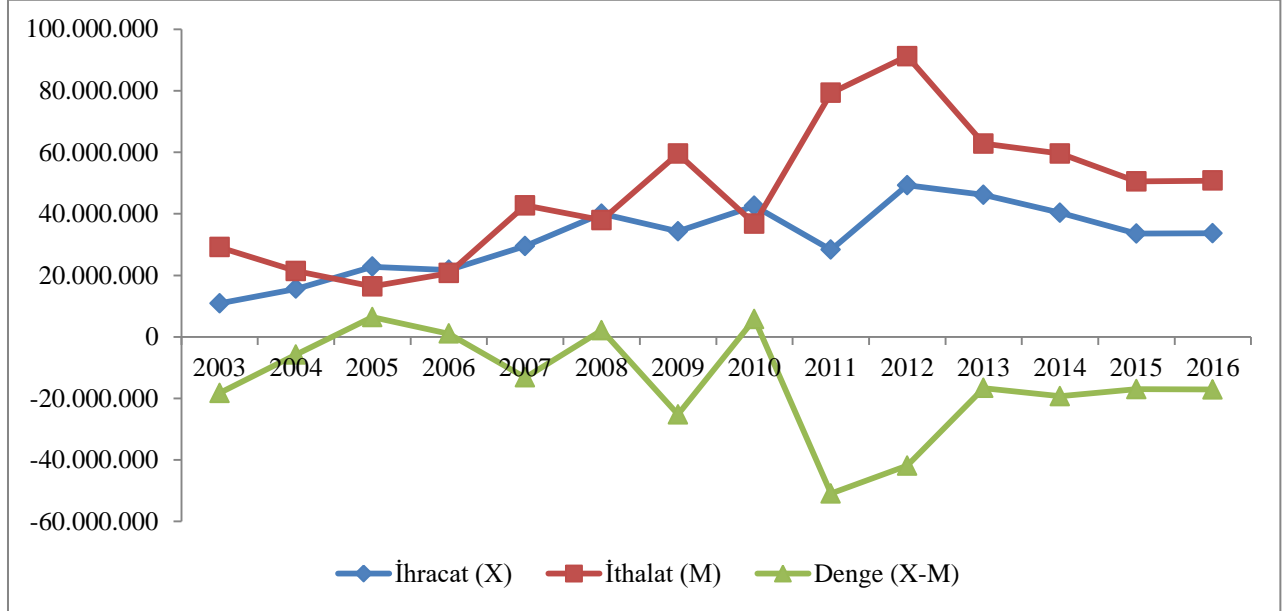
TRA1 bölgesi coğrafi konumu itibariyle dış ticaret için transit bir alan özelliği taşımaktadır. Bölge, Türkiye’nin doğusunu batısına ve kuzeyini güneyine bağlayan bir kavşak konumundadır. Bölge bu özellikleriyle bir transfer, lojistik ve ticaret merkezi potansiyeline sahiptir. Tablo 14’de TRA1 bölgesinin AK Parti dönemindeki dış ticaretinin gelişimi yer almaktadır.

Tablo 14: TRA1 Bölgesi Dış Ticaretinin AK Parti Dönemindeki Gelişimi (2003-2016, Dolar)

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Hacim (X+M)	Denge (X-M)
2003	10.880.050	29.136.643	40.016.693	-18.256.593
2004	15.608.838	21.369.183	36.978.021	-5.760.345
2005	22.773.727	16.381.849	39.155.576	6.391.878
2006	21.738.431	20.686.662	42.425.093	1.051.769
2007	29.486.220	42.712.976	72.199.196	-13.226.756
2008	40.018.527	37.906.044	77.924.571	2.112.483
2009	34.298.924	59.523.435	93.822.359	-25.224.511
2010	42.551.344	36.787.284	79.338.628	5.764.060
2011	28.326.136	79.266.976	107.593.112	-50.940.840
2012	49.288.590	91.174.000	140.462.590	-41.885.410
2013	46.170.373	62.814.748	108.985.121	-16.644.375
2014	40.301.270	59.579.141	99.880.411	-19.277.871
2015	33.552.838	50.538.479	84.091.317	-16.985.641
2016	33.646.261	50.756.280	84.402.541	-17.110.019

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Tablo 14’de görüldüğü gibi, TRA1 Bölgesinin dış ticaret hacmi 2003 yılından 2012 yılına kadar düzenli olarak artış göstermiş, fakat bu yıldan sonra düşüşe geçmiştir. Dış ticaret hacmi 140 milyon dolar ile 2012 yılında en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bölge belirli yıllar dışında genel olarak dış ticaret açığı vermektedir. 2012 yılında en yüksek dış ticaret hacmine ulaşan TRA1 Bölgesi, Grafik 7’de görüldüğü gibi, 2011’de yaklaşık 51 milyon dolar ile en yüksek dış ticaret açığını vermiştir.

Grafik 7: TRA1 Bölgesinin AK Parti Döneminde Dış Ticaretinin Gelişimi (2003-2016, Dolar)

TRA1 Bölgesi dış ticaretinin sektörel dağılımı da Tablo 15’de görülmektedir. Tablo incelendiğinde bölgenin hem ithalat hem de ihracatında en yüksek payın imalat sanayi sektörüne ait olduğu dikkati çekmektedir. 2003’de ihracatın %93,1’lik kısmını imalat sanayi oluştururken bu oran 2016’da %96,7’ye yükselmiştir. İmalat sanayinin bölgenin ithalatında payı 2003-2016 döneminde azalsa da en yüksek pay yine imalat sanayine aittir. 2003’de bölge ithalatının %97,9’luk kısmı imalat sanayine ait iken bu oran 2016’da %76,7’ye gerilemiştir.

Tablo 15: TRA1 Bölgesi Dış Ticaretinin Sektörel Dağılımı (2003-2016, %)

Yıllar	İhracat						
	Tarım		Madencilik		İmalat sanayi		Toplam
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer
2003	533.185	4,9	222.297	2,0	10.124.331	93,1	10.880.050
2016	26.766	0,07	1.061.824	3,1	32.557.671	96,7	33.646.261
Yıllar	İthalat						
	Tarım		Madencilik		İmalat Sanayi		Toplam
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer
2003	454.326	1,6	98.634	0,3	28.535.843	97,9	29.136.643
2016	2.043.310	4,0	9.792.925	19,3	38.913.453	76,7	50.756.280

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

AK Parti döneminde TRA1 bölgesi tarım sektörünün ihracat içindeki payı azalırken ithalat içindeki payı artış göstermiştir. İhracat içindeki pay %4,9’dan %0,07’ye gerilerken, tarım ürünlerinin ithalatı %1,6’dan %4’e yükselmiştir. Madencilik sektörünün ise hem ihracat hem de ithalat içerisindeki payı bu dönemde artmıştır, fakat ithalattaki artış ihracattan daha fazla olmuştur. Madencilik sektörünün ihracat içerisindeki payı %2’den %3,1’e çıkarken, ithalat içerisindeki payı %0,3’den %19,3’e yükselmiştir.

Tablo 16’da TRA1 bölgesi dış ticaretinde önemli yer tutan fasıllar görülmektedir. Tabloya ilk bakışta bölgenin 2003 yılı ihracatında ilk beş fasıl arasında yer alan ürünlerden sadece iki fasılın (sabunlar ile tuz, kükürt, toprak, alçı, kireç ve çimento) 2016’da ilk beş fasıl arasında yer aldığı dikkati çekmektedir. Bu bağlamda tabloda görüldüğü üzere TRA1 bölgesinde 2003’de en fazla ihraç edilen ürün sabunlar olurken 2016’da sebze-meyve müstahzarları ilk sırada yer almış, sabunlar dördüncü

sıraya gerilemiştir. İthalat açısından bakıldığında ise, 2003 yılında bölgede en fazla ithal edilen ürünler arasında ilk iki sırada yer alan kazanlar ve makineler ile elektrikli makineler 2016 yılında da ilk beş fasıl arasında yer almıştır.

Tablo 16: TRA1 Bölgesinin Dış Ticaretinde İlk Beş Fasıl

İhracat					
Fasıl adı	2003	Fasıl adı	2015	Fasıl adı	2016
	Değer		Değer		Değer
Sabunlar	2.270	Kara taşıtları	5.674	Sebze-meyve müstahzarları	8.168
Metal çeşitli eşya	1.189	Sebze-meyve müstahzarları	4.874	Kara taşıtları	4.990
Plastikler ve mamulleri	1.154	Değirmencilik ürünleri	3.539	Değirmencilik ürünleri	2.714
Tuz, kükürt, toprak, alçı, kireç ve çimento	933	Tuz, kükürt, toprak, alçı, kireç ve çimento	2.883	Sabunlar	2.382
Seramik mamulleri	643	Metallerden çeşitli eşya	2.265	Tuz, kükürt, toprak, alçı, kireç	2.340
Toplam	10.880	Toplam	33.552	Toplam	33.651
İthalat					
Fasıl adı	2003	Fasıl adı	2015	Fasıl adı	2016
	Değer		Değer		Değer
Kazanlar ve makineler	10.158	Mineral yakıtlar	16.866	Elektrikli makine, cihazlar	16.673
Elektrikli makineler	6.132	Kazanlar ve makineler	7.187	Mineral yakıtlar	11.268
Optik fotoğraf makine	5.495	Seramik mamulleri	5.510	Ağaç, ahşap eşya, odun kömü	5.283
Motorlu kara taşıtları	3.609	Kauçuk ve kauçuktan eşya	2.735	Kazanlar ve makineler	4.214
Muh. kimyasal mad.	904	Ağaç, ahşap eşya, odun kömürü	2.623	Seramik mamulleri	2.871
Toplam	29.136	Toplam	50.538	Toplam	52.367

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Tablo 17’de TRA1 bölgesinin 2016 yılı itibarıyla en fazla dış ticaret yaptığı ülkeler görülmektedir. Bölge %19,4 ile en fazla ihracatı Irak’a yapmaktadır. Bu ülkeyi %16,6 ile Almanya ve %10,3 ile Azerbaycan takip etmektedir. Bölgenin en fazla ithalat yaptığı ülke ise %41,2 ile Çin’dir. Bu ülkeyi %19 ile Rusya ve %14,4 ile Almanya takip etmektedir. Bölgenin karşılıklı olarak dış ticaret yaptığı ülkeler Almanya, ABD ve Ukrayna’dır. Bu üç ülke ile olan dış ticarete TRA1 Bölgesi fazla vermektedir.

Tablo 17: TRA1 Bölgesinin Dış Ticaretinde İlk 10 Ülke (2016)

TRA1							
İhracat				İthalat			
Sıra	Ülke	Miktar	Pay	Sıra	Ülke	Miktar	Pay
1	Irak	6.513.163	19,4	1	Çin	20.934.765	41,2
2	Almanya	5.584.614	16,6	2	Rusya	9.650.848	19,0
3	Azerbaycan	3.471.263	10,3	3	Almanya	7.305.714	14,4
4	Gürcistan	3.173.422	9,4	4	Hırvatistan	3.085.843	6,1
5	ABD	2.918.545	8,7	5	ABD	2.117.145	4,2
6	Hollanda	2.908.064	8,6	6	İtalya	1.559.742	3,1
7	Ukrayna	1.106.824	3,3	7	Macaristan	1.342.604	2,6
8	İran	1.066.028	3,2	8	Finlandiya	873.437	1,7
9	Somali	1.051.915	3,1	9	Avusturya	504.579	1,0
10	Mısır	740.497	2,2	10	Ukrayna	454.121	0,9
Toplam		33.646.261	100	Toplam		50.756.280	100

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Tablo 18’de TRA1 bölgesinin Rusya ile olan dış ticaret verileri yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi TRA1 bölgesinin Rusya ile olan dış ticaret hacmi 2007’ye kadar çok düşük ve tek taraflı olmuştur. Şöyle ki, 2003 ve 2004’de bu ülkeden ithalat 90 bin ve yaklaşık 53 bin dolar gibi çok düşük düzeylerde gerçekleşirken bu ülkeye bölgeden ihracat yapılamamış, 2005 ve 2006’da ise bölgeden Rusya’ya çok cüzi miktarda (10 bin ve 36 bin dolarlık) ihracata karşılık Rusya’dan bölgeye ithalat yapılmamıştır.

Bu ülke ile TRA1 bölgesinin dış ticaret hacmi 2007 ve 2008 yıllarında büyük artış göstermiş,

2007’de yaklaşık 1,9 milyon dolar, 2008’de yaklaşık 21 milyon dolara yükselmiştir. Bu bağlamda 2007’de bölgeden Rusya’ya ihracat yaklaşık 1,6 milyon dolara ve 2008’de 8,5 milyon dolara yükselmiş, ayrıca bölgenin Rusya’dan 2008’de ithalatı 12,2 milyon doları aşmıştır.

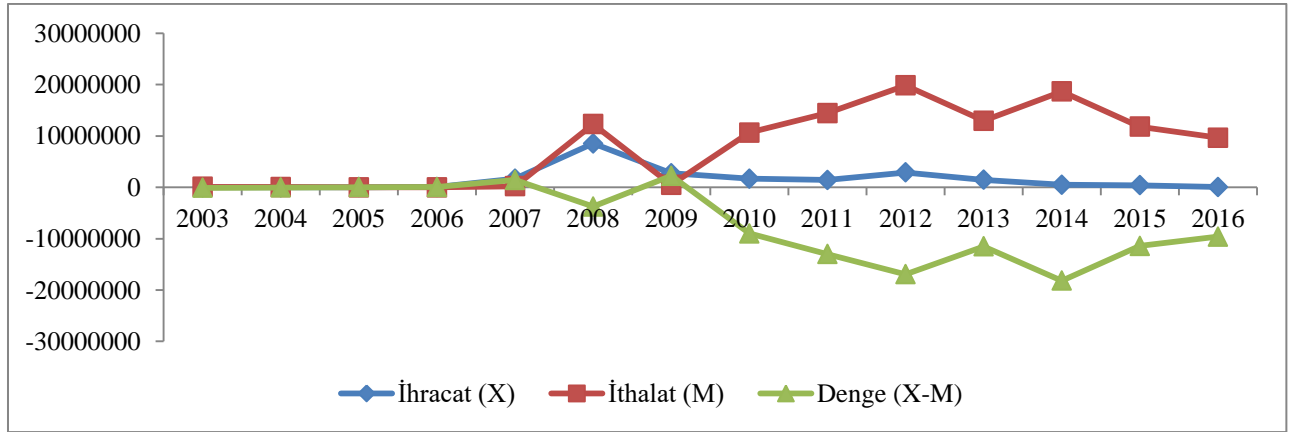
Bölgenin Rusya ile 2009’da dış ticaret hacminde hızlı bir düşüş yaşanırken aynı yıl 2,2 milyon dolar civarında dış ticaret fazlası verilmiştir. Bölgenin Rusya’ya ihracatı Grafik 8’de görüldüğü gibi, 2010-2013 döneminde 1,5 milyon dolar ile 2,9 milyon dolar arasında seyrederken 2014 sonrası hızla gerileyerek önce 500 bin dolar civarına ardından 2016’da ihmal edilebilecek miktara (38 bin 500 dolar) inmiştir. Buna karşılık bölgenin Rusya’dan ithalat miktarı 2010-2016 döneminde 10-20 milyon dolar arasında seyretmiş, en yüksek düzeyine 19,8 milyon dolar ile 2012’de ulaşmıştır.

Tablo 18: TRA1 Bölgesi ve Rusya’nın Dış Ticareti

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Hacim (X+M)	Denge (X-M)
2003	-	90.446	90.446	-90.446
2004	-	52.895	52.895	-52.895
2005	10.283	-	10.283	10.283
2006	36.096	-	36.096	36.096
2007	1.659.075	222.000	1.881.075	1.437.075
2008	8.528.879	12.286.620	20.815.499	-3.757.741
2009	2.732.667	489.626	3.222.293	2.243.041
2010	1.682.529	10.654.895	12.337.424	-8.972.366
2011	1.424.590	14.441.973	15.866.563	-13.017.383
2012	2.894.400	19.835.336	22.729.736	-16.940.936
2013	1.458.269	12.956.120	14.414.389	-11.497.851
2014	497.315	18.665.215	19.162.530	-18.167.900
2015	408.068	11.809.353	12.217.421	-11.401.285
2016	38.547	9.650.848	9.689.395	-9.612.301

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Bu ülkeden bölgenin ithalat miktarı 2014’de 18,6 milyon dolarken 2016’da yaklaşık 10 milyon dolar olmuştur. Grafik 8’de görüldüğü gibi, TRA1 Bölgesi, Rusya ile dış ticaretinde 2005, 2006, 2007 ve 2009’da dış ticaret fazlası verirken diğer yıllarda dış ticaret açığı vermiş, en yüksek dış ticaret açığı 2014 yılında 18,2 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir.

Grafik 8: TRA1 Bölgesi-Rusya Dış Ticaretinin AK Parti Döneminde Gelişimi (2003-2016, Dolar)

4.2. TRA2 Bölgesinin AK Parti Döneminde Dış Ticaretinin Gelişimi ve Bölgenin Rusya İle İhracat-İthalatının Gelişimi ve Özellikleri

TRA2 bölgesi dört ülke ile sınırının bulunması, aktif olarak çalışan sınır kapılarına sahip olması ve Kars şehrine yapılacak olan lojistik merkezi ile büyük bir dış ticaret potansiyeline sahiptir. Tablo 19’da bölgenin AK Parti dönemindeki dış ticaretinin gelişimi yer almaktadır.

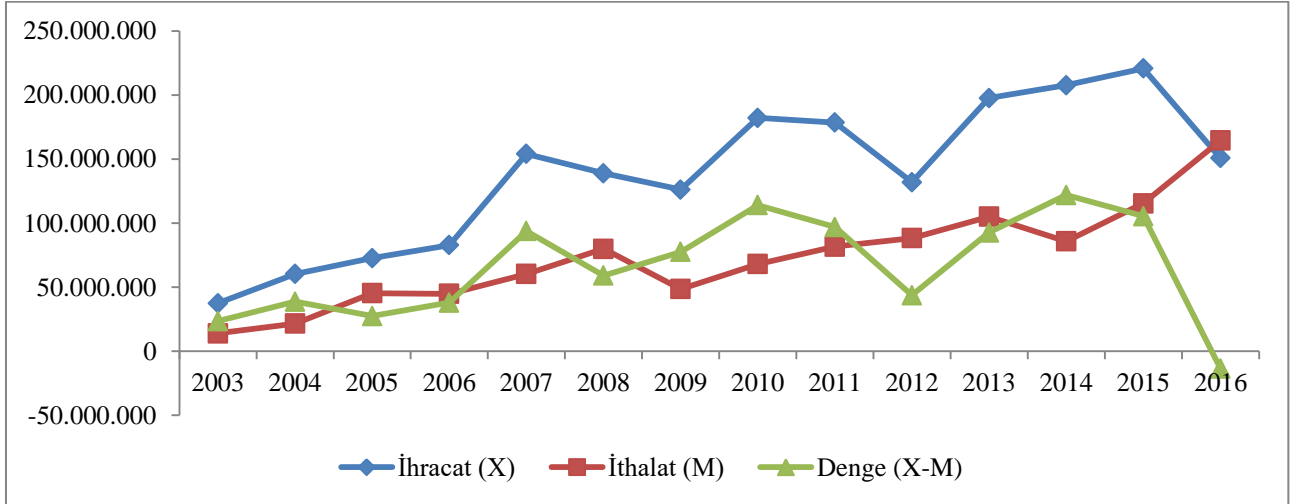
Tablo 19: TRA2 Bölgesi Dış Ticaretinin AK Parti Dönemindeki Gelişimi (2003-2016, Dolar)

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Hacim (X+M)	Denge (X-M)
2003	37.390.812	13.966.378	51.357.190	23.424.434
2004	60.232.369	21.584.550	81.816.919	38.647.819
2005	72.600.333	45.218.973	117.819.306	27.381.360

2006	82.725.078	44.796.910	127.521.988	37.928.168
2007	154.046.617	60.318.938	214.365.555	93.727.679
2008	138.886.693	79.858.536	218.745.229	59.028.157
2009	126.098.800	48.571.676	174.670.476	77.527.124
2010	182.060.574	68.010.302	250.070.876	114.050.272
2011	178.466.666	81.583.786	260.050.452	96.882.880
2012	131.924.952	88.329.057	220.254.009	43.595.895
2013	197.678.967	105.001.568	302.680.535	92.677.399
2014	207.622.851	85.779.504	293.402.355	121.843.347
2015	220.701.102	115.361.376	336.062.478	105.339.726
2016	150.802.296	164.441.268	315.243.564	-13.638.972

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Tablo 19’da görüldüğü gibi, TRA2 bölgesi dış ticaret hacmi AK parti döneminde düzenli olarak artmış ve 2016’ya kadar sürekli dış ticaret fazlası vermiştir. Bölge dış ticaret hacmi, 2003’de 51,3 milyon dolardan dalgalı bir seyirle altı katın üzerinde artarak 2015’de 336 milyon dolara ulaşmış, 2016’da ise ihracatın gerilemesi bağlamında 315,2 milyon dolara inmiştir. Bu çerçevede TRA2 Bölgesi toplam ihracatının 2003’de yaklaşık 37,4 milyon dolardan 2007’de 154 milyon dolara çıktığı, küresel krizin etkisinin hissedildiği 2008 ve 2009 yıllarında ihracatın gerileyerek 2009’da 128 milyon dolara inen de izleyen yıllarda dalgalı bir seyirle artarak 2015’de 220 milyon doları geçtiği ve 2016’da hızlı bir azalışla 150 milyon dolara indiği görülmektedir. Benzer biçimde TRA2 Bölgesi toplam ithalatının 2003’de yaklaşık 14 milyon dolar iken beş katın üzerinde artışla 2008’de 80 milyon dolara ulaştığı, küresel krizin etkisiyle 2009’da 48,5 milyon dolara inen de 2014 yılı hariç düzenli biçimde artarak 2016’da 164 milyon dolara ulaştığı görülmektedir. TRA2 Bölgesi, genel olarak dış ticaret fazlası vermekle birlikte Grafik 9’da görüldüğü gibi, ilk defa 2016’da dış açık vermiştir.

Grafik 9: TRA2 Bölgesinin AK Parti Döneminde Dış Ticaretinin Gelişimi (2003-2016, Dolar)

TRA2 bölgesinin dış ticaret hacmi, TRA1 bölgesine göre yaklaşık olarak iki kat daha fazladır. Bunun sebebi, TRA2 bölgesinin dört ülke ile sınırının bulunması ve dört adet sınır kapısının aktif durumda olmasıdır. Hem yolcu hem de yük taşımacılığının yapıldığı bu sınır kapıları, TRA2 bölgesinin dış ticaret hacminin yüksek olmasında büyük öneme sahiptir. Fakat yine de bölgenin bu potansiyeli yeteri kadar kullanamadığı söylenebilir.

Tablo 20’de TRA2 bölgesine ait dış ticaretin sektörel dağılımı görülmektedir. TRA1 bölgesinde olduğu gibi TRA2 bölgesinde de ihracatta en büyük pay imalat sanayi sektörüne aittir. 2003 yılında ihracatın %90,3’ünü imalat sanayi ürünleri oluştururken bu oran 2016 yılında %97,8’e çıkmıştır. Bölgenin ihracatında ikinci sırada tarım ürünleri bulunmaktadır. 2003 yılında %9,1 olan ihracat oranı 2016 yılında %1,8’e düşmüştür. Madencilik ürünleri ise ihracatta son sırada yer almaktadır. 2003 yılında %0,06 olan ihracat oranı 2016 yılında %0,4’e çıkmıştır.

Tablo 20: TRA2 Bölgesi Dış Ticaretinin Sektörel Dağılımı (2003-2016)

Yıllar	İhracat						Toplam Değer
	Tarım		Madencilik		İmalat sanayi		
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	
2003	3.424.048	9,1	22.916	0,06	33.939.759	90,8	37.390.812
2016	2.630.385	1,8	546.288	0,4	147.409.032	97,8	150.802.296
Yıllar	İthalat						Toplam Değer
	Tarım		Madencilik		İmalat Sanayi		
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	
2003	4.902.583	35,1	551.869	3,9	8.311.601	59,5	13.966.378
2016	88.756.746	54,1	794.117	0,5	74.274.155	45,4	164.441.268

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

TRA2 bölgesi dış ticareti ithalat açısından incelendiğinde, 2003 yılında ithalatta en büyük pay %59,5 ile imalat sanayine aitken, 2016 yılında %54,1 ile tarım ürünleri ilk sırada yer almıştır. Madencilik ürünleri ithalatı ise 2003 yılında %3,9 iken 2016 yılında bu oran %0,5'e düşmüştür.

Tablo 21'de TRA2 bölgesi dış ticaretinin fasıllara göre dağılımı yer almaktadır. İhracat fasılları incelendiğinde, 2003 yılında ilk beş fasıl arasında yer alan ürünlerden sadece un, hububat vb ürünler 2016 yılında da ilk beş fasıl arasındadır. Bölgenin ihracatında 2016'da hububat ihracatı 16,5 milyon dolar (%11 payla) ilk sırada yer alırken, bu faslı sabunlar (10,6 milyon dolar) ve örme giyim eşyası fasılları 10,3 milyon dolar ile izlemektedir. TRA2 Bölgesi ithalat fasılları incelendiğinde 2003 yılında ilk beş fasıl arasında yer alan meyveler ve cam ve cam eşya ürünleri, 2016 yılında da yaklaşık 80 milyon dolar ve %48 payla ilk sırada yer almakta, ardından oyuncaklar ve spor malzemeleri 17,3 milyon dolarla ikinci, ham post, deri ve kösele faslı 10 milyon dolarla üçüncü faslı oluşturmaktadır.

Tablo 21: TRA2 Bölgesi'nin Dış Ticaretinin Fasıllara Göre Dağılımı (Bin Dolar)

İhracat					
Fasıl adı	2003 Değer	Fasıl adı	2015 Değer	Fasıl adı	2016 Değer
Tuz, күкүрт, çimento	5.850	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	23.533	Hububat, un, nişasta, süt müstahzarları	16.591
Hububat, un v.b.	3.137	Sabunlar	20.057	Sabunlar	10.597
Yenilen sebzeler	3.037	Hububat, un v.b.	19.514	Örme giyim eşyası ve akse.	10.352
Şeker ve şeker m.	2.606	Kazanlar, makineler, mekanik cih.	16.274	Kazanlar, makineler, mekanik	8.350
Motor. kara taşıt	2.221	Çeşitli mamul eşya	14.400	Örülmemiş giyim eşyası	7.840
Toplam	37.390	Toplam	220.701	Toplam	150.879
İthalat					
Fasıl adı	2003 Değer	Fasıl adı	2015 Değer	Fasıl adı	2016 Değer
Seramik mamul	2.114	Meyveler	38.335	Meyveler	79.063
Yağlı tohum ve meyveler	2.093	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri	10.426	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri	17.348
Meyveler	1.635	Ham post, deri ve kösele	9.264	Ham post, deri ve kösele	10.003
Cam ve cam eşya	1.163	Yağlı tohum ve meyveler	6.257	Taş, alçı, çimento v.b.	6.892
Kazan, makineler	1.016	Cam ve cam eşya	5.207	Cam ve cam eşya	5.035
Toplam	13.966	Toplam	115.361	Toplam	164.542

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Tablo 22'de 2016 yılı itibarıyla TRA2 bölgesinin en fazla dış ticaret yaptığı ülkeler görülmektedir. Tabloda görüldüğü üzere, TRA2 Bölgesinin en fazla ihracat yaptığı ülkeler %46,5 oran ile Azerbaycan ve %41,1 oran İran olmuştur. Bu iki ülkenin ardından Gürcistan, Türkmenistan ve Kırgızistan gelmektedir. TRA2 Bölgesinin en fazla ithalat yaptığı ülkeler ise %28,3 oran ile Çin ve %25,1 oran ile İran'dır. Bölgenin karşılıklı olarak dış ticaret yaptığı tek ülke İran'dır. İran, bölgenin hem en fazla ihracat yaptığı hem de en fazla ithalat yaptığı ikinci ülkedir. İran'ın ardından bölgenin üçüncü ithalat yaptığı ülke Özbekistan'dan ham post ve deri kösele ithalatı yapılmaktadır. Bu üç ülkenin ardından ithalatta Hindistan ve Afganistan dördüncü ve beşinci sırayı almaktadır.

Tablo 22 TRA2 Bölgesinin Dış Ticaretinde İlk 10 Ülke (2016)

TRA2							
İhracat				İthalat			
Sıra	Ülke	Miktar	Pay	Sıra	Ülke	Miktar	Pay
1	Azerbaycan	70.184.739	46,5	1	Çin	46.525.957	28,3
2	İran	62.033.095	41,1	2	İran	41.330.141	25,1
3	Gürcistan	9.052.561	6,0	3	Özbekistan	35.467.827	21,6
4	Türkmenistan	5.207.677	3,5	4	Hindistan	8.655.409	5,3
5	Kırgızistan	1.546.125	1,0	5	Afganistan	5.441.816	3,3
6	Bulgaristan	1.052.439	0,7	6	ABD	5.295.318	3,2
7	Ukrayna	349.333	0,23	7	İrak	4.796.941	2,9
8	Almanya	280.839	0,18	8	Vietnam	2.712.520	1,6
9	Kazakistan	259.085	0,17	9	Ukrayna	1.952.858	1,2
10	Estonya	178.355	0,11	10	Kırgızistan	1.285.673	0,8
Toplam		150.802.296	100	Toplam		164.441.268	100

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Tablo 23’de TRA2 bölgesinin Rusya ile olan ikili dış ticaretinin 2003-2016 dönemindeki gelişimi görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi TRA2 bölgesinin Rusya ile çok büyük bir dış ticaret hacmi yoktur. Bu durum 2016 yılı itibarıyla bölgeden en fazla ihracat ve ithalat ilk on ülke arasında Rusya’nın bulunmamasından da anlaşılmaktadır. Bu bağlamda bölgenin Rusya’ya ihracatının 2003-2009 döneminde gerçekleştiği, 2003’de bölgeden ihracatın 171 bin dolardan 2008’de 1,4 milyon dolara yaklaştığı görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi 2009 ve 2013 yılındaki çok düşük miktar dışında 2010-2016 döneminde Rusya’ya ihracatın olmadığı da dikkati çekmektedir. Hatta 2010 ve 2014 yıllarında TRA2 bölgesi ile Rusya arasında ne ihracat ne de ithalat yapılmıştır.

Tablo 23: TRA2 Bölgesi ve Rusya’nın Dış Ticaretinin Gelişimi (2003-2016)

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Hacim (X+M)	Denge (X-M)
2003	171.478	583.114	754.592	-411.636
2004	81.894	-	81.894	81.894
2005	231.906	137.312	369.218	94.594
2006	663.803	850.027	1.513.830	-186.224
2007	80.377	1.370.740	1.451.117	-1.290.363
2008	1.363.449		1.363.449	1.363.449
2009	3.560		3.560	3.560
2010				
2011		20.672		
2012		756.632		
2013	103.400	1.335	104.735	102.065
2014				
2015		275.359	275.359	-275.359
2016		628.251	628.251	-628.251

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Öte yandan TRA2 Bölgesinin Rusya’dan ithalatının 2004 yılı, 2008-2010 dönemi ve 2014 yılında olmadığı dikkati çekmekte, ithalat miktarının 2007’de 1,4 milyon dolarla en yüksek düzeye ulaştığı görülmektedir. İthalat yapılan diğer yıllarda ithalat miktarının 2013 yılı hariç genel olarak 20 bin dolar ile 850 bin dolar arasında değiştiği görülmektedir. Bölgenin Rusya ile dış ticaret hacminin de ihracat ve ithalata göre şekillendiği ihracat ve ithalatın birlikte veya görece yüksek olduğu 2006-2008 döneminde 1,5 milyon dolar civarında olduğu diğer yıllarda ise sadece ihracat veya ithalata göre 2009 yılı hariç 81 bin dolar ile 754 bin dolar arasında değiştiği gözlenmektedir. Bölgenin Rusya ile dış ticaretinde 2008 yılında yaklaşık 1,4 milyon dolarlık dış ticaret fazlasına karşın 2007’de yaklaşık 1,3 milyon dolar dış açık verdiği ve son iki yılda dış açıkların 275 bin dolar ve 628 bin dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir.

SONUÇ

Türkiye, 3 Kasım 2002 seçimleri sonrası siyasi ve ekonomik istikrarı sağlayan AK Parti döneminde enflasyonu, bütçe açıklarını, işsizlik oranlarını düşürmüş ve özellikle 2003-2007 yılları arasında oldukça yüksek oranda büyüme sağlamıştır. AK Parti döneminde ihracat 157 milyar dolara, ithalat 251 milyar dolara yükselmiş ve dış ticaret hacmi de 400 milyar dolara aşmıştır. Bununla birlikte ihracat artışı ortalama olarak ithalat artışının gerisinde kalınca ve petrol fiyatları artışının enerji ithalat faturasını artırmasıyla birlikte dış ticaret açığı 2011’de 107 milyar dolara, CİB açığı 84 milyar dolara kadar çıkmıştır. Son üç yılda petrol fiyatlarında gerileme ortamında ihracattan daha fazla ithalatın gerilemesinin etkisiyle dış ticaret açığı 2016’da 56 milyar dolara ve CİB açıkları da 32 milyar dolara kadar gerilemiştir. Diğer yandan dış ticaret ve CİB açıklarının 2011’de ulaştığı düzey karşısında AK Parti, makine teçhizat ve ara malı ithalatına bağımlılığı azaltmak için ara mallarının yerli üretimini caydıran değerli TL politikasının terk edilmesi yanı sıra yerli girdi tedarik stratejisini (GİTES) ve stratejik ürünlerinin yerli üretimini teşvik edici önlemler almıştır. Ayrıca enerji fiyatlarının gerilemesi ile dış ticaret ve CİB açıkları gerilese de enerji fiyatlarının yeniden artma ihtimaline karşı, enerjide dışa bağımlılığı azaltacak yenilebilir enerji kaynakları (rüzgâr, güneş) ve mevcut kömür rezervlerinden elektrik üretimini artırma politikası yanı sıra, nükleer santral yapımına da büyük önem vermektedir. AK Partinin nükleer santral hamlesi, Rusya Federasyonu ile Mersin Akkuyu Nükleer Santrali ve Japonya ile Sinop Nükleer santralinin yapılması biçiminde somutlaşmıştır.

Türkiye, doğalgaz ve petrol ithalatı çerçevesinde geçmişten günümüze enerji dış ticareti bağlamında Rusya Federasyonu ile güçlü dış ticaret ilişkileri oluşturmuştur. Türkiye, AK parti iktidarı döneminde, önemli dış ticaret partneri ve enerji tedarikçisi Rusya ile ilişkileri dengeli yönde ilerletmektedir. Türkiye, Rusya politikalarını askeri, ekonomik alanda ve enerji dış ticareti alanında sürdürmektedir. Özellikle uçak düşürme krizi sonrası gerilen ilişkilerimiz 15 Temmuz 2016 Darbe girişimi sonrası Rusya’nın ülkemize açık desteği sonrası düzelmiş ve ekonomik, siyasi, askeri ilişkiler karşılıklı güvene dayalı zeminde ilerlemeye başlamıştır. Bu bağlamda uçak düşürme krizi öncesi 30 milyar dolara aşan karşılıklı dış ticaret hacmine ve 25 milyar dolara bulan dış açık rakamları günümüzde ortaya çıkmasa da Türkiye-Rusya ilişkileri ekonomik alan yanında askeri alanda (S400 füze sistemi), nükleer santral (Mersin-Akkuyu) inşası ve yeni doğalgaz nakil hatları (Türk Akımı) yapımı ve turizm alanında belirgin biçimde artmaktadır.

Diğer yandan Türkiye’nin AK Parti döneminde 4 katın üzerinde artan ihracat, ithalat ve dış ticaret hacminden ve bu çerçevede Rusya ile artan dış ticaret hacminden ülkemizin genellikle İstanbul, İzmir gibi batısındaki iller ve bölgeler daha yüksek pay alırken ülkemizin kuzeydoğusunda bulunan TRA1 ve TRA2 bölgeleri, Tablo 18 ve Tablo 23’de görüldüğü üzere, neredeyse yararlanamamışlardır.

TRA1 ve TRA2 bölgelerinin genel ekonomik durumu ve özelde SEGE düzeyi Türkiye ortalamasının altındadır. Özellikle TRA2 bölgesinin sosyo-ekonomik durumu oldukça kötüdür. TRA1 bölgesinde kişi başına düşen gayrisafi katma değer, ülke ortalamasının yaklaşık %60’na ulaşabilirken TRA1 bölgesi kişi başına gayri safi katma değeri ülke ortalamasının ancak %40’ını bulmaktadır. Ayrıca her iki bölgede ekonomide tarımsal üretim ve istihdam içinde tarımın önemli bir ağırlığı olmakla birlikte, hayvancılık ağırlıklı soğuk iklim koşullarında yapılan tarımsal faaliyetlerde verimlilik düzeyi de Türkiye ortalamasının gerisindedir. Her iki bölgede hizmetler sektörü Türkiye ortalamasına yakın olmakla birlikte sanayinin gelişim düzeyi henüz yetersizdir. TRA1 bölgesinde tarıma dayalı sanayinin son dönemde gelişme gösterdiği, kış turizmi faaliyetlerinin geliştiği ve TRA2 bölgesinde dış ticaret açısından gelişme olduğu da aşikârdır. Bununla birlikte iki bölgedeki yedi ilin ihracatının toplam Türkiye ihracatı içindeki payı %0,20 düzeyini ancak bulmakta, iki bölgenin ithalatı Türkiye ithalatının %0,08’ne ancak ulaşmaktadır. TRA2 bölgesi dış ticaret fazlası vermekle birlikte TRA1 bölgesinin dış ticaret açığı verdiği görülmektedir.

İki bölgenin Rusya ile dış ticareti oldukça düşüktür. Rusya’nın TRA1 bölgesinin ithalatında ikinci sırada yer almasına karşın TRA2 bölgesinin ihracat ve ithalatında ilk on sırada yer almaması, hatta bu ülkeyle bazı yıllarda dış ticaretin yok mesabesinde olduğu dikkat çekicidir. TRA2 bölgesinin 2016’daki 150 milyon dolar ihracat ve 165 milyon dolar civarındaki ithalatının ve toplamda 315 milyon dolara bulan dış ticaret hacmine karşı Rusya’dan sadece 628 bin dolarlık ithalatın olması ve ihracatın hiç olmaması bölgenin dış ticaret potansiyeli açısından negatif bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Rusya ile TRA1 ve TRA2 bölgesi dış ticaretinin gelişmesi noktasında Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının faaliyete geçmesi ile birlikte yük taşımacılığında zamanla artabileceği, yapımı devam eden Kars Lojistik Merkezinin ve belirli bir aşamaya gelen Erzurum Lojistik Merkezinin zamanla bu bölgenin üretim ve istihdamının artmasına yol açması, iki bölgenin dış ticaretinin artması ve özelde komşu ülkeler ve bu

arada Rusya ile dış ticareti artırması umulmaktadır.

Kaynakça

EPDK, Petrol ve Doğalgaz Piyasası Sektör Yıllık Raporları,

<http://www.epdk.org.tr/TR/Dokumanlar/Petrol/YayinlarRaporlar/Yillik> Erişim Tarihi: 01.10.2017.

<http://www.epdk.org.tr/TR/Dokumanlar/Dogalgaz/YayinlarRaporlar/Yillik> Erişim Tarihi: 01.10.2017.

Kalkınma Bakanlığı (2017), Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Araştırmaları.

<http://www3.kalkinma.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebContentGosterim.aspx?Enc=51C9D1B02086EAFB13C239EE2D6723BE> Erişim Tarihi: 12.09.2017.

TÜİK (2014), İstatistik Göstergeler 1923-2013, Yayın No: 4361, Ankara: 2014, ss. 438-440.

TÜİK (2017), Dış Ticaret İstatistikleri: Aralık 2016, Haber Bülteni, Sayı: 24821,31 Ocak 2017.

TÜİK (2017), İşgücü İstatistikleri. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2321 Erişim Tarihi: 11.09.2017.

TÜİK (2017), Bölgesel Hesaplar. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1075. Erişim Tarihi: 10.09.2017.

TÜİK (2017), Bölgesel Enflasyon İstatistikleri. <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/> Erişim Tarihi: 12.09.2017.

TÜİK (2017), Dış Ticaret İstatistikleri. <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> Erişim Tarihi: 13.09.2017.

TÜİK (2017), Hane Halkı İşgücü Anketi Sonuçları. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=603 Erişim Tarihi: 11.09.2017.

ÜZÜMCÜ, Adem ve Selim BAŞAR (2011), "Türkiye'nin Cari İşlemler Bilançosu Açığı Üzerinde Enerji İthalatı ve İktisadi Büyümenin Etkisi: 2003-2010 Dönemi Üzerine Bir Analiz", Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, Cilt: 48, Sayı: 558, ss. 5-22.

ÜZÜMCÜ, Adem, Samet TOPAL ve Murat AKÇA (2015), " TRA1 ve TRA2 Bölgesinin Dış Ticaret Özellikleri ve Kars Lojistik Merkezinin Önemi", 1.Uluslararası Kafkasya-Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi, Bildiriler Kitabı, (Editörler: Adem Karakaş v.d), Kafkas Üniversitesi, İİBF, 1-3 Ekim 2015, Kars.

ÜZÜMCÜ Adem ve Samet TOPAL (2017), "AK Parti Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi ve 15 Temmuz Darbe Girişiminin Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizmüne Yansımaları", Uluslararası 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türkiye Sempozyumu, Bildiri Özetleri Kitabı, s. 143, Muş Alparslan Üniversitesi, 24-26 Mayıs 2017, Muş.

AVRASYACILIK BAĞLAMINDA TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

Ahmet Yavuz GÜRLER*

Özet

Coğrafi bir kavram olarak, Avrasya “Avrupa ve Asya adlarının birleştirilmesiyle bu iki anakarayı belirtmek için türetilmiştir.” ve günümüzde Avrasya artık sadece bir coğrafi bir kavram değil; aynı zamanda stratejik, siyasi ve kültürel çağrışımlarla yüklü bir alan olarak nitelendirilmektedir. Soğuk Savaş akabinde tek kutuplu düzenin akabinde getirmiş olduğu güç boşluğu Avrasya alanında bir güç mücadelesi başlamıştır. Bu mücadelede bölgedeki aktörler üzerinde mücadeleler başlamıştır⁷.

Ele alacağımız konu da Avrasya üzerindeki güç mücadelesinde iki taraf olarak yer alan Türkiye-Rusya arasındaki ilişkilerin Avrasyacılık düşüncesi üzerinden incelenmesidir. Bilindiği üzere Avrasyacılık tanımının kullanımı 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Avrasyacılık tanımı genellikle Rus tarafında emperyal hedeflerle harekete geçerken, Türk tarafında kardeş Türk devletleriyle daha sıkı işbirliği anlayışının öne çıkması olarak ortaya çıkmaktadır. Kavramsal bağlamda henüz bölge ülkelerince kabul edilen bir kavram olarak nitelendirmemekte gerekmektedir. Rus Avrasyacılığı, Trubetskoy’dan Dugin’e kavramsallaştırılma anlamında büyük bir kademe atlamışken; Türk Avrasyacılığı bu anlamda daha geri planda kalan ve birçok kavramsal boşluğa sahiptir. Avrasya, üzerinde Soğuk Savaş akabindeki gelişmeler beraberinde bölge ülkelerinin ve bunların dışındaki güçlerin müdahale etmesi anlamında özellikle 21. yüzyılın başlarında Türk-Rus ilişkilerinin yakınlaşması sonrasındaki gelişmelerle daha da üst seviyede ilgi çekici bir alan olmuştur.

Bu bağlamda ikili ilişkilerde Avrasyacılığı incelerken öncelikle Rus Avrasyacılığı düşüncesinin kökenini irdeleyeceğiz. Akabinde Türk Avrasyacılığı düşüncesinin kavramsallaşmasındaki problemleri ve görüş farklarının olduğu düşünceleri de ele alacağız. Bunların devamında da Avrasyacılık düşüncelerinin etkisiyle Rus-Türk ilişkilerindeki geline seviyeyi ele alacağız. Ayrıca son dönemdeki gelişmelere bağlı olarak geleceğe bir bakış açısı sunacağız.

Anahtar Kelimeler: Avrasyacılık, Rus Avrasyacılığı, Türk Avrasyacılığı.

TURKEY-RUSSIA RELATIONS IN THE CONTEXT OF EURASIANISM

Abstract

As a geographical concept, Eurasia is derived from "combining the names of Europe and Asia to indicate these two mainland" and nowadays Eurasia is not just a geographical concept; at the same time, it is characterized as a space filled with strategic, political and cultural associations. After the Cold War, the power vacuum that the unipolar order followed, has begun a power struggle in the Eurasian space. The struggles have begun on the actors in this struggle.

The issue we will deal with is the examination of the relations between Turkey and Russia, both sides of the power struggle over Eurasia, over the thought of Eurasianism. As is known, the use of Eurasianism extends to the 19th century. While the definition of Eurasianism generally moves to the imperial targets on the Russian side, it emerges as a prominent aspect of closer cooperation with sister Turkish states on the Turkish side. In the conceptual context, it is still necessary to define it as a concept recognized in the countries of the region. Russian Eurasianism has taken a great step from Trubetskoy to conceptualization of Dugin; In this sense, Turkish Eurasianism is more backward and has many conceptual gaps. Eurasia has become an area of interest even further on the upsurge of developments following the Cold War, with the intervention of the countries of the region and the forces outside them, especially after the rapprochement of Turkish-Russian relations in the early 21st cen-

* Kocaeli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, ayg.1992@hotmail.com

⁷ Erol, Mehmet Seyfettin, (2011). “*Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasyası*”, Mehmet Seyfettin Erol (der.), *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya’nın Değişen Jeopolitiği Yeni Büyük Oyun*, Ankara, Barış Kitap Yayınları, 2011.

tury.

In this context, while examining Eurasianism in bilateral relations, we will first examine the origin of the idea of Russian Eurasianism. We will also consider the problems in the conceptualization of the ide of Turkish Eurasianism and the thoughts of opinion differences. In the continuation of these, we will examine the level reached in Russian-Turkish relations with the influence of Eurasian ideas. We will also present a perspective on the future depending on recent developments.

Keywords: Eurasianism, Russian Eurasianism, Turkish Eurasianism.

Giriş

Jeopolitikte ortaya konan görüşler, ülkelerin kısa, orta ve uzun vadeye yayılan politikaların genel çerçevesi gibidir. Kendilerine ait çıkarları olan ülkeler hem komşularıyla hem bölgeleriyle hem de global dünyaya ait iddialarını gerçekleştirmek için jeopolitik bakış açıları geliştirir ve bunu stratejik metin olarak kabul ederek ve dönemin koşullarını dikkate alarak bazı taktiksel hamleler ve yer yer uyarlamalarla belirledikleri son hedef istikametinde planlarını hayata geçirmeye çalışmaktadırlar.⁸

Bu türün Batı nazarındaki örneklerini ele almaktan ziyade Doğu'daki örneklerinden birisi olan Avrasyacılık bağlamında olacaktır. Avrasya terimine dair aslında geniş kapsamlı bir tanım her ne kadar farklılık arz etse de, Avrupa ile Asya kıtalarının birleşiminde yer alan coğrafya ile Asya'nın batısı ve Avrupa'nın doğusunda kalan ve bazı jeopolitikçilerle dünyanın merkezi ve yeni Büyük Oyun diye adlandırılan büyük güçlerin mücadele alanını nitelendiren coğrafi bölge olarak nitelendirilebilir.

Avrasyacılık görüşü Rusya'nın, Mackinder ve Haushofer'in üzerinde önemle durdukları Kara Hakimiyet Teorisi üzerinden değerlendirmektedir. Bu görüşe göre Rusya, kara hakimiyet teorisine esas teşkil eden kalpgah üzerinde konumlanmıştır ve kara medeniyetinin temsilcidir. Avrasyacılık, Rus Çarlığı ve SSCB'nin üzerinde hakimiyet kurduğu coğrafyayı birbirinden ayırmaz ve Rusya'yı gerek kültürel gerekse de siyasal anlamda özgün bir kimliğin ifadesi olan Avrasyalı olarak adlandırılır.⁹

Ele almak istediğimiz konu olan Avrasyacılık görüşü etrafında birbirinin yer yer tamamlayıcısı yer yer karşıtı olarak yer alan Rusya-Türkiye ekseninde kurulan ve savunulagelen jeopolitik teorilerin gelişimi oluşmuştur. Yerine göre ideoloji ihracı olarak adlandırılabilen bu Avrasyacılık Rusya'da başlayıp günümüze kadar gelişen bir görüş haline gelmiştir.

Tarihsel bağlamda arka plana daha ayrıntılı olarak gireceğiz fakat Rusya'da 19. yüzyıla kadar uzanan bir görüş olan Avrasyacılık konusunda biraz daha genelden özele tanımlamalara giriştikten sonra ideolojinin altyapısını oluşturan Rusya tarihine aslında günümüz Rusya Federasyonu'nun politikalarına etki eden Trubetskoy'un etkisinden takipçilerinden Dugin etkisini ele almayı amaçlamaktayız.

Sonrasında ise Türk Avrasyacılığından bahsedeceğiz. Fakat Türkiye'ye bir şekilde ithal edilen bu görüşteki kavramsal boşluklara ve görüşlerdeki farklılıkları anlatacağız. Son kısımda ise Avrasyacılık düşüncelerinin etkisiyle Rus-Türk ilişkilerindeki geline seviyeyi ele alacağız. Son dönemdeki gelişmelere bağlı olarak geleceğe dair iki ülkedeki Avrasyacılık düşüncesinin etkisinin ne getirebileceğine dair de tahminde bulunacağız.

1.Avrasyacılığa Dair Tartışmalar

Coğrafi bir terim olarak kullanılan, daha sonraki yıllarda Rusya'da felsefi ve ideolojik bir anlama bürünen –Avrasyacılık- ilk defa genel kanıların aksine, Alman coğrafyacı Aleksander Gumboldt (1769/1859) tarafından kullanılmıştır. Rusçada ilk kullanımı ise, V. İ. Lamanski(1833-1914) tarafından olacaktır. İlk Avrasyacı olarak da, 19. yüzyılın ikinci yarısında faaliyette bulunmuş Rus felsefeci,

⁸ Bilgiç, M. Sadi, (2016), “Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım ve Türkiye'ye Etkileri”, *BİLGESAM Analiz/Rusya*, No:1317, sn:1.

⁹ Tüysüzöğlü, Göktürk, (2013). “Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm”, *Alternatif Politika*, Cilt 5, Sayı 3, sn: 299.

gazeteci ve diplomat Konstantin Leontyev’in ismi ön plana çıkmıştır¹⁰.

Avrasyacılığın algılanışında geçmişten günümüze birçok liderden etkilenildiği görülmüştür. Bunlarla ilgili olarak günümüz Rus Avrasyacılığının öncüsü konumundaki Dugin’in görüşleri için - Putin’in görüşlerinin modernize edilmiş hali- ifadesi kullanılmıştır. Bunun bir benzeri bir sonraki konuda işlenecek olan Türk Avrasyacılığı için de söylenilebilir bir durumdur. O konuya yeri geldiğinde değinilecektir.

Avrasyacılık konusuna geri dönersek, 1920’li yıllarda Avrupa’nın çeşitli kentlerinde Rus muhacirleri arasında meydana çıkan bir düşünce hareketi gibi nitelendirebiliriz. 1990’lı yıllar sonrasında da yeniden güncellenerek gelişti nedeniyle, Avrasyacılığa dair klasik dönem olarak 1920’li yılları – klasik dönem- olarak adlandırılabilir; üyelerine de klasik Avrasyacılar denilebilir. Rusya’nın, eski Çarlık Rusyası için kendine özgü bir dünya olarak, medeniyet addeden Avrasyacılar, tarihi, coğrafi, etno-kültürel, dilsel ve felsefi görüş ve verilerle doldurma çalışmalarındaydılar. Bu konuyla ilgili olarak kuruculardan nitelendirilen Trubetskoy’un bu ismin uygun olup olmaması konusunda çekinceleri de mevcuttur¹¹.

Klasik Avrasyacılar göre: *Avrasya’nın doğası, Avrupa ve Asya’dan daha fazla burada yaşayan insanların siyasi, sosyal ve iktisadi dayanışmasını gerektirmektedir. Bu çerçevede, “İskitler, Moğollar ve Hunlar gibi devletlerin Avrasya’da birleştirici bir yapı kurmaları rastlantı değildir. Bu coğrafyada doğusundan batısına bütün milletlerde; -milletlerin kardeşliği- ve –ortak iş yapma- kavramının olması da rastlantı değildir. Bu milletlerde, üstün ırk ve kötü ırk kavramları yoktur... Rusya, eski metodları yani savaş ve güç kullanarak elde etme metodunu kullanmadan kültürel kaynaşma, aydınlanma ve işbirliği yollarıyla bu birliği sağlamalıdır... Rusya kendi başına bir medeniyettir.*

Yine onlara göre; Rusya, Slav ve Turan kökenlerine sahip, kendine has bir medeniyet olarak kurulmuş ve uç beylikleri olarak çevrede Moğol-Tatar hakimiyeti altına giren Doğu Slavları, daha sonra bir dünya imparatorluğu haline gelmiştir. Ancak, 13.yüzyıldan itibaren Batı’nın etkisinde kalınca Batıda kalan Slavlar giderek asimile olmuşlardır. Tatarlar ise Rusları asimile etmek yerine onların varlıklarını korumuşlardır. Trubetskoy gibi ilk dönem Avrasyacılar, Turan etkisinin varlığını ilk defa olumlu olarak ele alanlar arasında yer almıştır.

Çarlık Rusyasının yıkılışı ile Bolşevizme karşı koruyacak yeni bir ideoloji ihtiyacına duyulan gerekten dolayı Avrasyacılık akımını ortaya koymak istemişlerdir. Klasik Avrasyacıların genel düşünce yapısı budur. Bunlardan kurucu Avrasya ideolojisine hakim olan liderlerden Savitski Avrasyacılık ideolojisi bağlamında SSCB’ye ait bir organizasyon kurulmasını teklif etmiştir. Bu planlanan organizasyonda Rus Devlet Politik İdaresi ajanlarınca düşünülmüş ve Savitski’yi kontrol altında tutma ve maşa olarak kullanma amacıyla konuşulma düşüncesi bulunmaktaydı. Akabinde geline süreçte Avrasyacılık ideolojisine uzun süreli bir darbe indirildi ve Avrasyacılık düşüncesi çökmüştür. Ve 1990’lı yıllarda revize edilene kadar da tercih edilmeyen bir ideoloji olmuştur¹².

2.Rus Avrasyacılığı

Sovyetlerin tarih sahnesinden çıkmasından sonra Avrasya’nın jeopolitiğinde yeni devletler oluşmuştur. Rusya Federasyonu’nun eski hakimiyet alanlarına yönelik politikaları ve niteliği tartışılmıştır. Rusya’nın yakın çevreye yönelik politikasının ve Rusya’nın kendine ait yeni kimliğini bulma sürecinde birçok araştırmalara konu oluşmuştur.

¹⁰ Erol, Mehmet Seyfettin,(2011), sn: 19.

¹¹ İmanov, Vügar, (2008), Avrasyacılık-Rusya’nın Kimlik Arayışı, Küre Yayınları, sn: 31.

¹² Erol, Mehmet Seyfettin,(2011), sn: 24.

Sovyetlerin yıkılışından sonrasında mevcudun devamında kurulan ana gövdeyi oluşturan Rusya'nın politikaları başlangıçta çok çekingen olmuştur eski birliği oluşturan ülkelere karşı. Bu dönemde Batı ile ilişkilere önem verilmesi ve yaşanan ekonomik ve siyasi zorluklar bunların yanında da eski Sovyet cumhuriyetlerinin bağımlılıklarından dolayı tekrar Rusya'ya karşı muhtaç olacakları görüşü oluşmuştur.

Genel olarak bu konuya ait kabul edilegelen 4 ana Avrasyacı görüş ağırlığı hissedilmektedir. Bunların arasında geçişkenlikleri de bulunmaktadır. Sırasıyla bunlardan bahsetmek gerekirse:

a) Dugin

Atlantik karşıtlığına dayalı bu görüş –muhafazakar devrimciliğin bir akımı- olarak adlandırılmaktadır. Dugin'e göre: *Avrasya jeopolitik bir kavramdır. Bu kavram, jeopolitik uzmanlarının anlatımlarındaki güçlerin dağılımına bağlıdır; Avrasya, Rusya, SSCB veya Rusya Federasyonu artı BDT'ye ait bir bloktur. Kıtasal bir anlatım değildir. Moskova Knezliği'nin yükselmesiyle Rus halkının, Rus devletçiliğinin gelişmesidir. Mutlak Avrasyacılıktan kasıt Cengiz Han İmparatorluğudur. Bunun ardılları Moskova Knezliği, Rusya ve SSCB olmuştur. Günümüzün Rusyası, Avrasyacılık için tek uygun güçtür.*

Diğer taraftan, *Avrasyacılık ne Sovyetçilik ne de Amerikancılıktır. Rusya, uluslararası siyasette kendisine değer verilen ve bağımsız siyasi bir realite olarak ancak çok kutuplu bir dünyada varlığını sürdürebilir. Amerikan merkezli tek kutuplu bir dünyaya rıza göstermek Rusya açısından mümkün değildir.* Dolayısıyla, Dugin, çok kutuplu dünya düzenini savunur. Bunun akabinde de Rusya bütün imkanlarıyla geleceğe dair çok kutuplu dünyanın bir yeri olursa gelecekteki dünya düzenine dair projeyi gerçekleştirme imkanı bulur. BDT'nin bütünleşmiş Avrasya Birliği'ne katılması vazgeçilmez bir şarttır. Rusya Federasyonunun bu konuyla ilgili olarak yeterli bir stratejik büyüklüğü yoktur. BDT'nin tek bir gaye ve medeniyet kavramı ile Avrasya Birliği'ne eklenmesi bu fırsatı sağlayabilir.

2000 yılında “Avrasya” adı altında siyasi hareket kurulmuş ve bunu parti boyutuna taşımıştır Dugin. Bunun akabinde “Uluslararası Avrasya Hareketi” olarak partileşen bu hareket:

- Küreselleşmeye karşı ulus devletin korunması,
- Atlantizmin bütüncül zaferi halinde gelinen sürece karşı kara ve deniz jeopolitik ihtilafının korunması,
- Tek cinsli evlenmelerden tutun, cinsiyet değiştirme ameliyatlarına karşı durulursa ve normal doğumların sağlanması konusunda bir bakış açısı,
- Bireyselciğe karşı topluculuğun korunması,
- Ekran sahteciliğine karşı gerçek madde ve eylemlerin dünyasının korunması,
- Yeni ekonomiye karşı eski ekonomiyi savunma amacı savunmaktadır.

Avrasyacılık teorisinin bugün daha pragmatik bir seviyeye göre önemli bir hale geldiği ve Avrasya Birliğinin kurulmasıyla daha da ileri seviyeye gün be gün geldiği görülmektedir¹³. Avrasyacılık Hareketi ile ortaya konan hedeflerde şunlardır:

- Avrasyacılık yurtseverliği, milletçiliğe ve şovenliğe karşıt olarak çıkabilir. İmparatorluk prensibi milli devlet prensibine karşı konulur. Bu durum beraberinde, çeşitli milletler kendi kaderini İmparatorluğun canlandırılmasıyla ve yeni jeopolitik Avrasyacılık yapısının gücünün takviyesiyle bağlayabilir.
- Uluslararası hareket olarak Avrasyacılık, Post-Sovyet alanı en kısa bir şekilde entegrasyona hazırlanmalıdır.

¹³ Avrasya Birliği hakkında: <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about>, (Çevrimiçi), 26.09.2017.

- En çabuk haliyle Avrasya Birliği'nin kurulması, birçok Rusya içi sorunlarını halledecektir. 2001 yılında çok ciddi gündeme gelen iktidar halefiyeti sorunu eğer halledilirse birçok problem çözülecektir.
- Dış politika açısından Avrasyacılık, Avrupa Birliği'nin yapısal olarak benzerliğinden dem vurularak jeopolitik aynısı olarak kabul edilmesi olacaktır.
- Avrasyacılık, Asya ülkeleri ve Arap ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi için yeni imkanları verecektir ve bu açıdan Avrasya Birliği, Asya ülkelerinin realitesi açısından önemli bir rol oynayabilmektedir¹⁴.

b) Bagramov

Bagramov, Rusya İlimler Akademisi'nin Sosyal ve Siyasi Araştırmalar Enstitüsü'ne ait 1993 tarihli Evraziya: Nody, Kultury i Religii(Avrasya: Halklar, kültürler ve dinler) yıllık bir dergi yayınlanmaktadır. Halkların Manevi Birliği Uluslararası Akademisi ve BDT ülkelerinden kamu, özel ve sivil toplum kuruluşları tarafından da desteklenen bu dergi, “Rusya, Kazakistan, Belarus, Kırgızistan ve Tacikistan’ın –ilerleyen dönemlerde Özbekistan’ın da dahil olduğu EvrAzES ekonomi topluluğunun kuruluşuyla somutlaşan Avrasyacılık düşüncesinin tedricen ve sebatla hayata geçirilmesini analiz etmeye” matuf yayınlar yapmaktadır. Avrasya coğrafyasındaki toplumsal-siyasi, sosyoekonomik, kültürel-dini süreçler ve olguların yüze çıkarılması, jeopolitik eğilimler, Avrasyacılık düşüncesinin çağdaş yorumları, söz konusu halklar arasında ekonomik-kültürel-beşeri işbirliği yolları ve Avrasyacı entegrasyon modelleri dergide önemli yer tutmaktadır. Derginin içeriğinde Rusya Federasyonu'nun, BDT'nin diğer ülkelerinin üst düzey yönetici ve siyasetçilerinin Avrasyacılık telkin eden yazılarına da ulaşmak mümkündür¹⁵.

Bagramov Türk ve Rus halklarının birlikteliğini temel alır. Slav-Türk karışımı ve Slav-Türk birliğini savunan bu görüşte Türk ve Rus ilişkilerini geliştirmek amaçlanır ve İslam tasavvufu ile Ortodoksluğun yakınlığı işlenir. Bagramov, Türk halklarının haklarını korumaya önem verir. Tarih içinde Rusya tarihi içinde Altın Ordu'nun ve Türk-Müslüman azınlıkların aklanması anlamına gelmekte ve hak iadesi anlamına gelmeyi kapsamaktadır¹⁶.

c) Panarin

Saldırgan olmayan, koruyucu olan bir emperyal görevden söz eder. Halkların kültürlerini geliştirerek bir arada yaşamaları fikrine dayanır¹⁷.

d) Avrasyacılığın merkezinde sadece Türkler Olabilir Görüşü ve Gumilev

Bu tip Avrasyacılarla yazdığı yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Rusya için Türk ve İslam gerçeğini kendi içinde tanıdığı ve öncelik verdiği zamanda Avrasya'ya dahi olabileceğini düşünen Avrasyacılar arasına yer almıştır.

Gumilev, Avrasyacı ekolde yer aldığını birçok nedenden dolayı ifade etmiştir ve bu durum onun için bir şeref duyulabilen bir olgu olmuştur. Bunlar sırasıyla: -Klasik Avrasyacılık kuvvetli bir tarih ekolü olduğu için, -Bu düşünürlerin eserlerini dikkatlice incelediği için, -Klasik Avrasyacıların temel tarih-metodoloji tezlerini(tarih ve coğrafya ilişkisi, çok-merkezlilik vs.) paylaşmasıdır.

¹⁴ Erol, Mehmet Seyfettin,(2011), sn: 28-31.

¹⁵ İmanov, Vügar, (2008), sn: 223.

¹⁶ Erol, Mehmet Seyfettin,(2011), sn: 31.

¹⁷ Erol, Mehmet Seyfettin,(2011), sn: 32.

Gumilev’in klasik Avrasyacılarla ve Avrasyacılık akımı ile ilişkileri, onun bu akım içindeki yerini ve akım mensuplarınınca nasıl algılandığını ortaya çıkararak ifade edilebilir. Kurucu ideolog Trubetskoy’un yazılarından oluşan bir esere yazdığı önsöze –Son Avrasyacının Notları” başlığını vermiştir. Bunun sebebi muhacerette bulunan Savitski ve Vernadski gibi Avrasyacılar, Sovyet bilim adamlarından sadece Gumilev’i kendilerinden saymışlardır¹⁸.

Gumilev, Slav ve Türk’ü aynı süperetnos yapısı içinde değerlendirmiştir. Bunu yaparken de aniden ortaya çıkan, tarihi şekillendiren ve daha küçük ulusları kendi politik ve kültürel alanlarının içine çekerler diye nitelemiştir. Bu yapılar organizmayı andırırçasına gelişir ve ölürler. Slavlar ve Türkleri içeri alan büyük Rus süperetnosu oluşturulursa başarısız Latin süperetnosuna göre daha büyük bir başarı sağlayabilir¹⁹.

3. Türk Avrasyacılığı

Avrasya kelimesinin 1991 yılı sonrası Türkiye’de dil ve siyaset terminolojisine hızla giren ve en dikkat çeken cazip ve şirin kavramlardan biri olduğu, o döneme dair yayınlar incelendiğinde görülebilir. Bununla beraber her kavramın olduğu gibi kullanılmış ve dillerde yaygınlaşmıştır: Avrasya Seçeneği, Avrasya Nakliyat Şirketi, Avrasya Tercüme Bürosu vb.

Avrasya kelimesinin problemlili oluşu ve içeriğinin tam anlamıyla dönemin koşullarında neyi kastettiği anlaşılamamış oluşu da Türk Avrasyacılığına dair yaşanan problemler arasında yer alan bir olgudur. Sovyetlerin dağılmasının akabinde Türkiye’nin bölgedeki topluluklarla ortak değerlere ve dil, kültür birliğine ayrıca din ve tarihi birliğe de sahip olması Türkiye’nin bölgeye dair net bir politikasıyla yanısında biraz neo-Osmanlıcı tarzı bir ete kemiğe bürünmemiş yaklaşımlara sahip olmasına yol açmıştır.

Bu problem akabinde Avrasya kavramından ne kastedildiği konusunda da şüphelere düşülen yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Problemin besleyen başka bir durum da Türkiye’deki soldan sağa değişen her bakış açısına göre bir yaklaşım geliştirmelerine sebep olmuştur. Bu konuda kimi zaman Türk Birliği denilerek ilgi gösterilen alan bazen de sosyalist devrimlerin kalesi olarak bahsedilen bir yer haline gelmiştir.

Rusya’daki akademisyenlerin konuya eğilişleri ve net belirlemelere dayalı kavramsallaştırmasının aksine Türkiye’de birbirinden farklı birbirlerine karşı birçok düşünür ve hareketler oluşmuştur. Türkiye’deki bu görüş farkları ve içeriği kendine yontan görüşlerin oluşuyla birlikte her düşünür ve grubu Avrasyacı olarak tasnif etmek birçok yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermektedir. Bunun yerine aslında Avrasyacılar veya Avrasya görüşüne haiz olanlar diye bir sıralandırma yapabilmek daha mantıklı bir şey olabilir.

Türkiye’de Avrasyacılık görüşünün belli bir seviyeye getirilebilen görüşlerden bahsetmek gerekirse sırasıyla: 1996-97’de Demokratik Sol Parti görüşüne sahip olanların çıkardığı Ulusal dergisinin Avrasya kavramına ilişkin yayın olarak çıktığı görülmektedir. Bunun akabinde Doğu Perinçek’in önderliğindeki İşçi Partisi’nin Teori ve Aydınlik dergilerinde “Avrasya Seçeneği” olarak formülize ettiği görüşlerden bahsedebiliriz. Perinçek bu kavramı ilerleyen yıllarda da dillendirip, kamuoyunda Avrasyacı olarak anılmaya başlanmıştır. Bu ikili grubun –Avrasya’ya dair- ulusalcı, solcu, neo-Kemalist unsurlarla yorumladıkları söylenebilir.

Milliyetçi camiaya ait bakış açısında Avrasya’ya ya dair –Türk/Turan Birliği- şeklinde algılandığı söylenebilir. Milliyetçi camia dışında Yarın dergisi etrafında toplanan entelektüellerin görüşleri vardır. Avrasya’nın genel olarak Osmanlı coğrafyası olarak kavranıldığı görülmektedir. Bunların dışında şair Attila İlhan’ın yazıları çerçevesinde “Avrasya’ya yüklediği manalara bakmak faydalı olabilir²⁰.

¹⁸ İmanov, Vügar, (2008), sn: 163.

¹⁹ Erol, Mehmet Seyfettin, (2011), sn: 32.

²⁰ İmanov, Vügar, (2008), 291-294.

Sonuç

Avrasya bölgesinde SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan güç boşluğu ve 1980'li yılları takriben önem kazanan Asya-Pasifik bölgesi, ABD'nin bölgeye tekrardan yönelmesine sebebiyet vermiştir. ABD bölgedeki örgütlere dahil olup, askeri işbirliğini arttırmayı amaçlamıştır. Ayrıca bütün bunların yanında bölgenin sorunlarına da eğilmeye yönelik adımları olmuştur.

Bunların ötesinde uluslararası ilişkiler alanında önemi artan Avrasya alanına yönelik Avrasyacılık düşüncesi Rusya tekelinde, bir Rus düşüncesi kabulü olarak varlığını devam ettirip tekrardan revize edilerek etkisini artırma evresine geçmiştir. Üzerinde ortak bir mutabakatın olmayan Avrasyacılık düşüncesi; aslında antiemperyalist bir tepki olarak, düşünceden aksiyona doğru bir hareketin ideolojik boyutunu oluşturmaya başlamıştır. Avrasyacılık görüşüyle ilgili olarak Rusya dışında bölgedeki ve bölge dışı güçlerin “Avrasya” tanımları, bu çerçevede uygulamaya çalıştıkları politikalara yönelik olarak gelişmiştir ve gelişmeye devam etmektedir.

Türkiye ve Rusya bağlamında baktığımızda ise Avrasya'ya yönelik politikalarda genel bir kararlılık ve koordinasyon eksikliğinden dolayı problemlerle uğraşıldığını ifade etmemiz gerekmektedir. İki ülkede de hedef, sınır, boyut, kurumsal ve kavramsal çerçevesi ile çizilmiş bir net Avrasya politikasının izlerini görememekteyiz. Türk Avrasyacılığı veya Türkiye'deki Avrasyacı yaklaşım eksiklerinin yanında ayrıca siyasi ve coğrafi sınırlar bağlamında Avrasya kastedilirken ne olması gerektiğine dair birçok eksik bulunmaktadır. Ayrıca Rusya'ya endeksli bir yaklaşım şeklide anti-Batı ve antiemperyalist bir mahiyette olup, çatışmadan ziyade bunun etrafında şekillenmeye amaçlanmıştır.

Türkiye'deki eksiklikler birçok probleme yol açmaktadır. Avrasya konusunda ne yapılacağına dair bir eğilim de bulunamamaktadır. Türkiye bu konudaki eksikliklerini giderme amacıyla ne zaman Rusya'yla işbirliğine gidecek olursa; Türkiye eksen mi değiştiriyor? Gibi sorularla baş başa kalmış olmaktadır.

Rus-Türk ilişkilerinde 2001'deki Yüksek Düzeyli İstişare Ortak Grubu'nun kurulmasıyla²¹, geline günümüze kadar geline süreçte dalgalı seyir eden yer yer problemlere gebe olan ilişkiler ağı oluşmuştur. Bu konuyla ilgili olarak 2008 Gürcistan Krizi akabinde yaşanan Arap Baharı Süreci ve onun devamında geline süreçte yaşanan Uçak Krizi gibi krizlerin yanında çok fazla problemin yaşanmadığı Ukrayna Krizi ve Kırım gibi süreçlerle birçok problemsiz atlatılan süreç de yaşanmıştır.

İki ülke arasında yaşanan gelişmelerin ötesinde 15 Temmuz hain darbe girişimine karşı Rusya'nın verdiği destek ve iyileşme sürecine evrilen ilişkilerin beraberinde yüksek seviyeye doğru ilişkilerin gelişiminin izleri görülmektedir. Bu konuyla ilgili olarak nükleer enerji ve santraller konusunda yapılan girişimlerden tutun turizm sektörüne kadar birçok ortak paydada buluşan iki ülkenin karşılıklı eş güdümü bulunmaktadır. Ayrıca karşılıklı istişare ile Fırat Kalkanı gibi operasyonları yapılması da hiçbir sorun çıkarmadan sağlanmaktadır. Ayrıca Suriye krizine karşı Astana Süreci'nde de iki ülke sorunun çözümünde karşılıklı ortak çıkarda buluşmayı amaçlamıştır.

Karşılıklı olarak tekrar karşılıklı güven ve sağduyunun ön plana aldığı bu süreçle beraber hem çeşitli think thank ve proje gruplarının TÜBİTAK gibi kurumlar ile ortak çalışabilmesinin önünün açılması ve Türk dizilerinin bir nevi yumuşak güç olarak belki ortak dizi veya iki halkın da birbirini anlayabileceği sürecin yolunu açmak gerekebilir²².

2001'den günümüze geline ilişkilerde her zaman akla geline Avrasyacılık bağlamında da sürece uygun olarak gelişmelerin beraberinde geleceği de düşünülmektedir. İki ülke arasında yer yer risklere de gebe olan bu süreçte karşılıklı sağduyu ve eşgüdüm olduğu zaman ortak paydada buluşula-

²¹ Yüksek Düzeyli Ortak Çalışma Grubu, http://www.mfa.gov.tr/no_49---9-nisan-2002_-16-kasim-2001-tarihinde-turkiye-ve-rusya-federasyonu-disisleri-bakanlari-tarafından-imzalan-an-avrasya_da-isbirligi-eylem-plani-uyarinca_-kurulmus-olan-yuksek-duzeyli-ortak-calisma-grubu_nun-ilk-toplantisinin-9-nisan-2002-tarihin.tr.mfa, (Çevrimiçi), 28.09.2017.

²² https://setav.org/assets/uploads/2017/05/Analiz_201_.pdf, (Çevrimiçi), 29.07.2017.

bileceği de defalarca gözler önüne serilmiştir.

Avrasyacılık konusunda da özellikle son bağlamda yaşanan ilişkiler açısından baktığımızda ise S-400'lerin alınması²³ ve Avrupa Birliği'nin yaklaşımları²⁴ gibi durumlardan dolayı Türkiye kendisini Batı toplumu olmazsa olmaz düşüncesinden sıyrıp farklı alternatifler geliştirebilecek konuma gelmiştir. Böyle bir durumda Avrasyacılık konusunda da altyapı belli bir seviyeye gelirse Dugin'in son versiyonunu savunduğu ama Gumilev gibilerinin formülize ettiği bir yapıya kavuşma ihtimali ve ortak değerler, kurallar bütününde bir bütünleşme olarak kabul edilmeme ihtimali olsa da bir birlik çatısı altında toplanma ihtimali ufukta gözükabilir ve bu durum geleceğe dair iki ülke arasında güveni ve ortak payda duygusunu da geliştirebileceği gibi Rusya içindeki Türk cumhuriyetlerinin de bir şekilde katılımının olduğu farklı bir yapıya da evirilen süreci karşımıza koyabilir. Buradan kastedilen Avrasya Ekonomik Birliği'nden ziyadesiyle bütün altyapısı ve kurumsal gelişimiyle birlikte bir farklı bölgesel organizasyon olarak ifade edilebilmektedir.

Kaynakça

Avrasya Birliği hakkında: <http://www.eacunion.org/?lang=en#about>, (Çevrimiçi), 26.09.2017.

Bilgiç, M. S., “Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım ve Türkiye'ye Etkileri”, BİLGESAM Analiz/Rusya, No:1317, BİLGESAM.

<http://www.ensonhaber.com/galeri/rus-s-400-fuze-savunma-sistemi#5>, (Çevrimiçi), 29.09.2017.

Erol, Mehmet Seyfettin, (2011). “Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasyası”, Mehmet Seyfettin Erol(der.), Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği Yeni Büyük Oyun, Barış Kitap Yayınları, Ankara, 2011.

İmanov, Vügar, (2008), Avrasyacılık-Rusya'nın Kimlik Arayışı, Küre Yayınları, sn: 31

https://setav.org/assets/uploads/2017/05/Analiz_201_.pdf, (Çevrimiçi), 29.07.2017.

<https://tr.sputniknews.com/turkiye/201709281030352783-ab-bakani-celik-ap-turkiye-iliskileri-keselim-demesi-gayriciddi/>, (Çevrimiçi), 29.09.2017.

Tüysüzoğlu, G. “Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlıcılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm”, Alternatif Politika, Cilt 5, Sayı 3, Aralık 2013.

Yüksek Düzeyli Ortak Çalışma Grubu, http://www.mfa.gov.tr/no_49---9-nisan-2002_-16-kasim-2001-tarihinde-turkiye-ve-rusya-federasyonu-disisleri-bakanlari-tarafindan-imzalanan-avrasya_da-isbirligi-eylem-plani-uyarinca_-kurulmus-olan-yuksek-duzeyli-ortak-calisma-grubu_nun-ilk-toplantisinin-9-nisan-2002-tarihin.tr.mfa, (Çevrimiçi), 28.09.2017.

²³ <http://www.ensonhaber.com/galeri/rus-s-400-fuze-savunma-sistemi#5>, (Çevrimiçi), 29.09.2017.

²⁴ <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201709281030352783-ab-bakani-celik-ap-turkiye-iliskileri-keselim-demesi-gayriciddi/>, (Çevrimiçi), 29.09.2017.

TÜRK-SOYVET İLİŞKİLERİNİN ANLAŞILMASINA KATKI YAPAN İKİ ESER

Ali Engin OBA*

Özet

Bu bildirin amacı, Sovyetler Birliği ve Türk-Sovyet ilişkilerinin anlaşılmasına katkı yapan diplomat kökenli iki araştırmacının eserlerini tahlil ederek, bunların Sovyetler Birliği ve Türk-Rus ilişkilerine yaklaşımlarını değerlendirmektir.

Eserlerden biri, Büyükelçi Kâmuran Gürün'ün “Türk-Sovyet ilişkileri (1920-1953)” başlığını taşıyan kitabıdır.²⁶Büyükelçi Gürün, Romanya ve Yunanistan'da Büyükelçilik, OECD Nezdinde Daimi Temsilcilik, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı ve CENTO Genel Sekreterliği görevlerini üstlenmiştir.

Diğer eser, Prof. Dr. A. Suat Bilge'nin “Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964, Güç Komşuluk” adını taşımaktadır.²⁷Prof. Bilge, akademik yönü yanında, Dışişleri Bakanlığı Başhukuk Müşavirliği ve 1972-1979 yıllarında T.C. Bern ve 1982-1986 arasında T.C. Lizbon Büyükelçisi olarak görev yapmıştır.

Siyasi tarih ve uluslararası ilişkiler alanlarında, Sovyetler Birliği'nde görev yapan Türk diplomatlarının anıları dışında, Türk-Rus ilişkileri denince Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat'ın “Türkiye-Rusya” adlı eseri akla gelir.²⁸Bu eser yanında, Prof. Dr. Bilge'nin ve Büyükelçi Gürün'ün eserleri de özellikle Cumhuriyet döneminde Türk-Rus ilişkilerini anlaşılması ve Sovyetler Birliği'nin değerlendirilmesi bakımından önemli iki çalışma niteliğindedir. Genellikle, ihmal edilen bu eserlerin ortaya konması ve değerlendirilmesi bu bildirin amacını taşımaktadır.

Prof. Dr. Bilge, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ilk defa “Milletlerarası Politika” dersini de veren kimsedir.²⁹ Rusya ile ilgisinin 1965 yılında Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün Rusya'ya yaptığı gezi ile başladığını bildirmektedir. Gezi çerçevesinde, zamanın Dışişleri Bakanı Bilge'den Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesi için hukuki bakımdan nelerin yapılabileceği konusunda görüş istemiştir. Prof. Dr. Bilge, Türkiye'nin akdettiği uluslararası ilişkiler anlaşmaları ışığında, Türk-Sovyet ilişkilerinin nasıl geliştirilebileceği hakkında görüş bildirmiştir. Bu çalışma onu, Türkiye-Rusya ilişkilerini incelemeye sevk etmiş ve bu şekilde “Güç Komşuluk” kitabı ortaya çıkmıştır.³⁰

Büyükelçi Kâmuran Gürün ise eserinde, Türk-Sovyet ilişkilerinin başından itibaren içten bir dostluk ilişkisi olduğunu söylemenin mümkün olmadığını belirtmektedir. Bu nedenle de, Türk-Sovyet ilişkilerini ilk günden alınarak incelenmesi gerektiğini savunmaktadır.³¹ Bu çerçevede, 1919'dan 1953'e kadar ki dönemi dört ayrı bölüm halinde tetkik etmeye çalışmaktadır. Gürün'ü bu çalışmaya iten neden, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren uyguladığı dış politikada Sovyetler Birliği'nin son derece önemli bir yer işgal etmesinden kaynaklanmaktadır.³²

Her iki çalışmanın bulguları Türk-Rus ilişkilerinin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

* Büyükelçi (E)

Çağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı

²⁶Kâmuran Gürün, Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953), Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

²⁷ Prof. Dr. A. Suat Bilge, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992.

²⁸Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, 18. Yüzyıl sonundan Kurtuluş Savaşı'na kadar Türk-Rus ilişkileri (1798-1919), A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, Ankara, 1970. Eserin ikinci baskısı Türk Tarih Kurumu tarafından 2011 yılında yapılmıştır.

²⁹ Prof. Dr. Suat Bilge, Milletlerarası Politika, SBF Yayını, Ankara, 1966.

³⁰Bilge, Güç Komşuluk, a.g.e., s. VIII.

³¹Gürün, a.g.e., s. VII.

³²Gürün, a.g.e., s. VII.

Anahtar Kelimeler:Ekim Devrimi, Sovyetler Birliği, Türk-Sovyet ilişkileri, Güç Komşuluk, İkinci Dünya Savaşı, Soğuk Savaş

TWO WORKS THAT HAVE HELPED TO UNDERSTAND TURKISH SOVIET RELATIONS

Abstract:

The aim of this article is to analyze and evaluate the works of two diplomats dealing with the Turkish Soviet relations and the Soviet Union.

One of this book is written by Prof. Dr. A. Suat Bilge under the title of “Turkey-Soviet Union Relations (1920-1964) Difficult Neighbourhood. Prof. Dr. Bilge although an academic, has been also the Turkish Ambassador in Switzerland (1972-1979) and in Portugal (1982-1986). He was also Chief Legal Consultant of the Ministry of Foreign Affairs.

The second book is written by Ambassador Kâmuran Gürün. The title of his book is: “Turkish-Soviet Relations (1920-1953)”. He was Turkish Ambassador in Romania, in Greece. He was Permanent Representative to OECD. He was also Undersecretary of the Ministry and Secretary General of CENTO.

In the fields of diplomatic history and international relations, the work of Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat dealing with Turkish-Russian relations constitutes the main reference book. The two books cited above are generally neglected in their fields. The aim of this article is to correct this situation and to shed light on the contributions of the two books to understand the problems of Turkish-Soviet relations during the Republican era of Turkish history.

Key words: October Revolution, Soviet Union, Turkish-Soviet relations, Difficult Neighbourhood, Second World War, Cold War

KONUNUN TANIMI

Ülkemizde siyasi tarih adı altında ele alınan diplomasi tarihi, uluslararası ilişkiler tarihi, bağımsız devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini, devlet çapında gerçekleştirilen politikaları inceler.³³

Siyasi tarih, Türk tarihi yazımı içinde önemli bir alandır. Özellikle, Dışişleri Bakanlığı'nın arşivlerinin açılmaya çalışıldığı bu dönemde, arşiv belgelerine dayalı siyasal tarih yazımı, Türk diplomasisinin ve dış politikasının anlaşılması bakımlarından önem taşımaktadır.

Arşiv belgeleri ve Dışişleri Bakanlığı'nın bu belgelere dayalı yayınları dışında, Türk diplomatlarının anı ve araştırmaları da Türk siyasal tarih yazımına katkıda bulunmaktadır.³⁴

Türk-Rus ilişkileri denince akla gelen ilk eser Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat'ın Türkiye ve Rusya adlı kitabıdır. Bu eserin yanında, Büyükelçi Kamuran Gürün'ün “Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)” başlıklı eseri önem taşır. Diğer eser, Prof. Dr. A. Suat Bilge'nin “Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964) Güç Komşuluk” adını taşımaktadır.

Bu iki eser, Prof. Kurat'ın eseri yanında özellikle Cumhuriyet döneminde Türk-Rus ilişkilerinin anlaşılması ve Sovyetler Birliği'nin değerlendirilmesi açılarından vazgeçilmez çalışma niteliğindedir. Genellikle, ihmal edilen bu iki eserin değerlendirilmesi ve Türk-Sovyet ilişkilerinin anlaşılması açıların-

³³Oral Sander, *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e kadar*, Ankara, 2005, s. 26;

Ahmet Mumcu, *Siyasi Tarihe Giriş*, Ankara, 1980, s. 18.

³⁴Dışişleri Bakanlığı yayınları: *Türkiye Dış Politikası'nda 50. Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973; *Türkiye Dış Politikası'nda 50. Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)*, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973.

dan önemlerini ortaya koymak, bu bildirinin amacıdır.

KÂMURAN GÜRÜN VE TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ (1920-1953)

Büyükelçi Kâmuran Gürün'ü bu çalışmayı yapmaya iten neden, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren izlediği dış politikada Sovyetler Birliği'nin çok önemli bir yer işgal etmesinden kaynaklanmaktadır.³⁵Gürün, Türk-Sovyet ilişkilerinin başından itibaren içten bir dostluk ilişkisi olmadığını belirtmektedir.Bu nedenle, bu ilişkilerin ilk günden alınarak incelenmesi gerektiğini ileri sürmektedir.Bu çerçevede, 1919'dan 1953'e kadarki dönemi 4 ayrı bölüm halinde incelemeye çalışmaktadır.Bu bölümler, 1917-1923, 1923-1933, 1934-1941, 1941-1953 olarak sıralanmaktadır.

16 Mart 1921 Moskova, 13 Ekim 1921 Kars Andlaşmalarından başlayarak Türk-Sovyet ilişkileri ele alınmaktadır.Boğazlara, Sovyetlerin Çarlık Rusyası'ndaki gibi ilgi duydukları belirtilmektedir.

1917-1923 dönemiyle ilgili değerlendirmesinde Gürün, Rusya ile ilişkilerde genellikle bir yakınlığın mevcut olmasına rağmen, bunun samimi ve art düşüncesiz bir dostluk olmadığını kaydetmektedir.

İlişkilerin ikinci döneminde, 1923-1933 arasında, yakınlaşmanın pekiştirilmesi bakımından, 17 Aralık 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Andlaşması'nın imzalanması belirtilmektedir. Türk-Sovyet ilişkilerindeki yakınlığın, samimiyetin ve işbirliğin en üst düzeye ulaşması bu dönemde olmuştur.³⁶

1933'ten itibaren ilişkilerde bir iniş dönemi başlamıştır. İlişkilerin üçüncü döneminde,1934-1941 yıllarında, Rusya iç tehditlerden kurtulduktan sonra büyük güçler arasına girerek, Türkiye'ye karşı politikasını değiştirmeye başlamıştır. Nitekim, Montreux Konferansı'nda, Rusya'nın tutumu olumlu olmamıştır. Bu çerçevede, Gürün, Montreux'de Türk-Rus ilişkilerini değerlendirirken, Rusya'nın hemen bütün taleplerinin kabul edildiğini bildirmektedir.³⁷Ona göre, Türk-Rus ilişkileri bu konferansta yara almıştır.Bu dönemde, İkinci Dünya Savaşı'na giden yol ve savaşın çıkması konuları da ele alınmaktadır. Savaşın ilk iki yılı tartışılmaktadır.Bu bölüm ilginçtir.Tüm ayrıntıları ihtiva etmektedir.Türk, İngiliz, Fransız, Alman ve Sovyet ilişkilerindeki gelişmeler sıralanmaktadır.³⁸

Çalışmanın son bölümünde, 1941-1953 yıllarında, Savaş içindeki gelişmeler, Dışişleri Bakanlığı'nın belgeleri ışığında ele alınmaktadır. Bu çerçevede, 30-31 Ocak 1943, İnönü-Churchill Yenice (Adana) görüşmesi, 5-8 Kasım 1943 Kahire'de Menemencioğlu-Eden görüşmesi ve 4-7 Aralık 1943'te de İnönü-Roosevelt-Churchill görüşmeleri incelenmektedir.³⁹Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na girmesi yönündeki baskılar değerlendirilmektedir. Türk-Rus dostluğunun sona erışı, Yalta, Potsdam konferansları da tartışılmaktadır.Molotov'un Büyükelçi Selim Sarper ile görüşmesi ve talepleri bu bölümde, belgelere dayanılarak, izah edilmektedir. Truman doktrini ve Türkiye'nin güvenliği için NATO'ya girişi vurgulanmaktadır.

Gürün bu çalışmasını sonuç bölümünde Türkiye'nin Milli Mücadele'den itibaren Rusya'ya karşı bir dostluk ve işbirliği politikası takip ettiğini kaydetmektedir.⁴⁰ Ancak, Rusya'nın çeşitli olaylardaki tutumu nedeniyle,Türkiye'nin hiçbir zaman Rusya'ya tam bir emniyet duymadığını belirtmektedir. Buna rağmen, Ankara'nın daima Sovyetler'le iyi ilişkiler sürdürmeye çalıştığını, onu darıltacak davranışlardan kaçındığını bildirmektedir. Ancak, Rusya'nın Türkiye'yi kabilsen aynı rejime, herhalde Rus politikasına tabi bir devlet olarak görmek istediğini ileri sürmektedir.⁴¹ Ona göre, Rusya 1925 Andlaşmasını feshederek, Türkiye'den arazi ve üst istemeseydi Türkiye'nin NATO'ya girmesi mümkün olamazdı.⁴²

³⁵Gürün, a.g.e., s. VII.

³⁶Gürün, a.g.e., s. 13.

³⁷Gürün, a.g.e., s. 152.

³⁸Gürün, a.g.e., s. 214-238.

³⁹Gürün, a.g.e., s. 260.

⁴⁰Gürün, a.g.e., s. 315.

⁴¹Gürün, a.g.e., s. 315.

⁴²Gürün, a.g.e., s. 315.

Gürün, bu eserde, belli bir metot ışığında, 1920-1953 dönemleri Türk-Sovyet ilişkilerini ayrıntılı bir şekilde inceleyerek, ilginç sonuçlara varmış bulunmaktadır. Böylelikle, bu çalışması ile belgeleri kullanarak, Türk diplomasi tarihi için yararlanılacak değerli bir eser ortaya çıkarmıştır.

PROF. DR. A. SUAT BİLGE VE TÜRKİYE SOVYETLER-BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ (1920-1964) GÜÇ KOMŞULUK

Eser, ilk ilişkilerden başlayarak Birinci Dünya Savaşı'nı, Ekim Devrimi'ni ve gelişmeleri ele alarak başlamaktadır. Daha sonra, TBMM'nin Sovyetler'le ilişki kurması üzerine durulmakta, akdedilen anlaşmalar ele alınmaktadır. İlişkilerin sürdürülmesi ve daha sonra ortaya çıkan sorunlar incelenmektedir. Bu çerçevede, Lozan Barış Konferansı, Dostluk ve Tarafsızlık Andlaşması, Montreux Konferansı, Karşılıklı Yardımlaşma Paktı, Saraçoğlu'nun Moskova Ziyareti irdelenmektedir. Savaş sırasındaki konferanslar da ele alınmakta ve bu bağlamda Yenice ve Kahire Konferansları'na atıfta bulunulmaktadır. Savaş sonrasında Potsdam Konferansı'na da yer verilmektedir.

Prof. Dr. Bilge, Gürün'den farklı olarak ilişkileri incelemeyi 1964'e getirmektedir. Çalışmanın son bölümü, bu dönemi kapsayan “ilişkilerin normalleşmesi” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, normal ilişkilere geçiş incelenmektedir. Özellikle, Stalin'in ölümü ile Sovyetler Birliği'nin boğazlar ve Kars-Ardahan'a ilişkin ileri sürdüğü taleplerden vazgeçtiğini açıklamasına değinilmektedir. Ayrıca, Menderes'in Moskova'ya ziyaretinin öngörülmesi üzerinde durulmaktadır. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova'ya yaptığı ziyarete yer verilmektedir.

14 Şubat 1956'da Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. Kongresi'nde Kruşçev, Stalin politikasını kınamış ve barış içinde birlikte yaşama politikasını önermiştir. Kruşçev, Türkiye'ye başlattığı barış taarruzu, 1955-1956 yıllarında devam etmiştir. Türkiye, Batı İttifakı'ndan çıkmadan bloklar arasında meydana gelen olumlu gelişmeden yararlanarak, Sovyetler ile ilişkilerini düzeltmek politikasını izlemeye başlamıştır. Bu politikada, Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik güçlüklerden kurtulmak olduğu düşünülebilir. Ancak, daha sonraki yıllarda Türkiye tarafından yapılan açıklamalarda bu düşüncenin ilişkilerin düzeltilmesinde ana unsur olmadığı görülmüştür.⁴³ Kıbrıs sorununun çıkması sırasında, Türkiye'nin müttefiklerinden beklediği yardım gerçekleşmemiştir. Müttefikler, bu anlaşmazlığın İttifak çerçevesi içinde çözümleneceği vaadine rağmen kesin hareket ve girişimde bulunmamışlardır. Bunun ortaya çıkması ile Türkiye, haklarını korumak için çok taraflı bir politika izlemeye başlamıştır. Bu durum da, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin düzeltilmesini kolaylaştırmıştır.⁴⁴ İkili ziyaretler çerçevesinde Cumhuriyet Senatosu Başkanı Ürgüplü'nün 29 Mayıs-14 Haziran 1963 tarihlerindeki Moskova ziyaretinden sonra, 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihlerinde Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği'ni ziyareti ele alınmaktadır. Bu ziyaret sonunda yayınlanan ortak bildiride, diğer konular arasında, bir kültür anlaşması imzalandığı da açıklanmıştır.⁴⁵ Erkin, bu ziyaret dönüşü, Ankara Havaalanı'nda verdiği demeçte, ticari ve iktisadi konulara da değinildiğini, Kıbrıs sorununun el alındığını, Sovyet Dışişleri Bakanı Gromyko'nun ülkemize davet edildiğini açıklamıştır.⁴⁶ Erkin, bu ziyaretle ilgili olarak, Cumhuriyet Senatosu'nun 12 Kasım 1964 tarihli oturumunda yaptığı konuşmada, Sovyet yetkililerinin, Türkiye'nin NATO içindeki durumunun ikili ilişkilerin gelişmesine engel teşkil etmeyeceğini söylediklerini bildirmiştir.⁴⁷

Bilge, kitabının son bölümünde, iyi komşuluk konusuna değinmektedir.⁴⁸ Bu bölümde, Atatürk'ün Haziran 1922 tarihinde Moskova'dan dönen Büyükelçimiz A. F. Cebesoy'a söylediği sözleri zikretmektedir: “Sovyet Rusya ile daima iyi komşu olmaya gayret etmeliyiz. Fakat, ne haklarımızdan en küçük bir şey feda etmeliyiz ve ne de oyunlarına kapılmamız.” Bilge'ye göre, bu görüş bugün de de-

⁴³Bilge, a.g.e., s. 345.

⁴⁴Bilge, a.g.e., s. 348.

⁴⁵Bilge, a.g.e., s. 349.

⁴⁶Bilge, a.g.e., s. 350.

⁴⁷Bilge, a.g.e., s. 350.

⁴⁸Bilge, a.g.e., s. 351-355.

ğeri korumaktadır.⁴⁹Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı bir politika izlemesi çıkarlarına uygun olmaz.⁵⁰ Türk Hükümetleri, iyi komşuluğu bozmamak için ellerinden geleni yapmışlardır. Ancak Sovyetler, Türkiye'ye karşı aynı dikkati göstermemiştir. Türkiye'ye karşı bazen dostça bazen de dostlukla bağdaşmayacak etkinlikte bulunmuştur.⁵¹ Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında iyi komşuluğun gerçekleşmesi için, Türkiye'nin bağımsızlığına ve ülke bütünlüğüne saygı göstermek, içişlerine karışmamak, eşitliğe dikkat etmek gerekmektedir.⁵² Ancak, Sovyetler Birliği, Türkiye'nin bağımsızlığına saygılı olmamıştır.⁵³Bilge bu çerçevede, Sovyetler'in Türkiye'ye yönelik faaliyetini sıralamaktadır.⁵⁴ Bilge'ye göre, büyük devletlerle daha az büyük devletler arasında eşitliğin muhafazası güçtür. Bu durum, devamlı uyanıklık gerektirir.⁵⁵Türkiye, bu nedenle, bu ülkeyle iyi komşuluk için eşitlik şartını daima ileri sürmüştür.⁵⁶

Bilge, bu bölümde ayrıca, Türkiye ile Rusya arasında boğazlar sorununun önemini de vurgulamaktadır.

Bilge, son tahlilinde, Sovyetler Birliği, iyi komşuluk şartlarına saygı göstermeye devam ederse, Türk kamuoyu üzerinde bunun bir tarafsızlık politikası izlenmesi eğilimini de uyandırabileceğini kaydederek kitabına son vermektedir.⁵⁷

Böylelikle Bilge, bu çalışmasında, Gürün gibi, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişme çizgisini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca, iki ülke arasında iyi komşuluk için gerekli olan şartları sıralamakta ve bunlarla ilgili ileriye dönük bir değerlendirme de yapmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İncelediğimiz iki kitap, diplomat kökenli iki araştırmacının Türk siyasal tarihine, Türk-Sovyet ilişkilerinin anlaşılmasına katkıda bulunan bir çalışma niteliğindedir. Her iki kitap, sağlam kaynaklara dayanılarak, Türk tarihi açısından son derece önemli bir ülke olan Rusya'nın Sovyetler Birliği halini aldıktan sonra izlediği politikaları, bunların ışığında Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişme çizgisiyle sorun kaynaklarını ortaya koymaktadır.

Bilge, eserinde 1964'e kadar gelerek ikili ilişkilerde meydana gelen yumuşama dönemini de kapsamaktadır. İki ülke arasında iyi komşuluk ilişkilerinin devamı için gerekli şartları da değerlendirmektedir.

⁴⁹Bilge, a.g.e., s. 351.

⁵⁰Bilge, a.g.e., s. 351.

⁵¹Bilge, a.g.e., s. 351.

⁵²Bilge, a.g.e., s. 352.

⁵³Bilge, a.g.e., s. 352.

⁵⁴Bilge, a.g.e., s. 352.

⁵⁵Bilge, a.g.e., s. 353.

⁵⁶Bilge, a.g.e., s. 353.

⁵⁷Bilge, a.g.e., s. 355.

KAYNAKÇA

- Bilge, S. A. Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964 Güç Komşuluk, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992.
- Bilge, S. A. Milletlerarası Politika, SBF Yayını, Ankara, 1966
- Gürün, K. Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953). Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Kurat, A. N. Türkiye ve Rusya, 18. Yüzyıl sonundan Kurtuluş Savaşı'na kadar Türk-Rus ilişkileri (1798-1919), A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, Ankara, 1970. Eserin ikinci baskısı Türk Tarih Kurumu tarafından 2011 yılında yapılmıştır.
- Mumcu, A. Siyasi Tarihe Giriş, Ankara, 1980
- Sander, O. Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e kadar, Ankara, 2005
- Türkiye Dış Politikası'nda 50. Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973
- Türkiye Dış Politikası'nda 50. Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973.

ANKARA KALESİ -234

AVRASYA ‘da TÜRKİYE VE RUSYA

ANIL ÇEÇEN*

Dünya yirmi birinci yüzyıla girme aşamasına geldiğinde, soğuk savaş dönemi sona eriyor ve batı merkezli bir yeni emperyalizm olarak küreselleşme olgusu öne çıkarken, geçmişten gelen yeryü-zü haritası da değişiklik gösteriyordu. İki kutuplu dünya devam ederken, Rusya çevresindeki ülkeler ile oluşturmuş olduğu ideolojik imparatorluk çerçevesinde, batı karşıtı blokun merkezi olarak ikinci bir merkezi yapılanmayı Asya kıtasının kuzeyinde, Atlas Okyanusundan Pasifik bölgesine kadar uzanıp giden bir büyük imparatorluğun sınırları içerisinde tamamlamaya çalışıyordu. Bu aşamada Asya kıtası bölünmüş bir durumda olduğu için tek başına bir Avrasya bölgesinden söz etmek mümkün değildi. Asya kıtasında Rusya ile birlikte yer alan Çin, Hindistan ve İran gibi devletler de çok büyük alanları kapsıyorlardı. İdeolojik kutuplaşmada batı blokuna karşı oluşan doğu bloku bir Asya yapılanması olarak devam ederken, Avrasya bölgesi de daha çok Asya kıtasının içinde kalan bir jeopolitik konuma sahipti. Soğuk savaş dönemindeki bu yapı daha sonraki aşamada Rusya merkezli Sovyetler Birliğinin dağılması üzerine, değişiklik geçiriyor ve bu aşamadan sonra Avrupa ile Asya kıtalarının birleşme bölgesi olarak Avrasya coğrafyası yeniden dünya sahnesine çıkıyordu.

Kısaca Avrupa ve Asya kavramlarının birleşik bir biçimde ifade edilmeye başlanmasıyla ortaya çıkan Avrasya bölgesi, yirmi birinci yüzyılın uluslar arası konjonktürünün ana çekişme sahası olarak öne çıkıyordu. Bu bölgenin tam ortasından geçen Demirperde ortadan kalkınca, Türkiye dünyanın ucunda ya da sınırında bir ülke değil aksine dünya ana karasını oluşturan Avrasya bölgesinin tam ortasında yer aldığı görülmüştür. Avrasya alanı iki kutup arasında oluşturulan sınırdan kurtulunca, geleceğe dönük daha özgür gelişmelerin ortaya çıktığı bir bölge olarak dünya siyasal sahnesinde her zaman için önde gelen bir yere sahip olmuştur. Haritaya bakıldığı zaman bu uzun ve geniş alanın kuzey hatlarında Rusya’nın, güney bölgesinde ise Türkiye ve bağlantılı Türk coğrafyasının uzanıp gittiği görülmüştür. Rusya Baltık denizi ile Pasifik okyanusu arasında yer alırken Avrasya kıtasının kuzey devleti olma şansını elde ediyordu. Türkiye Cumhuriyeti ise Kuzey Asya’dan Orta Asya’ya doğru uzanan bir çizgide tarihsel Türk mirasının temsilcisi olarak, Adriyatik denizi ile Çin seddi arasında Avrasya bölgesinin güney hattının merkezi olarak gündeme geliyordu. Avrasya kıtasındaki Rusya ve Türkiye’nin geniş alanların temsilcisi olarak öne çıkması nedeniyle bazı jeopolitik kitaplarında, hem Rusya’nın hem de Türkiye’nin şizofrenik ülkeler olarak tanımlanmaya çalışıldığı görülmüştür. Hem Asya kıtasında hem de Avrupa bölgesinde uzanıp giden geniş bölgelerin arasında Rusya ve Türkiye’nin Avrasya’nın merkez ülkeleri olarak öne çıktıkları ve bölgenin kuzey ile güney hatlarının birlikte ele alındığı bir durum değerlendirmesi yapıldığında, her iki ülkenin aynı kıtanın birbiriyle bağlantılı parçaları oldukları görülmektedir. Bu doğrultuda Rusya ve Türkiye hem Asyalı hem de Avrupalı ülkeler olarak merkezi coğrafyanın yapısını oluşturduğu için, iki ülke bu kıta da hem komşu, hem de rakip olarak yer almaktadırlar. Burada, birbirleriyle hem yarışma hem de dayanışma konumunda olabilecek iki büyük ülke arasındaki ilişkiler, tarihsel süreç içinde inişli ve çıkışlı olduğundan, kalıcı bir düzen ve buna dayalı bir istikrar ortamı bir türlü Avrasya kıtasında gerçekleşememiş, tarih boyunca bu bölge sürekli olarak çekişme alanı konumunda kalmıştır.

Onuncu yüzyıl sonrasında orta dünya alanında devletler kurma şansını elde eden Türkler, Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye dönemlerinde Avrasya kıtasının çeşitli bölgelerinde yayılarak geniş hegemonya alanlarında devlet kurmuşlardır. Ruslar ise beşinci yüzyılda Kiev’de bir prenslik kurmuşlar ve daha sonra da bölgedeki Türk devletlerinin dağılması ya da Türk boylarının batı ülkelerine doğru göçe yönelmesi üzerine, Rus prensliği genişleyerek Moskova merkezli bir büyük devlet yapılanmasına dönüşmüştür. Onuncu yüzyılda, Hazar devletinin dağılması üzerine Türk boyları çeşitli ülkelere göç edince Rus devletinin doğuya doğru Türk bölgelerine doğru bir genişleme süreci yaşadığı, Altın Orda İmparatorluğunun dağılması üzerine de geride kalan Türk hanlıklarının Rus emperyalizmi tarafından işgal edilmeye başlandığı ve böylece bugünkü büyük Rusya Federasyonunun bu aşamadan sonra Avrasya bölgesinin en büyük devleti konumunu kazanarak, bugünlere kadar bu yapıyı taşıdığı anlaşılmaktadır. Bölgenin güney hattındaki Türk devletleri yapılanması ise, iki büyük imparatorluğun dağılması olgusunu yaşayarak Rusların büyüme sürecine ters bir çizgide, dağılarak küçülme aşamasına

doğru sürüklendiği görülmektedir. Rus devleti genişleyerek büyüdükten sonra büyüklüğünü koruyarak, Avrasya hegemonyası peşinde koşmuştur. Türkler ise iki büyük imparatorluğun yitirilmesinden sonra Avrasya'nın güney merkezinde tutunabilmek üzere, güçlü bir ulus devleti yirminci yüzyılın başlarında merkezi bölgede oluşturarak, Avrasya toprakları üzerinde Türk ulusunun var olma hakkını koruyarak sürdürmüştür. Türklerin parçalanması ve devletlerinin çökmesi sırasında Ruslar birliklerini koruyarak büyümeye devam etmişlerdir.

Avrasya coğrafyasına yayılmış olan Türk asıllı nüfus Asya'nın kuzeyinde ,güneyinde ,doğusunda ,ortasında ve batısında dağınık bir biçimde yaşarken, Ruslar birliklerini sürdürmüşler ve Çarlık dönemindeki büyük ülkesel yapıyı, daha sonraki aşamalarda hem Sovyetler Birliği zamanında hem de Rusya Federasyonu aşamasında korumasını bilmişlerdir . Bugün yedi bağımsız Türk devleti harita üzerindeki yerini korurken ,Avrupa Birliği içinde beş Türk asıllı devlet bugün yerini korumakta ,Rusya Federasyonu içinde ise on Türk devletinin yer aldığı bilinmektedir . Türkler Avrasya'nın güney hattında bağımsız devletlerini korurken , Asya'nın kuzeyindeki Türkler Rusya Federasyonu çatısı altında farklı devlet yapılanmaları içinde varlıklarını sürdürmektedirler . Hristiyan Avrupa Birliği içinde ise Finlandiya,Macaristan,Bulgaristan,Çekya ve Estonya gibi Türk asıllı toplulukların kurduğu devletler birbirinden farklı bir siyasal yapılarda yola devam etmektedirler . Ayrıca , Kıpçak Türklerinin devamı olan Polonya'nın bile Hazar uzantısı Türk boylarının oluşturduğu bir büyük devlet olduğu görülürse , bugünkü Rusya Federasyonunun , doğudan ve güneyden olduğu kadar batıdan da Türk toplulukları ve devletleri ile çevrelendiği haritanın üzerinde ortaya çıkmaktadır .Rusya Federasyonu çatısı altında yaşayan Türkler ise;Tatar, Altay,Çuvaş, Başkırt, Dağıstan,Hakas,Tuva,Yakut,Karaçay, ,Karakalpak cumhuriyetlerini bugünün koşullarında yönetmektedirler .Ayrıca Gökoğuz Türk devleti de Moldova Cumhuriyeti içinde varlığını sürdürmektedir . Avrasya'nın Türk asıllı toplulukları, Avrupa'dan Asya'ya kadar çeşitli devletlerin çatısı altında onların vatandaşları olarak yaşarlarken, merkezi coğrafyada Türklerin yarısı kadar bir nüfusa sahip olan Rusların, geçmişten gelen birlikteliklerini koruyarak, dünyanın en geniş topraklarına sahip olan bir büyük imparatorluk olarak, yirmi birinci yüzyılda yola devam etmesi, iki ulus ve devlet açısından doğru değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Rusya'nın işgal ettiği topraklar dünya kıtalarının altıda birini oluştururken, yüz elli milyonluk nüfus böylesine büyük bir ülke için yetersiz kalmaktadır. Konuya Türkiye açısından bakıldığı zaman, Türklerin nüfus alanlarının genişliği Rusya'ya karşı ciddi bir dengeleyici unsur olduğu için üç yüz milyona yaklaşan Türk nüfus Avrasya'da bir araya gelmek durumundadır.

Bin beş yüz senelik Rus devletinin sahip olduğu devlet birikiminin, hem Avrasya hegemonyası açısından hem de değişen dünya koşullarında gündeme gelen yeni durumlara uyum sağlaması açısından yeterli olduğu dile getirilmektedir. Bu çerçevede, Çarlık ve Sovyet dönemlerindeki imparatorluk coğrafyası, Rus devletince Federasyon aşamasında da sürdürülmekte ve Avrasya bölgesinin geleceğini belirleme açısından Rus devleti mutlak bir hegemonya sağlayabilmek için var gücü ile çaba göstermektedir. Bu doğrultuda Rusya'nın önde gelen jeopolitik uzmanlarından birisi Avrasya stratejisi ile ilgili olarak yazmış olduğu kitabında, Rus Avrasya'cılığının Türk ve Çin Avrasya'cılıklarına kesin olarak karşı olduğunu belirtmektedir. Ruslar Türkiye'ye karşı İran ile, Çin'e karşı da Japonya ile yakınlık kurarak, Rusya, İran ve Japonya hattında geliştirilecek bir Avrasyacılığı, Çin ve Türk Avrasya'cılıklarına karşı geliştirme çabası içinde olmuşlardır. Rus nüfusunun on misli fazlasına sahip olan Çin'in vatandaşı olan halk kitlelerinin doğu Asya bölgelerinde Rusya'nın doğu bölgelerindeki sınırları geçerek Rus devletinin doğu topraklarında yaşayabilmenin arayışı içine girdikleri dikkate alınırsa, çok daha az nüfusa sahip olan diğer bir doğu ülkesi olan Japonya ile Rusya Çin'in Avrasya bölgelerini işgale kalkışmasına karşı işbirliği yapmaktan yana oldukları açıkça görülmektedir. Rusya sınırları içinde yer alan on Türk devletinin oluşturduğu nüfus çoğunluğu ve bu nedenle gündeme gelen Türklerin toplumsal ağırlığının önünü kesebilmek için de, Türkiye'ye karşı İran ile yakın işbirliği ve dostluk paktları oluşturma çabalarının öne geçtiği zamanla anlaşılmaktadır. Rusya hem geniş sınırlarını elinde tutabilmek hem de bu geniş coğrafyada var olan devletlerin kopmasını önlemek üzere, güçlü merkez politikasını Moskova'da yürütmektedir. Ayrıca, Putin'in getirdiği yeni idari reform ile de, Rus devleti bütün ülkeyi istikrarlı bir biçimde yönetebilmek üzere Moskova'ya bağlı konumda yedi yeni Moskova benzeri yönetim merkezleri kurmuştur.

Büyük bir çöküş sonrasında ideolojik imparatorluğunu elinden kaçıran Rusya hızlı bir toparlanma sonrasında, elinden çıkardığı ülkeleri gene kendi kontrolü altında tutabilmek üzere Bağımsız Devletler Topluluğunu kurmuş ve tasfiye edilen Varşova paktının yerine Kollektif Güvenlik Örgütünü kurarak, Avrasya bölgesinde Nato'nun yayılma girişimlerini önlemeye çaba göstermiştir. Ayrıca Ha-

zar denizi etrafında öne çıkan petrol ve doğal gaz kaynakları yüzünden bölge devletlerinin birbirleriyle savaşlara sürüklenmemesi için Hazar Kardeşliği adı altında bir bölgesel dayanışma örgütünü de, gene Putin öncülüğündeki bugünkü Rusya yönetimi oluşturmuştur. Rusya böylece her iki paktın yardımı ile ideolojik imparatorluk dönemi sonrasında, yakın çevre adı altında geliştirdiği yeni bir siyasal etkinlik oluşturma stratejisini Avrasya bölgesinde yaygınlaştırmaya çaba göstermiştir. Eski Sovyetler Birliği gibi bir büyük konfederasyon oluşturamayan Rusya'nın geçmişten gelen emperyalist yapısını devam ettirmek üzere, gene Avrasya ülkeleri üzerinde baskı kurmaya ve yeni bölgesel ittifaklar üzerinden gene eskisi gibi Avrasya'nın tek hegemon gücü olmaya öncelik verdiği, yaşanan olaylar sonucunda belirginlik kazanmıştır. Orta Asya ülkelerinin Türk kökenli olması, Rusya Federasyonu içinde yer alan bazı Kuzey Asya devletlerinin de Türk topluluğunun birer parçası olması nedenleriyle, Türkiye için çok geniş bir hegemonya hinterlandını gündeme getirmektedir. Rusya Türk asıllı devletleri kendi baskısı ve çatısı altında kontrol etmeye öncelik verirken, benzeri bir hakkı Avrasya'da 17 Türk asıllı devletin olmasına rağmen Türkiye Cumhuriyeti'ne vermemek üzere direnmektedir. Rusya Federasyonu 25 devletin bir araya getirilmesi ile kurulabiliyorsa, güney ve kuzey Avrasya hatlarında var olan 17 Türk asıllı devlet de bir araya getirilerek bir büyük Türk Federasyonu kurulabilmelidir. Rusya'nın kendisi için kullanmış olduğu hegemonya stratejisini uygulamak ve Türk asıllı devletleri bir araya getirmek, uluslararası hukuka göre Türkiye'nin de hakkıdır. Böylesine bir oluşumun Rusya Federasyonunu bozması gibi bir durum, dağınkı Türklerin meselesi değil, Türk toplulukları üzerinde emperyal baskı kurmaya çalışan Rusların sorunudur.

Türkiye ile birlikte Rusya'nın da Avrasya kıtasındaki yeri belirlenirken, yeni dönemin jeopolitik gelişmelerinin dikkatle izlenmesi ve bu gibi gelişmelerin Avrasya ülkelerine nasıl yansıdığı ya da ne gibi etkiler yarattığı ele alınmalıdır. Üç kıtanın tam ortasında yer alan Avrasya bölgesinin geleceği yenedünya düzeninin belirlenmesi açısından yararlı olacaktır. Haritaya bakıldığı zaman Avrupa'nın ortasından başlayarak Asya'nın ortalarına kadar genişleyen Avrasya coğrafyasında çeşitli devletler yer almaktadırlar. Orta ve küçük boydaki bu devletler eski imparatorlukların eyaletleri olarak tarih sahnesine çıkmışlar ve yirminci yüzyılda da ulus devlet niteliği kazanarak yollarına devam etmişlerdir. Balkanlar, Orta Doğu, Orta Asya, Kafkaslar ve Hazar çevresinde yer alan devletlerin geleceği bugünün koşullarında belirsiz kalmıştır. Böylesine bir belirsizliğin ortaya çıkmasında, Osmanlı İmparatorluğu ile Sovyetler Birliği gibi büyük siyasal yapıların çöküşü ile birlikte meydana gelen otorite boşluğu alanlarında, geleceğe dönük yeni yapılanmaların zorlanması emperyal güçler tarafından her dönemde gündeme getirilerek Avrasya bölgesi sıcak çatışmaların adresi olarak öne çıkarılmıştır. Avrasya alanında küçük ve orta boy devletler zaman içerisinde yerlerini alırken, bu geniş alanı çevreleyen büyük devletler de kendilerinin merkezinde yer aldığı kendi Avrasya planlarının gerçekleşmesi için çaba göstermişlerdir.

Avrasya bölgesi esas alındığında, bu alanda etkin olmak isteyen İngiltere, Almanya, Rusya ve Fransa gibi eski emperyal devletlerin kendi hegemonya düzenlerini oluşturmak üzere devreye girdikleri görülmektedir. Birinci ve İkinci dünya savaşları süreçlerinde bu eski emperyal devletler kendi planlarının gerçekleştiricisi olmak üzere aktif olmuşlar ama zaman içerisinde istedikleri yapılanmaları gerçekleştirememişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri ve onun yavrusu olan İsrail'in kurulmasından sonra, bu iki devlette Avrasya bölgesinde etkili olabilmenin yollarını arayarak ,bölge ülkeleri üzerinde her zaman için baskı kurma yoluna gitmişlerdir .Küreselleşme döneminde öne geçen büyük devletler olarak Çin ve Hindistan'ında devreye girmesiyle Avrasya hegemonyası peşinde koşan emperyal devletlerin sayısı artmıştır . Türkiye gibi bir Avrasya ülkesi olan İran devletinin sahip olduğu Şii yapılanması üzerinden bölgedeki bu mezhebin tabanını oluşturan halk topluluklarını kendi egemenliği altına almak istemesi de yeni bir tür emperyalizm olarak devreye girmiştir . Bu doğrultuda emperyalist devlet sayısı artarken ,eski emperyal güçler de Avrasya üzerinde etkin olabilmenin yollarını aramayı sürdürmüşlerdir . Rusya hem eski hem de yeni bir emperyal güç olarak Avrasya'nın patronu olmayı her zaman için gerçekleştirebilmenin arayışı içinde olmuştur . Bir bölge ülkesi olmasına rağmen , diğer bölge dışı emperyal devletlere benzer bir doğrultuda Avrasya hegemonyası kurmaya yönelmesi ,her zaman için Rusya ile bölge devletleri arasında çeşitli sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır .

Avrasya kıtasının kuzey gücü olan Rusya her zaman için güneydeki sıcak denizlere inerek kendi önderliğinde bir Avrasya yapılanmasının oluşturulmasını dış politikasının ana maddesi haline getirerek hareket etmiştir . Bunu gören batılı emperyalist güçler de Rusya'yı Avrasya'nın kuzey bölgesine hapsederek sıcak denizlere inmesini önlemeye çalışmışlardır . İngiltere ve Fransa gibi Avrupalı emperyalistler Rusya'nın dünyaya açılmasını önlemeye çalışırken , Rus Çarlığı ile Osmanlı impa-

ratorluğunun üç yüz yıl boyunca birbirleriyle savaştırılmasının organizasyonunu başarılı bir biçimde gerçekleştirerek , hem her iki büyük devletin Avrupa'ya girmesini önlemişler hem de sürekli savaştırılan Avrasya kıtasının iki büyük imparatorluğunun birinci dünya savaşı sürecinde yıkılmasını sağlamışlardır . Bugün ise Amerika'nın ön planda olduğu dönemde, ABD tek başına hegemonyasını bölgede yürütemeyince Rusya ile paslaşma yoluna giderek , bir Avrasya emperyalisti olarak Rusya'nın Akdeniz kıyısındaki Suriye ve Kıbrıs gibi ülkelere girerek yeni tür bir denge arayışını İsrail'e karşı gerçekleştirmeye çalışmıştır . İşte bu yeni durum Rusya'nın kuzeyden güneye inmesini sağlamıştır .

Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti yirminci yüzyılın başlarında , Sovyetler Birliğinin önünün kesilmesi için bir tampon devlet modelinde tarih sahnesine çıkmıştır . Rus Çarlığının yıkılmasını sağlayan Rus-Japon savaşını hem organize eden hem de izleyen ABD , Japonya'yı arkadan destekleyince Rus Çarlığı yıkılmış ve böylece Birinci Dünya Savaşına giden yolda Rusya bir emperyalist devlet olmaktan çıkartılmıştır . Bu aşamadan sonra , Rusya'da Sosyalist devrim Amerikan sermayesi tarafından hem finanse edilerek Kızıl Ordu kurulmuş , Kızıl Ordu oluşturulduktan sonra da Sovyet gücü bütün Avrasya kıtasında egemen kılınarak eski Rus emperyalizminin yerini almıştır . İngiltere'nin batıdan uzak tuttuğu Rusya'ya Amerika'nın el atması , Çarlık rejiminin yıkılmasıyla başlamış ve bugüne kadar sürmüştür . ABD , Birinci Dünya savaşı sonrasında yeryüzünün yeni jandarması olarak dünyaya açılırken iki kutuplu yapılanmadan yararlanmıştı . İkinci dünya savaşı sonrasında ortaya atılan Mac Chartizm akımı aracılığı ile bütün dünyaya komünizm korkusu Sovyetler Birliği aracılığı ile yayılmış ve böylece ABD; İngiltere ve Fransa gibi eski emperyal devletlerin sömürgesi ya da kolonisi olan bir çok devleti Birleşmiş Milletler aracılığı ile bağımsız yaparak, bu ülkeleri Avrupalı emperyalistlerin elinden almıştır . Sovyet devrimi ile Rusya'yı karşı kutup yapan ABD böylece Avrupa kıtasının dünyanın üzerindeki hegemonyasına son vermiştir . Bu aşamada sosyalist dünyanın merkezi konumuna gelen Rusya kendiliğinden Avrasya bölgesinin tek egemen gücü konumuna gelmiştir . Komünistleşen Rusya'nın dünyaya yaydığı korku ABD'nin işini kolaylaştırmış , Rusya faktörünü bir öcü gibi kullanan ABD Rusya ile paslaşarak, dünya kıtalarını Avrupalı emperyalistlerin elinden almıştır . Birinci Dünya Savaşına resmen girmeyen ABD görünüşte İngiltere'yi destekler görünmüş ama savaş yıllarında Bolşevikler ile işbirliği yaparak , sosyalist görünümlü Yahudilerin Rusya'yı ele geçirmesine yardımcı olmuştur .

İngilizler dünyaya egemen olurken Rusya'yı Avrasya'nın kuzeyine hapsedmişler, Avrupa'ya girmelerini önlemek üzere de Rus-Osmanlı savaşlarının baş kıskırtıcısı olmuşlardır .İngilizlerin Rusya'yı dünyadan uzak tutma politikası soğuk savaş dönemine kadar devam etmiştir . Ama Sosyalist devrim ile başlayan yeni dönemde ABD Rusya'nın karşı kutup olarak Avrasya kıtasını ele geçirmesine yardım etmiş ama Rusya'nın önünü kesmek üzere de , İngiltere ile birlikte Atlantik güçleri olarak Türkiye'yi de bir tampon devlet olarak dünyanın merkezi bölgesinde kabul etmişlerdir . Sosyalist bir devletin Avrasya'yı ele geçirmesi ve İslam dünyasının tam ortasında Türkiye gibi laik bir devletin kurulması da Atlantik güçlerinin Siyonizm ile ittifak etmelerine yaramış , Avrasya bölgesinde önce Sovyetler Birliği ve daha sonra da Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından sonra da , bir Yahudi devleti olarak İsrail iki bin yıl sonra üçüncü kez dünyanın tam ortasında kutsal topraklar olarak ilan edilen Filistin bölgesinde yeniden kurulmuştur . Rus Çarlığı ile beraber Müslüman Osmanlı imparatorluğunun yıkılması da İslam dünyasının tam göbeğinde bir Yahudi devletinin kurulmasına giden yolun açılmasında önemli katkılar sağlamıştır . Böyle bir devletin kurulmasına Türkiye Cumhuriyetinin kurucu önderi karşı çıkarken , ikinci dünya savaşı sürecinde bu engel bertaraf edilerek, Siyonizmin merkezi olacak devlet kurulmuş ve Osmanlı imparatorluğundan arta kalan eski bir Müslüman ülke olarak, Türkiye bu devleti ilk tanıyan ülke olmuştur . Sovyetler Birliğinin kontrolü altına girmiş olan bütün Avrasya ülkeleri de bir dinsizlik düzeni olan sosyalist rejimlerin çizmesi altında din kavgasından uzak tutuldukları için,İslam dünyasının tam ortasında bir Yahudi devletinin kurulmasına karşı ciddi bir karşı koyma olmamıştır . Ne var ki , İsrail'in kurulması ile gündeme gelen yeni dönemde Araplar sonradan uyanınca ,Arap-İsrail savaşları yarım yüzyılı aşkın bir süre devam etmiş ve daha sonraki aşamada da Siyonist rejimin terör planları doğrultusunda bölge devletlerinin parçalanmasına giden yol açılmaya çalışılmış ama hem Hristiyan batı devletleri hem de Müslüman Avrasya devletlerinin bu duruma karşı çıkmasıyla birlikte ,bütün dünya kıyamet senaryolarına doğru yönlendirilmiştir .

Bugünkü gelinen aşamada Avrasya'nın emperyal gücü olarak Rusya sıcak denizlere inmiştir .Amerika Birleşik Devletleri kendi içinde büyük bir güç olan Siyonist lobileri önleyemediği için , eskiden olduğu gibi Rusya'yı yardıma çağırılmış ve ABD desteği ile Rusya Suriye'ye girerek , Hristiyanlığın kutsal topraklarının yer aldığı bu ülkede Türkiye ve İran ile beraber bölgesel barışı sağla-

bilmenin arayışı içinde olmuştur . Siyonizmin İngiltere’yi de etkileyerek farklı bir çizgiye çekmesi üzerine Amerikan devleti bu kez Almanya ile de yakınlaşarak, bu batı devletinin Türkiye üzerinden bölgede etkin olmasına çaba göstermiştir . İsrail öncülüğünde Siyonistlerin bütün dünya ülkelerinde yepyeni bir emperyal hegemonya düzenine yönelmeleri üzerine , Amerikan devleti geçmişten gelen üstün konumunu korumaya öncelik vermiş ve bu doğrultuda Rusya ile işbirliğini geliştirirken , eski ortağı olan İngiltere’den uzaklaşarak Almanya ile yeni Siyonist plana Avrasya bölgesinde karşı çıkmaya çaba göstermiştir . Rusya Suriye üzerinden bölge barışını sağlamaya çalışırken , Almanya’da Türkiye üzerinden Avrasya barışının gerçekleştirilmesi üzerine devreye girmiştir . ABD , soğuk savaş yıllarında olduğu gibi hem Avrupa’nın eski emperyalistlerine hem de geleceğin patronu olmaya soyunan Siyonist İsrail’e karşı , Rusya ile paslaşmaya öncelik vermiş ve bu yüzden Amerika’da ciddi bir karışıklık başlamıştır . Siyonizmin adayı olan bayan aday her türlü medya desteğine rağmen ABD seçimlerini kazanamayınca ,bu kez Amerikan devletini ayakta tutmaya çalışan Pentagon’un adayı olarak bir kavgacı işadamı başkanlığa getirilmiştir . ABD seçimlerini kaybeden Siyonist lobi bu sefer de seçimlere Rusya’nın karıştığını ve dışarıdan bir Rus müdahalesi olduğu için yeni adayın başkanlığa getirildiğini ileri sürmüş ve bunun üzerine açılan soruşturmalar gelişmeleri daha da tırmandırmış ve ABD dünyayı yönetmeye çalışırken , kendi içinde büyük bir siyasal çatışma ve kaos ortamına sürüklenmiştir .

Amerikan devleti kendini kurtarmaya çalışırken , Siyonist lobiler ile çatışmak zorunda kalmış ama tam bu sırada, İngiltere hem Avrupa Birliğinden ayrılarak hem de İsrail yönlendirmesi altındaki ABD’den uzaklaşarak, geçmişte kendisinin kurmuş olduğu dünya düzenini korumak üzere yola çıkmıştır . Yeryüzünde İngiliz hegemonyasından Amerikan hegemonyasına doğru bir geçiş sağlanırken bu dönüşümü Sovyetler Birliği’ni kuran Siyonist lobiler gerçekleştirmiştir . Şimdi aynı lobiler üçüncü dünya savaşı sürecinde, dünya hegemonyasının ABD’nin elinden alınarak Büyük İsrail Devletine verilmesi için çalışmaktadırlar . Küçük nüfuslu devleti ile büyük bir ordu kuramayan Siyonist devlet terör örgütleri üzerinden savaşı tırmandırarak sonuç almaya çalışmış ama İngiliz ve Amerikan devletlerinin karşı koymasına üzerine bu planı eskiden olduğu gibi batı desteği ile uygulama alanına koyamamıştır . Birinci dünya savaşı sonrasında İngiltere’nin pabucu dama atılarak Birleşmiş Milletler üzerinden sömürge imparatorluğunu kontrol altına alarak, ABD üzerinden Siyonizmin etkili bir biçimde hegemonyası kurulmaya çalışılmıştır . Dünya hegemonyası İngiltere’nin elinden alınarak ABD’ye verilmiş, şimdide ABD’den alınarak dünyanın ortasında kurulacak Büyük İsrail’e verilmek istenmektedir . Amerikan devleti bu durumu gördüğü için kendisini , Rus Çarlığı ile Osmanlı İmparatorluğunda olduğu gibi içeriden bir çöküşe yönlendirecek böylesine bir plana karşı çıkarak , var gücü ile ayakta kalmaya ve üstünlüğünü korumaya yönelmiştir . ABD derin devletini temsil eden Amerikan genel kurmayı olarak Pentagon , Siyonizme karşı Almanya ve Rusya ile paslaşmaya başlamıştır . ABD seçimlerinde Rusya bu yüzden bugünkü seçilmiş başkanı ,Siyonizmin bayan adayına karşı desteklemiştir .Alman asıllı bir aileden gelen yeni başkan Almanya ile de paslaşınca , kendisine karşı çıkan İngiltere ve İsrail’e karşı , Avrasya bölgesinde eski Amerikan düşmanı olan Rusya ve Almanya paslaşması ile bölge barışını koruyarak muhtemel bir kıyamet senaryosunu önlemeye çaba göstermektedir . İşte uluslararası alanda ortaya çıkan bu yeni konjonktürde, Rusya’nın ABD’nin yeni partneri olarak sıcak deniz kıyılarına girdiği anlaşılmaktadır .

Temelinde Hıristiyan-Yahudi kavgasının bulunduğu bir siyasal senaryo yüzünden ,Amerikan devleti kendisi gibi bir Hıristiyan devlet olarak Rusya’yı kendisine yeni ortak olarak seçerken , bölgedeki eski Nato üyesi olarak müttefiki Türkiye’yi karşısına almaktan çekinmemektedir . ABD kendisini çok uğraştıran İsrail’in Türkiye’deki büyük gücünü bildiği için bu mücadelede Almanya’yı yanına almaya çalışmaktadır . Avrasya’nın dev ülkesi olarak Rusya ABD’nin desteği ile güney Avrasya’ya indiği zaman merkezi coğrafyada daha da etkinlik kazandığından , normal koşullarda Türkiye ve Türk dünyası yakınlaşması doğrultusunda gelişmekte olan doğal Avrasyalaşma sürecinin önü kesilmektedir . Türkiye’nin daha etkin bir biçimde yer alacağı normal Avrasyalaşma süreci, Bakü ve Kafkaslar üzerinden Orta Asya ve Ön Asya yakınlaşmasına yol açması gerekirken , ABD’nin Türkiye’deki elçisinin Afganistan’a gönderilmesiyle Orta Doğu savaşının Orta Asya’ya doğru taşınacağı gibi bir yeni olumsuz durum öne çıkmaktadır . Avrasya’nın bir bölgesinde başlamış olan sıcak çatışmaların diğer bölgelere de taşınmak istenmesi , kıyamet senaryolarının ön aşaması olarak Çin’i arkadan çevirecek bir Orta Asya savaşını öne çıkarmaktadır ,çünkü ABD için en büyük tehdit Pasifik Okyanusu üzerinden Çin kaynaklı olarak gelebilecektir . Nitekim bu doğrultuda hem güney Çin denizindeki adalar üzerinden çekişmeler tırmandırılmakta, hem de Çin destekli bir çılgın adam olarak ku-

zey Kore liderinin üçüncü dünya savaşını hızlandıracak roket ve füze denemeleri birbiri ardı sıra Japonya gibi bölge ülkelerinin üzerine atılmaktadır . Bu durum Avrasya kıtası üzerinden bütün Asya ülkelerini bir büyük savaşa sürükleyecekmiş gibi görünmektedir .

Dünya ana karasının tam ortasında yer alan Avrasya bölgesine yönelik hegemonya saldırı ve çatışmalarının bütün dünyayı istenmeyen bir büyük savaşa sürüklemesine yol açacak sıcak çatışmaların önlenmesi doğrultusunda , emperyalist Rusya'nın, ABD desteği ile öne geçtiği bir emperyal plan değil ama bölgedeki üç yüz milyona yaklaşan Türk asıllı toplulukların önderi konumundaki Türkiye'nin merkezinde yer aldığı bir dayanışma planına gereksinme bulunmaktadır . Terörü bütünüyle bölgeden silip atacak , her türlü savaş ihtimali taşıyan sıcak çatışmalara son verecek bir yeni Avrasya süreci ,tıpkı Avrupa Birliği gibi bölgesel bir dayanışma ittifakı yaratacak ve bunun üzerinden bir bölgesel güvenlik örgütlenmesini öne çıkararak ,müstakbel bir Avrasya Birliğinin önünü açacak girişimlere acilen gerek vardır . Rusya'nın dışında bölgenin iki büyük ülkesi olarak Türkiye ve İran yaklaşması ile başlatılacak yeni barış sürecinde, Türkiye, İran, Irak, Suriye, Azerbaycan ve Gürcistan'ın katılacağı bir Merkezi Devletler Birliği oluşumu, gelecekte Avrasya Birliği'ne giden yolu açacaktır. Azerbaycan'ın başkenti olan Bakü aynı zamanda Türkiye ile İran arasında bir köprü konumuna sahiptir. Yirminci yüzyılın başlarında olduğu gibi toplanacak ikinci Bakü Kurultayı, Avrasya'nın geleceği için aynı zamanda bir barış kurultayı olacaktır. Avrasya'nın altı ülkesinin bir araya gelmesiyle oluşturulacak Avrupa Birliği benzeri Merkezi Devletler Birliği, gelecekteki Avrasya Birliğinin ilk aşaması olarak toplanacak Bakü kurultayı sonrasında kurulmalıdır. Nato'nun yetersiz kaldığı bölge barışının oluşturulmasında bölgesel güvenlik örgütü olarak yeni bir CENTO, bölge devletlerinin ordularının içinden seçilecek birlikler aracılığı ile kurulursa, o zaman emperyalizm ve Siyonizm ikilisinin Avrasya'da her türlü dünya savaşı çıkartma senaryolarının önüne geçilebilir. Avrasya'nın geleceğinde eskisi gibi giderek emperyalistleşen bir Rusya değil ama bölge ülkelerinin içinde yaşayan milyonlarca Türk asıllı toplulukları temsil eden bir Türkiye Cumhuriyetine önemli derecede öncülük görevleri düşmektedir. ABD kendini kurtarıırken, İngiltere kurmuş olduğu düzene sahip çıkarken, İsrail bütün dünyaya egemen olabilmek için her türlü terör ve savaş senaryosunu devreye sokarken, Türkiye bütün bu gelişmelerin tam ortasında kurucu önderin mirası olarak İran ile ortaklık ve Rusya ile de dostluk politikalarına öncelikle devam etmek zorundadır.

DÜNYANIN DOĞUSU İLE BATISI ARASINDA TÜRKLER, AVRUPA’NIN DOĞUSU İLE BATISI ARASINDA RUSLAR

Betül KARAGÖZ YERDELEN*
Tolga ÇIKRIKCI*

Özet

Bu bildiriye, dünyanın doğusu ile batısı arasında bir kesişme ve aynı zamanda ayrışma noktası olarak yer alan Türklerle, Avrupa’nın doğusu ile batısı arasında yer alan Rusların kadim dönemlerden başlayarak bugüne ulaşan çok boyutlu ilişkileri üzerinde durulmaktadır. Yüzyıllardır içiçe geçmiş bir ağ dâhilindeki Türk ve Rus soylu halkların ilişkileri, uluslararası politikada her dönem önemli olmuştur. Bu ilişkilerin hemen her zaman tarihi, coğrafi, demografik, siyasi, iktisadi, askeri, stratejik, ideolojik, kültürel ve toplumsal bakımdan son derece yoğun bir dinamizme sahip olduğu görülmektedir. Bu dinamizm içinde, iki toplumun da, batıya açılma ve batı değerleri ile kendini yeniden inşa etme isteği dikkat çekicidir. Bununla birlikte bu iki toplum Batıya ne kadar yaklaşmışlarsa, birbirlerinden de o ölçüde uzaklaşmışlardır. Bu ayrışma ve rekabet özellikle, Rusların Hıristiyanlığı, Türklerinse Müslümanlığı kabulünden, Rusların Başkentlerini Moskova’ya taşımalarından ve Türklerin de, Anadolu’yu merkez haline getirmelerinden sonra ortaya çıkmıştır. Milattan önceki yıllarda Dinyeper kıyılarında Doğu Slavları ile Ural-Altaylılar arasında yaşanan sıcak ilişkiler, yüzyıllar içerisinde yerini insani niteliğini ikincilleştirerek siyasi, iktisadi ve askeri rekabet ilişkilerine bırakmıştır. Çarlığın ve Osmanlı Devleti’nin çöküş döneminde, bu gerilimin artarak bir düşmanlık haline dönüştüğü görülmüştür. 1917 Ekim Devrimi sonrasında, Devrim’in liderlerinden Sultan Galiyev’in ve Türk soyluların Kuva-yi Milliye Hareketi’ne yardım etme çabalarına Lenin’in destek vermesi sonucunda, yeniden iki ulus arasında sıcak bir yakınlaşma doğmuşsa da, Stalin döneminde her şey tersine dönmüştür. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılması yalnızca Türk soylu kardeşleri birbirine kavuşturmakla kalmamış, Dinyeper döneminin kadim dostluğunu hatırlatır biçimde, Türkler ve Ruslar yeniden samimi ilişkiler geliştirmişlerdir. Ancak devletlerarası ilişkileri, devletlerin çıkarları belirlemede ve bu da “geçmiş deneyim ve siyasi güvenilirlik, güncel uyum ve güvenlik ile ortak gelecek potansiyeli ve işbirliği” üzerinden geliştirilebilecek dış politik stratejilere dayanmak durumundadır.

Anahtar Sözcükler: Türk-Rus İlişkileri, Doğu Slavları, Ural-Altaylılar, Türkiye, Rusya

TURKS BETWEEN EAST AND WEST OF THE WORLD, RUSSIANS BETWEEN EAST AND WEST OF THE EUROPE

Abstract

This paper focuses on the multidimensional relations, started from archaic times to present day, between the Turks, who are located between the east and the west of the world as an intersection and separation points, and Russians, who located between east and west of the Europe. The relations of Turkish and Russian origin people, which have been forced to maintain unity within the network of inter-textual relations for centuries, have always been important. Mostly Turkish-Russian relations have been extremely dynamical in historical, geographical, demographic, political, economic, military, strategic, ideological, cultural and social aspects. Within this dynamism, it is striking that both communities want to open up to the west and rebuild themselves with the western values. However, the closer these two communities are to the West, the farther they are from each other. This separation and competition emerged especially after the adoption of Christianity by Russians and Muslimism by Turks, the transfer of the Russians' capitals to Moscow, and centralization of Anatolia by Turks. The good relations between the Eastern Slavs and the Ural-Altaic people on the Dnieper's coast in B.C. have left their place to the political-economic and military rivalry by subordinating their human qualities over the centuries. It was seen that this tension increased and turned into hostility, during the col-

* Prof. Dr. Giresun Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü drbetulkaragozyerdelen@gmail.com

** Arş. Gör., Giresun Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doktor Adayı (Gazi Üniversitesi, SBE Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı) tcikrikci@yahoo.com

lapse of the Tsarist Russia and the Ottoman State. There was a warm rapprochement between the two nations again ensued, as a result of Lenin's support for helping efforts of Sultan Galiyev, the leader of the Revolution, and the Turkish origin people to Kuva-yi Milliye Movement following the Revolution of October 1917, but in the Stalin period everything was reversed. The dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics did not only bring the Turkish origin people together, but developed sincere relationships between Turks and Russians as reminded the archaic friendship of the Dnieper era. However, interstate relations determined by the interests of the states and it must rely on foreign political strategies that can be developed through "past experience and political credibility, current harmonization and security and common future potential".

Keywords: Turkish-Russian Relations, Eastern Slavs, Ural-Altaic People, Turkey, Russia

Giriş

Bu bildiriye, tarihi bir olguyu vurgulayarak başlamak uygun olacaktır: George Vernadsky, Rusların atalarını Doğu Slavlar olarak belirtirken, etnik köken konusunda Proto-Slavların, Kafkas ırkına (beyaz) mensup ve Moğollardan farklı olduğuna dikkat çeker. Slavların diğer bozkır kavimleri ile toplumsal yapı açısından da benzeştikleri bir gerçektir. Örneğin, beyaz at kültürü, Hunlarda ve Moğollarda otoritenin simgesi olan ve Alanlarda da kullanılan yay, pagan kültüründeki tanrı isimleri, Türklerde görülen ve daha sonra diğer kavimlerce de kullanılan ordudaki onlu sistem, ölüyü atı ile birlikte gömme; Türkler ve Moğollar tarafından kullanılan, sonra Slavlarca da ödünç alınan tamga ve Kafkasya'daki Slavca bazı yer isimleri, Slavların başlangıçta diğer birçok kavimle birlikte bozkırlarda yaşadığını göstermektedir.⁵⁸ Bozkır toplumlarındaki kavim ile aile arasında yer alan büyük aile, Slavlar'daki "zadruga"yı andırır. Bütün bu toplumlarda, büyük babaların veya büyük büyük babaların aile içindeki otoritesi birkaç kuşak devam etmektedir. Ayrıca farklı kavimler arasında kan düşmanlığı (kan davası) da, adı geçen toplumların hemen hepsinde görülen özelliklerdir (Vernadsky, 1959, s. 5).

Araştırmacılar tarafından Slavların anavatanı olarak gösterilen diğer bölgeler ise şunlardır: 1) Almanya'nın ve Polonya'nın Oder-Vistula bölgesini de içine alan Orta Avrupa; 2) Batı Ukrayna veya Karadeniz'in kuzeyindeki bütün Ukrayna. Bazı araştırmacılara göre, Slavların anavatanı hem Orta Avrupa hem de kuzeydeki Pontik bölgelerini kapsayan çok geniş bir bölgeyken, bazılarına göre ise, Batı Avrupa'daki Ukrayna veya belki de ilk demir çağları ve son Bronz dönemi kültürünün yayılışı ile örtüşen batı Polonya veya Doğu Almanya'daki bölge ile sınırlıdır (Acar, 2004, s. 12). Marija Gimbutas'a göre Slavların ilk yurtları Orta Dinyeper bölgesi ile yukarı Vistula arasındaki bölge idi. Daha sonra, buradan Avrupa ve Avrasya'nın bozkırlarına kadar geniş bir alana yayıldılar (Gimbutas, 1971, s. 17-27; Acar, 2004, s. 12).

Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki, Slav kabilelerin ve dolayısıyla Rusların Dinyeper Vadisine ne zaman yerleştikleri kesin olarak bilinmemektedir. Göçebe ve dağınık yaşayan bir kavim olarak hareket halinde olmaları, bu konuda kesin bilgilere ulaşılmasını engellemektedir. Bizans İmparatorluğu'nda tutulan kayıtlarda ilk Slavların, Orta Avrupa'dan VI. Yüzyılda Dinyeper (Özü) Irmağı civarına geldikleri ve Avar birlikleri içinde yer aldıkları kaydedilmektedir. Bugünkü Rus topraklarına yerleşen ilk Slav kabileleri ile ilgili ilk bilgilere Bizans İmparatoru I. İustinianos (527-565) zamanında kaleme alınan eserlerde rastlanmaktadır (Dietrich, 2003). Bu bilgiler de açıkça bugünkü Rus topraklarının, aslında Rusların anavatanı olmadığını göstermektedir.

Öte yandan Dinyeper civarında yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen tarihi buluntular, Türk dilli halklara işaret etmektedir. Dinyeper vadisi Trakya'dan gelen Kimerlerin ve Orta Asya'dan gelen İskitlerin (M.Ö. 1000-200), İran kökenli Sarmatların ve Alman kökenli Gotların (M.Ö 200- M.S 370) yerleştiği geniş bir alanı kapsamaktadır. M.S 370'lerden sonra ise, Orta Asya'dan gelen Hun Türkleri, bölgeyi tamamen denetimleri altına alıp, Orta Avrupa'ya kadar yaymışlardır. Hunları, 558'lerden sonra Avar Türkleri izlemiştir. Avarlar Volga nehrinden Orta Avrupa'dan Elbe ırmağına kadar geniş bir alanda büyük bir devlet kurmuşlardır. İşte bu sırada Slav kavimleri ve Rusların atası sayılan Antlar, Dinyeper vadisine doğru yerleşmeye başlamışlar ve hatta Antlar, Avar ordu birlikleri içinde de yer

⁵⁸ Vernadsky'e göre üç proto-Slav grubunun her biri farklı komşulara sahipti ve bu nedenle bu gruplar farklı etnik gruplarla karışmışlardı. Vernadsky, bunlardan özellikle Doğu Slavlarının sosyal, askeri ve kültürel yapıları bağlamında, Orta Asya'da yaşamış Antlar, Alanlar, İskitler, İranlılar ve Türklerle karıştığını; bunlardan özellikle Antların Doğu Slavlarının ataları olduğunu belirtir (Vernadsky, 1959, s. 5).

almışlardır (Dietrich, 2003; Acar, 2004, s. 13).

VII. yüzyıla gelindiğinde, Hazar Türkleri askeri ve dolayısıyla siyasi egemenliği ele geçirmişlerdir. Hazarlar, Doğu Avrupa'nın en büyük devletini kurmuşlar, kaleler, şehirler inşa etmişler; Volga Bulgarlarıyla birlikte, Doğu Slav kabilelerinden vergi almışlar ve Arap akınlarına karşı başarılı olmuşlardır. Hazar devletinin yaşadığı çağlarda bölgeye barış geldiği, ekonomik büyümenin ve dini hoşgörünün yaşandığı kaynaklarda belirtilmektedir. Örneğin Hazarya'nın başkenti İdil'de, yedi hâkimin görev yaptığı, bunların ikisinin Hazar Türklerinin işlerine baktığı ve Hazar Türklerinin, özellikle egemen sınıfı Musevi olduğu için Tevrat'a göre hüküm verdiği; iki hâkimin Müslüman Türklerin veya diğer Müslümanların işlerine baktığı ve Kuran'a (Şeriata) göre hüküm verdiği; geride kalan bir hâkimin ise, Paganların işlerini yürüttüğü, akıl ve idrak temeline göre hüküm verdiği, Arap coğrafyacı Al-Masudi'nin yazılarında belirtilmiştir (İnan, 1987, s. 575).

Hazarlardan sonra Normanlar öne çıksa da, asıl olarak, Kıpçaklar güçlenmiş ve uzun yıllar bölgenin denetimi Altın Orda Devleti ve Kıpçak Hanlığı'nın elinde bulunmuştur. Bu süre içinde Kıpçak prenslerinin işbirliği ile Rus devletinin kurulması ve gelişmesi sağlanırken; bir yandan da, böyle bir siyasi-iktisadi işbirliği, bölgedeki Türk egemenliğinin sonuna bir başlangıç oluşturmuştur. Tatar aristokratları arasından, Boris Godunov gibi Rusya Çarlığına kadar yükselenler çıkmıştır. Ancak giderek Türk soyluların gücü zayıflamıştır. Bunun yanında, Rus devletinin kurulması ve büyümesini sağlayan diğer bir etmen de, İskandinavya'dan göçerek Dinyeper civarına yerleşen Vikinglerin, Rus prensler üzerindeki güçlü etkileridir (Yetişgin, 2006).

Burada köken konusunu daha fazla derinleştirmeye gerek duymadan Avrupa'nın Doğu yarısını farklılaştıran kültür-tarih bağlamının, etnik ve dilsel birliktelik üzerinden gelişerek, Avrupa'nın doğu ve güney doğusu ile Asya'nın Büyük Okyanus'a kadar uzanan kuzey kesimini kapsayan geniş bir alana yayıldığını vurgulamak yeterli olacaktır. Bu coğrafyada üç ayrı gruba ayrılan “Slav”⁵⁹, halklarının yaşadığını görüyoruz. Kabaca bir sınıflandırma ile “Hint-Avrupa” ve “Ural-Altay” halklarının yaşadığı bölgeler, Slavların ve bu bağlamda Rusların da yurdu olarak kabul edilmekte ve bu bölgeler bugün genel olarak “Avrasya” diye adlandırılmaktadır. Bu çerçevede Slavlar, Doğu Slavları (Ruslar, Ukraynalılar ve Beyaz Ruslar), Batı Slavları (Lehler, Çekler, Slovaklar, Vendler (Sorblar)) ve Güney Slavları (Sırp, Hırvatlar, Slovenler ve Makedonlar) biçiminde, genel olarak sınıflandırılıp üç alt gruba ayrılmaktadır. Fakat Macarlar ve Bulgarlar, Slav dili konuşmakla birlikte, etnik köken olarak Türklerle de karıştırlar. Diğer yandan dinsel açıdan tam bir Slav birliğinden söz edilmesi güçtür. Slavların çoğunluğu, Ortodoks Hristiyan'dır (Ruslar, Ukraynalıların çoğu, Beyaz Rusların bir kısmı, Sırp, Hırvatlar ve Makedonlar) ve buna karşılık geri kalan Slavlarınsa, Katolik kültür içinde tanımlandığı görülür (Lehler, Çekler, Slovaklar, Hırvatlar, Slovenler, Ukraynalıların bazıları ve Beyaz Rusların çoğu). Slavlar arasında bu dinsel ayrımın, alfabe kullanımına bağlı olarak derinleştiği kabul edilmektedir. Bütün Ukraynalılar, bütün Beyaz Ruslar ve Ortodoks Slavlar Kiril alfabesi kullanırken; Katolik Slavlar, Latin alfabesi kullanmaktadırlar (Milner-Gulland ve Dejevskiy, 1993, s. 25-29; Acar, 2004, s. 11-15).

Görüldüğü gibi Rusların ortaya çıkışı ile Türklerin varlığı ile aynı coğrafya üzerinde çoğu kez kesişmiş olmaları, esasen bu ikisi arasında ortak tarihi ilişkiler yumağına işaret eder. Bu ortak dönem zaman içerisinde çatışma potansiyelini arttırmış ve iki tarafı, devletler düzleminde farklı ideallere özellikle güvenliğin tehdit/uzlaşma bağlamlarında birbirleri için göz ardı edilemez hale getirmiştir. Ruslar ve Türklerin kimlik oluşturma sürecinde kesiştikleri IX. ve XIV. Yüzyıl arasındaki dönem, ilişkilerin tarihsel arka planı açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde bu dönem nispeten ayrıntılı olarak aktarılmaya çalışılacak; takip eden bölümlerde ise konu, ilişkilerin

⁵⁹ “Slav” ismi, ilk defa altıncı yüzyıla ait Yunanca ve Latince Coğrafya ve Tarih eserlerinde geçmektedir. Yunanca'da “*Sclabeni*”, Latince de ise “*Sclaveni*” olarak zikredilir. Slavların eski Slavcadaki isimleri “*Sloven*”, günümüz modern Rusçasında “*Slaviane*”dir. Kezban Acar, bu ismin nereden geldiği konusunda bir fikir birliği olmadığını belirtmekle birlikte, Vernadsky'nin kendilerini “*Slovene*” olarak çağırdıklarını, bunun da Rusça “*kelime*” anlamına gelen “*Slova*”dan türetilmiş olabileceğini savunduğunu vurgular. “*Slavlar kendilerine bu ismi verdiler, çünkü onlar aynı dili konuşurlar ve birbirlerini anladılar; yabancılara ise ‘dilsiz-sessiz’ anlamına gelen ‘nem’den türemiş Nemtsy ismini verdiler. Bu, daha sonraki çağlarda Almanlar için kullanılmaya başlandı*” (Acar, 2004, s. 13). Akdes Nimet Kurat ise, Rus adının, Fince “*Ruotsi*”den geldiğini ve Finlilerin “*Ryotsi*” adını verdikleri insanlarınsa, İsveçli Vikingler olduklarını; bunların da Dinyeper civarına göçerek Ruslara isim atalığı ve hatta köken atalığı yaptıklarını yazar ve Slavların ve Rusların safkan bir ırk olmadığına dikkat çeker (Kurat, 1987, s. 3-17).

merkezeleştiği ve her iki tarafın da, Batı karşısında ötekilikten kurtulamadığı XVIII. ve XIX. Yüzyıldaki, hatta sonrasında Sovyet Rusya dönemindeki karşılıklı durum, devletlerarasındaki ilişkiler üzerinden irdelenmeye çalışılacaktır. Çalışmanın yapısı itibarıyla zorunlu olarak betimsel çözümleme metodu kullanılmış ve veriler birincil – ikincil kaynakların taranması ile elde edilmiştir.

1. Rus Kimliğinin Oluşumu ve Türkler

Avrupa'nın Batı'sı ile Doğu'su arasındaki farklılığın, Rusya'da modernleşme sürecinin geçikmesine yol açan yapısal nedenlere dayandığını belirtmek gerekir. Batı, ne denli dışlasa da, Doğu'nun Batı'ya yönelişi ve modernleşme sürecine katılımı, aslında kendi ötekiliğini aşma girişimidir. Rusya, modernleşerek, Batı'nın ötekisi olmaktan çıkmayı ilke edinmiştir. Buna karşın Rusya'nın Batı karşısında kendi ötekiliğini aşmaya çalışırken, paradoksal bir bilinç kaymasına uğradığı görülür (Karagöz Yerdelen, 2017b, s. 54). Ruslar, kendilerinin Batı karşısındaki ötekiliklerini yenmeye çalışırken, bir araç olarak Osmanlıları ötekileştirme ve hatta Batı karşısında aşağılama yolunu seçmişlerdir. Aslında bu itibarsızlaştırma planı, bir “Grek Projesi”⁶⁰ tasarımı ile birlikte başlamıştır. Ancak Rusların “Lubok resimleri”⁶¹ ile doruğa çıkmıştır. Osmanlı imajının uğradığı Rus ötekileştirmesi, Osmanlı-Türk imgesine yönelik “bir düşman” tanımlaması üretmiş ve bunun Batı âlemine ve hatta bütün dünyaya yayılmasına sebep olmuştur. Rusya Batı karşısındaki itibar sorununu, Türk imgesini kötüleyerek dengelemeye çalışır. Rus modernleşmesi, Batı'nın kurumsal ve teknolojik gücüyle birlikte, emperyalist eğilimleri benimsemesine yol açmıştır. Bu eğilim 1917'de Lenin'le kırılacak gibi olmuş, ama onun ölümünden sonra, özellikle Stalin yönetimindeki Komünist Parti tarafından yeniden tetiklenmiştir.

“Ulusal Kimlik” sorunu olarak doğan “Batılılaşma” eğilimi, çok ilginçtir ki, Japonya'da bile, kalkınma stratejilerinin dışına taşarak emperyalist yönelimleri güçlendirmiştir.⁶² Nitekim Rusya'da, Lenin'in insanlık tarihine armağan edilmiş bir projesi olabilecek “ulusların kaderini tayin” hakkı, daha Lenin baştayken ilga edilmiş; Lenin'den sonra da, küçük uluslar, Rusya'nın çıkarları için, “özerklik” adı altında sömürgeleştirilmiştir. Rusya'daki “Batılılaşma” hareketini de, biraz daha geniş bir açıdan değerlendirmek gerekir. Rus reformunun dayandığı tarihi süreci, yani reformun olgusal geçmişini, Rus devletinin kuruluşundan Çar I. Petro'ya kadar olan dönem oluşturur. I. Petro ile Rusya'da Batılılaşma hareketi başlamış ve Rusya geleneksel görünümünü yenileyerek, Batı Avrupa'nın kurum ve değerlerini benimseme sürecine geçmiştir. Bu yenilenme sürecine değinmeden önce, Rusya'nın yenilenmesinin gerisindeki tarihi arka plana kısaca değinelim:

Rusya tarihini “*proto-Slavlığın*” tarihinin ötesine geçerek, Rus devletinin kuruluşu ile ilişkilendirmek gerekir. Bu da IX. yüzyılın başlarında, Rus knezlerinin (*knyaz-prens*), Kiev'i merkez kabul ederek, ilk defa düzenli biçimde bir araya gelmelerine dayanır. Aynı yüzyılın ortalarında bu ilk birliği güçlendirecek bir gelişme daha yaşanmış ve Doğu Avrupa'da yeni bir federasyon benzeri birlik oluşturulmuştur. Bu ikinci birliğe ise Sloven ve Kriviç kabileleri ile Slav olmayan Çud ve Ves kabileleri katılmıştır. Doğu Avrupa'nın bu kabileleri federasyon kurduktan sonra da, İsveç'ten gelip, Dinyeper ve Karadeniz civarına yerleşen Vikinglere (Varyaglara) vergi ödemek zorunda kalmışlardır. Bu birlik 862 yılında Vikingleri topraklarından çıkartıp deniz ötesine kovarak, haraç vermekten kurtulmuşlardır

⁶⁰ “Grek Projesi” geleneksel olarak korkunç İvan döneminde (1533-1584) bir Ortodoks papazın formüle ettiği, Daniel Rowland'ın kitabına da konu olan “III. Roma” teorisine (Rowland, 1996) dayalı büyük Petro tarafından ilk defa dile getirilen ve II. Katerina'nın (1762-1796) projelendirdiği, “Sıcak denizlere inme” amacına uygun olarak, Rusya halkının Tsargrad (çarların şehri) dediği İstanbul'a ve sıcak denizlere giden yol olan boğazlara sahip durumdaki Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açma ve Osmanlı Devleti aleyhine, Rusya'nın çıkarlarını koruyup, amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik çalışmadır. Rus çarları, “Grek Projesi” (Ragsdale, 1988) uğruna çalışırken, savaşı halkın gözünde meşrulaştırmak için halkın Osmanlı ile savaşa desteğini sağlamak için, dini ve milli motifleri çokça kullanıp, propagandaya başvurmuşlardır (Bkz: Acar, Resimlerle Rusya, Savaşlar ve Türkler, 2004, s. 1). “Grek Projesi” daha sonra “Osmanlı'nın paylaşımı” projesine eklenmiş ve 1917 devrimine kadar canlı tutulmuştur.

⁶¹ Lubok resimlerinde Türkler, Rusların dini ve milli duygularını harekete geçirecek biçimde, Rusların olumlu yönlerini ve zaferlerini vurgulamak için, yani “öteki” olarak seçilmişlerdir. Türklere atfedilen her olumsuz özellik, Rusların olumlu bir özelliğini ifade etmek için kullanılmıştır (Acar, Resimlerle Rusya, Savaşlar ve Türkler, 2004, s. 2).

⁶² Japonya'nın “Büyük Japon imparatorluğu” adına giriştiği işgal ve saldırıların Doğu'da, Batı emperyalizmini taklit eden bir trajedi sergilemiştir.

(Dietrich, 2003, s. 121-182).

Vikinglerin Slav topraklarından çıkartılması haraç ödemeye son vermiş olmakla birlikte, henüz bir devlet düzenine geçememiş olan Slav kabilelerini yönetsel açıdan zor durumda bırakmıştır. Kabileler arası çatışmalar artarken, gündelik yaşam da bundan aşırı ölçüde zarar görmüştür. Artan bu kargaşanın önlenmesi ve düzenin yeniden getirilebilmesi için Slavlar Vikinglerden yardım istemek zorunda kalmış, hatta kalıcı bir egemenliği sağlayabilmek için Vikingleri yeniden topraklarına davet etmişlerdir. Dietrich, ilk Rus Devletinin Vikingler tarafından kurulduğunu anlatmaktadır (Dietrich, 2003, s. 172-190):

IX. yüzyılın ortalarında Viking prenslerinden Rürük, Ladoga gölü kıyısındaki Aldagen şehrine, Askold ve Dir Kiev şehrine... Truvor ise İzorsk şehrine yerleşmiş; bu prenslerden en güçlüsü Rürük, kendisine rakip olan diğer prenslerden kurtulmak için Ladoga'dan İlmen'ekadar ilerleyerek Ostragard şehrini ele geçirmiş ve buraya yerleşerek bu şehre Novgorod adını vermiştir. Ladoga'dan İlmen'e geniş bir bölgeyi hakimiyeti altına alan Rürük'e Rus Devleti'nin kurucusu gözüyle bakılmaktadır. Rürük'in halefi Oleg'in Vikinglerden Bizans'a uzanan yolda Askold ve Dir'i öldürerek Kiev'i ele geçirdiği ve böylece de ülkenin hem kuzeyine hem de güneyine hakim olduğu yıl olan 882 yılı ise Rus Devleti'nin kuruluş tarihi olarak gösterilmektedir.⁶³

İlk Rus Devleti, iki başlı yönetimin ortadan kaldırılması, yani Novgorod knezlerinin ve Kiev knezlerinin bağıllığının sağlanması ile kurulmuştur. Bu da çok uzun yıllardan beri geniş bir coğrafyada diğer Slav kavimleri ve Türk soylu halklarla birlikte yaşayan Rusların küçük knezlikler olarak sürdürdükleri yaşantılarını bir devlet örgütü ile güvence altına almalarını sağlamıştır. “Kiev Rusyası” adı verilen bu ilk Rus birliğinin iki tarihi dönemde incelendiğini görmekteyiz. Bunun nedeni, çok tanrılı pagan inancına sahip olan Rusların, Vladimir ile birlikte, X. yüzyılın sonuna doğru Hıristiyanlaşmaya başlamalarıdır. Hıristiyanlığın kabulü, Rusların siyasi birliklerini sağlamalarına, Bizans'la sağlam bir kültürel bağ kurmalarına, aynı zamanda Müslümanlaşan Türk soylu halklarla nispeten soğuk bir ilişki içine girmelerine ve hatta bir zamanlar ordu birliklerinde yardımcı güç oldukları Türk halklarını, artık düşman olarak algılamaya başlamalarına sebep olmuştur.

Fernand Braudel, Avrupa ve Asya'dan gelen halkların karışımı olan bu ilk Rusya'ya “Küçük Rusya” der. Braudel'e göre “Küçük Rusya'yı” oluşturan “bu karışım, “Kentlerin Başarısı”⁶⁴ olduğu kadar, Kuzeydeki Büyük Novgorod ile güneyde bulunan Kiev arasındaki bölgede hayatın canlanması; Baltık'tan Karadeniz'e uzanan ve daha ötelede, ışıkları Kievlilerin gözlerini kamaştıran ve onlara yükselmekte olan Bağdat'a kadar uzanan çilginca seferleri ilham eden; aşırı zengin kent İstanbul'a kadar varan başarılı bir ticaret yolunun belirleyici rolü olmadan açıklanamaz” (Braudel, 1996, s. 527).⁶⁵

⁶³ Burada, Dietrich'in belirttiğine göre, Vikinglerin ilk Rus Devleti'nin kurucusu oldukları teorisi, bilim insanlarının “Anti-Normancı” ve “Normancı” olarak ikiye bölünmelerine neden olmuştur: *Geçmiş Yılların Menkıbesine* dayanarak ilk Rus Devleti'nin Vikingler (Normanlar) tarafından kurulduğunu savunanlar (G. Z. Bayer ve G. F. Miller vb.) ve Vikinglerin varlığını tamamen inkâr edenler (M. V. Lomonosov). Anti-Normancılar, ilk Rus Devleti'nin Vikingler tarafından değil, ama yabancı knezler, yani Batı Slavları, Finler ve Baltıklılar tarafından kurulduğunu öne sürmüşlerdir. Ancak ilk Rus knezlerinin adlarından da anlaşıldığı gibi, Rürük, Oleg, İgor, Olga, Askold ve Dir, Viking adlarıdır ve tüm bu knezler, bir Rus kaynağı olan *Geçmiş Yılların Menkıbesi*'nde de belirtildiği gibi, ilk Rus Devleti'nin kuruluşunda önemli rol oynamış olan Rus knezleridir. Vikingler daha sonraları kendilerinden sayıca üstün olan Slav kabileleri ile kaynaşmışlar ve hatta Slav adları almaya başlamışlardır. Oleg'in halefi İgor'un oğluna bir Slav adı olan *Svyatoslav* adını vermesi buna bir örnek teşkil etmektedir (Dietrich, 2003, s. 170-180)

⁶⁴ “Kentlerin Başarısı” ile Rusya'nın ilk kuruluşunun bir simgesi de sayılan yeni kentlerin kurularak, yerleşik düzene geçilmesi anlatılmaktadır. Bu da ilk önce, Slav kabilelerini egemenlikleri altına alan Vikinglerin, kendi şehirlerini kurmaya başlamalarını ifade eder. Kurulan şehirlerin çokluğu nedeni ile buralara “Şehirler Ülkesi” anlamına gelen “*Gardarikki*” denilmiştir. Rusça'daki “*gor-gard*” sözcüğü şehirler anlamında kullanılmaktadır (Dietrich, 2003).

⁶⁵ Bu yollar aracılığıyla, kuzeyden güneye amber, kürk, balmumu, köle; güneyden kuzeye de değerli kumaş ve altın sikkeler gitmektedir. Arkeologlar, bütün bu güzergâhlar boyunca bahsi geçen sikkelerden bulmuşlardır. Altının belirlediği bu yol, aynı zamanda, onun refahını da göstermektedir; nitekim her şey bu dönemde altına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, kırlara fazlasıyla ağır gelen kentleri desteklemiştir. Bu kentler, kırların varla yok arasında olmaları nedeniyle, birbirlerini desteklemişler ve Novgorod'dan Kiev'e kadar olan bölgede, mallarını, kavgalarını, hatta hükümdarlarını mübadele etmişlerdir (Braudel, 1996, s. 527).

Kiev Rusyası'nı tam bir devlet olarak görmek mümkün değildir. Kiev Rusyası Moskova merkezli Rus Devleti'nin kurulmasını ve misyonerlerin faaliyetlerinin amacına ulaşmasını, yani Ortodoks Hıristiyanlığının benimsenmesini sağlamış olan ara bir dönemi ifade eder. Kiev Prensligi, XII. yüzyılın sonuna kadar ayakta kalmış, bu tarihten sonra da Moğollar tarafından yıkılmıştır. Ancak Kiev Rusyası yıkılırken, diğer yandan “Drevlyane” (*ormanda yaşayanlar*) denilen bir kavmin koruyup desteklediği “Moskof (Moskova) Rusyası” kurulmaya başlamıştır. Drevlyane bölgesinde kurulan bu ikinci Rusya, “Büyük Rusya” olarak kabul edilmektedir (Ataöv, 1968). Batı tarzı reformlara kadar varacak olan Rus modernleşmesinin ve devletleşmesinin olgusal tarihini de, işte bu noktadan başlatmak ve bu bağlamda Rus modernleşmesinin tarihi geçmişini Moskova Prenslığının, yani Büyük Rusya'nın kuruluşuna dayandırmak daha gerçekçi olacaktır.

Moskova'nın giderek önem kazanmasını ve bir devlet olarak öne çıkmasını sağlayan üç olgudan söz edebiliriz. Bunların birincisi ve en önemlisi Rus Prenslerinin Kiev ve Novgorod bölünmüşlüğü birleştirmek yerine, ayrı ayrı prensliklere bölünerek her birinin iktidar hırsına kapılmalarıdır. Böylece iç çekişmelerle yıpranan Kiev Rusyası'nın merkezi otoritesi sarsılmış, hatta toprakların, kendi başlarına birer otorite haline gelmeye başlayan prenslikler arasında paylaşılması gündeme gelmiştir. İkinci olgu, aslında bu süreci tetikleyen asıl etmendir. Kiev Rusyası'nın bulunduğu coğrafya çok güçlü bir Moğol saldırısına maruz kalmıştır. Zaten birbirleriyle çekişme halinde olan Rus Prenslikleri, güneydeki Kıpçaklarla kurdukları ittifaklara karşın, 1233 yılında başlayan Moğol saldırıları karşısında etkili bir direniş gösterememişlerdir. Henüz siyasi gücünü tam olarak merkezileştirememiş olan Kiev yönetiminin gücü böylece tükenmiştir. Ancak asıl vurucu olan üçüncü olgu, Moğol işgalcilerin bölgenin tüccarları, özellikle de Müslüman tüccarları tarafından kabullenilip destek görmeleridir. Bu destek, Kiev gibi, Moğollara direnen kentlerin yıkıma uğramasına yol açarken, Vladimir ile Suzdal bölgesindeki kentlerin canlanmasını; Moskova ve Tver gibi kentlerinse hızla yükselmesini sağlamıştır. Kiev sönerken, Novgorod ve çevresi Moğol hâkimiyet alanının dışında kalarak ticari konumunu korumuş; fakat bir siyasi üstünlük sağlayamamıştır.

Moğollar Asya'nın içlerine geri çekilirken, yönetim ve vergi toplama işini Kıpçak komutanlara bırakmışlardır. Aslında Moğol akınlarının temel nedenlerinden biri, kürk ticaretini ele geçiren ve ticaret yollarına hâkim olan Kıpçakları dize getirmektir. Moğol komutanlar, Rus prenslerine, “Kıpçakları yola getirmeye geldiklerini, Ruslara karşı kötü niyet taşımadıklarını; Kıpçaklara destek sağlamalarını” söylemişlerdir (Kurat, 1987, s. 63). Buna karşın Rus prensler, daha önce yardımcı birlikler olarak yer aldıkları Kıpçak birliklerini yalnız bırakmamışlar ve Kıpçak komutanının yardım çağrısına uymuşlardır. 16 Temmuz 1223 tarihinde Kalka Meydan Savaşı gerçekleşmiş olup bu savaşta Kıpçak ve Rus birlikleri, Moğollar karşısında korkunç bir yenilgiye uğramışlardır. İnsanlar kılıçtan geçirilmiş, köyler ve şehirler yerle bir edilmiştir.

Moğollar 1237 yılında yeni bir sefer düzenlemişler; teslim olmayanlar öldürülmüş; şehirler, kasabalar, köyler tekrar yakılıp yıkılmıştır. “1238 yılının yalnız Şubat ayında, 14 Rus şehri ve kasabasının Moğollar tarafından zaptı, işgal hareketinin hızını ve büyüklüğünü açıkça göstermektedir (Kurat, 1987, s. 67). 1237-38 yıllarındaki akınlarda, Kuzey Rusya zapt edilmiş, Rus prenslikleri yok edilmiş ve Rus birlikleri ortadan kaldırılmıştır. Artık ticaret yolunun güvence altına alınabilmesi için Moğolların, Kıpçak bozkırlarını da ele geçirmeleri gerekmektedir. Bu nedenle Moğollar, Kıpçak bozkırlarına saldırmışlar; yurtlarını basıp hanlarını ve onların kontrolü altındaki insanları ya kaçırmışlar ya da öldürmüşlerdir. Bu şekilde Kıpçaklar her yana dağılmıştır. Kuzey Rusya'yı ve Kıpçak bozkırlarını, şehirleri, kasabaları, köyleri, prensleri, hanları ve insanları ezip geçen Moğollar, Kiev'den başlayarak Batıdaki bütün ülke ve şehirleri de etkisizleştirecek bir harekâta girişmişlerdir. Nitekim 1240 yılına gelindiğinde, Rusya'yı oluşturan bütün prenslikler, Türk-Müslüman-Rus toprakları, sanki birer “Cuci ulusu”⁶⁶ halini almıştır. Geniş Moğol İmparatorluğu'nun batı bölümünün sorumlusu olan Cuci'nin bağlı olduğu soy mensupları tarafından, bu bölgede Altın-Orda⁶⁷ adı ile yeni bir devlet kurulmuştur.

⁶⁶ Ulus kelimesi burada yer adı olarak kullanılmaktadır. 1290'dan sonra kullanılmaya başlanan Cuci Ulusu ifadesi, “birleşik iller (yerler)” demektir. Konu ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Mustafa Kafalı, “Cuci Ulusu ve Ak-Orda (Altın-Orda) ve Gök-Orda Hanlıkları”, *Tarih Dergisi*, S.24., 1970, ss.59-68.

⁶⁷ Altın-Orda Devleti'nin asıl kurucusu Cuci'nin oğlu ve Cengiz'in torunu olan Batu'dur. “Orda” kelimesi Moğolca “çadır” anlamına gelir ve hem kral sarayı hem de komuta merkezi (ordugâh) anlamında kullanılmıştır. Han çadırının üzeri altın ile kaplandığı için “altın çadır” anlamına gelen “altın-orda” ifadesi kullanılmıştır.

Geçmişteki Türk-Rus ilişkileri de yeni bir boyut kazanmıştır.

2. Türk – Rus İlişkilerinde Merkezileşme ve Karşıtlık

Altın-Orda Devleti'nin yıkılmasından sonra, Kırım ve Kazan Hanlıklarının yanında asıl olarak Moskova Prensiğinin yükselişe geçtiği yeni bir dönem başlamıştır. Öte yandan Moskova'daki Rus Ortodoks Kilisesi'nin yeni bir merkez haline alması, hem saygınlığını ve bu anlamda gücünü arttırmış hem de İstanbul'daki patrikle doğrudan ilişki kurmasına fırsat yaratmıştır. 15. yüzyıla kadar süren prenslikler arası iktidar rekabeti, 15. yüzyılda Moskova'nın merkezliğinin kabulü ile son bulmuştur. 15. Yüzyıldan sonra Türk ve Rus soylular arasındaki etkileşim, büyük ölçüde Moskova ile İstanbul arasındaki ilişkiler ekseninde şekillenmiştir. Bolşevik Devrimi'nden sonra ise, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile genç Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler, Ruslar ve Türkler arasındaki etkileşimi ve siyasal tutumu belirlemiştir.

15. yüzyılın ortalarından itibaren Rusya'nın, İstanbul'a özel bir ilgi duyduğu, sıcak denizlere inmeyi ifade eden “*Büyük İdeal*” heyecanına ve hayaline kapıldığı, Bizans'ın dini ve politik mirasçısı olma iddiası ile hem stratejik hem de manevi anlamda İstanbul hevesine düştüğü ve bu hevesin gidecek milli hırsla dönüştüğü, İstanbul'un Rusya için çok büyük bir önem arz ettiği bilinmektedir (Kurat, 2011, s. 1). Rusya'nın Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerinin III. İvan zamanına, Rus tüccarlarının 1475'ten sonra Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Kırım'daki Ceneviz kolonileri ve Azak şehri ile yaptıkları alışverişlerle başladığını söyleyebiliriz. Osmanlı ile Rusya arasındaki ilişkilerin gelişmesinde, Rus Çarı III. İvan ve Osmanlı Padişahı II. Bayezid ile olan dostluk ilişkileri kurmuş olan, Kırım Hanı Mengli Giray Han etkili olmuştur denilebilir (Kurat, 1987, s. 117).

15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılın başları Osmanlı-Rus ilişkilerinde bir dostluk dönemi olarak nitelendirilmektedir (bkz: Yılmaz ve Yakşı, 2016). Zira bu dönemde Osmanlı yüzünü Batı'ya dönmüştür ve ilişkiler genel olarak Kırım hanları üzerinden yürütülmektedir. Ne var ki 1512 yılında Mengli Giray Han'ın ölümünden sonra, Kırım Hanlığı ile ilişkiler bozulmuş ve Türkler ile Ruslar arasında Kazan Hanlığı üzerine bir iktidar mücadelesi başlamıştır. Rusların hızla Hazar Denizi'nin kuzeyine inmeleri ve Kafkasya'ya yaklaşmaları, Osmanlı Devleti'ni tedirgin etmiş ve İstanbul'da Rus tehlikesine karşı ilk önemli tedbirlerin alınmasına yol açmıştır. Bunun sonucu olarak 1569 yılında “Ast-rahaman Seferi” adıyla anılan ilk Osmanlı/Türk-Rus çatışması ortaya çıkmıştır. Bu seferde Osmanlı Devleti başarılı olamamış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır (Kocabaş, 1989, s. 31; Yılmaz ve Yakşı, 2016).

I. Petro, Rus Çarı olarak 1689'da tahta geçtikten sonra, ticaret için büyük limanlara sahip olunması ve sıcak denizlere inilmesi gerekliliğini fark etmiştir. I. Petro, Rusya'nın gelişmesi, dünya hâkimiyetini ele geçirmesi için sıcak denizlere açılmanın ve ticareti geliştirmenin birinci derecede önemli olduğunu kavramış; bunu gerçekleştirebilmek için de, Karadeniz ve boğazların mutlak hâkimi olan Osmanlı Devleti'nin yıkılması, böylece Osmanlı Devleti'nin sahibi olduğu coğrafi bölgelerin, Rusya'nın eline geçmesi gerektiğine inanmıştır. Dolayısıyla I. Petro'dan sonra gelen halefleri de, aynı politikayı benimseyerek Rusya'nın Karadeniz ve boğazlar üzerinden sıcak denizlere inebilme politikasını, yani Osmanlı'nın yıkılması politikasını aynen sürdürmüşlerdir (Keleş, 2009). Rus hayalperest siyasiler yüzyıllarca, Türkler bizimle aynı coğrafyadan çıkıp nasıl İstanbul'a, Balkanlara varmışlar, Karadeniz'in ve hatta Akdeniz'in hâkimi olarak dünyaya açılmışlarsa, bunu biz de yapmalıyız, bunun için de Avrasya'daki Türk topraklarını ele geçirdiğimiz gibi, Osmanlı topraklarını ve İstanbul'u da ele geçirmeliyiz. Burada önce sıcak denizlere sonra da, bütün dünyaya hâkim olmalıyız düşüncesi peşine takılmışlardır.

18. yüzyıl, Türk-Rus ilişkileri açısından oldukça önemli bir basamağı teşkil etmesinin yanında, Avrupa tarihinin de dönüşümünü simgelemektedir. Bu dönemde Avrupa'nın parçalı eski devlet düzenlerinin, merkezî hükümet sistemine dönüşmesi hız kazanmıştır. Eski toplum yapıları değişmekte ve Avrupa artık milli devletlerin ve milliyetçi ideolojilerin üstün olduğu bir toplum haline gelmektedir. Buna bağlı olarak artık Avrupa'nın da, kesin bir üstünlük duygusu (*eurocentrisme*) ile hareket ettiğini ve uygarlığın doruğu olarak kendisini gördüğünü söyleyebiliriz (Ortaylı, 2008, s. 145). Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında imzalanan İstanbul Anlaşması 1700 yılından 1711'e kadar, iki ülke arasındaki ateşkes döneminin başlangıcını teşkil eder. Ancak bu dönem, 1711 yılında çıkan Prut Savaşı

(Kafalı, 1970) Bu kalıp, Türkçe'ye Altın-Ordu biçiminde geçerken, Moğol Devleti olan Altın-Orda da zamanla bir Türk devleti niteliğine bürünmüştür.

ile sona erecektir (Kurat, 1987, s. 19-21). Rusya'nın, Prut Savaşı sırasında Osmanlı Devleti idaresindeki Sırpı, Hırvatları ve Makedonyalıları isyana teşvik etmesi çok manidardır. Bu politik tavır, daha sonraki dönem boyunca Rusya'nın temel politikalarından biri olacak ve Rusya, her fırsatta Hıristiyan azınlıkları Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtacaktır (Korkut, 1966, s. 14; Yılmaz ve Yakşı, 2016).

18. yüzyıl Osmanlı Devleti için ciddi sorunlar dönemidir. Bu dönemde Rusya'nın düşmanca tutumu ve sürekli risk üretmesi yanında, Osmanlı Devleti'nde yaşanan krizler, askeri ve ekonomi politikalarındaki zayıflık ağır biçimde etkili olmuştur. Bunlar zamanla Osmanlı Devleti'nin, diğer Avrupa ülkelerinden geri kalmasına sebep olmuştur. 18. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti'ne karşı, Avusturya ve Rusya artık doğrudan saldırgan bir politika izlemeye başlamışlardır. Buna karşılık aynı dönemde Fransa ve İngiltere ise, farklı bir yöntem uygulamakta; daha çok ticari ve diplomatik ilişkiler içerisinde kalarak, Türkleri dostluk ve sadakat ile ikna etmekteydiler (bkz: Yılmaz ve Yakşı, 2016). Osmanlı'nın Avusturya ve Rusya ile savaştığı 1736 yılında imzalanan Belgrad Antlaşması da, taraflar arasında güçlü bir barışın oluşturulmasını sağlayamamıştır⁶⁸. Lehistan (Polonya) üzerindeki mücadele, 1768 yılında yeniden bir savaşa dönüşmüştür. 1768 yılında Rusların, ani bir baskınla Osmanlı arazisine girerek mülteci Lehlilerle birlikte, birçok Müslüman'ı öldürmeleri üzerine Osmanlı Devleti, Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Fakat hazırlığı ve iyi kumandanları olmadığı için, Osmanlı ordusu 1769'da Hotin Kalesi'ni teslim etmesi yanında Ruslara yenilmiştir. Bu savaş sonucunda 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Rusya, Karadeniz'de serbestçe ticaret yapabilme hakkı elde etmiştir (Davies, 2016, s. 1-12). İber Ortaylı'ya göre, bu anlaşma ile her iki imparatorlukta Hıristiyanlar ve Müslümanlar üzerinde, hükümdarların karşılıklı himaye hakkı ve dini liderlikleri tanınmış oldu (2008, s. 146).

Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusyası'nın batılılaşma süreci başlamış olsa da, 18. yüzyılda Avrupa'nın bu iki devleti de, kendinden, yani Avrupa'nın bir parçası saydığı söylenemez. Zira bir Avrupa Birliği oluşması için genel “Avrupa Meclisi” fikrinin ortaya çıkmış olmasına rağmen, Rusya ve Osmanlı bu meclis içerisinde düşünülmemiştir. Aynı şekilde Batı Avrupa'nın, Ruslar ve Türklere bakış açısının olumsuz olduğunun diğer bir kanıtı da, halk sanatı eserlerinde bulunmaktadır. Bu dönemki sanat eserleri, kilise resimleri, örneğin dönemin Avusturya'sına ait bir tablo, Avrupa milletleri arasında Türkleri olumsuz betimlerken, Rusları da daha fazla olumsuz bir imajla tasvir etmektedir.⁶⁹ Nitekim Batı Avrupa'nın anti-Rus ve anti-Türk tutumu, bu iki ülkede aydınlar arasında iki asırdır bitmeyen Batı ve Batılılaşma kavgasına ve tartışmalı yorumlara yol açmıştır (Ortaylı, 2008, s. 146-147).

Osmanlı-Rus ilişkilerinde en sert safhanın başlangıcını, Kırım'ın 1783'teki ilhakının zorunlu onayı ve II. Katerina'nın iktidara gelmesi oluşturur. 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşları neticesinde Zıştovi ve Yaş Antlaşmaları imzalanmıştır. Rusya ile imzalanan 1792 Yaş Antlaşması'yla Osmanlı Devleti, Kırım'ın Ruslara ait olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece, Osmanlı Devleti'nin stratejik öneme haiz çok önemli kadim bir toprağı tamamen elden çıkmıştır. Nitekim bu antlaşmayla birlikte, büyük coğrafyalarda hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti dağılma sürecine girmiştir (Acar, 2004, s. 162). Bundan sonra Rusya artık Osmanlı'dan toprak ilhak eden, Osmanlı tarafından gücü tanınan ve bu gücün engellenmesi yolunda içte bir takım reformların gerçekleştirildiği, büyük bir devlet olarak kabul edilmeye başlanmıştır.

19. yüzyılın başlarından Bolşevik Devrimi'ne kadar Türk-Rus ilişkileri Osmanlı'nın güç kaybetmesi ve Rusya'nın giderek güçlenmesi biçiminde gelişmiştir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda, bir yandan da Fransız İhtilali'nin etkisiyle başlayan “milli ayaklanmalar” birbirini takip etmeye başlamıştır. 1804'te önce Sırpı, 1821'de ise Yunanlılar bağımsızlık isteyerek ayaklanmışlardır. Zira Yunan isyanları esnasında Rusya, İngiltere ve Fransa arasında oluşan üçlü ittifakla hareket eden büyük devletler, Osmanlı Devleti'nin kendi iç meselelerini bir Avrupa problemine dönüştürmeyi başarmışlardır (bu konuda özellikle bkz: Topsakal, 2016). Bunun akabinde İngiliz, Fransız ve Rus savaş gemileri, 28 Ekim 1827 tarihinde, Balkanlarda yürüttükleri komite faaliyetleri ile yetinmeyerek Osmanlı'ya yaptıkları tacizlerini Navarin'de arttırmışlar ve Osmanlı donanmasını yakmışlardır (Kurat, 2011, s. 56). Osmanlı İmparatorluğu'nun bu güçsüz halinden faydalanan Ruslar, ilerlemeyi sürdürmüş ve 20 Ağustos 1829 tarihinde Edirne'yi işgal etmişlerdir. Aynı dönemde Kafkas cephesinde de durum

⁶⁸ Bu anlaşma ile Osmanlı, Rusya'yı kendisi ile eşit statüde bir devlet olarak kabul etmiştir (Uzunçarşılı, 2011, s. 295).

⁶⁹“Mesela Türk'ün dini şeytani, Rus'unki ise ondan da beterdir gibi”. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ortaylı, *a.g.e.*, s.145-156.

Osmanlı aleyhine gelişmiştir. Zira Ruslar Erzurum, Kars ve Ahıska'yı hızla işgal etmişlerdir. Bu son haliyle savaş, tamamen Rusların lehine dönmüş olup İstanbul ve Boğazlar, artık gerçekten de Rus tehdidine maruz duruma düşmüştür. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, barış müzakerelerine girişme kararı almış ve savaş, 14 Eylül 1829 tarihinde imzalanan Edirne Anlaşması ile son bulmuştur (Kurat, 2011, s. 57). Yaşanan çok zorlu süreç sonunda Sırbistan, Rusya'nın büyük yardımları ile 1830'da bağımsızlığını ilan etmiştir. Görüldüğü gibi Küçük Kaynarca, Yaş ve Edirne Anlaşmalarıyla başlayan 19. yüzyılın ilk yarısı Rusya'nın, Osmanlı Devletini tamamen ablukaya aldığı bir sürece denk gelmektedir. bu süreçle birlikte iki devlet arasındaki denge, Batılı devletlerin aracılığıyla sağlanmış, Osmanlı Devleti hayatını Batılı ülkelerin desteğiyle sürdürmek zorunda kalmıştır (Topsakal, 2016).

19. yüzyılın ikili ilişkiler açısından bir diğer önemli hadisesi, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanması neticesinde, Osmanlı'nın her şeye rağmen Ruslarla işbirliği yapmak zorunda kalması olmuştur. Bu amaçla imzalanan 8 Temmuz 1833'teki Hünkâr İskeleyi Anlaşması ile ilişkiler durağan bir döneme girmiştir. Hünkâr İskeleyi Anlaşması'nın en önemli sonucu şüphesiz ki, Boğazların uluslararası bir statüye sahip konuma gelmesi ve bu anlamda boğazlar üzerindeki Rus ayrıcalığının kalkmış olmasıdır (Ayverdi, 2012, s. 271-273; Kurat, 2011, s. 64-65; Topsakal, 2016).

I. Nikola döneminde Ruslar Avrupa siyasetinde artan biçimde etkili bir rol oynamaktaydılar. Bu ortamda Ruslar, tıpkı İngilizler gibi, Osmanlı Devleti hakkında “Hasta Adam” imajı yayarak itibarsızlaştırma ve değersizleştirme siyaseti yürütüyorlardı. Nitekim 1853'te Balkanlarda bulunan Ortodoks Hıristiyan halkların himayesi ile alakalı baskılarını artıran Rus Çarlığı ile Osmanlı Devleti arasında, Osmanlı-Rus savaşları adı verilen bir savaş durumu ortaya çıkmıştır. Ancak Rusya'nın, Osmanlı'yı itibarsızlaştırıp kendi gücünü öne sürerek aşmaya çalıştığı “Batı'nın Ötekisi” olma hâli, yine tezahür etmiş ve “Kırım Savaşı” da denilen bu savaşlarda İngiltere ve Fransa, Rusya'nın beklentisinin tersine Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır. Savaşın sonunda, 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Anlaşması ile Küçük Kaynarca Anlaşmasının şartları kaldırılmış; Boğazlara ilişkin düzenleme değiştirilerek Karadeniz silahsız ve tarafsız bir hâle getirilmiştir. Rusların, Memleketeyn (Eflak-Boğdan) üzerinde 1774 yılından beri devam eden himayesine de son verilmiştir (Kurat, 2011, s. 68-73).

Osmanlı Devleti için tarihindeki en büyük yenilgilerden biri olarak tarihe geçen ve “93 Harbi” adıyla bilinen 1877-1878 yılları arasında yaşanan savaşları başlatan temel nedenin, Rusya'nın Balkanlar ve Kafkaslardaki sona ermemiş olan hakimiyet arzusu olduğunu kabul etmek gerekir. Osmanlı'nın, Avrupa ve Kafkaslardaki topraklarını tamamen kaybettiği 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Anlaşması ile sonlanan bu savaşta, Ruslar yüz binlerce Türk soyluyu ve Müslümanı katletmişler, milyonlarca ise muhacir durumuna düşerek vatanlarından sürülmüştür. Ruslar, İstanbul önlerine kadar gelerek Balkanları da işgal etmişlerdir. Ancak Rusya'nın, Osmanlı'nın büyük mirasına tek başına sahip olmasına karşı çıkan İngiltere ve Avusturya, 1878 yılının Haziran ve Temmuz aylarında Berlin Kongresi tertip ederek Rusların, Balkanlar ve Orta Avrupa'ya hükmetmelerine razı olmamışlar ve buna bağlı olarak da, Balkanlardaki devletlerin bağımsızlıkları kabul edilmiştir (Topsakal, 2016: 45-50).

20. yüzyıl Türk-Rus ilişkileri, I. Dünya Savaşı, 1917 Bolşevik Devrimi, 1920 Türk Devrimi (Ankara Hareketi) ve 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ekseninde, karşıtlıklar üzerine yerleşmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarına bakıldığında Osmanlı'nın, Rusya'ya karşı sadece Kafkas cephesinde savaştığı görülmektedir. Enver Paşa'nın başarısızlıkla sonuçlanan Sarıkamış Harekâtı'nı bir fırsat sayan Ruslar, 1916'da Erzurum, Trabzon, Erzincan ve Muş'u ele geçirmişlerdir. Doğu Karadeniz'i Harşit Çayı'na kadar karadan işgal etmişler ve denizden sürekli bombalamışlar, gemilerden kalkan savaş uçaklarıyla yüzden fazla sorti yaparak sivil halka gökten bomba yağdırmışlardır (bu konuda bkz: Karagöz Yerdelen, 2017, s. 119-130, Mandelstam 1946 ve Sazanov, 2002). Aynı tarihte, 1916, Batı Türkistan olarak adlandırılan Orta Asya topraklarında da, askere gitmek istemeyen ve Osmanlı ile savaşmayı reddeden sivil halka karşı ağır bir katliam yapmışlardır. Aslında özerk konumdaki bölge halkının Rus ordusuna alınmasını engelleyen bir antlaşma bulunuyordu, fakat bu anlaşmayı hiçe sayarak Türk soylu sivil halkı cepheye sürerek, Osmanlı ile savaşmaya mecbur etmeye çalışmışlar, direnenleri özellikle Kırgızistan ve Kazakistan'da katletmişlerdir (bu konuda bkz: Hayit, 2004, İnan, 1963, s. 26-30, Kara, 2001, s. 537-546, Togan, 1981, Torayev, 2016 ve Ziyayev, 2007). Harşit Çayı'nı geçemeyen Rus subay ve askerler, Anadolu'yu işgal edemeyeceklerini ve İstanbul'a varamayacaklarını anlamışlar, geri dönerek devrimci kitlelere katılıp 1917 Bolşevik İhtilali'nin meydana gelmesinde büyük katkı yapmışlardır. Aralık 1917'de de, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında mütareke imzalanarak savaşa son verilmiştir.

8 Kasım 1917 tarihinde Sovyetler Birliği Kongresi tarafından kabul edilen barış kararnamesiy-le Rus diplomasisinin ilk adımları, özellikle Türkiye ile ilgili olan ilişkilerde ortaya konmuştur. Her iki millet de hem eski yönetimlere, hem de ortak işgalci devletlere karşı bir mücadele vermeye başlayarak adeta uluslararası arenaya çıkmışlardır. Türkler ile Rusları yakınlaştıran bu ittifakta, Türkiye'nin menfaati öz olarak Sovyetlerden temin edeceği mali ve askeri yardımları (Gürün, 2010, s. 1). Ancak bu yardımların da, her ne kadar Sovyet Yardımı adını taşısa da, Orta Asya, Buhara ve Azerbaycan Türklerinden toplanan altın ve paralar olduğu iddiasının, son dönemlerde üzerinde ciddi araştırmalar yapılan bir konu olduğunu da belirtmek gerekir. Elbette milli mücadele döneminde Mustafa Kemal Atatürk, kuzeyden gelecek olan tehlikenin farkındaydı, tam da bu nedenle yaklaşan Türk-Rus ilişkilerine engel olacak faktörleri ortadan kaldırması veya bunlara izin vermemesi de, onun yönetiminin daha fazla takdir edilmesini sağlamıştır (Jaeschke, 1981, s. 159). Ancak bu yakınlaşma, biraz da hâlâ Avrupa'nın karşısında “öteki” olmaktan çıkamamaktan kaynaklanmıştır. Özellikle Soğuk Savaş döneminde dış politikalarının yönü bakımından, iki devlet için de, sürdürülebilirlik temelinde yapısal eksikliklerin bulunduğu açıktır. Roderic H. Davison'un belirttiği gibi; “Moskova ve Ankara'nın şu anki düşmanları aynı olmakla birlikte, nihai hedefleri tamamen farklıdır” (1953, s. 184; Jaeschke, 1981, s. 159).

1917 Bolşevik Devrimi ile Rusya, Büyük Türkistan'ı kapsayan geniş bir alana sahip olmuş ve özellikle kadim Türk toprakları üzerinde, SSCB'yi oluşturarak dünyanın en büyük güçlerinden biri haline gelmiştir. Orta Asya Türkleri dil, din, soy ve kültür birliğine rağmen, hiçbir zaman müşterek hareket edebilme imkânı yaratamamışlar, bu anlamda siyasi bir birlik de kuramamışlardır. İlk yıllarda Sovyetler, Avrupa'da kendisine karşı oluşacak yeni bloklardan ve savaşlardan çekindiği için, saldırmazlık ve tarafsızlık politikasını benimseyerek özellikle komşularıyla iyi geçinme planını izlemiştir (Topsakal, 2016). Sovyetlerin, Türkiye ile karşılıklı dostluk ve saldırmazlığı içeren ilk anlaşması 17 Aralık 1925'de Paris'te imzalanmıştır⁷⁰. Buna karşın Türkiye Cumhuriyeti'nin Lozan Anlaşması sonrasında ekonomik ilişkilerinin yönünü Batıya çevirmesi, Sovyetlerin hiç hoşuna gitmemiş; Türk devletine Batı bloğunda yer aldığı için mesafeli ve hatta gerilimli yaklaşmıştır. Ancak SSCB Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde, Boğazlardaki Türk hâkimiyetini kendi menfaati doğrultusunda ısrarla desteklemiştir. Nitekim Türk ve Sovyet devletleri arasındaki siyasi ve ekonomik menfaat birliği, İkinci Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür (Gürsel, 1968, s. 195-199; Topsakal, 2016). Soğuk Savaş döneminde, Türk dünyasının büyük kısmının Sovyetler Birliği içerisinde yer alması ve Türkiye'nin dış politikasının Batı yönlü olması, Türk-Rus ilişkilerinin düşmanca birçok hadise ile şekillenmesini beraberinde getirmiştir. Ortodoks Hıristiyanlık ve Müslümanlık eksenlerinde şekillenen tarihi karşıtlığın aşılma olasılığı, Soğuk Savaş döneminin parametreleri ile pragmatist bir işbirliği potansiyeline hapsolmüştür.

Genel Değerlendirme

Türk ve Slav kabileleri, 6. Yüzyılda Slavların atası kabul edilen Antların, Dinyeper Irmağının güneyine Türklerin ise, göçlerle beraber Karadeniz'in kuzeyine ulaşmasıyla ilk temaslarını sağlamışlardır. Kavimler Göçü'nün de etkisiyle, Doğu Avrupa'ya ilk ulaşan Türk toplulukları ile Slav toplulukları, burada ciddi olarak karşılaşmışlardır. Türk ve Rus kavimlerinin, Avrasya coğrafyasında bir arada bulunmalarının oluşturduğu tarihi arka plan, onları birlikte yol almaya ve tarih sahnesinde ilerlemeye yöneltmiştir. Ama bu yönelişe sadık kalamamışlardır. Batı medeniyeti karşısında Türkleri ve Rusları öteki olmaya iten koşullar, Türk hâkimiyetinin zayıflaması ve yerini Rus hâkimiyetinin alması ile Rusların ötekilikten kurtuluşu Türk düşmanlığında görmelerine yol açmıştır. Rusların bu yanlış tutumu, içiçe bir dizi koşullanmayı etkili kılmıştır. Güçlerini birleştireceklerine sürekli ayrışan ve Türk düşmanlığı zerk eden Rusçular, iki topluma dayanışma imkânı tanımamışlardır. Bu koşullarda özellikle 18. yüzyıldan itibaren Rusya tarihini Türkler olmadan, Türk tarihini de Ruslar olmadan düşünülemez bir etkileşim söz konusudur. Osmanlıların ve Rusların tarihi gelişim süreci de bazı yönlerden birbirlerine benzemektedir. Osmanlılar Batı'daki Hıristiyan halklara karşı savaşırken, Ruslar da onlar karşısında kendilerini Avrupa'nın efendileri arasına girdirecek formüller bulmaya çalışmışlardır.

Bu aşamada geniş Avrasya bozkırlarına yayılmış olan Türk kabilelerine ve özellikle Müslüman topluluklarına karşı bir yayılma politikası izlemişler, hatta devletli Türk toplumlarına da aynı politikayı dayatmışlardır. Örneğin 19. Yüzyıl Hanlıklar yönetimindeki Azerbaycan'ın beş ayrı devletin toprağı haline gelmesinden, tıpkı 20. Yüzyılın sonlarında Karabağ'ın Ermenilerce işgalinde olduğu

⁷⁰ Bu anlaşmaya göre iki devletten biri saldırıya uğradığı zaman diğeri tarafsız kalacak, taraflar birbirine saldırmayacak ve çeşitli ittifaklara girmeyecekti (Armaoğlu, 1999, s. 141).

gibi, birinci derecede sorumludurlar. Osmanlı Devleti’ni muhatap almaya başladıkları çağlarda ise, her zaman gözlerini İstanbul’a dikmişler, buradan dünyaya yayılmayı hedeflemişlerdir. Sanki yeniden Rusların kuracağı bir Osmanlıyı, yani III. Roma’yı inşa etmek istercesine, Osmanlı topraklarına göz koymuşlardır. İki devlet de, Osmanlı ve Rus Devletleri dini kimliklerini olabildiğince fazla kullanmaya çalışmışlardır. Osmanlılar, özellikle halifeliğin kendilerine geçmesiyle, Müslüman dünyanın tek lideri konumunu korumak isterken, Rusya da III. Roma olma ülküsü dışında, “Batı’nın ezilen Hıristiyanlarının Doğu’da bir koruyucusu olma düşüncesi” üretmiş ve bu görüş, Rus siyasetinin temel taşlarından biri olmuştur. Aslında “Batı’nın ezilen Hıristiyanları” bir varsayımdan ibaretti, sadece bir öyküydü. Aslında Ruslar, Avrupa’nın Doğusu ile Batısı arasında kalmak istemiyor, Türkler gibi, Dünyanın Doğusu ile Batısı arasında kendilerine yeni yurt edinip, buradan sıcak denizlere ve dünyaya yayılmak hırsı güdüyorlardı.

Uzun tarih boyunca, siyasi olaylar neticesinde ortaya çıkan ilişkiler ağı göstermektedir ki, kendine dönük bir Avrupa dünyası karşısında ne kadar Avrupalılaşa da, Rusya’nın Avrupa’ya tam bir müttefik gözüyle bakması ve bunun karşısında Avrupa’nın da, Rusya’yı bütünüyle benimsemesi neredeyse imkânsızdır. Aslında modernleşme süreci başladığından beri, hem Osmanlılar hem de Ruslar Batılılaşmak ile Batılılaşmamak arasında ikilemde kalıp durmuşlardır. Ruslarla Türklerin başlıca ortak yönlerinden biri budur, yani ne tam Asyalılık, ne de tam Avrupalılık. Bu durum, özelde dış politikasının yönü Batı’ya dönük olan Türkiye ve genelde de tüm Türkler için, bugünün göstergeleriyle reddedilemeyecek bir önerme gibi görünmektedir. Bu temel benzerlik Türk-Rus ilişkilerinde birbirlerinden ayrılan özelliklerine kıyasla, daha ikinci planda kalmış, oysa tarihi süreçte belirleyici bir rol oynamamıştır. Küreselleşme ekseninde sürekli dönüşen uluslararası ilişkilerde, Türk-Rus ilişkileri de önemli bir dinamiği teşkil etmektedir. Ne var ki ortak gelecek potansiyeli ve işbirliği üzerinden geliştirilebilecek dış politik stratejilere dayanmak durumunda olan bu dinamiğin irdelenmesinde, Türk-Rus ilişkiler tarihi, son yılların küresel politik düzeni ile giderek artan bir öneme sahip olurken, bu alanın müstakil bir bilim sahası haline gelmesi, tarihi deneyimin ve gerçekliğin ötesinde gibi görünmektedir.

Kaynakça

- Acar, K. (2004). *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi’ne Kadar Rusya Tarihi*. Ankara: Nobel Yayını.
- Acar, K. (2004). *Resimlerle Rusya, Savaşlar ve Türkler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Armaoğlu, F. (1999). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1919-1995)*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Ataöv, T. (1968). Rus Devleti'nin Kuruluşu. *AÜSBF Dergisi* , 23 (4), 215-243.
- Ayverdi, S. (2012). *Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Braudel, F. (1996). *Uygurlukların Grameri*. (M. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge kitabevi.
- Davies, B. (2016). *The Russo-Turkish War, 1768-1774, Catherine II and the Ottoman Empire*. Londra, New York: Bloomsbury Academic.
- Davison, R. (1953). Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne. G. Crag, & F. Gilbert içinde, *The Diplomats 1919-1939*. Princeton.
- Dietrich, A. (2003). Ortaçağ Rus Medeniyeti. *Düşünen Siyaset* (17), 191-226.
- Gimbutas, M. (1971). *The Slavs*. London: Thames&Hudson.
- Gürsel, H. (1968). *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*. İstanbul: Ak Yayınları.
- Gürün, K. (2010). *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hayit, B. M. (2004), *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- İnan, A. (1963) “Türkistan’da 1916 Yılındaki Ayaklanma”, *Türk Kültürü*, C. 12, S. 1, 26-30.
- İnan, A. (1987). *Makaleler ve İncelemeler* (Cilt 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımvi.
- Jaeschke, G. (1981). 1919-1939 Yılları Arasındaki Türk-Rus Yakınlaşması Hakkında Bir İnceleme. (H. Zamantılı, Çev.) 08 14, 2017 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/101198> adresinden alındı
- Kafalı, M. (1970). Cuci Ulusu ve Ak-Orda (Altın-Orda) ve Gök-Orda Hanlıkları. *Tarih Dergisi* (24), 59-68.
- Kara, F (2011), “1916 Kırgız Büyük İsyanı: Ürkün”, *Turkish Studies*, C. 6, S. 2, 537-546.

- Karagöz Yerdelen, B. (2017a), “Harşit Savunması’nın Siyasi Önemi”, Harşit Vadisi, Mehmet Fatsa ve Mehmet Özmenli (ed.), İstanbul: Dokap Yayını, 119-130.
- Karagöz Yerdelen, B. (2017b). "Uluslararası İlişkilerde İmaj Kavramı ve Batı Nostaljisindeki bir Aksaklık Olarak Türk İmaji" Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, C. 1, S. 35, ss. 43-63, 16 Kasım 2017 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/kdeniz/issue/31306/330875> adresinden alındı.
- Keleş, E. (2009). Rusya’nın Sıcak Denizlere İnme Politikası (Alman Deniz Yüzbaşısı Stenzel’e Göre İstanbul’a En Kısa Yol). *Tarih Araştırmaları Dergisi* , 28 (46), 89-142.
- Kocabaş, S. (1989). *Tarihte Türk- Rus Mücadelesi Kuzeyden Gelen Tehdit*. İstanbul: Vatan Yayınları.
- Korkut, R. (1966). *Son Üç Asırda Türkiye İle İlgili Rus Politikası*. Ankara: Türkiye Fikir Ajansı.
- Kurat, A. (1987). *Rusya Tarihi - Başlangıçtan 1917’ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kurat, A. (2011). *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798–1919)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mandelstam, A. “Yirminci Yüzyılda Rusya’nın Akdeniz’e Çıkış Politikası”, *Ulus Gazetesi*, Çev. Nihat Erım, 01.11.1946.
- Milner-Gulland, R., & Dejevskiy, N. (1993). Rusya ve Sovyetler Birliği Tarihi. *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi* . (M. Çulhaoęlu, Çev.) İstanbul, Türkiye: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2008). *Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ragsdale, H. (1988). Evaluating the Traditions of Russian Aggression: Catherine II and the Greek Project. *The Slavonic and East European Review* , 66 (1), 91-117.
- Rowland, D. (1996). Moscow-The Third Rome or the New Israel? *The Russian Review* , 55 (4), 591-614.
- Sazanov, S. (2002), *Kader Yılları, S. Sazonov’un Anıları*, Çev. Betil Önuçak, İstanbul: Derin Yayınları.
- Togan, Z. V. (1981), Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, İstanbul: Enderun Kitapevi.
- Topsakal, İ. (2016). Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* , 3 (2), 33-53.
- Torayev, D. (2016), 100. Yılında Orta Asya’da 1916 İsyanı ve Günümüz Açısından Değerlendirilmesi, https://www.academia.edu/32207950/100_YILINDA_ORTA_asya_Da_1916_%C4%B0SYANI_VE_G%C3%9CN%C3%9CM%C3%9CZ_A%C3%87ISINDAN_DE%C4%9EE_RLEND%C4%BOR%C4%BOLMES%C4%B0, Erişim Tarihi: 23.11. 2017.
- Uzunçarşılı, İ. (2011). *Osmanlı Tarihi Cilt 4*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vernadsky, G. (1959). *The Origins of Russia*. Oxford: Clarendon Press.
- Yetişgin, M. (2006). Rusların Türk Toprakları Üzerinde Yayılmasının Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (16), 671-702.
- Yılmaz, S., & Yakşı, A. (2016). Osmanlı Devleti’nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri. *TYB Akademi, Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi* (17), 9-57.
- Ziyayev, H. (2007), Türkistan’da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele, Çev. Ayhan Çelikbay, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

RUSYA’NIN KIRIM’A YÖNELİK NÜFUS POLİTİKASI

Cemile ŞAHİN*

Özet

Rusya’nın, kendi politikalarına ters düşen ve kendinden olmayan uluslara yönelik olarak uyguladığı baskı, zulüm, asimilasyon, zorunlu göç ve sürgünler şeklinde sıralanabilecek politikalar, Rus yayılmacılığının en etkili yöntemleri arasında yer almıştır. Kırım’ı ilhak ettikten sonra asıl amacı, bu bölgeyi Slavlaştırmak ve anavatanın bölünmez bir parçası haline getirmek olan Rusya, aynı politikaları burada da uygulamaya koymuştur. Rusya’nın Kırım Türklerine yönelik uygulamaları neticesinde, Kırım Türkleri için yıllarca sürecek göç, sürgün, acı ve dram dolu günler başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırım, Kırım Türkleri, Sürgün, Göç, Sovyet Rusya.

Russian Population Policy Towards Crimea

Abstract

Russia has applied repression, persecution, assimilation, forced migration and deportation against the nations which are non-Russian or oppose to Russia. These policies can be considered as the most effective tools of the Russian expansionism. After the annexation of Crimea, Russia, whose main goals were Slavification (Russification) and incorporation of this region into the state, pursued here the same policies. As a result of Russian policies, the Crimean Tatars have faced migration, deportation, suffering and days full of agony.

Key Words: Crimea, Crimean Tatars, Exile, Migration, Soviet Russia.

Giriş

Karadeniz’in kuzeyinde Azak Denizi’nin güneyinde yer alan ve Karadeniz hâkimiyetinin sağlanmasında önemli bir rol oynayan Kırım Yarımadası, tarih boyunca çeşitli milletlere ev sahipliği yapmıştır. Oldukça stratejik bir öneme sahip olan bölge, asırlardır çeşitli Türk kavimlerinin de ilgi odağı olmuştur. Orta Asya’dan batıya doğru Türk göçlerinin devam ettiği dönemlerde başta Hunlar olmak üzere Alanlar, Hazarlar, Peçenekler, Kıpçaklar ve Tatarlar gibi birçok Türk topluluğu Kırım’a gelerek, burasını yurt edinmeye çalışmışlardır.

Kırım bölgesi, XIII. yüzyılda önce Cengiz Han’ın ardından da Altın Orda Devleti’nin kurucusu Batu Han’ın hâkimiyeti altına girmiştir. Bundan sonra bölgeye Tatar göçleri başlamış ve bölge, Tatarların sistemli bir şekilde yerleşimine sahne olmuştur. XIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren bir Tatar yurdu haline gelen bölgede, Berke Han’ın Müslüman olmasıyla birlikte İslamiyet de yayılmaya başlamıştır. Neticede bölgenin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı üzerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir.

Altın Orda Devleti’nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan hanlıklardan biri olan Kırım Hanlığı, 1438’li yıllarda Hacı Giray tarafından merkez Bahçesaray olmak üzere kurulmuş olup, anavatanı Kırım bölgesidir. Altın Orda Devleti’nin mirası olarak tarih sahnesine çıkan ve yaklaşık 300 yıl varlığını devam ettiren Kırım Hanlığı, özellikle Karadeniz’in kuzeyindeki siyasi gelişmelerde etkileyici ve belirleyici bir konuma sahip olmuştur⁷¹. Hacı Giray’ın ölümünden sonra Kırım Hanlığı’nda başlayan taht kavgaları neticesinde, Karadeniz hâkimiyetini sağlamak isteyen Osmanlı Devleti tarafından Osmanlı tabiiyet altına alınmış ve böylece Kırım Hanlığı için Kırım’ın Ruslar tarafından ilhak edildiği 1783 tarihine kadar yaklaşık üç asır devam edecek Osmanlı himayesi başlamıştır⁷².

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin iç karışıklıklarla uğraştığı ve zor günler geçirdiği dönemlerde, Kırım’daki Osmanlı nüfuzu da sarsılmış ve padişaha bağlı hanlar ile bunların muhalifleri arasında

* Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, csahin@bandirma.edu.tr

⁷¹ Özcan, Kemal, (2005), “Kırım Hanlığı’nın Kuruluş Süreci: Yarımada Tatar Hâkimiyetinin Tesisi”, *Karadeniz Araştırmaları*, S.5, s.36.

⁷² İnalıcık, Halil, (2002), “Kırım/Kırım Hanlığı”, *İslam Ansiklopedisi*, C.XXV, s.450-453.

mücadeleler başladığı gibi, kuzeyde Ruslar da büyük bir tehdit haline gelmiştir. XVII. yüzyılın sonlarında Doğu Avrupa'daki güç dengelerinin değişmesi, Karlofça ve Azak'taki mağlubiyetler sonucunda Osmanlıların gerilemesi, Rusların güçlenmesi ve iç zaafiyetin artması gibi sebeplerle bu dönemde Kırım Hanlığı, ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda açıkça gerilemeğe başlamıştır⁷³.

Rus Çarlığı, coğrafi konumu itibari ile önce Karadeniz'in kuzeyini ele geçirmek sonra da batıda Boğazlara ve Balkanlar'a, doğuda Kafkasya'ya hâkim olarak güneye inme siyasetini takip etmiştir. Jeopolitik konumu itibari ile Kırım, Rus topraklarının Karadeniz ve Akdeniz havzasına açılmasının tek yoludur⁷⁴. Ayrıca Kırım, Rusya'nın Karadeniz'deki askeri ve ticari üssü olacağı gibi, aynı zamanda Rusya'nın, kendisine karşı mücadele eden Kuzey Kafkasya halklarını denizden kuşatmasına imkân sağlayacak stratejik bir noktadadır. Bu nedenle Rusya, Kırım'ı ilhak ederek, bölgede iktidarının kurulması ve daimi olması doğrultusunda hareket etmiştir⁷⁵.

Çarlık Rusyası Döneminde Kırım Türklerine Yönelik Uygulamalar

Rusya, Kırım'ın ilhakından sonra bölgede iktidarının yerleşmesi ve kalıcı olması için hemen harekete geçmiş, bölgenin idaresi, nüfusu, toprak sistemi ve kültürel alanlarında çok yönlü sömürge, iskân ve asimile politikası izlemeye başlamıştır. Takip edilen politikanın esasını; demografik üstünlük sağlamak, bölgenin verimli kaynaklarına sahip olmak, Osmanlı Devleti'ne taraftar olan kitleyi her ne şekilde olursa olsun bölgeden uzaklaştırmak, Müslüman nüfusun dini ve kültürel değerlerini bozmak ve böylece onların dinamizmini sağlayan bu değerlerden kopararak Ruslaştırılmasına zemin hazırlamak oluşturmuştur⁷⁶.

Kırım'daki Türk kimliğini ve Türk izlerini silmek amacıyla, öncelikle yer isimlerini değiştirme yoluna gitmiştir. Buna göre; Kırım “Tavrida”, Akmescid “Simferopol”, Gözleve “Yevpatoriya”, Kefe “Feodosiya” ve eski bir Tatar köyü olan Akyar üzerine yeni kurulmuş olan liman şehri de “Sivastopol” olarak isimlendirilmiştir. Diğer yandan Kırım'ı, Rus anavatanının gerçek ve bölünmez bir parçası haline getirebilmek amacıyla Kırım Devleti'ne, han sülalesine, ülkeden kaçan ya da sürgüne gönderilenlere ait olan Kırım toprakları müsadere edilerek, Ruslara verilmiş veya satılmıştır. Araziler üzerinde bulunan ve gerçek sahibi olan insanlar dikkate alınmamıştır. Kırım Hanlığı döneminde toprak satışları yazılı belgelerden ziyade geleneksel usullere dayandığından ve mevcut yazılı belgelerin çoğunluğu karışıklık ortamında kaybolduğundan, Kırım Türkleri toprakların kendilerine ait olduğunu ispat edememişler ve toprakları ellerinden alınarak topraksız bir hale getirilmişlerdir. Sonuçta, Kırım'ın ilhakından sonra başta Rus ve Ukraynalılar olmak üzere çok sayıda Ermeni, Rum, Yahudi, Bulgar, Sırp, Alman, Leh ve diğerleri Kırım'a yerleştirilmiş ve böylece 1850'lere gelmeden kolonistlerin toplam nüfusu 70.000'i geçmiştir. 1917'ye kadar en az yirmi iki millete mensup kolonist Kırım topraklarına yerleşmiş olup, Rus kolonizasyonunun ve Kırım Tatar göçlerinin boyutlarına bağlı olarak, Kırım'ın yerli olmayan nüfusu artık çoğunluk haline gelmiştir⁷⁷. Görüldüğü gibi Rusya, Kırım'ı ilhak ettikten sonra burada müstemele siyaseti takip ederek yerli adli, idari ve eğitim kurumlarını lağvetmiş, kültürel değerleri tahribata uğratmış, yerli halka sosyal ve dini tehditler koymuştur. Bu siyaset, Kırım Türklerinin bu dönemden itibaren başlayan ve belirli aralıklarla 1900'lü yıllara kadar devam eden kitlesel göç hareketlerinin de başlangıcını oluşturmuştur⁷⁸. Kırım'ın Rusya'ya ilhakından sonra, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, Kırım Hanlığı nüfusunun üçte ikisi Osmanlı topraklarına göç etmiş olup, Kırım'ın nüfusu yaklaşık olarak 100.000 kişi azalmıştır⁷⁹.

Rusya, Kırım ve Kafkas toplumlarını ilk aşamada Hıristiyanlaştırma, ikinci aşamada ise Ruslaştırma politikası doğrultusunda; yerli halkı baskı, şiddet, propaganda veya menfaat yoluyla Hıristiyan-

⁷³ Karakuş, Y. Bünyamin, (2007), *Osmanlı-Kırım Münasebetleri Çerçevesinde 2. Viyana Kuşatması*, Eskişehir, Eskişehir Kırım Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yay., s.36-37.

⁷⁴ İpek, Nedim, (2006), *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon, Serander Yay., s.27.

⁷⁵ Çapraz, Hayri, (2006), “XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyasının Kırım Politikası”, *Karadeniz Araştırmaları*, S.11 s.59.

⁷⁶ Saydam, Abdullah, (1993), *Kafkasya'da Bağımsızlık Mücadeleleri ve Türkiye*, Trabzon, KTÜ Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Araştırma Merkezi, s.50.

⁷⁷ Kırımılı, Hakan, (1996), *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, Ankara, TTK Yay., s.5-11; Başer, Alper, (2010), “Kırım'da Rus Kolonizasyonu (1783-1850)”, *Karadeniz Araştırmaları*, S.24, s.36-38; Çapraz, Hayri, (2006), s.62-64.

⁷⁸ Arıkan, Sabri, (1994), *Kırım'daki Soykırımı Unutmayınız*, Ankara, s.20-21.

⁷⁹ Grigorianz, Alexandre, (1999), *Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez*, İstanbul, Sabah Yay., s.75-81; Fisher, Alan, (2009), *Kırım Tatarları*, İstanbul, Selenge Yay., s.128-130.

laştırmaya çalışmak, ticaret ve ulaşım merkezlerine Rus göçmenlerini iskân ederek yerli halka karşı üstünlük kurmalarını sağlamak, yerli halkı Rus göçmenlerinin yararına angaryaya zorunlu kılmak, ellerindeki tarım aletlerine ve hayvanlarına el koymak, yerli halka ait verimli arazileri, verimsiz ve kurak arazilerle değiştirerek, bunları Rus göçmenlerine tahsis etmek şeklinde sıralanabilecek uygulamalarda bulunmuştur. Karşı çıkanları ise katliam, devlet terörü ve sürgün yolu ile yani asimilasyon ve soykırım uygulayarak sindirmeye çalışmıştır⁸⁰.

Kısacası, XVIII. yüzyılda ve XIX. yüzyılın başlarında devam eden Osmanlı-Rus mücadelesi, Rusya'nın Kırım ve Kafkasya'yı işgal etmesi ile sona ermiştir. Rusların Kırım'ı istila etmelerinden sonra, göç ve sürgüne gönderme başta olmak üzere, Rus yayılmacılığının bir yöntemi olarak çeşitli politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Kırım ve Kafkasya bölgelerinde Müslüman nüfus çoğunluğu oluşturduğundan, işgal edilmiş olan bu bölgelerdeki nüfusun demografik dönüşümü “Rus Sömürge Siyaseti”nin ana unsurunu teşkil etmiştir. Bu siyasetin usulü ise; Müslümanların bölgeden sürülmeleri, alternatif olarak bu bölgelere Hıristiyanların yerleştirilmesi şeklinde olup, bu sadece savaş döneminde değil, barış döneminde de aktif bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Ruslar, Türklerle yaptıkları her barış anlaşmasında Müslümanların Osmanlı Devleti'ne gönderilmesini, buna karşılık, Hıristiyanların da Rusya'ya göç ettirilmesini içeren maddeyi anlaşmaya dâhil ettirmeye çalışmışlardır⁸¹. Sonuçta, 1783'te Kırım'ın Rusya'ya ilhakından hemen sonra Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne göçler başlamış ve bazen hızlanarak, bazen de yavaşlayarak yıllar boyunca devam etmiştir.

Görüldüğü gibi Rusya, Müslümanların tehcir edilmesi ve boşalan yerlere Hıristiyanların yerleştirilmesi siyasetiyle bölgedeki demografik dengeyi kırmayı başarmış, bölge büyük ölçüde slavlaştırılmıştır.

Rusya'nın demografik üstünlük elde etmek amacıyla uyguladığı politikanın esasları şu şekilde sıralanabilir⁸²;

- Rusya, ele geçirdiği bölgelere Rus köylülerini yerleştirebilmek için, bunlara arazi vermiş, vergi muafiyeti sağlamış ve kredi temin etmiştir,
- Bölgedeki Müslüman halkı Sibirya'ya veya Kafkasya dışındaki Rus memleketlerine göçe zorlamış, kabul etmeyenleri ise zorla Türkiye'ye göç ettirmiştir,
- Osmanlı Devleti ile İran'daki Ermeniler başta olmak üzere buralardaki Gayr-i Müslim nüfusu bölgeye yerleştirmek için her türlü yola başvurmuş ve Rus istihbarat görevlilerini de bu işler için görevlendirmiştir,
- Nüfus sayısında yeterince denge sağlanamadığı durumlarda ise Avrupa'dan göçmenler getirilmeye çalışılmıştır.

Rusya'nın egemenliği altındaki topraklarda yaşayan Müslümanlarla ilgili politikası sonucu, Osmanlı Devleti'ne doğru büyük bir göç dalgası başlamış ve çok sayıda Müslüman buldukları yerleri terk ederek, Anadolu'ya göç etmiştir. Göçlerin asıl nedeni siyasi olup, göç eden Müslüman halk canlarını, mallarını veya kimliklerini Rusya'nın doğrudan tehdidi altında hissettikleri için vatanlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Örneğin; Ruslar sadece Kırım'ı işgal etmekle kalmamış, Kırım Türkleri için topyekün bir imha siyasetini uygulamaya başlamışlardır. Bu siyaset doğrultusunda Kırım Hanlığı'nın idari ve adli organları, eğitim kuruluşları tamamen ortadan kaldırılmış, ülke yakılıp yıkılmış, halk her türlü haktan mahrum edilerek köle gibi muamele görmeye başlamıştır. Bu durum karşısında halkın birçoğu kitleler halinde o günkü imkânlarla çok zor şartlar altında göç etmişlerdir⁸³.

Kısacası, Çarlık Rusya döneminde Kırım'da, toprak yağmaları, müsadereler, katliamlar, sürgün, kolonizasyon, iktisadi ve dini baskılarla halkı göçe zorlayarak Kırım'ı öz sahiplerinden ayırma şeklinde sıralanabilecek politikalarla kendini gösteren Rus yayılmacılığı neticesinde, işgalden yaklaşık yüz yıl sonra Kırım Türklerinin % 47'si topraksız kalırken, binlerce Kırımlı da Kırım'ı terk etmek zorunda

⁸⁰ Nedim İpek, (2006), s.31; Gözaydın, Ethem Feyzi, (1948), *Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri*, İstanbul, s.68-70; Başer, Alper, (2010), s.36.

⁸¹ Firuzoğlu, Safarov Rafik, (1999), “Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Göçler”, *Osmanlı*, C.IV s.687; Sarısrı, Serdar, (2006), *Demografik Oyun Sürgün (1919-1923)*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yay., s.63.

⁸² Saydam, Abdullah, (1993), *Kafkasya'da Bağımsızlık Mücadeleleri ve Türkiye*, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, s. 57.

⁸³ Bektöre, Yalkın, (1990), *Tepreş*, Eskişehir, Eskişehir Kırım Folklor Derneği Yay., s.8; Arıkan, Sabri, (1994), s.20-42; Hablemitoğlu, Necip, (2002), *Kırım'da Türk Soykırımı*, İstanbul, IQ Yay., s.35 - 41.

kalmıştır⁸⁴.

Sovyet Rusya Döneminde Kırım Türklerine Yönelik Uygulamalar

İster Çarlık, ister Bolşevizm ya da Komünizm rejimi olsun, Rusların Kırım Türklerine yönelik “yok etme” politikası hiçbir dönem değişmemiştir. Sovyet Rusya’nın hâkimiyeti altına giren Kırım’da Sovyet rejimi, Çarlık döneminde olduğu gibi Kırım’ın Ruslaştırılması ve Kırım Türklerinin tedricen yok edilmesi politikası doğrultusunda hareket etmiş ve bunu da; kültür yoluyla tasfiye, yok ederek tasfiye, içten ve dıştan zor kullanarak sürgün etme yoluyla tasfiye metotlarını kullanarak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Sovyet Rusya’nın Kırım Türklerine yönelik başlatmış olduğu topyekûn imha siyasetini şu şekilde özetlemek mümkündür⁸⁵:

- 1920’de Kırım’ın Bolşeviklerin hâkimiyeti altına girmesinden sonra, öncelikle Milli Hükümet Başkanı Çelebi Cihan’ın, ardından diğer Türk aydınlarının katledilmeye başlamasıyla, Kırım Türklerine yönelik imha siyasetleri hız kazanmıştır. Bu doğrultuda iktidara getirilen Macar komünisti Bela Kun’un, korku ve dehşet siyaseti neticesinde 60-70 bin Türk kurşuna dizilmiş veya Sibiryaya sürgüne gönderilmiştir.

- Sovyet Rusya’nın Kırım Türklerine yönelik topyekûn imha siyaseti, Sovyet Hükümetinin uygulamış olduğu iktisat politikaları neticesinde ortaya çıkan suni kıtlıkla devam etmiştir. 1921 Kasımından 1922 Haziranına kadar devam eden açlık sonucunda, Sivastopol nüfusunun %11’i, Bahçesaray nüfusunun %55’i hayatını kaybetmiş, yaklaşık 100.000 kişi ölmüş, Kırım’ın nüfusu %21 oranında azalmış, 50.000 kişi de Kırım’dan göç etmiştir. Hayatını kaybedenlerin %60’ını Türkler oluşturmuştur.

- 1923-1927 yılları arasındaki beş yıllık süreçte ise, Kırım’ın muhtariyet haklarını korumak amacıyla harekete geçen 3500’den fazla Türk aydını kurşuna dizilmiş ya da sürgüne gönderilmiştir.

- Ardından 1929-1930’lu yıllarda yaşanan çiftçiliğin zorunlu kolektifleştirilmesi⁸⁶ faaliyetleri neticesinde, 40-50 bin Kırım Türk’ü Sibiryaya ve Urallar’ın işçi kamplarına sürgüne gönderilmiş, bunların büyük çoğunluğu buralarda hayatını kaybetmiştir.

- Sovyet Rusya’nın imha siyasetine karşılık, 1929’da çıkarılan Alakat İhtilali’nin çok kanlı bir şekilde bastırılması neticesinde, binlerce Kırım Türkü kurşuna dizilmiş ya da sürgüne gönderilmiştir.

- Sovyet Rusya’nın, zorunlu kolektifleştirme, Kırım mahsulüne ve hayvanlarına el koyma faaliyetleri neticesinde 1931-1933 yılları arasında yaşanan açlıkla birlikte yaklaşık 7 milyon insan hayatını kaybetmiştir.

Toplu imha siyaseti doğrultusunda bahsedilen katliamları gerçekleştiren Sovyet Rusya, bunlarla yetinmeyerek, Kırım Türklerine yönelik maddi ve manevi imha faaliyetlerine devam etmiş, 1931-1936 yılları arasında Müslüman din adamlarının tasfiyesine başlamıştır. Bütün dini önderler “sosyal parazit” ilan edilmiş, milliyetçilik ve ihtilal aleyhtarlığı ile suçlanan binlerce aydın ve din adamı, idam ya da sürgün edilmiş, camiler ve medreseler kapatılmıştır. “Sovyetleştirme” çalışmaları altında, Kırım Türklerinin milli edebiyat, folklor çalışmaları yasaklanmış, milli yaşayış, kültür ve aile geleneklerinin yok edilmesi yolunda hareket edilmiştir⁸⁷. Sovyet Rusya’nın geliştirdiği “Milliyetler Politikası” stratejisine bağlı olarak, halkların özgün tarih ve dilleri inşa edilerek, diğer Türkî halklarla bağlarının koparılması ve farklılaşmaları amaçlanmıştır⁸⁸.

Bolşeviklerin Kırım’a hâkim oldukları 1921-1941 yılları arasındaki 20 yıllık süreçte, Kırım’ın

⁸⁴ Arıkan, Sabri, (1994), s.13-14; Sarısır, Serdar,(2006), s.67.

⁸⁵ Hablemitoğlu, Necip, (2002), s.35-38; Arıkan, Sabri, (1994), s.23-24; Bektöre, Yalkın, (1990), s.8-9; Kırımlı, Hakan, (2002), “Kırım”, *DİA*, C.XXV, s.458-461; Sovyetler Birliği’nde Stalin dönemine ait şiddet, baskı ve ceza içeren sürgün kararları ile ilgili bilgi için bkz.: Bayraktar, Rasim, (Mart 2013), “Sovyetlerin Kurulum Sürecinde Stalinin Sürgün Kararları: Stalinizm-Gulag-Reperssiya-Ukaz”, *Türk Yurdu*, C.XXXIII, S.307, s.230.

⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Deutscher, Isaac, (1991), *Tarihin Ironileri*, İstanbul, Belge Yay., s.143-144.

⁸⁷ Paksoy, H. B., (1991), “Kırım Tatarları”, *Belgelerle Türk Tarihi*, S.72, s.74-75; Kalkan, Mustafa, (2007), *Sovyetler Birliği’nin ve Rusya Federasyonu’nun Orta Asya Üzerindeki Stratejik Planları*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yay., s.170-171.

⁸⁸ Aksakal, Hasan, (2009), “Stalin ve II. Dünya Savaşı Bağlamında Milliyetler Politikası”, *Karadeniz Araştırmaları*, C.6, S.21 s.24.

1917 yılındaki Türk nüfusunun yarısı imha edilmiş ya da sürülmüştür⁸⁹. Sovyet Rusya'nın Kırım Türklerine yönelik imha hareketleri sonraki süreçte de artarak devam etmiş ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında en acımasız şekilde, toplu sürgünler yoluyla uygulanmıştır.

Görüldüğü gibi, Rus yayılmacılığının bir yöntemi olarak kabul edilen ve Rus egemenliği altında yaşayan Müslümanların varlığı sorununa kesin çözüm getirecek tek çıkar yol olarak görülen “sürgüne gönderme politikası” ilk olarak Kırım'da uygulanmış ve sonraki yıllarda da sürgün politikası Ruslar tarafından etkin olarak kullanılmıştır. Ruslar, Kırım'daki uygulamalardan sonra, Kafkaslardaki işgalleri sırasında da sürgün politikasını etkili bir şekilde uygulamış olup Çerkes, Abaza, Ahıska, Çeçen, Kalmuk sürgünleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir⁹⁰.

18 Ekim 1921'de kurulan Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ÖSSC), 28 Temmuz 1946'da dağıtılarak, oblast yani vilayet statüsüne düşürülmüş, ardından 19 Şubat 1954 yılında ise Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır. Sürgündeki Kırım Türklerinin yer değiştirmelerine dönük ağır kısıtlamalar 1956 yılında hafifletilse de, Kırım'a dönüş için verilen iznin uygulanması, Sovyet makamlarına yapılan başvurulara rağmen zor ya da imkânsız olmaya devam etmiştir. Kırım Türkleri, Gorbaçov'un glasnost döneminde Kırım'a dönmeye başlasa da, yerel makamların ülkeye geri dönüşü engelleme çabaları karşısında, Kırım Türklerinin, 1987'de Moskova'da yapmış oldukları dört günlük eylem sonucunda, Kırım'a dönüş başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile 12 Şubat 1991 yılında Ukrayna'ya bağlı olarak, özerk bir Kırım Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu dönemde de Kırım Türklerinin Kırım'a dönüşü devam etmiş, ancak yeni hükümet, geri dönen Kırım Türklerini yönetime almamıştır⁹¹. Çalışmamızın başında da ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız gibi; 1783'te Kırım bölgesinde nüfusun yaklaşık %95'ini oluşturan Kırım Türklerinin oranı, aşağıdaki grafikte de görüleceği üzere Rusların, bölgedeki Kırım Türklerinin nüfusuna yönelik olarak uyguladıkları yok etme politikası neticesinde %50'lere kadar düşmüş, özellikle sürgün yıllarında yok denilebilecek seviyeye inmiştir. Sonraki süreçte zor da olsa geri dönüşlerin başlamasıyla beraber, 90'lı yıllardan itibaren artmaya başlamış, 2000'li yıllarda %12 seviyelerine ulaşmıştır. Günümüzde ise yaklaşık %15 civarında bir nüfusa sahip olup, yerel parlamentoda ancak dört milletvekili ile çok alt bir düzeyde temsil edilmektedirler.

⁸⁹ Hablemitoğlu, Necip, (2002), s.37.

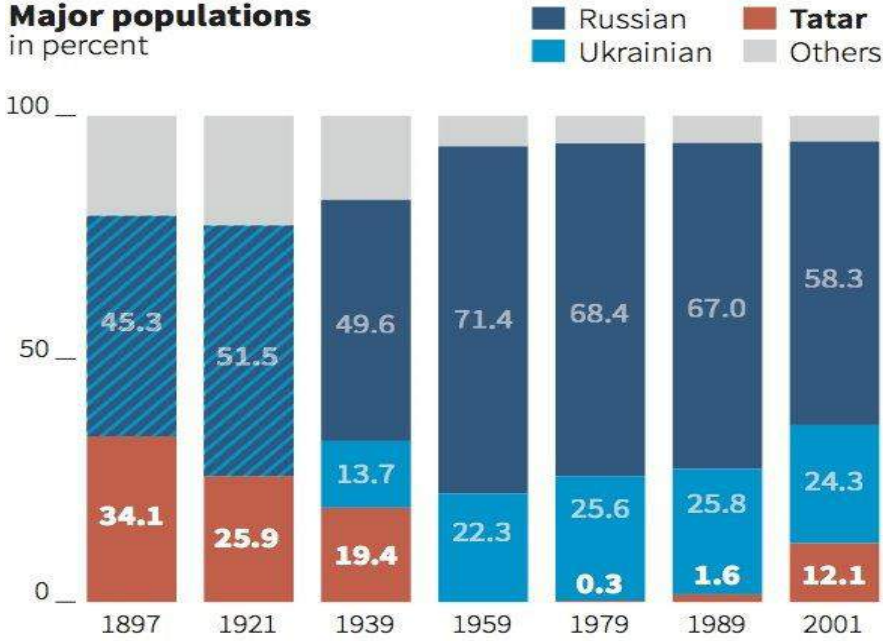
⁹⁰ Mc Carthy, Justin, (1995), *Ölüm ve Sürgün*, İstanbul, İnkılap Yay., s.19; Kolukırık, Suat, (2011), “Sürgün, Toplumsal Hafıza ve Kültürel Göç: ABD'deki Ahıska Türkleri Üzerine Bir Araştırma”, *Bilgi*, S.59, s.168; Fisher, Alan, (2009), s.235-240.

⁹¹ Kireççi, M. Akif -Tezcan, Selim, (2015), *Kırım'ın Kısa Tarihi*, Ankara, SFN Yay., s.56-59.

Crimean population

A look at the historical composition of Crimea's population.

Major populations in percent

Sources: Census data (Simferopol 1989) via “Crimea”, by Maria Drohobycky; 1959 Soviet Census; State Statistics Committee of Ukraine, 2001 census

C. Inton, 14/03/2014

REUTERS

Kaynak: <http://www.businessinsider.com/crimea-demographics-chart-2014-3> (erişim tarihi:10.10.2017)

Nihai hedefi, güneye inme politikasının ayrılmaz bir parçası olup, kendisi için hareket sahası olarak gördüğü Kırım bölgesindeki Türk varlığına son vermek olan Rusya, bilindiği gibi, 2013 Ukrayna Krizi doğrultusunda Kırım'ı ikinci kez ilhak etmiştir. Son gelişmelerin yakından ilgilendirdiği grupların başında gelen Kırım Türkleri, doğal olarak Rusya'ya bağlanmaya karşı çıkmakta ve sivil direnişlerini sürdürmektedirler. Kırım'ın fiilen Rusya'da kalması durumunda, “tarih tekerrürden ibarettir” varsayımından da hareketle, Kırım Türkleri için ciddi baskıların ve göçlerin yeniden yaşanma olasılığı oldukça yüksektir.

Sonuç

Coğrafi konumu itibari ile önce Karadeniz'in kuzeyini ele geçirmek sonra da batıda Boğazlara ve Balkanlar'a, doğuda Kafkasya'ya hâkim olarak güneye inme siyasetini takip eden Rusya için, jeopolitik konumu başta olmak üzere, iklimi, doğal kaynakları gibi nedenlerle Kırım, vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Kırım, Rus topraklarının Karadeniz ve Akdeniz havzasına açılmasının tek yolu olup, Rusya'nın Karadeniz'deki askeri ve ticari üssü olacağı gibi, aynı zamanda Rusya'nın, kendisine karşı mücadele eden Kuzey Kafkasya halklarını denizden kuşatmasına imkân sağlayacak stratejik bir noktadadır. Bu nedenle Rusya, Kırım'ı ilhak ederek, bölgede iktidarının kurulması ve daimi olması doğrultusunda hareket etmiştir.

Rusya, Kırım'ın ilhakından sonra bölgede iktidarının yerleşmesi ve kalıcı olması için hemen harekete geçmiş, bölgenin idaresi, nüfusu, toprak sistemi ve kültürel alanlarında çok yönlü sömürge, iskân ve asimile politikası izlemeye başlamıştır. Takip edilen politikanın esasını; demografik üstünlük sağlamak, bölgenin verimli kaynaklarına sahip olmak, Osmanlı Devleti'ne taraftar olan kitleyi her ne şekilde olursa olsun bölgeden uzaklaştırmak, Müslüman nüfusun dini ve kültürel değerlerini bozmak

ve böylece onların dinamizmini sağlayan bu değerlerden koparılarak Ruslaştırılmasına zemin hazırlamak oluşturmuştur

İster Çarlık, ister Bolşevizm ya da Komünizm rejimi olsun, Rusların Kırım Türklerine yönelik “yok etme” politikası hiçbir dönem değişmemiştir. Sovyet Rusya’nın hâkimiyeti altına giren Kırım’da Sovyet rejimi, Çarlık döneminde olduğu gibi Kırım’ın Ruslaştırılması ve Kırım Türklerinin tedricen yok edilmesi politikası doğrultusunda hareket etmiştir.

Günümüzde ise, Ukrayna’da Kasım 2013’te başlayan iç kriz ve sonrasında yaşanan gelişmeler doğrultusunda, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin açıkladığı bir rapora göre, özellikle Kırım Türklerine yönelik olarak artan insan hakları ihlalleri, tehditler ve hoşgörüsüzlük ortamı neticesinde bölgeden yeniden göçler başlamıştır.

Kısacası, tarihsel süreç içerisinde Rusya’nın Kırım Türklerine yönelik olarak çeşitli şekillerde uyguladığı toplu imha siyaseti neticesinde Kırım Türklerinin sayısı oldukça azalmış ve Kırım, bir Slav bölgesi haline getirilmiştir.

KAYNAKÇA

AKSAKAL, Hasan, “Stalin ve II. Dünya Savaşı Bağlamında Milliyetler Politikası”, *Karadeniz Araştırmaları*, C.6, S.21, 2009, s. 23-30.

ARIKAN, Sabri, *Kırım’daki Soykırımı Unutmayınız*, Ankara, 1994.

BAŞER, Alper, “Kırım’da Rus Kolonizasyonu (1783-1850)”, *Karadeniz Araştırmaları*, S.24, 2010, s.29-42.

BAYRAKTAR, Rasim, “Sovyetlerin Kurulum Sürecinde Stalinin Sürgün Kararları: Stalinizm-Gulag-Reperssiya-Ukaz”, *Türk Yurdu*, C.XXXIII, S. 307, Mart 2013, s.230-238.

BEKTÖRE, Yalkın, *Tepreş*, Eskişehir Kırım Folklor Derneği Yay., Eskişehir, 1990.

ÇAPRAZ, Hayri, “XIX: Yüzyılda Çarlık Rusyasının Kırım Politikası”, *Karadeniz Araştırmaları*, S.11, 2006, s.57-70.

DEUTSCHER, Isaac, *Tarihin İronileri*, Belge Yay., İstanbul, 1991.

ERŞAHİN Seyfettin, “Rusya’da Müslümanlar: Tatar Kavimlerinin Tarihçesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, C.XXXV, 1996, s.561-602.

FİRUZUĞLU, Safarov Rafik, “Kırım ve Kafkasya’dan Osmanlı İmparatorluğu’na Göçler”, *Osmanlı*, C.IV, 1999, s.687-695.

FISHER, Alan, *Kırım Tatarları*, Selenge Yay., İstanbul, 2009.

GÖZAYDIN, Ethem Feyzi, *Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1948.

GRİGORİANTZ, Alexandre, *Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez*, Çev. Doğan Yurdakul, Sabah Yayınları, İstanbul, 1999.

HABLEMİTOĞLU, Necip, *Kırım’da Türk Soykırımı*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2002.

İNALCIK, Halil, “Kırım/Kırım Hanlığı”, *İslam Ansiklopedisi*, C.XXV, 2002, s.447-458.

İPEK, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yay., Trabzon, 2006.

KALKAN, Mustafa, *Sovyetler Birliği’nin ve Rusya Federasyonu’nun Orta Asya Üzerindeki Stratejik Planları*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2007.

KARAKUŞ, Y. Bünyamin, *Osmanlı-Kırım Münasebetleri Çerçevesinde 2. Viyana Kuşatması*, Eskişehir Kırım Türkleri

Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, Eskişehir, 2007.

KIRIMLI, Hakan, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, TTK Yay., Ankara, 1996.

KIRIMLI, Hakan, “Kırım”, *DİA*, C. XXV, 2002, s.458-465.

KİREÇÇİ, M. Akif, TEZCAN, Selim, *Kırım'ın Kısa Tarihi*, SFN Yay., Ankara, 2015.

KOLUKIRIK, Suat, “Sürgün, Toplumsal Hafıza ve Kültürel Göç: ABD'deki Ahıska Türkleri Üzerine Bir Araştırma”, *Bilig*, S.59, 2011, s.167-190.

MC CARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Yay., İstanbul, 1995.

ÖZCAN, Kemal, “II. Dünya Savaşı Sırasında Kırım Türklerinin Almanlarla İlişkileri Meselesi Üzerine”, *Karadeniz Araştırmaları*, S.4, 2005, s.65-78.

PAKSOY, H. B., “Kırım Tatarları”, *Belgelerle Türk Tarihi*, S.72, 1991, s.72-75.

SARISIR, Serdar, *Demografik Oyun Sürgün (1919-1923)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2006.

SAYDAM, Abdullah, *Kafkasya'da Bağımsızlık Mücadeleleri ve Türkiye*, T.C. Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, Trabzon, 1993.

<http://www.businessinsider.com/crimea-demographics-chart-2014-3> (erişim tarihi:10.10.2017)

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ: SAVUNMA İŞBİRLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Cenk ÖZGEN*

1. Giriş

Türkiye ve Rusya Soğuk Savaş döneminden beri farklı savunma ittifakları içerisinde yer almaktadır. Doğal olarak iki kutuplu dönemin koşullarında taraflar arasında savunma işbirliği kapsamında değerlendirilebilecek faaliyetler sınırlı düzeyde kalmıştır. Ne var ki Soğuk Savaş sonrası süreçte bu durumun değiştiği görülmektedir. Türkiye, ilki 1992 yılında olmak üzere muhtelif antlaşmalar altında Rusya'dan kayda değer miktarda askeri malzeme tedarik etmiştir. Yakın dönemde imzalandığı açıklanan uzun menzilli S-400 Triumf (NATO kodu: SA-21 Growler) hava ve füze savunma sistemi antlaşması ise bu kapsamdaki ilişkilere yeni bir boyut katmıştır. Soğuk Savaş sonrası iki ülke arasındaki savunma işbirliğinin bir diğer ayağında ise birleşik harekâtlar yer almaktadır. Türkiye ve Rusya Montrö Rejimi'nin korunmasını ve Karadeniz güvenliğinin sahilgar ülkelerce sağlanmasını savunmaktadır. Bunun yansıması olarak tarafların özellikle Karadeniz'de deniz güvenliğine yönelik faaliyetlerde işbirliğine gittikleri görülmektedir.

Bu çalışmada, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye-Rusya ilişkileri savunma işbirliği boyutuyla incelenmektedir. Savunma işbirliğinin salt silah ticareti boyutunun ele alındığı çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, silah ticaretinin başlangıcını oluşturan 1992 yılındaki antlaşmaya ve sonrasındaki muhtelif tedarik projelerine odaklanılmaktadır. İkinci bölümde, 2008 yılında hayata geçirilen Kornet-E tanksavar füze alımı projesine değinilmektedir. Üçüncü bölümde ise Eylül 2017'de imzalandığı açıklanan S-400 antlaşmasına ve bu konuda süregelen tartışmalara yer verilmektedir.

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) envanterinde Rus menşeli askeri malzeme geniş yer tutmaktadır. Türkiye, söz konusu askeri malzemenin önemli bir bölümünü doğrudan Rusya'dan tedarik etmiştir. Ancak 1990'lı yılların başında Batı ve Doğu Almanya'nın birleşmesi sonrasında NATO Güney Kanat Yardımı kapsamında transfer edilen veya farklı sözleşmeler altında Türkiye'nin üçüncü ülkelerden satın aldığı Rus menşeli askeri malzeme de bulunmaktadır. Konuyu sınırlandırma amacıyla çalışmada, sadece doğrudan Rusya'dan tedarik edilen askeri malzeme üzerinde durulmuştur. Yine konuyu sınırlandırma amacıyla Rus firmalarının Türkiye'de yarıştığı ama başarılı olamadığı savunma sanayii projeleri de inceleme dışı bırakılmıştır.

2. Silah Ticaretinin Başlangıcı

Soğuk Savaş dönemi koşullarında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında silah ticareti mevzu bahis dahi değildir. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesini izleyen süreçte durumun değiştiği ve Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin halefi konumundaki Rusya'nın silah ticareti konusunda ilişki kurduğu görülmektedir. 1990'lı yılların başında Türkiye, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde PKK terör örgütü ile yoğun bir mücadele içerisindeydi. Dolayısıyla bu yıllarda Türkiye'nin önceliği iç güvenlik harekâtlarında kullanılabilecek silah sistemlerindedir.

TSK'nın ihtiyaçlarını yakından takip eden Rusya, Nisan 1992'de 2 adet Mi-24 Hind taarruz ve 1 adet Mi-26 Halo ağır nakliye helikopterlerini Türkiye'ye getirerek yetkililere tanıtmıştır. Helikopterler düşük birim fiyatları ve hemen teslim edilebilme avantajlarıyla dikkat çekmektedir. Ancak helikopterlerin tedariki hususunda müspet bir gelişme olmamıştır. Öte yandan Rusya'nın bu beklenmeyen girişiminin ilgi uyandırdığı anlaşılmaktadır. Daha da önemlisiyse bu girişim iki ülke arasında silah ticareti alanında geniş işbirliği olanakları olduğunu göstermiştir. Bu atmosferde Türkiye'nin Rusya'dan silah alımına yönelik ilk resmi girişimi 28-31 Ekim 1992 tarihlerinde dönemin İçişleri Bakanı İsmet Sezgin ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Eşref Bitlis'in Moskova ziyaretleri sırasında gerçekleşmiştir. O dönem Rusya'nın Türkiye'ye bir miktar Eximbank kredi borcu bulunmaktadır. Ziyaret kapsamında bir bölümü söz konusu borca karşılık gelecek şekilde Türkiye'nin Rusya'dan 300 milyon dolar değerinde askeri malzeme almasına yönelik müzakereler yapılmıştır. Jandarma Genel Komutanlığı (JGnK)'nın ihtiyacına istinaden tedarik edilmesi düşünülen askeri malzeme içerisinde; Mi-17 genel maksat helikopterleri, BTR-60 ve BTR-80 tekerlekli zırhlı personel taşıyıcı (ZPT)'ları ile

* Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

muhtelif tipte piyade silah ve mühimmatı bulunmaktadır.⁹³ Literatürde müzakerelere konu olan piyade silah ve mühimmatına ilişkin kesin bilgi yer almamaktadır. Fakat TSK'nın envanteri dikkate alındığında muhtemel adaylar; AK-47 (Kalaşnikov) piyade tüfeği, PK (Biksi) makineli tüfeği, SVD/Dragunov (Kanas) keskin nişancı tüfeği, RPG-7 roketatarı ile bu silahlara ait mühimmatlardır.

Yukarıda belirtilen askeri malzemelerin tedarikine yönelik olarak Kasım 1992'de Türkiye ile Rusya arasında 300 milyon dolarlık bir antlaşma imzalanmıştır. Söz konusu antlaşmanın birinci bölümü 75 milyon dolarlık olup, bunun 60 milyon dolarlık kısmı Rusya'nın Eximbank kredi borçlarına sayılmıştır. Kalan 15 milyon dolarlık kısmın ise Türkiye'nin mal ve hizmet satışı ile karşılması öngörülmüştür.⁹⁴

Türkiye, Kasım 1993'te Rusya'nın Kazan Helicopters firması ile 65 milyon dolarlık bir antlaşma imzalamıştır. Antlaşma, 2'si hava ambulansı konfigürasyonunda olmak üzere, toplam 19 Mi-17IV/IV-A helikopterinin tedarikini kapsamaktadır. Üretici firma JP-4 yakıtı alacak şekilde modifikasyondan geçirilen helikoptere iki yıl garanti vermiştir. Kazan'ın Tataristan'daki tesislerinde üretilen helikopterlerden ilk altısı Mart 1995'te, diğerleri ise Haziran 1995'te teslim edilmiştir. Ancak Türkiye'ye uçurularak getirilen helikopterlerden bir kısmında görülen teknik sorunlar nedeniyle Mi-17'lerin nihai kabulleri 1996 yılında yapılmıştır.⁹⁵

Tamamı JnGK'nın envanterine giren Mi-17'ler güçlü ancak hantal helikopterlerdir. Basit yapılarıyla sert kullanım koşullarında dahi görev yapabilen Mi-17'ler, JGnK tarafından ağırlıklı olarak yük ve personel nakli ile idari hizmetlerde kullanılmaktadır. Halen JGnK'nın envanterinde 18 adet Mi-18 aktif görev yapmaktadır. Mi-17'lerden 1'i Hakkâri Dağ ve Komando Tugay Komutanlığı'na ait piste inişi sırasında kaza-kırım geçirmiş ve çıkan yangın sonucu helikopter kaybedilmiştir.⁹⁶

Batı menşeli hava araçlarını işletmeye aşına olan TSK, başlangıçta Mi-17'lerin bakım ve idamesinde sıkıntılar yaşamıştır. Hatta gerekli bakımların yapılamamasından ötürü 2004 yılında tedbir olarak helikopterlerin uçuşları durdurulmak zorunda kalınmıştır.⁹⁷ Bakım eksikliğinden ötürü Mi-17 filosunun atıl kalması ilgilileri harekete geçirmişse de bu alanda istenilen ilerleme uzun süre sağlanamamıştır. Nihayet 6 Mayıs 2010 tarihinde SSM ile Rusya'da yerleşik Oboronpron firması arasında söz konusu helikopterlerin depo seviyesi bakım (DSB) ve yenileştirmelerinin yapılmasına yönelik antlaşma imzalanmıştır. Proje kapsamında envanterdeki tüm helikopterler DSB'den geçirilmiştir.⁹⁸

1996 yılında Mi-17'lerin nihai kabullerini yapan Türkiye, izleyen süreçte muhtelif projeler altında söz konusu helikopterlerin modernizasyonuna yönelik girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamdaki ilk girişim iç güvenlik harekâtlarında görev alan helikopterlerin PKK'nın kullandığı kızılötesi/ısı güdümlü hava savunma füze sistemlerine karşı bekasının sağlanması amacıyla kızılötesi bastıcı (IR Suppressor) kitleriyle donatılmasıdır. SSM'nin Macaristan'ın Danubian Aircraft Company (DAC) firmasından 2 milyon dolar bedelle tedarik ettiği kitlerin montaj işlemleri Aralık 1998'de tamamlanmıştır.⁹⁹ İlerleyen dönemde helikoptere AN-ALQ-144 IR karıştırıcı ve SAMP-60 karşı tedbirler (chaff/flare) dağıtıcı sistemi de monte edilmiştir.¹⁰⁰ Son olarak, 2008 yılında SSM'nin ASELSAN'ın yükleniciliğinde JGnK'nın envanterindeki genel maksat helikopterlerine yönelik başlattığı “Jandarma Helikopter Modernizasyonu” Projesi altında 18 adet Mi-17 modernize edilmiştir.¹⁰¹

Piston motorlu Mi-4'lerin (NATO kodu: Hound) yerini almak üzere geliştirilen Mi-8 (NATO kodu: Hip), ilk uçuşunu 1961 yılında gerçekleştirmiştir. Sovyetler Birliği, Afganistan'daki çatışmalardan elde edilen deneyimler ışığında envanterdeki Mi-8'leri kapsamlı bir modernizasyon programına tabi tutmuştur. Modernizasyon sonrasında Mi-8TV olarak adlandırılan helikopter, yurtdışında Mi-17 (NATO kodu: Hip-H) adıyla pazarlanmaya başlanmıştır. Bu iki model arasında gözle görünür en önemli fark kuyruk rotorunun sağ taraftan sol tarafa alınmasıdır. Dünyanın birçok ülkesinde hizmet

⁹³ Başara, Levent, (1999), “Türkiye Semalarında Dönen Kanatlar”, *Savunma ve Havacılık*, C. 13, S. 75, s. 48.

⁹⁴ Başara, (1999), s. 48.

⁹⁵ Sünnetçi, İbrahim, (2003a), “Kanatlar Dönmeye Devam Ediyor...-I”, *Savunma ve Havacılık*, C. 18, S. 100, s. 68.

⁹⁶ Sünnetçi, (2003a), s. 70.

⁹⁷ Airport Haber, “Türkiye'nin Mi-17 Kurnazlığı Pahalya Patladı”, <http://www.airporthaber.com/havacilik-haberleri/turkiyenin-mi17-kurnazligi-pahalya-patladi-31437h.html>, (erişim tarihi 15.10.2017).

⁹⁸ Savunma Sanayii Müsteşarlığı, “Mi-17 Helikopterleri Depo Seviyesi Bakımı (Mi-17 DSB)”, <http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/projeler/Sayfalar/proje.aspx?projelD=104>, (erişim tarihi 15.10.2017).

⁹⁹ Sünnetçi, İbrahim, (2003b), “Helikopter Elektronik Harp Sistemi Projesi”, *Savunma ve Havacılık*, C. 17, S. 98, s. 76.

¹⁰⁰ Sünnetçi, (2003b), s. 70.

¹⁰¹ Savunma Sanayii Müsteşarlığı, “Jandarma Helikopter Modernizasyonu”, <http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/projeler/Sayfalar/proje.aspx?projelD=101>, (erişim tarihi 15.10.2017).

veren Mi-17, çift motorlu orta sınıf bir genel maksat helikopteridir. 3 kişilik mürettebat tarafından uçurulan helikopter, 24 asker veya 4.000 kg yük taşıma kapasitesine sahiptir.¹⁰² Hizmete girdiği tarihten sonra muhtelif modernizasyon programlarından geçirilen Mi-17'lerin TSK'nın da envanterine giren modeli Mi-17IV olarak adlandırılmaktadır. Bu modelin en dikkat çekici özelliklerinden biri yüksek irtifada emniyetli uçuş yapılmasını sağlayan TV3-117VM turboşaft motorlarıyla teçhiz edilmiş olmasıdır.¹⁰³ Tablo-1'de Mi-17'in teknik özellikleri yer almaktadır.

Tablo-1 Mi-17¹⁰⁴

Üretici	Mil
Mürettebatı	3 kişi
Gövde Uzunluğu	18.4 m
Rotor Çapı	21.3 m
Yüksekliği	4.86 m
Boş Ağırlığı	7.200 kg
Azami Kalkış Ağırlığı	13.000 kg
Azami Hızı	250 km/sa
Azami Menzili	520 km
Servis Tavanı	5.000 m
Azami Hover İrtifası	1.760 m
İtki Sistemi	2x1434 kW Klimov TV3-117MT turboşaft
Havada Kalış Süresi	2 sa 30 dk
Taşıma Kapasitesi	24 asker veya 4000 kg yük

1990'lı yıllarda Türkiye-Rusya silah ticaretinin bir diğer ayağını zırhlı araç alımları oluşturmaktadır. Bu dönemde Türkiye, Rusya'dan BTR-60 ve BTR-80 tekerlekli ZPT'ler tedarik etmiştir. BTR serisi ZPT'ler özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde icra edilen iç güvenlik harekâtlarında eksikliği hissedilen tekerlekli zırhlı araç ihtiyacına çözüm olarak düşünülmüştür. Ancak ihtiyacın tam anlamıyla karşılandığını söylemek mümkün değildir. Zira Rusya'nın engin bozkırları göz önünde bulundurularak tasarlanan BTR'ler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin dağlık coğrafyası ve dar yollarında gerek düşük motor güçleri gerekse büyük dönüş çapları nedeniyle hantal kalmıştır. Nitekim Türkiye, izleyen süreçte yeni tekerlekli zırhlı araçları projeleri başlatmıştır. Farklı kaynaklarda Rusya'dan alınan araç sayısına ilişkin çelişkili rakamlar verilmekle beraber, zaman içerisinde 400'e yakın BTR-60'ın ve 200'ün üzerinde BTR-80'in Kara Kuvvetleri Komutanlığı (KKK) ve JGnK'nın envanterine girdiği tahmin edilmektedir. Bu noktada envantere giren BTR-60'ların 300'ünün Güney Kanat Yardımı kapsamında 1990-1992 arasında Doğu Almanya'dan tedarik edildiğini not düşmek gerekir.¹⁰⁵

Türkiye, kullanıcıdan gelen geri dönüşler doğrultusunda envanterdeki BTR-60'ları modernize etmiştir. BMC firması tarafından gerçekleştirilen modernizasyon kapsamında yetersiz gücü ve yüksek yakıt tüketimiyle eleştirilen benzinli motor, 4 silindirli Cummins dizel motor ile değiştirilmiştir. Hema transmisyon ile de donatılan araçların menzili 400 km'den 1.000 km'ye çıkarılmıştır. Bilahare mayın tehdidine karşı araçların alt zırhları da güçlendirilmiştir.¹⁰⁶

NATO ile yaşanabilecek bir savaşta muhtemel harekât alanlarının daha ziyade geniş düzlükler olacağını değerlendiren Sovyetler Ordusu, hareket kabiliyetlerinin üstünlüğünden ötürü tekerlekli zırhlı araçlara büyük önem vermiştir.¹⁰⁷ Bu anlayışın ürünü olarak 6x6 konfigürasyonundaki BTR-

¹⁰² Atalan, Sami, (2011), *Dünya Askeri Teknolojiler Ansiklopedisi, Modern Hava Sistemleri*, İstanbul, Dstil Tasarım, s. 238.

¹⁰³ Global Security, "Mi-171 (Mi-17-IV/Mi-8MTV/Mi-8ANT)", <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/mi-171.htm>, (accessed on 14.10.2017).

¹⁰⁴ Atalan, (2011), s. 238.

¹⁰⁵ Sünnetçi, İbrahim, (2007), "Türkiye Mayına Dayanıklı Araç Alıyor", *Savunma ve Havaçılık*, C. 21, S. 124, s. 114.

¹⁰⁶ Sünnetçi, (2007), s. 114.

¹⁰⁷ Atalan, Sami, (2012), *Dünya Askeri Teknolojiler Ansiklopedisi, Modern Kara Sistemleri: Taarruz ve Taarruz Destek Silahları*, İstanbul, Dstil Tasarım, s. 208.

152'lerin yerini almak üzere 1950'lerin sonlarında geliştirilme çalışmalarına başlanılan BTR-60, ilk kez 1961 yılında kamuoyunun karşına çıkmıştır. BTR-60, Sovyetler Ordusu'nda hizmete giren ilk 8x8 ZPT olma özelliğine sahiptir. Zaman içerisinde niceliksel açıdan Sovyet Ordusu'ndaki en önemli zırhlı araç durumuna gelen BTR-60, sadece kara kuvvetleri tarafından değil, deniz piyadeleri tarafından da standart ZPT olarak seçilmiştir. Yine araç Sovyetler Birliği'nin müttefiki birçok ülke silahlı kuvvetlerinin envanterine de girmiştir. 1960'lı yıllar boyunca geliştirme çalışmalarına devam edilen BTR-60'ın bir süre sonra PB modelinin üretimine başlanılmıştır.¹⁰⁸ BTR-60PB, 2 kişilik mürettebata ilave olarak 14 piyade taşıma kapasitesine sahiptir. Muharebe ağırlığı 10.300 kg'a ulaşan araç ana silah olarak 14.5 mm'lik KVP, yardımcı silah olarak ise 7.62 mm'lik PKT makineli tüfeği ile donatılmıştır. BTR-60PB'nin öne çıkan özelliklerinden biri amfibik olmasıdır. Araç su içinde 10 km/sa hızla ilerleyebilmektedir.¹⁰⁹ Tablo-2'de BTR-60B'nin teknik özellikleri yer almaktadır.

Tablo-2 BTR-60PB¹¹⁰

Üretici	Arzamas
Mürettebatı	2+14 kişi
Uzunluğu	7.56 m
Genişliği	2.83 m
Yüksekliği	2.31 m
Muharebe Ağırlığı	10.300 kg
Azami Hızı	80 km/sa
Menzili	500 km
Motor	2x90 BG GAZ-49B (Benzinli)
Dik Engel Aşma	0.4 m
Hendek Atlama	2 m
Sudan Geçiş	Amfibik (Su hızı 10 km/sa)
Silahları	Ana silah: 1x14.5 mm KVP makineli tüfek, Yardımcı silah: 1x7.62 mm PKT makineli tüfek

BTR-60'ın eksikliklerini dikkate alan Sovyetler Birliği, 1971 yılında BTR-70'i tasarlamaya başlamıştır. Beş yıl sonra hizmete giren BTR-70'den sonra ise çalışmalar BTR-80'e kaymıştır.¹¹¹ BTR-70 temel alınarak geliştirilen BTR-80, daha büyük şasesi, bina üstlerindeki hedefleri ateş altına almayı sağlayan taret ve güçlü motoru ile öncülleri BTR-60 ve BTR-70'den üstün bir araçtır. İlk kez 1984 yılında hizmete giren BTR-80'yi, BTR-60 ve BTR-70'ten ayıran en önemli özelliklerinden biri benzinli iki motor yerine, dizel tek motorla teçhiz edilmiş olmasıdır.¹¹² Araç ön kısmında 12.7 mm'lik mühimmata dayanacak şekilde tasarlanmıştır. Ancak yan ve alt kısımlardaki zırh koruması oldukça düşüktür. BTR-80, 3 kişilik mürettebata ilave olarak 7 piyade taşıma kapasitesine sahiptir. Muharebe ağırlığı 13.600 kg olan araç ana silah olarak 14.5 mm'lik KVPT, yardımcı silah olarak ise 7.62 mm'lik PKTM makineli tüfeği ile donatılmıştır. Öncülleri gibi amfibik olan BTR-80, suda 9 km/sa hız yapabilmektedir.¹¹³ Tablo-3'te BTR-80'in teknik özellikleri yer almaktadır.

Tablo-3 BTR-80¹¹⁴

¹⁰⁸ Global Security, “BTR-60 Armored Personnel Carrier”, <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/btr-60.htm>, (accessed on 14.10.2017).

¹⁰⁹ Atalan, (2012), s. 208.

¹¹⁰ Atalan, (2012), s. 208.

¹¹¹ Atalan, (2012), s. 209.

¹¹² Global Security, “BTR-80 (GAZ 5903) Armored Personnel Carrier”, <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/btr-80.htm>, (accessed on 14.10.2017).

¹¹³ Atalan, (2012), s. 209.

¹¹⁴ Atalan, (2012), s. 209.

Üretici	Arzamas
Mürettebatı	2+7 kişi
Uzunluğu	7.65 m
Genişliği	2.9 m
Yüksekliği	2.35 m
Muharebe Ağırlığı	13.600 kg
Azami Hızı	80 km/sa
Menzili	600 km
Motor	260 BG V-8 KamAZ-7403 turboşarjlı (Dizel)
Dik Engel Aşma	0.5 m
Hendek Atlama	2 m
Sudan Geçiş	Amfibik (Su hızı 9 km/sa)
Silahları	Ana silah: 1x14.5 mm KVPT makineli tüfek, Yardımcı silah: 1x7.62 mm PKTM makineli tüfek

3. Kornet-E Tedariki

1990'lı yılların başında hayata geçirilen helikopter ve zırhlı araç projeleriyle savunma işbirliğine hızlı bir giriş yapan Türkiye ve Rusya, ilerleyen süreçte bir durgunluk dönemi yaşamıştır. Gerçi bu dönemde de Rus firmaları Türkiye'de savunma ihalelerine katılmıştır. Ancak projelerin hiçbirisinde kazanan taraf olamamıştır. Uzun bir aradan sonra gerçekleşen ilk proje, Türkiye'nin orta menzilli tanksavar füze arayışına girmesiyle hayata geçmiştir. Projenin gelişimi üzerinde durulacak olursa, zırh teknolojisi alanında yaşanan ilerlemeleri dikkate alan Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), Kara Kuvvetleri Komutanlığı (KKK)'nın tanksavar savunma yeteneklerinin geliştirilmesine karar vermiştir. Belirlenen acil ihtiyaca istinaden Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) tarafından başlatılan ve Teklife Çağrı Dosyası (TÇD) 30 Ocak 2007 tarihinde yayımlanan Orta Menzilli Tanksavar (OMTas) Hazır Alım Projesi kapsamında İsrail'in Rafel firması Spike LR, Rusya'nın RosoboronExport firması ise Kornet-E (NATO kodu: AT-14 Spriggan) çözümleriyle yarışmıştır. Proje, tekerlekli araç üzerinde kullanılmak üzere 80 adet lançer ve 800 adet füzeninin tedarikini kapsamaktadır. Ayrıca 72 adet lançer ve 720 adet füze için de opsiyon bulunmaktadır. Projede eğitim amacıyla 10 adet simülatörün tedariki de öngörülmüştür.¹¹⁵

9 Nisan 2008 tarihine düzenlenen Savunma Sanayii İcra Kurulu (SSİK), RosoboronExport firması tarafından teklif edilen Kornet-E sisteminin tedarikine karar vermiştir. Firma ile 29 Ağustos 2009 tarihinde 96.653 milyon dolar değerinde bir sözleşme imzalanmıştır. Sözleşme kapsamında teslimatlar Aralık 2009'da başlamış, son parti sistemlerin teslimi ise 2010'un son çeyreğinde gerçekleştirilmiştir.¹¹⁶ Hâlihazırda Kornet-E'ler KKK'nın muhtelif birliklerinde kullanılmaya devam etmektedir.

Kornet-E, geliştirme çalışmalarına 1988'de başlanılan ve ilk kez 1994'te hizmete giren 9M133 Kornet'in ihraç versiyonudur. Üçayak veya araç konumlu olarak kullanılabilen Kornet, asgari 100 m, azami 5.500 m etkili menzile sahiptir. 152 mm çapında yarı aktif lazer güdümlü füze, taşıdığı 6 kg'lık harp başlığıyla 900 mm kalınlığındaki zırhları delebilmektedir. Tablo-4'te Kornet'in teknik özellikleri yer almaktadır.

¹¹⁵ Sünnetçi, İbrahim, (2008), “Nisan 2008 SSİK Kararları”, *Savunma ve Havacılık*, C. 22, S. 125, s. 48.

¹¹⁶ Sünnetçi, İbrahim, (2010), “Türk Kara Kuvvetleri Yarınlarına Hazırlanıyor”, *Savunma ve Havacılık*, C. 24, S. 138, s. 20.

Tablo-4 9M133 Kornet¹¹⁷

Üretici	KBP
Füze Uzunluğu	1.200 mm
Çapı	152 mm
Sistem Ağırlığı	48 kg
Füze Ağırlığı	27 kg
Hızı	240 m/s
Asgari Etkili Menzili	100 m
Harp Başlığı	6 kg (900 mm zırhlara karşı etkili)
Güdümlü Sistemi	Yarı aktif lazer güdümlü

Kornet, kendi sınıfında dünyadaki en gelişmiş sistemlerden biri olarak kabul edilmektedir. 2003 yılındaki İkinci Körfez Savaşı'nın açılış muharebelerinde Iraklılar bu füzeleri kullanarak koalisyon zırhlı birliklerine taarruzlar gerçekleştirmiştir. 2006 yılındaki Lübnan Savaşı sırasında da Hizbullah'ın bu füzelerle İsrail zırhlı birliklerine ciddi kayıplar verdirdiği bilinmektedir.¹¹⁸ Ocak 2011'den beri devam eden Suriye İç Savaşı'nda da Kornet füzeleri yaygın şekilde kullanılmaktadır. Terör örgütlerinin TSK'nın gerek Irak'taki Başika Kampı'nda görev yapan gerekse Fırat Kalkanı Harekâtı'na iştirak eden zırhlı unsurlarına karşı da bu füzelerle saldırılar düzenledikleri bilgisi basında yer almıştır.¹¹⁹

4. Silah Ticaretinin Dönüm Noktası: S-400 Antlaşması

Türkiye, 1960'lı yılların sonlarından beri balistik füze tehdidi altında bir ülkedir. Ancak balistik füzelerin Türkiye'nin tehdit algılamalarında yer bulması 1991 Körfez Savaşı sırasında olmuştur. Savaşın sonuna Türkiye, balistik füzelere karşı da kullanılabilecek uzun menzilli hava ve füze savunma sistemi tedarikine yönelik girişimlerde bulunmuştur. Ancak bu yöndeki girişimlerin tamamı sonuçsuz kalmıştır. Nihayet 30 Haziran 2006 tarihinde SSİK tarafından Türk Uzun Menzilli Bölge Hava ve Füze Savunma Sistemi (T-UMBHFSS) Projesi'nin başlatılması kararı alınmıştır. Projede Amerikan Raytheon ve Lockheed Martin firmaları Patriot PAC-3 Konfigürasyon III (PAC-2 GEM-T/PAC-3 füzeleri), Çinli CPMIEC firması FD-2000, Fransız-İtalyan EuroSAM konsorsiyumu SAMP/T (Aster 30 Blok 1 füzesi) ve Rus RosoboronExport firması Antey-2500 (S-300VM) çözümleri ile yarışmıştır. Uzun süren bir değerlendirme sürecinin sonunda SSİK, 26 Eylül 2013 tarihinde CPMIEC firması ile sözleşme görüşmelerine başlanacağını açıklamıştır. Ancak kararın ardından Türkiye, NATO'nun yoğun siyasi baskıları ile karşılaşmıştır. Nitekim SSİK, teknoloji transferindeki anlaşmazlıkları gerekçe göstererek 13 Kasım 2015 tarihinde projeyi iptal etmek durumunda kalmıştır.¹²⁰

T-UMBHFSS Projesi'nin iptal edilmesinin Türkiye-Rusya silah ticareti tarihinin en dikkat çekici gelişmelerinden birisine giden yolu açtığı söylenebilir. Süreç özetlenecek olursa, uçak düşürme krizi sonrasında Ankara-Moskova ilişkileri -15 Temmuz sonrası Türkiye'nin Batı ile yaşadığı gerginliğin de etkisiyle- hızla toparlanma eğilimine girmiştir. Toparlanmanın hissedildiği Kasım 2016'da dönemin Milli Savunma Bakanı Fikri Işık, hava savunma sistemi ihtiyacına yönelik olarak Rusya ile S-400'ler konusunda görüşmeler yürütüldüğünü açıklamıştır.¹²¹ Gerçi bu açıklamadan sonra bazı uzmanlar projenin gerçekçi olmadığını, Türkiye'nin NATO'ya “blöf” yaptığını iddia etmişlerdir.¹²² Ne var ki bu alandaki tahminler doğru çıkmamıştır. Zira Eylül 2017'de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, S-400'lerin alınmasına yönelik antlaşmanın imzalandığını açıklamıştır. Aynı açıklamada Erdo-

¹¹⁷ Atalan, Sami, (2014), “9M133 Kornet (AT-14 Spriggen)”, *Dünya Askeri Teknolojiler Ansiklopedisi, Modern Kara Sistemleri: Piyade Silahları ve Destek Vasıtaları*, İstanbul, Dstil Tasarım, s. 251.

¹¹⁸ Atalan, (2014), s. 251.

¹¹⁹ Dombe, Ami Rojkes, “Turkish Tank Crew Saved by Israeli Armor”, <http://www.israeldefense.co.il/en/content/turkish-tank-crew-saved-israeli-armor>, (accessed on 12.10.2017); Milliyet, “1 Askerin Şehit Olduğu Cerablus'a Takviye Gönderildi”, <http://www.milliyet.com.tr/1-askerin-sehit-oldugu-cerablus-a-gundem-2302296/>, (erişim tarihi 12.10.2017).

¹²⁰ Mönch TR, (2016), “Türkiye'nin Bitmeyen Hava Savunma Sistemi Hikâyesi ve S-400”, *Savunma ve Havacılık*, C. 30, S. 178, s. 59- 60.

¹²¹ Hürriyet, “Bakan Fikri Işık'tan Flaş Hava Savunma Sistemi Açıklaması”, <http://www.hurriyet.com.tr/bakan-fikri-isiktan-flas-hava-savunma-sistemi-aciklamasi-40281436>, (erişim tarihi 29.10.2017).

¹²² İsaev, Andrey, “S-400'ler NATO'ya Blöf mü?”, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/04/30/s-400ler-natoya-blof-mu/>, (erişim tarihi 29.10.2017).

ğan, ön ödemenin yapıldığı ve bundan sonraki süreçte tarafların kredi hususunda görüşmeler yürüteceği bilgisini de paylaşmıştır.¹²³

Her ne kadar S-400'lerin alımına yönelik imzaların atıldığı en yetkili kişiler tarafından açıklanmış olsa da antlaşmanın içeriği hususunda ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Her şeyden önce Türkiye'nin Rusya'dan kaç sistem/batarya tedarik edeceği ve bunun için ne kadar ödeme yapacağı belirsizliğini korumaktadır. İlk teslimatın ne zaman gerçekleşeceği ve ortak üretim ve/veya teknoloji transferi konularında nasıl bir yol izleneceği de açıklığa kavuşmuş değildir.

Bir NATO ülkesinin, İttifakın tehdit olarak gördüğü Rusya'dan S-400 alma yönünde girişimlerde bulunması dikkatleri Türkiye'ye çevirmiştir. Nitekim izleyen süreçte konu sadece Türkiye'de değil, dünyada önemli bir gündem maddesi haline gelmiş, Ankara'nın NATO, daha genel düzeyde ise Batı ile ilişkilerinin geleceği tartışılmaya başlamıştır. Bu tartışmalar sürerken Türkiye'nin egemen bir devlet olarak savunma alımlarında bağımsızlığına vurgu yaptığı¹²⁴ dikkat çekmektedir. Yine Türkiye'nin Batılı müttefiklerin muadil sistemlerin alımında sorun çıkarmasından¹²⁵ ve Yunanistan'ın Rus yapımı S-300PMU1 (NATO kodu: SA-10D Grumble) sistemlerini kullanmasının sorgulanmamasından¹²⁶ duyduğu rahatsızlığı dile getirdiği görülmektedir. Aslına bakılırsa Türkiye'nin S-400 alımı ilk gündeme geldiğinde ABD ve NATO'dan ağır eleştiriler yapılmamıştır. Hatta ABD Savunma Bakanı James Mattis, S-400 meselesinin Türkiye'nin bağımsız alacağı bir karar olduğunu dahi söylemiştir.¹²⁷ Ne var ki süreç ilerledikçe ve alımın gerçekleşme ihtimali kuvvetlendikçe açıklamaların muhteviyatı değişmeye başlamıştır. Özellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın antlaşmanın yapıldığı yönündeki açıklamasından sonra bu durum daha da belirgin bir hal almıştır. Bunun en çarpıcı örneği NATO Askeri Komitesi Başkanı Orgeneral Petr Pavel'in açıklamasıdır. Pavel, Türkiye'nin S-400 alımında özgür olduğunu ama bunun sonuçlarına katlanmak zorunda kalacağını belirterek¹²⁸ Ankara'yı tehdit etmiştir.

Türkiye'de S-400 alımını destekleyen geniş bir kitle bulunmaktadır. Bu kitleye mensup uzmanların tezlerini savunurken daha ziyade caydırıcılık¹²⁹ ve savunma sanayiinde bağımsızlık¹³⁰ vurgusu yaptıkları dikkat çekmektedir. Ancak alıma şiddetle karşı çıkanlar da vardır. S-400 alımına siyasi nedenlerle karşı çıkanlar Türkiye'nin NATO içerisinde yer almasına, dolayısıyla muhtemel bir siparişin İttifak ile ilişkileri zedelemesi ihtimaline işaret etmektedir. Konuya askeri ve teknik mülazatlarla yaklaşanlar ise S-400'lerin yeteneklerine odaklanmaktadır. Aslında S-400'lerin kendi sınıfında dünyanın en gelişmiş sistemlerinden biri olduğu konusunda hemen herkes hem fikirdir. Lakin konu Türkiye'ye geldiğinde sistemin etkinliğinde düşüş yaşanmasının kaçınılmaz olduğu sonucu çıkmaktadır. Burada hava savunma açısından altı çizilen temel sorun, S-400'lerin çeşitli sensör, muhabere ve komuta-kontrol sistemlerinden oluşan NATO hava savunma ağına entegre edilemeyecek olmasıdır. Tek başına (standalone) çalışacak S-400'lerin NATO'nun diğer sensörleriyle bilgi alışverişinde bulunamayacağı, dolayısıyla salt kendi radarıyla hedeflere angaje olan bir sistemin etkinliğinin azalacağı ifade edilmektedir. NATO dost-düşman sorgulama sistemine sahip olmayan S-400'lerin havadaki dost unsurlar açısından “dost ateşi” riski oluşturması ise konunun başka bir boyutudur. Balistik füze savunması açısından da altı çizilen temel sorun NATO veri ağına entegrasyon meselesidir. Ancak bunun yaratacağı performans kayıplarının daha belirgin olacağı vurgulanmaktadır. Öyle ki balistik füze savunmasının anahtarı erken ihbar olup, bunun temel dayanak noktası uzaydaki uydulardır. Halen Türkiye'nin balistik füzeleri tespit edebilecek erken ihbar uyduları bulunmamaktadır. Dolayısıyla mevcut

¹²³ Hürriyet, “S-400'ler İçin Kapora Verdik Kararlıyız”, <http://www.hurriyet.com.tr/s-400ler-icin-kaparo-verdik-kararliyiz-40575965>, (erişim tarihi 29.10.2017).

¹²⁴ Hürriyet, “S-400'ler İçin Kapora Verdik Kararlıyız”.

¹²⁵ Bloomberg, “Erdoğan: S-400 Görüşmeleri Büyük Ölçüde Bitti”, <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/2033691-erdogan-s-400-gorusmeleri-buyuk-olcude-bitti>, (erişim tarihi 29.10.2017).

¹²⁶ Akşam, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Yunanistan S-300 Kullanıyor, Kimsenin Sesi Çıkıyor”, <http://www.aksam.com.tr/ekonomi/cumhurbaskani-erdogan-yunanistan-s300-kullaniyor-kimsenin-sesi-cikmiyor/haber-645803>, (erişim tarihi 29.10.2017).

¹²⁷ Milliyet, “Mattis: Türkiye S-400 Almakta Özgür”, <http://www.milliyet.com.tr/mattis-turkiye-s-400-almakta-ozgur-dunya-2485367/>, (erişim tarihi 12.10.2017).

¹²⁸ Milliyet, “NATO: Türkiye S-400'ü Almakta Özgür Ama Kararın Sonuçları da Olur”, <http://www.milliyet.com.tr/nato-turkiye-s-400-u-almakta-dunya-2544150/>, (erişim tarihi 29.10.2017).

¹²⁹ A Haber, “S-400'ler Türkiye'ye Ne Kazandıracak”, <https://www.ahaber.com.tr/teknoloji/2017/07/26/s-400ler-turkiyeye-ne-kazandiracak>, (erişim tarihi 29.10.2017).

¹³⁰ Karataş, İbrahim, “S-400 Füzeleri Mutlaka Alınmalı”, <http://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/ibrahim-karatas/s-400-fuzeleri-mutlaka-alinmali-20412.html>, (erişim tarihi 29.10.2017).

tabloda Türkiye'nin tek seçeneği NATO üzerinden ABD erken ihbar yeteneklerinden yararlanılmadır. Gerek NATO'dan gerekse Türkiye'den yapılan açıklamalara bakılacak olursa, S-400'ler için bunun mümkün olmayacağı anlaşılmaktadır. Elbette S-400'lerin kendi radarlarıyla balistik füzeleri tespit etmesi mümkündür. Ancak S-400'ler radar kesit alanı son derece düşük olan balistik füze başlıklarını ancak atmosfere girdikten sonra, o da belli bir mesafede tespit edebilecektir. Bu durumda ise angajman için yeterli reaksiyon süresi kalmayacaktır.¹³¹

Rusya'nın Almaz firması tarafından S-300 PMU2 Favorit sistemi üzerinden geliştirilen S-400'ün atış denemelerine 1999 yılında başlanmıştır. Aslında sistem ilk olarak S-300PMU3 olarak adlandırılmıştır. Ancak pazarlama stratejisi gereği daha sonra isim değişikliğine gidilmiştir. Bazı kaynaklarda S-400'ün geliştirme masraflarının bir bölümünün Çin tarafından karşılandığı ileri sürülmektedir. Ancak bu bilgi teyit edilmemiştir. S-400'ün selefinden temel farkları radar ve yazılımdadır. Ayrıca selef tarafından kullanılan 48N6E ve 48N6E2 füzelerine ilave olarak S-400 için dört yeni füze geliştirilmiştir.¹³² S-400'ün 2001 yılında hizmete girmesi planlanmıştır. Ancak Rusya'nın yaşadığı ekonomik sorunlardan ötürü bu süre bir hayli geçirmiştir. İlk S-400 bataryası Ağustos 2007'de Moskova'nın 50 km doğusundaki Elektrostal kentinde konuşlu 5'inci Hava Uzay Savunma Tugayı'nda hizmete girmiştir.¹³³

S-400, 400 km menzil ve 30 km irtifa sınırı içerisinde kalan aralarında uçak, insansız hava aracı (İHA), seyir ve balistik füzelerin olduğu her türlü hava tehdidini etkisiz hale getirebilmektedir.¹³⁴ Tipik bir S-400 bataryası; bir adet 30K6E Muharebe Yönetim Sistemi, en fazla altı adet 98J6E Atış Ünitesi ve bir adet 30TS6e Lojistik Destek Biriminden oluşmaktadır. Muharebe Yönetim Sistemi, 55K6E Komuta-Kontrol Birimi ile azami menzili yaklaşık 600 km olan 91N6E Arama Radarından müteşekkildir. Arama Radarı tarafından tespit edilen hedefler, 92N6E Atış Kontrol Radarı tarafından takip edilmektedir. Atış Kontrol Radarının menzilinin 340 km civarında olduğu belirtilmektedir. S-400, tehdit ve hedefin niteliğine göre farklı tiplerde füzeler ile donatılabilmektedir. Buna göre hava soluyan hedeflere karşı 150-200 km menzilli 48N6E ve 48N6E2, 250 km menzilli 48N6E3 ve 400 km menzilli 40N6E, balistik füzelerle karşı ise 40 km menzilli 9M96E ve 120 km menzilli 9M96E2'dir. Balistik füzelerle karşı kullanılan 9M96E ailesi, hedefin fiziksel çarpma ile imha edildiği kafa kafaya çarpışma (hit-to-kill) prensibine dayanmaktadır.¹³⁵ Tablo-5'te Rusya'dan alınması gündemde olan S-400 sisteminin teknik özellikleri yer almaktadır.

Tablo-5 S-400 (SA-21)¹³⁶

Üretici	Almaz-Antey
Tipi	Uzun menzilli
Güdümlü Sistemi	TVM Güdümlü
Harp Başlığı	25 kg parça tesirli yüksek infilaklı
Azami Etkili Menzili	120 km
Azami Etkili İrtifası	30.000 m
Hızı	5+ mach
İtki Tipi	Katı yakıtlı roket motoru

5. Sonuç

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin savunma sistemleri ithalatında Rusya'nın alternatif bir kaynak olarak öne çıktığı görülmektedir. Türkiye, 1992 yılından başlamak üzere Rusya'dan önemli

¹³¹ Egeli, Sıtkı, “S-400 Alımı, Hava Savunması, Füze Savunması, NATO: Mitler ve Gerçekler”, <http://www.kokpit.aero/s400-sitki-egeli>, (erişim tarihi 29.10.2017).

¹³² Kopp, Carlo, (2006), *Almaz S-300P/PT/PS/PMU/PMU1/PMU2/Almaz-Antey S-400 Triumph/SA-10/20/21Grumble/Gargoyle*, Technical Report APA-TR-2006-1201, Australia, Air Power Australia, <http://www.ausairpower.net/APA-Grumble-Gargoyle.html>, (accessed on 12.10.2017).

¹³³ Mönch TR, (2016), s. 60-61.

¹³⁴ Army Tehnology, “S-400 Triumph Air Defence Missile System”, <http://www.army-technology.com/projects/s-400-triumph-air-defence-missile-system/>, (accessed on 12.10.2017).

¹³⁵ Mönch TR, (2016), s. 61.

¹³⁶ Atalan, (2011), s. 344.

miktarda askeri malzeme tedarik etmiştir. Yakın dönemde imzalanan S-400 antlaşması ise bu kapsamdaki ilişkilere yeni bir boyut katmıştır. Her ne kadar imzaların atıldığı açıklansa da S-400 tedarikinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hâlâ belirsizliğini korumaktadır. Ancak muhtemel bir alımın iki ülke ilişkilerini farklı bir noktaya taşıyacağı aşikârdır.

Halen iki ülke arasında silah ticaretinin büyük boyutlarda olduğunu söylemek mümkün değildir. Şüphesiz bunda ana etken Türkiye'nin NATO üyesi olmasıdır. Ayrıca Türk Savunma Sanayii'nin gelişmesinin Türkiye'nin dışarıdan savunma sistem alımlarını azalttığı, doğal olarak bu durumun Rusya'ya da etkilediği ortadadır. Diğer taraftan Rusya, savunma teknolojileri alanında ciddi bilgi birikimine sahip bir ülkedir. Ortaya koyduğu yüksek teknoloji ürünü ve maliyet-etkin çözümlerle bugün Rus Savunma Sanayii'nin uluslararası pazarlarda rekabetçi bir oyuncu olduğu görülmektedir. Son yıllarda Türkiye, milli savunma sanayiinin geliştirilmesine ve TSK'nın ihtiyaçlarının azami oranda yurtiçinden karşılanmasına büyük önem vermektedir. Bu bağlamda Rusya ile daha yakın işbirliğine gidilebileceği ve teknoloji transferine olanak verecek ortaklık modelleri geliştirilebileceği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

A Haber, “S-400’ler Türkiye’ye Ne Kazandıracak”, <https://www.ahaber.com.tr/teknoloji/2017/07/26/s-400ler-turkiyeye-ne-kazandiracak>, (erişim tarihi 29.10.2017).

Airport Haber, “Türkiye’nin Mi-17 Kurnazlığı Pahalya Patladı”, <http://www.airporthaber.com/havacilik-haberleri/turkiyenin-mi17-kurnazligi-pahalya-patladi-31437h.html>, (erişim tarihi 15.10.2017).

Akşam, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Yunanistan S-300 Kullanıyor, Kimsenin Sesi Çıkıyor”, <http://www.aksam.com.tr/ekonomi/cumhurbaskani-erdogan-yunanistan-s300-kullaniyor-kimsenin-sesi-cikmiyor/haber-645803>, (erişim tarihi 29.10.2017).

Army Tehnology, “S-400 Triumph Air Defence Missile System”, <http://www.army-technology.com/projects/s-400-triumph-air-defence-missile-system/>, (accessed on 12.10.2017).

ATALAN, Sami, *Dünya Askeri Teknolojiler Ansiklopedisi, Modern Hava Sistemleri*, İstanbul, Dstil Tasarım, 2011.

ATALAN, Sami, *Dünya Askeri Teknolojiler Ansiklopedisi, Modern Kara Sistemleri: Taarruz ve Taarruz Destek Silahları*, İstanbul, Dstil Tasarım, 2012.

ATALAN, Sami, “9M133 Kornet (AT-14 Spriggen)”, *Dünya Askeri Teknolojiler Ansiklopedisi, Modern Kara Sistemleri: Piyade Silahları ve Destek Vasıtaları*, İstanbul, Dstil Tasarım, 2014.

BAŞARA, Levent, “Türkiye Semalarında Dönen Kanatlar”, *Savunma ve Havacılık*, C. 13, S. 75, 1999, s. 43-59.

Bloomberg, “Erdoğan: S-400 Görüşmeleri Büyük Ölçüde Bitti”, <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/2033691-erdogan-s-400-gorusmeleri-buyuk-olcude-bitti>, (erişim tarihi 29.10.2017).

DOMBE, Ami Rojkes, “Turkish Tank Crew Saved by Israeli Armor”, <http://www.israeldefense.co.il/en/content/turkish-tank-crew-saved-israeli-armor>, (accessed on 12.10.2017).

EGELİ, Sıtkı, “S-400 Alımı, Hava Savunması, Füze Savunması, NATO: Mitler ve Gerçekler”, <http://www.kokpit.aero/s400-sitki-egeli>, (erişim tarihi 29.10.2017).

Global Security, “BTR-60 Armored Personnel Carrier”, <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/btr-60.htm>, (accessed on 14.10.2017).

Global Security, “BTR-80 (GAZ 5903) Armored Personnel Carrier”, <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/btr-80.htm>, (accessed on 14.10.2017).

Global Security, “Mi-171 (Mi-17-IV/Mi-8MTV/Mi-8ANT)”, <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/mi-171.htm>, (accessed on 14.10.2017).

Hürriyet, “Bakan Fikri Işık’tan Flaş Hava Savunma Sistemi Açıklaması”, <http://www.hurriyet.com.tr/bakan-fikri-istikant-flas-hava-savunma-sistemi-aciklamasi-40281436>, (erişim tarihi 29.10.2017).

Hürriyet, “S-400’ler İçin Kapora Verdik Kararlıyız”, <http://www.hurriyet.com.tr/s-400ler-icin-kaparo-verdik-kararliyiz-40575965>, (erişim tarihi 29.10.2017).

- İSAEV, Andrey, “S-400’ler NATO’ya Blöf mü?”, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/04/30/s-400ler-natoya-blof-mu/>, (erişim tarihi 29.10.2017).
- KARATAŞ, İbrahim, “S-400 Füzeleri Mutlaka Alınmalı”, <http://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/ibrahim-karatas/s-400-fuzeleri-mutlaka-alinmali-20412.html>, (erişim tarihi 29.10.2017).
- KOPP, Carlo, *Almaz S-300P/PT/PS/PMU/PMU1/PMU2/Almaz-Antey S-400 Triumph/SA-10/20/21 Grumble/Gargoyle*, Technical Report APA-TR-2006-1201, Australia, Air Power Australia, 2006, <http://www.airspacepower.net/APA-Grumble-Gargoyle.html>, (accessed on 12.10.2017).
- Milliyet, “1 Askerin Şehit Olduğu Cerablus’a Takviye Gönderildi”, <http://www.milliyet.com.tr/1-askerin-sehit-oldugu-cerablus-a-gundem-2302296/>, (erişim tarihi 12.10.2017).
- Milliyet, “Mattis: Türkiye S-400 Almakta Bağımsız”, <http://www.milliyet.com.tr/mattis-turkiye-s-400-almakta-ozgur-dunya-2485367/>, (erişim tarihi 12.10.2017).
- Miliet, “NATO: Türkiye S-400’ü Almakta Özgür Ama Kararın Sonuçları da Olur”, <http://www.milliyet.com.tr/nato-turkiye-s-400-u-almakta-dunya-2544150/>, (erişim tarihi 29.10.2017).
- Mönch TR, “Türkiye’nin Bitmeyen Hava Savunma Sistemi Hikâyesi ve S-400”, *Savunma ve Havacılık*, C. 30, S. 178, 2016, s. 59-61.
- Savunma Sanayii Müsteşarlığı, “Jandarma Helikopter Modernizasyonu”, <http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/projeler/Sayfalar/proje.aspx?projelID=101>, (erişim tarihi 15.10.2017).
- Savunma Sanayii Müsteşarlığı, “Mi-17 Helikopterleri Depo Seviyesi Bakımı (Mi-17 DSB)”, <http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/projeler/Sayfalar/proje.aspx?projelID=104>, (erişim tarihi 15.10.2017).
- SÜNNETÇİ, İbrahim, “Helikopter Elektronik Harp Sistemi Projesi”, *Savunma ve Havacılık*, C. 17, S. 98, 2003b, s. 74-82.
- SÜNNETÇİ, İbrahim, “Kanatlar Dönmeye Devam Ediyor...-I”, *Savunma ve Havacılık*, C. 18, S. 100, 2003a, s. 62-75.
- SÜNNETÇİ, İbrahim, “Türkiye Mayına Dayanıklı Araç Alıyor”, *Savunma ve Havacılık*, C. 21, S. 124, 2007, 112-116.
- SÜNNETÇİ, İbrahim, “Nisan 2008 SSİK Kararları”, *Savunma ve Havacılık*, C. 22, S. 125, 2008, s. 44-51.
- SÜNNETÇİ, İbrahim, “Türk Kara Kuvvetleri Yarınlarına Hazırlanıyor”, *Savunma ve Havacılık*, C. 24, S. 138, 2010, s. 8-29.

TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE «NATAŞA» ALGISI

Şirin DİLLİ**
Cevdet ÖZMEN**

Özet

“Nataşa” kavramı, günümüzde coğrafi anlamda eski Doğu Bloku ülkelerinden gelen ve fuhuş yapan yabancı uyruklu kadınlara gönderme yapan bir terim olarak kullanılıyor ve Türk-Rus ilişkileri açısından değerlendirildiğinde; en az enerji, siyaset ve tarih kadar toplumsal hafızada önemini ve güncelliğini koruyan bir konu şeklinde karşımıza çıkıyor.

Yürütmüş olduğumuz çalışmanın amacı bu bağlamda;

- Makro düzeyde Türk-Rus ilişkilerinde “Nataşa” algısının etkilerine bakmayı,
- Mikro düzeyde ise oluşan algının Trabzon örneğinden yola çıkarak Doğu Karadeniz Bölgesi’ne yansımalarını incelemeyi hedeflemektedir.

Toplumsal hafızada yer eden “Nataşa” algısının Türk-Rus ilişkilerine etkisini araştırmayı amaçlayan bu araştırma, aynı zamanda gündelik yaşam ve toplumsal ilişkilerde kullanılan bir kavramın insan hayatı üzerine olan etkilerini de göz önünde bulundurmaya çalışmıştır.

Çalışma; mevcut literatürün yanında, Eylül-Ekim 2017 aylarında Trabzon’da sosyo-antropolojik yöntemle yürütülen yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler esas alınarak hazırlanmıştır. Görüşmelerdeki yedi kişinin ismi, kimliklerini ifşa etmemek için değiştirilerek aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya, Nataşa Algısı

“THE” NATASHA PERCEPTION IN TURKISH-RUSSIAN RELATIONS

Abstract

The concept of "Natasha" is used today as a term referring to foreign women who come from the former Eastern Bloc countries in a geographical sense of the term. It refers to people who make living out of prostitution. As such, when it comes to Turkish-Russian relations, the issue seems as important as researches made on the field of energy, politics and history.

Giving the frame of our work, the purpose is;

- To look at a macro-level to different aspects of “the” Natasha perception in Turkish-Russian relations,
- To look at a micro-level to the impact of such a perception in Turkish-Russian relations, taking the city of Trabzon from the Eastern Black Sea Region as a field of research.

This work on Turkish-Russian relations tries to give a snapshot on the influence of “the” Natasha perception in social memory, taking into account the effects of a concept used in everyday life and social relations.

The field is based on semi-structured in-depth interviews which are carried out in socio-anthropological method in Trabzon from September to October 2017. For privacy purposes, the names of the seven interviewees were not revealed.

Keywords: Turkey, Russia, Perception of Natasha

*Doç. Dr., Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, sirin.dilli@giresun.edu.tr

**Uzm., İşletme Bölümü Doktora Öğrencisi, cevdet.ozmen@giresun.edu.tr

Giriş

Türk-Rus ilişkileri deyince akla enerji, siyaset, ticaret, tarih gibi konular geliyor. Biz bu çalışmada Türk-Rus ilişkilerine “Nataşa” algısı üzerinden değinmeye çalışacağız. “Nataşa” kavramı, günümüzde coğrafi anlamda eski Doğu Bloku ülkelerinden gelen ve fuhuş yapan yabancı uyruklu kadınlara gönderme yapan bir terim olarak kullanılıyor ve Türk-Rus ilişkileri açısından değerlendirildiğinde; en az enerji, siyaset ve tarih kadar toplumsal hafızada önemini ve güncelliğini koruyan bir konu şeklinde karşımıza çıkıyor.

Yürütmüş olduğumuz çalışmanın amacı bu bağlamda;

- Makro düzeyde Türk-Rus ilişkilerinde “Nataşa” algısının etkilerine bakmayı,
- Mikro düzeyde ise oluşan algının Trabzon örneğinden yola çıkarak Doğu Karadeniz Bölgesi’ne yansımalarını incelemeyi hedeflemektedir.

Toplumsal hafızada yer eden “Nataşa” algısının Türk-Rus gündelik hayat ilişkilerine etkisini araştırmayı amaçlayan bu araştırma, aynı zamanda gündelik yaşam ve toplumsal ilişkilerde kullanılan bir kavramın insan hayatı üzerine olan etkilerini de göz önünde bulundurmaya çalışmıştır. Çalışma; mevcut literatürün yanında, Eylül-Ekim 2017 aylarında Trabzon’da sosyo-antropolojik yöntemle yürütülen yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler esas alınarak hazırlanmıştır. Görüşmelerdeki yedi kişinin ismi, kimliklerini ifşa etmemek için değiştirilerek aktarılmıştır.

“Nataşa” Kelimesinin Kavamsallaşması

“Nataşa” kelimesinin etimolojik karşılığı “Natalyacığım”. Kavram olarak eski Doğu Bloku ülkelerinden gelen sarışın ve güzel kadınlara gönderme yapıyor. Bu kavramın yaygınlaşması ve popüler hafızada yer etmesi ise 1990’lı yıllara tekabül ediyor. Ancak “Nataşa” kelimesi Türk Dil Kurumu’na ait *Türkçe Güncel Sözlük* ve *Büyük Sözlük*’te yer almıyor.

Bir varsayımına göre "Nataşa" kavramı ilk olarak Soğuk Savaş sonrası dönemde Antalya'daki bir Türk şarkıcının Demir Perde'nin kalkmasıyla Nataşa isimli güzel bir Rus turiste aşık olmasına dayanıyor. Şarkıcı, yaz tatilinde tanıştığı Natalya'ya "*Ah Nataşa... Ah Nataşa... Dön ve kalbimdeki aşk yangınını söndür...*" şarkısını besteliyor. Sonraları, Türkiye'nin turistik beldelerine gelen sarışın ve güzel Doğu Slav kadınlarına "Nataşa" ismiyle hitap ediliyor. Günümüzde ise “Nataşa” kelimesi, Türkiye'deki algıda daha çok eski Sovyetler Birliği ülkelerinden gelen kadınların, para karşılığında cinsel ilişkiye girerek ve bundan zevk aldıkları varsayımı ile “ithal” fuhuşa gönderme yapan bir kavrama karşılık geliyor (Gülçür ve İlkaracan, 2002: 414).

Zaman içerisinde, popüler kültürün de etkisiyle Türk toplumunda “Nataşa” kelimesi, seks ile özdeşleşen bir kavram haline geliyor. Her sarışın ve yabancı Slav kadını “Nataşa” olarak damgalamak yaygınlaşıyor. Bu damgalamanın yaygınlaşmasında kuşkusuz Trabzonlu türkücü Erkan Ocaklı'nın Mart 1992’de bestelediği "Oy Nataşa Nataşa, koydun bizi ataşa... Çıkardı bizi yoldan, Moskovalı Nataşa..." nakaratlı Doğu Karadeniz türküsünün etkisi yadsınamaz.

Yoldan çıkaran “işveli” kadın ve yoldan çıkmaya hazır erkeğin türküsünde "Nataşa" kavramı doğrudan fuhuşa gönderme yapıyor: Bilinçaltında “ithal fahişe”, “yabancı hayat kadını”, “Rus telekız”, “Rus eskort kız”, “Slav seks işçisi”, “ithal zevk kadını”, “kiralık yabancı kadın” gibi terimlerin eşanlamlısı olarak kullanılıyor. Kelimenin karşılık geldiği algı ise hayata öyle tesir ediyor ki yabancı uyruklu ve Doğu Slav kökenli her sarışın kadını “Nataşa” kategorisine sokuyor.

Trabzon’da okumaya gelen 21 yaşındaki üniversite öğrencisi Nadya¹³⁷, nın “Nataşa” kategorisine dahil edilmesi ile ilgili yaşadıkları, sarışın ve yabancı uyruklu kadınlar açısından Türkiye’de gündelik hayatın ne kadar zor olduğunu gözler önüne seriyor:

Beşirli'deki mükemmel bir apartmanda, sevdiğim iki arkadaşımınla birlikte yaşamaya başlayalı birkaç ay oldu ve belirli bir rutin etrafında hayatımızı şekillendirdiğimizi söyleyebilirim. Her sabah, piyanoda çalınan ve bir caz tınısını anımsatan cıvılcıvılcı sesleriyle Maria beni uyandırıyor. Kalktığımda, hava Lola'nın pişirmeye hazırladığı lezzetli kahve kokularıyla harmanlanmış

¹³⁷ Eylül-Ekim 2017 aylarında Trabzon’da yürütülen görüşmelerdeki kişilerin ismi, kimliklerini ifşa etmemek için değiştirilerek aktarılmıştır. Aktarılan görüşmelerdeki isimlerden hiçbiri, görüşülen kişilerin gerçek ismi değildir. Okuma kolaylığı sağlanması ve anlatımın ete kemiğe bürünmesi açısından Kadın 1, Kadın 2... şeklindeki bir kodlama yerine özel isim kullanımı tercih edilmiştir.

oluyor. Ve sonrasında manzaralı minik mutfağımızda hep birlikte kahvaltımızı yapıyoruz. Böyle betimlendiğinde hayatımızın neredeyse bir rüya güzelliğinde, sakın bir nehir üzerinde aktığına inanabiliriz. Fakat bu, Trabzon'daki “Nataşa” algısını yok saymak olur... Trabzon'da yabancı kadın olmak çok zorlu bir deneyim... Mesela park yerine bakan biri var apartmanımızın girişinde. Üç yabancı sarışın ve genç kadının üst katta yaşadığını keşfettiği anda molalarında bahçeye sandalye atıp, bacakları geniş açılmış vaziyette bize bakarak çayını yudumlamaya başladı. İstisnasız iki hafta bu böyle sürdü... Sinemada bir film izler gibi hiç çekinmeden ve utanmadan gözlerini bizim apartmana dikti her molasında... En son Lola dayanamayıp aşağıya indi ve daha yaşlı olan altmış yaşlarındaki patronuna kendisini şikayet etti. O zamandan beri röntgenci sandalyesini içeri aldı ve bize rastladığında artık göz göze gelmekten imtina ediyor.

Başlarına “Nataşa” algısı yüzünden gelen ikinci olayı ise Lola aktarıyor:

Maria ile birlikte yürüyüşe çıktığımızda, Rus muyuz diye sürekli soruluyor. Fakat bu sorunun arkasında neyin merak edildiğini sanırım hepimiz biliyoruz. Burada aslında örtük bir biçimde bizim fahişe olup olmadığımızı bilmek istiyorlar... Tabii ki, bu türden bir düşünce asla belli bir eğitime sahip kişilerden gelmiyor. Üniversitede okumuş ya da dünyayı gezmiş olanlar açık bir şekilde bir fahişe ile bir aile kızı arasındaki farkı bilebiliyor. Gördüğü her sarışın kadını Nataşa'ya indirgemiyor... Yine de Trabzon geneline baktığımızda, bu hakaret ekseriyetle garsonların ve taksi şoförlerinin ağzından çıkıyor. Onlar için anlamadıkları bir dil konuşan her sarışın, genç ve yabancı kadın, 'Nataşa' kategorisine giriyor...

“Nataşa” kategorisine sokulmak, bireysel bir etiket olarak gündelik hayatta ağırlığını hissettiren bir kategori olarak bireyin karşısına çıkıyor. Kolektif bir kategori olarak değerlendirildiğinde ise yabancı uyruklu bir kadın grubunun toplumla ilişkisini gündelik düzeyde doğrudan olumsuz biçimde etkilediği gözleniyor.

“Nataşa” Kelimesinin Trabzon Serüveni

Gündelik hayat gerçekliğini eril bir söyleme indirgediğimizde ise "Rus kadınları", dış görünüşleriyle dikkat çekiyorlar ve çok güzeller¹³⁸. Afet-i devran tanımına uyan ve Türk kadınlarına oranla uzun boyları, açık renk gözleri ve tenleri, sarı saçları, kalkık burunları ile erkekleri kendilerine hayran bırakan “ideal” kadının güzelliğini temsil ediyorlar. Özellikle Doğu Bloku'nun dağılmasından sonraki süreçte insan tacirlerinin ellerine düşmüş olmaları ile doğrudan bir kadınsılığa, cinselliğe ve güzelliğe gönderme yapıyorlar. Dolayısıyla “Nataşa”lar; tıpkı votka, Mavi Akım Projesi ve Kalaşnikof silah gibi, Rusya'nın sembolleri arasında yer alıyor. Ancak bir noktadan sonra “Nataşalık”, her sarışın yabancı kadına yapıştırılan bir etiket oluyor. Maria'nın da dediği gibi:

Bazen insanlar doğrudan 'fahişe' olduğumuzu düşünmüyorlar ancak Türk ve Müslüman olmadığımız için 'hafif ahlâka' sahip olduğumuz sonucuna varıyorlar. Bu nedenle saygı gösterilmesi hakkına sahip değiliz. Örneğin taksiye binince varış noktamı belirttiğim bir taksi şoförü bana bir gün 'Tamam bebek !' dedi. Birisi de yine bir gün telefon numaramı almak istedi. Ancak en şok edici olan, taksi şoförünün bana toy görüntümün verdiği rahatlıktan kaynaklı, aleni bir biçimde 'Sevgilinle seks yaptıktan sonra kendini yıkıyor musun?' sorusunu sormaya cesaret etmesiydi...

O günden bugüne, bu tür ahlâksız tartışmalardan kaçınmak için kendi tekniğimi geliştirdim. Bir taksiye binerken, iletişime açık güleç yüzümü sert ve iletişime kapalı bir yüze dönüştürüyorum.

Şoföre adresi belirttiğimde, artık nazik ama sert bir tonla kısa konuşuyorum. Ancak daha sonra, bana nasıl cevap verdiğine bakarak, kendisiyle uğraşıp uğraşmayacağıma karar veriyorum.

¹³⁸ Biz burada söylemi Michel Foucault'nun (1987) kullandığı biçimiyle, sosyal yaşamı inşa etme gücü üzerine odaklanarak tanımlıyoruz. Foucault'ya göre, "dilimiz bize neyi izin verirse, biz onu bilir ya da onu görürüz. Çünkü dil dışındaki 'gerçekliği' asla kavrayamaz veya bilemeyiz".

rum. Genellikle bu yöntemden şanslı çıkıyorum ve doğal halime geri dönebiliyorum. Ve nihayet gerçek bir kültür alışverişine girebiliyorum öğrenci olarak: yaşam biçimimizi, düşüncelerimizi açık yüreklilikle paylaşabiliyorum. Yolculuğun sonunda ‘Çok memnun oldum. Sizinle tanıştığım için çok mutluyum’ veya ‘Kolay gelsin. İşleriniz rast gitsin’ gibi cümlelerle iletişimi sonlandıran ve güzel temenni içeren o çok sevdiğim Türk nezaketini buluyorum.

Ev hanımı ve evlenip çoluk-çocuğa karışmış Ekaterina'nın sarışın ve yabancı uyruklu bir kadın olarak bir yerden bir yere giderken geliştirdiği yöntem ise biraz daha farklı. Trabzon'a geleli ve yerleşeli 19 yıl olmuş. Bugün 46 yaşında olan Ekaterina, 1998 yılında Rusya'da tanıştığı eşine âşık olup peşinden gelmiş. Kendisi eski bir hemşire olmakla birlikte, Trabzon'a yerleşince eşi ile çalışmaması yönünde ortak karar almışlar. Aslında kentte var olan “Nataşa” algısı sebebiyle de bir yerde ev hanımı olarak hayatını sürdürmeye “mahkûm” olmuş:

Burada sarışın ve yabancı kadınlarla ilgili çok farklı bir algı var. Ne yazık ki Trabzon, ‘Kremlin Kapitalizmi’ dediğimiz geçiş döneminde 1990’lı yılların başında sona eren Soğuk Savaş Dönemi’nin ardından eski Sovyetler Birliği ülkelerinden gelen, sistem mağduru ve insan tacirlerinin ellerine düşmüş çaresiz yabancı kadınları ile ünlendi. Sarp Sınır Kapısı’nın açılması ile fuhuş batağına saplanmış kadın bedenleri hep Trabzon ‘Rus Pazarı’nda ve Trabzon Çömlekçi Mahallesi’nde ‘satışa’ çıkarıldı...

Ekaterina bu gerçeklikle gündelik hayat pratiğinde yüzleştiği için bir “Trabzonlu gelin” olarak devamlı tetikte olmak durumunda kalmış. Yabancı, sarışın ve güzel bir kadın olan Ekaterina'nın yolda yürürken işittiği sözlü tacizler onu Trabzon'daki kentli bir kadın gibi değil de, daha çok taşralı ve muhafazakâr bir kadın gibi giyinerek, yani “kadınlığını örtbas ederek” yaşamaya yöneltmiş geçen yıllar içerisinde:

İnsanlar kadın-erkek fark etmeksizin merkezde tek başıma yürüdüğümde, -belki boyumun Karadeniz kadını ortalamasının üzerinde olmasından, belki daha sarışın olmamdan dolayı-, ‘Nataşa’ olduğum sonucuna varıyorlar. Erkekler anlamadığımı düşünerek bir sürü laf atıyorlar. Ve bir şey çok ağrıma gidiyor: Buradaki insanlar Rusçada Natalyacığım anlamına gelen ‘Nataşa’ kelimesini fuhuş yapan kadınlar için kullanıyorlar.

Sokaktan eve döndüğümde, bedenimin tamamen kirlendiğini düşünüyorum. Saatler boyu yıkanmak istiyorum... Bedenim ve ruhumu işleyen bakışları temizlemeye çalışıyorum... Rusya’da giyindiğimden çok farklı, çok daha sıradan kıyafetlerle dışarı çıkıyorum. Neredeyse makyaj yapmıyorum. Pazara gittiğimde dikkatleri üzerime çekmemek için her hafta aynı pazarcıdan alışveriş yapmıyorum. Kendimi neredeyse ‘cinsiyetsiz’leştiren, vücut hatlarımı saklayan bol kıyafetlerle pazarı geziyorum. Bu anlamda Trabzonlu bir kadından çok, kendimi Trabzon’un bakımsız bir taşra kadınına benzetiyorum. Gözlerim yere doğru ilgisiz bakarak pazardan geçiyorum ve dönüş yolunda, minibüste tek oturan erkeklerin yanına asla oturmuyorum.

Rus olduğunu öğrenen her erkeğin ve hatta her kadının onun “Nataşa” olduğu şüphesiyle kendisine yaklaşımının farklılaşması, Ekaterina'ya bunları yaptırmaya yöneltiyor:

Bunlar tabii tuhaf ve abartılı davranışlar gibi gelebilir size. Rusya’dan beni ziyarete gelen bir arkadaşım da beni bu konuda yakın zamanda eleştirdi. Çünkü ona göre böyle bir anlayış ve algı ile hareket ederek, aslında ben de Türkler gibi her Rus kadınına potansiyel bir ‘Nataşa’ gibi bakmış oluyorum ve toplumda var olan algıyı onaylıyorum. Kendim Rus olsam da onlardan biri değilim diyorum. Öz benliğime karşı olumsuz bir tutum geliştirerek kendi kendime aslında psikolojik şiddet uygulamış oluyorum...

Türk Emniyet Müdürlüğü belki de bu sebeple 2003 yılında Rus kızlarının “Nataşa” olarak nitelendirilmesini yasaklıyor. Kategoriye sokulmak sonuçsuz değil... Bireylerin yaşamını doğrudan etkiliyor. Ancak ne yazık ki medyada sıklıkla Eski Doğu Bloku ülkelerinden gelen kadınların adlarının karıştığı şöyle haberler karşımıza çıkıyor:

7 hayat kadını yakalandı, 2’si Rus, 1’i Ukraynalı...

Haber üstteki şekliyle verildiğinde, eylemsel düzeyde olmasa da, kategorik üretim açısından

zihinler bulanmış oluyor. Çünkü kalan 4 hayat kadınının etnik veya ulusal kökeni hakkında bilgi verilmiyor. Ve bu söylemi yadırgayan ve eleştiren de çıkmıyor. Halbuki (belki de) aynı haber, diğer kadınların Türk vatandaşı olduğunu varsayıyor...

Fuhuş yapan diğer kadınların etnik kökenine ilişkin bilginin sözlü-yazılı olarak ifade edilmesinin sebepleri var: Haber, “7 hayat kadını yakalandı, 2’si Rus, 1’i Ukraynalı...” şeklinde aktarıldığında, aslında örtük söylemde, 4’ünün Türk ve Müslüman olduğu belirtilmiş oluyor. Ancak “7 hayat kadını yakalandı, 4’ü Türk ve Müslüman...” şeklinde bir haber aktarıldığında, toplumsal infial uyanırma ihtimali yükseliyor. Eylemsel düzeyde olmasa da, kategorik üretim açısından zihinler bulanmış oluyor.

Kolektif etiketleme, toplumsal yan anlamlara sahip olduğundan, damgalamaya konu olan bireyin özgürlüğünü kısıtlayarak ait olduğu etnik grubu ve hatta cinsiyeti -buradaki örnekte Rus kadınlarını- sıkı bir çerçeveye hapsediyor ve aslında bir insan hakları sorununu da gündeme getiriyor. Dolayısı ile "Nataşa" gibi bir kavram üzerine çalıştığımızda, anlamsal nitelendirmelerin olası sonuçlarını göz önünde bulundurmamak zorunda kalıyoruz.

Olumsuz bir fiilin şüphelisinin dolaylı da olsa kökeninin altının çizilmesi, yaygın bir uygulama olarak karşımızda çıkıyor. Haber örneği veya yazının başındaki "Oy Nataşa, Nataşa" türküsü ile Rusya'dan gelen genç kadınlar, ithal fuhuşun simgesi haline geliyor. Ve Türkiye'deki algıda her "Nataşa" denildiğinde, Rus kadınlara dair olumsuz algı toplumsal hafızada iyice yerleşiyor. Bu algı öyle işliyor ki rahatsızlık diplomatik düzeydeki Türk-Rus ilişkilerine de yansıyor. Bunun için Rusya eski Trabzon Başkonsolosu Mihail Gluşkov 2000’li yılların başındaki demeçlerine bakmak yeterli. Gluşkov, Trabzon’da görev aldığı süreçte mesailerini en çok "Nataşa" kelimesinin Türk toplumundaki kullanımına harcıyor:

Trabzon’da seks işçilerinin Nataşa olarak adlandırılmasını kınıyorum¹³⁹. Nataşa ismi ülkemizde kutsaldır. Fuhuş yapan kadınlara Nataşa denmesi, Rusya’dan Karadeniz’e gelen kadınlara seks işçisi yakıştırmayı yapıldığının göstergesi... Rusya’dan gelen kadınlara seks işçisi gözüyle bakarak bizi küstürdünüz. Bu durumdan son derece rahatsızız. Karadeniz Bölgesi halkının önyarguları nedeniyle, bavul ticareti yapan kadınlara seks işçisi gözüyle bakılıyor. Bu durum, iki ülke arasındaki ticari ilişkileri olumsuz etkiliyor. Bizi küstürünce kendi ticaretinizi yok ettiniz.

Kuşkusuz Doğu Slav kadınlarına yönelik bu algının objektif gerekçeleri de var. Sorunlu söyleme bakıp, bunu inkâr edemeyiz. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla Kremlin Kapitalizmi dediğimiz geçiş sürecinde yaşanan ekonomik ve sosyal kriz, bu ülke kadınlarının bazılarını tarih boyunca süregelen ve ataerkil sistemde kadına atfedilen bu “en eski mesleğe” itmiş gözüküyor.

Sarp Sınır Kapısı’nın açılması ile birlikte 1990’lı yıllarda Türkiye bu konuda oldukça verimli bir “pazar” oluşturuyor. Yani objektif olarak “arz” da var, “talep” de... Çoğunlukla eski Doğu Bloku ülkelerinden gelen kadınlar, “Türkiye’nin en geniş fuhuş mahallesi” olarak bilinen Çömlekçi semtinde çalışıyor (Yavuz, 2015:117-130). Tabii ne kadarı “çalışıyor”, ne kadarı zorunlu olarak bu işte çalışmaya mahkûm ediliyor başlı başına bir sorunsal. Ancak, “Nataşa” kategorisine dahil edilen kadınların çoğunun ülkelerindeki yoksulluktan kurtulmak için geldiklerini unutmamalıyız. Emel Coşkun’un “Türkiye’de Göçmen Kadınlar ve Seks Ticareti” makalesinde belirttiği gibi, fuhuş yapan yabancı kadınları çoğu memleketlileri Türkiye’de bebek bakıcısı, garson veya hastabakıcı olarak iyi ücretli bir iş vaat ettikleri için buraya geliyorlar (2014). Fakat Türk topraklarına girer girmez, bir adım ötede, memleketlilerinin suç ortakları tarafından zorlanarak, sonra da pasaportları ellerinden alınarak fahişelik yapmaya mahkûm ediliyorlar (*idem.*).

“Nataşa” Algısının Tarihsel Temelleri

Bunun yanı sıra “Nataşa” algısının tarihsel temelleri de var. Yakın tarih açısından bir değerlendirme yaptığımızda, Türklerin Rus kadınları ile gündelik hayatta tanışmaları ilk olarak 1917 Ekim Devrimi sonrasında yaşanıyor. Rusya’daki rejim değişikliği ve komünist sisteme geçişle ülkesinden kaçan binlerce Çar yanlısı Menşevik, Osmanlı İmparatorluğu’na sığınıyor (Toprak, 1987:32):

Mütareke İstanbul’u etnik çeşitlilik açısından çok zengindir. Tüm kozmopolitiyle İstanbul, iş-

¹³⁹ Rusya eski Trabzon Başkonsolosu Mihail Gluşkov ile yapılan söyleşi, 23 Mayıs 2002 tarihli *Karadeniz Gazetesi* arşivinden aktarılmıştır.

gal kuvvetlerinin yanı sıra, 200 bine yakın göçmen Rus'u misafir eder. Ekim Devrimi ertesi kapağı İstanbul'a atan Beyaz Ruslar, kentın gece hayatına renk katar. Her türlü varyete Rus kızlarındadır. Wrangel ordusu kalıntıları İstanbul'a pavyonu, gece kulübünü getirir. Tombalacı Rus kızları kahvehane kahvehane dolaşarak Osmanlı erkeklerine şans dağıtır.

Ancak Rus kadınlarının Osmanlı İmparatorluğu'nun gerek kültürel, gerek toplumsal yaşamında 18. yüzyıldan itibaren hissedilir bir yer edindiğini belirtelim.

18.yüzyılda ilk olarak sarayda yetişmiş Enderunlu Fazıl 1793'te yayınladığı *Zenân-nâme* (Kadınlar Kitabı) adlı eserinde Rus kadınları hakkında yazıyor. Divan şairinin eserinde Rus kadınları hakkında kullanılan sıfatlar oldukça olumsuz özellikler taşıyor. Enderunlu Fazıl eserini hazırlarken aslında okuyucuyu tiksindirmeyi, Osmanlı İmparatorluğu'nda erkeklerin Rus kadınları ile geliştirdikleri münasebetleri değiştirmeyi hedefliyor. Kadınları milliyetlerine göre ayıran Enderunlu Fazıl, eserinde kadınları cinsel yaşamları açısından kategorilere ayırıyor. Kitap içerdiği bu tip bilgilerle Osmanlı'da çok popülerleşiyor. Ancak Enderunlu Fazıl'ın ölümünden 28 yıl sonra, *Zenân-nâme* müstehcen minyatürler de içerdiğinden, 1838'de devlet eliyle toplatılıp yakılıyor. Böylece kitap, Osmanlı İmparatorluğu'nda toplatılıp yakılan ilk kitap olma özelliğini taşıyor.

“Nataşa” algısının tarihsel temelleri açısından eser değerlendirildiğinde, Enderunlu Fazıl'ın *Zenân-nâme* adlı eserinde Rus kadınlarını "*şeytanın ocağıdır kâfir*" diye betimlediğini görüyoruz. Divan şairi, olumsuz görüşlerini şu şekliyle paylaşıyor:

Rus kadınları çirkin, sarı yüzlü, mavi gözlü, uğursuz, kar gibi, soğuk yılan gibidirler. Ancak bu kadınlar cinsel açıdan hararetlidir (Öztürk, 2001).

Enderunlu Fazıl'ın Rus kadınlarını “çirkin” olarak betimlemesi akla şu iki soruyu getiriyor:

- Rus kadınları 1700'lü yıllarda köle pazarlarında “satılmaları”ndan dolayı cılız ve bakımsız, dolayısı ile sevimsiz mi geliyorlar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki erkeklere?
- Yoksa “çirkin”lik sıfatı, Rus kadını betimleyen diğer olumsuz sıfatları tamamlayarak fiziksel güzelliği mi göz ardı ediyor?

Söz konusu dönemdeki seferlerde "elde edilen" en güzel kadınların ganimet olarak İstanbul'un mal pazarında köle olarak çırılçıplak sergilenip satıldığını biliyoruz (Akgündüz, 1995). İnsanlar, bir inek alır gibi “kadın” satın almaya geliyorlar. Erkek bakışlarının altında kadın bedenleri, seyirlik ve tüketimlik birer nesne olarak sunuluyor. Yani tarihsel sürecin içerisinde, "seks köleliği" olarak da değerlendirilebilecek "Nataşa"lığın, mevcut coğrafyamızda hep var olduğu anlaşılıyor.

Aradan geçen zamanda, 18. yüzyıldan 20. yüzyıl başına geçildiğinde, duru beyaz tenleri, asaletleri ve kültürel birikimleri ile Rus kadınları, Osmanlı topraklarındaki erkekleri derinden etkiliyor. Zaman içerisinde özellikle İstanbul'da Slavlık, güzelliğin vücut bulduğu ırklardan biri olarak kabul görüyor. Bu algı coğrafi ve antropolojik sebeplerle de besleniyor. Çünkü genel doğru olarak insan, kendinde olmayan ve nadir olana kıymet verir ve ona meyleder. Bu eğilim, Türk edebiyatında da karşımıza çıkıyor.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserlerinde de betimlendiği üzere, Rusya'daki 1917 Bolşevik Devrimi sonrası Türkiye'ye sığınan Menşevik Rusların eşleri, kızları, bacıları "Haraşo"¹⁴⁰ olarak İstanbul'da tanınmaya başlıyor. Dönemin gerçekçi eserlerinde geçen diyaloglara da bakacak olduğumuzda Rusya'daki rejim değişikliği ile gelen kadınların “Haraşo” olarak, ithal fuhşun sembelleri haline geldiği anlaşılıyor¹⁴¹. Zafer Toprak'ın aktarmış olduğu zabıta kayıtlarına dayanacak olursak, 1900'lü yılların başında, zabıta kayıtlarına göre toplam 2.125 fahişenin 171'ini Rus kadınları oluşturuyor (Toprak, 1987: 35).

Bolşevik Devrimi sonrası Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan Menşevikler, mülteci olarak tek bavulla Rus İmparatorluğu'ndan apar topar kaçıyor. Rus kadınları, ne yazık ki Rusya'daki bu rejim değişikliği döneminde, belki biraz da 1990'lı yıllarda yaşanan döneme benzer biçimde, ekonomik çaresizlikten kendilerini Türkiye'de fuhuş batağında buluyor. Çarlık Rusya'sının Barones, Düşes, Kontes gibi unvanlarına sahip soylu aile mensupları, Beyoğlu Cadde-i Kebir'inde "Haraşo" olarak çalışmaya başlıyor (Koçu, 1958).

Ancak 1920'lerdeki toplumsal algıda Rus kadınları sadece "namussuz kadın". Fuhuş ya-

¹⁴⁰ Rusçada güzel anlamında kullanılan bir sözcüktür.

"Haraşo'ya gidelim mi?", "Sende Haraşo numerosu var mı?", "Bu apartmanda Haraşo'lar oturuyormuş." cümlelerine dönemin gerçekçi romanlarında rastlamak mümkün.

pan/yaptırılan Rus kadınlar; her türlü kötülüğün, karışıklığın, toplumdaki bozulmanın sorumluları olarak tarihteki günah keçisi olma rollerini üstlenmiş oluyorlar. Onlar yüzünden Türk toplumunda yalnızca erkekler değil, kadınlar da her türlü kötülüğe teşvik ediliyor. Eril söylem, kötülüğün bedelini “namussuz” kadına ödeterek işin içinden kazançlı çıkıyor. Söylem, erkeklerin “biyolojik” ihtiyaçlarını karşılamak üzere “namussuzluğu” “namussuz kadına” ödetirken, “namuslu” kadınlar tarafından da bu bedelin tek taraflı ödenmesi kabul görüyor.

22 Ağustos 1923 tarihli *Tanin* gazetesi 2. sayfa ilanı bu konuda oldukça somut bir örnek teşkil ediyor. Neriman Açıkalın'ın aktardığına göre Rus kadınlarının erkekleri fuhuş ve uyuşturucu kullanmaya ittikleri, kadınları da lüks bir yaşama özendirdikleri ve bu nedenlerle toplumsal bir bozulmaya yol açtıkları gerekçesiyle 32 kadın bir araya gelerek *Tanin* gazetesinde bir dilekçe ilanı veriyorlar. Söz konusu dilekçe, aslında dönemin "ithal" fuhuşa bakışını ortaya koyuyor. 1923'de aralarında dönemin ileri gelen Paşa ve Miralay eşlerinin de bulunduğu 32 kadının ilan konusu aşağıdaki biçimiyle yayınlanıyor:

Bolşevik cereyanından kaçıp kurtulan Rus enkaz-ı istibdadının bir amel-i şer ve fesad olmak üzere İstanbul'un nezih muhitine ilhak ettiğinden yakınılan istidaya göre, İstanbul'da yaşı on sekiz ile otuz arasında olan erkeklerin tümü Rus kadınları sayesinde kokaine, etere alışmıştır. Tünel'le Taksim arasında Rus lokanta, bar ve kafesantalarının sayısı yirmi beşin üzerindedir ve murakabeden mahrumdur. Yalnız erkekler değil, Türk kızları da tehlikededir: Memleketlerinden yırtık bir palaspere içinde çıkan Rus kadınlarının bugünkü ağır esvaplarını, mücevherlerle arz-ı endam ettiklerini gördükçe, onlar da baştan çıkmanın eşiğine gelmişlerdir (Günçikan, 1995: 21 akt. Açıkalın: 246).

Tanin Gazetesi'ne dilekçe veren kadınlar “Nataşa”ları -o dönemki tabirle “Haraşo”ları- günah keçisi ilan ederek erkekleri temize çıkarıyor. Kadınların benimsediği ve günümüze kadar gelen bu söylemin sorunlu yanı ise, erkeklerin namuslu-namussuz kadın ayrımı yaparak kadınları “cinsel obje” ve ev işlerini gören “kutsal ana” kategorilerine sokarak hem ataerkil yapıdan, hem de fuhuş sorunundan kârlı ve “günahsız” çıkmalarında yatıyor.

“Fuhuş” batağına düşmemiş kadınların bu eril söylemde durmaları, kuşaklar sonrasında bile aslında kadınların yaşamlarını etkilemeye devam ediyor. Çünkü benimsenen söylem ile bir yandan “namussuz” kadınların “namussuzluk” yaptıkları fiilin hem "namussuz bir kadın", ama bir o kadar da "namussuz bir erkek" tarafından iki taraflı olarak işlendiği görmezden gelinmiş olunuyor; hem de fuhuş sisteminin sürdürülmesine alan bırakılıyor. Madalyonun öbür yüzünde ise, her ataerkil toplumda "namuslu kadınlar" için farklı derecelerde halen karşılığı olan “çeyiz” söylemiyle “namus”un erkekler için hak edilen değil, belli bir para karşılığında yine satın alınabilir bir erdem olduğu ortaya atılıyor.

Ve sonuç olarak günümüze gelindiğinde, geçtiğimiz yüzyıl başında “Haraşo” olarak tabir edilen Rus kadınlarının, 1990'larda “Nataşa” adıyla halen “alım-satıma konu” olduğu görülüyor. Üstüne üstlük günümüzde fuhuş olgusu, tarihin tüm dönemlerindeki gibi, arz-talep unsurunun talep kısmında yer alan “namuslu” erkekleri evlerine gönderirken, fuhuş olgusunda yer alan kadınları başta psikolojik olmakla, her türlü duygusal, fiziksel, ekonomik, hukuksal ve toplumsal baskı ve cezalandırmaya maruz bırakmaya devam ediyor (Whelehan, 2001:18 akt. Açıkalın:246).

Sonuç

Aktardığımız çalışma, Rus kökenli kadınların günümüzde "Nataşa" olarak algılanması üzerine Ağustos-Ekim 2017 tarihleri arasında yürütülen ön araştırmanın genel sonuçlarını paylaşmayı amaçlıyor. Çalışma; Türk-Rus ilişkilerine "sosyolojik" açıdan bakarak "Nataşa" algısının sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan Türk toplumundaki izdüşümlerini saptamayı ve oluşan algının tarihsel süreç içerisinde dönüşüp dönüşmediğini ele alıyor.

Algının kaynağı olan merkez şehir Trabzon'da gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerle “Rus kadınlarını” "Nataşa" kategorisine sokan kategorik üretimin Türkiye'de yaşayan Rus kadınlarının gündelik yaşamına etkisi inceleniyor. Genel olarak yürütülen ön araştırma, Türk-Rus ilişkilerine sosyolojik açıdan değinen çalışmalara küçük bir katkı değeri taşıyor.

Kaynakça

- AÇIKALIN, Neriman, "Fuhuş Pazarında Sermaye Olmak: Mersin Örneği", *Çalışma ve Toplum*, 2013/3, s. 243-282.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, *İslam Hukukunda Kölelik - Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995.
- COŞKUN, Emel, "Türkiye'de Göçmen Kadınlar ve Seks Ticareti", *Çalışma ve Toplum*, 2014/3, s. 185-206.
- FAZİL, Enderünlu, *Zenân-nâme*, İstanbul: Yeni Şark Kitabevi, 1945.
- GÜLÇÜR, Leyla & İLKKARACAN, Pınar, "The 'Natasha' Experience: Migrant Sex Workers from the Former Soviet Union and Eastern Europe in Turkey", *Women's Studies International Forum*, 2002/25, s. 411-421.
- KOÇU, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi I*, İstanbul: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1958.
- ÖZTÜRK, Nebiye, *Zenannâme*, İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- TOPRAK, Zafer, "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933", *Tarih ve Toplum*, Mart 1987, Sayı 39, s. 31-40.
- YAVUZ, Şahinde, "Ataerkil Egemen Erkeklik Değerlerinin Üretiminde Kadınların Rolü: Trabzon Örneği", *Fe Dergi* 7, 2015/1, s. 117-130.

KKTC’DE RUS ve RUSYA ALGISI ÜZERİNE...*

Elif Asude TUNCA**

Özet:

Rusya – Kıbrıs ilişkilerini, SSCB – Kıbrıs dönemine dayandırdığımızda, Sovyetler Birliği’nin 1991 yılında dağılmasını takiben, birlik üyesi ülkelerden başta Türkiye ve Kıbrıs olmak üzere, dünyanın çeşitli yerlerine turistik ya da çalışma amacıyla gidenler olmaya başlamış, o tarihe kadar daha çok medya kanalıyla dünyaya aktarılan bilgiler ışığında zihinlerde oluşan imajlar o tarihten itibaren yüz yüze iletişimle de şekillenmeye başlamıştır.

Bugün Kuzey Kıbrıs’ta; okumak üzere gelen eski birlik üyesi ülke öğrencilerinin yanı sıra, çalışma amacıyla gelen kadınlar, yatırım amacıyla Rum tarafına giden işadamları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, hem Kuzey hem de Güney Kıbrıs’ta mülk edinenler, kumar oynama amacıyla gelenler, eğitim amacıyla giden öğrencilerin Birlik üyesi ülkelerde yaptıkları evliliklerle adaya gelip yerleşenler de Kuzey Kıbrıslıların Rusya ve Rus halkı ile ilgili imaj oluşturmada önemli unsurlardır.

Bugün Rusya, Sovyetler Birliği zamanında tanıdığı Kıbrıs Cumhuriyeti’ni tanımayı sürdürmekte, adanın Rum tarafında Büyükelçiliği bulunmaktadır. Rum Ortodoks kilisesi ile Rus Ortodoks kiliselerinin yakın ilişkileri de göz ardı edilmemelidir.

Bu araştırma ile amaçlanan, Rusya’nın Kuzey Kıbrıs’taki imajının analizini yapmaktır. Bu kapsamda; Kuzey Kıbrıslılar arasındaki Rus ve Rusya imajı; Rus algısı nedir? Kuzey Kıbrıslılar Rusya’nın Kıbrıs sorununun çözümündeki rolü ve Kıbrıs politikası hakkında ne düşünmektedir? Sorularına cevap aranacaktır.

Kavramsal Yaklaşım

Boulding’e göre ülke imajı, bir kişinin bir ülke, ulus ve insanları ile ilgili kanısıdır¹⁴² ve kişinin erken yaşlarında; başta ders kitapları kanalıyla olmak üzere okulda başlayıp tüm yaşamı boyunca kitle iletişim araçları – medya olmak üzere kitaplar, değişim programları, filmler¹⁴³, reklamlar, informal ilişkiler¹⁴⁴, vs. ile şekillenir. Bunun yanı sıra, çevreye duyarlılık, turizm, tarih, uluslararası ilişkiler, ülkedeki insan hakları ve demokrasiye yaklaşım, ekonomik yapı da ülkeye dönük imaj oluşturmada etken role sahiptir¹⁴⁵. Ve Lippmann’a göre, imaj bir kez yerleşti mi de kolay kolay değişmemektedir¹⁴⁶, dirençlidir¹⁴⁷. Bu açıdan bakıldığında imaj, günümüzün anlık ya da kısa dönemde değişiklik gösteren yaklaşımlarından farklı bir boyuta taşınmaktadır. Constantin Lougovoy ve Denis Huisman’ın ürün bazında açıkladıkları imaj kavramı¹⁴⁸ duygusal ve rasyonel (bilişsel) değerlendirmelerin tümüdür yani kişide çağrışan duygu ve düşünceler bütünüdür. Belirli öğelerden oluşur ve algıya dayanır. Yani

* Bu araştırmadaki bulguların bir kısmı Moskova’da gerçekleştirilen VI. Uluslararası Üniversitelerarası Bilimsel Konferans: “Rusya ve Modern Dünya: Siyasi Gelişim Problemleri”nde sunulmuştur.

** Lefke Avrupa Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi, New Media and Journalism Bl.Bşk

¹⁴² Boulding, 1969, 1956, aktaran Kunczik, M., (2003), “Transnational Public Relations by Foreign Governments”, *The Global Public Relations Handbook, Theory, Research and Practice* (Edited by Krishnamurthy Sriramesh and Dejan Vercic), New Jersey: Lawrance-Erlbaum Associates.

¹⁴³ Kunczik, M., (1997), “Images of Nations and Transnational Public Relations of Governments with Special Reference to the Kosova”.

¹⁴⁴ Tolungüç, 1990, Yıldız 2002, aktaran Becerikli, Sema, Yıldırım, (2005), *Uluslararası Halkla İlişkiler*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.

¹⁴⁵“8.5 Yıllık Kalkanma Planı”, (2000), Ankara, Tanıtma Özel İhtisas Komisyonu Raporu, (<http://ekutup.dpt.gov.tr/tanitma/oik519.pdf>).

¹⁴⁶ Lippmann, W., (1922), *Public Opinion*, New York, Harcourt Brace.

¹⁴⁷ Sherif, Muzafer and Sherif, Carolyn W., (1956), "Ingroup and intergroup relations" Chapter 19 in James O. Whittaker (Ed.), (1965), *Introduction to Psychology*. Philadelphia: Saunders.

¹⁴⁸ Lougovoy ve Huisman, (1981), aktaran Peltekoğlu, Filiz B., (2007), *Halkla İlişkiler Nedir?* İstanbul, Beta Basım Yayım.

algılar, kanı ve niyet kavramlarının yanı sıra imaj kavramını da kapsamaktadır¹⁴⁹.

Algı-algılama, duyu organlarını uyaran nesnelere, niteliklerin veya olayların farkında olunmasıdır. Duyu organlarıyla alınanlar bir işletim – yorumlama sistemine tabii tutulurlar, bu da kişiden kişiye değişir; kişinin kendisinin istediği biçimde görmesine neden olur, yani ortama, önceki deneyimlere, anki duygulara, genel istek, tutum ve amaçlara bağlıdır. Bir diğer deyişle algı, bu unsurlardan etkilenen bir kavramdır¹⁵⁰.

Algı kavramı bu unsurlardan etkilenirken imajı ve itibarı etkilemektedir.

Mikro seviyede itibar kavramı, hedef kitlelerin kurum hakkındaki toplam fikirleri, yani müşterilerin, yatırımcıların, çalışanların ve genel kamuoyunun kurum hakkındaki iyi veya kötü, zayıf veya güçlü gibi duygusal ve etkileyici tepkilerini¹⁵¹ ifade ederken makro seviyede ülkelerin ve izledikleri politikaların saygınlığını, değer ve güvenilirliğini ifade etmektedir. Elbette ki ülkeler açısından siyaset bilimi, politika ve ülke çıkarları işin içine girmektedir ancak ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda izledikleri politikaların tutarlılığı uluslararası camiada bir saygınlığın oluşmasına da etki edecektir. Oluşacak bu saygınlık, başta yabancı sermayelerin o ülkeye akışını arttıran etkiler yaratacağı gibi farklı alanlarda da ülkeye katma değer sağlayacaktır.

Global anlamda ekonomik, politik, sosyal ve kültürel konularda destek görülmesi gibi sayısız alanda ülkeye yaratacağı katma değerler açısından bakıldığında ülkelerin dünya çapında olumlu imaj oluşturma çabaları, itibarlarını yönetmeleri daha anlaşılır olmaktadır.

Rusya – Türkiye ilişkilerinin dışında; Rusya – Kıbrıs ilişkilerine tarihsel çerçevede ancak, detaylara çok fazla girmeksizin; tarihten ve günümüzden ana hatlarla bakalım:

SSCB – Kıbrıs İlişkileri:

Sovyetler Birliği'nin komünizmi yayma stratejisi çerçevesinde oluşturduğu taktiklerden biri olan; “sivil toplum örgütlerine maddi ve manevi her tür destek sağlama” çerçevesinde Kıbrıs Komünist Partisi AKEL'e verdiği destek adada Sovyetler Birliği politikasının yerleştirilmesi çabalarına temel oluşturmuştur¹⁵².

Adanın komünist parti ile tanışması I. Dünya Savaşı'nın ardındanır. 1914 yılında yerel örgütlenmelere girişmekle birlikte 1924 yılında organize olup ilk teşkilatını kuran *Kommonistikon Komma Kyprou* (K.K.K) – Kıbrıs Komünist Partisi adanın ilk komünist partisidir. Parti 1931 yılında, İngiliz yönetimine karşı silahlı direniş göstermesinden dolayı İngiliz yönetimince kapatılmıştır. Kapatılan Kıbrıs Komünist Partisi'nin bazı üyeleri 1941 yılında AKEL – Halkın Emekçi İlerici Partisi'ni (*Anorhotikov Komma Ergazomenau Laou*) kurmuşlardır. Parti 1955 yılında diğer birçok komünist kuruluşla birlikte İngiliz yönetimince yasadışı ilan edilmiş, ancak 1959 yılında resmi faaliyetlerine yeniden başlayarak popülerliğini arttırmış, Moskova yanlısı bir çizgi izlemeye devam etmiştir¹⁵³.

1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından başlayan adadaki olaylarla Sovyetler Birliği, Kıbrıs konusundaki politikasını, “tamamen bağımsız, bağlantısız ve tarafsız” bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurmak, kurulacak yeni devletin ne Yunanistan, ne Türkiye ne de NATO ile irtibatının olması gerektiği” şeklinde belirlemiştir¹⁵⁴.

Bugün Kuzey Kıbrıs'ta, AKEL'in muadili olarak gösterilen Cumhuriyetçi Türk Partisi (CTP) ise Aralık 1970 yılında kurulmuştur. Süreç içerisinde CTP'nin yüksek öğrenim görmeleri için adadaki Türk öğrencilere Sovyetler Birliği üyesi ülkelerde burslar temin edip gönderdiği bilinmektedir.

¹⁴⁹ Jervis, Robert, (1976), *Perception and Misperception in International Politics*, USA, Princeton University Press.

¹⁵⁰ Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Ünite 4, *Algı*, (2017), s. 50 – 63.

¹⁵¹ Fombrun, Charles J, (1996), *Reputation: Realizing Value from the Corporate Image*, USA, Harvard Business School Press.

¹⁵² Tamçelik, S., (1998), “Kıbrıs Komünist Partisi'nin (AKEL) İlhâk Kararı ve S.S.C.B.'nin Kıbrıs Politikası”, C. II (Tarih ve Kıbrıs Sorunu), II. *Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 24-27 Kasım 1998*, Gazimağusa; Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları: 7, s. 9-56.

¹⁵³ Tamçelik, S., (1998), s. 9-56.

¹⁵⁴ Tamçelik, S., (1998), s. 9-56.

Rusya – Kıbrıs İlişkileri:

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasını takiben, birlik üyesi ülkelerden başta Türkiye ve Kıbrıs olmak üzere, dünyanın çeşitli yerlerine turistik ya da çalışma amacıyla gidenler olmaya başlamış, o tarihe kadar daha çok medya kanalıyla dünyaya aktarılan bilgiler ışığında zihinlerde oluşan imajlar o tarihten itibaren yüz yüze iletişimle de şekillenmeye başlamıştır.

Bugün Kuzey Kıbrıs'ta; okumak üzere gelen eski birlik üyesi ülke öğrencilerinin yanı sıra, özellikle yaşlı; bakıma muhtaç kişilere bakmak amacıyla gelen kadınlar, gece kulüplerinde seks işçisi olarak çalıştırılan kadınlar, yatırım amacıyla Rum tarafına giden işadamları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, hem Kuzey hem de Güney Kıbrıs'ta mülk edinenler, kumar oynama amacıyla gelenler, eğitim amacıyla giden öğrencilerin Birlik üyesi ülkelerde yaptıkları evliliklerle adaya gelip yerleşenler de Kuzey Kıbrıslıların Rusya ve Rus halkı ile ilgili imaj oluşturmada önemli unsurlardır.

Bugün Rusya, Sovyetler Birliği zamanında tanıdığı Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanımayı sürdürmekte, adanın Rum tarafında Büyükelçiliği bulunmaktadır. Rum Ortodoks kilisesi ile Rus Ortodoks kiliselerinin yakın ilişkileri de göz ardı edilmemelidir.

Araştırmanın Amacı:

Saha araştırmasının temel amacını, Rusya'nın Kuzey Kıbrıs'taki algısını ortaya koymak oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, Kuzey Kıbrıslıların bakış açısıyla Rusya'nın Kıbrıs sorunundaki rolünün analiz edilmesidir.

Bu kapsamda;

- Kuzey Kıbrıslılar arasındaki Rus ve Rusya algısı nedir?
- Kuzey Kıbrıslılar Rusya'nın Kıbrıs sorununun çözümündeki rolü ve Rusya'nın Kıbrıs politikası hakkında ne düşünmektedir?

Sorularına cevap aranmaktadır.

Araştırmanın Metodu:

Araştırmanın evrenini Kuzey Kıbrıs, örneklemini 225 Kıbrıs Türkü oluşturmaktadır. Bu 225 örneklem rastgele örnekleme metodu ile seçilmiştir. Elde edilen veriler frekans analizi, çapraz tablo, korelasyon testi ve tek-yön ANOVA yöntemi ile test edilmiştir.

Anket formu, deneklerin yaş, cinsiyet, meslek, eğitim durumu gibi demografik özelliklerini belirleyen soruların dışında;

- Kıbrıslı Türklerin Rusya'ya yönelik duygularını
- Rus halkının Kuzey Kıbrıslılara ne anlam ifade ettiğini
- Rusya ve Rus halkının Kuzey Kıbrıslılara ne çağrıştırdığını
- Rusya ve Rus halkı ile ilgili edinilen bilgilerin kaynağın öğrenmek üzere oluşturulan sorulardan oluşmaktadır.

Bu kapsamda; deneklerden Rus halkı ve Rusya ile en çok ilişkilendirdikleri konu ve sıfatları seçmeleri istenmiştir.

Ayrıca deneklerden Rusya'ya ve Rusya'nın Kıbrıs sorununa yönelik algılarını ortaya koymak üzere oluşturulan 15 ifadeyi 5'li Likert ölçümlendirmesi çerçevesinde değerlendirmeleri istenmiştir.

- “Rusya dünyanın süper gücüdür”
- “Rusya dünyanın en büyük askeri gücüne sahiptir”
- “Rusya iyi yönetilmektedir”
- “Rusya dünyanın en büyük ekonomik gücüdür”
- “Rus ekonomisi önemli ölçüde petrol ve enerji kaynaklarına dayalıdır”
- “Rusya güvenilir bir doğal gaz ve petrol satıcısıdır”
- “Rusya'nın dış politikası baskı ve silah gücüne dayalıdır”
- “Rusya'nın dış politikası ülkelerin bağımsızlıklarına saygısız ve saldırganıdır”
- “Rusya BM Güvenlik Konseyi'nde Annan Planı'nı veto eden tek ülkedir”
- “Rusya Kıbrıs sorununda tarafsızdır”
- “Rusya Kıbrıs sorununa kayıtsızdır”
- “Rusya Kıbrıs sorununda Rum tarafını destekleyen bir politika izlemektedir”
- “Rusya Kıbrıs sorununa aktif olarak katılsa sorun çözülür”
- “Rus Ortodoks kilisesi Rum tezine sahip çıkıyor”
- “Rusya, Kuzey Kıbrıs'a yönelik uyguladığı izolasyonları çok yakında kaldıracak”

Toplam 15 ifadenin yedi tanesini; Kıbrıslı Türklerin Kıbrıs sorununda Rusya'nın rolüne yöne-

lik algılarını ortaya koyan ifadeler oluşturmaktadır.

“Hiç katılmıyorum” dan (1), “çok katılıyorum” a (5) uzanan 5’li Likert ölçümlendirmesi kullanılmıştır.

- 1 = Hiç katılmıyorum
- 2 = Katılmıyorum
- 3 = Kararsızım
- 4 = Katılıyorum
- 5 = Çok katılıyorum

Bulgular:

Anketin güvenilirliği;
Denek sayısı 225
Öge sayısı 98
Alpha ,688

Yukarıda belirtilen sorularla bağlantılı olarak, şu bulgulara ulaşılmıştır:

Deneklerin demografik özellikleri:

% 44,9 kadın (101 denek)

% 55,1 erkek (124 denek)

Deneklerin yaş dağılımları Tablo 1’de belirtilmektedir:

Tablo 1: Yaş

Yaş	Frekans	Yüzde
20’den az	10	4,4
20 – 34 yaş arası	108	48
35 – 49 yaş arası	70	31,1
50 – 64 yaş arası	32	14,2
65 ve yukarı	5	2,2
Toplam	225	100

Kuzey Kıbrıslıların Rusya ve Rus Algısı

Araştırma sonuçlarına göre Kıbrıslı Türklerin Rusya ve Rus halkı ile ilgili en kuvvetli duygusunu; aralarında *korku*, *sevgi*, *hayranlık*, *nefret* ve *güven* kavramlarının da olduğu seçeneklerden *sempati* oluşturmaktadır. Deneklerin toplam % 31,6 sı bu duyguya katılmaktadır. Bunu, % 24,9 ile *güvensizlik* ve % 20 ile *şüphe* izlemektedir.

$p = ,004 < ,005$ seviyesinde cinsiyet ile sempati hissi arasında belirgin bir farklılık gözlenmiştir. Buna göre erkek denekler Ruslara karşı kadın deneklerden daha fazla sempati beslemektedirler (Tablo 2).

Tablo 2: Sempati hissi ile cinsiyetin deskriptif istatistik ve Anova sonuçları

	N	Ort.	Standart Sapma	Std. Hata	95% Confidence Interval for Mean		Min.	Max.	Anova	
					Lower Bound	Upper Bound			F	Sig.
Kadın	101	,2178	,41482	,04128	,1359	,2997	,00	1,00	8,333	,004
Erkek	124	,3952	,49087	,04408	,3079	,4824	,00	1,00		
Toplam	225	,3156	,46577	,03105	,2544	,3767	,00	1,00		

Araştırma kapsamında; Rus ve Rusya’nın ne çağrıştırdığına yönelik olarak, aralarında SSCB dönemine ait *komünizm*, *Karl Marx*, *soğuk savaş*, *Lenin* gibi kişi ve kavramların yanısıra *eğlence*,

süper güç, nükleer silah, güçlü ordu, yasaklar, zenginlik, enerji santralleri, insan hakları ihlali, gelişmişlik, sosyal adalet, baskıcı vs. kavramların da bulunduğu seçenekler çerçevesinde Rusya ve Ruslar, Kuzey Kıbrıslılara şunları çağrıştırmaktadır:

1. Fuhuş (% 69,8)
2. Mafya (% 61,8)
3. Komünizm (% 52,4)
4. Dostoyevski (% 34,2)
5. Lenin (% 32,4)

Aralarında *mert, barbar, modern, güvenilir, dürüst, vatansever, dindar, saldırgan, cesur, entellektüel, neşesiz, az gelişmiş, güçlü,* vs. kavramlarının da yer aldığı Rus halkının Kuzey Kıbrıslılar için ifade ettiği anlam ise yüzdesel olarak şu şekilde sıralanmaktadır:

1. İçki ve eğlenceye düşkün (% 60,9)
2. Kültürlü (% 32,9)
3. Alkolik (% 31,6)
4. Fakir (% 28)
5. Bakımlı (% 27,1)

Tablo 3: Bazı ifadelerin Frekans dağılımı

	“Rusya dünyanın süper gücüdür”		“Rusya dünyanın en büyük askeri gücüne sahiptir”		“Rusya dünyanın en büyük ekonomik gücüdür”		“Rusya’nın dış politikası baskı ve silah gücüne dayalıdır”		“Rusya’nın dış politikası ülkelerin bağımsızlıklarına saygısız ve saldırgan”	
	Frekans	%	Frekans	%	Frekans	%	Frekans	%	Frekans	%
Hiç katılmıyorum	90	40	77	34,2	64	28,4	6	2,7	4	1,8
Katılmıyorum	67	29,8	63	28,0	103	45,8	45	20,0	46	20,4
Kararsızım	22	9,8	43	19,1	37	16,4	61	27,1	63	28,0
Katılıyorum	44	19,6	40	17,8	21	9,3	102	45,3	101	44,9
Çok katılıyorum	2	9	2	,9	-	-	11	4,9	11	4,9
Toplam	225	100,0	225	100,0	225	100,0	225	100,0	225	100,0

Tablo 3, “Rusya dünyanın süper gücüdür”, “Rusya dünyanın en büyük askeri gücüne sahiptir”, ve “Rusya dünyanın en büyük ekonomik gücüdür” ifadelerinin frekans dağılımını göstermektedir. Tek yön Anova’ya göre bu ifadelerle yaş, eğitim ve bilginin kaynağı olarak tarih kitapları arasında belirgin bir farklılık saptanmamıştır. Buna karşın, cinsiyet ile “Rus ekonomisi önemli ölçüde petrol ve enerji kaynaklarına dayalıdır” ifadesi arasında $p=,000<,005$ noktasında anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır. (Tablo 4).

Tablo 4: “Rus ekonomisi önemli ölçüde petrol ve enerji kaynaklarına dayalıdır” ifadesi ile cinsiyetin Deskriptif istatistik ve Anova sonuçları

	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata	95% Confidence Interval for Mean		Min.	Max.	Anova	
					Lower Bound	Upper Bound			F	Sig
Kadın	101	3,1584	1,02696	,10219	2,9557	3,3612	1,00	5,00	22,519	,000
Erkek	124	3,7581	,86833	,07798	3,6037	3,9124	1,00	5,00		
Toplam	225	3,4889	,98702	,06580	3,3592	3,6186	1,00	5,00		

Tablo 5 (aşağıda) frekans analizi sonuçlarını göstermektedir. Elde edilen verilere göre denek-

lerin % 48' i (108 kişi) “Rusya Kıbrıs konusunda tarafsızdır” görüşüne katılmamaktadır (hiç katılmıyorum ve katılmıyorum diyenlerin toplam yüzdesi). Deneklerin % 38,7 si (87 kişi) “Rusya Kıbrıs sorununda Rum tarafını destekleyen bir politika izlemektedir” görüşüne katılmakta (çok katılıyorum ve katılıyorum diyenlerin toplam yüzdesi), %52 denek ise bu görüşle ilgili olarak kararsızdır. Deneklerin yalnızca % 5,8 Rusya'nın Kuzey Kıbrıs'a uyguladığı izolasyonları kaldıracağına inanmaktadır.

Tablo 5: “Rusya Kıbrıs konusunda tarafsızdır”, “Rusya Kıbrıs sorununda Rum tarafını destekleyen bir politika izlemektedir” ve “Rusya, Kuzey Kıbrıs'a yönelik uyguladığı izolasyonları çok yakında kaldıracak” ifadelerinin frekans analizi

	“Rusya Kıbrıs konusunda tarafsızdır”		“Rusya Kıbrıs sorununda Rum tarafını destekleyen bir politika izlemektedir”		“Rusya, Kuzey Kıbrıs'a yönelik uyguladığı izolasyonları çok yakında kaldıracak”	
	Frekans	%	Frekans	%	Frekans	%
Hiç katılmıyorum	22	9,8	5	2,2	55	24,4
Katılmıyorum	86	38,2	16	7,1	60	26,7
Kararsızım	90	40,0	117	52,0	97	43,1
Katılıyorum	25	11,1	62	27,6	13	5,8
Çok katılıyorum	2	,9	25	11,1	-	-
Toplam	225	100,0	225	100,0	225	100,0

Anova analizine göre, Tablo 5'te belirtilen ifadelerle deneklerin cinsiyet, yaş ve eğitim seviyeleri arasında $p=,005$ seviyesinde anlamlı bir farklılık test edilmemiştir.

Eğitim ve “Rusya Kıbrıs sorununa kayıtsızdır” karşılaştırmasına göre (Tablo 6) 113 deneğin 47 si (toplam 225 denekten) üniversite eğitimine sahiptir ve belirtilen ifadeye katılmamaktadır. Bu iki değişken arasında bir ilişki bulunmaktadır; eğitim seviyesi arttıkça “Rusya Kıbrıs sorununa kayıtsızdır” görüşüne katılmayan denek sayısı da artış göstermektedir.

Tablo 6: Eğitim * “Rusya Kıbrıs sorununa kayıtsızdır” karşılaştırması

	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Çok Katılıyorum	Toplam
İlkokul	2	4	3	1	1	11
Orta okul	0	11	10	4	0	25
Meslek Lisesi	1	4	1	0	0	6
Kolej	0	0	1	0	0	1
Lise	3	24	21	3	1	52
Meslek Y.O.	0	6	3	0	0	9
Üniversite	8	47	27	8	0	90
Y.Lisans – Doktora	4	17	7	2	1	31
Toplam	18	113	73	18	3	225

Tablo 7'de aynı değişkenlerin korelasyon analizi görülmektedir.

Tablo 7: Korelasyon

		“Rusya Kıbrıs sorununa Ka- yıtızsızdır”	Eğitim
Kayıtsız	Pearson Korelasyon	1	-,113*
	Sig. (1-tailed)		,045
	N	225	225
eğitim	Pearson Korelasyon	-,113*	1
	Sig. (1-tailed)	,045	
	N	225	225

* Korelasyon 0.05 seviyesinde belirgindir (1-tailed)

Rusya ve Rus Halkı İle İlgili Edinilen Bilgilerin Kaynağı:

Rus ve Rusya algısını öğrenmek amacıyla yapılan bu araştırma kapsamında Kuzey Kıbrıslıların Rus ve Rusya ile ilgili bilgileri edindiği kaynak da ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda deneklerden bilgi kaynaklarını sıralamaları istenmiştir.

Deneklerin belirttikleri bilgi kaynakları kapsamında tarih ve ders kitaplarını bilgi kaynağı olarak ilk sırada ifade eden denekler en yüksek yüzdeye sahip olmaktadır (% 51, 6). Medyayı bilgi kaynağı olarak ilk sıraya konumlandıran denek yüzdesi 18, 2 ikinci sırada ifade eden denek yüzdesi ise 19,6’dır. Filmleri birinci ve ikinci kaynak olarak belirten deneklerin yüzdesi ise sırayla; % 17, 8 ve % 22,7’dir. Rus ve Rusya ile ilgili bilgileri arkadaşlarından edinen deneklerin bu bilgi kaynağını ilk tercih olarak belirtme yüzdeleri ise 5,8’dir.

Tablo 8: Rusya ve Rus Halkı İle İlgili Edinilen Bilgilerin Kaynağı

	Tarih ve ders kitapları		Medya		Filmler		Arkadaşlar	
	Frekans	%	Frekans	%	Frekans	%	Frekans	%
İlk tercih	116	51,6	41	18,2	40	17,8	13	5,8
İkinci tercih	14	6,2	44	19,6	51	22,7	5	2,2
Üçüncü tercih	3	1,3	7	3,1	25	11,1	16	7,1

Sonuç:

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular çerçevesinde Kuzey Kıbrıslıların Rus halkı ve Rusya’ya yönelik algılarını iki ana gruba ayırmak mümkündür.

1. 1991 yılı öncesi
2. 1991 yılı sonrası

Bir diğer deyişle SSCB dağılmadan önce ve dağıldıktan sonra şeklinde bir ayırım yapmak mümkün.

Kuzey Kıbrıslıların Rusya ile en çok ilişkilendirdikleri konu, isim ve sıfatların başında fuhuş ve mafya gelmektedir. Bunun aslında geçiş ekonomisi yaşayan ülkelere ait temel problemlerin etkileri ile şekillendiğini ifade etmek mümkün. Bunun yanı sıra, Kuzey Kıbrıs’taki gece kulüplerinde çalışan kişilerin de bu düşüncüyü etkiledikleri bir gerçektir. Kuzey Kıbrıslılar Rusya’nın ekonomisinin önemli ölçüde petrol ve enerji kaynaklarına dayalı olduğunu bilmekte, bununla birlikte Rusya’nın dünyanın en büyük ekonomik gücü olduğuna inanmamaktadır. Kuzey Kıbrıslılar Rusya’nın güvenilir bir doğal gaz ve petrol satıcısı olmadığını da düşünmektedir. Burada, hiç şüphesiz bir dönem medyaya yansıyan Rusya – Ukrayna doğal gaz sıkıntılarının etkisi büyüktür.

Kuzey Kıbrıslılar, Rusya’nın Kıbrıs sorunu konusunda tarafsız ve kayıtsız olmadığı, bilakis izlediği politikanın Rum tarafının tezini destekleyen bir politika olduğu konusunda görüş belirtmektedirler ve bunda her iki tarafın da Ortodoks olmasının yani dini ‘bir’liklerinin de etkin olduğunu ifade etmektedir. Rusya’nın Kuzey Kıbrıs’a yönelik uyguladığı izolasyonları çok yakında kaldıracağı yönündeki görüş ise; % 5,8’dir, yani Kuzey Kıbrıslılar bu görüşe katılmamaktadır.

Rusya'ya yönelik bu genel algının dışında, Kuzey Kıbrıslıların Rusya ile ilgili algısının önemli bir noktasını ise Rusya öncesi (pre-Russia) dönem yani Sovyetler Birliği ile ilintilemek mümkün. Aynı perspektif doğrultusunda, Rus halkıyla ilgili algı da yine Sovyetler Birliği dönemine aittir. Komünizm, Lenin, Dostoyevski gibi isimlerin; kavramların Rusya ile ilişkilendirilmesinin temel açıklaması da burada yatmaktadır.

Rus ve Rusya'ya yönelik algının Rusya öncesi döneme ait kavramlarla ifade edilmesinin destekleyicisi olarak belirtebileceğimiz ana noktalardan birisi de bilgi kaynağı noktasında yansımaktadır. Rusya ve Rus halkı ile ilgili edinilen bilgilerin kaynağını; oldukça yüksek bir yüzde ile tarih ve ders kitapları oluşturmaktadır. Bunu, kamuoyunu şekillendirme, bilgilendirme, haberdar etme özellikleriyle medya takip etmektedir. Filmler, arkadaşlar ve diğer bilgi kaynakları da (yüz yüze iletişim; oğlu Slav ırktan biriyle evli, gece kulüplerinde karşılaştıkları – tanıştıkları kişiler gibi) Rus ve Rusya ile ilgili bilgi edinmedeki diğer kaynakları oluşturmaktadır.

Bunların yanı sıra Kuzey Kıbrıslılar arasında Rus halkına yönelik en kuvvetli duygunun sempati olması, bunu güvensizlik ve şüphenin izlemesi de ilginçtir.

Kaynakça:

“8.5 Yıllık Kalkanma Planı”, Ankara: Tanıtma Özel İhtisas Komisyonu Raporu, (<http://ekutup.dpt.gov.tr/tanitma/oik519.pdf>), 2000.

Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, *Algı*, Ünite 4, Eskişehir, 2017, s. 50 – 63.

BECERİKLİ, Sema Yıldırım, *Uluslararası Halkla İlişkiler*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2005.

FOMBRUN, Charles J, *Reputation: Realizing Value from the Corporate Image*, USA, Harvard Business School Press, 1996.

JERVIS, Robert, *Perception and Misperception in International Politics*, USA, Princeton University Press, 1976.

KUNCZIK, M., “Images of Nations and Transnational Public Relations of Governments with Special Reference to the Kosovo”, 1997.

KUNCZIK, M., “Transnational Public Relations by Foreign Governments”, *The Global Public Relations Handbook, Theory, Research and Practice* (Edited by Krishnamurthy Sriramesh and Dejan Vercic), New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 2003.

LIPPMANN, W., *Public Opinion*, New York, Harcourt Brace, 1922.

PELTEKOĞLU, Filiz B., *Halkla İlişkiler Nedir?* İstanbul, Beta Basım Yayım, 2007.

ROBERT, J., “Perception and Misperception in International Politics”, (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, Chapters, 1976, 1 – 4.

SHERİF, Muzafer and SHERİF, Carolyn W., (1956), "Ingroup and intergroup relations" Chapter 19 in James O. Whittaker (Ed.), *Introduction to Psychology*. Philadelphia: Saunders, 1965.

TAMÇELİK, S., “Kıbrıs Komünist Parti'nin (AKEL) İlhâk Kararı ve S.S.C.B.'nin Kıbrıs Politikası”, C. II (Tarih ve Kıbrıs Sorunu), *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 24-27 Kasım 1998*, Gazimağusa; Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları 7, 1998, s. 9-56.

SURİYE KRİZİ BAĞLAMINDA ASTANA SÜRECİ

Ghadir GOLKARIAN *

Önsöz

Arap Baharı dalgasıyla ortaya çıkmış olan Suriye krizi 2011 yılından itibaren devam etmektedir. Krizin çok boyutlu olması nedeniyle önerilen ve uygulanmış olan çözüm yolları pek fazla başarılı sonuç ortaya koymamıştır. Orantılı olarak etkili olduklarını da inkar etmek mümkün değildir. Suriye sorunu halk uyanışı durumundan çıkarak artık mezhep, etnik ve dış güçlerinin çıkarları üzere devam ediyor. Dolayısıyla Suriye’deki krizi milli uyanış ve hareket olarak görmektense, güçlerin politik denge sağlama uğruna ortaya çıkardıkları savaş arenası olarak değerlendirmek daha mantıklı görülmektedir. Bugün çeşitli terör örgütleri ile birlikte bölgedeki ülkelerin temsilci faktörleri de sahada savaşıyor. Ayrıca, super güç devletleri de aynı şekilde kendi menfaatlerini sağlamak için krize çözüm getirmek yerine tutuşan ateşi daha da alevlendiriyorlar.

Çok aktörlü Suriye krizini ancak bölgesel ve uluslararası güç sahiplerinin aktifliği, BM’nin ciddi çözüm arayışı, barışı tercih eden ülkelerin ortaya koyacakları rol haritası çözebilecektir. Bu bağlamda “Astana Görüşmeleri” bütün öne sürülmüş çözüm planlarından daha etkin olduğu tespit edilmiştir.

Nitekim “Astana Görüşmeleri” süreci başladığından beri 3 önemli ülke; Rusya, Türkiye ve İran kriz çözümü üzere gerekli adımları atarak Suriye’deki problemin çözümündeki alt yapıyı hazırlayıp BM ile mutabakat sağlayarak krizi son aşamalarına kadar getirmiştir.

Gelinen noktaya bakıldığında çok ümit vericidir. Ayrıca küresel sorunların çözümünde savaşlar ve silahlar değil siyasi diyalog ve görüşmelerin etkin olduğu belirlenmiştir. Suriye krizi sadece Suriye’yi değil, bölgesel ve küresel ölçekte diğer ülkeleri de etkilemiştir. Söz konusu kriz, Türkiye, İran ve Rusya’yı doğrudan ve ya dolaylı olarak etkilemiştir. Bu nedenle Suriye krizinin çözümü de ancak bu 3 ülke tarafından öne sürülmüştür. Türkiye öncülüğünde “güvenli bölge oluşturma tezi” üzerine Rusya tarafından “çatımasızlık 4 bölge” planı İran tarafından da destek bulmuştur. 3’lü ülke arasında bazı konularda anlaşmazlıkların olmasına rağmen Astana Görüşmeleri 7. turunu tamamlamış ve çözüme doğru ilerlemektedir.

Konu başlığı ile ilgili sürecin değerlendirilmesi yapılmıştır, Astana süreci hangi nedenlerden dolayı İran, Türkiye ve Rusya tarafından desteklendiğini ve ne gibi sonuçlar doğurduğunu bu makalede ele alacağız.

Anahtar kelimeler: Suriye krizi, Ortadoğu politikası, Astana Süğreci, kriz çözümü

Abstract

The Syrian crisis that has emerged with the Arab Spring wave has been continuing since 2011. Due to the multidimensional nature of the crisis, the proposed and implemented solutions have not yielded very successful results. It is not possible to deny that they are proportionally effective. The Syrian issue is now on the rise of popular awakening and continues in the interests of sectarian, ethnic and external forces. Therefore, if we see the crisis in Syria as a national awakening and movement, it is more logical to consider the forces as battlegrounds that they emerge for the sake of political equilibrium. Today, along with various terrorist organizations, the representatives of the countries in the region are also fighting on the scene. In addition, the superpower states are likewise exacerbating the flaming fire rather than bringing a solution to their own interests.

Only the role of the regional and international power holders, the UN's quest for a serious solution, the role of the countries that prefer peace will be able to solve the multi-actor Syrian crisis. In

* Yakın Doğu Üniversitesi Öğretim Üyesi, Fen & edebiyat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Uzmanı, Lefkoşa-KKTC

this context, "Astana Talks" has been found to be more effective than all proposed solution plans. As a matter of fact, since the beginning of the "Astana Talks" process, Russia, Turkey and Iran have taken the necessary steps to solve the crisis and have prepared the bottom line in the solution of the problem in Syria and reached agreement with the UN and brought the crisis to the last stages.

It is very promising when you look at the point reached. It has also been determined that political dialogue and negotiations, rather than wars and weapons, are effective in solving global problems. The Syrian crisis affected not only Syria, but also other countries on a regional and global scale. The crisis has directly or indirectly affected Turkey, Iran and Russia. For this reason, only the solution of the Syrian crisis has been put forward by these 3 countries. On the initiative of Turkey, Russia has also been supported by Iran on its "safe zone creation thesis" by Russia on its "four zones without roof" plan. Despite disagreements between the three countries on some issues, Astana negotiations have completed the 7th round and are progressing towards resolution.

We will discuss this issue with the support of Iran, Turkey and Russia for what causes the Astana process, and what consequences it has caused.

Key words: Syrian crisis, Middle East policy, Astana Process, crisis resolution

Giriş:

Suriye'den bahs ederken yakinen muğlak bir krizden, siyasi çelişkilerden, tezatlardan, ulusal çıkarların yanında bölgesel çıkarları ve uluslararası çıkarları göz önüne almaktan, aynı zamanda Suriye krizinde rol almış çeşitli güç kaynakları, mihrakları, temsili savaş gruplarından oluşmuş bir ortam aklimıza geliyor. İşte 6 yıl savaşın sonucu artık pek belli olmayan bir çözüm ufkudur bence.

Şuanda bile Suriye krizinden konuşurken hangi süreç yaşanıyor ve ne gibi etkenler krizin aşılmasına yardımcı olabilecek ve yahut tam tersine olayları yeniden alevlendirebilecek diye, karar vermek pek açık görünmemektedir. Fakat buna bakmayarak geçmiş aylarda yaşanan olayları, krizin çözümündeki geleneksel noktayı, Suriye odusunun birçok yerde arazinin geri alınmasını göz önünde tutarsak; Rusya, İran destekli grupların IŞİD(Daesh) denilen terörist gruba karşı üstün gelmelerini ve de en son olay ise Türkiye'nin Idlib yaklaşımı bile kendi başına önemsenecek derecede Suriye krizinin çözümündeki aktörlerin kim olduğunu ve nasıl bir rota çizdiklerini belli ediyor.

Ancak geleneksel şu aşamada ve gündeme dair Suriye meselesi Astana görüşmeleri çerçevesinde nasıl olacaktır; diye soru sormamız da uygun olacaktır.

Suriye krizinin nedenleri:

Bilindiği üzere Suriye gündemini sadece tek boyutlu olarak görmemek gerekiyor. Yani bugüne dek uzanan krizin nedenlerini hem Arap dünyasındanki gelişmelere(Arap Baharı), hem de Ortadoğu bölgesindeki uluslararası aktörlerin öne sürdüğü teorilere dayalı aktif müdahalelerine ve her şeyden önemlisi Suriye krizinin bir milli ayaklanmayla başlayıp iç savaş ve temsilci grupların savaş ve güç-gövde göstermesiyle devam eden, ayrıca dış menşeli çıkarıcıların işe karışmasıyla alevlendiğini dikkate almalıyız.

Fakat burada konu analizi itibariyle Astana süreci ile Suriye krizinin değerlendirmesini ele alınmalıdır

Astana Görüşmeleri oluşumu:

Bugün itibariyle Suriye krizine bakıldığında çeşitli bölgesel, uluslararası ve siyasi denge, hegemonya oluşturma eksenindeki aktörlerin faaliyetlerini gözardı edemiyoruz. İşte çok aktör sorunuyla birlikte çeşitli menfaatler de söz konusu olmaktadır. Zaten bu konu kendi başına bile tezatlar ve çelişkileri ortaya çıkararak krizin düğümlenmesine katkı sağlıyor.

Eğer başından beri Suriye krizi sadece Suriye halkı ve kararıyla çözülebilseydi; böyle bir yasal hak Suriyelilere bırakılsaydı, belki bugünkü acı olayları ne bölge halkı ne de dünya kamuoyu yaşamayacak ve IŞİD gibi terörist kanser de yıllarca siyasi- sosyal- ekonomi ve her şeyden önemlisi kültürel denge ve değerleri zedeleyemeyecekti.

Ancak bugün işin geleneksel noktasına bakıldığında, Suriye krizindeki önemli aktörler ABD, Rusya, İran ve Türkiye olarak dikkat çekiyor. Elbette bu arada bazı Arap ülkeleri ile İsrail'in müdahalesi ise lobiler aracılığı ve ABD'nin yaklaşımıyla gerçekleşmektedir.

Suriye krizinin harita üzerinde yapılmış olacak analizine gelince, Astana görüşmeleri öncesi

ülke 2 coğrafi bölgeye ayrılıyordu. Eğer Kuzey’den Güney’e doğru bir çizgi çizmiş olursak Doğu bölümünün birçok kısmı IŞİD kontrolü altında bulunuyordu. Yani Rıkk’a’dan başlayarak Deyrzor(Deir ez-zor) ve diğer bölgeleri kapsıyordu. Batı bölgesinde ise çeşitli terörist gruplar faaliyet gösteriyorlardı. Bunlardan bazıları Ahrar Şam, El-Kaide bağlantılı Nusra Cephesi, Ensar Şam Tugayı, Tevhid Ordusu, El- İmanu’l Mukatile Tugayı, Suriye İslami Kurtuluş Cephesi tugayları, Özgür Suriye Ordusu ve diğerleri olarak önümüze çıkıyor.

Halep’in özgürlüğü gerçekleştikten sonra artık saha kontrolü değişerek parametreler de değişmiş oldu. İşte bu olay sonucu Astana görüşmeleri öngörülerek Suriye krizi ancak politikal bir çözüm ile yapılabilineceği gerçeği ortaya çıkararak taraflarca anlaşıldı.

Türkiye’nin Astana görüşmelerine katılması ve desteklemesi sonucu bugün bile Suriye’de savaşan gruplar 2 ayrı yaklaşımla kendilerini siyasi aktör olarak ifade etmeye çalışıyorlar. Birinci grup siyasi çözümden yana olurken ikinci kısım ise ısrarla savaşı tercih etmektedir.

Astana Sürecinde ilk adım:

Astana görüşmelerinin önemli adımı ise Türkiye’nin öne sürdüğü “güvenli bölgeler” tezi ilk model olarak dikkate alındı. Nitekim Moskova’nın buradan yola çıkarak revize edilmiş güvenli bölge planı “çatışmasızlık 4 ayrı bölge” öngörüsü Astana görüşmesinde Türkiye, İran ve Rusya’yı bir araya getirip çatışmasızlık bölgelerin belirlenmesini sağlamış oldu. Suriye’nin İdlib vilayetinin tamamı, Lazkiye, Halep ve Hama vilayetlerinin belli bölümleri, Humus vilayetinin belli kısımları, Şam/Doğu Guta bölgesi ve Deraa ile Kuneytra vilayetlerinin belli bölümlerini kapsayan bir muhtıra imzalandı. Bu memorandumun temelinde Doğu Guta, Humus ve Deraa bölgelerinde çatışmaların hemen durdurulması, terör gruplarının başka yerlere yönlendirilmesi, söz konusu bölgelerde uçuş yasağının getirilmesi ve belirlenen bölgelerde ateşkes ihlalleri ise üç garantör ülkeden temsilciler tarafından denetlenmesi planlandı. Bu bağlamda göçmenlerin kendi yerlerine geri dönmesi sağlanırken bu kez savaşçı muhalifler Tahran’ın masada olmasından endişe ederek Astana müzakerelerini sekteye uğratmaya çalışıyorlardı.

Fakat BM, Suriye özel temsilcisi Steffan De Mistura, aynı günler (Mayıs ayında) uluslararası Suriye Destek Grubu’nun İsviçre’nin Cenevre kentinde yaptığı insani Erişim Çalışma Grubu toplantısının ardından basına hitaben Türkiye, İran ve Rusya’nın 4. Astana toplantısında Suriye’de “çatışmasızlık bölgeleri” oluşturulmasına ilişkin varılan muhtıraya değinerek, bu süreci bozmak isteyen güçleri objektif şekilde ortaya koyarak 3 ülke arasında imzalanan anlaşmayı desteklediklerini ve aynı zamanda “3 garantör ülke imzalanmış olan anlaşmanın başarılı olması için gerekli güce ve kapasiteye sahip olduklarını” açıkça ifade etti. İşte bu ifade Astana görüşmelerinin bir dönüm noktası olduğunu göstermektedir.

Astana sürecinde tarafların konuya yaklaşması niteliği:

Astana süresincedeki tematik çeşitli sıkıntıların yaşanabileceği tahmin edildiği gibi taraflarca konuya yaklaşmaları dikkat çekici idi. Bunlardan bazıları şöyledir:

1. İran ile Türkiye, Astana görüşmelerinde etkin ve direkt roller almalarına rağmen bazı konularda anlaşmaları sorun yaratıyordu. Fakat her iki ülke asıl amaca yönelik gerek üslup gerekse yaklaşım açısından sorunu kavramış olup Astana anlaşmasını güçlendirmeye çalışıyorlardı.
2. İran ve Türkiye devletlerinin asıl amacı Suriye’ye istikrarın geri getirmesiydi. Bu bağlamda ne kadar az zarar olursa aynı oranda bölgeye de hüsrana az olur mantığıyla süreci işlevli kılıyorlardı. Aynı zamanda iki ülke Suriye siyasal- sosyal coğrafyasındaki gerginliğin azalmasını bölge güvenlik- siyasi istikrarın sağlanmasında etkili biliyorlardı.
3. Ceş-ül İslam terörist grupla anlaşma yapmış olan Rusya’ya, ne İran ne de Türkiye karşı çıkmamışlardı. Zira bugün itibariyle Suriye’nin batı bölgesinde çok aktif olan muhalifler ise Lübnan sınırında Hizbullah savaşçılarıyla karşı karşıya kalmışlar. Dolayısıyla alan genişleme olasılığı da mümkün değildir. Ayrıca El-Nusra cephesi de benzer mevzide dayanamayıp İdlib’e geri çekilmiştir. Bu da Astana amaçlarına ters düşmemektedir.
4. Suriye’nin Doğu ve Kuzey kesimlerinde başka kaosların ortaya çıkması mühtemel görünüyordu. Örneğin: Rıkk’a’yı Kürtlere bırakmayı düşünen ABD gerek Türkiye gerekse İran’ın hassasiyetini dikkate almayarak güvenliklerini tehlikeye sokmaktadır. İşte bu açıdan Asatan görüşmeleri İran- Türkiye devletlerini yanyana getirmektedir.

5. Ancak Suriye’de istikrarın sağlanmasıyla birlikte siyasi transform, değişim ve yeni devlet kurma konusu mümkün olabilir. Astana yaklaşımı net olarak bu meseleyi belirlemese bile, içeriğinde konu üzerindeki uzlaşılı üçlü ülkeleri tek masa başında toplamaktadır.
6. Suriye konusunda Rusya ve Türkiye farklı görüşlere sahip olsalar bile Astana sürecinde önemli ortak adım ve çalışmaları olmuştur. Bu gibi yaklaşım iki ülkeyi siyasi bir çekim merkezine dönüştürebilir.

Bu bağlamda Asatana süreci ile ilgili Kömünist parti Milletvekili ve Duma Dış ilişkiler Komitesi üyesi Sergey Şargunov’un iddiası boşuna değildi. Pek yakın zamanda Sputnik haber ajansı ile yaptığı söyleşide anlattığı ibare çok anlamlıdır. Ona, “Türkiye ve Rusya arabuluculuğu sayesinde Suriye topraklarında barışın sağlanabilmesi umudu doğuyor. Astana görüşmelerinin yapıcı geçeceğine ve sonuç alınacağına inanıyorum.” demişti.

İşte bu perspektif ile Suriye krizinin çözümü bağlamında Astana görüşmeleri önem arz etmektedir. Zira tarafları masa başında buluşturmakla birlikte Suriye’nin geleceği ile ilgili de gerek muhaliflere gerekse Suriye devletine açık mesajlar vererek bölgesel ve uluslararası hukuk çerçevesinde Suriye kriziyle ilgili gerekli adımların atılmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla, Astana görüşmesi sürecini tarihi bir misyon görevi olarak nitelemek de pek doğru görünüyor.

Bilindiği üzere Astana zirvesi öncesi Rusya, Türkiye ve hatta İran IŞİD mevzilerine yönelik operasyonları olmuştur. Fakat Türkiye ile Rusya’nın ortak hava operasyonlarının gerçekleşmesini unutmamak gerekir. Dolayısıyla, Astana görüşmelerindeki üçlü aktörün terörle mücadeleleri ve savaşmaları konusundaki doğrulukları, sürecin sağlamlığı yönünden önem taşımaktadır.

Astana süreci ile ilgili düşünce ve yaklaşımlar:

Bazılarına göre Astana görüşmeleri ve gerçekleştirilecek süreç başarısız olarak ifade ediliyor. Fakat Rusya, Türkiye ve İran açısından ortak bölge çıkarları ve çözüm gereksinimleri söz konusu sürecin başarılı bir şekilde yürütülmesine zemin hazırlamaktadır. Bu nedenler başlı başına araştırma konusu olduğu gibi ister Rusya, ister Türkiye isterse İran açısından şöyle sıralanabilir:

A) Rusya açısından:

1. Rusya’nın uluslararası çıkarları için Doğu Akdeniz’de egemenlik konusu ile birlikte AB’nin en son sınırında bulunma hedefi sürecin işlenmesini kaçınılmaz kılıyor.
2. Rusya’nın Doğu Akdeniz’de gelecekte mühtemel fakat pek gerçek görünen enerji hattına sağlam şekilde etkin olabilme zemininin bulunması.
3. Rusya için Ortadoğu bölgesinde eskiden beri sıcak sularda aktif olma politika gereksinimi.
4. Batı dünyası tarafından Rusya’ya karşı uygulamış olan ambargoları başka politikal başarılarla etkisiz hale getirme olasılığı.
5. Eski hegemonya teorisi niteliğinde değil ancak yeni stratejik ve güvenilir ortakları oluşturmak amacı, Rusya’yı sürece aktif olarak yaklaşımını sağlıyor.

B) Türkiye açısından:

6. Türkiye devleti sınırlarını her hangi bir tehlikeden uzaklaştırmak amacıyla Astana sürecinin başarıyla işlenmesinde yanadır. Zira Suriye’de devam edebilecek krizler, Türkiye’nin Güney sınırında egemenliğini zorlayabilir.
7. Kuzey Irak bölgesinde IKBV’nin bulunmasıyla birlikte yakın zamanda legal ve meşru olmayan Bağımsız Kürdistan referandumunun gerçekleşmesi ve özellikle günümüz şartlarında tehlike niteliğinde olan etniksel yaklaşımlarla birlikte olası alt niyetli ülkelerin desteğiyle Kürt kordonunun oluşması Türkiye için tehlike doğurabilecek bir sorundur. Dolayısıyla, Astana sürecinin başarıyla işlenmesi olası oyunları bozabilir.
8. Gelecekte olası bir enerji hattının oluşturulması(gerek İran- Irak- Suriye- Türkiye üzerinden AB’ye; gerekse Katar- Irak- İran- Türkiye üzerinden AB kıtasına uygulanacak enerji hattı) planı Türkiye’yi Suriye’deki istikrarın sağlanmasında aktif kılıyor.
9. KKTC’nin Türkiye için jeo-stratejik bölge olması niteliği, adanın bölgedeki çok boyutlu uluslararası çıkarların sağlanmasındaki rolünü ispatlama gereği, ada üzerinden AB’yi etkilemesi ve olası Akdeniz enerji akımını gelecekte Türkiye üzerinden AB’ye taşıma tezi diğer nedenlerden sayılıyor. Ayrıca, gelecekteki ekonomi gereksinim ve tercihleri doğrultusunda Akdeniz bölgesinin enerji akımının mahiyeti diğer amaçlardan biri olarak Türkiye’yi Astana sürecinde aktif kılmaktadır.
10. Ortadoğu bölgesinde hegemonya ve güç dengesini sağlamak gereksinimi.

11. Ortadoğu Müslüman ülkelerinde etkin olgu olma niyeti; Bu bağlamda ticari, ekonomi alt yapıları oluşturmak için bölgede istikrarın sağlanması gereği.
- C) İran açısından:
 12. İran'ın Irak- Suriye üzerinden Akdeniz'e ekonomi ve enerji akımı imakanının sağlanması.
 13. İran'ın politik tezlerine göre İsrail geyri meşru bir rejim olarak her daim bölgeyi karıştırmak arzusunda. Ayrıca, İsrail ise İran'ı her hangi bir yolla pasifize etmek ve hatta rejimini yıkmak niyetindedir. Dolayısıyla, İran kendi sınırlarından İsrail'i ne kadar uzaklaştırırsa kendini güvende hissedip manevra yeterliliği sağlanacaktır. Ayrıca, Suriye'deki siyasi- ekonomi- güvenlik stabilizasyon ABD ile müttefiki olan Telaviv'i bölgede izole edecektir.
 14. Suriye yıllardan beri İran için arka bahçe rolü almıştır. Aynı durumu sağlamak amacıyla Akdeniz bölgesinde enerji akımı tezi gereği Suriye toprak bütünlüğü ve siyasi istikrarı İran için olmazsa olmazdır. Çünkü Suriye gerek ekonomi- ticari yönünden gerekse askeri- güvenlik- politik yönünden İran'ın yatay koridorunu sağlamış olacaktır.
 15. Üçlü anlaşma çerçevesinde İran her iki ülkeyle stratejik müttefik sayılıyor. Ortadoğu bölgesinde 3'lü müttefik olarak ortaya çıkmış olan Türkiye- İran- Rusya etkin gücü, ABD egemenliğini indirgemiş duruma getirecek ve pasifleşmiş bir rakip haline getirecektir.
 16. İran için askeri yönden yatay hatın Irak- Suriye üzerinden Akdeniz'e kadar ulaşması önem arz etmektedir. Astana süreci ve yaklaşması 3'lü müttefik oluşumunu güçlü kılabilir.

Bunlara atfen bazılarında göre İran- Türkiye arasındaki dostluk ve ittifaklar belki geçici olabilir. Hatta bugünkü noktaya gelinmesi zaman ve zemin gereğidir. Zira sonraki gelişmeler doğrultusunda ortaya çıkabilecek çıkar meselesi şuan aktif görünen ittifakı bozulabilir. Fakat unutmayalım ki, İran ve Türkiye bölgedeki konum ve yer aldıkları jeo-politik, jeo-stratejik özellikleri ve en önemlisi buldukları koordinat itibarıyla ikisi birlikte sacaygı sayılıyorlar. Birinin hazimeti diğerinin düşüşüne sebep olduğu gibi, her hangi birinin bölgedeki konum değer ve öneminin azaldığı ise diğerinin rekabet ve özelliğinin azaldığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bölgede başarıyı sağlamakla birlikte barışın sağlanmasını isteyen iki ülke sürecin işlevliliğini aktifleştirmeliler.

Rusya ise her iki ülkenin yakın ortağı olduğu için sadece Astana süreci değil diğer memorandumlarda bile yan yana getirilecektir.

Astana süreci sonucu:

Astana süreci uzun zaman ve 7 tur gerçekleşmesiyle önemli sonuçlara imza atmıştır. Sonuçları ise aşağıdaki gibi sıralanıyor:

- a. Her şeye rağmen Astana süreci uluslararası hukuka dayalı olumlu bir barışı sağlayan başlangıç oldu.
- b. Suriye'de altı yıldır birbiriyle savaşan silahlı muhalif grupları ile Suriye hükümeti yetkililerini aynı çatı altına getirerek tarafları uzalaşıya mecbur kıldı.
- c. Taraflar arasında karşılıklı şifahi çatışma olsa bile hiçbir taraf masayı terk etmedi. Bu da Astana sürecinin başarıyla devam etmesi anlamına geliyor.
- d. 3 garantör ülkenin kurdukları bir gözlem mekanizması sayesinde Suriye'de ateşkes yeniden onaylandı.
- e. 3'lü ülkeler ne kadar Suriye konusunda karşı düşüncelere sahip olsalar bile, bölge istikrarının kaçınılmaz olduğunu anlayarak aynı paralelde hareket ettiler ve ediyorlar.
- f. Suriye'de çok etnik yapılı, çok dinli, bir mezhebe bağlı olmayan ve demokratik bir ülke olarak toprak bütünlüğü, bağımsızlığı, birliği ve egemenliğinin onayı devamlı olarak vurgulanıyor.
- g. Suriye sorunu askeri ve savaş çözümüyle değil, politik yollarla çözülebileceği gerçeği devamlı vurgulandı.
- h. Ateşkesin devam edilmesi ve teröre karşı mücadele onaylandı.
- i. Suriye krizi çözülmediği taktirde Ortadoğu'da istikrarın sağlanması olası değil diye üzerinde duruldu ve istikrar sağlanması hedeflendi.

Sonuç:

Astana süreci barış görüşmeleri için bir platform sayılıyor. Rusya Duma Dış ilişkiler Komitesi üyesi olan Yelena Panina'ya göre “bugüne dek Astana süreci bazen gergin geçse de taraflar arasında umud görünüyor ve çözüm için bir motivasyon var. Zira sabırlı davranıyorlar.”

İşte bunlara bakıldığında sürecin 3'lü aktörlerin başarılı politika izledikleri ve ortak rota belirlenmesi sonucu Astana süreci beklenilenden çok başarılı olarak görünmektedir. Tabiki bu arada Türkiye- Rusya ilişkileri bunu pek çok yönden etkilemektedir.

Ancak 7. Görüşme sonrası ve önümüzdeki günlerden sonra ne olacak, ona da dikkat etmeliyiz.

Unutmamak gerekir ki, Astana süreci çok önemli bir başlangıç olarak sonuca varılması gerekir. Zira savaş bundan daha fazla uzarsa, artık anlaşma yapılacak bir Suriye'de olmadığı gibi bölge büyük sorunlarla karşı karşıya kalacaktır.

Nitekim Suriye meselesi bitmezken yanı başımızda Bağımsız Kürdistan referandumu gerçekleşip yeni krizlerin oluşmasına zemin hazırlanıyor. Dolayısıyla Astana garantörleri sürece çok dikkatlice odaklanmalılar.

Kaynakça:

1. Semin, Ali; Sandıklı , Atilla; “Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye”, Bilgesam Dergisi, Sayı 52, S. 8-16, 2012, İstanbul
2. Dursunoğlu, Alptekin, “Suriye'deki silahlı gruplar ve yeni kombinasyonlar”, Yakın Doğu Haber e-dergi, 05.03.2013
3. Golkarian, Ghadir; “Astana görüşmeleri, 3'lü işbirliğin sonucu”, Asrazadi yayınları, www.asrazadi.ir/1395/11029079
4. Dört soruda Astana görüşmeleri, www.dw.com/tr/dört-soruda-astana-görüşmeleri/a-38672495
5. Astana görüşmeleri, Suriye krizinin çözümünde tarihi bir misyon, <https://tr.sputniknews.com/.../201701221026882887-astana-gorismeleri-suriye-krizi/>
6. Astana Suriye Görüşmeleri, www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38741741

TÜRKİYE – RUSYA UÇAK KRİZİ SONRASINDA TÜRKİYE TURİZMİ

Gonca YAŞAR*
Mustafa Malkoç YAŞAR**

Özet

Bilindiği gibi Türkiye hava sahasını ihlal eden ve uyarılara cevap vermeyen bir Rus savaş uçağı Türkiye kuvvetleri tarafından 24 Kasım 2015 tarihinde düşürülmüştür. Uçakta bulunan pilotlar paraşüt ile uçaktan atlamış, iki pilottan biri hayatını kaybetmiş diğeri sağ olarak kurtulmuştur. Bu olayın ardından Rusya ile Türkiye arasında siyasi ilişkiler oldukça gergin bir hal almış ve bunun devamında Türkiye’ye Rusya tarafından başta turizm alanında olmak üzere çeşitli yaptırımlar uygulanmaya koyulmuştur. İlerleyen dönemlerde ilişkilerde her ne kadar normalleşme yolunda adımlar atılmış olsa da bu durumun etkileri halen devam etmektedir. Dış ticaret açığı veren bir ülke olan Türkiye için cari açığın kapatılmasında turizm sektörü oldukça önem arz eden bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın amacı uçak krizi öncesi ve sonrası dönemleri karşılaştırmalı olarak turizm açısından analiz etmek ve turizm sektörünün geleceğine ilişkin öngörülerde bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Ödemeler Dengesi, Turizm, Türkiye-Rusya Uçak Krizi

1. Giriş

Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti; Kafkasya, Ortadoğu ve Karadeniz havzasında etkin bölgesel aktörlerdendir. Soğuk Savaş sonrası ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkiler daha da artmaya başlamıştır. Özellikle iki ülke arasında enerji, turizm ve ticaret alanlarındaki ilişkilerin hız kazanması bu dönemden sonra olmuştur. Böylelikle Rusya ve Türkiye, enerji, turizm, ticaret, inşaat ve benzeri alanlarda potansiyellerini keşfederek dış ticaret gerçekleştirmeye başlamıştır. Dış ticaret hacmi de yıldan yıla artmaya başlamıştır. Rusya ve Türkiye’nin karşılıklı olarak birbirlerine duydukları güven sayesinde günden güne artan oranda ticaret, turizm, enerji alanlarında işbirlikleri geliştirilmiştir. Türkiye’nin enerji bağımlılığı sebebiyle ihtiyaç duyduğu doğalgazı boru hatları vasıtasıyla Rusya’dan taşıması/ithal etmesi, Türkiye’nin özellikle güney sahillerine her yıl milyonlarca Rus turist gelmesi ve yine iki ülke arasında yoğun olarak yapılan dış ticaret; Rusya ve Türkiye’nin çıkarlarının ortak noktada birleşmesine ve ülkeler arasındaki ilişkilerin kamuoyu nezdinde de olumlu olmasına zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte son yıllarda Ruslar ile Türkler arasındaki evliliklerin artması ve Rusların Türk dizilerine ilgi duyması, turizmin daha da artmasına ve Rusların gözünde Türklerin algısının pozitif olmasına da olanak sağlamaktadır. Ancak, 24 Kasım 2015 tarihinde Su-24 tipi Rus savaş uçağının Türkiye hava sınırını ihlal etmesi neticesinde angajman kurları doğrultusunda, Türkiye müdahalede bulunmuştur. Yaşanılan bu müdahale sonrası iki ülke arasındaki iyi ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Bu çalışmada, Türkiye ve Rusya arasında yaşanan uçak krizinin ardından Türkiye turizmde yaşanan gelişmeler ele alınmıştır.

1. Rusya Türkiye İlişkilerinde Turizm

Bu bölümde Türkiye ve Rusya arasındaki turizm ilişkilerinin tarihçesi ve günümüzdeki durumu ele alınmıştır.

1.1. Rusya ve Türkiye İlişkilerinde Turizmin Tarihçesi

Rusya ve Türkiye arasındaki turizm yalnızca ekonomik olarak bir kazanç sağlamamakta, iki ülkenin kültürel olarak da birbirini tanımasına ve yakınlaşmasına olanak sağlamaktadır.

Tarihsel açıdan Rusların sıcak denizlere inme politikası, 2000li yıllarda yerini Türklerle Akdeniz ve Ege’de turizm alanındaki etkileşime bırakmıştır (Özdal, vd. 2013). Bu etkileşime paralel olarak Türkiye’nin turizm gelirleri artmaya başlamıştır. Böylelikle iki ülke yetkilileri görüşmelerinde turizm konusunu da öncelikli gündem maddesi olarak ele almışlardır. Turizm alanındaki bu gelişmeler 2011 yılın-

* Giresun Üniversitesi, Eynesil Kamil Nalbant Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü

** Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

da iki ülke arasında karşılıklı olarak vizelerin kaldırılmasıyla taçlandırılmıştır. 500 yıllık Türk-Rus ilişkilerinde vizelerin karşılıklı olarak kaldırılması uzmanlarca devrim niteliğinde görülmektedir.

Türkiye’de turizm sektöründe son yıllarda tanıtımların artmasına bağlı olarak hem Türkiye’ye yabancı turist sayısında artışlar meydana gelmiştir. Ayrıca Rus turistler de yıllar içerisinde Türkiye’ye olan ziyaretlerini artırmışlardır.

Türk turizm sektörünün sunduğu ekonomik avantajlar Rus turistler için İspanya, Yunanistan ve yakın bölgedeki diğer turistik bölgelerle karşılaştırıldığında oldukça cazip hale gelmeye devam etmektedir. Ayrıca Mısır, Tunus gibi Kuzey Afrika ülkelerine dinlenmeye giden Rus turistler Arap Baharı’nın bölge ülkelerinde yol açtığı istikrarsızlık nedeniyle son yıllarda Türkiye’yi destinasyonlarında daha çok tercih etmeye başlamışlardır (Özdal, vd. 2013).

2015 yılı Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü’nün verilerine göre Rusya, Almanya’dan sonra Türkiye’ye en fazla turist gönderen ikinci ülke konumundadır. 2015 yılında 5.580.792 Alman turist Türkiye’yi ziyaret etmişken; Rus turistler de bu sayı 3.649.003’tür.

Türkiye’den Rusya’ya giden ziyaretçilere bakıldığında turistik ziyaretlerden daha çok iş amaçlı ziyaretler ağırlıktadır. Türk iş adamlarının bu seyahatleri, Rusya’da büyük çapta yatırımların oluşmasını sağlamıştır. Türkiye’den Rusya’ya yapılan ziyaretler genellikle ticari amaçlı ziyaretlerden oluşmaktadır. Turistik amaçlı ziyaretlerin de artmasını sağlamak için tur şirketleri avantajlı fiyatlar ve/veya uygun ödeme seçenekleriyle Rusya tatili planlayabilirler. Böylelikle karşılıklı iki ülke turizm geliri elde edebilirler.

Türkiye ve Rusya arasındaki turizmin artışıyla beraber düzenlenen uçak seferleri sayılarında da artış meydana gelmiştir. Önceki yıllarda sadece Moskova’ya günde bir sefer düzenleyen Türk Hava Yolları, günümüzde Soçi, St. Petersburg, Volgograd gibi pek çok şehre de ve günden birden fazla olacak şekilde seferler düzenlemektedir. Ayrıca yalnızca Türk Hava Yolları değil, Türk sermayeli diğer havayolu şirketleri de karşılıklı seferler düzenlemektedir. Bu durum da turizmin gelişmesine daha da katkı sağlamaktadır.

Bunun yanı sıra Karadeniz üzerinden komşu olan Türkiye ve Rusya’nın havayollarına ek olarak ulaşım imkanlarını daha da çeşitlendirmeleri ve özellikle deniz ulaşımına ağırlık vermeleri zorunlu görülmektedir. İki ülke turizmini daha da canlandırarak olan kara, deniz ve demir yolu ulaşım alternatiflerinin çoğalması aynı zamanda ticari ilişkileri de özellikle Karadeniz etrafında derinleştirecektir. Havayollarının büyük oranda tercih edilmesinde Türkiye’nin güneyindeki tatil yörelerinin konumu, ulaşım imkanlarının kolay olması, Rus turistlerin daha çok başkent ve yakın çevresinden gelmesi gibi pek çok faktör rol oynamaktadır. Ancak Karadeniz çevresinde inşa edilecek otoyol ve demiryolları ile Kafkasların ve Balkanların denkleme dahil olması iki ülke için de daha geniş bir turizm hinterlandı anlamına gelmektedir (Özdal, vd. 2013).

Ayrıca Türkiye’ye gelen Rus turistlerin en çok tercih ettikleri destinasyonlar sırasıyla Antalya, Kemer, Alanya, Marmaris, Bodrum, İstanbul, İzmir ve Kapadokya’dır. Deniz-kum-güneş varlığı, uygun tur paket fiyatları ve bu fiyatlar karşılığında alınan hizmet kalitesi, yakınlık (3 saatlik uçuş) ve vize kolaylığı, çocuklu ailelere hitap eden tesisler, konaklama tesisindeki personelin Rusça konuşması, mutfak, kültürel ve tarihi değerler gibi nedenler Türkiye’yi ideal destinasyon konumuna getirmiştir (Sputniknews, 2017). Bu bağlamda Rus turistlerin çoğunlukla bu destinasyonlarla sınırlı olan Türkiye tatili yaptığını söylenebilir. Bu da Rusların Türkiye, Türk kültürü ve tarihi hakkında daha sınırlı bilgi edinmelerine sebep olmaktadır. Tur şirketleri ve turizm tanıtım ofisinin diğer turistik destinasyonlarımızın da tanıtımını artırarak bu destinasyonların da cazip ve tercih edilebilir hale gelmesi için çaba sarfetmeleri gerekmektedir. Böylece Ruslar, Türkiye’nin farklı coğrafyaları ve kültürü hakkında da bilgi sahibi olabilirler.

2. Yakın Dönemde Türkiye ve Rusya Arasında Yaşanan Krizler

Soğuk savaş döneminden sonra ticaret, enerji, turizm, inşaat ve benzer pek çok alanda ikili işbirliği içinde olan ve gün geçtikçe de ilişkilerini kuvvetlendiren Türkiye ve Rusya son dönemlerde yaşanan bazı olaylar sebebiyle ilişkilerini gerilimli bir aşamaya taşımıştır. Bu bölümde iki ülke arasında yakın dönemde yaşanan krizlere yer verilmiştir.

2.2. Uçak Krizi

24 Kasım 2015 tarihinde saat 09.20 civarında Hatay Yayladağı bölgesinde Türk Hava Sahasını ihlal eden Su-24 tipi Rus savaş uçağı defalarca (beş dakika içerisinde 10 kez) ikaz edilmesine rağmen Türk Hava Sahasını ihlal etmiştir. Söz konusu uçağı angajman kuralları çerçevesinde 24 Kasım 2015 saat 09.24'te bölgede hava devriye görevinde bulunan iki adet Türk F-16 uçağı tarafından müdahalede bulunulmuştur(Habertürk, 2015).

Yaşanan bu olayın ardından özellikle ekonomik anlamda güçlü ilişkileri bulunan iki ülke arasında kriz yaşanmış ve Rusya, Türkiye'ye karşı gerekli yaptırımların yapılacağına dair sert mesajlar vermiştir. Düşürülen Rus uçağının iki pilotundan biri olan Oleg Peşkov, Suriye'deki militanlar tarafından paraşütle yere indiğı esnada havada vurularak öldürülmüştür. Yaşanan olayla birlikte NATO üyesi bir ülke tarihte ilk defa bir Rus uçağını düşürmüş oldu.

Uçağın düşürülmesi anına kadar Rusya'da olumlu bir imaja sahip olan Türkiye ve Türk vatandaşları, Rus medyasında bir anda hedef haline gelmiştir. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un planlanan Türkiye ziyaretini iptal etmesiyle birlikte başlayan süreçte Türkiye aleyhine propagandalar artmıştır.

Rus televizyonları tartışma programlarının büyük bir bölümünü uçak hadisesine ayırırken, 'dost ve kardeş' ülke olarak anılan Türkiye bir anda Rusya'nın en büyük düşmanı haline gelmiştir. Daha sonra yapılan kamuoyu araştırmaları da Rusya halkının Türkiye'ye karşı tutumunun olumsuz yönde değiştiğini göstermiştir.

Rusya devlet yönetimi ise tepkisini Türkiye aleyhine bir dizi ekonomik yaptırım kararı olarak göstermiştir. Rusya Başbakanı Dmitri Medvedev, "Türkiye uçağımızı düşürmekle savaş başlattı, ama karşılık vermedik." ifadelerini kullanmıştır.

Rusya hükümeti, Putin'in imzasını attığı ekonomik yaptırımları uçağın düşürülmesinden 4 gün sonra yürürlüğe sokmuştur. Buna göre;

- Türkiye ve Rusya arasındaki vize serbestisi kaldırılmıştır.
- Rusya'dan Türkiye'ye tur satışları yasaklanmış ve charter uçuşları kaldırılmıştır.
- Türkiye yargı yetkisi altında bulunan şirketlerin Rusya'daki faaliyetleri durdurulmuştur.
- İzin verilen yaklaşık 60 şirket dışında Rusya'daki işverenlerin yeni Türk işçi çalıştırması yasaklanmıştır.

Rusya'nın Türk işçi istihdamına ve Türk şirketlerine yönelik yaptırımları, Türkiye ekonomisinin dışında Rusya topraklarında yaşayan Türk vatandaşlarını ve Rus-Türk karma aileleri de etkilemiştir. Rusya'da vizeleri yenilenmeyen ve yaptırımlardan dolayı işlerini yürütemeyen binlerce kişi Türkiye'ye dönmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Rusya'ya yatırım yapmak isteyen Türk vatandaşları vize kısıtlamalarından dolayı yatırımlarını Rusya dışına aktarmak mecburiyetinde kalmıştır.

Kriz döneminde Türkiye ve Rusya'nın ortak enerji projeleri olan Türk Akımı ve Akkuyu Nükleer Enerji Santrali görüşmeleri resmi olarak durdurulmasa da bu projelerle ilgili bir gelişme kaydedilemiştir. Zaman zaman bu projelerin iptali söz konusu olmuş fakat Rusya veya Türkiye bu yönde bir adım atmamıştır.

Rusya'nın yaptırımlarıyla birlikte ekonomik ilişkiler dışında siyasi ilişkiler de büyük zarar görmüştür. Türkiye ve Rusya'nın birbirine karşı sert söylemleri yaşanan krizi her geçen gün daha da derinleştirmiştir. Beşeri, eğitim ve askeri alanda çok sayıda işbirliği iptal edilmiş, diplomatik ilişkiler yavaşlamıştır(Haberrus, 2016).

Yaptırımlardan dolayı ekonomide meydana gelen zararlar birlikte Türkiye'nin Rusya ile ilişkileri düzeltilmesi yönündeki görüş, özellikle Rus turist kaybının hızla arttığı yaz aylarında önem kazanmıştır. Bu bağlamda Rusya, Türkiye'nin resmi olarak özür dilemesini talep etmiş ve Türkiye bu isteğe bir süre dirense de Cumhurbaşkanı Erdoğan, özür ve tazminat içeren bir mektup göndermiştir. Böylece, Rus-Türk ilişkilerinin normalleşmesi kapsamında iki ülke lideri 8 aylık bir aradan sonra 9 Ağustosta St. Petersburg kentinde ilk defa bir araya gelmiştir. Rusya'ya kalabalık bir heyetle birlikte gelen Erdoğan, Putin ve Rusya hükümet yetkilileriyle yaptığı görüşmeden sonra öncelikli olarak ilişkilerin kriz

öncesi seviyeye getirilmesi konusunda mutabık kaldıklarını söylemiştir. Türkiye'nin özür dilemesinden hemen sonra Rusya yaptırımları hızla kaldırmaya başlamış ve ilişkiler yavaş yavaş normalleşme eğilimine girmiştir.

1.1. Rus Büyükelçi Suikasti

Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov, 20 Aralık 2016 tarihinde Ankara Çağdaş Sanatlar Merkezi'nde katıldığı bir resim sergisinde konuşma yaptığı sırada Ankara Çevik Kuvvet Müdürlüğünde görev yapan ve resim sergisinde de görevli olan bir polis memuru tarafından silahlı saldırıya uğramış ve hayatını kaybetmiştir. Suikasti gerçekleştiren polis memuru da güvenlik güçlerince etkisiz hale getirilmiştir. Türkiye ve Rusya arasında 24 Kasım 2015 tarihinde yaşanan uçak krizinin ardından yavaş yavaş normale dönen iki ülke ilişkilerinin yaşanan büyükelçi suikastı sonucu tekrardan bozulacağı yönünde görüş oluşmuştur. Ancak, hem Rusya hem de Türkiye ayrı ayrı yaptıkları açıklamalarda yaşanan bu suikastin iki ülke ilişkilerini bozmak için yapılan bir provakasyon olduğunu vurgulamıştır. Saldırının bir gün sonra Moskova'da Türkiye, Rusya ve İran arasında yapılacak olan Suriye konulu kritik toplantı öncesinde gerçekleşmesi de provakasyon iddialarını güçlendirmiştir.

Saldırının ardından soruşturmayı Türk yetkililerle birlikte yürütmek üzere yaklaşık 18 kişiden oluşan bir Rus heyeti Ankara'ya gelmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da oluşturulacak ortak heyetle soruşturmanın birlikte yürütüleceğini kaydetmiştir.

Bu gelişmelerin ardından boş kalan Ankara'daki Rusya Büyükelçiliği kadrosuna 19 Haziran 2017 tarihinde yani yaklaşık 7 ay sonra Rusya'nın eski İstanbul Başkonsolosu olan Aleksey Yerhov atanmıştır. Geçşkmeli de olsa atamanın gerçekleşmesi uzmanlarca Türkiye ve Rusya ilişkilerinin normale dönmesi için önemli bir adım olarak görülmüştür(Sputniknews,2017). Aynı zamanda uzmanlar Yerhov'un Türkiye'yi tanımasının da önemli bir gelişme olduğunu belirtmişlerdir.

1.2. İthalat Ambargosu

Rusya, Türk hava sahasını ihlal eden Su-24 tipi savaş uçağının Türkiye tarafından 24 Kasım 2015 tarihinde düşürülmesinin ardından 1 Ocak 2016 itibariyle Rusya,bir dizi ekonomik yaptırımlar kapsamında, Türkiye'den domates, portakal, elma, kayısı, lahana, tuz, brokoli, mandalina, salatalık, armut, şeftali, erik, üzüm, çilek, kuru soğan, karanfil ile tavuk ve hindi eti ithalatına yasak getirmiştir. Bu ambargolardan sonra Rusya Hükümeti, sebze ve meyve ithalindeki yasağın yarattığı enflasyonist baskı ile inşaat sektöründeki sıkıntılarının etkili olduğu belirtmiştir. Rusya Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Türk şirketlerinin bazı şartlarda yaptırımlardan muaf tutulması için gerekli kuralların ve istisnaların belirlenmesi için kararname tasarısı hazırlamıştır. İlerleyen dönemlerde ilişkilerin normalleşmeye başlamasıyla birlikte hükümet kararıyla bu ürünlerden portakal, mandalina, kayısı, şeftali ve erikteki yasak 9 Ekim 2016'da kaldırılmıştır. Bu gelişmelerden birkaç ay sonra da soğan, karanfil, tuz, karnabahar, brokoli ithalatındaki engelin de kaldırıldığı açıklanmıştır. Rusya'nın Türkiye'den tavuk eti, hindi eti, domates, salatalık, turşu, üzüm, elma, armut ve çilek ithalatı yasağı ise sürmektedir. Bu ürünlerin Rusya'ya 2015 yılındaki toplam ihracat tutarı 425 milyon doların üzerindedir. Bu ürünler arasında sadece domatesin ihracatı 258,8 milyon dolar, üzümün ihracatı da 97,6 milyon dolar olarak kayıtlara geçmiştir. Ayrıca, ambargo kapsamındaki diğer ürünlerin değeri de tavuk etinde 8 milyon dolar, hindi etinde 655 bin dolar, hıyarda 27 milyon dolar, elmada 13 milyon dolar, armutta 3 milyon dolar, çilekte 17 milyon dolar olarak hesaplanmıştır(Haberrus,2017). Bu durum da Türkiye'nin ihracat yaptığı önemli ülkelerden biri olan Rusya'ya karşı ticaretin ve dolayısıyla dış ticaret gelirinin azalmasına neden olmuştur.

Rusya Tarım Bakanı Aleksandr Tkaçev, Rusya'nın Türkiye'den gelen ithal ürünlere karşı uygulanan yasaklarda Rusya topraklarında üretimi yapılamayan veya az bulunan sebze ve meyvelerin sevkiyatına izin verildiğini dile getirmiştir. Bu ürünlerin Rus pazarında yer almasının Rusya'daki meyve ve sebze pazarını olumsuz etkilemeyeceğini de vurgulamıştır(Haberrus,2017).Dolayısıyla Rusya, yaşanan uçak krizi sonucunda alınan ambargo kararlarını da kendi lehine çevirme yollarını bulmuştur.

3. Türkiye ve Rusya Arasında Yaşanan Uçak Krizinin Türkiye'nin Turizmine Etkisi

24 Kasım 2015 tarihinde Rus savaş uçağının Türk hava sınırını ihlal etmesi neticesinde Türkiye'nin angajman kuralları gereği Rus uçağını düşürmesinin ardından Türkiye ve Rusya arasında yıllardır süregelen ikili iyi ilişkilerin bozulmuş ve kopma noktasına gelmiştir. Bunun sonucunda Rusya Hükümeti, Türkiye'ye karşı birtakım ambargolar uygulama kararları almıştır. Bu ambargolar arasında turizm ile ilgili yasaklamalar da bulunmaktadır. Türkiye ve Rusya arasındaki vize serbestisi kaldırılmıştır. Ayrıca, Rusya'dan Türkiye'ye tur satışları yasaklanmış ve charter uçuşları da kaldırılmıştır. Bu durum da Türkiye'nin turizmini olumsuz yönde etkilemiştir. Yine uçak krizinin ardından 15 Temmuz 2016 tarihinde ülkemizde yaşanan hain darbe girişimi ve peşpeşe yaşanan terör olayları neticesinde de Türkiye turizmi büyük oranda olumsuz etkilenmiştir. Cari işlemler hesabının büyük bir kısmı turizm gelirlerinden oluşan Türkiye'de cari açık fazlaşmış, bu durum da Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir.

Çizelge-1: Yıllara Göre Türkiye'ye Gelen Rus Ziyaretçiler

Yıllar	Türkiye'ye Gelen Yabancı Ziyaretçi Sayısı	Türkiye'ye Gelen Toplam Rus Ziyaret Sayısı	Türkiye'ye Gelen Rusların Yüzdesi
2007	23.340.411	2.465.336	% 10,56
2008	26.336.677	2.879.278	% 10,93
2009	27.077.114	2.694.733	% 9,95
2010	28.632.204	3.107.043	% 10,85
2011	31.456.076	3.468.214	% 11,025
2012	31.782.832	3.599.925	% 11,32
2013	34.910.098	4.269.306	% 12,22
2014	36.837.900	4.479.049	% 12,15
2015	36.244.632	3.649.003	% 10,06
2016	25.352.213	866.256	% 3,41

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2017

Erişim Tarihi: 21.08.2017

Çizelge-1'e göre 2007 yılından 2015 yılına kadar geçen dokuz yıllık süreçte hem Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçi sayısında hem de Türkiye'ye gelen Rus ziyaretçi sayısında yıldan yıla artış gözlemlenmiştir. 2009 yılında yaşanan küresel krizin etkileri sebebiyle Türkiye'ye gelen Rus turist sayısında %1'lik bir azalma meydana gelmiştir. Ancak küresel krizin olumsuz etkilerini Türkiye ve Rusya daha çabuk bertaraf etmiş ve daha az zararla atlattır. Dolayısıyla krizden bir yıl sonra yani 2010 yılında tekrar kriz öncesindeki seviyelerine (%10,85) yükselmiştir.

24 Kasım 2015 tarihinde Su-24 tipi Rus savaş uçağının Türkiye hava sınırı ihlal etmesi sonucunda angajman kuralları gereği Türkiye'nin Rus savaş uçağına müdahalede bulunmasıyla Rus savaş uçağı düşürülmüştür. Bunun sonucunda Türkiye ve Rusya arasında yıllar itibarıyla süregelen iyi ilişkiler de bozulmaya başlamıştır. Yaşanan uçak krizinden sonra özellikle Rusya devlet başkanı Vladimir Putin'in de söylemleriyle birlikte Türkiye'ye gelen Rus turist sayısında ciddi oranda bir azalma meydana gelmiştir. Türkiye'de yoğun turizm sezonu ve özellikle de Rusların da tercih ettiği sezon olan yaz aylarında 2015 yılında henüz uçak krizi yaşanmadığı için 3.649.003 Rus turist Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Türkiye'ye gelen yabancı turistler arasında Rus turistlerin oranı %10,06'dır. Bu oran Rus turistlerin tüm turistler içinde yüksek bir payasahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin tu-

rizminde Rusya'nın önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Uçak krizinin ardından gelen yaz sezonunda yani 2016 yılında ise Çizelge-1'e göre Türkiye'ye gelen Rus turist sayısında ciddi oranda bir düşüş yaşanmıştır. 2015 yılında 3.649.003 olan Rus turist sayısı 2016 yılında 866.256'ya gerilemiştir. 2016 yılında Türkiye'ye gelen tüm yabancı ziyaretçiler içinde Rusların payı ise sadece %3,41'dir. 2015 yılından 2016 yılına kadar geçen sürede yaşanan uçak krizi ve ardından Rusya'nın uyguladığı ambargolar, darbe girişimi ve terör olayları sebebiyle Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçi sayısında büyük oranda bir düşüş yaşanmış, bununla birlikte Rus ziyaretçilerde de yaklaşık %7 oranında bir kayıp yaşanmıştır. Bu oran, Türkiye ekonomisi için büyük bir kayıptır. Çünkü, cari işlemler açığının en büyük sebeplerinden biri turizm gelirlerinin yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum da Türkiye ekonomisinin cari açık vermesine sebep olmaktadır. 2016 yaz döneminde Türkiye'de Akdeniz ve Ege'deki pek çok turistik otel sezonu boş geçirmiştir. Turizmde dış talepten kaynaklı azalmaları iç taleple ikame etmeye çalışan turizmciler cazip fiyatlar ve ödeme koşullarıyla yerli turisti çekme çabaları içine girmişler, fakat yine de belirli düzeyde zarara uğramışlardır.

Türkiye ve Rusya arasında uçak krizinin ardından ilerleyen dönemlerde yaşanan olumlu gelişmelerle birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler normalleşmeye başlamış ve bu durum da turizm, ticaret, inşaat ve benzer alanlarda etkisini göstermiştir. 2017 yılı Ocak-Ağustos döneminde Türkiye'ye gelen Rus ziyaretçi sayısı 3.333.476'dır. Bu sayı ise 2017 yılı Ocak -Ağustos döneminde Türkiye'yi en fazla Rus turistlerin ziyaret ettiğini göstermektedir. 2016 yılının Ocak-Ağustos dönemine göre Rus turist sayısındaki artış oranı %991,6'dır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017). Bu oran ise oldukça yüküktür. İki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesiyle birlikte zaten Rusların tatil anlayışı için cazip fırsatlar sunan Türkiye, Ruslar açısından tekrardan eski popülerliğini kazanmıştır.

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler normal seviyede hatta daha da ileri düzeyde olumlu olduğu sürece Türkiye'nin turizmde önemli bir yere sahip olan Rusya sebebiyle, turizm gelirleri de artış göstermeye devam edecektir.

5. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Soğuk savaş dönemi ve Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler her iki ülkenin de enerji, ticaret, turizm, inşaat ve benzer pek çok alanda potansiyelinin fark edilmesiyle birlikte hız kazanmıştır. Her iki ülkenin de Kafkasya, Karadeniz ve Ortadoğu'da etkin birer ülke konumunda olması sebebiyle iki ülke arasındaki ticari, siyasi ve benzer pek çok alanda ikili işbirlikleri ön plana çıkmıştır. Türkiye'nin enerji bağımlılığı ve Rusya'nın coğrafi konum olarak Türkiye'ye yakınlığı sebebiyle Rusya'dan ithal edilen doğalgaz boru hattı vasıtasıyla ülkeye taşınmaktadır. Yine coğrafi yakınlık ve ülkemizin iklim koşulları sebebiyle Rusya'da yetişmeyen pek çok sebze ve meyve ihracatı yapılmaktadır. İnşaat sektöründeki gelişmelere paralel olarak Türkiye'nin inşaat alanında Rusya'ya pek çok yatırım yapması, ultra her şey dahil, Rus ailelere hitap eden tatil anlayışı sebebiyle Rusların Ege ve Akdeniz kıyılarını tercih etmesi gibi pek çok etken, iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da kuvvetlenmesine zemin hazırlamıştır.

İki ülke arasındaki pek çok alanda yaşanan olumlu gelişmeler, 24 Kasım 2015 tarihinde Su-24 tipi savaş uçağının Türk hava sahasını ihlal etmesi ve ardından angajan kuralları neticesinde Türkiye tarafından vurulması ile birlikte yerini gergin ve kriz dolu bir ortama bırakmıştır. Yaşanan bu krizin ardından Rusya hükümeti ticaret, turizm ve benzer alanlarda pek çok yaptırımlar uygulamıştır. Türkiye'nin önemli ticaret ortaklarından olan Rusya'nın aldığı yaptırım kararlarıyla birlikte özellikle turizm gelirlerinde ciddi kayıplar meydana gelmiştir. Daha sonraki süreçte Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya'nın talebi üzerine yazmış olduğu özür mektubuyla birlikte ilişkiler kademeli olarak normalleşmeye başlamıştır.

2015 yılında yaşanan uçak krizinin ardından gelen Türkiye'nin ilk yaz sezonunda yani 2016 yaz aylarında Rus turist sayılarında ciddi azalmalar olmuştur. Bu azalmalar da yalnızca uçak krizinin etkilerini değil, 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen hain darbe girişiminin ve ülkemizde ard arda meydana gelen terör olaylarının da etkisi bulunmaktadır. En büyük etkenin uçak krizinin beraberinde getirdiği ambargolar ve kötü imaj olduğu söylenebilir.

Uçak krizinin ardından yaşanan süreçte Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin kademeli olarak normale dönmesiyle birlikte 2017 yılı Ocak-Ağustos döneminde Türkiye'ye gelen Rus ziyaretçi sayısı 3.333.476'dır. 2016 yılının aynı döneminde Rus turist sayısı 336.165'dir. 2016 yılından 2017 yılına

kadar geçen bir yıllık süreçte Türkiye’ye gelen Rus turist sayısında %991,6 artış yaşanmıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler normal olduğu, hatta daha da iyiye gittiği sürece Rus turist sayısının korunacağı veya yıllar itibariyle daha da artacağı düşünülebilir. Türkiye’nin turizm gelirlerinde önemli bir paya sahip olan Rusya’dan Türkiye’ye gelen Rus turist sayısının artması Türkiye’nin ödemeler dengesindeki cari açığı kapatacak ve bu durum da turizm gelirlerinin artışına sebep olacaktır.

Kaynakça

Haberrus, (2016), <http://haberrus.com/analysis/2016/11/24/ucak-krizinde-yildonumu-turk-rus-iliskilerinde-neleryasandi-analiz.html> (Erişim Tarihi: 21.09.2017.)

Haberrus, (2017), <http://haberrus.com/economics/2017/03/15/rusya-isine-gelen-sebzelerden-ambargoyukaldirmis.html> (Erişim Tarihi: 22.09.2017.)

Habertürk, (2015), <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1157674-suriye-sinirinda-ucak-dustu> (Erişim Tarihi: 20.09.2017.)

Özdal, Habibe, Hasan Selim Özertem, Kerim Has, M. Turgut Demirtepe, (2013), Türkiye-Rusya İlişkileri: Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine, Ankara, USAK Yayınları, Karınca Ajans Yayıncılık, s. 57-61.

Sputniknews, (2017), <https://tr.sputniknews.com/columnists/201706191028958298-yeni-buyukelci-turkiye-rusya-iliskilerine-yeni-ivme-kazandiracak/> (Erişim Tarihi: 21.09.2017.)

Sputniknews, (2017), <https://tr.sputniknews.com/columnists/201708141029692378-turkiye-rusya-turizm-turistler/> (Erişim Tarihi: 20.09.2017.)

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yayın ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, Sınır Giriş Çıkış İstatistikleri (2017), (Erişim Tarihi: 21.08.2017.)

T.C. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Sınır Giriş Çıkış İstatistikleri (2017), Ülkemize Gelen Yabancı Ziyaretçilerin Milliyetlere Göre Dağılımı, (Erişim Tarihi: 25.09.2017.)

SOĞUK SAVAŞ SONRASI RUSYA’NIN ARTAN BÖLGESEL ETKİSİ VE TÜRKİYE

Gizem CANSIZ*

ÖZET

Soğuk Savaş dönemi, 2.Dünya Savaşından sonra, İngiltere ve Fransa’nın güç kaybını fırsat bilen A.B.D ve Sovyet Birliğinin sahneye çıktığı dönemdir. Bu dönemde Sovyetler Birliğinin büyük güç olması her ne kadar engellenmeye çalışılsa da, yapılan girişimlerin başarısızlığı gün yüzüne çıkmış ve Sovyetler Birliği istenilmeyen büyük güç olarak döneme damgasını vurmuştur. Nitekim Soğuk Savaş yılları ise birliğin yıkılmasıyla onun da kalıcı olmadığını göstermiştir. Yıkılışı sadece Sovyetler Birliğinin prestij kaybına yol açmamış, Türk-Rus ilişkilerinde daha sakin bir dönemi başlatmıştır. Elbette ki bu sakin havanın ayağını büyük oranda iki devlet arasında gerçekleştirilen ticari ilişkiler oluşturmuştur. Ticari ilişkiler kapsamında başlayan bu yakınlaşma Rusya tarafından ilke edinilen yakın çevre doktrini kapsamında sekteye uğramıştır. 90 sonrası 2000 Rusya’sına bakıldığında ise Putin dönemi göze çarpmaktadır. Putin Rusya’yı sadece büyük devlet statüsüne kavuşturmakla yetinmemiş, devletlerle ilişkilerine iyi tutarak aynı zamanda da bunu dengelemiştir. 2000 yılı Rusya’sının aksine 2008 yılı Rusya’sı daha çatışmacı bir hal almış ve Güney Osetya Savaşında baş göstermiştir. Daha sonraki yıllar da Türkiye ve Rusya uçak krizi gibi olaylarda karşı karşıya gelmiştir. Bazen ılımlı, bazen sert bir hava içerisinde geçen bu karşılaşma, Türkiye ve Rusya’nın sürekli inişli çıkışlı bir ilişkisinin olduğunu bize göstermektedir.

GİRİŞ

Soğuk savaş dönemi, 2.Dünya Savaşı ile patlak veren ve belki de Dünya’nın seyrini o zaman için değiştiren dönemdir. Bu dönem bize sadece Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliğinin iki önemli güç olduğunu göstermemiş, aynı zamanda onların uluslararası ortamı, siyasi, psikolojik, ekonomik, bilimsel, teknolojik gibi pek çok alanda etkilediğini de göstermiştir. Uluslararası ortamda çok sık tartışılan gücün hukuku mu, hukukun gücü mü? Sorusuna bir cevap niteliğindedir. Bu dönem bize, devletlerin çıkarları uğruna başlarda düşmanlık sonra ise iş birliği içerisine girebileceğini örnekleriyle anlatmıştır. Ve Türkiye Rusya ilişkilerinde bir dönem noktası olmuş, öyle ki yaşanan diğer olaylar bu dönem etrafında şekillenmiştir. Bu çalışmada işte bu tespitlerden sonra Türkiye Rusya ilişkileri üzerinde Soğuk Savaş döneminin önemini anlamak açısından önemli bir değerlendirme niteliğindedir.

1) Soğuk Savaş Dönemi:

İkinci Dünya Savaşıyla birlikte, başta iki önemli güç olarak görülen İngiltere ve Fransa’nın, savaşın sonunda güçlerini kaybedip, S. Birliği ve ABD’nin yeni güç odakları olarak sahneye çıktığı dönemdir. Bu dönemi önemli kılan husus, ABD ve S. Birliği liderliğindeki Doğu ve Batı blokları arasında görülen siyasi, psikolojik, ekonomik, bilimsel ve teknolojik alanlarda yaşanan çatışma durumudur. Bu dönem de S. Birliği, bir çok devlet için önemli olan Orta, Doğu ve Güney Doğu Avrupa bölgelerindeki ülkeleri, bir hami sıfatıyla önemli ölçüde kanatları altına almış ve bu durum ABD ve İngiltere’nin hiç hoşuna gitmemiştir. Bu durumdan kurtulmak isteyen her iki tarafta vakit kaybetmeden harekete geçmiştir. İlk olarak, S. Birliği’nin etkisini temelden kırmak için Sovyet yanlısı komünist partilerin iktidara gelmesini engellemek için birtakım faaliyetlerde bulunmuşlardır.¹⁵⁹ Başlatmış oldukları bu faaliyetler, iki taraf arasında giderek bir ittifak ilişkisine dönüşmüştür. NATO ve Varşova paktında olduğu gibi iki tarafın komünist partileri engelleme girişimlerine karşın, savaşı izleyen ilk üç yıl içinde S. Birliği’nin Doğu Almanya, Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk, Yugoslavya gibi ülkeler üzerinde etkin bir politika izleyerek Marksist partilerin siyasal iktidarı ele geçirmesine yardımcı olmuştur. Bu gelişmeler göz önüne alındığında, Soğuk Savaş Dönemi’nde S. Birliği’nin, Doğu Avrupa, Orta Asya ve Kafkaslar da büyük oranda etkin olduğu ve Soğuk Savaş Dönemini “Doğu Bloğu” altında kendi yönüne çevirdiğini söylemek mümkündür.

* Giresun Üniversitesi Uluslar Arası İlişkiler 4.sınıf öğrencisi

¹⁵⁹ Raşit Gökhan Sucu, Soğuk Savaş

2) Soğuk Savaş Sonrası Dönem:

S. Birliği'nin 1991'de yıkılışından sonra daha önce hüküm sürdüğü Doğu Avrupa, Orta Asya ve Kafkaslarda büyük bir güç boşluğu meydana gelmiştir. Yani yıkılışıyla birlikte Güney Amerika, Afrika ve Uzak Doğuda ki etkinliği de kırılmıştır. Aynı şekilde Moskova 2000'lerin başında Doğu Avrupa ve Orta Doğudaki etkinliğinin azalışını -biraz gönülsüzce de olsa- kabullenmek zorunda kalmıştır. Soğuk Savaş Dönemi'ne damgasını vuran Türk-Rus ilişkilerinde ki gergin hava, Soğuk Savaş sonrası dönemde büyük ölçüde etkisini kaybetmiştir.¹⁶⁰ S. Birliği'nin ve onun devamı niteliğinde ki komünizmin çöküşü, Türkiye'ye rahat bir nefes aldırılmış ve artan güvenlik endişelerini dindirmiştir. Rusya ile Türkiye arasında yaşanan ve sürekli hale gelen ticari ilişkiler, Rusya'yı Türkiye'nin en önemli ticari ortağı haline getirmiştir. Bu ticaret ortaklığında, doğalgaz alımı Türkiye ve Rusya ilişkilerinde büyük bir önem arz etmektedir. En önemli örneği "Mavi Akım" olan proje ile Türkiye doğalgaz ihtiyacının yaklaşık %70'ini Rusya'dan karşılar hale gelmiştir.

Tüm bu gelişmeler, iki taraf arasında ki ilişkilerin daha sonra ki dönemlerde bozulmasına engel olmamış, öyle ki 1990'lı yılların ortalarına doğru, Türk-Rus ilişkilerinde rafa kaldırılmış sıkıntılar yeniden gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Rusya ortaya attığı yakın çevre doktrini aracılığıyla, Kafkaslar ve Güney Asya'da ki etnik çatışmalardan yararlanmış ve bu çatışmalara müdahale etmiştir. Rusya'nın bu tutumu yaşanması muhtemel yeni çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu müdahalelerin en önemlileri, 1993 yılından başlayarak Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'da gerçekleştirilen müdahalelerdir. Bu müdahaleler, bölgede aktif bir siyaset izlemek isteyen Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Rusya'nın bununla yetinmeyip, Türkiye'nin komşusu olan Suriye'ye silah konusunda destek vermesi, Kıbrıs Rum Kesimi'ne S300 füzeleri satması da, Türk-Rus ilişkilerinin Soğuk Savaş sonrası dönemde inişli-çıkışlı olduğunun önemli bir göstergesidir.

3)PUTİN DÖNEMİ RUSYASI:

2000 yılından sonra iktidara gelen V. Putin ile beraber, Rusya Federasyonu Sovyetlerin yıkılışından o güne büyük bir değişim-dönüşüm yaşamıştır. Yani, Rusya Putin ile beraber aktif bir dış politika izleme gereği duymuş ve bunun gereği olarak eski Sovyet Coğrafyasını arka bahçesi olarak deklare etmiştir. Putin ele geçen her fırsatta sert açıklamalarda bulunmuş ve S. Birliği'nin dağılmasında sonra aşağılık kompleksine giren halkı, bu durumdan kurtarmak için konu üzerinde yoğunlaşmıştır. Onun bu hareketi sayesinde artık Büyük Rusya'dan söz edilmeye başlanmıştır. Bu Büyük Rusya'nın bir gereği olarak Putin sırasıyla Ulusal Güvenlik Doktrini, Askeri Doktrini ve Yeni Dış Politika Doktrinini kabul ederek, dış politikada izlemek istediği temel esasları ortaya koymuştur. Putin, bu esaslarını gerçekleştirmek için hiç zaman kaybetmemiş, 2000-2001 yıllarında AB ile ilişkilerini sıkı bir şekilde güçlendirirken bir taraftan da 11 Eylül 2001'den sonra ABD ile ilişkilerini güçlendirmeyi başarmıştır. Dönemin ABD Başkanı George Bush'un başlatmış olduğu küresel terörizmle savaş politikasına verdiği destek bunu kanıtlar niteliktedir. Tüm bu gelişmelere rağmen, Putin bu gelişmelerle yetinmeyip etki alanını daha da genişletmek, Rusya'yı daha da güçlendirmek adına Çin ile olan ilişkilerine büyük önem vermiştir. 16 Temmuz 2001'de taraflar arasında imzalanan İyi Komşuluk Ve Ortaklık Anlaşması, Çin-Rus ilişkilerini büyük oranda arttırmış, iki tarafta iki önemli stratejik ortak haline gelmiştir.¹⁶¹ Öyle ki Çin, Rusya'nın ona sağlamış olduğu silah desteği sayesinde Dünya Silah Sektöründe kendisine de bir yer bulmuştur. Rusya'nın daha önce Türkiye'yle başlatmış olduğu enerji akımı yönlü iş birliği Çin ile yapılan doğalgaz, elektrik ve nükleer enerji gibi çeşitli alanlarda yapılan anlaşmalarla daha geniş bir alana yayılmıştır. Bütün bu gelişmeler, Putin'in 2000 yılında iktidara geldiği günlerden itibaren, sürekli olarak yinelediği "Güçlü Ekonomi, Güçlü Ordu, Güçlü Devlet" olgusunun gerçekleştiğini göstermektedir. Artık Rusya, Kafkasya'da ki ülkeler tarafından da sevilen bölgesel sorunlara müdahale edebilen, enerji ve silah alanında birçok ülkeyi kendisine bağımlı hale getiren güçlü bir Rusya'dır.

4)2008 Güney Osetya Savaşı

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, Rusya ile Batı arasında bir takım anlaşmazlıklar çıkmıştır. Fakat tüm bu anlaşmazlıklara rağmen Rusya harekete geçmemiş, yani çatışmalarda yer almamıştır. İşte

¹⁶⁰ Doç. Dr. Muzaffer Ercan Yılmaz, Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri

¹⁶¹ M. Eyüpoğlu, Putin Rus Dış Politikasına Kısa Bir Bakış

bu sebepten ötürü Rusya-Gürcistan Savaşı, Rusya'nın artık kabuğuna çekilmekten vazgeçip, doğrudan harekete geçtiği savaş olması bakımından önemlidir. Bu savaşla Rusya, geleceğe yönelik bir takım planlamaların içindeydi. Planlamalar daha çok ABD ve NATO'ya yönelikti. Bu savaşta Rusya, ABD ve NATO kadar önemli olan bir diğer faktör ise savaşın seyrini değiştirecek gözüyle bakılan ve krize müdahale etmekle görevlendirilen Birleşmiş Milletlerdir. Ama Birleşmiş Milletler, ondan bekleneni tam olarak karşılayamadı ve müdahale konusunda yetersiz kaldı. 2008 Temmuz ayında, Güney Osetya'da çatışmaların artması üzerine 21 Temmuz'da Birleşmiş Milletler güvenlik konseyinde konu, detaylı bir şekilde görüşüldü. Bu görüşme, Banki Moon dönemindeki Güney Osetya krizi konulu ilk görüşme olması bakımından önemliydi. Her ne kadar bu görüşmelerden bir karar ve sonuç çıkmayacağını bilseler de, bu konu da harekete geçilip görüşmelerin yapılması, Birleşik Milletlerin savaşın seyrini değiştirmekte kararlı olduğunu gösteriyordu. 8 Ağustos tarihinde Rusya, ilk hamlesini yapmış ve Gürcistan'a kendine bağlı büyük kuvvetlerle karşılık vermişti. Bu, Gürcistan için beklediğini üstünde bir kuvvetle karşı karşıya olduğunun kanıtıydı. Bu bile Gürcistan'ı zor durumda bırakmaya yetmişti. Savaş 5 gün sürmüş ve savaşın sonucunu Birleşmiş Milletlerin aksine AB ve AGİT belirlemiştir. Savaşın sonucunda 6 maddelik bir ateşkes imzalanması kararlaştırılmıştır. Rusya-Gürcistan savaşı sadece, savaş sonunda yapılmış ateşkesle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Uluslararası Hukukta kuvvet kullanma konusunun yeniden tartışılmasına yol açmıştır. Burada önemli olan taraflardan hangisinin daha önce diğerine karşı kuvvet kullandığıdır.

5)15 Temmuz Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri

2008 Güney Osetya Savaşı ve Rusya'nın müdahalesinin ardından, bu müdahaleyi izleyen sonra ki yıllarda Türkiye-Rusya'nın sürekli iyi ya da kötü karşı karşıya geldiğine görmek mümkündür. İlk olarak 24 Kasım 2005 tarihli, Rus savaş uçağının düşürülmesi olayına baktığımızda, 24 Kasım tarihinde Rus tipi savaş uçağı, Türkiye tarafından 5 kez ihtar edilmesine rağmen, Türk Hava Sahasını işgal ettiği gerekçesiyle düşürüldü. Bu Türkiye-Rusya ilişkilerinin yeniden gerginleşmesine yol açtı ve 28 Ekim 2015 tarihinde, Moskova yönetimi Putin'in öncülüğünde Türkiye'ye karşı yaptırımları açıkladı. Bu dönemde iki ülke arasında ki ticaret hacmi %35 azalmıştı. Ama Rus savaş uçağının düşürülmesi ve Türkiye'ye yönelik yaptırımların açıklanması Türkiye-Rusya ilişkilerinin tamamen kopma noktasına geldiği anlamına gelmiyordu. Bunu açıklayan ise 27 Mayıs'ta, Putin'in Yunanistan Başbakanı Çipras'a Türkiye ile olan ilişkilerini yeniden normalleştirmek istediğini söylemesiydi. Rusya'nın böyle bir adım atmasından sonra, Türkiye'de bu adıma Rusya milli gününde Cumhurbaşkanı Erdoğan, Başbakan Binali Yıldırım sırasıyla Putin'e ve Dimitri Medvedev'e yazdığı mektuplarla karşılık verdi.

Cumhurbaşkanı Erdoğan sadece bu mektuplarla sınırlı kalmadı ve Türk-Rus ilişkilerinde bozulmaya yol açan Rus uçağının düşürülmesi ile ilgili de 27 Haziran'da Putin'e bir özür mektubu yolladı. Putin de buna Erdoğan'ı arayıp teşekkür ederek karşılık verdi. İlişkilerin bu şekilde ilerlemesinden sonra, Cumhurbaşkanı Erdoğan 15 Temmuz darbe girişimi sonrası ilk yurtdışı ziyaretini Rusya'ya yaptı. Bu Türkiye ve Rusya'nın daha da yakınlaşmasına yol açtı. İşte bu nedenlerle geçmişten bugüne bakıldığında Türkiye- Rusya ilişkilerinin sürekli inişli-çıkışlı bir döngü izlediğini söylemek doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

- 1- Erkan, Süleyman.2008 Rusya Gürcistan Savaşı Ve Uluslararası Toplum. Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi. Sayı 17
- 2- Eyüpoğlu, Muzaffer. Putin Dönemi Rus Dış Politikasına Kısa Bir Bakış
- 3- Göhkansucu, Raşit. Soğuk Savaş Kavramı Ve Soğuk Savaşa Geçiş Dönemi
- 4- Yılmaz Ercan, Muzaffer. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk Rus İlişkileri. Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi. Sayı 13

TÜRKİYE-RUSYA EKONOMİK İLİŞKİLERİ: DIŞ TİCARET ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Gökhan YİĞİT*
Abdulkadir UYRUN**
Ökkaş ARI***

Özet

Türkiye dışa açık, komşuları ile birçok sektörde ticari ilişkiler içinde olan dünyanın en büyük 17. ekonomisidir. Türkiye'nin 2023 kalkınma planında 500 milyar dolarlık ihracat, 500 milyar dolarlık ithalat ve dünyanın en büyük 10 ekonomisinden biri olmak hedefleri bulunmaktadır. Bu doğrultuda komşularıyla olan siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirerek devam ettirmelidir. Rusya, Türkiye'nin hem ekonomik hem de siyasi olarak en önemli komşularından biridir. Türkiye'nin İthalat ve ihracat rakamları incelendiğinde bu durum daha iyi anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin komşularından biri olan Rusya ile yaptığı ihracat ve ithalatın boyutlarının incelenmesidir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve doküman analizi tekniği ile veriler toplanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) gibi kuruluşların verilerinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda, bu iki ülke arasında ki son on yıllık dış ticaret verileri incelenmiştir. Türkiye ile Rusya arasında ki ihracat ve ithalatın seyri ve hangi sektörlerde ne kadar ihracat ve ithalat yapıldığı değerlendirilmiştir. Ayrıca bu iki ülke arasında ki yakın dönemde yaşanan uçak krizinin dış ticaret üzerindeki etkilerine de değinilmiştir. Böylece, komşu olan bu iki ülke arasındaki dış ticaretin durumu ve yaşanan krizin dış ticaret üzerindeki etkisi gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya, İhracat, İthalat, Dış Ticaret

ECONOMIC RELATIONS IN TURKEY-RUSSIAN: AN EVALUATION ON FOREIGN TRADE

Abstract

Turkey is the 17th largest economy in the world, which is open to foreign trade and has commercial relations with its neighbors in many sectors. Turkey's 2023 development plan has include aim of 500 billion dollars worth of exports, 500 billion dollars of imports and one of the world's 10 biggest economies. In this direction they should continue to develop their political and economic relations with their neighbors. Russia, Turkey is one of the most important neighbors, both economically and politically. This situation is better understood when Turkey's import and export figures are examined.

The aim of this study is to examine the dimensions of export and import with Russia, one of the neighbors of Turkey. In this study, qualitative research method was used and document analysis technique and data were collected. Towards this aim, the data of organizations such as the Turkish Statistical Institute (TUIK) and the Turkish Exporters Assembly (TIM) were utilized. In this context, the last ten years of foreign trade between these two countries have been examined. It has been evaluated that the export and import trend between Turkey and Russia and the export and import in which sectors. In addition, the effects of recent aircraft crises between the two countries on foreign trade are also mentioned. Thus, the situation of foreign trade between the two neighboring countries and the effect of the living crisis on foreign trade were observed.

Key Words: Turkey, Russia, Export, Import, Foreign Trade

* Siirt Üniversitesi Kurtalan MYO yigitgokhan@siirt.edu.tr

** Siirt Üniversitesi Kurtalan MYO auyrun@siirt.edu.tr

*** Siirt Üniversitesi Kurtalan MYO okkasari@siirt.edu.tr

Giriş

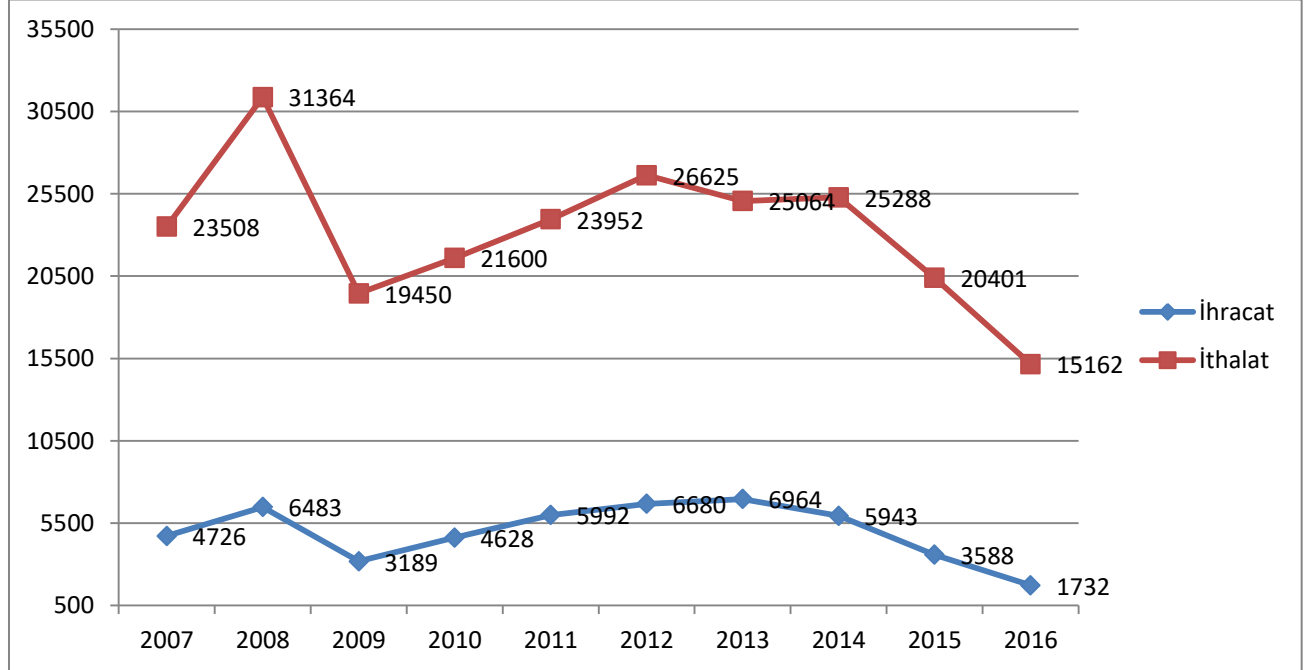
Rusya Federasyonu Türkiye'nin kuzeyinde yer alan yakın komşularımızdan birisidir. 17 milyon kilometre karelik yüz ölçümü ile dünyanın en büyük ülkesi olan Rusya Federasyonu, Karadeniz, Hazar Denizi, Bering Boğazı ve Japonya'ya kadar uzanmaktadır. 140 milyondan fazla insanın yaşadığı Rusya Federasyonu'nda bu nüfusun yaklaşık %73'ü şehirlerde yaşamaktadır (Rusya Ülke Raporu Deri ve Deri Ürünleri Sektörü, 2015:3). Tüm bu özellikleri ile Rusya Federasyonu Türkiye'nin önemli ticari pazarlarından biridir.

Türkiye ile Rusya Federasyonu ilişkileri yakın dönemde yaşanan uçak kriziyle yara almıştır. 24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye sınırlarına giren bir Rus bombardıman uçağının Türk jetleri tarafından düşürülmesi, son on yılda ikili ilişkilerde çok yönlü işbirliği yapan Türkiye ve Rusya arasında önemli bir krize yol açmıştır. Özellikle Rusya tarafının sergilemiş olduğu tutum ve tavırlarla iki ülke arasındaki ilişkiler neredeyse durma noktasına gelmiştir (İmanbeyli, 2015:1).

1. Türkiye-Rusya Dış Ticareti

Bu bölümde, 2007-2016 yılları arasındaki Türkiye-Rusya ihracatı, ithalatı ve dış ticaret hacmine yer verilmiştir. Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile dış ticaret hacmi 2009 yılında küresel mali krizin etkisiyle %39 daralmıştır. Bu yılda ihracat %51 düşerken ithalat %37 azalmıştır. 2010 yılında ihracat %45 artarken, ithalat %11 artmıştır. 2012 yılında 2011 yılına göre ihracattaki artış %11,5 iken ithalattaki artış %10,8 olmuştur. 2013 yılında ise bir önceki yıla kıyasla ihracat %4,2 artarken, ithalat %5,9 düşmüştür. 2013 yılında dış ticaret açığımız %9,2 azalarak 18,1 milyar dolar olmuştur. 2014 yılında Rusya ekonomisinden kaynaklanan sebeplerden dolayı ihracatımız %14,6 azalmış ve ithalatımızda %0,01 oranında artmıştır (www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Rusya%20Federasyonu).

Grafik 1: Son 10 Yıllık Türkiye-Rusya İhracat ve İthalat Gelişimi(Milyon \$)

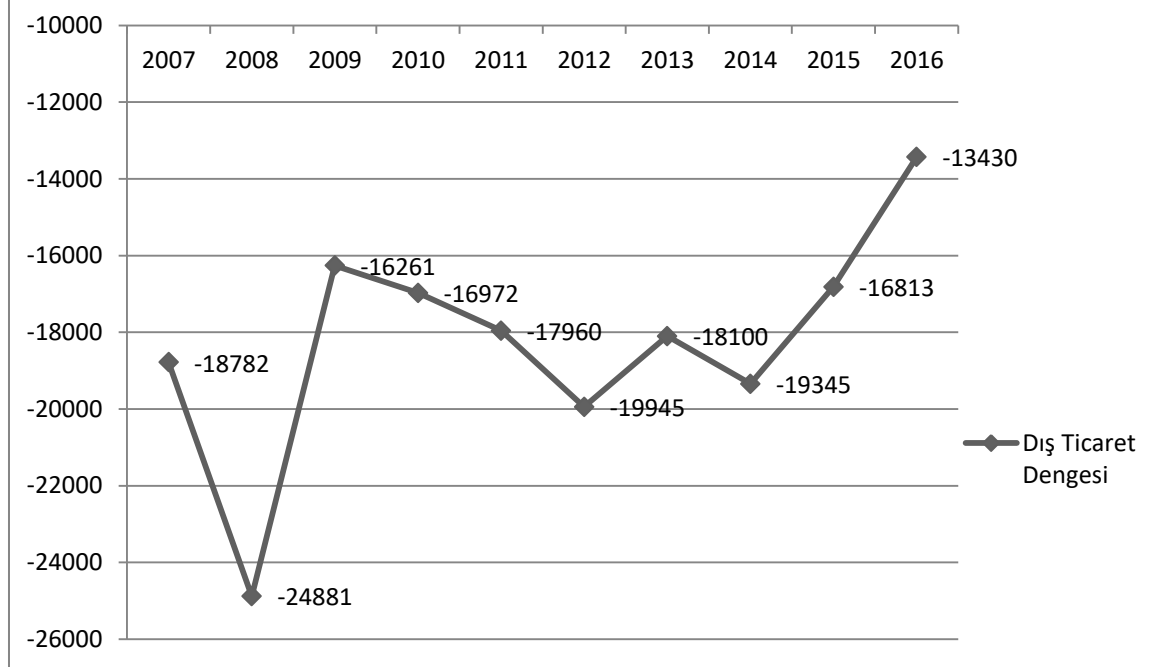
Kaynak: TÜİK,2017

Grafik 1'de Türkiye ile Rusya Federasyonu'nun son on yıllık ihracat ve ithalat rakamları verilmiştir. Türkiye'nin ihracatının kriz dönemleri haricinde artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Türkiye, 2007 yılında 4 milyar 726 milyon dolar olan ihracatını, 2013 yılında 2 milyar 238 milyon dolar artırarak, 6 milyar 964 milyon dolara kadar yükseltmiştir. Türkiye'nin Rusya ithalatına baktığımızda ihracat gelişimi ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. İhracatın arttığı dönemlerde ithalatta da bir artış olmuştur. Söz konusu durum sadece 2013 ve 2014 yıllarında bozulmuştur. 2013 yılında Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı artarken ithalatı azalmış, 2014 yılında ihracat azalırken ithalat artmıştır. Son on yılda Türkiye Rusya'ya 49 milyar 925 milyon dolar ihracat yaparken, Rusya'dan 232 milyar 414 milyon dolar ithalat yapmıştır. Bu dönem toplamında ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama **%21,48** olmuştur.

Türkiye-Rusya dış ticaret ilişkisinde Türkiye'nin dış açık verdiği görülmektedir. Son on yılda

Türkiye'nin Rusya'dan kaynaklanan dış ticaret açığı toplamda 182 milyar doları aşmıştır. Grafik 2'de Türkiye'nin son on yılda Rusya'dan kaynaklanan dış ticaret açığı verilmiştir. Grafikte bu açığın son beş yıldır düştüğü görülmektedir. 2008 yılında 24 milyar 881 milyon dolara ulaşan dış ticaret açığı, 2016 yılında 13 milyar 430 milyon dolara kadar gerilemiştir. Ancak yine de Türkiye-Rusya dış ticaret dengesi Türkiye lehine olmaktadır.

Grafik 2: Türkiye-Rusya Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)

Kaynak: TÜİK, 2017

1.1 Uçak Krizinin Dış Ticaret Üzerine Etkisi

Türkiye-Rusya ilişkileri 24 Kasım 2015 yılında yaşanan uçak krizi ile gerilmiş ve neredeyse durma noktasına gelmiştir. Bu gerginlik siyasi ilişkileri etkilediği gibi ekonomik alanda da büyük kayıplara yol açmıştır. 2014 yılında Rusya Federasyonu'na 5 milyar 943 milyon dolar ihracat gerçekleştiren Türkiye, 2015 yılında 3 milyar 588 milyon dolar ihracat yapmıştır. Yani 2014 yılına göre 2015 yılında ihracat %39,62 oranında azalmıştır. Uçak krizinin yaşandığı yıldan sonraki yıl olan 2016 yılında ise Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı 1 milyar 732 milyon dolara düşmüştür. Bir önceki yıla oranla %51,72 düşen ihracat, 2014 yılına oranla %70,85 düşmüştür. Parasal kayba baktığımızda ise 2016 yılındaki kayıp bir önceki yıla göre 1 milyar 856 milyon dolar olurken, 2014 yılına göre yaklaşık 4 milyar 211 milyonu bulmuştur.

İthalat açısından incelendiğinde ise, 2014 yılında Türkiye Rusya Federasyonu'ndan 25 milyar 288 milyon dolarlık ithalat yapmıştır. 2015'te bu rakam 20 milyar 401 milyon dolara ve 2016 yılında 15 milyar 162 milyon dolara düşmüştür. Yani 2016 yılı ithalatı bir önceki yıla göre %25,68 düşerken, 2014 yılına göre ise %40 oranında azalmıştır. Parasal olarak bakıldığında 2016 yılı ithalatı 2015 yılına göre 5 milyar 239 milyon dolar azalırken, 2014 yılına göre 10 milyar 126 milyon dolar azalmıştır. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi ise 2016 yılında 2015 yılına göre yaklaşık %30 düşmüştür.

Uçak krizinin oransal sonuçlarına bakıldığında Türkiye'nin daha fazla zarar gördüğü görülürken, parasal olarak baktığımızda Rusya Federasyonu'nun daha zararlı olduğu anlaşılmaktadır. Zira söz konusu süreçte Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na olan ihracatı 2014 yılı baz alındığında yaklaşık %70,85 düşerken, ithalat %40 azalmıştır. Ancak parasal olarak bakıldığında Türkiye'nin bu süreçteki kaybı 2014 yılına göre 4 milyar dolardan biraz fazla iken, Rusya Federasyonu'nun kaybı yaklaşık 10 milyar dolardır.

1.2 Türkiye'nin En Fazla İhracat ve İthalat Yaptığı Ülkeler ve Rusya

Tablo 1: Türkiye'nin Son 5 Yılda En Fazla İhracat Yaptığı Ülkeler (Milyon \$)

SIRA	2012		2013		2014		2015		2016	
	ÜLKE- LER	DEĞER	ÜLKE- LER	DEĞER	ÜLKE- LER	DEĞER	ÜLKELER	DE- ĞER	ÜLKELER	DEĞER
1	Almanya	13 124	Almanya	13 702	Almanya	15 147	Almanya	13 417	Almanya	13 998
2	İrak	10 822	İrak	11 948	İrak	10 556	İngiltere	10 556	İngiltere	11 685
3	İran	9 921	İngiltere	8 785	İngiltere	9 903	İrak	8 549	İrak	7 636
4	İngiltere	8 693	Rusya	6 964	İtalya	7 141	İtalya	6 887	İtalya	7 580
5	BAE	8 174			Fransa	6 464	ABD	6 395	ABD	6 623
6	Rusya	6 680			ABD	6 341	Fransa	5 845	Fransa	6 022
7					Rusya	5 943	İsviçre	5 675	BAE	5 406
8							İspanya	4 742	İspanya	4 988
9							BAE	4 681	İran	4 966
10							İran	3 663	Hollanda	3 589
11							Rusya	3 588	S. Arabistan	3 172
12									İsrail	2 955
13									Mısır	2 732
14									İsviçre	2 676
15									Romanya	2 671
16									Polonya	2 650
17									Belçika	2 548
18									Bulgaristan	2 383
19									Çin	2 328
20									Cezayir	1 736
21									Rusya	1 732

Kaynak: TÜİK, 2017

Yukarıdaki tabloda Türkiye'nin son 5 yılda en fazla ihracat yaptığı ülkeler ve bu ülkelere yapılan ihracat değerleri verilmiştir. Tabloya göre Rusya, Türkiye'nin önemli ihracatçılarından birisidir. Türkiye son beş yılda Rusya'ya toplam 24 milyar 907 milyon dolar seviyelerinde bir ihracat gerçekleştirmiştir. Aynı süreçte Türkiye'nin toplam ihracatı ise yaklaşık 748 milyar 240 milyon dolar olarak hesaplanmıştır. Türkiye'nin 2012-2016 yılları arasında Rusya Federasyonu'na ihracatının toplam ihracattaki payı ise yaklaşık %3,32 olmuştur. Rusya Federasyonu, 2015 yılına kadar Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ilk 10 ülke içerisinde yer almasına rağmen 2016 yılında 21. sıraya kadar gerilemiştir. Bu durumun en önemli sebebinin 24 Kasım 2015 yılında meydana gelen uçak krizi olduğu varsayılmaktadır. 2015 yılında 3 milyar 588 milyon dolar olan Rusya ihracatı, 2016 yılında yaklaşık 1 milyar 856 milyon dolar azalarak 1 milyar 732 milyon dolara gerilemiştir. 2015 yılı ihracatına göre 2016 yılı ihracatı yaklaşık **%51,7** oranında azalmıştır.

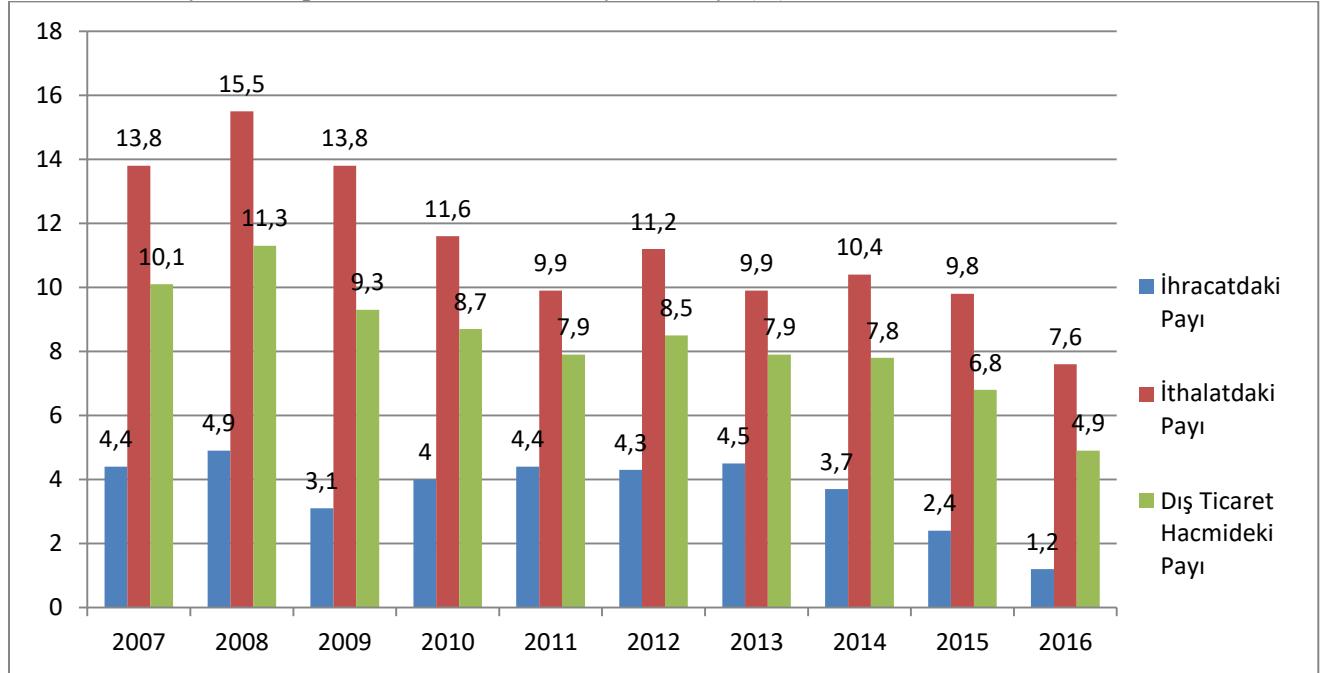
Tablo 2: Türkiye'nin Son 5 Yılda En Fazla İthalat Yaptığı Ülkeler (Milyon \$)

SIRA	2012		2013		2014		2015		2016	
	ÜLKE- LER	DEĞER	ÜLKE- LER	DEĞER	ÜLKE- LER	DEĞER	ÜLKELER	DE- ĞER	ÜLKELER	DEĞER
1	Rusya	26 625	Rusya	25 064	Rusya	25 288	Çin	24 873	Çin	25 441
2	Almanya	21 400	Çin	24 685	Çin	24 918	Almanya	21 351	Almanya	21 474
3	Çin	21 295	Almanya	24 182	Almanya	22 369	Rusya	20 401	Rusya	15 162

Kaynak: TÜİK, 2017

Tablo 2'de Türkiye'nin son 5 yılda en fazla ithalat yaptığı ülkeler ve bu ülkelere yapılan ithalat değerleri verilmiştir. Son beş yılda Rusya Federasyonu Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ilk üç ülke arasına girmeyi başarmıştır. Bu süreçte Rusya Federasyonu'ndan yapılan toplam ithalat değeri yaklaşık 112 milyar 540 milyon dolar olmuştur. Bu rakam Türkiye'nin son beş yıldaki toplam ithalatının yaklaşık %9,9'unu oluşturmaktadır. Son beş yılın üçünde 25 milyar doların üzerinde ithalat yaptı-

ğımız Rusya'dan 2016 yılında 15 milyar 162 milyon dolar ithalat yapılmıştır. İthalattaki bu düşüşün sebebi de yine 24 Kasım 2015 yılında oluşan uçak krizi olmuştur. Türkiye Rusya Federasyonu'ndan 2016 yılında yapmış olduğu ithalatı 2015 yılına göre yaklaşık 5 milyar 239 milyon dolar azaltmıştır. Grafik 3: Türkiye'nin Toplam Dış Ticaretinde Rusya'nın Payı (%)

Kaynak: TÜİK, 2017

Grafik 3'de Türkiye'nin toplam ihracat, ithalat ve dış ticaret hacminde Rusya'nın payı gösterilmektedir. Son on yıllık ortalama hesaplandığında, Rusya'nın ihracatımızdaki payının %3,69 olduğu görülmektedir. 2009 kriz sonrası dönem hariç, 2015 yılına kadar tüm yıllarda bu ortalamanın üzerinde bir değer yakalanmıştır. Ancak son iki yılda Rusya'nın ihracatımızdaki payı ciddi düşüş göstererek 2016 yılında %1,2'ye kadar gerilemiştir. Bu durum hiç şüphesiz 2015 yılında yaşanan siyasi kriz ile bağlantılıdır. 2016 yılı oranı, son on yıllık dönem ortalamasına göre yaklaşık %2,49 düşüş göstermiştir. Türkiye'nin son on yıllık toplam ithalatında Rusya'dan yapılan ithalatın payı ise ortalama %11,35 olarak hesaplanmıştır. Bir başka ifadeyle Türkiye son on yılda yapmış olduğu ithalatın **onda birinden fazlasını** Rusya'dan yapmıştır. Buda Türkiye'nin Rusya için önemli bir pazar olduğunu göstermektedir. Ancak 2016 yılında bu oran %7,6'ya kadar gerilemiştir. Yani Rusya Türkiye pazarında önemli ölçüde küçülmüştür. On yıllık ortalamaya göre pazar payı %3,75 daralmıştır. Bunun en önemli sebebi ise 2015 yılı uçak krizi olmuştur. Bu siyasi gerilim döneminde iki ülkenin uygulamış olduğu ticari ambargolar sonucu iki ülkenin de ihracatında gerilemeler olmuştur. Türkiye açısından bakıldığında Türkiye'nin ihracatında Rusya'nın payı son on yıllık ortalamaya göre %2,49 düşerken, ithalatındaki aynı oran %3,75 azalmıştır.

1.3 Dış Ticaretin Sektörel Dağılımı

Tablo 3: Türkiye'nin Rusya'ya İhracatının Sektörel Dağılımı (Bin \$)

Sektörler/Yıllar	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Otomotiv	841 424	1 539 725	293 348	418 247	926 630	940 108	1 160 374	793 919	281 205	236 799
Tekstil	653 726	817 781	572 272	446 006	1 015 681	1 132 846	1 016 139	762 472	475 214	59 823
Yaş Me. ve Se.	501 073	633 392	624 904	419 705	838 955	794 993	876 277	938 258	877 648	331 921
Kimyevi	490 022	589 743	367 833	320 116	607 994	614 270	606 226	607 023	390 857	229 032
Makine	315 657	423 935	203 456	147 776	409 197	364 546	448 903	357 923	195 055	119 630
Çimento	132 903	391 420	65 807	44 601	139 144	194 811	169 466	127 744	48 675	28 672
Elektrik	252 474	373 825	161 398	123 101	447 212	394 264	332 694	314 041	148 466	93 440
Deri	351 867	323 491	276 272	185 080	305 861	462 372	508 188	438 638	233 354	105 560
Konfeksiyon	275 216	305 656	177 555	151 230	319 996	379 588	411 731	351 250	204 061	121 949
Demir	245 767	285 770	117 054	85 789	201 436	219 250	243 179	207 591	130 993	69 849
Madencilik	111 468	219 757	44 722	40 442	135 888	190 456	175 328	83 323	60 368	33 001
Çelik	274 808	187 625	84 678	42 292	121 767	250 030	200 687	173 934	69 584	45 091

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), 2017

Tablo 3'de Türkiye'nin Rusya'ya en fazla ihracat yaptığı 12 sektörün son on yıllık değerleri verilmiştir. Tabloya göre Türkiye'nin Rusya'ya en fazla ihracat gerçekleştirdiği sektörler yaş meyve ve sebze, otomotiv, tekstil, kimyevi, makine, konfeksiyon ve deridir. Özellikle yaş meyve ve sebze, otomotiv, tekstil ve konfeksiyon sektörlerinde en önemli pazarlardan biride Rusya'dır. 2014 yılı toplam Rusya ihracatımız 5 milyar 943 milyon dolar olurken, bunun 938 milyon 258 bin doları yaş meyve ve sebze sektöründen elde edilmiştir. Yani 2014 yılı toplam Rusya ihracatının **%15,78**'i sadece bu sektörden oluşmuştur. Son on yılda Rusya'ya yapılan 49 milyar 925 milyon dolarlık ihracat gelirinin de 6 milyar 387 milyon doları yine bu sektörden sağlanmıştır. Son on yıllık Rusya ihracatımızın **%13,69**'u yaş meyve ve sebze sektöründen oluşmaktadır. Son on yıllık toplam otomotiv ihracatımız ise 7 milyar 431 milyon dolar olarak hesaplanmıştır. Buda toplam ihracatın **%14,88**'ini oluşturmaktadır. Son on yıllık toplam Rusya tekstil ihracatımız 6 milyar 951 milyon dolardır. Buda toplam Rusya ihracatının **%13,92**'sini oluşturmaktadır. Söz konusu bu üç sektörün son on yıldaki toplam Rusya ihracatından aldığı pay ise ortalama **%42,49** olarak hesaplanmıştır.

24 Kasım 2015 uçak krizi sonrasında sektörlerde yaşanan daralmalara bakıldığında yine bu üç sektörün krizden en fazla etkilenen sektörler olduğu görülmektedir. Otomotivde, 2016 yılında 2014 yılına göre **%70,17** daralma yaşanmış ve ihracat 236 milyon 799 bin dolara gerilemiştir. Tekstilde ise aynı dönemde **%92,15**'lik bir düşüş olmuş ve ihracat 59 milyon 823 bin dolara kadar düşmüştür. Yaş meyve ve sebze sektöründeki düşüşe baktığımızda **%64,62** olmuş ve ihracat geliri 2016 yılında 331 milyon 921 bin dolara inmiştir.

Türkiye'nin Rusya'dan ithalatında ise doğalgaz, demir, çelik, hububat sektörleri ilk sıralarda yer almaktadır (<http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1837628-rus-ekonomisi-icin-turkiyenin-onemi-buyuk>). Rusya'dan 2014 yılında 11 milyar 697 milyon dolarlık doğalgaz, 4 milyar 763 milyon dolarlık ham petrol, 3 milyar 106 milyon dolarlık ana metal, 1 milyar 601 milyon dolarlık tarım ve hayvancılık ve 1 milyar 103 milyon dolarlık gıda ve içecek ithal edilmiştir (<http://www.haberturk.com/ekonomi/is-yasam/haber/1158318-rusya-turkiye-ekonomik-iliskileri>). 2014 yılında bu sektörlerin Türkiye'nin Rusya'dan yapmış olduğu toplam ithalat içindeki payı **%88,06** olarak hesaplanmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye ile Rusya yakın ekonomik ilişkiler içerisindedir. Son 10 yıllık süreçte bu ilişki genel olarak yükselmiştir. Ancak coğrafi olarak birbirine bu kadar kolay ulaşabilen bu iki ülke ticaretinin karşılıklı olarak daha da geliştirilmesi gerekmektedir.

Rusya gerek konum olarak gerekse nüfus ve ekonomik büyüklük olarak Türkiye için önemli bir pazardır. Son on yıllık dönemde, Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı toplam ihracatın yaklaşık %3,69'unu oluşturmaktadır. Rusya'nın sosyo-ekonomik durumu göz önüne alındığında bu oranın çok daha yukarı çekilmesi gerekmektedir.

Son on yıllık dönemde, Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı ithalat toplam ithalatın %11,35'ini oluşturmaktadır. Bu oran ihracat oranının oldukça üzerindedir. Bu durumun temel nedenlerinden birisi, Türkiye'nin enerji bağımlısı bir ülke olmasıdır. Zira 2014 yılı verilerine göre Rusya'dan yapılan toplam ithalatın %65,09'u enerji ithalatından oluşmaktadır. Türkiye'nin enerji ihtiyacının giderek arttığı göz önüne alındığında, ithalat oranının toplam ithalattan alacağı payın artması olasıdır. İthalat ilişkilerinden doğan yakınlığın ihracat için kullanılması uzun dönemde Türkiye'nin yararına olacaktır.

Türkiye ile Rusya dış ticaret dengesinde Türkiye açık veren ülke konumundadır. Dış dengenin sağlanması adına Türkiye'nin Rusya'ya ihracatını artırması gerekmektedir. Bunun için yeni ikili anlaşmalar ve Türk şirketlerinin Rusya'da yatırım yapması büyük önem arz etmektedir.

Türkiye'nin Rusya'ya en fazla ihracat yaptığı sektörler otomotiv, tekstil ve yaş meyve ve sebzedir. Üretime dayalı olan bu sektörlerin ihracatının artırılması ülkemiz istihdamı açısından da son derece önemlidir. Bu nedenle bu sektörlerdeki ihracatın artırılması Türkiye ekonomisinin diğer makro göstergelerinde de hızlı bir iyileşmeye katkı sağlayacaktır.

İki ülke arasında yaşanan siyasi gerilimler ekonomik olarak büyük kayıplara yol açmaktadır. Bu nedenle ülkelerin uzlaşmacı bir tavır sergilemesi iki ülke ekonomisinin de yararına olacaktır. Bölgede yaşanacak çıkar çatışmaları ve gerilimler iki ülke ekonomisi üzerine de baskı oluşturacağından işbirliği ve ortaklıklar artırılmalıdır.

Kaynakça

- İMANBEYLİ, V., “Uçak Krizi ve Türkiye-Rusya İlişkileri”, Seta Perspektif, Sayı:119, Aralık 2015
- Rusya Ülke Raporu Deri ve Deri Ürünleri Sektörü, İtkip Genel Sekreterliği Tekstil, Deri ve Halı Şubesi, Şubat 2015
- www.bloomberght.com/haberler/haber/1837628-rus-ekonomisi-icin-turkiyenin-onemi-buyuk, (Erişim Tarihi: 29 Eylül 2017).
- www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler, (Erişim Tarihi: 24 Eylül 2017)
- www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Rusya%20Federasyonu, (Erişim Tarihi: 24 Eylül 2017)
- www.haberturk.com/ekonomi/is-yasam/haber/1158318-rusya-turkiye-ekonomik-iliskileri, (Erişim Tarihi: 29 Eylül 2017).
- www.tim.org.tr/irhacat-rakamlari.html, (Erişim Tarihi: 23 Eylül 2017).
- www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (Erişim Tarihi: 23 Eylül 2017).

RUSYA -ÇİN UZLAŞISI: SİSTEMSEL GELECEĞİN ANAHTARI

Göktürk TÜYSÜZOĞLU*

Özet

ABD hegemonyası ve bu hegemonyaya karşı ortaya çıkan itirazlar uluslararası politikanın gündeminde yer almaktadır. Bu hususta “çok kutupluluk” yönlü bir itiraz geliştiren Rusya ve Çin’in duruşları da önem kazanmıştır. Zira aktör düzeyinde en güçlü tepki bu iki ülkeden gelmektedir. Ne var ki, bu iki ülkenin kendi aralarında da birtakım sorunlar mevcuttur. Tarihsel, kültürel, siyasal ve coğrafi niteliklere haiz bu sorunlar, iki ülkenin birbirlerine olan yaklaşımlarını olumsuz etkilemektedir. Her iki ülkenin de bölgesel bir hegemonya kurgulamak istemeleri sistemsel anlamda önemlidir. Fakat bu hegemonya taleplerinin belli bir coğrafyada kesişiyor olması, ABD hegemonyasına yönelik söylem bazında beliren işbirliğinin etken bir faktör haline gelmesi bağlamında değerlidir. Zira Rusya ve Çin, kendi hegemonya inşa süreçlerini ortak bir düzleme yansıtabilirse, uluslararası sistemin geleceği ciddi anlamda dönüşebilecektir. Bu durum, hiç şüphesiz ABD hegemonyasının zayıflama sürecini hızlandıracaktır.

Anahtar Sözcükler: Küreselleşme, Hegemonya, Çok Kutupluluk, Avrasya, Orta Asya.

RUSSIA-CHINA RAPPROCHEMENT: KEY BELONGING THE SYSTEMIC FUTURE

Abstract

US hegemony and objections to this hegemony are on the agenda of international politics. The attitudes of Russia and China, which have developed an objection by systemic "mutlipolarity", have also gained importance. Because the strongest response toward the US hegemony at the actor level comes from these two countries. However, there are also some problems between these two countries. These problems, which are historical, cultural, political and geographical in general, adversely affect the approaches of the two countries to each other. The desire of both countries to set up a regional hegemony is systemically important. These demands for hegemony intersect in a certain geographical sense is valuable in the sense when coherence that emerged on the basis of the objection toward the US hegemony becomes a factor. If Russia and China can reflect a common adjustment into their own hegemony building processes, future of the international system will change significantly. This will undoubtedly accelerate the decline of the US hegemony.

Keywords: Globalization, Hegemony, Multipolarity, Eurasia, Central Asia.

Giriş

Mevcut sistemsel hoşnutsuzluk noktasında inisiyatif olarak değişimi başlatmak isteyen ve ABD liderliğindeki Batı'nın hegemonyasını kırmak isteyen en önemli aktörler olarak ise Rusya ve Çin görülebilir. Her iki ülke özellikle “çok kutupluluk” söylemi çerçevesinde uluslararası sistemi dönüştürmek ve kendilerini de küresel bir aktör olarak ABD'nin yanına ekleme çabası içerisindedirler. Bunu yapabilmek için ise, öncelikle kendi bölgeleri özelinde tartışılmaz bir güç odağı olabilmek, yani Mearsheimer'in tabiriyle süper güç olabilme yolunda öncelikle bölgesel bir güç olarak kabul edilmeyi amaçlamaktadırlar. Hiç şüphesiz, bunu yapabilmek için de öncelikle ve etkin bir şekilde ABD'nin küresel hegemonyasını kırmaları gerekmektedir. Ne var ki, ABD de bunun önüne geçebilmek için elinden geleni yapmaktadır. Çin, Rusya'ya oranla kapasite, yani ulusal güç itibarıyla çok daha önde yer aldığı gibi, ekonomik kapasitesini ticarete ve yatırıma dönüştürerek, dünyanın çeşitli bölgelerinde/ülkelerinde görünür hale gelen “yumuşak gücünü” de kullanmayı amaçlamaktadır. Pekin'in yakın çevresi bağlamında hegemonya kurabilmek için giriştiği ikili anlaşma ve ittifakların dışında son dö-

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

nemde belirgin olarak ortaya koyduğu en önemli inisiyatif ise “Tek Kuşak, Tek Yol” adı verilen ve tarihsel İpek Yolu’nu çeşitli kara ve deniz yolu rotalarıyla yeniden canlandırmayı ve ticari etkinliğini arttırırken, aynı zamanda bu etkinliği siyasal bağlama da kavuşturmayı amaçlayan projedir. Rusya ise askeri ve siyasal zorlama yollarını özellikle eski Sovyet coğrafyası özelinde halen etkin bir şekilde kullanmaktadır. Eski Sovyet coğrafyasında beliren donmuş çatışma bölgelerini manipüle edebilmeyi ve halklar arasındaki anlaşmazlıkları kendi lehinde kullanabilmeyi de dış politikasına özgü bir silah olarak kullanan Moskova, ekonomik ve ticari anlamda ise Çin’e oranla oldukça güçsüzdür. Ekonomik ve ticari anlamda güçlü olmaması, bu ülkenin yakın çevresi özelinde ya da dünyanın farklı bölgelerinde bu faktörleri kullanarak uygulayabileceği bir yumuşak güce sahip olmaması anlamına da gelmektedir. Yine de Moskova’nın, eski Sovyet coğrafyası özelinde ve Avrasya genelinde bölgesel bir hegemon olabilmeyi hedeflediği bilinmektedir. Son dönemde ortaya konan Avrasya Ekonomik İşbirliği girişimi de bu etkinlik arayışının bir yansımasıdır. Bu noktada üzerinde durulması gereken ve ABD başta olmak üzere sistemin işleyişini ve geleceğini yakından takip eden aktörlerin dikatle takip ettiği en önemli husus ise, Batı hegemonyası ve ABD’ye karşı çok kutupluluk çerçevesinde uzlaşan ve günümüzde özellikle ticari ve askeri alanlarda işbirliği içerisinde hareket etmeye çalışan Moskova ile Pekin’in, aynı coğrafyayı hedef alan bölgesel hegemonya beklentileri doğrultusunda belli bir uzlaşma sağlayıp sağlayamayacakları hususudur. Nitekim böyle bir uzlaşma, her şeyden önce bölge ülkeleri ile ilişkiler, proje entegrasyonu ve kendi aralarındaki sorunlar bağlamında ileri adımlar atılması ile kanıtlanabilir olacaktır.

Çalışmada öncelikle uluslararası sistemin mevcut görünümü değerlendirilecektir. Sonrasında ise Rusya ile Çin’in dış politika anlayışlarından ve aralarındaki sorunlardan kısaca bahsedilecektir. Son olarak ise, bu iki aktör arasındaki işbirliğinin gelişmesi noktasında ön plana çıkabilecek proje bazlı iki girişim (Tek Kuşak, Tek Yol Projesi ve Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü) kısaca ele alınacaktır.

Uluslararası Sistemin Konjonktürel Görünümü

Uluslararası sistemin yapısına ilişkin tartışmalar günümüz uluslararası ilişkiler tartışmalarına yön veren en önemli hususlardan birini oluşturmaktadır. Bu tartışmanın temel odak noktası, Soğuk Savaş sonrası, “tarihin sonunun geldiğinin” dahi iddia edildiği bir düzlemde, çok yeni bir güç dağılımına ve sistemsel değişime doğru gidildiği düşüncesidir. Nitekim SSCB’nin dağılması sonrasında, Batılı değerler sisteminin “küreselleşme” akımıyla birlikte ve “tek süper güç” ABD hegemonyası çerçevesinde tüm dünyayı iknaya dayalı bir dönüşüme uğratacağına dair bir inanç oluşmuşken, bu anlayışın günümüz itibarıyla ciddi anlamda zayıfladığını görüyoruz.¹⁶⁵ Dünyanın çeşitli bölgelerinde, Batılı siyasal değerler olarak anlaşılan demokratik çoğulculuk, insan ve azınlık haklarına saygı ile birey odaklı gelişim çizgisinin içselleştirilmemesi ve hatta belli oranda da reddedilmesi bunun en açık göstergesidir. Ayrıca ABD hegemonyası bağlamında özellikle Asya, Afrika ve Latin Amerika özelinde belirmiş olan azgelişmişlik ve özellikle etnik/dinsel çatışmalara da entegre olmuş insani güvenlik yoksunluğu hususunda yeterince ileri adımların atılmamış olması da önemli bir “küresel” sorun olarak durmaktadır.¹⁶⁶ İşte bu noktada, küreselleşmeye ve onun öncü gücü olarak ön planda olan hegemon aktör ABD’ye yönelik tepki dalgaları ortaya çıkmaktadır. Bu tepki dalgaları ise daha çok ABD’yi dışarıda tutmaya yönelik “alternatif” bölgeselleşme girişimleri, ulus devlet vurgusunun ön plana çıkarılması ya da inanç ve kültür temelinde “medeniyet” farklılığına yapılan referansla betimlenebilmektedir.¹⁶⁷

ABD hegemonyasına yönelik tepki dalgaları toplumsal ve siyasal bir düzlemde ses getirir bir hale bürünmesine karşın, küreselleşmenin sırtını dayadığı neoliberalizmin “ekonomik” işleyişine ilişkin alternatif bir anlayış ya da sistem geliştirilebilmiş değildir. Dünyanın çeşitli coğrafyalarında, Soğuk Savaş sonrasında, serbest piyasa ekonomisi ve teşebbüs hürriyetinin kurumsallaştırılması ve Batılı ya da gelişmiş ülkelere azgelişmiş ülkelere yapılacak yatırım odaklı sermaye aktarım süreçleri ile aşılması planlanan azgelişmişlik hususunun tüm yan etkileriyle birlikte varlığını sürdürüyor olması,

165 “The Decline of US Power?”, *BBC News*, 10 Temmuz 2015, <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-33440287>, (Erişim Tarihi 14.10.2017).

166 Sean Richmond, “Why is Humanitarian Intervention So Divisive? Revisiting the Debate Over the 1999 Kosovo Intervention”, *Journal on the Use of Force and International Law*, Cilt 3, No. 2, 2016, s. 234-259.

167 Richard Sakwa, “Russia Against the Rest: Stasis and the Emergence of the Anti-Hegemonic World Order”, *Rising Powers in Global Governance*, 4 Ekim 2017, <http://risingpowersproject.com/russia-rest-stasis-emergence-anti-hegemonic-world-order>, (Erişim Tarihi 14.10.2017).

ABD'nin sistemsal düzenleyiciliğine olan güveni sarsmış ve genel itibarıyla ortadan kaldırmıştır. Bu minvalde, az gelişmişlik girdabında kaybolan birçok ülkenin, kimlik odaklı ve inanç temelli çatışmalara ve sınıraşan bir nitelik arz eden iç savaşlara eklemeliğini ve çatışma yoğun bir sistemsal görünüm yarattığını görüyoruz. Somali, Sudan, Ruanda, Afganistan gibi ülkelerde yaşanan gelişmeler, bu durumun açık birer yansıması olarak görülebilir.¹⁶⁸

Sistemin üzerine oturtulduğu ekonomik anlayışın temel tartışma konusu olmadığını, mevcut işleyiş en önemli itirazı getiren iki aktör olan Rusya ve Çin'in kendi çıkarlarına içkin olarak kurgulamak istedikleri bölgeselleşme arayışlarının da yine neoliberal ekonomik işleyişin altını çizdiği ihracat odaklı büyüme ve ortak para birimi kullanımı gibi hususların altını çizen ve ticaret ile karşılıklı bağımlılığı ön plana koyan bir içeriğe sahip olmasından anlayabilmekteyiz. Yani bu aktörler de, çok kutuplu bir sistem talebini kendi coğrafyalarında bölgesel bir hegemonya arayışı çerçevesinde kurumsallaştırmaya çalıştıkları bölgesel erimli projeler ile örgütler nezdinde ve özellikle ekonomik işleyiş ve ticareti temel alan fonksiyonel yapılar bağlamında anlamlandırmaya çalışmaktadır. Bu noktadan anlayabiliyoruz ki, sistemsal görünüme ilişkin olarak gelen en önemli itiraz olarak görülen “çok kutupluluk” arayışı, esasen ABD'nin gücüne, etkinliğine ve esasen uluslararası politikayı tek başına yönlendirmeye çalışmasına “karşı” çıkışın bir yansımasıdır.¹⁶⁹ İdeolojik ya da köktenci bir düşünsel temele sahip olduğu iddia edilemez. Siyasal değerler ve işleyiş çerçevesinde Batılı olarak görülen çoğulculuk, yönetim ve insan hakları standartları gibi hususlar noktasında ciddi bir anlayış farkı olsa ve liberalizmin siyasal içeriği önemli oranda reddedilse de, ekonomik manada ciddi bir farklılık ya da itiraz söz konusu değildir. Bu bağlamda, az gelişmişlik sorununun altını çizebilme ve ekonomik olanaksızlıkların ya da güçsüzlüğün tetiklediği kimlik odaklı itirazların ve parçalanmaların önüne geçilmesi hususunda bir çözüm önerisi ya da küresel eşitsizliklerin azaltılması çerçevesinde topyekun bir gelişim beklenmemelidir.

ABD hegemonyasının zayıflaması ve başta Çin, Hindistan ve Rusya gibi aktörlerin yükselişi “çok kutupluluğun” evrimsel bir çerçevede kendisini inşa ettiğini göstermektedir. Ne var ki, bu anlamda henüz çok yeni bir merhalede bulunduğu söylenebilir. Bunun en açık yansıması, ABD'nin hala “dünya jandarması” rolünü oynamaya istekli ve bu rolü oynayacak kapasitede olmasıdır. Ne var ki, onun bu rolü, özellikle Ortadoğu, Avrasya ve Güneydoğu Asya gibi bölgelerde yaşanan sorunlar ve gelişmeler ekseninde ciddi bir karşı koyma ve yoğun eleştiri dalgalarıyla da karşılaşmakta ve Washington, sistemsal bir meşruiyet krizi de yaşamaktadır. ABD'nin, BM'yi kendi manevralarını meşrulaştırabilecek bir bağlamda yeterince kullanamaması ve hatta kendi sistemsal hegemonyasının en önemli aracı olan NATO'nun dahi kendi içerisinde sorunlar yaşayıp Washington'a sorun çıkarması, hegemonik bir aktör için oldukça önemli bir sorunun varlığına işaret etmektedir.¹⁷⁰ ABD, artık yakın müttefiklerini dahi attığı adımlar noktasında “ikna” etmekte zorlanmakta ve siyasal baskı uygulamak zorunda kalmaktadır. Suriye Krizi üzerinden Türkiye ile yaşanan PYD/YPG krizi dahi bunun bir göstergesidir. Aynı şekilde, Pakistan gibi, Soğuk Savaş yıllarında Washington'un en yakın müttefiklerinden biri olarak bilinen bir aktör dahi, son yıllarda ABD'den uzaklaşarak Çin ile yakın ilişkiler geliştirmeye başlamıştır.¹⁷¹ Zira Çin'in, ABD'nin aksine, İslamabad'ın ekonomik ve bölgesel ihtiyaçlarına vereceği ciddi bir destek söz konusudur.

Mevcut sistem, ABD hegemonyasının zayıflamasına paralel olarak, dengelenmemiş birçok kutupluluk ekseninde betimlenebilir.¹⁷² ABD hegemonyasının zayıflaması, bu aktörün kendi sistemsal değerlerini dünyanın birçok noktasına kabul ettiremez hale gelmesi anlamına geldiği gibi, aynı zamanda o sistemin içerisine daha önce katıldığı düşünülen ülkelerden de ciddi itirazların yükselmesine neden olmaktadır. Bu itirazlar; Avrupa'da artık sıkça görüldüğü gibi, ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve ekonomik korumacılık ve hatta AB karşıtlığı şeklinde kendisin gösterebildiği gibi, başka coğrafyalarda “medeni-

168 “The Rwandan Genocide and Its Aftermath”, *The State of the World's Refugees 2000*, <http://www.unhcr.org/uk/3ebf9bb60.pdf>, (Erişim Tarihi 14.10.2017).

169 Thomas Ambrosio, “Russia's Quest For Multipolarity: A Response to US Foreign Policy in the Post Cold War Era”, *European Security*, Cilt 10, No. 1, 2001, s. 45-67.

170 Aslı Aydıntaşbaş ve Kemal Kirişçi, “The United States and Turkey: Friends, Enemies or Only Interests”, *Brookings Turkey Project Working Paper*, No. 12, Nisan 2017.

171 Qandeel Siddique, “Deeper than the Indian Ocean? An Analysis of Pakistan-China Relations”, *SISA Report*, No. 16, 2014.

172 J.Stapleton Roy, “US-China Relations and Regional Order”, *Wilson Center Kissinger Institute on China and the United States*, 8 Haziran 2015, <https://www.wilsoncenter.org/article/us-china-relations-and-regional-order>, (Erişim Tarihi 14.10.2017).

yet temelli” bir yabancılaşma ve bunun beraberinde getirdiği inanç eksenli radikalizm mahiyetine de sahip olabiliyor.¹⁷³ Esasen Taliban, El Kaide, IŞİD, El Şebab ve Boko Haram gibi örgütlerin arkasında da küresel değerlere itiraz ve az gelişmişliğin Batı eliyle inşa edildiğine yönelik bir inanç yatmaktadır. Benzer bir durum, Myanmar-Arakan özelinde Budistlerin radikalleşmesi ya da Latin Amerika özelinde Bolivarcı ulusçuluğun yükselişi ve tüm karşı koymalara karşın siyasal anlamda sesini duyurmaya başlaması ile de gözler önüne serilmiştir.

Bu toplumsal/siyasal dalgalanmalar, ABD ve genel itibarıyla Batı eksenli küreselleşmeye ilişkin itiraz dalgasını kuvvetlendirmekte ve birçok ülkede öngörülemez değişimlerin ya da siyasal çalkalanmaların yaşanmasına neden olabilmektedir. Bu durum, devletler özelinde istikrarsızlığı beraberinde getirdiği gibi, sistem içerisinde dengenin sarsılmasına da yol açabilmektedir. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, Çin, Rusya ve Hindistan gibi aktörlerin yükselişi ve hatta BRICS adlı bir yapı içerisinde seslerini duyurmaya başlamaları, Batı'nın yükselen güçler tarafından dengelenmeye çalışıldığını kanıtlamaktadır.¹⁷⁴ Ne var ki, bu ülkelerin birbirleriyle olan temas alanları ve hatta aynı bölgede yer alıp, aynı bölgede hegemonya inşa etmeyi planlayan Çin ve Hindistan'ın ikili ilişkilerindeki sorunlar ve hatta Rusya-Çin İlişkileri'nin niteliği ve geleceği, genel itibarıyla anlaşmazlıklara işaret ettiği için, bu ülkelerin topyekûn bir inanç ve işbölümüyle mevcut hegemonyayı sonlandırmaya çalıştığını söyleyebilmek, yani bir “denge” içerisinde hareket ettiklerini ifade edebilmek mümkün değildir.

Hindistan'ın Çin'den hissettiği tehdit ve korku dahilinde ve içerisine sürüklendiği çevrenmişlik psikozu ekseninde hegemon aktör ABD ile işbirliğine gidip, onun bölgesel çıkarlarını konsolide etmesi bu noktada dengelenmemiş çok kutupluluğu yansıtan önemli bir örnek olarak görülmelidir.¹⁷⁵ Zira Yeni Delhi, söylem bazında tek kutuplu bir anlayışa karşı olmasına karşın, bu hamlesinden de görüleceği üzere, zayıflayan hegemon aktörün çıkarlarını koruyan bir eylemlilik içerisine girmekte ve aynı söylem üzerinde ortaklaştığı Pekin'den, “tehdit” algıladığı gerekçesiyle ayrılmaktadır. Benzer bir biçimde Çin, ortaya koyduğu “Tek Kuşak, Tek Yol” inisiyatifiyle kendi etkinliğini yakın çevresine yansıtıp bölgesel bir hegemonya inşasına girişirken, aynı bölge ile yakından ilgilenen ve aynı amaca yönelik Hindistan'ın “güvensiz” hissetmesine neden olurken, Rusya ile konjonktürel bağlamda işbirliği şeklinde nitelenebilecek ortaklığının nereye kadar korunabileceği hususunda ciddi bir bilinmezlik ile karşı karşıyadır. Nitekim Rusya da, Avrasya coğrafyasında kendisine eklenmiş bir bölgesel yapı (hegemonya) kurgulamak istemektedir ve Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü ile de bunun temellerini atmaya çalışmaktadır.

Bu çerçevede, şunu açıkça söyleyebiliriz. Çok kutupluluk çerçevesinde bir sistemsel yapı arzulayan aktörlerin kendi aralarında ciddi sorunlar yaşayabilmeleri ya da böyle bir potansiyelin varlığı, onların koordineli bir sistemsel itirazda bulunmalarının önüne geçtiği gibi, küresel hegemon ABD'ye de bu sorunlardan yararlanarak kendisine alan açabilme ve etkinliğini sürdürübilme fırsatını tanımaktadır. Bu minvalde, ABD halen en güçlü aktör olmasına karşın, onun hegemonyasına gerek toplumlar, gerekse de devletler bazında büyük çaplı itirazların olduğunu, ancak bu hareketlerin henüz bir denge içerisinde bir araya gelemediklerini söylemek gerekmektedir.

Rusya-Çin İlişkileri'nde Sorunlar ve İşbirliği Alanları

ABD hegemonyasına itiraz hususunda en ön planda gelen aktörler olarak beliren ve “çok kutuplu” bir sistem söylemini gerçeğe dönüştürmeyi amaçlayan Rusya ile Çin, bu konuda aynı noktada birleşiyor olsalar da bu iki aktörün müttefiklik kavramının içerisini dolduracak bir bağlamda yoğun bir işbirliğine gidebilmeleri o kadar da kolay değildir. Zira bu iki ülke arasında tarihten ileri gelen teritoryal, siyasal ve sosyo-kültürel problemler bulunmaktadır. İki ülke ilişkilerinde işbirliği imkânı yaratabileceği gibi çatışmaya kapıyı aralayabilecek bir diğer husus ise, “bölgesel hegemonya” inşası ekseninde aynı bölgeleri kontrol altına almayı hedefliyor olmalarıdır.

Her şeyden önce, bu iki ülkenin binlerce kilometrelik bir sınırı paylaştıklarını ve bu sınır hattı üzerinde Soğuk Savaş döneminde küçük çaplı çatışmalara da konu olmuş toprak anlaşmazlıklarının yaşandığını

173 “Exploiting Disorder: Al Qaeda and the Islamic State”, *International Crisis Group*, 14 Mart 2016, <https://www.crisisgroup.org/global/exploiting-disorder-al-qaeda-and-islamic-state>, (Erişim Tarihi 13.10.2017).

174 Muhammad Adnan, “BRICS: A Challenge to the US Hegemony”, *Journal of Professional Research in Social Sciences*, Cilt 1, No. 1, 2014, s. 31-46.

175 Ananya Chatterjee, “India-China-United States: The Post Cold War Evolution of a Strategic Triangle”, *Political Perspectives*, Cilt 5, No. 3, 2011, s. 74-95.

belirtmek gerekir.¹⁷⁶ Bu anlaşmazlıklar daha çok Çin'e bağlı İç Moğolistan ile Rusya'yı ayıran topraklar özelinde yaşanmaktadır. Hatta Soğuk Savaş döneminde, SSCB ile Çin arasındaki gerginliğin zirve noktasına ulaştığı 1960'ların sonunda, iki ülke arasında sınır oluşturan Ussuri Nehri çevresinde iki ülke ordusunun birbirleriyle düşük yoğunluklu bir çatışma da yaşadıkları bilinmektedir. SSCB'nin dağılması sonrasında, sınır hattında sorun oluşturan bir başka bölge olan Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin Rusya ile olan sınırı ortadan kalktığı için (Kazakistan bağımsızlığını kazanınca) gerginlik yaratabilecek geniş bir toprak parçasına ilişkin çatışma ihtimali ortadan kalkmıştır. Bu bağlamda, toprak tabanlı anlaşmazlık riski düşmüştür. Ancak bu durum, iki ülke arasında yaşanabilecek herhangi bir gerginlikte, tarihsel bir arka plana da sahip olan toprak tabanlı bu anlaşmazlığın yeniden gündeme gelmesini engellemeyecektir. Çin, Rusya'nın 19.yüzyıl sonlarında ve İkinci Dünya Savaşı öncesi ile sonrasında Mançurya ile de çok yakından ilgilendiğini bilmektedir.¹⁷⁷ Hatta bu toprak parçası özelinde Rusya ile Japonya'nın egemenlik mücadelesi verdiğini ve kendisini aşağıladıklarını da unutmamaktadır. Bu minvalde, kendisinin aşağılanma yüzyılı adını verdiği dönemde,¹⁷⁸ Çin topraklarına gözünü diken, belli kısımlarını işgal eden aktörlerin, ilerleyen dönemde de bu anlayışlarını yeniden ortaya koyabileceklerini düşünmektedir. Rusya'nın da, her ne kadar uluslararası siyaset bugün çok farklı bir çerçevede işliyor olsa da Çin topraklarına olan ilgisinin sona erdiğini de düşünmemektedir. Bu çerçevede, anavatan topraklarını koruma hususu, Çin'in Rusya'ya olan bakışını her daim olumsuz etkilemeye devam etmektedir.

Bir başka husus ile iki ülke toplumu arasındaki sosyo-kültürel farklılıktır. Nitekim Çin, kendisini Asyatik bir halkı temsil eden ve gerek sosyal örgütlenme, gerekse de inanç boyutunda farklı bir noktada konumlandırırken (Konfüçyüsçü),¹⁷⁹ Rusya ise kendisini Avrasyalı olarak görmekte ve Çin'den farklı olarak kimliğinin içerisinde Batılı bazı değerleri de barındırmaktadır.¹⁸⁰ Ayrıca Rusya, inanç bakımından da Çin'in geneline oranla ciddi bir farklılık göstermektedir (Ortodoksluk kimliğin en önemli yapı taşlarından ve Çin'in aksine İslam da dışlanmıyor). Yalnızca sınır bölgesinde yaşayan ve önemli bir bölümü Çin kökenli ya da Moğol olan belli grupların iki ülke arasında sosyal bir ortaklık oluşturduğu belirtilebilir. Üstelik SSCB'nin dağılması sonrasında “komünizm” de Rusya bağlamında ortadan kalktığı için, iki ülke toplumları arasında belli bir ortaklık da yaratan ideolojik duruş da değişmiştir. Çin, Deng Xiaoping dönemiyle birlikte, ihracata dayalı büyümeyi ön plana alan ve belli oranda piyasa ekonomisini de kapsayan bir değişim yaşamışsa da,¹⁸¹ genel toplumsal ve ekonomik görünümü, komünizmin içeriğine uygun olarak devlet eliyle organize edilmektedir.

Her iki ülkenin de aynı toprakları bölgesel hegemonya inşası anlamında nüfuz alanı olarak görmesi ve buna uygun ikili ilişkiler geliştirip, çeşitli proje uygulamalarına gitmek istemesi, bu aktörler arasındaki siyasal anlaşmazlık ve rekabeti beraberinde getiren en önemli husustur. Özellikle Orta Asya-Hazar bağlantısı ve bu bağlantı alanı üzerinde bulunan devletler, gerek Rusya'nın SSCB dönemine referansla sahip olduğu tarihsel bilgi birikimi ve sosyo-kültürel etkinliği, gerekse de Çin'in artan ekonomik ve ticari nüfuzu çerçevesinde bir kesişme alanını oluşturmaktadır. Zira Rusya, Avrasya ekseninde kurgulamak istediği bölgesel hegemonya bağlamında Orta Asya-Hazar coğrafyasını hem kendi özel çıkarlarının olması gereken bir güvenlik bölgesi ve nüfuz alanı olarak görmektedir. Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü ve onun askeri alana yansımaları olan Kollektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ)'nün varlığı, Moskova merkezli hegemonya inşa planının kurumsal yansımalarıdır.¹⁸² Ne var ki, aynı bölge,

176 Neville Maxwell, “How the Sino-Russian Boundary Conflict Was Finally Settled: From Nerchinsk 1689 to Vladivostok 2005 via Zhenbao Island 1969”, *How the Sino-Russian Boundary Conflict Was Finally Settled?*, http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no16_2_ses/02_maxwell.pdf, (Erişim Tarihi 14.10.2017).

177 Stuart D.Goldman, “The Forgotten Soviet Japanese War of 1939”, *The Diplomat*, 28 Ağustos 2012, <https://thediplomat.com/2012/08/the-forgotten-soviet-japanese-war-of-1939>, (Erişim Tarihi 14.10.2017).

178 Alison Adcock Kaufman, “The Century of Humiliation Then and Now: Chinese Perceptions of the International Order”, *Pacific Focus*, Cilt 25, No. 1, 2010, s. 1-33.

179 Daniel A.Bell, *China's New Confucianism: Politics and Everyday Life in a Changing Society*, (Princeton: Princeton University Press, 2008).

180 Anton Shekhovtsov, “Aleksandr Dugin's Neo-Eurasianism: The New Right A La Russe”, *Religion Compass*, Cilt 3, No. 4, 2009, s. 697-716.

181 Seriy Sezen, “Çin Halk Cumhuriyeti'nde Sosyalist Piyasa Ekonomisine Dönüşüm”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 40, No. 1, 2007, s. 27-56.

182 Hannes Adomeit, “Putin's Eurasian Union: Russia's Integration Project and Policies on Post-Soviet Space” *CIES Neighbourhood Policy Paper*, No. 4, Temmuz 2012.

Çin tarafından da ekonomik ve siyasal anlamda kendisine yakın tutulması gereken bir alan olarak görülmektedir. Çin’i, bölge ülkelerine ilişkin çok ciddi bir yatırım planlaması içerisinde olduğu, hatta bu planlamanın yine Özbekistan¹⁸³ ve hatta Güney Kafkasya’da Gürcistan özelinde de hayata geçirilmeye başlandığını belirtmek gerekir. Tarihi İpek Yolu’nu, Çin kontrolünde ve Çin’in ekonomik/ticari nüfuzuna eklenmiş bir çerçevede yeniden hayata geçirmeyi planlayan “Tek Kuşak, Tek Yol” projesi, her ne kadar siyasal/askeri bir boyutu olmamasına karşın, Pekin tarafından hayata geçirilmeye çalışılmaktadır. Ancak ekonomik ve ticari etkinliğin Çin’in kullandığı en önemli yumuşak güç unsurları olduğu da unutulmamalıdır.¹⁸⁴ Rusya da uzun vadeli olarak bu durumdan endişe etmektedir. Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü ile Tek Kuşak, Tek Yol inisiyatifinin aynı amaçlarla aynı bölge üzerinde kesiştiği dikkate alınır, bunun ileride önemli siyasal anlaşmazlıklara yol açabilmesi hiç de sürpriz olmayacaktır.

Rusya ile Çin arasındaki bir diğer önemli siyasal problemin kökeni ise Soğuk Savaş yıllarına dayanmaktadır. Bilindiği gibi SSCB ve Çin arasındaki ilişkiler, 1960’lı yıllardan itibaren bozulmuş ve her iki ülke de “komünist” ideoloji çerçevesinde yönetiliyor olmasına karşın, iki ülke birbirlerini birer tehdit olarak görmeye başlamıştır. İki ülke arasındaki durum bu çerçevede şekillenirken, Çin’in, kendisiyle aynı ideolojiye sahip olan SSCB’ye karşı, kapitalist ABD’ye yaklaşması ve onunla SSCB’ye karşı çıkar ortaklığı yapması, SSCB’nin “komünist” ülkeleri aynı çatı altında toplama ve kendisinin liderliği çerçevesinde ABD liderliğindeki Batı Dünyası ile mücadele mottosu çok büyük zarar görmüştür. Nitekim Çin’in, SSCB’den uzaklaşarak rakip aktörle işbirliği yapması, dünyanın çeşitli bölgelerinde zaten var olan Moskova odaklı komünistler ile Asya ve Afrika’da sıkça rastlanan Maocular’ın da birbirlerinden farklılaşmalarına yol açmıştır. Yani komünizm içerisinde farklı yollar ortaya çıkararak Moskova’nın hegemonyasının zayıflamasına yol açmıştır. Bu tercih, SSCB’nin dağılmasına giden yolda önemli kilometre taşlarından biri olara da görülmektedir. Bu tarz bir endişeyi de şimdi Çin yaşamaktadır. Çinli yöneticiler, Rus devlet aklının Soğuk Savaş döneminde yaşanan bu gelişmeyi çok iyi hatırladığını bilmektedir. Çin, mevcut konjonktürde çok kutupluluk yanlısı bir sistemsel vurgu ve ABD hegemonyasına karşı, Pekin ile söylem birliği içerisinde olan Moskova’nın, orta/uzun vadede, ABD’den alacağı bazı bölgesel/siyasal taahhüt ve garantilerle yönünü değiştirmesinden ve kendisini yalnızlaştırmasından endişe etmektedir. Zira bu konu, ABD’de de çok fazla tartışılan ve Washington’un “esas tehdit” olan Pekin’e karşı, Moskova’yı yanına çekerek, uzun vadede oluşması beklenen sistemsel dengeyi kendi lehine çevirmesi gerektiğini ifade eden birçok analize konu olan bir içeriğe haizdir.¹⁸⁵ Bu bağlamda, ABD’nin, Rusya’nın Avrasya’daki özel çıkarlarını tanıması ve bu şekilde Çin’e karşı, Rusya’yı yanına çekmesi gerektiği, 2014’te başlayan Ukrayna Krizi odaklı tartışmalarda da özellikle işlenmiştir.¹⁸⁶

İki ülke arasında her ikisinin de çıkarlarına uyacak çeşitli işbirliği imkanları da bulunmaktadır. Son dönemde, çatışma/rekabet unsurlarından işbirliğine ilişkin faktörlerin altının çizilmesi gerektiğine dair bir ön kabul oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bunun nedeni de iki ülkenin odak noktasında bulunduğu sistemsel itirazın etkinliğinin artırılması ve kapsamının genişletilmesi gerektiğidir. İşbirliğine ilişkin olarak ön plana çıkarılan faktör askeri boyut ekseninde betimlenmektedir. Zira Çin, büyük bir ekonomik gelişim hızına sahip olsa da askeri teknoloji gelişimi ve silah üretimi anlamında henüz Rusya’yı yakalayabilecek bir durumda değildir. Çin’de sermaye, demografik kapasite ve isteklilik vardır ancak askeri teknoloji gelişimi anlamında SSCB döneminden kalma çok önemli bir altyapıya sahip olan Rusya’yı kısa vadede yakalayabilmesi mümkün görünmemektedir.¹⁸⁷ Zaten Çin’in en önemli dezavantajlarından biri de bu husustur. ABD hegemonyasına karşı duran aktörlerin, her şeyden önce bu

183 “China, Uzbekistan Agree to Strengthen Cooperation”, *Xinhua*, 10 Eylül 2017, http://news.xinhuanet.com/english/2017-09/10/c_136598759.htm, (Erişim Tarihi 14.10.2017).

184 Joshua Kurlantzick, “China’s Charm: Implications of Chinese Soft Power”, *Carnegie Endowment Policy Paper*, No. 47, 2006.

185 John S. Van Oudenaren, “Why Trump Can’t Break Russia Away From Russia”, *The Diplomat*, 23 Şubat 2017, <https://thediplomat.com/2017/02/why-trump-cant-break-russia-away-from-china>, (Erişim Tarihi 13.10.2017).

186 John J. Mearsheimer, “Why the Ukraine Crisis is the West’s Fault?”, *Foreign Affairs*, Eylül/Ekim 2014, <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-08-18/why-ukraine-crisis-west-s-fault>, (Erişim Tarihi 14.10.2017).

187 Bettina Renz, “Why Russia is Reviving Its Conventional Military Power?”, *Parameters*, Cilt 46, No. 2, 2016, s. 23-36.

aktörün askeri kapasitesini ve müttefikleriyle birlikte oluşturduğu güvenlik duvarını dengeleyebilmesi gerekmektedir. Nitekim son kertede mücadele askeri seviyede olmaktadır. Bu çerçevede, askeri gelişim seviyesi olarak ABD'nin hemen arkasında yer aldığı ifade edilen Rusya ile ekonomik güce haiz Çin'in, askeri teknoloji gelişimi/inovasyon ve silah üretimi noktasında yapacakları işbirliği, uluslararası sistemdek işleyiş çerçevesinde önemli bir noktada durmaktadır. Zaten son dönemde Çin'in Rusya'dan önemli miktarda silah aldığı ve iki ülkenin askeri teknoloji gelişimi hususunda belli bir yakınlık içerisinde oldukları da bilinmektedir. Çin'in Rusya'dan satın aldığı S-400 füze savunma sistemi, Rusya'nın “stratejik” bağlamda değerlendirdiği bir silahını, Çin'e satabilecek kadar Pekin'e güvenebildiğini göstermektedir.¹⁸⁸ Çin, donanma inşası ve nükleer teknoloji gibi hususlarda da Rusya ile iyi ilişkiler geliştirmek istemektedir. Rusya ise, bu ilişkiyi hem kendisi için oldukça karlı bir pazar imkanı yaratabilmek hem de ABD'ye Rus-Çin işbirliği üzerinden gözdağı verebilecek önemli bir gelişme olarak görmektedir.

Bir başka işbirliği alanı ise, esasen iki aktörün çatışması beklenen Orta Asya-Hazar coğrafyasında ortaya çıkabilecektir. Her iki ülkenin de kendi bölgesel hegemonyalarının bir parçası olarak konumlandıkları bu bölge özelinde geliştirilebilecek bir ortaklık, hem iki aktörü birbirlerine daha fazla güvenmeye itebilecek hem de söylem bazında ortaya koydukları sistem sorgusunu müttefiklik bazında ileri bir aşamaya geçirebilecektir.¹⁸⁹ Bu iki aktörün Orta Asya-Hazar bölgesinde kurgulayacakları işbirliği ekseninde ciddi avantajları söz konusu olacaktır. Buna göre, Rusya, bölge hakkındaki bilgi birikimi (Çarlık ve SSCB dönemlerinden kalma) ile askeri gücü ve siyasi etkinliği bağlamında Çin dışında başkaca bir küresel/bölgesel gücün buraya etki etmesini engelleyecek, Çin ise ekonomik gücü, ticari olanakları ve yatırımlarıyla bölge ülkelerinin altyapı eksiklerinin ve tüketim malı ihtiyacının karşılanmasında avantajlı koşullar yaratacaktır. Bu çerçevede, Rusya daha çok “sert güç” unsurlarıyla, Çin ise “yumuşak gücü” ile bölgesel bir ortaklığa gidebilecek ve işbirliğini coğrafi anlamda da konsolide edebilecektir.¹⁹⁰ Bölgede kurgulanabilecek işbirliği ise, iki aktörün birbirlerine olan güvensizliklerinin azalmasını ve elde edilebilecek başarının başkaca alanlara da yayılabilmesini beraberinde getirebilecektir.

Rusya ile Çin arasındaki bir başka işbirliği gerekçesi ise, her iki aktörü de rahatsız eden “köktenci dini hareketleri” bastırmak ve içeriden gelebilecek tehditlerin önüne geçebilmektir. Zaten bu husus, Şanghay İşbirliği Örgütü'nün de temel kuruluş amaçları içerisinde yer almaktadır.¹⁹¹ Rusya'nın Kuzey Kafkasya ve Tataristan, Çin'in ise Sincan Uygur Özerk Bölgesi bağlamında “köktenci dini hareketler” ile alakalı ciddi çekinceleri söz konusudur. Rusya'da çok daha yaygın ve belirgin olan bu korku, Sincan'daki toplumsal/siyasal huzursuzlukların artmasına paralel olarak Çin tarafından da hissedilir hale gelmiştir. Rusya topraklarından Suriye, Afganistan ve Irak'a giderek El Kaide, Taliban ve çeşitli radikal dini unsurlar içerisinde savaşıyor olması ve her ne kadar etkinliği azalmış olsa da (Doku Umarov'un ölümünün ardından) Kafkasya Emirliği¹⁹² ve El Kaide ile ilişkili örgütlerin Kuzey Kafkasya'daki varlığı Moskova'yı endişlendirmektedir. Benzer bir durum Doğu Türkistan İslami Örgütü bağlamında da Çin için geçerlidir.¹⁹³ Bu çerçevede, iki ülkenin, kendilerini ciddi anlamda rahatsız eden bu sorun bağlamında operasyonel ve bilgi paylaşımı düzeyinde işbirliği yapması, bu örgütleri/sorunları kullanarak her iki ülkeye de müdahale etmek isteyen aktörlerin önemli bir dayanak noktasını ortadan kaldırmış olacaktır.

188 “Russia-China S-400 Deal and Other Defense Agreements Unnerve Washington”, *Sputniknews*, 22 Mart 2017, <https://sputniknews.com/military/201703221051836453-russia-china-s400-cooperation>, (Erişim Tarihi 16.10.2017).

189 Catherine Putz, “China and Russia in Central Asia: Rivalries and Resonance”, *The Diplomat*, 27 Temmuz 2017, <https://thediplomat.com/2017/07/china-and-russia-in-central-asia-rivalries-and-resonance>, (Erişim Tarihi 16.10.2017).

190 Osamu Sayama, “China's Approach to Soft Power”, *RUSI Occasional Paper*, Mart 2016, https://rusi.org/sites/default/files/201603_op_chinas_soft_power.pdf, (Erişim Tarihi 16 Ekim 2017).

191 Syed Farooq Hasnat ve Zamurrad Awan, “Shanghai Cooperation Organization As a Platform For Regional Understanding: Its Economic, Political and Security Potential”, *Perceptions*, Cilt 21, No. 1, 2016, s. 83-100.

192 Ahmet Tolga Türker, “Kuzey Kafkasya'da Aşırı İslamcılığın Yükselişi: Kafkasya Emirliği'nin Analizi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 68, No. 3, 2013, s. 141-164.

193 “Türkiye, Doğu Türkistan İslami Hareketi'ni Terör Örgütü Olarak Tanıdı”, *Euronews*, 3 Ağustos 2017, <http://tr.euronews.com/2017/08/03/turkiye-dogu-turkistan-islami-hareketini-teror-orgutu-olarak-tanidi>, (Erişim Tarihi 16.10.2017).

Rusya ile Çin'in aralarındaki toprak anlaşmazlıklarına, tarihsel bir boyuta haiz ön yargılara, aynı bölgeyi hedefleyen bölgesel hegemonya anlayışlarına ve sosyo-kültürel anlamda çok farklı bir görünüme haiz olmalarına karşın, üstelik birbirlerini birer tehdit olarak görürken, bu durumu geri plana iterek sistem sorgusu ve ABD hegemonyasına karşı duruş özelinde işbirliğine gitmesi, çok kutupluluk istenci içerisinde olan, ancak Çin'den tehdit algılayan Hindistan'ın da görüşünü değiştirmesine neden olabilir. Yani Çin ile toprak sorunları olan (Aksai Chin ve Tibet'in güneyindeki Sikkim Platosu özelinde),¹⁹⁴ aynı bölge üzerinde nüfuz alanı oluşturmayı hedefleyen ve sosyo-kültürel manada Çin'den farklı olduğu gibi tarihsel boyuta haiz bir anlaşmazlığı da sahiplenen Hindistan da, Rusya-Çin işbirliği orta vadede başarılı olup görünür başarılar elde ettiği takdirde, son dönemde izlediği ABD yanlısı pozisyonunu farklılaştırabilir. Hiç şüphesiz, bu durum, Asya eksenli ve önünde durulması çok güç bir sistemsel değişim talebini ortaya koyacaktır.

Tek Kuşak, Tek Yol Projesi ve Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü Birbirine Entegre Edilebilir Mi?

Rusya ve Çin'in bölgesel hegemonya inşası hedefini güttüğünü ve Orta Asya-Hazar bağlantısı özelinde aynı bölge üzerinde çıkarlarının kesiştiğini belirtmiştik. Her iki aktör de, daha geniş manada bir karşılık bulacak örgütsel düzeyde ya da proje bazında inisiyatifler geliştirerek kendi nüfuz alanlarına dair güçlü ve kurumsal bir varlık ortaya koymak istemektedir. Bu çerçevede, gerek Rusya'nın, gerekse de Çin'in iki farklı inisiyatif ve içerik ekseninde dünya gündeminde yer edinmeye başladığını görüyoruz. Hiç şüphesiz, her iki inisiyatif de sistemsel hegemonyasının zayıflamasının önüne geçmek isteyen ABD ve genel itibarıyla onun koalisyon ortağı olan Batılı aktörler ve yine başta Hindistan olmak üzere bölgesel güçler tarafından da yakından izlenmektedir.

Bu minvalde ilk planda Rusya'nın Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü karşımıza çıkmaktadır.¹⁹⁵ Yumuşak güç uygulaması konusunda zayıf kalan Rusya'nın, eski Sovyet coğrafyası özelinde, Moskova'yı merkeze alan bir bölgesel entegrasyon yaratabilme anlayışının bir ürünü olan bu örgüt, esasen Avrupa Birliği benzeri bir gelişim çizgisini örnek almaktadır. Rusya, Sovyet geçimişi özelinde bölge halkları tarafından genel itibarıyla emperyal bir anlayış çerçevesinde ele alındığı için, Moskova doğrudan askeri ve siyasal unsurları ön plana almayan ve ekonomik yakınlaşma/ortaklaşma ekseninde betimlenen bir entegrasyon sürecini işletmenin daha doğru olduğunu düşünmektedir. Rusya, bugün zaten gerektiği noktada askeri/siyasal baskı yöntemlerini eski Sovyet coğrafyasında işletmeye devam etmektedir. 2008 yılında Gürcistan'a olan müdahalesi ve sonrasında da 2014 yılında başlayan Ukrayna Krizi özelinde, Doğu Ukrayna (Donbass Havzası)'daki ayrılıkçılara verdiği destek bunu açıkça kanıtlamaktadır.¹⁹⁶ Kendi güvenliğini sağlayabilmek ve yakın çevresine Batı müdahalesini engelleyebilmek ya da durdurabilmek için bu müdahaleleri zorunlu gören Moskova, bu süreci bölge halklarının gözünde meşru kılabilmek ve kendisinin emperyal bir anlayışa yaslanmadığını ve ortak çıkar çerçevesinde hareket ettiğini kanıtlayabilmek için Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü inisiyatifini ortaya koymuştur.¹⁹⁷ Bu inisiyatif için temel başlangıç noktası olarak, tıpkı AB gibi, öncelikle “gümrük birliği” oluşturabilmeyi ön plana koyan Rusya, 1995 yılında Belarus ile imzalanan Gümrük Birliği antlaşması ile başlattığı süreci, sonrasında 2010 yılında Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan gibi ülkelerle oluşturduğu Avrasya Ekonomik Topluluğu ile sürdürmüştür. Aynı yıl içerisinde Rusya, Belarus ve Kazakistan arasında “gümrük birliği”nin oluşturulması ve üç ülke arasındaki ekonomik entegrasyonun yoğunlaştırılmasıyla devam eden süreç, aynı ülkelerin 2014 yılı içerisinde Avrasya Ekonomik Birliği'nin kuruluşuna dair antlaşmayı imzalamaları ile bir sonraki aşamaya geçiş yapmıştır.¹⁹⁸ Ekim 2014'ten itibaren Ermenistan da bu birliğin bir parçası haline gelmiş, Ukrayna ise bu üyeliği reddetmiştir. Son-

194 Simon Denyer ve Annie Gowen, “India, China Agree to Pull Back Troops to Resolve Tense Border Dispute”, *The Washington Post*, 28 Ağustos 2017, https://www.washingtonpost.com/world/india-withdraws-troops-from-disputed-himalayan-region-defusing-tension-with-china/2017/08/28/b92fddb6-8bc7-11e7-a2b0-e68cbf0b1f19_story.html?utm_term=.6362ced51b07, (Erişim Tarihi 16.10.2017).

195 Georgios L.Vousinas, “Eurasian Economic Community: Towards Integration, Economic Challenges and Geostrategic Aspects”, *Modern Economy*, Cilt 5, 2014, s. 951-966.

196 Şafak Oğuz, “NATO's Mistakes That Paved The Way For Russia-Ukraine Crisis”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 45, 2015, s. 1-12.

197 Suvi Kansikas, “The Eurasian Economic Union, Russia's Integration Policy and the EU Challenge”, *Journal on Baltic Security*, Cilt 1, No. 1, 2015, s. 108-116.

198 “Avrasya Ekonomik Birliği”, *Sputniknews*, https://tr.sputniknews.com/trend/avrasya_ekonomik_birligi, (Erişim Tarihi 16.10.2017).

rasında ise Ukrayna'daki Rusya yanlıları ve bu birliğin savunucusu olan kesimlerle, AB yanlıları ve Rusya karşıtları arasındaki mücadelenin başladığını görüyoruz.¹⁹⁹ Avrasya Ekonomik Birliği'nin kuruluşuna ilişkin antlaşma 1 Ocak 2015 tarihinden itibaren ise yürürlüğe girmiştir. Sonrasında Kırgızistan da Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılmıştır. Tacikistan ise aday ülke olarak sürece eklenmiştir. Rusya esasen eski Sovyet cumhuriyeti olan tüm ülkeleri de bu birlik içerisinde düşünmektedir. Ne var ki, Özbekistan şimdilik kaydıyla kendisini bu birliğin dışında tutmayı tercih etmekte, Türkmenistan ise “sürekli tarafsız ülke” statüsü çerçevesinde herhangi bir siyasal oluşumun içerisinde yer alarak “taraf” olmak istememektedir.²⁰⁰ Azerbaycan da Batı ile Rusya arasında bir dengeye dayalı ve Türkiye ile genel bir koordinasyon içerisinde hareket etmektedir. Gürcistan, Ukrayna ve Moldova hükümetleri ise yönlerini Batı olarak belirlemiştir. Zaten bu sebepten dolayı da bu ülkelerde Rusya yanlısı ayrılıkçı oluşumlar görülmekte ve bu yapılara Rusya tarafından çeşitli yollarla destek verilmektedir. Rusya, Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün güvenlik alanına yansması hususunda da Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ)'nü kurarak ve Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü üyelerini bu örgütün doğal üyeleri haline getirerek, bütüncül bir etkinlik arayışı içerisinde olduğunu kanıtlamaktadır.²⁰¹ Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün hedefi, tıpkı AB gibi, mal, hizmet, sermaye ve işgücü dolaşımının serbest olduğu, Rus rublesini ortak para birimi olarak merkeze alan bir ekonomik entegrasyon yaratarak, uzun vadede bunun siyasal işbirliğine, hatta ortaklığa dönüşmesini sağlayabilmektir. Rusya, bu örgüt nezdinde, Sovyet kimliği benzeri, “ulus üstü” bir üst kimlik yaratmayı hedeflemektedir. Aslında bu Rusya'da etkin olan Avrasyacı düşüncenin bir yansımasıdır. Avrasya anarhasını ayrı bir medeniyet ve ortak kimlik unsuru olarak betimleyen ve bu coğrafyanın tam merkezinde yer alan Rusya'nın Avrasya coğrafyasını kendisini merkeze alacak şekilde bütünleştirmesi gerektiğini kaydeden Avrasyacılık, bu medeniyete içkin yapı içerisinde alt kimliklerinin her anlamda korunacaklarını ve varlıklarını sürdüreceklerini ancak Avrasya kimliğinin, bu kimliğin yapılandırılmasından büyük payı olacak olan Rus dili ve kültürü ortaklığında sistemsel bir temsile sahip olacağını ifade etmektedir.²⁰² Yani, bu düşünceye göre Rusya'nın görevi sistem içerisinde bağımsız ve güçlü bir birim haline gelecek ve kendi coğrafi sınırları içerisinde siyasal, kültürel, sosyal ve ekonomik anlamda hegemon rolünü içselleştirecek bir medeniyet temsili yaratmaktır. Bu temsil içerisinde çeşitli ırk ve uluslar ile inaç gruplarının kendilerini yaşatmaları ve korumaları sağlanacağı gibi, Avrasya kültürüne, tarihine özgü siyasal ve ekonomik değerler ile yeni bir bölgesel hegemon ortaya çıkacak ve “çok kutupluluk” söylemi de kurumsal bir karşılık bulmuş olacaktır. Avrasya ortak kimliği, önceleri bu kimliği belli oranlarda yansıtan “Sovyet” kimliğinin yerini alacak ancak “komünizm” gibi bir ideolojik anlayışa ya da Rus ulusçularının öngördüğü “Slavofil” bir çerçeveye dayalı olmayacaktır.²⁰³ Slav ve Türk/Turan unsurları ile Ortodoksluk ve İslam, bu medeniyete içkin temsil içerisinde bir ortaklık kurmuş olacaktır.²⁰⁴ Rusya, Avrasyacı bir çerçeveye sahip olan Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü geliştirebilmek için bir yandan üye kapsamını arttırmaya çalışırken, diğer yandan da eski Sovyet coğrafyasına dışarıdan gelen/gelebilecek müdahaleleri engellemeye çalışmaktadır. Ne var ki, öncelikle ekonomik bir güce ve gelişim hızına yaslanması gereken bu birlik, mevcut şartlarda bu ülkeye karşı uygulanan çeşitli kısıt-

199 Alena Vysotskaya ve Guedes Vieira, “Eurasian Integration: Elite Perspectives Before and After the Ukraine Crisis”, *Post Soviet Affairs*, Cilt 32, No. 6, 2016, s. 566-580.

200 “Draft: The Constitution of Turkmenistan”, *OSCE*, 2016, <http://www.osce.org/odihr/262336?download=true>, (Erişim Tarihi 16.10.2017).

201 Eugene Chausovsky, “Why Russia's Military Alliance is not the Next NATO?”, *Stratfor*, 10 Ocak 2017, <https://worldview.stratfor.com/article/why-russias-military-alliance-not-next-nato>, (Erişim Tarihi 16.10.2017).

202 Marlène Laruelle, *Russian Eurasianism, An Ideology of Empire*, (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2008).

203 Matthew Raphael Johnson, “Russian Nationalism and Eurasianism: The Ideology of Russian Regional Power and the Rejection of Western Values”, *Center For Syncretic Studies*, 2 Ağustos 2014, <https://syncreticstudies.com/2014/08/02/russian-nationalism-and-eurasianism-the-ideology-of-russian-regional-power-and-the-rejection-of-western-values>, (Erişim Tarihi 5.10.2017).

204 Toni Mileski, “Identifying the New Eurasian Orientation in Modern Russian Geopolitical Thought”, *Eastern Journal of European Studies*, Cilt 6, No. 2, 2015, s. 177-187.

lamalar²⁰⁵ ve Rus ekonomisinin halen yeterli sermaye birikimi ve inovasyona yaslanamaması, kurumsal düzlemde dağınık görünmesi ve çeşitlendirilememesi nedeniyle ciddi bir gelişim problemi ile karşı karşıyadır. Rus rublesinin değeri noktasında ortaya çıkan finansal sıkıntılar da Rusya'yı ve diğer üye ülkeleri olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda, Rusya'nın, altyapı yatırımları ve finansal işleyiş hususunda desteğe ihtiyaç duyduğu ortadadır.

İşte, bu noktada Çin ön plana çıkabilecektir. Nitekim Çin'in ortaya koyduğu ve oldukça geniş bir coğrafya/bölgesel kapsama sahip olan “Tek Kuşak, Tek Yol Projesi”, Orta Asya-Hazar ve Güney Kafkasya'yı da içerisine alan anlayışıyla, eski Sovyet cumhuriyetlerini de etkileyecek bir ekonomik/ticari potansiyel ortaya koymaktadır. Tarihsel İpek Yolu'nu canlandırma inisiyatifi olarak da adlandırılan bu girişim, esasen Çin'in sürekli olarak altını çizdiği küresel gücünü kurumsal bir düzleme ve bölgesel hegemonyaya entegre edebilmek için ortaya koyduğu son derece maliyetli ve uzun vadeli bir anlayışa yaslanmaktadır.²⁰⁶ Kara ve deniz olmak üzere iki ayağı bulunan bu projenin deniz ayağı, Çin'in Doğu Afrika ve Ortadoğu'dan aldığı petrol ve doğalgazı kendi ülkesine ulaştırabilmesi anlamında, oldukça tehlikeli bir rota olan ve ABD hegemonyasına eklenmiş ve Çin'i tehdit olarak gören ülkelerle çevrili Malakka Boğazı'na olan bağımlılığını azaltabilmek ve alternatif bir güzergah oluşturabilmesi anlamında önemlidir.²⁰⁷ Pakistan ve Myanmar bu anlamda inşa edilecek boru hatları, liman tesisleri ve rafineriler ile proje içerisinde oldukça önemli bir işleve sahip olacaktır. Nitekim Çin, mevcut konjunktürde kendisinin daha da güçlenip hegemonya oluşumuna gidebilmesi ekseninde en önemli eksiğinin enerji talebinin güvenli bir şekilde karşılanabilmesi olduğunun ayırındadır.²⁰⁸ ABD de Çin'in bu eksiğini görmekte ve bölgedeki müttefikleri ve Çin'in yükselişinden rahatsız olan bölgesel aktörler ile birlikte hareket etmeye ve Çin'i bu anlamda çevrelemeye çalışmaktadır.

Karayolu rotası olarak ise projenin üç ayaklı bir çerçevede inşa edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Birinci rota çok daha sınırlı bir görünüme haizdir ve Çin'den Moğolistan'a, oradan da Rusya'ya ulaşmaktadır. Bu rota çerçevesinde özellikle de Çin'in nispeten daha geri olan kuzey eyaletlerinin gelişimi sağlanmaya çalışılmakta ve İç Moğolistan gibi sorunlu olan bölgelerin ekonomik gelişim düzeyi yükseltilerek bölgedeki huzursuzluk giderilmek istenmektedir.²⁰⁹ Ayrıca Rusya ile olan bağlantı bu rota üzerinden konsolide edilmeye çalışılmaktadır. İkinci ve üçüncü rotalar ise Çin'in en batıdaki eyaleti olan Sincan Uygur Özerk Bölgesi merkezli olarak inşa edilecektir. Buna göre, bu bölgenin Urumçi ve Kaşgar gibi şehirlerinden başlayacak ve bir yönden Orta Asya ülkelerine, diğer yönden ise Azad Keşmir üzerinden Pakistan'a oradan da Umman Denizi'nde inşa edilen Gwadar Limanı'na ulaşacak bir ulaştırma rotası oluşturulmaktadır.²¹⁰ Çin, Urumçi ve Kaşgar'ı birer ticari merkez haline getirmeye ve Çin'in geri kalan eyaletlerini de karayolu ve demiryolu aracılığıyla bu şehirlere bağlayarak, ekonomik ve ticari anlamda iç bütünlüğü sağlamaya ve kalkınma hamlesini bütüncül kılmaya çalışacaktır. Bu proje ile birlikte, tıpkı İç Moğolistan örneğinde olduğu gibi, ekonomik gelişmişlik ve altyapı yatırımları anlamında Çin ortalamasının altında kalan ve kimlik özelinde Çin toplumundan farklılaştığı için belli bir ayrılıkçılık anlayışının da etkin bir şekilde görüldüğü Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin ekonomik gelişmişliğinin artırılması ve ayrılıkçılık girişiminin geri plana itilmesi hedeflenmektedir. Çin, projenin Orta Asya ayağında Özbekistan ve Kazakistan'ı çok önemli birer partner olarak görmektedir.²¹¹ Bu

205 “Russia Sanctions: Trump Signs Bill Imposing New Measures”, *The Guardian*, 2 Ağustos 2017, <https://www.theguardian.com/us-news/2017/aug/02/donald-trump-sanctions-russia-signs-bill>, (Erişim Tarihi 6.10.2017).

206 Ankit Panda ve Prashanth Parameswaran, “One Belt, One Road, One Hegemon? The Geopolitics of China's OBOR Initiative”, *The Diplomat*, 12 Mayıs 2017, <https://thediplomat.com/2017/05/one-belt-one-road-one-hegemon-the-geopolitics-of-chinas-obor-initiative>, (Erişim Tarihi 7.10.2017).

207 B.A.Hamzah, “Alleviating China's Malacca Dilemma”, *Institute For Security&Development Policy*, 13 Mart 2017, <http://isdp.eu/alleviating-chinas-malacca-dilemma>, (Erişim Tarihi 7.10.2017).

208 Jenny Lin, “China's Energy Security Dilemma”, *Project 2049 Institute*, https://project2049.net/documents/china_energy_dilemma_lin.pdf, (Erişim Tarihi 7.10.2017).

209 Tristan Kenderdine, “Mongolia Gets On Board with China's Belt and Road Initiative”, *Eurasianet*, 7 Temmuz 2017, <http://www.eurasianet.org/node/84266>, (Erişim Tarihi 8.10.2017).

210 Anja Manuel, “China is Quietly Reshaping the World”, *The Atlantic*, 17 Ekim 2017, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2017/10/china-belt-and-road/542667>, (Erişim Tarihi 17.10.2017).

211 Catherine Putz, “What's Next For the Belt and Road in Central Asia?”, *The Diplomat*, 17 Mayıs 2017, <https://thediplomat.com/2017/05/whats-next-for-the-belt-and-road-in-central-asia>, (Erişim Tarihi 14.10.2017).

nedenle, her iki ülkeyle de ekonomik/ticari anlamda yakın bir ilişki içerisine girmiştir. Azad Keşmir üzerinden Pakistan'a giren rota özelinde ise, Çin'in, Pakistan özelinde büyüklüğü 46 milyar doları aşacak bir altyapı yatırımı yapmayı planladığını görüyoruz. Bu plan doğrultusunda, büyük çaplı otoyollar, demiryolları ve rotanın denize açıldığı nokta olan Gwadar özelinde de büyük bir liman ve ticari merkez inşasına girişilmiştir. Nitekim temel hedef, inşa edilen bu yollar aracılığıyla Çin mallarını Umman Denizi kıyısına kadar götürüp, buradan deniz yoluyla Batı'ya, Ortadoğu'ya ve Afrika'ya ulaştırmaktır. Ayrıca Gwadar'da kurulacak olan rafineri aracılığıyla Ortadoğu ve Afrika'dan gelecek petrolün burada işlenmesi ve yapılacak olan boru hatları ile Pakistan üzerinden Çin'in Batı eyaletlerine ulaştırılması hedeflenmektedir. Tabii bu hamle, özellikle Çin'in büyümesi ve bölgesel hegemonya inşasına girişmesinin kendi güvenliğini riske atacağı ve bölgesel nüfuzunu azaltacağı gerekçesiyle Hindistan'da tedirginlik yaratmaktadır.²¹² Pakistan'ın Çin açısından çok önemli bir ortak haline gelmesi de Hindistan'ı ciddi bir çevreneme psikoza içerisine sokmaktadır. Hatta Yeni Delhi'nin, son dönemde Jammu Keşmir'de görülen toplumsal/siyasal hareketliliği, Çin ile Pakistan arasındaki işbirliğinin kendi topraklarına olan bir yansıması olarak dahi değerlendirdiğini görebiliyoruz.²¹³ Bu proje, ABD'yi de rahatsız etmektedir. Zira proje çerçevesinde hem Çin büyük bir bölgesel nüfuz sahibi olmakta ve hegemonya arayışını konsolide etmekte hem geleneksel bir ABD müttefiki olan Pakistan'ı yanına çekmekte hem de bölge ülkelerine siyasal bir ön koşul sunmadan karlı bir alternatif sunmaktadır. Asya'ya ilişkin bütüncül bir ticari işleyiş entegre olacak bu girişim, Çin'in ekonomik gücünü siyasal nüfuz elde etme yönünde kullanmasını sağlayabileceği gibi kendi iç kalkınmasını da beraberinde getirecek ve küresel bağlamda ses getirecek Batı-dışı bir inisiyatifin başarı elde edebileceğini gösterebilecektir. Çin, bu projenin yanı sıra 100 milyar dolar başlangıç sermayeli Asya Altyapı Yatırım Bankası'nı kurarak²¹⁴ ve bu banka içerisinde Rusya, Hindistan, Pakistan ve Türkiye gibi bölgesel aktörlerin yanı sıra, İngiltere, Almanya, Avustralya ve Güney Kore gibi Batı Dünyası içerisinde kabul edilen ABD hegemonyasına içkin koalisyon ortaklarını da bankanın kurucuları arasına alarak, gerek Tek Kuşak, Tek Yol Projesi'ne finansal destek verebilecek bir aktör yaratmak, gerekse de bankanın en büyük ortağı olarak (payı %30) küresel gücünü kanıtlayabilmek anlamında önemli bir adım atmıştır. Kuşkusuz bu banka ile proje birbirleriyle örtüşen bir stratejinin birbirini tamamlayan parçaları olarak görülmelidir. Avrasya Ekonomik İşbirliği girişimi ile Tek Kuşak, Tek Yol Projesi'nin birbirine entegre edilmesi ihtimali, bugün için üzerinde en fazla durulan hususlardan biri olarak görülebilir.²¹⁵ Nitekim her iki projenin de benzer bir içeriğe haiz olması bu anlayışı gündeme getirmektedir. Üstelik Rusya ve Çin, çok kutupluluk söylemini gündemde tutmak ve ABD hegemonyasını zayıflatabilmek anlamında da belli bir sistemsel işbirliğine gitmiş durumdadırlar. Ne var ki, her iki proje de ayrı birer bölgesel hegemonya kurgulama beklentisini de açığa vurmaktadır. Bu nedenle, Rusya ve Çin'in, ortaya koydukları projeler dahilinde birbirleriyle çatışması ihtimali de bulunmaktadır. Zaten bu iki aktörün yaklaşmasından endişe eden ABD'nin de uzun vadede en temel yatırımını iki ülke arasındaki makasın genişlemesine ve çatışmacı bir ilişkiye eklenmelerine yaptığı/yapacağı da ortadadır. Aslında bu iki proje belli bir ortaklık ekseninde yeniden kurgulanarak her iki aktörün çıkarlarına ve hegemonya beklentilerine hizmet eder hale getirilebilir. Rusya'nın Çin'e oranla ekonomik güç itibarıyla çok daha zayıf olduğu ve silah ile enerji sektörleri dışındaki üretim oranının ve kapsamının oldukça yetersiz kaldığı görülebilmektedir. Nitekim Avrasya Ekonomik İşbirliği'ne dahil olan ülkelerde tüketim mallarına ihtiyacın oldukça yüksek olduğu ve bunu dışarıdan karşılamak zorunda kaldıkları da ortadadır. Fakat Rusya, özellikle askeri güç ve inovasyon hususunda Çin'e oranla oldukça ileride olduğu gibi, Orta Asya-Hazar bağlantısında yer alan ülkeler özelinde ciddi bir bilgi birikimine sahiptir.

212 “As India Skips China Meet, A Message Seen in President Xi Jinping's Remarks”, *NDTV*, 14 Mayıs 2017, <https://www.ndtv.com/india-news/india-boycotts-china-one-belt-one-road-summit-over-sovereignty-concerns-10-points-1693257>, (Erişim Tarihi 15.10.2017).

213 Sreemoy Talukdar, “Sikkim Standoff: If China Wants to Play Kashmir Card, A Confident India is More Than Ready”, *Firstpost*, 10 Temmuz 2017, <http://www.firstpost.com/india/sikkim-standoff-if-china-wants-to-play-kashmir-card-a-confident-india-is-more-than-ready-3796537.html>, (Erişim Tarihi 15.10.2017).

214 “Türkiye'nin Ortağı Olduğu Asya Altyapı Yatırım Bankası Resmen Faaliyete Başladı”, *Euronews*, 17 Ocak 2016, <http://tr.euronews.com/2016/01/17/turkiye-nin-ortagi-oldugu-asya-altyapi-yatirim-bankasi-resmen-faaliyete-basladi>, (Erişim Tarihi 16.10.2017).

215 Kaneshko Sangar, “Russia and China in the Age of Grand Eurasian Projects: Prospects For Integration Between the Silk Road Economic Belt and the Eurasian Economic Union”, *Cambridge Journal of Eurasian Studies*, Cilt 1, 2017, s. 1-15.

Ayrıca bu bölgede yer alan halklar özelinde de Rus dili ile kültürünün toplumsal manada hegemonik bir etkinliğe yaslandığı da görülebilmektedir.²¹⁶ Bu çerçevede, her ne kadar “ekonomi” temelli bir bölgesel bütünleşme girişimi olsa da mevcut görünüm itibarıyla Rusya ile örgüte üye olan diğer ülkelerin bu işbirliğinin ekonomik yönünü geliştirebilmeleri ancak çok uzun vadeli bir süreçte mümkün olabilecektir. Rusya'nın esas güçlü olduğu yön ekonomik görünümü değil, bölge ülkelerine ve genelde Avrasya'ya ilişkin bilgi birikimi, siyasal etkinliği, enerji potansiyeli ve altyapısı ile askeri gücüdür. Çin ise, Tek Kuşak, Tek Yol Projesi çerçevesinde, Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün eksik olduğu ekonomik ve finansal desteği sağlayabilecek ve gerekli olan altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi hususunda merkezi bir rol oynayabilecek durumdadır.²¹⁷ Asya Altyapı Yatırım Bankası'nı kurarak, bölgesel altyapı projelerine verdiği önemi gösteren, yalnızca Pakistan'a, Tek Kuşak Tek Yol Projesi ekseninde 46 milyar dolarlık yatırım yapmayı öngören ve İpek Yolu'nu canlandırarak, ürettiği malları bu hat üzerinden Batı'ya taşımayı planlayan Çin'in, Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne entegre olması halinde, özellikle Orta Asya ve Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin gereksinim duyduğu altyapı yatırımlarının hayata geçirilmesi hususunda önemli bir partner olacağı, ekonominin hemen her alanında ulaştığı üretim düzeyi ile de özellikle tüketim malları hususunda beliren eksikliği giderebileceği ortadadır. Üstelik Çin'in ihtiyacı olan enerji kaynakları da Rusya ve Orta Asya-Hazar bölgesinden çok daha ucuza ve kesintisiz bir biçimde karşılanabilir ve Rusya-Çin uyumu ekseninde de bölgede ortaya çıkabilecek toplumsal/siyasal gerginlikler büyümeden önlenebilir. Çin'in, Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü ile “ortak bir pazar” oluşturması ve ilerleyen dönemde de mal, hizmet ve sermaye dolaşımı serbestliğinin bir parçası olması, Asya'nın merkezinde çok büyük ve kendi kendisine yeterli bir siyasal gücün ortaya çıkmasını sağlayabileceği gibi, alternatif aktörlerin bu bölgeye müdahil olabilmesinin de önüne geçebilecektir.

Kuşkusuz Rusya ve Çin, bu iki projenin ortaklaştırılması halinde neler olabileceğini görebilmektedir. Ne var ki, iki ülke arasındaki güven ortamının henüz sağlanamamış olması ve her iki ülkenin de çok farklı ekonomik gerçekliklere eklenmiş olması önemli bir problem olarak ortadadır. Ayrıca Rusya, kurgulamak istediği entegrasyon girişimi ile SSCB'yi Avrasyalılık özelinde ve komünizmi dışlayarak yeniden yaratabilmeyi hedeflerken, Çin ise ABD'yi yakalayarak geçmek ve Rusya'yı da kendi sistemsel etkinliğini destekleyen bir aktör olarak görmek istemektedir. Yani iki ülke de henüz sistemsel bir paydaşlığa hazır değildir. Özellikle Rusya, mevcut konjonktürde Çin'in özellikle Orta Asya ülkeleriyle kurduğu ticari bağlara ve yatırım ortaklıklarına karşı çıkmamakta ve hem kendisinin karşılayamadığı bu ihtiyacın Pekin tarafından karşılanmasına izin vermekte hem Çin ile işbirliği içerisinde oldukları görüntüsünü dünyaya vermekte hem de Avrasya Ekonomik İşbirliği'nin yetersizliğinin gözler önüne serilerek, bölge ülkelerinin kendisinden uzaklaşmasına izin vermek istememektedir. Moskova'nın Çin ile belli oranda örtüşen çıkarlarına karşın, henüz sistemin geleceğini ilgilendirecek bir ortaklık noktasında adım atmak istemediğini ve ABD için, Çin'e yönelik bakış açısı bağlamında “kritik” ülke olarak görülmeyi sürdürmek istediği anlaşılmaktadır. Hiç kuşkusuz, Pekin, bu durumun bilincindedir. Bu nedenle, Orta Asya-Hazar ülkeleriyle ilişkiler noktasında agresif bir müdahalecilik anlayışına yönelmediği gibi, bu ülkelerle ilişkilerini “alçak politika” alanında sabitleyerek ve siyasal meselelerden uzak durarak, Rusya'nın tepkisini çekmek istemediğini göstermek istemektedir. Rusya ile Çin arasındaki işbirliği zemini, askeri/teknolojik işbirliği ve BM nezdindeki siyasal örtüşme ve uzlaşma gibi hususların üzerine yenileri konduca genişleyebilecektir. Bu bağlamda, her iki aktörün ortaya attığı ve kendilerini merkeze alan projelerin, orta vadede belli alanlarda işbirliğine açılacağı (Çin, bunu Orta Asya ülkeleriyle kurduğu ticari bağlar ve altyapı yatırımları ile başlatmış durumdadır) ve ancak uzun vadede politika uyumlaştırılması, serbest pazar oluşumu gibi ileri düzey işbirliği süreçlerine eklenilebileceği görülebilmektedir.

216 Craig Oliphant, “Russia's Role and Interests in Central Asia”, *Saferworld*, Ekim 2013.

217 William T. Wilson, “China's Huge One Belt, One Road Initiative is Sweeping Central Asia”, *The Heritage Foundation*, 21 Kasım 2016, <http://www.heritage.org/asia/commentary/chinas-huge-one-belt-one-road-initiative-sweeping-central-asia>, (Erişim Tarihi 16.10.2017).

Sonuç

Soğuk Savaş sonrasında uluslararası sistem özelinde bütüncül bir etkinliğe yaslanması beklenen ABD, Batılı siyasal ve kültürel değerler ile neoliberalizmin ruhuna içkin bir ekonomik dönüşüm ekseninde giriştiği hegemonya inşası sürecinde ciddi itirazlar ile karşılaşmıştır. Bu itirazların içeriği, ulus devlet vurgusunu konsolide etmenin yanı sıra, etnik/dinsel radikalizm ve çok kutupluluk söyleminin altını çizecek alternatif aktörler ve bölgeselleşme girişimleri ile anlaşılabilmektedir. Hiç şüphesiz, bu itirazlar neticesinde, ABD'nin hegemonya inşası sürecinin akamete uğradığı ve hatta yaşanan güç kayması neticesinde farklı aktörlerin seslerinin daha gür çıkmaya başladığı da söylenebilir. İşte, sesi daha gür çıkmaya başlayan en önemli aktörler olarak ise Çin ve Rusya belirmiştir.

Çok kutupluluk söylemini benimseyen bu iki aktör, sistemin ekonomik altyapı unsurlarına dair ciddi bir itirazdan çok, aynı sistemin işleyişine dair tüm kararların ABD tarafından alınmasına karşıdır. Ayrıca her iki aktörün de, Batılı siyasal, toplumsal ve kültürel değerleri içselleştirmek istemediği ve kendi toplumsal/siyasal değerleri özelinde bir işleyişi sürdürmek istediği de ortadadır. Bu iki aktörün, ABD-Batı hegemonyasına karşı çıkmakta ortaklaşıyor olmalarına karşın, çok kutupluluğu güçlendirecek ve belki de kurumsallaştıracak hamlelerde bulunabilme hususunda işbirliği yapma noktasında birbirlerine olan güvensizlikleri nedeniyle oldukça dikkatli hareket ettiklerini de görebiliriz. Nitekim Rusya ve Çin; işgaller, sınır anlaşmazlıkları, Soğuk Savaş döneminde yaşanan gerilim, kimlik tabanlı ayırım ve aynı bölgeyi hedefleyen bölgesel hegemonya oluşturma hedefleri nedeniyle birbirlerine şüpheyle yaklaşmaktadır. Kuşkusuz bu durum en çok da bu iki ülkenin sistem odaklı itirazlarından çok rahatsız olan ABD'yi ve bölgesel manada da Hindistan'ı memnun etmektedir.

Rusya, genel itibarıyla askeri gücü, bilgi birikimi ve SSCB döneminden kalma siyasal bağlantıları ile gücünü yansıtan bir ülkedir. Yani daha çok “sert güç” unsurlarına yaslanmaktadır. Çin ise, askeri gücü geri planda tutan ve ekonomik/ticari gücünü diplomatik manada kurumsallaştırarak, bölgesel düzlemde ya da küresel anlamda bağımlılık zincirleri oluşturarak kendisini ön plana çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, her iki aktörün bölgesel hegemonya beklentilerini gerçekleştirebilme manasında farklı stratejilere ağırlık verebileceği ortadadır. Ne var ki, her iki aktör de bu çerçevede, aynı yönetime başvurmuş durumdadır. Avrasya Ekonomik İşbirliği ve Tek Kuşak, Tek Yol Projesi, temeline ekonomik/ticari ortaklaşma unsurunu koyan ve genel itibarıyla aynı coğrafi/bölgesel bağlamı kapsamına almak isteyen iki ayrı inisiyatif olarak belirmiştir. Fakat Rusya'nın, Avrasya Ekonomik İşbirliği'ni kurumsallaştırabilme anlamında sorunlar yaşadığı da görülebilmektedir. Zira bu ülkenin yaşadığı ekonomik sorunlar ve yaslandığı ticari potansiyel, Avrasya Ekonomik İşbirliği'nin kurumsal beklentilerin gerisinde kalmasına yol açmaktadır. Çin ise, Tek Kuşak, Tek Yol Projesi özelinde, siyasal sorunları/beklentileri geri plana iterek ekonomik, ticari ve yatırım odaklı pragmatik anlayışına yaslanmaya devam etmektedir. İşte, bu noktada, her iki aktörün de daha aktif ve etkin bir hegemonya inşasına girebilmeleri yönünde ortaklaşmaları ve sistemsel manada ortaya koydukları itirazlarını daha güçlü ve görünür bir hamle çerçevesinde kanıtlamaları gerekmektedir. Bu bağlamda, Avrasya Ekonomik İşbirliği ile Tek Kuşak, Tek Yol inisiyatifi birbirlerine entegre edilebilir. Rusya'nın siyasal ve askeri gücü ile Çin'in ekonomik ve ticari potansiyeli birleştiğinde, aynı bölge özelinde çarpışan ve birbirini yıpratıcı bir anlayış değil, uzlaşan ve birbirini kuvvetlendiren güçlü bir işbirliği oluşturulabilir. Uzun vadeli olarak üzerinde en fazla düşünülecek hususlardan biri, bu iki projenin ortaklaştırılması olacaktır. Henüz bu yönde ciddi bir adım atılmamış olsa da, Rusya'nın yapacağı sistemsel tercih, bu hususta belirleyici olacak gibi görünmektedir.

Kaynakça

- “The Decline of US Power?”, *BBC News*, 10 Temmuz 2015, <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-33440287>, (Erişim Tarihi 14.10.2017).
- Richmond, Sean, “Why is Humanitarian Intervention So Divisive? Revisiting the Debate Over the 1999 Kosovo Intervention”, *Journal on the Use of Force and International Law*, Cilt 3, No. 2, 2016, s. 234-259.
- Sakwa, Richard, “Russia Against the Rest: Stasis and the Emergence of the Anti-Hegemonic World Order”, *Rising Powers in Global Governance*, 4 Ekim 2017, <http://risingpowersproject.com/russia-rest-stasis-emergence-anti-hegemonic-world-order>, (Erişim Tarihi 14.10.2017).
- “The Rwandan Genocide and Its Aftermath”, *The State of the World's Refugees 2000*, <http://www.unhcr.org/uk/3ebf9bb60.pdf>, (Erişim Tarihi 14.10.2017).
- Ambrosio, Thomas, “Russia's Quest For Multipolarity: A Response to US Foreign Policy in the Post Cold War Era”, *European Security*, Cilt 10, No. 1, 2001, s. 45-67.
- Aydıntaşbaş, Aslı ve Kirişçi, Kemal, “The United States and Turkey: Friends, Enemies or Only Interests”, *Brookings Turkey Project Working Paper*, No. 12, Nisan 2017.

- Siddique, Qandeel, “Deeper than the Indian Ocean? An Analysis of Pakistan-China Relations”, *SISA Report*, No. 16, 2014.
- Roy, J.Stapleton, “US-China Relations and Regional Order”, *Wilson Center Kissinger Institute on China and the United States*, 8 Haziran 2015, <https://www.wilsoncenter.org/article/us-china-relations-and-regional-order>, (Erişim Tarihi 14.10.2017).
- “Exploiting Disorder: Al Qaeda and the Islamic State”, *International Crisis Group*, 14 Mart 2016, <https://www.crisisgroup.org/global/exploiting-disorder-al-qaeda-and-islamic-state>, (Erişim Tarihi 13.10.2017).
- Adnan, Muhammad, “BRICS: A Challenge to the US Hegemony”, *Journal of Professional Research in Social Sciences*, Cilt 1, No. 1, 2014, s. 31-46.
- Chatterjee, Ananya, “India-China-United States: The Post Cold War Evolution of a Strategic Triangle”, *Political Perspectives*, Cilt 5, No. 3, 2011, s. 74-95.
- Maxwell, Neville, “How the Sino-Russian Boundary Conflict Was Finally Settled: From Nerchinsk 1689 to Vladivostok 2005 via Zhenbao Island 1969”, *How the Sino-Russian Boundary Conflict Was Finally Settled?*, http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no16_2_ses/02_maxwell.pdf, (Erişim Tarihi 14.10.2017).
- Goldman, Stuart D., “The Forgotten Soviet Japanese War of 1939”, *The Diplomat*, 28 Ağustos 2012, <https://thediplomat.com/2012/08/the-forgotten-soviet-japanese-war-of-1939>, (Erişim Tarihi 14.10.2017).
- Kaufman, Alison Adcock, “The Century of Humiliation Then and Now: Chinese Perceptions of the International Order”, *Pacific Focus*, Cilt 25, No. 1, 2010, s. 1-33.
- Bell, Daniel A., *China's New Confucianism: Politics and Everyday Life in a Changing Society*, (Princeton: Princeton University Press, 2008).
- Shekhovtsov, Anton, “Aleksandr Dugin's Neo-Eurasianism: The New Right A La Russe”, *Religion Compass*, Cilt 3, No. 4, 2009, s. 697-716.
- Sezen, Seriye, “Çin Halk Cumhuriyeti'nde Sosyalist Piyasa Ekonomisine Dönüşüm”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 40, No. 1, 2007, s. 27-56.
- Adomeit, Hannes, “Putin's Eurasian Union: Russia's Integration Project and Policies on Post-Soviet Space” *CIES Neighbourhood Policy Paper*, No. 4, Temmuz 2012.
- “China, Uzbekistan Agree to Strengthen Cooperation”, *Xinhua*, 10 Eylül 2017, http://news.xinhuanet.com/english/2017-09/10/c_136598759.htm, (Erişim Tarihi 14.10.2017).
- Kurlantzick, Joshua, “China's Charm: Implications of Chinese Soft Power”, *Carnegie Endowment Policy Paper*, No. 47, 2006.
- Van Ounedaren, John S., “Why Trump Can't Break Russia Away From Russia”, *The Diplomat*, 23 Şubat 2017, <https://thediplomat.com/2017/02/why-trump-cant-break-russia-away-from-china>, (Erişim Tarihi 13.10.2017).
- Mearsheimer, John J., “Why the Ukraine Crisis is the West's Fault?”, *Foreign Affairs*, Eylül/Ekim 2014, <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-08-18/why-ukraine-crisis-west-s-fault>, (Erişim Tarihi 14.10.2017).
- Renz, Bettina, “Why Russia is Reviving Its Conventional Military Power?”, *Parameters*, Cilt 46, No. 2, 2016, s. 23-36.
- “Russia-China S-400 Deal and Other Defense Agreements Unnerve Washington”, *Sputniknews*, 22 Mart 2017, <https://sputniknews.com/military/201703221051836453-russia-china-s400-cooperation>, (Erişim Tarihi 16.10.2017).
- Putz, Catherine, “China and Russia in Central Asia: Rivalries and Resonance”, *The Diplomat*, 27 Temmuz 2017, <https://thediplomat.com/2017/07/china-and-russia-in-central-asia-rivalries-and-resonance>, (Erişim Tarihi 16.10.2017).
- Sayama, Osamu, “China's Approach to Soft Power”, *RUSI Occasional Paper*, Mart 2016, https://rusi.org/sites/default/files/201603_op_chinas_soft_power.pdf, (Erişim Tarihi 16 Ekim 2017).
- Hasnat, Syyed Farooq ve Awan, Zamurrad, “Shanghai Cooperation Organization As a Platform For Regional Understanding: Its Economic, Political and Security Potential”, *Perceptions*, Cilt 21, No. 1, 2016, s. 83-100.
- Türker, Ahmet Tolga, “Kuzey Kafkasya'da Aşırı İslamcılığın Yükselişi: Kafkasya Emirliği'nin Analizi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 68, No. 3, 2013, s. 141-164.
- “Türkiye, Doğu Türkistan İslami Hareketi'ni Terör Örgütü Olarak Tanıdı”, *Euronews*, 3 Ağustos 2017, <http://tr.euronews.com/2017/08/03/turkiye-dogu-turkistan-islami-hareketini-teror-orgutu-olarak-tanidi>, (Erişim Tarihi 16.10.2017).
- Denyer, Simon ve Gowen, Annie, “India, China Agree to Pull Back Troops to Resolve Tense Border Dispute”, *The Washington Post*, 28 Ağustos 2017, https://www.washingtonpost.com/world/india-withdraws-troops-from-disputed-himalayan-region-defusing-tension-with-china/2017/08/28/b92fddb6-8bc7-11e7-a2b0-e68cbf0b1f19_story.html?utm_term=.6362ced51b07, (Erişim Tarihi 16.10.2017).
- Vousinas, Georgios L., “Eurasian Economic Community: Towards Integration, Economic Challenges and Geostrategic Aspects”, *Modern Economy*, Cilt 5, 2014, s. 951-966.
- Oğuz, Şafak, “NATO's Mistakes That Paved The Way For Russia-Ukraine Crisis”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 45, 2015, s. 1-12.
- Kansikas, Suvi, “The Eurasian Economic Union, Russia's Integration Policy and the EU Challenge”, *Journal on Baltic Security*, Cilt 1, No. 1, 2015, s. 108-116.
- “Avrasya Ekonomik Birliği”, *Sputniknews*, <https://tr.sputniknews.com/trend/avrasya-ekonomik-birligi>, (Erişim Tarihi 16.10.2017).
- Vysotskaya, Alena ve Vieira, Guedes, “Eurasian Integration: Elite Perspectives Before and After the Ukraine Crisis”, *Post Soviet Affairs*, Cilt 32, No. 6, 2016, s. 566-580.
- “Draft: The Constitution of Turkmenistan”, *OSCE*, 2016, <http://www.osce.org/odihr/262336?download=true>, (Erişim Tarihi 16.10.2017).
- Chausovsky, Eugene, “Why Russia's Military Alliance is not the Next NATO?”, *Stratfor*, 10 Ocak 2017, <https://worldview.stratfor.com/article/why-russias-military-alliance-not-next-nato>, (Erişim Tarihi 16.10.2017).
- Laruelle, Marlène, *Russian Eurasianism, An Ideology of Empire*, (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2008).

- Johnson, Matthew Raphael, “Russian Nationalism and Eurasianism: The Ideology of Russian Regional Power and the Rejection of Western Values”, *Center For Syncretic Studies*, 2 Ağustos 2014, <https://syncreticstudies.com/2014/08/02/russian-nationalism-and-eurasianism-the-ideology-of-russian-regional-power-and-the-rejection-of-western-values>, (Erişim Tarihi 5.10.2017).
- Mileski, Toni, “Identifying the New Eurasian Orientation in Modern Russian Geopolitical Thought”, *Eastern Journal of European Studies*, Cilt 6, No. 2, 2015, s. 177-187.
- “Russia Sanctions: Trump Signs Bill Imposing New Measures”, *The Guardian*, 2 Ağustos 2017, <https://www.theguardian.com/us-news/2017/aug/02/donald-trump-sanctions-russia-signs-bill>, (Erişim Tarihi 6.10.2017).
- Panda, Ankit ve Parameswaran, Prashanth, “One Belt, One Road, One Hegemon? The Geopolitics of China's OBOR Initiative”, *The Diplomat*, 12 Mayıs 2017, <https://thediplomat.com/2017/05/one-belt-one-road-one-hegemon-the-geopolitics-of-chinas-obor-initiative>, (Erişim Tarihi 7.10.2017).
- Hamzah, B.A., “Alleviating China's Malacca Dilemma”, *Institute For Security&Development Policy*, 13 Mart 2017, <http://isdp.eu/alleviating-chinas-malacca-dilemma>, (Erişim Tarihi 7.10.2017).
- Lin, Jenny, “China's Energy Security Dilemma”, *Project 2049 Institute*, https://project2049.net/documents/china_energy_dilemma_lin.pdf, (Erişim Tarihi 7.10.2017).
- Kenderdine, Tristan, “Mongolia Gets On Board with China's Belt and Road Initiative”, *Eurasianet*, 7 Temmuz 2017, <http://www.eurasianet.org/node/84266>, (Erişim Tarihi 8.10.2017).
- Manuel, Anja, “China is Quietly Reshaping the World”, *The Atlantic*, 17 Ekim 2017, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2017/10/china-belt-and-road/542667>, (Erişim Tarihi 17.10.2017).
- Putz, Catherine, “What's Next For the Belt and Road in Central Asia?”, *The Diplomat*, 17 Mayıs 2017, <https://thediplomat.com/2017/05/whats-next-for-the-belt-and-road-in-central-asia>, (Erişim Tarihi 14.10.2017).
- “As India Skips China Meet, A Message Seen in President Xi Jinping's Remarks”, *NDTV*, 14 Mayıs 2017, <https://www.ndtv.com/india-news/india-boycotts-china-one-belt-one-road-summit-over-sovereignty-concerns-10-points-1693257>, (Erişim Tarihi 15.10.2017).
- Talukdar, Sreemoy, “Sikkim Standoff: If China Wants to Play Kashmir Card, A Confident India is More Than Ready”, *Firstpost*, 10 Temmuz 2017, <http://www.firstpost.com/india/sikkim-standoff-if-china-wants-to-play-kashmir-card-a-confident-india-is-more-than-ready-3796537.html>, (Erişim Tarihi 15.10.2017).
- “Türkiye'nin Ortağı Olduğu Asya Altyapı Yatırım Bankası Resmen Faaliyete Başladı”, *Euronews*, 17 Ocak 2016, <http://tr.euronews.com/2016/01/17/turkiye-nin-ortagi-oldugu-asya-altyapi-yatirim-bankasi-resmen-faaliyete-basladi>, (Erişim Tarihi 16.10.2017).
- Sangar, Kaneshko, “Russia and China in the Age of Grand Eurasian Projects: Prospects For Integration Between the Silk Road Economic Belt and the Eurasian Economic Union”, *Cambridge Journal of Eurasian Studies*, Cilt 1, 2017, s. 1-15.
- Oliphant, Craig, “Russia's Role and Interests in Central Asia”, *Saferworld*, Ekim 2013.
- Wilson, William T., “China's Huge One Belt, One Road Initiative is Sweeping Central Asia”, *The Heritage Foundation*, 21 Kasım 2016, <http://www.heritage.org/asia/commentary/chinas-huge-one-belt-one-road-initiative-sweeping-central-asia>, (Erişim Tarihi 16.10.2017).

AVRUPA DOĞAL GAZ PİYASASINDA DEĞİŞEN DİNAMİKLERİN RUS GAZININ REKABETİNE VE TÜRKİYE DOĞALGAZ PİYASASINA ETKİSİ

Işıl DEMİRTAŞ**

ÖZET

Doğal gaz piyasaları liberalleşme sürecinin ardından petrol endeksli gaz fiyatlamasından gazın gaz ile rekabetini sağlayan rekabetçi fiyat yapısına doğru evrilmektedir. Yeterli rezervi bulunmayan ve tedarikçi ağırlıklı olarak tek bir kaynaktan/ülkeden yapıldığı dışa bağımlı ülkelerde bu geçiş süreci oldukça zordur.

Avrupa'nın ve Türkiye'nin Rus doğal gazına olan bağımlılığı bölgede gaz rekabetini uzun yıllar Rusya'nın kontrolünde bırakmıştır. Ancak son yıllarda Avrupa'da rekabet ortamı bir değişim sürecine girmiştir. 2000'li yıllarda Amerika'da kaya gazı kaynaklarının yarattığı arz fazlasının Avrupa'ya akması ve finansal krizin yarattığı talep azalışı, spot gaz fiyatlarının düşmesine ve Avrupa'da gaz hublarının gelişmesine neden olmuştur. Böylece rekabetçi bir piyasada oluşan gaz fiyatları, Avrupa'nın en büyük tedarikçisi olan Rusya'nın petrole endeksli uzun dönemli gaz sözleşmelerine alternatif olarak doğmuştur. Rusya, günümüzde alternatif fiyatlama modelleri sunarak rekabetteki yerini korumaya çalışmaktadır. Aynı zamanda Avrupa Komisyonu tarafından Gazprom şirketine karşı yürütülen anti-tröst soruşturması da rekabetçi fiyatlar sunma konusunda Rusya'yı zorlamamaktadır. Diğer taraftan Türkiye, Türk Akımı doğal gaz boru hattı projesi ile Rusya ile gaz alanındaki ilişkilerini korumak ve bölgede enerji dengesindeki konumunu transit ülke olarak güçlendirmek istemektedir. Aynı zamanda, Türkiye doğal gaz piyasasında rekabetçi fiyat mekanizmasına geçiş için piyasasını liberalleştirmeye ve rekabetçi bir fiyat mekanizması oluşturmaya çalışmaktadır. Türkiye'nin gaz piyasasında rekabetin sağlanmasında Rus gazının tekel gücünün kırılması önemlidir. Bu nedenle, Türkiye, değişen konjonktüre ayak uydurarak, yeni gaz projeleri ve 2020'li yıllarda süresi dolan gaz sözleşmelerini iyi değerlendirmelidir.

Çalışmada, Avrupa'da değişen dengelerin Rus gazı rekabetine etkisi uzun dönemli sözleşmeler ve gaz fiyatları bağlamında değerlendirilmektedir. Aynı zamanda Türkiye doğal gaz piyasasında Rus doğal gazının etkisi ve rekabetçi gaz fiyatı oluşmasındaki kısıtları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Doğal Gaz Piyasası, Doğal Gaz Hubı, Uzun Vadeli Kontratlar, Rekabet.

NEW DYNAMICS IN THE EUROPEAN GAS MARKETS AND THEIR IMPACT ON THE COMPETITIVENESS OF THE RUSSIAN GAS AND TURKEY'S NATURAL GAS MARKET

ABSTRACT

In the wake of liberalization, natural gas evolves from oil indexed pricing mechanism to competitive pricing structure that allows gas to gas competition. This transition process is quite difficult in dependent countries that do not have adequate reserves and typically rely on a single source to provide the required natural gas.

Over many years, Russia has dominated the natural gas competition in Europe and Turkey, by capitalizing on her status as a major gas producer. However, in recent years, the competitive environment in Europe has changed dramatically. In 2000s, the surplus originated from shale gas in America, and the demand decrease due to the financial crisis led to fall of spot prices, and triggered the development of gas hubs in Europe. Thus, gas prices on competitive hub markets have emerged as an alternative to Russian oil indexed long-term gas contracts. Today, Russia is trying to preserve its competitive position by offering alternative pricing models. At the same time, the antitrust investigation by the European Commission against Gazprom is also pushing Russia to offer competitive prices. For Turkey, this transition is more complicated due to additional policy goals of the country such as improving relations with Russia in an effort to secure the Turkish Stream natural gas pipeline project, and to strengthen the position of energy balance in the region as a transit country. At the same time, Turkey is trying to liberalize its market and to create a competitive price mechanism. It is critical to break the power of Russian gas in order to ensure competition in Turkey's gas market. Turkey should align its market structure to the changing conjuncture in Europe and reevaluate ongoing investments on natural gas projects, and longterm gas contracts expiring in the 2020s.

In this study, the impact of the changing balances in Europe on Russian gas competition is evaluated in the context of long-term contracts and gas prices. At the same time, the impact of Russian natural gas on the Turkish natural gas market and the constraints on competitive gas prices are assessed.

KeyWords: Natural Gas Market, Natural GasHub, Long-TermContracts, Competition.

* Bu çalışma, 2219- Yurtdışı Doktora Sonrası Araştırma Bursu Kapsamında TÜBİTAK tarafından ABD'nin Michigan Üniversitesi'nde kullanılmak üzere verilen araştırma bursu olanaklarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

** İktisat Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Giresun Üniversitesi, isil.demirtas80@gmail.com

Giriş

Bölgesel nitelik taşıyan doğal gaz piyasaları günümüzde küreselleşme sürecine girmiştir. Bu gelişimde, doğal gaz piyasalarında son yıllarda yaşanan önemli gelişmelerin etkisi oldukça fazladır. Yaşanan liberalleşme süreci ile birlikte, Amerika’da kaya gazı devrimi ile ortaya çıkan gaz arzı fazlalığı ve LNG projelerinde yaşanan hızlı artış, bölgeler arasındaki gaz fiyat farklılıklarını ortadan kaldırmış ve doğal gaz piyasalarının entegrasyonunu sağlamıştır. Özellikle Avrupa doğal gaz piyasalarının rekabetçi bir yapıya doğru evrilmesi ile gazın gaz ile rekabetinin sağlandığı entegre bir doğal gaz piyasası haline gelmesi, bölgedeki rekabetin yönünü değiştirmiş ve pazarın temel gaz tedarikçisi olan en güçlü oyuncusu – Rusya’nın – rekabet gücünü etkilemiştir. Avrupa’da yaşanan bu dönüşümde piyasaya ilişkin yapısal düzenlemelerle birlikte, dünya ekonomik konjonktüründe meydana gelen değişimlerin de etkisi olmuştur.

2000’li yıllarda doğal gaz piyasalarında değişen dinamikler ve yaşanan krizlerin yol açtığı doğal gaz arz-talep dengesindeki değişimler, Avrupa doğal gaz piyasasındaki dengeleri değiştiren temel faktör olmuştur. Bununla birlikte, doğal gaz piyasasının liberalleştirilmesi ve daha rekabetçi bir yapının tesis edilmesi ve Avrupa’da bütünleşik bir gaz piyasasının oluşmasına yönelik düzenlemelerin de katkısı ile Avrupa’nın uzun dönemli petrole endeksli gaz sözleşmelerinden, gazın gaz ile rekabetini sağlayan hub fiyatlarına geçiş hız kazanmıştır. Bu köklü değişimin gaz piyasasındaki rekabeti etkilemesi Rusya’nın Avrupa pazarındaki hakim konumunu korumasını zorlaştırmış ve gaz pazarındaki stratejilerini değiştirmiştir. Bu bağlamda uzun vadeli sözleşmelerin etkinliği azalırken, var olan sözleşmelerin de daha esnek bir yapıya kavuştuğu görülmektedir.

Çalışmada, Avrupa doğal gaz piyasasında ortaya çıkan değişimlerin Rusya’nın gaz piyasasındaki rekabet gücüne etkileri analiz edilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca çalışmada, Rus gazının satışında yararlanılan uzun vadeli sözleşmelerin değişen yapısı ve rekabetçi piyasada Rusya’nın baskın konumunu koruma stratejilerine yer verilmektedir. Bu kapsamda, Türkiye’nin uzun vadeli gaz sözleşmelerinin 2020’li yıllarda sonlandırılacağı ve Rusya ile olan transit işbirliği de dikkate alınarak, Türkiye doğal gaz piyasasına ilişkin önerilere yer verilecektir.

1. Avrupa Doğal Gaz Piyasasının Dönüşümü ve Etkileri

AB doğal gaz piyasası, monopolistik ve devlet kontrollü bir piyasa sisteminden, rekabetçi liberalleşmiş bir piyasa yapısına dönüşmüştür. Bu dönüşüm, üçüncü taraf erişiminin sağlanması, piyasanın dikey ayrıştırılması ve bölgesel kısıtlama uygulamalarının kaldırılması gibi düzenlemeler ile uzun dönemli gaz sözleşmelerinin piyasa üzerindeki etkisinin azalması gerçekleşmiştir²²⁰. Bununla birlikte Doğal gaz piyasalarında 2000’li yıllarda değişen dinamikler, bu köklü değişime ivme kazandırmıştır. Piyasada yapısal değişime ek olarak, dünya ekonomisinde yaşanan finansal kriz, kaya gazı devrimi, Fukushima nükleer felaketi gibi daha çok istem dışı ve piyasadan bağımsız gerçekleşen faktörler, doğal gaz piyasasının rekabetçi bir dönüşüm yaşamasında bir katalizör görevi görmüştür. Özellikle bu süreci iyi değerlendiren Avrupa’da gazın gaz ile rekabetini sağlayan hub’ların kurulması ile rekabetçi bir gaz piyasasına geçiş sağlanabilmiştir. Stern(2014), 2008-2012 yılları arasındaki dönemde gerçekleşen ve Avrupa doğal gaz piyasasında dönüşümü etkileyen faktörleri şöyle sıralamaktadır²²¹:

- Uluslararası kömür fiyatlarında elektrik üretim sektöründe doğalgaz talebini etkileyen önemli dalgalanmalar;
- Ham petrol fiyatlarının sürekli bazda 100 \$ / varilin üzerine çıkması;
- Kuzey Amerika’da kaya gazı üretiminin beklenmedik şekilde hızla gelişmesi, Henry Hub fiyatlarının daha önce düşünüldüğünden daha düşük seviyelere düşmesine neden olmuş, ABD LNG ithalatını minimum seviyelere indirmiş ve 2010’un ikinci yarısında Kuzey Amerika’nın LNG ihracatını artırmasına neden olması;
- Japonya’daki Mart 2011 Fukushima nükleer felaketi, o ülkedeki kısa vadeli LNG arzı talebini önemli ölçüde artırarak küresel LNG piyasasını büyük ölçüde sıkıştırmıştır;
- Çin, Hindistan, Güneydoğu Asya, Latin Amerika ve Orta Doğu’da önemli yeni LNG pazarlarının ortaya çıkışı;

²²⁰Talus, Kim, (2011), “Long-term natural gas contracts and antitrust law in the European Union and the United States.” *Journal of World Energy Law and Business*, Vol. 4, No. 3, s.264.

²²¹ Stern, Jonathan, (2014), “International Gas Pricing in Europe and Asia: A crisis of Fundamentals”, *Energy Policy*, No. 64, ss.44.

- Enerji ve gaz talebini etkileyen ve beklenenden daha uzun ve derinlikli olan Avrupa'da yaşanan durgunluk, gaz talebini düşmesi;
- 2011 yılının başında Libya'dan gaz ihracatını kısıtlayan Kuzey Afrika ülkelerinde (Arap baharı) siyasi gelişmeler.

Avrupa gaz piyasasında etkili olan faktörler, arz ve talep olmak üzere çift yönlü olarak gaz piyasasını etkilemiştir. 2008-2009 yılları arasında yaşanan ekonomik krizin, Avrupa gaz piyasasında talebin azalmasına neden olurken, özellikle elektrik talebindeki azalma gaz tüketiminin azalmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, elektrik üretiminde kömür ile gazın fiyat rekabeti de düşen gaz tüketimine katkı sağlamıştır. Diğer taraftan, Avrupa'da nüfus artış hızındaki azalma, petrole endeksli gaz fiyatlarının yüksek olması ve sanayiinin dünyanın diğer bölgelerine göç etmesi ve alternatif enerji kaynaklarının kullanımına ilişkin çabalar, Avrupa enerji çeşitliliğinin artmasında etkili olmuştur. Diğer gelişmeler ise arz yönlü gelişmelerdir. 2009-2011 yılları arasında Avrupa'ya olan LNG arzı, yeni LNG kapasitelerinin kurulması ve Amerika LNG ithalatı ile birlikte artış göstermiştir. Avrupa'daki LNG arzı gaz hub'larının kurulmasını yani spot gaz piyasasının gelişmesini sağlarken, Rus gazı Avrupalı tüketiciler için daha az çekici hale gelmeye başlamıştır. Bunun yanında Avrupa'da gaz piyasalarında rekabetin sağlanması amacıyla yapılan köklü değişiklikler, gaz piyasalarının liberalizasyonunda büyük katkılar sağlamıştır. Avrupa Gaz Direktifi (98/30 / EC), İkinci Gaz Direktifi (2003/55 / EC) ve Üçüncü Gaz Direktifi (2009/73 /EC) Avrupa gaz piyasasının düzenlemesine ilişkin çerçeveyi oluşturmaktadır²²².

Avrupa gaz piyasasındaki diğer önemli etki de Kuzey Amerika kaya gazı devrimiydi. 2009-2010 döneminde, kaya gazı devriminden dolayı doğalgaz fiyatları düşük seviyelere geriledi. Yüksek fiyatlar ve gaz sıkıntısı nedeniyle daha önce yüksek miktarda depolanan LNG, Kuzey Amerika'da aşırı gaz arzına neden oldu. Böylece, LNG arz fazlası, spot gaz fiyatlarını düşürerek Avrupa'ya taşınmasını sağladı. Avrupa'daki gaz arzı artarken, gaz talebi finansal kriz ve durgunluk nedeniyle düşmesi doğal gaz piyasasındaki dengeleri arz lehine değiştirdi²²³.

Değişen tüm dengeler Avrupa gaz piyasasının daha rekabetçi haline gelmesini sağlayarak, uzun vadeli petrole endeksli gaz sözleşmelerine dayalı gaz ticaretini sürdürülemez hale getirdi. Piyasadaki gaz dengesinin arz lehine sonuçlanması, spot piyasada gazın gaz ile rekabeti sonucunda oluşan gaz fiyatlarını düşürerek, piyasa aktörlerinin spot gaza yönelmesini sağladı. Böylece kurulan gaz hub'larının likidite ve derinliğinin artmasıyla uzun vadeli sözleşmelerin rekabet gücü zayıfladı. Dolayısıyla 2000'li yıllarda yaşanan bu gelişmeler Avrupa'da liberale bir gaz piyasasının oluşmasında başat rol oynamaktadır. Bir taraftan piyasa dışı konjonktür gaz piyasasının liberalleşmesine kolaylık sağlarken, diğer taraftan da piyasada rekabeti sağlayıcı ve entegrasyona yönelik çabalar, Avrupa gaz piyasasında uzun vadeli sözleşmelerden, gaz-gaz rekabetine doğru evrilmeyi sağlamıştır.

2. Uzun Vadeli Gaz Sözleşmelerinin Dönüşümü

2000'li yıllarda doğal gaz piyasasında ortaya çıkan yapısal dönüşümler hub merkezlerinin ortaya çıkmasını ve gazın gaz ile rekabetini sağlayan bir fiyat yapısının yayılımını sağlamıştır. Böylece uzun vadeli gaz sözleşmelerin yerini spot piyasa almaktadır. Avrupa piyasasına 2016 yılında gerçekleşen toplam gaz ticaretinin %66'sı gazın gaz ile rekabeti sonucunda gerçekleşmiştir²²⁴.

²²² Growitsch, Christian, Marcus Stronzik ve Rabindra Nepal, (2012), Price convergence and information efficiency in German natural gas markets, **EWI Working Paper**, No 05/12, s. 1.

²²³ Stern, Jonathan, (2014), s. 45.

²²⁴ International Gas Union (IGU), (2017), Wholesale Gas Price Survey 2017 Edition, s.39.

Grafik- 1: Doğal Gaz Fiyatları (\$\text{mmBtu})

Kaynak: BP, (2017), BP Statistical Review of World Energy 2017.

Gaz piyasasında meydana gelen dönüşümün spot piyasa fiyatlarını düşürmesi, uzun dönemli gaz sözleşmeleri ile spot piyasa fiyatlarının yakınsamasını sağlamıştır. Spot fiyatların uzun dönemli gaz fiyatlarının altında seyretmesi uzun dönemli gaz fiyatlarının rekabetini etkileyerek yapısal dönüşümüne zemin hazırlamıştır. Böylece, uzun vadeli sözleşmelerin, spot gaz piyasası ile rekabeti, gelecekte uzun vadeli gaz sözleşmelerinin yeniden değerlendirilmesi ihtiyacını doğurmuştur²²⁵.

Sözleşmelerin vade yapılarında sürelerin kısalması söz konusu olmuştur. Geleneksel olarak Avrupa'ya gaz tedarik eden sözleşmeler 15-30 yıllık bir süreyi kapsamaktaydı. 2001 ile 2004 yılları arasında, 20 yıldan uzun vadeli sözleşmeler imzalanmamış ve 10-15 yıllık sözleşmeler tüm sözleşmelerin %50'sini, 20 yıllık sözleşmeler %45'ini ve 1-5 yıllık sözleşmeler ise %5'ini oluşturmuştur. Artık tedarikçiler ya yeni uzun vadeli sözleşmeler imzalamamakta ya da var olan sözleşmelerin süresini kısaltmaktadır²²⁶.

2.1. Gaz Satışında Bölgesel Kısıtlama Hükümleri (Territorial Restriction Clauses – Destination Clauses)nin Kaldırılması

Uzun vadeli gaz sözleşmelerinin bir diğer özelliği ise bölgesel kısıtlama hükümlerini içermeleridir. Gaz üreticisi ile gaz toptancısı arasında yapılan gaz tedarik sözleşmelerinde, gazın belirli bir coğrafik alanın (normalde bir üye devlet) dışında tekrardan satılmasının önleyen hükümler bölgesel hükümler ya da varış yeri hükümleri (destination clauses) olarak adlandırılmaktadır. Uzun vadeli gaz sözleşmelerinde yer alan bir diğer benzer hüküm ise kar paylaşım mekanizmasıdır. Kar paylaşım mekanizmaları, gazın belirlenen coğrafi alanın dışında satılmasına izin verilmişse, yapılan satıştan tedarikçinin/üreticinin elde edilen kardan belirli bir miktar pay alması anlamına gelmektedir²²⁷. Gaz satış anlaşmalarında yer alan bu hükümler, gaz toptancılarının talep değişimlerinden dolayı gaz fazlasıyla karşılaştıklarında bu gaz fazlasını diğer ülkelere satışını engelleyerek, rekabete kısıtlayıcı bir etki doğurmaktadır.

Bu kısıtlamalar, tedarikçinin aynı teslimat noktasına farklı fiyatlarla gaz satışına izin vermektedir. Kısıtlamaların çıkış noktasını, Avrupa enerji piyasasındaki dikey ve yatay bölünme oluşturmaktadır. Büyük gaz üreticileri, gazı son kullanıcılara doğrudan satamazlar, ulusal gaz tedarikçileri aracılığıyla satmaktadırlar. Bu nedenle, ulusal gaz tedarikçisinin gaz satışı boru hattı ile dağıtım yaptığı bölge ile sınırlandırılmaktadır. Tedarikçinin belirlenen alanın dışında gaz satışı yapılamaz.

²²⁵Talus, Kim, (2011), s.265.

²²⁶Zajdler, Robert, (2012), The future of gas pricing in long-term contracts in Central Eastern Europe. Global market trends versus regional particularities, Poland: Sobieski Institute, s. 85.

²²⁷ European Commission, “Competition secures improvements to gas supply contracts between OMV and Gazprom.”, IP/05\195, 17 Şubat 2007.

ğından, aynı tedarikçi aynı ürün için farklı fiyat alanlarını koruyabilmektedir²²⁸.

Doğal gazın bir ülkedeki yerleşik ithalatçı şirketlerin tamamına tek bir üretici\tedarikçi tarafından satılması rekabetin oluşmasını engellemekte ve ithalatçılarla yapılan farklı sözleşmelerle farklı fiyatların uygulanması söz konusudur. Yeniden satış yasağı, üye ülkeler arasındaki fiyat farklılıklarının da dengelenmesini önlemekte ve haksız rekabete yol açmaktadır²²⁹. Avrupa doğal gaz piyasasının bölünmesine, fiyat farklılıklarının oluşmasına ve haksız rekabete yol açan bu uygulamalar, Avrupa Rekabet Komisyonu tarafından açılan soruşturmalarla neticelendirilmektedir.

Avrupa Komisyonu, Avrupa’da gaz arzı rekabetini artırmak amacıyla 2000 yılında gaz sözleşmelerinde yer alan ve gazın yeniden satışı için engel teşkil eden bölgesel kısıtlama hükümlerinin kaldırılması için çalışmalar başlatmıştır. Dış tedarikçiler ve Avrupa ithalatçıları arasında yapılan çok sayıda sözleşme incelenmiş ve bir dizi dava açılmıştır. Bu davalar, bölgesel kısıtlama hükümlerinin ve benzer uygulamaların sözleşmelerden kaldırılmasını içermekteydi²³⁰.

Norveç doğal gazı üreticilerinden oluşan Gaz Müzakere Komitesi (GFU), tüm gaz üreticileri adına doğal gazın tek bir satıcı tarafından satılmasını sağlamakta ve tüm tedarik sözleşmelerinin şartlarını belirlemektedir. 2002 yılı temmuz ayında GFU’ya AB doğal gaz piyasasında rekabeti bozduğu yönünde açılan dava, AB rekabet komisyonu ile GFU arasında varılan anlaşmayla kapatılmıştır. Dava şartlarında yer almamasına rağmen, GFU’nun en büyük üyeleri Statoil ve NorskHydro, bölgesel satış kısıtlamaları getirmeyeceklerini ve veya gaz tedarik sözleşmelerinde kullanmayacaklarını ifade etmiştir²³¹. 2002 yılı Aralık ayında Nijerya gaz şirketi (NLNG)’de gazın yeniden satışını önleyen kısıtlamaları kaldırmıştır²³².

6 Ekim 2003 tarihinde Avrupa Rekabet Komisyonu, İtalyan petrol ve gaz şirketi ENI ve Rus gaz üreticisi Gazprom arasındaki sözleşmelerde birtakım kısıtlayıcı hükümlerin kaldırılması konusunda anlaşma sağlamıştır. ENI’nin Gazpromdan aldığı gazı İtalya dışında satmasını engelleyen bölgesel kısıtlama hükümleri kaldırılmıştır²³³.

Komisyonu, 26 Ekim 2004 tarihinde gaz sektöründeki bölgesel kısıtlamaların rekabeti kısıtladığına dair bir karar vermiştir. Açılan soruşturma, GDF (Gaz de France) ile ENEL şirketi ve ENI gaz şirketi arasında imzalanan iki sözleşmelerde gazın satılacağı bölgeyi kısıtlayarak, gaz rekabetini engellediği yönünde karar verilmiştir. Bu sözleşmelerden GDF ile ENI arasında yapılan gaz sözleşmesi, ENI tarafından satın alınan gazın Fransa aracılığıyla İsviçre sınırına ulaştırılana kadar, gaz satışının yasaklanmasını içermekteydi. GDF-ENEL sözleşmesi ise ENEL’in Nijerya’dan swap anlaşması ile satın aldığı sıvılaştırılmış doğal gazın yalnızca İtalya’da kullanılmasını gerektiren bir madde içermekteydi. Komisyon, bu iki anlaşmanın kısıtlayıcı hükümleri dolayısıyla gaz pazarlarını bölerek, EC anlaşmasının ilgili maddesini (81. Madde) ihlal ettiğini ifade etmiştir. Komisyon, bu sözleşmelerde yer alan kısıtlamaların kaldırıldığını ve diğer benzer sözleşmelerde de aynı adımların atılarak bu yönde bir hoşgörü gösterilmeyeceğinin altını çizmiştir²³⁴.

10 Haziran 2005’te Komisyon, Alman gaz şirketi E.ON, Ruhrgas ve Gazprom arasındaki gaz tedarik sözleşmelerinde rekabeti ihlal eden kısıtlamaları kaldırarak E.ON’un Gazprom’dan aldığı gazı Almanya dışında da satabilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır²³⁵. Yine Şubat 2005’te Gazprom ile Avusturya Petrol ve Gaz Şirketi OMV arasındaki gaz sözleşmelerindeki bölgesel kısıtlamalar kaldırıldı²³⁶.

²²⁸Talus, Kim, (2011), s.281.

²²⁹Tokgöz, Emine. “Avrupa Komisyonu Gazprom Soruşturması: Enerji Politikasının Avrupalılaşması ve Rekabet Politikası.

²³⁰Waktare, Eleonora, (2007), “Territorial Restrictions and Profit Sharing Mechanism in the Gas Sector: the Algerian Case”, **Competition Policy Newsletter**, No. 3, s. 19.

²³¹ European Commission, “Commission successfully settles GFU case with Norwegian gas producers.”, IP\02\1084, Brussels, 17 July 2002.

²³² European Commission, “Commission settles investigation into territorial sales restrictions with Nigerian gas company NLNG”, IP\02\1869, 12 Aralık 2002.

²³³ European Commission, “Commission reaches breakthrough with Gazprom and ENI on territorial restriction clauses.”, IP\03\1345, 6 Ekim 2003.

²³⁴ European Commission, “Commission confirms that territorial restriction clauses in the gas sector restrict competition.”, IP\04\1310, Brussels, 26 October 2004.

²³⁵ European Commission, 10 Haziran 2005.

²³⁶ European Commission, “Competition: Commission secures changes to gas supply contracts between E.ONRuhrgas and Gazprom.” IP\05\710, 10 Haziran 2005.

2007 yılının Temmuz ayında AB Rekabet Komisyonu ile Cezayir Gaz üreticisi Sonatrach arasında anlaşmaya varılarak tüm bölgesel kısıtlamaların mevcut sözleşmelerden silinmesi ve gelecekteki sözleşmelerde yer almaması ve kar paylaşım mekanizmasının kaldırılması karara bağlanmıştır²³⁷.

Avrupa Komisyonu, 2012 yılında Gazprom'a Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde yapılan gaz satışında Avrupa Birliği rekabet yasalarını ihlal ettiği gerekçesi ile soruşturma açmıştır. Açılan soruşturmada Gazprom'a yönelik üç şüpheli anti rekabetçi uygulamanın soruşturulacağı belirtilmişti: (1) Gazprom, üye devletler arasında serbest gaz akışını engelleyerek gaz pazarını ikiye bölmüş olabileceği, (2) Gazprom'un gaz arzının çeşitlendirilmesini önlemiş olabileceği ve (3) gaz fiyatlarının petrole endeksleyerek müşterilerine haksız fiyatlar dayatmış olabileceğidir²³⁸. 2017 yılında Gazprom, Orta ve Doğu Avrupa doğal gaz piyasasına ilişkin rekabetin artırılması için taahhütlerde bulunmuştur. Gazprom, Orta ve Doğu Avrupa'da serbest gaz akışının sağlanması için sekiz üye devletteki (Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Litvanya, Letonya, Polonya, Macaristan and Slovakya) serbest gaz akışına yönelik bölgesel kısıtlamaları kaldırmayı taahhüt etmiştir. Gaz fiyatlarını rekabetçi hükümlere bağlama konusunda gaz sözleşmelerinde fiyat revizyonları yapmayı ve Güney Akım projesinin sonra ermesinden sonra ortaklarından herhangi bir zarar talep etmemeyi taahhüt etmiştir. Bu taahhütler, Komisyon tarafından kabul edilmekle birlikte Konsey tarafından da görüşülmektedir²³⁹.

2.2. Al yada Öde (Takeor Pay) Taahhüdü

Uzun vadeli gaz sözleşmelerinde sıklıkla yer alan al ya da öde taahhüdü, bir tedarikçinin bir gaz üreticisinden, gazı fiziksel olarak alıp almamasına bakılmaksızın, sözleşmede taahhüt edilen gaz miktarının karşılığını ödemesidir²⁴⁰. Gaz tedarigi sağlayan satıcı, gazını arz ederken yapacağı yatırım nedeniyle riske katlanmaktadır. Özellikle gazın taşınmasında yararlanılan boru hatları çok yüksek yatırım maliyeti gerektirmektedir. Katlanılan bu yatırım sonucunda satıcının gaz arzını garantiye alması, satıcının riskini azaltmaktadır. Bu nedenle, satıcıların yatırım riskinden korunarak gaz arzının sağlanması amacıyla yatırım yapmalarını teşvik etmek amacıyla uzun vadeli sözleşmelere al yada öde yükümlülüğü getirilmektedir. Ancak, alıcılar açısından bakıldığında ise al ya da öde taahhüdü, talep dalgalanmalarında taahhüt edilenden düşük miktar gazın tedarigine neden olmakta ve alıcılar kullanmadıkları gazın bedelini ödemek zorunda kalmaktadır.

22 Haziran 1998 tarihli 98/30/EC sayılı Birinci Gaz Direktifinde, uzun vadeli al yada öde sözleşmelerinin, üye devletlerin gaz arzını güvenceye alan bir piyasa gerçeği olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu sözleşmeler nedeniyle bazı ekonomik zorluklar ortaya çıktığında, bu direktifin belirli hükümlerinden sapmalar yapılmalıdır. Anılan direktife göre, bu istisnalar doğal gaz piyasasının serbestleştirilmesi amacını zayıflatmamalıdır. Al yada öde taahhütleri nedeniyle ciddi ekonomik sıkıntılar yaşayan bir şirkete, sistemin liberalizasyon sürecinin ana unsurlarından birisi olan üçüncü tarafların erişimi konusunda derogasyon hakkı tanınmıştır²⁴¹. Al ya da ödeye ilişkin bir diğer direktif ise 2009 yılında yayınlanmıştır. 2009/72 / EC sayılı Direktif ve 2009 / 73EC sayılı Direktif uyarınca işletmeler, ciddi ekonomik ve finansal sorunlarla karşılaştıklarında, yetersiz kapasiteler veya varolan al-ya da öde yükümlülüklerinden ötürü üçüncü şahıslara boru hattına erişim izni vermeyi reddetme hakkına sahiptir. İletim şebekesi sahibi başka bir işletmeye mevcut altyapıyı kullanma imkânı vermezse, mevcut olan altyapıyı kullanmayı sınırlar ve tedarikçilerini seçer²⁴².

²³⁷ European Commission, Commission and Algeria reach agreement on territorial restrictions and alternative clauses in gas supply contracts, Press Release, IP/07/1074, 11 July 2007.

²³⁸ European Commission, Antitrust: Commission opens proceedings against Gazprom, Press Release, IP/12/937, 4 September 2012.

²³⁹ European Commission, “Antitrust: Commission invites comments on Gazprom commitments concerning Central and Eastern European gas markets.” Press release, 13 March 2017.

²⁴⁰ Zajdler, Robert, (2012), s. 87.

²⁴¹ European Community, Answer given by MrBolkestein on behalf of the Commission, 2001/C261E/064, 18.09.2001. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:92001E000200&from=EN> (10 Ekim 2017).

²⁴² Rimsaite, Laura, (2013), The Perspective of Long-Term Energy Supply Contracts in the Context of European Union Competition Law, *Societal Studies*, 5(3), s.839.

2.3. Sözleşmelerde Petrole Endeksliklik

Üreticilere yatırım güvenliği sağlanması ve tüketicilere arz güvenliği sağlanması nedeniyle uzun vadeli sözleşmeler bugüne kadar doğalgaz piyasalarında geniş çapta kullanılmıştır. Bununla birlikte, liberalizasyon süreci ve değişmekte olan piyasa koşulları, bir gaz fiyat mekanizmasının oluşmasını gerekli kılmıştır. Piyasadaki bir fiyat mekanizmasının arz ve talebe göre oluşturulması finansal riskleri yönetmek için finansal ve fiziksel gaz işlemlerini birbirinden ayırmıştır²⁴³.

Avrupa’da hub fiyatlamaya geçişin önündeki en önemli engel, Rusya’nın tutumu olmuştur. Uzun vadeli petrole endeksli sözleşmelerin yerini daha düşük fiyatlı merkezler alırken, şirketler Rus şirketi Gazprom’dan hem sözleşmelerde revizyon hem de fiyat indirimleri talep etmiştir. Pazar koşullarının değişmesi ve rekabetin artması Gazprom’u sözleşmeleri yenilemesine izin vermiştir. Ekim 2009’dan bu yana, Gazprom, fiyat endeksinin% 15’ini hub tabanlı fiyatlara taşımıştır. Gazprom, Avrupa’daki hibrit fiyatlandırmayı desteklemesine rağmen, uzun vadeli sözleşme müzakerelerinde, petrole endeksli fiyatlandırmanın korunmasını içeren farklı bir fiyatlandırma modeli benimsemiştir²⁴⁴.

Ancak Avrupa gaz piyasasındaki köklü değişimler, petrole endeksli gaz fiyatlamasının sürdürülebilirliğini zayıflatmıştır. Piyasanın rekabetçi koşulları, gazın petrole endeksli değil de gazın gaz ile rekabetini sağlayan hublarda fiyatın oluşmasını gerekli hale getirmektedir.

3. Rusya’nın Avrupa Gaz Rekabetinde Strateji Değişimi

Avrupa piyasasındaki değişen dinamikler, Rus gaz piyasasını olumsuz yönde etkilemiştir. 2009 yılında Rusya’nın gaz ihracatı %16, iç tüketimi ise %5 oranında düşmüştür. Gaz üretimi %12, gaz ithalatı ise piyasadaki olumsuz koşullardan etkilenerek %33 oranında azalmıştır. Gaz endüstrisi, kriz öncesindeki seviyelere iç tüketim haricinde ulaşamamıştır²⁴⁵. Buna rağmen Rusya bugün de AB’nin en büyük gaz tedarikçisi konumundadır. Ancak Avrupa’da rekabetçi bir piyasanın oluşması, Amerika’da kaya gazı devrimi ile yaşanan gaz arzı fazlalığı ve LNG piyasasındaki gelişmeler, Rusya’nın AB piyasasındaki baskın konumunu ve rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemektedir.

Tablo – 1: Avrupa Birliği’nin Avrupa Birliği Dışındaki Ülkelerle Yapmış Olduğu Doğal Gaz Ticaretinde Ticaret Ortaklarının Payı (%)

Ticaret Ortağı	Değer (%Payı)	Miktar (%payı)
Rusya	39.7	38.2
Norveç	34.1	35.8
Cezayir	15.2	14.3
Katar	5.1	5.8
Nijerya	2.1	2.1
Libya	1.4	1.5
Diğerleri	2.4	2.3

Kaynak: Eurostat Statistics Explained, ec.europa.eu.

Dolayısıyla değişen rekabet koşulları, Rusya’nın AB’ye yönelik stratejilerini geliştirmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, Gazprom’un AB’ye yönelik ihracat stratejisi, kısa vadeli gelirin maksimize edilmesi, uzun dönemli petrole dayalı gaz kontratlarının düzenlenmesi ve bireysel AB piyasalarına uyarlanması olarak sıralamak mümkündür. Gazprom, AB’deki rekabet konumunu fiyat rekabetinden ziyade, gelirini maksimize edecek satış hacmine ulaşılması olarak belirlemiştir. 2008 yılına kadar istikrarlı olarak artan gelire sahip olan Gazprom, 2008 yılından sonra krizin etkisiyle geliri azalmış ve

²⁴³Institute of Energy for South-East Europe (IENE), (2014), The Outlook for a Natural Gas Trading Hub in Europe, Greece: IENE, s.113.

²⁴⁴Stern, Jonathan, (2014), s.46.

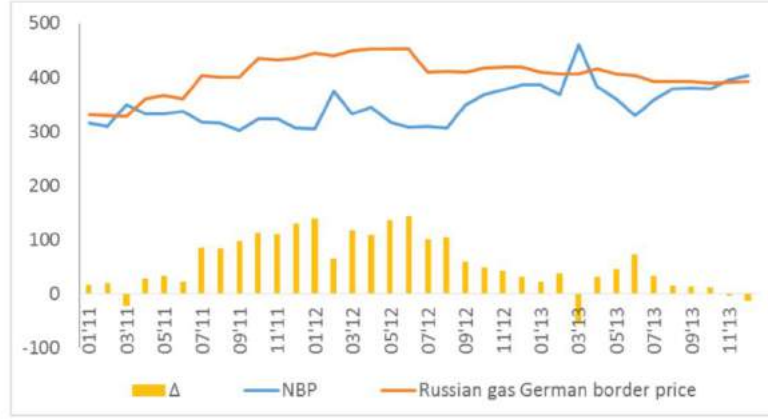
²⁴⁵Mitrova, Tatiana (21 Şubat 2014), The Geopolitics of Russian Natural Gas, Center for Energy Studies Rice University’s Baker Institute, s.23.

2013 yılında tekrar toplam geliri 2008 yılındaki seviyelerine ulaşabilmiştir²⁴⁶.

Avrupa'da Rus gazına önemli bir alternatif ise LNG piyasasının gelişmesidir. Oldukça çeşitli ülkelerden boru hatlarına kıyasla daha esnek tedarik olanağı sunan LNG gazının bu anlamda Rus gazına- ABD LNG ticareti başta olmak üzere- oldukça önemli bir alternatif olacağı öngörülmektedir. Global LNG ticaretinin 2030 yılına kadar 700 bcm/yıl'a ulaşacağı ve bu rakama ek olarak ABD'nin de 100 bcm'lik katkısı olacağı öngörülmektedir. Artan Asya LNG gazı talebi de düşünüldüğünde Avrupa'da Rus gazı ile rekabet edecek olan LNG'nin rekabet düzeyinde Asya'nın gaz talebinin ve ABD ihrac kapasitesinin etkili olacağı söylemek mümkündür²⁴⁷.

Artan rekabet, Rus sınırındaki gaz fiyatını eski petrol endekli kontratlara göre yaklaşık %15-20 oranında azaltmıştır. Böylece spot fiyatlarla aradaki fark neredeyse kaybolmuştur²⁴⁸. Gazprom, AB piyasasında önemli bir gaz tedarikçisi olmasına rağmen, kuzey-batı pazarında fiyat yapıcısı (price-maker) değildir ve bu nedenle sınırlı bir piyasa gücüne sahiptir. Bu nedenle Gazprom 2008 yılından itibaren, piyasadaki yeni koşullara ayak uydurmak amacıyla, uzun vadeli sözleşmelerde değişiklikler yaparak ve oluşan serbest gaz piyasasına uyum sağlamaya çalışarak piyasadaki konumunu korumaya çalışmaktadır²⁴⁹. Kuzey- Batı Avrupa pazarında Gazprom, kalıcı bir tedarikçi olarak rol oynamaktadır. LNG piyasasının gelişmesi, Rusya'nın gaz piyasasındaki gücü ve etkinliğini kırsa da ana tedarikçi olarak piyasada yer almaktadır²⁵⁰.

Grafik -2: Avrupa Spot ve Petrol Bağlantılı Gaz Fiyatları (\$\mcm)

Kaynak:Mitrova, Tatiana (21 Şubat 2014), TheGeopolitics of Russian Natural Gas, Center for Energy Studies Rice University's Baker Institute, s.62.

Avrupa Birliği Üyesi Devletlerinin tek bir Avrupa gaz piyasasının kurulmasına ilişkin yaptığı düzenlemelerde, Rusya üzerinde yasal ve siyasi baskı yaratmaktadır. Eylül 2012'de Avrupa Komisyonu, Gazprom'a petrol endeksli fiyatlara dayalı fiyat ayrımcılığı yapmakla suçlayan bir soruşturma başlatmıştır. Avrupa anti-tröst düzenlemesinin Gazprom'un mevcut sözleşmelerinde bazı değişiklikler yapılması gerektiği açıktı. Bu köklü değişiklikler, doğal gaz sektöründeki geleneksel ihracat stratejisine geniş bir tehdit oluşturmaktaydı. 2009 yılında Rusya'nın gaz ihracatı% 23 dramatik bir düşüş gösterdi. Gazprom pazar payını kaybetmeye başladı (kriz öncesi% 30'dan 2009'da sadece% 23'e düştü) ve yarım asır boyunca mükemmel bir şekilde çalışmış olan geleneksel stratejinin şimdi yeni gerçekliğe adapte olması gerektiği açıktı²⁵¹.

Bu nedenle Gazprom, uzun vadeli gaz sözleşmelerinde Avrupa'lı gaz şirketlerinin baskısı so-

²⁴⁶Hendersen, James ve TatianaMitrova, (Eylül 2015), “ThePoliticaland Commercial Dynamics of Russia'sGasExportStrategy”, Oxford InstituteforEnergyStudies, OIES Paper : NG 102, s.35.

²⁴⁷Dickel, Ralfvd., (2014), Reducing European Dependence on Russian Gas: Distinguishing natural gas security from geopolitics, Oxford Institute for Energy Studies, s.72.

²⁴⁸Mitrova, Tatiana, (21 Şubat 2014), s. 61.

²⁴⁹Boussena, Sadekve Catherine Locatelli (24 Ekim 2017), “Gazprom and the complexity of the EU gas market: a strategy to define”. **Post-Communist Economies, Taylor & Francis (Routledge)**, 29 (4), s.3.<https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01618494/file/gael2017-09.pdf> (3.10.2017).

²⁵⁰Boussena, Sadekve Catherine Locatelli, (24 Ekim 2017), s. 5

²⁵¹Mitrova, 2017, 208-209.

nucunda bazı fiyat indirimlere gitmeyi ve sözleşmelerdeki kısıtlayıcı hükümlerin bazılarının kaldırılmasını kabul etti. Örneğin, İtalyan şirketi ENI ile yaptığı anlaşma ile Rusya, uzun vadeli gaz sözleşmelerinde 2014 yılından itibaren spot piyasa fiyatlarını kullanmayı ve alyada öde hükümlerinde revizyona gidilmesi ile ilgili anlaşmıştır²⁵². Yine 2016 yılında Alman E.ON şirketi ile Rus Gazprom şirketi arasında uzun vadeli gaz kontratlarından spot fiyatlara geçiş ile ilgili anlaşma sağlandı²⁵³.

Gazprom, Batı Avrupa'ya artan rekabet nedeniyle gaz indirimleri konusunda istekli olmakla birlikte, Doğu Avrupa'nın Rusya'da baskın tedarikçi konumunda bulunması, Rusya'nın bu bölgeye ilişkin yaklaşımında strateji değişikliğine pek yanaşmadığını göstermektedir. Doğu Avrupa'da spot pazarlara erişimin zor olması, Avrupa boru hattı sisteminin, doğudan batıya doğru gaz akışına olanak verecek şekilde inşa edilmesi ve hubların batıdan doğuya akış sağlamak için oldukça maliyetli yatırımlar gerektirmesi, Doğu Avrupa'yı Rus gazına yüksek oranda bağımlı bırakmaktadır. Ayrıca, LNG ithal tesislerinin de bölgede az sayıda olması, arz çeşitliliğini azaltmaktadır. Bu nedenle Rusya, bu bölgedeki hakimiyetini korumaktadır²⁵⁴.

4. Türkiye'de Doğal Gaz Piyasası

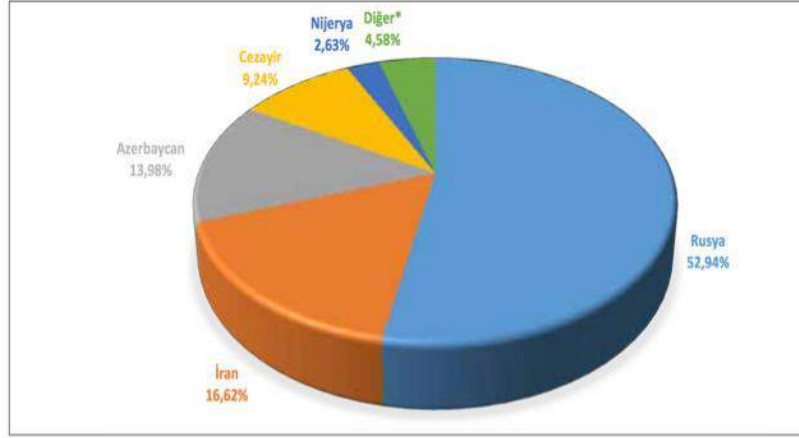
Türkiye doğal gaz piyasasının serbestleştirilmesinin ilk safhasında bulunmaktadır. Bu nedenle doğal gaz piyasası halen uzun vadeli petrole endeksli gaz sözleşmelerine bağımlıdır. Gaz piyasası serbestleştirme süreci, 2000'li yıllarda başlamıştır. Doğal gaz piyasası 2 Mayıs 2001'de yayınlanan 4646 sayılı Doğal Gaz Piyasası Kanunu ile yeniden yapılandırılmış ve BOTAŞ'ın doğalgazın ithali, iletim, dağıtım, depolama ve satışı ile ilgili tekel konumu sona ermiştir. Gaz piyasası, geçiş döneminin ardından 18 ay sonra 2 Kasım 2002'den bu yana üçüncü tarafların erişimine açılmıştır. Mevzuat çerçevesinde üçüncü şahısların piyasaya girmesi sağlansa da, Türkiye'de serbestleşme süreci henüz tamamlanamamıştır.

²⁵²Chazan, Guy, (23 Mayıs 2014), “Eni in spot market gas deal with Gazprom”, Financial Times, <https://www.ft.com/content/3b79b0e4-e284-11e3-a829-00144feabdc0> (01.10.2017).

²⁵³RTT News, (29 Mart 2016), E.ON, Gazprom Reach Deal On PriceAdjustmentsToLong-termGasSupplyContracts, <http://www.rttnews.com/2629630/e-on-gazprom-reach-deal-on-price-adjustments-to-long-term-gas-supply-contracts.aspx> (01.10.2017).

²⁵⁴S&P Global Platts, (23 Nisan 2015), Gazprom, oil-link vs spot gasprices, andstorage, <http://blogs.platts.com/2015/04/23/gazprom-gas-oil-link-spot-prices-storage/>(01.10.2017).

Grafik -3: 2016 Yılı Kaynak Ülkeler Bazında Türkiye'nin Doğal Gaz İthalatı (%)

Kaynak: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK), (2016), Doğal Gaz Piyasası 2016 Yılı Sektör Raporu, Ankara: EPDK.

Türkiye Doğal Gaz piyasası önemli oranda dış kaynağa ve ağırlıklı olarak tek bir ülkeye – Rusya'ya – bağımlı durumdadır. EPDK'nın 2016 yılı verilerine göre, Türkiye'nin toplam doğalgaz arzının % 0,79'u üretilen gaz ile, % 99,21'lik kısmı ise ithal edilen gazla tedarik edilmektedir. Aynı zamanda toplam ithalatın % 52,94'ü, 2016 yılı verilerine göre Rusya'dan ithal edilmektedir. 2016 yılında gerçekleştirilen doğal gaz ithalatının %95,42'si uzun dönemli ithalat lisansı kapsamında, %4,85'lik kısmı ise spot LNG olarak yapılmıştır.

Aynı zamanda Türkiye, Rusya gazının ikinci en büyük ithalatçısı konumunda yer almaktadır. Yılda yaklaşık olarak 27 bcm olan gaz arzı iç talebin %55'ini karşılamaktadır. Rusya'dan Türkiye'ye yapılan gaz akışı, Avrupa'ya yaptığı toplam ihracatın %17'sine denk gelmektedir²⁵⁵.

Tablo -2: Doğal Gaz Alım Sözleşmeleri

Doğalgaz Alım Sözleşmeleri	Miktar (milyar Sm ³ /yıl)	Teslimata Başlanan Yıl	Süre (Yıl)	Sözleşmenin Son Geçerlilik Yılı
Rusya (Mavi Akım)	16,0	2003	25	2028
Türkmenistan	15,6		30	işletmede değil
İran	9,5	2001	25	2026
Rusya (Batı Hattı)*	8,0	1998	23	2021
Azerbaycan (Faz I)	6,6	2007	15	2022
Azerbaycan (Faz II)	6,0	2017/18		
Rusya (Batı Hattı)**	6,0	1987	25	2012
Cezayir (LNG)	4,4	1994	20	2014
Nijerya (LNG)	1,3	1999	22	2021
Azerbaycan (BOTAŞ Int.-BIL)	0,2	2013		

Kaynak: İş Bankası, (2017), Doğal Gaz Sektör Raporu.

....

²⁵⁵ IEA (2017). Gas 2017: Analysis and Forecasts to 2022. France: OECD\IEA, s. 97.

Türkiye bir taraftan gaz piyasasını liberalleştirici adımları hızlandırırken, diğer taraftan da enerji arz güvenliğini sağlayacak tedbirleri almalıdır. Bu anlamda, Avrupa’da Rusya’nın gaz rekabetindeki gücünü kaybetme riski, Rusya’nın uzun vadeli sözleşmelerde dönüşüme gitmesine yol açmıştır. Aynı zamanda, Rusya’nın Ukrayna ile yaşadığı sorunlar, transit ülke olarak Türkiye’yi alternative bir güzergah olarak görmesini sağlamıştır. 1 Aralık 2014 yılında Rus devlet başkanı Vladimir Putin’in Türkiye’ye yaptığı bir devlet ziyaretinde ortaya atılan Türk akımı projesinin 2016 yılında iki ülke arasında yapılan sözleşmenin ardından Mayıs 2017 yılında projenin inşaatına başlanmıştır. Projenin 2019 yılında tamamlanması ve ilk gaz akışının yapılması beklenmektedir. Hat, 15 milyar 750 m³ kapasiteye sahip olup, 14 milyar m³lük gaz akışının Türkiye’ye, kalan miktar ise Avrupa’ya ihraç edecektir.²⁵⁶ Türkiye’nin Rusya ile olan ilişkilerini değerlendirirken, uzun vadeli gaz sözleşmelerinde revizyonu göz önünde bulundurmalıdır. Türkiye’nin gaz piyasası için de uzun vadeli petrole endeksli sözleşmeler rekabeti bozucu etkide bulunmaktadır. Diğer taraftan, Türkiye’nin mevcut bütün gaz sözleşmelerinin 2020’lerde bitecek olması, Türkiye’nin sözleşme revizyonu için oldukça önemli bir fırsattır.

Sonuç

Doğal gaz piyasaları petrole dayalı fiyatlama mekanizmasından, gazın gaz ile rekabeti ile oluşan rekabetçi fiyat yapısına doğru evrilmektedir. Avrupa’da bu değişimde, piyasanın liberalleştirilmesine yönelik düzenlemelerin yanında, dünya üzerinde farklı bölgelerde yaşanan çok sayıda faktörün etkisi olmuştur. Özellikle, 2008 yılında yaşanan finansal krizin yarattığı talep daralması ve Amerika’da kaya gazı devrimi ile ortaya çıkan gaz arz fazlasının Avrupa’da arz-talep dengesini arz lehine bozarak gaz fiyatlarını düşürmesinin Avrupa gaz piyasası üzerindeki etkisi büyüktür. Diğer taraftan Avrupa’da LNG piyasalarının gelişmesi de Rus boru gazına rakip olarak, çeşitli kaynaklardan gaz tedarik edilmesini kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla tüm bu dönüşüm, rekabetçi gaz piyasasında Rusya’nın uzun vadeli gaz sözleşmeler ile kurduğu baskın gücü tehlikeye sokmuştur. Uzun vadeli gaz sözleşmelerinin katı fiyatlama mekanizması yerine spot piyasada oluşan fiyatlar, alıcılar için daha cazip fiyatlar sunmaya başlamıştır. Bunun üzerine Rusya’nın gaz şirketi Gazprom, uzun vadeli petrole endeksli gaz sözleşmelerinde revizyona giderek, Avrupa’da rekabeti olumsuz yönde etkileyen, bölgesel kısıtlamalar, al yada öde taahhüdü ve petrole dayalı endeksleme tekrar gözden geçirilmiştir.

Türkiye doğal gaz piyasası yüksek oranda ithal Rus gazına uzun vadeli petrole dayalı gaz sözleşmeleri ile bağımlı durumdadır. Diğer taraftan Türkiye’nin doğal gaz piyasasında liberalleşme süreci devam etmekte olup, henüz rekabetçi piyasa koşulları tam manasıyla sağlanamamıştır. Ancak, Rusya’nın Avrupa piyasasındaki konumu, Türkiye ile olan ticari ilişkilerini de etkilemektedir. Türk Akımı projesi Rusya’nın Ukrayna ile yaşadığı transit sorunları Türkiye ile aşmak istediğini göstermektedir. Diğer taraftan, Türkiye’nin Rusya ile yapacağı ve süreleri 2020’li yıllarda dolacak olan uzun vadeli sözleşmelerde bölgesel kısıtlama, al yada öde ve petrole endeksleme gibi rekabeti bozucufaktörlerin de kaldırılması yerinde olacaktır.

Kaynakça

- Boussena, Sadekve Catherine Locatelli (24 Ekim 2017), “Gazprom and the complexity of the EU gas market: a strategy to define”. **Post-Communist Economies, Taylor & Francis (Routledge)**, 29 (4). <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01618494/file/gael2017-09.pdf> (3.10.2017).
- Chazan, Guy, (23 Mayıs 2014), “Eni in spot market gas deal with Gazprom”, Financial Times, <https://www.ft.com/content/3b79b0e4-e284-11e3-a829-00144feabdc0> (01.10.2017).
- Dickel, Ralf vd., (2014), Reducing European Dependence on Russian Gas: Distinguishing natural gas security from geopolitics, **Oxford Institute for Energy Studies**.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK), (2016), Doğal Gaz Piyasası 2016 Yılı Sektör Raporu, Ankara: EPDK.
- European Commission, “Commission settles investigation into territorial sales restrictions with Nigerian gas company NLNG”, IP\02\1869, 12 Aralık 2002.
- European Commission, “Commission successfully settles GFU case with Norwegian gas producers.”, IP\02\1084, Brussels, 17 July 2002.
- European Commission, “Competition: Commission secures changes to gas supply contracts between E.ON Ruhrgas and Gazprom.” IP\05\710, 10 Haziran 2005.
- European Commission, “Competition: Commission secures improvements to gas supply contracts between OMV and Gazprom.”, IP\05\195, 17 Şubat 2007.

²⁵⁶IEA, (2017), s.97.

- European Commission, “Antitrust: Commission invites comments on Gazprom commitments concerning Central and Eastern European gas markets.” Press release, 13 March 2017.
- European Commission, “Commission confirms that territorial restriction clauses in the gas sector restrict competition.”, IP/04/1310, Brussels, 26 October 2004.
- European Commission, “Commission reaches break through with Gazprom and ENI on territorial restriction clauses.”, IP\03\1345, 6 Ekim 2003.
- European Commission, Antitrust: Commission opens proceedings against Gazprom, Press Release, IP/12/937, 4 September 2012.
- European Commission, Commission and Algeria reach agreement on territorial restrictions and alternative clauses in gas supply contracts, Press Release, IP/07/1074, 11 July 2007.
- European Community, Answer given by MrBolkestein on behalf of the Commission, 2001\C261E\064, 18.09.2001. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:92001E000200&from=EN>
- Eurostat Statistics Explained, ec.europa.eu.
- Growitsch, Christian, MarcusStronzik ve Rabindra Nepal, (2012), Price convergence and information efficiency in German natural gas markets, **EWI WorkingPaper**, No 05/12.
- Hendersen, James ve Tatiana Mitrova, (Eylül 2015), “The Politicaland Commercial Dynamics of Russia’s Gas Export Strategy”, **Oxford Institute for Energy Studies**, OIES Paper : NG 102.
- IEA (2017). Gas 2017: Analysis and Forecasts to 2022. France: OECD\IEA.
- Institute of Energy for South-East Europe (IENE), (2014), The Outlook for a Natural GasTrading Hub in Europe, Greece: IENE.
- İş Bankası, (2017), Doğal Gaz Sektör Raporu.
- International Gas Union (IGU), (2017), Wholesale GasPrice Survey 2017 Edition.
- Mitrova, Tatiana (21 Şubat 2014), The Geopolitics of Russian Natural Gas, Center for Energy Studies Rice University’s Baker Institute.
- Rimsaite, Laura (2013). The Perspective of Long-Term Energy Supply Contracts in the Context of European Union Competition Law. **Societal Studies**. 2013, 5(3): 885–901.
- RTT News, (29 Mart 2016), E.ON, Gazprom Reach Deal On Price Adjustments To Long-term Gas Supply Contracts, <http://www.rttnews.com/2629630/e-on-gazprom-reach-deal-on-price-adjustments-to-long-term-gas-supply-contracts.aspx> (01.10.2017).
- S&P Global Platts, (23 Nisan 2015), Gazprom, oil-link vs spot gasprices, andstorage, <http://blogs.platts.com/2015/04/23/gazprom-gas-oil-link-spot-prices-storage/> (01.10.2017).
- Stern, Jonathan (2014), “International Gas Pricing in Europe and Asia: A crisis of Fundamentals”, **Energy Policy**, 64, ss.43-48.
- Stern, Jonathan and KatjaYafimava (2017). The EU Competition investigation of Gazprom’s sales in central and eastern Europe: a detailed analysis of the commitments and the way forward. UK: Oxford Institute for Energy Studies.OIES PAPER: NG 121.
- Talus, Kim (2011). “Long-term natural gas contracts and antitrust law in the European Union and the United States.” **Journal of World Energy Law and Business**, 2011, Vol. 4, No. 3, pp. 260-315.
- Tokgöz, Emine. “AvrupaKom’syouon Gazprom Soruşturması: Enerji Politikasının Avrupalılaştırılması ve Rekabet Politikası.
- Waktare, Eleonora (2007). “Territorial Restrictions and Profit Sharing Mechanism in the Gas Sector: the Algerian Case”. **Competition Policy Newsletter**, No. 3, pp. 19-21.
- Zajdler, Robert (2012). The future of gas pricing in long-term contracts in Central Eastern Europe. Global market trends versus regional particularities. Poland: Sobieski Institute.

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNDE ERMENİ İDDİALARI VE ERMENİSTAN BOYUTU

Kamer KASIM•

Giriş

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir dönem açtı. Ekonomik ilişkilerdeki hızlı ilerleme iki ülke arasındaki ticaret hacminin 1997’de 4,2 milyar dolar iken 2014’te 31,2 milyar dolara çıkmasına yol açtı. 2015’te 23 milyar dolar ve 2016’da 16,8 milyar dolara gerileme olmasına rağmen enerji ve turizm alanında işbirliği devam etti. Türkiye doğal gazının % 55’ini Rusya’dan almaktadır.²⁵⁷ Mavi Akım hattı bu orana gelinmesinde temel faktör olmuştur. Türk Akım projesi tamamlandığında yılda 32 milyar metre küp kapasiteye ulaşması planlanmaktadır ve Türkiye’nin de bu hattan 14 milyar metre küp doğal gaz alımı olacaktır.²⁵⁸ Türkiye ve Rusya Mersin/Akkuya’da yapılacak 20 milyar dolarlık ilk nükleer santral projesinde de işbirliği yapmaktadırlar.²⁵⁹ Rusya’dan Türkiye’ye gelen turist sayısı da 2014’te 4,5 milyonu bulmuştur. İki ülke arasındaki ticaret hacminde Türkiye aleyhine olan büyük açığa rağmen ekonomik ilişkiler olumlu bir atmosfer oluşturdu. Ancak aynı durum bölgesel sorunlara bakışta tarafların politikalarında görülmedi. Bunun ilişkilere zarar vermesini önleme yolu olarak “kompartmanlaştırma” formülü bulundu. Buna göre siyasi ilişkiler ekonomik alandan ayrılacak ve bağımsız olarak ele alınacaktı. Bu formülün de her zaman işlevsel olmadığı yaşanan krizlerde görüldü.

Rusya Ermenistan’daki askeri varlığı ve Ermenistan siyaseti ve ekonomisi üzerindeki etkisini devam ettirebilmek için Dağlık Karabağ sorunu başta olmak üzere bölgesel sorunları kullanma politikası izledi. Ermenistan’ın Avrasya Ekonomik Birliğine girmesiyle birlikte Rusya’dan farklı dış politika tercihinde bulunması daha da zorlaştı. Rusya’nın Ermeni iddialarına desteği ve özellikle 24 Nisanlarda Erivan’daki törenlere üst düzey katılımı bu konuda da Türkiye ile önemli bir ayrışmayı göstermektedir.

Bu makalede Ermeni iddiaları ve Ermenistan’la ilişkilerin Türkiye-Rusya ilişkilerine etkisi ele alınacaktır. Rusya’nın “Yakın Çevre” politikası çerçevesinde Kafkasya ve Orta Asya’da etkin olma politikası izlemesi Türkiye-Rusya rekabetini gündeme taşıdı. Moskova’nın Soğuk Savaş sonrası dönemde Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan’a yakın duruşu ve Ermeni iddialarını desteklemesi ikili ilişkilerde sorun oluşturan bir konu oldu. Bu çalışmada Rusya’nın izlediği politikanın nedenleri, Türkiye ve Rusya’nın Kafkasya politikasındaki ayrışma noktaları ve politikalarının temel parametreleri ele alınacaktır.

Türk-Rus İlişkilerinde Temel Parametreler

Soğuk Savaş döneminde karşıt bloklarda yer alan iki ülke Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra bölgesel güçler olarak ikili ilişkilerde işbirliği ve rekabetin bir arada olduğu bir ilişki biçimi geliştirdiler. Ekonomik ilişkilerin siyasi ilişkilerde yaşanan farklı politikalardan kaynaklanan gerilimlerden etkilenmemesi için ortaya atılan “kompartmanlaştırma” stratejisi ekonomi ve enerji alanında ilişkilerde ilerlemenin önünü açtı. Ancak siyasi krizlerin ekonomik ilişkileri etkilediği durumlar da oldu. 24 Kasım 2015’teki uçak krizi bunun örneğidir. Suriye ve Orta Doğu boyutu ikili ilişkileri etkilese de iki bölgesel gücün rekabet ve işbirliği parametrelerinde ikili ilişkilerde karşılaştığı coğrafya Kafkasya ve Orta Asya oldu.

Rusya’nın Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan’a verdiği destek iki ülkeyi karşı karşıya getirdi. 1992’de Ermeni kuvvetlerin Azerbaycan topraklarındaki işgalleri sırasında Nahcivan’a saldırısı sırasında Türkiye’nin Nahcivan’ı korumak için müdahale edeceğini açıklaması karşısında Rus Bağımsız Devletler Komutanı MaraşelShaposhnikov Türkiye müdahale ederse Üçüncü Dünya Savaşı çıkar açıklamasında bulundu.²⁶⁰ Türkiye ile Rusya Hazar enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşın-

*Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı

²⁵⁷“Turkey’s Energy Profile and Strategy”, Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, <http://www.mfa.gov.tr/turkeys-energy-strategy.en.mfa>, (Erişim Tarihi 18 Temmuz 2017).

²⁵⁸ For Turkish Stream and Turkish-Russian energy relations see <https://www.rt.com/business/355245-turkey-restart-turkish-stream/>. “Turkey and Russia May Developed Turkish Stream Infrastructure Together”, Hurriyet Daily News, <http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-russia-may-develop-turkish-stream-infrastructure-together.aspx?pageID=238&nID=102566&NewsCatID=348>, 7 August 2016.

²⁵⁹ See for details of the Project <http://www.akkunpp.com/index.php?lang=en>

²⁶⁰Dmitri Trenin, “TurkeyandRussia”, <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/49123>, 17 Ağustos 2012,(Erişim Tarihi: 25

masında da rekabet etti.²⁶¹ Hazar petrollerinde Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının ana hat olarak seçilmesi ve tamamlanması Türkiye için enerji rekabetinde başarı oldu. Türkiye doğal gazının % 55’ini Rusya’dan almakta ve Mavi Akım hattının yanında Türk Akım projesini de desteklemektedir. Türkiye ayrıca Azerbaycan gazını Türkiye üzerinden Avrupa’ya taşımayı amaçlayan TANAP doğal gaz hattı anlaşmasını da yapmıştır. Türkiye-Rusya ekonomik ilişkilerinde gelinen aşamayı riske atabilecek Dağlık Karabağ sorununun yanında Kafkasya’daki bir diğer olay da Ağustos 2008’de Rusya’nın Gürcistan’a müdahalesiydi. Hazar enerji kaynaklarının Türkiye’ye ulaşma güzergâhında bulunan Gürcistan’ın istikrarı Türkiye’nin Kafkasya politikası bakımından önemliydi. Ayrıca Rusya’nın müdahalesi Türkiye’nin Karadeniz’de bir güç boşluğu olmadığı ve Karadeniz’in mevcut mekanizmalarla güvenli olduğu argümanını da zayıflattı. Gürcistan’ın toprak bütünlüğünü destekleyen Türkiye, Rusya ile ilişkilerinin de bozulmasını istemiyordu. Türkiye tarafından Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu önerisi ortaya atıldı. Ancak Rusya’nın Abhazy ve Güney Osetya’nın bağımsızlıklarını tanınması en azından Gürcistan bağlamında bu platformda Rusya ile neyin görüşüleceği noktasında soru işaretlerine yol açtı. ABD tarafından Rusya’nın müdahalesinin 1968’de Sovyetler Birliği’nin Çekoslovakya’ya müdahalesine benzetildiği bir ortamda Türkiye Rusya ile ilişkilerinin bozulmaması ve Montrö Boğazlar Sözleşmesini tartışmaya açacak bir durumun oluşmaması için çaba sarf etti.²⁶²

Rusya’nın bu coğrafyada yaptığı diğer bir hamle de Kırım’ı ilhakı oldu. Türkiye yakın bağlarının olduğu ve Kırım nüfusunun % 12’sini oluşturan Tatarların hakları konusunda hassastı. Türkiye ülkelerin toprak bütünlüklerini koruma politikası çerçevesinde Kırım’ın Ukrayna’dan ayrılmasını tanımamasına rağmen Batı’nın Kırım’ın ilhakı ve Ukrayna’daki çatışmalarla ilgili olarak Rusya’ya uyguladığı yaptırımlara katılmadı.²⁶³ Ukrayna krizine yönelik Türkiye’nin politikası bakımından vurgulanması gereken bir diğer hususta Rusya’nın GSMH’nin (1,283 Trilyon Dolar) Ukrayna’nın GSMH’nin (93,27 Milyar Dolar) 10 katından büyük olmasının rağmen Türkiye’nin Ukrayna’ya ihracatının, Türkiye’nin Rusya’ya ihracatına yakın değerlere ulaşabilmesidir. Türkiye ile Ukrayna arasında ticaret hacmi 2016’da 3,8 milyar dolardır. Bunun 1,25 milyar doları Türkiye’nin ihracatıdır.²⁶⁴ Türkiye’nin 2016 yılında Rusya’ya ihracatı ise 1,733 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye-Rusya arasında 2016’da toplam ticaret hacmi 16,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.²⁶⁵ Ukrayna’nın ticaretinde 5. Sıraya gelen Türkiye için Ukrayna’da çok önemli bir ticari partnerdir ve Türkiye dengeleri gözetmeye çalışan bir çizgi izlemiştir.²⁶⁶

Türk-Rus ilişkileri Soğuk Savaş dönemi sonrasında iki bölgesel güç arasındaki ilişki biçimine dönüşmüş ve Türkiye, Rusya ile ilişkilerini Batılı ülkelerin Rusya ile ilişkilerinden ayırtmıştır. Buna rağmen uçak krizinde Rusya kendi vatandaşlarını da etkileyecek kadar Türkiye’ye yönelik yaptırımlarda ileri gitmiştir. Türkiye’nin Rusya ile yakınlaşma ve Batılı ülkelerin Rusya politikasından ayrılan yaklaşımına rağmen, Rusya’nın Ermeni iddialarına bakışı ve Ermenistan politikası Türkiye’den uzak bir çizgidedir. Bunun nedenlerini anlamak için Rusya’nın Kafkasya politikasının temel parametreleri yanında Ermenilere yönelik politikasının da incelenmesi gerekir.

Eylül 2017). Bakınız, Kamer Kasım, “TheNagorno-KarabakhConflictFromItsInceptionToThePeaceProcess”, *ArmenianStudies*, No 2, Haziran-Temmuz-Ağustos, 2001, p. 170-185.

²⁶¹ Bakınız, Kamer Kasım, “TheTransportation of CaspianOilandRegionalStability”, *Journal of Southern Europe andTheBalkans*, Vol. 4, No. 1, Mayıs 2002, p. 36-45.

²⁶² Bakınız, Kamer Kasım, “TheImpact of Turkish-Russian NormalizationProcessto Security of the Black Sea”, *V. International Blue Black SeaCongressProceedings* Alaeddin Yalçınkaya, Arzu Al ve Hakan Mehmetcik (Ed.) İstanbul/Marmara Üniversitesi Yayınları, Mart 2017, s. 396-405. “Peace Plan Signed, But Russian Forces Appear to Advance”, *Eurasia Insight*, 15 Ağustos 2008, (Erişim Tarihi 12 Ağustos 2017), http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav101008_pr.shtml.

²⁶³ Levent Baştürk, “Turkey’sPolicytowardsUkraine: CrimeanCrisis”, *World Bulletin*, <http://www.worldbulletin.net/servisler/haberYazdir/132095/haber>, 2 April 2014.

²⁶⁴ “RelationsbetweenUkraineandTurkey”, <http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-ukraine.en.mfa>, (Erişim Tarihi: 21 Eylül 2017).

²⁶⁵ Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkileri, <http://moskova.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=219659>, (Erişim Tarihi: 21 Eylül 2017).

²⁶⁶ Bakınız, Kamer Kasım, “TheImpact of Turkish-Russian NormalizationProcessto Security of the Black Sea”, *V. International Blue Black SeaCongressProceedings* Alaeddin Yalçınkaya, Arzu Al ve Hakan Mehmetcik (Ed.) İstanbul/Marmara Üniversitesi Yayınları, Mart 2017, s. 396-405. Adam Blacer, “TurkeyandUkraine, TheEnd of theLoveAffair?”, *New Eastern Europe*, <http://www.neweasterneurope.eu/articles-and-commentary/2124-turkey-and-ukraine-the-end-of-the-love-affair>, 19 September 2016.

Rusya'nın Ermenilere Yönelik Politikası ve Türkiye ile İlişkilere Etkisi

Rusya tarihi bağları olan Ermenileri Kafkasya'da stratejik bir ortak olarak görmüştür. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Ermenistan, Rusya'nın pek bir itirazla karşılaşmadan asker bulundurabildiği bir ülke olmuştur. Zaten Kafkasya'daki en yıkıcı sorun olan Dağlık Karabağ'da Rusya Ermenistan'ı 1994'teki ateşkes sürecine kadar desteklemiştir. Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu üyeliğinden sonra biraz farklı bir politikaya yönelme işaretleri verse de Dağlık Karabağ sorununun devamının Azerbaycan'da ve Ermenistan'da oluşturduğu güvenlik kaygılarını bölgesel etkisi için kullanmak istemesi, Ermenistan'a işgali sonlandırmak ve çözüm için baskı yapmamasına yol açmıştır. Rusya'nın Ermenistan'la güvenlik alanında işbirliği iki ülkenin de Ortak Güvenlik Antlaşması Örgütü (OGAÖ) üyeliğiyle somutlaşmaktadır. Rusya Ermenistan'la Karşılıklı Dostluk İşbirliği ve Güvenlik Anlaşması, Ermenistan Topraklarındaki Rus Askeri Üsleri Hakkında Anlaşma ve Ermenistan Topraklarında Rus Sınır Birliklerinin Statüsüne Dair Antlaşmalarla askeri işbirliğini pekiştirmiştir.²⁶⁷ Ermenistan'da Rusya ile ittifakın Ermenistan'ın güvenlik endişelerini giderdiğini düşünenler Rusya'nın askeri, politik ve ekonomik kontrolüne ses çıkarmazken, bu durumun Ermenistan'ın bağımsızlığının pekişmesine zarar verdiğini düşünenler de olmuştur.²⁶⁸ Ancak Azerbaycan topraklarını işgal altında tutan Ermenistan, Azerbaycan'ın topraklarını kuvvet kullanarak almayı deneyebileceği bakışıyla sürekli güvenlik kaygısı içinde yaşamakta ve savunma harcamalarını yüksek tutmaktadır.²⁶⁹ ABD ve Avrupa'daki Ermeni diasporası Ermenistan'ın Rusya'ya aşırı bağımlılığından rahatsızdır. Onlar Ermenistan'ın daha Batıya dönük bir politikaya yönelmesini istemektedirler. Ancak Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne üyeliği ekonomik açıdan da ülkeyi tam anlamıyla Rusya'ya entegre ettiğinden bazı diaspora kuruluşlarının istediği yönde bir dış politika değişikliği artık pek mümkün görülmemektedir. Rusya Kafkasya ve Orta Asya politikasında Avrasya Ekonomik Birliği'ni önemli bir unsur olarak görmektedir. Nitekim Rusya'nın Dağlık Karabağ ateşkes hattında yapılan ihlallerde Azerbaycan'ı Avrasya Ekonomik Birliği'ne girmeye zorlamak amaçlı rolünün olduğu ifade edilmiştir.

Rusya ile Ermenistan arasında askeri ve güvenlik alanında işbirliğinin son noktası ise Kasım 2016'da Rusya ile Ermenistan arasında ortak ordu kurma antlaşmasının Temmuz 2017'de Rusya Devlet Başkanı Putin tarafından onaylanmasıdır. Ortak ordunun komutanlığını barış zamanında Ermenistan, savaş zamanında ise Rusya üstlenecektir. Rusya'nın Ermenistan'la sınırı olmadığı dikkate alındığında bu ordunun Ermenistan'ın Kafkasya'daki ülkelerle sınırlarının korunmasında rol oynayacağı ifade edilebilir. Ermenistan'ın Türkiye ile sınırında zaten Rus ve Ermeni askerler bulunmaktadır. Ortak ordunun Dağlık Karabağ sorununda olası bir çatışmada kullanılması ise Azerbaycan'da asıl tartışılan konudur. Ermenistan'ın yaptığı ateşkes ihlalleri ve provokasyonlar dikkate alındığında Rusya'nın bu orduyu Azerbaycan'a baskı amaçlı kullanabileceği yorumları yapılmıştır.²⁷⁰ Türkiye'nin Azerbaycan ile stratejik ortaklığı ve siyasi ve ekonomik bağlarının yanı sıra sıkı askeri ilişkileri dikkate alındığında, Rusya'nın Ermenistan ile zaten OGAÖ çerçevesinde yer alan ittifakını ortak ordu aşamasına taşıması, Kafkasya'daki gergin ortam ve dondurulmuş çatışmaların varlığı dikkate alındığında Türkiye ve Rusya'nın karşı karşıya gelmesine yol açabilir.

Rusya'nın Ermeni iddialarına yönelik politikası da Türkiye-Rusya ilişkilerinde sorun olmaktadır. Rusya Parlamentosu Duma 1995'te Ermeni iddialarını tanıyan bir karar almış ve 2005'te de bu kararı tekrarlamıştır. Duma'nın bu tutumu devam etmektedir. Rusya Devlet Başkanları 24 Nisan'da Erivan'da yapılan “soykırım” ı anma etkinliklerine katılmakta ve Ermeni iddialarına açık destek veren konuşmalar yapmaktadırlar. Bu konuda Rusya'nın tercihini en net gösteren durum 2015'te yaşandı. Rusya Devlet Başkanı Putin Çanakkale Savaşlarının 100. Yıldönümü dolayısıyla yapılacak törenler için Türkiye'ye davet edildi. Ancak Putin tercihini Ermenistan'dan yana kullan-

²⁶⁷ Rusya-Ermenistan ilişkileri için bakınız, Kamer Kasım, “Russian-Armenian Relations: Strategic Partnership or Hegemonic Domination” *The Review of Armenian Studies*, Vol. 1, No. 2, 2003, p. 25-35.

²⁶⁸ Gerard J. Libaridian, *Ermenilerin Devletleşme Sınavı, Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüşü*, (The Challenge of Statehood. Armenian Political Thinking Since Independence), İstanbul: İletişim, 2000, s. 111-117.

²⁶⁹ Bakınız, Kamer Kasım, “Armenia's Foreign Policy: Small State Irredentism”, *Review of Armenian Studies*, No. 25, 2012, p. 133-150.

²⁷⁰ “Büyük Tehdit Rusya ile Ermenistan Ortak Ordusu”, AVİM, <http://avim.org.tr/tr/Bulten/BUYUK-TEHDIT-RUSYA-ILE-ERMENISTAN-IN-ORTAK-ORDUSU>, 31 Temmuz 2017.

mış ve Erivan’da yapılan “soykırım” anma etkinliklerine katılmıştır.²⁷¹ Türkiye’deki törene ise Duma Başkanı Sergey Naryshkin’igöndermiştir. Putin’in Erivan’da yaptığı konuşmaya Dışişleri Bakanlığı sert tepki göstermiş ve şu açıklamayı yayınlamıştır:

“Rusya Devlet Başkanı Putin’in, tüm uyarı ve çağrılarımıza rağmen, 1915 olaylarını soykırım olarak nitelendirmesini reddediyor ve kınıyoruz. Hukukun açık ihlali olan bu tür siyasi açıklamalar Türkiye bakımından yok hükmündedir.

Rusya’nın Kafkaslar, Orta Asya ve Doğu Avrupa’da yüz yıl boyunca gerçekleştirdiği kitlesel katliamlar, sürgünler ve Holodomor gibi topluca cezalandırma yöntemleriyle özellikle kendi tarihinde Türk ve Müslüman halklara yönelik insanlık dışı uygulamaları göz önüne alındığında, “soykırımın” ne olduğunu ve hukuki boyutunu esasen en iyi kendisinin bilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Duma’nın 1995 yılından bu yana her 10 yılda bir tek yanlı Ermeni iddialarını destekleyen siyasi açıklamalar yapma alışkanlığını biliyoruz. Bu geleneği bozmayan Duma, 24 Nisan 2015 günü eski kararları doğrultusunda yeni bir açıklama daha yapmıştır. Bu açıklamayı da kınıyoruz.

Rusya Devlet Başkanı’nın Ermenistan’ın yüzüncü yıl propaganda kampanyasının gösteri ayağı olan 24 Nisan Erivan törenlerine katılması da bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Türkiye’nin dostluğuna önem vermesi ve hassasiyetlerini dikkate alması gerektiğini beklediğimiz Rusya’nın yanı sıra ısrar etmesi bölgemizdeki huzur, barış ve refaha yardımcı olmayacaktır.

Rusya’nın bu konuda yapabileceği bir şey varsa o da, tarafgir tutumunu bir yana bırakıp, Ermenistan ve Ermenileri Türkiye’nin dostluk ve barış çağrularına olumlu karşılık vermeye teşvik etmesidir.”²⁷²

Açıklamada dikkat çeken husus 1915 olaylarını soykırım olarak nitelenmesinin reddedilip, kınanması yanında Rusya’nın Kafkasya, Orta Asya ve Doğu Avrupa’da gerçekleştirdiği kitlesel katliamlardan ve Türk ve Müslüman halklara yönelik insanlık dışı uygulamalarından bahsedilmesi. Açıklamada Rusya’nın tarafgir tutumunu bırakıp Ermenistan ve Ermenileri Türkiye’nin dostluk ve barış çağrısına olumlu karşılık vermeye teşvik etmesinin istenmesi de Rusya’nın Ermenistan ve Ermeniler üzerinde nüfuzu olduğunun ve bunun sorunlarının çözümüne yardımcı olacak şekilde kullanmadığının belirtilmesi olarak yorumlanabilir. Türkiye-Rusya ilişkilerinde Ermeni iddialarının 24 Nisanlarda ve Duma’nın konuyu ele almasıyla gündeme gelip gerginliğe neden olması tekrarlanan bir durum olmuştur. Burada tartışılması gereken Ermeni diasporasının Rusya’daki etkisi nedeniyle mi Rusya iddialara bu denli açık destek vermektedir? Ya da Rusya gerçekten bu iddiaları desteklemekte stratejik bir çıkar mı görmektedir?

Rusya’da Ermenilerin sayısına ilişkin 1,5 milyon ile 2 milyon arasında rakamlar ifade edilmektedir. Putin ise 2015’teki 24 Nisan konuşmasında bu sayıyı 3 milyon olarak belirtmiştir.²⁷³ Rusya’daki Ermeni diasporasının gelişmesi ve kurumsallaşması Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra oluşan ortamda hız kazandı. Rusya’daki Ermeni kuruluşlar dünyadaki benzerleriyle etkileşim içinde Dağlık Karabağ sorununda ve diğer bölgesel konularda Ermenistan’ın desteklenmesi ve Türkiye aleyhine faaliyetlerde bulunulması noktasında etkin olmaya başladılar.²⁷⁴ Ancak yine de Rusya’daki diasporanın Avrupa ve ABD’deki diaspora kuruluşları kadar kurumsallaştığı söylenemez. Ayrıca Rusya’daki politik ortam da yönetimin iradesi dışında diasporanın doğrudan bir politikayı empoze edebilmesine olanak vermemektedir. Ermeni iddialarıyla ilgili Rusya’nın attığı adımlarda özellikle Devlet Başkanı Putin’in iradesi dışında hareket edilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla Putin kendisine yapılan Çanakkale’deki tören daveti yerine Erivan’a gitmekle bir tercihte bulunmuştur. Bu tercihi sadece Rusya’daki Ermeni diasporasının varlığı ile açıklamak doğru olmayacaktır. Rusya Ermeni iddialarını destekleyerek Kafkasya’da stratejik ortağı olarak gördüğü Ermenistan’a destek vermiş olmaktadır. Aslında Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan’ın yaptığı ateşkes ihlalleri sonrasında Rusya’nın tavrı da Ermenistan’ı cesaretlendirici mahiyettedir. Rusya’da bu politikadan rahatsız olanlar ise yönetimin izlediği politikayı Ermeni diasporasına dayandırıp, Türkiye ve Azerbaycan’ın daha fazla Rusya içinde

²⁷¹ Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 51, 2015, s. 137-142.

²⁷² Dışişleri Bakanlığı’nın açıklaması, “No: 129, 24 Nisan 2015, Rusya Federasyonu’nun 1915 Olaylarına Yaklaşımı Hk.”, <http://www.mfa.gov.tr/no-129-24-nisan-2015-rusya-federasyonu-nun-1915-olaylarina-yaklasimi-hk.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2017).

²⁷³ Bakınız, Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 51, 2015, s. 139.

²⁷⁴ Bakınız, Hatem Cabbarlı, “Rusya’daki Ermeni Diasporası Oluşumu ve Faaliyetleri”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001, s. 131-152.

etkin olması gerektiğini ifade etmektedirler.²⁷⁵ Ancak bu yaklaşım Rusya'nın Ermeni iddiaları ve Karabağ sorunu izlediği politikanın nedenlerini doğru analiz etmekten uzaktır. Bu nedenlerin Rusya'nın çıkarlarına uygun olup olmaması da ayrıca tartışılmalıdır.

Rusya için bölgesel güç konumunda olan üstelik doğal gazının en iyi müşterisi durumundaki Türkiye ile ilişkilerin çok daha önemli olması gerekir. Aslında aynı durum Rusya-Azerbaycan ilişkileri için de söz konusudur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılması rekabetine katılan Rusya'nın Azerbaycan ile ilişkilerini geliştirmesi hem ikili ticaret hem de bölgesel etkinliği için çıkarına olmasına rağmen, Rusya Dağlık Karabağ sorunundaki politikasıyla Azerbaycan'da güvensizliğe yol açtı. Türkiye ile ilişkilerin oldukça geliştiği bir süreçte Ermeni iddialarına verilen destek, bu konuda Türkiye'nin argümanlarının dikkate alınmaması, üstelik bizzat Rus arşiv belgelerinin Moskova tarafından görmezlikten gelinmesi rasyonel olmayan ve sahadaki gerçeklere uymayan nedenlere dayanmaktadır. Rusya Soğuk Savaş dönemi sonrasında izleyeceği dış politikanın yönü konusunda kararsızlık yaşamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra Rusya'nın dış politikasının yönünün Batı olması gerektiği ve uluslararası sisteme entegrasyonunun bu şekilde olacağı anlayışıyla Kafkasya ve Orta Asya'nın öncelenmediği kısa bir dönem olmuştur.²⁷⁶ Bu dönemde yaşanan ekonomik sıkıntılar ve Batıdan beklenen desteğin gelmemesi ise Rusya'yı Kafkasya ve Orta Asya ile güvenlik başta olmak üzere her alanda ilgilenmeye yöneltmiş ve Yakın Çevre politikasıyla Rusya bölgesinde yeni bir güvenlik yapılanması oluşturmuştur.²⁷⁷ Bu politika çerçevesinde farklı çizgi izlemek isteyen bölge ülkelerini dışlama ve baskı kurma politikası izleyen Rusya, bu ülkelerin iç sorunlarını askeri etki alanını genişletmek için kullanmıştır. Ancak bunu yapmak yerine daha kapsamlı ve kapsayıcı bir politika izleyip belki de daha etkili olabilirdi. Örneğin Ermenistan'ın Rusya ile sorunsuz bir şekilde işbirliği yapması ve topraklarında Rus askeri üsleri bulundurması, Rusya'yı bunu reddeden ülkelere karşı bir politika izlemeye yöneltti. Ancak bu yapılırken Ermenistan'ın stratejik değeri ile diğer ülkelerin stratejik değeri arasında bir karşılaştırma yapılmadı. Bazen de Sovyetler Birliği döneminden gelen bir takım politikalar sorgulanmadan aynı şekilde sürdürüldü. Ermeni iddialarıyla ilgili olarak Soğuk Savaş dönemi koşullarında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi zor durumda bırakmak için 1960'lardan itibaren aktif desteği vardı. Bu politika Rusya tarafından devam ettirildi.

Türkiye'nin Ermeni iddialarıyla ilgili yaklaşımı ve bu konuda sunmuş oldukları dikkate alınmadan Duma'nın aldığı karar ve 24 Nisanlarda Devlet Başkanı düzeyinde Erivan'daki törenlere katılım sürekli gerginlik nedeni olarak kaldı. Ermenistan boyutunda ise Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki gelişmeler ve hatta Türkiye-Ermenistan ilişkilerine Batının bakışı da Rusya-Ermenistan ilişkilerinden etkilendi. Ermenistan'ın Rusya'ya her alanda bağımlı olması Batılı ülkeler ve bu ülkelerdeki Ermeni diasporasını rahatsız etti. ABD ve AB Ermenistan'ın Rusya etkisinden çıkması için Türkiye ile ilişkilerinin normalleşip Türkiye-Ermenistan sınırının açılması gerektiğini ileri sürdüler. Türkiye ile Ermenistan arasında başlayan normalleşme süreci 2009'da iki ülke arasında protokollerin imzalanmasına yol açtı. Ermenistan'ın Rusya ile doğrudan sınırının bulunmaması ve ticaretinin büyük ölçüde Gürcistan üzerinden yapılması Ağustos 2008'de Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesinde Ermenistan'ı zor durumda bıraktı. Ermenistan'ın Gürcistan'la sınırının çatışmalardan dolayı kapanmasıyla oluşan krizin Ermenistan'a maliyeti 700 milyon doları bulmuştur.²⁷⁸ Ortaya çıkan protokollerdeki önemli hususlar şöyle özetlenebilir: İki ülke karşılıklı olarak diplomatik temsilcilik açılması konusunda anlaşmışlardır. Uluslararası hukukun ilgili anlaşmalarında tarif edildiği şekliyle sınırların tanınması vurgulanmıştır. En dikkat çekici maddelerden birisi protokollerin yürürlüğe girmesinden sonra iki ay içinde sınırın açılacağını ifade edilmesidir. Bir diğer dikkat çekici olan da Türk, Ermeni ve aynı zamanda İsviçreli ve diğer uluslararası uzmanların da yer alacakları tarihsel boyuta ilişkin alt komisyonun kurulması maddesidir. Bunu Türkiye, Ermeni iddialarının bilimsel temelde araştırılacağı bir platform olarak görmüştür. Bu Türkiye'nin sürekli vurguladığı arşivlerimiz açık gelin konuyu açıkça tartışalım öneri-

²⁷⁵Elshad Aliyev, “Russian Analysts: Russian MFA Influenced by Armenian Diaspora”, <http://cbc.az/en/en/news/russian-analysts-russian-mfa-influenced-by-armenian-diaspora1499530169>, 8 Temmuz 2017, (Erişim Tarihi: 21 Eylül 2017).

²⁷⁶Renee D. Nevers, *Russia's Strategic Renovation*, Adelphi Paper, 289, Londra: International Institute for Strategic Studies, 1994.

²⁷⁷John W.R. Lepingwell, “Russian Military and Security Policy in the Near Abroad”, *Survival*, Cilt. 36, Sayı.4, 1994, s. 70-92.

²⁷⁸Naira Melkumian, “Armenia: Economy Hit by Georgian War”, *IWPR*, 16 Ekim 2008.

sinin protokollerde yer almış halidir.²⁷⁹ Ermenistan’ın önceliği Türkiye sınırının açılmasıydı ve Sarkisyan Dağlık Karabağ sorunundan bahsedilmeden bunun protokollerde yer almasını başarı olarak gördü. Dağlık Karabağ sorununa çözüm bulunmadan Türkiye’nin sınırı açacağı bir tablo Azerbaycan’ı rahatsız etti. Türkiye’den en üst düzeyde böyle bir durumun olmayacağı ifade edilse de kısa süreli bir güven bunalımı oluştu.²⁸⁰ Güvenliğini Rusya ile yaptığı ittifakta gören Ermenistan için de Türkiye-Azerbaycan stratejik ortaklığı tehdit olarak görülmektedir. Bu durum Ermenistan Milli Güvenlik Strateji Belgesi’nde açıkça vurgulanmıştır.²⁸¹ Türkiye Ermenistan sınırını Azerbaycan topraklarına yönelik süren işgaller sırasında 1993’te Kelbecer’in işgalinden sonra kapatmıştır. Bu nedenle Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden ve Azerbaycan topraklarının işgali sürerken sınırın açılması çelişkili olacaktı. Protokollere Ermeni diasporası tarih alt komisyonu maddesinden dolayı karşı çıktı. Özellikle Taşnaklara göre böyle bir komisyon “soykırım” ın uluslararası alanda tanınması çabalarına zarar verecekti. İddiaların üçüncü tarafların önünde tartışılmasıyla zemin kaybedeceğini gören diaspora Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan’ı eleştirdi. Ermenistan Anayasa Mahkemesi de protokolleri Ermenistan Anayasasına uygun bulmasına rağmen protokollerin uygulanmasının hiçbir şekilde Ermenistan Anayasası ve Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesiyle çelişmeyeceğini ve hiçbir Ermenistan yönetiminin “soykırımın” gerçekliğini inkâr edemeyeceğini ifade edince tarih alt komisyonu maddesinin içeriğini boşaltan bir yorum yapmış oldu.²⁸² Gelen baskılar karşısında Ermenistan Devlet Başkanı protokollerle ilgili süreci durdurdu.

Rusya’nın Türkiye ile Ermenistan arasındaki protokollere yaklaşımı ise Ağustos 2008 sonrası sürecin bir yansımasıdır. Ermenistan yönetiminin Rusya’nın iradesi dışında protokolleri imzalaması Rusya’ya olan bağımlılık dikkate alındığında çok zordur. Bu durumda Rusya da bir şekilde protokollerin imzalanmasını desteklemiş ya da en azından karşı çıkmamıştır. Ermenistan’da Ağustos 2008 sonrası ekonomik kriz hem Ermenistan yönetimine hem de Rusya’ya yönelen tepki ve gösterilere neden olmuştur. Bu durumda Ermenistan yönetiminin rahatlaması ve gündemin değişmesi Rusya’nın da çıkarına görülmüştür. Ayrıca Rusya protokollerle Türkiye ile ilişkilerinde sorun yaşayacak Azerbaycan’ı yanına çekmeyi hedeflemiştir. Böylece Gürcistan da tamamen yalnızlaşacaktır. Ermenistan ekonomisinde Rusya’nın etkinliği özellikle borçlardan dolayı ele geçirdiği işletmeler vasıtasıyla olmuştur. Bu nedenle Ermenistan ekonomisinin bir ölçüde rahatlaması Rusya’nın da istediği bir husustur. Rusya Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan arasında enerji köprüleriyle somutlaşan yatay eksenini zayıflatmak da istemiştir.²⁸³ Rusya politika ve enerji alanında etki sahasını zayıflatmak için bir şekilde engellemeye çalışmaktadır. OGAÖ ve Avrasya Ekonomik Birliği gibi oluşumlar Rusya’nın etki sahasını koruma amaçlıdır. Azerbaycan ve Türkmenistan gibi bu oluşumların dışındaki bölge ülkeleriyle de iyi ilişkiler kurmaya çalışmakla birlikte Rusya bunları kendi ekseninin de görmemektedir.²⁸⁴

Sonuçta protokol sürecinin yürümemesinden de bir şekilde Rusya faydalanmıştır. Ermenistan yönetimi gerek iç gerekse dış nedenlerle Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi ve sınır kapısının açılmasının çok zor olduğunu anlamıştır. Türkiye Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden sınırı açmayacak ve

²⁷⁹ Türkiye ve Ermenistan arasındaki protokollerin metni için bakınız, Türkiye Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/zurih-protokolleri-tr.pdf, (Erişim Tarihi 12 Ağustos 2017). Ayrıca bakınız, Ömer Engin Lütem, “Protokollerin İçeriği, (I, II, III)”, *Avrasya İncelemeleri Merkezi Günlük Bülten*, 7-8-9 Eylül 2009, <http://www.idizayn.com/avim/bultentekli.php?haberid=8954>, <http://www.avim.org.tr/bultentekli.php?haberid=9022>, <http://www.avim.org.tr/bultentekli.php?haberid=9065>, (Erişim Tarihi 12 Ağustos 2017).

²⁸⁰ Mina Muradova, “Azerbaijan: Turkish Prime Minister Offers Strong Support For Baku’s Position on Karabakh”, *EurasianInsight*, 13 Mayıs 2009, <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav051309a.shtml>, (Erişim Tarihi 22 Ağustos 2017).

²⁸¹ Ermenistan Milli Güvenlik Strateji Belgesi için bakınız, Ermenistan Savunma Bakanlığı internet sitesi, <http://www.mil.am/eng/index.php?page=49>. HarutiounKhachatryan, “Armenia Adopts A National Security Strategy”, *Central Asia-CaucasusInstitute*, 21 March 2007, <http://www.cacianalyst.org/?q=node/4476>, (Erişim Tarihi 23 Ağustos 2017).

²⁸² “ARF Issues Statement on Constitutional Court Ruling”, *ArmenianWeekly*, <http://www.armenianweekly.com/2010/01/13/arf-issues-statement-on-constitution-court-ruling/>, 13 Ocak 2010 ve bakınız <http://asbarez.com/76043/arf-issues-statement-on-protocols-court-ruling/>, 13 Ocak 2010, (Erişim Tarihi 22 Ağustos 2017). Ermenistan Anayasa Mahkemesi’nin karar metni için bakınız, <http://www.concourt.am/english/decisions/common/pdf/850.pdf>, (Erişim Tarihi 22 Ağustos 2017). Bakınız Kamer Kasım, “Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Protokollere Giden Süreç ve Sonrası”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 10. Yıl Özel Sayısı, 2011, s. 83-99.

²⁸³ Kamil Ağacan, “Ermenistan’la Protokoller ve Türkiye-Azerbaycan İlişkilerine Etkisi”, *21. Yüzyıl Dergisi*, <http://www.21yuzyildergisi.com/assets/uploads/files/150.pdf>, Kasım 2009, (Erişim Tarihi 25 Eylül 2017), s. 1-14.

²⁸⁴ Türkmenistan dış politikası için bakınız, Kamer Kasım, “Türkmenistan Dış Politikası”, Kamer Kasım (Ed.), *Türkmenistan*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016, s. 97-130

Ermenistan’da diasporanın da baskısıyla “soykırım” iddialarını tartışamayacaktır. Bu durum Ermenistan’ı daha fazla Rusya’ya itmiş ve Rusya’nın da Ermenistan’a daha rahat baskı yapmasına yol açmıştır. Nitekim bu süreç Rusya’nın oluşturduğu Avrasya Ekonomik Birliğine Ermenistan’ın üyeliğine yol açmıştır. Avrasya Ekonomik Birliğine üye olan Ermenistan’ın dış politikasının yönünü değiştirmesi ve Rusya’ya mesafeli bir tutum takınması beklenemez. Ermeniler arasında Avrasya Ekonomik Birliği’ne üyeliği Rusya ile stratejik ortaklığın doğal sonucu olarak görenler olduğu gibi bunun Ermenistan ekonomisine zararlı olacağı, Ermenistan’ın Rusya ile doğrudan sınırının olmadığı ve ticaretinde ağırlığın Avrupa Birliği üyesi ülkeler olduğu da ileri sürülmüştür.²⁸⁵

Rusya-Ermenistan ilişkileri bakımından Avrasya Ekonomik Birliği yeni bir aşamayı göstermektedir. Ermenistan’ın ilk iki Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan ve Robert Koçaryan’ın bazen denedikleri ve başaramadıkları Rusya’ya olan bağımlılığı azaltma girişimleri olmuştur. Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan’ın ise bu tarz bir politikayı deneme şansı kalmamıştır.²⁸⁶ Türkiye açısından bu durum ABD ve AB’nin Ermenistan Batıya yaklaşsın entegre olsun argümanı ile Türkiye’ye yönelik sınırı açma baskısının da anlamsızlaşması demektir. ABD ve AB’nin Türkiye-Ermenistan ilişkileri normalleşsin diye ileri sürdüğü diğer argüman olan diasporanın “soykırım” iddialarına yönelik faaliyetlerine karşı ellerinin güçlenmesi ise zaten rasyonel değildi. Diaspora, bir kimlik unsuru olarak gördüğü ve faaliyetlerinin merkezinde yer alan “soykırım” iddialarına yönelik politikasından Türkiye-Ermenistan ilişkileri normalleşti diye vazgeçmeyecektir. Ermenistan yönetimi için bölgesel sorunlar ve Dağlık Karabağ öncelikliyen, diaspora için “soykırım” iddiaları önceliklidir.²⁸⁷ Rusya’nın Ermenistan’la olan özel ilişkisinin Türkiye-Rusya ilişkilerindeki gelişmeyle Rusya’nın Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan’a baskı yapıp Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yardımcı olması gibi bir durum da gerçekleşmemiştir.²⁸⁸ Hatta Dağlık Karabağ sorununun çözümsüzlüğünün Rusya tarafından kullanıldığı ileri sürülmüştür.

Sonuç

Türkiye-Rusya ilişkileri enerji alanında işbirliği ve Türkiye’nin doğal gaz alımında ana ülke olarak Rusya’yı seçmesiyle önemli bir ivme kazanmıştır. Ancak ekonomik ilişkilerdeki gelişme iki ülke arasındaki bölgesel rekabet ve politika farklılıklarından kaynaklanan sorunları ortadan kaldırmamıştır. Türkiye ve Rusya bunun ekonomik ilişkileri etkilemesini önlemek için “kompartmanlaştırma” denen bir formülü geliştirdi. Ancak bunun da her zaman işlemediği görüldü. Moskova’nın Ermeni iddialarını desteklemesi ve Ermenistan’la kurduğu özel ilişki biçiminin rasyonelitesi tartışmalı olsa da Türkiye-Rusya ilişkilerine olumsuz yansımaları devam etmektedir. İki ülke ilişkilerinin iyi olduğu dönemlerde bile Rusya bu iki konuda bir politika değişikliğine gitmemiştir. Bunun en tipik örneği Rusya Devlet Başkanı Putin’in Nisan 2015’te Türkiye’nin daveti yerine Ermenistan’a gitmeyi tercih etmesidir. Duma’nın da 1995’teki kararında ısrar etmeye devam ettiği görülmektedir. Rusya’nın bu politikalarını sadece Ermeni diasporasının etkinliğine bağlamak resmin tamamını görememektedir. Rusya’da Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra kurumsallaşmaya başlayan diasporanın ABD ve AB ülkelerindeki kadar organize olduğu söylenemez. Üstelik Rus yönetimi ve Devlet Başkanı Putin’e herhangi bir politikanın Ermeni diasporası tarafından dikte ettirilmesi mümkün görülmemektedir. Bu durumda Moskova Sovyetler Birliği döneminde de görülen tarihsel refleklere dayanan bir politika izlemekte ve bu politikanın Rusya’nın çıkarlarıyla ne derece uyumlu olduğunu sorgulama ihtiyacı ise duymamaktadır.

Türkiye’nin Ermeni iddialarına yönelik uluslararası alandaki kararlı tutumu bilinmektedir. Ko-

²⁸⁵ İki farklı görüş için bakınız Harut Sassounian, “The West Must Offer Armenia Incentives Rather than Decry its Ties with Russia”, *The California Courier*, <http://www.thecaliforniacourier.com/the-west-must-offer-armenia-incentives-rather-than-decry-its-ties-with-russia/>, 14 Ekim 2014, (Erişim Tarihi 25 Eylül 2017). Babken Dergrigorian, “Armenia’s Membership in the EEU Raises More Questions than it Answers”, *Asbarez*, <http://asbarez.com/127993/armenias-membership-in-the-eeu-raises-more-questions-than-it-answers/>, 17 Ekim 2014 (Erişim Tarihi 25 Eylül 2017).

²⁸⁶ Ter-Petrosyan ve Koçaryan dönemi Ermenistan dış politikası için bakınız, Kamer Kasım, “Armenia’s Foreign Policy: Basic Parameters of the Ter-Petrosyan and Kocaryan Era”, *The Review of Armenian Studies*, Vol. 1, Issue 1, 2002, p. 90-104.

²⁸⁷ Kamer Kasım, “Ermenistan Dış Politikasında Devlet Dışı Bir Aktör Olarak Diasporanın Rolü”, Tayyar Arı ve Ferhat Pirinççi (Der.), *VIII. Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi, Küresel ve Bölgesel Sistemde Devlet ve Devlet Dışı Aktörler*, Bursa: Dora Yayıncılık, 2016, s. 341-362.

²⁸⁸ Dağlık Karabağ sorunu için bakınız, Kamer Kasım, “The Nagorno-Karabakh Conflict From Its Inception To The Peace Process”, *Armenian Studies*, Issue 2, June-July-August, 2001, p. 170-185.

nunun bilimsel platformda tartışılmasını destekleyen Türkiye, tek taraflı ve gerçeklerle bağdaşmayan yaklaşımlara karşı tepki göstermektedir. Bunun Rusya'ya yönelik en somut örneği Dışişleri Bakanlığı'nın Rusya Devlet Başkanı Putin'in Erivan'da 2015'te yaptığı konuşmaya karşı yayınladığı açıklamada görmek mümkündür. Rusya'nın Ermenistan'la olan yakınlığı ve Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan topraklarının işgalinin devam etmesi karşısında Ermenistan'a baskıda bulunmaması, dondurulmuş çatışma durumu devam ettiğinden riskli bir durumdur. OGAÖ üyesi olan Ermenistan ayrıca Avrasya Ekonomik Birliğine de girmiştir. Dağlık Karabağ sorununda Ermeni kuvvetlerin ateşkes ihlalleri sıcak çatışma olasılığını gündemde tutmakta ve bölge ülkelerinin karşı karşıya gelmesi ihtimali bulunmaktadır.

Türkiye-Rusya ilişkilerinde Ermeni iddiaları ve Ermenistan boyutu sürekli sorun oluşturmaktadır. Rusya'nın politikası değişmedikçe veya Kafkasya'daki sorunlar devam ettikçe bu iki konunun ikili ilişkilere zarar vermeye devam edeceği söylenebilir. Rusya'nın uluslararası sistemde oluşan yeni dengelere ve bölgesel gelişmelere uygun olarak dış politikasını yeniden ele almaya ihtiyacı vardır. Türkiye ve Azerbaycan'la ilişkilerin Ermenistan'la ilişkilerden daha önemli olduğu açıkken bu iki ülkeyle ilişkilerini Ermenistan'ın irredentist politikasına feda etmesi Rusya'nın çıkarına değildir. Ermeni iddiaları konusunda Türkiye'nin arşivleri açıktır ve iddiaların asılsızlığı ortaya konmuştur. Dağlık Karabağ sorununda ise açık bir işgal söz konusudur ve sorun çözülmeden Kafkasya'da istikrarın sağlanması mümkün değildir. Rusya'nın Dağlık Karabağ sorununun çözümü için Ermenistan'la olan bağları ve Ermenistan'ın bu ülkeye bağımlılığından dolayı elinde yeterli araçları vardır. Kafkasya'nın istikrar ve barış alanı olması iki bölgesel güç olan Türkiye ve Rusya'nın ilişkilerinin sağlıklı bir zeminde yürütmesine ve işbirliğine bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Ağacan, Kamil, “Ermenistan’la Protokoller ve Türkiye-Azerbaycan İlişkilerine Etkisi”, *21. Yüzyıl Dergisi*, <http://www.21yuzyildergisi.com/assets/uploads/files/150.pdf>, Kasım 2009, s. 1-14.
- Aliyev, Elshad, “Russian Analysts: Russian MFA Influenced by Armenian Diaspora”, <http://cbc.az/en/en/news/russian-analysts-russian-mfa-influenced-by-armenian-diaspora1499530169>, 8 Temmuz 2017.
- Baştürk, Levent, “Turkey’s Policy towards Ukraine: Crimean Crisis”, *World Bulletin*, <http://www.worldbulletin.net/servisler/haberYazdir/132095/haber>, 2 April 2014.
- Blacer, Adam, “Turkey and Ukraine, The End of the Love Affair?”, *New Eastern Europe*, <http://www.neweasterneurope.eu/articles-and-commentary/2124-turkey-and-ukraine-the-end-of-the-love-affair>, 19 September 2016.
- Cabbarlı, Hatem, “Rusya’daki Ermeni Diasporası Oluşumu ve Faaliyetleri”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001, s. 131-152.
- Dergigorian, Babken, “Armenia’s Membership in the EEU Raises More Questions than it Answers”, *Asbarez*, <http://asbarez.com/127993/armenias-membership-in-the-eeu-raises-more-questions-than-it-answers/>, 17 Ekim 2014.
- Kasım, Kamer, “The Impact of Turkish-Russian Normalization Process to Security of the Black Sea”, *V. International Blue Black Sea Congress Proceedings* Alaeddin Yalçınkaya, Arzu Al ve Hakan Mehmetcik (Ed.) İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, Mart 2017, s. 396-405.
- Kasım, Kamer, “Türkmenistan Dış Politikası”, Kamer Kasım (Ed.), *Türkmenistan*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016, s. 97-130.
- Kasım, Kamer, “Ermenistan Dış Politikasında Devlet Dışı Bir Aktör Olarak Diasporanın Rolü”, Tayyar Arı ve Ferhat Pirinççi (Der.), *VIII. Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi, Küresel ve Bölgesel Sistemde Devlet ve Devlet Dışı Aktörler*, Bursa: Dora Yayıncılık, 2016, s. 341-362.
- Kasım, Kamer, “Armenia’s Foreign Policy: Small State Irredentism”, *Review of Armenian Studies*, No. 25, 2012, p. 133-150.
- Kasım, Kamer, “Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Protokollere Giden Süreç ve Sonrası”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 10. Yıl Özel Sayısı, 2011, s. 83-99.
- Kasım, Kamer, “Russian-Armenian Relations: Strategic Partnership or Hegemonic Domination”, *The Review of Armenian Studies*, Vol. 1, No. 2, 2003, p. 25-35.
- Kasım, Kamer, “The Transportation of Caspian Oil and Regional Stability”, *Journal of Southern Europe and The Balkans*, Vol. 4, No. 1, Mayıs 2002, p. 36-45.
- Kasım, Kamer, “Armenia’s Foreign Policy: Basic Parameters of the Ter-Petrosyan and Kocaryan Era”, *The Review of Armenian Studies*, Vol. 1, Issue 1, 2002, p. 90-104.
- Kasım, Kamer, “The Nagorno-Karabakh Conflict From Its Inception To The Peace Process”, *Armenian Studies*, No 2, Haziran-Temmuz-Ağustos, 2001, p. 170-185.
- Khachatrian, Harutioun, “Armenia Adopts A National Security Strategy”, *Central Asia-Caucasus Institute*, 21 March 2007, <http://www.cacianalyst.org/?q=node/4476>.

- Lepingwell, John W.R, “Russian Militaryand Security Policy in theNearAbroad”, *Survival*, Cilt. 36, Sayı.4, 1994, s. 70-92.
- Libaridian, Gerard J, *Ermenilerin Devletleşme Sınavı, Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüşü*, (The Challenge of Statehood. Armenian Political Thinking Since Independence), İstanbul: İletişim, 2000.
- Lütem, Ömer Engin, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 51, 2015, s. 137-142.
- Lütem, Ömer Engin, “Protokollerin İçeriği. (I, II, III)”, *Avrasya İncelemeleri Merkezi Günlük Bülten*, 7-8-9 Eylül 2009, <http://www.idizayn.com/avim/bultentekli.php?haberid=8954>,
<http://www.avim.org.tr/bultentekli.php?haberid=9022>,
<http://www.avim.org.tr/bultentekli.php?haberid=9065>.
- Muradova, Mina, “Azerbaijan: Turkish Prime Minister Offers Strong Support For Baku’s Position on Karabakh”, *EurasiaInsight*, 13 Mayıs 2009, <http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav051309a.shtml>.
- Melkumian, Naira, “Armenia: Economy Hit by Georgian War”, *IWPR*, 16 Ekim 2008.
http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/zurih-protokolleri-tr.pdf.
- Nevers, Renee D, *Russia’s Strategic Renovation*, AdelphiPaper, 289, Londra: International Institute for Strategic Studies, 1994.
- Sassounian, Harut, “The West Must Offer Armenia Incentives Rather than Decry its Ties with Russia”, *The California Courier*, <http://www.thecaliforniacourier.com/the-west-must-offer-armenia-incentives-rather-than-decry-its-ties-with-russia/>, 14 Ekim 2014.
- Trenin, Dmitri, “Turkey and Russia”, <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/49123>, 17 Ağustos 2012.
- İnternet Siteleri**
- “Turkey’s Energy Profile and Strategy”, *Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs*, <http://www.mfa.gov.tr/turkeys-energy-strategy.en.mfa>.
- “Turkey and Russia May Develop Turkish Stream Infrastructure Together”, *Hurriyet Daily News*, <http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-russia-may-develop-turkish-stream-infrastructure-together.aspx?pageID=238&nID=102566&NewsCatID=348>, 7 August 2016.
<http://www.akkunpp.com/index.php?lang=en>.
- “Peace Plan Signed, But Russian Forces Appear to Advance”, *EurasiaInsight*, 15 Ağustos 2008, http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav101008_pr.shtml.
- “Relations between Ukraine and Turkey”, <http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-ukraine.en.mfa>,
<http://moskova.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=219659>.
- “Büyük Tehdit Rusya ile Ermenistan Ortak Ordusu”, *AVİM*, <http://avim.org.tr/tr/Bulten/BUYUK-TEHDIT-RUSYA-ILE-ERMENISTAN-IN-ORTAK-ORDUSU>, 31 Temmuz 2017.
- Dışişleri Bakanlığı’nın açıklaması, “No: 129, 24 Nisan 2015, Rusya Federasyonu’nun 1915 Olaylarına Yaklaşımı Hk.”, <http://www.mfa.gov.tr/no-129-24-nisan-2015-rusya-federasyonu-nun-1915-olaylarina-yaklasimi-hk.tr.mfa>.
- “ARF Issues Statement on Constitutional Court Ruling”, *Armenian Weekly*, <http://www.armenianweekly.com/2010/01/13/arf-issues-statement-on-constitution-court-ruling/>, 13 Ocak 2010.
<http://asbarez.com/76043/arf-issues-statement-on-protocols-court-ruling/>, 13 Ocak 2010.
<http://www.concourt.am/english/decisions/common/pdf/850.pdf>.

RUSLARIN TÜRKİYE'YE GELME NEDENLERİ

Nihal ARICAN KAYGUSUZ*
Tülin KARADEMİR **
Kurtuluş Yılmaz GENÇ***

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Rusların Türkiye'ye gelme nedenlerikonusunu ortaya koymak ve ilgili literatüre katkıda bulunmaktır. Çalışmanın veri kaynakları kitaplar, makaleler, dergi, gazete, televizyon haberleri ve Türkiye'deki Ruslara uygulanan anketler formudur. Çalışma, hem literatür taraması hem de alan araştırması ile elde edilen verilerin analizi ile ulaşılan sonuçları içermektedir. Anket çalışması ile elde edilen veri kümesi çeşitli istatistik yöntemlerle test edilmiştir.

Türkiye-Rusya ilişkileri kapsamında; ülkemize turistik amaçlı, evlilik amaçlı ve çalışma amaçlı Rusya'dan gelen vatandaşların ülkeler ve kişiler açısından çok boyutlu incelenmesi gerektiği düşünülmüş ve bu bağlamda yapılan çalışmalar sadece tek boyutlu (sadece turistik, sadece evlenme amaçlı gibi) incelemelerle sınırlı kaldığı için, aslında ülkemizde evlilik yapan Rusların turistik gezi sırasında eşiyile tanışmış olabileceği veya ülkemizi çok sevip çalışma amaçlı kalmak istedikleri dolayısıyla bunların detaylı incelenmesi gerektiği varsayımı yazarların hareket noktası olmuştur.

Araştırma sonucunda, turistik, çalışmaamacıyla ya da evlilik için Türkiye'ye gelen Ruslara ilişkin ilginç bulgulara ulaşılmıştır. Turistik amaçla gelen Rusların özellikle Türkiye'de beğendiği ve hatta yerleşmek istediği şehirler belirlenmiş ve görüşmelerde sebepleri öğrenilmiştir.Çalışma hayatında neden Türkiye'de yaşamayı ve çalışmayı tercih ettikleri belirlenmiş, sonuçlara ulaşılmıştır. Evlilik konusunda Türk erkeklerine ve kadınlarına bakış açıları değerlendirilmiş ve özellikle Rus kadınlarının Türk erkeklerini tercih etme nedenlerinden bahsedilmiştir.

Çalışma, Türk-Rus ilişkilerinde 'insan' unsurunu ele almasıyla farklıdır ve özellikle bu yönüyle katkıda bulunacaktır. Amacımız çalışmanın gelecek dönemlere katkı sağlamasıdır.

GİRİŞ

Aynı coğrafyada yaşayan iki toplum olarak Türkler ve Ruslar tarih boyunca hep yakın ilişki içerisinde olmuşlardır. Bu ilişki dönemlere göre olumlu ya da olumsuz nitelikler taşımıştır. Bir başka ifadeyle; zaman zaman savaşlar, zaman zaman da dostluklar ön plana çıkmıştır. Ancak; ilişkinin türü ya da şekli ne olursa olsun iki toplum da birbirlerinden etkilenmiştir.

Günümüzde, 105.000'lerle ifade edilen 'Rus gelin' sayısı böyle bir etkileşim ve yakınlaşmanın sonucudur. Bir başka ifade ile iki toplum birbirlerine benzemektedirler. Bu durum, Rusların Türkiye'de ya da Türklerin Rusya'da çok çeşitli faaliyetlere girişmelerinde temel nedenlerdendir. Diğer taraftan, Rusya içerisinde milyonlarca Türk asıllı Rus vatandaşı yaşamaktadır. Türklere ait onlarca özerk bölge Rusya içerisinde yer almaktadır. Yine, Orta Asya ya da Kafkasya'daki Türk asıllı bağımsız devletler yüzlerce yıldır Rus etkisine açıktırlar ve bu durum da yine 'Türkler' ve 'Ruslar'ı yakınlaştırmaktadır.İki toplum arasındaki ilişkilerin niteliğini belirleyen unsurların demografik benzerlikleri kadar, demografik farklılıkları olduğu da açıktır. Örnek olarak, her iki ülkedeki kadın ya da erkeklerin toplam nüfusa oranlarının 'insani ilişki'lerin içeriğini belirleyen temel nedenlerden biri olduğu ifade edilebilir. Bu çalışmada, Rusların Türkiye'ye geliş nedenleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Aşağıda, altbaşlıklar şeklinde bu nedenler ortaya konmuştur.

* Nihal ARICAN KAYGUSUZ (Giresun Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi nicem_kaygusuz@hotmail.com)

** Tülin KARADEMİR (Giresun Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi, tulinnal@gmail.com)

***Kurtuluş Yılmaz GENÇ (Giresun Üniversitesi Öğretim Üyesi, kyilmazgenc@gmail.com)

RUSLARIN TÜRKİYE'YE GELME NEDENLERİ

✚ Turistik Amaçlı:

Rusya'nın soğuk ikliminden kaçıp, yaz aylarında deniz, kum, güneş üçlüsünü tercih eden turistler geldiklerinde ortalama 7-15 gün kalarak, özellikle tur paketi, otellerdeki her şey dahil sistemleri istemektedir. Her şey dahil sistemin içeriğine, hizmet kalitesine ve aquapark, disko, animasyon gibi etkinliklerin varlığına özellikle dikkat etmektedirler (<http://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/334289-turkiyeyi-hangi-turist-niye-tercih-ediyor>).

Rus turistlerin tatil için yer seçiminde ilk sırada Türkiye'yi tercih etme sebepleri şöyle sıralanabilir: İlk olarak, fiyat uygunluğu, iklim (deniz-kum-güneş), kültürel değerler olarak sıralanmaktadır. Diğer önemli kriterler ise; coğrafi yakınlık, ilgi çekici farklı tatil, tarihi mekanların varlığı, halkın/ personelin turistlere yaklaşımı, çocuklu ailelerin tatiline uygunluk, servis ve hizmet kalitesi, turistik sezon, vize kolaylığı, bilinirlik ve daha önceki deneyimler, yöresel mutfak ve Rusça bilen personel varlığı, otel ve tesislerin hijyenik oluşu sıralanabilir. Türkiye Rus turistlerin gözünde medeni bir destinasyon merkezi konumundadır (<http://www.turizmajansi.com/haber/rusya-federasyonu-pazar-raporu-2-h6774>).

Rusya Federal Turizm Ajansı Basın Sözcüsü İrina ŞEGOLKOVA; “ Avrupa ülkelerinden hiç birinde turistlere Türkiye’de olduğu kadar sorumlu bir yaklaşım gösterilmiyor.” demiştir.

Rus turistlere Türkiye ile ilgili çağrışımlar sorulduğunda; güneşli, eğlenceli, pitoresk, dostane, rahatlatıcı, Akdenizli ve kendine özgü olarak şekillenmektedir (<http://www.milliyet.com.tr/yabanciturlistlerin-gozuyle-turkiye-pembelar-detay-seyahattatil-1435664/>).

Rusların, Türkiye’de tatil için tercih ettikleri yerler sırasıyla; Antalya, Muğla, Marmaris, Bodrum, Kuşadası, İstanbul’dur.

Rus Mobaly Turizm Seyahat Acentesi sahibi Andrey BARANOV; tatile gönderdikleri Rus turistler üzerinde yaptıkları yüz yüze anket çalışmasına göre Rusların Türkiye’de en fazla yaşamak istedikleri yerin Antalya olduğunu söylediklerini ve özellikle Antalya’nın Kemer, Alanya, Manavgat ilçeleri ve beldesi olan Side’de yaşamayı düşündüklerini söylemiştir (<http://www.sabah.com.tr/turizm/2012/03/13/rusların-tek-tercihi-bu-sehir>).

Rus Turizm Uzmanı Zeyma Gayrimenkul Danışmanı Asım BAŞTUĞ da Rusların en fazla ev aldığı yerin Antalya olduğunu, bu şehre artık Rusların sadece turistik amaçlı değil, yaşamak, yerleşmek, ev almak amacıyla geldiklerini söylemiştir.

Mircalol HUSANOV; “ İki ülke insanların kültürleri farklı olsa da çok iyi anlaşabildiklerini, uyum sorunu yaşamadıklarını” söylemiştir. Bu yüzden Türk- Rus evliliklerinin her geçen yıl artış gösterdiğini ve tatil amaçlı gelen ülkemizde kalıcı durumlar yaşandığını göstermektedir (http://turkiyeturizm.com/news_print.php?id=8712).

08.09.2016 da Rusya Federasyonu Turizm Federal Ajansı Resmi İstatistik Raporuna göre; 2013 yılında Türkiye’ye 3.078.563, 2014 yılında 3.278.405, 2015 yılında 2.665.842, 2016 yılında ise Rus turist sayısında % 93 azalma görülmüştür. 2015 yılındaki orandan sonra bu sayının 232 binlere düşmesi Türkiye için kötü bir durum niteliğindedir. Fakat Türkiye 2017 yılında bu durumu toparlayacak ve tekrar ilk sıralarda talep edilen destinasyon merkezi konumuna gelecektir (<https://www.turizmajansi.com/haber/rusya-federasyonu-pazar-raporu-h6736>).

Rusların Türkiye’ye gelerek burada kalma, göç etme, yerleşme eğilimleri bazı nedenlere bağlanabilir: Ekonomik nedenler; Rusya ile Türkiye karşılaştırıldığında, Türkiye’de ücretlerin daha fazla, çalışma koşullarının daha iyi, yaşamın daha ucuz olması öne çıkar.

Sosyal nedenler olarak; sosyal olanakların daha elverişli olması, aile bağlarının kuvvetli olması, akrabalık ilişkilerine önem verilmesi, arkadaşlık bağları verilebilir.

Coğrafi nedenler ise; Rusya’ya yakınlık (max 3 saat uçuş), iklim koşullarının iyiliği, çevrenin güzelliği olarak sıralanabilir.

- Çalışmamızda elde ettiğimiz verileri destekler nitelikteki 2017 Temmuz-Ağustos döneminde ülkemizi ziyaret eden Ruslara uygulanan anket sonuçlarımızın frekans dağılımları incelendiğinde elde edilen verilerin yorumları şöyle yapılmıştır.

17 Kadın, 13 Erkek toplam 30 kişiye uygulanan ankette ortalama yaş aralığı 21-30 ile 45-56’dır. 10 kişi evli, 20 kişi bekâr olan turist ile görüşülmüş ve bu kişilerin eğitim durumlarına bakıldığında 5 kişi lise mezunu, 20 kişi üniversite mezunu, 5 kişi yüksek lisans mezunu olduğu verilerine ulaşılmıştır. Bu kişilerde ortalama 10 kişide çocuk olmadığı, 10 kişide 1 çocuk, 10 kişide 2 çocuk olduğu tespit edil-

miştir. Rusya’da yaşadıkları yer sorulduğunda 17 Moskova, 5 St. Petersburg, 3 Kazan ve 5 diğer cevaplar alınmış, Türkiye’de en beğendikleri nedir denildiğinde ise alınan cevaplar; 10 kişi yemek özellikle kebab cevabını vermiştir; 7 kişi mevsim (deniz-kum-güneş), 7 kişi kültür, doğa, tarihi yerler derken 6 kişi ise Türk insanının misafirperverliği ve sıcakkanlılığını ilk sıraya koymuştur. Ülkemizi ziyaret etme sıklıkları sorulduğunda ise 21 kişi daha önce 2-3 defa gelmiş, 7 kişi ilk defa, 2 kişi ise 4 defa ve üstü gelmiştir.

➤ Açık uçlu sorularımıza verilen cevaplar da şöyle özetlenmiştir:

Hangi dönemlerde tatile çıkarsınız?	Sıklık	%
İlkbahar	4	13
Yaz	19	64
Sonbahar	3	10
Kış	4	13
Tatilinizi nasıl organize edersiniz?	Sıklık	%
Seyahat Acentesi	23	77
Arkadaş Tavsiyesi	7	23
Tatil yeri seçiminde etkili olan kaynaklar nelerdir?	Sıklık	%
Seyahat Acentesi	20	40
Arkadaş Tavsiyesi	18	36
İnternet	7	14
Broşür	5	10
Konakladığınız işletmenin türü nedir?	Sıklık	%
5 yıldızlı	23	77
3-4 yıldızlı	7	23
Tatil için Türkiye’yi tercih etme nedenleriniz nelerdir?	Sıklık	%
Ucuzluk	19	21
Misafirperverlik	17	19
Kültür, doğa, tarih	16	18
Alışveriş olanağı	15	17
Tesis ve hizmet kalitesi	12	13
Eğlence imkânı	11	12

30 turist ile yapılan anket çalışmasının açık uçlu sorularına verilen cevaplar yukarıdaki tabloda yüzdelik olarak gösterilmiştir. Görüldüğü üzere genel olarak yaz dönemini tercih etmektedirler. Çünkü yaşadıkları ülkenin soğuk iklime sahip olması ve Türkiye’yi deniz- kum- güneş üçlüsü olarak tanımaları en büyük etken olarak söylenebilir. Tatil organizasyonunu daha çok acentelerle yapmaktadırlar ve daha önce ülkemize gelmiş olan arkadaşlarından da fikir alarak ülkemizde tatil yapmak tercih sebepleri olmuştur.

Konaklamak için acentelerin sunduğu paketlerde özellikle 5 yıldızlı olan otelleri tercih ettikleri görülmüştür. Tatil için Türkiye’yi tercih etme nedenlerine tekrar değinmek gerekirse sizin için ilk üç sebep nedir dediğimizde verilen hizmetin kaliteli olduğu kadar ucuz olması, bunun yanı sıra Türk halkının misafirperverliği, Türkiye’nin kültürel, doğal ve tarihi güzelliği, alışveriş ve eğlence imkânları söylenebilir.

Rus turistlere yöneltilen ‘Türkiye’deki tatilinizden memnun kaldınız mı? Tekrar gelmeyi düşünür müsünüz?’ Sorularına cevaben genel olarak memnuniyetlerini ve tekrar gelmeyi düşündüklerini söylemişlerdir. Türkiye’de tatil yapmayı başkalarına da tavsiye eder misiniz diye bir soru yönelttiğimizde ise ortalama % 85’i evet derken % 15’lik kısım ise belki diye cevap vermiştir.

🚦 Çalışma Amaçlı:

SSCB’nin dağılmasıyla ekonomik çöküşe giren Rusya’dan ülkemize çok sayıda Rus vatandaşı gelmiştir (kosbed.kocaeli.edu.tr/sayi6/duman.pdf).

Yapılan çeşitli anketler incelendiğinde Türkiye’de daha az zamanda, daha az çaba sarf ederek, daha çok para kazanmaları en büyük sebep olarak karşımıza çıkmıştır. Genelde ev almış, iş yeri açmış ve sanatsal olarak ilgi duydukları faaliyetleri geliştirici kurslara katılarak ilerlettikleri yeteneklerini sanat

okulu açarak veya özel ders vererek iş yaşamına döndürmüşlerdir.

Rus kadınlarının ülkemizdeki çalışma alanlarından bazıları; tur acentelerinde müşteri temsilcisi veya müdürü, Spa merkezi sahibi, otel müdürlüğü, restoran sahibi, gazete sahibi, sanat okulu sahibi gibi alanlardır. (http://www.sabah.com.tr/galeri/yasam/antalyanin_rus_patroniceleri/5).

- Çalışmamızda elde ettiğimiz verileri destekler nitelikteki 2017 Temmuz-Ağustos döneminde ülkemize çalışma amaçlı gelmiş olan Ruslara uygulanmış olan anket sonuçlarımızın frekans dağılımları incelendiğinde elde edilen verilerin yorumları şöyle yapılmıştır:

20 Kadın 20 Erkek toplam 40 kişiye uygulanan ankette ortalama yaş aralığı 21-38 arasındadır. 15 kişi evli, 25 kişi bekâr çalışan Rus vatandaşı ile görüşülmüş ve bu kişilerin eğitim durumlarına bakıldığında 20 kişi lise, 15 kişi üniversite, 3 kişi yüksek lisans, 2 kişi ilkökul eğitimi almış olduklarını söylemişlerdir. Çocuk sayısı ile ilgili ulaşılan verilere göre ise 20 kişi çocuk sahibi değil, 10 kişide 1 çocuk, 5 kişide 2 çocuk, 5 kişide 3 ve üzeri çocuk sahibi olduğunu söylemişlerdir. Rusya’da yaşadıkları şehir sorulduğunda, 7 kişi Moskova, 10 kişi St. Petersburg, 15 kişi Volgograd, 5 kişi Kazan ve 3 kişi Nijniy Novgorod demiştir. Türkiye’de en beğendikleri nedir diye sorulduğunda ise alınan cevaplar; 10 kişi yemek, 8 kişi mevsim (deniz-kum-güneş), 12 kişi kültür, doğa, tarihi yerler derken 10 kişi ise Türk insanının misafirperverliği ve sıcakkanlılığı demişlerdir. Daha öncelerde ülkemizi ziyaret etme sıklıkları sorulduğunda ise 24 kişi daha önce 2-3 defa geldiklerini, 16 kişi ise 4 defa ve üstü gelişlerinde kalma kararı verdiklerini söylemişlerdir.

- Açık uçlu sorularımıza verilen cevaplar da şöyle özetlenmiştir:

Ülkemize ilk nasıl geldiniz?	Sıklık	%
Çalışma amaçlı	30	75
Turistik amaçlı	7	17
Evlilik amaçlı	3	8
Ne zamandır Türkiye’de çalışıyorsunuz? İşiniz sezonluk mu?		
2-5 yıl	22	55
5-8 yıl	10	25
8 ve üstü	8	20
Sezonluk değil	34	85
Sezonluk	6	15
Türkiye’de nasıl iş buldunuz?		
Kendim	20	50
Arkadaşım	10	25
İnternet	9	22
Ajans	1	3
Türkiye’de çalışmanıza sebep olan etken nedir?		
Para	27	67
Türk insanı	10	25
Başka seçenek yoktu	3	8
Türkiye’yi tercih etmenizdeki etkili olan sebepler nelerdir?		
Eğlence imkânı	30	25
Türk insanının misafirperverliği ve sıcakkanlılığı	22	18
Kültürel uyum	20	17
Temiz çevre	19	16
Doğa-Tarih	17	14
Alışveriş imkânı	12	10

Rusya’dan ülkemize gelen vatandaşlardan 40 kişiye uygulanan anket sonuçlarına göre 30 kişinin çalışma amaçlı gelip, 7 kişinin turist olarak gelip şartların daha iyi olduğunu görerek kaldığı, 3 kişinin de evlilik amaçlı gelip çalışmaya başladığı verilerine ulaşılmıştır.

Ne zamandır Türkiye’de çalışıyorsunuz sorusuna verilen cevaplardan 2 ile 5 yıl arasında olan 22 kişinin, 5 ile 8 yıl arasında 10 kişinin, 8 ve üstü yıl seçeneğinde 8 kişinin olduğu verilerine ulaşılmış ve

gelen Rus vatandaşlarından 34 kişinin sezonluk çalıştığı, 6 kişinin de kalıcı işlerde olduğu belirlenmiştir. Türkiye’de nasıl iş buldunuz sorusuna verdikleri cevaplardan kendisinin bulunduğunu söyleyen 20 kişi iken, “arkadaşım aracılığıyla buldum” cevabını veren 10 kişi, “internetten buldum” cevabını veren 9 kişi, ajans aracılığıyla buldum diyen 1 kişi olmuştur.

Türkiye’de çalışmanıza sebep olan etken nedir sorusuna para cevabını veren 27 kişi, “Türk insanı” diyen 10 kişi, “başka seçenek yoktu” diyen 3 kişi olmuştur. Bu oranlardan anladığımız şu ki Türkiye’de çalışan Rus vatandaşların kendi ülkelerinden fazla kazanç sağladığı ve hayat şartlarının bizim ülkemizde daha iyi ve kolay olduğudur.

Türkiye’yi tercih etmenizdeki etkili olan sebepler nelerdir diye bir soru sorduğumuzda sunulan seçeneklerden tercih ettikleri özellikle Türkiye’nin eğlence imkânlarının fazlalığı, Türk insanının sıcaklığı ve misafirperverliği, kültürel uyumu ilk sıralarda yer almaktadır. Yüzdelik oranlarına bakıldığında anlaşılacağı üzere ülkemizin birçok cazip yönünün olduğu ve Rus vatandaşların bu yönlerden etkilenecek ülkemizi tercih ettikleri görülmektedir.

✚ Evlilik Amaçlı:

Tarih boyunca ülkemiz Rus geliniyle iki defa karşılaşmıştır.İlki 1920’lerde Rus devriminden sonra gelenler (geriye çok az hatıra kalmıştır), ikincisi SSCB’nin dağılmasıyla 1991 sonrası yoğun şekilde artarak devam eden gelinlerdir. Sovyet sistemin çöküşüyle ortaya çıkan yıkımda Rus kadınlar derin politik, ekonomik ve sosyal sorunlar nedeniyle işsizlik ve yoksullukla karşı karşıya kalmış daha iyi bir yaşam için geçim arayışına girmişlerdir. Bu şekilde daha çok kıtlıktan, savaştan geldikleri için daha hırslı, iş konusunda fazla seçici olmadan buldukları her işte çalışarak hayatlarını devam ettirmişlerdir. Ülkemize gelerek evlilik gerçekleştiren Rus kadınları daha çok tatil için geldikleri esnada eşleriyle tanışmışlardır. Diğer tanışma şekilleriyse internet üzerinden (Rus-Türk evlilikleri için oluşturulmuş siteler bile mevcut) ve çalışma amaçlı gelip ülkemize yerleşip eşleriyle çalışma ortamı veya sosyal çevrelerinden tanışarak evlenme şeklinde sıralanabilir.

Yapılan araştırmalara göre 2017 yılında ülkemizde 105 binin üzerinde Rus gelinin olduğu saptanmıştır. Ayrıca Rusya Federasyonu Antalya Başkonsolosu Aleksey Şivanov 2015 verilerine göre; Antalya’da 38 bin Rus yaşadığı bunların 13 bin civarında Türk vatandaşı olup, 25 bininin oturma iznine sahip, 12 bin dolaylarında Rus-Türk evliliği olduğunu bildirmiştir.

90’lar sonrası vize ve oturma şartlarındaki elverişli değişiklik, karşılıklı olarak turistik bağların kuvvetli olması, Türkiye’nin iklimine ve doğal güzelliklerine hayran kalmaları gibi sebeplerle sayıları artarak devam eden ve ülkemizde evlilik gerçekleştiren Rus kadınları Türkiye’yi ve Türk erkeğini tercih etme sebeplerini; kadına önem vermeleri, mert bulmaları, Rus erkekleri gibi ilgisiz, pasif, kaygısız olmamaları, aile ve çocuk kavramına saygılı olmaları, sorumluluk bilinci gelişmiş, kötü alışkanlıkları yok veya az olması, kibarlık yapıp hediye vermeyi iyi bilmeleri, Türkiye’yi yaşanması çok güzel bulmaları ve Türk insanını yardım sever, cana yakın ve kaynaşması çok kolay bulmaları şeklinde sıralanabilir.

Diğer taraftan Türk erkeğinin Rus kadının tercih etme sebeplerini sıralarsak; fiziksel güzellikleri (beyaz ten, sarı saç, mavi göz, uzun ve biçimli vücut), eğitilmiş ve kültürlü olmaları, bakımlı ve kadın(sı) olmaya her koşulda önem vermeleri, kendileriyle barışık ve kompleksiz olmaları, özgür olmaları, ev işlerinde usta olmaları, aile hayatını düzenlemede ve çocuk bakmadan fedakâr davranmaları, Türkiye’yle kolay uyum kurup, dil ve geleneklere kısa sürede adapte olmaları şeklinde dir (<http://t24.com.tr/haber/rus-kadini-ile-turk-erkegi-birbirinin-aynasinda-neleri-iyi-neleri-kotu-buluyorlar.266930>).

Evliliklerdeki problemler ise yapılan görüşmeler ve araştırmalar ışığında; Rus kadını açısından bakıldığında; genelde Türk erkeğinin kıskançlığı, kadını mülkiyeti gibi görüp sınırlama kısıtlama getirmeleri, akrabaların özellikle annelerin fazlaca ailenin içinde ve müdahaleci olmaları, dini ve geleneksel baskıların yoğun olması, Türk erkeklerinin eğitime, sanata, kültüre yeterince önem vermemeleri, Türk erkeği açısından bakarsak; Rus kadının fazla bağımsız davranması, eşlerin aile büyükleriyle yaşadıkları sorunlar, dini sorunlar, yeni tanıştıkları insanlarla ilişkilerin mesafelerini ayarlayamaması, fazlaca doğal davranması, sevgisinin azaldığını hissettiğinde sadık kalma zorunluluğu hissetmeden Türk kadınına göre daha kolay vazgeçmesi, belli bir noktadan sonra aşışılama, eşlerini hor görme eğilimlerinin fazla olması şeklinde sıralanabilir (<http://t24.com.tr/haber/turk-erkekleri-guvensiz-oldugu-icin-kiskanc-turk-kadinalari-ise-erkekleri-bunaltiyor.266658>).

Ülkemizde evlilik gerçekleştirip çeşitli sebeplerle boşanan Rus kadınlarıyla yapılan görüşmeler incelendiğinde; Türkiye’de boşanmaya karşı sert bir tutum sergilendiği, ayrılmak çok önemli ve olmaması

gereken bir konuymuş gibi görüldüğü, geldikleri ülkeye kıyasla kültür ve eğitim imkânları bulmada zorlandıkları, “ nataşa ” anlayışı azalmasına rağmen bazı yerlerde mevcut olup Rus gelinlerine soğuk davranıldığı şeklinde söylemlere ulaşılmıştır.

- Çalışmamızda elde ettiğimiz verileri destekler nitelikteki 2017 Temmuz-Ağustos döneminde ülkemize evlilik amaçlı gelmiş olan Ruslara uygulanmış olan anket sonuçlarımızın frekans dağılımları incelendiğinde elde edilen verilerin yorumları şöyle yapılmıştır:

21 Kadın 9 Erkek toplam 30 kişiye uygulanan ankette ortalama yaş aralığı 23–35 arasındadır. 20 kişi evli, 10 kişi bekâr Rus vatandaşı ile görüşülmüş ve bu kişilerin eğitim durumlarına bakıldığında 10 kişi lise, 20 kişi üniversite eğitimi almış olduklarını söylemişlerdir. Çocuk sayısı ile ilgili ulaşılan verilere göre ise 9 kişi çocuk sahibi değil, 18 kişide 1 çocuk, 3 kişide 2 çocuk sahibi olduğunu söylemişlerdir. Rusya’da yaşadıkları şehir sorulduğunda, 20 kişi Moskova, 5 kişi St. Petersburg, 3 kişi Volgograd ve 2 kişi Kazan demiştir. Türkiye’de en beğendikleri nedir diye sorulduğunda ise alınan cevaplar; 5 kişi mevsim (deniz-kum-güneş), 7 kişi kültür, doğa, tarihi yerler derken 18 kişi ise Türk insanının misafirperverliği ve sıcakkanlılığı demişlerdir. Ülkemizi ziyaret etme sıklıkları sorulduğunda ise 7 kişi daha önce 2–3 defa geldiklerini, 23 kişi ise 4 defa ve üstü gelişlerinde evlenerek kalma kararı verdiklerini söylemişlerdir.

- Açık uçlu sorularımıza verilen cevaplar da şöyle özetlenmiştir:

Ülkemize ilk nasıl geldiniz?	Sıklık	%
Evlilik amaçlı	18	60
Çalışma amaçlı	9	30
Turistik amaçlı	3	10
Eşinizle nasıl tanıştınız?	Sıklık	%
İnternet	12	40
Tatilde	10	33
Çalışırken	8	17
Şu anda nerede ikamet ediyorsunuz?	Sıklık	%
Türkiye	22	73
Rusya	3	10
Başka ülke	5	17
Ne kadar süredir Türkiye’de yaşıyorsunuz?	Sıklık	%
2-5 yıl	10	33
5-8 yıl	12	40
Türkiye dışında yaşayanlar	8	27
Türk erkeğini nasıl değerlendirirsiniz?	Sıklık	%
Yakışıklı	25	35
Kıskanç	15	22
Fedakâr	18	25
Anlayışlı, ailesine düşkün	12	18
Çocuğunuzun nerede büyümesini ve eğitim almasını istersiniz?	Sıklık	%
Türkiye	16	53
Rusya	9	30
Başka ülke	5	17

Türkiye’ye gelen Rus vatandaşlarından 30 kişiye uygulanan anketteki açık uçlu sorulara verilen cevaplardan, ülkemize ilk nasıl geldiniz sorusuna 18 kişi evlilik amaçlı geldiği, 9 kişi çalışma amaçlı gelip evlendiği, 3 kişinin de turistik amaçlı gelip evlendiği anlaşılmaktadır. Eşinizle nasıl tanıştınız sorusuna, 12 kişi internette, 10 kişi tatilde, 8 kişi çalışırken cevabını vermiştir.

Evlenip boşanma durumları da göz önünde bulundurularak şuan da nerede ikamet ediyorsunuz sorusuna 22 kişi Türkiye’de, 3 kişi Rusya’da, 5 kişi de başka ülkede cevabını vermiştir. Ne kadar süredir Türkiye’de yaşıyorsunuz sorusuna ise 8 kişinin Türkiye dışında yaşadığı, 2 ile 5 yıl arasında 10 kişi, 5 ile 8 yıl arasında ise 12 kişi olduğu görülmektedir.

Genel olarak 30 kişinin de cevap verdiği Türk erkeklerini nasıl değerlendirirsiniz sorusuna 21 bайдan alınan cevaplar olumlu bir yaklaşıma sahiptir. Yüzdeler oranlamada % 35 oranında yakışıklı,

% 25 oranında fedakâr, % 22 oranında kıskanç, % 18 oranında ise anlayışlı ve ailesine düşkün olduğu görülmüştür.

Ülkemizde yaşadıkları süreç de göz önüne alınarak çocuğunun nerede büyümesini ve eğitim almasını istersiniz sorusuna verilen cevaplarda 16 kişi Türkiye derken, 9 kişi Rusya, 5 kişi başka ülke cevabını vermiştir.

SONUÇ

Yapılan araştırmalara göre, ülkemize gelen Rus turistlerin büyük çoğunluğutatil imkânlarının kaliteli ve ucuz olmasından kaynaklı deniz- kum- güneş odaklı bir tatil tercih ediyorken, bir kısmı kültürel- gezi turlarını, bir kısmı alışveriş amaçlı tatil tercih ettiğini belirtmiştir. Tekrarlanan tatillerin ardından kalma, yerleşme ve iş kurma, çalışma durumları görülmeye başlanmış ve bu oran her geçen yıl artış göstermiştir.

Rus turistlerin tatil tercihleri ilk olarak Türkiye iken devamını Mısır, İtalya, İspanya, Finlandiya, Fransa takip etmektedir. Fakat daha çok tekrarlanan tatil bölgesi yine ülkemizin sahip olduğu eşsiz yerleridir. En fazla tatil tekrarı yapılan destinasyon olarak Türkiye gösterilebilir. Rusların Türkiye'ye gelerek kalma, yerleşme kararları genellikle 3. veya 4. gelişlerinde şekillenmektedir. Ayrıca mülk edinme oranları da her geçen yıl artış gösteren bir ivme durumundadır.

Çeşitli sebeplerle ülkemize gelen Rus vatandaşları Türkiye'yi çok beğenmiş, Türk erkeğini bazı negatif yanlarına rağmen evlilik için uygun aday olarak bulmuşlardır. İş hayatlarında çalışma hevesli yaklaşımlarıyla buldukları işlerde yükselmeyi başarmışlardır.

Kültürel olarak ilk etapta biraz zorlanmalarına rağmen, Türk insanının sıcak, cana yakın tavırlarıyla kolay adapte olmuş ve bu güzel örneklerin sayıca artmasıyla Türk aileleri de Rus gelin mantığına ılımlı bakmaya başlamıştır. Türk vatandaşı da farklı kültürden gelen Rus kadınına alışmıştır.

Güncel verilere tarafsız ve doğru tespitlerle ulaşmak amacıyla turistlerin daha yoğun geldiği yaz döneminde geliş amaçlarına uygun olarak hazırlanmış 3 ayrı anketteki 2017-yaz verileri de eklenmiş ve yapılan anketler frekans analizi ve içerik analizi yapılarak sonuçlardan elde edilen veriler yorumlanmıştır.

Yapılan çalışmadan elde edilen veriler değerlendirilmiş ve Rus vatandaşlarının ülkemizi sevdiği ve Türk halkının da bu sevgiyi karşılıksız bırakmadığı anlaşılmıştır. Ülkemizin sahip olduğu güzellikler ve daha ucuza daha kaliteli hizmetlerle Rus vatandaşlarına ilginç bir destinasyon merkezi olması aynı zamanda çalışma şartlarının da karşılaştırıldığında ülkemizin daha cazip gelmesi, evlilik konusunda özellikle Rus bayanların Türk erkeklerini evlerine, ailelerine daha düşkün ve sahiplenici bulması ulaşmak istediğimiz sonuca bizi götürmüştür. Türk insanının sıcakkanlı ve sevecen tavırları Rus insanını etkileyen diğer unsurlardandır.

Rusların Türkiye'ye geliş nedenleri kuşkusuz, esas olarak iki ülkenin birbirlerinin yakınlığı ile çok yakından ilgilidir. Bu çerçevede, iki toplum yüzyıllardır sürekli bir etkileşim içerisinde. Bu etkileşim, kültürel olarak da ortak özelliklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Türkler ve Ruslar, birbirlerini anlayabilmektedirler. Rusya içerisinde milyonlarca Türk asılının yaşaması da bu yakınlaşmayı güçlendirmektedir. Turizm faaliyetlerinin ortaya çıkışı bu birlikte yaşama durumuna yeni boyutlar katmaktadır. Coğrafyanın ortaklığının ve gelişen teknolojik olanakların, özellikle ulaştırma araçlarının gelişiminin gelecekte iki toplumu daha birbirlerine kültürel olarak yakınlaştıracacağı öngörülebilir.

Sonuç olarak yapılan çalışma ile üç ayrı konu gibi görünen durumun aslında birbirine bağlı etkileşim olduğu ortadadır. Rus vatandaşı turist olarak gelip ülkemizdeki yaşam standardını beğenip kalmaya, yerleşmeye ve çalışmaya karar verebilir, hatta tatil için geldiği şehirde aşık olup evlenebilir, evlendiği insanla iş kurabilir ya da eşinin aracılığıyla işe girebilir sonuçlarına ulaşmaktayız.

KAYNAKÇA

- Balkır, C.,Kırkulak, B. 2009. “Turkey, the New Destinationfor International Retirement Migration”
H.Fassmann, M.Haller, D.Lane (Editörler) *Migration andMobility in Europe: Trends, Patterns
and Control*. sf. 123-143. Edward Elgar. Cheltenham
- InternatioalOrganizationfor Migration-IOM 2011. *Russian Federation, FactsandFigures*.
<http://www.iom.int/jahia/Jahia/activities/europe/eastern-europe/russian-federation/cache/offonce/>
<http://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/334289-turkiyeyi-hangi-turist-niye-tercih-ediyor>
<http://www.istanbulajansi.ist/haber/iste-turkiyeyi-tercih-etme-sebepleri/20542>
<http://www.sabah.com.tr/yabanci-turistlerin-gozuyle-turkiye-pembenar-detay-seyahattatil-1435664/>
<http://www.sabah.com.tr/turizm/2012/03/13/ruslarin-tek-tercihi-bu-sehir>
<http://www.turizmajansi.com/haber/rusya-federasyonu-pazar-raporu-h6736>
<http://www.turizmajansi.com/haber/rusya-federasyonu-pazar-raporu-2-h6774>
http://turkiyeturizm.com/news_print.php?id=8712
<http://www.rtib.org/news/tr/2538>
<http://www.hurriyet.com.tr/expo-2016da-rus-turk-dostluk-ruzg-ri-esti-37294953>
http://www.sabah.com.tr/galeri/yasam/antalyanin_rus_patroniceleri
<http://www.malatyahabermerkezi.com/haber-43287-rus-kadinlar-turk-erkeklerini-neden-cazip-buluyor.html>
<http://www.milliyet.com.tr/puskin-okuyup-ivedik-seyreden-cocuklar-gundem-1198813/>
<http://www.ukrayna-rus-evlilik.net/>
<http://www.turkrus.com/69210-istanbul%E2%80%99daki-rus-%E2%80%9Cmasal-evi%E2%80%9D-teremok-xh.aspx>
<http://www.hurriyet.com.tr/index/rus-kadinlar>
<https://tr.sputniknews.com/haberler/201703151027646810-yayman-bes-milyon-turist-bekliyoruz/>
<http://www.hurriyet.com.tr/antalya-daki-rusya-22831734>
<http://www.kemergozcu.com/haber/118/kemerde-yabanci-gelinler-artti.html>
<http://www.malatyaguncel.com/ruslarin-turk-aski-kriz-dinlemedi-637028h.htm>
<http://www.malatyaguncel.com/ruslarin-turk-aski-kriz-dinlemedi-637028h.htm>
<https://tr.sputniknews.com/turkiye/201704021027900981-antalya/>
<http://t24.com.tr/haber/mutluluk-dedigini-iyi-is-ve-iyi-es.266417>
<http://www.e-psikiyatri.com/en-cok-rus-gelin-aldik-55296>
<http://www.bolgegundem.com/ruslarin-turk-aski-kriz-dinlemedi-61309h.htm>
<http://www.milliyet.com.tr/puskin-okuyup-ivedik-seyreden-cocuklar-gundem-1198813/>
<http://t24.com.tr/haber/turk-erkekleri-guvensiz-oldugu-icin-kiskanc-turk-kadinlari-ise-erkekleri-bunaltiyor.266658>
<http://t24.com.tr/haber/rus-kadini-ile-turk-erkegi-birbirinin-aynasinda-neleri-iyi-neleri-kotu-buluyorlar.266930>
<http://t24.com.tr/haber/mutluluk-dedigini-iyi-is-ve-iyi-es.266417>
<http://t24.com.tr/haber/turkiyedeki-gizli-rus-ordusu.266239>
kosbed.kocaeli.edu.tr/sayi6/duman.pdf

TURİZM BAĞLAMINDA TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ: HAVACILIK SEKTÖRÜNE YÖNELİK TREND ANALİZİ UYGULAMASI

Mahmut BAKIR*

Hilal Tuğçe BAL**

ÖZET

Bir hizmet sektörü olan turizm dünya genelinde önemli bir büyüme yakalamıştır. Ülkemiz jeopolitik konumu, uzun sahil şeridi ve makul fiyatları nedeniyle bu büyümede oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Bu sayede ülke ekonomisine katkı sağlayacak önemli miktarda döviz girişi gerçekleşmektedir. Dünya genelinde en hızlı büyüyen sektörlerin arasında yer alan havacılık sektörü turizm sektörüne paralel bir gelişim göstermektedir. Bununla birlikte turizm faaliyetlerinde havayolu taşımacılığı kullanım oranının giderek arttığı da bilinmektedir. Yabancı turistler tarafından talebin artması uçuş trafiğini de etkilemektedir. Diğer yandan ülkemize en fazla turistin geldiği ülkelerden birisi de Rusya'dır.

Bu çalışmada Rusya merkezli olarak ülkemize gerçekleştirilen turistik amaçlı havaalanı-yolcu ve uçuş trafiği verileri Trend (Eğilim Yüzdeleri) Analizi yöntemi ile incelenmiştir. Çalışma kapsamında 2006-2013 yıllarını kapsayan havaalanı verileri ve 2008-2015 yıllarına ilişkin yolcu verileri ele alınmış olup, iki ülke arasında gerçekleştirilen turizm faaliyetlerinin mevcut durumunun tespit edilmesi amaçlanmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda turizm amaçlı hava trafiğine ilişkin tespitlerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Havayolu, Trend Analizi, Türkiye-Rusya İlişkileri, Turizm

ABSTRACT

Tourism, which is a service sector, has achieved significant growth worldwide. Our country plays a very important role in this growth due to its geopolitical position, long coastline and affordable prices. Thus, significant amount of foreign exchange inflow is taking place to contribute to the economy of the country. The aviation industry, one of the fastest growing industries in the world, is developing parallel to the tourism industry. In addition to this, it is also known that the rate of use of air transport in tourism activities is increasing. The increase in demand by foreign tourists also affects the flight traffic. On the other hand, Russia is one of the countries where the most tourists come to our country. In this study, airport-passenger and flight traffic data for touristic purposes conducted by our country as Russia-based was analyzed by Trend (Trend Percentage) Analysis method. Within the scope of the study, the airport data covering the years 2006-2013 and the passenger data for the years 2008-2015 are considered and it is aimed to determine the current status of tourism activities between the two countries. As a result of the evaluations made, determinations were made about air traffic for tourism purposes.

Keyword: Airline, Trend Analysis, Turkey-Russia Relations, Tourism

1. Giriş

Turizm sektörü Sosyal, kültürel ve ekonomik yapıyı doğrudan ya da dolaylı olarak etkileme gücüne sahip sektörlerden biridir. Turizmin ekonomik etkisi, ülkedeki birçok sektörü aktif hale getirmekle beraber ülkenin genel ekonomik yapısını da olumlu yönde değiştirmektedir (Karkacıer & Yazgan, 2017, s. 154). Turizm sektörü dünyada en hızlı gelişen sektörlerin başında gelmektedir (Çımat & Bahar, 2003, s. 2). Nitekim Türkiye Otelciler Federasyonu'nun yayınladığı rapora göre 2016 yılında uluslararası turizm hareketleri genellikle ilgili tüm yaşanan sıkıntılara rağmen artış göstermiş ve 2009 yılından bu yana birbirini takip eden 7 yıl boyunca sürdürülebilir gelişme yaşanmıştır (TÜROFED,

* Anadolu Üniversitesi Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü, mahmutbakir@anadolu.edu.tr

**Anadolu Üniversitesi Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü, hilaltugcebal@anadolu.edu.tr

2017, s. 4). Sınırlar ortadan kalktıkça yani kürelleşmeyle birlikte dünya daha da küçülmeye başlamış ve insanların daha uzak mesafelere seyahat etme eğilimi artış göstermiştir. Her geçen yıl dünya turizminin üretimdeki payı artmakta ve aynı zamanda turizm hareketlerinin batıdan doğuya doğru kaydığı görülmektedir. Bu gelişimle birlikte turizm değerlerine sahip olan ülkeler dünya turizminden daha fazla pay almaktadır. Son elli yılda turizmin, dünyanın en büyük ekonomik sektörlerinden biri haline geldiği çalışmalarla vurgulanmaktadır (UNWTO, 2013, s. 16; TUSİAD, 2012, s. 13). Alt yapı yatırımlarının artması, sağlık ve güvenlik alanındaki iyileşmeler turizmin gelişmesinde rol oynayan önemli faktörler arasında yer almaktadır. Bu gelişmeler sonucunda turizm gelirleri artış göstermektedir (Pamukçu & Arpacı, 2016, s. 149). Ülkemiz gerek doğal, gerek tarihi ve kültürel zenginlikleri bakımından turizmin gelişmesine olanak tanıyan uygun koşullara sahiptir. Ülkemizin bu koşulları yanı sıra tarihi ve coğrafi konumunun yarattığı diğer avantajlarını da devreye sokması durumunda dünya turizm pazarından daha yüksek oranda yararlanması mümkün olacaktır (Akova, 1997, s. 264). Turizm ülkelerin ekonomisi ve bireylerin gelir düzeyleri üzerinde son derece önemli bir etkiye sahiptir (Karapınar & Barakazı, 2017, s. 8). Turizm sektörü sabit sermaye yatırımlarının yüksek olduğu, bileşik ürün üreten, teknolojik gelişmelere rağmen emek yoğun özellikli, arz açısından konaklama yatırımlarında kısa sürelerde esneklik gösteremeyen, siyasal, sosyal ve ekonomik gelişme ve değişimlere duyarlı bir sektördür (Bilgiçli & Altınkaynak, 2016, s. 563).

Turizmin gelişmesi neticesinde çoğalan turist sayısı ve değişen seyahat kalıplarının sonucunda, ulaşım ihtiyacı da benzer şekilde artış göstermiştir (TUSİAD, 2012, s. 30). Liberalleşme sürecine giren Türk Sivil Havacılık sektöründe havayollarının modernizasyon ve hizmet standartlarını geliştirmesinin yanı sıra, özel sektör havayollarının sayılarında, filo kapasitelerinde ve sektörden aldıkları paylarda önemli artışlar olmuş ve 1990'lı yıllardan itibaren havayollarının gayretleri ile uluslararası pazardaki pay %50'lerin üstüne çıkmıştır (Korul & Küçükonal, 2003, s. 37). Turizm sektörü, ulaşımında yabancılarının çoğunun, yerli turistlerin ise git gide daha fazla hava yolunu tercih etmeleri nedeniyle sivil havacılık sektörüne etki eden en önemli sektördür (Yazgan & Yiğit, 2013, s. 437). Turizm amaçlı ulaşım, havaalanına gidiş-dönüş, uçuşlar ve varış noktasında yapılan bütün ulaşım aktivitelerini kapsamaktadır (TUSİAD, 2012, s. 30). Bu nedenle turizm amaçlı ulaşım havacılık sektörünü doğrudan etkilemektedir. Yani turizm ve havacılık sektörlerinin birbirlerindeki değişimlerden kolayca etkilendiği ve etkileşimli bir şekilde gelişme gösterdiği görülmektedir.

Ülkemiz turizm açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Ülkemiz açısından önemli pazarlardan biri Rusya'dır (TÜİK, 2017). Rusya'dan ülkemize gelen turist sayısında önemli bir artış görülmekte birlikte, seyahatlerdeki artışın muhtemel nedenleri arasında içerisinde ulaşım, konaklama, geziler ve transferlerin de olduğu paket turların sayılarının artması sayılabilir (TÜROFED, 2017). Gelecek yıllarda ülkemizde Rusya kaynaklı turizm harcamalarının artış göstermesi beklenmektedir.

Bu çalışmada ilk olarak Rusya'dan ülkemize yapılan charter uçuş sayıları ve turistik amaçlı gelen yolcu sayılarının yıllara göre trend analizi ile incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde turizm ve havacılık sektörünün öneminden ve ilişkilerinden bahsedilmiştir. Bir sonraki bölümde literatür taramasına yer verilecektir. Daha sonra trend analizi yöntemine ilişkin açıklamalar yapılacak ve ardından elde edilen verilerle ilgili problemin uygulaması gerçekleştirilecektir. Son bölümde ise elde edilen bulgular değerlendirilecektir.

2. Literatür Taraması

Konuyla ilgili yapılan çalışmalara incelendiğindetrend analizi yönteminin nehir akımı (Doğan, Çeribaşı, & Akkaya, 2016), iklim (Türkoğlu, Şensoy, & Aydın, 2016), sıcaklık (Bolat, Kara, & Tok, 2017), yağışlar (Yurtseven & Serengil, 2017; Özfıdaner, Şapolyo, & Topaloğlu, 2016) başta olmak

üzere birçok çalışmada kullanıldığı görülmektedir. Bahar (2004) yılında turizm talebini tahminlemek için trend analizini kullanmıştır. Çuhadar (2015) Çanakkale ilinin turizm talebi içintrend analizi yönünden yararlanmıştır. Çalışma sonucunda Çanakkale iline yönelik iç ve dış turizm talebinin mevsimselliğin etkisi altında olduğu, Mayıs ve Ağustos aylarında artış gösterip kış aylarında azalan bir yapıya sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte Çuhadar ve Kervankıran (2016) Nevşehir ilinde konaklama işletmelerine yönelik turizm talebinin analizi, modellenmesi ve tahminlenmesinde, yolcu grafiklerini trend analizi yöntemiyle değerlendirmiştir. Kiracı ve Karaaslan(2015) seçilmiş beş havayolu şirketinin 2009-2014 dönemine ilişkin finansal verilerini trend analizi yöntemiyle incelemiştir. Finansal tablo verileri değerlendirildiğinde seçilmiş beş havayolu arasından Türk Hava Yolları'nın yıllar itibarıyla geleceğe dönük büyüme hedeflerine bağlı olarak finansal kalemlerinin daha iyi olduğu görülmüştür. Şarlak ve Güven (2016) 2000-2010 yılları arasındaki kısıtlı periyoda ait 11 yıllık güneş radyasyonu ve meteoroloji değişkenler arasındaki ilişkiyi formüle etmiş ve elde edilen istatistiksel verileri trend karakteristiklerine göre karşılaştırmıştır. Görüldüğü üzere eğilim yüzdeleri analizi olarak da bilinen trend analizi yöntemi elde edilen istatistiksel verilerin ortaya konmasını ve eğilimlerin yıllara göre değişimleri hakkında bize fikir vermektedir.

3. Trend Analizi Yöntemi

Türk Dil Kurumu(TDK, 2017) tarafından ‘eğilim’ olarak tanımlanan trend sözcüğü uzun dönemli hareketlerde görülen eğilimleri veya özellikle para politikalarında olmak üzere zamanla gözlenen değişimi ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır.

Trend analizi (eğilim yüzdeleri) yöntemi, bir işletmenin uzun bir zaman dilimi içerisinde çeşitli alanlarda gösterdiği değişimlerin, aynı endüstrideki diğere işletmelere veya baz alınan herhangi bir yıla oranla ne yöne doğru ilerlediğini kestirebilmek amacıyla kullanılmaktadır (Kiracı & Karaaslan, 2015, s. 547). Finansal tabloların analizinde kullanılan trend analiz ilk defa 1925 yılında Stephan Gilman tarafından önerilmiş olup günümüzde hesap kalemlerinin trendlerini incelemek amacıyla sıklıkla kullanılmaktadır. Bu analizin kullanılması, işletmelerin durumlarının ve faaliyet sonucu oluşacak getirilerinin daha iyi belirlenebilmesi ve geleceğe yönelik sağlıklı tahminler yapılabilmesine olanak tanımaktadır (Akcanlı, Soba, & Kestane, 2013, s. 195).

Mali tabloların analizinde kullanılan, eğilim analizi veya eğilim yüzdeleri analizi olarak da bilinen trend analizi yöntemi dinamik bir analiz olmasının yanında işletmelerin finansal durumlarında meydana gelen gelişme ve kötüleşmeleri saptayabilmek adına önemli bir araç durumunda olmasının yanında (Weston , Besley, & Brigham , 1996, s. 106), aynı zamanda işletme için her yönden normal koşullara sahip bir yıl ekseninde mali tablolarda yer alan kalemlerdeki değişimleri gösteren bir indeks olarak düşünülebilir (Kiracı & Karaaslan, 2015, s. 547).

Trend analizinde karşılaştırmaya tabi tutulan yıllardan birinin baz (temel, esas) yıl alınması gerekmektedir. Baz yılın faaliyetler bakımından en normal yıl olması aranan başlıca koşullardan biridir. Normal yıldan kasıt baz yılın faaliyetlerin çok başarılı ve çok başarısız olduğu yıllardan seçilmemesi, en normal ve tipik yılın esas alınmasıdır. Aksi takdirde baz yıla göre diğer yıllar olduğundan çok daha iyi veya çok daha kötü görülebilirler (Özdemir , 2016, s. 51). Finansal tabloların analizinde kullanılan trend analizi ile herhangi bir yıl baz yıl olarak seçilir ve o yıla ait hesap değerleri 100 olarak kabul edilir. İzleyen yıllarda aynı türden değerler baz yıla bölünerek yüzdelik değişimler hesaplanır (Akcanlı, Soba, & Kestane, 2013, s. 195). Baz yıldan sonraki yıllarda aynı kalemin değeri, baz alınan yılın değerine göre daha azsa eğilim yüzde 100'den düşük, daha büyükse eğilim yüzdesi 100'ün üzerinde olacaktır.

Trend analizinde kullanılan eğilimler yüzdeleri şu şekilde hesaplanmaktadır:

- **Temel (Baz) Yıla Göre Eğilim Yüzdeleri Metodu:**

$$\text{Eğilim Yüzdesi} = \frac{\text{İlgili yıldaki kalemin mutlak değeri}}{\text{Baz yılın mutlak değeri}} \times 100$$

- **Bir Önceki Yıla Göre Eğilim Yüzdeleri Metodu:**

$$\text{Eğilim Yüzdesi} = \frac{\text{İlgili yıldaki kalemin değeri}}{\text{Bir önceki yıldaki kalem değeri} (x - 1)} \times 100$$

Trend analizi yönteminin kullanımındaki temel amaç birbiriyle bağlantılı olan kalemlerde meydana gelen değişimlerin analiz edilmesi sonucu olumlu veya olumsuz değerlendirmelerin elde edilmesidir (Kiracı & Karaaslan, 2015, s. 547). Bu sayede işletmeler geleceğe yönelik bir öngörüye sahip olabilirler.

4. Turizm Ve Havayolu Verilerinin Trend Analizi Yöntemiyle İncelenmesi

Çalışmanın bu kısmında ülkemize yönelik turizm talebinin önemli bir kısmını oluşturan Rusya'dan ülkemize gelen turist sayısı ve aynı şekilde Rusya kaynaklı olup ‘Charter’ olarak tabir edilen tarifersiz uçakların sefer sayılarının yıllara göre değişimi trend analizi ile incelenecektir. Bu kapsamda T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı istatistiklerinden edinilmiş ikincil veriler kullanılacak olup turist sayıları 2008-2015 yılları arasını ve chartersefer sayıları ise 2006-2013 yılları arasını kapsamaktadır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017).

Tablo 1: Türkiye'ye Gelen Turist Sayısının Trend Analizi ile Yıllara Göre Dağılımı (2006-2015)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Rusya	100	133,01	155,35	145,39	167,64	187,12	194,23	230,34	241,66	196,88
Toplam	100	120,7	127,83	136,62	144,46	158,71	160,36	176,14	185,86	182,87

Tablo 1’de ülkemize gelen toplam turist sayısı ve Rusya kaynaklı turist sayısının 10 yıllık süreçteki değişimi eğilim yüzdeleri ile gösterilmiştir. Söz konusu tabloda görüldüğü gibi hem Rusya’dan gelen hem de toplam yolcu sayısında büyük bir artış görülmüştür. Söz gelimi 2015 yılına ait veriler incelendiğinde 2006 yılına göre Rusya’dan gelen turist sayısında yaklaşık %97’lik bir artış görülmüşken toplam gelen turist sayısında yine yaklaşık %83’lük bir artış gözlenmiştir. Rusya’dan gelen turist sayısına ilişkin artış oranı toplam turist sayısındaki artıştan büyük ölçüde fazla olması bakımından oldukça önemlidir. Buradan Rusya ile mevcut turizm bağlarının geriye kalan birçok ülkeye göre çok daha sağlam olduğu sonucu çıkarılabilir. İlgili tablo ele alındığında ülkemize gelen toplam turist sayısının küçük değişimler dışında sürekli arttığı görülürken, Rusya’dan gelen turist sayısında 2015 yılında daha yüksek oranda olmak üzere 2015 ve 2009 yıllarında düşüş yaşandığı görülmektedir. Bu durumda 2008-2009 küresel ekonomik krizinin ve 2014 yılının son çeyreğinde Rusya’da patlak veren ruble krizi ve devalüasyonun payı olduğu söylenebilir.

Tablo 2: Türkiye'ye Yapılan Charter Sefer Sayısının Trend Analizi İle Yıllara Göre Dağılımı (2006-2013)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Rusya	100	121,14	130,75	127	149,7	128,12	143,09	164,14
Toplam Charter	100	115,23	119,2	113,19	133,99	115,16	103,76	99,35

Tablo 2’de ülkemize yapılan ve charter olarak adlandırılan tarifersiz uçak seferlerinin sayısının yıllara göre değişimi görülmektedir. Charter havayolları ve charter uçuşlar turizmle yakından ilişkili olması ve turizmi besleyen kavramlar olmasından ötürü turizme yönelik önemli bir gösterge olarak kabul edilebilir (Wu, Hayashi, & Funck, 2012, s. 21; Bieger & Wittmer , 2006, s. 45). Tabloda görüldüğü gibi Rusya merkezli şirketler tarafından ülkemize gerçekleştirilen charter sefer sayısında %64’lük önemli bir artış meydana gelmiştir. 2009 ve 2011 yılları haricinde artış devam etmiştir. Ülkemize yapılan toplam charter sefer sayısı ele alındığında dalgalı bir yapıyla karşılaşılmaktadır. 2013 yılına ait veriler incelendiğinde 2006 yılına göre charter sefer sayısında neredeyse %1’ük bir düşüş görülmektedir ki 2011 itibariyle aşağı doğru bir eğim izlenmiştir. 2009 yılında meydana gelen düşüşün sebebinin 2008-2009 küresel ekonomik krizi olduğu varsayılabilirken 2011 yılında hem Rusya’dan yapılan hem de toplam charter sefer sayısındaki değişimini bir çok sebebi olabilir. Zira tablo 1’de görüldüğü gibi ilgili tarihlerde charter seferlerinin aksine gelen turist sayısında önemli bir artış gerçekleşmiştir.

Tablo 3: Türkiye’ye Charter Uçuşlarla Gelen Yolcu Sayısının Trend Analizi İle Yıllara Göre Dağılımı (2006-2013)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Rusya	100	130,64	139,26	119	143,27	127,42	151,61	184,38
Toplam	100	116,81	122,95	113,79	136,04	123,04	113,39	116,44

Tablo 3’ de görüldüğü gibi ülkemize yapılan charter seferler ile taşınan turistik amaçlı yolcu sayısında artış görülmektedir. Rusya’dan charter uçuşlar ile ülkemize gelen turist sayısına bakılırsa 2006-2013 yılları arasında %83’lük bir artış göze çarpmaktadır. Charter uçuşlarda da görülen 2009 ve 2011 yıllarına ilişkin düşüşler dışında yukarı doğru bir eğilim izlenmiştir. Ülkemize charter uçuşlar ile gelen toplam turist sayısı ele alındığında ise %16,4’lük bir artış görülmektedir. Bu 7 yıllık süreçte charter uçuş sayıları düşmesine rağmen toplam taşınan yolcu sayısının arttığı çıkarımında bulunabilir. Burada da 2009 ve 2011 sonrası bir düşüş görülmektedir. Charter uçuşlar ile ülkemize gelen turist sayısı tablosu neticesinde Rusya ile ülkemiz arasında var olan charter trafiğinin 7 yıllık süreçte diğer ülkelere nazaran oldukça arttığı söylenebilir.

5. Sonuç

Havacılık sektörü tüm dünyada yükselen ticarileşme ve küreselleşme süreci ile birlikte büyük bir değişim ve gelişim sürecine girmiştir. Günümüzde giderek daha da önemli bir ulaşım modu haline gelen havayolu taşımacılığı aynı zamanda birçok farklı sektörle yakın ilişki içerisinde ve bu sektörleri doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Bu sektörlerden biri de turizmdir ve dünya genelinde en hızlı büyüyen sektörlerden biri olan havacılık sektörü turizm faaliyetlerinin gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Bu çalışmada Rusya ile ülkemiz arasındaki çeşitli turizm istatistikleri trend analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Örneklemin Rusya olarak seçilmesinde ülkemizle yakın ilişkiler içerisinde olması ve ülkemize en fazla turizm talebinin geldiği ikinci ülke olması etkili olmuştur (TÜİK , 2017). Çalışma kapsamında Rusya’dan gelen turist sayısı, Rusya merkezli olarak ülkemize gerçekleştirilen charter uçuş sayısı ve bu uçuşlarla taşınan toplam yolcu sayısı ülkemizin toplam turizm istatistikleri ile bir

arada ele alınmıştır. Çalışma kapsamında 7 yıllık süreci kapsayan Turizm ve Kültür Bakanlığı verileri kullanılmıştır.

Ülkemize gelen turist sayısı ele alındığında hem toplam hem de Rusya’dan gelen turist sayısının 7 yıllık süreçte neredeyse iki katına çıktığı görülmektedir. Bu durumun oluşmasında ülkemizin yüksek turizm potansiyeline sahip olması ve yabancı ziyaretçiler tarafından beğenilmesi etkili olmuştur. Bununla birlikte ekonomik krizler, savaşlar ve doğal afetler gibi olağanüstü durumlar turizmi etkilemektedir. Nitekim 2009 ve 2015 yılları turist sayısında küresel ekonomik kriz ve ruble devalüasyonuna bağlı olduğu düşünülen düşüşler yaşanmıştır. Ülkemize yönelik charter trafiği ele alındığında ise toplam charter sefer sayısı düşmesine karşın Rusya ile aramızda var olan charter trafiğinin olumlu bir şekilde arttığı görülmektedir. Aynı şekilde bu charter seferler ile taşınan yolcu sayısı toplam olarak %16 artış gösterirken Rusya merkezli şirketler tarafından yapılan seferlerle taşınan yolcu sayısında %84’lük ciddi bir artış görülmektedir.

Çalışma çeşitli kısıtları da içerisinde barındırmaktadır. Bu kapsamda charter trafiğine ilişkin elde edilebilen veriler kullanılmış olup ülkemizden Rusya’ya yapılan turistik faaliyetlere ilişkin verilere ise ulaşılamamıştır. Sonuç olarak söz konusu tablolar incelendiğinde ülkemiz ile yakın ilişkilere sahip Rusya arasında önemli bir turizm bağının oluştuğu ve ülkemizin Rus ziyaretçiler tarafından oldukça benimsendiği söylenebilir. Ayrıca charter trafiği de bu bulguyu destekler niteliktedir. Çeşitli dönemlerde yaşanan bazı durumlar dışında ülkemize gelen turist sayısı ve yapılan sefer sayısı artış göstermiştir ki önümüzdeki süreçte daha da artması umulmaktadır.

Kaynakça

- Akcanlı, F., Soba, M., & Kestane, A. (2013). İmkb'ye Kote Edilmiş Havayolu Taşımacılığı Sektöründe Trend Analizine İlişkin Örnek Bir Uygulama. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 191-207.
- Akova, İ. (1997). Türkiye’de Turizmin Önemi ve Ekonomide Yeri. *Türk Coğrafya Dergisi*(32), 263-280.
- Bahar, E. (2004, Eylül 24). Turizm talebini tahminleme yöntemleri, trend analizi, regresyon analizi ve korelasyon analizi. Aydın, Kuşadası, Türkiye.
- Bieger, T., & Wittmer, A. (2006). Air transport and tourism—Perspectives and challenges for destinations, airlines and governments. *Journal of Air Transport Management*, 12(1), 40-46.
- Bilgiçli, İ., & Altınkaynak, F. (2016). Turizm endüstrisinin Türkiye ekonomisi içindeki yeri ve önemi; Ekonomi paradigmasıyla yaklaşım. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*(ICAFR 16 Özel Sayı), 560-580.
- Bolat, İ., Kara, Ö., & Tok, E. (2017). Kastamonu, Karabük ve Bolu’da 1980-1999 ile 2000-2015 yılları arasındaki sıcaklık ve yağışın değişimi. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 19(1), 276-289.
- Çımat, A., & Bahar, O. (2003). Turizm sektörünün Türkiye ekonomisi içindeki yeri ve önemi üzerine bir değerlendirme. *Akdeniz İİBF Dergisi*(6), 1-18.
- Çuhadar, M. (2015). Çanakkale ili turizm talebinin analizi, modellenmesi ve tahminlenmesi. 16. *Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı* (s. 603-619). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çuhadar, M., & Kervankıran, İ. (2016). Nevşehir ili konaklama işletmelerine yönelik turizm talebinin analizi, modellenmesi ve tahminleri. 17. *Ulusal Turizm Kongresi*, (s. 343-352). Muğla.
- Doğan, E., Çeribaşı, G., & Akkaya, U. (2016). Barajların nehir akımı rejimine olan etkilerinin trend analizi yöntemiyle araştırılması: Sakarya Nehri örneği. *Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi*, 6(1), 50-55.
- Karapınar, E., & Barakazı, M. (2017). Kültürel miras turizminin sürdürülebilir turizm açısından değerlendirilmesi: Göbeklitepe Ören yeri. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 5-18.

- Karkacıer, O., & Yazgan, A. (2017). Turizm sektöründe gri ilişkisel analiz yöntemiyle finansal performans değerlemesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 154-162.
- Kenanoğlu, M. E., & Aydın, M. (2017). Havaalanlarının ekonomik ve sosyal etkileri:Türkiye Değerlendirmesi. 8. *International Conference of Political Economy* (s. 281-303). Belgrade: IJOPEC Publication.
- Kıracı, K., & Karaaslan, İ. (2015). Seçilmiş Havayolu İşletmelerine Yönelik Trend Analizi Uygulaması. *1st International Congress on Economics and Business (ICEB'15)*, (s. 545-555). Gostivar/Makedonya.
- Korul, V., & Küçükonal, H. (2003). Türk sivil havacılık sisteminin yapısal analizi. *Ege Academic Review*, 3(1), 24-38.
- Özdemir, M. (2016). *Finansal Yönetim*. İstanbul: Türkmen Kitabevi .
- Özfidaner, M., Şapolyo, D., & Topaloğlu, F. (2016). İç Anadolu Bölgesi Yağış Verilerinin Gidiş Analizi. *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*(Özel Sayı), 161-168.
- Pamukçu, H., & Arpacı, Ö. (2016). Helal konseptli otel işletmelerinin web sitelerinin analizi. *Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 147-160.
- Şarlak, N., & Güven, A. (2016). Global günel radyasyon tahmini: Gaziantep uygulaması. *İMO Teknik Dergi*, 7561-7568.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı . (2017). *İstatistikler* . Ağustos 22, 2017 tarihinde Strateji Geliştirme Başkanlığı: <http://sgb.kulturuzturizm.gov.tr/TR,50930/istatistikler.html> adresinden alındı
- T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü. (2017). *Kurumsal mali durum ve beklentiler raporu*. Ankara: Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü.
- TDK. (2017). *Güncel Türkçe Sözlük*. Ağustos 22, 2017 tarihinde Türk Dil Kurumu: http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.599b3293263623.81225441 adresinden alındı
- TUSİAD. (2012). *Sürdürülebilir Turizm*. İstanbul: Sis Matbaacılık .
- TÜİK . (2017). *Turizm İstatistikleri*. Ağustos 22, 2017 tarihinde Türkiye İstatistik Kurumu : http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1072 adresinden alındı
- Türkoğlu, N., Şensoy, S., & Aydın, O. (2016). Türkiye'de iklim değişikliğinin elma, kiraz ve buğdayın fenolojik dönemlerine etkileri. *International Journal of Human Sciences*, 13(1), 1036-1057.
- TÜROFED. (2017). *Turizm Raporu*. Ankara: Türkiye Otelciler Federasyonu.
- UNWTO. (2013). *Sustainable Tourism for Development*. Madrid: World Tourism Organization.
- Weston, J. F., Besley, S., & Brigham, E. F. (1996). *Essentials of Managerial Finance* (11 b.). Dryden Press.
- Wu, C., Hayashi, Y., & Funck, C. (2012). The role of charter flights in Sino-Japanese tourism. *Journal of Air Transport Management*, 22, 21-27.
- Yazgan, A. E., & Yiğit, S. (2013). Türk sivil havacılık sektörünün uluslararası rekabetçilik düzeyinin analizi. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(25), 421-445.
- Yurtseven, İ., & Serengil, Y. (2017). Changes and trends of seasonal total rainfall in the province of İstanbul, Turkey. *Journal of The Faculty of Forestry Istanbul University*, 67(1), 1-12.

RUSYA’NIN SON DÖNEMLERDEKİ SURİYE POLİTİKASI

Mehmet DALAR*

Özet

Soğuk Savaş döneminde Suriye ile yakın ilişki kurmuş olan Sovyetler Birliği’nin devamı olan ve tarih kitaplarında değinilen “sıcak denizlere inme” hedefi olduğu ileri sürülen Rusya Federasyonu’nun Suriye politikası, adına “Arap Baharı” denilen ayaklanmalardan sonra önemli bir dönüşüm sürecine girmiştir. 2010 yılının sonundan itibaren Tunus’ta ortaya çıkan, diğer Arap ülkelerinde yayılan ve adına “Arap Baharı” denilen ayaklanmalar Rusya’nın yakın müttefikleri Suriye’ye de sıçramıştır. 2011’in Mart ayında Esad rejimine karşı yapılan gösterilerin bastırılmasıyla birlikte silahlı muhalefet ortaya çıkmış ve kriz gittikçe iç savaş boyutuna varmıştır. Esad’ın devrilmesi halinde Ortadoğu’da çıkarlarının zarar göreceğini ve bölgenin ABD ve batılı güçlerin hegemonyası altına gireceğini düşünen Rusya, Esad rejimini aktif olarak destekleyerek bölgede çıkarlarına aykırı yapılanmalara karşı olduğunu göstermiştir. Bölgedeki müttefiklerine yönelik ayaklanmaları kendisine yönelik tehditte dönüşebileceğini göz önünde bulunduran Rusya, Suriye özelinde Ortadoğu’da başka güçlerin tek başına denetim kurmasına ve kendisinin içinde olmadığı bir yapılanmaya karşı çıkmaktadır. Ortadoğu’da ABD ve diğer batılı güçlerin yayılmasına karşı Rusya’nın bölgede etkin olma çabaları Suriye’deki kriz ile birlikte gittikçe artış kaydetmiştir. Esad rejiminin muhaliflerce devrilmesini engelleyen Rusya, bu rejimle anlaşma yaparak silahlı güçleriyle birlikte Suriye’de aktif silahlı mücadele yürütmektedir. Suriye’de iç savaşa dönüşen krizin çözümünde etkili role sahip olan Rusya, Suriye’de kendisinin benimsediği BM Güvenlik Konseyi düzeyinde alınmak istenen kararları veto etmektedir. Suriye’nin Rusya için neden bu kadar önemli olduğunu araştıran bu çalışma, Rusya’nın Suriye politikasını etkileyen faktörleri analiz ederek Suriye’de barışın tesis edilmesinde Rusya’nın etkin rolünü incelemektedir.

Anahtar terimler: Kriz, Suriye, Çıkar, Müdahale, Vekâlet Savaşı

RUSSIA’S RECENT SYRIAN POLICY

Abstract

In this paper Syrian policy of Russian Federation is examined. As the successor of Soviet Union having close ties with Syria during the Cold War era and alleged to have target of historically “landing in hot seas” The Russia Federation’s Syrian policy has entered into important process after Arab uprisings called as “Arab Spring”. The Arab uprisings taking place in Tunisia since the end of 2010 and covering across the other Arab countries spread to Syria as Russia’s close ally. With the suppression of the demonstrations against the Assad regime in March 2011, armed opposition emerged and the crisis reached the level of civil war. In the case of Assad overturned Russia anticipates that the region will be under hegemony of US and Western powers and this situation will be harmful to its interests. Therefore Russia actively supports the Assad regime and proved to be against to any structures incompatible with its interests. Considering that the uprisings against its allies in the region could turn into a threat against itself, Russia opposes a structure in which other powers make control in Syria and Middle East without Russia. Russia’s efforts to become active in the region against the influences of the US and other Western powers in the Middle East have increased steadily with the crisis in Syria. Preventing armed oppositions to overthrow Assad regime Russia actively maintains armed struggle against dissidents by making agreement with Assad regime. Having influential roles in resolving the crisis turning into civil war in Syria, Russia vetoes UN Security Council resolutions not embraced by it. Investigating the importance of Syria for Russia, this study analyzes the factors affecting Russia’s Syrian policy and examines Russia’s active role in establishing peace in Syria.

Key terms: Crisis, Syria, Interest, Intervention, Proxy War

* Prof. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mehmetdalar@hotmail.com

Giriş

Rusya'nın Suriye ile ilişkileri Rusya'nın halefi olduğu dağılan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB) dönemine kadar uzamaktadır. Bu ilişkiler, Suriye'nin bağımsızlığına kavuştuğu 1946 yılından önce de Fransız mandası altında olduğu dönemlerde SSCB'nin 1944 yılında Suriye'yibir devlet olarak egemenliğini tanıdığı tarihlerden itibaren başlamıştır. Arap İsrail çatışmalarında Suriye'ye askeri, finansal ve siyasi olarak destek veren ve özellikle silah tedarikçisi olan SSCB, dağıldığı 1991 yılına kadar Suriye ile ilişkilerini sürdürmüştür.²⁹⁴ SSCB'nin dağılarak soğuk savaşın bitmesinden sonra iç sorunlarıyla uğraşan Rusya'nın iç istikrarı sağlamayı öncelendiğinden ilk yıllarda bölgeyle ilgili dış politikada aktif rolüne ara vermek durumunda kalmıştır. Devlet başkanlığına Vladimir Putin'in gelmesiyle Rusya, sahip olduğu doğal gaz ve petrol kaynaklarını ihraç ederek ve ekonomik anlamda toparlanarak dış politikada aktif rol oynamaya başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) karşısında kendisini süper güç olarak konumlandıran Rusya, sahip olduğu ekonomik, siyasi ve askeri potansiyeliyle hem yakın çevresinde hem de Ortadoğu bölgesinde dikkate alınması gereken ve oyun kurran küresel bir güç olarak kendisini göstermektedir.

1990'lı yıllarda her ne kadar içerde bir takım sorunlarla uğraşsa da eski SSCB'nin 11 cumhuriyetiyle kurulmasına ön ayak olduğu Bağımsız Devletler Topluluğu kapsamında Rusya, yeni kurulan cumhuriyetlerin ABD ve batının etki alanlarına girmelerini engelleyerek öncelikle yakın çevre tehdidini bertaraf ederek istikrar ve güvenliği sağlamayı hedeflemiştir(Naumkiyn, 1998, 13). Bu hedefle birlikte yeniden küresel güç olmak ve ABD hegemonyasını dengelemek için oluşturduğu dış politika hedeflerini şöyle belirlemiştir:ABD'nin uluslararası etkinlik ve gücüne karşı kendi lehine gelişen ekonomik ve siyasi çıkar alanlarını oluşturarak ABD'nin tek başına süper güç olmasını önlemek, kilit roldeki Avrupa devletleriyle ilişkilerini geliştirerek Avrupa ile ABD arasındaki çelişkilerden yararlanarak inisiyatifini ele geçirmek, Çin ile ilişkileri geliştirerek çok kutuplu küresel bir sitem oluşturmak, stratejik, askeri ve ekonomik etkinliğini dış çevresine hissettirerek nükleer bir güç olarak ve BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeliğinin verdiği avantajla uluslararası politikayı yönlendirmek ve SSCB'den farklı olarak dünya politikasını ideolojik olarak değil de ABD gibi bir güç unsuru olarak etkilemek (Rogov, 1999, 177).

Vladimir Putin'in başa geçmesiyle birlikte Rusya, Ortadoğu'da yeniden etkin dış politika izlemeye başlamıştır. ABD ve batı tarafından dışlanan Suriye ve İran başta olmak üzere bölge devletleriyle siyasi, ekonomik, askeri ve ticari alanlarda üst düzeyde ilişkiler kurarak Ortadoğu jeopolitiğinde etkinliğini hissettirmek istemiştir (Erşen, 2014, 116). 2004 yılından 2008 yılına kadar Suriye'nin üzerinde batının baskısını hissettiği dönemlerde Rusya ile Suriye arasında ticari ilişkiler gittikçe artış kaydetmiştir. 2009 yılında Stroytransgaz adlı Rus gaz şirketi, Suriye'nin elektrik ihtiyacının yüzde ellisini karşılayacak Humus yakınlarında bir santral projesini başlatmıştır. Rusya'nın bölgede ve Doğu Akdeniz'de etkinliğine zemin açacak şekilde iki ülke arasındaki ticari ilişkiler her geçen gün artış kaydetmiştir (Kreutz, 2010). SSCB döneminden kalan Suriye'nin 12 milyar borç ödemesiyle ilgili sorunlardan dolayı işbirliği donacak gibi olsa da ilişkiler yeniden eskisi gibi kurulmuştur. Suriye'nin bölgede Rusya'ya olan ihtiyacın ötesinde Rusya'nın Suriye ile ilişkileri geliştirmek istemesiyle ilgili İsrail ile barış yapmasında Moskova'nın Suriye'yi ikna kabiliyeti, Rusya'nın Akdeniz'deki tek deniz üssünün Tarsus'ta bulunması, Şam'ın yapacağı ödeme karşılığında Sovyet dönemi silahları modernize etme ve yeni silahları Suriye'ye satması gibi etkenlerden söz edilmiştir (Katz, 2010). Ortadoğu'da ABD'nin tek süper güç olarak kalması durumunda bölgedeki devletler açısından istikrarsızlık doğuracağını, bundan rahatsızlık duyacak devletlerin Rusya gibi bir güçle ABD'yi dengeleyeceğini göz önüne alan Rusya, hem kendisinin güvenliğini hem de bölgedeki müttefiklerinin güvenliğini sağlamak için başta Suriye ve İran'da olmak üzere bölgede problemleri çözecek denge unsuru bir güç olmak istemektedir (Kreutz, 2010). Dünyanın tek kutuplu düzenden çok kutuplu bir düzene geçişi hedefleyen Rus dış politikası, özellikle ABD'nin tek başına hegemon güç olmasına karşı çıkmaktadır. Putin, 2007'de Münih'te yapılan güvenlik konferansında ABD öncülüğündeki tek kutuplu dünya düzeni yerine hiyerarşik olmayan farklı güç merkezlerinin çok taraflı işbirliği yaptığı uluslararası örgütlenme çerçevesinde bir sistemi savduklarını, sorunların NATO gibi yapılanmalar yerine BM gibi örgütler çerçevesinde çözülmesi gerektiğini açıklayarak (Sağlam, 2014, 213) ABD'nin tek başına oyun kurucu olamayacağını ifade etmiştir. Putin ile birlikte ABD ve Batı karşısında bağımsız ve eski güç pozisyonunu yeniden oluşturmak isteyen ve tek kutupluluğu

²⁹⁴Bu konularda ayrıntılı bilgi için bkz. (Kiraz, 2016, 293 vd).

istikrar ve barışa tehdit olarak gören Rusya, ABD'nin gölgesinde değil de ABD ile eşit etkinliğe sahip bir güç olmak hedefinde olarak çok kutuplu bir dünya sistemini öngörmektedir. Bu sadece Rusya'nın beklentilerini karşılamayıp aynı zamanda dünya barışı ve güvenliği için gerekli görül-müştür. (Zakurtseva, 2007, 90-91). Putin dönemi Rus dış politikasının ana çerçevesinin stratejik süreklilik ve jeopolitik hafıza olduğunu belirtenler, Putin'in iktidara geçmesiyle birlikte Rusya'nın saldırı pozisyonuna geçtiğini NATO'nun Doğu genişlemesini ve Rusya sınırlarına dayanmasını açık bir güvenlik riski olarak değerlendirdiğini not etmektedirler (Yılmaz, 2016, 46). Rusya, Arap Baharı öncesinde Ortadoğu devletleriyle ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Bu bağlamda Ortadoğu'daki tüm sorunların diplomatik yollarla halledilmesini, bölgeye dışarıdan müdahalenin engellenmesini, sorunların BM kapsamında çözülmesini, İran gibi devletlere uygulanan yaptırımların sorunları çöz-medini öngören Rusya, bölgedeki tüm sorunlarda arabuluculuk rolünü üstelenerek etkili olmaya çalışmıştır. Silah yardımı yaparak, ekonomik ve siyasal olarak bölgedeki rejimleri destekleyerek tekrar ekonomik bir güç olmaya başlamıştır (Kemalov, 2012, 14).

Rusya'nın “Arap Baharı” Yaklaşımı

2010 yılı sonunda Arap devletlerindeki hükümetleri hedef alan, Batı tarafından “demokratik halk devrimleri” olarak nitelenirken Rusya'da “Arap dünyasının İslamlaşması süreci” olarak değerkendirilen ve adına “Arap Baharı” (veya “Arap Kışı”) denilen ayaklanmalar, Rusya'yı da etkileme potansiyeline sahip olan bölgede karmaşa ve istikrarsızlığa yol açmıştır 2010 yılının sonunda Tunus'ta başlayan ilk gösterilerde dönemin devlet başkanı Medvedev, bu ayaklanmaların bütün otoriter rejimlere ders niteliğinde olduğunu ve halkın sesine kulak verilmesi gerektiğini belirtmiş ve Mısır'daki iktidar değişikliğine de olumlu bakmıştır. Bu ayaklanmaların kendisini de tehdit eder boyutta Ortadoğu'da yayılmasıyla birlikte Rusya politika değişikliğine giderek Medvedev'in daha önce yaptığı açıklamaların tersine Arap ayaklanmalarının Batı tarafından çıkarıldığını ve Batının çıkarlarına hizmet ettiğini, bu ayaklanmaların nihai hedefinin Rusya'da karışıklık çıkarmak olduğunu ifade ederek ayaklanmalara karşı çıkmıştır. 2012 seçimlerinde yeniden devlet başkanlığına seçilen Putin, El Kaide ve IŞİD bağlantılı saldırı ve tehditlere karşı operasyonlar yapmaya başlamıştır. Belarus, Ukrayna ve Rusya'da yapılan gösterilerle “Slav Baharı”nın batılılar tarafından başlatılması, endişeleri artmıştır (Yılmaz, 2016, 145-146). Bu ayaklanmaların nihai hedefinin ülkesinde iktidar değişikliğine yol açacağını düşünen Rusya, hem kendi içinde hem de müttefikleri olan devletlerde önlem almaya başlamıştır. 2011'in sonunda parlamentonun alt kanadı olan Duma için yapılan seçimlerde hükümet politikasını destekleyen Birleşik Rusya Partisi'nin yolsuzluk yapığı iddialarıyla St. Petersburg gibi büyük şehirlerde on binlerce kişi protesto gösterilerini düzenlemiştir. 2012'de yapılacak başkanlık seçiminde Putin'in yeniden devlet başkanı olmasını engellemeyi de amaçlayan bu gösteriler sonucuna ulaşamamıştır. Bu gösteri ve ayaklanmaların dış müdahaleye araç olarak kullanılabileceğini dikkate alan Rusya, kitlesel gösterilerin ülkelerin iç işleri olarak kabul edilmesi gerektiğini ileri sürerek dış müdahalelere karşı çıkmıştır (Erşen, 2016, 161). Ülke rejimlerinin değişimini hedefleyen Arap ayaklanmalarına önce temkinli yaklaşan Rusya, ayaklanmaların müttefikleri olan Libya ve Suriye'ye yayılmasıyla beraber bu ayaklanmaların batının çıkarlarına hizmet ettiğini öngörerek ayaklanmalara karşı politikalar izlemiştir. Başlangıçta ayaklanmalar ABD müttefikleri devletleri hedef almasına rağmen, buralardaki hükümet değişimlerinde ABD yanlısı hükümetler başa geçmiş, fakat Rusya'nın müttefikleri olan Libya'da Kaddafi hükümeti devrilmiş, Rusya'nın diğer müttefikleri olan Suriye'de de rejim değişikliği için ayaklanmalar başlatılmıştır. Bundan rahatsızlık duyan Rusya, yakın müttefiklerinden başlanan rejim değişikliklerini hedefleyen ayaklanmaların kendisine de sıçrayacağından endişe etmiştir (Telatar, 2015, 177). Bu endişeler karşısında ortaya çıkan ayaklanmalarda Rusya'nın öncelikli amaçları arasında bölgesel düzeyde Ortadoğu'daki askeri, siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumak, bu ayaklanmaların kendisinin iç siyasal dengeleri üzerinde yaratabileceği etkilerini ortadan kaldırmak ve küresel düzeyde ABD ve Batının bölgede tek güç olarak kalmalarını engellemek gibi hedefler yer almaktadır (Erşen, 2014, 117).

Suriye Krizinde Rusya'nın Tutumu

Arap ayaklanmasının sıçradığı Suriye'de 2011 yılında başlayan gösterilere hükümetin sert müdahalesi ve dış devletlerin dahil olmasıyla iç savaşa dönüşen süreçte Rusya, hem Esad ailesiyle var olan tarihsel bağları hem de jeopolitik, siyasal ve stratejik çıkarlarının etkisiyle olayları komplo olarak değerlendirmiş ve Esad hükümetine destek olmuştur. Bu desteğini BM Güvenlik Konseyi'nde Esad hükümeti aleyhinde olabilecek tüm kararları veto ederek göstermesinin yanında Esad hükümetinin ayakta kalması için her türlü askeri ve teknik yardımlarla sürdürmüştür (Kiraz, 2016, 306).

Libya'ya müdahale edilmesine karşı çıkmayan Rusya, çıkarlarını daha fazla ilgilendirdiğini düşündüğü Suriye konusunda farklı politika izlemiştir. Libya'da çıkarları olmasına rağmen Rusya'nın müdahalede sessiz kalması, hem bölgesel hem de ekonomik olarak Rusya'nın kan kaybetmesine neden olmuş, müdahale sonrasında Rusya'nın Libya ile enerji anlaşmaları son bulmakla kalmamış, Libya piyasasından da açıkça dışlanmış. Rusya'nın Suriye'de yaşananlar karşısında öncekinden daha kararlı bir politika benimsemiş olmasında Libya'dan alınan derslerin etkili olduğu söylenebilir. Suriye konusunda İran ile çıkarları örtüşen Rusya'ya göre Esad rejiminin dışarıdan bir müdahaleyle devrilmesi, kısa vadede İran'ın daha fazla yalnızlaşmasına, ABD ve İsrail'in İran'a daha rahat müdahale etmesine yol açacaktır. Suriye'den sonra sıranın İran'a da geleceğini düşünen Rusya, Esad rejimini desteklemeyi hayati çıkarı için sürdürmektedir. Esad rejiminin düşmesi halinde İran müdahalesine kapı aralayacak bu durum, Rusya'nın güney sınırına ilişkin kaygılarını arttırmakta ve Libya'da olduğu gibi Ortadoğu'dandışlanmasını beraberinde getirmekle kalmayacak aynı zamanda Ortadoğu'da müttefikleri bulunmayan Rusya'nın kendisi için de bir tehdit oluşturacağına, bu sebeple Esad rejimini savunma, Ortadoğu'daki diğer önemli müttefiki İran'ı korumayı sağlayacağı gibi, kendi sınırında yaşanabilecek bir istikrarsızlığın da önünü almayı amaçladığına dikkat çekilmektedir (Sağlam, 2014, 215-216). Aynı zamanda Putin tarafından açıklanan 18-20 milyon Müslüman nüfusun bulunduğu Rusya'da çoğunluğu köktenci Çeçenlerin oluşturduğu grupların Suriye'de IŞİD saflarında çatışması ve bu örgüte Rusya'dan her geçen gün artan sayıda militanın katılması, bu örgütü ulusal ve bölgesel güvenlik çıkarları için ciddi bir tehdit olarak gören Rusya için kaygı vericidir. IŞİD saflarında savaşan teröristlerin Rusya'ya döndüklerinde ülkede istikrarsızlığa yol açacakları düşüncesinin yanında Suriye'de iktidarın radikal İslami grupların eline geçmesi durumunda, kaçınılmaz olarak Rusya'nın Kuzey Kafkaslarda radikal hareketlerinin tekrar artacağını dolayısıyla bir sonraki hedefin Rusya olacağını dikkate alan Moskova, Suriye'de Esad'ı desteklemeyi ve radikal İslamcı grupları Suriye'de temizlemeyi gerekli görmektedir (Türkoğlu, 2015).

Suriye'deki olaylara müdahaleyi öngören 4 Ekim 2011 tarihinde Güvenlik Konseyi'nin almak istediği kararı veto eden Rusya temsilcisi, beraberinde askeri müdahaleyi getirebilecek herhangi bir kararın kabul edilemeyeceğini, Esad'ın çökmesi tüm bölgeyi istikrarsızlaştıracağını, Esad'ı savunmadıklarını fakat muhaliflerin bir kısmının dış destek almak beklentisiyle aşırılıklarını gizlemediklerini, bunların hukuk dışı davrandıklarını hukuka uyan halkı öldürdüklerini ileri sürmüştür. Suriye rejiminin değişim yapmasını, suç işlemeyenleri serbest bırakmasını, muhaliflerle diyalog kurmasını, Arap Birliği ile daha fazla çalışmasını istediklerini söyleyen Rus temsilci, dış müdahaleyi istemeyen yurtsever muhaliflerle çalışmaya devam edeceklerini belirtmiştir (UN Press 2011; Dalar, 2016, 15-16). Aynı şekilde Suriye'de giderek iç savaşa dönüşen ve rakip devletlerin müdahalesiyle uluslararası olmayan çatışma niteliğinde iken uluslararasılaşan çatışmalara dönüşen (Kaya ve Kara, 2015, 41-42) krize müdahale edilmesi, barışın tesisi ve savaş suçlularının uluslararası ceza mahkemesinde yargılanmalarını öngören BM Güvenlik Konseyi'nin taslak kararlarını da Esad hükümetini devirmeye dönük olabileceği gerekçeleriyle Rusya veto etmiştir. Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov, Esad'ın devrilmesinin önünü açabilecek her kararı veto edeceğini belirtmiş ve sivillerin korunması adına Libya benzeri bir uçuşa yasak bölgenin oluşturulmasına karşı olduklarını, Libya'da NATO'nun kendisine tanınan yetkileri aşarak isyancıların mevzilerini savunduklarını, Libya ordusuna ait hedefleri vurduklarını, böylece Libya kararının istismar edildiğini, benzer durumun Suriye'de de uygulanmak istendiğini ifade etmiştir (YDH, 2012). Rusya, Suriye'de kriz olduğunu kabul etmekle birlikte barışı ortadan kaldıran bu krizin Esad ile çatışan muhaliflerden kaynaklandığını düşünmektedir. Rusya, Suriye'de barış ve güvenlik sorunu olduğunu ve şiddetin sonlandırılması gerektiğini kabul etmektedir. Fakat Esad rejimi bağlamında ülkenin ulusal egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün korunması için müdahaleye taraftardır. Müdahaleyle ilgili BM kararlarına karşı çıkmasının esas gerekçesi Esad rejiminin başta kalacağı konusunda garantilerin verilmemesinden kaynaklandığı söylenebilir. Daha çok Esad rejimini koruyarak müdahale edilmesinden ve Esad'a karşı çıkan muhaliflere önlem alınmasını ön gören kararların alınmasından yana görülmektedir (Dalar, 2016, 19). 2013 Ağustosunda Şam'ın Guta bölgesinde kimyasal silahların kullanılmasıyla birlikte gündeme getirilen askeri müdahale, Rusya'nın girişimiyle engellenerek Suriye'nin kimyasal silah sözleşmesini imzalaması ve elindeki kimyasal silahların kimyasal silahları engelleme örgütüne teslimi sağlanmıştır (Yılmaz, 2016, 163; Kaya ve Kara, 2015, 47). Dışişleri Bakanı Lavrov'un girişimiyle Moskova-Washington arasında kimyasal silahların imhası konusunda uzlaşma sağlandıktan sonra bazı devletlerce müdahale girişimlerini başarısızlığa uğratan Rusya'nın, bu girişimiyle hem bölgede hem ülkede IŞİD'i ve Esad muhaliflerini ortadan kaldırmak, ülkenin top-

rak bütünlüğünü koruyarak Esad’ın kontrolünden çıkan yerleri tekrar Esad yönetimine kazandırmak, Esad’ın darbeyle değil seçimle iktidardan çekilmesini sağlamak ve önemlisi de ulusal çıkarlarını garanti altına almak için çıkarıyla bağdaşmayan batı eksenli bir hükümetin başa geçmesini önlemek gibi hedefleri bulunmaktadır (Kemalov, 2012, 14; İsmayilov, 2015, 2).

Rusya sadece Esad rejimini desteklemekle kalmamış, durumu gittikçe kötüye gideceği düşünülen hükümeti muhaliflere karşı korumak ve Esad’ın devrilmesini engellemek için hükümetle anlaşmak suretiyle 30 Eylül 2015’ten itibaren doğrudan Suriye’de bizzat askeri müdahale yaparak uçaklarıyla muhalif hedeflere operasyonlar gerçekleştirmeye başlamıştır (Milliyet, 2015). Rusya’nın IŞİD ve radikal muhaliflere karşı Esad rejimini korumak için giriştiği askeri müdahale ile IŞİD ile mücadele eden ABD ile birlikte Suriye’nin geleceğinde rol üstlenmiştir. Sadece IŞİD’i değil, Nusra ve Ahrar Şam gibi Suriye’de İslami bir rejim oluşturmayı amaçlayan radikal İslamcı örgütleri hedefleyen Rusya’nın operasyonunun diğer hedefi, ülkenin petrol kaçak altyapısıdır. Bu örgütler tarafından ülke petrol kaynaklarının kaçak yollardan satılmasını önlemek için Rusya’nın operasyonlar yaptığı bildirilmektedir. Bununla birlikte Rusya’nın cihatçı olmayan Esad muhaliflere de operasyon düzenlendiği yönünde eleştiriler yöneltilmektedir. Fakat diğer silahlı grupların yakınında üstlenen cihatçı grupları havadan diğerlerinden ayırt etmenin zor olduğu ileri sürülmektedir (Stepanova, 2016).

Suriye’nin Rusya için Önemi

Rusya’nın sıcak denizlere inme isteğinden tarih kitaplarında genelde söz edilmektedir. Şüphesiz ki Rusya’nın Suriye’ye ilgisi yeni değildir. Bunu sadece zamanımızın küresel güç mücadelesi ile açıklamak yeterli değildir. Rusların çarlık (1547–1721) ve imparatorluk (1721–1917) döneminde Ortadoğu’ya yönelik izlediği politikada Suriye’nin özel bir konumu olduğu, bu özel konumun iki temel neden üzerine inşa edildiği, bunlardan birinin Suriye topraklarının Ortodokslar için kutsal sayılan Filistin ve çevresine ulaşımında stratejik bir konumda olması, diğerinin de 1682 yılında Rus çarlığına geçen 1. Petro (Deli Petro)’nun sıcak denizlere inme isteğiyle ilgili tarihsel süreçle ilgili olduğu kabul edilmektedir. Filistin ve çevresi, tarih boyunca Ortodoks Rusların önemli bir dinsel ziyaret mekânı, Rus Ortodoks Kilisesi’nin ise önemli nüfuz alanlarından biri olmuştur. Rus Ortodoksların “hacı” unvanı kazandığı Filistin’e ulaşmaları tarih boyunca çoğunlukla Suriye üzerinden gerçekleşmiştir. Bu nedenle Suriye topraklarının Rus Ortodokslar için güvenli bir güzergâh olması, Rus yöneticiler için her zaman önemli bir konu olmuş ve Osmanlı yöneticileri ile yapılan görüşmelerde bu konu gündeme getirilmiştir. Kutsal görevlerini yerine getirmek için Filistin topraklarını ziyaret etmeye giden birçok Rus Ortodoks, Suriye topraklarını ziyaret etmiş, buradaki Ortodoks Hıristiyan Suriyelilerle ticari ve kültürel ilişkiler geliştirmiştir. Bu ilişkiler 1699 yılında Osmanlı Devleti ile yapılan Karlofça Antlaşması’ndan sonra ise daha da sıkılaşmış ve Rusya o günden bugüne Ortadoğu’daki Ortodoks Hıristiyanların hamisi olmak istemiştir. Genel tarih kitaplarında yazılan “sıcak denizlere inme” politikasını hayata geçirmek isteyen ve Suriye topraklarının özellikle Akdeniz’e ulaşmadaki jeostratejik önemini farkında olan 1. Petro, iktidarda kaldığı 43 sene boyunca Osmanlı hâkimiyetindeki Suriye’de Rus nüfuzunu güçlendirmek için özel bir çaba harcamıştır. 1. Petro’nun izlediği bu strateji kendisinden sonraki Rus hükümdarlarına da yol göstermiş ve Suriye Rusların Ortadoğu ve sıcak denizlere açılma politikasında hep özel bir konumda olmuştur (Gökcan, 2016; Keleş, 2009, 89-142).

Arap ayaklanmasında başlangıçtaki ihtiyatlı tutumunu Libya’daki rejim değişikliğiyle çıkarlarına zarar verildiğini düşünerek değiştiren Rusya, Suriye’nin kaderinin Libya’ya benzememesi için Suriye krizine müdahil olmaya başlamıştır. Rusya, Suriye’deki konumunu ve milyarlarca dolar değerindeki projeleri kaybetmek istememesinin yanında enerji, askeri, ticari ilişkilerinin olduğu ve Tartus üssünün bulunduğu Suriye’yi Ortadoğu’da açılan penceresi olarak görmektedir (Kemalov, 2012, 15). Sovyetler Birliği döneminde Suriye ile sıkı ilişkiler kuran Rusya, eski Sovyet ülkeleri dışında tek deniz üssü olan Suriye’nin Tartus limanını kullanmaktadır. Rusya’nın Doğu Akdeniz’de bulunma gerekçelerinden birini oluşturan bu üs Akdeniz’de bulunması açısından Rusya için hayati önem taşımaktadır. Esad’ın devrilmesi halinde bu üsleri kaybetme ihtimalini düşünen Rusya, bölgedeki etkinliğini, stratejik ve siyasi çıkarlarını sürdürmek istediği için Esad rejiminin ayakta kalmasını hayati çıkarları için gerekli görmektedir. Esad rejimi bu üsle birlikte Rusya’ya hava üssünü de vermiştir. Suriye hükümeti ile 2005 yılında yapılan antlaşmayla Tartus’taki üs uzun süre Rusya’nın kullanımına verilmiştir. Bu limana ek olarak büyük gemilerin yanaşması için Tartus’un kuzeyinde yeni deniz üssünü inşa çalışmaları yanında Esad ile anlaşarak Lazkiye’deki hava alanını da askeri üs olarak kullanmaktadır (Yılmaz, 2016, 159-161). Ayrıca Rusya’nın Suriye’de kalıcı olan Tartus Deniz Üssü ve Hi-meymim Hava Üssü ile birlikte bilinen 6 askeri üssü vardır. Rus yönetimi üslerin bazılarının kamp ya

da izleme merkezi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Rusya, Halep'in doğusundaki Kuveyris Havaalanı'na S-200, bazı noktalar S-300 ve Himeymem'deki askeri üsse S-400 füzelerini konuşlandırarak rejime güçlü bir hava savunma desteği sağlamaktadır. Rus Ordusunun Humus kenti yakınlarındaki El Şayrat Hava Üssü ile Palmira Hava Üssü'nde uçaklar ile helikopterleri konuşlandığı, Rus Ordusu'nun Türkiye sınırındaki Afrin'de ise YPG'lilerle birlikte kullandığı 'ateşkes gözlem merkezi' bulunduğu bildirilmiştir (Akgüngör, 2017).

Rusya'nın Suriye'ye verdiği diğer önem Doğu Akdeniz'deki stratejik çıkarları ve bu bölgedeki enerji kaynaklarından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda ülkenin Avrupa'ya enerji ulaştırılacak hatların güzergâhı olabileceği ihtimali Rusya için Suriye'yi oldukça önemli kılmaktadır. Katar'ın Suriye üzerinden doğalgazını Avrupa'ya ihraç etmesini planladığını dikkate alan Rusya, böyle bir durumda Avrupa üzerindeki doğal gaz tekelinin kırılmaması için Suriye'de etkili olmayı gerekli görmektedir (Türkoğlu, 2015). Doğu Akdeniz'de zengin enerji yataklarının bulunduğunu dikkate alan Rusya, Esad yönetimiyle anlaşma yaparak buradaki kaynakların Suriye adına işletmesi için Rus şirketlerine işletme hakkını sağlamıştır. Irak petrolünün dünya piyasalarına ulaştırılmasında Suriye'nin kuzeyinde bir Kürt koridorunun oluşturularak kurulmak istenen hat üzerinde Rusya söz sahibi olmak istemektedir. Doğu Akdeniz'deki enerji paylaşımında etkili olmak isteyen Rusya, şirketlerinin Suriye karasularında gaz arama ve çıkarma haklarını elde etmek için Suriye ile anlaşmıştır. Ortadoğu'dan Avrupa'ya ulaşabilecek enerji hatları dışında ticaret yollarını da kontrol etmek ve Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarını Avrupa'ya ulaştırılacak hatları kontrol etmek için Suriye'yi önemli bulan Rusya, Doğu Akdeniz'deki Suriye kıyılarının ABD, Türkiye gibi güçlerin kontrolüne girmesine karşıdır (Yılmaz, 2016, 188). Rusya'nın Şam'a gerçekleştirdiği silah ihracatı da önemli yer tutmaktadır. Rusya ile Suriye arasında 2005'den bu yana yapılan silah sözleşmelerinin değeri 5,5 milyar dolar düzeyinde olduğu, Rusya'nın dünya silah ihracatında Suriye'nin payının yüzde 37 düzeyinde olsa da, Suriye'nin gerçekleştirdiği silah ithalatındaki Rusya'nın payı ise yüzde 71 olduğu, Rusya Suriye'nin silah ihracatını kontrol etmekle birlikte, askeri araçların yedek parçalarını da karşıladığı, bu nedenle Suriye'nin bu konudaki Rusya'ya bağımlılığının devam ettiği, rejimin düşmesi durumunda Rusya, Suriye üzerindeki stratejik üstünlüğünü, bölgedeki varlığını ve silah pazarıyla birlikte Suriye ordusu üzerindeki kontrolünü de kaybetmiş olacağına dikkat çekilmektedir (Türkoğlu, 2015). Suriye'de Baas rejiminin yıkılması halinde Sünni, Şii, Hristiyan ve diğer inanç ve etnik gruplar arasında uzlaşımın bozulacağını ve ülkenin kanlı iç savaşa sürükleneceğini düşünen Rusya, Türkiye, Katar ve Suudi Arabistan gibi devletlerin nüfuzu karşısında İran'ı da yanına alarak bölgede denge ve istikrarı sağlayacağını öngörmektedir (Yılmaz, 2016, 163-164).

Astana Görüşmeleri

Suriye'de çatışmaların sonlandırılması ve barışın tesisi için başlatılan girişimlerde Rusya'nın önemli yeri bulunmaktadır. Bir tür vekalet savaşının yürütüldüğü Suriye'de Rusya'nın da içinde bulunduğu küresel ve bölgesel güçlerin dahil olduğu Cenevre 1 ve Cenevre 2 görüşmelerinden Rusya'nın Esadlı geçişle ABD ve batılı güçlerin Esadsız geçiş tartışmaları bağlamında somut sonuç çıkmaması üzerinde Rusya'nın inisiyatifiyle Astana'da görüşmeler gerçekleştirilmektedir. Gerçi Rusya ile ABD ve diğer güçlerin uzlaşmaları sonucunda 18.12.2015 tarih ve 2254 sayılı BM Güvenlik Konseyi'nin oybirliğiyle aldığı kararda; BM Genel Sekreterinin Suriye özel temsilcisi aracılığıyla Suriye yönetimi ile muhaliflerin Ocak 2016'da siyasi geçiş süreci için görüşmelerde bulunmalarının sağlanmasını, IŞİD ve El Kaide bağlantılı Nusra gibi radikal terör örgütlerinin görüşmelerin dışında tutularak bunlarla ortak mücadelenin yürütülmesi, içinde birbirine rakip olan devletlerin temsilcilerinin bulunduğu Uluslararası Suriye Destek Grubu'nun Suriye'de BM'nin siyasi çözüm çabalarının kolaylaştırmasındaki rolünü kabul ettiğini, 6 ay içinde yeni anayasanın hazırlanması ve bu anayasaya göre 18 ay içinde BM gözetiminde uluslararası standartlara uygun, şeffaf, dışarıdaki Suriyelileri de içerecek şekilde tüm Suriyelilerin katıldığı seçimlerin yapılmasını, kendiüklerinin geleceğine Suriyelilerin karar vereceğini, 2012 tarihli Cenevre görüşmelerine uygun olarak ülke çapında sağlanacak ateş kes ile siyasi sürecin birlikte yürütülmesini öngörmektedir (UN Security Council, 2015).

BM Güvenlik Konseyi'nin yukarıdaki kararı çerçevesinde Suriye'de barışın nasıl sağlanacağı konusunda Türkiye ve İran'ı da yanına alan Rusya, inisiyatifi ele alarak Kazakistan'ın başkenti Astana'da görüşmelerin yapılmasını önermesi üzerinde ilki 23 Ocak 2017'de gerçekleştirilen Esad Hükümeti yetilileri ile muhalif temsilcilerinin katıldıkları, ABD'nin heyet değil de gözlemci gönderdiği Astana görüşmeleri sonucunda yayınlanan bildiri; tüm etnisite, din ve mezhep gruplarını eşit olarak kapsayan demokratik bir Suriye'nin toprak bütünlüğünün, egemenliğinin, bağımsızlığının ve birliğinin

sağlanması, Suriye’deki krizin askeri yöntemlerle değil, BM’nin yukarıda anılan 2254 sayılı kararının uygulanması bağlamında siyasi yollardan çözülmesi, Rusya, Türkiye ve İran’ın garantörlüğünde ve bu devletlerce kurulan üçlü mekanizma ile barışın tesis edilmesi, muhalif grupların koalisyon güçlerinin idare ettiği Cenevre Görüşmelerine katılmalarının sağlanması, IŞİD ve El Nusra ile ortak mücadele edilerek diğer silahlı muhaliflerin bunlardan ayrı tutulması gibi hususlar kabul edilmiştir (Haber Türk 2017; Arslan, 2017). Çatışmasızlık bölgelerinin belirlenmesi, ateşkesin takip edilmesi, muhalif grupların görüşmelere katılımlarının sağlanması, IŞİD ve Nusra gibi radikal örgütlerle ortak mücadele edilmesi gibi konular üzerinde periyodik olarak yapılan toplantıların 6’ncısında İdlib’de oluşturulacak ve 4.cüsü olarak belirlenecek çatışmasızlık bölgesinin sınırlarının belirlenmesi konusunda Rusya, Türkiye ve İran arasında uzlaşma sağlandığı, bu devletlerin çatışmasızlık bölgesine kontrol güçlerini ve gözlemcilerini gönderecekleri bildirilmiştir (Haber Türk, Eylül 2017).Her ne kadar Suriye’nin Batı stilli bir demokrasiye geçişi konusunda Batı ile aynı düşünmese de Rusya,BM ve ABD ile benzer fikirde olduğu Suriye’de çoğulcu bir sistemin kurulmasını gerekli görmektedir. Fakat körfez devletlerinin Suriye’de demokratik bir sistemin kurulması söylemini şüpheyle karşılayan Rusya, demokratik olmayan bu devletlerin Suriye’de İslami bir rejim kurmak için demokrasiyi araç olarak kullandıklarını düşünmektedir. Rusya, çoğulculuğu ve demokrasiyi birbiriyle uyumlaştıracak şekilde farklı bölge ve toplulukları bir arada tutan ademi merkezi bir yapının kurulmasının daha uygun olacağını öngörmektedir (Stepanova, 2016).

Astana’da yapılan ilk görüşmelerde Rusya’nın muhaliflere sunduğu ileri sürülen Suriye’de barışın sağlanması ve barıştan sonra Suriye’de ne gibi düzenlemelerin olacağını içeren anayasal nitelikteki taslak metin sunduğu basına yansımıştır. Bu taslak anayasal metinde; devlet sınırlarının yalnızca tüm vatandaşların katıldığı bir referandum sonucunda değişebileceği, Arapçanın Suriye’nin resmi dili olduğu fakat ülke içerisindeki özerk Kürt yönetim organlarının idaresindeki yerlerde Arapça ve Kürtçenin eşit düzeyde kullanılacağı, parlamentonun yetkilerinin genişletilmesi, parlamentonun savaş ilan edebileceği, devlet başkanını görevden alabileceği, anayasa mahkemesi üyeleri ile merkez bankası başkanını atayabileceği, ülkeyi korumakla görevli silahlı kuvvetlerin siyasetin dışında kalacağı, halk üzerinde baskı unsuru olarak kullanılmayacağı, siyasete karışmayacağı ve yetki devri sürecinde rol oynamayacağı, Suriye’nin hukukun üstünlüğüne dayanan, vatandaşları eşit olan bağımsız ve demokratik bir cumhuriyet olacağını, 7 yıllığına seçilecek devlet başkanının parlamentoyu feshetme yetkisinin olmayacağı, başbakan yardımcıları ve bakanların, tüm dini ve etnik grupları orantılı biçimde temsil edecekleri şekilde atanmaları gerektiği yönünde hükümler bulunmaktadır (Sputnik, 2017). Rus Dışişleri Bakanı Lavrov’un hem hükümet hem de muhaliflerin görüşleri doğrultusunda hazırladıklarını belirttiği Suriye anayasa taslağında Kürt yönetimiyle ilgili dikkat çeken hususlar vardır. Devletin isminin Suriye Arap Cumhuriyeti yerine Suriye Cumhuriyeti olacağı, Suriye’nin üniter yapısının korunacağını fakat ülke içinde özerk Kürt bölgesinin oluşturulabileceğini belirten taslakta, her bölgeye kendi dilini seçme hakkının tanınacağı yer almaktadır. Devlet başkanının Müslüman olacağını öngören taslak metin, ülkenin laik olacağını ve şeriat hükümleriyle yönetilmeyeceğini hükme bağlamaktadır (Sputnik 2017).

Sonuç

Suriye’de gittikçe etkinliğini arttıran Rusya, çıkarlarıyla uyumlu gördüğü Esad yönetimini muhaliflere karşı destekleyerek devrilmesini engellediği gibi rızası ve kontrolü dışında Suriye’de herhangi bir değişik yapılanmaya veya faaliyete gidilemeyeceğini göstermiştir. Ülkede barışın tesisi için görüşmelerde aktif rol üstelenen Rusya, Türkiye ve İran ile garantör devlet olarak ateşkesin sağlanmasını, çatışmasızlık bölgelerinin oluşturulmasını, muhaliflerle hükümet arasında diyalogun sürdürülmesini ve bu bağlamda Suriye’de nihai barış ve siyasi çözümün sağlanmasını temin etmek için inisiyatif rolünü sürdürmektedir.Şu anda görünen odur ki Rusya Suriye sadece küresel güç olarak değil aynı zamanda oyun kurucu olarak Suriye’nin geleceğinin belirlenmesinde inisiyatif roldedir. Diğer küresel güç olan, destek verdiği muhaliflerle Suriye’de etkinliği olan ve ortak düşman olarak belirlenen IŞİD ile mücadele eden ABD’yle çatışmaya girmeden etkinliğini yürüten Rusya, İran ve Türkiye’yi de yanına alarak Suriye’deki barış görüşmeleri sürecini yönetmektedir. Astana görüşmelerinde üzerinde uzlaşılan çatışmasızlık alanlarının oluşturulmasıyla ve IŞİD ile mücadelede kaydedilen gelişmelerle bu konuda somut adımların atılmasında öncü rol oynayan Rusya, Suriye krizinin çözümünde kilit konumundadır. Rusya’nın Suriye’de izlediği bu politikası aynı zamanda Ortadoğu ve doğu Akdenizde kü-

resel ve bölgesel rakip güçler karşısında dikkate alınması gereken bir güç niteliğini kazandırmıştır. Libya’da olduğu gibi Suriye’de de pasif kalması durumunda Ortadoğu denklemi tamamen dışlanacağı bir durumla karşı karşıya kalacağı ve batının yayılmacı etkisinin çevre ülkelerden başlamak üzere kendisinin ulusal güvenliği ve toprak bütünlüğünü riske sokacağını öngören Rusya, hayati çıkarları ve güvenliği açısından hem bölgesel hem uluslararası anlamda Suriye krizinde aktif rol üstlenmeyi kaçınılmaz olarak gördüğü izlenimini vermektedir.

Kaynakça

- Akgüngör, İlker (2017), Suriye’de Üs Savaşı, 24.03.2017, <http://www.gazetevatan.com/suriye-de-us-savasi-1051259-gundem/> E.T: 02.09.2017.
- Arslan, Rengin (2017), “Astana Suriye Görüşmeleri: Ne oldu, bundan sonra ne olacak?” 25.01.2017, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38741741> E.T: 16.08.2017.
- Dalar, Mehmet (2016), “Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin Suriye Krizindeki Tutumu”, *Suriye Çatışma ve Uluslararası Hukuk*, Editör: Fatma Taşdemir, Nobel yayınları, Ankara, ss. 1-44.
- Erşen, Emre (2014), “Rusya’nın Arap Baharı Politikası”, *Ortadoğu Analiz*, ss.115-136. https://www.academia.edu/6442804/Rusyan%C4%B1n_Arap_Bahar%C4%B1_Politikas%C4%B1
- Erşen, Emre, (2016), “Rusya’nın Suriye Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Tehditler”, *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*, Editörler: Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran, SETA yayınları, İstanbul, ss. 149-174.
- Gökcan, Özkan (2016), “Rusya’nın Suriye Politikasını Anlamak”, 15.02.2016, <https://www.birgun.net/haber-detay/rusya-nin-suriye-politikasini-anlamak-103822.html> E.T: 16.08.2017.
- Haber Türk (2017), 24.01.2017, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1365785-astana-gorusmelerinde-ikinci-gun> E.T: 16.08.2017.
- Haber Türk (Eylül 2017), 15 Eylül 2017, <http://www.haberturk.com/astana-da-catismasizlik-bolgesi-anlasmasi-1633026> , E.T: 15.09.2017.
- İsmayilov, Elnur (2015), “Rusya’nın Suriye Stratejisi ve Orta Doğu’da Değişen Güç Dengeleri”, *Bilgesam Analiz*, 22 Ekim 2015, ss.1-11, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-66-20151026141255.pdf>
- Katz, Mark N (2006), “Putin’s Foreign Policy Toward Syria”, <http://ebot.gmu.edu/bitstream/handle/1920/3024/Putin%20Syria%20MERIA.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, E.T: 5.08.2017.
- Kaya, İslam Safa ve Kara, Süleyman Zahit (2015), “Uluslararasılaşmış Silahlı Çatışmalarda İşlenen Savaş Suçları: Suriye Örneği”, *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.10, sayı 131-132, ss.35-49.
- Keleş, Erdoğan (2009), “Rusya’nın Sıcak Denizlere İmne Politikası (Alman Deniz Yüzbaşısı Stenzel’e Göre İstanbul’a En Kısa Yol)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 28, sayı. 46, ss. 89–142.
- Kemalov, İlyas (2012), “Rusya’nın Ortadoğu Politikası” *ORSAM Rapor No. 125*, ss. 1-24. http://www.orsam.org.tr/eski/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2012714_rapor125.pdf
- Kiraz, Sami (2016), “Bağımsızlıktan 21. Yüzyıla Suriye-Rusya siyasi ilişkileri”, *Bağımsızlıktan Arap Baharı’na Suriye İç ve Dış Politika*, Editörler: Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık, Nobel yayınları, ss. 291-312.
- Kreutz, Andrej (2010), “Syria: Russia’s Best Asset in the Middle East”, <https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/kreutzengrussiasyrianov2010.pdf> E.T: 05.09.2017.
- Milliyet (2015), , <http://www.milliyet.com.tr/rusya-suriye-de-kimi-vuruyor-/dunya/detay/2125050/default.htm>, 01.10.2015, E.T: 01.09.2017.
- Naumkiyn, Vitali (1998), “RussiaandTranscaucasia”, *CaucasianRegionalStudies*, vol.3, issue 1,1998, ss.12-19.
- Rogov, Sergey (1999), “Security RelationBetweenRussiaand Western World”, *Studies in Contemporary History and Security Policy*, vol.1, 1999, ss.177-191.
- Sağlam, Mühdan (2014), “İnadın Ötesinde: Rusya’nın Suriye Politikası”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68-4, ss. 211-217.
- Sputnik (2017), 26.01.2017, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201701261026946355-rusya-astana-gorusmeleri-suriye-anayasasi/>; 26.01.2017, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201701261026943012-rusya-suriye-ozerk-kurt-bolgesi/>E.T: 01.09.2017.
- Stepanova, Ekaterina (2016), “Russia’s Policy on Syria after the Start of Military Engagement”, http://www.ponarseurasia.org/sites/default/files/policy-memos-pdf/Pepm421_Stepanova_Feb2016.pdf E.T: 01.09.2017
- Telatar, Gökhan (2015), “Rusya ve Arap Baharı: Batı ile Yeni Soğuk Savaş mı?”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2015, Cilt:15, Yıl:15, Sayı:1, 15: 175-202.
- Türkoğlu, Seda (2015), “Suriye, Rusya için neden Önemli?”, 7 Ekim 2015, <http://www.sozcukom.tr/2015/dunya/suriye-rusya-icin-neden-onemli-952597/> E.T: 01.09.2017.
- UN PressRelese (2011), 4 Oct., 2011, . <http://www.un.org/press/en/2011/sc10403.doc.htm>, E.T: 01.09.2017.
- UN Security Council (2015), 18.12.2015, S/2254/[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2254\(2015\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2254(2015))
- YDH (2012), http://www.ydh.com.tr/HD10709_lavrov--esedin-devrilmesini-ongoren-her-karari-veto-edecegiz.html, 13.09.2012, E.T: 02.09.2017.
- Yılmaz, Salih (2016), *Rusya Neden Suriye’de?*, Yazar yayınları, Ankara.
- Zakaurtseva, Tatiana (2007), “The Current Foreign Policy of Russia”, *Eager eyes Fixed on Eurasia, Russia and Its Neighbour in Crisis*, V. I. Sapporo (Ed), Slavicearc Center of Hokkaido University, ss. 87-112.

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ: DUYGUSALLIKTAN REALİTEYE Mİ?

Mehmet DİKKAYA*
Özgür KANİR**
Bayram Veli DOYAR***

Osmanlı Devleti döneminde, iki ülkenin çıkarları daha fazla çatışmış ve iki devlet arasında düşmanca yaklaşımlar daha belirleyici olmasına rağmen genel olarak SSCB döneminde daha temkinli ve dengeli bir ilişki izlenmiştir. Özellikle, II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından başlayan gerilim, Türkiye'nin NATO şemsiyesi altında Batı-ABD kampını tercih etmesiyle durağanlaşmıştır. İkili ilişkilerin gelişmeye başlaması ve açıklık ilkesinin geçerli olmaya başlaması, “Glasnost” ve “Perestrojka” dönemlerinde daha çok ön plana çıkmaya başlamıştır.

Rusya'nın piyasa ekonomisini tercihi ve Türkiye'nin kendisine Avrupa dışında alternatif pazarlar aramaya başlaması süreçlerinin eş anlı olarak gerçekleştiği 1990'lı yıllarda bir hazırlık dönemi olarak başlayan üretim faktörlerinin tanışması süreci Putin döneminde ivme kazanmıştır. Özellikle en temel tüketim mallarını bile üretmediği, buna karşın en ileri savunma sistemlerini inşa edebilme yeteneğine sahip olan Sovyetler Birliği'nin tarih sahnesinden silinmesinden sonra ortaya çıkan boşluğu doldurma konusunda Türkiye'nin, Sovyet sonrası Rusya'da etkin olmaya başladığı görülmüştür. Öyle ki Rusya, Türkiye'nin içerde yaşamış olduğu kriz dönemlerinde alternatif bir pazar ve istihdam alanı olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda neredeyse 1960'larda Avrupa'nın Türkiye için üstlenmiş olduğu misyonu devralmıştır. Müteahhitlik hizmetlerinin yeşermesi ve gelişmesi bağlamında ise 1980'lerdeki Arap dünyasının rolünü devralarak toplam projelerin yaklaşık %40'ının gerçekleştiği bir alan oldu.

Bu ekseninde, ekonominin ve altyapının yeniden yapılanması ve modernizasyonu çerçevesinde Türkiye kaynaklı müteahhitlik hizmetleri ve reel sektör faaliyetleri ciddi biçimde Rusya'nın hemen her bölgesinde görülmeye başlanmıştır. Öte yandan, artan petrol ve doğalgaz fiyatlarına bağlı olarak gelir düzeyi yükselen Rusya, Türkiye'yi cari ihtiyaçları açısından önemli bir ticari aktör olarak algılamıştır. İki binli yılların başında faaliyete geçen “Mavi Akım” doğalgaz boru hattı, Türkiye için alternatif bir enerji temini güzergâhı olma işlevini üstlenmesiyle halen faaliyette bulunmaktadır. Aynı şekilde Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesi, petrol üretim ve dağıtım kanallarına Rusya'nın da katılımıyla, uzun süre masada bekleyen bir proje olmaktan kurtulmuştur. Buna benzer alternatif projelerde “kendisine danışılmayan abi” tutumu göstermenin olası zararlarını tahmin eden Rusya daha işbirlikçi ve açık bir görüntü vermeye başlamıştır.

Bu çalışmada, Türkiye-Rusya arasındaki ekonomik ve politik unsurları birlikte ele alan bir analiz yapılacaktır. Ekonomik ilişkiler bağlamında enerji, turizm, dış ticaret ve sermaye hareketleri üzerinde durulacak ve bu ilişkiler üzerinde ekili olan politik çerçeve analiz edilecektir.

I.SOVYETLER BİRLİĞİ SONRASI RUSYA'DA EKONOMİK VE POLİTİK DÖNÜŞÜM

Geçiş ekonomileri içinde hem Gayrisafi Yurtiçi Hasılası (GSYH) gibi ekonomik gücü bakımından hem de geçmişi imparatorluğa dayanan büyük bir devlet olarak dünya ekonomi-politik araştırmalarının odağındaki ülkelerden biridir Rusya Federasyonu. Sovyetler Birliğinin siyasi yapısının çözümlenmesi ile birlikte tüm geçiş ekonomileri gibi Rusya da ilk on yılını sistem değişikliği ve geçiş sorunları ile mücadele şeklinde geçirmiştir. Bu süreçte bir yandan politik yönetsel sorunlar diğer yanda ise ekonomik sorunlar, bumerang gibi birbirini besleyen bir yapı oluşturmuştur. Ülkede piyasa ekonomisine geçişin ve politik sistemin dönüşümünün nasıl olacağına dair kamusal deneyim ve uzman-

* Kırıkkale Üniversitesi, İktisat Bölümü, mdikkaya@yahoo.com

** Giresun Üniversitesi, Görele UBYO, ozgurkanbir@yahoo.com.tr

*** Kırıkkale Üniversitesi, Doktora Öğrencisi, bvdoyar@gmail.com

laşmış bir bilgi birikimi bulunmamaktaydı(L.Kosals, 2007, s. 68). Bu çerçevede ülkenin kabaca son yirmi beş yılına bakıldığında iki temel periyottan söz edilebilir. Bunlar Boris Yeltsin’in *geçiş dönemi* ve Vladimir Putin’in *istikrar ve pekiştirme* dönemleridir(Hatipoğlu, 2015, s. 228).

i. Boris Yeltsin’in 12 Haziran 1991’den istifa ettiği tarih olan 12 Aralık 1999’a kadar olan *geçiş dönemi* temel olarak kargaşa ve istikrarsızlık dönemidir. Bu dönem merkezi planlı büyük bir Sosyalist ekonomiden, *şok terapi* ile sancılı bir piyasa ekonomisine geçiş süreci yaşanmıştır. Özelleştirmeler, devlet planlamasının sonlanması, fiyatların serbest bırakılması şeklinde uygulanan bu politikalar, çok sayıda vagonu olan büyük tonajlı bir yük treninin raydan çıkıp toprak bir zemin üzerinde, her bir vagonun da ayrı bir otomobil gibi yol almaya çalışmasına benzetilebilir. Dolayısıyla geçiş süreci son derece sancılı olmuştur. Ekonomi 1991 ile 1998 arasında ortalama olarak her yıl %6,5 küçülmüştür. Ülkede sağlık koşulları oldukça kötüye gitmiş AIDS hastalığı ve alkolizm ile artan ölüm oranları ve azalan doğum oranları bir araya gelince ülke nüfusu azalmaya başlamıştır. 2000’lere kadar gelinen bu dönemde Rusya’da oluşan yapı bazı akademisyenler tarafından, “*kriminal kapitalizm*”, “*Kremlin kapitalizmi*” ya da “*Potemkin kapitalizmi*” gibi sıfatlarla ifade edilmiştir(L.Kosals, 2007, s. 70). Yeltsin döneminin sonuna doğru devlet yönetimi büyük ölçüde finans imparatorlukları ve enerji tekellerini elinde bulunduran oligarkların eline geçmiş ve merkez otoritesini kaybetmiştir.

Bu dönemde dış politikaya yön veren temel strateji *Primakovdoktrini*²⁹⁸ olmuştur. Buna göre Rusya dünya ekonomisi ile bütünleşmeli, ABD’nin girişimlerine karşı çok kutuplu bir dünya düzeni kurulmalıdır(Hatipoğlu, 2015, s. 230). Bu dönemde Türkiye ile olan ilişkiler oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır. Bunda her iki ülkenin önemli boyutlarda iç ekonomik ve politik sorunlarla boğuşuyor olmasının etkisi büyüktür. Türkiye bir yanda ekonomik krizler, koalisyon hükümetleri ve PKK terörü ile mücadele ederken, Rusya da geçiş sürecindeki ekonomik, yönetsel ve güvenlik sorunları yaşamaktadır. Bu dönemdeki ilişkilerin ana eksenini 1997 yılında başlayan Mavi Akım doğal gaz projesi ve vatanşar arasındaki bavul ticareti şeklinde gerçekleştirmiştir.

ii. Vladimir Putin’in başkan olduğu 2000 yılından bu güne kadar olan *istikrar ve pekiştirme* dönemidir. Bu dönemde Putin’in ilk olarak 07 Mayıs 2000 ile 07 Mayıs 2008 tarihleri arasında iki dönem başkanlık yapmıştır. Daha sonra 07 Mayıs 2008 ile 07 Mayıs 2012 tarihlerinde görev yapan başkan Dimitri Medvedev’in dönemi ise esasen Putin’in stratejileri çerçevesinde devam eden bir *ara dönemdir*. Medvedev’den sonra Putin tekrar 07 Mayıs 2012’den itibaren başkanlık koltuğuna oturmuştur.

Vladimir Putin, *Putinizm* denen yeni bir yönetim biçiminin mimarı olmuştur. Bu kavram yönetimin görünüşte demokratik, özünde otoriter bir yönetim olduğu imasında bulunmaktadır(Hatipoğlu, 2015, s. 231). Bu dönemde Rusya’nın toprak bütünlüğü ve güvenlik sorunları büyük ölçüde aşılmış, oligarklarla mücadele başlamış ve özellikle yakın çevrede renkli devrimlerin ortaya çıkmaya başladığı dönemde siyasi istikrar sağlanmıştır. Devlet yönetimi Putin ile birlikte oligarşik bir yapıdan merkeziyetçi bir bürokrasiye doğru yönelmeye başlamıştır. Bu gelişmeler aynı zamanda iki binli yılların ortasından sonra enerji fiyatlarının artmasına bağlı olarak ortaya çıkan gelir artışı ile birlikte ekonomik yönden de pekiştirilmiştir. Güçlü ve otoriter bir yönetimin istikrar sağlandığı Putin dönemi dış politikası, çok kutuplu bir uluslararası düzeni ön görmektedir. Bu yaklaşımla ABD ve AB ile ihtiyatlı bir gerginlik politikası uygulanırken, Çin, Hindistan ve İran ile ihtiyatlı bir iyimserlik dönemine girilmiştir. Aynı zamanda Yeltsin döneminde ikinci plana itilen Bağımsız Devletler Topluluğu ile olan ilişkiler yeniden ön plana alınmıştır(Hatipoğlu, 2015, s. 234,235).

Bu dönemde Türkiye ile hem ekonomik hem de siyasi ilişkiler daha ileri bir boyuta taşınmıştır. 2001 yılında arasında Avrasya Eylem planı hazırlanmıştır. Turizm, dış ticaret, enerji ve doğrudan yabancı yatırımlar bağlamındaki ekonomik ilişkiler hızla mesafe kat ederken, süreç nükleer tesis inşasına kadar uzanmıştır. 2010 Yılında imzalanan anlaşma ile Türkiye’nin ilk nükleer enerji santrali Akkuyu’da Rusya tarafından yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışma aynı zamanda konuyla ilgili uzman insan kaynağının yetiştirilmesi amacıyla Türkiye’den 600 öğrencinin Rusya-Mephi üniversitesine giderek eğitim alması ile pekiştirilmektedir(Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2017).

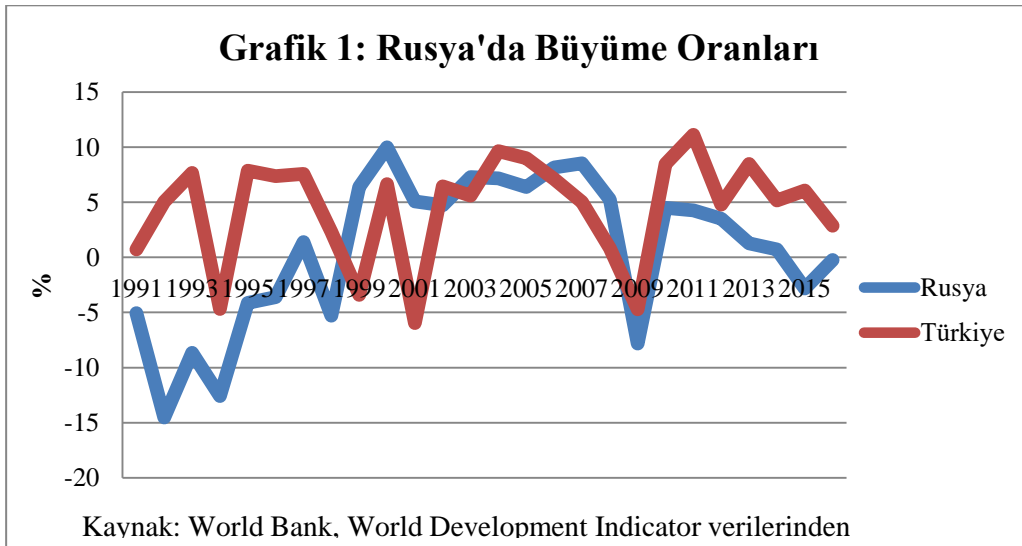
İki ülke arasında ekonomik ve kültürel alanda çeşitli iş birliği imkanları olduğu gibi aynı

²⁹⁸YevgeniPrimakov, Yeltsin döneminde dış işleri istihbarat servisinin başkanlığı, 1996’da dış işleri bakanlığı ve 1998’de başbakanlık yapmıştır (Encyclopedia Britannica).

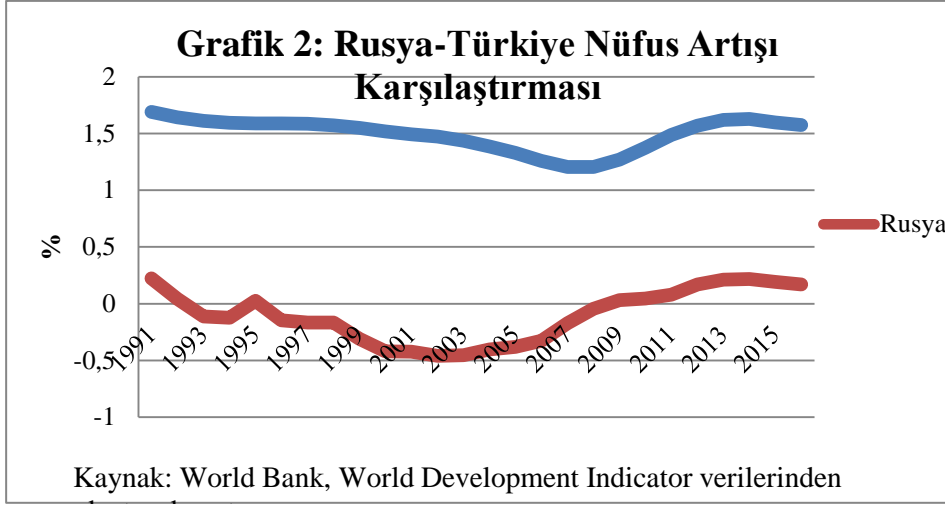
zamanda jeopolitik rekabet alanları da söz konusudur. Güney Kafkasya, Karadeniz Havzası, Ortadoğu bölgesinde iki ülke ihtiyatlı kilit aktörler olarak karşı karşıya gelmektedir(Koçak, 2017, s. 9). En son 2015 yılında bir Rus Jetinin Türkiye topraklarında düşürülmesi ikili ilişkilerin 1991 sonrasında hiç olmadığı kadar kırılğan bir noktaya taşımıştır. Özellikle turizm ve ticarete hemen etkisini gösteren ekonomik maliyetler yaratan sürecin bir yıl gibi bir zaman içerisinde rasyonel bir şekilde yönetilmesi ile kriz aşılmış ve ilişkiler normalleşme sürecine girmiştir. Batı dünyası ve özeldde NATO'ya üye müttefiklerin aksine, 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Rusya'nın, Türkiye'ye önemli düzeyde destek vermesi, ilişkilerin hızla düzelmesine vesile olmuştur. Hem Suriye krizinin çözümünde İran'ın da dahil olduğu Astana görüşmeleri, hem de 2017 yılında Türkiye'nin bölgede yürüttüğü güvenlik operasyonları Türkiye ve Rusya'nın stratejik işbirliği ekseninde yürümektedir.

II. EKONOMİK GELİŞMELER

Grafik 1'de görülen büyüme oranların bakıldığında, Rusya Federasyonu 1991 sürecinden iki binli yılların başına kadar sürekli küçülen bir ekonomi olmuştur. Büyüme oranları hep negatif değerler almıştır. Bu durum entegre bir ekonomik yapı sergileyen diğer Sovyetler Birliği ülkelerinde de söz konusudur. Geçiş ekonomilerinin tamamında 1991 süreci sonundan iki binli yıllara kadar ekonomik küçülme ve refah seviyesinde sürekli bir azalma yaşanmıştır. 1998 yıllarında yaşanan ve Rusya Krizi olarak adlandırılan finansal kriz ve %5,2'lik küçülme, henüz piyasa ekonomisine yeni geçmiş olan ülkede toparlanma sürecini zora sokmuştur. Rusya pozitif büyüme rakamlarına ancak 1999 yılında görebilmiştir. Bu tarihten itibaren büyüme oranları, 2009 yılındaki küresel ekonomik kriz dönemindeki yüzde 7'lik küçülme dışında, yüksek düzeyde pozitif değerler kaydetmiştir. Rusya'nın 1999-2010 yılları arasındaki ortalama büyüme oranı 5,4 olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılı itibariyle büyüme oranları azalmaya başlamış ve 2015 ve 2016 yıllarında arka arkaya ekonomik küçülme yaşanmıştır. Türkiye'nin büyüme performansı ise 1990'lı yıllarda testere ağzı şeklinde zikzaklar çizen bir yapı arz ederken, 2001 ekonomik krizi sonrasında önemli bir toparlanma göstermiş ve küresel ekonomik kriz dönemine kadar 2002-2007 döneminde ortalama 7,1'lik bir büyüme gerçekleştirmiştir. 2008'de azalan büyüme oranı 2009'da yüzde 4'lük bir küçülmeye dönmüş daha sonrasında ise yine sürekli pozitif büyüme rakamları gözlenmiştir.

Rusya Federasyonu yüz ölçüm olarak dünyanın en geniş ülkesidir, ancak 144 milyonluk nüfusu ile dünyanın nüfus yoğunluğu en düşük ülkelerinden biridir. 1990'lı yıllardan itibaren nüfusta dramatik bir düşüş meydana gelmiştir. Türkiye ile karşılaştırmalı bakıldığında, Türkiye'nin nüfus artış hızının, görece yüksek düzeyde seyrettiği, bununla birlikte Doksanlardan, iki bin yediyıla kadar azalma eğilimi içinde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, iki bin yedi sonrasında Türkiye'nin nüfus artış hızında bir yükselme meydana gelmiş ve yüzde 1,5 bandının üzerine çıkmıştır.

Buna karşın, Rusya’da, 1991 sonrasında 1993-2008 yıllarını kapsayan on altı yıllık dönemde nüfus artış hızı hep negatif değerler almıştır. 1991 yılında 148 milyon olan nüfus düzeyine 2016 yılı itibariyle hala ulaşamamıştır. Nüfustaki bu tablo, toplumun yaşlanması ve toplumsal üretkenliğin azalması anlamına gelmekle beraber sürdürülebilir nitelikte değildir.

Nüfustaki bu azalmanın ana nedenleri, birliğin dağılmasının yarattığı sosyo-ekonomik buhran ile, doğurganlık oranındaki düşüş, dışarı verilen göç ve sağlık koşulları ve alkolizmin yarattığı yüksek ölüm oranları olmuştur(Kavas, 2014). Bu durumun çarpıcı bir örnek olarak alkolizm ile birleşen sağlık sorunları ile 1999 yılında görev süresi bitmeden görevi bırakmak durumunda kalan Rusya Federasyonunun ilk devlet başkanı Boris Yeltsin verilebilir.

Tablo 1’deki seçilmiş ekonomik göstergelere bakıldığında, Rusya Federasyonu’na ait önemli değişkenler görülmektedir. 2016 yılındaki sıralamaya göre, 1,2 trilyon dolarlık gayrisafi yurtiçi hasıla değeri ile göre Rusya dünyanın 12.büyük ekonomisidir. Hem nüfus yapısı ve hem de dünya GSYH’si içindeki yeri ile G20’ler arasında yer alarak dünya ekonomisine yön veren ülkeler arasında yer almaktadır. Kişi başına düşen gelir ise 1991 yılındaki üç bin dolarlar seviyesinde iken 2013 yılında 15 bin dolar seviyelerine kadar çıkmış iken 2016 yılında bu değer 9 bin dolar seviyesine kadar düşmüştür. Bu olumsuz gelişmenin temel nedeni petrol fiyatlarında 2014 yılı itibariyle yaşanan düşüş olmuştur. Bir doğal kaynak ihracatçısı olarak ülkenin ihracat gelirleri, büyük ölçüde petrol fiyatlarına bağlı olması nedeniyle doğalgaz fiyatlarındaki dalgalanmadan etkilenmektedir. Rusya GSYH’sindeki yüksek büyüme döneminin ardında da böylesi bir gelişme yer almaktadır. 2007-2014 döneminde yaşanan petrol fiyatlarındaki artış, ülkede GSYH’nin yedi yıllık dönem içinde cari fiyatlarla dokuz yüz milyar dolarlık ekonomisinin iki trilyon dolarlar seviyesine ulaşmasında ana faktör olmuştur.

İşsizlik oranları ise 90’lı yıllarda çok yüksek değerler almıştır. 1991-2000 yılları arasındaki işsizlik oranları ortalama yüzde 10 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu dönemden sonra işsizlik oranlarında anlamlı bir azalma eğilimine girmiş ve 2016 yılında yüzde 6 olarak gerçekleşmiştir. Ancak bu oran genç işsizlik rakamlarında 2016 itibariyle yüzde 15 seviyelerindedir. İki binli yıllardaki bu değerler Avrupa Birliği ülkelerinin ortalama değerlerinin ve Türkiye’nin işsizlik rakamlarının altında yer almaktadır.

Gelir dağılımı açısından önemli bir gösterge olan gini katsayısına bakıldığında ise, Rusya’da Sovyet düzeni sonrasında hızlı bir şekilde gelir dağılımının bozulduğu görülmektedir. Kapitalizmin kurallarının ve kurumlarının var olmadığı bir süreç içinde sistem değişikliğine geçen ülkede ekonomik refah önemli ölçüde azalırken aynı zamanda gelir dağılımı bozukluğu 48 puan gibi çok yüksek değerlere çıkmıştır.

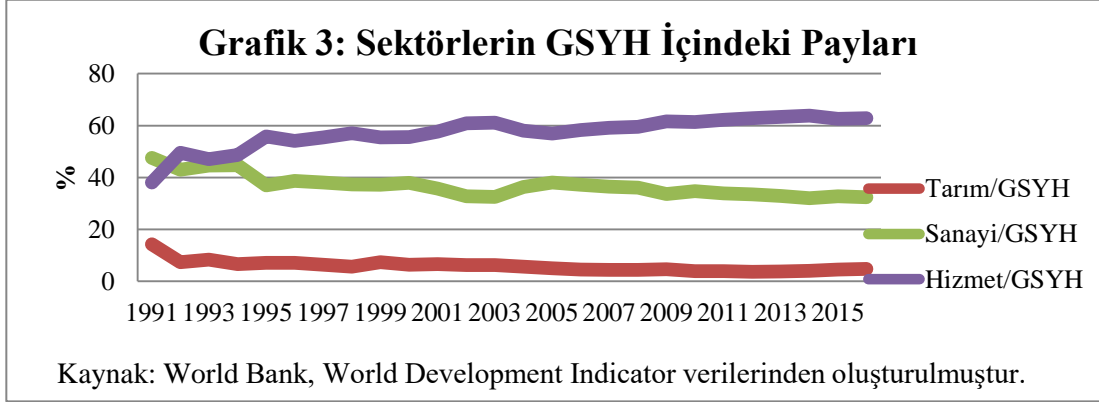
Tablo1: Rusya’da Seçilmiş Ekonomik Göstergeler

Yıl	Nüfus (milyon)	Nüfus Artış Oranı(%)	GSYH (Milyon \$-Cari)	Büyüme Oranı (%)	Tarım/GSYH	Sanayi/GSYH	Hizmet/GSYH	İşsizlik Oranı	Genç İşsizlik	Gini	Dışa Açıklık Oranı [(IM+EX)/GSYH]	DYY/GSYH
1991	148,7	0.22	517,963	-5.05	14	48	38	12	24	..	26	..
1992	148,6	0.04	460,291	-14.53	7	43	50	5	13	..	111	0.3
1993	148,5	-0.11	435,084	-8.67	8	45	47	6	14	48	69	0.2
1994	148,3	-0.12	395,077	-12.57	7	45	49	8	16	..	51	0.1
1995	148,3	0.03	395,531	-4.14	7	37	56	9	19	..	55	0.2
1996	148,1	-0.15	391,719	-3.60	7	39	54	10	19	46	48	0.2
1997	147,9	-0.17	404,926	1.40	6	38	56	12	24	38	47	0.8
1998	147,6	-0.17	270,953	-5.30	6	37	57	13	27	38	56	0.5
1999	147,2	-0.31	195,905	6.40	7	37	55	13	24	37	69	1.1
2000	146,5	-0.42	259,708	10.00	6	38	56	11	21	37	68	1.2
2001	145,9	-0.42	306,602	5.09	7	36	58	9	18	40	61	0.8
2002	145,3	-0.46	345,110	4.74	6	33	61	8	16	37	60	1.0
2003	144,6	-0.45	430,347	7.30	6	33	61	8	18	41	59	2.3
2004	144,0	-0.40	591,016	7.18	6	36	58	8	17	41	57	2.3
2005	143,5	-0.38	764,017	6.38	5	38	57	7	16	41	57	2.3
2006	143,0	-0.33	989,930	8.15	5	37	58	7	16	42	55	3.0
2007	142,8	-0.17	1,299,705	8.54	4	36	59	6	14	42	52	3.4
2008	142,7	-0.04	1,660,844	5.25	4	36	59	6	14	41	53	3.4
2009	142,7	0.03	1,222,643	-7.82	5	34	62	8	18	40	48	3.5
2010	142,8	0.04	1,524,916	4.50	4	35	61	7	17	41	50	3.5
2011	142,9	0.08	2,031,768	4.26	4	34	62	6	15	41	48	3.3
2012	143,2	0.17	2,170,143	3.52	4	33	63	5	15	42	48	2.2
2013	143,5	0.21	2,230,625	1.28	4	33	63	5	14	..	48	3.9
2014	143,8	0.22	2,063,662	0.73	4	32	64	5	14	..	48	2.8
2015	144	0.19	1,365,865	-2.83	5	33	63	6	16	..	49	1.6
2016	144,3	0.17	1,283,162	-0.22	5	32	63	6	15	..	46	1.8

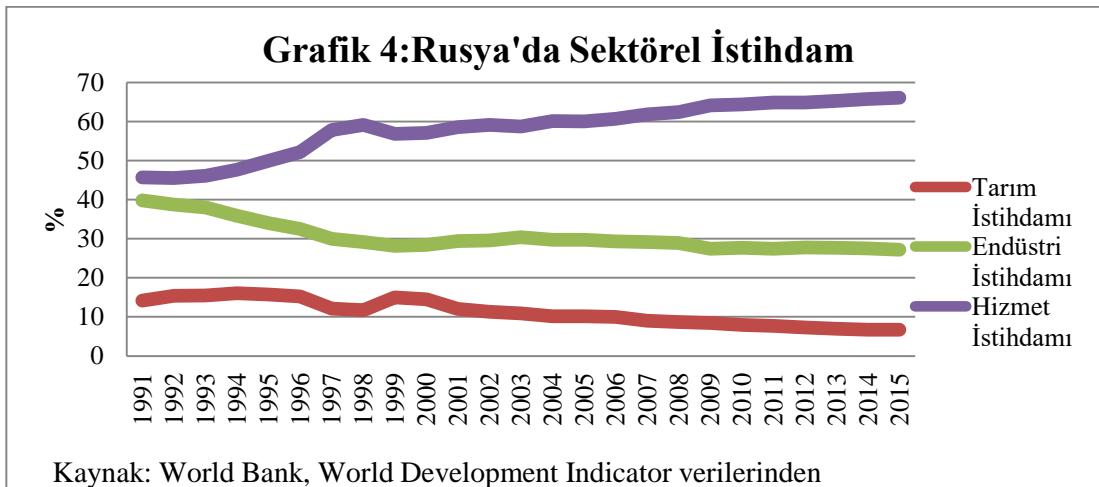
Kaynak:(The World Bank, 2017)

Gini katsayısı iki bin onlu yıllarda da hala kırklı değerlerin üzerinde yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Rusya, Türkiye, Meksika ve ABD gibi gelir dağılımı nisbeten bozuk ülkeler grubunda yer almaktadır.

Grafik 3'te görüldüğü gibi, ülke 1991 yılında GSYH içindeki payı yüzde 48 olan sanayi ağırlıklı bir yapı ile geçiş sürecine başlamıştır. Bu dönemden sonra hizmet sektörünün GSYH içindeki payı sürekli olarak artmaya ve sanayinin payı ise azalmaya başlamıştır. Tarım sektöründe de nisbi olarak bir azalma gözlemlenirse de esas değişim sanayi ve hizmet sektörleri arasında açılan makasta görülmektedir. 2015 yılı itibarıyla GSYH içinde tarımın payı yüzde 5, sanayinin payı yüzde 33 ve hizmet sektörünün payı yüzde 63 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranlar 2010 yılından itibaren yaklaşık değerler göstermektedir.

Buradaki eğilime paralel olarak Grafik 4'teki sektörel istihdam görülmektedir. Yıllar itibarıyla tarım ve sanayi sektörlerinde istihdamın azalmaya başladığı, buna karşılık hizmet sektöründe artmaya başladığı görülmektedir. İktisat teorisinde ekonomilerin gelişmesine paralel olarak tarım sektörünün azalması ve buna karşılık sanayi ve hizmet sektörünün GSYH içindeki paylarında artış olacağı değerlendirilir. Buna göre Rusya ekonomisinde Tarımsal üretim ve istihdamın azalması olgusunun sanayi sektöründe de görülüyor olması, gelişme eğilimleri açısından olumsuz bir görünüm arz etmektedir. Aynı zamanda hizmet sektörünün GSYH içindeki payının yüzde 60'ları geçmiş olmasına rağmen, aşağıda yer alan Grafik 9'da görüldüğü gibi, ülke gerçekte dünya ile yaptığı hizmet ticareti açısından net ithalatçı pozisyonunda yer almaktadır. Yani ülke, en büyük ana ekonomik sektörde net ithalatçı pozisyonunda yer almaktadır.

Ülkede 2015 yılındaki toplam iş gücü 76 milyondur. Aynı yıl istihdamın dağılımına bakıldığında, tarımdaki istihdam oranı yüzde 7, sanayideki istihdam oranı yüzde 27 ve hizmet sektöründeki istihdam oranı toplam istihdamın yüzde 66'sı kadardır.

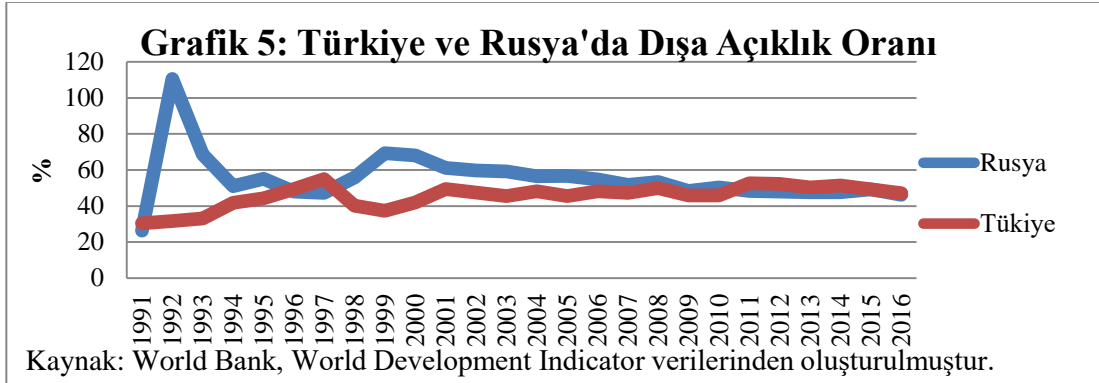
Sektörlerin hem GSYH içindeki payları ve hem de istihdam içindeki payları birlikte değerlendirildiğinde, dengeli bir dağılım gözlenmektedir. Daha açık bir ifade ile her sektörün GSYH'ye yaptığı katkıyla orantılı bir istihdama sahip olduğu görülmektedir. Türkiye ile karşılaştırıldığında, farklı bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Türkiye'de sektörlerin üretime katkısı ile istihdama katkısı arasında bir dengesizlik söz konusudur.

		Tarım	Sanayi	Hizmet
Rusya	İstihdam Oranı	7	27	66
	GSYH katkısı	5	33	63
Türkiye	İstihdam Oranı	20	27	52
	GSYH katkısı	8	32	60

Kaynak: (The World Bank, 2017)

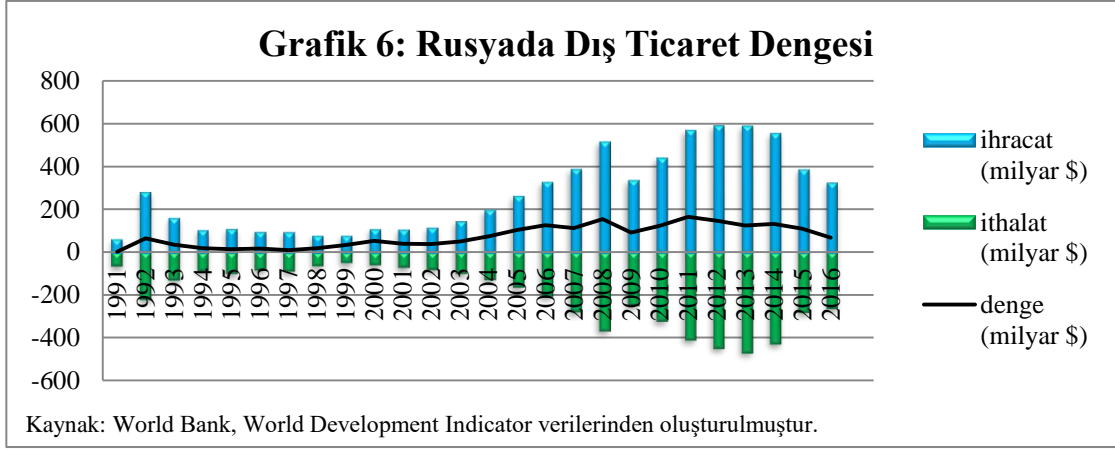
Türkiye'de özellikle tarım sektöründe istihdam oranı (%20), ile sektörün üretime katkısı (8%) arasında bir orantısızlık görülmektedir. Bu orantısızlık tarım sektöründe yüksek bir gizli işsizliğe işaret ettiği gibi, aynı zamanda tarım sektöründe teknoloji düzeyinin yetersiz olduğuna da işaret etmektedir. Öte yandan Türkiye'de hem sanayi hem de hizmet sektörlerinin üretime katkı oranlarının altında bir istihdam düzeyi gözlenmektedir. Bu da her iki ana sektörde emek verimliliğinin yüksek oluşu ile açıklanabilir.

Grafik 5'de, ithalat ve ihracat toplamının GSYH'ye oranı olarak hesapladığımız dışa açıklık oranı yer almaktadır. 1991 süreci sonunda ülkenin dışa açıklığına bakıldığında ilk yılların haricinde Türkiye'ye yakın düzeylerde bir dışa açıklık gözlenmektedir. Grafik 5'te görüldüğü gibi, Rusya dışa açılmanın hemen ardında yüzde yüzün üzerinde bir dışa açıklık oranlarına ulaşmıştır.

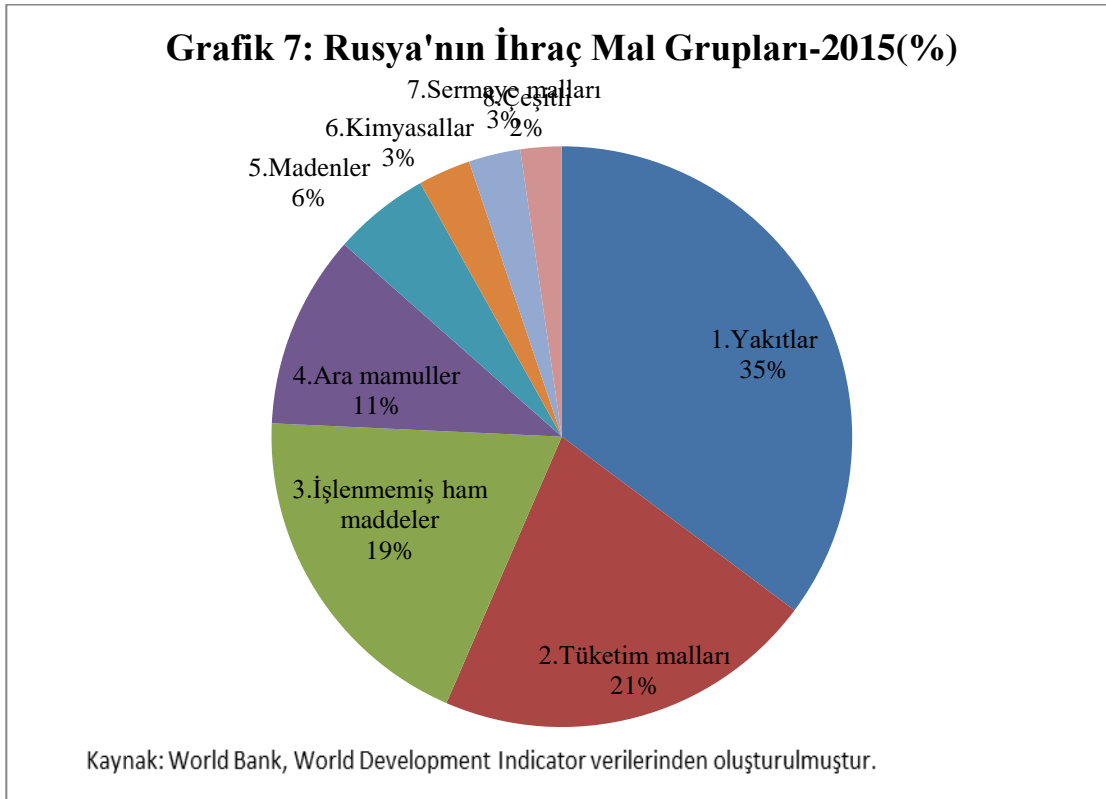
Dışa açıklık bir ekonominin dünya ekonomileri ile bütünleşmesinin derecesini göstermesi açısından önemli bir kriterdir. Bu oran aynı zamanda geçiş ekonomilerin gelişimi açısından kayda değer bir göstergedir. Sovyetler birliğini oluşturan, beş Orta Asya Cumhuriyeti (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) ile yapılan bir ekonometrik çalışmada, dışa açılma oranının artmasının anlamlı düzeyde ülkelerin ekonomik büyümesine katkıları bulunmaktadır (Dikkaya & Kanbir, 2016). Türkiye'de de dışa açılmanın doksanlı yıllardan itibaren istikrarlı bir eğilim olarak arttığı gözlenmektedir. Bu değişken açısından Türkiye ve Rusya'nın değerleri iki binli yıllardan itibaren birbirleri ile oldukça yakın düzeylerde seyretmektedir. 2016 yılı itibari ile

Rusya Federasyonunda dışa açıklık oranı yüzde 46 düzeyinde gerçekleşmiştir.

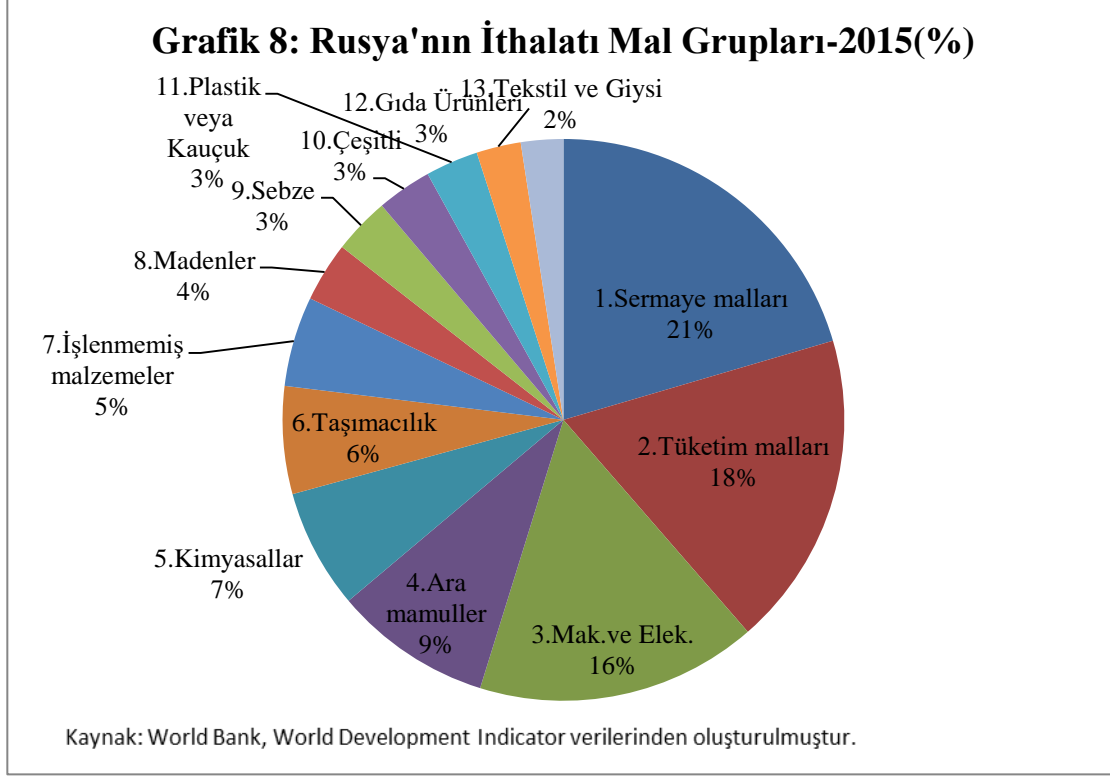

Rusya'nın dünyanın geri kalanı ile yaptığı mal ve hizmet dış ticaret dengesinin yer aldığı Grafik 6'ya bakıldığında, ülkenin dış ticarete fazla verdiği gözlenmektedir. Ülkede toplam ticaret dengesinde ihracatın genel bir eğilim olarak sürekli ithalatın üzerindedir. Bunun ana nedeni, Rusya'nın, dünyanın önde gelen enerji ihraç eden ülkelerinden biri olmasından kaynaklanmaktadır.

Grafik 7'den görüldüğü gibi, Rusya'nın ağırlıklı olarak ihraç ettiği mallar toplam ihracatının %35'i olan yakıtlardır. Bunun yanında sırasıyla tüketim malları, işlenmemiş ham maddeler, ara mamuller ve madenler gelmektedir. Bu tabloya bakıldığında Rusya doğal kaynak ihraç eden bir ekonomi görünümünü arz etmektedir.

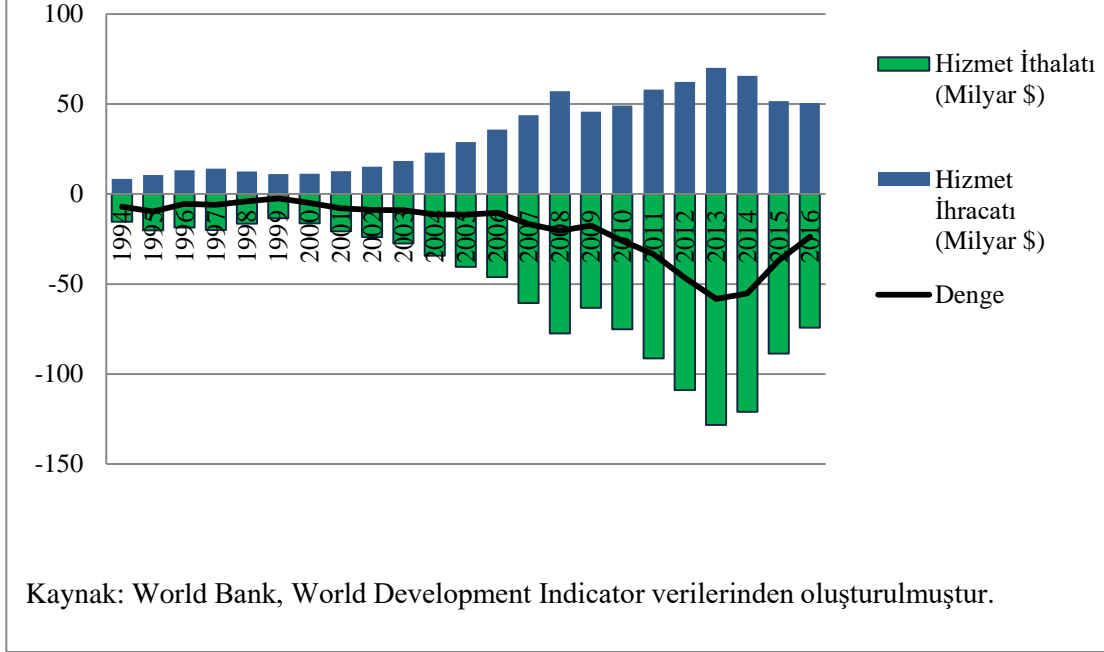
Grafik 8’teki, Rusya’nın ithalatındaki mal gruplarına bakıldığında ise %21’lik bir payla sermaye malları ithalatı birinci sırada gelmektedir. Onu sırasıyla tüketim malları, Makine ve Elektrik, ara mamuller, kimyasallar ve taşımacılık ürünleri takip etmektedir.

Dış ticaretin kompozisyonuna bakıldığında Rusya’nın ihracatı enerji ağırlıklı iken ithalatında çeşitlilik nispeten daha fazladır.

Grafik &’da görüldüğü üzere, Rusya’nın mal ticaretindeki fazlası genel bir trend iken, mal ve hizmet ticareti birbirinden ayrıldığında, Rusya mal ticaretinde fazla verir iken, hizmet ticaretindeki denge tersine dönmektedir. Rusya’nın toplam hizmet ithalatı ihracatından fazladır ve bu nedenle toplam hizmet ticareti dengesinde açık vermektedir.

Grafik 9: Rusya'da Hizmet Ticareti Dengesi

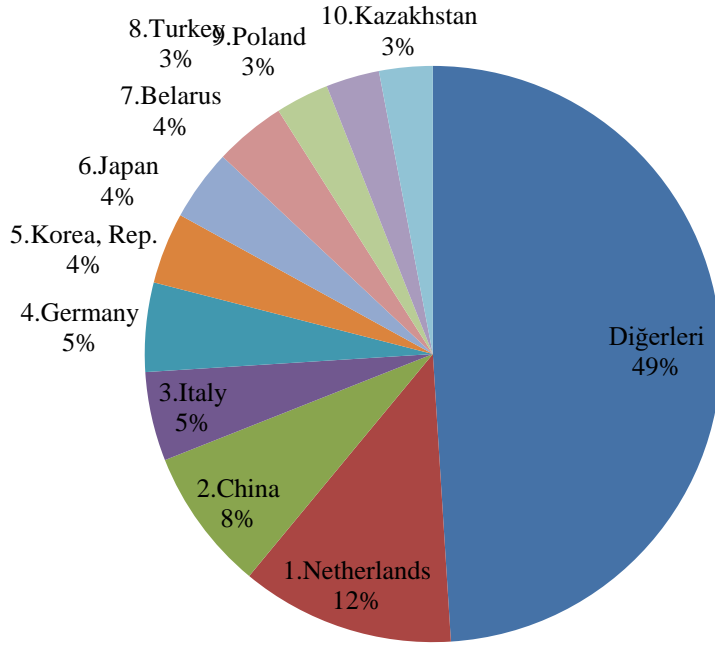

Rusya'nın 2015 yılı itibariyle Hizmet ithalatındaki ana kalemleri seyahat hizmetleri (%40,1), diğer iş hizmetleri (araştırma-geliştirme, profesyonel yönetim danışmanlığı, sulama-atık işleme-tarım ve madencilik hizmetleri vb.%21,2), taşımacılık (%13,4), telif ve lisans ücretleri (%6,5) ve inşaat (%5,5) alt sektörleri olmuştur (UN Comtrade, 2017).

2015 yılında, Rusya'nın Toplam ihracatının ülkelere göre dağılımını gösteren Grafik 10'a bakıldığında ise ilk sırada %12'lik bir oranla Hollanda'nın geldiği görülmektedir. Onu sırasıyla Çin, İtalya ve Almanya takip etmektedir. Türkiye, Rusya'nın ihracatta %3'lük bir oranla 8. büyük iş ortağı durumundadır(World Integrated Trade Solution, 2017). Bu ihracatın %65'ini enerji ürünleri ihracatı oluşturmaktadır(TÜİK, 2017).²⁹⁹

²⁹⁹Bkz.Tablo 4

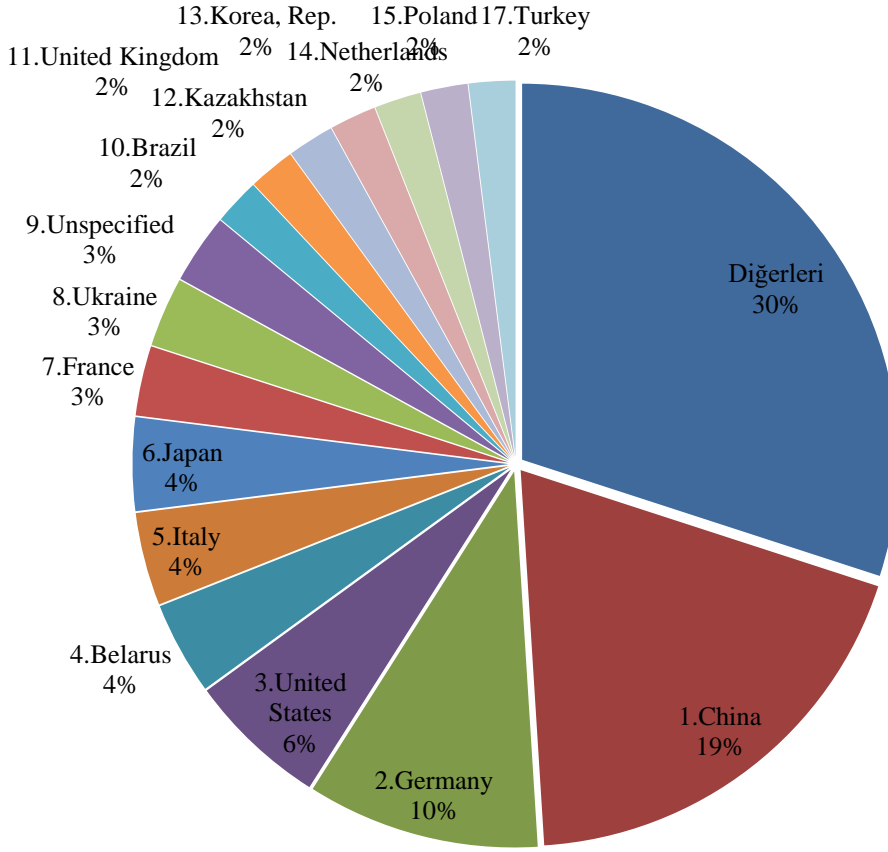
Grafik 10: Rusya'nın Toplam İhracatında Ülkelerin Payı-2015 Yılı

Kaynak: World Integrated Trade Solution, 2017 verilerinden oluşturulmuştur.

Rusya'nın toplam ithalatının ülkeler bağlamındaki dağılımını gösteren Grafik 11'e bakıldığında ise, ilk olarak %19'luk bir oran ile Çin gelmektedir. Onu sırasıyla Almanya (%10), ABD (%6), Belarus, İtalya ve Japonya takip etmektedir. Türkiye'nin Rusya'nın toplam ithalatındaki payı %2 düzeyindedir. Türkiye ve Rusya arasındaki dış ticaretin boyutları aşağıda yer alan 3.bölümde incelenmektedir.

Grafik 11: Rusya'nın Toplam İthalatında Ülkelerin Payı-2015

Kaynak: World Integrated Trade Solution, 2017 verilerinden oluşturulmuştur.

III. TÜRKİYE VE RUSYA: EKONOMİK İLİŞKİLER

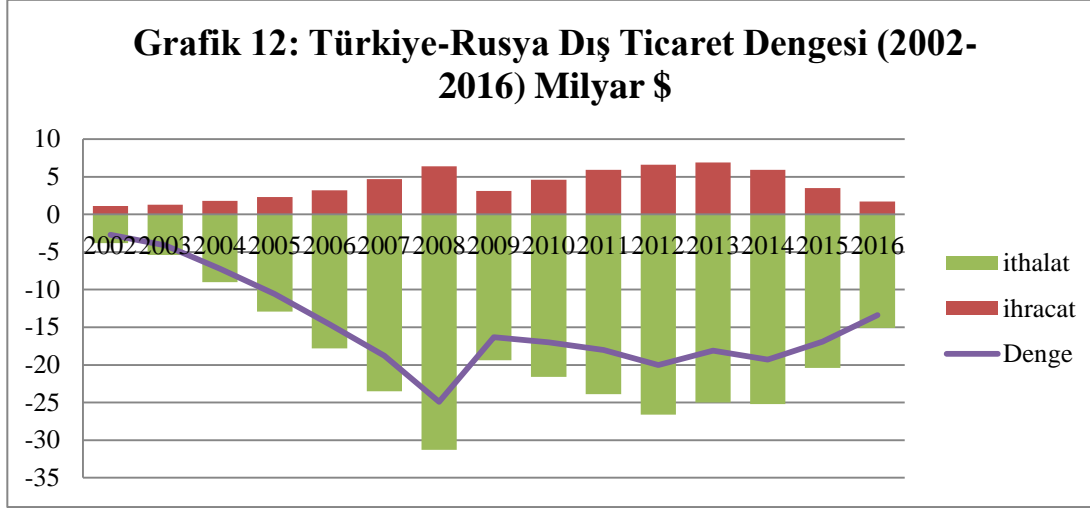
Türkiye ve Rusya jeopolitik ve ekonomik bağlamda çıkarların çatışması ve çıkarların uyumu ikilemine oturan bir ilişki içerisinde. Bölgesel politikalar bağlamında, Ukrayna, Güney Kafkasya gibi bölgelerde iki ülke arasında çatışan çıkarlar söz konusudur. Buna karşın ekonomik ilişkiler bağlamında iki ülke de iki önemli ekonomik ortak olarak ortaya çıkmaktadır. Rusya Türkiye için önemli bir enerji üreticisi konumunda iken, Türkiye de Rusya açısından hem mal hem de hizmet sektörleri açısından önemli bir üreticidir.

3.1. Dış Ticaret ve Turizm

Türkiye Rusya ile yaptığı dış ticaret iki ülke için önemi, ithalat ve ihracatın hacmi ile içeriğindeki mal grupları açısından değerlendirilebilir. Türkiye, Rusya ile yaptığı ticarete dış açık vermektedir. Bunun en önemli nedeni enerji ürünleri ithalatının büyük bir yekûn tutmasından olmasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan ikili ilişkilerin normal seyrettiği dönem itibarıyla değerlendirilecek olunursa, 2014 yılında Türkiye'nin 157 milyar dolarlık ihracatı içerisinde Rusya'ya yapılan ihracat 5,9 milyar dolar olmuştur. Bu rakam Türkiye'nin toplam ihracatı içerisinde yüzde 3,7'lik bir orana tekabül etmektedir. Ancak ithalat açısından değerlendirildiğinde ise daha farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Türkiye 2014 yılında Rusya'dan 25,2 milyar dolarlık bir ithalat yapmak-

tadır. Bu rakam Türkiye'nin 242 milyar dolarlık toplam ithalatı içerisinde yüzde **10,4'lük** bir oran ile önemli bir yüzdeye ulaşmaktadır.

İkili ilişkilerin sıkıntılı bir döneme girdiği 2015 yılındaki uçak krizi olayından sonra dış ticaret hacminde daralma meydana gelmiştir. Bu daralma 2016 yılından itibaren karşılıklı olarak atılan siyasi adımların akabinde tekrar bir genişleme sürecine girilmiş olduğundan söz edilebilir.

Siyasal konjonktürdeki son dönem dalgalanmaların yarattığı ekonomik değişiklikler özellikle uçak krizi ile başlayan süreçte olağan ekonomik ilişkileri bozmuştur. Bu nedenle, bu süreçten önce dış ticaretteki olağan ilişkilerin devam ettiği 2014 yılı itibariyle iki ülke arasındaki mal gruplarına ISIC Rev4 sınıflaması ile bakıldığında şöyle bir tablo ile karşılaşılmaktadır(TÜİK, 2017):

Tablo 3: Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na İhracatındaki Mal Grupları (2014)

ISIC rev4	ISIC adı	İhracat Milyon Dolar	Yüzde Pay
0	Gizli veri		
11	Tek Yıllık (Uzun Ömürlü Olmayan) Bitkisel Ürünlerin Yetiştirilmesi	460	7.7
12	Çok Yıllık (Uzun Ömürlü) Bitkisel Ürünlerin Yetiştirilmesi	570	9.6
103	Sebze Ve Meyvelerin İşlenmesi Ve Saklanması	97	1.6
107	Diğer Gıda Maddelerinin İmalatı	67	1.1
131	Tekstilin Elyafın Bükülmesi, Eğrilmesi, Dokunması Ve Bitirilmesi	366	6.2
139	Diğer Tekstil Ürünlerinin İmalatı	495	8.3
141	Kürk Hariç, Giyim Eşyası İmalatı	240	4.0
152	Ayakkabı, Terlik vbİmalatı	108	1.8
192	Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri İmalatı	129	2.2

201	Temel Kimyasal Maddelerin, Kimyasal Gübre Ve Azot Bileşikleri, İlk Formda Plastik Ve Sentetik Kauçuk İmalatı	144	2.4
202	Diğer Kimyasal Ürünlerin İmalatı	192	3.2
221	Kauçuk Ürünlerin İmalatı	67	1.1
222	Plastik Ürünlerin İmalatı	233	3.9
239	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Metallik Olmayan Mineral Ürünlerin İmalatı	130	2.2
241	Ana Demir Ve Çelik İmalatı	127	2.1
251	Metal Yapı Malzemeleri, Tanklar, Rezervuarlar Ve Buhar Jeneratörleri	111	1.9
259	Diğer Fabrikasyon Metal Ürünlerin İmalatı, Metal İşleme Hizmeti Faaliyetleri	200	3.4
271	Elektrik Motoru, Jeneratör, Transformatör İle Elektrik Dağıtım Ve Kontrol Cihazlarının İmalatı	133	2.2
275	Ev Aletleri İmalatı	107	1.8
281	Genel Amaçlı Makinelerin İmalatı	212	3.6
282	Özel Amaçlı Makinelerin İmalatı	247	4.2
291	Motorlu Kara Taşıtlarının İmalatı	383	6.4
292	Motorlu Kara Taşıtları Karoseri (Kaporta) İmalatı; Treyler (Römork) Ve Yarı Treyler (Yarı Römork) İmalatı	67	1.1
293	Motorlu Kara Taşıtları İçin Parça Ve Aksesuar İmalatı	255	4.3
321	Mücevherat, Bijuteri Eşyaları Ve İlgili Ürünlerin İmalatı	82	1.4
	Diğer Ürünler	711	12.0
Toplam		5943	100.0
Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur			

Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı yaklaşık **6 milyar dolarlık** ihracatın Rusya'ya nazaran önemli bir ürün çeşitliliğine sahip olduğu gözlenmektedir. Bu ürün çeşitliliği içerisindeki en büyük paya sahip ürünler şunlar olmuştur; çok yıllık bitkisel ürünlerin yetiştirilmesi %9,6, diğer tekstil ürünlerinin imalatı %8,3, tek yıllık bitkisel ürünler %7,7, motorlu kara taşıtları imalatı %6,4, tekstil ve elyaf ürünlerinin işlenmesi %6,2, motorlu kara taşıtları için parça ve aksesuar imalatı %4,3 oranları ile en yüksek ihracat kalemleri olmuştur.

ISIC rev4	ISIC adı	İthalat Milyon Dolar	Yüzde Pay
0	Gizli veri	11697	46.3

11	Tek Yıllık (Uzun Ömürlü Olmayan) Bitkisel Ürünlerin Yetiştirilmesi	1600	6.3
104	Bitkisel Ve Hayvansal Sıvı Ve Katı Yağların İmalatı	1007	4.0
192	Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri İmalatı	4761	18.8
201	Temel Kimyasal Maddelerin, Kimyasal Gübre Ve Azot Bileşikleri, İlk Formda Plastik Ve Sentetik Kauçuk İmalatı	1016	4.0
241	Ana Demir Ve Çelik İmalatı	1651	6.5
242	Değerli Ana Metaller Ve Diğer Demir Dışı Metallerin İmalatı	1455	5.8
	Diğer Ürünler	25288	8.3
Toplam		25288	100.0
Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur			

Türkiye'nin 2014 yılında Rusya'dan yaptığı **25 milyar dolarlık ithalat** içerisindeki en büyük kaleme ise TÜİK istatistikleri içerisinde 11,6 milyar doları bulan ve *Gizli Veri* olarak geçen petrol ve diğer enerji ürünleridir.³⁰⁰ Bu maddelerin toplam ithalat içerisindeki oranı yüzde 46,3'tür. Bunun ardından gelen ikinci önemli kaleme ise 4,7 milyar dolar ile rafine edilmiş petrol ürünleri ithalatıdır. Türkiye 2015 yılında ithal ettiği doğal **gazın %54,76'sını** Rusya'dan almıştır (Şimşek, 2017).

İki ülke arasındaki **Turizm sektörünün** gelişimi de büyük bir ekonomik kapasite yaratmıştır. İki binli yıllardan itibaren artan Rus turist sayısı, 2014 yılında Türkiye'ye gelen toplam 36 milyon turistten 4,5 milyonu ile yüzde 12 seviyelerine kadar ulaşmıştır.

Yıl	Toplam Turist Sayısı (Milyon)	Rus Turist Sayısı (Milyon)	%Pay
2001	11.6	.7	7
2002	13.2	.9	7
2003	14.0	1.3	9
2004	17.5	1.6	9
2005	21.1	1.8	9
2006	19.8	1.8 5	9
2007	23.3	2.5	11
2008	26.3	2.9	11
2009	27.0	2.7	10
2010	28.6	3.1	11
2011	31.4	3.5	11
2012	31.8	3.6	11

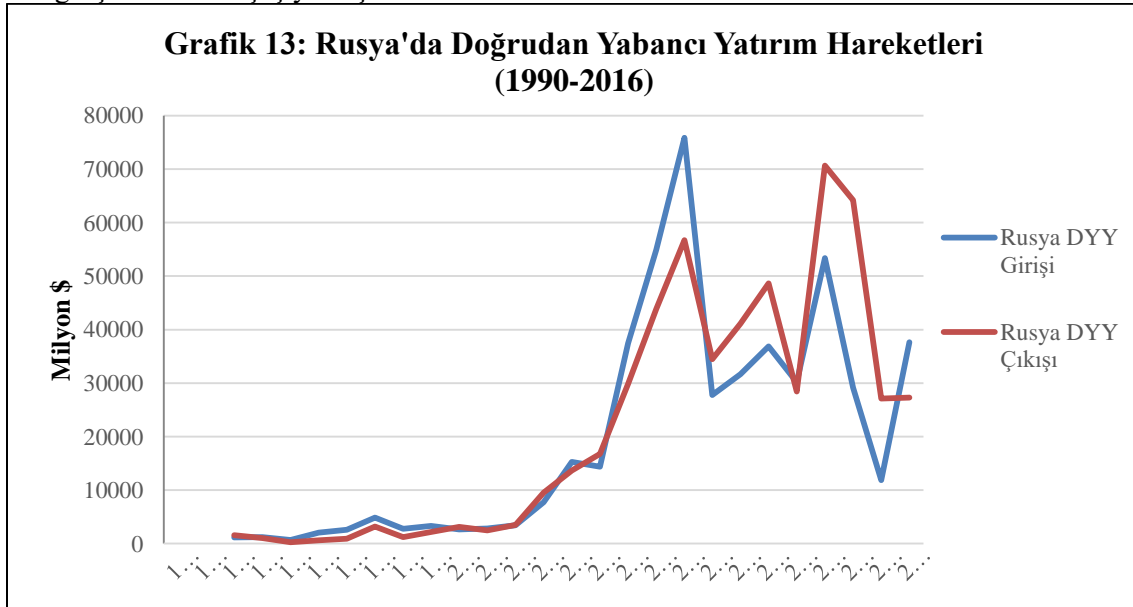
³⁰⁰“Gizleme uygulanarak aynı fasıl altında tek bir GTİP kodunda birleştirilen maddelere ait toplam değer, sınıflamalarda ana gruptoplamlarının kaybolmaması amacıyla ‘gizli veri’ adıyla ayrı bir grup olarak verilmiştir Söz konusu maddelerin bulunduğu alt grup değerleri, gizlimaddelerin değerinin çıkarılmasından sonra kalan maddelerin değerlerini içermektedir.”(TÜİK, 2017). Buna göre “bireysel verinin toplulaştırılması ile oluşturulan veri tablosunun herhangi bir hücresindeki istatistiki birim sayısının üçten az olması veya birim sayısı üç ve daha fazla olduğu halde bir veya iki istatistiki birimin hakim konumda olması durumunda ilgili hücredeki veri “gizli” kabul edilmektedir”(Bakır, 2011).

2013	34.9	4.2	12
2014	36.8	4.5	12
2015	36.2	3.6	10
2016	25.3	.8	3
Kaynak: (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017)			

Özellikle Rusya'nın enerji gelirlerinin artan petrol fiyatları ile birlikte artması döneminde, Türkiye'ye gelen Rus turist sayısında kayda değer artışlar meydana gelmiştir. 2003 Yılından itibaren Almanya'dan sonra Türkiye'ye en çok turist geldiği ülke Rusya'dır. Ancak 2015 yılındaki jet krizinden en çok etkilenen sektör turizm olmuştur denilebilir. Zira bu 2016 yılındaki turist sayısı sekiz yüz milyona kadar düşmüştür. Bu da turist oranının yüzde onların üzerinden yüzde üçlere kadar düşmesi demektir. 2016 yılı yaz dönemindeki gelişmelerle birlikte iki ülke arasındaki jet krizi çözülmüş ve 2017 yılında Türkiye'ye tekrar Rusya Federasyonu'ndan turist girişi olağan dönemlerdeki gibi seyretmeye başlamıştır.

3.2.Sermaye Hareketleri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya 90'lı yılları DYY açısından durağan bir şekilde geçirmiştir. Şekil 13'den de görüldüğü üzere 2002 yılına kadar DYY girişi ve çıkışları durağan bir biçimde ilerlemiştir. Bu iki değişken 2002 yılından itibaren büyük bir artış eğilimine girmiştir ve genel itibariyle değişkenlerdeki artış 2008 yılına kadar sürmüştür. 2008 yılında sırasıyla 75 855 milyon \$ ve 56 735 milyon \$ olan DYY girişi ve çıkışı, sonraki yıl küresel finans krizinin de etkisiyle sırasıyla 27 752 milyon \$ ve 34 449 milyon \$ düzeylerine inmiştir. 2013 yılına kadar dalgalı bir seyir izleyen değişkenler 2013 yılında tekrar düşüşe geçmiştir. 2013 yılından 2015 yılına DYY girişlerindeki düşüş yaklaşık %78'e tekabül etmektedir.

Kaynak:(UNCTAD, 2017) verilerinden oluşturulmuştur.

DYY hacmindeki bu düşüşün arkasındaki nedenler petrol fiyatlarındaki hızlı düşüş ve uluslararası yaptırımların uygulanması neticesinde yatırımcı güveninin düşmesi olarak belirtilebilir. Zira sabit sermaye yatırımlarının yavaşlaması ve gerçekleşen düşük ekonomik büyüme nedeniyle, 2013 yılı sonunda net bir stagnasyon belirtisi ortaya çıkmıştır. Uluslararası yaptırımlar da petrol fiyatlarındaki düşüşten kaynaklanan hasarı arttırmıştır. Bunun üzerine Rusya merkez bankası aşırı enflasyon tehlikesini atlattı, sorunlu bankaları devralmış ve finans sektörünü temizlemiştir. 2016 sonuna gelindiğinde ise sanayi üretimi beklentilerin üzerinde gerçekleşmiştir(Szakonyi, 2017). Tüm bu gelişmeler DYY girişlerine de yansımış olacak ki ilgili değer 2016 DYY iyileşme göstererek 37

667 milyon \$ değerine yükselmiştir. Aynı yıl için ülkeye DYY girişi stokunun GSYH'deki payı %29.6 iken DYY çıkışı stokunun GSYH'deki payı %26.2 olmuştur(UNCTAD, 2017). Son olarak ülkenin DYY giriş ve çıkışlarının çoğunlukla birbirine yakın değerlerde gerçekleştiği ve doğru yönlü olarak hareket ettiği söylenebilir.

Tablo 6: 2016 Yılında Ülkelere göre Rusya'ya DYY girişi (Inward FDI) (Inflow minus outflows)		
Sıra	Ülke	Değer (Milyon \$)
1	Singapur	16 273.93
2	Bahamalar	5 802.225
3	Bermuda	2 550.954
4	Fransa	1 997.177
5	İsviçre	1 842.193
35	Türkiye	25.627

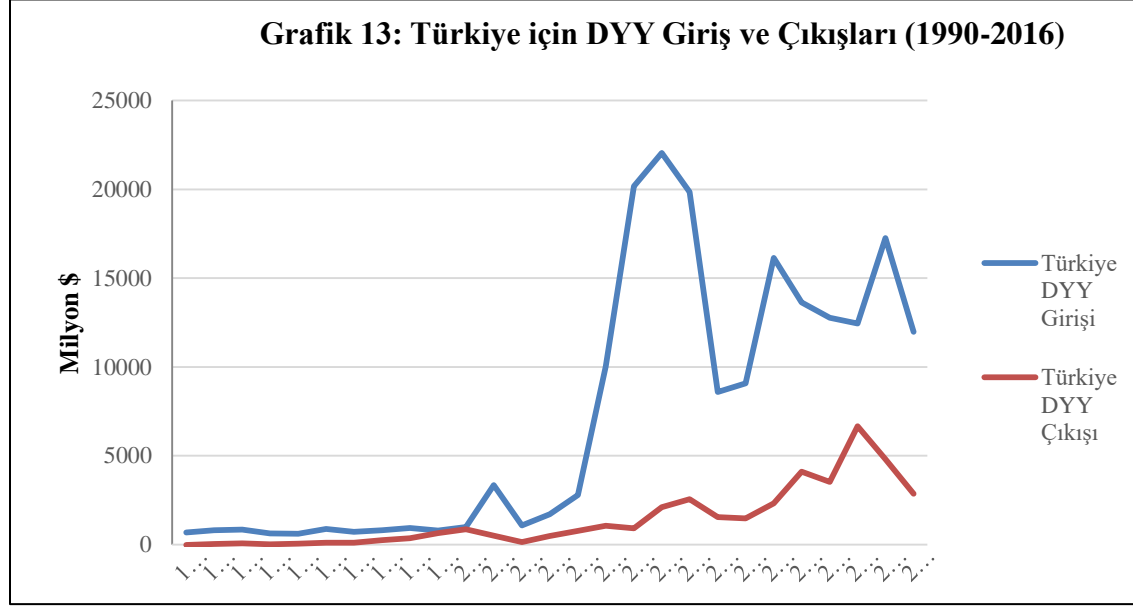
Kaynak:(CBR, 2017)

Tablo 6'e bakıldığında, 2016 yılı için Rusya'ya DYY girişlerinde 16.274 milyon \$ ile Singapur'un ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bu yatırım beş ülkenin toplam yatırımlarının %57'sine denk gelmektedir. Singapur'u Bahamalar ve Bermuda takip etmiştir. Türkiye'nin Rusya'ya DYY girişleri ise 26 milyon \$ kadar olmuş ve 35'nci sırada yer almıştır.Tablo 7'da görüldüğü gibi, yatırımcılar tarafından Rusya'da en çok tercih edilen sektör ise imalat sanayi olmuştur. İmalat sanayi 34 058 milyon \$ DYY girişi tüm sektörler arasında ilk sırada bulunurken madencilik ve taşocakçılığı 32 384 milyon \$ ile ikinci sırada yer almaktadır.

Tablo 7: 2016 Yılında Sektörlere Göre Rusya'ya DYY Girişi (FDI Inflow)		
Sıra	Sektör	Değer (Milyon \$)
1	İmalat	34 058.06
2	Madencilik ve taşocakçılığı	32 383.76
3	Toptan ve perakende ticaret; motorlu taşıt ve motosikletlerin onarımı	32 126.5
4	Finans ve sigorta faaliyetleri	14 123.73
5	Diğer hizmet faaliyetleri	7 454.89

Kaynak:(CBR, 2017)

Türkiye de DYY giriş ve çıkışları açısından 90'lı yılları Rusya gibi durağan bir biçimde geçirmiştir. 90'ların sonuna kadar birbirine yakın değerlerde gerçekleşen DYY giriş ve çıkışları 2000'li yıllarla birlikte DYY girişleri lehine değişmiştir. DYY çıkışları artış göstermiş olsa da görece olarak kısıtlı kalmıştır.

Kaynak:(UNCTAD, 2017)verilerinden oluşturulmuştur.

Grafik 13'ten de görüleceği üzere 2001 krizi ile birlikte 2002 yılında DYY girişlerinde bir düşüş yaşanmıştır. Fakat kriz sonrasında IMF ile hayata geçirilen programların da etkisiyle görülen ekonomik düzelme, politik istikrar, AB ve IMF ile ilişkilerin rayında olması ve yapılan özelleştirmeler DYY girişlerini arttırıcı bir etki oluşturmuştur(M.H.Bilgin, H.Danış, & E.Demir, 2015, s. 5). DYY girişleri 2002-2007 yılları arasında çok büyük bir artış göstermiş olup 2007 yılında 22 047 milyon \$ değerine ulaşmıştır. Buna karşın benzer bir sıçrama DYY çıkışlarında gözlenememiştir.

Tablo 8: 2016 Yılında Ülkelere göre Türkiye'ye DYY girişi

Sıra	Ülke	Değer (Milyon \$)
1	Hollanda	955
2	İngiltere	950
3	Azerbaycan	652
4	Almanya	437
5	İspanya	409
12	Rusya	259

Kaynak:(T.C.Ekonomi Bakanlığı, 2017)

Küresel finans krizinin etkileri ile kısılan DYY girişleri 2009 yılında, 2007 yılına göre yarıdan fazla azalarak 8 585 milyon \$ düzeyine gerilemiştir. 2016 yılına gelindiğinde ise ülkenin DYY giriş ve çıkışları sırasıyla 11 987 milyon \$ ve 2 869 milyon \$ olmuştur. Aynı yıl için ülkeye DYY stoku girişinin GSYH'deki payı %15.5 iken DYY stoku çıkışının payı %4.4 olmuştur(UNCTAD, 2017). Şekle göre yapılabilecek diğer bir gözlem de Türkiye'de DYY giriş ve çıkışlarının Rusya'dakine göre daha bağımsız hareket ettiği ve çıkışların daha istikrarlı ol-

duğudur. Bunlara ek olarak Türkiye’de DYY girişi ve çıkışları arasındaki fark daha belirgindir.

Sıra	Sektör	Değer (Milyon \$)
1	Finans ve sigorta	1 713
2	İmalat	1 712
3	Enerji	740
4	Ulaştırma-depolama	614
5	Toptan-perakende ticaret	602

Kaynak:(T.C.Ekonomi Bakanlığı, 2017)

2016 yılında Türkiye’ye DYY girişinde ilk üç ülke Hollanda, İngiltere ve Azerbaycan olmakla beraber; Rusya 259 milyon \$ ile 12’nci sırada yer almıştır (Bkz. Tablo 8). Yabancı yatırımcılar tarafından en çok tercih edilen sektör ise finans ve sigorta sektörü olmuştur. Öyle ki 2016 yılında sektöre yönelik DYY değeri 1 713 milyon \$’ı bulmuştur. Finans ve sigorta sektörünü imalat ve enerji sektörleri takip etmiştir.

Enerji bağlamında bir değerlendirme yapılacak olunursa, Türkiye ve Rusya arasındaki en önemli iş birliği alanından söz edilecektir. Türkiye halihazırda doğalgaz ihtiyacının %56 kadarını Rusya’dan ithal etmektedir. Doğalgaz ihtiyacının yüksek oranda tek ülkeye bağlı olması durumu hem enerji arz güvenliği açısından hem de rekabetin getireceği düşük maliyetli kaynak tedariki açısından sorunlu bir alan olarak durmaktadır. Bu alanda ilk olarak Sovyet döneminde 1986 kurularak 1988 yılında faaliyete geçen Rusya-Türkiye Doğal gaz boru hattı hayata geçmiştir. Daha sonra Yeltsin döneminde 1997 de başlayıp 2005 yılında faaliyete geçen Mavi Akım doğalgaz boru hattının kurulması büyük bir enerji iletimi kapasitesi yaratmıştır. Türkiye’nin ilk nükleer enerji santrali yine 2010 yılında Rusya ile imzalanan anlaşma ile Akkuyu’da yapılmaya başlanmıştır. Aynı zamanda iki ülke arasında yıllık 15,75 milyar metreküp gazı taşıyacak olan TÜRKAKIM gaz boru hattı projesi Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Putin arasında 2016 yılında imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Proje hem Türkiye’nin gaz ihtiyacına yöneliktir hem de Avrupa’ya yönelik doğal gaz arzını sağlayacak bir iletim hattı olarak hayata geçirilecektir.(Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2007)

Sonuç

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler, Türkiye’nin Batı bloğu içerisinde yer aldığı soğuk savaş döneminde oldukça sınırlı düzeyde seyretmiştir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasını izleyen dönemde yeni bir ilişki biçimi ortaya çıkaracak bir zemin oluşmuştur. Ancak bu dönemde her iki ülkenin kendi koşullarından kaynaklanan güçlükler ilişkilerin boyutunun dar kapsamlı kalmasına neden olmuştur. Türkiye’de yaşanan makroekonomik sıkıntılar, terör olayları ve siyasal sistemdeki istikrarsızlıklara paralel olarak, Rusya’da da geçiş döneminin sıkıntıları olanca ağırlığıyla yaşanmıştır. Bu zeminde iki ülke ilişkileri birkaç alan dışında büyük oranda ekonomik ve siyasi ilişkileri geliştirme olanağı oluşmamıştır. Bu dönemde özellikle Mavi akım doğalgaz projesi uygulamaya konmuş ve vatandaşlar arasındaki bavlul ticareti ön plana çıkmıştır. Ancak 2000’li yıllar her iki ülkeye de farklı bir ekonomik ve siyasal zemin sunmuştur. Türkiye’de 2001 dönemeci ile birlikte ekonomik yapı istikrara kavuşmuş ve güçlü bir siyasal iktidar yapısı ile ekonomik gelişme hızlanmıştır. Aynı zamanda Putin Rusya’sı da istikrarlı ve güçlü bir siyasal ve ekonomik yapı ortaya koymaya başlamıştır. Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler ivme kazanmış ve kazan kazan stratejisi bağlamında gelişmeler meydana gelmiştir. Zaman zaman inişler ve çıkışlar gösterse de 2000’li yıllardan itibaren Türkiye-Rusya ilişkilerinde yakın mesafeli, dinamik ve kontrollü ekonomik ve siyasal ilişkiler söz konusudur.Dış ticaret ve turizm sektörlerinde önemli boyutlara varan bir ticaret hacmi oluşmuştur. Türkiye Rusya Federasyonuna 2014 yılında 6 milyar dolarlık ihracat gerçekleştirmektedir. Aynı yıl yapılan ithalat ise 25 milyar dolardır. İki ülke dış ticaretinde Türkiye, yüksek enerji ithalatçısı pozisyonundan dolayı dış açık vermektedir. Bu bağlamda Türkiye 2014 yılında toplam ithalatının %10,4’ünü Rusya’dan yap-

maktadır ve Rusya'nın toplam ihracatı içerisinde ise %3'lük bir pay ile 8. ülkedir. Rusya'nın toplam ithalatı içerisinde Türkiye'nin payı ise %2 düzeyindedir. Türkiye Rusya'ya ağırlıklı olarak bitkisel ürünler, tekstil, makine ve motorlu taşıt parçaları ihraç etmektedir. Aynı zamanda Rus turistler Türkiye için Almanya'dan sonra ikinci büyük turist kitlesidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Rusya için Türkiye önemli bir enerji pazarı iken, Rusya da Türkiye için önemli bir pazardır.

Aynı zamanda sermaye hareketleri bağlamında her iki ülke için önemli yatırımlar yapılmıştır. Rusya Türkiye'ye doğrudan yabancı yatırımlar bağlamında yatırım büyüklüğü açısından 12. ülke olmuştur. Türkiye 2010 yılında ilk nükleer santral kurma projesini Rusya ile birlikte hayata geçirmiştir.

İki ülkenin jeopolitik olarak çekişmeli alanları da vardır. Özellikle Ukrayna'da Kırımın ilhakı, Güney Kafkasya gibi sorunlar çekişmeli alanları oluşturmaktadır. Bu çekişmeli alanlardan birisi de Ortadoğu olmuştur. Rusya'nın Suriye krizine müdahalesi ile birlikte Türkiye ve Rusya karşı karşıya gelmiştir. 2015 yılındaki Rus jetinin Türkiye tarafından düşürülmesi ile birlikte ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Türk halkı ve devleti 15 Temmuz 2016 darbe girişimini püskürtmesi ile birlikte yeni bir döneme girmiştir. İçeride terörle mücadele ve istikrarı sağlama politikaları ön plana çıkarken, dışarıda da gerilmiş olan ilişkileri onarmaya yönelik rasyonel politikalar ön plana çıkmıştır. Rusya'nın da olumlu adımlar atarak darbe girişimi sonrasında Türkiye'ye verdiği destek neticesinde iki ülke arasındaki ilişkiler hem ekonomik hem de politik çerçevede tekrar rayına oturma sürecine girmiştir.

Kaynakça

- Bakır, N. (2011, 09 06). *İthal enerjide 7 aylık fatura 30 milyar dolara yaklaştı*. 08 20, 2017 tarihinde Dünya Gazetesi Web Sitesi: <https://www.dunya.com/gundem/ithal-enerjide-7-aylik-fatura-30-milyar-dolara-yaklasti-haberi-153468> adresinden alındı
- CBR. (2017). *External Sector Statistics*. 10 09, 2017 tarihinde The Central Bank of the Russian Federation web sitesi: <http://www.cbr.ru/Eng/statistics/?PrId=svs> adresinden alındı
- Dikkaya, M., & Kanbir, Ö. (2016). Orta Asya'da Büyüme Oranının Belirleyicileri: Ekonometrik Bir Analiz. *XVII.Uluslararası Ekonometri, Yöneyim Araştırması ve İstatistik Sempozyumu* (s. 198-209). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- Encyclopedia Britannica. (tarih yok). *Yevgeny Primakov*. 10 01, 2017 tarihinde Encyclopedia Britannica Web Sitesi: <https://www.britannica.com/biography/Yevgeny-Primakov> adresinden alındı
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2017). *Yurtdışında Nükleer Mühendislik Eğitimi*. 10 01, 2017 tarihinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Web Sitesi: <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Yurtdisinda-Nukleer-Muhendislik-Egitimi> adresinden alındı
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2007). *Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri*. 10 01, 2017 tarihinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı: <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> adresinden alındı
- Hatipoğlu, E. (2015). Sovyetler Birliği'nin Dağılması ve Rusya Federasyonu. N. Devlet, & N. Sarahmetoğlu içinde, *Rusya Tarihi* (s. 226-246). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Kavas, A. Y. (2014, 05 31). *Rusya'da Nüfusun Azalması ve Güvenlik Kaygıları*. 08 01, 2017 tarihinde BİLGESAM: <http://www.bilgesam.org/incele/1602/-rusya%27da-nufusun-azalmasi-ve-guvenlik-kaygilari/#.Wdj0Do-0NeM> adresinden alındı
- Koçak, M. (2017). *Türkiye-Rusya İlişkileri*. Ankara: SETA.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2017). *Sınır Giriş-Çıkış İstatistikleri*. 10 10, 2017 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı Web Sitesi: <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html> adresinden alındı
- L.Kosals. (2007). Essay On Clan Capitalism In Russia. *Acta Oeconomica*, 57, 67-75.
- M.H.Bilgin, H.Danış, & E.Demir. (2015). Türkiye'nin Yabancı Yatırım Ortamının Analizi ve Bazı Öneriler. *Maliye Finans Yazıları*, 1-12.
- Şimşek, Y. (2017, 06 05). *Başbakan Yardımcısı Kaynak: 2015'te ithal edilen gazın yüzde 56'sı Rusya'dan*. 08 20, 2017 tarihinde Sputniknews Web Sitesi: <https://tr.sputniknews.com/columnists/201706051028750856-veysi-kaynak-gazin-cogu-rusyadan-ithal-dogalgaz/> adresinden alındı
- Szakonyi, D. (2017). Foreign Direct Investment into Russia Since the Annexation of Crimena. *Russian Analytical Digest*(205), 10.
- T.C.Ekonomi Bakanlığı. (2017). *Ülkelere Göre UDY Tutarı*. 10 09, 2017 tarihinde Uluslararası Doğrudan Yatırım İstatistikleri: <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/Yat%4b1r%4b1m/Uluslararası%4b1%20Yat%4b1r%4b1mlar/03.Uluslararası%4b1%20Do%49frudan%20Yat%4b1r%4b1m%20%4b10statistikleri/Uluslararası%4b1%20Do%49frudan%2> adresinden alındı
- The World Bank. (2017, 08 01). *Development Indicators*. 08 01, 2017 tarihinde Databank: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=World-Development-Indicators&l=en> adresinden alındı
- TÜİK. (2017, 08 15). Dış Ticaret İstatistikleri. 08 15, 2017 tarihinde TÜİK Web sitesi. adresinden alındı
- UN Comtrade. (2017). *Contry Pages*. 08 10, 2017 tarihinde UN Comtrade Web Sitesi: <https://comtrade.un.org/pb/CountryPagesNew.aspx?y=2015> adresinden alındı
- UNCTAD. (2017). *World Investment Report 2017: "Annex table 1.FDI inflows, by region and economy, 1990-2016" ve "Annex table 2.FDI outflows, by region and economy, 1990-2016"*. Geneva: UNCTAD.
- World Integrated Trade Solution. (2017, 08 01). *Russian Federation Product Exports By Country 2015*. 08 01, 2017 tarihinde World Integrated Trade Solution Web Sitesi: <http://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/RUS/Year/2015/TradeFlow/Export/Partner/by-country/Product/Total/Show/Partner%20Name;XPRT-TRD-VL;XPRT-PRDCT-SHR;/Sort/XPRT-TRD-VL/Chart/top10#> adresinden alındı

TÜRKİYE VE RUSYA ARASINDAKİ DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ

Mehmet DURKAYA*

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye ve Rusya Federasyonu arasındaki dış ticaret ilişkileri 1996-2016 dönemi için ihracat, ithalat, dış ticaret hacmi, dış ticaret dengesi ve ürün çeşitliliği bakımından analiz edilmektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre, Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracat ithalattan küçüktür. Bu nedenle Türkiye'nin Rusya ile olan ticareti sürekli olarak dış ticaret açığı ile sonuçlanmaktadır. Ayrıca bu açıklar önemli büyüklüklerde olup 2008 yılında yaklaşık 25 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. 1997 yılında %95 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 2016 yılında %11'e gerilemiş ve dönem ortalaması %30 olarak gerçekleşmiştir. Rusya'ya yapılan ihracat Türkiye'nin toplam ihracatında ortalama %4 paya sahiptir. Ancak, Türkiye'nin toplam ithalatında Rusya'nın payı ortalama %9'dur. Türkiye'nin 1996-2016 döneminde dış ticaret açıklarının ortalama %20'si Rusya'dan kaynaklanmaktadır. Bu sonuçlar, Türkiye'nin ithalatında ve dış ticaret açığında Rusya'nın belirgin bir role sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Türkiye, Rusya

FOREIGN TRADE RELATIONS BETWEEN TURKEY AND RUSSIA ABSTRACT

In this study, foreign trade relations between Turkey and Russian Federation have been analyzed for the period of 1996-2016 in terms of exports, imports, volume of foreign trade, balance of international trade and product range. According to the results of the study, Turkey's exports to Russia is smaller than its imports. For this reason, Turkey's trade with Russia has consistently resulted in foreign trade deficit. In addition, these deficits are considerable in size and reached approximately 25 billion dollars in 2008. Proportion of imports covered by exports which was 95% in 1997 declined to 11% in 2016 and the average of period occurred 30%. Exports to Russia has an average 4% share in Turkey's total exports. However, Russia's share in the total imports of Turkey is average 9%. In the period of 1996-2016, on the average of 20% Turkey's foreign trade deficits stem from Russia. These results show that Russia plays a prominent role in Turkey's imports and foreign trade deficit.

Keywords: Foreign Trade, Turkey, Russia

Giriş

Uluslararası ilişkilerin önemli bir bölümünü kapsayan dış ticaret, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel gelişmelerle yakından ilişkilidir. Dış ticaret açısından ülkeler genel olarak korumacı ve serbest olmak üzere iki genel politika tercihlerinde bulunmaktadır. Bununla birlikte sektör öncelikleri ve rekabet gücünün korunması yönünden kısmen korumacı ve serbest olmak üzere bir ölçüde karma seçimler de yapılabilmektedir. Dışa açıklığın avantajları kadar dezavantajları da uluslararası iktisadın yaygın tartışma alanlarıdır. Uygulanan politikalar, döviz kuru, ekonomik büyüme, enflasyon, bürokratik engeller, altyapı ve mevzuattan kaynaklı sorunlar, özellikle üretim, taşımacılık ve vergi gibi alanlarda ortaya çıkan maliyet özellikleri ile ürün niteliği gibi birçok faktör dış ticaret analizlerine konu olabilmektedir.

Günümüzde genellikle dışa açıklık temel bir politika seçeneği olarak kabul görmekte, bu nedenle de ekonomiler karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde bulunmaktadır. Kapalı ekonomiler yerine farklı ölçülerde dışa açık ve entegrasyon sağlamış bir dünya ekonomisi dış ticaretin boyutlarını ve anlamını giderek genişletmektedir. Küresel ve bölgesel düzeyde farklı dış ticaret yöntemleri ile politikalarının uygulanması bu içerik genişliğinin önemli bir parçasıdır. Dünyada hızla artan dışa açıklık, düşük tarifeler, teknolojik ilerlemeler, ülkeler arası geçiş kolaylıkları, lojistik gelişmeler, iletişim, ulaşım ve tedarik kolaylığı gibi birçok faktörün etkisi altında bulunmaktadır. Bu gelişmeler üretim, pazarlama ve işlem maliyetlerini düşürücü sonuçlar ortaya çıkarmakta, ihracat ve ithalat fiyatlarında belirgin role sahip olmaktadır. Bununla birlikte, dış ticaretten kazananlar kadar kaybedenlerin

* Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mdurkaya3@hotmail.com

de olduğu yönündeki tartışmalar, ülkelerin dış ticaret sonuçlarını gelişmişlik seviyesi ile ilişkilendirmektedir. Bu çerçevede gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelerin kaynaklarını sömürerek zenginlik derecelerini artırdıkları, az gelişmiş ülkelerin ise gelişmiş ülkelerle üretim ve teknoloji gibi farklı yönlerden bağımlılık ilişkisi içinde buldukları yönündeki yaklaşımlar dış ticaretin boyutlarını farklılaştırmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye ve Rusya arasındaki dış ticaret ilişkileri, ihracat, ithalat, dış ticarete yer alan mal grupları, dış ticaret hacmi ve dengesi yönlerinden incelenmiştir. Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile yaptığı dış ticaret faaliyetleri, Türkiye'nin kronik dış ticaret açıklarındaki önemli bir paya sahiptir. 1996-2016 döneminde Türkiye'nin Rusya ile yaptığı dış ticaret sürekli açık vermiştir. Başlangıçta yaklaşık 411 milyon dolar olan açık 2008 yılında 61 kat artarak yaklaşık 25 milyar dolara ulaşmıştır. 2009 yılında toplam dış açıkların %42'si Rusya ile olan dış ticarettten kaynaklanmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümü dış ticaret konusunda öne çıkan teorik yaklaşımları içermektedir. İkinci bölüm dış ticaretin nedenlerini ve etkilerini, üçüncü bölüm ise Türkiye ile Rusya arasındaki dış ticaretin boyutlarını ortaya koymaktadır. İki ülkenin dış ticaretinde öne çıkan özellikler ile öneriler sonuç ve değerlendirme bölümünde yer almaktadır.

1. Teorik Yaklaşımlar

Uluslararası ticarete korumacılık ve serbestlik boyutlarından en genel iki yaklaşım teorik tartışmaların da merkezinde yer almaktadır. Korumacılık, devlet müdahaleleri ile dış ticarettten ortaya çıkması muhtemel sorunları ve riskleri azaltma çabasını kapsamaktadır. Daha çok dış ticaret açıklarının kapatılması ve ihracat gelirlerinin artırılması yönündeki politikalarla birlikte yürütülmekte ve çoğu zaman yerli endüstrinin dış rekabetten korunmasını amaçlamaktadır.

Merkantilizme göre, bir milletin servetini sahip olduğu altın ve gümüş gibi kıymetli madenler oluşturmaktadır. Kudret ve zenginliğin kaynağı olarak görülen bu varlıklara sahip olmak, dış ticaret fazlalığı ile sağlanabilecektir. Savaşta bile ödemeler altın ile yapıldığı sürece düşman ülkeye ihracat yapılabilir. Dünyadaki iktisadi kaynakların miktarının sabit olduğunu öne süren Merkantilizme göre, bir ülkenin ihracatını teşvik edip servet biriktirmesi, ancak diğer ülkenin kaybetmesi ile mümkündür. Bir ülkenin kazandığı altın diğer ülkenin kaybettiği altına eşit olup ticaret sıfır toplamı bir oyun olarak görülmekte ve ülkelerin ekonomik çıkarları arasında çatışma bulunmaktadır (Bocutoğlu, 2012:18). Yoğun devlet müdahalesine dayanan merkantilizm, dış ticaret fazlalığı ile altın miktarının artırılmasını, ithalatın ise kısıtlanmasını önermektedir. Ticaret yapan iki ülkeden ihracatçıları kazançlı ithalatçıları ise aynı ölçüde kayıplı çıkacaktır. Bu nedenle ülkelerin servetinin ve gücünün artması, ihracatın teşvik edilerek altın ve kıymetli maden stokunun artmasına bağlıdır.

Klasik liberalizmde ise Adam Smith, serbest ticaretin yararlarını ortaya koyarak Merkantilist yaklaşımın dış ticareti kısıtlama görüşünü çürütmüştür. Smith'e göre, toplam dünya serveti sabit olmayıp, dış ticaret vasıtasıyla uluslararası uzmanlaşma ve işbölümü oluşacak, dünya kaynaklarının verimliliği artarak dünya üretimi ve refahı yükselecektir. Mutlak Üstünlükler Teorisi ile uluslararası uzmanlaşmanın yararlarını açıklayan yaklaşımına göre, bir ülke karşı ülkeye göre hangi malları daha düşük maliyetle üretiyorsa o malların üretiminde uzmanlaşmalı, bu malları ihraç edip pahalı ürettiklerini ise ithal etmelidir (Seyidoğlu, 2007:23-25). Klasik dış ticaret teorilerinden birisi de günümüzde uluslararası ticaretin temelini oluşturduğu ve geçerliliğini sürdürdüğü kabul edilen David Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisidir. Bu teori, uluslararası ticarete bir ülkenin her iki malın üretiminde de mutlak olarak üstünlüğe sahip olması durumunda dış ticaretin iki ülke için karlı olacağını öne sürmektedir. Buna göre, ülkeler daha fazla maliyet avantajına sahip olduğu malların üretiminde uzmanlaşıp daha az maliyet avantajına sahip olduğu malın üretimini diğer ülkeye bırakmalıdır (Çelik, 2008:12). Karşılaştırmalı üstünlükler bir anlamda en ucuza üretilen malın üretiminde uzmanlaşmayı, kalanların ise dış ticaret yoluyla ithal edilmesini önermektedir.

Geleneksel ticaret kuramlarının statik ve dinamik versiyonları, ticari dışa açıklığın ulusal geliri artırdığını ortaya koymaktadır. Ricardian ve Heckscher-Ohlin teorileri gibi statik geleneksel teorilere göre, ticaretin serbestleştirilmesi uzmanlaşma ve değişimden kaynaklı kazançları artırmakta, kısıtlayıcı ticaret rejimlerine göre daha yüksek üretim düzeyine ulaşılmasını sağlamaktadır (Razmi ve Refaei, 2013:377). Heckscher-Ohlin teorisi-

ne göre, bir ülke hangi üretim faktörüne zengin olarak sahipse, üretimi o faktörü yoğun biçimde gerektiren mallarda karşılaştırmalı üstünlük sağlayarak onları daha ucuza üretir ve o alanlarda uzmanlaşır (Seyidoğlu, 2007:80). Üretim faktörlerinin sektörler arası serbest dolaşım hipotezine göre, Heckscher-Ohlin-Samuelson'un uluslararası ticaret teorisi ticari dışa açıklığın iki önemli yolla kazançlar sağlayabileceğini önermektedir. Birincisi, ülkenin veya bölgenin karşılaştırmalı üstünlüğüne göre üretimde uzmanlaşma, ikincisi ise ticareti yapılan veya yapılmayan sektörler arasında kaynakların yeniden tahsis edilmesidir (Daumal ve Özyurt, 2011:2). Dinamik versiyon ise ortaya çıkan verimlilik artışlarına vurgu yapmaktadır. Bunun nedeni yüksek üretim seviyesine bağlı yüksek tasarruflar, gelişmiş teknoloji ve ihracat sektörünün ileri ve geri bağlantıları olabilir. Bu geleneksel modellerin sonuçları, dışa açıklıktaki artışın üretim ve gelir düzeyini artıracak yönündedir. Bununla birlikte yeni ticaret teorileri, ticari kısıtlamaların belirli koşullar altında refah düzeyini artırabileceğini kabul etmektedir (Razmi ve Refaei, 2013:377).

Sun ve Heshmati (2010:4), uluslararası ticaretten sağlanan statik kazanımların sabit girdi veya kaynak arzı ile çıktı veya sosyal refah düzeyindeki gelişmelerle ilgili olduğunu öne sürmektedir. Küresel pazara açılmanın uluslararası fiyatlarla ticaret olanağı sağladığını belirten yazarlar, uzmanlaşma ile sağlanan kazançları da vurgulamaktadır. Kapalı ekonomilerin nispeten yüksek maliyetli üretiminden düşük maliyetli üretime geçişin olabileceği bir başka ifade ile ülkelerin karşılaştırmalı dezavantajdan karşılaştırmalı avantaja yöneleceği öne çıkarılmaktadır. Bunun sonucunda toplam üretim ve refah artışları görülebilecektir. Dinamik kazanım ise, dışarıdan gelen yeni teknolojilerin üretim ölçeğini büyütür ve birim maliyeti azaltarak üretim yapısında değişime neden olması ile açıklanmaktadır. Bu süreçte de küresel pazardan gelen büyük talebin uyardığı üretim genişlemesi ve teknolojik yayılımın oluşturduğu verimlilik artışları belirgin role sahiptir. Myint (1958), verimlilik boyutunun dış ticarete dinamik bir güç kattığını ve dış ticaretin piyasa genişlemesi, işbölümü, işçilerin becerilerinin artması ve teknik yeniliklerin teşvik edilmesi süreciyle birlikte ekonomik gelişmenin artacağını belirtmektedir.

Dış ticareti açıklayan yeni teoriler bağlamında mevcudiyet teorisi, dış ticaretin nedenini doğal kaynak ve teknoloji gibi farklılıklar üzerinden bir mal veya hizmetin bir ekonomide bulunmamasına dayandırmaktadır. Bir başka teori olarak öne çıkan teknolojik açık teorisine göre ise, bir malın üretiminde gelişmiş teknoloji ve yenilik bulan ülkeler ilgili malın üretiminde tekelleri güç sağlayarak malın ihracatçısı konumuna sahip olabilirler. Bu özelliği taşımayan ülkeler, başlangıçta ithalatçı iken zaman içinde teknolojik taklit uygulamaları ile tekelleri ihracat gelirlerini azaltabilirler. Patentler, fikri mülkiyet hakları ve teknolojik yeniliklerin kanunlarla korunması tekel gücünün devamını sağlamaktadır. Yetişkin işgücü teorisi açısından değerlendirildiğinde ise, dış ticaretin bir bölümü nitelikli işgücü farklılıkları ile açıklanmaktadır. Bu açıdan bazı ülkeler vasıflı bazıları ise vasıfsız emeğin üretebileceği mallarda uzmanlaşırlar (Bocutoğlu ve diğerleri, 2003:122-123).

2. Dış Ticaretin Nedenleri ve Etkileri

Ülkeler arasındaki dış ticaret ilişkileri farklı nedenlere dayanmaktadır. Üretim, teknoloji, coğrafya, işgücü, doğal kaynaklar ve fiyat gibi farklı nedenlere bağlı olarak gelişen dış ticaret, siyasi ve askeri nedenlere de bağlılık göstermektedir. Bununla birlikte tüketicilerin zevk ve tercihleri de dış ticarete konu olan mal bileşimlerini etkilemektedir. Çelik (2008:3-6), dış ticaret nedenlerini; arz-talep dengesizlikleri, doğal kaynakların ülkeler arasındaki dengesiz dağılımı, iklim, teknoloji, yetişmiş işgücü ve gelişmiş girişimcilik ruhu, mal farklılıkları, fiyat farklılıkları, tüketici zevk ve tercihleri açısından açıklamaktadır.

Modern dünyada hiçbir ülkenin tamamen kendi kendine yeterli olmaması ülkeleri uluslararası ticarete zorlamaktadır. Ülkelerin farklı yeteneklere ve uzmanlıklara sahip olması, üretmedikleri mal ve hizmetleri diğer ülkelere karşılamasını gerekli kılmaktadır. Uluslararası ticaretin temel ilkelerinden birisi, satın alınan mallar için en düşük, satılan mallar için ise en yüksek fiyatın geçerli olmasıdır (Vijayasri, 2013:112). Bu bağlamda ülkeler yüksek ihracat ve düşük ithalat fiyatlarına sahip olma çabası içindedir. Ülkelerde üretim yetersizliği veya talep fazlalığı koşullarında ithalat yapılması yanında petrol, enerji, orman, su, toprak ve hammadde gibi üretim girdilerinin dağılımının farklılığı da ülkeleri ithalata zorlamaktadır. Özellikle tarımsal alanda iklimin belirleyici gücü iklimsel farklılıklara bağlı dış ticaret akımlarını oluşturmaktadır. Üretimin diğer önemli girdileri olan teknoloji, beşeri sermaye donanımı ve girişimci açısından da ülkelerin avantajlı ve dezavantajlı konumları dış tica-

rette belirleyici olabilmektedir. Bu unsurlar ekonomiler arasında verimlilik, üretim, maliyet ve fiyat farklılıkları oluşturmaktadır. Bu bağlamda daha ucuza üretip dünya pazarlarına düşük fiyatlı mal ihracatında bulunan ülkelerin dış ticaret gelirleri artarken aynı ürünleri üretebilme potansiyeline sahip ancak daha yüksek fiyattan üreten ülkeler ithalatçı özelliğe sahip olmaktadır.

Dış ticaretin etkileri genellikle dışa açıklık, ticari liberalizasyon ve küreselleşme olgularına bağlı olarak ortaya konulmaktadır. Ülkeler arasındaki dış ticareti olumlayan yaklaşımlar arasında, etkin kaynak dağılımını sağlaması, ölçek büyüklüğüne neden olması, maliyet düşürücü etkiler, ekonomik büyüme, istihdam artışı, teknoloji transferi, yenilik, arz talep dengesinin sağlanması ve fiyat istikrarı oluşturması gibi özellikler yer almaktadır. Olumsuz yaklaşımlar ise, yerel endüstrilerin özellikle rekabet açısından zarar görmesi, aşırı doğal kaynak kullanımının çevresel zararları, yerel piyasada mal kıtlığı, fiyat artışı, işsizlik, sömürgecilik boyutu, tüketimi özendirilmesi, gelir eşitsizlikleri ve bağımlılık yönünden görüşleri içermektedir. Uluslararası ticaretin önemli bir etkisi piyasa genişlemesi açısından ortaya çıkmaktadır. Myint (1958), dış ticaretin iç pazar darlığı sorununa çözüm olabileceğini ve iç piyasanın ihtiyaçlarının üstünde kalan üretim fazlası için bir çıkış yolu olabileceğini öne sürmektedir. Ayrıca piyasa kapsamının genişlemesi ile birlikte işbölümü ve verimlilik artışlarının da oluşacağını vurgulamaktadır.

Dış ticaret ekonomilerde dönüşüm fonksiyonuna sahiptir. Ulusal üretim yapısını değiştirmesi yanında kaynakların kullanım alanını talep edilen ürünler yönünde değiştirir (Jeníček ve Krepl, 2009). Uluslararası ticaret, küresel rekabet gücü sağlayarak yerli üreticilerin etkinliğini artırıcıdır. Girişimcilerin teknolojik yeniliklere kolaylıkla erişmesinin ve verimlilik artışının kaynağını oluşturabilmektedir. Bununla birlikte, uluslararası rekabetçi piyasalarda en kaliteli ürünlerin üretilip satılması yönünde de etkiler oluşabilmekte, düşük fiyattan değişimler ortaya çıkabilmektedir (Vijayasri, 2013:112). Bu bağlamda ticari dışa açıklık, uluslararası rekabet etkisi ile firmaları verimliliğe yönlendirici bir role sahip olabilir. Etkin kaynak dağılımı ve düşük maliyetler ile teknolojik gelişme ve yeniliklere açık bir üretim modeli bu süreci biçimlendirmektedir. Ayrıca nitelikli işgücünün üretim alanlarında istihdam edilmesi ve uzmanlaşma da süreçte belirleyicidir. Andersen ve Babula (2008:9), uluslararası ticaretin verimliliği üç yolla etkileyebileceğini öne sürmektedir. Bunlar; yabancı ara girdilere veya dolaylı olarak teknolojiye erişim sağlaması, yeni ürün çeşitliliği için pazar büyüklüğünü genişletmesi ve genel bilginin uluslararası yayılımını kolaylaştırmasıdır.

Dışa açıklığın etkileri genellikle ekonomik büyüme üzerinden açıklanmaktadır. Keho (2017:2), ticari dışa açıklığın mal ve hizmetlere erişimi sağlayarak, kaynak dağılımında etkinliği gerçekleştirerek, teknoloji ve bilgi yayılımı yoluyla toplam faktör verimliliğini artırarak ekonomik büyümeyi artırabileceğini belirtmektedir. Umer (2014), ticari liberalizmin ekonomik büyümeye etkisinin dört kanal vasıtasıyla oluştuğunu öne sürmektedir. Bunlar; sermaye hareketliliğindeki artış, faktör fiyat eşitlemesi, bilgi yayılımı ve teknolojidir. Sun ve Heshmati (2010:3), uluslararası ticaretin sermaye birikimine, endüstriyel yapının iyileşmesine, teknolojik ilerlemeye ve kurumsal gelişmeye olanak sağlaması nedeniyle ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini öne sürmüşlerdir. Lee (1995), iç piyasada bulunmayan sermaye ve ara malların ithalatındaki artışların imalat sanayinde verimlilik artışına neden olabileceğini belirtmektedir. Yabancı sermaye mallarının yerli sermaye mallarına göre daha fazla kullanılması durumunda dışa açık ekonomilerde üretim ve gelir artışları daha yüksek ortaya çıkabilecektir. Bu durum özellikle de gelişmekte olan ülkelerde daha belirgindir. Ramos (2001:613-614), ihracat artışlarının bir ekonomide üretim ve istihdam artışının ana belirleyicisi olduğunu, ihracata dayalı büyüme hipotezinin dört argüman tarafından bunu doğruladığını öne sürmektedir. Birincisi, ihracat artışının dış ticaret çarpanı vasıtasıyla üretim ve istihdamı artırmasıdır. İkincisi, ihracat ile sağlanan dövizlerin ekonominin üretim potansiyelini artıran sermaye mallarının ithalatına olanak sağlamasıdır. Üçüncüsü, ihracat pazarlarındaki hacim ve rekabetin ölçek ekonomisine ve üretimdeki teknik ilerlemenin hızlanmasına neden olmasıdır. Dördüncüsü ise, bu teorik argümanlara göre ihracat ile üretim artışının gözlemlenen güçlü korelasyonunun ihracata dayalı büyüme hipotezi lehinde ampirik kanıt olarak yorumlanmasıdır.

Üretim ve gelir artışını kapsayan ekonomik büyüme etkisi özellikle işgücü piyasası ile birlikte değerlendirilir. Lee'ye (2005:1-2) göre, standart teorik çerçevede ticari liberalizasyon gelişmekte olan ülkeler açısından emek bolluğuna sahip oldukları için olumlu karşılanır. Serbest ticaret sadece verimlilik ve büyümeyi artırmayacak aynı zamanda bol olan vasıfsız emek için istihdam olanaklarını ve ücretleri artıracaktır. Bu olgu, ücret ve

gelir eşitsizliklerini azaltıcı role sahip olacaktır. Bununla birlikte bu konuda bazı çekinceler de söz konusudur. Özellikle ithalata rakip sektörlerde bebek endüstri tezi çerçevesinde kısıtlamaların ve engellerin varlığına, yaparak öğrenmeye olanak tanıyan ilk korumanın verilmesine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifade ile ticari kısıtlamalar olmaksızın büyümenin gerçekleşmeyeceği vurgusu yapılmaktadır. Haouas ve diğerleri (2002), ticari liberalizasyonun istihdam ve ücretler üzerindeki kısa ve uzun dönem etkilerinin farklı olabileceğini öne sürmektedir. Fark, uyum sürecini ve hedeflenen düzeye ulaşabilmek için üstlenilen politika önlemlerinin tasarımı ve büyüklüğünü anlamada önemlidir. Bu farklılık, faktör mobilitesinin derecesine, emek piyasalarının rekabet gücüne, örgütsel yapıya, yaparak öğrenmeye ve istihdam ile ücret düzeylerinin denge seviyelerine doğru ayarlama hızına bağlıdır. Yazarlar, Tunus endüstrilerinde ticari liberalizasyonun istihdam ve ücret etkilerini araştırmışlardır. İhracat sektörlerinde kısa dönemde istihdam ve ücretlerin arttığını ancak uzun dönemde yaparak öğrenme, verimlilikte ilerlemeler ve örgütsel kapasite gibi nedenlerle azaldığını tespit etmişlerdir. İthalat sektörlerinde ise kısa ve uzun dönemde istihdam artışı yanında ücretlerde düşüş olduğu yönünde bulgular elde etmişlerdir. Ücret dağılımı yönünden uluslararası standart teorinin ana öngörülleri, Arbache (2015) tarafından ortaya konulmaktadır. Buna göre dışa açıklık malların nispi fiyatlarının değişimi yoluyla üretim faktörlerinin fiyatlarını etkiler. Gelişmiş ülkelerde vasıfsız emek yoğun ürünlerin nispi fiyatlarının azalmasına, vasıflı emek yoğun ürünlerin ise nispi fiyatlarının artmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda niteliksiz emeğin ücreti azalırken nitelikli emeğin ücreti artmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler açısından bakıldığında, vasıflı emek yoğun ürünlerin nispi fiyatlarının azalması, vasıfsız emek yoğun ürünlerin ise artması durumu geçerlidir. Buna göre, nitelikli emeğin göreceli ücreti düşmeli vasıfsız olanın ise artmalıdır. Schank ve diğerleri (2006) ise, yüksek ihracat sektörlerinin olumlu dış talep şoklarına bağlı olarak göreceli olarak yüksek ücretler ödeyebileceğini öne sürmektedir. Lundin ve Yun (2004:17), ihracat mallarının fiyatı yükseldiğinde veya yerli sanayi ihracat pazarlarında rekabetçi konuma geldiğinde ihracatçı endüstrilerde firmaların satış gelirleri ve karlarının artacağını belirtmektedir. Üretim artışını teşvik eden bu süreç, ücretleri artırıcı etkilerde bulunmaktadır.

Genel olarak dış ticaretin küreselleşmenin varlığına bağlı olarak ülkelere ekonomik büyüme için gerekli karşılaştırmalı avantajlara sahip endüstrilerde uzmanlaşmaya olanak sağladığı konusunda bir görüş birliği bulunmaktadır. Bununla birlikte son dönemlerde dış ticaretin yerel işlere zarar verdiği ve gelir eşitsizliği oluşturduğu yönünde yaklaşımlar da bulunmaktadır (Manzo ve diğerleri, 2016:1). Dışa açıklığın genellikle ekonomileri konjonktürel dalgalanmalara ve istikrarsızlıklara maruz bırakarak yatırımların dalgalanmasına yol açması, iktisat politikası uygulamalarını etkisizleştirilmesi, döviz kurlarında hareketlilik sağlaması, işsizlik, fiyat istikrarının bozulması, dış ticaret açıkları, üretim ve tüketim dalgalanmaları bunlardan bazılarıdır. Ayrıca gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler bakımından dışa açıklık farklı sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Özellikle petrol, enerji ve doğal kaynaklar yönünden zengin olan ülkelerin ihracat gelirleri ile hammadde, birincil ürünler ve ara mallar ihracatçısı ülkelerin ihracat gelirleri aynı olmayacaktır. Benzer bir durum ileri teknoloji ihracatçısı ülkeler ile az gelişmişler açısından da ileri sürülebilir. Bu süreçte iç ekonomileri, enerji, petrol, ara mal ve teknoloji gibi yönlerden dışa bağımlı olan ülkelerde, ekonomik büyüme ve ihracat artışı için daha fazla ithalat yapılması gerekirken ve bu durum kronik dış açıklara neden olmaktadır. Hausmann ve diğerleri (2007:2), ülkelerin zengin ülkelerin ihraç ettiği mal türlerinde uzmanlaşmasının diğer mallarda uzmanlaşmaya göre daha hızlı büyüme sağlayabileceğini öne sürmektedir. Bu çerçevede yoksul ülke ürünlerini üretenler yoksul, zengin ülke ürünlerini üretenler ise zengin ülkeler olarak nitelendirilmektedir. Bir başka ifade ile düşük kaliteli ürünlerin üretiminde uzmanlaşmış ülkelerin ekonomik büyümesi de düşük düzeyde gerçekleşecektir.

3. Türkiye ve Rusya Arasındaki Dış Ticaretin Boyutları

Türkiye ve Rusya Federasyonu arasındaki dış ticaret ilişkileri önemli derecede büyüklüğe ve çeşitliliğe sahiptir. Türkiye açısından Rusya ile yapılan dış ticaret sürekli açık vermektedir. Türkiye'nin ihracatında Rusya'nın yeri gerileme gösterirken, ithalat yönünden ise sürekli üst sıralamalarda (2012-2016 döneminde ilk 3 sırada) bulunmaktadır. Bir başka ifade ile Rusya, Türkiye'nin ithalatında oldukça önemli bir yer tutmakta ve dış ticaret açıklarının büyük bir bölümü Rusya ile yapılan dış ticareten kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin Rusya'ya ihracatında genellikle gıda, tekstil, makine, teçhizat, elektrikli cihazlar ve otomobil aksamaları, Rusya'dan yapılan ithalatta, doğal gaz, petrol, kömür, demir, çelik, gübre ve kimyasal ürünler öne çıkmaktadır.

Tablo 1, 2016 yılında Türkiye'nin ihracatında yer alan ilk 10 ülke ve Rusya'yı kapsayacak biçimde dü-

zenlenmiştir. Seçilen ülkelerin diğer yıllara göre de ilk 5 ve Rusya yönünden Türkiye'nin ihracatındaki yeri ve sıralaması ayrıca belirlenmiştir. Buna göre, Almanya 2012-2016 döneminde Türkiye'nin ihracatında ilk sırada yer almıştır. Almanya, İngiltere ve Irak ilk 3 sıradaki yerlerini korurken Rusya Federasyonu ise Türkiye'nin ihracatında dalgalı bir gelişme göstermiş, 2012 yılında 6. sıradan 2013 yılında 4. sıraya yükselmiştir. 2014 yılından sonra ise Türkiye'nin ihracatında giderek alt sıralara inmiş ve 2016 yılında 21. sırada yer almıştır. Türkiye'nin oldukça büyük Rusya pazarına dışsattım olanaklarının daralması bu ülkeye yönelik ihracat politikalarının yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Tablo 1: Ülkelere Göre İhracat (Bin ABD Dolar)

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016
Almanya	13 124 375 (1)	13 702 577 (1)	15 147 423 (1)	13 417 033 (1)	13 998 653 (1)
İngiltere	8 693 599 (4)	8 785 124 (3)	9 903 172 (3)	10 556 393 (2)	11 685 790 (2)
Irak	10 822 144 (2)	11 948 905 (2)	10 887 826 (2)	8 549 967 (3)	7 636 670 (3)
İtalya	6 373 080	6 718 355 (5)	7 141 071 (4)	6 887 399 (4)	7 580 837 (4)
ABD	5 604 230	5 640 247	6 341 841	6 395 842 (5)	6 623 347 (5)
Fransa	6 198 536	6 376 704	6 464 243 (5)	5 845 032	6 022 485 (6)
BAE	8 174 607 (5)	4 965 630	4 655 710	4 681 255	5 406 993 (7)
İspanya	3 717 345	4 334 196	4 749 584	4 742 270	4 988 483 (8)
İran	9 921 602 (3)	4 192 511	3 886 190	3 663 760	4 966 176 (9)
Hollanda	3 244 429	3 538 043	3 458 689	3 154 867	3 589 432 (10)
Rusya Federasyonu	6 680 777 (6)	6 964 209 (4)	5 943 014 (7)	3 588 331 (11)	1 732 954 (21)
TOPLAM	152 461 737	151 802 637	157 610 158	143 838 871	142 529 584

Kaynak: TÜİK (<http://www.tuik.gov.tr>), (parantez içi değerler ihracatta sıralamayı göstermektedir.)

Tablo 2, Türkiye'nin 2016 yılında ithalat yaptığı ilk 10 ülke esas alınarak düzenlenmiştir. Buna göre Çin, Almanya ve Rusya Federasyonu 2012-2016 döneminde Türkiye'nin ithalatında ilk üç sırada yer almıştır. Türkiye'nin ithalatında belirleyici role sahip Rusya Federasyonu 2012 yılında ise ilk sırada yer almıştır. Ayrıca ilgili dönemde Türkiye'nin ithalatındaki ilk 5 ülke değişmemiş, ilk 3 sırada bulunan ülkelere ABD ve İtalya da eklenmiştir. Bu sonuçlara göre, Rusya Federasyonu Türkiye'nin ithalatında, dış ticaretinde ve dış ticaret açıklarının oluşmasında önemli derecede etkilidir.

Tablo 2: Ülkelere Göre İthalat (Bin ABD Dolar)

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016
Çin	21 295 242 (3)	24 685 885 (2)	24 918 224 (2)	24 873 457 (1)	25 441 433 (1)
Almanya	21 400 614 (2)	24 182 422 (3)	22 369 476 (3)	21 351 884 (2)	21 474 989 (2)
Rusya Federasyonu	26 625 286 (1)	25 064 214 (1)	25 288 597 (1)	20 401 757 (3)	15 162 386 (3)
ABD	14 130 546 (4)	12 596 170 (5)	12 727 562 (4)	11 141 462 (4)	10 867 793 (4)
İtalya	13 344 468 (5)	12 884 864 (4)	12 055 972 (5)	10 639 042 (5)	10 218 387 (5)
Fransa	8 589 896	8 079 840	8 122 571	7 597 687	7 364 715 (6)
Güney Kore	5 660 093	6 088 318	7 548 319	7 057 439	6 384 242 (7)
Hindistan	5 843 638	6 367 791	6 898 577	5 613 515	5 757 246 (8)
İspanya	6 023 625	6 417 719	6 075 843	5 588 524	5 679 305 (9)
İngiltere	5 629 455	6 281 414	5 932 227	5 541 277	5 320 237 (10)
TOPLAM	236 545 141	251 661 250	242 177 117	207 234 359	198 618 235

Kaynak: TÜİK (<http://www.tuik.gov.tr>) (Parantez içi değerler ithalatta sıralamayı göstermektedir.)

Tablo 3, 1996-2016 yılları arasında Türkiye'nin Rusya ile dış ticaret değerlerini, hacmini ve denge durumunu göstermesi yanında Türkiye'nin toplam dış ticaret büyüklüklerini de göstermektedir. Bu dönemde Türkiye'nin hem Rusya ile olan dış ticareti hem de toplam dış ticareti sürekli açık vermektedir. Rusya'da yaşanan 1998 ekonomik krizi Türkiye ile yapılan dış ticarete de yansımış, 2000 yılına kadar dış ticaret hacmi önemli ölçüde daralmıştır. 2008 küresel krizine kadar artış gösteren dış ticaret hacmi 2009 yılında yaklaşık %40 oranında büyük bir daralma yaşamıştır. Benzer bir durum %27 azalış ile toplam dış ticaret açısından da görülmüştür.

Türkiye-Rusya dış ticaretinin Türkiye açısından sürekli büyüyen açıklar vermesi, enerji talebinin 2000’li yıllarda büyük bir bölümünün Rusya Federasyonu’ndan karşılanması yönündeki politika tercihleri ile yakından ilişkilidir. S.S.C.B ile 1984 yılında imzalanan doğal gaz anlaşmasına göre, doğal gaz karşılığında mal ihracı uygulamasının sürdürülememesi de bu süreçte etkilidir (Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı).

Tablo 3: Türkiye’nin Rusya ile Dış Ticareti ve Toplam Dış Ticareti (Bin ABD \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge	T.İhracat	T.İthalat	T.Hacim
1996	1510005	1921139	3431144	-411134	23224465	43626642	66851107
1997	2056547	2174258	4230805	-117711	26261072	48558721	74819793
1998	1348002	2155006	3503008	-807004	26973952	45921392	72895344
1999	588664	2374133	2962797	-1785469	26587225	40671272	67258497
2000	643903	3886583	4530486	-3242680	27774906	54502821	82277727
2001	924107	3435673	4359780	-2511566	31334216	41399083	72733299
2002	1172039	3891721	5063760	-2719682	36059089	51553797	87612886
2003	1367591	5451315	6818906	-4083724	42252836	69339692	111592528
2004	1859187	9033138	10892325	-7173951	63167153	97539766	160706919
2005	2377050	12905620	15282670	-10528570	73476408	116774151	190250559
2006	3237611	17806239	21043850	-14568628	85534676	139576174	225110850
2007	4726853	23508494	28235347	-18781641	107271750	170062715	277334465
2008	6483004	31364477	37847481	-24881473	132027196	201963574	333990770
2009	3189607	19450086	22639693	-16260479	102142613	140928421	243071034
2010	4628153	21600641	26228794	-16972488	113883219	185544332	299427551
2011	5992633	23952914	29945547	-17960281	134906869	240841676	375748545
2012	6680777	26625286	33306063	-19944509	152461737	236545141	389006878
2013	6964209	25064214	32028423	-18100005	151802637	251661250	403463887
2014	5943014	25288597	31231611	-19345583	157610158	242177117	399787275
2015	3588331	20401757	23990088	-16813426	143838871	207234359	351073230
2016	1732954	15162386	16895340	-13429432	142529584	198618235	341147819

Kaynak: TÜİK (<http://www.tuik.gov.tr>). (T: Toplamı göstermektedir)

Tablo 4, Türkiye -Rusya arasında dış ticaret yönünden karşılaştırmalı sonuçları içermektedir.

Tablo 4: Türkiye-Rusya Dış Ticaret Karşılaştırması

Yıllar	İhracat/T.İhracat	İthalat/T.İthalat	Hacim/T.Hacim	Karşılama Oranı	Denge/T.Denge
1996	0,07	0,04	0,05	0,79	0,02
1997	0,08	0,04	0,06	0,95	0,01
1998	0,05	0,05	0,05	0,63	0,04
1999	0,02	0,06	0,04	0,25	0,13
2000	0,02	0,07	0,06	0,17	0,12
2001	0,03	0,08	0,06	0,27	0,25
2002	0,03	0,08	0,06	0,30	0,18
2003	0,03	0,08	0,06	0,25	0,15
2004	0,03	0,09	0,07	0,21	0,21
2005	0,03	0,11	0,08	0,18	0,24
2006	0,04	0,13	0,09	0,18	0,27
2007	0,04	0,14	0,10	0,20	0,30
2008	0,05	0,16	0,11	0,21	0,36
2009	0,03	0,14	0,09	0,16	0,42
2010	0,04	0,12	0,09	0,21	0,24
2011	0,04	0,10	0,08	0,25	0,17
2012	0,04	0,11	0,09	0,25	0,24
2013	0,05	0,10	0,08	0,28	0,18
2014	0,04	0,10	0,08	0,24	0,23
2015	0,02	0,10	0,07	0,18	0,27
2016	0,01	0,08	0,05	0,11	0,24

Kaynak: Tablo 3'e göre yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye'nin dış ticaret açıklarının önemli bir bölümü Rusya ile ticarete dayanmaktadır. Tablo 3 verileri üzerinden oluşturulan tablo 4'e göre, Türkiye'nin Rusya'ya ihracatının toplam ihracat içindeki payı ortalama %4 iken, Rusya'dan yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payı ortalama %9'dur. Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi içinde Rusya ile yapılan dış ticaretin payı ortalama %7'dir. Türkiye'nin Rusya'ya ihracatının toplam ihracat içindeki payı 1997 yılında %8 ile en yüksek, 2016 yılında %1 oranı ile en düşük değerdedir. Toplam ithalat içinde Rusya'dan yapılan ithalat ise, 2008 yılında %16 oranı ile en yüksek değerde olup 2005-2015 döneminde %10'un altına düşmemiştir. Bu sonuçlar Rusya'nın Türkiye'nin ihracatında önemini azalttığı ancak ithalatında ise önemini artırdığı yönünde değerlendirilebilir. Sonuçlar, Rusya ile yapılan ticarete ihracatın ithalatı karşılama oranı ile de doğrulanabilir. Türkiye'nin Rusya'ya ihracatının ithalatı karşılama oranı ortalama %30'dur. 1997 yılında %95 olan karşılama oranı, 2016 yılında %11'e kadar gerilemiştir. Rusya'nın ithalat içindeki önemi Türkiye'nin dış ticaret açıklarında Rusya'nın belirgin bir öneme sahip olması ile açıklanabilir. Türkiye'nin dış ticaret dengesinin ortalama %20'si Rusya ile yapılan dış ticaretle ilişkilidir. Bir başka ifade ile Türkiye'nin dış ticaret açıklarının ortalama %20'si Rusya ile yapılan ticareten kaynaklıdır. 1997 yılında Türkiye'nin dış ticaret açıklarında Rusya'nın payı sadece %0.5 iken, zaman içinde önemli artışlarla 2008 yılında %36, 2009 yılında da %42 seviyesine kadar çıkabilmiştir.

Tablo 5, Türkiye-Rusya ticaretinde 2015 yılında öne çıkan ürünlerle ilgilidir. Türkiye'nin Rusya'ya ihracatındaki fasıllar; meyveler, sebzeler, makineler, motorlu kara taşıtları aksam ve parçaları, plastik ve mamulleri, örme eşya ve elektrikli cihazlar gibi, katma değeri çok yüksek olmayan ürün gruplarından oluşmaktadır. İthalatta ise, mineral yakıtlar ve yağlar, demir ve çelik ağırlıklı grupları oluşturmaktadır. İthalatta sanayi için gerekli fasılların öne çıktığı, ihracatta ise daha çok meyve ve sebzeler gibi tarımsal ürünlerin belirgin olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Türkiye'nin Rusya ile Dış Ticaretinde Fasıllar (milyon dolar)

İHRACATTA	2015 yılı	İTHALATTA	2015 yılı
Meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler	600	Mineral yakıtlar ve mineral yağlar	12 939
Sebzeler	337	Demir ve Çelik	2 744
Makineler	319	Hububat	883
Motorlu kara taşıtları aksam ve parçaları	214	Alüminyum ve alüminyumdan eşya	868
Plastikler ve mamulleri	186	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar	798
Örme eşya	169	Gıda sanayinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	264
Elektrikli makine ve cihazlar	138	Gübreler	217
Demir veya çelikten eşya	93	Ağaç ve ahşap eşya	213
Sentetik ve suni filamentler	90	İnorganik kimyasallar	191
Sentetik ve suni devamsız lifler	90	Bakır ve bakırdan eşya	179

Kaynak: Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu, 2016, s.71-106, TÜİK

Sonuç ve Değerlendirme

Kronik dış ticaret açığı veren Türkiye'nin dış ticaret açıklarında önemli bir pay da Rusya'ya aittir. Özellikle enerji konusunda dışa bağımlılık bu süreçte önemli bir role sahiptir. Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı genellikle meyve, sebze, plastikler, elektrikli cihazlar gibi tüketim malları yönünde iken Rusya'dan ithalatı, mineral yakıtlar ve yağlar, demir çelik, ara mallar, hammadde, kimyasallar, gübreler, doğal kaynaklar ve enerji olmak üzere üretim ve sanayi alanında kullanıma uyumlu ürünlerden oluşmaktadır. Bu olgu Türkiye'de üretim artışı ve ekonomik büyüme sürecinde bir tür dışa bağımlılık etkisi meydana getirmektedir. Göreli olarak ihraç edilen malların fiyat esnekliğinin yüksek, ithal edilen malların ise düşük olması Türkiye'nin Rusya ile dış ticaretinde ortaya çıkan açıkların belirleyici faktörlerinden birisidir. Türkiye ve Rusya ekonomileri üretim yapıları yönünden birbirlerini destekleyici konumdadır. Türkiye'nin tüketim mallarının Rusya pazarlarında daha fazla yer alması yanında Türkiye'nin üretim sürecinde gerek duyduğu hammadde, doğal kaynaklar ve enerjinin Rusya'dan sağlanabilmesi iki ülkenin dış ticaret çıkarlarının örtüşmesi anlamına gelmektedir.

Bu çalışmada, 1996-2016 döneminde Türkiye ve Rusya arasındaki dış ticaret ilişkileri, dış ticaret hacmi ve dengesi yanında ürün çeşitliliği yönünden de analiz edilmektedir. Öncelikle Rusya'nın Türkiye'nin dış ticaretindeki yeri ve önemi ihracat ve ithalatta ilk 10 sırayı alan ülkelerle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Rusya, Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arasında 2012 yılında 6. sırada iken 2013 yılında 4. sıraya yükselmiştir. Ancak, 2014'de 7. sıraya 2015'de 11. ve 2016'da ise 21. sıraya gerilemiştir. Bununla birlikte 2012-2014 yılları arasında Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkeler arasında ilk sırada yer alan Rusya, 2015 ve 2016 yıllarında 3. sırada bulunmaktadır. Bu sonuçlar Türkiye'nin ihracatında son dönemlerde Rusya'nın önem kaybettiğini ithalat açısından ise nispi önemini koruduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin Rusya ile yaptığı dış ticaret sürekli açık vermiştir. Bu açıklar zamanla önemli büyüklüklere ulaşmış ve 2008 yılında yaklaşık 25 milyar dolar düzeyine çıkmış, 2016 yılında ise 13 milyar doların üzerinde gerçekleşmiştir. Bu durum, Rusya'nın Türkiye'nin dış ticaret açığında önemli bir payının olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye'nin toplam ihracatında Rusya'nın ortalama payı %4, toplam ithalatındaki payı ise ortalama %9'dur. Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi içinde ise Rusya'nın payının ortalama %7 olması Rusya'nın Türkiye açısından önemli ticaret ortaklarından birisi olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin Rusya'ya ihracatının toplam ihracat içindeki payı %8 ile 1997 yılında en yüksek değerde iken 2016 yılında %1 ile en düşük değerdedir. Toplam ithalat içinde Türkiye'nin Rusya'dan ithalatı ise 2008 yılında %16 ile en yüksek değerde olup, 2005-2015 döneminde %10'un altına hiç düşmemiştir. Bu sonuçlar, Türkiye'nin Rusya ile ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranının ortalama %30 olması ile de doğrulanabilir. Çalışmanın diğer bir bulgusu ise, Türkiye'nin dış ticaret dengesinin ortalama %20'sinin Rusya kaynaklı olmasıdır. Buna göre, Türkiye'nin dış

ticaret açıklarının ortalama %20’si Rusya ile yapılan ticarete bağlıdır. 2015 ve 2016 yıllarında dış ticaret hacminin gerilemesinde ise, petrol fiyatlarındaki gerilemenin Rusya’nın gelirlerini düşürerek ithalat hacmini daraltması, uçak krizinin yarattığı olumsuz etkiler, Rusya’nın jeopolitik alanlardaki rolü ve Ruble’nin değerindeki değişim öne çıkan nedenlerden bazılarıdır.

Türkiye’nin Rusya’ya ihracatını artırabilmesi dış ticaret açıklarını kapatması yönünden önemli bir seçenektir. Rusya pazarında ürünlerin tanıtımı, ürün çeşitlendirmesi, yeni mamul geliştirme, katma değeri yüksek ürünlerin ihracı, ihracatta sanayi ürünlerinin payının artırılması, standardizasyon niteliklerinin yükseltilmesi ve ihracat kısıtlamaları bulunan alanlarda dışa açıklığın sağlanması bu seçeneklerden bazılarıdır. Coğrafi yönden yakınlık ise bu alanda taşıma maliyetlerinden sağlanan yararlar başta olmak üzere her iki taraf için de olumlu sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Ayrıca Türkiye, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip üretim ve ihracat alanlarının yeniden belirlenmesi, ölçek ekonomilerinin ortaya çıkardığı düşük maliyetler, verimlilik artışı ve düşük fiyatlar yönünden dış ticaret avantajlarını artırabilir. Özellikle de enerji bağımlılığını azaltıcı uzun dönemli politikalar ve uygulamalar ise bu süreci hızlandırıcı etkiler ortaya çıkarabilir. Türkiye’nin üretimini ve ihracatını artırabilmesi için gerekli teknoloji, sermaye malları ve temel girdilerin ithalatla sağlanması ithalatı, büyüme ve ihracat artışlarının kaynağı konumuna getirmektedir. Bu durum, dış ticaret açıklarının da ana nedenini oluşturmaktadır. Bu çerçevede eğitim, teknoloji ve Ar-Ge, Türkiye’nin üretim ve büyüme modellerinde öncelikli alanları oluşturmaktadır.

Kaynakça

- ANDERSEN, L. and BABULA, R., “The Link Between Openness and Long-Run Economic Growth”, *Journal of International Commerce and Economics*, 2008, pp. 1–20.
- ARBACHE, Jorge Saba, “Trade Liberalization and Labor Markets in Developing Countries: Theory and Evidence”, *Discussion Paper*, Institute for Applied Economic Research, Ipea, 110, Brasília, 2015, pp. 1-25.
- BOCUTOĞLU, Ersan, *İktisadi Düşünceler Tarihi*, Murathan Yayınevi, ISBN:978-605-5451-45-5, Trabzon, 2012.
- BOCUTOĞLU, Ersan, BERBER, Metin ve ÇELİK, Kenan, *Makro İktisada Giriş*, Dilara Yayınevi, Yayın No:2, Rize, 2003.
- ÇELİK, Kenan, *Uluslararası İktisat*, Murathan Yayınevi, 4. Baskı, Trabzon, 2008
- DAUMAL, M. and ÖZYURT, S., “The Impact of International Trade Flows on Economic Growth in Brazilian States”, *Review of Economics and Institutions*, Vol. 2, No: 1, 2011, pp. 1-25.
- EKONOMİ VE DIŞ TİCARET RAPORU (2016), Türkiye İhracatçılar Meclisi, İstanbul. http://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/Tim_Ekonomi_Raporu_2016.pdf, (Erişim Tarihi: 24 Eylül 2017).
- HAOUAS, Ilham, YAGOUBİ, Mahmoud and HESHMATİ, Almas, “The Impacts of Trade Liberalization on Employment and Wages in Tunisian Industries”, *World Institute for Development Economics Research, WIDER, United Nations University, Discussion Paper No: 2002/102*, 2002, pp. 1-29.
- HAUSMANN, R., HWANG, J. and RODRIK, D., “What You Export Matters”, *Journal of Economic Growth*, Volume 12, Issue 1, 2007, pp. 1–25.
- JENIČEK, V. and KREPL, V., “The Role of Foreign Trade and Its Effects” *Agricultural Economics – Czech*, 55(5), 2009, pp. 211–220.
- KEHO, Y., “The Impact of Trade Openness on Economic Growth: The Case of Cote d’Ivoire”, *Cogent Economics & Finance*, 5: 1332820, 2017, pp. 1-14.
- LEE, Eddy, “Trade Liberalization and Employment”, *DESA Working Paper*, No: 5, 2005, pp. 1-12.
- LEE, J.W., “Capital Goods Import and Long-run Growth”, *Journal of Development Economics*, Volume 48, Issue 1, 1995, pp. 91-110.
- LUNDIN, N. and YUN, L., “International Trade and Inter-Industry Wage Structure in Swedish Manufacturing: Evidence from Matched Employer-Employee Data”, *FIEF Working Paper Series*, No: 196, 2004, pp.1-29.
- MANZO, Frank, BRUNO, Robert and MANZO, Jill, “The Costs and Benefits of International Trade in Illinois”, July 20, 2016, pp. 1-17. (<https://ler.illinois.edu/wp-content/uploads/2015/12/The-Costs-and-Benefits-of-International-Trade-FINAL.pdf>, Erişim Tarihi: 12 Eylül 2017).
- MYINT, H., “The “Classical Theory” of International Trade and the Underdeveloped Countries”, *The Economic Journal*, Vol. 68, No: 270, 1958, pp. 317-337.
- RAMOS, F.F.R., “Exports, Imports, and Economic Growth in Portugal: Evidence from Causality and Cointegration Analysis”, *Economic*

Modelling, 18, 2001, pp. 613- 623.

RAZMI, M.J. and REFAEL, R., “The Effect of Trade Openness and Economic Freedom on Economic Growth: the Case of Middle East and East Asian Countries”, International Journal of Economics and Financial Issues, Vol. 3, No: 2, 2013, pp.376-385.

SCHANK, Thorsten, SCHNABEL, Claus and WAGNER, Joachim, “Do Exporters Really Pay Higher Wages? First Evidence from German Linked Employer–Employee Data”, University of Lüneburg Working Paper Series in Economics, No:28, 2006, pp.1-35.

SEYİDOĞLU, Halil, Uluslararası İktisat, Güzem Can Yayınları, No:22, 16. Baskı, İstanbul, 2007.

SUN, Peng and HESHMATİ, Almas, “International Trade and its Effects on Economic Growth in China”, IZA Discussion Paper No. 5151, August, 2010, pp.1-36.

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, (<http://www.tuik.gov.tr>).

TÜRKİYE CUMHURİYETİ EKONOMİ BAKANLIĞI (<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Rusya%20Federasyonu>, Erişim Tarihi: 24 Eylül 2017).

UMER, F., "Impact of Trade Openness on Economic Growth of Pakistan: An ARDL Approach", Journal of Business & Economic Policy, Vol.1, No:1, 2014, pp. 39-59.

VIJAYASRI, G. V., “The Importance of International Trade in the World”, International Journal of Marketing, Financial Services & Management Research, Vol. 2, No: 9, 2013, pp.111-119.

YENİ DÜNYA DÜZENİ-YENİ ORTADOĞU İNŞASINDA “TÜRKİYE-RUSYA-İRAN ÜÇLÜSÜ” VE AVRASYA SÜRECİNİN GELECEĞİ

Mehmet Seyfettin EROL*

Özet

Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu küresel rekabetin odak noktalarından biri olmuştur. ABD Yeni Dünya Düzeni hedefiyle Ortadoğu bölgesini yeniden inşa etmek istemiştir. Bu amaçla ortaya atılan Büyük Ortadoğu Projesi ABD'nin tek taraflı politikalarını yansıtmıştır. Arap Baharı bölgesel belirsizliği artırmış ve bir çatışma ortamı yaratmıştır. Fakat Suriye İç Savaşı'nın yarattığı yakın ve somut tehditler bölge ülkelerini işbirliğine zorlamaktadır. Türkiye-Rusya-İran arasında Suriye bağlamında başlayan işbirliği başarılı sonuçlar vermiştir. Elde edilen başarı işbirliğinin kurumsallaşmasını beraberinde getirmiştir. Kurumsallaşma düzeyi arttıkça bu üç ülke arasında kurulan ittifak ABD'nin tek taraflı politikalarını güçlü bir alternatif haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Dünya Düzeni, Büyük Ortadoğu Projesi, Türkiye-Rusya-İran Üçlüsü, Bölgesel İttifak, Avrasya

Abstract

In the post-Cold War era, the Middle East has become one of the focal points of global competition. The US wanted to rebuild the Middle East region with the aim of New World Order. The Great Middle East Project, which was launched for this purpose, reflected the unilateral policies of the United States. The Arab Spring has increased regional uncertainty and created a conflictual environment, but the close and concrete threats created by the Syrian Civil War are pushing the countries of the region to cooperate. The cooperation between Turkey-Russia-Iran in the context of Syria gave successful results. This success has brought about the institutionalization of cooperation. As the level of institutionalization increases, the alliance formed between these three countries has become a strong alternative to the unilateral policies of the United States.

Key Words: New World Order, The Great Middle East Project, Middle East, “Turkey-Russia-Iran Triangle”, Regional Alliance, Eurasia

Giriş

Ortadoğu coğrafyası uzun süredir belirsizlik, istikrarsızlık ve çatışmalar yaşamaktadır. Bu durumun kökeninde Ortadoğu'nun bir asırdır karşılaştığı kronik sorunlar yatmaktadır. Bu sorunların üzerine Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkan otoriter rejimler bir örtü örtmüştür. Ancak Soğuk Savaş sonrasında bu rejimlerin ülkelerini yönetme yetenekleri sarsılmaya başlamıştır. Bu süreçte Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin Yeni Dünya Düzeni arayışları ve bu kapsamda yeni bir Ortadoğu inşa etmek istemesi sorunları daha da içinden çıkılmaz hale getirmiştir.

11 Eylül sonrasında hız kazanan “Yeni Ortadoğu” inşası “Büyük Ortadoğu Projesi” (BOP) olarak adlandırılmıştır. Bu proje ABD'nin tek yanlı olarak bölgeye dayattığı bir model olmuştur. ABD tek yanlılığı uluslararası toplumun ve bölge ülkelerinin tepkisini çekmiştir. Bu arada ABD Afganistan ve Irak savaşlarının ağır maliyetleriyle baş etmeye çalışırken Arap Baharı olarak anılan süreç başlamış ve Ortadoğu'daki belirsizlik ve çatışma ortamı etkisini artırmıştır. Arap Baharı'nın Suriye'de bir iç savaşa dönüşmesi sonrasında ise Ortadoğu güç dengeleri değişmeye başlamıştır. Rusya'nın savaşa dahil olması, Türkiye'nin bölgesel sorunlarla ve Suriye'den kaynaklanan tehditlerle mücadelede ABD'den yeterli destek bulamaması Suriye bağlamında yeni bir güç merkezi ortaya

* Prof. Dr., Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (ANKASAM) Başkanı ve Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi, E-mail: mserol@gmail.com

çıkarmıştır. Türkiye-Rusya-İran arasında oluşan de facto ittifak Suriye’de başarılı bir sınav vermiş ve iç savaşın sonlandırılması için önemli adımlar atmışlardır. Bu ittifak ABD’nin tek taraflı politikalarına güçlü bir alternatif oluşturmuştur. ABD’nin Ortadoğu’daki gerginlikleri artıracak ve çatışma yaratacak yönde politikalar izlemeye devam etmesi *de facto ittifakı* bölge ülkeleri açısından cazip bir alternatife dönüştürmektedir.

Bu çalışmada öncelikle ABD’nin Soğuk Savaş sonrasında izlediği Ortadoğu politikası ele alınacaktır. Bu politika-kada benimsenen tek taraflılığın bölgede yarattığı sorunlar tartışılacaktır. Ardından ABD tek taraflılığına uluslar-arası ve bölgesel düzeyde verilen tepkiler değerlendirilecektir. Ortadoğu’daki yakın tehditlerle mücadele ama-cıyla oluşan Avrasya eksenli Türkiye-Rusya-İran ittifakının hangi koşullarda ortaya çıktığı ele alındıktan sonra bu ittifakın geleceğine dair öngörülerde bulunulacaktır.

Yeni Dünya Düzeni ve Büyük Ortadoğu Projesi

Soğuk Savaş’ın sonuuluslararası sistemde görülen stratejik ve ideolojik rekabet sona erdirmiştir. SSCB’nin hem stratejik olarak hem de ideolojik olarak yenilgisi ABD’nin nihai zaferi olarak görülmüştür. Bu zaferi müjdeleyen isimlerden biri tarihin sonu teziyle Francis Fukuyama olmuştur.³⁰² Ancak ABD hegemonyasına karşı potansiyel tehditler ortadan kalkmamıştır. Bu potansiyel tehditlerden biri Rusya olmuştur. Geçirdiği zorlu değişim sürecine ve 1990’lar boyunca Batı eğilimli bir dış politika benimsemesine rağmen Rusya uzun vadede ABD çıkarlarını tehdit edebilecek bir güç olarak görülmüştür. Bu nedenle eski Sovyet coğrafyası ve özellikle Avrasya Soğuk Savaş sonrası dönemin en önemli stratejik rekabet alanlarından biri olmuştur.³⁰³ ABD hegemonyasına yönelik bir başka potansiyel tehdit ise Yugoslavya’nın dağılma sürecinde, eski Sovyet coğrafyasındaki birtakım çatışmalar-da ve Ortadoğu’daki sorunlarda yansımaları bulmuştur. Bu tehdit medeniyetler arası çatışmadan ve özellikle İslam dünyasından algılanmıştır.³⁰⁴

ABD sözü edilen iki potansiyel tehdit karşısında 1990’lar boyunca birtakım politikalar geliştirmiş ve uygulamış-tır. Eski Sovyet coğrafyasında ABD yanlısı hükümetler desteklenmiş ve Balkanlarda ve Ortadoğu’da birtakım müdahalelerde bulunmuştur. Ancak bu politikaları ile küresel hegemonyasını inşa eden ABD güçlü bir motivas-yondan mahrumdur. 11 Eylül 2001 saldırıları ABD’ye bu motivasyonu sağlamış ve çok daha kararlı politikalarla ABD yeni dünya düzenini inşa etmek için harekete geçmiştir. 11 Eylül saldırıları aynı zamanda hem Amerikan kamuoyu hem de uluslararası toplum nazarında meşrulaştırıcı bir işlev üstlenmiştir.

11 Eylül sonrasında ABD önce Avrasya’nın merkezi olarak da ifade edilebilecek olan Afganistan’a müdahalede bulunmuş ve ardından Irak’a yönelmiştir. Afganistan’a yönelik müdahale uluslararası toplum tarafından da des-teklenmiştir. Ancak ABD’nin terör örgütlerine karşı mücadeleyle sınırlı olmayan çok daha kapsamlı bir progra-mı olduğu görülmüştür.³⁰⁵ Afganistan müdahalesi Avrasya coğrafyasında, Irak müdahalesi ise Ortadoğu coğraf-yasında köklü bir yeniden inşa sürecinin başlangıcı olmuştur.

ABD’nin “Büyük Ortadoğu Projesi” olarak adlandırdığı yeniden inşa sürecinin en belirgin çekici özelliği bu projenin tek taraflı bir girişim olmasıdır. Aslında ABD Soğuk Savaş boyunca benimsediği çok taraflı uluslararası güvenlik politikasını 1990’larda sürdürmüştür. 2001 yılında Afganistan’a yapılan müdahale de NATO’nun 5. maddesinin işletildiği çok taraflı bir müdahale olmuştur. Ancak ABD Irak müdahalesi ile birlikte bu tutumunda köklü bir değişime gitmiş ve tek taraflı bir müdahale gerçekleştirmiştir. Büyük Ortadoğu Projesi de ABD’nin tek taraflı olarak hayata geçirmeye çalıştığı yeni bölgesel düzeni yansıtmaktadır.

³⁰² Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev. Zülfü Dicleli, İstanbul: Gün Yayıncılık, 1999.

³⁰³ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası/Amerika’nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, çev. Yelda Türedi, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2010.

³⁰⁴ Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, çev. Murat Yılmaz, İstanbul: Vadi Yayınları, 2015.

³⁰⁵ Ralph Peters, “Blood Borders: How a better Middle East would look”, *Armed Forces Journal*, Haziran 2006, web: <http://armedforcesjournal.com/blood-borders/> (erişim: 8 Kasım 2017); Jeffrey Goldberg, “After Iraq: A report from the new Middle East—and a glimpse of its possible future”, *The Atlantic*, Ocak-Şubat 2008, web: <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2008/01/after-iraq/306577/> (erişim: 8 Kasım 2017).

ABD tek taraflılığının uluslararası düzeyde siyasal ve toplumsal maliyetleri olmuştur. Siyasal maliyet ABD gücünün uluslararası meşruiyetinin zayıflamasıdır. ABD hem müttefikleri ile sorunlar yaşamış hem de uluslararası alanda çok kutupluluk yanlısı eğilimler güçlenmiştir. ABD tek taraflılığının toplumsal maliyeti ise uluslararası düzeyde Amerikan karşıtlığının yükselişidir. Bu olgu terör örgütlerinin en önemli ideolojik motivasyonunu oluşturmaktadır ve Amerikan karşıtlığının yükselişi uzun vadede terörle mücadeleye zarar vermiştir.

ABD'nin Ortadoğu'daki girişimleri yüksek bir ekonomik maliyeti de beraberinde getirmiştir. Afganistan ve Irak'taki savaşın finansmanı ABD ekonomisine ağır bir yük oluşturmuştur. 2008 yılında yaşanan küresel finans krizi Amerikan kamuoyunda bu savaşların ekonomik maliyetinin sorgulanmasına yol açmıştır.³⁰⁶ 2009 yılında Başkanlık koltuğuna oturan Barack Obama Ortadoğu politikasında değişim vadederek seçimleri kazanmıştır. Afganistan ve Irak'taki askerlerin geri çekilmesini öngören ve yeni askeri operasyonlara şüpheyle bakan bir yönetim benimsenmiştir. ABD'nin yeni stratejisi hem Amerikan hem de uluslararası kamuoyunda olumlu bir tepkiyle karşılanmıştır.

Obama dönemi ABD'nin Ortadoğu politikası önemli bir değişime sahne olmuştur. Ancak bu değişim ABD'nin bölgeden çekilmesi anlamına gelmemiştir. ABD sınır değişikliklerini de içeren yapısal bir dönüşümü ertelemiş statükonun korunması yönünde bir politika izlemiştir. Bu süreçte ABD Ortadoğu'daki otoriter rejimlerle işbirliğine dayalı bir stratejiye yönelmiştir. Bu rejimlerin Amerikan yanlısı politikalarının korunması temel hedef haline gelmiştir. Ancak bu rejimlerin toplumsal talepleri karşılama ve ülkelerini yönetebilme yeteneklerinin sınırlı olduğu Arap Baharı sürecinde anlaşılmıştır.

Arap Baharı Ortadoğu'nun siyasal manzarasını köklü biçimde değiştirmiştir. Otoriter rejimlerin sarsılması sonrasında bölgede oluşan güç boşluğunun marjinal gruplar tarafından doldurulması ABD için bir endişe kaynağı olmuştur. Sürecin bazı ülkede çatışmalara dönüşmesi ve Suriye'de olduğu üzere bir iç savaşa yol açması ABD'nin Ortadoğu politikasında askeri müdahale ve saha operasyonu seçeneğini yeniden gündeme getirmiştir. Obama yönetimi bu seçenekten uzak durmuş ve bölgede güç dengelerinin değişmesine engel olamamıştır. Bölgede oluşan yeni dengeler; ABD tek taraflılığının sona ermesi ve çok kutuplu bir Ortadoğu düzeni ile sonuçlanmıştır.

ABD Tek Taraflılığına Tepkiler

ABD'nin 11 Eylül sonrasında Ortadoğu'da izlediği tek taraflı politika uluslararası alanda tepkiyle karşılanmıştır. ABD bu politikalarına müttefiklerinin desteğini almakta zorlanmıştır. Öncelikle ABD ile Avrupa arasında uluslararası güvenlik alanındaki uyum büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Fransa ve Almanya 2003 Irak Savaşı sonrasında ABD'nin hilafına politikalar geliştirmişlerdir.³⁰⁷ 1 Mart 2003 tezkeresinde görüldüğü üzere ABD yeni stratejisini en önemli bölgesel müttefiklerinden biri olan Türkiye'ye kabul ettirmekte zorlanmıştır.³⁰⁸ Bu tarihten itibaren 2007 yılına kadar Türk-Amerikan ilişkileri olumsuz bir tablo sergilemiştir.

Diğer yandan Vladimir Putin'in iktidara gelmesi sonrasında Rusya Batı yönelimli politikasını terk etmiş ve ABD tek yanlılığına karşı çıkan bir dış politika izlemeye başlamıştır. Rusya öncelikle Yakın Çevre Politikası kapsamında ABD'nin Avrasya'ya yönelik hamlelerinin önüne geçmek istemiştir. 1990'larda eski Sovyet ülkelerinde görülen Amerikan yanlısı halk eylemleri, hükümet darbeleri vb. süreçlere karşı sert bir politika izlenmiştir. Özellikle Gürcistan ve Ukrayna'da yaşananlar Rusya'nın kararlılığını göstermiştir. Soğuk Savaş sonrasında Avrupa güvenlik mimarisinin dışına itilen Rusya yakın çevresinde ve özellikle Doğu Avrupa'da tek taraflı girişimlere

³⁰⁶ Thomas Oatley, *A Political Economy of American Hegemony: Buildups, Booms, and Busts*, New York: Cambridge University Press, 2015.

³⁰⁷ Javier Solana, *A secure Europe in a better world. European security strategy*, Brüksel, 12 Aralık 2003, web: <https://europa.eu/globalstrategy/en/european-security-strategy-secure-europe-better-world>, (erişim: 8 Kasım 2017).

³⁰⁸ Karen Kaya, "The Turkish-American Crisis: An Analysis of 1 March 2003", *Military Review*, Cilt 91, Sayı 4, 2011, s. 69-75.

izin vermeyeceğini göstermiştir.³⁰⁹

Rusya'nın ABD tek taraflılığı karşısında attığı somut adımlardan biri 16 Kasım 2001 yılında Türkiye ile imzalanan “Avrasya’da İşbirliği Eylem Planı”dır. 11 Eylül’den sadece iki ay sonra imzalanan bu anlaşma Türkiye ve Rusya’nın çok taraflı bir bölgesel politikanın hayata geçirilmesi ve bu yeni uluslararası sistemde birer kutup (güç merkezi) olarak yer alma hedeflerini yansıtmaktadır. 1990’larda pek çok sorunun yaşandığı Türk-Rus ilişkilerine işbirliğinin hakim olması sadece Rusya’nın değil aynı zamanda Türkiye’nin de çok boyutlu dış politika arayışında önemli bir rol oynamıştır. Bu tarihten itibaren 2000’li yıllar boyunca Türk-Rus ilişkileri olumlu bir seyir izlemiştir. 2010 yılında taraflar işbirliğini ileri bir seviyeye taşımış ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi toplantılarını başlatmıştır. Ancak kurulan bu model kurumsal bir kimlik kazanamamıştır. Bunun en önemli nedeni Rusya’nın yakın çevre politikasında sert güç unsurlarını kullanması ve bu durumun Türkiye tarafından tehdit olarak algılanması olmuştur.

ABD’nin bölgedeki tek taraflı politikalarına itiraz eden bir diğer aktör İran olmuştur. İran, Irak’tan sonra ABD’nin sıradaki hedefi olarak gösterilmiş ve nükleer programı nedeniyle uluslararası toplumun yaptırımları ile karşılaşmıştır. İran’ın bu süreçte Rusya ile yakın bir işbirliği gözlenmiştir. Diğer yandan Irak Savaşı sonrasında Türkiye ile İran ortak endişeleri nedeniyle ilişkilerini iyileştirmişlerdir. 2007 sonrasında Türkiye-İran yaklaşması ileri bir düzeye taşınmış ancak bu durum Türk dış politikasında eksen kayması tartışmalarını beraberinde getirmiştir. İki ülke arasındaki işbirliği kurumsal bir düzeye taşınamamıştır.

Türkiye’nin hem Rusya’yla hem de İran’la kurduğu işbirliğinin kurumsallaşmamış olmasının nedenlerinden biri Türkiye ile Batı ittifakı arasındaki ilişkidir. Türkiye’nin bu iki ülkeyle çıkar farklılıkları tamamen ortadan kalkmadığı gibi, bu iki ülke de Batıyla kurumsal ilişkileri nedeniyle Türkiye’ye karşı belirli bir güvensizlik hissetmişlerdir. Nitekim Türkiye 2000’li yıllar boyunca komşularıyla ilişkilerini iyileştiren ve bölgesel düzeyde karşılıklı bağımlılığı güçlendiren çok boyutlu bir dış politika izlemiştir. Bu politikasında Avrupa Birliği (AB) ile devam eden bütünleşme sürecine ve NATO üyeliğine büyük önem vermiştir. 1 Mart tezkeresi ile bozulan Türk-Amerikan ilişkileri 5 Kasım 2007’de gerçekleşen Erdoğan-Bush görüşmesi sonrasında iyileşmeye başlamıştır.³¹⁰ 2009 yılında Obama’nın ABD Başkanı olması sonrasında Türkiye ile ABD arasında model ortaklık olarak adlandırılan yeni bir işbirliği süreci başlamıştır.³¹¹

Türkiye ile ABD arasında kurulan “Model Ortaklık”ın içeriği Arap Baharı’nın ilk yıllarında doldurulmuştur. Tüm Ortadoğu’da otoriter rejimler sarsılırken demokrasiyi benimsemiş ve Batı ile kurumsal ilişkilere sahip Türkiye somut bir model haline gelmiştir. Türkiye bu rolüne uygun biçimde Ortadoğu’da toplumsal değişimi destekleyen bir tutum takınmıştır.³¹² Türkiye’nin bu politikası ABD tarafından destek bulmuştur. Ancak ilerleyen süreçte ABD ile Türkiye arasındaki bu uyum bozulmuştur.

Arap Baharı Ortadoğu’daki merkezi hükümetleri zayıflattıkça bu ülkelerdeki yerel aktörler, azınlık kimlikleri ve merkezkaç güçler ön plana çıkmıştır. Ortaya çıkan otorite boşluğunun radikal ideolojiler tarafından doldurulacağı kaygısı ABD’nin Ortadoğu politikasının Türkiye’nin çıkarları ile çelişmesine yol açmıştır. Türkiye-ABD ortaklığındaki ilk çatlak Mısır’da 2013 yılında gerçekleşen askeri darbe ile ortaya çıkmıştır. Darbeye sessiz kalan ABD, Türkiye’nin toplumsal değişimi destekleyen politikası ile çelişen bir tutum takınmıştır. 2012 yılında başlatılan Cenevre süreci ve sonrasında 2014’de DEAŞ’ın ortaya çıkışı ABD’nin Suriye politikasında da değişim yaratmış, ABD Esad rejimine karşı mücadeleyi ikinci plana itmiştir. Bu politika değişimi Türkiye’nin Suriye’de

³⁰⁹ Emre Ozan, “Ukrayna Krizi ve Avrupa Güvenlik Mimarisinin Geleceği”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2017, s. 26-49.

³¹⁰ Murat Yetkin, “Dönüm noktası 5 Kasım 2007”, *Radikal*, 2 Kasım 2008, web: <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/donum-noktası-5-kasım-2007-906357/> (erişim: 8 Kasım 2017).

³¹¹ “Türkiye ile Model Ortaklık Önerisi”, *Hürriyet*, 6 Nisan 2009, web: <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-ile-model-ortaklik-onerisi-11379487> (erişim: 8 Kasım 2017).

³¹² Ziya Öniş, “Turkey and the Arab Revolutions: Boundaries of Regional Power Influence in a Turbulent Middle East”, *Mediterranean Politics*, Cilt 19, Sayı 2, 2014, s. 203-219.

2012’den itibaren yalnızlaşmasına neden olmuş ve yeni bir arayışa yöneltmiştir.

Ortadoğu’da Yeni Dengeler

Arap Baharı tüm Ortadoğu’nun siyasal ikliminde köklü bir değişim yaratmış ve sürecin Suriye’de iç savaşa dönüşmesi Ortadoğu güç dengelerini altüst etmiştir. Güç dengelerinin değişmesine yol açan önemli olgulardan biri ABD’nin Suriye İç Savaşı’nda operasyonel seçenekleri kabul etmemesidir. Buna karşın Türkiye bir tampon bölge ve gerekirse uçuşa kapalı bölge oluşturulması önerilerinde bulunmuş, hatta uluslararası toplumun üzerinde uzlaşması ve birlikte hareket edilmesi halinde bir askeri müdahale de Türkiye’nin gündeminde olmuştur. Ancak Türkiye’nin önerileri karşılık bulmamıştır. ABD muhaliflere destek vermekle yetinmiştir.

Türkiye; Suriye politikasında ABD’den umduğu desteği bulamamıştır. Üstelik Obama yönetiminin kırmızı çizgi olarak ilan ettiği kimyasal silahların Esad rejimi tarafından kullanılmasına karşın ABD’nin harekete geçmemesi Türkiye’de bir güvensizlik yaratmıştır. Böylece Türkiye ile ABD arasındaki çıkar farklılığı derinleşmeye başlamıştır. Ancak ikili ilişkilerde en önemli sorun ABD’nin DEAŞ’la mücadele kapsamında PYD/YPG ile birlikte hareket etmesi ve bu süreçte PKK’nın da güçlenmesidir. Türkiye’nin itirazlarına rağmen ABD’nin bu politikasından vazgeçmemesi iki ülke arasındaki güven sorununu derin bir krize dönüştürmüştür.³¹³

Türkiye Suriye politikasında yalnızlaşırken bir yandan da ciddi güvenlik sorunları ile karşılaşmıştır. Bu sorunların başında artan terör saldırıları gelmektedir. Türkiye DEAŞ’ın en önemli hedeflerinden biri olmuş ve bu örgüt Türkiye’ye yönelik saldırılarını sürekli artırmıştır. PYD/YPG terör yapılanmasının Suriye’de etkisini artırması bu örgütle organik bir ilişkisi olan PKK’yı da güçlendirmiştir. PKK’nın çözüm sürecini sona erdirerek terör eylemlerine yeniden başlaması Türkiye’nin güvenliğini olumsuz etkilemiştir. Bu gelişmeler yaşanırken FETÖ’nün önce hukuki komplolarla sonra askeri darbe yoluyla hükümeti devirmeye yönelik girişimleri büyük bir tehdit yaratmıştır. ABD’nin hem PYD/YPG’ye destek veriyor olması hem de darbe girişimi sırasında yeterli tepkiyi gösterememesi ve FETÖ elebaşısını iade etmemesi nedeniyle Türkiye ABD’yi artık güvenilir bir müttefik olarak görmemeye başlamıştır. Türkiye 2016 yılından itibaren güvenlik sorunlarının çözümü için yeni arayışlara yönelmiştir.

Türkiye’yi yeni ittifak arayışlarına yönelten bir diğer önemli gelişme Suriye’deki dengelerin değişmesidir. Bu değişim Eylül 2015’te Rusya’nın Suriye İç Savaşı’na dahil olması ile başlamıştır. Bu tarihten itibaren Esad rejimi ile muhalifler arasındaki denge rejim lehine değişmeye başlamıştır. 24 Kasım 2015 tarihinde Rus uçağının Türk jetleri tarafından düşürülmesi iki ülke arasında bir kriz yaratmış ve bu nedenle Türkiye’nin Suriye’deki hareket kabiliyeti büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. ABD ile zaten sorunlar yaşayan Türkiye çıkış yolu olarak Rusya ile ilişkilerini düzeltmeyi seçmiştir. 27 Haziran 2016 tarihinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Rus Devlet Başkanı V. Putin’e göndermiş olduğu mektupla Türkiye’nin bu tercihi somutlaşmıştır.³¹⁴

Türkiye’nin Rusya’yla ilişkilerini düzeltmesi yakın güvenlik sorunlarıyla daha etkin mücadele etmesini sağlamıştır. Rusya’yla ilişkilerin normalleşmesi sonrasında Türkiye Fırat Kalkan Operasyonu’nu başlatarak Suriye İç Savaşı’nın sınırlarından uzaklaştırmış, Suriye’nin kuzeyinde terörden arındırılmış bir bölge oluşturmuş ve Akdeniz’e uzanacak bir PYD/YPG koridorunun oluşmasını önlemiştir. Türkiye’nin bu operasyonu Suriye’deki ılımlı muhaliflerin konsolidasyonunu sağlamış, Halep’te bir güç kaymasına neden olmuş ve Halep’in Esad rejiminin eline geçmesini sağlamıştır. Bu sayede Suriye İç Savaşı’nda ateşkes mümkün olmuştur. Böylece Rusya ve İran’la birlikte Türkiye ateşkesin gözlemci ülkeleri olarak Astana sürecini başlatmışlardır. Bu süreç üç ülke ara-

³¹³ Michael M. Gunter, “Iraq, Syria, Isis and the Kurds: Geostrategic Concerns for the U.S. and Turkey”, *Middle East Policy*, Cilt 22, Sayı 1, 2015, s. 102-111.

³¹⁴ “Erdoğan’dan Putin’e Mektup”, *Milliyet*, 27 Haziran 2016, web: <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-dan-putin-e-mektup-dunya-2269523/> (erişim: 8 Kasım 2017).

sında *de facto* bir ittifak yaratmıştır.³¹⁵

Türkiye ile Rusya arasında ve Türkiye ile İran arasında daha önce görülen işbirliği arayışları kurumsallık bağlamında sorunlar yaşamış ve ileri düzeye taşınmamıştır. Ancak 2016 sonrasında ortaya çıkan *de facto* ittifak yüzeysel bir işbirliği ve diyalog arayışının ötesine geçmektedir. Taraflar arasında önemli ihtilaflar devam etmekle birlikte ortak tehdit algısı bu ihtilafların dondurulmasını gerektirmektedir. Başlıca ortak tehdidin tek taraflı oldu bittilerle bölgenin yeniden dizayn edilmesi olduğu anlayışı güçlenmektedir. Dolayısıyla üçlü ittifak ABD'nin Ortadoğu'daki tek taraflı politikalarına ciddi bir meydan okuma anlamına gelmektedir.

“Türkiye-Rusya-İran Üçlüsü”nün Geleceği

Türkiye-Rusya-İran arasındaki *de facto* ittifak halen kırılgan bir yapıdadır. Öncelikle bu ittifak daha önce denenmemiş bir ittifaktır. Türkiye hem Rusya'yı hem İran'ı tarih boyunca stratejik rakipler olarak görmüştür. Bu iki ülke de Türkiye'nin Batıyla kurumsal ilişkilerini bir güvensizlik sebebi olarak görmüşlerdir. Üstelik Ortadoğu bağlamında birtakım çıkar farklılıkları varlığını halen hissettirmektedir.

Türkiye ile Rusya arasındaki başlıca gerilim nedeni Rusya'nın pragmatik dış politikasından kaynaklanmaktadır. Örneğin Rusya Esad rejimine açık ve kapsamlı bir destek vermekte, Türkiye ise Esad rejiminin varlığını sürdürmesini zorunlu bir geçiş süreci olarak görmektedir. Diğer yandan Rusya PYD/YPG'ye aktif bir destek vermemekle birlikte bu örgütle ilişkisini ve diyalogunu sürdürmektedir. Rusya artık kendisini Ortadoğu'da kalıcı ve belirleyici bir aktör olarak algılamaktadır. Bu doğrultuda ilişkilerini çeşitlendirmeyi hedeflemekte ve bölgedeki tüm aktörlerle diyalog kanalını açık tutmaktadır. Rusya'nın pragmatik tutumu, Türkiye'nin ise ilkeli bir politika benimsemesi iki ülke arasında potansiyel bir sorun yaratmaktadır.

Türkiye ile İran arasında da benzer sorunlar görülmektedir. İran'ın Suriye ve Irak'ta izlediği politikalar ve “Kasr-ı Şirin Statükosu”nu ihlal eden tutumu uzun bir süre Türkiye tarafından şüpheyle karşılanmıştır. Irak'ta İran yanlısı milis grupların etkinliği Türkiye'yi tedirgin etmeye devam etmektedir. Aynı şekilde İran da Türkiye'nin Suriye politikası nedeniyle güvensizlik hissetmiştir. Bu iki ülkenin Suriye konusunda uzlaşması kolay olmamıştır ve halen kırılgan bir işbirliği sürmektedir.

Türkiye-Rusya-İran arasındaki ittifak daha önce denenmemiş olmasına rağmen tarihte birtakım örneklere rastlamak mümkündür. Osmanlı'nın ve Rusya'nın Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı sırasında birlikte hareket etmesi, Rusya'nın Milli Mücadele'de Türkiye'ye destek vermesi ve bu ittifakın İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmesi önemli örneklerdir. Günümüzde ise Rusya, Ortadoğu ilişkilerini çeşitlendirme arayışında olmakla birlikte en önemli aktörün Türkiye olduğunu düşünmektedir.³¹⁶ Türkiye ile İran arasında ise Kürt İsyanlarına karşı birlikte hareket edilmesi ve iki dünya savaşı arasında İtalyan tehdidine karşı birlikte ortak tutum takınılması ve bu bağlamda Sadabat Paketi'nin (1937) kurulması örnekleri verilebilir. Kuzey Irak'taki referandum krizi Türkiye ile İran'ı ortak bir politika izlemeye yöneltmiş ve iki ülke arasında işbirliğinin gerekliliğini ortaya koymuştur.³¹⁷ Dolayısıyla bu üçlü ittifakın denenmemiş olması onun imkânsız olduğu anlamına gelmemektedir.

Diğer yandankarşılaşılan güvensizliklere rağmen üçlü ittifak bugüne kadar başarılı bir sınav vermiştir. Halep üzerinde varılan mutabakat, Astana sürecinin başarıyla devam ediyor olması, Kuzey Irak'taki referandum krizine ortak bir karşılık verilmesi önemli gelişmelerdir. Yakın ve acil tehditlerin varlığı üç devlet arasındaki derin uzlaşmazlıkları dondurmamıştır. Verilen başarılı sınav ve izlenen politikaların güvenlik üreten sonuçlar doğurması *de facto* ittifakın kurumsallaşması yönünde girişimleri beraberinde getirmektedir. Türkiye'nin Rusya'dan S400

³¹⁵ Mehmet Seyfettin Erol, “De Facto İttifak”tan ABD’ye Hodri Meydan!”, 30 Haziran 2017, web: <https://ankasam.org/de-facto-ittifaktan-abdye-hodri-meydan/> (erişim: 8 Kasım 2017).

³¹⁶ Mehmet Seyfettin Erol, “Rusya: Türkiyesiz Olmaz!”, 11 Temmuz 2017, web: <https://ankasam.org/rusya-turkiyesiz-olmaz/> (erişim: 8 Kasım 2017).

³¹⁷ Mehmet Seyfettin Erol, “BOP’a Karşı “Genişletilmiş Sadabat Paketi””, 18 Ağustos 2017, web: <https://ankasam.org/bopa-karsi-genisletilmis-sadabat-pakti-18082017/> (erişim: 8 Kasım 2017).

füzelerini satın alması bu açıdan önemlidir. Bu anlaşma iki ülke arasındaki savunma işbirliğini kurumsallaştıracak sonuçlar doğuracaktır. Üçlü ittifak bu yönüyle sadece yakın tehditlere karşı kurulan geçici bir ittifak olmanın ötesine geçecektir. Sınır sorunlarını çözmek için başlatılan ve sonradan çok kutuplu dünya düzenini hedefleyen bir kuruma dönüşen Şangay İşbirliği Örgütü’nde olduğu gibi de facto üçlü ittifak Ortadoğu ve Avrasya coğrafyasında tek taraflı politikaların önüne geçecek çok boyutlu bir işbirliği mekanizması olma yönünde ilerlemektedir.

Çok boyutlu bir işbirliği mekanizması elbette sadece üç devlet ile sınırlı kalmayacaktır.³¹⁸ Örneğin Kazakistan Astana sürecinde oynadığı kolaylaştırıcı rolle bu ittifakın doğal bir üyesi konumundadır. Karşılaştığı baskı sonrasında Katar’ın da bu mekanizma içerisinde yer alması muhtemeldir. Suriye ve Irak toprak bütünlüklerine yönelik ciddi tehditlerle karşılaşmakta ve tek taraflı politikalarından en çok zarar gören ülkeler olmaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerin de ortak bir hedefe sahip oldukları söylenebilir. Orta Asya ülkeleri, Azerbaycan ve Pakistan potansiyel olarak yeni bloğun üyesi olabilecek ülkelerdir. Geniş katımlı bir işbirliği mekanizması Avrasya’nın bir kısmını da içine genişletilmiş bir Sadabad Paketi’nin gündeme getirmektedir.

ABD’nin Büyük Ortadoğu Projesi bölgenin tek taraflı dizaynını hedeflemiş bir projedir. Bu projenin günümüzde aldığı hal ise Suriye ve Irak özelinde federatif yapıları güçlendirmek, küçük devletçikler yaratmak ve Sünni-Şii gerilimi üzerinden bir İslam içi bir çatışmayı körüklemek şeklindedir. “Genişletilmiş Sadabad Paketi” ya da “Ön Asya Bloku” ise herhangi bir çatışmaya hazırlık amacıyla değil, ABD tek yanlılığına son vermek amacıyla hareket etmektedir. Bu bakımdan genişleme eğilimindedir. Hatta Suudi Arabistan’ın Rusya’dan S400 alımının gündeme gelmesi söz konusu bloğun genişletilmesi noktasında önemli bir gelişmedir.

Sonuç

ABD’nin tek taraflı politikaları 11 Eylül sonrasında Ortadoğu’daki belirsizliklerin kaynağı olmuştur. Son dönemde yaşanan gelişmeler bu politikaların miadını doldurduğunu göstermektedir. Türkiye-Rusya-İran arasında oluşan *de facto* ittifak çok taraflı bir alternatif sunmaktadır. Bu alternatif geçmişte yaşanmış stratejik rekabet ve kısa bir süre öncesine kadar devam eden çıkar farklılıkları nedeniyle halen kırılğan bir zeminde bulunmaktadır. Ancak bu üç devlet asgari müşterekler üzerinde bir uzlaşmış durumdadır. Bu asgari müşterekler üzerine kurulan ittifak herhangi bir bölgesel aktörü dışlamayan, düşmanlıklar üzerine inşa edilmeyen bir bölgesel düzen arayışındadır.

Sözü edilen bölgesel düzenin tesis edilebilmesi asgari müşterekler etrafında birleşen ittifakın kurumsallaşmasına bağlıdır. Bu yönde anlamlı adımların atıldığı görülmektedir. Bu kurumsallaşmaya ideolojik bir kimlik verilmesi sürdürülebilirlik açısından son derece önemlidir. Ancak tüm coğrafyada gerilim yaratmaya devam eden ayrışma noktaları bulunmaktadır. Dolayısıyla ideolojik bir derinliğin sağlanması kolay görünmemektedir. Bununla birlikte tek taraflı politikaların reddi ve çok taraflı/boyutlu bölge inşası perspektifi sözü edilen ideolojik derinlik için önemli bir başlangıç noktasıdır.

Bu bağlamda Türkiye önemli bir rol üstlenmektedir. Türkiye Avrasya ve Ortadoğu’da yaşanan çıkar farklılıklarında ya da güç dağılımında şu ya da bu aktörün tarafında yer almadan, dengenin dengeleyicisi rolünü oynamak durumundadır. Diğer bölge ülkelerine nazaran çok daha güçlü bir toplumsal/siyasal bütünlüğe sahip olan Türkiye, bölgedeki tüm aktörlere eşit mesafede durabilecek ve dengesizlikler karşısında dengeleyici bir rol oynayabilecek rasyonel, güvenilir ve etkin bir güçtür.

³¹⁸ Mehmet Seyfettin Erol, ““Astana İttifakı” ya da “Ön Asya Bloku”nun Doğuşu”, web: <https://ankasam.org/astana-ittifaki-ya-da-asya-blokunun-dogusu/>, (erişim: 8 Kasım 2017).

Kaynaklar

BRZEZINSKI, Zbigniew, *Büyük Satranç Tahtası/Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, çev. Yelda Türedi, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2010.

“Erdoğan’dan Putin’e Mektup”, *Milliyet*, 27 Haziran 2016, web: <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-dan-putin-e-mektup-dunya-2269523/> (erişim: 8 Kasım 2017).

EROL, Mehmet Seyfettin; “BOP’a Karşı “Genişletilmiş Sadabat Pakti””, 18 Ağustos 2017, web: <https://ankasam.org/bopa-karsi-genisletilmis-sadabat-pakti-18082017/> (erişim: 8 Kasım 2017).

EROL, Mehmet Seyfettin; “De Facto İttifak”tan ABD’ye Hodri Meydan!”, 30 Haziran 2017, web: <https://ankasam.org/de-facto-ittifaktan-abdye-hodri-meydan/> (erişim: 8 Kasım 2017).

EROL, Mehmet Seyfettin; ““Astana İttifakı” ya da “Ön Asya Bloku”nun Doğuşu”, web: <https://ankasam.org/astana-ittifaki-ya-da-asya-blokunun-dogusu/>, (erişim: 8 Kasım 2017).

EROL, Mehmet Seyfettin; “Rusya: Türkiyesiz Olmaz!”, 11 Temmuz 2017, web: <https://ankasam.org/rusya-turkiyesiz-olmaz/> (erişim: 8 Kasım 2017).

FUKUYAMA, Francis, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev. Zülfü Dicleli, İstanbul: Gün Yayıncılık, 1999.

HUNTINGTON, Samuel P., *Medeniyetler Çatışması*, çev. Murat Yılmaz, İstanbul: Vadi Yayınları, 2015.

GOLDBERG, Jeffrey; “After Iraq: A report from the new Middle East—and a glimpse of its possible future”, *The Atlantic*, Ocak-Şubat 2008, web:<http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2008/01/after-iraq/306577/>(erişim: 8 Kasım 2017).

GUNTER, Michael M.; “Iraq, Syria, Isis and the Kurds: Geostrategic Concerns for the U.S. and Turkey”, *Middle East Policy*, Cilt 22, Sayı 1, 2015, s. 102-111.

KAYA, Karen; “The Turkish-American Crisis: An Analysis of 1 March 2003”, *Military Review*, Cilt 91, Sayı 4, 2011, s. 69-75.

OATLEY, Thomas; *A Political Economy of American Hegemony: Buildups, Booms, and Busts*, New York: Cambridge University Press, 2015.

OZAN, Emre; “Ukrayna Krizi ve Avrupa Güvenlik Mimarisinin Geleceği”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2017, s. 26-49.

ÖNİŞ, Ziya; “Turkey and the Arab Revolutions: Boundaries of Regional Power Influence in a Turbulent Middle East”, *Mediterranean Politics*, Cilt 19, Sayı 2, 2014, s. 203-219.

PETERS, Ralph; “Blood Borders: How a better Middle East would look”, *Armed Forces Journal*, Haziran 2006, web: <http://armedforcesjournal.com/blood-borders/> (erişim: 8 Kasım 2017).

SOLANA, Javier; *A secure Europe in a better world. European security strategy*, Brüksel, 12 Aralık 2003, web: <https://europa.eu/globalstrategy/en/european-security-strategy-secure-europe-better-world>, (erişim: 8 Kasım 2017).

“Türkiye ile Model Ortaklık Önerisi”, *Hürriyet*, 6 Nisan 2009, web: <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-ile-model-ortaklik-onerisi-11379487> (erişim: 8 Kasım 2017).

YETKİN, Murat; “Dönüm noktası 5 Kasım 2007”, *Radikal*, 2 Kasım 2008, web: <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/donum-noktasi-5-kasim-2007-906357/> (erişim: 8 Kasım 2017).

DİPLOMATİK BİR MEŞRULAŞTIRMA YÖNTEMİ OLARAK ASTANA SÜRECİ

*Metin AKSOY

Giriş

Bu çalışmada Beşşar Esad döneminde Suriye’de meydana gelen çatışmalara katılan farklı gruplar, çeşitli devlet ve devlet dışı aktörler, çatışmalara önlemek için yapılan çeşitli uluslararası müzakereler ve bunların komşu ülkeler üzerindeki etkisi konu edilmektedir. 2011 yılında Suriye’de başlayan çatışmaya bölge ve bölge dışından birçok aktörün katılması ve bölgenin jeopolitik önemi nedeniyle de ABD ve Rusya’nın konuya taraf olması sorunu oldukça karmaşık hale getirmiştir. Bazı aktörlerin, özellikle Suriye hükümetinin, Rusya’nın, İran’ın ve ‘İslam Devleti’nin çıkarları nispeten açıkken vekâlet savaşları yürüten diğer aktörlerde bunu görmek mümkün değil.

Türkiye’nin bölgesel güç olarak Ortadoğu’da oyun kuruculuk iddiası, NATO üyesi sorumluluğu, milyonlarca Suriyeli mültecilere karşı uluslararası hukuktan ve ahlaki değerlerden kaynaklanan yükümlülükler ve Kürt politikası gibi konularda birbirinden farklı ama birbiriyle uyumlu hale getirmek zorunda olduğu politikaları sürdürmektedir. Birçok ve devlet dışı aktör de aynı zamanda farklı ve bazen çelişen amaçlar gütmektedir.

Suriye’deki Çatışmalarda Mevcut Aktörler

Suriye’de ki savaş bir bakıma Ortadoğu’daki farklı çıkarların odak noktasıdır. Burada batılı devletlerin çıkarlarıyla Rusya, İran ve Suudi Arabistan’ın çıkarları örtüşmemektedir. Türkiye ise uluslararası yükümlülükler ve ulusal çıkarlarının çakışması olarak karakterize edilebilecek role sahiptir. Türkiye hem AB ile üyelik müzakereleri yürüten bir ülke hem de Ürdün, Lübnan gibi Suriye’nin direkt komşusu olarak göç dalgasından etkilenmektedir. Diğer gruplar ise sınırı aşan terörizm olarak İŞİD’in Irak’ta önemli oyuncu olmaya başlaması, Suriye’de Kürt gurupların de etkinlik göstermesi ve El Nusra, özgür Suriye ordusu gibi buna yerel gruplarda eklenerek şiddet sarmalı daha karışık hale getirmektedir.

Çatışmaya katılan tarafların çokluğu ve çeşitliliği nedeniyle Suriye’deki durumu klasik savaş veya iç savaş kavramlarıyla tanımlamak mümkün olmamaktadır. Temel olarak çatışma birçok devletin katılımı hasebiyle uluslararası boyutu olan ancak ulusal sınırlar içinde gerçekleşen iç çatışma olarak görülebilir. Hükümet ve hükümet dışı aktörlerin çatışma taraflarını desteklemesi ve böylece hükümet ve hükümet dışı kategorisi Aktörler olarak kategorize dileyebilir. Bir başka biçimde ise çatışma taraflarının karmaşıklığından dolayı bunları çıkar kümeleri olarak kategorize etmek mümkündür.

Aşağıdaki grafikte Suriye çatışmasında rol oynayan altı aktör grubunun birebirleri ile ilişkileri karşılıklı ve yardımlaşma biçiminde görülmektedir. Özellikle Suriye’nin askeri destekçileri (Rusya, İran ve Mısır) ile Suriye yönetimi karşılıklı kümeler halinde verilmektedir.

1. Küme: Suriye Hükümeti ve Müttefikleri
2. Küme: Türkiye Suudi, Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri
3. Küme İŞİD’e karşı oluşturulan batılı koalisyona
4. Küme Esad’a karşı oluşturulan suriyeli muhalifler
5. Küme İŞİD
6. Küme Kürtler

Buradaki etkinlikleri sınırlı olan Çin ve Irak dâhil edilmemiştir. Grafikte ilk göze çarpan şeyin bütün aktörlerin hedefinin İŞİD olduğu görülmektedir. Burada Kürtler ve İŞİD çatışmaya katılan taraflar için özel ilgi alanına sahiptirler. İŞİD bütün çatışma taraflarının ortak düşmanı olarak öne çıkarken Kürt gruplar hem batılı devletler ve Rusya hemde hem de DSuriye hükümeti muhalifleri ile işbirliği yapmakta. Kürtler Bütün İŞİD karşıtı koalisyonun içinde yer alırken Türkiye ile mevcut koajunktürde çatışmaya girmemektedirler. Dolayısıyla kümeleri oluşturan bütün aktörler kendi gizli ajandalarını takip etmektedirler. Bu aktörlerin ajandaların ip uçlarını bulabilmek için aralarındaki ortaklıklara, çıkar çatışmalarına ve antlaşmalara bakılması gerekmektedir.

* Yrd. Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi metinaksoy@hotmail.de

Suriye

Suriye hükümeti öncelikle devletler tarafından desteklenmektedir. Bu destek Rusya; İran ve sınırlı ölçüde Mısırdan gelmektedir. Suriye hükümeti ve devlet başkanı Esad Suriye çatışmalarında merkezi aktördür. Temel amaçları gücün korunması ve ulusal sınırlar üzerindeki kontrolün yeniden sağlanmasıdır. Suriye rejimkarşıtları farklı yoğunlukta mücadelelerini sürdürmektedirler. Örneğin İŞİD'e karşı Rejim güçleri ve Rusya nüfus yoğunluğu daha fazla olan ülkenin batı bölgesini kontrol altında tutan rejim muhaliflerine karşı yürüttükleri yoğun mücadeleyi yürütmemektedirler. Bu bakımdan Esad rejiminin meşruiyeti uluslararası arenada farklı değerlendirilmektedir. Özellikle Türk Hükümeti çatışmaların sona erdirilmesinden sonraki süreçte Esad'ın düşürülmesi tezini hala savunmaktadır. ABD Esad rejimini çok sayıda insan hakları ihlallerinin suçlusu olarak görmesine rağmen Esad'ın iktidardan düşürülmesini öncelememektedir. Buna karşın Rusya ve İran Suriye'nin müttefiği olarak hükümetin yanında aktif olarak çatışmalara katılmaktadır. Bir çok senaryo ortaya atılmasına rağmen Esad'ı iktidardan gittikten sonra yerine kimin geleceği belli değildir. Rusya'nın açıkça hükümetin yanında yer alması ve askeri zafer kazamalarından sonra Esad'ın gidişi ihtimal olmaktan çıkmak üzeredir. Suriye rejimi askeri bakımdan temel olarak rejimin düzenli ordusuna, Milis Gruplara, İran'a ve Rusya'ya dayanmaktadır.³²⁰ 2011 yılında sayıları 300.000 olan askeri birliğe sahipti. Bu sayı askerden kaçış ve savaş kayıpları yüzünden azalmıştır. Suriye Rejimi şimdiki durumda ülkenin %34'lük kısmını kontrol etmektedir. Bunun içinde ülkenin önemli şehirleri olan Şam, Homs, Hama ve Halep şehirleri bulunmaktadır. Kontrol edilen sınırlar içerisinde nüfusun toplamının %60'ı yaşamaktadır. Hükümete bağlı milislerin sayısı ise 200.000 civarındadır. Bu milis güçler 2012 yılında kurulan ulusal savunma güçleri adı altında Lübnan, İran, Irak ve Afganistan'dan gelmektedir. Önemli bir siyasal ve askeri katkı ise Lübnan bağlantılı Hizbullahtan beş bin ile onbin arasındaki sayıdan oluşan savaşçılardan gelmektedir.

Rusya

Rusya³²¹ 2015 yılında resmi olarak Suriye rejiminin yanında önemli askeri müttefik olarak yer almaya başlamıştır. Amacı ise Esad'ın düşürülmesini engellemek ve kendi ulusal çıkarlarını Suriye üzerinden savunmaktır. Rusya'nın ulusal çıkarları arasında Akdeniz'de Suriye Askeri üssünü koruyarak/güçlendirerek Küresel gücünü göstermek ve buna bağlı olarak çıkarlarını diğer bölgesel ve küresel güçlere karşı savunmaktır. Rusya'nın İŞİD' ile mücadelesi resmi olarak söylene bile asıl mücadele Esad'a karşı verilen mücadelede Esad'ı desteklemektir. Suriye'de çatışma gruplarının arasında demokratik rejim yanlısı, radikal, ılımlı İslamcılık Rusya açısından çokta önemli olarak görülmemekte. Rusya'nın bölgeye gelişi ile birlikte çatışma daha ziyade jeopolitik bir karakter kazanmıştır. Dönemsel olarak NATO üyesi Türkiye ile Rusya'nın ilişkileri çıkarların farklılaşması ve insanlığa karşı işlenen suçlar suçlamasıyla kötüleşmiştir. Süreç içerisinde Rusya'nın Suriye çatışmasında taraf olmasının nedeni tekrar küresel siyasete dönme talebidir. Bu durumu Rusya jeopolitik olduğu kadar iç politika açısından da değerlendirmektedir. Rusya Suriye müdahalesiyle bölünmüş ve dış politika bakımından etkisiz olan AB'nin yerini almıştır. Rusya'nın müdahil olmasıyla Suriye savaşının dışsal etkileri olan Terörizm ve göç ile Avrupa'yı zayıflattığı gibi milliyetçi ve ayrılıkçı güçleri güçlendirmektedir.³²² Rusya açısından diğer olumlu etki ise taktiksel yeteneklerini ve yeni silah sistemlerini test etme imkânı bulmuştur.³²³ Rusya Esad'ın lehine ABD ile konuşabilecek tek güç olmakla birlikte aynı zamanda Birleşmiş Milletler Güvenlik konseyindeki konumunu Esad'ın lehine kullanmıştır. 2014 ile 2016 yılları arasında Esad'ın düşürülmesine prensip olarak olumlu yaklaşmış ancak Esad sonrası ile ilgili olarak belirsizlik yaşandığı ve Rusya'ya bunun yerine tatmin edici bir senaryo sunulmadığı fazla ilgi göstermemiştir. Hükümet güçlerinin mevzi kazanarak Halep gibi birçok bölgeyi yeniden kontrol altına almaları neticesinde Rusya Esad'ın arkasında kuvvetlice durmaya başlamıştır. Esad'ı bu bölgede Rusya'nın çıkarlarını koruyacak en iyi adam olarak görmektedir. Esad için bu ilişki ise yalnızca askeri ve diplomatik faydalar sağlamamakta daha da ötesinde olası bir iktidarı kaybetme durumunda büyük kişisel kayıp vermenin de önüne

³²⁰ Suriye'nin Tarafları, 2 Blok 12 Ülke, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/suriyenin-taraflari-2-blok-12-ulke> (03.10.2017)

³²¹ Rahman-Jones, Imran Why does Russia support Syria and President Assad?, <http://www.bbc.co.uk/newsbeat/article/39554171/why-does-russia-support-syria-and-president-assad> (03.10.2017)

³²² Russia's strategy in Syria, Julien Théron, Röportaj, <http://geopolitiqueconflits.blog.lemonde.fr/2017/02/02/russias-strategy-in-syria/> (03.10.2017)

³²³ Age.

geçilmiş olacaktır.³²⁴ Bununla birlikte daha sonra Suriye'nin geleceği ile ilgili antlaşma ve müzakerelerde Rusya hükümeti merkezi bir rol üstlenmektedir.

İran

Suriye İran için 1979 İran İslam Devriminden beri istikrarlı bir partner olarak ortaya çıkmaktadır. İran'ın teokratik Şii bir devlet olması bunun yanında Suriye'nin halkının çoğunluğunun Sünnilerden meydana geldiği ve alevi bir elitler tarafından yönetilmesi gibi faktörler ilk bakışta iki devletin ortak noktalarının az olduğunu göstermektedir. İki devletin ittifakı sürekli olarak üç amaç ile sınırlı olmuştur. Bunlar; ABD'nin Ortadoğu'da gücünün sınırlandırılması, İsrail zayıflaması ve Irak'ın bölgesel güç olarak yükselmemesidir. Suriye'de iç savaş başladığından beri Esad sürekli olarak İran'ın desteğine bağlı olmaktadır.³²⁵ İran'ın önce baba Esad sonrada oğul Esad'la devam eden iyi ilişkileri İran'ın çıkarına olmuştur. Bunlardan bir tanesi İranın desteklediği Hizbullah'ın Suriye'de kendisine barınacak yer bulmasıdır. Diğerleri ise Suriye ile iyi ilişkiler sayesinde Lübnan üzerinde etkili olmaktadır çünkü Lübnan'da da Suriye gizli servisi oldukça önemli bir politik aktör olma özelliği taşımaktadır.³²⁶ Çatışmanın başlangıcından itibaren birçok farklı faktör daha eklenmiştir. Özellikle Suudi Arabistan'ın ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin Şii milisleri destekleyerek Suriye rejimini düşürmek istemesi Suriye'yi uzun yıllardır güç mücadelesi yapan Şii İran ile Sünni monarşi Suudi Arabistan arasında hesaplaşma alanı yapmıştır. Bundan dolayı Suriye'de İran ve Suudi Arabistan arsında geçen vekâlet Savaşı yürütülmektedir. İran Suriye'yi parasal³²⁷, asker, gizli servis, birlikler, devrim muhafızları³²⁸, Hizbullah³²⁹, tüm Arap dünyasından Şii Milisler ve Lojistik destek olarak da desteklemektedir.³³⁰ Yüzlerce İran subayı Suriye'de savaşın gidişatı ile ilgili olarak danışmanlık hizmeti vermektedir.³³¹ Dört bin İran devrim muhafızı Haziran 2013 yılında Suriye'ye sevk edildi.³³² Tümgeneral Kasım Süleymani, Suriye-İran askeri harekâtının baş stratejisidir.³³³ Batı Suriye'deki bazı bölgelerde (Lazkiye), İran ve Rus birlikleri, bazı güvenlik görevlerinde Suriye güçlerini bile değiştirmiştir.³³⁴ İran'ın Suriye'deki diğer planı ise uçuş yasağı getirilerek güvenli bölge oluşturulmasına karşı çıkmasıdır. Bunun sebebi ise İran hava yolu ile gerekli olan lojistik desteği hava yolu ile güvenli ve hızlı bir şekilde sevk etmektedir.³³⁵ İran 2009'da yeşil hareketin ve 2011 yılındaki protestoların sonucunda bölgedeki etkinliğini arttırmış ve devriminden sonra bölgede Şam hükümetiyle siber güvenlik ve sosyal ağların izlenmesi konusunda işbirliğini yoğunlaştırmıştır.³³⁶ İran'ın Rusya çatışmaya müdahil olana kadar Suriye'ye yaptığı geniş yardım sayesinde Esad iktidarda kalabilmiştir. El-Kuseyr, Humus, Kalamun, ve Şam'ın Suriye rejiminin kontrolü İran'ın ve Hizbullah'ın yaptığı yardım sayesinde olmuştur.³³⁷ Suriye İran birliği tarihsel olarak dinsel benzerliklere dayanmasına rağmen Esad'ın başlangıçta Şii milislerce desteklenmesi bölgede mezhepçiliği ateşlemiş ve ittifaklar

³²⁴ Why does Russia support Syria and President Assad? Imran Rahman-Jones, <http://www.bbc.co.uk/newsbeat/article/39554171/why-does-russia-support-syria-and-president-assad>, (03.10.2017)

³²⁵ Iran and Syria, Jubin Goodarzi, <http://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-syria>, (03.10.2017)

³²⁶ Iran and Lebanon, Emile Hokayem, <http://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-lebanon> (03.10.2017)

³²⁷ Iran Spends Billions to Prop Up Assad <https://www.bloomberg.com/view/articles/2015-06-09/iran-spends-billions-to-prop-up-assad> (03.10.2017)

³²⁸ Özellikle yurt dışı operasyonlarda kullanılan Kudüs Askeri Birliği.

³²⁹ Iran sends elite troops to aid Bashar al-Assad regime in Syria, Con Coughlin, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/9526858/Iran-sends-elite-troops-to-aid-Bashar-al-Assad-regime-in-Syria.html>, (04.10.2017)

³³⁰ The Shadow Commander, Dexter Filkins, <https://www.newyorker.com/magazine/2013/09/30/the-shadow-commander>(04.10.2017)

³³¹ Iran boosts military support in Syria to bolster Assad, Jonathan Saul, Parisa Hafezi, <https://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-iran/iran-boosts-military-support-in-syria-to-bolster-assad-idUSBREA1K09U20140221>, (04.10.2017)

³³² Iran to send 4,000 troops to aid President Assad forces in Syria, Robert Fisk, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/iran-to-send-4000-troops-to-aid-president-assad-forces-in-syria-8660358.html> (03.10.2017)

³³³ The Shadow Commander, Dexter Filkins, <https://www.newyorker.com/magazine/2013/09/30/the-shadow-commander> (04.10.2017)

³³⁴ Russian Marines and Iranian Revolutionary Guardsmen Build a Protectorate in Western Syria, Leith Fadel, <https://www.almasdarnews.com/article/russian-marines-and-iranian-revolutionary-guardsmen-build-a-protectorate-in-western-syria/> (06.10.2017)

³³⁵ Will Fulton, Joseph Holliday und Sam Wyer, Iranian Strategy in Syria, Institute for the Study of War, 2013, S.15-18 <http://www.understandingwar.org/sites/default/files/IranianStrategyinSyria-1MAY.pdf> (06.10.2017)

³³⁶ Iran helping Syrian regime crack down on protesters, say diplomats, Simon Tisdall, Reuters 9. Mai 2011, <http://www.theguardian.com/world/2011/may/08/iran-helping-syrian-regime-protesters> (06.10.2017)

³³⁷ Marisa Sullivan, Hezbollah in Syria, S. 25-29., Institute for the Study of War, April 2014, http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Hezbollah_Sullivan_FINAL.pdf (06.10.2017)

buna göre kurulmaya başlamıştır. Böylece çatışma dinsel bir boyut kazanmıştır. Radikal Sünniliğe karşı Şii ve Alevilik ittifakı adlandırmasını İran kendi kamuoyunda ustaca kullanmıştır. Böylece çatışma bölgesinden İranlı ölüm haberleri geldiğinde dinsel boyutu ön plana çıkarmaktadır.³³⁸ İran'ın Suriye'yi desteklemesi gerçi sır değil. Ancak İran bunun büyüklüğünü gizlik içinde yapmaktadır. Özellikle gönderdikleri birliklerini, danışmanlarını ve silahlarını görünür biçimde yapmamaktadırlar.³³⁹ İran'ın Suriye Politikası ile ilgili pek nadir muhalif sesler yükselmektedir. İran eski cumhurbaşkanı Rafsancani Suriye'nin kendi kalkına karşı kimyasal silah kullandı suçlaması yine Rafsancani'nin yalanlamasıyla Suriye'ye destek sürmüştür.³⁴⁰ İran'ın Suriye'ye tüm desteğine rağmen İran'ın Suriye'de olası bir Esad sonrası iktidar değişikliğine hazırlıklı olduğu ve birçok ihtimali birlikte değerlendirdiği görülmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir: Esad sonrasında yeni adayın Rusya ile birlikte değerlendirilmesi ve bundan ordunun ve Alevilerin faydalanmasının sağlanması; İran'ın Suriye'den çıkarılmasını düşünün popüler ve güçlü birinin Esad'ın halefi olarak belirlenmesinin engellenmesi; İran'ın Esad sonrası düzeni belirleyecek gücünün güvenli hale getirilmesi; İsrail'in ve Suudi Arabistan'ın ve Batı'nın Suriye üzerinde güç kazanmalarını engelleyerek Hizbullah'ın güçlendirilmesi, devrim muhafızlarının hareket kabiliyetlerinin artırılması ve Suriye gizli servisi ile Suriye ordusunun İranlaştırılmasıdır.³⁴¹

Türkiye

Suriye' de çatışmaların 2011 yılında çatışmaların başlamasından itibaren Türkiye kendi pozisyonunu alırken kararsızlık, ikileme ve süreci yönetememe gibi davranış sergilemesi sonucunda ilk baştaki kendinden emin tavrı kaybolarak sürece tabi olmuştur. Mevcut duruma bakıldığında Türkiye kendi çıkarının tanımını yapamamakta, kısa vadeli ve duruma göre davranmaktadır. Türkiye'nin tek uzun vadeli stratejisi her türlü Kürt otonom bölgesinin ortaya çıkışının engellenmesi ve Esad'ın iktidardan ayrılmasıdır. Türkiye aynı zamanda birçok çıkar ve sorumluluklarını birbirleriyle uyumlu hale getirmek zorundadır. Türkiye kendi bölgesinde bölgesel güç olmak istemektedir. NATO üyesidir ve bundan dolayı batılı ittifak üyelerine karşı sorumluluğu vardır. İŞİD terörüne karşıdır ve İŞİD'in aynı zamanda kurbanı durumundadır. Rusya'ya karşı itirazlar yükseltmekte ve aynı zamanda ortaklık yürütmek istemektedir. Özerk bölgelerin kurulmasını engellemeye çalışmakta ve teröristlerin sınırındaki geçişleri kontrol altına almak istemekte çünkü bu aynı zamanda İŞİD'in güçlenmesini de beslemektedir.³⁴²

Çatışmaların Sona erdirilmesi Amacıyla yapılan Müzakereler

Çatışmaların başlangıcından itibaren çatışmaların sona erdirilmesi amacıyla birçok barış görüşmesi denemesi yapılmıştır. Bu görüşmelerin çoğunun odak noktası Beşşar Esad'ın iktidarda kalıp kalmayacağı ile ilgiliydi. Temel olarak barış görüşmeleri denemelerindeki yöntem çatışma taraflarını bir araya getirmek ve bunların direkt olarak diyalog kurmasını sağlamaktı. Bu yöntem başarılı olmayınca başka bir yönteme başvuruldu. Buna göre ABS, Rusya, İran ve Türkiye gibi dışsal güçlerin Suriye'de çatışan kendilerine yakın muhalif gruplar üzerinde baskı uygulaması ve anlaşmaya zorlanmasıdır. Bu barış görüşme ve müzakerelerinde başarıya en yakın olanı Astana sürecidir ve mevcut durumu meşrulaştırma etkisine sahiptir.

Astana Barış Görüşmeleri

Astana Barış Görüşmelerinin ilki Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in daveti üzerine Suriye muhalif grupları arasında 25-27 Mayıs tarihlerinde Kazakistan'ın başkenti Astana'da gerçekleşti.³⁴³ İlk toplantı başarısız oldu. İkinci buluşma 4. Ekim 2015 yılında gerçekleşti fakat bu ikinci tur görüşme de başarısız oldu. Bunu izleyen dönemde 28. Aralık 2016 yılında Türkiye ve Rusya bir birleri ile ülke çapında ateşkes için yürütükleri müzakere sonucunda 30. Ekim 2016 yılında anlaşma yürürlüğe girdi. Bu ateşkes antlaşmasında İŞİD,

³³⁸ Iran buries Guards commander 'killed in Syria', <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-24818043> BBC am 5. November 2013, (07.10.2017)

³³⁹ The Shadow Commander, Dexter Filkins, <https://www.newyorker.com/magazine/2013/09/30/the-shadow-commander> (07.10.2017)

³⁴⁰ Agy.

³⁴¹ Could Iran Live Without Assad? J. Matthew McInnis, <http://nationalinterest.org/blog/the-buzz/could-iran-live-without-assad-14478>, December 1, 2015, (08.10.2017).

³⁴² Turkey v Syria's Kurds v Islamic State, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-33690060>, BBC News 19.02.2016 (08.10.2017)

³⁴³ Syrian Opposition Meeting in Astana Makes Tentative Headway in Finding Way Forward for Peace Process, Malika Orazgaliyeva, The Astana Times 29. May 2015, <http://astanatimes.com/2015/05/syrian-oppositionmeeting-in-astana-makes-tentative-headway-in-finding-way-forward-for-peace-process/> (08.10.2017)

Fetih El-Şam (El Nusra Cephesi) ve YPG dışarıda bırakıldı.³⁴⁴ Bu anlaşmaya farklı birçok İslami milis grupları da imza koymuşlardır. Ancak kısa süre içerisinde tatmin edici sonuçları ortaya çıkmamıştır.³⁴⁵

Biçim ve içerik bakımından diğer görüşme formatlarından ayrılan Astana sürecinde tamamen sivil ve politik grupların önemi azalmış bunun yerine aktif silahlı muhalif grupların önemi artmıştır. Görüşmelerin ardından Rusya, Türkiye ve İran, 2254 sayılı Kararı uygulamak için bir gözlemci heyetinin kurulması için ortak bir plan sundular.³⁴⁶ Rusya Suriye’de yeni bir anayasa yapılmasını, şeriatın anayasal kaynak olmaktan çıkarılmasını ve parlamentonun başkan karşısında yetkilerinin artırılmasını ve federalizm unsurlarının dikkate alınmasını önerdi.³⁴⁷ 14-15 Mayıs 2017 yılında Astana’da üçüncü tur görüşmeleri yapıldı. Sürece katılan taraflarının tümünün kararı ile ateşkes antlaşmasının kabulü ve uygulanması kararlaştırıldı. Anlaşmanın garantörleri ise Türkiye, Rusya ve İran’dır.³⁴⁸

Beşinci Astana toplantısında taraflar çatışmasızlık bölgeleriyle ilgili ortak çalışma grubu oluşturma ve görüşmelere devam etme kararı aldı. Astana’daki Suriye Hükümeti temsilcileri, Türkiye’nin de anlaşmaya uymasını belediklerini açıkladı.

Altıncı toplantıda; bildiride üç garantör devletin İdlib dâhil Suriye’de gerilimi azaltma bölgeleri anlaşmaları konusunda uzlaşma sağladıklarına dikkat çekildi. Suriye’deki gerilimi azaltma bölgelerinde ihlallerin uzak tutulması amacıyla Rusya, İran ve Türkiye arasında ortak bir koordinasyon merkezinin kurulması üzerine anlaşılmasının belirtildiği bildiride; bu bölgelerin daha önce uzatma olanağı olan altı ay süreliğine kurulacağı açıklandı.

Varılan anlaşmaya göre İdlib’teki çatışmasızlık bölgesini denetlemek üzere Türk ve Rus askeri yetkililer sahada gözetim faaliyetlerinde bulunacaklar. Varılan anlaşmaya göre; Türkiye Suriyeli muhaliflerin tarafından bu faaliyetleri yürütürken, Rusya rejimin kontrolünde olan bölgelerden denetimi sağlayacak.

Sonuç

Astana süreci çatışmalar devam ederken çatışmanın içinde bulunan aktörlerin soruna çözüm bulmak amacıyla bir araya geldikleri platform niteliğindedir. Ev sahibi olarak Kazakistan’ın arabulucu niteliği bulunmamaktadır. Rolü sadece tarafların bir araya gelmesi ile sınırlıdır. Müzakere yöntemi olarak “sürekli müzakere” seçilmiştir ve görüşmeler kesintiye uğramamıştır.

Çatışmanın tarafları olan aktörler hedefledikleri amacı anlaşma ile meşru hale getirmek istemektedirler ve bunun için sahada kazandıklarını anlaşma metnine dökmek istemektedirler. Çatışmanın tarafı olan devletler antlaşmanın ana aktörleri olarak isimleri zikredilirken, vekâlet savaşı yürüten grupların izine adına hareket ettikleri ana aktörlerin oluşmasını istedikleri antlaşma metinlerinde rastlanmaktadır.

Suriye’de olayların başlangıcından Asta Sürecinin başlangıcına kar geçen sürede aktörlerin pozisyonları sürekli değişmiş dışsal aktörlerden Rusya ve İran sürecin kaderini belirleyen taraflar olmuşlardır. Türkiye baştaki tüm taleplerinden-Kürt özerk bölgesi hariç-vazgeçmiş görünmektedir. Ancak Kürtlerde Rusların desteği ile kimi haklara anlaşma metninde sahip olmak istemektedirler. İŞİD kazandığı mevzilerini kaybederek geleceğinin Suriye’de olmadığını görmüş ve ülkeyi terk etmenin yollarını aramaktadır. Ülkenin lideri Esad ise varlığını devam ettirerek Astana süreci ile meşruiyet kazanmaktadır. Bu bakımdan Astana süreci savaşa katılan tarafların istediklerini elde etmelerine olanak sağlayan ve bölgeye yeni bir düzen veren antlaşma olarak diplomatik meşrulaştırma yöntemi görevi üstlenmiştir.

³⁴⁴Turkey and Russia broker ceasefire deal for all of Syria, The Telegraph 28. December 2016, <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/12/28/turkey-russia-broker-ceasefire-deal-syria/> (09.10.2017)

³⁴⁵Syria conflict: Clashes reported despite truce, BBC , 30. December 2016, <http://www.bbc.com/news/worldmiddle-east-38463021> (09.10.2017)

³⁴⁶, Syria Talks in Kazakhstan Get Rough Start, Raja Abdulrahim, Wall Street Journal am 23. 01. 2017, <https://www.wsj.com/articles/syria-talks-in-kazakhstan-get-rough-start-1485185648> (09.10.2017)

³⁴⁷Henry Meyer, Syria Opposition Rejects Russian Draft of New Constitution, Bloomberg am 25. Januar 2017, <https://www.bloomberg.com/politics/articles/2017-01-25/syria-opposition-rejects-russian-draft-of-newconstitution> (10.10.2017)

³⁴⁸ Kazakhstan welcomes results of Syria meeting in Astana, as Russia, Iran and Turkey issue joint statement, The Astana Malika Orazgaliyeva, Times, 17. 03. 2017, <http://astanatimes.com/2017/03/kazakhstan-welcomesresults-of-syria-meeting-in-astana-as-russia-iran-and-turkey-issue-joint-statement/> (11.10.2017)

KAFKASYA’NIN TÜRKİYE VE RUSYA İÇİN ÖNEMİ

Nesrin SARIAHMETOĞLU*

Giriş

Kafkasya’nın tarihi coğrafyası ve jeopolitik önemi, bölgenin stratejik önemiyle paralellik göstermektedir. Tarihte yaşanan olaylar veya Kafkasya’nın çevresindeki güç merkezlerinin, birbirlerine karşı takip ettikleri politikalar bugün için de geçerlidir.

Dünyada çok az bölgede bulunan doğal zenginliklere sahip Kafkasya’nın, bir petrol havzası olmasının yanısıra Basra Körfezini kontrol eden stratejik bir konumu da vardır. Kafkasya ve Orta Asya, birbirine eklemli geniş coğrafi düzleme sahip olup, petrol ve gaz rezervlerine ilaveten, zengin su kaynakları, stratejik madenler ile dünyada artan nükleer enerji reaktörlerinin ihtiyacı olan uranyum gibi modern ekonominin zorunlu doğal kaynaklarına da sahiptir.³⁴⁹ Coğrafi olarak Kafkas sıradağlarının kuzeyi Kuzey Kafkasya, güneyi ise Güney Kafkasya olarak adlandırılmaktadır.

Kafkasya’nın bu coğrafi bölünmüşlüğü tarihine, kültürüne ve siyasi yapısına da yansımaktadır. Rusya Federasyonu içinde yer alan Kuzey Kafkasya özerk cumhuriyet ve bölgeleri devletleşme süreci yaşarken Güney Kafkasya cumhuriyetleri (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) Batı ile ilişkilerini geliştirmişlerdir.

Kuzey Kafkasya tarih boyunca Güney Kafkasya üzerinde üstünlük kurma planları olan güçlerin bir yolu olarak görülmüştür. Dolayısıyla Rusya’nın Kuzey Kafkasya’ya yönelik stratejisinde bu hedef vardır. Hazar Denizi’nden, Karadeniz’e kadar uzanan Kuzey Kafkasya, bu mücadelenin jeostratejik merkezi durumundadır.

Kafkasya’nın Stratejik Özellikleri

Kafkasya’daki halkların etnik ve coğrafi bakımdan kesin ve tabii sınırları yoktur. Tarihi açıdan Kafkasya etnik kökenlerini ayırt etmenin zor olduğu çok sayıda halkı barındıran bir bölgedir.³⁵⁰ Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Kafkasya cumhuriyetleri içinde hemen her ırk ve dinden gruplar bulunmaktadır. Üstelik Kafkasya’daki halkların hemen hepsi, çevresindeki büyük güç merkezlerinde bulunan halklarla akrabalık bağları içindedir. Bölge devletleri, Kafkasya’daki millî ve etnik bakımdan kendilerine yakın olan, bu gruplar vasıtasıyla, Kafkasya’da hâkimiyet kurmak, geçmişte olduğu gibi bölgede nüfuz sahibi olmak yönünde bir politika izlemektedirler. Bu da Kafkasya’da istikrarsızlık kaynağı oluşturmaktadır. Kafkasya’nın bu çok farklı sosyo-kültürel yapısı bugünkü idari taksimatına da yansımaktadır.³⁵¹ SSCB zamanında Orta Asya ve Kafkaslarda uygulanan iskân politikalarıyla çoğunluk oluşturup devlete isyan edebilecek potansiyelde olan halklar daima karıştırılmış, başka yere göç ettirilmiş veya yok edilmiştir. Çoğunluğunüçüncü azınlıklar ile oluşturulmuş, azınlıkların çoğunluğu yönetmesi istenmiş ve butürolaylar bölge içinde düşmanlıklarında doğması nesebe polmuştur. Etnik mozaik zenginliği bölgede önemli bir kültürel ve sosyal zenginlik olsa da bu durum bölge içi ve dışı güçlerin müdahalesini kolaylaştırmaktadır. Günümüzde homojen yapıya sahip olmayan bu bölgelerdeki iç karışıklıkların sebebi titizlikle hazırlanmış planlardır. Bu durum SSCB’inde dağılmasından sonra eskiden düşmanlıkların, menfaat çatışmalarının ortaya çıkmasını ve kanlı çatışmalar sebebiyet vermiştir. Kafkasya’daki etnik grupların nüfusları, dağılımları ve önemleri değişmiş olmasına rağmen günümüzde kadar değişmeyen tekhusus bölgenin etnik mozaik özelliğidir.

Soğuk Savaş döneminde, Sovyetler Birliği, Batı ittifakını tehdit eden bir merkez konumunda idi. Ancak, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra dengeler değişti, bölge önceden, sadece üç büyük güç merkezinin ilgi alanı iken, günümüzde bu güç alanları genişleyerek; başta ABD ve Avrupa Birliği’ni yakından ilgilendiren bir coğrafya haline geldi. Bu bağlamda Batının bölgeye olan ilgisi geçmişe dayanmakla birlikte, günümüzdeki kadar kuvvetli ve belirleyici olmadı. Fakat yeni dönemde dengelerin değişmesiyle birlikte, ABD ve Avrupa Birliği doğrudan doğruya, Kafkasya politikalarının içinde yer almaya başladı. Bunun en önemli sebebini şüphesiz Kaf-

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

³⁴⁹ S. Frederick Starr, “Making Eurasia Stable”, *Foreign Affairs*, January -February, 1996.

³⁵⁰ Kamil Veli Nerimanoğlu, “Çok Toplumlu Kafkasya Fenomeni”, *Yeni Kafkasya*, Sayı 71, Temmuz-Aralık 2015, s. 71-92.

³⁵¹ C. J. Chivers, “Violence Flares in Russia’s Caucasus”, *International Herald Tribune*, 17 May 2006.

kasya'nın hem kendisinin zengin petrol kaynaklarına sahip olması hem de Orta Asya petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarının güzergâhı üzerinde bulunması oluştuyordu.³⁵²

Bu bölge yalnız etnik yönden değil, inanç yönünden de karmaşıktır. Bölgede yaşayan Hristiyan kavimlerinden Ruslar, Gürcüler ve Ermeniler değişik mezheplere mensupturlar. Aynı etnik topluluğun ayrı mezheplerde olanları olduğu gibi ayrı dini inançta olanlarına da rastlanır. İslamiyet de bu bölgede çok etkilidir. Bölgenin İslamlaşması VIII. yüzyılda başlamış, XVII. yüzyılda da devam etmiştir. Azerbaycan Türklerinin bir kısmı Sünni iken çoğunluğu Şii'dir. Kuzey Kafkasyalıların da çoğu Müslümandır. Ancak burada da mezhep farklılıkları vardır. Din, Kafkasya'da milli yapının bir devamı olarak algılanmaktadır. Bunun için aynı dine mensup olmalarına rağmen farklı etnik gruplara karşı nispeten yakınlık hissedilse de bu durum herhangi bir sorun karşısında (ekonomik, siyasi vb) gerginliklere ve çatışmaları engellememektedir.³⁵³

XX. yüzyılın sonlarına doğru dünyada globalleşme eğilimlerinin ortaya çıkması siyasi ve ekonomik gelişmelerde karşılıklı ilişkileri ve bağımlılıkları da beraberinde getirdi. Entegrasyon süreçlerinin yeni bir aşaması olan globalleşme devrinde, insanlık aslında çok karmaşık ve farklı bir döneme girdi. Bu süreç uluslararası ilişkilerin değişmesinde çözümleyici bir rol oynarken dünyanın siyasi düzeninde de ciddi değişikliklere yol açtı. Meydana gelen en önemli küresel olay SSCB'nin yıkılması oldu. Böylece kapitalizm ve sosyalizm sistemleri arasında uzun yıllar devam eden mücadele de sona erdi.

Globalleşme için karakteristik özellik sayılabilecek milli devletlerin rolünün azalması ve buna bağlı pek çok yan etkene rağmen, çöken sosyalist ülkelerde bir arada yaşayan çeşitli milletler kendi kaderlerini tayin etme hakkından istifade ederek bağımsız devletlerini kurma imkânına sahip oldular. Aynı zamanda yasal olarak ve kendiliğinden bağımsızlık kazanan devletlerle birlikte diğer ülkelerin toprakları pahasına kendi egemen devletlerini kurma arzusunda olan bazı milli azınlıklar da dünya entegrasyon sürecine kendi milli devletlerine sahip olarak katılmak ve globalleşen dünyada yerlerini bir devlet olarak almak amacını taşımaya başladılar.³⁵⁴

SSCB'nin çöküşü bağımsızlıklarını elde etmiş yeni ve egemen devletlerin ayrıca Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin önüne yeni imkânlar açtı. Meydana gelen şartlardan istifade eden eski ittifak Sovyet cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bütün diğer egemen devletler gibi uluslararası hukuka konu haline gelen bu devletler kendi aralarında, diğer ülkelerle ve çeşitli uluslararası kuruluşlarla bağımsız ilişkiler kurmaya ve bağımsız siyaset yürütmeye başladılar.³⁵⁵

Avrupa ve Asya'nın bu arada Hazar, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinin kavşağında yer alan, önemli jeostratejik ve jeopolitik konumuna, siyasi ve ekonomik gelişmeler için elverişli coğrafyasından dolayı sürekli dünyanın dikkatini kendine çeken Kafkasya, yeniden ABD, Rusya, İran, Türkiye ve Batı Avrupa devletlerinin menfaatlerinin çatıştığı bir coğrafyaya dönüştü. Gerek bölge gerekse diğer dünya ülkeleri Hazar'ın petrol ve gaz kaynaklarına sahip olmak ve bölgenin enerji kaynaklarının dünya pazarlarına çıkartılmasını belirlemek için rekabete başladılar.³⁵⁶

Hem iç siyasi gelişmeler, hem bölge devletleri arasındaki çatışmalar ve memnuniyetsizlikler hem de bölgede nüfuz için mücadele eden diğer devletler arasında meydana gelen anlaşmazlıklar Kafkasya'yı çağdaş uluslararası ilişkiler sisteminde istikrarın sorgulandığı karmaşık bir bölge haline getirdi.

Kafkasya'da Güvenlik Sorunları

Yakın geçmişte SSCB'ye dahil olan Kafkasya, bugün çeşitli jeosiyasi ve jeoekonomik menfaatlerin keştiği bazen uzlaştığı bazen de çatıştığı problemleri bir bölgedir. Kafkasya cumhuriyetlerinin dünya birliğindeki hukuki ve siyasi durumu SSCB'den ayrılan diğer bölgelere (Baltık bölgesi-Orta Asya ve SSCB'nin Batı Slavyan

³⁵² Hakan Kantarcı, *KısaKaçtaki Bölge Kafkasya*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 62.

³⁵³ Nadir Devlet, "Tarihi Gelişim İçinde Kafkas Toplumlarının Sosyo Psikolojik ve Kültürel Özellikleri", *Kafkaslar, Ortadoğu ve Avrupa Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu*, 28-29 Nisan 1998, Harp Akademileri Basımevi İstanbul 1998, s. 227-228; Savaş Yanar, *Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002.

³⁵⁴ Kəmalə Fərruhqızı Ruıntən, "Qafqaz Regionunda Nüfuz Uğrunda Mübarizə və Dağlıq Qarabağ Münaqişəsi", *Qloballaşma Prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya, İqtisadi və Beynəlxalq Münasibətlər II Beynəlxalq Konqresi*, s. 1343-1348; *Mirovaya politika i mejdunarodnyye otnoşeniya : Uçebnoyeposobiye*, red. S. A. Lantsiova, V. A. Açkasova, St. Peterburg, 2006, s.164.

³⁵⁵ Kəmalə Fərruhqızı Ruıntən, "Qafqaz Regionunda Nüfuz Uğrunda Mübarizə və Dağlıq Qarabağ Münaqişəsi", *Qloballaşma Prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya, İqtisadi və Beynəlxalq Münasibətlər II Beynəlxalq Konqresi*, s. 1343-1348.

³⁵⁶ Fransua Paskal Loro, *Geopolitika*, çev. Fuad Həsənoğlu, Bakı 2001, s.74.

bölümü) benzemez. Başlıca bölgesel özellik Kafkasya'nın siyasi-hukuki, sosyal ve ekonomik bütünlüğünü kaybetmesidir.

“Soğuk Savaş”ın bitmesiyle birbirine karşı olan bloklar arasında birçok anlaşmazlık ve çatışma çözüme ulaşsa da başka anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başladı. Bu problemlerin kaynağının çoğu milli temele dayanıyordu. Kaynar nokta ve çatışmalar mekânı kabul edilen Kafkasya'da meydana gelen problemler de milli temele sahipti. Genellikle sınır bölgelerinde yoğun olan milli azınlıklar her zaman ve her yerde tehlike kaynağı idi. Bu bağlamda Kafkasya da bölgeyi kontrolleri altında tutmak isteyen dış güçlerin elinde ciddi bir tesir aracı oldu.³⁵⁷

Güney Kafkasya'da Dağlık Karabağ, Güney Osetya ve Abhazya, Cavaheti; Kuzey Kafkasya'da ise Çeçenistan güvenlik sorunlarının en fazla olduğu bölgeler olarak dikkati çekmektedir. Çatışmaların birçoğunun odağında tarihi sebepler yer almaktadır. Bu çatışmalara karışan tarafların birbirlerinde hak talepleri vardır. Bu hak talepleri ve iddiaların büyük bölümünü bölgesel toprak talepleri teşkil etmektedir. Sürtüşme halinde olan toplulukların birbirleri üzerindeki iddiaların gerçekle ne kadar bağdaştığı hususu aslında iddia sahiplerini hiç ilgilendirmemektedir ve taraflar bu iddialarında en ufak tavizi dahi kabul etmemektedirler. Örneğin Ermenilerin Azerbaycan Türkleri, Azerbaycan Türklerinin ise Ermeniler algısı güvensizlik, tarihten gelen husumet vb. konulara odaklanmıştır. Gürcülerle Azerbaycan Türkleri Ermenilerin bölgeye sonradan gelip yerleştiklerini ve gelme bir halk olarak misafirlik hukukunu çiğnediklerini de iddia etmektedirler. Abhaz, Oset ve Karabağ Ermenileri ise kendi tarihi toprakları üzerinde yaşadıklarını ve bu toprakların Gürcülere veya Azerbaycan Türklerine ait olmadığını iddia ederler.

Gürcistan'da sayıca en fazla olan etnik azınlık ve ikinci en geniş etnik grup Ermenilerdir. Ermeniler, esas olarak Tiflis'de ve Gürcistan'ın güney bölümündeki bir eyalet olan Cavaheti'de yaşamaktadırlar. Cavaheti, Gürcistan'a bağlıdır ve burada Ermeniler ilk olarak 1997'de muhtariyet talebiyle ayaklanmışlardır. Bölgedeki olaylar tıpkı Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ problemine benzemektedir. Cavaheti Ermenilerinin ayrılıkçılık iddialarıyla başlattıkları hareketin milli bir zemini de vardır. Bugün Gürcistan, Abhazya ve Güney Osetya deneyimlerinden Cavaheti'de herhangi bir radikal harekette bulunmayı tercih etmemektedir. Bu durum bölgedeki Ahıska Türkleri meseleleriyle ile daha karmaşık bir hale gelmektedir.³⁵⁸ Eyaletin uzun vadede geleceğinin Güney Kafkasya'daki yeni jeopolitik düzen tarafından belirleneceği şüphesizdir. Ancak bugün için sessiz durumda bulunan Samshe-Cavahetya bölgesindeki Ermeni nüfusun Gürcistan'daki etnik sorunların bir parçası olduğu unutulmamalıdır.³⁵⁹

Kısacası her etnik topluluk kendi haklılığını yaratmakta, bu da sürtüşmelerin silahlı çatışmalara dönüşmesine yol açarak sorunların uzlaşmalarla çözümlenmesini neredeyse imkânsız kılmaktadır. Cumhuriyetlerdeki ayrılıkçılar 1975 Helsinki Nihai Senedinde belirtilen etnik toplulukların “kendi kaderlerini kendileri belirleme” (self determination) hukuku prensibinde ısrar ederken Gürcülerle Azerbaycan Türkleri “ülkenin bölünmez bütünlüğü”nde (territorial integrity) ısrarcıdırlar. Rusya Federasyonu da Çeçenistan konusunda, terörizmle mücadele delili yanında aynı ülke bütünlüğü prensibini ileri sürmektedir. Bu bağlamda Rusya'nın Çeçenistan harekâtının ardında kendi hükümranlığı altındaki diğer cumhuriyetlere gözdağı vermesi de vardır. Ancak prensipler bazı hayati menfaatler söz konusu olduğunda başka çeşit yorumlara da yol açar. Rusya Federasyonu kendi ülkesinin bölünmezliği prensibinde ısrarcı davranmasına rağmen Gürcistan'a karşı ayaklanan Osetler ile Abhazları destek-

³⁵⁷ Mirovaya politika i mejdunarodniyeotnoşeniya : Uçebnoyeposobiye,...s. 144, 164.

³⁵⁸ Gürcistan'ın bugünkü yeni bölgesel düzenlemeleri altında Meshet ve Cavaheti, Meshet-Cavaheti'nin bir bölgesinde birleşmiştir. Bölgenin diğer bir adı Samshe-Cavaheti'dir. Bu topraklar eskiden Samshe-Saatabogo'nun bir parçasını oluşturmuştur.

Daha fazla bilgi için bkz, VoitsekGuretski, “TheQuestion of Javakheti”, *CaucasianRegionalStudies*, vol. 3, no.1, 1998, s. 59-72; “Ahıska Türkleri DeportasiyaOlunacag”, *Yeni Müsavat*, www.yenimusavat.com, 3 Mart 2003, Nesrin Sarıahmetoğlu Karagür, “Güney Kafkasya'da Ermenistan'ın Yayılma Politikası ve Bölge Ülkelerle İlişkileri”, *Kafkas Dosyası*, , Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 373-410; “İvaneCavahişvilininArhivinden” *Borçalı*, sayı 1(2), 1994, s. 11-14. Nesrin Sarıahmetoğlu, “Kafkasya-ötesindeki Siyasi Gelişmeler ve Hazar Petrolleri”, *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, İstanbul 1998, s. 31-32; Nurani, Abhaziya Kimin Kefine Soğan Doğradı”, *Ayna*, 30 Mayıs 1998, s. 18-19; A. Hurtsia, “Ermeniler Gürcistana Dost Ola Bilmezler”, *El Turan*, Sayı 1-2 (11), 1997, s. 45-46.

³⁵⁹ Hasan Kanbolat ve Nazmi Gül, “Kafkasya'da (Cavahetya) ile Krasnodar (Rusya) Ermenilerinin Jeopolitiği ve Özerklik Arayışları”, *Stratejik Analiz*, Cilt 1, Sayı 6, Ekim 2000, s. 11.

lemiştir. ³⁶⁰ Aynı şekilde BDT'nin kuruluş prensipleri arasında sınırların dokunulmazlığı maddesi olmasına rağmen Karabağ Ermenilerine destek vermiştir. Ermenistan ise ayrılıkçı Karabağ Ermenilerini doğrudan desteklemiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin ekonomik ve siyasi ambargosuna da maruz kalmıştır. Ermenistan'ın Nahçıvan'a müdahale arzusu ise Türkiye'nin antlaşmalar çerçevesinde garantör devlet olması sebebiyle gerçekleşmemiştir.

Son yıllarda meydana gelen anlaşmazlıkların en önemlisi Dağlık Karabağ problemi de Ermenistan'ın planlı dış siyaseti sonucunda ve dış güçlerin yardımıyla egemen Azerbaycan Cumhuriyetinin bir bölümünü oluşturan, Azerbaycan Türkleri ve Ermenilerin birlikte yaşadığı Dağlık Karabağ topraklarında oldu.

Anlaşmazlık, Azerbaycan ve Ermenistan'ın Sovyet İttifakının ittifak cumhuriyeti olduğu zaman yaratıldığı için hiçbir dış güç, başka bir devlet veya teşkilat bununla ilgilenemedi. Çünkü böyle bir durum, dünyadaki iki büyük devletten ve güçler dengesini düzenleyen iki kutuptan biri olan SSCB'nin iç işlerine karışmak olarak değerlendirilebilirdi. Bundan dolayı ilk zamanlarda Rusya, Ermenistan'ı askeri yönden desteklediği için Azerbaycan herhangi bir destekten yoksundu. Sovyet ordusunun Ermenistan'a yardımları ile anlaşmazlıkta güçler dengesi eşit olmadığı için problem asimetrik karakter taşıyordu. ³⁶¹

İttifak cumhuriyetlerin 1990'lı yılların başlarında bağımsızlık elde ettikleri zamanlarda bölgenin ve bölge devletlerinin istikrarsız durumundan istifade ederek toprakları kendi etki alanına sokmaya ve bölgede kontrolü ellerine almaya çalışan devletler, nüfuz için çatışmaya başladılar. Rusya bölgede hala nüfuzunu korumaktaydı ve Azerbaycan, Dağlık Karabağ anlaşmazlığının kilidinin Rusya'nın elinde olduğunu belirtiyordu. Bu tarihlerde güçler dengesi, Rusya'nın yardımlarıyla yönlendirilen Ermenistan'ın lehineydi. ³⁶² Bugün de bölgede güçler dengesi eşit değildir ve hiçbir tarafın konumu diğer tarafa üstünlük sağlamadığı için anlaşmazlık çözümsüz olarak kalmaktadır. ABD ve Rusya'nın bölgede nüfuz için daha çok mücadele etmesi onların Minsk Grubu'ndaki faaliyetlerinde de kendini göstermektedir. Çünkü böyle olunca bu devletler Hazar bölgesini kontrolde tutmakla birlikte diğer ülkeye bölgede nüfuz sahibi olduğunu ve bununla da diğer devlete onunla mücadele etmenin gerekli olduğunu göstermektedir.

Genellikle Kafkasya bölgesinde konumunu güçlendirme niyeti olan her devlet Dağlık Karabağ anlaşmazlığının çözümü sürecinde yer alarak amacına ulaşmak ister. Çünkü anlaşmazlık hem Güney Kafkasya'nın iki devleti arasında meydana gelmekte hem de dünya kamuoyunun dikkat merkezinde bulunmaktadır. ³⁶³

Güney Kafkasya bölgesi de dahil olmak üzere Kafkasya günümüzde hâkimiyet için büyük güçlerin mücadelesine alanına dönüşmüştür. Genellikle SSCB'nin çöküşü neticesinde güçler dengesini düzenleyen bir güç olarak hala siyasi meydana özel bir boyutu olduğunu ispat etmeye çalışan Rusya, Batılı ülkeler ve uluslararası teşkilatlar tarafından bir şekilde dışarıda bırakılmış olan ülkelerle işbirliği yapıp onları desteklemektedir. Böylece kendinin dünyada meydana gelen siyasi gelişmelerde gerekli taraf olduğunu göstermek isteyen Rusya, ABD'yi kendi politikasını kabul etmeye mecbur etmek amacını taşımaktadır. ABD ise Rusya'nın bu siyasetini barışı korumak için gösterilen çalışmalara aykırı bir hareket olarak değerlendirmektedir. ³⁶⁴

Kafkasya'nın siyasi çeşitliliği bölgenin hidrokarbon kaynakları ile zengin olması, Orta Asya'daki petrol gaz kaynaklarının dünya pazarlarına çıkarılmasında nakliyat koridoru olarak önemli rol oynaması sonuçta bölge devletlerinin teşekkül etmesindeki zorluklar vb. Kafkasya'yı hem ilim dünyasının hem de siyasetçilerin dikkat merkezi haline getirdi. Hazar'ın enerji kaynaklarını kontrol etmek için yapılan mücadelelerin iki asırdan uzun bir tarihe sahip olduğu hususunu da dikkate almak gerekir. Kafkasya'da menfaatleri olan her devlet (Rusya, Türkiye, İran, ABD, Avrupa ve Asya ülkeleri) bölgeye ve bölgenin gelişim perspektiflerine spesifik bir yaklaşım sergilemektedirler. Kafkasya'da oluşan durum ve bölgesel entegrasyon sürecinin gelişimi ile ilgili yaklaşım şekilleri, somut fikirler ne kadar farklı olsa da esas olarak Kafkasya'nın kaderini belirleyen geleneksel sebepler gücünü koruyabilecek mi yoksa gelecek gittikçe artan ölçüde yeni stratejik öncelikler de mi olacak sorusu mev-

³⁶⁰ Gürcistan'da yaşanan etnik problemler hk. Julie A. George, *The Politics of Ethnic Separatism in Russia and Georgia*, New York 2009, pp. 13-49.

³⁶¹ *Mirovaya politika i mejdunarodnyetnoşeniya : Uçebnoyeposobiye*, s.144.

³⁶² Fezail İbrahim, “QarabağDüyünü”, *QarabağDünen, Bu Gün ve Sabah*, 4-cü Ümumrespublikaelmi-emeli konfransınntezisler toplusu, Bakı, QarabağAzadlıq Teşkilatı, 2005, s. 62.

³⁶³ Nesrin Sariahmetoğlu, “Azerbaycan'ın Bağımsızlığının 20. Yılında Karabağ Meselesi”, *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye*, ed. Okan Yeşilot, İstanbul 2012, s.134-135.

³⁶⁴ *Mirovaya politika i mejdunarodnyetnoşeniya : Uçebnoyeposobiye*, s. 308.

cut görüş ve fikirlere iki yönden bakmaya sebep olmaktadır. Kafkasya'nın geleceği ya eski entegrasyon modelinin yeni şeklinde ya da yeni uluslararası siyasi ilişkiler sisteminde kendi yerini koruyan Birleşik Kafkasya'dadır.³⁶⁵ Son 100 yılda Kafkasya'daki entegrasyon sürecinin Rusya'da oluşan olaylarla doğrudan bağlantısının olduğu da bir gerçektir. Bu şartlar altında Kafkasya'daki entegrasyon süreci hassas birliktelikten başka bir şeyin meydana gelmesine imkan vermemektedir. Rusya'da dengelerin sağlanması bölgeler üzerinde egemenliğin güçlenmesi sebep olduğu gibi bu birlikler hemen dağılmaktadırlar. XX. yüzyılın sonu XXI. yüzyılın başında meydana gelen gelişmeler sayesinde Kafkasya'daki oluşumlar ilk kez sosyal ekonomik ittifakta birleşme imkânını elde etmişlerdir.³⁶⁶

Dağlık Karabağ anlaşmazlığında ABD ve Rusya'nın münasebetlerinde bazı farklar görülmektedir. Rus eşbaşkanlar açıkça Ermenistan'ı desteklemekte, Dağlık Karabağ'ı problemin tarafı olarak görüp her şekilde bunu yinelemektedirler. Ayrıca Ermenistan, Rusya'nın stratejik ortağıdır ve devletler birçok alanda işbirliğinde bulunmaktadırlar. Aslında Rusya'nın seçim yapması için başka bir seçeneği yoktur. Çünkü Gürcistan, Batı'ya uyum çabası içindedir. Azerbaycan'ın ise Rusya ile iyi ilişkiler içinde olması ve çeşitli sahalarda yapılan işbirliğine rağmen Rusya'nın onu kendine bağımlı hale getirmesi mümkün değildir. Bunun çeşitli sebepleri vardır. İlki, Azerbaycan da Gürcistan gibi Batı'ya entegre olma yolunu benimsemiştir. İkincisi gerek jeopolitik ve jeostratejik konumu gerekse ekonomik yönden elverişli bir coğrafyada yer alması dolayısıyla bölgenin lider devleti sayılan Azerbaycan, menfaatleri olan devletlerin ilgisini daha fazla çekmektedir. Hazar Denizine çıkışı olan tek devlet olması ve Hazar'ın petrol ve gaz kaynaklarına olan ilgi ve ihtiyaç onu dünya devletleri için daha cazip hale getirmektedir.³⁶⁷

Rusya'nın Ermenistan ile işbirliği ise daha çok Ermenistan yönlü olmakta ve Rusya ile işbirliği Ermenistan'ın bazı amaçlarına ulaşmasına yardımcı olmaktadır.³⁶⁸ Rusya ise Güney Kafkasya'da nüfuzunun azalmaması ve bölgenin kendi kontrolünden çıkma tehlikesi altında kaldığı bir noktada son seçenek olarak Ermenistan'la münasebetlerini koruyup saklamayı başarmıştır. Bu sırada Rusya'nın Dağlık Karabağ anlaşmazlığında Ermenistan'ı desteklemesi büyük önem taşımaktadır. Ermenistan'ı kendinin Güney Kafkasya'da ileri karakolu gören Rusya için aslında bölge devletleri arasında nispeten yüksek ekonomik gelişim düzeyi ve ülke içindeki durumla seçilen Azerbaycan'la işbirliği kendisi için daha önemlidir.

Ermenistan'ın bölgede yürüttüğü siyaset onun Kafkasya'da tecrit edilmesine ve sonuçta bölgede oluşan yakınlaşma sürecinin dışında kalmasına yol açtı. Aslında bu durumun belirtileri daha önce görülmüştü. Gorbacov, Genel Kafkas Evi fikrini gerçekleştirmek yönünde çalışmalar yaparken Ermenistan izlediği siyasetle bundan süratle kaçındı. Ermenistan'ın, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ topraklarına tecavüzü ve bu ülkenin topraklarını işgali ayrıca Gürcistan'ın Cavaheti bölgesine olan toprak iddiaları kendi seçimi idi. Böylece Ermenistan Kafkasya'da pek çok plan ve projenin dışında kaldı ve kendini bölgesel gelişim sürecinden soyutladı.

Hazar Havzası, dünyanın ilgi odaklarından biri olup doğu batı koridorunda yer almaktadır. Hazar'ın zenginliği dünyaya-Azerbaycan topraklarından Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum aracılığıyla hayata geçirilmektedir. Bundan dolayı Dağlık Karabağ problemi uluslararası dünyanın güvenliğine ekonomik menfaatlere karşı yöneltilmiş bir tehlikedir. Kısacası bu problemin barış yolu ile çözümüne de bütün dünya ilgilidir. Aslında hiçbir ülke tarafından bağımsız bir cumhuriyet olarak kabul edilmeyen Dağlık Karabağ artık dünya birliğinde bağımsız cumhuriyet gibi değil, Azerbaycan'ın bir bölgesi olarak kabul edilmektedir. Bu zamana kadar Dağlık Karabağ'da yapılan bütün seçimler uluslararası kurumlar tarafından tanınmamıştır. ABD, Fransa, NATO, AB, İslam Konferansı Teşkilatı gibi uluslararası teşkilatlar dolaylı olarak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı göstermiş anlaşmazlığı AGİT'in Minsk grubu çerçevesinde barış yolu ile çözümü sürecini desteklediklerini beyan etmişlerdir. Bütün bunlar dünyanın Dağlık Karabağ bölgesini ve etrafında meydana gelen anlaşmazlığın Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı ve uluslararası düzeyde tanınan sınırlarının dokunulmazlığı ile yakla-

³⁶⁵ Ufuk Tavkul, “Sosyolojik Açından Kafkasya Halklarının Etnik ve Kültürel Birliği”, *Birleşik Kafkasya*, 3, 1997, s. 11-15.

³⁶⁶ Eldar İsmayılov-Vladimer Papava, *Mərkəzi Qafqaz. Geosiyasətdən Geoiqtisadiyyata Doğru*, Qafqaz, Bakı 2006, s. 6-7.

³⁶⁷ Musa Qasimov, *Azərbaycan Beynəlxalq Münasibətlər Sistemində (1991-1995)*, Gənclik, Bakı 1996, s.107; Fazil Qaraoğlu, *Ermənilərvə Həqiqətlər*, Cilt 3, Nurlar Nəşriyyat, Bakı, 2009, s.1087-1088; “BMT'nin Dağlıq Qarabağla bağlı qətnamələrinə yenidən baxılacaq”, *Olaylar*, 28 Oktyabr 2003; “Qarabağ məsələsi BMT-də”, *Merkez*, 23 Noyabr 2004; Mirze Turan, “Dağlıq Qarabağ problemine dönüş nöqtəsi”, *Olaylar*, 26 Noyabr 2004; Zəmin Əliyev, “Qarabağ etrafında mitasiya oyunu...”, *525-ci qəzet*, 4 Fevral 2006.

³⁶⁸ Musa Qasimov, *Azərbaycanın xarici siyasəti (konsepsiyaməsələləri)*, Mütərcim, Bakı 1997, s. 41.

şıldığını göstermektedir.³⁶⁹ Azerbaycan ve Ermenistan arasında ilişkilerin normalleşmesi aynı zamanda bölgeye barış ve güvenliği getirecektir.³⁷⁰

Kafkasya bir bütün olarak düşünüldüğünde bu bölgeyle bağlantılı her husus Hazar’a doğrudan veya dolaylı etki etmektedir. Çağımızda dünyaya yayılmış olan terörizm aynı zamanda sosyal hayatın bütün alanlarını da kapsayan bir kavramdır. Çağdaş globalleşme sürecinde devletlerin ekonomik, siyasi yönden birbirine entegrasyonu terörizmin sınırlarını dağıtarak bütün dünya için tehlike olarak algılanmaktadır. Bu anlamda terör ve terörizm gerek teknolojik gerekse finansman açısından çok üst düzeylerde temin edilerek dünyada tehlikeli bir hale dönüşmüştür.³⁷¹ Terörizmin gittikçe global karakter taşıması, bu tehlikeye karşı mücadelede uluslararası toplumun çabalarının birleştirilmesi gerekliliğini arttırmaktadır. Uzun vadede uluslararası terörizmle mücadelenin amacı sadece terörist örgüt, grup veya şahıslar yönünden değil, ayrıca onu doğuran sebep ve kaynakların ortadan kaldırılması şeklinde de ortaya konmaktadır. Bugün dünyada narkotizm dünyanın en karmaşık sosyal ekonomik ve tıbbi yönden de en önemli problemlerden birini oluşturmaktadır. Azerbaycan da tehlikeli boyut kazanan narkotizmle, milletlerarası suçlara karşı ciddi mücadele içine girmiştir. Ancak bu programları Azerbaycan’ın kontrolünden uzakta bulunan Dağlık Karabağ topraklarında hayata geçirmek mümkün değildir. Dağlık Karabağ kontrol edilemeyen insan ticareti başta olmak üzere terör ve uyuşturucu merkezine dönüşmüştür.³⁷²

Bu bölge aynı zamanda Güney Kafkasya’da “narkotik kontrol programının” bütün gereklerini bozmaktadır. Bu tehlikeyi komşu ülkelere ihraç eden Karabağ, büyük gelir elde etmektedir. Azerbaycan Cumhuriyetinin kanunlarının işlemediği ayrılıkçı ve terörist kampına dönüşen bu topraklarda narkotik bitkiler yetiştirilerek bir hammadde gibi yabancı pazarlarda satılmaktadır.³⁷³

Bugün Rusya’nın dış politika önceliklerinden biri BDT veya yakın dış ülkelerdir. Sovyet sonrası coğrafya Rusya’nın ekonomi, savunma ve ulusal güvenlik alanında hayati önemi olan bölgeleridir. Uzak bölgelerde yapılan faal siyasetin Moskova için mümkün olmayışının sebebi sadece onun zafiyeti değildir. Bu her şeyden önce Moskova’nın esas enerjisinin bugün olması için bir vasıta aradığı BDT çerçevesinde istifade etmek istemesinden ibarettir. Rusya’nın güvenlik siyasetine tesir gösteren özelliği onun iki kıtada yer almasıdır. Rusya’nın yer aldığı coğrafya iki zayıf bölgeden ibaret olup, güvenlik açısından kendine has özelliklere de sahiptir. Mckinder’in “Heartland/Kalpgah” adlandırdığı bu bölgenin özel jeopolitik önemi vardır.³⁷⁴

Rusya’nın Güney Kafkasya ve Hazar bölgesindeki menfaatlerinin ileri karakolu olarak Kuzey Kafkasya’nın rolü bu nedenle önemlidir. Belli şartlar altında bu bölge, dünya ekonomisine ve devletlerarası ilişkilere ciddi surette tesir etme potansiyeline de sahiptir. Burada yerleşmiş halklar çok büyük sosyal dinamığe, eski jeopolitik geleneklere sahiptirler. Rusya ise doğrudan Kafkasya’nın dağ silsilesine ait olan sınır çevresi bölgeye, stratejik kontrolü hayata geçiren Türkiye ile sınırdadır. Kafkasya üzerinde kontrol öncelikle sıcak denizlere çıkış sağlamak ve sınırın güney veya kuzeye doğru hatta en küçük hareketi bile kıtanın tüm güçlerinin galibiyeti veya önemli mağlubiyeti anlamına gelmektedir.

Rusya ise Hazar’da kendi konumunu daha da kuvvetlendirmek istemektedir. Çünkü bu üstünlük onun Orta Asya’da ek güvence elde etmesini sağlayacaktır. Fakat Rusya’yı en rahatsız eden husus ABD’nin Hazar havzası ülkelerine daha da yaklaşmasıdır. Kendi stratejik projelerinin gerçekleşmesi çerçevesinde ABD, Büyük

³⁶⁹Məhəmməd İmanlı, *Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişəsi Beynəlxalq Sülh və Təhlükəsizliyə Təhdiddir: Problemlər Tərxivi Baxış və Bəzi Beynəlxalq Cinayət Hüququ Məsələləri*, Apostrof, Bakı 2009, s. 179-180.

³⁷⁰Nesrin Sarıahmetoğlu, “Azerbaycan’ın Bağımsızlığının 20. Yılında Karabağ Meselesi”, s. 136-138.

³⁷¹Firuzə Əliyeva, “Qloballaşmadəvründə beynəlxalq və Erməniterörizmi”, *Qarabağ Dünəv, Bu Gün və Sabah*, 4-cü Ümumrespublika elmi-emeli konfransının tezislər toplusu, Qarabağ Azadlıq Təşkilatı, Bakı 2005, s. 76-77.

³⁷²Kəmalə Ruintən, *Ermənistanın Azərbaycana Təcavüzü və Dünya Siyasəti*, Adiloğlu Nəşriyyat, Bakı 2008, s. 72-73.

³⁷³Məhəmməd İmanlı, *ayn.esr.*, s.155, 159, 174-179; Mirzə Turan, “Qərb Dağlıq Qarabağı terror mənbəyisəyir”, *Olaylar*, 4 Sentyabr 2004; “Əl-Qaida”nın narkoqrupu Qarabağda yerləşib”, *Olaylar*, 4 Mart 2004; “Qarabağda narkotik maddələr yetişdirilir”, *Olaylar*, 23 Yanvar 2004; Samir Güləliyev, “Ermənilər Dağlıq Qarabağdan narkotika istehsal edir”, *Olaylar*, www.olaylar.net/view.php?id=14247, (6.01.2006); Şahin, “Dağlıq Qarabağda Erməni Terroru və NATO”, *Olaylar*, www.olaylar.net/view.php?id=3721, (6.01.2006); Füzuli Qurbanlı, “AŞ Dağlıq Qarabağı hansı münaqişə qurumuna aiddir?”, *Olaylar*, 28 İyun 2003; Alim, “Dağlıq Qarabağ qanunsuz zona elan edildi”, *Olaylar*, 20 İyul 2004; Firuzə Əliyeva, “Qloballaşmadəvründə beynəlxalq və Erməniterörizmi”, s.76.

³⁷⁴Daha fazla bilgi için bkz. Sarah O’Hara, Michael Heffernan and Georgina Endfield, “Halford Mackinder, ‘The Geographical Pivot’ and British Perceptions of Central Asia”, ed. Brian W. Blouet, *Global Geostrategy: Mackinder and the Defence of the West*, Frank Cass, USA & Canada 2005, pp. 90-91.

Orta Doğu’da kendi etki alanlarını Kafkas dağlarına ve Volga (İdil) Nehrine dek genişletmiştir. Böylelikle, Zbigniew Brzezinski, ”tarihte ilk defa Avrupalı olmayan bir ülke Avrasya’da ilişkilerin esas hakemi olmakla birlikte ayrıca dünyanın birinci ülkesi rolüne kadar yükseldi” demiştir.³⁷⁵

Kuzey Kafkasya’da Çeçenistan, Adige-Çerkes-Karaçay, Dağıstan gibi özerk cumhuriyetler kendi içinde güç merkezleri barındırmaktadırlar. Birçok etnik sorun bölge güvenliği açısından çözümlenmesi gerekli problemlerdir. İnguşetya-Kuzey Osetya gibi iki cumhuriyet arasında, Kabardin ve Balkar halklarının ülke içindeki kendi aralarında, Dağıstan gibi hem ülke içi hem de komşu ülkelerle etnik temelli sorunları mevcuttur. Dağıstan, ise Derbent geçidi ile askeri ve sivil limanları ile Rusya için vazgeçilmezdir. Dağıstan’da etnik grupların çeşitliliğinin devlet yönetimi ve bölge üzerinde yaşanacak hâkimiyet konusunda bir çekişmenin ülkedeki istikrar üzerinde olumsuz sonuçları muhtemeldir. Fakat içindeki güç merkezlerinin yanı sıra içten dışı ve dıştan içi etkileyen unsurlar da mevcuttur. Azerbaycan-Dağıstan sınırında yaşayan Lezgiler, Dağıstan ile Çeçenistan sınırında yaşayan Çeçenler, Rusya’nın Dağıstan sınırında yaşayan Kumuklar ayrılıkçı bölgeler olarak görülmektedir.³⁷⁶

Kafkasya’nın sorun oluşturabilecek en önemli kaynağını radikal İslami hareketler oluşturmaktadır. Çeçenistan, Dağıstan ve Azerbaycan’ın kuzey batısında Sovyetler Birliği dağılana kadar Sufizm dışında ağırlığı olan başka mezhepler yoktu. Fakat Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra özellikle Çeçenistan savaşı esnasında Vahabilik bu coğrafyada yayılmaya başladı. Rusya’ya göre Vahabiliğin bölgede yayılması bölge dışı güçler tarafından ülkede istikrarsızlık çıkarmak için desteklenmekteydi. Rusya’nın bölgede kontrolünü kurmasına en büyük engel de Sufi tarikatının örgütlediği halktı. Rusya’nın bölgede nüfuzunu kuvvetlendirememesinin en önemli sebebi geçmişte olduğu gibi bu inanç hareketiydi.³⁷⁷

Kuzey Kafkasya ve genel olarak Rusya için Kafkasya bölgesinden IŞİD’e ciddi katılımların yaşanması önemli bir güvenlik sorunudur. Rusya’nın bölgede aldığı önlemler ve uygulamalar ciddi baskıyı beraberinde getirmektedir. Kısaca Rusya, Kuzey Kafkasya’da cereyan eden her türlü hareketlenmeyi kendi amaçları doğrultusunda kullanma becerisine sahiptir.³⁷⁸

Neticede Rusya’nın geçmişte olduğu gibi, değişmeyen Kafkasya politikası ve askeri stratejisi; güneye Orta Doğu ülkelerine ve İslam dünyasının en hassas bölgesine, Akdeniz ve Basra Körfezine karşı sıçrama tahtası vazifesi gören Kafkasya’yı elinde bulundurmaya özen göstermektedir. Sonuç olarak Kafkasya; Rusya’ya sıcak denizlere ulaşmasına imkan sağlayacak en kısa çıkış noktasını teşkil eden ve bu istikametleri kontrol eden zengin petrol yataklarına sahip bir bölge niteliği taşır. Rusya, Kafkasya’yı elinde bulundurduğu sürece Doğu Akdeniz ve Basra Körfezini uzaktan kontrol eder. Rusya’nın güney cephesinin savunmasında Kafkasya, kuvvet tasarrufu sağlayacak savunulması kolay bir bölgedir. Ayrıca zengin petrol rezervlerine sahip Hazar Denizi’ne ulaşmak için önemli konuma da sahiptir.

Kafkasya-Hazar bölgesi siyasetinde diğer bir bölgesel güç olan Türkiye’nin önemi ve rolü giderek artmaktadır. Türkiye, Avrupa, Balkanlar ve Ortadoğu arasında köprü olmasının yanısıra Batı’nın hayati önemi olan güvenlik kolu rolünü de oynamaya devam etmektedir. Etnik hoşnutsuzlukların, çatışmaların meydana geldiği bir coğrafyada Batı için de Türkiye ile ilişkiler son derece önemlidir.³⁷⁹

Türkiye tarihiyle, coğrafyasıyla, ekonomisiyle, kültürüyle ve siyasi yapısıyla Kafkasya bölgesinde çok önemli bir ülkedir. Türkiye’nin laik ve demokratik sistemi, bölge ile uzun tarihsel süreci, kültürel birikimi, batılı çağdaş değerleri Kafkasya için önemli bir model oluşturmaktadır. Coğrafi konumu itibarıyla Türkiye Kafkasya ülkeleri için batıya açılımın bir çıkış ve açılım noktasıdır. Aynı şekilde Kafkasya Türkiye açısından doğuya yani Orta Asya’ya açılımın kapısıdır. 2006 yılında faaliyete geçen Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, 2007’de faaliyete geçen Bakü- Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı ve 2008 yılında faaliyete geçen Bakü-Tiflis- Kars

³⁷⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, USA 1997, pp. XIV, 30; Zb. Brzezinski, *InGuest of National Security*, West ViewPress, 1998.

³⁷⁶ Elşan İzzetgil, “Kafkasya’nın Jeopolitiği ve Rusya’nın Bölgeye Yönelik Stratejisi”, *Bölgesel Çalışmalar*, Cilt 1, Sayı 1, 2016, s. 57-59.

³⁷⁷ Elşan İzzetgil, *a.g.m.*, s.59-60.

³⁷⁸ Rusya’nın Kuzey ve Güney Kafkasya politikaları hk. Bkz. William Wallace, “A Contradictory Line on the Caucasus”, *Financial Times*, 6 September 20014.

³⁷⁹ A. N. Abbasbayli, *ayn.esr.*, s. 221-223.

Demiryolu Hattı bölgenin Türkiye açısından stratejik önemini daha da artırmıştır.³⁸⁰ Bu yüzden Kafkasya bölgesindeki barış ve istikrar Türkiye'nin kendi güvenliği ve istikrarı bakımından da büyük önem taşımaktadır. Türkiye'nin gerek Kuzey Kafkasya gerekse Güney Kafkasya bölgesi ile tarihi, kültürel, ekonomik ve siyasi bağları mevcuttur. Türkiye, SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını ayırım gözetmeksizin hemen tanımıştır. Geleneksel olarak Azerbaycan ve Gürcistan'a özel önem vermekte ve bu ülkeler ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Türkiye'nin bölgede sadece Ermenistan ile diplomatik ilişkisi yoktur. Ermenistan'ın bağımsızlık bildirisinde ve Anayasasında Türkiye'nin toprak bütünlüğünü sorgulayan ifadelerin yer alması, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki sınırı belirleyen 1921 tarihli Kars Anlaşması'nın yürürlükte olduğunu resmen tanımaktan kaçınması, soykırım iddialarının uluslararası alanda tanınmasını öncelikli dış politika hedefi olarak benimsemesi ve BM Güvenlik Konseyi kararlarına rağmen işgal altında tuttuğu Azerbaycan topraklarından geri çekilmemesi Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini önleyen unsurlardandır.³⁸¹ Türkiye'nin Kafkasya politikası, Azerbaycan ve Gürcistan ile yakın ilişkiler tesis etmek, Ermenistan'a karşı mesafeli davranarak diyalog yollarını açık tutmak, İran ve özellikle Rusya ile bölgesel nüfuz için rekabet etmek olarak özetlenebilir.

Türkiye'nin Güney Kafkasya bölgesine yönelik politikasının temelini egemenlik ve toprak bütünlüğüne sahip; barış, istikrar ve işbirliği içerisinde yaşayan devletlerin varlığı ve bu ülkelere çağdaş dünya ile entegrasyon yolunda siyasi ve ekonomik destek sağlanması oluşturmaktadır.

Türkiye için Kafkasya her zaman dikkat ettiği bir coğrafya olmuştur. Üstelik Kafkaslar Türkiye'yi Orta Asya'ya bağlayan kuşak içinde stratejik açıdan anahtar konumunda olduğu gibi Kafkas ülkeleri için de Türkiye, onların Batı dünyasına açılan kapılarıdır. Kafkasya'nın etnik yönden çeşitliliği, bu politikanın, bölge gerçekleriyle de uyumunu ortaya koymaktadır. Kafkasya'da Rusya ile Türkiye arasında kurulan “barış kuşağı”nın tarihî önemi vardır. Kafkasya'nın güneyindeki bağımsız devletler, Türkiye'ye bu fırsatı vermektedir.³⁸²

Türkiye, Rusya'nın Ermenistan vasıtasıyla Kafkasya'da bulunma arzularına karşılık, 1996'da Azerbaycan askerî birliklerinin oluşturulması ve eğitiminde, 1998'de de Gürcistan ordusunun modernizasyonunu üstlenmek suretiyle, bölgedeki askerî dengeleri sağlama yönünde adımlar atmıştı. Bu politikalar Türkiye için olumlu hamleler sayılsa bile, bölge genelindeki politikasını Güney Kafkasya ile sınırlandırılmasına yol açtı. Kısacası Türkiye, tarihî, ırkî, dinî ve iktisadî bağlarının bulunduğu Kuzey Kafkasya'daki etkinliğini Rusya'ya terk etmek zorunda kaldı. Türkiye'nin barış ve istikrar arayışı Kafkasya'da bir barışı arzulanması, bu ilginin asıl sebebidir. Kafkasya'nın hareketli bölge olmaktan çıkışı ve dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecinin tamamlanması, bu bölgenin bir an evvel barış ve huzura kavuşmasıyla ve bölge halklarının birbirleriyle karşılıklı işbirliğine girmeleri ile sağlanabilecektir. Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki rolü bölgedeki ülkeler ile ayrı ayrı ilişkilerine bağlıdır. Muhtemelen Türkiye'nin bölgeye bir bütün olarak eğildiği tek durum Rusya ve Gürcistan arasında 2008 Ağustos ayında ortaya çıkan silahlı çatışmaların hemen akabinde bir Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu oluşturulması teklifidir. Bu teklif ile Türkiye, bölge ülkeleri arasında iletişimi kolaylaştırarak; istikrar, güven ve işbirliği oluşturmaya yönelik bir çerçeve sunmuştur. Girişim olumlu karşılansa da zamanlaması ve yapısı bakı-

³⁸⁰ GülmiraRzayeva, “Azerbaycan ve Türkiye Enerji İlişkileri: Sorunlar ve Perspektifler”, *Azerbaycan-Türkiye Dostluk, Kardeşlik ve Stratejik Ortaklık*, der. Cavid Veliyev- Reşat Resullu-Kenan Aslanlı, Ankara 2012, s. 105-120; Toğrul İsmayıl, “Azerbaycan'ın Enerji Stratejisi ve Türkiye”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 54, Eylül-Ekim 2015, s.1457; Reşat Resullu-Kenan Aslanlı, “Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkileri: Temel Eğilimler ve Başarılar”, *Azerbaycan-Türkiye Dostluk, Kardeşlik ve Stratejik Ortaklık*, der. Cavid Veliyev-Reşat Resullu-Kenan Aslanlı, Ankara 2012, s. 77-10; <http://azregionaldevelopment.az/az/analytics/1578az601rbaycanil601t2ml> (7.07.2013).

³⁸¹ N. Sarıahmetoğlu, “Türkiye-Ermenistan Yakınlaşmasının Karabağ Sorununa Tesiri”, *Qarabağ. Bildiklərimiz və Bilmədiklərimiz*, red. Reha Yılmaz, Qafqaz Universiteti Beynəlxalq Münaqişələri Araşdırma Mərkəzi, Nəşrləris, Bakı 2010; s. 518-537; N. Sarıahmetoğlu Karagür, “Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılması Tartışmalarının Türkiye-Azerbaycan İlişkilerine Etkileri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 15, Haziran 2004, s. 287-301; Zaur Shiriyev, “Zürih Sonrası Azerbaycan'ın Türkiye-Ermenistan İlişkilerine Yaklaşımı”, *Analist*, Nisan 2015; Okan Yeşilot-Burcu Özdemir, “Türkiye ile Ermenistan Arasında İmzalanmış 10 Ekim 2009 Protokolleriyle İlgili Bir Değerlendirme”, *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye*, İstanbul 2012, s. 171-194.

³⁸² Enis Şahin, “Ana Hatlarıyla Türklerin Kafkasya Politikaları “Başlangıcından Günümüze Genel Bir Değerlendirme”, *Yeni Türkiye*, Sayı 71, 2015, s. 468-476.

mından eleştirilmiştir.³⁸³

Türkiye, Güney Kafkasya’da meydana gelen gelişmeleri yakından takip etmektedir. Enerji kaynaklarına ciddi ihtiyaç duyan ve Rusya’ya bağımlı durumda olan Türkiye için, Güney Kafkasya müttefikleri Gürcistan ve Azerbaycan’ın varlığı çok önemlidir. Böylece Türkiye açısından Kafkasya; Doğu Anadolu Bölgesinin savunması ve güvenliğinin sağlanması, Orta Asya ve İdil-Ural bölgesindeki, Türk ve Müslüman ülke ve topluluklar ile irtibatını sağlaması ve ilişkilerini güçlendirmesi, stratejik yer altı zenginlikleri ve petrol yatakları nedeniyle, uygun hammadde ve pazar olanağı oluşturması, Rusya Federasyonu’nun güneye sıcak denizlere ulaşmasının engellenmesi ve Türkiye için tehdit olmaktan çıkartılması gibi temel konularda, avantajlar sağlayacak bir bölgedir.

Kafkasya’nın, Türkiye için milli menfaatleri ile milli güvenliğini etkileyen, jeopolitik ve jeostratejik açıdan da önemi vardır. Türkiye’nin Kafkasya’ya yönelik menfaatlerinin genel çerçevesini; Kafkasya’da Rusya Federasyonu ile bir tampon, “BarışKuşağı”nın oluşturulması, Gürcistan ve gelişmelere bağlı olarak Ermenistan ile dostluk ve barış sürecinin, Azerbaycan ile ise dostluk, kardeşlik ve mümkün olan her alanda stratejik işbirliğinin geliştirilmesi, Rus yayılmacılığının, yeniden canlanması ihtimaline karşı Kafkaslar’ın tampon bölge haline getirilmesi, Ermenistan’ın ve Gürcistan’ın Türkiye’ye güven duymalarının sağlanması, Azerbaycan’ın Ermenistan ve Gürcistan ile sorunlarının çözülmesine yardım edilmesi ve desteklenmesi oluşturmaktadır.

Uluslararası araştırmacılar Orta Asya, Hazar Havzası ve Güney Kafkasya’da uluslar ötesi enerji güzergâhları ve boru hatları konusunda yürütülen politikanın bazı temel karakteristik özelliklerinin ve jeopolitik niteliklerinin altını çizmektedirler. Bu nitelikler, öncelikli olarak, tespit edilen zengin petrol ve doğalgaz yataklarının işletilmesi, elde edilen ürünlerin uluslararası piyasalara taşınması güzergâhlarının seçimi ve satış fiyatları ile ilgili ayarlamalardır.

SSCB’nin çöküşü ile bağımsızlığına kavuşan ülkeler içinde ilk olarak Azerbaycan, kendi enerji politikaları ve jeoekonomik menfaatleri doğrultusunda, özgürce seçtiği uluslararası ortaklarla (Batı devletleri ve Türkiye) Hazar’ın kendisine ait bölümünde petrol ve doğalgaz yataklarının işletilmesi ve elde edilen ürünlerin ihracatının gerçekleştirilmesi yönünde irade gösterdi. Azerbaycan’ın bu girişimi yeni koşullarda tüm Avrasya bölgesinde ve dünyada enerji politikaları üzerine kurulu yeni jeopolitik ilişkilerin itici gücü oldu. Bunun ardından yeni uluslar ötesi enerji projelerinde yer alan Hazar’a kıyıdaş ülkelere her biri, kendi jeoekonomik çıkarları doğrultusunda bu veya diğer gruba katılmak suretiyle birbirleri ile ciddi rekabet içine girmeye çalıştılar.³⁸⁴

XXI. yüzyılda Hazar Havzası’nın jeoekonomik ve jeostratejik karakteristiğini etkileyen ikinci grup önemli etkenler, Orta Asya ülkelerinin uluslararası alana çıkış olanaklarının kısıtlılığı, yeni koşullarda bölgenin enerji kaynaklarının ihracatında ve genel olarak Doğu-Batı ilişkilerinde Kafkasya’nın geleneksel Rusya güzergâhlarına alternatif olma olasılığının ortaya çıkması, petrol ve doğalgaz ihracatı için eski ve yeni koridorlar ile ulus ötesi boru hatlarının güzergâhların bunların jeoekonomik fonksiyonları ve benzeri konulardır. Bu konular üçüncü binyılda aynı zamanda bir bütün olarak dünya jeopolitiğinin ve küresel enerji politikasının ana gündem konularını ve öncelikli alanlarını oluşturacaktır.³⁸⁵

1993 yılında açıklanan Dış Politika Doktriniyle Rusya eski Sovyet coğrafyasını “yakın çevre” adıyla kendi nüfuz bölgesi olarak ilan etmişti. Ancak SSCB sonrası gerek siyasi gerek ekonomik anlamda istikrara kavuşmayan Rusya bu politikasını kendi istediği şekilde tam anlamıyla uygulayamadı. 2000 yılından itibaren Rusya Devlet Başkanı V. Putin’in sert ve kararlı politikalarına petrol fiyatlarındaki beklenmedik düzeyde artışların da eklenmesi Rusya’yı çıkarlarını korumak adına daha sert politikalar uygulama yönünde cesaretlendirdi. Ağustos 2008’de yaşanan Rusya-Gürcistan savaşı Rusya için bu açıdan uluslararası dünyaya eskisi gibi güçlü bir şekilde dönmek istediğinin sinyallerini veriyordu. Rusya eski “büyük güç” statüsüne yeniden dönmek istemekte ve “yakın çevre” kabul ettiği coğrafyada yeniden hakimiyet sağlamak için gerginlikleri tırmandırma, kendisine bağlı cepheler oluşturma ve ayrılıkçı hareketleri destekleme şeklinde “kontrollü istikrarsızlık” politikası

³⁸³ Ali Babacan, “TurkishInitiatives, CalmingtheCaucasus,” *International heraldTribune*, 23 September 2008; <http://www.nytimes.com/2008/09/23/opinion/23ihtedbabacan.1.16407371.html>

³⁸⁴ TraceyGerman, “Corridor of Power: TheCaucasusandEnergySecyurity”, *CaucasianReview of InternatiunalAffairs*, II/2, 2008, p. 64-72.

³⁸⁵ Nesrin Sarıahmetoğlu, “Hazar’ın Stratejik Önemi ve Bölgesel Güvenlik Tehditleri”, *Hazar’dan Karadeniz’e Stratejik Bakış*, ed. Okan Yeşilot, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 7-60.

uygulamaktadır. Bölgedeki sorunları kendi kontrolünde tutma politikası izleyen Rusya, diğer güçlerin çok fazla bölgeye müdahil olmasını istememektedir.³⁸⁶

Rusya enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara kendi topraklarından geçen mevcut boru hatlarından taşınması için büyük mücadele vermiş ancak alternatif hatların inşa edilmesine de engel olamamıştır. Rusya'nın Kafkasya'da dondurulmuş çatışmaları koz olarak kullanması her zaman mümkündür. NATO'nun doğuya doğru genişlemesine Baltık Denizi ve Doğu Avrupa'da engel olamayan Rusya açısından Ukrayna ve Gürcistan'ın üyelik başvurusunda bulunması gelinen son noktadır. Rusya, bölgedeki konumunu sağlamlaştırmak, ABD ve NATO'nun etkilerinin yayılmasını engellemek ve enerji ulaşım hatlarındaki tekel kontrolünü korumak için sert politikalar izlemekten çekinmemiş ve bunun da en önemli yansıması Kırım'da hakimiyeti ele geçirmesi olmuştur. Rusya bu hamlesiyle, Kiev hükümetini Doğu Ukrayna'da zayıflatma, bölgeyi ekonomik olarak Rusya'ya bağımlı hale getirme ve NATO'ya Rusya sınırından uzak durma mesajı vermektedir.

Bu arada Rusya'nın Ukrayna müdahalesi bölgede pek çok gelişmenin başlangıcı olduğu gibi uluslararası ilişkilerde ciddi gerilimlerin yaşanmasına yol açtı. Batı dünyası Rusya'nın yayılmacı politikaları karşısında ambargolarla tepki koymaya çalıştı. Petrol fiyatlarının düşüşü Rusya'da ekonominin bozulmasına ve ülkede huzursuzluklara yol açtı. Ancak Rusya bu dönemde yakın çevresini Akdeniz'e kadar genişleterek Suriye rejimine destek verdi. Rusya'nın Suriye krizine müdahil olması bölgede dengeleri daha da karmaşık hale getirdi. Rusya'nın Suriye'ye müdahale etmesiyle birlikte Türkiye ile de ilişkileri bozuldu. Rusya bu kriz döneminde yeni bir rekabet başlattı ve bunu Kafkasya'ya taşıdı.³⁸⁷ 2 Nisan 2016 tarihinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında mevcut olan ateşkes bozuldu ve özelde Karabağ genelde ise Kafkasya'ya odaklanan bir politik mücadele yaşandı. Ateşkesin bozulması sonrasında Azerbaycan ordusu son 20 yıl içinde ilk defa olarak tartışmalı toprakların bir bölümünde kontrolü sağlayabildi. 5 Nisan 2016 saat 12:00'den itibaren Azerbaycan ve Ermenistan ordusunun temas hattında tarafların anlaşmasıyla hareket sona erdi.³⁸⁸ Rusya'nın arabuluculuğu ile ateşkes sağlanmış olsa da Dağlık Karabağ sorunu küresel bir rekabete sebep olabilecek bir mesele olarak hala devam etmektedir. Ayrıca Karabağ gibi Kafkasya'daki pek çok kriz ve mücadele noktaları Rusya'nın elinde ülke bütünlüğünün gerekliliği algısıyla kulanılmaktan çekinmediği bir araç olarak varlığını muhafaza etmektedir.

Rusya'nın Karabağ meselesindeki politikalarının da farklı yorumlanmasına ihtiyaç vardır. Problemin uzun yıllara yayılan çözümsüzlüğünün Rusya'nın sorunun bu şekilde kalmasında onun da menfaatleri olduğunu göstermektedir. O zaman şu soru sorulabilir: Batı için bu sorun ne zamana kadar çözümsüz olarak kalmalıdır? Bunun cevabı belki de Azerbaycan'da petrol ve gaz bitene kadar denilebilir.

XX. yüzyılın sonunda Azerbaycan'ın tekrar bağımsız olmasında ve güvenlik kavramının teşkilinde NATO önemli bir belirleyici idi. Azerbaycan teorisyenleri çeşitli analizlerde bulunurlarken Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak varlığının Rusya'nın imparatorluk olma yolunda önemli bir engel olduğu yorumunu yapmaktadırlar. Eğer bu teori dikkate alınırsa Azerbaycan sadece imparatorluğun sütunu olacak ekonomik bir etken değil, kültürel ve politik-psikolojik faktör vasıflarını da beraberinde taşımaktadır. Azerbaycan'ın Karabağ sorununda kaybeden taraf olması buranın Rusya'ya teslim edilmesini ve bütün Kafkasya ile birlikte, ardından Orta Asya'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesini mümkün kılacaktır. Kafkasya ve Orta Asya'ya sahip olan Rusya için ise Avrupa'nın en az yarısında hegemonya elde etmek ve tüm Avrupa'yı tehdit etmek zor değildir. Bu nedenle uluslararası kamuoyunun önyargılardan uzak bölgedeki sorunlara, ülkelerin egemenlik ve toprak bütünlüklerine daha dikkatli olmaları gerekmektedir.

³⁸⁶ Timothy L. Thomas, “The Bear Went Through the Mountain: Russia Approaches Five Day War in South Ossetia”, *Journal of Slavic Military Studies*, Vol 22, No 1, 2009, pp.31-67.

³⁸⁷ Elşan İzzetgil, *a.g.m.*, s. 75.

³⁸⁸ Ramiz Mehdiyev: “Ermənilərin təxribatınalazımicav verilməlidir” *525-ci qezet*, 6 Aprel 2016; Azərbaycanın siyasi və hərbi gücü qarşısında aciz qalan Ermənistan, *İki Sahil*, 4 Aprel 2016. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2014-cü ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarının və qarşıda duran vəzifələrin həsr olunan iclası keçirilib: Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin giriş nitqi (10 yanvar 2015-ci il). *Xalq qəzeti*, 28 Yanvar 2015, No. 20, s. 1-3; Cəbhədə məliyyətlər dayandırıldı - Ateşkəs”, *Xeberci*, <http://xeber.azeri.net/>, 05 Aprel 2016 (14.05.2016) Rufik İsmayilov, “İşğal altındaki 7 rayonun geri qaytarılması real görünür”, *Kaspi*, 22 İyul 2015; “Ateşkes işğal edilmiş toprakların Ermenilerde kalması anlamına gelmemelidir”, *Kaspi*, 6 Aprel 2016.

Sonuç

Tarih boyunca Rusya'nın Kafkasya'dan sıcak denizlere inmek ve enerji kaynaklarını kontrol altına almak, bunun için de önündeki engelleri ortadan kaldırmak istemesi, onun politika ve stratejisinin temelini teşkil etmiştir. Bugün Rusya'nın izlediği dış politika Soğuk Savaş şartlarının sert ve uzlaşmaz karakteristiğini taşımasa da temel hedefleri itibarıyla Sovyetler Birliği'nin eski politikasından izler taşımaktadır.

Kafkasya bölgesinin en önemli özelliği kendi içerisinde siyasi ve ekonomik açıdan güçlü devletlere sahip olmamasına rağmen büyük ve güçlü devletler tarafından çevrelenmiş olmasıdır. Güney Kafkasya'nın bağımsız devletleri Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, Rusya, Türkiye ve İran ile ilişkilidir. Bölgenin tarihi bu üç büyük ve güçlü ülkenin nüfuz ve çıkar mücadeleleri ile şekillenmiştir. Stratejik konumu, sahip olduğu doğal kaynaklar, etnik gruplar arasındaki çatışmalar, bölgenin ekonomik sorunları ve iç siyasi istikrarsızlık gibi olumsuz etkenler Kafkasya'yı bölge içi ve bölge dışı güçlerin müdahalesine açık hale getirmektedir.

Güney Kafkasya tarihine bakıldığında bölgede istikrar ve güvenliğin sağlanmasının Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın aynı güvenlik sistemi içinde bulunmaları halinde mümkün olduğu gözükmektedir. Başta Rusya olmak üzere ABD ve Avrupa Birliği bölgede kendi çıkarlarına uygun güvenlik sistemini kurmaya çalışmaktadır. Ermenistan, Rusya'nın güvenlik sistemine entegre olurken Azerbaycan ve Gürcistan ise Batı sistemine entegre olmuştur. Gürcistan ve Azerbaycan Türkiye ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirme yolunda projeler gerçekleştirirken Ermenistan ise bu sürecin dışında kalmayı seçmiştir. Rusya'nın Ermenistan'ı siyasi ve askeri açıdan desteklemesi, Ermenistan'ın Rusya ile askeri ve ekonomik anlamda bütünleşme sürecini başlatması üzerine, bu iki devlet Azerbaycan ve Gürcistan tarafından bölgesel güvenliği ve istikrarı tehdit eden devletler olarak görülmeye başlamıştır.

Kafkasya halkları, aralarında düşmanlık ve anlaşmazlıklar olmadan bir arada yaşamalarının kendileri için hayati bir önemi olduğu gerçeğini kabul etmelidirler. Kafkasya'nın barış ve işbirliği bölgesine dönüşmesi için ilk önce Azerbaycan, Gürcistan ve Rusya topraklarındaki anlaşmazlık noktalarının ortadan kaldırılması gerekmektedir. Ayrıca Kafkas anlayışına sahip olan bütün devletlerin toprak bütünlüğü sağlanmalıdır. Bu olmadan dört ülke arasında ekonomik işbirliğinin sağlanması da mümkün değildir. Bu problemler çözüldükten sonra Genel Kafkas Pazarı oluşturularak buraya Türkiye, İran, Orta Asya cumhuriyetleri de davet edilebilir. Kafkasya ve Hazar'ın büyük enerji kaynakları söz konusu olduğunda bu uluslararası ekonomik yapıya yabancı yatırımcıların gelmesi de mümkündür. Kafkas Pazarı projesi AB'de olduğu gibi Kafkas ülkelerinin entegrasyonunaimkan sağlayabilir. Genel Kafkas Pazarı'nın itici gücünü karşılıklı menfaat, ekonomik işbirliği, bütün ülkelerin ve her bir halkın eşitliği belirleyecektir. Bu çalışmaların hayata geçirilmesi gümrüksüz, vizesiz bir bölgenin oluşmasını temin edebilir. Bunu yaparak Kafkasya halkları kendi aralarındaki ilişkilerde çatışmaları, mücadeleleri ve savaşı ortadan kaldırmalıdır. Bu planların projelerin sağlayacağı faydalar konusunda hiç kimsenin şüphesi olmamasına rağmen Kafkasya'da bu planların hayata geçirilmesi Dağlık Karabağ anlaşmazlığı, Gürcistan'da milli toprak iddiaları ve Kuzey Kafkasya'da güvenliğin hala istenilen düzeyde temin edilememesi yüzünden çok zor hatta imkânsızdır.

Kafkasya'da istikrar sadece buradaki ülkelerin hayata geçirecekleri siyaset ve birbirleriyle olan ilişkilerine bağlıdır. Bunun da tek yolu komşu devletlerle eşit haklarla, karşılıklı işbirliğiyle, çatışma ve kriz alanlarında uzlaşmaya dayalı denge politikalarıyla gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- “Ahıska Türkleri Deportasiya Olunacaq”, *Yeni Mısvat*, www.yenimusavat.com, 3 Mart 2003.
- “Ateşkes işgal edilmiş toprakların Ermenilerde kalması anlamına gelmemelidir”, *Kaspi*, 6 April 2016.
- “BMT’nin Dağlıq Qarabağla bağlı qətnamələrinəyəniden baxılacaq”, *Olaylar*, 28 Oktyabr 2003.
- “İvane Cavahışvilinin Arhivindən” *Borçalı*, no 1(2), 1994, s. 11-14.
- “Qarabağ məsələsi BMT-də”, *Merkez*, 23 Noyabr 2004;
- “Qarabağda narkotik maddələryətişdirilir”, *Olaylar*, 23 Yanvar 2004;
- “Əl-Qaida”nın narkotik qrupu Qarabağda yerləşib”, *Olaylar*, 4 Mart 2004;
- Azərbaycan ilə Türkiyə Arasında Enerji Tərəfdaşlığı Uğurla Davam Edir.
<http://azregionaldevelopment.az/az/analytics/1578az601rbaycanil601t2ml> (7.07.2013).
- Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2014-cü ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarını və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclası keçirilib: Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin giriş nitqi (10 yanvar 2015-ci il). *Xalq qəzeti*, 28 Yanvar 2015, No. 20, s. 1-3.
- Azərbaycanın siyasi və hərbi gücü qarşısında aciz qalan Ermənistan, *İki Sahil*, 4 April 2016.
- Babacan, Ali. “Turkish Initiatives, Calming the Caucasus,” *International Herald Tribune*, 23 September 2008.
- Brzezinski, Zb. *In Guest of National Security*, West View Press, 1998.
- Brzezinski, Zbigniew. *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, USA 1997, pp. XIV, 30;
- Cəbhədəməliyyatlar dayandırıldı - Atəşkəs”, *Xeberci*, <http://xeber.azeri.net/>, 05 April 2016 (14.05.2016)
- Chivers, C. J. “Violence Flares in Russia’s Caucasus,” *International Herald Tribune*, 17 May, 2006.
- Devlet, Nadir. “Tarihi Gelişim İçinde Kafkas Toplumlarının Sosyo Psikolojik ve Kültürel Özellikleri”, *Kafkaslar, Ortadoğu ve Avrupa Perspektifinde Türkiye’nin Önemi Sempozyumu*, 28-29 Nisan 1998, Harp Akademileri Basımevi İstanbul 1998, s. 227-228.
- Əliyev, Zəminə. “Qarabağda tərifi məsələsi oyunu...”, *525-ci qəzet*, 4 Fevral 2006.
- Əliyeva, Firuzə. “Qloballaşmadəvəründə beynəlxalq və Ermənistan terrorizmi”, *Qarabağ Dünən, Bu Gün və Sabah*, 4-cü Ümum respublikaelmi-emeli konfransın tezislər toplusu, Qarabağ Azadlıq Təşkilatı, Bakı 2005, s. 76-77.
- George, Julie A. *The Politics of Ethnic Separatism in Russia and Georgia*, New York 2009, pp. 13-49.
- German, Tracey. “Corridor of Power: The Caucasus and Energy Security”, *Caucasian Review of International Affairs*, II/2, 2008, s. 64-72.
- Guretski, Voitsekh. “The Question of Javakheti”, *Caucasian Regional Studies*, vol. 3, no.1, 1998, p. 59-72.
- Gülaliyev, Samir. “Ermənilər Dağlıq Qarabağdan narkotik istehsal edir”, *Olaylar*, www.olaylar.net/view.php?id=14247, (6.01.2006);
- Heffernan, Michael- Sarah O’Hara- Endfield, Georgina “Halford Mackinder, ‘The Geographical Pivot’ and British Perceptions of Central Asia”, ed. Brian W. Blouet, *Global Geostrategy: Mackinder and the Defence of the West*, Frank Cass, USA & Canada 2005, pp. 90-91.
<http://www.nytimes.com/2008/09/23/opinion/23ihtdbabacan.1.16407371.html>
- Hurtsia, A. “Ermeniler Gürcüstana Dost Ola Bilməzler”, *El Turan*, no.1-2 (11), 1997, s. 45-46.
- İsmayılov, Rəfik. “İşğal altındaki 7 rayonun geri qaytarılması real görünür”, *Kaspi*, 22 İyul 2015.
- İbrahim, Fəzail. “Qarabağ Dünyünü”, *Qarabağ Dünən, Bu Gün və Sabah*, 4-cü Ümum respublikaelmi-emeli konfransın tezislər toplusu, Bakı, Qarabağ Azadlıq Təşkilatı, 2005, s. 62.
- İmanlı, Məhəmməd. *Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişəsi Beynəlxalq Sülh və Təhlükəsizlik Təhdiddir: Problemlər Tarixi Baxış və Əzəzi Beynəlxalq Cinayət Hüququ Məsələləri*, Apostrof, Bakı 2009.
- İsmayılov, Toğrul. “Azərbaycan’ın Enerji Stratejisi və Türkiyə”, *Yeni Türkiyə Dergisi*, Sayı 54, Eylül-Ekim 2015, s.1457;
- İsmayılov, Eldar - Papava, Vladimir. *Mərkəzi Qafqaz. Geosiyasət və Geo-iqtisadiyyat Doğru*, Qafqaz, Bakı 2006.
- İzzetgil, Elşan. “Kafkasya’nın Jeopolitiki və Rusya’nın Bölgeye Yönelik Stratejisi”, *Bölgesel Çalışmalar*, Cilt 1, Sayı 1, 2016, s. 57-59.
- Kanbolat, Hasan ve Gül, Nazmi. “Kafkasya’da (Cavahetya) ile Krasnodar (Rusya) Ermenilerinin Jeopolitiki ve Özerklik Arayışları”, *Stratejik Analiz*, Cilt 1, Sayı 6, Ekim 2000, s. 11.
- Kantarci, Hakan. *Kısaçaktaki Bölge Kafkasya*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Karagür, N. Sarıahmetoğlu. “Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılması Tartışmalarının Türkiye-Azərbaycan İlişkilerine Etkileri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 15, Haziran 2004, s. 287-301;
- “Güney Kafkasya’da Ermenistan’ın Yayılma Politikası ve Bölge Ülkelerle İlişkileri”, *Kafkas Dosyası*, , Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 373-410.
- Loro, Fransua Paskal. *Geopolitika*, çev. Fuad Həsənoğlu, Bakı 2001, s.74.
- Mehdiyev, Ramiz. “Ermənilərin tərifi məsələsi” *525-ci qəzet*, 6 April 2016.
- Mirovaya politika i mejdunarodniye otnoşeniya : Uçebnoyeposobiye*, red. S. A. Lantsiova, V. A. Açasova, St. Peterburg, 2006.
- Nerimanoğlu, Kamil Veli. “Çok Toplumlu Kafkasya Fenomeni”, *Yeni Kafkasya*, no 71, Temmuz-Aralık 2015, s. 71-92.
- Nurani, Abhaziya Kimin Kefine Soğan Doğradı”, *Ayna*, 30 Mayıs 1998, s. 18-19.
- Qaraoğlu, Fazil. *Ermənilərin Həqiqətlər*, Cilt 3, Nurlar Nəşriyyat, Bakı, 2009, s.1087-1088;
- Qasimov, Musa. *Azərbaycan Beynəlxalq Münasibətlər Sistemində (1991-1995)*, Gənclik, Bakı 1996.
- _____. *Azərbaycanın xarici siyasəti (konsepsiyə məsələləri)*, Mütərcim, Bakı 1997, s. 41.
- Qurbanlı, Füzuli. “AŞ Dağlıq Qarabağı hansı münaqişə qurumuna aiddir?”, *Olaylar*, 28 İyun 2003; Alim, “Dağlıq Qara-

- bağqanunsuz zona elan edildi”, *Olaylar*, 20 İyul 2004.
- Resullu, Reşat - Aslanlı, Kenan. “Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkileri: Temel Eğilimler ve Başarılar”, *Azerbaycan-Türkiye Dostluk, Kardeşlik ve Stratejik Ortaklık*, der. Cavid Veliyev- Reşat Resullu-Kenan Aslanlı, Ankara 2012, s. 77-10;
- Ruintən, Kəmalə. *ErmenistanınAzərbaycanaTəcavüzüvə Dünya Siyasəti*, AdiloğluNəşriyyat, Bakı 2008.
- _____. “QafqazRegionunda Nüfuz Uğrunda MübarizəvəDağlıqQarabağMünaqişəsi”, *QloballaşmaProsesindəQafqazvəMərkəziAsiya,İqtisadiVəBeynəlxalqMünasibətlər II BeynəlxalqKonqresi*, s. 1343-1348.
- Rzayeva, Gülmira. “Azerbaycan ve Türkiye Enerji İlişkileri: Sorunlar ve Perspektifler”, *Azerbaycan-Türkiye Dostluk, Kardeşlik ve Stratejik Ortaklık*, der. Cavid Veliyev- Reşat Resullu-Kenan Aslanlı, Ankara 2012, s. 105-120.
- Sarıahmetoğlu, Nesrin. “Türkiye-Ermenistan Yakınlaşmasının Karabağ Sorununa Tesiri”, *Qarabağ. Bildiklərimiz və Bilmədiklərimiz*, red. Reha Yılmaz, QafqazUniversitetiBeynəlxalqMünaqişələriAraşdırmaMərkəzi, Nəşrləris, Bakı 2010; s. 518-537;
- _____. “Azerbaycan’ın Bağımsızlığının 20. Yılında Karabağ Meselesi”, *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye*, ed. Okan Yeşilot, İstanbul 2012, s.134-135.
- _____. “Hazar’ın Stratejik Önemi ve Bölgesel Güvenlik Tehditleri”, *Hazar’dan Karadeniz’e Stratejik Bakış*, ed. Okan Yeşilot, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 7-60.
- _____. “Kafkasya-ötesindeki Siyasi Gelişmeler ve Hazar Petrolleri”, *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, İstanbul 1998, s. 31-32;
- Shiriyev, Zaur. “Zürih Sonrası Azerbaycan’ın Türkiye-Ermenistan İlişkilerine Yaklaşımı”, *Analist*, Nisan 2015;
- Starr, S. Frederick. “MakingEurasiaStable”, *ForeignAffairs*, January -February, 1996.
- Şahin, “DağlıqQarabağdaErməniTerroru ve NATO”, *Olaylar*, www.olaylar.net/view.php?d=3721, (6.01.2006);
- Şahin, Enis. “Ana Hatlarıyla Türklerin Kafkasya Politikaları “Başlangıcından Günümüze Genel Bir Değerlendirme”, *Yeni Türkiye*, no 71, 2015, s. 468-476.
- Tavkul, Ufuk. “Sosyolojik Açından Kafkasya Halklarının Etnik ve Kültürel Birliği”, *Birleşik Kafkasya*, 3, 1997, s. 11-15.
- Thomas, Timothy L. “TheBearWent Through theMountain: RussiaApproisenitsFiveDayWar in South Ossetia”, *Journal of SlavicMilitaryStudies*, Vol 22, No 1, 2009, pp.31-67.
- Turan, Mirzə. “DağlıqQarabağ problemine dönüş nöqtəsi”, *Olaylar*, 26 Noyabr 2004.
- _____. “QərbdəDağlıqQarabağıterrormənbəisaymır”, *Olaylar*, 4 Sentyabr 2004.
- Wallace, William. “A ContradictoryLine on theCaucasus”, *Financial Times*, 6 September 20014.
- Yanar, Savaş. *Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 35-36.
- Yeşilot, Okan- Özdemir, Burcu, “Türkiye ile Ermenistan Arasında İmzalanın 10 Ekim 2009 Protokolleriyle İlgili Bir Değerlendirme”, *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye*, İstanbul 2012, s. 171-194;

RUSYA’NIN ORTA ASYA POLİTİKALARI

Nursulu ÇETİN*
Zhulduz İMASHOVA**

Giriş

Orta Asya bölgesinin, tarihte Büyük İpek yolunda olduğu gibi, bugünde de Avrasya’nın tüm ekonomik ve ticari yollarının ve ulaşım güzergahlarının kesintiye uğradığı noktada olması, bu toprakların tarihten gelen stratejik önemini belirlemektedir. Türklerin kadim atayurdu Türkistan da, coğrafik olarak Orta Asya’yı ifade etmektedir. Orta Asya halklarının aynı dil, din, kültür ve gelenekten geliyor olmasından dolayı Türkler için Atayurt olarak büyük önem taşımaktadır. Bundan dolayı Orta Asya Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarına kavuştuklarında 1991 yılının dabağımsızlıklarını ilk tanıyan ülke, Türkiye Cumhuriyeti olmuştur.

Orta Asya’nın, Avrasya’nın tam kalbinde, Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi iki “dev” ülke arasında yer almasının yanı sıra bugünde hayati önem taşıyan ve büyük güçlerin rekabetine sebep olan petrol, doğalgaz ve uranyum başta olmak üzere zengin doğal kaynaklara sahip olması bölgenin modern stratejik önemini nerdeyse benzersiz kılmaktadır. Bununla birlikte, dünyada sayılı uzay üslerinden Baykonur uzay üssüne sahip olması ve yine sayılı nükleer silah sahibi ülkelerin arasında yer alması (bir nevi tampon bölgesi), tüm siyasi güçlerin dikkatini bu bölgeye çekmektedir. Ayrıca, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra bölge ülkelerinin ekonomik ve sosyal yaşam seviyesinin düşük olmasından kaynaklanan ucuz işgücüne sahiptir. Aynı zamanda tüm Avrasya’da uyuşturucu ticareti ve insan kaçakçılığının merkezi olarak bilinen Afganistan bölgesine yakın olması, güvenlik ve bölgesel dayanışmayı gerektiren unsurlardır. Bununla birlikte, son 15 sene içinde dünya gündeminden düşmeyen radikal İslam hareketleri ile terörün kaynağı olan tehdit bölgesine yakın olması, Orta Asya’nın jeopolitik konumunu ve önemini arttırmaktadır.

Bu nedenlerle dünya siyasetini belirleyen Avrasya’nın merkezi olan Orta Asya bölgesi, tüm büyük güçlerin odak noktasında olup, bu bölgede varlıkları ve varlıklarının devamı için çeşitli politikalar üretmektedir.

Bu bölgenin çağdaş tarihinde 1991 yılı dönüm noktası olmuştur. 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla Orta Asya’da yeni ve bağımsız cumhuriyetler kuruldu. 1991 yılında Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarına kavuşması ile, bölgede paralel olarak birkaç sürecin devam ettiğini görebiliyoruz. Bir taraftan, genç bağımsız devletlerin kendi ayakları üzerinde durma, piyasa ekonomisine geçiş, bağımsız siyasetlerini yürütme ve uluslararası arenada yer edinme çabalarını görüyoruz. Diğer taraftan, yakın çevre bölgelerinde etkisini bir anda kaybeden Rusya’nın dış politika arayışları ve bu bölgede zayıflaması ile birlikte Rusya’ya karşın, çekilmesinden istifade edendiği “güçlerin” (ABD, Çin, Hindistan, İran, Türkiye, Avrupa ülkeleri) bu bölgede etkinliklerini arttırma ve işbirliklerini geliştirme süreçlerini izleyebiliyoruz.

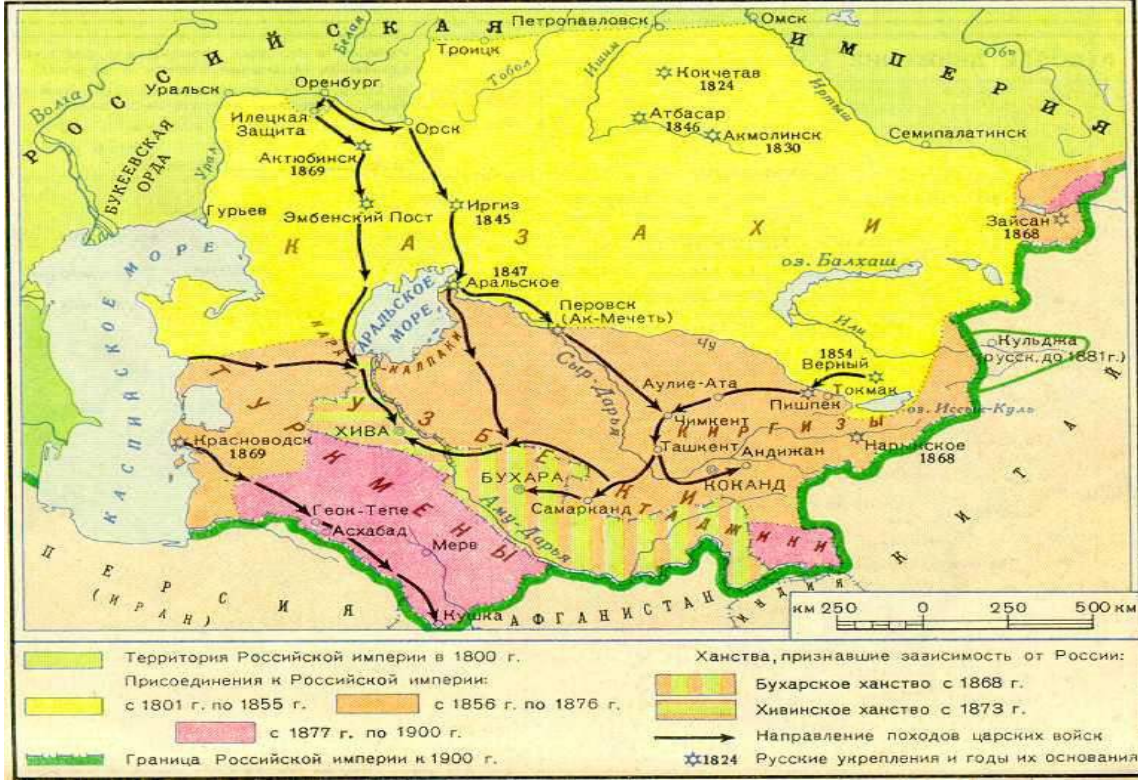
Bu bildiride, Rusya Federasyonu’nun dış politikasındaki etkin olan düşüncelerine göre belirlenen dönemlerde Orta Asya bölgesine yönelik yürütülen politikalar, Rusya ile işbirliği alanları ve mevcut durum analiz edilecektir. Bununla birlikte, bu ilişkileri ve işbirliğini etkileyen unsurlar da ele alınacaktır.

Tarihi Süreçte Rusların Orta Asya’ya Gelişi

XVI. yüzyılın ortasında İdil-Ural bölgesinin ele geçirilmesi, Çarlık Rusyası için büyük bir başarı ve moral olmuştur. Bu dönemde batı istikametinde ilerlemede çoğu zaman engellerle karşılaşan Rusya, dikkatini Doğu’ya ve Güney’e, yani Kafkaslara, Sibiryaya ve Orta Asya’ya çevirmişti. Avrasya’nın kalbi sayılan bu bölgeye Rusya XVIII. yüzyılın ilk yarısında genişlemeye başlamıştır. 1730’lu yıllardan bu coğrafyaya gelmeye başlayan Ruslar, sırasıyla Kazakların Küçük, Orta ve Büyük Cüzlerini çeşitli bahaneler ve entrikalarla ele geçirerek, 1822-1824 yıllarında Kazak Hanlığına son vermişlerdir. İngiliz tüccarların bu bölgeye ticaret için gelmesi ve çoğalması ile İngiltere’nin etkisinin artması, Rusya’nın XIX. yüzyılda Orta Asya’daki yayılmacılık faaliyetlerinin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Güney bölgesini bir an önce ele geçirmek istediği için üç farklı istikametten orta Asya’ya ilerlemeye başlayan Çarlık Rusyası, ordusunun askeri müdahalesi ile kısa bir sürede Orta Asya’daki Kokand Hanlığını, Buhara Emirliği ve Hive Hanlığını sırasıyla ele geçirmiştir.

*Giresun Üniversitesi, İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü

**Esenov Teknoloji ve Mühendislik Devlet Üniversitesi (Kazakistan, Aktau ş.)

Rusların Orta Asya'yı işgal ederek, yayılmasından rahatsız olan İngiltere'nin uluslararası ortamdaki baskısından dolayı dönemin Rusya Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) Prens Gorçakov³⁸⁹ Aralık 1864'te şöyle bir açıklama yapmıştır: “Rusya'nın Orta Asya'da karşılaştığı durum, hiçbir sosyal organizasyonu olmayan, yarıvahşi ve göçebe halklar karşısındaki bütün medenî devletlerin problemleriyle aynıdır. Bu tip durumlarda daha medenî olan devletler kendi sınırlarını ve menfaatlerini müdafaa etmek zorunda kalmışlardır. Hudut bölgesinde huzursuzluğu yaratan gruplar cezalandırıldıktan sonra kuvvetlerimizi geri çekmek mümkün olmamıştır. Verilen ceza çabuk unutulmuş ve geri çekilmemiz bir nevi zayıflık addedilmiştir. Çünkü Asyalılar, görünür ve hissedilir kaba kuvvetin haricinde hiçbir şeye hürmet göstermemişlerdir. Onun içindir ki, biz, şu iki şıktan birini seçmek durumunda kaldık: Ya verdiğimiz bütün emekler, elde ettiğimiz ticarî menfaatler ve sınır boylarında kurduğumuz emniyet tertibatlarını unutup her şeyden vazgeçecektik veya bu vahşi Orta Asya memleketlerinin derinliklerine yürüyecektik. Rusya bu ikinci şıkkı tercih mecburiyetinde kaldı, tıpkı Amerika Birleşik Devletleri'nin Kuzey Amerika'da, İngiltere'nin Hindistan'da, Fransa'nın Cezayir'de ve Hollanda'nın kolonilerinde yaptıkları gibi”³⁸⁹.

Bu açıklama Çarlık Rusyası'nın Orta Asya halklarına olan bakış açısını açık bir şekilde ifade etmektedir. Askeri gücüyle 1884 yılına kadar tüm Orta Asya topraklarının işgalini tamamlayan Ruslar, bu coğrafyada kalıcı olmak için çeşitli sömürge politikalarına başvurmuştur. İlk önce idari sistem değişikliğinden başlayan Ruslar, hanlık, aksakallar heyetleri ve seçimleri iptal ederek, yerine mümkün olduğu kadar kendilerine uşaklık yapacak şahısları tayin etmişti, sonra ise merkez Moskova'dan yönetici tayin etmeye başlamışlardır. Ruslar, Türk yurdunu tamamen kontrolleri altına almak için ilerledikleri yollarda kaleler inşa etmişlerdi. “Düşmandan koruyacak” Rus askerlerinin kalacağı kaleleri yapmak bahanesiyle binlerce kilometre karelik topraklar halktan alınıyor ve bu en iyi topraklar Rusya'dan getirilen Rus köylülere veriliyordu. Bu dönemde Orta Asya topraklarında 150'den fazla kale inşa edilmiştir. Sayıları önce binleri ve sonra da yüzbinleri bulan Rus göçmenleri getirilerek Türk topraklarında iskân etmeye başladılar. Bununla birlikte, Orta Asya halkları kendi topraklarında yaşadıkları ve kullandıkları için Rusya'ya ağır vergi ödemek zorunda kaldılar. Orta Asya bölgesinin zengin doğal kaynaklara sahip olmasından dolayı ekonomik bakımdan Rusya'nın hammadde deposuna dönüştürülmeye başlamıştır. Kültürel

³⁸⁹ Gorçakov deklarasyonunun tam metni için Correspondence, from 1864 to 1881, respecting the movements of Russia in Central Asia and her relations with Afghanistan, s. 2-5, F. O. 65/1150.

anlamda Ruslaştırma politikası XIX yy.’ın ikinci yarısında İlminski okullarının açılması ve zengin Kazak çocuklarının bu okullara verilmesi ile başlamıştır. Bu süreç “vahşi” halkların Ruslar tarafından medeniyetleştirilmesi ve çağdaştırılması, Rusların ise bölge “kurtarıcıları” olarak lanse edilmiştir. Netice itibarıyla XIX yy.’da bu Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma siyasetinin milli kimlikleri etkilemediğini, ama XX. yy.’da Sovyetler Birliği döneminde bu siyasetin çok başarılı yürütüldüğünü ve milli değerlere büyük zarar verdiklerini görebiliyoruz.

Sovyet Döneminde Orta Asya

1917 Ekim Bolşevik İhtilali sonucunda iktidarın Sovyet Hükümetine geçmesi süreci Orta Asya’da 1919-1920’lere kadar sürdü. Sovyet Hükümeti, milliyetler politikasının temel prensiplerini “Rusya Halklarının Hakları Bildirisi” (2 Kasım 1917) ile “Sovyet Hükümeti’nin ‘Rusya ile Doğu’nun Bütün Müslüman Emekçilerine” (20 Kasım 1917) adlı iki önemli belgesinde şu şekilde ifade ediyordu: “Sovyet Rusya Cumhuriyeti, özgür milletlerin özgür birliği temelinde, Sovyet Milli Cumhuriyetleri’nin Federasyonu olarak kurulur”³⁹⁰.

Rusya Sovyet Cumhuriyetleri Federasyonu kurulduktan sonra, Orta Asya topraklarında merkeze bağlı muhtar cumhuriyetlerin kurulması için çalışmalara başlandı. Sovyetler Birliği dönemi ile Orta Asya’da milletlere, halklara ve ülkelere bölünme süreci başlamıştır³⁹¹. Bu Çarlık Rusyası’nın “böl ve yönet” sömürge siyasetinin bir nevi ustalık dönemi de diyebiliriz. Ünlü Kazak tarihçi KenesNurpeisov dediği gibi, bu “Fiiliyatta bu Sovyet Hükümeti’nin yerleşmesi yolundaki mücadele ve aynı zamanda Sovyet devletinin oluşturulması mücadelesiydi”³⁹². 1920’de Tiflis-Uralda, Azerbaycan’da, Kırım’da, Sibiry’a, Türkistan’da kurulan bütün bağımsız Türk yönetimlerine Kızıl Ordu vasıtasıyla son verilmiştir. Sovyetler Birliği devleti, XX. yy. başına kadarki Çarlık Rusyası’nın bu bölgeyi kontrol etme ve sömürme siyasetini devam ettirmek istedi ve devam ettirdi de. Sovyet döneminde bu bölgenin hammadde ve doğal kaynaklar deposu fonksiyonu devam etmiş olup, siyasi, kültürel ve dil alanlarında yürütülen Sovyetleştirme siyasetinin esasında Ruslaştırma politikası vardı.

Orta Asya halklarından Sovyetleştirme politikasından en çok etkilenen, Ruslara coğrafik olarak en yakın ve 7.000 km’ye yakın sınırı bulunan Kazaklar olmuştur. Örneğin, 1920-1921 yıllarındaki Kazak halkının yaşadığı açlıkla ilgili, Sovyet yönetiminden Tobolin Türkistan Merkezi İcra Komitesinin toplantısında yaptığı konuşmada şöyle demişti: “Kazaklar ekonomik bakımdan geri kalmış bir topluluktur. Marksist görüşe göre, onlar nasıl olsa yok olup gideceklerdir. Bu nedenle devrim için ayrılmış olan bütçeyi (parayı) açlıkla mücadele için kullanmaktansa cepheleri desteklemek için kullanmak daha önemlidir...”³⁹³. Bu sözler Komünist yönetiminin Türklere hiç önem vermediğini, sadece hammadde kaynağı olarak gördüğünü, Kazak halkının örneğinde tüm Türklere yok edilmesini, “Homo Sovieticus” içinde eritmeyi planladığını net şekilde göstermektedir.

Sovyetler Birliği devleti Müslüman halklar arasındaki dayanışmayı kaldırmak amacıyla 1924 yılında Orta Asya’da tek bir Türkistan halkının yerine Kazak, Kırgız, Özbek, Tacik ve Türkmen gibi milletleri oluşturarak, toprakları aralarında bölmüştür. Yeni kurulan bu beş devlet arasında sınırlar öyle çizildi ki, Kazakların toprakları Özbeklere, Özbeklerin toprakları Kırgızlara, Taciklere, Kırgızların toprakları Özbeklere vb. verilerek, kardeşler arasında toprak sorun ve ihtilafları bitmesin ve birlik-beraberlik sağlanmasın diye. Maalesef, Sovyetler Birliği zamanında planlanan bu sıkıntılar bugüne kadar devam etmektedir.

Bu dönemde yapılan önemli reformlardan birisi, Sovyetler Birliği bünyesindeki halkların alfabesinin 1924-1927 yıllarında Latinceye geçirilmesi; 1928 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin Latin alfabesini kabulüyle Sovyetler Hükümeti’nin bu fikirden vazgeçmesi ve tüm halkların alfabesinin Kiril alfabesine geçirilmesi olmuştur. Türk halkların alfabe değişikliklerinde ve yeni belirlenen gramer kurallarında, farklı dillerde aynı seslerin farklı harflerle ifade edilmesi, bazı özgün süs ve harflerin kaldırılması, dillerin erozyona uğramasına ve bir birinden uzaklaşmasına sebep olmuştur. 1991 yılında bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan Latin alfabesine geçmişlerdir; Kazakistan’da ise Latin alfabesine geçiş süreci devam etmektedir. Bu bakımdan, Orta Asya Türk ülkeleri bir asırda üç kere alfabe değişikliği faciasını yaşayan halklar olmuştur.

³⁹⁰ Lenin, Vladimir, (1958), *Polnoe Sobranie Soçineniy*, Moskva, Tom 35, s.11.

³⁹¹ Detaylı bilgi için bk. Olivier Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, İstanbul, Metis Yayınları, 2016.

³⁹² *Eski Devirden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*, (2013), çeviren Prof. Dr. Abdulvahap Kara, İstanbul, Selenge Yayınları, s.404.

³⁹³ [Riskulov, Turar, \(1925\), Köterilisjane Türkistanın Jerli Halkı, Taşkent, s.12.](#)

Sovyetleştirme, Homo Sovieticus’u yaratma politikası bölgenin demografisine de yansımıştır: bölgede Slav nüfusunun çoğalmasına, ülkelerdeki milletler sayısının artmasına ve yerli halk nüfusunun azalmasına neden olmuştur. Bu sebeptendir ki, Rusya’ya en yakın olan Kazakistan bağımsızlığına kavuştuğu 1991 yılında Kazaklar kendi topraklarında azınlık haline gelmişlerdir ve çoğu da ana dili olan Kazakçayı nerdeyse unutmışlardır.

Rusya’nın Dış Siyasetindeki Akımlar ve Orta Asya Siyasetine Etkileri

1991 yılında SSCB’nin dağılımı ileardılıolan Rusya Federasyonu da zor bir süreç yaşamıştır. Kriz haline gelen siyasi, ekonomik ve kimlik meselelerin çözümü arayışları ile birlikte “sosyalist blokunun” çöküşüyle uluslararası ilişkileri ve dış politikasının da gözden geçirilmesini talep eden acil konulardandı. Bağımsızlığın ilk yıllarında, Gorbacov döneminde başlayan ve Batı ile iyi ilişkiler kurarak, Batı sisteminin bir parçası olmasını hedefleyen Batıcılık (veya Atlantikçilik) düşüncesi, sosyalizmin kaybetmesi ile daha da güçlenmiş oldu ve Rusya birçok sorunun çözümünde Batı desteğini beklemişti. Sovyet geçmişini kınayan Boris Yeltsin’in iki “kutup” savaşında kazanan, daha gelişmiş ve daha liberal Batı’ya yönelmesi doğal bir süreç olmuştur.

1990’lı yılların başında Rusya’da baskın olan Atlantikçi, yani Batı odaklı dış politika neticesinde Orta Asya ülkelerine ve Orta Asya ilişkilerine Rusya tarafından yeterince ilgi gösterilmemiştir. Rusya, Sovyetler döneminden kalma “büyük ağabey” rolü çerçevesinde bu ülkelerin kendisine pek çok alanda bağlı olduklarını bildiği için, Rusyasız yapamayacaklarını varsayarak, Batı odaklı kendi problemlerini çözmeye çalışmıştı. Bu dönemdeki Rus yaklaşımını, literatürde kullanılan“Moskova’nın arka bahçesi” ifadesi açık bir şekilde ifade etmektedir. Bununla birlikte, bu dönemde ABD ve Batı ülkelerinin de bölgeye gelmeye başladıklarını da söylememiz gerekir.

Ancak Batı sistemine entegre sürecinde hegemonik düşüncelerinden vazgeçmesi gereken Rusya, birçok sorunlarla karşılaştı. Ekonomik reformlar vedestek konusunda hayal kırıklığına uğrayan Rusya, uluslararası ilişkilerde Doğu Avrupa’da NATO’nun genişlemesiyle karşı karşıya gelmiştir. Ayrıca ABD’nin uyguladığı “Russia First” dış politika doktrinin sona ermesi ile, Rusya 1996 yılından itibaren Atlantikçilik düşüncesinden soğumaya başladı. Dönemin Dışişleri Bakanı Primakov “çok kutuplu uluslararası sistem” doktrinini açıklamıştır³⁹⁴.

Batı kültürünün küreselliğini ve üstünlüğünü reddeden Avrasyacılık düşüncesi, her toplumun kendine has değerleri ve özelliklerinin varlığını savunmaktadır. Uluslararası ilişkilerde de devlet tarafından belirlenen ama çok seçenekli dış politikayı öngörüyorlar.Rusya Avrasyacılığının temelinde Sovyet döneminden sonra “kaybedilen” toprakların geri kazanımı, Rusya’nın eski gücüne kavuşması, Rusya’nın hem Doğu’nun hem Batı’nın parçası olması tezleri vardır³⁹⁵. Vladimir Putin’in iktidara gelmesiyle Rusya’nın dış politika eksenini daha çok yeni Avrasyacılıkdoktrinine kaydığını ve Rusya’nın yakın çevre politikası çerçevesinde Orta Asya bölgesinin önemini arttığını söyleyebiliriz. Örneğin, 15 Aralık 1999’da yapılan RF Güvenlik Kurulu toplantısında Rusya yakın çevresini öncelikli hedef olarak belirlemiştir³⁹⁶. Yeni Avrasyacılık doktrininin temsilcisi RF Cumhurbaşkanı’nın Dış Politika Başdanışmanlığını yapanAleksandrDugin. Avrasyacılık doktrininde Rusya için hoş gelen düşünce, dünyada dört büyük bölgenin oluşması, ulus devletlerin yerine “demokratik imparatorluklarının” kurulması: “Bu “büyük bölgeler” milli devletler değil, demokratik imparatorluklara benzeyen ama kıta federasyonları olarak organize edilen devletler bloğudur. Bu arada milli devletlerde belirli bir derecede iç özerkliklerini koruyacaklardır.Böylece her bir kıta Federasyonu etnik kültürel dini ve idaribirimlerin karmaşık sistemlerini içeren çok kutuplu bir sistemi oluşturacaktır”³⁹⁷. Yeni Avrasya doktrininde dünya dört büyük bölge: iki kıtadan oluşan ve ABD’nin idaresinde olan Amerika bölgesi, Avrasyacı olarak nitelendirilen diğer 3 bölge ise, Avrupa Birliği’nin merkezi işleviyle Avrupa-Afrikabölgesi, Pasifik-Okyanusubölgesi ve son olarak Rusya-OrtaAsya bölgesi³⁹⁸. Bu bölgeler için dördüncü bölge olan Rusya-Orta Asya bölgesi kritik öneme sahiptir.Avrasyacılık teorisyeni Dugin, Orta Asya’nın gelişimini şu şekilde belirlemiştir: “Orta Asya sektörünün bünyesinde baştan itibaren çok yönelimli entegrasyon imkanları öngörülmelidir. Kültür, ekonomi, enerji kaynakları, stratejik güvenlik sistemi gibi konularda Orta Asya’nın en önemli ortağı Rusya olacaktır. Başka konularda ise Türk ve İran

³⁹⁴Tellal, Erel, (2010), “Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu’nun Dış Politikası”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, S. 65-3, s.210.

³⁹⁵Detaylı bilgi için bk. Dugin, Aleksandr, (2017), *İnsanlığın Ön Cephesi Avrasya*, Ankara, Kaynak Yayınları.

³⁹⁶Nogayeva, Aynur, (2011), *Orta Asya’da ABD, Rusya ve Çin Stratejik Denge Arayışları*, Ankara, USAK Yayınları, s.129.

³⁹⁷Dugin, Aleksandr, (2017), *İnsanlığın Ön Cephesi Avrasya*, Ankara, Kaynak Yayınları, s.50.

³⁹⁸Dugin, Aleksandr, (2017), *İnsanlığın Ön Cephesi Avrasya*, Ankara, Kaynak Yayınları, s.55.

dünyasıyla veya daha geniş anlamda Müslüman dünyasıyla ortak ilişkiler kurulmalıdır³⁹⁹.

Rusya İle İşbirliği Gerektiren Konular

Sovyetler Birliği döneminden gelen ve tüm alanları kapsayan Rusya ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkiler, bağımsızlık döneminde de devam etmiştir. Sovyetler Birliği dönemindeki Rusya'nın üstünlüğü, bağımsızlık döneminde birçok ülkeyi birçok konuda Rusya'ya bağlı kılmıştır. Bununla birlikte her iki tarafının da önem verdiği ve ilgilendirdiği, Rusya ile Orta Asya işbirliğinin birçok başkaca nedenleri de vardır. Bunlardan bazıları:

- Ekolojik sorunların çözümü. Bu sorunların başında Sibiryane nehirlerindeki suların bir bölümünün Orta Asya'ya aktarılması konusu gelmektedir. Bu konuyla ilgili planlar hayata geçirildiği takdirde Orta Asya'daki su sorunu çözülecektir.
- İşçilerin kanunsuz göçleri ve kara para aktarımı gibi sorunların çözümü.
- Dış pazarların ortaklaşa keşfi, ulaşım sorunlarının çözümü, enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması.
- BDT ülkeleri arasında entegrasyon süreçlerinin geliştirilmesi.
- Her bir ülkenin sorunlarına göre Rusya'nın o ülkeye sorunlarının çözümünde yardım etmesi.
- Orta Asya ülkelerindeki Rus nüfusunun haklarının korunması.
- Sovyetler Birliği zamanından kalan farklı alanlardaki müesseselerin modernleştirilmesi⁴⁰⁰.
- Uyuşturucu trafiği ile mücadelenin koordinasyonu.
- Radikal terör grupları ile mücadelenin yürütülmesi.

Görüldüğü gibi, bölge istikrarı için büyük önem taşıyan yukarıda ifade edilen konuların tek taraflı çözümü mümkün olmayıp, çok taraflı işbirliği gerektirmektedir. Bu nedenle, ekonomik ve siyasi olarak daha güçlü olan Rusya her zaman bölge işbirliğinden yana olup, bu süreçte yönetici rol üstlenmiştir.

Orta Asya ülkeleri ile Rusya'yı yakınlaştıran başka bir konu, bu ülkeler elitinin ve üst yönetim kadrosunun aynı Komünist sistemde yetişmesi ve çoğunun da Moskova'da eğitim almalarıdır. Bu bakımdan, bağımsız ülkeler ancak 15-20 sene sonra Sovyet sisteminden arındırılmış, özgür bir yönetim kadrosuna sahip olabilirler. Yakınlaştıran diğer konu ise, Orta Asya ülkelerinde kurulan siyasi sistemler. Orta Asya ülkelerinde baskın olan merkezîyetçi politika, Putin döneminde Rusya'da da gelişmiştir. Bu nedenle, Orta Asya liderlerinin beğenisini kazanmıştır. Kırgızistan hariç, bu ülkelerin siyasi gelişimi ve Putin dönemi Rusya'nın sistemi “yönetilebilir demokrasi” olarak tanımlanmaktadır. Rusya, bu bölgede Amerikan demokrasi kavramına ve gelişimine karşı olup, gerekli tedbirleri almaktadır. Renkli devrimleri istemeyen Rusya, Kırgızistan'da Ekim 2017'de yapılan seçimlerin sorunsuz geçmesine katkıda bulunmuştur.

Rusya ve Orta Asya Ülkeleri Arasındaki İşbirliğin Alanları

Sovyetler Birliği döneminde merkez Moskova'nın bağlı bulunan devletlere uyguladığı “zincir” (herhangi bir teknolojik süreç bir bölge veya bir ülkede olmayıp, farklı bölgelerde bulunan müesseselerde tamamlanır) siyaseti ve hammadde deposu olarak kullanmasının sonucunda, Sovyet Birliği dağıldığı ve tüm ülkelerin ilişkileri alt üst olduğu zaman tüm ülkeler ilk dönemde “felç” yaşadılar, sonraki post-Sovyet dönemde de ilişkileri yeniden kurmak zorunda olup, hem Rusya'ya hem bir birine bağlı kaldılar. Rusya tabii ki, zengin doğal kaynaklara sahip bölgeyi kaybetmek istemiyordu. Bununla birlikte yaklaşık 50 milyonluk Orta Asya pazarını da gözden çıkarmıyordu⁴⁰¹. Ayrıca, Orta Asya ülkeleri, özellikle Kırgızistan ve Özbekistan'ın, halklarının sosyal durumunun düşük olmasından kaynaklanan ucuz işgücünün temini ve Rusya'ya göçü söz konusudur. Bölge ülkelerine göre ekonomik olarak daha gelişmiş olan Rusya, Orta Asya'da etkileme aracı olarak ekonomiyi çok iyi kullanmaktadır. Örneğin, kurulan Gümrük Birliği en çok Rusya'nın işine yaramıştır.

Sıkı işbirliğinin diğer alanı, Sovyet döneminden kalma petrol ve gaz boru hatları üzerinden bu ülkelerin petrol ve gazını dünya pazarına ulaştırma meselesidir. Bu karlı ve önemli stratejik ticareti Rusya kendi kontrolü altında tutmak istemiştir. Ancak bağımsızlıklarını geliştirmek isteyen ülkeler 1997 yılından itibaren ve Batı'nın, Çin'in desteği ile Rusya'yı devre dışı bırakacak projeleri üretmeye başladılar. Bu bakımdan, bu bölgede Batı'nın hareketleri ve Rusya'nın bu bölgedeki etkisini kaybetme korkusu, tekrar Rusya'nın bu bölgeye yönelmesine

³⁹⁹Dugin, Aleksandr, (2017), *İnsanlığın Ön Cephesi Avrasya*, Ankara, Kaynak Yayınları, s.59.

⁴⁰⁰Kamalov, İlyas, (2011), *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*, Ankara, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, s.30

⁴⁰¹Tacibayev, Raşid, (2012), “Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi”, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, s.203.

sebepl olmuştur diyebiliriz. Bu enerji kaynaklarının paylaşımı ve pazara ulaşımı konusundaki büyük güçler ve büyük projeler arasındaki rekabet bugüne kadar devam etmektedir ve Rusya bu pazarda güçlü olmakla beraber-paylarını yavaş yavaş kaybetmektedir.

Sovyetler Birliği'nin ardılı olan Rusya, Sovyet ordusuna da sahip çıkmaya çalıştı. Hatta ülkelerin kendi orduları kurulana kadar, BDT'nin güney sınırlarını kendi sınırları olarak kabul eden Rusya ve güneyden gelen tehlikelere karşı sınırların korunması gerektiğini öne sürerek, bölgedeki Rus askerlerini BM barış gücü olarak tanınmasını ister⁴⁰². Bölge devletleri, askeri güç olarak yetersizliklerinden dolayı Rusya'nın gücünden istifade ederek, kendi güvenliklerini ve sınırların korunmasını da bu şekilde sağlamışlardı. Askeri güvenlik işbirliğinin neticesinde güney sınırlarının güvenlik meselesi çözülmüştür. Bugünde de Orta Asya ülkeleri askeri silah ve mühimmatı Rusya'dan sağlamakta olup, Rusya bu bölgede birçok üsle ve askeri tesislere sahiptir. Örneğin, Rusya'nın Kazakistan'da 7, Kırgızistan'da 1, Tacikistan'da 10 askeri tesisi mevcuttur, Özbekistan'da üssü yoktur ama Hanabad üssünü kullanmaktadır⁴⁰³. Bölge güvenliğinin sağlanması gerekçesiyle ve Rusya'nın ilgi ve desteği ile bölgeyi kapsayan “Kollektif Güvenlik Anlaşması Örgütü”, “Şanghay İşbirliği Örgütü”, “Avrasya Ekonomik Birliği” gibi uluslararası teşkilatlar kurulmuştur.

1991 yılında Sovyetler Birliği dağıldığı zaman Orta Asya'da 9,5 milyon⁴⁰⁴ Rus yaşıyordu ve önceki dönem siyasetiyle ülkelerdeki üst görevlerde bulunuyor, ülkelerin aydın kısmını oluşturuyordu. Hatta Sovyetleş-tirme politikasından en çok etkilenen Kazakistan'da 1991'de Slav nüfusu Kazak nüfusundan daha çoktu. Kitle-sel Rus beyin göçünden etkilenen diğer ülke ise, Kırgızistan. Orta Asya ülkelerinde çok olan Rus nüfusunun hak ve hukuklarını koruyan devlet rolünü üstlenen Rusya, ilk dönemlerde Kazakistan'da, 5 eyaleti istemesi gibi, büyük sıkıntılar yaratmıştır. Buradaki Rusların örgütlenmesini sağlayarak, bu ülkelerin iç politikalarını etkile-meye çalışmaktadır. Ancak Nazarbayev'in akılcıl siyaseti ile ülke bütünlüğü ve iç istikrar sağlanmıştır.

Kültürel anlamda Rus dilinin etkisi bağımsızlıklarının 25. yılı olmasına rağmen azalmamış diyebiliriz. Rus dilinin yaygınlaşması için Rusya çeşitli Rus hareketlerini ve STK'ları destekleyerek, Slav Üniversitesinin şubeleri gibi eğitim kurumlarını açmaktadır. Diğer önemli konu ise, Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçiş sürecidir. Bu geçişi kendi etkisinin azalması/kısıtlanması olarak gören Rusya bundan çok rahatsızdır. 1993 yılın-da Türkmenistan, 1992 yılında Özbekistan Latin alfabelerine geçmişlerdir. 2012 yılında Kazakistan, 2025 yılına kadar Latin alfabesine geçeceğini ilan etmiştir ve bugünlerde Kazakistan'da Latin alfabesinin versiyonları hak-kında tartışmalar devam etmektedir.

Bölgedeki Rusya'nın Ana Rakipleri: ABD ve Çin

1991 yılında Sovyet Birliği devletinin dağılımından ve Rusya'nın Orta Asya bölgesinden kısa süreli olsa da çekilmesinden sonra oluşan siyasi ve ekonomik boşluğu doldurmak için birçok diğer devletlerin gayret ettik-lerini görüyoruz. Bu ülkelerin başında ABD gelmektedir. Çünkü o zamana kadar Amerika'nın Avrasya'ya, özel-likle de Sovyetler Birliği'nin güney sınırlarına, İran'a ve Çin'e bu kadar yaklaşma fırsatı olmamıştır⁴⁰⁵. Ve ABD ekonomik olarak bu bölgede varlığını hissettirmeye başlamıştı. Rusya'yı “kızdıran” en büyük ekonomik proje, Bakü-Tiflis-Ceyhan projesidir ve sonraki dönemde Kazakistan'ı bu projeye dahil etme gayretleridir. ABD, 1992 yılından 2000 yılına kadar, Kazakistan'a 1 milyar dolar; Özbekistan'a 600 milyon dolar; Türkmenistan'a 250 milyon dolar; Tacikistan'a 475 milyon dolar; Kırgızistan'a 725 milyon dolara varan yardımlar tır⁴⁰⁶. Ancak 2002 yılında ABD'nin mali yapısında meydana gelen önemli değişiklikler neticesinde, bu ülkenin mali destek listesinde birinci sıraya Özbekistan (2001 yılında 55,9 milyon dolar olan rakamın 161,8 milyon dolara çıkması ile); ikinci sıraya Tacikistan (2001 yılında 56,4 milyon dolar olan rakamın 85,3 milyon dolara çıkmasıy-

⁴⁰²Tacibayev, Raşid, (2012), “Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi”, *Bölgesel ve Küresel Politika-larda Orta Asya*, s.199.

⁴⁰³Kamalov, İlyas, (2011), *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*, Ankara, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınla-rı,s.38.

⁴⁰⁴Kamalov, İlyas, (2011), *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*, Ankara, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınla-rı,s.54.

⁴⁰⁵Özdog, Ümit, Erol, Mehmet Seyfettin, (2003),*XXI. yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği*, Ankara,ASAM, s.s. 186–187

⁴⁰⁶Usmanova, Janna, (2008), *Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Politikası*, Gazi Üniversitesi yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anka-ra,s.107

la) oturmuştur⁴⁰⁷. Sadece 2002 yılında ABD'nin bu mali yardımı, beş Orta Asya devleti için 408 milyon dolar civarında olmuştur.

Amerika'nın bu bölgedeki aktif faaliyetleri, Rusya'nın tekrar bu bölgeye dönüşüne, Orta Asya bölgesinin Rusya'nın ana hedef bölgesi olarak belirlenmesine neden olmuştur. Diğer taraftan ise, Amerika'nın maddi imkânları daha da aktif bir siyaset yürütmesine izin vermemesi ile birlikte 11 Eylül'den sonra güvenlik ve terörizmle mücadele gerekçesiyle askeri ve stratejik olarak bu bölgede varlığını ve gücünü arttırmaya çalıştı. Özellikle, Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan'daki askeri varlığı, Kırgızistan'da açılan Amerika askeri üssüsü ve sonra yapılan Lale devrimi bunu göstermektedir. Amerika'nın desteğiyle Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da yapılan renkli devrimler Orta Asya ülkelerini tedirgin etmiştir ve Rusya tarafından direk tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur. Andıcan olayları ise, ABD'nin başarılı olamadığını göstermesi ile birlikte, sonraki dönemde Orta Asya'daki askeri varlığını ve itibarını kaybetmesine neden olmuştur. Bu ise, diğer ülkeleri da harekete geçirmiştir.

SSCB'nin çökmesine “çok sevinen” ve bu bölgeyle ilgili kendi planlarını kuran diğer güçlü bir devlet Çin'dir. Eski zamanlardan beri Çin bu bölgeler için mücadele ettiğinden bu fırsatı kaçırmak istemezdi. Çin için Orta Asya, yeni ekonomik pazar, zengin doğal kaynaklar deposu, Avrasya'ya ulaşım güzergahı ve Doğu Türkistan'daki Uygurları baskı altında tutmak için bir araçtı. Bu bölgede etkili olabilmek ve bölge ülkeleri ile arasındaki sınır sorunlarının çözümü ile Çin'in yumuşak karnı olan Doğu Türkistan'daki ayrılıkçılık hareketlerine karşı sınır güvenliğinin sağlanması için 1996'da Şangay Beşlisi'ni kuran Çin, bölgenin aktif aktörü haline geldi. Ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştiren ve hızla büyüyen Çin, enerji kaynaklarının ihracatı konusunda da anlaşmalar imzalamıştır. Andıcan olaylarından sonra, renkli devrimlerin Doğu Türkistan'a sıçramasından tedirgin olan Çin, ABD'ye karşı Orta Asya ülkelerine, özellikle Özbekistan'a destek vermiştir. Ekonomik ve stratejik olarak Çin'in bu bölgede büyümesini Rusya engellemeye çalışmaktadır. ŞİÖ'nun ticari ve ekonomik boyutlarının zayıf olması bundan kaynaklanmaktadır. Böylece, Orta Asya ülkeleri, “büyük güçler” sayılan Rusya, ABD ve Çin'in odak noktasında olup, aralarında denge siyasetini yürütmeye çalışmaktadırlar.

Ama ABD ve Çin'in bölgedeki siyaseti ile kıyaslandığında Rusya'nın Orta Asya politikasının daha başarılı olmasının şu nedenlerdendir: tarihten gelen birliktelik (“Coğrafya, kaderdir”. İbn-i Haldun); Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarına kavuşmalarına rağmen ideolojik ve siyasi elit bakımından Moskova'nın etkisi altında kalmaları; bölgedeki Rus diasporası, Rusya yanlısı elitler, Rusya ile kültürel bağlar, Orta Asya ülkelerinin Rusya'ya öncelik tanımalarına neden olmakta; hayat standartlarının düşük olması, istihdam, fakirlik, sağlık ve eğitim gibi çözümlenmesi bekleyen sorunların sayısının fazla olması ve başta ABD olmak üzere Batı'nın bu konularda Orta Asya ülkelerine yardım etme ve çözüm üretme yollarını sunmaması; ABD'nin Afganistan ve Irak'ta başarısız olması; Orta Asya ülkeleri liderleri, ABD'nin “renkli devrimleri” desteklemesi politikasından rahatsız olması; buna karşın Rusya'nın her zaman resmi iktidarı desteklemesi; ABD, Orta Asya'da daha çok askeri ve stratejik olarak bulunmak isterken, Çin Orta Asya'daki piyasa ile enerji kaynaklarına ilgi duyarken, Rusya'nın bölgeye olan ilgisi ise daha geniş kapsamlıdır.

Sonuç

Rusya Federasyonu'nun, tarihten gelen Orta Asya ülkelerindeki varlığını sürdürmek ve güçlendirmek isteği aşikârdır. Orta Asya kendisine sınır bölgesi ve Asya ile tampon bölgesi olması hasebiyle bu bölgenin istikrarlı gelişmesini ister ve kendine sıçrayabileceği korkusu ile bu bölgede radikalizme, terörizme ve uyuşturucu ticaretine karşı mücadeleyi her zaman destekler. Rusya'nın bu bölgedeki çıkarlarını şu şekilde özetleyebiliriz: 1. Kendi güvenliği için, bölgenin tüm ülkeleriyle işbirliği kurarak, bölgede barış ve istikrarın sağlanması; 2. Bölgesel lideri olarak Rusya'nın sorunları çözmekte bölge ülkelerinin jeopolitik imkânlarını kullanması; 3. Nüfusunun korunması, bölge ülkelerinin Moskova'ya bağımlılığının artırılması; 4. Rusya'nın, bu bölge sorumlusu olarak dünyaca tanınması ve kabul edilmesidir. Bu amaçlara ulaşabilmek için Rusya, çok taraflı etkileşim mekanizmalarını verimli kullanmaya, güney sınırların güvenliğini sağlamaya, bölge ülkeleri ile askeri işbirliğini devamlı geliştirmeye çalışmaktadır. Bununla birlikte, mümkün olduğukadar Orta Asya'nın enerji kaynaklarına ulaşılabilirliğini sağlamak için gayret etmektedir. Orta Asya bölgesindeki Rus nüfusuna destek vermekte olup, Rusya'dan ithalatı desteklemektedir, ülkelerin Rusya ile birlikte bölgesel teşkilatlardaki faaliyetlerine destek vermektedir.

⁴⁰⁷ Braterskiy, M.V., (2002), “Politika SŞA v SredneyAzii: itogidesyatiletiya”, *Tsetralnaya Aziya i Kavkaz*, Moskva, Sayı:9, s.s. 55-64.

Bölgede Rusya'yı güçlü kılan unsurlar, Rusya'nın bu bölgede lider ülke veya koordinatör bir ülke olarak varlığını sürdüreceğini göstermektedir. Bununla birlikte, ekonomik kaynaklarının sınırlı olmasından dolayı Rusya istediği kadar Orta Asya ülkelerine destek veremeyeceğinden dolayı etkisi yavaş yavaş azalmaya devam edeceği görülmektedir. Hazar bölgesi enerji kaynaklarının nakli projelerinde Çin, ABD ve Batı ile, özellikle enerji kaynakları konusunda rakip olamayacağı için ekonomik olarak bölgeden çekilmesine karşın Gümrük Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği gibi uluslararası teşkilatlarda lider pozisyonunu ve etkisini korumayı, diğerlerinin etkisini engellemeyi hedeflemektedir. Yumuşak güç üzerinden bölgede Rus dili ve kültürünün gelişimine ön ayak olup, Rus azınlığın hak ve hürriyetlerinin korunduğuna dair kontrolünü devam ettirmek ve genel olarak bölgenin Moskova'nın eylemlerine sempatiyle bakması için çeşitli eğitim ile kültürel programların çoğalmasını amaçlamaktadır.

Rusya ve Putin'in bölge ülkelerine verdiği önemini son bir yıl içinde yapılan ziyaret ve görüşmelerden takip edebiliriz: 17 Eylül 2016'da Bişkek'te BDT ülkelerinin Devlet Başkanları toplantısı yapıldı, 4 Ekim 2016'da Putin'in resmi Astana ziyareti gerçekleşti, 14 Ekim 2016'da yapılan Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü toplantısı yapıldı, 25-26 Aralık 2016'da Sankt-Petersburg'ta Avrasya Ekonomik İşbirliği toplantısı ve ayrıca Putin-Nazarbayev görüşmesi gerçekleşti, 27-28 Şubat 2017'de Putin'in Orta Asya turu: Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan ziyaretleri gerçekleşti; 5 Nisan 2017'de Özbekistan Devlet Başkanı Nirziyev'in Moskova devlet ziyareti; 14 Nisan 2017'de Bişkek'te Avrasya Ekonomik Birliği toplantısı münasebetiyle Putin'in, Tacikistan ve Kırgızistan Cumhurbaşkanı ile görüşmesi; 8-9 Haziran 2017'de Astana'da ŞİÖ toplantısı yapıldı; 2 Ekim 2017'de Putin'in Türkmenistan ziyareti gerçekleşti, 11-12 Ekim 2017'de Soçi'de yapılan BDT ülkeleri ve Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü görüşmeleri çerçevesinde Putin ve Mirziyev'in, Putin ve Berdimuhamedov'un, Putin ve Rahmonov'un, Putin ve Nazarbayev'in görüşmeleri gerçekleşti; 9 Kasım 2017'de ise Putin Nazarbayev ile Çelyabinsk'te görüştü.

Orta Asya ülkeleri için, ABD, Çin ve Batı ülkelerine nazaran Rusya daha iyi tanınan, daha da güvenilir ve çifte standart uygulamayan ülke olduğu için daha yakın müttefik olarak kabul edilmektedir. Rusya'yı bu bölgede güçlü kılan diğer unsur ise, Rusya'nın devrim ve sarsıntılara karşı olması ile birlikte mevcut yönetim muhalifleri ile ilişki kurmaması ve onları kullanmamasıdır. Ayrıca, 25 yıllık geçmiş ABD'nin bu bölgede geçici olabileceğini, bölgesel sorunların çözümünde verimli olamayacağını, yerli muhalif gruplarını kullanarak, ülkeleri karıştırabileceğini göstermiştir. Bununla birlikte, Çin ve ABD'nin ekonomi, ticaret ve enerji kaynakları konusunda Orta Asya pazarında güçlenmesi için çeşitli imkanlara sahip olmasını ve bölge ülkelerinin bu devletler arasında denge politikası izleyeceğini öngörerek, Rusya'nın etkisinin azalacağı veya azalmaması için çok gayret etmesi ve büyük yatırımlar yapması gerektiği görülmektedir.

Kaynakça

- BRATERSKIY, M.V.,“Politika SŞA v SredneyAzii: itogidesyatiletiiya”, TsetralnayaAziya i Kavkaz, Sayı:9, Moskova, 2002
- DUGIN, Aleksandr, İnsanlığın Ön Cephesi Avrasya, Kaynak Yayınları, Ankara, 2017.
- Eski Devirden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, çeviren Prof. Dr. Abdulvahap Kara, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.
- KAMALOV, İlyas, Rusya'nın Orta Asya Politikaları, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, Ankara,2011.
- LENİN, Vladimir, PolnoeSobranieSoçineniy, Tom 35, Moskva, 1958.
- NOGAYEVA, Aynur, Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin Stratejik Denge Arayışları, USAK Yayınları, Ankara,2011
- OSULİ, Kasem, Tseli i İnteresyRossii v TsentalnoyAzii, http://inosmi.ru/middle_asia/20140305/218193884.html (2014, erişim 30.10.2017)
- ÖZDAG, Ümit, EROL, Mehmet Seyfettin, XXI. yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği, ASAM,Ankara, 2003
- RISKULOVA, Turar. KöterilisJaneTürkistannınJerli Halkı, Taşkent, 1925.
- ROY, Olivier, Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi, çeviren: Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul, 2016.
- Rusya'nın Doğu Politikası, Ed. Sezgin Kaya, Ekin Yayınevi, Bursa, 2013.
- TACİBAYEV, Raşid, “Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi”, Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya,Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, Ankara-Türkistan, 2012.
- TELLAL, Erel, “Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, S. 65-3,2010, s.189-236.
- Tsentranoasiyatskoe Lego: KtoKonstruiruetRegion. Ed.SanatKuşumbayev, Almatı, 2016.
- USMANOVA, Janna, Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Politikası, Gazi Üniversitesi yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

PUTİN DÖNEMİ TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ: KRİZLER FIRSATA DÖNÜŞEBİLİR Mİ?

Okan YEŞİLOT*
Burcu ÖZDEMİR**

Putin Dönemine Kadar Türkiye ve Rusya İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya Federasyonu ile Türkiye arasında yoğun bir diplomatik ilişki başladı. Rusya'ya ilk ziyaret, 20-22 Ocak 1992'de Türkiye Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin tarafından yapıldı (Çelikpala, 2007, s.271). Bu ziyareti, Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev'in Türkiye ziyareti ve 25-26 Mayıs 1992'de dönemin Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'in Moskova ziyareti takip etti. Demirel'in bu ziyareti sırasında, “Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Antlaşma” imzalandı (Özbay, 2011, s.45). Antlaşmada, bölünmüşlük ve tecrit durumunun geçmişte kaldığına ve şimdi bütün ülkeler arasında işbirliğinin kurulması gerektiğine vurgu yapıldı. Ayrıca Rusya ve Türkiye, iki komşu ülke olarak, aralarındaki olası sorunların çözümünde barışçıl metotlar kullanmayı ve bölgede bir tehdit belirldiğinde bu tehdidin ortadan kaldırılması için iletişim halinde olmayı taahhüt ettiler (Svistunova, 2016, s.85).

Soğuk Savaş sonrasında Rusya ile hızlı bir diplomatik ilişki kurulmuşsa da esasında bu ilk yıllar Rusya ve Türkiye arasında anlaşmazlıkların öne çıktığı bir dönemdi. Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler daha çok ekonomik işbirliği noktasında yoğunlaştı. İkili ekonomik ilişkilerde özellikle doğalgaz ticareti, bugün olduğu gibi o dönemde de önemli bir yere sahipti (Ercan, 2010, s.29). Ekonomik alandaki işbirliğine rağmen bu dönem, Rusya ve Türkiye arasındaki siyasi ilişkiler açısından sıkıntılı bir dönemdi. Bu yıllarda Türkiye'de Cumhurbaşkanı ve Başbakan da dâhil üst düzeydeki yetkililerin, “Adriyatik'ten Çin Seddi'ne devasa Türk yurdu” şeklindeki açıklamaları Rusya'yı rahatsız etti (Ercan, 2010, s.29-37). 1993'te Yakın Çevre Doktrini (YÇD) ile, bu coğrafyanın Rusya'nın nüfuz alanı olarak ilan edilmesiyle, iki ülke arasında bu bölgede yaşanan rekabet daha da arttı. Yakın Çevre Doktrini'ne göre, Kafkasya ve Orta Asya, stratejik çıkarlar açısından Rusya'nın nüfuz alanını teşkil ediyordu (Özbay, 2011, s. 46). Bu doktrinin kabulünden sonra, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yönelik siyaseti Ruslar tarafından “Pan Türkist” ve “yayılmacı” bir siyaset olarak tanımlandı (Mikail, 2007, s.37).

Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan tek gerginlik konusu bu değildi. Bu dönemde yaşanan Dağlık Karabağ'a yönelik Ermeni işgali (1991-93), Rusya ve Türkiye ilişkilerini oldukça gerdi. Çünkü Rusya, bu işgal sırasında Ermenistan'a önemli düzeyde askeri ve ekonomik destekte bulundu ve Ermenistan, Rusya'dan gelen bu yardımların da desteğiyle Karabağ'ın yanı sıra Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etti (Mikail, 2007, s.38). Bu dönemde, Türkiye'nin Azerbaycan'a destek için askeri müdahalede bulunacağı söylentilerine, Rus Genel Kurmay Başkanı Şapoşnikov, böyle bir durumda Üçüncü Dünya Savaşı'nın çıkacağı tehdidiyle karşılık verdi (Çelikpala, 2007, s.273). Bu açıklama, o dönemde Türk-Rus ilişkilerinin ne derece gergin olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir.

Türkiye ile Rusya ilişkilerinde 90'lı yılların başlarında yaşanan bir başka sıkıntı, Boğazlar meselesiydi. İki ülke, 1994 yılında Türkiye'nin yabancı gemilerin Boğazlardan geçişini düzenleyen bir tüzüğü kabul ediyşle yeniden gerildi. Tüzüğe göre, petrol gemileri de dahil, büyük ve tehlikeli yük taşıyan gemilerin geçişi sırayla yapılacak ve ayrıca Boğazlar yapım-onarım, suç takibi, hava muhalefeti gibi sebeplerle geçici olarak deniz trafiğine kapatılabilecekti (Ercan, 2010, s.32). Rusya bu tüzüğün, Montrö sözleşmesinde yer alan serbest geçişle ilgili maddelere aykırı hususlar barındırdığını iddia etti (Büyükkakıncı, 2004, s. 21). Rusya Dışişleri Bakanlığı Hukuk Bölümü Başkan Yardımcısı Yakov Ostrovski, Moskova'nın Türkiye'nin sunduğu yeni koşullara kesin bir şekilde karşı olduğunu ve Türkiye'nin uluslararası yasalara aykırı hareket ettiğini açıkladı (“Boğazlara Rus Tepkisi”, 1994). Ancak bu mesele, 6 Kasım 1998'te Türkiye'nin ‘Türk Boğazları Deniz Trafığı Düzeni’ başlıklı yeni bir tüzüğü kabulüyle çözüme kavuştu. Bu tüzük, öncekine göre geçiş serbestisi bağlamında daha esnek bir düzenlemeydi (Yılmaz, 2010, s.33).

İkili ilişkilerdeki gerginlikler Boğazlar meselesinden sonra da devam etti. Bu kez Rusya'nın 1994 yılında Çeçenistan'a yönelik askeri müdahalesi, ikili ilişkilerde yeni sorunların kapısını araladı. Bu yıllarda Çeçen lider Dudayev'in Türkiye'yi ziyareti ve Başbakanlık düzeyinde kabulü, bekleneceği üzere, Rusya tarafında rahatsızlık yarattı (Büyükkakıncı, 2004, s. 25). Rusya'ya göre Türkiye, kendilerine karşı bağımsızlık mücadelesi yürüten

Çeçenistan’a açık destekte bulunmuştu. Her ne kadar Türkiye bu iddiaları yalanlayıp bunun Rusya’nın bir iç meselesi olduğunu ifade etse de, Rusya’ya göre Çeçen savaşçılar arasında Türklerin de bulunması, Türkiye’nin izni ya da göz yummasının neticesiydi (Yılmaz, 2010, s.35). Rusya’nın buna cevabı, “Kürt meselesini” öne çıkarmak oldu. Nitekim 1994 yılında Moskova’da “Kürdistan Tarihi” konulu bir konferansdüzenlendi. Rusya’nın Ankara Büyükelçisi Vadim İgoreviç Kuznetsov, Rusya’nın bu konferansla herhangi bir ilişkisinin olmadığını, Rus hükümetinden hiç kimsenin konferansa katılmadığını ve Rusya’nın “Kürt kartına” tenezzül etmeyecek kadar büyük bir devlet olduğunu açıkladı (“Moskova Kürt Kartıyla Oynamaz”, 1994). Bununla birlikte, Aralık 1999’da dönemin Türkiye Başbakanı Ecevit’in Moskova ziyareti sırasında, Çeçen sorununun Rusya’nın iç meselesi olduğunu açıklaması (Özbay, 2011, s.38) ve buna karşılık Rusya’nın terör örgütü elebaşı Abdullah Öcalan’ın Rusya’ya sığınma talebini reddetmesi ve 1999 yılında iki ülke arasında terörizme karşı mücadelede işbirliğini içeren bir deklarasyon imzalanması, ikili ilişkilerde bu meselenin şimdilik çözümlendiğinin bir işaretiydi (Svistunova, 2016, s.87).

90’lı yılların sonlarına doğru Türkiye-Rusya ilişkileri yeniden yoluna girmiş görünmektedir. 1997 yılında, iki ülke arasında ‘Mavi Akım’ anlaşmasının imzalanması bunun bir kanıtıydı. Mavi Akım hattı, Rusya’daki Djubga’dan başlayarak Karadeniz’in altından geçerek Samsun’a uzanan ve 30 milyar dolarlık büyük bir bütçenin ayrıldığı önemli bir projeydi (Çelikipala, 2007, s.278). Bu dönemde ikili ilişkilerdeki yakınlaşmanın bir diğer işareti, dönemin Rusya Federasyonu Başbakanı Viktor Çernomirdin’in Türkiye ziyaretiydi. 16–17 Aralık 1997 tarihindeki bu ziyaret, Sovyetlerin dağılmasından sonra Rusya’dan Türkiye’ye yapılan en üst düzey ziyaretti. Gezi sırasında gerek Rus gerekse Türk tarafı, ikili ilişkilerin gelişimi bağlamında olumlu mesajlar verdiler. (Çelikipala, 2007, s.278-279). Kasım 1999’da ise bu kez Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit Moskova’ya ziyarette bulundu. Ecevit’in, Moskova ziyareti sırasında, Çeçen meselesini Rusya’nın iç meselesi olarak tanımlaması ve buna karşılık dönemin Rusya başbakanı Putin’in, Türkiye’ye yönelik hiçbir terör eyleminin desteklenmediği ve desteklenmeyeceğini ifade etmesi, o dönemde ikili ilişkilerdeki olumlu gidişatın bir diğer göstergesiydi (Özbay, 2011, s.49).

Putin Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri Siyasi İlişkiler

Putin döneminde Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler, 90’lı yıllara kıyasla, daha olumlu bir seyir izledi. 2 Haziran 2000’de SSCB ile Türkiye’nin diplomatik ilişkilerinin 80. yılı kutlanırken, 6 Eylül 2000’de New York’taki ‘Milenium’ zirvesinde Putin ve Ahmet Necdet Sezer bir araya geldi. Ekim 2000’de Rusya Başbakanı Kasyanov’un Ankara’ya yaptığı resmi ziyarette, iki ülkenin birbirine rakip değil ortak olduklarını açıklaması önemli bir gelişmeydi (Özbay, 2011, s. 50). Bir diğer önemli gelişme, 2001 yılında Rusya Dışişleri Bakanı İgor İvanov’un Türkiye’ye yaptığı ziyaretti. İki ülke, bu ziyarette varılan mutabakat neticesinde, 16 Kasım 2001’de New York’ta ‘Avrasya İşbirliği Eylem Planı’nı imzaladı. Bu planda, iki ülkenin Avrasya’daki işbirliğinin, bölgedeki anlaşmazlıklara barışçıl ve kalıcı bir siyasi çözüm olacağına yönelik inanç ve ayrıca Türkiye-Rusya ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi isteği dile getirildi (Mikail, 2007, s.40). Adalet ve Kalkınma Partisi’nin programında, Orta Asya ve Kafkasya’da rekabete değil, işbirliğine dayalı bir siyasetin sürdürülmesi şeklindeki yaklaşımı da iki ülke arasındaki yakınlaşmanın devam edeceğinin bir işaretiydi (Özbay, 2011, s. 39).

2000’li yılların önemli gelişmelerinden biri de, 2004 yılında Putin’in yaptığı Türkiye ziyaretiydi. Putin’in bu ziyareti öncesinde ilginç bir gelişme yaşandı. Türkiye’de yaşayan dokuz Çeçen, El-Kaide ile bağlantılı oldukları gerekçesiyle tutuklandı (“Putin Dönemi Türk-Rus İlişkileri”, 2016). Bu olay, Türkiye’nin Rusya’yla ilişkileri yumuşatmak için attığı bir adım olarak yorumlanmıştır. Bu ziyaretin önemli sonuçlarından biri, “Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon” metninin imzalanması oldu. Metinde, iki ülkenin dostluk ve komşuluk geleneği ile 500 yıldan fazla bir geçmişe sahip devlet ilişkilerine dikkat çekildi. Ziyaret sırasında bu metin dışında, ekonomik ve askeri-savunma alanlarında 6 ayrı anlaşma daha imzalandı (Çelikipala, 2007, s.283). Putin’in bu ilk Türkiye ziyaretinin ardından, Ocak 2005’te bu kez Başbakan Erdoğan, beraberinde 600 iş adamıyla birlikte Rusya’ya gitti. Annan Planı’nın oylandığı ve referandumda Rum kesiminin ‘hayır’ dediği dönemde, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nden yana tavır alan Putin, bu ziyaretlerle birlikte söylemini de değiştirdi, Annan Planı’nı destekledikleri ve KKTC’ye yönelik ekonomik tecridin adil olmadığı açıklamasında bulundu (“Putin Dönemi

Türk-Rus İlişkileri”, 2016). Bununla birlikte aynı yıl Rusya Parlamentosu’nun alt kanadı Duma’nın sözde soykırımını kabul eden bir karar alması, Türk tarafında rahatsızlık yarattı. Türkiye Dışişleri Bakanlığı yaptığı basın açıklamasında Rusya’nın bu kararını kınadı (Özbay, 2011, s.61).

2008 yılının dikkat çekici gelişmesi Gürcistan savaşı oldu. Gürcistan, tek taraflı bağımsızlığını ilan eden Güney Osetya’ya askeri bir operasyon düzenledi. Güney Osetya’nın bağımsızlığını destekleyen Rusya da çok geçmeden bu savaşa dahil oldu. Türkiye bu olaylar sırasında tarafsızlığını korumayı tercih etti. Nitekim Gürcistan’ın bir notayla bildirdiği askeri yardım talebi karşılık bulmadı. Türkiye sadece Putin’in emriyle Gürcistan’ın elektriği kesildiğinde Gürcistan’ın elektrik talebini karşılamak ve Türk Kızılay’ı vasıtasıyla bölgeye insani yardım göndermekle yetindi (“Putin Dönemi Türk-Rus İlişkileri”, 2016).

2009 yılının önemli gelişmesi ise, Rusya ve Türkiye arasında imzalanan ortak deklarasyondur. Burada, Türkiye ve Rusya arasında gerçekleştirilecek olan işbirliğinin sadece iki ülke çıkarlarına değil, Avrasya’daki barış, güvenlik, istikrar ve kalkınmaya da katkı sağlayacağı ifade edildi (Svistunova, 2016, s.88). İki ülke arasında gerek ekonomik gerekse siyasi alanda olumlu gelişmelerin yaşandığı bir dönemde, Kırım’da meydana gelen olaylar iki ülke ilişkilerini olumsuz etkiledi. Kırım’ın, 16 Mart 2014 tarihinde gerçekleştirilen “referandum” ile Rusya’ya bağlanması Türkiye’yi endişelendirdi (“Kırım Krizi ve Türkiye”, 2014). Referandum sonrasında açıklama yapan Erdoğan, Türkiye’nin, Ukrayna’nın toprak bütünlüğü konusunda Batı ülkeleriyle aynı görüşü paylaştığını ve Türkiye’nin Kırım Tatarlarının yanında olacağını, onlara herhangi bir zararın gelmemesi için her türlü girişimde bulunulacağını açıkladı (“Erdoğan’dan İzmir’de Sürpriz Görüşme”, 2014).

İkili ilişkilerde gerilime yol açan son dönemin en önemli olayı ise, Suriye’de bir Rus uçağının Türk tarafından açılan ateşle düşürülmesi hadisesiydi. Olaylar, Rusya’nın 30 Eylül 2015’te Suriye’ye yönelik hava operasyonları ve Rus uçaklarının birkaç kez Türkiye hava sahasını ihlâl etmesiyle başladı. Türk hava sahasının ilk ihlali, 3 Ekim 2015’te gerçekleşti. Bu olay sonrasında Türkiye Rusya’yı sert şekilde ikaz etti Ancak benzer bir hadise sonrasında da yaşandı (Erşen, 2016, s.157). Hava sahası ihlallerinde ikili ilişkileri kopma noktasına getirecek olay, 24 Kasım 2015’te bir Rus uçağının Türk tarafından açılan ateşle düşürülmesi hadisesiydi. Bu olay sonrasında Rusya-Türkiye ilişkileri bir anda gerginleşti. Rusya, kendi pilotlarının herhangi bir hava sahası ihlalinde bulunmadığını ifade ederek Türkiye’den özür ve tazminat talebinde bulundu. O dönemde Türkiye’nin buna cevabı, kendi güvenliğini korumak amacıyla böyle bir eylemin gerçekleştirildiği ve bu nedenle özür dilemeyeceği şeklindeydi (Erşen, 2016, s.158).

Uçak krizinin ardından Aralık 2015’te meydana gelen Ege Denizi’nde bir Rus savaş gemisinin bir Türk balıkçı teknesine ateş açması hadisesi, Rusya tarafının provokatif bir eylemiydi (“Rus Savaş Gemisi Ege’de Türk Balıkçı Teknesine Ateş Açtı”, 2015). Bir diğer olay, ‘Caesar Kunikov’ adlı Rus savaş gemisinin Boğaz’dan geçişi sırasında, bir Rus askerin omuzunda füze ile görüntülenmesiydi (“Rusya’ya Boğaz’dan Füzeli Geçiş Uyarısı”, 2015). Haziran 2016’da Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Moskova’dan özür dilemesi sonrasında ilişkiler yeniden yumuşamaya başladı. 15 Temmuz darbe girişiminin ertesi gününde Rusya Devlet Başkanı Putin’in, Erdoğan’ı telefonla arayarak destek mesajı vermesi bu pozitif gidişatı pekiştiren bir adım oldu. Nitekim iki devlet liderinin 9 Ağustos 2016 tarihinde St. Petersburg’ta bir araya gelmesi ilişkilerin yeniden yoluna girdiğinin bir işaretiydi (Svistunova, 2016, s.90). Öyle ki, Rus Büyükelçi Karlov’un öldürülmesi olayı bile iki ülke ilişkilerindeki olumlu gidişatı etkilemedi. Erdoğan ve Putin, bu hadiseyi iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimini önlemeye yönelik bir provokasyon olarak nitelendirdiler (“Peskov: Rossiya i Turtsiya Proyavili Politicheskiy Volyu dlya Sohraneniya Otnoşeniya”, 2016). Bundan sonraki süreçte Türk-Rus ilişkileri hızla yoluna girdi. En son Putin’in yaptığı açıklama bunu teyit eder nitelikteydi. Soçi’deki Devlet Başkanlığı Rezidansı’nda Erdoğan’la yapacağı görüşme öncesinde basın açıklaması yapan Putin, Rusya-Türkiye ilişkilerinin özel bir statü kazandığını ve tamamen onarıldığını ifade etti (“Son Dakika... Putin: İlişkiler Tamamen Onarıldı”, 2017).

Ekonomik İlişkiler

Putin dönemi, siyasi yakınlaşmaya paralel olarak, ekonomik ilişkilerin de ivme kazandığı bir dönem oldu. Nitekim 2000 yılında iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 4.5 milyar dolar gibi rekor bir seviyeye ulaştı (Büyükkakıncı, 2004, s. 29). Özellikle 2005 yılı ekonomik ilişkiler açısından verimli bir yıl oldu. Ocak 2005’te Başbakan Erdoğan, 600 iş adamıyla birlikte Rusya’ya ziyaret gerçekleştirdi. Rusya’daki görüşmelerde Erdoğan ve Putin, 2007 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacminin 25 milyar dolara çıkabileceğini belirttiler (“Putin Dönemi Türk-Rus İlişkileri”, 2016). 2005 yılının bir başka önemli gelişmesi, Mavi Akım projesinin hayata geçirilmesiydi.

Bu projenin önemli yönlerinden biri, Türkiye’yi enerji alanında Rusya’nın en büyük ortaklarından biri haline getirmesiydi. Bu projenin bir diğer yönü de Rusya’nın Türkiye’ye yaptığı en büyük yatırım olmasıydı (Özbay, 2011, s. 41). Rusya, aynı dönemde Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden Batı’ya taşınmasını öngören Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattına ise karşı çıktı. Rusya bu projeye karşı alternatif bir güzergâhta önerdi. Buna göre, Karadeniz kıyısındaki Novorossisk limanından yüklenecek gemilerin Türk boğazlarından geçerek Batı’ya taşınması öngörülmüyordu. Ancak Rusya’nın bu çabaları sonuçsuz kaldı ve BTC hattı 2005 yılında açıldı (Yılmaz, 2010, s.31).

2000’li yıllarda ekonomi alanında yaşanan bir başka önemli gelişme, Rusya tarafından Türk ürünlerine getirilen yasaklardı. Önce 2006 ve 2008 yıllarında domates başta olmak üzere çeşitli tarım ürünlerine, içlerinde ilaç kalıntısı bulunduğu gerekçesiyle yasak uygulandı (Özbay, 2011, s. 59). Bu gelişmelerin aksine 2010 yılı ekonomik işbirliği bağlamında önemli gelişmelere sahne oldu. 13 Ocak 2010’da Moskova’daki Putin ve Erdoğan görüşmesinde Akkuyu nükleer santralının kurulması için anlaşmaya varıldı(Topsakal, 2016, s.49). Rusya’nın yapımını ve ortaklığını üstlendiği, 2022’de tamamlanması öngörülen bu santralin, 4800 megavatlık bir üretim gerçekleştirilmesi öngörülmektedir (Çopuroğlu ve Karpuzcu, 2017, s.472).2010 yılının bir başka ekonomik gelişmesi, 24 Şubat 2010 tarihinde Rusya ve Türkiye arasında enerji, ağır sanayi, tekstil ve tarım sektörlerinde stratejik ortaklık görüşmelerinin gerçekleştirilmesiydi (Topsakal, 2016, s.49).Aynı yıl, Rusya Devlet Başkanı Medvedev’in 12 Mayıs’ta Ankara’ya gerçekleştirdiği ziyarette, iki ülke arasında vizelerin karşılıklı olarak kaldırılması yönünde bir anlaşmaya varıldı (Özbay, 2011, s. 41). Haziran ayında ise, Mersin Akkuyu’da yapılması planlanan nükleer santralin inşa ve işletim hakkının Rusya’ya verilmesi kararlaştırıldı. Varılan mutabakata göre, Rusya daha sonradan, çoğunluk hisseyi elinde bulundurmamak kaydıyla, ortak alabilecekti (Özbay, 2011, s.42). Ekonomik alandaki diğer önemli girişimler, Türkiye’de 2011’den itibaren Rus arama motoru Yandex’in faaliyet göstermeye başlaması ve 2012’de Türkiye menşeli Denizbank’ın Rus Sberbank tarafından satın alınmasıydı (İsmayıl, 2016, s.11).

Daha önce de belirtildiği gibi, 2014 yılında Kırım konusunda yaşanan gerginlik de, ekonomik alandaki işbirliğinin önüne geçemedi. Putin, on bakan, iş adamları ve Gazprom yetkilileriyle birlikte Aralık 2014’te Türkiye’ye yaptığı ziyaret sırasında, ikili ticari ilişkilerin, siyasi alanlardaki anlaşmazlıklardan çok daha önemli olduğunu vurguladı. Putin ayrıca, Avrupa ülkelerine Karadeniz üzerinden Rus doğalgazını taşıması planlanan ancak hiç başlanamayan Güney Akım’ın iptal edileceğini, bunun yerine Trakya üzerinden Yunanistan’a giderek gazı Avrupa’ya taşıyacak olan yeni bir ‘Türk Akımı’ projesi üzerinde çalışıldığını açıkladı (“Putin Dönemi Türk-Rus İlişkileri”, 2016).

Rusya ve Türkiye ilişkilerinde, ekonomik sahaya da sirayet edecek olan önemli bir kırılma noktası, 2015 yılında yaşanan Suriye krizi oldu.Rusya’nın uçak krizine tepkisi yaşanan bu olaylarla sınırlı kalmadı ve Türkiye’ye yönelik ağır yaptırımlar uygulamaya konuldu. Bunlardan biri, Rusya’ya vizesiz seyahatin 1 Ocak 2016’dan itibaren kaldırılmasıydı. Gelişmelerin ardından Rusya uluslararası kurallara aykırı olarak Türkiye’den gelen yolcu uçaklarının uçuş ekiplerine de vize zorunluluğu getirdi (“Rusyada Uçuş Ekiplerine Vize Krizi”, 2016). Rusya’daki turizm şirketleri ve tur operatörleri, Türkiye’ye tur satışlarını durdurdu (İsmayıl, 2016, s.11).Uçak krizi üzerine uygulanan bir diğer yaptırım, Türkiye’den ithal edilen sebze ve meyvelere getirilen yasaktı. Rus tarafı buna gerekçe olarak, ürünlerde zararlı böcek tespit edilmesini gösterdi (“Rusya, Türkiye’den Sebze-Meyve İthalatını Tamamen Yasaklıyor”, 2015). Uçak krizinin ardından uygulanan bu ekonomik yaptırımlar sonucunda Rusya’nın Türkiye’den ithalatı önceki senenin aynı dönemindeki ithalatın yarısından daha az bir seviyeye geriledi (Ulçenko, 2016, s.134). Krizin en çok etkilediği ekonomik sektörlerden biri, turizmdi. Nitekim uçak krizinden sonra uygulanan yaptırımlarla birlikte Türkiye’yi ziyaret eden Rus turist sayısında büyük bir düşüş yaşandı. 2014’te 4,5 milyon, 2015’de 3,5 milyon civarında seyreden Rus turist sayısı, Rusya’nın yaptırımlarının ardından 2016’nın ilk altı ayında bir önceki seneye göre %87 oranında geriledi (Erşen, 2016, s.161).

Uçak krizinin yarattığı gerilim sadece Türk ekonomisine değil Rus ekonomisine de olumsuz yansıdı. Bu bakımdan Türk tarafından gelen özrün ardından gerçekleşen 9 Ağustos 2016’daki St. Petersburg zirvesinde öne çıkan konuların ekonomik meseleler olması şaşırtıcı değildi. Bu görüşmede Türkiye, Akkuyu nükleer santraline stratejik yatırım statüsü vereceğini açıkladı, Türk Akımı projesininin 2019’da başlaması için gerekli adımların atılması kararlaştırıldıve iki ülke arasındaki ticaret hacmi hedefi yeniden 100 milyar dolar olarak ifade edildi (Erşen, 2016, s.162).

Yumuşayan ilişkilerin ardından Rus tarafının attığı ilk adımlardan biri, Türk ürünlerinin ithalatına yöne-

lik yasağın kaldırılması oldu. Rus hükümeti, Erdoğan'ın 10 Mart 2017'de Putin'le Moskova'da gerçekleştirdiği görüşme öncesinde Türkiye'den soğan, karnabahar, brokoli ve karanfil alımına yönelik yasağı kaldırdı ve Türkiye'den tuz alımına da yeniden izin verildi(“Rusya Bu Ürünlerin Yasağını Kaldırdı”, 2017). İlişkilerin yeniden yoluna girmesi sonrasında Türk Akımı projesi de yeniden gündeme geldi (Ulçenko, 2016, s.136).

İkili ilişkilerde yaşanan iyileşmenin en olumlu yansıdığı sektörlerden biri, turizmdi. Putin, geçmişte birçok Rus gibi kendisinin de Türkiye'de tatil yaptığını ve çok iyi izlenimler edindiğini ifade etti (“Putin: Türkiye'de Ben de Tatil Yaptım”, 2017). Mart ayında Moskova'da düzenlenen Uluslararası Turizm Fuarı'nı (MITT) ziyaret eden Hüseyin Yayman da bu açıklamaya atıfta bulundu ve bu sözlerin çok önemli olduğunu söyledi. Yayman ayrıca 2017 yılından çok ümitli olduklarını, ilk tatil rezervasyonlarının çok olumlu gittiğini, hatta mevcut talebin 2014 yılı rakamlarının da üzerinde olduğunu açıkladı (“Turizmde Hedef 5 Milyon Rus Turist”, 2017). Antalya'ya 2017'nin ilk 11 ayında 3 milyon 695 bin Rus turist geldi. Bu rakamlar 2014-2015 yıllarının aynı dönemlerini geçti. (“Antalya Rus Rekorunu Kırdı”, Milliyet, 2 Aralık 2017) Türk-Rus turizm ilişkilerinde son günlerde yaşanan bir başka olumlu gelişme, Rusya'nın Karadeniz'de Soçi-İstanbul parkurunda kruvaziyer turlarının başlatılması için iki ülke tarafından çalışma yapılması yönünde öneride bulunmasıydı. Buna göre, Karadeniz kıyılarını dolaşacak olan turun Soçi'de başlayıp İstanbul'da sonlanması öngörülmekte (“Türkiye ile Rusya Arasındaki Turizmi Canlandıracak Yeni Teklif”, 2017).

Askeri İlişkiler

Türk-Rus askeri ilişkilerinin seyri, iki ülkenin siyasi alandaki tutumları ile yakından bağlantılı olduğundan, askeri alandaki işbirliğinin boyutu dönemden döneme farklılık göstermiştir. Putin döneminin ilk yıllarında Türkiye ve Rusya arasındaki askeri ilişkilerin olumlu bir seyir izlediği görülmektedir. Ancak buna rağmen 2003 yılı Türkiye-Rusya askeri-teknik malzeme ve silah ticaretinin hacmi sadece 186,5 milyon dolardı. İki ülke arasındaki askeri alandaki ticaret hacmi meselesi, Putin'in 2004 yılının Aralık ayında gerçekleşen Türkiye ziyaretinde gündeme geldi. Putin bu ziyaretinde, Türkiye'deki savunma sanayii ihalelerine eşit katılımcılar olarak katılmak istedikleri ve bu alanda rekabet gücü olan yüksek kaliteli ürünler sunabilecekleri açıklamasında bulundu. Dönemin Başbakanı Erdoğan'ın bu çağrıya cevabı, 2004 yılının Mayıs ayında iptal edilen savunma sanayii ihalelerinin tekrar açılacağı ve bu ihalelere Rus firmalarının katılabileceği şeklinde oldu (“Askeri Amaçlı Helikopter Alımı İhalesi Ve Türkiye-Rusya”, 2005). Putin'in Aralık 2004'teki ziyaretinin en önemli hususlarından biri, “Türkiye-Rusya Arasında Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon”un imzalanmasıydı. Burada özetle, her iki ülkenin de Avrasya ülkesi olduğu ifade edildi ve bölgede barış, istikrar ve refahın sağlanmasında Türkiye ve Rusya'nın rolüne vurgu yapıldı (“Portre: Putin'in Türkiye Ziyareti”, 2004).

Askeri ilişkilerin geliştirilmesine yönelik adımlar sonraki yıllarda da atılmaya devam etti. 2008 yılında Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı Sergey Kislyak'ın başkanlığındaki heyet, Ankara'da görüşmelerde bulundu. Yapılan bu görüşmelerde; Avrupa Klasik Silahlı Kuvvetler Anlaşması ile ilgili gelişmeler, Rusya-NATO ilişkileri ve Karadeniz Havzası'nın güvenliği gibi konular ele alındı (“Rus Dışişleri Bakan Yardımcısı Kislyak Ankara'da Askeri ve Siyasi Temaslarda Bulundu”, 2008). Aynı yılın Haziran ayında ise, Rusya Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Sergeyevich Visotski, Türkiye'nin Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Metin Ataç'ın resmi konuğu olarak Türkiye'ye ziyarette bulundu. Bu, Visotski'nin görevine başladıktan sonra yaptığı ilk ziyaretti. Ataç bu ziyaret konusunda, bölge ve dünya barışı için faydalı görüşmeler yapacakları açıklamasında bulundu (“Rusya Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Visotskiy Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nda”, 2008). 18-19 Kasım 2008 tarihlerinde ise, Rusya Federasyonu Savunma Bakanı Anatoliy Serdyukov Ankara'ya geldi. Serdyukov'un, Millî Savunma Bakanı Vecdi Gönül ile yaptığı görüşmede; terörle mücadele, Karadeniz'de Rusya ile Türkiye arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi, Avrupa güvenliğinde işbirliği ve askeri-teknik alanda ortak çalışmalar gibi konular ele alındı (Çulha, 2016, s.294). Ancak Türkiye ve Rus askeri ilişkilerindeki bu olumlu seyir, Suriye'deki gelişmeler nedeniyle bozulmaya başladı.

Rusya Federasyonu Hava Kuvvetleri Komutan Yardımcısı Tümgeneral Dronov başkanlığındaki bir askeri heyet, 15 Ekim 2015'te Suriye'deki olayları görüşmek üzere Türkiye'ye geldi. Türkiye Genelkurmay Başkanlığı'ndan yapılan yazılı açıklamada, heyetin, 3-4 Ekim 2015 tarihlerinde meydana gelen Türk hava sahası ihlallerinin nedenlerinin açıklığa kavuşturulması ve bunların bir daha tekrarlanmaması için gerekli tedbirlerin alınması amacıyla Genelkurmay Başkanlığı'nı ziyaret ettiği ifade edildi (“Rus General Genelkurmay'da”, 2015). Türk-

Rus ilişkilerini kopma noktasına getiren olay, tam da bu mesele oldu. 24 Kasım 2015 tarihinde Rus uçağının düşürülmesi olayı, iki ülkeyi karşı karşıya getirdi. Krizin ardından Rusya, bölgedeki füze savunma sistemlerini kuvvetlendirme çalışmaları başlattı ve Rus askeri kuvvetleri ile Türk Silahlı Kuvvetleri arasındaki tüm ilişkiler askıya alındı (Çopuroğlu ve Karpuzcu, 2017, s.478). Yaşananlar bunlarla da sınırlı kalmadı ve Rusya, Türkiye’ye yönelik çeşitli provokatif eylemlerde bulundu. Suriye’deki askeri üslerin yanı sıra Akdeniz, Ege ya da Karadeniz’de bulunan kuvvetler vasıtasıyla Türk askeri ve sivil gemilerine yönelik tahrik edici birtakım eylemler gerçekleştirildi (Demir, 2016, s.146).

Bununla birlikte, Erdoğan’ın Rus uçağının düşürülmesi nedeniyle dilediği özrün ardından ilişkiler yeniden yumuşadı. Siyasi alandaki bu yakınlaşma, beklendiği üzere ekonomik ve askeri alandaki işbirliğine de yansıdı. 9 Ağustos 2016 tarihinde St. Petersburg’taki Putin-Erdoğan görüşmesinde, bir Türk-Rus ortak yatırım fonu kurulması ve iki ülkenin savunma sanayii konusunda yakın işbirliği yapması kararı alındı. Görüşmeden iki gün sonra -11 Ağustos 2016’da- Suriye konusunda siyasi-askeri işbirliğini güçlendirmeyi hedefleyen ve Türk ve Rus istihbarat, dışişleri ve genelkurmay yetkililerini bir araya getiren oluşumun ilk toplantısı yapıldı. Askeri işbirliği konusunda bir başka mühim gelişme, 16 Eylül 2016’da Rusya Genelkurmay Başkanı Gerasimov’un Ankara ziyaretiydi. Bu ziyaretin önemi, iki ülke arasında doğrudan bir askeri iletişim hattı kurulması kararının alınmasıydı (Erşen, 2016, s.163, 164).

İki ülke arasında güçlenmekte olan askeri işbirliğinin en önemli neticelerinden biri, Rusya’nın, Türkiye’nin Suriye’deki IŞİD ve PYD/YPG hedeflerine karşı başlattığı Fırat Kalkanı’na ikna edilmesiydi (Erşen, 2016, s.164). Suriye meselesinde Türkiye ve Rusya arasında sağlanan işbirliğinin bir diğer neticesi de, 20 Aralık 2016 tarihli deklarasyon oldu. İran, Rusya ve Türkiye Dışişleri bakanlarının imzaladığı deklarasyonda, Suriye krizinin sonlandırılması için ne gibi adımlar atılması gerektiği açıklandı. Burada her üç ülke de Suriye Arap Cumhuriyeti’nin egemenliğini, bağımsızlığını, birliğini ve toprak bütünlüğünü desteklediklerini açıkladı. Deklarasyonda ayrıca Suriye krizinin askeri bir çözümünün olmadığını ifade edildi ve bu noktada BM’in rolüne vurgu yapıldı (“Türkiye, Rusya ve İran’ın Suriye Bildirisinin Tam Metni”, 2016).

Uçak krizinin yarattığı gerilimin aşılmasından sonra hızla gelişen askeri işbirliğinin en açık göstergesi, Rus lider Putin ile Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Mart ayındaki Moskova görüşmesinin ardından, Putin’in yaptığı, Türkiye ve Rusya arasındaki askeri ilişkilerde güvenin arttığı şeklindeki açıklama oldu. Putin yaptığı açıklamada, Türk-Rus askeri ilişkileri ile ilgili olarak şu sözleri sarf etti:

Rusya ve Türkiye, son zamanlarda Suriye dahil olmak üzere dünyadaki krizleri çözmek için aktif bir biçimde çalışıyor. Rusya ve Türkiye, savunma kurumları ve istihbarat teşkilatları düzeyinde iyi ve etkili ilişkiler kurdu. Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkiler hızlı bir tempo ile onarılıyor, Moskova böyle olduğu için mutlu. İlişkilerimizin hak ettiği seviyeye yükselmesi için aktif bir biçimde çalışıyoruz. Rusya ve Türkiye askerleri arasında böyle yakın bir işbirliği kurulacağını kimse beklemiyordu (“Putin: Rusya-Türkiye Askeri İlişkilerinde Güven 'Sürpriz' Şekilde Artıyor”, 2017).

Nisan ayında iki ülkenin ortak askeri tatbikat gerçekleştirilmesi, askeri ilişkilerin geldiği nokta açısından kayda değer bir gelişmeydi. Rus Karadeniz Donanması Sözcüsü Kaptan Vyacheslav Truhaçev, tatbikatın ortak manevralar, irtibat hattının kurulması, saldırılara karşı önleme, suda boğulma tehlikesi sırasında insanların kurtarılması gibi çalışmalar hususunda gerçekleştirildiğini açıkladı (“Rusya ve Türkiye’den Karadeniz’de Ortak Tatbikat”, 2017). Türk-Rus askeri ilişkilerinde en son gelişmelerden bir diğeri, Rus silah şirketi Rosoboronexport ile Türk partnerlerinin ortak silah yapımı projelerini görüşmeye başlamasıydı. Şirketin genel müdürü Aleksandr Miheyev yaptığı açıklamada, Türkiye’nin, Rosoboronexport’un değer verdiği ortaklar arasında olduğunu ve askeri/teknik işbirliği alanında her iki ülkenin karşılıklı çıkarlarına hizmet eden projeler konusunda temaslarını sürdürdüklerini ifade etti (“Ruslarla Ortak Silah Projesi!”, 2017). Askeri alanda işbirliği açısından kayda değer bir başka gelişme de Putin’in, St. Petersburg Uluslararası Ekonomik Forumu (SPIEF) kapsamında Konstantin Sarayı’ndaki basın toplantısında S-400 füzeleri ile ilgili açıklamasıydı. Putin, Türkiye ile S-400 füze savunma sistemi sevkiyatı ihtimalini görüştiklerini, buna hazır olduklarını, ancak bu füzelerin üretimi meselesinin Türk sanayisinin bu konudaki yeterliliğiyle ilgili bir mesele olduğunu ifade etti. Putin şöyle devam etti:

Bu, on yıllar alan bir iş. Zira hem teknoloji hem de kadrolar açısından büyük bir hazır-

lık gerektiriyor. Fakat prensipte imkânsız olan hiçbir şey yok. Bu yeni ve en etkili sistemlerin sevkiyatına hazırız. Cumhurbaşkanı Erdoğan bunu biliyor. Askerleri yetkililerimiz ve Türk askeri yetkililer de bunu biliyor. (“Putin: Rusya, Türkiye’ye S-400 Sevkiyatına Hazır”, 2017).

SONUÇ

İnişli-çıkışlı bir seyir izleyen Türk-Rus ilişkileri son dönemde birçok alanda iyileşme devresine girmiştir. Yaşanan uçak krizinden sonra ilişkiler hızla kötüleşmiş birçok alanda bitme noktasına gelmişti. Çabuk atlatılan bu krizden sonra siyasi ilişkiler yeniden kurulmuş ve en üst düzeyde görüşmeler yapılmıştır. Son dönemde Suriye meselesi başta olmak üzere birçok konudan görüşmeler yapmak üzere Cumhurbaşkanı Erdoğan, Dışişleri Bakanları ve diğer yetkililer sık sık bir araya gelmektedirler. Batı ve ABD ile sorunlar yaşayan Türkiye, Rusya ile iyi ilişkiler kurmaktadır. Özellikle Suriye konusunda atılan adımlar, askeri işbirliği, enerji alanındaki işbirliği, Akkuyu nükleer santralinin yapılması, turist sayısındaki artış gibi konularda çok önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bütün bunların yanında tarım ürünlerine konulan kısıtlama, vize meselesi, Rusya’da iş yapan şirketlerin sorunları vb. konularda henüz tam netice alınmamıştır. Çok boyutlu dış politikanın da bir gereği olarak Rusya ile iyi ilişkilerin kurulması Türkiye’nin menfaatindedir. Fakat Kırım ve Karabağ meselesinin kısa vadede çözülmesi mümkün görünmemektedir. Türkiye’nin bu konulardaki tavrı nettir. Rusya ile ilişkiler kurulurken gerçekçi ve uzun vadeli anlaşmalar yapılmalıdır. Çok yakın zamanda yaşananlar unutulmamalı, iki tarafın birbirini incitecek davranışlardan kaçınması gerekmektedir. Rusya ile ilişkilerin iyi olması bölgedeki barışa katkı sağlar ve problemlerin çözümünü kolaylaştırır.

KAYNAKÇA

- “Askeri Amaçlı Helikopter Alımı İhalesi Ve Türkiye-Rusya”, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/281/askeri_amacli_helikopter_alimi_ihalesi_ve_turkiye-rusya_ (Erişim Tarihi: 18.07.2017)
- Büyükakıncı, Erhan (2004). “Soğuk Savaştan Günümüze Türk-Rus İlişkileri”, *Türk Dış Politikası Analizi*, 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- “Boğazlara Rus Tepkisi”, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Montro%20Antlasmasi/> (Erişim Tarihi: 19.07.2017)
- Çelikpala, Mitat (2007). “1990’lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri”, *Avrasya Dosyası*, C. 13, S. 1, ss.267-298.
- Çopuroğlu, Özge ve Tevfik Karpuzcu (2017). “Krizlerin Yön Verdiği Türk-Rus İlişkilerine Uçak Krizine Kadar Analitik Bir Bakış: 2014-2016”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.22, S.2, ss.465-483.
- Çulha, Efe (2016). “Türk-Rus İlişkilerinin Kronolojisi (1991-2017)”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 2, ss.287-298.
- Demir, Ali Faik (2016). “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Suriye Krizinin Yansımaları ve Etkileri”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C: 3, S: 2, ss.139-151.
- Ercan, Muzaffer (2010). “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, S. 1: 27-42.
- “Erdoğan’dan İzmir’de Sürpriz Görüşme”, <http://www.finansgundem.com/haber/erdogandan-izmirde-surpriz-gorusme/409897> (Erişim Tarihi: 04.04.2017)
- Erşen, Emre (2016). “Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkilerinde Normalleşme Süreci”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C: 3, S:2, ss.153-171.
- İsmayıl, Toğrul (2016). “Türkiye-Rusya İlişkileri: Soğuk Kış’tan Sıcak Bahar’a Dönüşebilecek mi?”, *EkoAvrasya*, S.33: 6-13.
- “Kırım Krizi ve Türkiye”, <http://www.bilgesam.org/incele/598/kirim#.WONQkGdlPcc> (Erişim Tarihi: 04.04.2017)
- Mikail, Elnur Hasan (2007). *KGB Albaylığından Devlet Başkanlığına Putin Dönemi Rusya*. İstanbul: IQ Yayınları.
- “Moskova Kürt Kartıyla Oynamaz”, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/K%C3%BCrt%20Konferans%C4%B1/> (Erişim Tarihi: 04.07.2017)
- Özbay, Fatih (2011). “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010”, *Bilge Strateji*, C. 2, S. 4, ss. 35-77.
- “Peskov: Rossiya i Turtsiya Proyavili Politiçeskuyu Volyu dlya Sohraneniya Otnoşeniya”, <http://www.vesti.ru/doc.html?id=2835492&tid=109129> (Erişim Tarihi: 10.03.2017)
- “Portre: Putin’in Türkiye Ziyareti”, <http://www.radikal.com.tr/yorum/portre-putinin-turkiye-ziyareti-730827/> (Erişim Tarihi: 18.07.2017)
- “Putin: Rusya-Türkiye Askeri İlişkilerinde Güven 'Sürpriz' Şekilde Artıyor”, <http://www.businessht.com.tr/guncel/haber/1421415-putin-rusya-turkiye-askeri-iliskilerinde-guven-surpriz-sekilde-artiyor> (Erişim Tarihi: 14.07.2017)
- “Putin: Türkiye’de Ben de Tatil Yaptım”, <http://turkrus.com/354605-putin-turkiyede-ben-de-tatil-yaptim-xh.aspx> (Erişim Tarihi: 04.04.2017)
- “Putin Dönemi Türk-Rus İlişkileri”, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/putin-donemi-turk-rus-iliskileri> (Erişim Tarihi: 11.03.2017)

- “Putin: Rusya, Türkiye’ye S-400 Sevkiyatına Hazır”, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201706011028707287-rusya-putin-st-petersburg-ekonomi-forumu/>(Erişim Tarihi: 14.07.2017)
- “Putin Dönemi Türk-Rus İlişkileri”, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/putin-donemi-turk-rus-iliskileri> (Erişim Tarihi: 18.07.2017)
- “Rus Savaş Gemisi Ege’de Türk Balıkçı Teknesine Ateş Açtı”, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151213_rus_gemisi_ege (Erişim Tarihi: 11.03.2017)
- “Rus Dışişleri Bakan Yardımcısı Kislyak Ankara’da Askeri ve Siyasi Temaslarda Bulundu”, <https://www.haberler.com/rus-disisleri-bakan-yardimcisi-kislyak-ankara-da-haberi/> (Erişim Tarihi: 18.07.2017)
- “Rus General Genelkurmay’da”, <http://www.hurriyet.com.tr/rus-general-genelkurmayda-30321898> (Erişim Tarihi: 09.07.2017)
- “Ruslarla Ortak Silah Projesi!”, <http://www.gazetevatan.com/ruslarla-ortak-silah-projesi--1063654-gundem/> (Erişim Tarihi: 14.07.2017)
- “Rusya Bu Ürünlerin Yasağını Kaldırdı”, http://www.cnnturk.com/ekonomi/dunya/rusya-bu-urunlerin-yasagini-kaldirdi?utm_content=buffer9d7c&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer (Erişim Tarihi: 11.03.2017)
- “Rusya Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Visotskiy Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’nda”, <https://www.haberler.com/rusya-deniz-kuvvetleri-komutanı-oramiral-visotskiy-haberi/> (Erişim Tarihi: 17.07.2017)
- “Rusya, Türkiye’den Sebze-Meyve İthalatını Tamamen Yasaklıyor”, <http://t24.com.tr/haber/rusya-turkiyeden-sebze-meyve-ithalatini-tamamen-yasakliyor,340213> (Erişim Tarihi: 06.04.2017)
- “Rusya ve Türkiye’den Karadeniz’de Ortak Tatbikat”, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201704051027945786-rusya-turkiye-novorossiysk-gemi-karedeniz/> (Erişim Tarihi: 18.03.2017)
- “Rusya’da Uçuş Ekiplerine Vize Krizi”, <http://www.hurriyet.com.tr/rusyada-ucus-ekiplerine-vize-krizi-40035870> (Erişim Tarihi: 11.03.2017)
- “Rusya’ya Boğaz’dan Füzeli Geçiş Uyarısı”, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151207_rus_buyukelci (Erişim Tarihi: 11.03.2017)
- “Son Dakika... Putin: İlişkiler Tamamen Onarıldı”, <http://www.hurriyet.com.tr/rus-basinindan-putin-erdogan-gorusmesi-onesi-yorum-kolay-gecmeyecek-40445717> (Erişim Tarihi: 11.03.2017)
- Svistunova, İrina (2016), “1991-2016 Yıllarında Rus-Türk Siyasi İlişkileri”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 2, ss.75-91.
- Topsakal, İlyas (2016). “Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 2, ss.33-53.
- “Turizmde Hedef 5 Milyon Rus Turist”,<http://basin.kulturturizm.gov.tr/TR,176565/turizmde-hedef-5-milyon-rus-turist.html> (Erişim Tarihi: 04.04.2017)
- “Türkiye ile Rusya Arasındaki Turizmi Canlandıracak Yeni Teklif”, <http://www.cnnturk.com/seyahat/turkiye-ile-rusya-arasindaki-turizmi-canlandiracak-yeni-teklif> (Erişim Tarihi: 04.04.2017)
- “Türkiye, Rusya ve İran’ın Suriye Bildirisinin Tam Metni”, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1339301-turkiye-rusya-ve-iranin-suriye-bildirisinin-tam-metni> (Erişim Tarihi: 14.07.2017)
- Ulçenko, Natalya (2016), “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya-Türkiye Ticari ve İktisadi İlişkileri”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S.2, ss.121-138.
- Yılmaz, Muzaffer Ercan (2010), “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri”, *Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF Akademik Fener Dergisi*, S. 13, ss.27-41.

RUSYA-BATI REKABETİNİN TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNE ETKİSİ: TTIP ÖRNEĞİ

Onur OKYAR*

Özet

Günümüzde uluslararası çok taraflı ticaret an(t)laşmalarından ziyade ikili ya da bölgesel ticaret an(t)laşmalarının imzalanmaya başlamasının en önemli sebebi, Kantçı bir bakış açısıyla, uluslararası bağımlılıkların artırılmak istenerek güvenlik ve uluslararası dengenin sağlanması ihtiyacıdır. Bu bağlamda *Trans Pasifik Ortaklığı* (TPP) taraf olan ülkeler (ABD, Japonya, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Meksika, Şili, Singapur, Brunei, Vietnam, Peru ve Malezya) küresel gayri safi hâsılanın yüzde 40’ını, uluslararası ticaretin yüzde 30’unu oluşturmaktadırlar. ABD içinse, resmi olarak, bu ortaklığın sebebi Çin’in uluslararası sistemdeki artan ekonomik gücüdür.

Bununla birlikte Dünya Ticaret Örgütü’nün Doha görüşmelerinde yaşanan tıkanıklığın (ülkeler arası ticaretin liberalleşmesi ve kalkınmakta olan ülkelerin desteklenmesi ütopyasının hayata geçememesi) ABD ve AB gibi dünyanın en büyük iki ekonomisi arasında çözülmesi mantığı üzerine şekillenmiş olan ve uluslararası ticareti dünya çapında belirleyecek *Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı* (TTPI) antlaşması önümüzdeki yıllarda (muhtemelen 2020) imzalanacaktır. İmzalandığı andan itibaren Rusya, Kanada, Japonya, Güney Kore, Çin ve Meksika gibi ülkelerin yanında AB üyesi olmayan Türkiye, İsviçre, Norveç gibi kendileri için AB veya ABD’nin en önemli ekonomik partner olduğu ülkeler doğrudan ve negatif etkileneceklerdir.

TTIP’nin, kozmopolitanizmin önünü açabilecek pratiklere imkân tanınması gibi fayda ihtimallerine karşın (dünyada serbest dolaşımın başlaması, yüksek verimli ticaret merkezlerinin oluşması vb.) lobicilik ve çok uluslu şirketlerin gücünün daha da artması ve daha önemlisi –Rousseau’dan hareketle– uluslararası rekabetin çatışma doğurma ihtimaline binaen, uluslararası güvenliğe zarar vereceği düşünülmektedir. Özellikle bu antlaşma ile ekonomik NATO’nun oluşturulacağı eleştirisi dikkate alınmalıdır.

Konunun ülkemize bakan yanı ise iç açıcı değildir. Yapılan araştırmalara göre TTIP ile Türk ekonomisinde 20 milyar dolarlık kayıp yaşanacak ve 100 bine yakın kişi işsiz kalacaktır. Meselenin küresel boyuttaki en önemli (karşı) aktörü olan Rusya ve Çin’in en azından iki antlaşmadan birine dâhil edilmesi uluslararası güvenliği olumlu etkileyecek önemli bir hamle olacaktır.

Bu çalışmanın amacı; uluslararası ticaretin günümüzün en önemli çatışma çıkarıcı ya da önleyen fenomeni olmasından hareketle, Rusya’nın antlaşmadan etkilenme kapasitesini ve Rusya’yı öteleyen TTIP’nin uluslararası güvenliğe etkilerini incelemek, elde edilen bulguların –başta Rusya ile olmak üzere– Türkiye dış politikasına etkilerini tartışmak ve çözüm önerileri ortaya koymaktır. Çalışmanın hipotezi, ekonomik olarak daraltılan/tehdit edilen Rusya’nın uluslararası ilişkilerde güvenlik merkezli politikaları önceleyeceği, ekonomik NATO’ya karşı ekonomik Varşova Paktı’nın kurulması/güçlendirilerek uluslararası sistemin daha da kutuplaşacağı ve böylece Soğuk Savaş’ın başlayacağı/şiddetleneceği, Türkiye’nin ise iki kutuptan birisine daha çok yaklaşmak zorunda kalacağı önermeleri üzerine bina edilecektir. Çalışmada, içerik ve vaka analizi araştırma yöntemleri ikincil veriler üzerinde uygulanacak; çalışmanın sonuç bölümüne kadar tümevarım, sonuç bölümünde ise tüm dengelim akıl yürütme yöntemi kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Türkiye, TTPI, Uluslararası Bağımlılık, Uluslararası Güvenlik.

* Bu çalışmada; 20-22 Nisan 2016 tarihinde İstanbul’da TASAM tarafından düzenlenen “7. Uluslararası Türk - Asya Kongresi: Trans Pasifik Ortaklığı, Asya ve Türkiye” başlıklı uluslararası kongrede yazar tarafından sunulan bildiriye kullanılan paradigma çerçevesinde ilgili konu tartışılmıştır.

* Yrd. Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi. Mail: onurokyar@hotmail.com.

Giriş

Ülkeler arası ticari aktörlerden birisinin değişen ekonomik durumunun diğer ülkelerin de üretim ve yatırım faktörlerini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilme kapasitesi olarak tanımlanabilecek uluslararası bağımlılık, iki ülke arasında kazan-kazan ilkesine dayalı bir ilişki modelidir. Bu modelde önemli iki unsur *pazarlık gücü* ve *maliyettir*.⁴¹⁰ Dolayısıyla iki ülkeden birisi daha çok kazanacak ve bu fark ihtilafları artırsa da bundan kaynaklı maliyetler göz önüne alındığında çatışmanın uzlaşmadan daha maliyetli olacağı varsayımı sonucu uzlaşma sağlanacaktır.⁴¹¹ Meselenin en önemli noktası ise bağımlılığı yüksek olan devletin uluslararası ticari ilişkilerdeki politik kararlardan her zaman daha fazla (ve genellikle negatif) etkileneceğidir.

Günümüzde ise uluslararası çok taraflı ticaret antlaşmalarından ziyade ikili ya da bölgesel ticaret antlaşmalarının imzalanmaya başlamasının en önemli sebebi, uluslararası bağımlılıkların artırılmak istenerek uluslararası güvenlik ve dengenin sağlanması ihtiyacıdır. Bu ihtiyaç her devlet için farklı araçlarla sağlanabileceği gibi uluslararası ekonomik bağımlılıklarda iki önemli teorisyen için iki farklı/zıt sonuca ulaşır.

Bu bağlamda Kant için uluslararası sistemdeki ekonomik bağımlılık günümüzün yumuşak güç eksenli ilişkilerin tesisi için önemli bir araçtır. Bunun aksini iddia etmenin, tarihten gelen tecrübelerle, yanlışlığı ispat edilmiştir. Zira Avrupa özelinde Katolik-Protestan çatışması Otuz Yıl Savaşları'na sebep olmuş ve bu savaştan sonra Vestfalya Antlaşmasıyla Avrupa ahengine erişilmeye çalışılmıştır. Yine de Savaş sonrası Fransa güçlenmiş Almanya ise Sanayi Devrimi, sömürgecilik arayışları, deniz hâkimiyeti, uluslararası ticaret hakları gibi konularda İngiltere ile Fransa'ya yetişememiştir.⁴¹² Bu rekabetin doğal bir sonucu olarak, temeli ekonomik hâkimiyet alanlarının paylaşılmasına dayanan ve milyonlarca insanın öldüğü, tarihin değiştiği dünya savaşları başlamıştır.

Buna rağmen Rousseau'ya göre⁴¹³ devletlerarası bağımlılık ülkeler arası rekabeti artıracığı için –Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında olduğu gibi– çatışma ve hatta savaşlara neden olacak, bu ise her çeşit özgürlükleri azaltacaktır. Kant için ise ülkeler arası karşılıklı ekonomik bağımlılıklar ticaret ve işbirliğini artıracığı için ortak çıkarların tehdit altında olmasının önlenmesi maksadıyla çatışmalar da önlenecek ve bu durum dolaylı ve orta vadede özgürlükleri artıracaktır.⁴¹⁴ Nye de⁴¹⁵ Kantçı bir bakış açısıyla konuya yaklaşmış ve ülkeler arası ekonomik bağımlılıkların özgürlükleri artıracığından hareketle günümüzde bireyin değerinin de artmasına sebep olacağını ve böylece çatışmadan uzak bir uluslararası sistemin yumuşak güç⁴¹⁶ temelinde etkin hale geleceğini savunmuştur.

Görüldüğü üzere uluslararası bağımlılığın aslında en temel hedeflerinden birisi güvenlidir. Güvenlik kavramı askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal veya çevresel tehditlere karşı alınan –varoluşsal– önlemler bütünü iken güven(lik)sizlik kavramıysa bu önlemlerin alınamaması (veya alınmadığının zannedilmesi) halidir. Bu zannetmeden hareketle ilgili tedbirlerin siyasi maksatlar için kullanılması olarak özetlenebilecek güvenlikleştirme ise iki temel kavram üzerine şekillenir. Bunlar *kurgu* ve *kazançtır*; kim kurgulamışsa o kazançlıdır. Bu bağlamda bir aktörün (genel olarak devletin) herhangi bir konuda çıkarlarını/kazançlarını artırabilmek için güvenliği kurgulamasına ya da var olan bir kurguyu kendi bünyesinde revize ederek bunu bir güvenlik (dolayısıyla bir varoluş) sorunu haline getirmesine *güvenlikleştirme* denir.⁴¹⁷ Bu siyasi pratik günümüzde daha çok din, etnik kimlik ve toplumsal cinsiyet kavramları üzerinden kurgulanmaktadır. Güvenlikleştirmenin en önemli avantajı ise güvenlik (tedbirleri) arttığında güvensizliğin azalacağına olan yaygın inançtır. Artan güvenlik ise azalan özgürlüklere sebep olur. Fakat tüm bu kavramlar tehdit algılamasının az ya da çok olması ile ilgili bir kurmacadan ibarettir.

⁴¹⁰ Dale C. Copeland, *Economic Interdependence and War*, New Jersey, Princeton University Press, 2015.

⁴¹¹ Muharrem Gürkaynak ve Serhan Yalçın, “Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 23, 2009, s.73-92.

⁴¹² Andrew Linklater, *The Transformation of Political Community Ethical Foundations of the Post-Westphalian Era*, Cambridge, Polity Press, 1998.

⁴¹³ Alfred Cobban, *Rousseau and the Modern State*, Archon Books, North Haven, 1969, s. 106.

⁴¹⁴ Immanuel Kant, *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History* (Edited and with an Introduction by Pauline Kleingeld), Yale University Press, New Haven, 2006; Seyla Benhabib, *Another Cosmopolitanism*, Oxford University Press, Oxford, 2006.

⁴¹⁵ Robert O. Keohane, Joseph S. Nye Jr., *Power & Interdependence* (4th Edition), London, Pearson Press, 2012, s. 216 vd.

⁴¹⁶ Sert ve yumuşak gücün tanımları ve birbirleri arasındaki ilişki için bkz. Ernest Wilson, “Hard Power, Soft Power, Smart Power”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616 (1), 2008, s. 110-124.

⁴¹⁷ Benzer bilgiler için bkz. Ole Waever, “Securitisation and Desecuritisation”, Ronnie D. Lipschutz (der.), *On Security*, New York, Columbia University Press, 1995, ss. 46-86.

Bu verilerden hareketle Asya-Pasifik özelinde kurulan ekonomik ittifakların iki farklı amacı vardır. Bunlardan ilki negatif olarak güvenlikleştirme ile ilgilidir. Buna göre karşıdaki düşmanın/rakibin sert güç kullanması sağlanarak hamle yapması ve ezilmesi/boyun eğmesi amaçlanmış olabilir. Diğer amaç ise karşıdaki düşman/rakip yumuşak güç unsurlarıyla etkisizleştirilerek Batının hegemonyası devam eder. Amaçların ikisinde de karşıda bir rakip ve dolaylı olarak bir düşman vardır. Ayrıca bu aktör her ne şekilde olursa olsun dengelenmeli ve Batı medeniyet ve ekonomisi korunmalıdır.

Bu noktalardan hareketle çalışmanın temel hipotezi, uluslararası ekonomik bağımlılıkların artmasıyla çatışmaların azalacağı bulgusu üzerine bina edilmiştir. Fakat bu hipotezin önemli bir ayrıntısı vardır: ötekini sömüren, yok sayan, önemsemeyen, ben merkezli, sıfır toplam kazançlı, vahşi kapitalizmin dünyadaki diğer ülkeler için en önemli gaye olmadığına bilinmesi gerekir. Zira ülkeler için güvenlik, kültür ve din, ekonomiden daha önemli hatta kutsal hedefleri içinde barındırmaktadır.

Uluslararası ticaretin günümüzün en önemli çatışma çıkarıcı ya da önleyen bir fenomeni olmasından hareketle bu çalışmanın amacı *Transatlantik ve Pasifik Ticaret ve Yatırım Ortakları*'nin nasıl ehlileştirilebileceğini tartışmak ve çözüm önerileri ortaya koymaktır. Ayrıca ülkemizin bu antlaşmalardan nasıl etkileneceği literatürde tartışılmış olsa da bu çalışmada Türkiye'nin uluslararası güvenlik bağlamında etkilenme kapasitesi de tartışılacaktır. Bu hedefler çerçevesinde çalışmada ilk olarak küresel ölçekte üç büyük uluslararası ticaret antlaşmaları incelenecek, ardından bu antlaşmalarda kümülatif olarak ötelenmiş devletlerin ekonomik ve siyasi pratikleriyle ilgili öngörülerde bulunulacak ve son olarak kapitalizm odaklı uluslararası siyasetin hangi sonuçları beslediği tartışılacaktır.

Bu çalışmanın en temel amacı ise ilgili literatürün zenginleştirilerek gelecekle ilgili politik vizyonun yordanmasına yardımcı olmaktır. Zira bilimde ilerleme sadece ve sadece doğru ve mantıklı bulgu ve bilgilerin istif edilmesiyle değil yanlış bilgi ve bulguların tespit edilerek literatürden temizlenmesi ile gerçekleşir.⁴¹⁸ Yöntemsel açıdan Asya-Pasifik bölgesindeki çatışma ihtimallerinin geçerliyse ancak ve ancak yapılacak bilimsel araştırmalarla mümkündür. Bu bağlamda tümdengelimci bir yaklaşım çerçevesinde yapılacak nicel; ve tümevarımcı bir yaklaşım çerçevesinde yapılacak nitel araştırmaların katkılarıyla Asya-Pasifikle ilgili literatür güçlendirilmeli ve Türkiye de bu literatürü en optimum şekilde kullanmalıdır. Çalışmanın amacı bağlamında; uluslararası ticaretin günümüzün en önemli çatışma çıkarıcı ya da önleyen fenomeni olmasından hareketle, Rusya'nın TTIP'den etkilenme kapasitesini ve Rusya'yı öteleyen TTIP'nin uluslararası güvenliğe etkilerini incelemek, elde edilen bulguların – başta Rusya ile olmak üzere – Türkiye dış politikasına etkilerini tartışmak ve çözüm önerileri ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışmanın hipotezi, ekonomik olarak daraltılan/tehdit edilen Rusya'nın uluslararası ilişkilerde güvenlik merkezli politikaları önceleyeceği, ekonomik NATO'ya karşı ekonomik Varşova Paktı'nın kurularak/güçlendirilerek uluslararası sistemin daha da kutuplaşacağı ve böylece Soğuk Savaş'ın başlayacağı/şiddetleneceği, Türkiye'nin ise iki kutuptan birisine daha çok yaklaşmak zorunda kalacağı önermeleri üzerine bina edilecektir. Çalışmada, içerik ve vaka analizi araştırma yöntemleri ikincil veriler üzerinde uygulanacak; çalışmanın sonuç bölümüne kadar tümevarım, sonuç bölümünde ise tümdengelim akıl yürütme yöntemi kullanılacaktır.

Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC)

Kuruluşunu Soğuk Savaşın sonlarında -1989 yılında-gerçekleştiren APEC, Asya-Pasifik bölgesinde ekonomik bir forum temelinde kurulmuş, üyelerinin dünya ekonomisinin % 60'ını, dünya nüfusunun % 40'ını ve dünya ticaretinin % 45'ini temsil ettiği bir yapıdır.⁴¹⁹ Dört kıta üzerine yayılmış örgüt Asya-Pasifik bölgesinde sürdürülebilir, serbest, açık ticaret ve yatırımın teşviki, korunup kollanması ile üyeler arasında ekonomik bir entegrasyonun sağlanmasını hedefleyen önemli bir ekonomik güçtür.

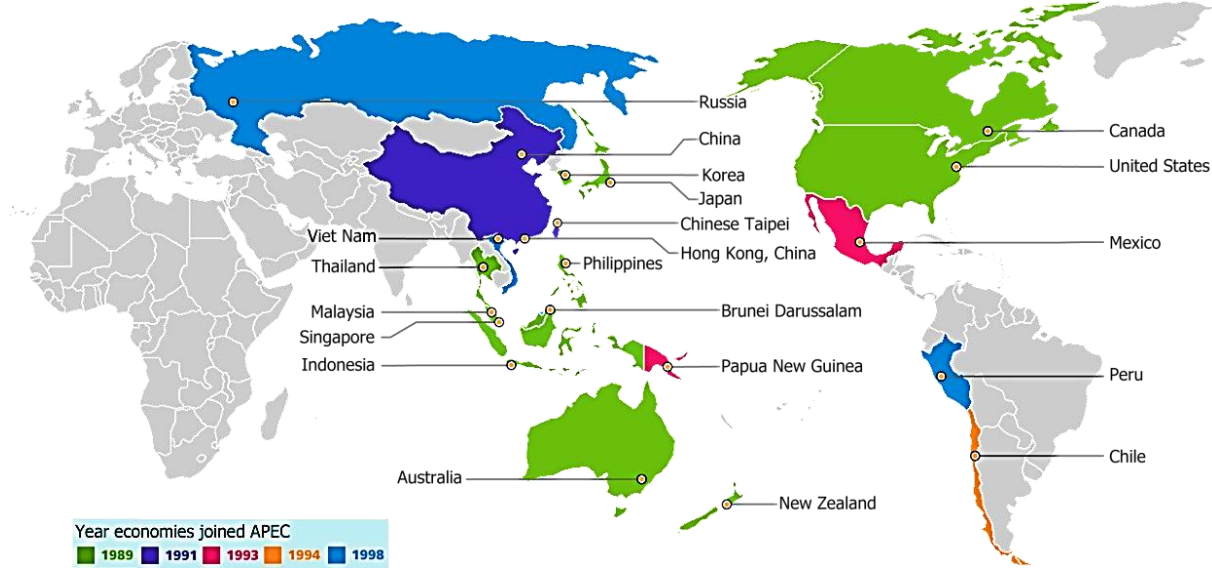
Örgütün en önemli özelliği ABD'nin dünya hegemonyasının sağlanmasında kendine en önemli rakip olarak gördüğü iki büyük güç olan Rusya ve Çin ile –en azından– ekonomik tabanda anlaştığı gerçeğidir. Fakat bu anlaşmanın etkisi oldukça sığdır. Zira örgütün kurulmasından günümüze dünya çatışmaları (Ruanda, Bosna, Kosova, Dağlık Karabağ, Ukrayna, Gürcistan, Kırım, Doğu Türkistan, Irak, Suriyegibi) göz önüne alındığında

⁴¹⁸Karl Popper, *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, Oxford, Clarendon Press, Revised 1979.

⁴¹⁹The World Bank's Open Data, <http://datacatalog.worldbank.org/#Tables>, 2016.

APEC’ingüvenlik konusunda etkin bir örgüt olmadığı ortadadır.

Tablo 1: APEC Üye Ülkeleri

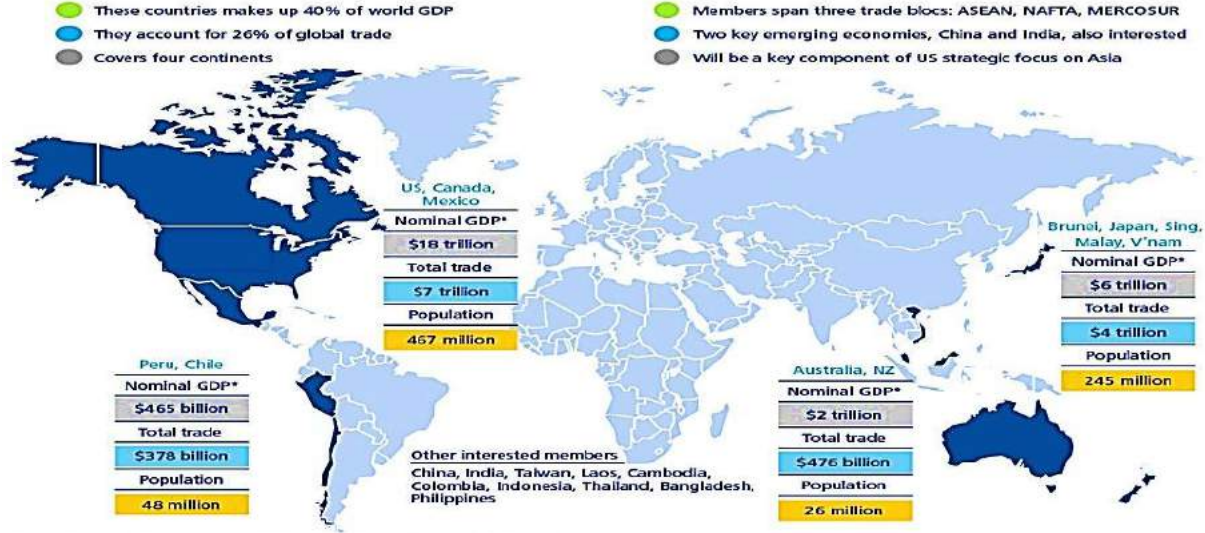
Trans Pasifik Ortaklığı

Dünya Ticaret Örgütü’nün organizasyonunda sürdürülen ve müzakere edilen Doha Turlarındaki tikanıklıklara bir çözüm olarak Trans Pasifik Ortaklığı (TPP) kurulmuştur. Bu örgütteki taraf ülkeler⁴²⁰ küresel gayrisafi hâsıların % 40’nı ve uluslararası ticaretin % 35’ini oluşturmaktadırlar. Dolayısıyla antlaşma, Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı’ndan önce (TTIP), dünya ticaret tarihinde gerçekleştirilmiş en kapsamlı ekonomik ve hatta siyasi antlaşma hükmündedir.⁴²¹

Tablo 2: Trans Pasifik Ortaklığı Üye Ülkeleri

⁴²⁰ Antlaşma 4 Ekim 2015 tarihinde ABD, Japonya, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Meksika, Şili, Singapur, Brunei, Vietnam, Peru ve Malezya ekonomi bakanları arasında imzalanmıştır.

⁴²¹Matthew P. Goodman ve Scott Miller, “The Trans-Pacific Partnership Negotiations Conclude”, *CSIS Report*, 7 Ekim 2015.

Antlaşmanın ekonomik karakteri baskın olsa da bunun jeopolitik hedefli bir yapılanma olduğu dikkatten kaçmamalıdır. Bu bağlamda ABD'nin potansiyel müşterilerinin % 95'ten fazlasının sınırları dışında yaşadığı ve Çin gibi ülkelerin küresel ekonominin kurallarını yazmaması, aksine Amerika'nın kendi ürünlerine yeni pazarlar açarak bu kuralları yazması gerektiğini belirtmesi bu antlaşmanın hedefinin Çin'i sınırlamak olduğunu göstermektedir.⁴²² Bu yorumdan çıkan en önemli olgu ise ABD'nin içinde bulunduğumuz yüzyılda da küresel ticaretin yekta düzenleme mercii olarak kalma istek ve pratiğini açıkça ortaya koyduğu gerçeğidir. Ayrıca birbirlerinden çok farklı çıkar ve vizyona sahip ülkelerin bir çatı altında birleşmesi için ABD'nin uyguladığı taviz ve vaatlerin de ayrı bir çalışma olarak araştırılması ve bu birleşmenin tek etkeninin Çin tehdidi olmadığını ortayakonulması da gerekmektedir. Zira ABD, Asya-Pasifik bölgesini hem ekonomik büyüme için bir platform hem de müttefiklerle olan ilişkilerin sağlanması için bir liderlik aracı olarak görmektedir.

Buna paralel olarak ABD, TPP aracılığıyla kapitalizm dışındaki ekonomik ve siyasi modelleri de ötekileyebilecektir. Zira örgütün amaçları arasında insan haklarını destekleyecek argümanlar olsa da özellikle Rusya ve Çin'i rahatsız edecek doneler de mevcuttur. Bu bağlamda insan haklarının korunması, kalkınmanın desteklenmesi, iyi yönetimlerin güçlendirilmesi, devlete ait şirketlerin rekabet şartlarının sağlanması, dijital ticaretin teşviki, gümrük düzenlemeleri, işçi haklarının ve çevrenin korunması, gıda güvenliğinin sağlanması, ücretsiz ve açık internetin yaygınlaştırılması örgütün temel hedefleridir.⁴²³

ABD Başkanı Obama, ikinci kez seçilmesinin ardından ilk yurtdışı gezisini Çin'in çevrelenerek dengelenmesi amacıyla Tayland, Burma ve Kamboçya'ya yapmış ve bu gezi sonucunda ABD'nin 21. yüzyıldaki dış politika merkezini Asya-Pasifik olduğu resmen ilan edilmiştir.⁴²⁴ Özellikle Ortadoğu'dan istediğini tam olarak alamayan ABD için ekonomik fırsatlar başta olmak üzere Asya-Pasifik bakir bir coğrafyadır. Bu bağlamda TPP Antlaşması sadece ekonomik olmayıp, özellikle ABD için, Asya-Pasifikteki pivot stratejisinin⁴²⁵ hem dış politika hem de jeopolitik bir bileşenidir. Ayrıca TPP'nin ayrımcı bir antlaşma olduğu işgücü, çevre, fikri mülkiyet, pazar gibi konularda Çin, Hindistan, Endonezya gibi bölgesel ekonomilere zarar vereceği ve kıtayı ikiye böleceği

⁴²²The White House, *Statement by the President on the Trans-Pacific Partnership*, <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/10/05/statement-president-trans-pacific-partnership>, 5 Ekim 2015.

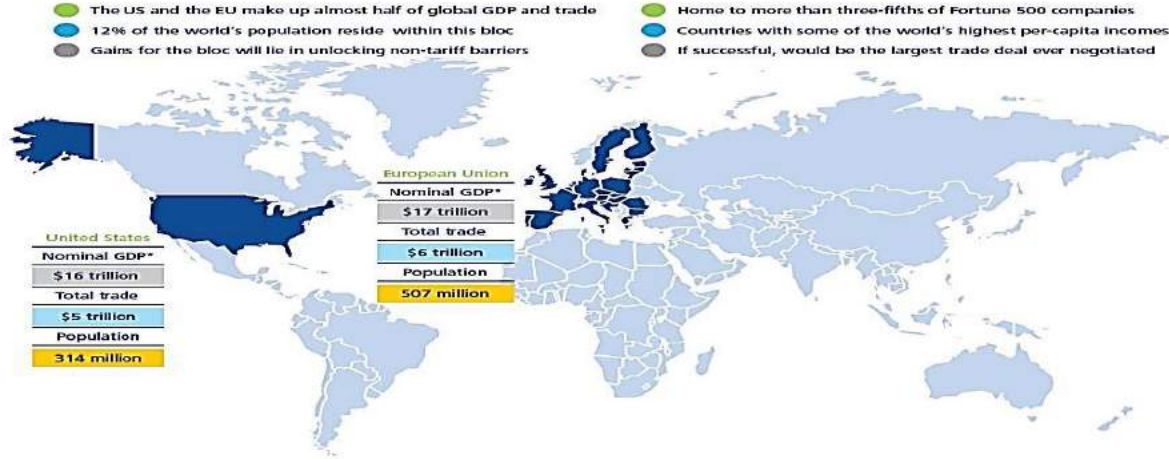
⁴²³Bkz. *The Office of the U.S. Trade Representative*, <https://ustr.gov/tpp/>, 2016

⁴²⁴Hillary Clinton, *America's Pacific Century*, <http://foreignpolicy.com/2011/10/11/americas-pacific-century/>, 11 Ekim 2011.

⁴²⁵Richard C. Bush III, "The Response of China's Neighbor to the U.S. "Pivot" to Asia", *Brookings*, <http://www.brookings.edu/research/speeches/2012/01/31-us-pivot-bush>, 31 Ocak 2012.

gibi dünyanın en büyük iki ekonomisi arasında çözülmesi mantığı üzerine şekillenmiş olan ve uluslararası ticareti dünya çapında belirleyecek olan Trans Atlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı antlaşmasının en geç 2020’de imzalanacağı düşünülmektedir.

Tablo 3: TTIP Üye Ülkeleri

* Nominal GDP data is from 2013 while population and total trade data are from 2012
Source: IMF, WTO, March 2014.
Graphic: Deloitte University Press | DUPress.com

Buna paralel olarak bu iki önemli aktörün de dış ticaret ilişkilerinin çeşitliliği önemli bir konudur. Zira bu çeşitlilik içerisinde ötekilerin olup olmaması (başta Çin ve Rusya) rekabet ve çatışma potansiyelini de doğrudan etkileyecektir. Bu bağlamda AB’nin 2013 yılı verilerine göre ihracat faaliyeti sırasıyla; Amerika Birleşik Devletleri (% 17,1), Çin (% 8,5), İsviçre (% 7,8), Rusya (% 7,2) ve Türkiye (% 4,4) iledir. Dolayısıyla AB aslında ötekilere atfen dengeli bir ihracat rejimi benimsemiştir. İthalatında da bu denge sağlanmıştır; Çin (% 16,1), Amerika Birleşik Devletleri (% 11,4), Rusya (% 11), İsviçre (% 5,9) ve Norveç’tir (% 4,3).⁴³⁴

ABD’nin dış ticaretinde Çin’in baskın ekonomik gücünün etkisini görmek mümkün iken ötekilere karşı bir tavır söz konusudur. Bu bağlamda ABD’nin 2014 yılı ihracat verileri; Kanada (% 19,2), Meksika (% 14,8), Çin (% 7,6), Japonya (% 4,1) ve ithalat verileri; Çin (% 19,9), Kanada (% 14,8), Meksika (% 12,5), Japonya (% 5,7) ve Almanya’dır (% 5,3).⁴³⁵

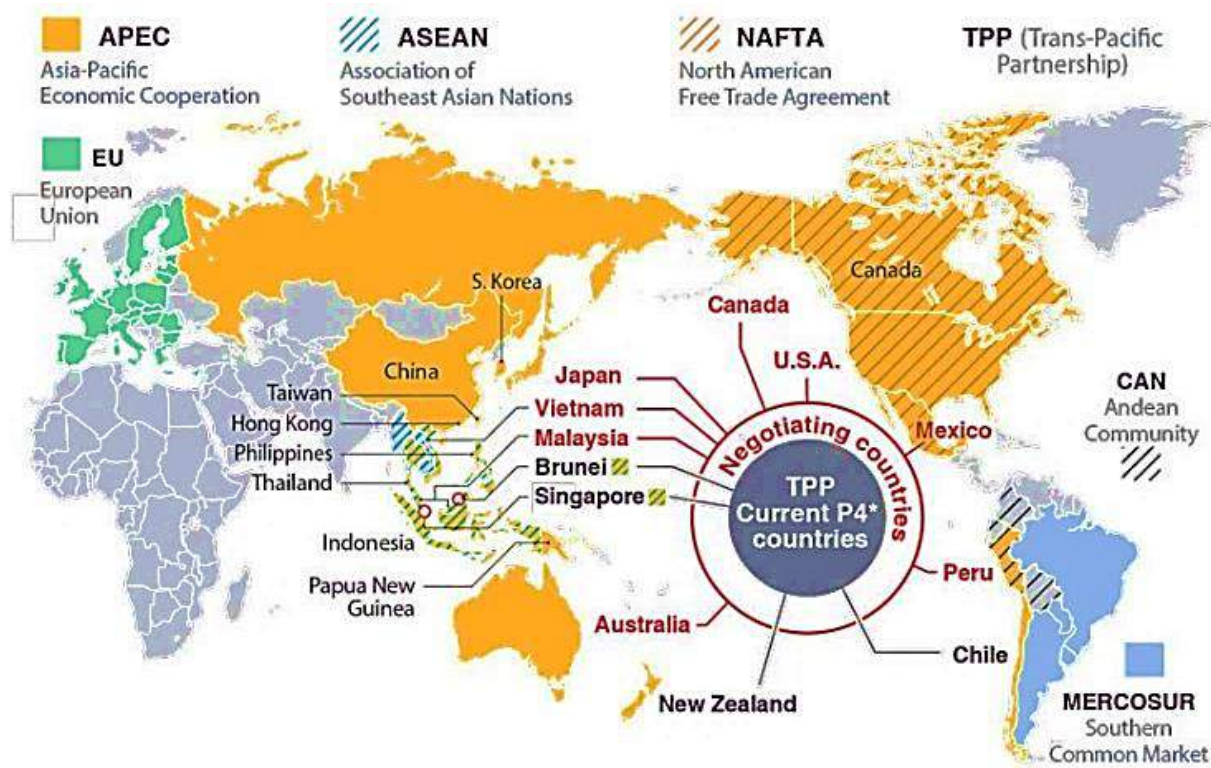
Ötekiler ve Uluslararası Ticaret

TTIP ve TPP dâhil uluslararası ticaretle ilgili yapılan antlaşmaların haritalanmış hali aşağıdaki gibidir.

⁴³⁴Bkz. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>, 2016.

⁴³⁵Ibid. 2016.

Tablo 4: Yüksek Kapasiteli Uluslararası Ticaret Antlaşmaları Tarafları

Bu haritadan hareketle ABD ve AB’den sonra dünya ticaretinde en çok söz sahibi ülkelerden olan Çin ve Rusya gibi “öteki” ülkelerin çıkarları ve uluslararası arenadaki varlıkları yok sayılmıştır.⁴³⁶ Bu iki ülkeyi kapsayıcı olarak APEC imzalanmış olsa da TPP ve TTIP antlaşmalarının etkisi bunu bertaraf etmektedir.⁴³⁷ Ayrıca TTIP’nin imzalandığı andan itibaren G20 içerisinde bulunan Arjantin, Brezilya, Endonezya, Meksika ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin yanında AB üyesi olmayan İsviçre, Norveç gibi ülkeler doğrudan ve negatif etkileneceklerdir; zira tüm bu devletler için hem ABD hem de AB en önemli dış ticaret ortaklarıdır. Bununla birlikte haritada rengi olmayan ve çatışma potansiyeline en çok sahip bölge Ortadoğu ve ardından Afrika kıtasıdır. Bu iki bölgenin –başta enerji olmak üzere– yerel kaynakları tüm Batı medeniyeti tarafından kullanılırken hiçbir ekonomik antlaşmada yer almamaları –Avrupa’nın Suriye krizinde yaşanan göçmen politikası hezimetinde de olduğu gibi– Batının ikircikli dış politikasının da bir sonucudur.

Buna paralel olarak TTIP’nin kozmopolitanizmin önünü açabilecek pratiklere imkân tanınması (ülkeler arası serbest dolaşımın artması, yüksek verimli ticaret merkezlerinin kurulması vb.) gibi pozitif sonuç doğuracak pratikler yaşanabilirse de lobiciliğin ve çok uluslu şirketlerin gücünün daha da artması ve daha önemlisi –Rousseau’dan hareketle– uluslararası rekabetin çatışmaya sebep olma ihtimali sonucunda uluslararası güvenliğin zarar göreceği ihtimalleri dikkate alınmalıdır. Özellikle bu antlaşma ile ekonomik NATO’nun oluşturulacağı eleştirisi de uluslararası güvenlik alanında önemli bir ötekileşme sebebidir.⁴³⁸

Konunun ülkemize bakan yanı ise iç açıcı değildir. Türkiye, uluslararası ticaretin en sert biçimde yeniden şekillendiği bu dönemdeki fırsatları kaçırmamak, en azından mevcut durumunu muhafaza edebilmek, ayrıca AB ile imzalanan ve henüz revize edilmeyen Gümrük Birliği Antlaşması’nın olumsuz etkilerini bertaraf etmek için TTIP’ye taraf olmayı istemektedir. Bu kapsamda AB ile Gümrük Birliği’nin revize/konsolide edilmesi çalışmaları ABD ile ise 2013 yılından itibaren Üst Düzey Komite toplantıları yapılmaktadır.

⁴³⁶ Hindistan, Kanada, Japonya, G. Kore, Avustralya, G. Afrika gibi Batıya entegre olmuş ülkeler ise Batı tarafında sayılmışlardır.

⁴³⁷ EmmaGraham-Harrison, *ChinaandRussia: TheWorld's New SuperpowerAxis?*, <http://www.theguardian.com/world/2015/jul/07/china-russia-superpower-axis>, 7 Temmuz 2015.

⁴³⁸ Aslı Ay, “TTIP: An EconomicNatoInFormation”, *TurkishPolicyQuarterly*, 13(2), 2014, s. 111-118.

Tüm bu uğraşlara rağmen TTIP'nin imzalanması ve yürürlüğe girmesi sonucundaysa Türkiye ekonomisinde 20 milyar dolarlık kayıp yaşanacak ve 100 bine yakın kişi işsiz kalacaktır. Türkiye kısa vadede gelir ve istihdamda önemli kayba uğrayacak, Avrupa pazarlarında ABD şirketleri ile rekabet etmek zorunda kalacağı için dezavantajlı duruma düşecektir.⁴³⁹ Antlaşma sonucunda Türkiye ekonomisi % 2,5 küçülecektir.⁴⁴⁰ Orta vadedeyse Türkiye, büyümenin yavaşlaması sonucu, 2023 yılına kadar ilk 10 küresel ekonominin içerisinde yer alamayacaktır. Uzun dönemde ise batılı liberal sistemin dışında edilgen bir yapıda varlığını korumaya çalışacaktır.⁴⁴¹

Türkiye'nin TTIP'ye üye olması gerektiğiyle ilgili önemli argümanları vardır. Başta Türkiye, (Rusya dâhil) Avrupa'nın 7. dünyanın ise 17. büyük ekonomisi olup batılı liberal ekonomiye entegredir. Ayrıca Türkiye'nin GSYH'nin yüzde 50'sini dış ticaret oluşturmaktadır. 2012 yılı itibarıyla Türkiye, Japonya ve Brezilya'nın önünde, AB'nin 6. büyük ticaret ortağıdır. Türk sermayesinin üçte ikisi AB ve ABD içerisinde olup Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımların % 70'i de AB ve ABD merkezlidir. Bu ekonomik verilerden ayrı olarak Türkiye, Batının sabit ve istikrarlı müttefikidir. Ayrıca Türkiye'nin ABD ve AB ile ekonomik ilişkilerini derinleştirilmesi; Ortadoğu'daki çatışmaların dindirilmesi, nükleer müzakerelerden –kendine göre– başarıyla çıkan İran'ın dengelenmesi ve mezhep savaşlarının önlenmesi için önemli sonuçlara gebe dir. Bununla birlikte Türk toplumunun bazı kesimlerinde yaygın anti-Amerikancılık etkisini yitirecek, Kıbrıs gibi AB ve Türkiye arasındaki uzun süreli sorunların çözümü de ivme kazanacaktır.

Meselenin küresel boyuttaki en önemli aktörü ise Rusya ve özellikle Çin'dir. Bu ülkelerin en azından iki antlaşmadan birine dâhil edilmesi uluslararası güvenliği olumlu etkileyecek önemli bir hamledir. Bu bağlamda yapılan çalışmalara göre özellikle Çin'in en azından TPP'ye dâhil olmasının olumlu etkileri, TTIP'nin olumsuz etkilerini bertaraf etmektedir.⁴⁴²

Sonuç

Küresel seviyede uluslararası ekonomik bağımlılıklardan kaynaklı ötekilikler, ülkeler/örgütler arası yapılan ayrımcı antlaşmaların etkisiyle, daha da derinleşmektedir. Her ne şekilde olursa olsun hiçbir antlaşmaya üye olmayan Türkiye ise bu konuda en önemli coğrafyada bulunmaktadır. Türkiye olarak bu sorunun önüne geçilebilmesi için AB Parlamentosu ve ABD Kongresi merkezli lobicilik çalışmalarına hız verilmesi gerekmektedir. Lobicilik konusunda iki önemli aktör olan Ermeni ve Yahudi lobilerinin muhtemel olumsuz etkilerine karşın Türkiye'nin başarılı olabilmesi içinse Avustralya, Meksika, Norveç, Güney Kore, Kanada ve İsviçre gibi TTIP dışındaki ülkelerle bir lobicilik koalisyonu kurmalıdır.

Fakat bu çabalardan hiçbir sonuç alınamayacaktır. Zira uluslararası ekonomik bağımlılıklar, en optimist olarak dahi, çatışmayı önlemek amacıyla kurulmuş olsa bile yine de Batı ile “ötekiler” arasında medeniyet ve hakimiyet algılamalarında farklılıklar vardır. Rusya sert güç bağlamında çok güvendiği askeri gücüne dayanarak hegemon aday olmak istemekte ve kendi bölgesinin güvenliğini tehdit edecek ekonomik veya siyasi güvenlikleştirmepatiklerine sert güçle yanıt vereceğini Kırım, Gürcistan, Ukrayna ve Suriye krizlerinde göstermektedir. Çin ise uluslararası ilişkilerde, özellikle Sovyetlerin yıkılmasından itibaren, Batı ile uyumlu bir dış politika yürütmektedir. Fakat Rusya için güvenlik kutsal bir fenomen olduğu gibi Çin'in de dış politikada iki önemli kutsalı vardır. Bunlar Afrika'daki ekonomik yatırımları ve tarihsel kültürüdür. Bu bağlamda söz konusu ekonomik antlaşmalardan Çin'in ötelenmesi hem Afrika'daki ekonomik çıkarlarına ket vuracak hem de Asya-Pasifik'teki ABD hegemonyası nedeniyle kültürel bakiyesi tehdit altına girecektir. Kurumsallaşmış bir demokrasinin olmayışı, refah ve eğitim eksikliği, mezhebi düşmanlıklar gibi sebeplerle başını kaldıramayan Ortadoğu coğrafyası ise –aynı şartlar

⁴³⁹ Gabriel Felbermayr vd. *Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP): Whobenefitsfrom a freetradedeal?*, <http://www.bfna.org/sites/default/files/TTIP-GED%20study%2017June%202013.pdf>, 2013.

⁴⁴⁰ Kemal Kirişçi, “TurkeyandtheTransatlanticTradeandInvestmentPartnership: Boostingthe Model Partnershipwiththe United States,” *BrookingsInstituteTurkey Project PolicyPaper No. 2*, September 2013, <http://www.brookings.edu/research/papers/2013/09/turkey-transatlantic-trade-and-investment-partnership-kirischi>

⁴⁴¹ Ay, *TTIP...*, 2014.

⁴⁴² Buhara Aslan vd. *A Computable General Equilibrium Analysis of Transatlantic Trade and Investment Partnership and Trans-Pacific Partnership on Chinese Economy*, September 2015, Working Paper No: 15/23, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/bbcbfd28e-3110-43be-be51-026bb16ab31e/wp1523.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACEbbcbfd28e-3110-43be-be51-026bb16ab31e>.

altında– her zaman kaybetmeye mahkûmdur.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında olduğu gibi ekonomik ve siyasi ötekilikleringünümüzde de TTIP ve TPP gibi küresel ölçekteki antlaşmalarla desteklenmesi tarihin tekerrürünün yaklaştığının habercisidir. Dolayısıyla yeniden tecrübe edileceği ihtimal dâhilinde olması gereken üçüncü bir dünya savaşı bu antlaşmaların Kant’çı bir bakış açısıyla mı yoksa Rousseau’cu bir bakış açısıyla mı çözüleceği sorusunun cevabında saklıdır. Türkiye ise en kötüsüne hazırlıklı olmalı ve muhtemel bir savaştan önce iç ve dış istikrarını/kurumsallaşmasını sağlamlaştırmalı, *Yurtta Sulh Cihanda Sulh*ifadesinin esas maksadı olan sert güçten taraf olmamayı benimsemeli ve fırtınadan en az zarar ile çıkmayı hedeflemelidir.

Kaynakça

- Akman, Sait ve Yaman, Şahin, “Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye”, *TEPAV Raporu*, Aralık 2008.
- Aslan, Buhara; Küçük, Merve Mavuş ve Oduncu, Arif, *A Computable General Equilibrium Analysis of Transatlantic Trade and Investment Partnership and Trans-Pacific Partnership on Chinese Economy*, September 2015, Working Paper No: 15/23, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/bbcfd28e-3110-43be-be51-026bb16ab31e/wp1523.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACEbbcf28e-3110-43be-be51-026bb16ab31e>.
- Avrupa Komisyonu*, MEMO 13/94, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-94_en.htm, 13 Şubat 2013.
- Ay, Aslı, “TTIP: An Economic NATO in Formation”, *Turkish Policy Quarterly*, 13(2), 2014, s. 111-118.
- Backer, Larry Catá, “The Trans-Pacific Partnership: Japan, China, the U.S., and the Emerging Shape of a New World Trade Regulatory Order”, *Washington University Global Studies Law Review*, 13(1), 2014, s. 49-81
- Benhabib, Seyla, *Another Cosmopolitanism*, Oxford, Oxford University Press, 2006.
- Bush III, Richard C., *The Response of China’s Neighbor to the U.S. “Pivot” to Asia*, <http://www.brookings.edu/research/speeches/2012/01/31-us-pivot-bush>, 31 Ocak 2012.
- Capling, Ann ve Ravenhill, John, “Symposium: Australia–US Economic Relations and the Regional Balance of Power Australia, the United States and the Trans-Pacific Partnership: Diverging Interests and Unintended Consequences”, *Australian Journal of Political Science*, 48(2), 2013, s. 184-196.
- CIA, *The World Factbook*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>, 2016.
- Clinton, Hillary, *America’s Pacific Century*, <http://foreignpolicy.com/2011/10/11/americas-pacific-century/>, 11 Ekim 2011.
- Cobban, Alfred, *Rousseau and the Modern State*, North Haven: Archon Books, 1969.
- Copeland, Dale C., *Economic Interdependence and War*, New Jersey, Princeton University Press, 2015.
- Felbermayr, Gabriel; Heid, Benedikt ve Lehwald, Sybille, *Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP): Whom benefits from a free trade deal?*, <http://www.bfna.org/sites/default/files/TTIP-GED%20study%2017June%202013.pdf>, 2013.
- Goodman, Matthew ve Miller, Scott, “The Trans-Pacific Partnership Negotiations Conclude”, *CSIS Report*, <http://csis.org/publication/trans-pacific-partnership-negotiations-conclude>, 7 Ekim 2015.
- Graham-Harrison, Emma; Luhn, Alec; Walker, Shaun; Sedghi, Ami ve Rice-Oxley, Mark, *China and Russia: The World’s New Superpower Axis?*, <http://www.theguardian.com/world/2015/jul/07/china-russia-superpower-axis>, 7 Temmuz 2015.
- Gürkaynak, Muharrem ve Yalçiner, Serhan, “Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası İlişkiler*, 6(23), 2009, s. 73-92.
- Kant, Immanuel, *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History* (Edited and with an Introduction by Pauline Kleingeld), New Haven, Yale University Press, 2006.
- Keohane, Robert O. ve Nye Jr., Joseph S., *Power & Interdependence* (4th Edition), London, Pearson Press, 2012.
- Kirişçi, Kemal, “Turkey and the Transatlantic Trade and Investment Partnership: Boosting the Model Partnership with the United States,” *Bro-*

okingsInstitute, Turkey Project policyPaper No. 2, September 2013, <http://www.brookings.edu/research/papers/2013/09/turkey-transatlantic-trade-and-investment-partnership-kirisci>.

Linklater, Andrew, *TheTransformation of PoliticalCommunityEthicalFoundations of the Post-WestphalianEra*, Cambridge,PolityPress, 1998.

Popper, Karl, *Objective Knowledge: An EvolutionaryApproach*, Oxford,ClarendonPress, Revised 1979.

Özcan, Mustafa, *Dünya Ticaret Örgütü Doha Kalkınma Turu Müzakerelerini Ne Durdurdu? Tarih Tekerrürden Mi İbarettir?*, http://www.mfa.gov.tr/dunya-ticaret-orgutu-doha-kalkinma-turu-muzakerelerini-ne-durdurdu_-tarih-tekerrurden-mi-ibarettir_.tr.mfa, 2016.

Teresiński, Jan, *Whatthe Trans-Pacific PartnershipmeansforRussia*, <http://www.russia-direct.org/opinion/what-trans-pacific-partnership-means-russia>, 25 Mayıs 2015.

The Office of the U.S. TradeRepresentative, <https://ustr.gov/tpp/>, 2016.

The White House, *Statement bythePresident on the Trans-Pacific Partnership*, <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/10/05/statement-president-trans-pacific-partnership>, 5 Ekim 2015.

The World Bank's Open Data, <http://datacatalog.worldbank.org/#Tables>, 2016.

The WorldTradeOrganization, *UnderstandingThe WTO: Principles of thetradingsystem*, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact2_e.htm, 2016.

Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, *Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Doha Kalkınma Gündemi Müzakerelerinde Son Durum*, <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/%C3%87ok%20Taraf%C4%B1%20B%C3%B6lgesel%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/ekler/DT%C3%96/03.Doha%20Kalk%C4%B1nma%20G%C3%BCndemi.doc?lve>, 2016.

Waever, Ole, “SecuritisationsandDesecuritisations”, Ronnie D. Lipschutz (der.), *On Security*, New York, Columbia UniversityPress, 1995, ss. 46-86.

Wilson, Ernest, “Hard Power, SoftPower, Smart Power”, *TheAnnals of theAmerican Academy of PoliticalandSocialScience*, 616 (1), 2008, s. 110-124.

KARADENİZ’İN KİRLİLİĞE KARŞI KORUNMASI SÖZLEŞMESİ (BÜKREŞ SÖZLEŞMESİ) KAPSAMINDA GİRESUN İLİNDEKİ ÇEVRE SORUNLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Özlem TUNÇ DEDE*
Mükrimin Şevket GÜNEY**

ÖZET

Karadeniz havzası yaklaşık 160 milyon kişiye ev sahipliği yapan bir bölge olup, konum itibarıyla Karadeniz’e kıyısı olan Türkiye, Rusya, Ukrayna, Romanya, Bulgaristan ve Gürcistan ülkelerinden kaynaklanan kirliliklere açıktır. Karadeniz havzasında deniz ve kıyı kirliliğinin önemli boyutlara ulaşması uluslararası iş birliğini gerektirmiş ve bu kapsamda 1992 yılında Karadeniz’e kıyısı olan ülkeler arasında Bükreş Sözleşmesi imzalanmıştır ve 1994 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeye Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Türkiye taraf olmuştur. Sözleşme bağlamında taraf olunan protokoller aşağıda verilmiştir:

- Karadeniz Deniz Çevresinin Kara Kökenli Kaynaklardan Kirlenmeye Karşı Korunmasına Dair Protokol,
- Karadeniz Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesine Karşı Acil Durumlarda Yapılacak İşbirliğine Dair Protokol,
- Karadeniz Deniz Çevresinin Boşaltmalar Nedeniyle Kirlenmesinin Önlenmesine İlişkin Protokol,
- Karadeniz’de Biyolojik Çeşitliliğin ve Peyzajın Korunması Protokolü.

Bu sözleşme ile ülkeler ortak stratejiler belirleyerek Karadeniz’de meydana gelen kirlilik ile mücadele etmek ve çevre sorunlarını çözmeye ortak paydada buluşma çabası içine girmişlerdir.

Bu çalışmada Giresun ilinin Bükreş Sözleşmesi kapsamında kara kökenli çevre sorunları açısından bir değerlendirilmesi yapılmıştır

EVALUATION OF THE ENVIRONMENTAL PROBLEMS IN GİRESUN CITY IN THE SCOPE OF CONVENTION ON THE PROTECTION OF THE BLACK SEA AGAINST POLLUTION (BUCHAREST CONVENTION)

ABSTRACT

The Black Sea basin is a region that hosts about 160 million people and is vulnerable to pollution caused by Turkey, Russia, Ukraine, Romania, Bulgaria and Georgia, which are coastal to the Black Sea. Sea and coastal pollution in the Black Sea basin requires significant international cooperation, and the Bucharest Agreement was signed between the countries that coasted to the Black Sea in 1992. Bulgaria, Georgia, Romania, Russian Federation, Ukraine and Turkey became parties to this contract which entered into force in 1994. The protocols to which the contract is based are as follows:

- Protocol on the Protection of the Black Sea Sea-Environment from Pollution by Land-Based Sources
- Protocol on Cooperation in Case of Emergency against the Pollution of Oil and Other Hazardous Material in the Sea of Black Sea Region
- Protocol on the Prevention of Pollution Due to Unloading of the Black Sea Sea-Environment
- Protocol on Protecting Biodiversity and Landscape in the Black Sea

Through this agreement, countries have taken joint efforts to combat pollution in the Black Sea and to take joint measures on environmental problems by setting common strategies.

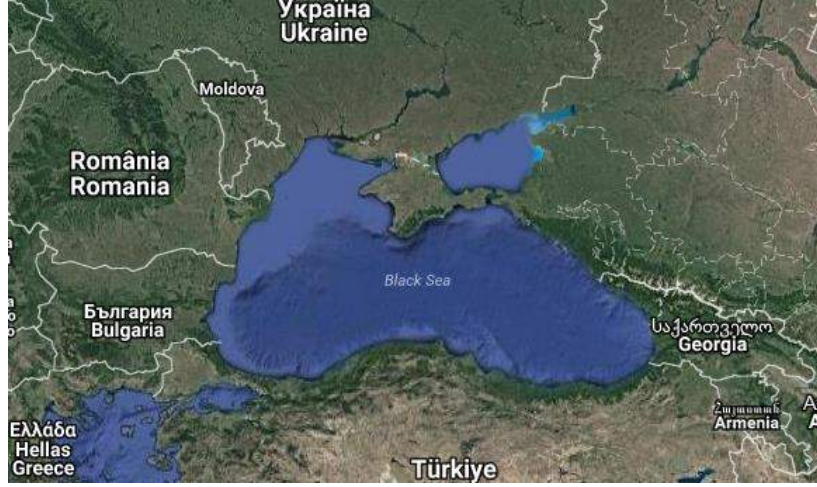
In this study, an assessment of Giresun Province was made in terms of land-related environmental problems within the scope of the Bucharest Convention.

* Giresun Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Çevre Mühendisliği Bölümü

** Giresun Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Makine Mühendisliği Bölümü

GİRİŞ

Karadeniz havzası yaklaşık 160 milyon kişiye ev sahipliği yapan ve Azak Denizi’ni de için alan bir bölge olup, konum itibarıyla 6 ülke (Türkiye, Rusya, Ukrayna, Romanya, Bulgaristan ve Gürcistan) ile çevrilidir (Şekil 1). Karadeniz 2.405.000 km² hidrografik bir havzaya sahiptir. Yarı-kapalı bir deniz olan Karadeniz havzası, İstanbul Boğazı aracılığıyla açık denizlere bağlanır [1].

Şekil 1. Karadeniz bölgesi ve kıyı ülkeler

Havza, kendisini çevreleyen ülkelerden kaynaklanan kirliliklere açık olup, çevre sorunlarını uluslararası ve bölgesel boyutlarda gözler önüne sermektedir [1, 2]. Karadeniz havzasındaki kirliliğin sadece kıyı ülkeler bazında değil, daha geniş boyutlarda ele alınması gerekir. Bölge konum itibarıyla stratejik bir alanda yer almakta olup, çevre sorunları açısından önemli çıktıkları da beraberinde getirmektedir. [2]

Karadeniz havzasının kıyı özellikleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Karadeniz’in kıyı özellikleri [Blackseacommission]

Bulgaristan	300	km
Gürcistan	310	km
Romanya	225	km
Rusya	475	km
Türkiye	1 400	km
Ukrayna	1 628	km
Su yüzeyi alanı	432 000	km ²
Nehir akışı	340,6	km ³
Su hacmi	547 000	km ³

Karadeniz havzasında deniz ve kıyı kirliliğinin önemli boyutlara ulaşması uluslararası iş birliğini gerektirmiş ve bu kapsamda 1992 yılında Karadeniz’e kıyısı olan ülkeler arasında Bükreş Sözleşmesi imzalanmıştır ve 1994 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeye 6 ülke (Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Türkiye) taraf olmuştur.

Bu çalışmada Giresun ilinin Bükreş Sözleşmesi kapsamında kara kökenli çevre sorunları açısından bir değerlendirilmesi yapılmıştır

BULGULAR

Karadeniz bölgesi çevre sorunları açısından incelendiğinde, bölgede meydana gelen çevre problemleri Karadeniz’e kıyısı olan ülkelerle kalmayıp sınır aşan bir nitelik taşımaktadır. Karadeniz, kendi büyüklüğünün yaklaşık beş katı büyüklüğünde bir drenaj havzasına sahiptir. Karadeniz’e Tuna havzası, Dinyester, Dinyeper, Don ve Kuban gibi büyük nehir havzaları ile birlikte yaklaşık otuz tane akarsu dökülmektedir. Dolayısıyla, Karadeniz’de meydana gelen kirlilikler Karadeniz’e kıyısı olan ülkelere ek olarak Arnavutluk, Avusturya, Belarus, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Macaristan, İtalya, Makedonya, Moldova, Polonya, Slovakya, Slovenya, İsviçre ve Yugoslavya’yı da yakından ilgilendirmektedir [1]

Karadeniz yapı itibarıyla diğer denizlerden farklı olup iki tabakalı bir yapıya sahiptir. Üst tabaka Karadeniz’e hayat veren tabaka iken alt tabaka oksijensiz, hidrojen sülfür bakımından zengin ölü bir deniz gibidir. Üst tabaka; biyolojik çeşitlilik, balıkçılık, ulaşım, turizm vb. gibi tüm yaşamsal unsurları barındıran hayati bir tabakadır [1, 2]. Karadeniz havzasında meydana gelen kirlilikler, daha çok üst tabakada etkin olarak Karadeniz’in ekolojik sistemini, sudaki canlı yaşamını, balıkçılığı ve bunun yanı sıra turizmi olumsuz yönde etkilemektedir [1]. Kirlilik düzeyinin artması ise ticari değeri olan deniz canlı türlerinin yok olmasına neden olmuştur. [2] Elbette, Karadeniz’de meydana gelen kirlilikler, Boğazlar aracılığıyla Ege ve Akdeniz’i de dolaylı yoldan etkileyecektir.

Karadeniz havzasındaki Çevre sorunları incelendiğinde, havzada deniz, hava ve toprak kirliliğinin bir arada yer aldığı görülmektedir [2]. Karadeniz’in en önemli kirlilik kaynaklarını ise:

1. Kıyı ve nehirler yoluyla özellikle organik ve sanayi atıklarının yarattığı kirlilik
2. Tankerle petrol taşımacılığından kaynaklanan petrol kirliliği

oluşturmaktadır.

Giresun ilinin içerisinde yer aldığı Doğu Karadeniz bölgesi, özellikle Rusya ve Türkiye’den akarsular ile denize taşınan endüstriyel ve evsel kaynaklı atıklar nedeniyle kirliliğe açık bir konumdadır. Endüstriyel atıklardan kaynaklanan özellikle ağır metal kirliliği ise deniz canlılarının yapısında birikerek insan sağlığında olumsuz etkilere yol açmaktadır. Ayrıca, Karadeniz’e akan kanalizasyon miktarının yıllık 500 milyon m³’ün üzerinde olduğu düşünüldüğünde, önlem alınmayan bölgelerde kirliliğin insan sağlığını tehdit edici boyutlara erişebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.[2]Kanalizasyon atıkları, tarımsal ve endüstriyel faaliyetler sonucu oluşan atıklar, ve ayrıca nükleer kirlilikler kara kökenli kirlilik olarak ele alınmaktadır. [1]

Karadeniz’i kirleterek denizdeki yaşamı tehdit eden tüm bu kirletici kaynaklar incelendiğinde, aslında kirlenmenin büyük bölümünün Karadeniz’e kıyısı olmayan ülkelere Tuna, Dinyeper ve Don gibi Orta Avrupa’dan akan akarsular vasıtasıyla gerçekleştiği görülmektedir. Tuna havzasına 120’den fazla akarsu dökülmektedir. Dolayısıyla, Tuna havzasında başlayan endüstriyel, evsel atık ve taşımacılık kaynaklı kirlilikler nehir boyunca Karadeniz’e taşınmakta ve Karadeniz’in ekolojik yapısını ciddi biçimde etkilemektedir [1]. Özellikle azot ve fosfor gibi kirletici yüklerin çoğu, Tuna Nehri aracılığıyla Almanya ve Avusturya gibi ülkelere denize karışmaktadır. [2]Ayrıca, Avusturya, Bulgaristan, Macaristan ve Romanya gibi ülkelere Tuna Nehri’ne karışan tarımsal kaynaklı kirleticiler yine Karadeniz’de son bulmaktadır [2]

Gürcistan, Karadeniz’in kirlenmesinde önemli yeri olan bir diğer ülkedir. Gürcistan’da büyük miktarlarda artılmamış evsel ve endüstriyel atıklar nehirlerden ve koylardan Karadeniz’e dökülmektedir. Ayrıca, rafi-

neri atıkları ve petrol depolama tesislerinden kaynaklanan petrol kökenli atıklar Batum'dan doğrudan denize akmaktadır. Bu atıkların denizle birleştiği kıyılarda özellikle kum ve deniz dibindeki çökeltilerde ağır petrol bileşenlerine rastlamak olasıdır. [2] Karadeniz'de petrol kirliliğine yol açan bir diğer etken ise gemilerin normal işletmeleri sırasında ve/veya kazalar sonucu meydana gelmektedir[1]

Kirlilik kaynaklarının tespiti, Karadeniz havzasındaki kirlilik kaynaklarının kontrolü ve bu amaçla stratejiler geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Karadeniz havzasında deniz ve kıyı kirliliğinin önemli boyutlara ulaşması uluslararası iş birliğini gerektirmiştir. Bu kapsamda, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin çabalarıyla Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi (Bükreş Sözleşmesi) 21 Nisan 1992 tarihinde Bükreş'te Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya Federasyonu, Türkiye ve Ukrayna tarafından imzalanarak 15 Ocak 1994 Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bükreş sözleşmesine taraf olan ülkeler ve sözleşmenin yürürlük tarihleri ülke bazında Tablo 2'de verilmiştir [3]. Sözleşme kapsamında yer alan maddeler aynen alıntılanarak aşağıda verilmiştir:

1. “Karadeniz ekosisteminin geri kazanımını sağlamak ve doğal kaynaklarını iyileştirmek,
2. Karadeniz'in deniz çevresinin kirlenmesini önlemek, azaltmak ve kontrol etmek,
3. Doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını ve kıyı alanlarında çevre dostu insan faaliyetlerinin teşvik edilmesini sağlayan yasal araçların geliştirilmesini sağlamak,
4. Bölgesel ve ulusal düzeylerde sektörler arası etkileşimi başlatmak,
5. Biyolojik Çeşitliliğin korunması ve ekosistem fonksiyonlarının sürdürülmesi ve yenilenmesini sağlamak,
6. Ötrotikasyon, aşırı avlanma, kirlenme ve doğal olmayan türlerin yerleşimi gibi tehditlerin devam etmesini ve deniz yaşamına ve yaşam kaynaklarına zarar verilmesini önlemek,
7. Çevrenin korunması ve iyileştirilmesi alanında Karadeniz havzasında sürdürülebilir kalkınma için işbirliği yapmak ve Karadeniz'in kaynaklarının yoğun kullanımından dolayı su kalitesinin bozulmasına, biyolojik çeşitliliğin azalmasına engel olmak;
8. Karadeniz su kalitesini, deniz ve kıyı ekosistemini iyileştirmek, bölgede sürdürülebilir kalkınma sağlamak ve Karadeniz deniz çevresinin ve canlı kaynaklarının Karadeniz ülkeleri tarafından ortak bir çaba ile korumak.”[3]

Tablo 2. Bükreş Sözleşmesine taraf ülkeler

Ülkeler	İmza	Tasdik	Yürürlük
Bulgaristan	21-04-1992	23-02-1993	15-01-1994
Gürcistan	21-04-1992	01-09-1993	15-01-1994
Romanya	21-04-1992	10-11-1993	15-01-1994
Rusya	21-04-1992	16-11-1993	15-01-1994
Türkiye	21-04-1992	29-03-1994	29-03-1994
Ukrayna	21-04-1992	14-04-1994	14-04-1994

Anlaşmanın temel çerçevesini 3 ana başlık oluşturmaktadır:

1. Karasal kaynaklı kirliliklerin kontrolü
2. Atıkların boşaltılması
3. Kaza durumlarında (örn. petrol kazaları vs.) ortak hareket.

Sözleşme bağlamında taraf olunan protokoller ise şu şekildedir:

1. Karadeniz Deniz Çevresinin Kara Kökenli Kaynaklardan Kirlenmeye Karşı Korunmasına Dair Protokol,
2. Karadeniz Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesine Karşı Acil Durumlarda Yapılacak İşbirliğine Dair Protokol,
3. Karadeniz Deniz Çevresinin Boşaltmalar Nedeniyle Kirlenmesinin Önlenmesine İlişkin Protokol,
4. Karadeniz’de Biyolojik Çeşitliliğin ve Peyzajın Korunması Protokolü.

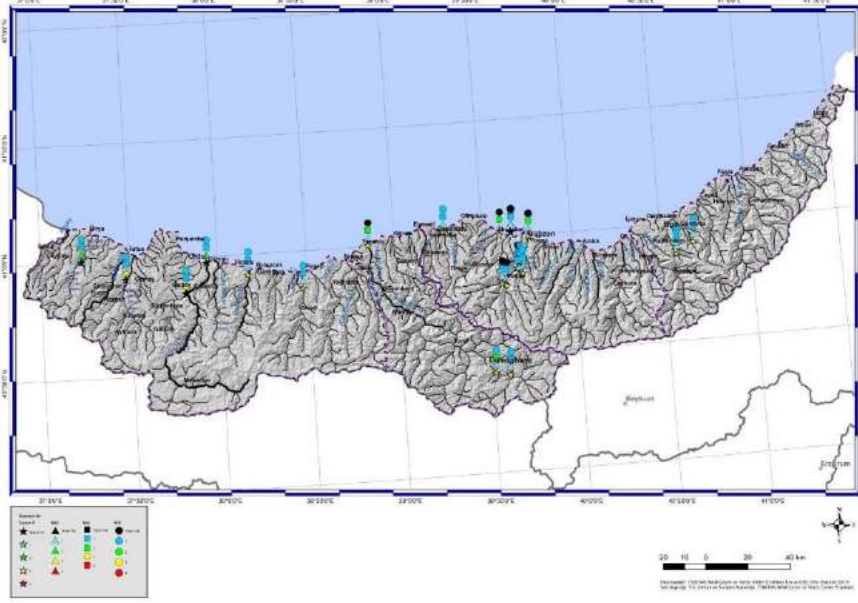
Bu sözleşme ile ülkeler ortak stratejiler belirleyerek Karadeniz’de kirlilik ve ekosistemin bozulması ile mücadele etmek ve çevre sorunlarına ilişkin ortak önlemler almak çabası içine girmişlerdir. Sözleşmenin uygulanması Karadeniz’in Kirliliğe Karşı Korunması Komisyonu (İstanbul Komisyonu) tarafından yönetilmektedir. Karadeniz ekosisteminin korunması amacıyla yapılacak faaliyetlerin uygulanabilirliğinin sağlanması ve gerekli çalışmaların Bükreş Sözleşmesi kapsamında yürütülmesi amacıyla Karadeniz’in Kirliliğe Karşı Korunması Komisyonu (Karadeniz Komisyonu) Daimi Sekreteryası, Akit Tarafların İcra Organı niteliğinde Karadeniz’e kıyısı olan her ülkeden bir temsilcinin yer aldığı Karadeniz’in Kirliliğe Karşı Korunması Komisyonu’na destek sağlamak üzere kurulmuştur. Karadeniz ülkeleri arasındaki koordinasyon ise Daimi Sekreteryaya tarafından yürütülmektedir [3, 4].

SONUÇ VE TARTIŞMA

Günümüzde, çevre sorunlarının boyutları giderek artmakta ve sınır aşan bir tehdit durumuna gelmektedir. Bu nedenle, çevre sorunlarının aşılmasında uluslararası işbirliği kaçınılmazdır. Bu durum özellikle Karadeniz Bölgesi’nde yaşayan kesim için oldukça gündemde olan bir konudur. Bölgede meydana gelen çevresel sorunlar gerek bölge halkını gerek yerel otoriteleri çözüm arayışında bir araya getirmektedir. Karadeniz ekolojisini olumsuz etkileyen en önemli etkenler arasında; petrol ve petrol ürünleri, sanayi ve evsel atıkların akarsular aracılığıyla Karadeniz’e taşınması, kanalizasyon sularının Karadeniz’e boşaltılması yer almaktadır.

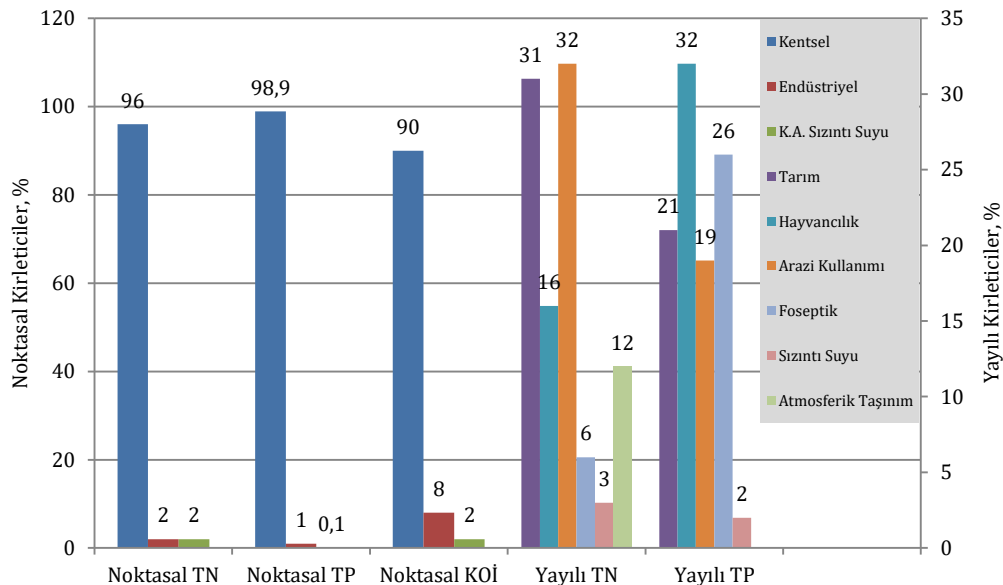
Giresun ilinin de içinde yer aldığı Doğu Karadeniz Bölgesinde en önemli çevresel sorunlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Rusya ve Türkiye’den nehirlerle Karadeniz’e taşınan endüstriyel ve evsel atıklar, özellikle ağır metaller,
2. Tankerlerle petrol taşımacılığında kaynaklanan kirlilik
3. Karadeniz’e akan kanalizasyon
4. Tuna-Ren nehir yolları ve Don, Dinyeper ve Dinyester gibi büyük nehirler ile Karadeniz alıcı ortamına atılan sanayi atıkları.

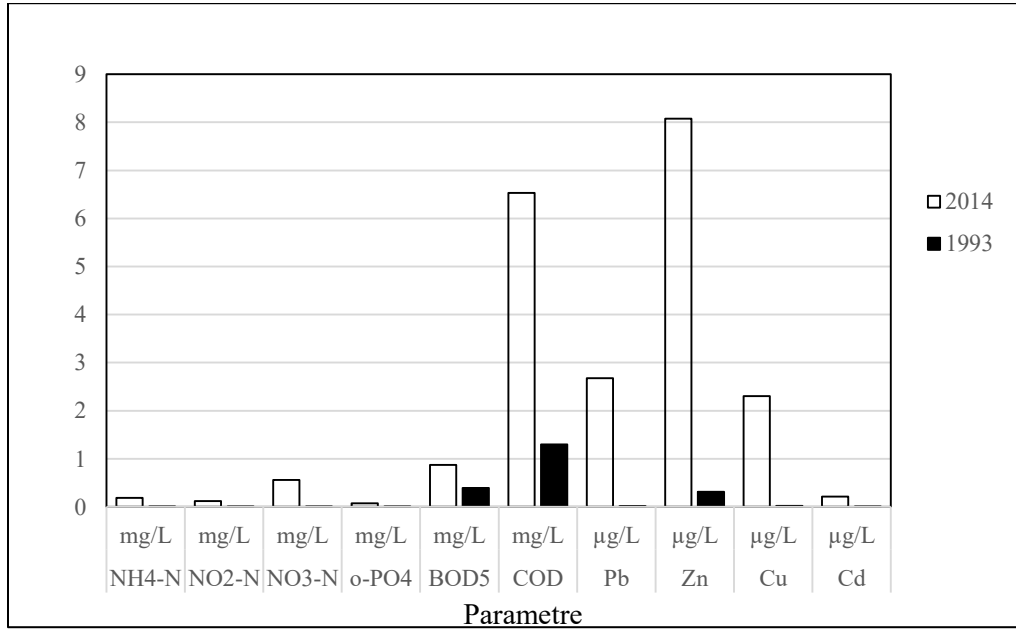
Şekil 2. Doğu Karadeniz Bölgesi Kirlilik Yükü Gösterge Haritası [5]

Şekil 2’de Doğu Karadeniz Bölgesi için kirlilik yüklerini içeren harita verilmiştir. Doğu Karadeniz Havzası’nda yayılı kirlilik yükü hesapları tahminlere göre yapılmış ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan “2015 yılı Atıksu Arıtımı Eylem Planı (2015–2023)”nında 2012 verileri kullanılarak verilmiştir. Buna göre, 2012 yılında havzadaki yayılı toplam azot (TN) yükünün %32’si arazi kullanımından, %31’i tarım faaliyetlerinden, %16’sı hayvancılık faaliyetlerinden ve %12’si ise atmosferik taşınımından kaynaklanmaktadır. Yayılı kaynaklı toplam fosfor (TP) yükünün ise %32’sini hayvancılık faaliyetleri, %26’sını fosfor kullanımı, %21’ini ise tarımsal faaliyetler oluşturmaktadır. Şekil3’te ise Doğu Karadeniz Bölgesi noktasal kirlenimler verilmiştir [5].

Şekil 3. Doğu Karadeniz Bölgesi Noktasal Kirleticiler [5]

Giresun ili için, örnek bir çalışma olarak Aksu nehrinde yapılan su kalitesi izleme verileri 1993 ve 2014 yılları için karşılaştırılmıştır [6]. Verilerin grafiği Şekil 4’te verilmiştir. Şekil 4 incelendiğinde, amonyak azotu, nitrit ve nitrat azotlarındaki artış tarımsal, endüstriyel ve kanalizasyon atık sularının Aksu Çayı’na karışmasının bir göstergesidir. Yine suda amonyak varlığı, olası bakteri, lağım ve hayvan atığı kirliliğine işaret etmektedir. Ayrıca, biyolojik ve kimyasal oksijen ihtiyaçlarındaki artış da bu durumu doğrulamaktadır. Her ne kadar kurşun, çinko ve bakır değerlerinde bir artış olduğu gözlemlense de bu değerler standartlarda [8,9] verilen sınırların altında kalmaktadır. Bu değerlerdeki artışın ise sanayi atıklarının ve bölgede yürütülen bazı madencilik faaliyetlerinin bir sonucu olduğu düşünülmektedir [6, 7].

Şekil 4. Aksu Çayı üzerinde yapılan analiz sonuçlarının 1993 ve 2014 yılları için karşılaştırılması [6]

KAYNAKLAR

- [1] Gunes, Ş. «Karadeniz’de çevresel iş birliği, 1992 Bükreş Sözleşmesi», ODTÜ Gelişme Dergisi, 28 (3-4), 2001, 311-337
- [2] Okmen, M. «Karadeniz’de Çevre Sorunları ve İşbirliğine Yönelik Yerel, Bölgesel Perspektifler», bilig Kış 2011, Sayı 56: 165-194
- [3] Karadeniz’in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi (Bükreş Sözleşmesi),
http://www.cem.gov.tr/erozyon/Files/faaliyetler/dis_iliskiler/Avrupa_Birligi/BuKREs%20SoZLEsMESi%20Turkce%20.pdf (Erişim: 04.11.2017)
- [4] TheCommission on theProtection of the Black SeaAgainstPollutionPermanentSecretariat
http://www.blacksea-commission.org/_geography.asp (Erişim: 04.11.2017)
- [5] Atıksu Arıtımı Eylem Planı (2015–2023), Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, 2015.
http://www.csb.gov.tr/db/cygm/editordosya/Atıksu_Aritimi_Eylem_Planı.pdf (Erişim: 04.11.2017)
- [6] Tunc Dede, O., Sezer, M., “Aksu Deresi Su Kalitesinin Belirlenmesinde Kanada Su Kalitesi İndeks (CWQI) Modelinin Uygulanması”, GUMMF Dergisi, Cilt 32, Sayı 3, 2017
- [7] Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, “Giresun İli 2015 Yılı Çevre Durum Raporu”,
<http://www.csb.gov.tr/db/ced/editordosya/Giresun2015.pdf>
- [8]TSE (2005). TS266:Water intended for human consumption. Ankara, Turkish Standard Institution.
- [9] TurkishRegulation (2012). İçme suyu elde edilen veya elde edilmesi planlanan yüzeysel suların kalitesine dair yönetmelik No:28338. Ankara, Ministry of Forestry and Hydraulic Works.

TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNDE RUSYA’NIN YERİ VE ÖNEMİ

Sadettin GÜLTEKİN*

Özet

Günümüzün çok kutuplu küresel sisteminde önemli bir aktör olan Rusya, Türkiye açısından vazgeçilmez öneme sahiptir. Rusya ile Akkuyu Nükleer Enerji Santrali kurma çalışmaları sürdürülmektedir. Rusya doğal gazını Türkiye üzerinden Avrupa’ya taşıyacak olan Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı Projesi devam etmektedir. Türkiye-Rusya arasında ortak yatırım fonu oluşturulması ve ulusal paralarla ticaretin artırılması konusunda uzlaşma sağlanmıştır. Türkiye’nin narenciye ürünlerine 1 Ocak 2016 itibariyle konan ithalat kısıtlamalarının kaldırılması kararlaştırılmıştır. Turizmde kesilen charter seferlerin yeniden başlatılması söz konusudur. Savunma sanayiinde iki ülke arasında iş birliği imkanları araştırılmaktadır.

Ancak, Rusya tarafından Kırım’ın ilhak edilmesi ve Ukrayna anlaşmazlığı nedeniyle Batı’nın uyguladığı ekonomik yaptırımlar Rusya’yı zorlamaktadır. Dünya ham petrol fiyatları son iki yılda yüzde 50 oranında ucuzlamıştır. Rusya, petrol gelirlerinin düşmesi, yaptırımlar ve yapısal sorunları yüzünden ekonomik krize sürüklenmiştir. Rusya’da ekonomik kriz giderek derinleşmektedir. Rusya ekonomisi son yıllarda küçülmektedir.

Türkiye enerji ihtiyacının yüzde 70’den fazlasını ithal etmektedir. Enerji açısından dışa bağımlılığın yüksek olmasının yanı sıra, doğal gaz ithalatının yüzde 65’i Rusya’dan yapılmaktadır. Bu durum enerji güvenliği açısından riskler oluşturmakta ve Rusya’ya bağımlılığı artırmaktadır. Rusya, Türkiye’nin ithalatında ikinci sırada yer almaktadır. Rusya, cari fiyatlarla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla büyüklüğü bakımından dünyada 10. sırada, Türkiye ise 18. sıradadır.

Bu nedenle, iki ülkenin içinde bulunduğu ekonomik zorluklar ve bölgesel yakınlık unsuru karşılıklı bağımlılığı artırmaktadır. Bu karşılıklı bağımlılık ekonomik diplomaside yakınlaşma nedeni olarak ortaya çıkmaktadır. İki ülkenin ABD ve AB ile olan ilişkilerinin “çatışma ve işbirliği” şeklinde yürütülmeye çalışılması da iki ülke arasında karşılıklı bağımlılığı artırmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye’nin Rusya ile olan ilişkilerinin ekonomik yönü özellikle dış ticaret açısından ele alınmaktadır. Türkiye’nin dış ticaretinde Rusya’nın yeri ve önemi, iki ülkenin de içinde bulunduğu ekonomik kriz ortamında karşılıklı bağımlılık ilişkisi açısından incelenmektedir.

1.Giriş

Uluslararası ticarete oyunun kurallarını koyan küresel güçler ABD, AB, Çin ve Rusya’dır. Türkiye’nin dış ticaretinin ağırlık merkezini oluşturan bu güçler karşısında dış ticaretimizin durumunun incelenmesi önem taşımaktadır. Türkiye’de artık kronikleşen dış ticaret açığı ve bu açığın yarattığı bir dizi ekonomik sorun nedeniyle, Türkiye ekonomisinin küresel güçler karşısındaki rekabet gücünün geliştirilmesi gerekir.

Türkiye’de borçlanarak büyümenin sonuna gelinmiştir. Türkiye Brüt Dış Borç Stoku, 30 Haziran 2017 tarihi itibarıyla 432,4 milyar ABD Doları olarak gerçekleşmiş olup stokun milli gelire oranı ise %51,8 olmuştur. Türkiye birikmiş dış borçlarını azaltmak zorundadır. Bunu başarabilmek için dış ticarete güçlü olmak zorundadır. Dış ticarete güçlü olmak için, küresel güçler tarafından yürütülmekte olan ticaret savaşlarında, rekabet gücünü korumak gerekmektedir. Bunu sağlamak için de küresel rakipler karşısında etkili rekabet stratejileri geliştirilmelidir.

ABD sahip olduğu yüksek bilimsel ve teknolojik düzey sayesinde, her alanda olduğu gibi özellikle silah sanayinde çok yüksek üretim kapasitesine sahiptir. Bu kapasite, ABD’nin uluslararası ticaretinde ana unsurlardan biri olduğu gibi, ABD’nin uluslararası ticaretin kurallarını koymasını da desteklemektedir. Günümüzde ABD, uluslararası ticaretin kurallarını koyan tek aktör olmasa da IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşlarda belirleyici konumunu sürdürmektedir. Sahip olduğu ekonomik güç (soft power) yanında, silah gücü (hard power) ile de en önemli aktör durumundadır. Dünya’da hiçbir ülke, tek başına ABD’ye direnememektedir. Bu nedenle ülkeler ABD üstünlüğüne karşı uluslararası güçlü organizasyonlar içerisinde yer almaya çalışmaktadır. Örneğin Avrupa’da Almanya, İngiltere, Fransa gibi güçlü ülkeler bile ancak AB içerisinde birlikte hareket ederek, diğer küresel güçler olan ABD, Çin ve Rusya’dan kaynaklanan siber saldırılara, haksız rekabete

*Yrd.Doç.Dr.,Giresun Üniversitesi Bulancak Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Uluslararası Ticaret Bölümü.

ve siyasal baskılara karşı iç piyasasını koruyabilmekte, etkili yaptırım kararları alabilmektedir.

Oysa Türkiye, dünya ticaretinde düşük paya sahip, AB entegrasyonuna katılamamış, diğer güçlü organizasyonlar içinde yer almayan orta büyüklükte bir ülke olarak oldukça kırılğan bir yapıdadır. Ayrıca Türkiye ihracatta AB pazarına bağımlıdır. Bunu aşmak için küresel ticarete entegre olmalıdır.

2. Türkiye'nin Dış Ticaretinde Rusya Faktörü

Uluslararası ticarete Türkiye açısından dikkate alınması gereken küresel aktörlerden biri de Rusya'dır. Rusya ya da resmi adıyla Rusya Federasyonu, Kuzey Avrasya'da bir ülkedir. Yönetim şekli federal yarı başkanlık tipi Cumhuriyettir. Başkenti Moskova, Yüzölçümü 17.100.000 km², nüfusu 2016 yılı Dünya Bankası verilerine göre 144,3 Milyon'dur. Para birimi Rus Rublesi, Devlet Başkanı Vladimir Putin'dir. Rusya G8 (The Group of Eight Industrialized Nations) üyesidir. Bu örgüt içinde Dünya'nın 8. Büyük ekonomisidir. Rusya ayrıca BRICS (Brazil, Russia, India, China, South Africa) ülkeleri olarak adlandırılan Yeni Gelişen Ülkeler içerisinde yer almaktadır. Coğrafi açıdan dünyada yüzölçümü en büyük ülkedir. Askeri varlığı, silah kapasitesi ve savaş teknolojisi bilgi birikimi açısından dünyada ikinci büyük ülkedir. Türkiye ile Rusya arasında kara sınırı bulunmasa da Karadeniz üzerinden Rusya Türkiye ile komşu sayılabilecek konumdadır.

Rusya'nın çok büyük coğrafyaya yayılması nedeniyle, ulaşım maliyetlerinin önemli olduğu bazı mallarda, Rus halkının ihtiyaçlarının komşu ve çevre ülkelerden sağlanması daha rasyonel olmaktadır. Bu nedenle Rusya çok sayıda komşu ve çevre ülkesi ile ekonomik ve ticari ilişki kurmaktadır. Bu bağlamda Rusya Türkiye'den yükte ağır pahada hafif mallar olan tarım ve hayvancılık ürünleri, gıda sanayi ürünleri, makine ve ekipmanları, yedek parça gibi mallar ithal etmektedir.

Rusya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Uluslararası alanda “süper güç” olma özelliğini kısa bir süre kaybetmiş ise de bugün özellikle bölgemizde yaşanan sorunlarda etkin ve sürükleyici rol oynamaktadır. Uluslararası çatışma alanlarında Avrupa Birliği gibi sadece diplomatik gücünü (softpower) kullanarak değil, ABD gibi diplomatik ve askeri gücünü (hard power) birlikte kullanarak süper güç olma konumunu sürdürmektedir.

Rusya, yıllık 10 Milyar doların üzerinde silah satış rakamı ile dünyada ABD'den sonra ikinci sırada bulunmaktadır.

Türkiye özellikle enerji alanında Rusya'ya bağımlıdır. Bu nedenle enerji güvenliğini sağlamak için, kendi kaynaklarını değerlendirmek ve enerjiyi etkin ve verimli kullanmak zorundadır.

Rusya ile Akkuyu Nükleer Enerji Santrali kurma çalışmaları sürdürülmektedir. Rusya doğal gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyacak olan Türk Akımı Doğalgaz Boru Hattı Projesi devam etmektedir. Türkiye-Rusya arasında ortak yatırım fonu oluşturulması ve ulusal paralarla ticaretin artırılması konusunda uzlaşma sağlanmıştır.

Türkiye'nin narenciye ürünlerine 1 Ocak 2016 itibariyle konan ithalat kısıtlamalarının kaldırılması kararlaştırılmıştır.

Turizmde kesilen charter seferlerin yeniden başlatılması söz konusudur. Savunma sanayiinde iki ülke arasında iş birliği imkanları araştırılmaktadır.

Ancak, Rusya tarafından Kırım'ın ilhak edilmesi ve Ukrayna anlaşmazlığı nedeniyle Batı'nın uyguladığı ekonomik yaptırımlar Rusya'yı zorlamaktadır. Dünya ham petrol fiyatları son iki yılda yüzde 50 oranında ucuzlamıştır. Rusya, petrol gelirlerinin düşmesi, yaptırımlar ve yapısal sorunları yüzünden ekonomik krize sürüklenmiştir. Rusya'da ekonomik kriz giderek derinleşmektedir. Rusya ekonomisi son yıllarda küçülmektedir.

Türkiye enerji ihtiyacının yüzde 70'den fazlasını ithal etmektedir. Enerji açısından dışa bağımlılığın yüksek olmasının yanı sıra, doğal gaz ithalatının yüzde 65'i Rusya'dan yapılmaktadır. Bu durum enerji güvenliği açısından riskler oluşturmakta ve Rusya'ya bağımlılığı artırmaktadır. Rusya, Türkiye'nin ithalatında ikinci sırada yer almaktadır.

Ayrıca, iki ülkenin içinde bulunduğu ekonomik zorluklar ve bölgesel yakınlık unsuru karşılıklı bağımlılığı artırmaktadır. Bu karşılıklı bağımlılık ekonomik diplomaside yakınlaşma nedeni olarak ortaya çıkmaktadır. İki ülkenin ABD ve AB ile olan ilişkilerinin “çatışma ve işbirliği” şeklinde yürütülmeye çalışılması de iki ülke

arasında karşılıklı bağımlılığı artırmaktadır.

3.Rusya İle Ekonomik İlişkilerin Gelişimi

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 25 Mart 1967'de imzalanan Ekonomik-Teknik İşbirliği Anlaşması ile Sovyetler Türkiye'ye 200 milyon dolar tutarında kredi sağlamıştır. Bu kredi ile İskenderun Demir Çelik Tesisleri, Seydişehir Alüminyum Fabrikası, Aliğa Petrol Rafinerisi, Bandırma Sülfürik Asit Fabrikası, Artvin Levha Fabrikası gibi ülkemizin önemli ağır sanayi tesisleri inşa edilmiştir. 1972'de İskenderun Demir Çelik Fabrikası'nın büyütülmesi, 1979'da Orhaneli Termik Santrali'nin kurulmasına ilişkin kredi anlaşmaları yapılmıştır. Bu anlaşmalar sadece mali içerikli olmamış, Sovyetler Birliği tarafından teknoloji transferi de yapılmıştır (www.bbc.com).

1984 yılında imzalanan Ekonomik, Ticari, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Programı'nın hemen arkasından imzalanan 'Doğal Gaz Alım Anlaşması' her iki ülke ekonomik ilişkilerinin stratejik temelde yükseltilmesi sonucunu doğurmuştur. İki ülke arasındaki enerji ilişkileri 1984'te imzalanan doğalgaz anlaşması ile başlamıştır. Bu anlaşmayla inşasına başlanan doğalgaz boru hattı 1987 yılında tamamlanmış ve Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan üzerinden Türkiye, Rus doğalgazını almaya başlamıştır. Bu ilk doğalgaz anlaşmasıyla Sovyet tarafı 1987 yılından başlayarak 25 yıl süreyle Türkiye Cumhuriyeti'ne ticari şartlarla, yılda 8 milyar metreküp doğal gaz sevk etmeyi garanti ederken, Türk tarafı da bu süre zarfında doğalgaz bedelini mal ve hizmet ihracatıyla ödeme-yi taahhüt etmiştir.

90'lı yıllarda büyüyen ve enerji ihtiyacı sürekli artan Türkiye, enerji ihtiyacının büyük bir bölümünü Rusya'dan almaya başlamıştır.

1997 yılında imzalanan Mavi Akım Anlaşması ile Karadeniz'den geçmesi planlanan doğalgaz boru hattı 2005 yılında hayata geçmiştir. “Mavi Akım Anlaşması” enerji alanında iki ülke arasında “Bakü-Tiflis-Ceyhan” petrol boru hattı konusunda yaşanan rekabetin yerine işbirliği yaklaşımının ortaya konulması açısından çok önemlidir. Mavi Akım bir anlamda daha sonraki yıllarda gittikçe artacak olan ikili ilişkilerin itici gücü olmuştur. Mavi Akımın hayata geçmesiyle Türkiye, Rusya'nın enerji alanında en büyük ortaklarından biri haline gelmiştir (ÖZBAY, 2011, s.41).

Günümüze gelindiğinde “Türk Akımı”adını alan yeni boru hatları ile Türkiye-Rusya Ekonomik ilişkileri oldukça önemli bir yere gelmiştir.

Enerji alanında bir başka önemli konu ise nükleer alanda işbirliğidir. Türkiye ile Rusya arasında uzun süredir devam eden nükleer santral görüşmeleri Haziran 2010'da sonuçlanmıştır. İki ülke hükümetleri arasında “Akkuyu Sahasında Nükleer Güç Santralının Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır. Rusya Devlet Başkanı Medvedev'in 12 Mayıs'ta gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde sağlanan anlaşmaya göre nükleer santralin inşa ve işletim hakkı tamamı ile Rusya'ya ait olacaktır. Önümüzdeki dönemde Rusya çoğunluk hissesi kendisinde kalmak şartı ile ortak alabilecektir. Rusya'nın toplam 4,8 GW kapasitesinde dört ayrı üniteden oluşacak nükleer santral için 20 milyar dolar yatırım yapması beklenmektedir. İlk nükleer santral için Türkiye, en az 15 yıllık elektrik enerjisi alım garantisi vermektedir. 15 yıllık alım garantisine ilişkin dönemin sonunda Türkiye, santralda üretilecek her birim elektrikten elde edilecek net kârın %20'sine ortak olacaktır. Rusya'nın tüm finansını karşılayacağı nükleer santralde elektrik alım fiyatını Rusya 12,35 sente kadar düşürmüştür. Nükleer işbirliğine ilişkin kanun Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından Kasım 2010'da onaylanmıştır. Rusya parlamentosu alt kanadı Duma ilgili anlaşmayı Kasım 2010'da onaylamıştır (ÖZBAY, 2011, s.43).

4.Rusya İle Ekonomik İlişkilerin Günümüzdeki Durumu

Rusya ile oldukça yüksek bir hacimde ve geniş bir yelpazede ekonomik ilişkilerimiz vardır. Ticaret hacminin önemli bölümünü enerji oluşturmaktadır. Rusya'dan yıllık yaklaşık 16 milyar dolar doğalgaz ve petrol

ithal edilmektedir. Ticaret hacminin en yüksek olduğu 2008 yılında ihracat 6.483.004.000 dolar, ithalat 31.364.477.000 dolardır. Toplam hacmi ise 37.847.481.000 dolar olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında ticaret hacmimiz 23.990.413.000 dolardır. Türkiye'nin ithalatı petrol, doğalgaz, değerli madenler, buğday ve mısır yağı gibi kalemlerden oluşmaktadır. Türkiye'nin ihracatı ise ağırlıklı olarak araç yedek parçası, yaş meyve sebze ve tekstil ürünleridir. Ancak yaş meyve sebze ve tekstil ürünlerinde Rusya'nın kendi üretimini güçlendirmesi nedeniyle ihracatta Türkiye'nin payı sürekli düşmektedir.

İki ülke arasında ticaret dengesi, enerjide bağımlılık nedeniyle ciddi şekilde Türkiye aleyhine gelişmektedir. Ancak, diğer ekonomik ilişkiler olan Rusya'da iş yapan Türkler, Türkiye'de yatırım yapan Rus şirketleri ve milyonlarca Rus turist de dikkate alınmalıdır.

İki devlet tarafından yıllık 100 milyar dolarlık ticaret hacmi hedef olarak konulmuşsa da Rusya- Gürcistan savaşının olduğu 2008 yılında ulaşılan 38 milyar dolarlık hedefe de tekrar ulaşılamamıştır. Üstelik bu ilişkide denge çok güçlü bir şekilde Rusya lehinedir.

5. Türkiye ile Rusya Arasında Ekonomik Bağımlılık İlişkisi

Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi üzerine Avrupa Birliği ve ABD ile bu ülkenin ilişkileri kopma noktasına gelmiştir. Rusya'ya karşı Batı'nın uyguladığı ekonomik ve diplomatik yaptırımlar Rusya'yı Asya ve Bölge ülkeleri ile işbirliğine zorlamıştır. Bu bağlamda Rusya, Türkiye ile olan ilişkilerini de sağlamlaştırmak ve yaşanan krizlerin etkisinden arındırmak zorunda kalmıştır.

Diğer yandan bölge ülkelerinden İran'ın Nükleer Silahlanma yarışına katılması, Irak ve Suriye'de yaşanan savaşta aktif rol oynaması, İsrail'i, İsrail'in etkisi ile ABD'yi ve ABD ile aynı yörüngede hareket eden AB'yi rahatsız etmiştir. İran'a karşı da Batı ekonomik ve diplomatik yaptırımlar uygulamıştır. Bu yaptırımlar İran'ı Asya ve Bölge ülkeleri ile işbirliğine zorlamıştır.

Türkiye açısından ise 15 Temmuz darbe girişimi sonrası yaşanan gelişmeler ve bunların ABD ve AB'ye yansımaları Türkiye ile ABD ve AB ilişkilerini derinden etkilemiştir. Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinin fiilen askıya alınması, ABD ile yaşanan iade ve vize krizi, Türkiye'yi de yeni arayışlara yönlendirmiştir.

Bu ortamda, ABD ve AB gibi aynı küresel güçler tarafından yaptırımlarla karşılaşan Rusya, Türkiye ve İran zorunlu olarak işbirliğine mecbur kalmıştır.

Türkiye ve Rusya karşılıklı olarak birbirlerinin en önemli ticaret ortakları arasındadır. Bu ortaklık iki ülke arasındaki karşılıklı bağımlılıktan doğmaktadır. Ekonomik ve ticari ilişkiler zaman zaman, ortaya çıkan politik sorunlar nedeniyle diplomatik silaha dönüşmüşse de karşılıklı bağımlılık sorunların aşılmasında önemli bir etken olmuştur.

Türkiye, ülke dışında tatile çıkan Rus turistlerin ilk tercihi konumundadır. Rusların favori turizm destinasyonu unvanını Mısır'dan devralan Türkiye, Rus turistlerden yılda ortalama 3 milyar dolar gelir elde etmektedir.

Türkiye, Avrupa Birliği'nin ardından Rusya'nın en büyük doğalgaz ve petrol müşterisi konumunda bulunmaktadır. Özellikle Orta Doğu'daki istikrarsızlıkların artması ve AB ekonomisinin yavaşlamasıyla Rusya da Türkiye için giderek daha önemli bir ihracat pazarına dönüşmüş durumdadır. Ancak iki ülke arasındaki ticaret hacmi, Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılığı nedeniyle açık farkla Rusya lehine gelişmektedir.

Rusya'yı Türkiye için ekonomik anlamda vazgeçilmez kılan önemli unsurlardan birisi doğalgazdır. Toplam doğalgaz ithalatının yüzde 54'ünü Rusya'dan yapan Türkiye, Rus doğalgazının kapasitesini de artırmak ve bu yolla ekonomik büyümenin yakıtını da elde etmek istemektedir. Rusya'dan alınan doğalgazın önemli bir bölümü ısınmanın yanı sıra elektrik üretiminde de kullanıldığı için, Türk imalat sektöründe üretimin sürmesi de bir anlamda Rus doğalgazına bağlı durumdadır (www.bbc.com).

1990'lı yılların ortalarından bu yana Rusya Türk müteahhitler için önemli bir pazar konumundadır. Türk firmaları Rusya'da hem kamu altyapı ihalelerine girmekte hem de özel projeler yürütmektedir. Günümüze kadar tamamlanan projeler arasında hastanelerden, otoyollara kadar uzanan geniş yatırımlar bulunmaktadır. Rusya,

Türk müteahhitlerinin yurtdışında en çok iş aldığı ikinci ülke durumundadır.

Rusların Türkiye'de akaryakıt dağıtım, otomobil, metalürji, banka, internet ve iletişim alanlarında yatırımları bulunmaktadır. Bunun dışında Rusya ile Türk Akımı boru hattı ve Akkuyu Nükleer Santrali'nin yapım anlaşması imzalanmıştır. Akkuyu 20 milyar dolarlık bir yatırımdır. Türk Akımı anlaşmasında iki ayrı boru hattı bulunmaktadır. İlki sadece Türkiye'nin ihtiyacı olan gazı sağlayacak olan hat, diğeri de Avrupa'ya gaz taşıyacak hattır. Türkiye'nin ihtiyacını karşılayacak ilk hat ile Rusya hem Ukrayna'yı bypass edecek hem de doğrudan ve uzun bir süre daha Türkiye'ye fazla gaz satabilecektir.

7. Türkiye'ye Uygulanan Ekonomik Yaptırımlar

24 Kasım 2015 tarihinde Suriye sınırında Türkmendağı yakınlarında Rusya'ya ait SU-24 tipi savaş uçağının Türk savaş uçakları tarafından düşürülmesinin ardından Türkiye- Rusya arasında ilişkiler krize girmiştir. Bunun üzerine, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin sert açıklamalar yapmış ve “Bu olayın sonuçları ağır olacak” demiştir. Türkiye açısından Putin'in değimiyle “ağır sonuçlar” doğurabilecek açıklamasının ardından Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Rus Vatandaşlarından Türkiye'ye gitmemelerini istemiş, ülkenin tehlikeli hale geldiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Rus turizm acenteleri de gelecek aylar için planlanan Türkiye turlarını iptal etmeye başlamıştır.

Rusya, savaş uçağının Suriye sınırında düşürülmesinin ardından Türkiye'ye ekonomik yaptırımlar uygulamıştır. Bu yaptırımlar arasında domates ithalatına uygulanan yasaklar da yer almaktadır. Türkiye Ziraat Odaları Birliği verilerine göre Rusya ile yaşanan kriz öncesine denk gelen 2015 yılında Türkiye'nin ihraç ettiği domatesin yüzde 65'i Rusya'ya gönderiliyordu. Kriz öncesi domates ihracatı yaklaşık 420 milyon dolardır. Bu miktar, Rusya'nın ithalat ve Türkiye'nin ihracat rakamlarının büyüklüğü dikkate alındığında çok önemsiz sayılabilir. Ancak, uluslararası ticaretin ülke politikalarında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Rus halkı için domates, Türk halkı için olduğundan daha önemlidir. Rusya'nın iklim koşulları Rus halkının tamamına yetecek kadar domates üretmeye uygun değildir. Bunun için çok yaygın ve büyük seraların olması gerekir. Bu da büyük yatırım demektir. Birkaç yıl öncesine kadar kaliteli ve ekonomik Türk domatesi yüzünden bu sera yatırımı karlı değildi. Ancak Rusya'ya uygulanan yaptırımların ardından "uçak krizi" çıkınca Rusya bu krizi yatırım yapma ve tarımı geliştirme amacıyla kullanmak için Türkiye'ye yatırım uygulamaya başlamıştır. Bu arada da büyük sera yatırımları yapmıştır. Domates yaptırımı devam ederse bu yatırımlar kendini amorti edecektir. Çünkü kışın domatesin kilosu 250 rubleye yani 15 Türk lirasına kadar çıkabilmektedir. (www.timeturk.com)

Antalya'da 13-14 Eylül 2017 tarihinde iki ülke Tarım Bakan Yardımcılarının başkanlığında yapılan toplantıda ağırlıklı olarak domates ithalatı ele alınmıştır. Teknik araştırma ve ticari konularda işbirliğinin yanı sıra kırsal kalkınma, tarımsal ticaret gibi konuların görüşüldüğü toplantıdan sonra iki ülkenin talep ve isteklerinin bir araya getirildiği mutabakat metni hazırlanarak imzalanmıştır. Varılan mutabakata göre, Türkiye Rusya'dan karakas et ithal edecek, Rusya ise, Türkiye'ye yönelik domates ithalatı yasağının kaldırılması için çalışmalarını hızlandıracaktır. Bakanlar Kurulu Kararı ile yasağın yılbaşına kadar kaldırılması öngörülmektedir (www.haberiyakala.com).

Bunun üzerine, Rusya Başbakan Yardımcısı Arkadiy Dvorkoviç, 4 Ekim 2017 tarihinde Rusya Tarım Bakanlığı'nın yılda en fazla 50 bin ton Türk domatesi alınmasına izin verebileceğini açıklamıştır. Dvorkoviç, Türkiye'den domates ithalatına yönelik teklifin Rusya Tarım Bakanlığı tarafından kendilerine iletildiğini ifade etmiştir. Dvorkoviç, teklifin, yıllık 50 bin tona kadar domates ithalatını kapsadığını, ithalatın, domatesin Rusya'daki yetiştirme sezonu haricini kapsadığını belirtmiştir (www.ntv.com).

Uçak krizi Türk işadamlarının ve işçilerinin Rusya'da çalışmasını çok zorlaştırmıştır. Tarım ürünlerine yasak konulmuştur. Karşılıklı vizelerin kaldırılması anlaşması askıya alınmıştır. Bugün gelinen noktada ilişkiler çok iyi gibi görünse de gerçekte yaptırımların kaldırıldığını söylemek pek gerçekçi değildir. Rusya bu krizi kendi

içinde yaşadığı ekonomik krizde kamuoyunun dikkatini dağıtmak ve aynı zamanda kendi üreticisini güçlendirmek için çok akıllıca kullanmıştır. Rusya, tarım ürünleri yaptırımlarında kendi üretimi yeterli seviyeye gelinceye kadar bu yaptırımları devam ettirmektedir (www.timeturk.com).

8. Türkiye ve Rusya Ekonomilerinin Güçlü ve Zayıf Yönleri, Fırsatlar Zorluklar

Sadece işletmeler açısından değil, uluslararası ticarete ülke karşılaştırmaları açısından da SWOT analizinden yararlanılabilir. Bu analiz işletmelerin güçlü yönler (Strengths), zayıf yönler (Weakneses), fırsatlar (Opportunities), zorluklar (Threats) yönünden karşılaştırılmasında ve rekabet gücünün ölçülmesinde kullanılmaktadır. Aynı parametreler ülkelerin karşılaştırılmasında da kullanılabilir niteliktedir. Çünkü uluslararası ticarete sadece işletmelerin davranışlarını ve kapasitelerini bilmek ve izlemek yeterli olmamaktadır. Uluslararası ticarete karar vericiler ülkeler ve uluslararası kuruluşlardır. Bunların kararları işletmelerin kararlarını büyük ölçüde etkileyebilmekte ve değiştirebilmektedir.

Uluslararası rekabet gücü, makro ekonomik değişkenlerin istikrarlılığı ile doğrusal ilişki içerisindedir. Bu kapsamda uluslararası rekabetin, özellikle fiyat rekabeti açısından tespitinde döviz kuru, faiz, enflasyon, işsizlik oranı gibi değişkenlerin de dikkate alınması gerekmektedir (Koç ve Özbozkurt, 2014, s.86)

Türkiye ile Rusya açısından bazı ekonomik göstergelerin karşılaştırılması, fırsatların ve tehditlerin analiz edilmesi önemlidir. Uluslararası ticarete ülke karşılaştırmaları uluslararası rekabet gücü açısından yapılmaktadır.

Bu nedenle; Türkiye ve Rusya'nın karşılıklı ticari ilişkilerinde ve uluslararası ticarete rekabet gücünü etkileyen bazı makro ekonomik değişkenler aşağıda değerlendirilmiştir:

8.1. Güçlü Yönler

Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayımlanan 2016-2017 Küresel Rekabetçilik Endeksi sonuçlarına göre dünya rekabetçilik sıralamasında Rusya Federasyonu 4.6 puanla 38. sıradadır ve geçmiş yıllara göre yükseliş trendi göstermektedir. Aynı endekste Türkiye 4.4 puanla 53. sıradadır ve geçmiş yıllara göre düşüş trendi göstermektedir (WEF, 2017)

Aynı raporun 2015-2016" verilerine göre Türkiye, küresel rekabet gücü açısından 140 ülke arasında 4.4 ortalama puanla 51. sırada yer almaktadır. 2014 yılında 45. sırada olan Türkiye, 2016 yılında 6 sıra daha düşmüştür. (WEF, 2016).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Program) tarafından her yıl yayınlanan İnsani Gelişme Raporu (Human Development Report) sonuçlarına göre Rusya 0.804 puanla 49. sırada bulunmaktadır ve bir önceki yıla göre bir basamak yükselmiştir. Bu sıralama ile Rusya "Çok Yüksek İnsani Gelişme Gösteren" 51 ülke arasında bulunmaktadır.

Aynı rapora göre Türkiye 0.767 puanla 71. Sıradadır ve bir önceki yıla göre 3 sıra gerilemiştir. Bu sıralama ile Türkiye, raporun 52-105 sıralarında yer alan "Yüksek İnsani Gelişme Gösteren" ülkeler arasında bulunmaktadır (www.hdr.undp.org).

Dünya piyasalarında 32 dolara kadar gerileyen ham petrol varil fiyatının tekrar yükselişe geçerek 50- 60 dolar seviyesine yükselmesi Rusya ekonomisi için yükseliş yönünde beklentiler doğurmaktadır. Kredi derecelendirme kuruluşu Fitch Ratings tarafından, uluslararası en yaygın olarak kullanılan Londra Brent türü ham petrolün varil fiyatı bu yılın son çeyreğinde ve gelecek sene ortalama 52,50 dolar, 2019'da da ortalama 55 dolar olacağı öngörülmektedir(www.aksam.com.tr).

Avrupa Birliği'nin Rusya'ya karşı yaptırımlarını 6 ay daha uzatması ve Rusya'nın da Türkiye ambargosu nedeniyle, başta sebze-meyve olmak üzere gıda fiyatlarında artış gerçekleşmiştir. 2015 ve 2016 yıllarında yüksek seyreden enflasyon oranları alınan önlemlerle düşürülmüştür. Rusya'da yıllık enflasyon oranı Ağustos 2017 itibarıyla, 1991 yılından beri en düşük seviye olan 3,3'e düşmüştür (www.tradingeconomics.com)

Rusya Merkez Bankası, Ukrayna krizi ve yaptırımlar nedeniyle değer kaybetmeye devam eden rubleyi kontrol altına alabilmek için faiz oranlarını 1998 krizinden bu yana en yüksek artırımla yüzde 17'ye çıkarmıştı. Ancak, alınan önlemlerle faiz oranları aşamalı olarak indirilmiştir. Eylül 2017 itibarıyla faiz oranı %8,5'tir.

Güçlü entegrasyonlar içinde bulunmak uluslararası rekabet gücünün en önemli göstergeleri arasında yer almaktadır. Bir ülkenin sosyo-ekonomik yapısına uygun ve güçlü bir ekonomik entegrasyon içinde yer alması, sürdürülebilir uluslararası rekabet gücü kazanması bakımından son derece önemlidir. Küreselleşen dünyada, özellikle iç pazarları optimum büyüklüğe ulaşmamış ülkelerin, uluslararası rekabet gücü kazanmaları ve bu gücü sürdürmeleri oldukça zordur (Gültekin, 2007, s.276)

Türkiye'nin içinde bulunduğu en güçlü organizasyon, soğuk savaş sonrası dönemde önemi azalsa da NATO'dur. Buna karşın Rusya; Bağımsız Devletler Topluluğu, Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü, Euroasya Ekonomik Topluluğu, Şanghay İşbirliği Örgütü, Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği gibi entegrasyonların içinde yer almaktadır. Ayrıca Rusya Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 5 daimi üyesinden biridir. Bu durum Rusya'nın “merkez” ülkeler arasında yer almasını sağlamaktadır.

Türkiye'nin uzun süredir yürütmekte olduğu AB ile tam üyelik müzakereleri çıkmaza girmiştir. Bu nedenle Türkiye'ye gelen sabit sermaye yatırımları azalmaktadır. Dış kaynak ihtiyacı sermaye piyasalarından sıcak para çekmeyi gerektirmektedir. Türkiye'nin CDS primi yüksek olduğundan, bu durum dış kaynaklara ödenen faiz yükünü artırmaktadır. Türkiye'nin dünya ticaretinde payı düşüktür. Özellikle ihracatta %1'in altındadır. Türkiye AB entegrasyonuna katılamamıştır. Diğer güçlü organizasyonlar içinde de yer almamaktadır. Nüfus ve coğrafya açısından orta büyüklükte bir ülke olarak oldukça kırılgan bir yapıdadır. Ayrıca Türkiye ihracatta AB pazarına bağımlıdır, küresel ticarete entegre olamamıştır.

Türkiye ile karşılaştırıldığında, Rusya'nın uluslararası ticarete rekabet gücü daha yüksektir. Rusya'nın bu gücü kaynak zenginliğinden ve güçlü entegrasyonlar içinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin yıllardır sürdürdüğü AB ile tam üyelik müzakerelerinin sonuçsuz kalması ve NATO dışında güçlü bir entegrasyonun içinde olmaması rekabet gücünü zayıflatmaktadır.

Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünü zayıflatan diğer unsur ise dış borçlardır. Türkiye'de borçlanarak büyümenin sonuna gelinmiştir. Türkiye Brüt Dış Borç Stoku, 30 Haziran 2017 tarihi itibarıyla 432,4 milyar ABD Doları olarak gerçekleşmiş olup stokun milli gelire oranı ise %51,8 olmuştur (Hazine Müsteşarlığı, 2017). Türkiye'nin brüt dış ve net borç stoku sürekli artmaktadır. Türkiye birikmiş dış borçlarını azaltmak zorundadır.

8.2.Zayıf Yönler

Uluslararası Şeffaflık Örgütü (Transparency International) tarafından her yıl yayınlanan *Yolsuzluk Algısı Endeksi (Corruption Perception Index)* sonuçlarına göre Rusya 2016 yılında 176 ülke arasında 131. sıradadır. Aynı endekste Türkiye 75. sıradadır. Endeksin son sıralarında Angola, Eritre, Irak, Afganistan, Libya, Yemen ve Sudan bulunmaktadır (www.transparency.org). Rusya'nın da bu ülkeler gibi endeksin sonlarında yer alması Rusya'da yüksek derecede yolsuzluk algısının hâkim olduğunu göstermektedir.

Rusya ekonomisi uygulanan ambargonun ardından zor bir dönemden geçmektedir. Rusya'daki evsizlerin sayısı ve yoksulluk her geçen gün artmaktadır. Rusya ekonomisinde sürükleyici sektör enerjidir. Rusya ihracatının yüzde 70'ini enerji kaynakları oluştururken, petrol devlet gelirlerinin yüzde 50'sini doğrudan oluşturmaktadır (www.ekonomist.co).

Yüksek petrol çıkarma maliyetleri nedeniyle petrol ihracatçısı diğer ülkelere nazaran zor durumda olan Rusya, petrol fiyatlarının değer kaybetmesiyle zor günler yaşamıştır. Haziran 2014'te 111,8 dolardan işlem gören Brent petrol 6 ay içinde yaklaşık yüzde 65 oranında değer kaybetmiştir. Bu durum gelirinin yaklaşık yüzde 50'sini petrol ihracatından karşılayan Rusya'ya ekonomisini sarsmıştır. Ancak son günlerde petrol fiyatları yükseliş eğilimindedir.

2010 yılından beri yatırımcıların terk ettiği Rusya, 2014 yılında Kırım ilhak etmesiyle, Batı ülkeleri tarafından uygulanan ekonomik yaptırımlarla da mücadele etmek zorundadır.

Rus rublesi euro ve dolar karşısında değer kaybetmeye devam etmektedir. 2016 yılında 1 ABD doları 80

rubleye kadar ulaşmış ve Rus para birimi rekor düzeyde değer kaybetmişti. Bu tarihten sonra bir miktar toparlayan rublenin, Bloomberg verilerine göre, 05 Ekim 2017 itibariyle karşısında değeri 1 ABD Doları= 57.50 Ruble'dir

2008 dünya ekonomik krizinden etkilenen Rusya'da durgunluk devam etmektedir. Rusya'da Gayrisafi Milli Hâsıla 2014'de %0.64, 2015'de %1.16, 2016'da %0.57 oranında küçülmüştür (www.tradingeconomics.com).

Rusya'nın altın ve döviz rezervleri azalmaktadır. Ancak, petrol fiyatlarının yükselişe geçmesi nedeniyle 2018 yılından itibaren altın ve döviz rezervlerinin artması beklenebilir.

Uzun süredir Rusya'da sermaye çıkışı yaşanmaktadır. Rusya Maliye Bakanlığı'nın verilerine göre 2015 yıl sermaye çıkışı 70 milyar dolar, 2016'da 90 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılı sermaye çıkışı, beklentilerin oldukça üstünde 151,5 milyar dolar ile rekor kırmıştı.

8.3.Fırsatlar:

Rusya'da orta vadede tüketim malları ile ilgili sektörlerin büyümeye devam edeceği öngörülmektedir. Gelirlerdeki ve kredi kullanımındaki beklenen artışın talebi olumlu yönde etkilemesi beklenmektedir. Ülkede hane halkı tüketim harcamalarının GSYİH'ya oranı % 50'dir. Bu oran OECD ülkelerinde ise ortalama % 60'tır. Bu veriler ülkede özel tüketim bakımından hala kayda değer artış olanağı bulunduğunu ortaya koymaktadır. Tüketiciler Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından başlangıçta düşük fiyatlı ve düşük kaliteli dayanıklı tüketim mallarına yönelmiştir. Ancak 1998 yılından sonra gelirlerdeki artışlar beraber tüketicilerin harcama davranışları da değişmiş, tüketiciler daha yüksek kaliteli ürünlere yönelmiştir. Bireysel davranış dikkate alındığında, gelire göre tasarruf eğilimi yüksek olmayıp, tüketim eğilimi yüksektir. Rusya için yeni olan, reklamların tüketici üzerindeki etkisinin yüksek olmasıdır. Tanıtım ve reklam tüketici tercihlerini değiştirebilmektedir. Promosyon, satışlar üzerinde etkili olabilmektedir. Rus tüketicisinin öncelikle dikkate aldığı unsurlar, fiyat ve kalitedir. Tüketim mallarına olan talep ise yüksektir. (İZTO,2016).

Rusya'da toplumun yaklaşık %15'i yüksek kaliteli ve markalı ürünler kullanmaktadır. Rusya'da yüksek katma değerli tüketim ürünleri pazarında en önemli ülkeler İtalya, Almanya, Polonya, Finlandiya ve İspanya'dır. Düşük katma değerli ürünler ise Türkiye, Çin, Pakistan, Hindistan ve Tayvan'dan tedarik edilmektedir (İTKİB, 2015, s.10)

8.4.Zorluklar

2015 yılında Rusya'ya ihracatımız bir önceki yıla göre % 39.6 azalarak 3.591 milyar ABD Dolarına gerilemiş, Rusya'dan ithalatımız bir önceki yıla göre % 19.3 azalarak 20.4 milyar ABD Doları olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında Rus ekonomisinin % 4 civarında daralması ikili ticaretteki gerilemenin en önemli nedenini oluşturmuştur. Ayrıca, 24 Kasım 2015 tarihinde meydana gelen uçak krizi sonrasında Rusya'nın Türkiye'ye karşı uyguladığı ekonomik tedbirler kapsamında bazı tarım ürünlerimize ithalat yasağı koyması, Türk mallarının gümrüklerde olağandışı kontrollere tabi tutulması, Türk vatandaşlarının istihdam edilmelerine kısıtlama koyması, 1 Ocak 2016 tarihinden itibaren vize muafiyet anlaşmasını tek taraflı olarak askıya alması dış ticaretin daha da daralmasına neden olmuş, Rusya'daki yatırım ve müteahhitlik hizmetlerinde durağanlığa yol açmıştır. 24 Kasım 2015 günü Rus uçağının düşürülmesi sonrası dönemde Rus tarafının başlattığı baskılar sonucunda birçok işadamız ve iş yerimiz mağdur olmuş, planlanan çeşitli toplantılar, etkinlikler iptal edilmiştir (İZTO,2016).

9.Rusya'nın Üyesi Bulunduğu Entegrasyonlar

Son yıllarda Eski Sovyet bölgesindeki entegrasyon süreçleri hızlanmıştır. Bu entegrasyon süreci Rusya tarafından yürütülmeye çalışılmaktadır. Rusya'nın son yıllarda yaşamış olduğu ekonomik ve sosyal toparlanma süreci, bu ülkeyi yeniden bir "güç merkezi" haline getirmiştir. Günümüzde Rusya pek çok bölgesel ve ekonomik entegrasyonun içinde sürükleyici ve lider konumunda bulunmaktadır. Bu entegrasyonlardan bazıları şunlardır:

CIS (Commonwealth of Independent States=Bağımsız Devletler Topluluğu= BDT); Azerbaycan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Ukrayna ve ayrıca yine BDT'nin birçok organına üye bir ülke olan Moğolistan'ın oluşturduğu uluslararası bir

organizasyondur. Bu ülkeler SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkmışlardır ve buna bağlı olarak da aralarında güçlü ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasi ilişkiler mevcuttur.

Bölgedeki ekonomik ve siyasi entegrasyonu desteklemek amacıyla yeni uluslararası organizasyonlar kurulmuştur. Bunlardan en etkili olanı CSTO askeri birliği ve EURASEC ekonomik birliğidir.

CSTO (Collective Security Treaty Organisation = Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü); 2002 yılında kurulmuş olan ve üyelerinin birbirleriyle askeri müttefik olduğu kaydedilen bir örgüttür. Üyeleri: Kazakistan, Ermenistan, Kırgızistan, Rusya, Beyaz Rusya, Tacikistan ve Özbekistan'dır.

EURASEC (Eurasian Economic Community = Euroasya Ekonomik Topluluğu); 1996'da ekonomik birliği sağlamak üzere kurulmuş olan, ülkeler arasındaki sınırları kaldırmayı amaçlayan bir örgüttür. Üyeleri; Kazakistan, Beyaz Rusya, Kırgızistan, Tacikistan, Rusya, Özbekistan'dır. Gözlemci ülkeler; Moldova, Ermenistan ve Ukrayna'dır.

SCO (Shanghai Cooperation Organisation = Şanghay İşbirliği Örgütü); Nisan 1996'da Çin ile komşu olan Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında sınır anlaşmazlıklarını çözmek ve sınır güvenliği inşa etmek amacıyla kurulan Şanghay Beşlisi adı verilen bir platformdan gelmektedir. Bir dizi hazırlıklardan sonra Çin ile sınırdaş olmayan Özbekistan'ın katılımıyla Haziran 2001'de, Şanghay Beşlisi, Şanghay İşbirliği Örgütü'ne dönüştürülmüştür.

Şanghay İşbirliği Örgütü üye ülkelerinin kapsadığı alan 37 milyon km² olup Avrasya'nın % 74'ünü teşkil etmektedir. Nüfusu 2,7 milyar olup dünya nüfusunun % 40'ını oluşturmaktadır. Örgütte, BM Güvenlik Konseyinin beş daimi üyesinden ikisi, yani Çin ve Rusya yer almaktadır. Örgüt dünyanın en büyük ordusuna, zengin yeraltı ve yer üstü kaynaklarına, belli düzeyde teknolojiye ve nitelikli insan kaynağına sahiptir (www.sde.org.tr).

Çin-Rusya ticaret hacmi 2001 yılındaki 5.596 milyar dolardan 2010 yılının 59.34 milyar dolara yükselmiş ve Rusya'nın en büyük ticaret ortağı olmuştur. Çin-Rusya Ticaret hacmi 2017 yılı sonu itibarıyla yıllık 90 Milyar dolara ulaşmıştır ve 2020 yılında iki ülke ticaret hacminin 200 milyar dolara çıkarılması hedeflenmektedir (www.haberler.com).

APEC (Asia-Pacific Economic Cooperation= Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği) örgütü Büyük Okyanus kıyısındaki 21 ülkenin katıldığı, dünya ekonomisinin %60'ını temsil eden ve bölgesel ekonomik, iş birliği, ticaret ve yatırım konularının paylaşıldığı uluslararası bir örgüttür. Asya-Pasifik bölgesindeki ekonomik gelişmeyi ve refah düzeyini daha ileriye taşımak ve Asya-Pasifik Topluluğu arasındaki bağları güçlendirmek amacıyla 1989 yılında kurulmuştur. APEC'in "Üye Ekonomiler" olarak da anılan 21 üyesi vardır. Bunlar Avustralya, Brunei, Kanada, Şili, Çin, Hong Kong (Çin), Tayvan (Çin), Endonezya, Japonya, Kore, Malezya, Meksika, Yeni Zelanda, Papua Yeni Gine, Peru, Filipinler, Rusya Federasyonu, Singapur, Tayland, Amerika Birleşik Devletleri ve Vietnam'dır (www.apec.org).

APEC üyeleri dünya nüfusunun yüzde 40'ına, dünya GSYH'sinin yüzde 60'ına ve dünya ticaret hacminin yaklaşık yüzde 48'ine tekabül etmektedir(www.mfa.gov.tr).

10.Sonuç

Türkiye'nin ticaret hacminin yaklaşık yarısı AB ülkeleri ile gerçekleştirilmektedir. Rusya kesinlikle AB'ye alternatif değildir. Türkiye'nin ticari ilişkileri AB merkezli gelişmiştir. Uygulanan standartlardan ölçü ve tartı birimlerine kadar her şey AB ülkelerinin uyguladıkları normlara göre şekillenmiştir. Türkiye'nin dış ticaretinin bir anda yön değiştirmesi, Asya'ya ve Rusya'ya yönelmesi zordur. Ülkede atıl kapasite ve kaynak israfı yaratır. Bu nedenle Rusya ile ticaret AB'ye alternatif değil, destekleyici ve tamamlayıcı nitelikte görülmelidir.

Uluslararası ticarete sadece mal ticaretini dikkate almak yanıltıcıdır. Uluslararası ticarete mal ticaretinin yanında hizmetler, fikri mülkiyet hakları ve sermaye de uluslararası ticarete konu olmaktadır. Dünya'da fikri mülkiyet hakları ve sermaye akımlarının dörtte üçü ABD ve AB kaynaklıdır. Bu alanda Rusya'da batıya bağımlıdır.

Türkiye ile karşılaştırıldığında, Rusya'nın uluslararası ticarete rekabet gücü daha yüksektir. Rusya'nın bu gücü kaynak zenginliğinden ve güçlü entegrasyonlar içinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin yıllardır sürdürdüğü AB ile tam üyelik müzakerelerinin sonuçsuz kalması ve NATO dışında güçlü bir entegrasyonun içinde olmaması rekabet gücünü zayıflatmaktadır.

Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünü zayıflatan diğer unsur ise dış borçlardır. Türkiye'nin brüt ve net dış borç stoku sürekli yükselmektedir. Dış borç stoku GSYİH'nin %50'sini aşmıştır. Son yıllarda Türkiye'nin ihracatında belirgin bir artış yaşanmamıştır. İhracatın artmadığı bir ortamda, dış borçların artış göstermesi, özellikle sıcak para olarak nitelendirilen kısa vadeli yabancı sermaye türünden borçların artmış olması borç servisinde risk oluşturmaktadır.

Rusya'nın son yıllarda yaşamış olduğu ekonomik ve sosyal toparlanma süreci, bu ülkeyi yeniden bir “güç merkezi” haline getirmiştir. Günümüzde Rusya pek çok bölgesel ve ekonomik entegrasyonun içinde sürükleyici ve lider konumunda bulunmaktadır. Bu durum Rusya'nın rekabet gücünü yükseltmektedir.

Dünya piyasalarında 32 dolara kadar gerileyen ham petrol varil fiyatının tekrar yükselişe geçerek 60 dolar seviyesine yükselmesi Rusya ekonomisi için yükseliş yönünde beklentiler doğurmaktadır. Dünya petrol stoku kritik eşik düzey olan peakoil seviyesini aşmıştır. Gelecek 10-20 yıl içinde bir yandan stokların azalması diğer yandan tüketimin artması sonucu ham petrol varil fiyatının 200 Dolar düzeyini aşacağı uluslararası analistlerce tahmin edilmektedir. Bu tahminlerin gerçekleşme eğilimine bile girmesi, petrol ve doğalgaz ihracatçısı Rusya açısından fırsat iken Türkiye açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.

Türkiye-Rusya dış ticaret dengesi açısından Türkiye'nin aleyhine gerçekleşmektedir. İki ülke arasında yaşanan siyasal gerginliklerde Rusya kolaylıkla ticaret kısıtlamalarına gidebilmekte ve ekonomik yaptırımlar uygulayabilmektedir. Oysa Türkiye, enerji alanında dışa, belli düzeyde de Rusya'ya bağımlıdır. Türkiye, kendi enerji kaynaklarını kullanacak yatırımları yapamamış, enerji güvenliğini sağlayamamıştır. Elektrik, doğalgaz ve petrol ürünlerinin en pahalı olduğu ülke/ ülkelerden biridir. Bu durum sanayinin dolayısıyla ülkenin rekabet gücünü zayıflatmaktadır.

Kaynaklar

GÜLTEKİN, Sadettin (2007). Küresel Rekabet Ortamında Türkiye'nin Dış Ticarete Verimlilik ve Rekabet Gücü, Marka, Kalite ve Teknoloji Yönetimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Gaziantep- Türkiye.

Hazine Müsteşarlığı; (2017). Basın Duyurusu, 30 Haziran 2017 tarihi itibarıyla Türkiye Brüt ve Net Dış Borç Stoku, Sayı; 2017/145

İZTO (İzmir Ticaret ve Sanayi Odası) 2016. Rusya Ülke Raporu.

İTKİB (İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri) 2015. Rusya Ülke Raporu, Deri ve Deri Ürünleri Sektörü, İTKİB Genel Sekreterliği,

Koç, Murat ve Onur Başar ÖZBOZKURT (2014). Uluslararası Rekabet Üstünlüğü ve Elmas Modeli Üzerine Bir Değerlendirme. İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi 2(3).

ÖZBAY, Fatih (2011). Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri 1992-2010. Bilge Strateji, Cilt 2, Sayı 4, Bahar 2011.

WEF (World Economic Forum); (2016). Global Competitiveness Report, www. Reports. weforum.org/ global_ competitiveness_report_2015-20116 .

WEF (World Economic Forum); (2017). Global Competitiveness Report, www. Reports. weforum.org/ global_ competitiveness_report_2016-2017 .

www.aksam.com.tr/dunya/fitch-petrol-fiyatlarinin-60-dolar-altinda-kalmasini-ongoruyor/haber-665962, Erişim Tarihi:10.10.2017

www.haberler.com/rusya-ve-cin-toplam-ticaret-hacmini-200-milyar-7489965-haberi/ Erişim Tarihi: 06.10.2017

[www. bbc.com/news/ 5 grafikte Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkileri](http://www.bbc.com/news/5-grafikte-turkiye-rusya-ekonomik-iliskileri), Enis Şenerdem, BBC Türkçe, 25 Kasım 2015 Erişim Tarihi: 05.10.2017

www.timeturk.com/rus-domatesi-turk-domatesi-ile-rekabet-edebilir-hale-gelmeden-yaptirimlar-kaldirilmayacak/haber-718246 Erişim Tarihi: 05.10.2017

www.ntv.com.tr/ekonomi/rusya-2018de-50-bin-ton-domates-aliriz, t4GWfavCq0S2IZE3D2qZbw, Erişim Tarihi: 03.10.2017

www.timeturk.com/rus-domatesi-turk-domatesi-ile...hale.../haber-718246, Erişim Tarihi: 28.09.2017

www.hdr.undp.org/sites/default/files/HDR2016_EN_Overview_Web.pdf, Erişim Tarihi: 03.10.2017

www.sde.org.tr. Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü Üyesi, Erişim Tarihi: 28.09.2017

www.mfa.gov.tr/asya-pasifik-ekonomik-isbirligi-apec-.tr.mfa, Erişim Tarihi: 27.09.2017

www.tradingeconomics.com/russia/gdp-growth, Erişim Tarihi: 02.10.2017

www.tradingeconomics.com/russia/inflation-cpi<http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/competitiveness-rankings/> Erişim Tarihi:28.09.2017

www.haberiyakala.com/2017-09-20-rusya-ile-domates-sorunu-cozuldu-h524503.haber, Erişim Tarihi: 20.09.2017

www.transparency.org/news/feature/corruption_perception_index_2016 , Erişim Tarihi: 21.09.2017

www.reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/competitiveness-rankings/,Erişim Tarihi:28.09.2017

www.ekonomist.co/ekonomist/ekonomi/7-maddede-rusya-ekonomisi-7028/ ,Erişim Tarihi: 01.10.2017

TÜRKİYE İLE RUSYA ARASINDA YAŞANAN UÇAK KRİZİNİN TÜRK TURİZMİNE YANSIMALARI

Salih MEMİŞ*
Hakan BENEK**

Özet

Turizm, günümüzde döviz girdisini artırıcı, istihdam ve bölgesel kalkınmayı sağlayıcı özellikleriyle ülke ekonomisine katkıda bulunan, uluslararası kültürel ve toplumsal ilişkiler alanında olumlu atmosfer oluşturan ve bütünleştirici etkisi ile dünya barışının korunmasına katkı sağlayan önemli bir sektör konumundadır. Her yıl seyahat eden kişi sayısı ve turizm harcamaları açısından büyüyen bu sektörde, dünya turizm pastasından ülkemiz de payını arttırmaya yönelik olarak pazarlama faaliyetleri yürütmektedir. Fakat insani ilişkilerde olduğu gibi, ülkeler arasındaki ilişkilerde de zaman zaman olumlu yönde olaylar ile birlikte olumsuz yönde de hatırlanabilecek olaylar yaşanabilmekte ve bu durum ülkelerin birbirleriyle yaptıkları ticari faaliyetleri olumsuz biçimde etkileyebilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye ile Rusya arasında 24 Kasım 2015 tarihinde yaşanan uçak krizinin Türk turizm ekonomisine yansımalarını turizm verileri bazında incelemektir. Bu kapsamda kriz öncesi ve sonrası veriler ele alınarak değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Türkiye, Turizm, Rus Turistler, Kriz.

Giriş

Son yıllarda Türkiye ile Rusya arasındaki turizm ilişkilerinde önemli gelişmeler olmaktadır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya'daki turizm sektörünün gelişmesine paralel olarak dış pasif turizme (outgoing) yönelik seyahatlerin de hızla arttığı görülmektedir. Rusların tarafından turistik ziyaretlerde tercih edilen ülkelerin başında ise Türkiye gelmektedir.

Türkiye'deki ucuz fiyat ve kaliteli hizmetin yanı sıra, Türkiye'ye Rus turist akınına yönlendiren ve ağırlıklı olarak Moskova'da çalışan seyahat acenteleri ve tur operatörlerinin de etkili olduğunu unutmamak gerekir. Gayri resmi kaynaklara dayanarak Türk turizmcilerinin Rusya'daki genel turizm piyasasının %25'ini ellerinde tuttuğu tahmin edilmektedir. Bu sebepten dolayı Türkiye'de turizm sektöründe seyahat acenteleri arasında bir rekabet ortamı oluşmakta ve tur fiyatları giderek düşmektedir.

Türkiye, Ruslar için önemli bir tatil bölgesi haline gelmiştir. Rus turistlerin Türkiye'yi tercih etme sebepleri ise Türkiye'nin Rusya'ya yakın olması, tatil tesislerin kaliteli ve ucuz olması, Türkiye'nin doğal ve tarihi zenginliklerle dolu olması ve vize konusunda her hangi problemin yaşanmaması olarak sıralanabilir. Ayrıca Rus dili Türkiye'de Rusların tercih ettiği gezilecek yerlerin turizm işletmeleri tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır.

24 Kasım 2015 tarihi Türk-Rus ilişkilerinde siyasi ve ticari açıdan bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye'nin hava sahasını ihlal eden bir Rus savaş uçağını düşürme kararının ardından Rusya'nın sergilediği tepki ve bunun sonucunda ortaya çıkan durum Rusya ile Türkiye arasında yeni bir döneme girilmesinin temelini oluşturmuştur (USAK, 2016:1). Bu gelişmeler iki ülke arasındaki ihracat ve ithalatı etkilediği gibi turizm sektörünü de etkilemiştir. Bu çalışmada Türkiye ile Rusya arasında 24 Kasım 2015 tarihinde yaşanan uçak krizinin Türk turizm ekonomisine yansımalarını kriz öncesi ve sonrası turizm verileri bazında ele alınarak incelenmiş ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

*Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü.

**Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Seyahat Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü.

1. Uçak Krizi ve Rusların Ekonomik Yaptırımları

24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye'nin Suriye sınırı yakınlarında angajman kuralları çerçevesinde sınır ihlali nedeniyle bir Rus uçağını düşürmesinin iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler üzerinde önemli yansımaları olmuştur. Nitekim uçağın düşürülmesini izleyen günlerde Rus yetkililer Türkiye'ye yönelik bir takım ekonomik yaptırım kararı alındığını açıklamıştır. Bu yaptırımlar (Demir, 2016: 1):

- Türkiye'den üretilen bazı gıda ürünleri ithalatının 1 Ocak 2016 itibarıyla durdurulması,
- Rusya'dan Türkiye'ye yapılan tarifersiz uçuşların iptal edilmesi,
- Turizm şirketlerine Türkiye için tatil paketi satışının durdurulması yönünde çağrı yapılması,
- 1 Ocak 2016 itibarıyla Türk vatandaşlarının işe alımlarına kısıtlama getirilmesi ve
- 1 Ocak 2016 itibarıyla Rusya'da daimi ikametgâhı olmayan Türk vatandaşlarına vizesiz seyahat imkânının askıya alınması, konularını içermektedir.

2. Kriz Öncesi ve Sonrası Türkiye'ye Gelen Rus Turistler

	Yıllar			Değişim Oranı (%)	
	2014	2015	2016	2015/2014	2016/2015
Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı	36.837.900	36.244.632	25.352.213	-1,61	-30,05
Rusya'dan Gelen Turist Sayısı	4.479.049	3.649.003	866.256	-18,53	-76,26
Rusya'dan Gelen Turistlerin Toplam Turist Sayısına Göre % Payı	12,16	10,07	3,42	-2,09	-6,65
Turizm Gelirleri (USD)	32.309.000.000	31.464.800.000	22.107.400.000	-2,61	-29,74
Rus Turistlerden Elde Edilen Gelir (USD)	2.704.000.000	2.040.000.000	478.043	-24,56	-99,98
Rus Turistlerden Elde Edilen Gelirin Toplam Turist Gelirine Göre % Payı	8,37	6,48	0,002	-1,89	-6,48

Kaynak: Turizm Bakanlığı, TÜİK, TURSAB

2014 yılında Türkiye'ye gelen yaklaşık 37 milyon turistten 4,5 milyonunu (%12,16'sını) Rus vatandaşları oluştururken, turizm gelirleri içinde Rusya'nın payı %8,37 olmuştur. 2015 yılında Türkiye'ye gelen yaklaşık 36 milyon turistten 3,6 milyonunu (%10,07'sini) Rus vatandaşları oluştururken, turizm gelirleri içinde Rusya'nın payı %6,48 olmuştur. 2015 yılın son aylarında 24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye ile Rusya arasında yaşanan uçak krizi nedeniyle Rus yetkililerin Türkiye'ye yönelik almış oldukları yaptırımlardan biri olan Rus turistlerin Türkiye'ye gönderilmemesi kararı sonucunda özellikle 2016 yılında gözle görünür bir şekilde Rus turist sayısı ve gelirinde azalmalar olmuştur. 2016 yılında hissedilir bir biçimde Rus turistlerin Türkiye gelmesi engellenmesi sonucunda Türkiye'ye yaklaşık 25 milyon gelen turistten 866 bini (% 3,42'sini) Rus vatandaşları oluştururken, turizm gelirleri içinde Rusya'nın payı % 0,002 olarak gerçekleşmiştir.

Sonuç

Türkiye-Rusya arasında yaşanan uçak krizinden sonra Türkiye'nin en büyük ekonomik ortaklarından biri olan Rusya ile ekonomik anlamdaki gerginlikler iki ülke arasındaki ticari ilişkiler olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle Türkiye 25 Kasım 2015'de Rus uçağını düşürmesinin ardından yaşanan krizden sonra Rusya'dan gelen ziyaretçi sayısı 2016 yılında yaklaşık %76 oranında düşüş yaşamıştır. Ruslar tarafından Türkiye'ye yönelik yapılan turistik ziyaretler Rus hükümetin aldığı yaptırım kararları doğrultusunda Rus tur operatörleri tarafından başka ülkelere kaydırılmıştır. Bu durum Türkiye'deki birçok oteli tadilatla, et-süt gibi her türlü gıda ürünleri alımına kadar kapasitelerini ciddi ölçülerde aşağı çekmeye itmiştir.

Almanya'dan sonra Türkiye'ye en çok gelen millet olan Rus turistler Türkiye'nin turizm gelirinde önemli bir paya sahiptir. Yaşanan uçak krizi hadisesi iki ülkenin ticari ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye için özellikle turizm sektörü bu krizden olumsuz yönde etkilenmiştir. Temmuz 2016 yılında Cumhurbaşkanı Recep Tayip Erdoğan'ın özür mektubuyla normalleşme süreci başlamıştır. Bu ikili diyalogların ardından 28 Ağustos 2016 tarihinde Rusya Başbakanı Dmitri Medvedev tarafından imzalanan kararname ile charter seferlere uygulanan yasak kaldırılmıştır. Rusya'nın başkenti Moskova'dan Antalya Havalimanı'na ilk charter uçuş ise 2 Eylül 2016 tarihinde gerçekleşmiştir. Eylül ayına kadarki dönemde sadece 20 bin dolayında Rus turistin geldiği kente, charter yasağının kaldırılmasıyla birlikte yeniden Rus turist akını yaşanmaya başlamıştır (www.hurriyet.com, 2016).

Kaynakça

USAK, Türkiye Krizinin Etkileri, Çok Yönlü Bir Değerlendirme, Avrasya Analizleri Serisi No:1, Analiz No:30, Şubat, Ankara, 2016.

DEMİR, Eren, Rusya'nın Yaptırımlarının Türkiye Ekonomisine Olası Etkileri, Türkiye İş Bankası, Bilgi Notu İktisadi Araştırmalar Bölümü, 2015.

<http://www.hurriyet.com.tr/ucak-krizinin-yildonumunde-rus-turist-kaybi-yuz-40285807>, (Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2017).

<https://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri>, (Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2017).

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1072, (Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2017).

<http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9851/turizm-istatistikleri.html>, (Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2017).

SURİYE KRİZİNE RUSYA MÜDAHALESİ VE TÜRKİYE İÇİN SONUÇLARI

Seda ÇAKMAK*

ÖZET

Suriye 2011’de kriz patlak vermeden önce, Türkiye ve diğer ülkelerle ilişkileri normalleşmiş ve çevre coğrafyadaki siyasi konumu ile oldukça önemli bir noktaya gelmiştir. 2011 yılı yaklaşırken yavaş yavaş siyasi ilişkiler gerilmiştir. Ülke içinde geriliminde artması ile beraber Suriye krizi patlak vermiştir. Ülkede istikrarın kaybolması, siyasi gerilimin artması, zıt iki grup arasında şiddet hareketlerini çoğalması ve terör örgütlerinin siyasi boşluktan faydalanarak Suriye bölgesine yerleşmeleri bölgede şiddeti iyice artırmıştır. Rusya ise ortaya çıkan siyasi boşluk ve ülkesinden bölgede ki terör örgütlerine katılımın artması sebebi ile sürece dahil olmuştur. Suriye’deki mevcut iktidar ile ortak hareket eden Rusya DAESH gibi terör örgütleri ile de bölgede mücadeleye başlamıştır. Terör olaylarının v terör örgütlerinin ülkesine sığramasını istemeyen Rusya, hava hareketleri ve bombardımanlarla Suriye krizine etki etmiştir. Halep, İdlip, Rakka ve özellikle Türkiye sınırına yakın bölgelerde hava hareketleri sürerken bölgedeki Suriye vatandaşları göç etmeye başlamıştır. Nisan 2011’de Suriye iç savaşı nedeni ve Rusya gibi çeşitli ülkelerin müdahaleleri ile Suriye’den Türkiye’ye ve diğer komşu ülkelere göç başlamıştır. Nisan 2011’den 2017 mayısına kadar 3 milyon kişi Suriye’den Türkiye’ye göç etmiştir. Bu kitle Türkiye’nin sınır politikası, göç politikası, AB ile olan ilişkileri, Rusya ve bölgedeki diğer ülkelerle olan ilişkileri gibi pek çok alanda çeşitli sonuçlar doğurmuştur. Bu çalışma Rusya’nın Suriye krizine müdahalesini ele alarak Türkiye için ortaya çıkardığı sonuçlara ve Türkiye’deki Suriyeli göçmenlere değinecektir.

Anahtar Kelimeler; Suriye Krizi, Rusya, Türkiye, göç

GİRİŞ

Suriye Krizi, başta Suriye ve Suriye’ ye komşu ülkeler olmak üzere, orta doğu ülkeleri, Avrupa ve Rusya’yı etkilemiştir. Özellikle Rusya’nın bölgedeki çıkarları ve mevcut rejim ile bağları sebebi ile Suriye Krizine müdahil olması Suriye iç savaşının seyrini değiştirmiştir demek yanlış olmayacaktır. Arap Baharı nedeni ile iç savaşa maruz kalan ülkeler genelde iç karışıklıklara direnememiş ve rejim yıkılarak son bulmuştur. Fakat Suriye’de böyle bir durum söz konusu olmamış rejim iç savaşa beklenenden daha uzun süre direnmiştir. Bu direnişe en büyük destek Rusya ve İran’dan gelmiştir. Rusya’nın bölgede yürüttüğü askeri operasyonlar ve orta doğunun kaderini belirlemede karar alıcı olarak yer almak istemesi Rusya’nın Suriye’de bulunmasının bir diğer nedeni olmuştur. Rusya müdahalesi savaşın süresini uzatırken başka sonuçlarda doğurmuştur. Bunların en önemlisi ise göç olgusudur. Suriye krizinin siyasi, askeri boyutunun yanı sıra insanı boyutu bütün yaşananların önüne geçmiştir. Suriye Krizi sebebiyle yaklaşık olarak 6,5 milyon kişi yerinden edilmiştir. İkinci Dünya savaşından sonra insanlığın gördüğü en büyük insanlık krizi olan Suriyeli göçü sonrasında Türkiye dünyada en çok mülteciye ev sahipliği yapan ülke konumuna gelmiştir. Rusya’nın muhalif güçlerin olduğu bölgelerde yürüttüğü hava hareketleri bölge insanını göç etmeye zorlamıştır. Türkiye’nin mevcut dönemde yürüttüğü açık kapı politikası sebebi ile de bölgeden pek çok Suriyeli Türkiye’ye giriş yapmıştır. BMMYK verilerine göre Türkiye’deki Suriyeli sayısı 31 Ağustos 2017 itibari ile 3.1 milyona ulaşmıştır. Türkiye Suriyeliler için çeşitli politikalar yürüterek yerleştirilmelerini, toplumsal uyumlarını, çalışma hayatında yer almalarını, sağlık ve eğitim imkanlarından faydalanmalarını sağlamıştır.

*Seda Çakmak Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi
sedacakmaak85@gmail.com

Rusya'nın Suriye Krizine Müdahalesinin Nedenleri

2011 yılında patlak veren Arap Baharı Mısır, Libya, Tunus gibi ülkeleri etkisi altına almış daha sonra Suriye 'ye sıçramıştır. Suriye'de bir halk ayaklanması şeklinde ortaya çıkan Arap Baharı, diğer orta doğu ülkelerinden farklı bir seyir izlemiştir. Suriye dışındaki ülkelerde halk hareketleri ayaklanmalara dönüşmüş ve rejimin yıkılması ile son bulmuştur. Fakat Suriye'de farklı bir durum söz konusu olmuştur. Esad rejimi beklenilenden daha uzun süre ayaklanmalara karşı direnmiştir. Arap Baharı süreci Suriye iç savaşına doğru evrilmiştir. Beşer Esad'ın diğer liderlerden farklı olarak, Arap Baharının etkisine direnmesi nitekim dışardan aldığı destekle mümkün olmuştur. Bölge çıkarları söz konusu olan ülkelere bir kısmı Esad rejimine askeri destekte bulunmuşlardır. Bunlardan birisi de Rusya'dır. Eylül 2015'de Rusya'nın Suriye'deki ilk askeri müdahalesi gerçekleşmiştir. Rusya Suriye'ye Eylül 2015'de iki bin asker, istihbarat İHA'ları ve çeşitli askeri mühimmat göndermiştir. Suriye ordusunu karada, denizde ve havada desteklemiştir. Rusya'nın Suriye iç savaşına müdahil olmasının pek çok sebebi vardır.⁴⁴⁹ Jeopolitik, ekonomik ve kültürel sebepler dolayısıyla Rusya, Ortadoğu, Akdeniz ile sürekli ilgilenmiştir. Rusya'nın tarihin pek çok döneminde gayesi olan sıcak denizlere inme politikası da, Rusya'nın krize müdahalesinde etkili olmuştur. Rusya bölgede Osmanlı Devleti'nin son döneminde etkin bir siyaset yürütmeye uğraşırken, Bolşevik ihtilalinin gerçekleşmesi, Rusya'nın bölgede ki siyasetini sekteye uğratmıştır. Mısır'ın Amerika ile yakınlaşması, Rusya'nın bölgede siyasi dengeyi korumak için Suriye ile müttefik olmasını da etkilemiştir. Tabii ki Rusya müdahalesinde Suriye'nin bereketli toprakları, tarihi ve kültürel mirası rol oynamıştır. Suriye'nin önemli yer altı kaynaklarına yakın olması, Orta doğudaki etkisi de Suriye'yi başka ülkelerde kontrol altına almak istemesine neden olmuştur.⁴⁵⁰

Rusya'nın Suriye Krizine müdahale etmesinin bir diğer nedeni ise, Amerika'nın Esad ile savaşan muhaliflere destek vererek, Rusya'nın Tartus'daki askeri üstünde meydana gelebilecek bir kayba neden olabileceği endişesidir. Yine DAES Rusya için ölümcül bir düşman olmuştur. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi DAES'in Orta Asya, Kuzey Kafkasya, Tataristan ve çevresini de içine alan bir örgüt olması; ikinci nedeni ise örgüt içerisinde yer alan yabancı savaşçıların bir kısmının eski Sovyetler topraklarından ve Rusya'dan gidiyor olmasıdır. Örgütün Suriye'de Irak'ta zafer kazanması saldırılarını menşei ülkeye yönlendirebileceği düşüncesidir. Tabii bölgede güvenliğin sağlanmasın da olası bir Amerika müdahalesi karşısında eşit bir hakla yer almak istemesi de Rusya'nın Suriye Krizine müdahalesinin bir diğer nedenidir. Moskova resmi açıklamalarında DAES'i vurduğunu söylese de, aslında tüm muhalefet kuvvetlerini vurmaktadır, ayırım gözetmemektedir. Rusya Esad'ın mutlak askeri zaferinin mümkün olmadığını bilmekte, fakat müzakere söz konusu olduğunda askeri başarılar siyasi başarıların önünü açsın diye Esad rejimini desteklemektedir. Bunun yanı sıra Rusya askeri müdahale ile sınırlı kalmamış, bölge de aktif olacak devletlerin hepsiyle görüşmüş; İran, İsrail ile ılımlı görüşmeler yapmış ve Çin ile de bazı ortak kararlar almıştır.⁴⁵¹

Rusya Suriye krizine müdahale ederken, İslam karşıtı olmadığını ve İslam'a ve Müslümanlara saygılı olduğunu da göstermek için Moskova'da bir cami açmıştır. Açılışa Recep Tayyip Erdoğan, Mahmut Abbas ve Çeçenya'dan Ramazan Kadırov katılmıştır. Kremlin ve Müslüman din adamları Rusya'nın amacının İslamı, İslami olamayan amaçlarla kullananlara karşı iyi Müslümanlara yardım etmek olduğunu açıklamıştır.⁴⁵²

Rus toplumu ise Rusya'nın Suriye krizine müdahalesini, Rus askeri cesaretini gördükleri şeklinde yorumlamıştır. Genel olarak Rusya'nın savaşta yer almasında, terör olayları yada başka şekillerde kayıp olmadığı sürece sıcak bakılmaktadır. Rusya'nın Suriye krizine müdahil olmasının getirdiği herhangi bir hissedilir yükün olmaması da toplumun bakış açısında etkili olmuştur.⁴⁵³

Suriye ve Rusya Hafız Esad döneminde de yakın ilişkiler sergilemişlerdir. Bu ilişkiler askeri ve ekono-

⁴⁴⁹ Avcı, Salim, (2016), *Rusya'nın Dış Politikasında Emperyalizme Dönüş: Gürcistan, Ukrayna Ve Suriye Krizi Örnekleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 88

⁴⁵⁰ Yüce, Samet, (2016), "Rusya'nın Suriye'deki Varlığının Nedenleri" *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S:11 s.270-272

⁴⁵¹ Trenin, Dmitri (2015) "Putin's Syria Gambit Aims at Something Bigger Than Syria" <http://www.tabletmag.com/jewish-news-and-politics/194109/putin-syria-trenin> erişim tarihi 20.09.2017

⁴⁵² Trenin, Dmitri (2015), erişim tarihi 20.09.2017

⁴⁵³ Trenin, Dmitri (2015), erişim tarihi 20.09.2017

mik alanda olmuştur. Hafız Esad Suriye ordusunu, Suriye ekonomisini SSCB modelini temel alarak tasarlamıştır. 1980’lerde Suriye’nin askeri ihtiyacı SSCB tarafından karşılanmıştır. Mısır ve İsrail yakınlaşmasından sonra da Rusya ve Suriye arasında güvenlik antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre iki taraftan birine saldırı durumunda diğere bildirecek, İsrail Suriye’ye saldırırsa Rusya Suriye’ye yardımda bulunacaktı.⁴⁵⁴

Soğuk savaştan sonra, askeri ilişkiler eskisi kadar sıkı olmamıştır. Daha çok ekonomik alanda işbirlikleri yürütülmüştür. Putin döneminde, Putin ve Esad arasında iş birliği artmış Rusya ile Suriye arasında yeni bir antlaşma yapılmış ve Suriye 2005’den 2010 yılına kadar Rusya’dan 2.5 milyar dolar değerinde silah satın almayı taahhüt etmiştir.⁴⁵⁵

Suriye’de iç savaşın çıkmasından sonra da 2015 yılında Rusya çeşitli askeri araç ve mühimmat yardımı ile Esad rejimine destek olmuştur. Suriyedeki insani kriz ve iç savaş devam ederken; Türkiye, Katar, Suudi Arabistan ve kendi kamuoyu ABD’ye Suriye iç savaşına müdahale etmesi için baskıda bulunmuştur. ABDkonuyu BM’ye taşımış, BM güvenlik konseyi kapsamında müdahale edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Fakat Rusya dört defa BM’de alınacak bu kararı veto etmiştir. Burada Rusya müttefiki Çin ile beraber hareket etmiştir.⁴⁵⁶

Rusya’nın Suriye müdahalesinde en temel etkenin ABD’nin dünya siyasetine te başına yön veremeyeceğini göstermek istemesidir. Rusya’nın Suriye müdahalesinde komşu ülkeler İran ve Irak bir sakınca görmemişler, hatta Rus savaş uçaklarının kendi hava sahalarından müsaade etmişlerdir. Rusya, İran, Irak ve Suriye’nin dostluğunu kazanarak bölgede etkin bir güç konumuna gelmiştir. Rusya’nın Suriye’de yer alması doğu Akdeniz’deki konumunu güçlendirmiştir.⁴⁵⁷

Rusya Suriye’deki görevinin bittiğini birliklerin geri çekildiğini söylese de, hava üsleri ve limanlardaki savaş araçlarını Suriye’de bırakmıştır. Suriye Esad rejiminin güçsüzleşerek ortaya çıkardığı boşluğun Rusya tarafından doldurulmasından sonra Rusya’nın tamamen çekilmesi durumunda güç boşluğunun yeniden ortaya çıkacağını öngörmüş ve savaş araçlarının bir kısmını Suriye’de bırakmıştır.⁴⁵⁸

Özetle Rusya’nın Suriye krizine müdahalesi şu başlıklar altında toplanabilir;

- DAEŞ faktörü; terör olaylarının ülkesine sıçrayacağı endişesi
- Orta doğuda etkin güç olmak istemesi
- Suriye’nin stratejik limanı; Tartus
- Esad’ın Suriye yönetiminde kalmaya devam etmesi gerektiği görüşü
- Terör örgütlerine meşru müdahale iddiası
- Etki alanını genişletmek istemesi⁴⁵⁹

Müdahalenin Türkiye İçin Sonuçları

Rusya’nın Suriye Krizine müdahalesi Türkiye tarafından ilk etap da kaygı verici olarak nitelendirmiştir. Konunun uzmanları bu konuda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bunlardan ilki Suriye krizine yapılan Rusya müdahalesi savaşın süresinin uzamasına neden olmuş, buda Türkiye’nin güneyinde tehlikeli durumun devam etmesine neden olmuştur. Yine Rusya müdahalesi ve Rusya’nın Suriye’nin kuzey bölgesindeki Türkiye’nin desteklediği muhaliflerle mücadelesi. Türkiye’nin sınır hattında muhalifler aracılığı ile kurduğu tampon bölgeyi zarara uğratmıştır.⁴⁶⁰ Suriye’de Rusya’nın yürüttüğü hava hareketlerinin Türkiye için en önemli sonucu bölge insanında ki göç etme eğilimini artırması olmuştur. 2015 yılı içerisinde 984.263 Suriyeli Türkiye’de kayıt altına alınmıştır.⁴⁶¹ 2015 yılı sonunda 2,5 milyona ulaşan Suriyeliler ile ilgili Türkiye pek çok yasla düzenleme yapmış, kendilerine eğitim, sağlık, çalışma olanakları tanımıştır. Açık kapı politikası bu dönemde, zaman zaman

⁴⁵⁴ Avcı, Salim, (2016), s.89

⁴⁵⁵ Avcı, Salim, (2016), s.92

⁴⁵⁶ <https://www.theguardian.com/world/2015/sep/23/russian-veto-putting-un-security-council-legitimacy-at-risk-says-us> erişim tarihi 20.09.2017

⁴⁵⁷ Yüce, Samet, (2016), s.273

⁴⁵⁸ Avcı, Salim, (2016), s.97

⁴⁵⁹ Taşpınar Suat “Rusya’nın Suriye hamlesi: Satranç mı, kumar mı?”

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151002_rusya_suriye_analiz.shtml erişim tarihi 20.09.2017

⁴⁶⁰ Arslan Rengin “Rusya’nın Suriye sahasına girişi Türkiye için ne anlama geliyor?”

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151003_rengin_rusya_turkiye_analiz erişim tarihi 20.09.2017

⁴⁶¹ İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, (2015), 2015 Türkiye Göç Raporu, s.85

güvenlik temelli sebeplerle sekteye uğrasa da, uygulanmaya devam etmiştir. Sınır hattında Rusya müdahalesi ile beraber çeşitli hareketlilikler yaşanmıştır. Rusya'nın savaş uçaklarının o dönemde sınır ihlali yapması iki ülke arasında ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur. 24 Kasım 2015 tarihinde sınır ihlali yapan Rus savaş uçağının Türk F-16'ları tarafından düşürülmesi Rusya Türkiye arasındaki ikili ilişkiyi sekteye uğratmıştır. Türkiye yaptığı açıklamada sınır ihlali yapan uçağın uyarılarla angajman kuralları çerçevesinde düşürüldüğünü söylemiştir. Rusya devlet başkanı Putin ise uçağın düşürülmesinin Türk Rus ilişkilerinde ciddi sonuçları olacağını söylemiştir. Türkiye'nin Rus savaş uçağını düşürmesinde ki bir diğer önemli etken Rusya'nın Lazkiye'de yaşayan Bayır Bucak Türkmenlerini de bombardımana tutuyor olmasıdır. Dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun konuşmalarında yaptığı Bayır Bucak Türkmenlerine ait vurgu ve Lazkiye bölgesinde yaşayan Türkmenlerin Rusya'nın desteklediği Nusayri Kürtleri ile Akdeniz arasında coğrafi bir engel oluşturuyor olması, Türkiye için Bayır Bucak Türkmenlerinin soydaşlık bağından öte bir önem arz ettiğinin göstergesidir. Bayır Bucak Türkmenlerine karşı Rusya'nın yürüttüğü politika aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası güvenliğini de bu sebeple tehdit etmektedir. Türkiye'nin sınır ihlaline karşı verdiği tepkinin sadece sınır hattını korumak değil aynı zamanda sınır ötesinde güvenliğini korumak için attığı bir adım olarak yorumlamak doğru olacaktır.⁴⁶²

Bundan son Türk Rus ilişkilerinde girilen yeni boyut Türkiye için göç dışında, sosyal, kültürel ve ekonomik bazı sonuçlar doğurmuştur. Rusya Türkiye ile olan uluslararası ticaretinde önemli kararlar almıştır. Bunlardan ilki Türkiye'den alınan beyaz etin alımını durdurulması olmuştur. Türkiye'den ihraç edilen ürünler gümrükten geri gönderilmiştir. Rus tarım bakanlığı Türkiye'den alınan sebze, meyve ve çeşitli gıdaların başka ülkelerden alınmasını sağlanması için alternatif arayışlara başlamıştır. Bu çerçevede İran, Fas, İsrail, Azerbaycan gibi ülkeler Türkiye'nin yerine alternatif olarak gösterilmişlerdir. Rusya Türkiye'den ithal ettiği gıda ürünlerinin alımını kesmekle veya geri göndermekle yaptırımın sınırlı tutmamıştır. Bunu yanında ürünleri geri çevirmesinin nedenleri olduğunu da iddia etmiştir. Örneğin Türkiye'den aldığı narları geri gönderen Rusya geri gönderme sebebi olarak meyvede fark edilen Akdeniz sineği diye bir oluşumun tüketime engel olacağı sebebiyle iade ettiğini açıklamıştır. Rusya'nın uyguladığı yaptırımlar gıda sektörü ile de sınırlı kalmamıştır aynı zamanda hafif sanayi ürünleri içinde Rusya yüksek risk grubuna girdiklerini söylemiştir. Ve Rusya ile ilişkilerin bozulmasından en çok etkilenen sektörlerden birisi hiç şüphesiz turizm olmuştur Rus devlet başkanı Putin'in güvenlik gerekçesi ile Türkiye'ye gidilmemesi gerektiğini duyurması sonucu tur satın almış turistlerin %20si turunu iptal etmiştir. Akdeniz bölgesinde, Antalya'da kış kampı için rezervasyon yapan Rus spor takımları da rezervasyonlarını iptal etmişlerdir. Öyle ki Rusya Türkiye'de bulunan turistlerinin geri dönmesi için boş uçak seferleri düzenlemiştir. Bu tarz ekonomik yaptırımların dışında Rusya ülkelerine giriş yapmak isteyen Türk vatandaşlara da gümrüklerde sorunlar çıkarmaya başlamıştır. Fuar için Rusya'ya giden 60 iş göz altına alınarak mahkeme çıkarılmıştır. Yine inşaat sektöründe çalışmak için giden Türk işçiler saatlerde havaalanlarında bekletilerek, insani değerlere uygun olmayan muamelelere maruz kalmışlardır. Yine Türk vatandaşlarına yönelik istihdam yasağının getirilmesi de Rusya'nın uyguladığı bir diğer tepkidir. Türkiye Rusya'nın tepkilerine karşılık yaptığı müdahalenin meşru olduğunu, Türkiye'nin güvenli bir ülke olduğunu açıklayarak karşılık vermiştir. Bu dönemde Rusya ile gerginliği artıracak sertlikte açıklamalar yapmaktan kaçınılmıştır. Fakat Rusya'nı ortaya çıkardığı Pazar boşluğuna karşılık yeni Pazar arayışlarına girilmiştir. Rusya'dan dönene yada Rusya'ya satışı duran Türk ürünlerinin Azerbaycan gümrüğü üzerinden Orta Asya'ya geçişini sağlayacak uygulama bu dönemde devreye sokulmuştur.⁴⁶³

Uçak krizinin üzerinden geçen iki yılda Türkiye Rusya ilişkileri beklenenden daha hızlı normale dönmüştür. Tarih boyunca buldukları coğrafya gereği sıklıkla karşı karşıya geliyor gibi görünseler dahi, aslında iki ülke de ilişkileri tam olarak koparmayı hiçbir zaman göze alamamıştır. Uçak krizi sonrasında Rusya'nı uyguladığı yaptırımlar Türkiye'yi iki çeşit zarara uğratmıştır. Birinci ekonomik işbirliklerinin askıya alınması neticesinde ortaya milyar dolarlık ihracat kayıpları, diğeri ise Suriye üzerinde dolaylı etkinin kaybedilmesidir. Başbakan Ahmet Davutoğlu döneminde gerilen ilişkiler Binali Yıldırımın Başbakan olması ile beraber tekrar yumuşamaya başlamıştır. 15 Temmuz 2016 sonrasında ilişkiler daha da hız kazanmıştır. Cumhurbaşkanı bu tarihten sonra ilk yurt dışı gezisini Rusya'ya gerçekleştirmiştir. Ocak 2017'de yapılan görüşmede alınan kararlar ise İran, Türkiye ve Rusya'nın Suriye üzerinde toprak bütünlüğünün, bağımsızlığının ve egemenliğinin korunması yönünde sonuçlanmıştır. Bu karar üç ülkenin Suriye krizini, savaşını ve muhalefetini ortak tasarlama imkânı sun-

⁴⁶² Taşçı, Tekin, Aycan, (2015), “Türk- Rus ilişkilerinde yeni başlangıç : Rus Uçağının Düşürülmesi”, *ERUSAM* s.5

⁴⁶³ Taşçı, T. (2015), s.9-13

muş olmasıdır. Türkiye Rusya ile olan ilişkilerini düzelterek Suriye üzerindeki etkisini de dolaylı olarak artırmıştır. Türkiye ve Rusya yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen ilişkilerini sürdürmektedirler.⁴⁶⁴

Rusya'nın Suriye müdahalesinin Türkiye için iki önemli sonucu bulunmaktadır. Birincisi uçak krizi ve sonrasında ortaya çıkan yaptırımlar ve beraberinde getirdiği ekonomik sonuçlardır. İkincisi ise Rusya'nın gerçekleştirdiği hava saldırıları sonrasında meydana gelen göç hareketleridir. Türkiye'ye Suriye'den göçler 2011 yılında başlamıştır. Fakat 2015 yılındaki Rus müdahalesi göçmen kitlesinde ciddi bir artışa sebep olmuştur.

Sonuç

Suriye Krizinin üç önemli aktörü olan Suriye, Türkiye ve Rusya savaş süreci boyunca yürüttükleri ilişkiler dönem dönem aksaklıklara ve kesintiye uğrasa da bölge siyaseti ve ulusal çıkarları sebebi ile sürekliliğini korumuştur. Suriye'de rejimin tarihi arka planı ve varlığını devam ettirebilmek için Rusya'ya ihtiyaç duyması Suriye'yi Rusya ile yakınlaştırmıştır. Rusya'nın Orta Doğu politikası, Akdeniz ile bağlantı kurmak istemesi, savaş sonunda karar verici olmak istemesi Rusya'nın Esad rejimi ile ilişkilerini devam ettirmesine sebep olmuştur. Türkiye ise savaşın başladığı 2011 yılından beri Suriye ile doğrudan alakalı olmuştur. Sınır komşusu olması sebebiyle sınır güvenliğinin sağlanması ve meydana gelen göçmen akınından en çok etkilenen ülke olması Suriye krizinde Türkiye'yi doğrudan konunun muhatabı yapmıştır. Savaş öncesi dönemde Beşer Esad ile yürütülen sıcak ilişki savaşın başlaması, Türkiye'nin muhaliflerden yana tavır alması Esad rejiminden muhaliflerin istediği değişiklikleri yapmasını beklemesi Türkiye Suriye ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Suriye Krizinin Türkiye için en büyük ve en önemli sonucu hiç şüphesiz uyguladığı açık kapı politikası sonucunda ev sahipliği yapmak durumunda kaldığı 3.1 milyon Suriyeli olmuştur. Yasal çekinceler sebebi ile kendilerini sığınmacı yada mülteci olarak nitelendiremediğimiz Suriyeliler 2011 yılından bu yana geldikleri Türkiye'de şuan seksen bir ilin tamamına yayılmış olarak yaşamaktadır. Suriye'den göç eden kitlenin beklenilenin üzerinde olması ilk etap da devreye sokulan kamp yerleştirmelerinin yetersiz kalmasına sebep olmuştur. Şuan Türkiye'de bulunan Suriyelilerin yaklaşık olarak %7'si kamplarda geri kalanı kamp dışı yerleştirmelerde yaşamaktadırlar. Suriyeliler Türkiye için uluslararası alanda da gündem maddesi olmuş, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Avrupa ülkeleri ile mutabakatlar yapılmasına sebep olmuştur. Bu konuda yapılan çeşitli antlaşmalar bulunmaktadır. Avrupa'nın Suriyeliler konusunda Türkiye'ye karşı tavrı Suriye sınırını tamamen açması fakat batı sınırını sıkı sıkıya kapatmasını beklenilmesi şeklinde olmuştur.

Türkiye diğer pek çok alanda olduğu gibi Suriyeliler ve Suriye krizi konusunda ülke menfaatlerini tehlikeye atmayacak politikalar izlemektedir. Rusya ve diğer ülkelerle olan ilişkilerini de bu anlayış üzerine inşa etmektedir. Yaşanan olumsuzluklara rağmen insani tavrını ve ekonomik, askeri ve kültürel alanda ülkemiz menfaatlerini muhafaza etmeye altı yıllık süre boyunca devam etmiştir. Sınır hattında yürüttüğü askeri operasyonlar, Suriyelileri kabule devam etmesi ve Rusya ile olan ekonomik bağları koparmaması bunun göstergesidir. Türkiye, Suriye ve Rusya coğrafi konumları gereğinde ilişkiler içerisinde olmaya, gerektiğinde ortak kararlar almaya savaş devam etmesi durumunda da, bitmesi durumunda da devam edecektir.

⁴⁶⁴ Balta, Evren, (2017), “Kirpi ikilemi: Türkiye ve Rusya ilişkileri” <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/kirpi-ikilemi-turkiye-ve-rusya-iliskileri> erişim tarihi 20.09.2017

Kaynakça

ARSLAN RENGİN “ Rusya'nın Suriye sahasına girişi Türkiye için ne anlama geliyor?”http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151003_rengin_rusya_turkiye_analiz erişim tarihi 20.09.2017

AVCI, SALİM, (2016), Rusya'nın Dış Politikasında Emperyalizme Dönüş: Gürcistan, Ukrayna Ve Suriye Krizi Örnekleri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi

BALTA, EVREN, (2017), “Kirpi ikilemi: Türkiye ve Rusya ilişkileri” <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/kirpi-ikilemi-turkiye-ve-rusya-iliskileri> erişim tarihi 20.09.2017

İÇİŞLERİ BAKANLIĞI GÖÇ İDARESİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, (2015), 2015 Türkiye Göç Raporu

TAŞCI, TEKİN, AYCAN, (2015), “Türk- Rus İlişkilerinde Yeni Başlangıç : Rus Uçağının Düşürülmesi”, *ERUSAM*

TAŞPINAR SUAT “Rusya'nın Suriye hamlesi: Satranç mı, kumar mı?”

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151002_rusya_suriye_analiz.shtml(Erişim Tarihi 20.09.2017)

TRENİN, DMİTRİ (2015) “Putin’s Syria Gambit Aims at Something Bigger Than Syria” <http://www.tabletmag.com/jewish-news-and-politics/194109/putin-syria-trenin>(Erişim Tarihi 20.09.2017)

YÜCE, SAMET, (2016), “Rusya'nın Suriye'deki Varlığının Nedenleri” Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , S:11

<http://www.unhcr.org/tr/unhcr-turkiye-istatistikleri> (Erişim Tarihi 28.09.17)

<https://www.theguardian.com/world/2015/sep/23/russian-vetoes-putting-un-security-council-legitimacy-at-risk-says-us> erişim tarihi 20.09.2017

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNDE BOĞAZLAR TARTIŞMASI

Selçuk DUMAN*

Özet

Boğazlar; jeopolitik ve jeostratejik öneminden dolayı bölgede etkin olmak isteyen ve uluslararası politikada belirleyici konumda bulunan ülkeler arasında daima bir çekişme ve rekabet alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak boğazlar konusu Rusya için ayrı bir anlam ifade etmektedir. Rusya kuruluşundan itibaren önce Baltık Denizi'ne, sonra Azak Kalesi'ni alarak Karadeniz ağzına ve akabinde Kırım'a yerleşerek Karadeniz de kalıcı hale gelmesine rağmen sürekli olarak büyük devletler tarafından engellenmiş, hatta 1870'e kadar Karadeniz de tersane ve donanma bulundurmasına izin verilmemiştir. Bu yüzden Rusya güvenlik hinterlandı olarak Karadeniz'e çıkış noktası olan boğazları belirlemiştir. Yani Rusya için boğazlar sıcak denizlere inmek için bir geçiş alanı olmasından daha çok, Karadeniz'in ve elbette Rusya'nın güvenlik sorunudur. Diğer yandan Türkiye için boğazlar konusu ülkenin bağımsızlığını sürdürebilmesinin olmazsa olmazıdır. Bu nedenle bir tarafta 18. yüzyılın sonuna kadar Karadeniz'in dahi kontrolünü elinde bulduran Türkiye, öbür tarafta Karadeniz'de kalıcı olmayı hayati sayan ve bu nedenle güvenliğini sağlamak için boğazları sürekli tartışma konusu yapan Rusya. Biz de bu çalışmamızda; Türkiye ve Rusya arasında geçmişten günümüze boğazlar konusunda ki tartışmaları akademik bir bakış açısı ile değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya, Boğazlar, Karadeniz, Güvenlik

“THE STRAITS DEBATE” IN TURKEY-RUSSIA RELATIONS

Abstract

The Turkish Straits remain as a competition area between the great powers of international politics, because of their crucial geopolitical and geostrategic positions. Beside this, The Turkish Straits make a different sense for Russia. Starting from its foundation, Russia has been precluded by the great powers on the issue of its activities in the region, despite its permanent territorialisation along the Black Sea that obtained by means of dominating at first The Baltic Sea and the Azov Castle and later locating in Crimea. In fact, Russia had not been allowed to hold any shipyard or fleet in the Black Sea till 1870. For this reason Russia has constituted the Turkish Straits as its safety hinterland. In other words, The Turkish Straits represent a security issue for Russia rather than being a transit area to reach warm seas. On the other hand, the straits question is *sine qua non* for the independence of Turkey. Consequently, The Turkish Straits remain as a chronic political issue between these two sides: Turkey the power holder in the region till the end of the 18th century and Russia the seeker for the permanent territorialisation in the region for its self-security and the bringer the matter to the table in this context. In this study we will evaluate the continued straits debate between Turkey and Russia, with an academic view.

Key Words: Turkey, Russia, Straits, Black Sea, Security

Giriş

Türkiye-Rusya ilişkilerini iki aşamada değerlendirmek mümkündür. Birinci aşama; Rusya'nın 15. yüzyılın sonlarından itibaren dünyaya açılmak için Baltık Denizi ve Karadeniz'de çıkış noktalarına hakim olma isteği ile başlayan süreçtir. Bu Rusya'nın alın yazısı olarak görülmüş ve en büyük engelin de Osmanlı İmparatorluğu olduğu tespiti doğru olarak yapılmıştır.⁴⁶⁵ Bu süreç içerisinde Rusya kendisine ulusal, bölgesel ve uluslararası çıkarları açısından Karadeniz'in kontrolünü bir hedef olarak gördüğü için Osmanlı Devleti ile Karadeniz üzerinde

* Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

⁴⁶⁵ İnalçık, Halil, “Osmanlı-Rusya İlişkileri 1492-11700”, www.vatankirim.net.

sürekli bir mücadele içerisinde olmuştur. Çünkü Karadeniz, politik, ekonomik ve güvenlik açısından Rusya için çok önemlidir. Rusya'nın ulusal bütünlüğünün korunması ve sürdürülmesi bağlamında Karadeniz'in kritik bir öneme haiz bir coğrafya olduğu söylenebilir.⁴⁶⁶ Karadeniz Havzası; Rusya tarihi ve tarihi belleği için tüm zamanlar içinde en önemli etken olmuş ve halende bu konumunu sürdürmektedir.⁴⁶⁷ Rusya'nın denizlere yönelik genişleme siyasetinin temeli Güney, Güney Batı ve Kuzey Batı istikametine yönelmek şeklinde planlanmıştır.⁴⁶⁸ Rusya Karadeniz ve Akdeniz'in bir parçası olan Balkanları da, Avrupa'ya bir bağ olarak gördüğü ve ticari güzergahı olduğu için jeopolitik ve jeostratejik anlamda önemsemiştir.⁴⁶⁹ Rusya bu ilk aşamadaki amacına 1768-1774 yılları arasında Osmanlı Devleti ile yaptığı savaşları kazanarak savaşın sonunda 1774 yılında imzaladığı Küçük Kaynarca Antlaşması ile ulaşmıştır. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması 28 maddeden oluşmuştur.⁴⁷⁰ Bu anlaşmanın üçüncü maddesine göre; Kırım bağımsız hale dönüştürülürken, Azak Denizi'nin her iki yakasındaki Yeni Kale ve Kerç, Dnepr ağzındaki Kılburun kalesi ve etrafındaki araziyi Rusya almış ve böylece Kırım'ın bağımsız yaşamasını imkansız hale getirmiştir.⁴⁷¹ En önemli konu ise bu anlaşma ile Rusya; Karadeniz ve Akdeniz'de serbest hareket etme hakkı elde etmiş ve böylece boğazlardan geçiş hakkı da kazanmıştır. Yine Karadeniz'in kuzeyi için son derece önemli olan Eflak ve Boğdan Voyvodalıklarının seçiminde Rusya'nın onayının alınması karara bağlanmıştır.⁴⁷² Ayrıca Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 11. Maddesine göre; Karadeniz'den Akdeniz'e geçebilmenin yanında kıyılar, sahiller, limanlar ve boğazlarda ticaret amacı ile faydalanma hakkı elde etmiş, daha da önemlisi ise 2. ve 3. Madde ile Rusya Osmanlı Devleti sınırları içerisinde istediği yerlerde konsolos ve konsolos vekili tayin hakkı kazanmıştır.⁴⁷³ Rusya; Kırım'ı savunmasız bırakmanın ardından 1783 yılında ilhak etmiştir.⁴⁷⁴ 1791 yılında Osmanlı Devleti ile imzalamış olduğu Yaş Antlaşması ile de bunu Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmiştir.⁴⁷⁵ Karadeniz'e yerleşen Rusya için ikinci aşama başlamıştır. İkinci aşama ise İstanbul ve boğazlara hakim olmak ve bu yolla Akdeniz'e çıkarak bir dünya devleti haline dönüşmektir. Bizim bildiri başlığımızdan da anlaşılacağı üzere inceleyeceğimiz konu buradan başlamaktadır.

Boğazlar Tartışması Ekseninde Türkiye-Rusya İlişkileri

Rusya'nın İstanbul ve boğazlarla ilgili istekleri aslında oldukça gerilere gitmektedir. Rusya; Rus Çar'ı III İvan'ın Bizans Prensesi Sofya ile evlenmesi üzerine İstanbul ve Karadeniz'e sahip olma hakkı olduğunu ileri sürmeye başlamıştır.⁴⁷⁶ Rus Çar'ı I. Petro'nun vasiyetnamesinde de bu açıkça belirtilmiştir. Petro vasiyetnamesinde; İsveç'ten mümkün olduğunca toprak alınması gerektiğini, ticaretin sürdürülebilmesi için İngiltere ile iyi ilişkilerin devam ettirilmesini, kuzeyde aralıksız olarak Baltık Denizi boyunca, güneyde Karadeniz kıyıları boyunca genişlemesi gerektiğini ve mümkün olduğunca İstanbul ve Hindistan'a yakınlaşılmasını, İran Körfezine ulaşılmasını ve Suriye yolu ile Yakın Doğu da ticaretin geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁷⁷ Rusya yukarıda da ifade ettiğim gibi 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 11. Maddesine göre Karadeniz'den Akdeniz'e geçebilmenin

⁴⁶⁶ Öztürk, Osman Metin,(2015), “Dünden-Bugüne Karadeniz Güncel Jeopolitiği, Enerji, Mönro, Rusya ve Sorunlar” www.ascmer.org, 21 Kasım 2015, s.6.

⁴⁶⁷ Yazkova, Alla A, (2008), “Karadeniz Bölgesinde Rusya'nın Başlıca Çıkarları ve Siyaseti”, **I. Türk-Rus Ortak Karadeniz Sempozyumu**, Giresun , s.93.

⁴⁶⁸ Dugin, Aleksandr, (2003), **Rus Jeopolitiği**(Çev:Vügar İmanov), İstanbul, s.13.

⁴⁶⁹ Yusuf, Nuray, “Rusya'nın Balkanlar Denkleminde Bulgaristan Politikası”, <http://btk.balgoc.org.tr>

⁴⁷⁰ Kurat, Akdes Nimet, (1993), **Rusya Tarihi**, Ankara, s.290.

⁴⁷¹ Hülagu, Metin, “Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu ve Türk-Rus İlişkilerindeki Yeri”, www.metinhulagu.com, s.14.

⁴⁷² Okçu, Yahya, (1949),**Türk-Rus Mücadelesi Tarihi**, Ankara, s.82-83.

⁴⁷³ Yılmaz, Özgür, “Güney Karadeniz'de Yeni Fransız Politikası; Pascal Fourcade ve Sinop Konsolosluğu(1803-1809), <http://arsiv.gumushane.edu.tr>, s.13.

⁴⁷⁴ Yüksel, Sinan, (2011), **Rusya'nın Karadeniz Devleti Olma Süreci ve Bu Süreçte Rus-Osmanlı İlişkileri**, Ankara, s.108.

⁴⁷⁵ Kurat, Akdes Nimet, (2011), **Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyılın Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri**, Ankara, s.37.

⁴⁷⁶ Okçu, Yahya, (1949), s.20.

⁴⁷⁷ Saray, Mehmet, (1998), **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, İstanbul, s.64-65.

yanında kıyıları, sahiller, limanlar ve boğazlarda ticaret amacı ile faydalanma hakkı elde etmişti. 18. yüzyılın sonlarında Avrupa’da yaşanan gelişmeler dolayısı ile Osmanlı Devleti ile Rusya birbirine yakınlaşmıştır. Özellikle Napolyon tehdidi iki ülkenin 1798 yılında bir ittifak antlaşması yapmasına neden olmuştur. Bu antlaşmanın gizli kısmında; Rus donanmasının boğazlardan geçebileceği, Akdeniz’de faaliyet gösterebileceği, Karadeniz’in kapalı deniz olarak görüldüğü, Karadeniz’e girme girişiminde Osmanlı Devleti ile birlikte karşı koyulacağı belirtilmiştir. Gerçi savaş sona erince Rus donanmasının tekrar Karadeniz’e döneceğinden bahsedilse de, bu antlaşma ile Rusya’nın elde etmiş olduğu haklar Rusya’nın tarihi emellerinin gerçekleşmesi anlamına geliyordu.⁴⁷⁸ Rusya’nın talebi üzerine Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 23 Eylül 1805 tarihinde Tedefü-i İttifak Antlaşması imzalanarak 1798 antlaşmasında olduğu gibi 7. Maddesinde Rus savaş gemilerinin boğazlardan geçişinin serbest olmasına ve diğer ülkelerin savaş gemilerinin geçişinin yasak olması konusunda görüş birliğine varılmış ve boğazlara yönelecek saldırılara karşı iki ülkenin birlikte savunması konusunda da anlaşılmıştır.⁴⁷⁹

Rusya’nın bu girişimi İngiltere’yi ciddi şekilde rahatsız etmiştir. Çünkü bu döneme kadar Rusya’nın Karadeniz’e inmesine ve ticari faaliyet göstermesine razı olması, İngiltere için bir tehdit olarak algılanmazken, Rusya’nın boğazlardan serbest geçiş hakkı, boğazları savunma hakkı ve Karadeniz’in kıyısı olmayan ülkelere kapalılığı anlaşması İngiltere’nin harekete geçmesine neden olmuştur.

Bu çerçevede İngiltere Osmanlı Devleti’ne müracaat ederek 1809 yılında Çanakkale Antlaşması’nı imzalamıştır. Bu antlaşmanın 2. Maddesine göre; savaş gemilerinin, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından geçişi yasaklanmıştır.⁴⁸⁰ Böylece İngiltere eskisi gibi Rusya’nın Karadeniz’deki faaliyetlerine karışmazken, boğazlardan savaş gemisi geçirmesini engelleyerek, Akdeniz’e çıkıp İngiliz sömürge yolları için tehdit oluşturmasını önleyecekti. Ancak Rusya’ya karşı imzalanan Çanakkale Antlaşmasına rağmen Rusya bu konudaki girişimlerine devam etmiştir. 14 Eylül 1829 tarihinde imzalanan Edirne Antlaşması ile Prut nehri iki ülke arasında sınır olmuş, Tuna ağzı Rusya’ya bırakılmış ve Rus ticaret gemilerinin boğazlardan geçişi sağlanmıştır.⁴⁸¹ Ayrıca Ahıska ve Ahıl-kelek Sancakları Rusya’ya bırakıldığı gibi Karadeniz’in kuzeyinde Eflak ve Boğdan Voyvodalarına Rusya kefaleti getirilmiş ve Sırbistan’a ayrıcalık verilmiştir.⁴⁸² Böylece Rusya; Balkanlar, Kafkaslar ve Karadeniz’in kuzeyinde etkili hale geldiği gibi boğazları da kullanma hakkı elde etmiştir.

Osmanlı Devleti’nin Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’nın isyanına karşılık Rusya’dan yardım istemesi üzerine ise; iki ülke arasında 1833 yılında Hünkar İskelesi Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile de Rusya; Osmanlı Devleti’ne yardım edecek yardım sırasında masraflar Osmanlı Devleti tarafından karşılanacak ve Rusya’ya karşı bir tehdit olduğu zaman Osmanlı Devleti boğazları Rusya’nın lehine kapatacağı.⁴⁸³ Antlaşma gereğince Rusya kuvvetleri 20 Şubat 1833 tarihinde boğazları geçerek Beykoz’a gelmiş ve 12 bin kişilik Rus ordusu karaya çıkmıştır.⁴⁸⁴ Bu antlaşmanın imzalanması üzerine İngiltere, Trabzon ile 1835 yılında doğrudan ticarete başlamıştır. Ayrıca İngiltere ve Fransa’da Osmanlı Devleti ile 1838 yılında Balta Limanı Ticaret Antlaşmasını imzalayarak çok önemli ticari ayrıcalıklar elde etmişlerdir. İngiltere daha çok Karadeniz’e ağırlık vermiş ve Kerç ve Batum’da İngiliz konsoloslukları açmıştır.⁴⁸⁵ İngiltere bu girişimi ile Rusya’nın Akdeniz ile ilgilenmesi durumunda Karadeniz’in de güvenli olamayacağını ortaya koymuştur. Ayrıca İngiltere, Osmanlı Devleti’nin kendi gücü ile boğazların güvenliğini koruyamayacağını gördüğü için 15 Temmuz 1840 tarihin de Londra’da; Avusturya, Prusya, Fransa ve Rusya’nın katılımı ile bir toplantı gerçekleştirilmesini sağlamış ve burada yapılan antlaşma ile boğazlardan ticaret gemilerinin geçişi serbest hale getirilirken, savaş gemilerinin geçişi yasaklanmış ve bu statünün garantörü de toplantıya katılan devlet-

⁴⁷⁸ Karal, Enver Ziya, (1988), **Osmanlı Tarihi**, C.5, Ankara, s.33.

⁴⁷⁹ Keleş, Erdoğan, “Kırım Savaşında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi”, **OTAM**, S.23, s.155.

⁴⁸⁰ Erkin, Feridun Cemal, (1968), **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, s.24.

⁴⁸¹ Karal, Enver Ziya, (1988), s.121,

⁴⁸² Okçu, Yahya, (1949), s.115.

⁴⁸³ Karal, Enver Ziya, (1988), s.137.

⁴⁸⁴ Kurat, Akdes Nimet, (2011), s.61.

⁴⁸⁵ Elibol, Numan, (2015), “Osmanlı Belgelerinde İngiltere’nin Karadeniz Ticareti”, **JASS**, S.33, Bahar 2015, s.42-43.

ler olmuştur. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin dost ve müttefik devletlerin küçük savaş gemilerine isterse izin verebileceği belirtilmiştir.

Böylece boğazlar uluslararası bir anlaşma ile uluslararası bir alana dönüştürülmüştür. İngiltere, bu girişiminin yanında 1800 lerin başında Malta'yı, 1878 yılında, Kıbrıs'ı ve 1882 yılında Mısır'ı alarak Hindistan'a giden yolları güven altına almaya çalışmıştır. Ancak bu süreç tamamlanana kadar Hindistan'a giden yolları tehdit eden en büyük güç olarak Rusya'yı görmüştür.⁴⁸⁶ Rusya, İngiltere'ye rağmen ilerleme kaydedemeyeceğini görmesi üzerine 1844 yılında Çar Nikola İngiltere'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret ile birlikte iki ülke arasında görüşmeler başlamış ve 1848 yılına kadar devam etmiştir. Ancak Rusya donanmasının Çanakkale önlerine gelmesi Londra'da ciddi endişelere ve tartışmalara sebep olmuştur. Lord J. Russel; “Eğer Rusya'yı Tuna üzerinde durduramazsak günün birinde indus kıyılarında durdurmak zorunda kalacağız” diyerek Rusya'nın Karadeniz'de durdurulması gerektiğine vurgu yapmıştır.⁴⁸⁷ 1853 yılında Rusya'nın ani bir baskınla Sinop'taki Osmanlı Donanmasını yakması üzerine⁴⁸⁸ Rusya'ya karşı yapılan Kırım savaşında; Osmanlı Devleti'ne İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya yardım etmiş ve Rusya'nın ağır bir şekilde yenilmesi gerçekleşmiştir. Bu savaş sonrası 1856 yılında Rusya ile yapılan Paris Antlaşması'nın 11. Maddesi gereğince; Karadeniz'de savaş gemilerinin bulundurulamayacağı kabul edilmiş, 13. Maddesine göre; Karadeniz'de savaş gemisi tersanesi kurulamayacağını ve bulunanlarında yıkılacağı karar altına alınmıştır. 12 Maddesine göre de; Karadeniz'in tarafsızlığı ve ticaret serbestliği onaylanmıştır. 16. ve 18. Maddelerinde; Tuna ağız uluslararası alana dönüştürülmüştür.⁴⁸⁹

Böylece Rusya 1856 Paris Antlaşması ile Tuna'daki topraklarını ve uluslararası ticaretin ana damarı olan Karadeniz'de savaş gemisi bulundurma hakkını kaybetmiştir. Rusya bu savaşta düştüğü olumsuz durumdan kurtulmak için Avrupa'da Slav ve Ortadoks hakları ile ilişkilerini geliştirerek Habsburg ve Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü sınırlamak istemiş ve Panslavizmi jeopolitik bir adım olarak görmüştür.⁴⁹⁰ Rusya; ilk kez 1826 yılında Slovak yazar J. Herkel tarafından kullanılan Panslavizm politikasını kullanarak Balkanlar üzerinde etkili olma siyasetini gütmüştür. Bu çerçevede Rusya Slav Yardım Komitelerini önce 1858 yılında Moskova'da, 1867 yılında Petersburg'da, 1869 yılında Kiev'de, 1870 yılında Odesa'da açmış ve Yunanistan, Macaristan ve Tuna prensliklerini içine alan bir slav birliği projesi geliştirmiştir. Bu projeye dahil edilen ülkeler; başta Bulgaristan olmak üzere Macaristan, Çek Slovak, Sırp, Hırvat, Bosna-Hersek, Karadağ, Arnavutluk, Romanya, Yunanistan, Girit, Kıbrıs ve İstanbul bölgesidir.⁴⁹¹ Ancak Rusya'nın bu girişimlerine rağmen Paris Antlaşması ile Rusya'ya getirilen kısıtlamalar 1870 yılına kadar devam etmiştir. Çünkü Osmanlı yönetiminde Tanzimatçılar bulunmakta olduğu için İngiltere ve Fransa ile de yakın ilişki içerisinde idiler. 1871 yılında Ali Paşa'nın ölümü ile bu dönem sona ermiş ve Rusya Dışişleri Bakanı Gorçakov, 31 Ekim 1870 tarihinde Paris Antlaşması'nı imzalayan devletlere verdiği nota ile Paris Antlaşmasının Karadeniz ile ilgili hükümlerine uymayacağını bir nota ile bildirmiştir. 17 Ocak 1871 tarihinde Londra'da toplanan ilgili devletler, Karadeniz'de savaş gemisi bulundurma ve tersane kurma yasağını kaldırmış, ticaret gemilerinin serbestliği devam etmiş ve boğazların kapalılığı devam etmiştir.⁴⁹² Rusya bu antlaşma sonrası Osmanlı Devleti'ne slavizm ve Ortodoksluk politikası üzerinden baskı kurduğu gibi 1877 yılında savaş açmıştır. İngiltere, Rusya'nın bu girişimine karşılık İstanbul ve Boğazların başka ellere geçmesine ilgisiz kalmayacağını açıkça belirtmiştir. Almanya, Avusturya ve Fransa Rusya'nın bu girişimi sırasında ilgisiz kalmıştır. Rusya'nın bakış açısını göstermesi için Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Nelidov'un 22 Kasım 1877 tarihindeki raporuna bakmak yerinde olacaktır. İlgili raporda; “Akdeniz ile serbest ulaşım sağlamak ve düşman donanmalarının Karadeniz sahillerimizi tehdidine engel olmak Türkiye'deki deniz politikalarımızın başlıca amacı olmuştur. Bu olmalıdır. Boğazlardan savaş gemileri dışında ticaret serbestisi olmalıdır.”⁴⁹³ Rus-

⁴⁸⁶ Aydın, Mithat, “İngiliz-Rus Rekabeti ve Osmanlı Devleti'nin Asya Toprakları Sorunu”, s.502.

⁴⁸⁷ Karal, Enver Ziya, (1988), s.221.

⁴⁸⁸ Kurat, Akdes Nimet, (1993), s.328.

⁴⁸⁹ BOA, (1985), **Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı**, İstanbul, s.72-74.

⁴⁹⁰ Hosking, Geoffrey, (2011), **Rusya ve Ruslar**(Çev:Kezban Acar), İstanbul, s.392,429.

⁴⁹¹ Aydın, Mithat, (2017), s.6-8.

⁴⁹² Uçarol, Rıfat, (1985), **Siyasi Tarih**, İstanbul, s.256.

⁴⁹³ Erkin, Feridun Cemal, (1968), s.33-34.

ya'nın bu raporda ifade ettiği politikası Karadeniz'e yerleştikten sonra günümüze kadar savunduğu politikadır.

İngiltere; Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açması üzerine 6 Mayıs 1877 tarihinde Rusya'ya nota vererek şu konuları dikkate sunmuştur; Süveyş ve çevresine müdahale olmaması, Hindistan yolunun mutlaka açık tutulması, İstanbul'un Türklerde kalması ve İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının müdahale olmaması.⁴⁹⁴ Ancak Rusya bu arada Osmanlı Devleti'ni ağır bir yenilgiye uğratmış ve 3 Mart 1878 tarihinde yaptığı Ayestefanos Antlaşması ile Karadeniz'den Arnavutluğa, Tuna'dan Ege Denizi'ne kadar uzanan bir Bulgaristan Devleti'nin kurulmasını sağladığı gibi Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın da bağımsızlığını sağlamıştır. Böylece İstanbul ve Boğazlar her taraftan sarılmıştır. Zaten Lüleburgaz'ı aldığı için boğazları tehdit eder duruma gelmiştir.⁴⁹⁵ Rusya İngiltere ve Fransa gibi ülkeleri memnun etmek için de 24. Madde ile İstanbul ve Çanakkale Boğazları Rus limanlarından gelen ve oraya giden tarafsız ülkelerin ticaret gemilerine, savaş ve barış zamanında açık olacak⁴⁹⁶ maddesini koydurmuştur. Ancak Rusya'nın bu şekilde Bulgaristan üzerinden Akdeniz'e yayılması⁴⁹⁷ İngiltere tarafından kabul edilmemiş ve kalıcı bir barış antlaşması yapılması için 13 Haziran 1878 tarihinde Berlin'de bir anlaşma hazırlanması için ilgili devletler toplantıya çağırılmıştır. Burada yapılan görüşmeler sırasında İngiltere inisiyatifi eline alarak kendi istediği bir anlaşmanın imzalanmasını 13 Temmuz 1878 tarihinde sağlamıştır. Bu anlaşmanın 63. Maddesine göre de; Boğazların savaş gemilerine kapalılığı ilkesi önceden olduğu gibi devam etmiş ancak Rusya'ya Karadeniz'de donanma bulundurma hakkı verilmiştir.⁴⁹⁸ Diğer yandan Ayestefanos'ta belirlenen Bulgaristan sınırları üçe bölünerek Makedonya; Osmanlı Devleti'ne bağlı kalırken, Doğu Rumeli Özerk bir yapıya büründürülmüştür. Böylece Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne geçişi engellenmiş, İstanbul ve Boğazlardan Rusya uzaklaştırılmıştır. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ile ilgili tavrı 1878 yılına kadar devam etmiştir.

İngiltere böylece Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecini Berlin'de başlatırken Rusya'nın bu sürece rağmen Akdeniz'e geçişine izin vermemiştir. Hatta Avusturya Macaristan İmparatorluğu da daha 29 Mayıs 1877 tarihinde İngiltere'ye başvurarak Romanya'nın Rusya ile birleşmesine karşı olduğunu ve İstanbul'un Rusya tarafından işgal edilmesini istemediklerini bildirmiştir.⁴⁹⁹

Rusya, İngiltere'nin İstanbul ve boğazlar konusunda gösterdiği direnci kıramamış ancak Karadeniz'in kuzeyinin Osmanlı Devleti'nin kontrolünden çıkmasını sağladığı gibi Balkanlar da birçok ülkenin bağımsızlığını sağlamıştır. 1882 yılında ise Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Nelidov Rus Çarı III. Aleksandr'a İstanbul ve Boğazlar konusunda bir rapor sunmuştur. Raporunda; “Boğazların ele geçirilmesinin tarihi zaruret olduğunu, siyasi, ticari ve askeri menfaatler gereği olduğunu, buraların açık denizlerin kapısı olduğunu, Almanya ve Avusturya'ya karşı daha kuvvetli olunacağını, Balkanlar ve Küçük Asya'da nüfuz kazanılacağını belirtmiştir.⁵⁰⁰ Rus Çarı bunun İngiltere'ye rağmen gerçekleşmeyeceğini bildiği için uygulamamıştır. 1896-1898 yıllarında ise İngiltere'ye Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasını önermiştir. Ancak İngiltere o tarihte kabul etmemiştir.⁵⁰¹

Rusya, İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri çerçevesinde Çanakkale Boğazı'na yönelik bir harekete geçebileceği endişesini 30 Eylül 1895 tarihinde Dışişleri Bakanı Rostovski aracılığı ile Alman İmparator'u II. Wilhelm'e iletmiştir. Rus Dışişleri Bakanı Rusya'nın endişelerini şu şekilde ifade etmiştir; İngiltere'nin boğazlara yönelik bir hamlesinin Rusya'nın güvenliği için son derece tehlikeli olduğunu, boğazların savaş gemileri için kapalılığı prensibinin korunarak, İngiltere'ye boğazları ele geçirme fırsatının verilmemesi gerektiğini belirtmiş-

⁴⁹⁴ Aydın, Mithat, (2017), s.507.

⁴⁹⁵ Kurat, Akdes Nimet, (2011), s.86.

⁴⁹⁶ Kurat, Akdes Nimet, (2011), s.87.

⁴⁹⁷ Tellioglu, Ömer, (2015), “Karadeniz'de Osmanlı Hakimiyeti ve Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Mücadelesi”, **Tarih Okulu Dergisi**, S.XXI, Mart 2015, s.208.

⁴⁹⁸ TÜSİAD, (1999), **Türkiye-Rusya İlişkilerinde Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, İstanbul, s.37.

⁴⁹⁹ Aydın, Mithat, (2017), s.511.

⁵⁰⁰ Kurat, Akdes Nimet, (2011), s.105-107.

⁵⁰¹ Okçu, Yahya, (1949), s.53-54.

tir. Ekim 1895 tarihinde İngiliz donanması Çanakkale açıklarında belirmesi üzerine de Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Nelidov, hükümetine gönderdiği raporda; İngiltere'nin boğazları işgal planının hazır olduğunu bildirmiştir.⁵⁰² Rusya, 1896 yılında St Petersburg'da istişare yapmak üzere İstanbul Büyükelçisi Nelidov'u çağırmıştır. Bura da yapılan görüşmelerde; Rusya'nın İstanbul Boğazı'nı geçerek Yeniköy ve Çubuklu arasındaki araziye de ki sahayı tutması üzerinde durulmuş ancak Nelidov'un bu önerisine, Maliye Bakanı Kont Witte karşı çıkarak, Rusya'nın yapacağı böyle bir hareketin İngiltere ve Fransa ile savaş ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmiştir.⁵⁰³ Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Nelidov, görev yaptığı dönemde bu endişelerinden dolayı Rus Hükümetine boğazların Rusya tarafından işgal edilmesi gerektiği konusunda birçok rapor göndermiştir.⁵⁰⁴ Nelidov'un bu dönemde gönderdiği raporlarda; boğazların ele geçirilmesinin tarihi ve askeri bir zaruret olduğu, bu şekilde açık denizlerin kapısının aralanacağı, Karadeniz kıyılarına dağılmış olan savunma güçlerinin bir araya toplanacağı, Alman ve Avusturya'ya karşı Rusya'nın güçlü duruma geleceği ve Balkanlar ve Küçük Asya'nın geleceğinin belirlenmesinde etkili olunacağı dile getirilmiştir.

20. yüzyılın başından itibaren Rusya Boğazlar ve İstanbul sorununu stratejik bir noktaya taşımıştır. Rusya Dışişleri Bakanı İzvolskiy'de Boğazların kapalılığı yerine ticaretin korunması için Rusya'nın ticaret gemilerine boğazları açtırmanın gerekli olduğunu belirtmiştir.⁵⁰⁵ 1900 yılların başlarında da Rusya Dışişleri Bakanı Muravyev ve Çar Nikola İstanbul ve Boğazların işgal edilmesi konusunda çeşitli planlar hazırlamışlar ancak Rusya bu isteğinin Avrupa'da bir savaşa neden olacağı endişesi ile gerçekleştirilememiş, sadece diplomatik girişimlerde bulunmuştur.⁵⁰⁶ Rusya Dışişleri Bakanı Marayev'in raporunda; “Boğazlara hakim olmak prensibi Rus siyasetinin esasını teşkil eder. Rusya rakiplerinden önce oraya sahip olmak için daima hazır olmalıdır. XX. yüzyılda bu siyasetin somut olan hedefi, boğazları zapt etmek ve oraya kalıcı olarak yerleşmektir.”⁵⁰⁷

Rusya'nın 20. yüzyılın başlarından itibaren boğazlar rejimi ile ilgili istekleri büyük Devletler ve Osmanlı Devleti ile birlikte ya da işgal yolu ile çözülebilmesi mümkündür. Ancak Rusya kuvvet kullanma şansını kaybetmişti. Bunun iki temel nedeni vardır. Birincisi, Rusya Uzak Doğu'da Japonya'ya karşı yaptığı 1904-1905 savaşında ağır bir yenilgi almış ve donanmasının önemli bir kısmı imha edilmişti. İkincisi; İngiltere'nin bölgedeki etkinliği ve Rusya'nın bölgeye müdahalesine karşı olması. Rusya, bu iki neden dolayısı ile diplomatik girişimlere yönelmiş fakat bu girişimlerinde; İngiltere, Fransa, Almanya ve Avusturya gibi devletleri ikna edememiştir.⁵⁰⁸

Rusya 1902 yılında, Karadeniz'deki askeri gücünü artırmak istemesi nedeniyle Baltık Denizi'ndeki üssüne ait 4 muhribini Karadeniz donanmasına katmak amacıyla boğazlardan geçirmek için Osmanlı Padişah'ın dan izin istemiş ve Padişah uygun görmüştür. Ancak İngiltere, büyük devletlerin onayı olmadan verilen izni protesto etmiş ve Rusya'ya bu isteğinin ileride değerlendirileceğini bildirmiştir. Çünkü Rusya, Japonya ile savaş halinde idi ve İngiltere Japonya'nın müttefiki idi. Hatta Rusya 1904 yılında ticaret gemisi bayrağı ile iki gemisini boğazlardan geçirerek Akdeniz'e ulaştırmış ve burada İngiliz gemilerini taciz etmiştir. Bu nedenle İngiltere Rusya'ya güvenmiyordu.⁵⁰⁹ Ancak artan Alman tehdidi dolayısı ile İngiltere Savunma Komitesi 1903 yılında Rusya'nın boğazlardan uzak tutulmasının İngiltere için birinci derecede önemli bir çıkar olmadığına ait bir rapor yayımlanmıştır.⁵¹⁰

⁵⁰² Çomak, İhsan, (2015), “19. Yüzyıl Sonunda Rusya'nın Osmanlı Devleti Politikası ve Rusya Karadeniz Donanması Komutanı Lev Brusilov'un Gözüyle Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi A.İ Nelidov” **Karadeniz Araştırmaları**, S.47, Güz 2015, s.41.

⁵⁰³ Kurat, Akdes Nimet, (2011), s.119-120.

⁵⁰⁴ Çomak, İhsan, (2015), s.46.

⁵⁰⁵ Aslanova, Sevilya,(2011),**20. Yüzyıl Başında Rusya'nın Osmanlı Politikası**, Ankara, s.106-17.

⁵⁰⁶ Aslanova, Sevilya,(2011), s.11.

⁵⁰⁷ Kocabaş, Süleyman, (1989),**Tarihte Türk-Rus Mücadelesi**, İstanbul, s.360.

⁵⁰⁸ Ignatyev, B. (1999), “XIX. Yüzyıl Sonu İle XX. Yüzyıl başında Türk-Rus İlişkiler”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl**, 12-14 Aralık 1992, Ankara, s.154-155,162

⁵⁰⁹ Erkin, Feridun Cemal, (1968), s.39-40.

⁵¹⁰ Sander, Oral, (1989), **Siyasi Tarih**, Ankara, s.381.

Rusya, özellikle 1904-1905 Japonya savaşı sırasında Karadeniz’de bulunan Rus donanmasını Karadeniz’den çıkaramadığı için yeni değerlendirmeleri gündeme getirmiştir. Donma Komutanı Amiral Dikov; Rusya’nın sadece Karadeniz’e hükmeden değil açık denizlere giden yolu da kontrol eden, bütün Güney Rusya’nın gelişimini sağlayan ve Rusya’nın gücünü balkanlara da yayan bir ülke haline getirmenin gerekli olduğunu belirtmiştir.⁵¹¹ 3 Şubat 1908 tarihinde Rusya Dışişleri Bakanı İzvolskiy’nin başkanlığında yapılan toplantıda ise, Savunma Bakan Yardımcısı General Polivanov; Rus ordusunun savaşa hazır olmadığını belirtmiş, Deniz Komutanı da; Rus Donanmasının Karadeniz’den boğazlara harekete hazır olmadığını dile getirmiştir.⁵¹² Bu toplantı sonrası Rusya Dışişleri Bakanı İzvolskiy diplomatik girişimlere yönelmiş ve 15 Eylül 1908 tarihinde Viyana’da Avusturya Dışişleri Bakanı ile bir görüşme yapmıştır. Burada yapılan görüşmede; Rusya’nın Bosna-Hersek’in Avusturya’ya ait olduğunu kabul etmesi karşılığında Avusturya’nın da Rusya’nın boğazlarla ilgili isteklerini kabul edebileceği üzerinde anlaşılmıştır.⁵¹³ Bu arada Rusya Dışişleri Bakanı İzvolskiy tarafından Osmanlı Devleti’nin Paris Büyükelçisi Naum Paşa’ya verilen muhtırada; Rusya’nın diğer Karadeniz ülkeleri ile birlikte boğazlardan geçiş hakkı olması gerektiği ve buna karşılık Rusya’nın İstanbul ve Boğazlarda Osmanlı Devleti’nin hakimiyetini tanıyacağını belirtmiştir. Ancak İngiltere, Rusya’nın bu isteğini ret ettiği gibi İngiltere’ye de Karadeniz’e geçme hakkının verilmesi gerektiğini gündeme getirmiştir.⁵¹⁴ İngiltere’nin bu yaklaşımı dolayısı ile Rusya bir süre sessiz kalsa da 1911 yılında Karadeniz’deki Rusya’nın durumunu görüşmek üzere bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda; Savaş Bakanı V.A. Suhomlinov, boğazlardan tüm ülkelerin savaş gemilerinin geçmesi yönünde görüş belirtirken, Denizcilik Bakanı İ.K. Grigoroviç ile Deniz Kuvvetleri Komutanı; boğazların savaş gemilerine açılmasının Rusya’dan çok Rusya’nın düşmanlarının işine yarayacağını dile getirmiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığı ise Osmanlı Devleti ile görüşülerek Rusya’nın savaş gemilerinin boğazlardan geçmesi için hak talebinde bulunulması gerektiğini ileri sürmüştür. Dışişleri Bakanlığı görüşünde Osmanlı Devleti’nin demiryolu yapım hakkının onayı önerisi yer alırken, Maliye Bakanı N. Kokovtsov demiryolu yapım onayına karşı çıkmıştır.⁵¹⁵ 1911 yılında Osmanlı Devleti ile İtalya arasında Trablusgarp savaşının çıkması ve savaşın Ege Denizi’ne de kayması üzerine, Rusya İtalya’nın Çanakkale Boğazı’na saldırması endişesine düşerek, boğazlardan Rus savaş gemilerinin geçişine açılması karşılığında boğazların Osmanlı Devleti’ne ait olduğuna dair bir öneri sunmuştur.⁵¹⁶ Osmanlı Devleti bu öneriye 8 Aralık 1911 tarihinde Sait Halim Paşa’nın imzası ile cevap vermiştir. Cevapta; Berlin Antlaşmasına atf yapılarak savaş ve barışta Rusya’ya ait savaş gemilerinin geçmesine izin verilemez denmiştir. Hatta Osmanlı Devleti 19 Nisan-18 Mayıs 1912 tarihleri arasında boğazları ticaret gemilerine de kapatmıştır ki bu bile Rusya için ciddi zarar doğurmuştur.⁵¹⁷

Aslında Fransa’nın Fas’daki varlığının Rusya tarafından kabul edilmesine karşılık, Fransa’da Rusya’nın boğazlardaki isteklerine razı olmuştu fakat İngiltere halen karşı çıkıyordu.⁵¹⁸ Diğer yandan Almanya’da Rusya’nın boğazlar ile ilgili isteklerinden endişelidir. Rusya’nın savaş gemilerinin boğazlardan geçişinin mümkün olması durumunda, Rusya’nın İstanbul’u işgal edebileceğini düşünüyordu. Bu endişe 30 Kasım 1911 tarihinde Almanya’nın İstanbul Büyükelçisi Marschall tarafından Almanya Dışişleri Bakanlığına bildirilmişti.⁵¹⁹ Bunun üzerine Sadrazam Sait Halim Paşa’ya sunulan bu öneriden sonuç alamayan Rusya, Balkan savaşlarının çıkması üzerine yeniden endişelenmeye başlamıştır. 6 Aralık 1913 tarihinde Sazanof, Çar’a gönderdiği raporda; Boğazların başka bir devletin eline geçmesinin engellenmesi gerektiğinden bahsederek aksi durumda Rusya’nın ekonomisinin alt üst olacağına vurgu yapmıştır.⁵²⁰ Sazanof 23 Aralık 1913 tarihinde Çar’a sunduğu raporda Türklerin İstanbul’dan çıkarılması durumunda Rusya’nın boğazları alması gerektiğini bildirmiştir.⁵²¹ Rusya yapmış olduğu

⁵¹¹ Aslanova, Sevilya,(2011), s.111.

⁵¹² Aslanova, Sevilya,(2011), s.111.

⁵¹³ Kurat, Akdes Nimet, “1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi”, s.140.

⁵¹⁴ Kurat, Akdes Nimet, (2011), s.147-148.

⁵¹⁵ Ignatyev, B. (1999), s.160.

⁵¹⁶ Erkin, Feridun Cemal, (1968), s.41.

⁵¹⁷ Kurat, Akdes Nimet, (2011), s.1167,170.

⁵¹⁸ Kurat, Akdes Nimet, (2011), s.162.

⁵¹⁹ Kurat, Akdes Nimet, (2011), s.166-167.

⁵²⁰ Aslanova, Sevilya,(2011), s.135,138.

⁵²¹ Erkin, Feridun Cemal, (1968), s.42.

planlar çerçevesinde Karadeniz'deki donanma inşa faaliyetlerinin ancak 1917-1919 yılları arasında gerekli seviyeye gelebileceğini o zaman boğazların işgal edilebileceği kanısına varmıştır.⁵²² 1913 yılında Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın Çar'a sunduğu raporda; “Boğazların bir yabancı devletin elinde bulunması, bütün Güney Rusya'nın bu devletin egemenliği altına girmesi anlamına geldiğini” belirtmiştir. Rusya için tarihi görevin ister istemez yerine getirilmesi gerektiği bununda İstanbul ve boğazlara yerleşmek olduğu ifade edilmiştir.⁵²³ Diğer yandan Şubat 1914 tarihinde Petersburg'da İngiltere, Fransa, ve Rusya'nın katılımı ile bir toplantı yapılmış ve bu toplantıda Sazanof her ihtimale karşı boğazların işgal edilmesi fikrini ileri sürmüştür.⁵²⁴ Rusya'nın bu isteğini uygulayacağı ortamı, Amiral Souchon Almanya'nın talebi doğrultusunda Karadeniz'e çıkarak Rus limanlarını bombalaması ve Osmanlı Devleti'ni I. Dünya savaşına sokması ile sağlamıştır. Bu savaşta, Rusya'nın kesin olarak ittifakını sağlamak isteyen İngiltere'de; 9 Kasım 1914 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Grey ve 13 Kasım 1914 tarihinde İngiltere Kralı, İstanbul ve boğazlar meselesinin Rusya'nın isteklerine göre çözüleceğini açıklamıştır.⁵²⁵ Gerçi İngiltere'nin bu açıklamasında sonra bile Rusya'nın endişeleri geçmemiştir. 27 Aralık 1914 tarihinde Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı Neretof raporunda; İstanbul ve Boğazların diplomasi yolu ile alınmayacağı, Kafkaslar, Anadolu üzerinden ya da Romanya üzerinden ulaşılması gerektiğini belirtmiştir.⁵²⁶ Ayrıca Rusya 8-21 Şubat 1915 tarihleri arasında Dışişleri Bakanı Sazanof başkanlığında yaptığı toplantıda; İstanbul ve Boğazların ele geçirilmesi konusunu görüşmüş ve Midye-Enez hattı, İstanbul ve Çanakkale Boğazı, Asya'da Sakarya nehrine kadar ve Balıkesir üzerinden midilli körfezine kadar uzanan hattın Rusya'ya verilmesi gerektiğini belirlemiş ve İngiltere ve Fransa'ya bildirmiştir.⁵²⁷ 7 Mart 1915 tarihinde de Fransa boğazlar sorununun Rusya'nın istedikleri şekilde çözüleceğini zaten ilan etmiştir.⁵²⁸ Rusya'nın bu talebi üzerine Mart-Nisan 2015 tarihlerinde İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yapmış oldukları gizli toplantılarda üç ülke anlaşmıştır.⁵²⁹ Bu anlaşmaya göre; İstanbul Şehri, İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Marmara Denizi'nin Batı Kıyıları ile Sakarya Nehri ve İzmit Körfezi arasında sonradan belirlenecek bir nokta arasındaki topraklar ve Bozca Ada ve Gökçe Ada'nın geleceği Rusya'ya bırakılacak.⁵³⁰ 1915 yılında imzalanan bu anlaşma ile Rusya İstanbul dahil Midye-Enez çizgisinden Sakarya Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü yere kadar bütün boğazlar bölgesini alıyordu.⁵³¹ Ancak İngiltere Rusya'da devrimin olmasını ileri sürerek, I. Dünya savaşı sonrası Hint yolunun güvenliğini sürdürmek adına İstanbul, Kafkaslar ve Boğazları elinde tutmaya karar vermiştir.⁵³² I. Dünya savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin yenilgiyi kabul edip 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesini imzalaması sonrası ise, 13 Kasım 1918 tarihinde İtilaf Devletleri gemileri İstanbul önlerine gelerek demir atmışlar ve 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir. Diğer yandan İngiliz kuvvetleri Kafkasya ve Hazar Denizi'ne kadar da ilerlemiştir.⁵³³ Rusya'nın jeopolitik menfaatleri için Kafkasya bölgesi çok önemliydi ve İngiltere buraya kadar gelmişti.⁵³⁴ Rus Tarihçi Sergei Goryainov'da boğazlar sorununu değerlendirirken İngiltere ve Rusya arasında bir sorun olduğunu dikkat çekerek⁵³⁵ aslında Osmanlı Devleti yada bugün Türkiye'nin ötesinde esas mücadelenin iki ülke arasında olduğuna oldukça yerinde değerlendirmiştir.

⁵²² Işıksal, Turgut, (1972), “I. Dünya Savaşı Başlarken Rusya'nın Türkiye'ye Karşı Ziyareti”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.61, s.24.

⁵²³ Bayur, Yusuf Hikmet, (1991), **Türk İnkılap Tarihi**, C.3, K.I, Ankara, s.463-464.

⁵²⁴ Akşin, Aptülahat, (1991), **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara, s.12.

⁵²⁵ Bayur, Yusuf Hikmet, (1991), K.2, s.97.

⁵²⁶ Bayur, Yusuf Hikmet, (1991), K.I, s.467.

⁵²⁷ Kurat, Akdes Nimet, (2011), s.306.

⁵²⁸ Bayur, Yusuf Hikmet, (1991), K.2, s.115.

⁵²⁹ Potshveriya, BM. (2003), “Rusya-Türkiye İlişkilerinde Boğazlar Sorunu”, **Dünden Bugüne Türkiye-Rusya**(Der:Gülten Kazgan-Natalya Ulçenko), İstanbul, s.89.

⁵³⁰ Armaoğlu, Fahir, (1989), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara, s.115.

⁵³¹ Çaşın, Mesut Hakkı, (2002), **Rus İmparatorluk Stratejisi**, Ankara, s.117.

⁵³² Doğanay, Rahmi, (2009), “Milli Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya ve İtilaf Devletlerinin Kafkas Politikası”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.279, Elazığ, s.282.

⁵³³ Akşin, Aptülahat, (1991), s.62.

⁵³⁴ Demirağ, Yelda, (2013), “Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası”, **Rusya'nın Doğu Politikaları**(Ed:Sezgin Kaya), Bursa, s.250.

⁵³⁵ Aslanova, Sevilya, (2011), s.101.

Rusya'nın I. Dünya savaşı sonrası politikasını ise en net 1 Eylül 1920 tarihinde Bakü'de toplanan kurultay'da Rus Delege Pavloviç dile getirmiştir. Pavloviç; “Türk yoldaşlar, Şura Hükümetine müracaatla Çanakkale meselesini Karadeniz sahilinde bulunan devletlerarasında itilaf devletlerinin ve Wrangel'in alakası olmadan halledilmesini beyan ettiler. Biz bu fikri hararetle alkışlıyoruz. Bu fikir fiiliyata geçerse, toprakları Karadeniz sahilinde bulunan bütün milletler arasında birlik kurulmasına doğru ilk ve kati adım olacaktır. Çanakkale meselesinin halini Karadeniz Federasyonu yapmalıdır.”⁵³⁶ Demiştir. Rusya için artık Lenin önderliğinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kurulması öncelikli konudur.⁵³⁷

Ancak yukarıda da ifade ettiğim gibi İngiltere ve müttefikleri İstanbul ve çevresini işgal ederek, kendi çözümlerini de 8 Ocak 1918 tarihinde ABD Başkanı Wilson'un ABD Kongresi'ne gönderdiği Wilson Prensipleri olarak tarihe geçen metnin 12. Maddesinde görüyoruz. Bu maddede; Boğazların bütün devletlerin savaş ve ticaret gemilerine açık olması önerilmiştir.⁵³⁸ Paris Konferansı sürecinde hazırlanan ve İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması'nın 37. Maddesine göre⁵³⁹ ise; Boğazların gerek barış gerekse savaş dönemlerinde ticaret ve savaş gemilerine, askeri ve ticari uçaklara milliyet farkı gözetilmeksizin açık olacaktı. Boğazlar abluka da dahi tutulmayacak. Milletler Cemiyeti Konsey kararları dışında harekete tabi olmayacaktı.⁵⁴⁰ Rusya aslında Paris görüşmeleri sırasında komisyona başvurarak boğazlardan bütün savaş gemilerinin geçişine karşı olduğunu belirtmişti⁵⁴¹ ancak dikkate alınmamıştı. Rusya Türkiye ile 1920 yılında başlayan Moskova görüşmelerinde Dışişleri Bakanı Çiçerin aracılığı ile Boğazlar meselesinin Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından çözülmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁴² 10 Kasım 1922 tarihinde Lenin'in Pravda Gazetesine yaptığı açıklamada da; Türkiye'nin milli hassasiyetlerinin dikkate alınması ve milli menfaatlerinin azami ölçüde temin edilmesi gerektiğini belirterek bunun Karadeniz'e kıyısı olan yada olmayan ülkeler için önemli olduğunu ve ticaret serbestisini sağlanması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁴³ 4 Aralık 1922 tarihinde Rusya'nın görüşünü açıklayan Rusya Dışişleri Bakanı Çiçerin; “Karadeniz Boğazından Marmara Denizi'ne ve Çanakkale Boğazına barışçıl deniz ulaşımının sürekli bir şekilde hiçbir kısıtlama olmadan sağlanmalıdır. Karadeniz barışının korunması, Karadeniz kıyılarının güvenliği ile yakın doğuda barışın sürdürülmesi ve İstanbul'un güvenliği garanti altına alınmalıdır. Çanakkale ve Karadeniz boğazlarının gerek barış gerek savaş zamanında Türkiye'den başka tüm devletlerin savaş gemilerine ve askeri uçaklarına kapalı olmalıdır.”⁵⁴⁴ Rusya bu yaklaşımı ile boğazlar konusunun Karadeniz'in güvenliği ile doğrudan ilgili olduğunu ortaya koymuştur. Karadeniz'in güvenliği de bütün kıyı ülkelerinin güvenliği anlamına geliyordu. 14 Temmuz 1923 tarihinde yapılan boğazlar rejimine ilişkin sözleşmeye göre de boğazlardan genel olarak geçiş serbestisinde anlaşılmıştır. Ancak Türkiye'nin savaşan ülke durumunda olması halinde geçen gemileri denetleyebileceği hükmü getirilmiştir. Karadeniz'den geçecek donanmanın da Karadeniz'e kıyısı olan en büyük devletin donanmasından büyük olmayacaktı.⁵⁴⁵ Ayrıca Çanakkale ve İstanbul Boğazının her iki yakası askersizleştirilmiştir.⁵⁴⁶ Başkanlığını Türkiye yapsa da uluslararası bir komisyon boğazları yönetecekti. Bu maddelerden de anlaşılacağı üzere 1923 yılında hazırlanan boğazlar sözleşmesinin Türkiye, Sovyetler Birliği ve Karadeniz'e kıyısı olan diğer ülkeler için tehdit anlamına gelen birçok maddesi vardı. Bu nedenle Sovyetler Birliği bu sözleşmeyi onaydan geçirmemiştir.⁵⁴⁷ Bu sakıncalı durumlar ancak 1936

⁵³⁶ Akşin, Aptülâhat, (1991), s.61.

⁵³⁷ Kayador, Vakur, (2004), “Dünden Bugüne Rusya; Rusya'nın Genel Politikaları”, **2023**, S.42, s.32.

⁵³⁸ TÜSİAD, (1999), s.38.

⁵³⁹ Akgün, Mensur, (2003), “Geçmişten Günümüze Türkiye İle Rusya Arasında Görünmez Bağlar Boğazlar”, **Dünden Bugüne Türkiye Rusya**(Der:Gülten Kazgan-Natalya Ulçenko), İstanbul, s.56.

⁵⁴⁰ Erkin, Feridun Cemal, (1968), s.53.

⁵⁴¹ Atak, M. Sadık, (1964), **Rusya Siyaseti ve Rusların Yayılma Siyaseti**, Ankara, s.40.

⁵⁴² Okyar, Osman,(1998), **Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal**, Ankara, s.83.

⁵⁴³ Erden, Ömer, “II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya'nın Boğazlarla İlgili Talepleri,” **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.34, s.257.

⁵⁴⁴ Yalçın, Semih, (2009), **Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti**, Ankara, s.194.

⁵⁴⁵ Soysal, İsmail, (2000), **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları I.**, Ankara, s.151-152.

⁵⁴⁶ Parla, Reha, (1987), **Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslar arası Temelleri Lozan Möntrö**, Lefkoşa, s.53.

⁵⁴⁷ Potshveriya, BM. (2003), “Rusya-Türkiye İlişkilerinde Boğazlar Sorunu”, **Dünden Bugüne Türkiye-Rusya**(Der:Gülten Kazgan-Natalya Ulçenko), İstanbul, s.90.

yılında Möntrö Boğazlar Sözleşmesinde düzeltilebilmiştir. 2. Maddede tüm ticaret gemilerinin geçişi serbest bırakılırken, 5. Maddede; Türkiye savaşan olduğu zaman tarafsız ve düşmana yardım etmeyen gemilerin geçişinin serbest olacağı, 10. Maddede; Barış zamanında hafif su üstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemilerin Karadeniz’e kıyısı olsun veya olmasın geçebileceği, 11. Maddede; Karadeniz’e kıyısı olan devletlerin tonaj sınırı olmadan en çok iki torpido ile geçebileceği, 12. Madde de; Karadeniz’e kıyısı olan devletlerin yaptıkları denizaltı gemilerini Türkiye’ye önceden haber vermek kaydıyla geçirebileceği, 13 maddede; Savaş gemilerinin boğazlardan geçmesi Türkiye’ye ön bildirimle olacağı belirlenmiş ve bu bildirim Karadeniz’e kıyısı olmayan ülkeler için 15 gün, Karadeniz’e kıyısı olan ülkeler için 3 gün olduğu tespit edilmiştir. 14. Maddede; Karadeniz’e kıyısı olan gemilerin tonaj sınırı olamayacak ve önceden haber vermek kaydıyla geçirebileceği, Kıyısı olmayan ülkeler için tonaj sınırının 30 bin olacağı, son olarak Karadeniz’e kıyısı olmayan ülkelerin gemilerinin Karadeniz’de en fazla 21 gün kalabileceği belirtilmiştir. Genel hükümler kısmında da; uluslararası komisyon’un yetkilerinin Türkiye’ye bırakıldığı ve Türkiye’nin boğazların her iki yakasına askeri birlikler yerleştirebileceği belirlenmiştir.⁵⁴⁸ Böylece boğazlarda etkin bir şekilde Türk yönetimi uzun bir aradan sonra tekrar sağlanabilmiştir.

Türkiye’de 10 Kasım 1938 tarihinde Atatürk’ün ölümü ile İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. İsmet İnönü, Atatürk’ün büyük devletler ile ittifaka girilmemesi ilkesinin aksine İngiltere ve Fransa gibi ülkeler ile ittifak kurma girişimlerine başlamıştır. Bu girişimleri sonucunda 12 Mayıs 1939 tarihinde İngiltere ile 23 Haziran 1939 tarihin de de Fransa ile bir ortak deglerasyon yayımlanması ile olumlu sonuçlanmıştır. Bunun üzerine Sovyetler Birliği 17 Eylül 1939 tarihinde Polonya’nın doğusunu işgal ettikten sonra Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu’nu Moskova’ya davet etmiştir. İki ülke arasında 26 Eylül 1939 tarihinde Kremlinde başlayan görüşmeler sırasında Sovyetler Birliği Möntrö Boğazlar sözleşmesinde değişiklik talebinde bulunmuştur. Bu değişiklik bizzat Stalin’in başkanlık yaptığı toplantıda boğazların; Türkiye ve Sovyetler tarafından ortak savunulması bunun içinde Sovyetler Birliği’ne üs verilmesi teklif edilmiştir. Türkiye bu teklifi kabul etmediği gibi 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa ile üçlü bir ittifak anlaşması imzalamıştır.⁵⁴⁹ Bunun üzerine 25 Kasım 1940 tarihinde Sovyetler Birliği, müttefiki olan Almanya’ya sunduğu istekler listesi içerisinde Çanakkale Boğazının güvenliğini sağlamak amacıyla Sovyetlerin burada üs bulundurma talebini de sunmuştur. Ancak Almanya bu teklî ret etmiştir.⁵⁵⁰ Sovyetler Birliği 1941 yılı haziran ayından sonra Almanya ile karşı karşıya gelmesi ve Almanya’nın Sovyetler Birliği’nin topraklarına saldırması üzerine, İngiltere ile birlikte Türkiye’ye 13 Ağustos 1941 tarihinde bir nota vererek Möntrö Sözleşmesine sadık olduklarını, boğazlarla ilgili hiçbir taleplerinin olmadığını ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin toprak bütünlüğüne uyulacağını belirtmişlerdir.⁵⁵¹ Ancak ABD’nin savaşa dahil olması ve savaşın lehlerine dönmeye başlaması üzerine, II. Dünya savaşı sürecinde yapılan görüşmelerde de Sovyetler Birliği adına toplantıya bizzat katılan Stalin tarafından boğazlarla ilgili değişiklik istekleri dile getirilmiştir. Örneğin; 28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihinde yapılan Tahran Konferansında, 4-11 Şubat 1945 tarihinde yapılan Yalta Konferansında ve 17 Temmuz-12 Ağustos 1945 tarihinde yapılan Postdam Konferansında, Sovyetler Birliği Boğazlarla ilgili değişiklik taleplerini dile getirmiştir. Ancak Türkiye savaşa dahil olmadığı için bunu fiilen gerçekleştirme şansı da elde edememiştir.⁵⁵²

II. Dünya savaşı sona erdikten sonra Sovyetler Birliği; Türkiye ile 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Türkiye-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması’nın gelişmeler ışığında yeni değişikliklere ihtiyacı olduğunu 19 Mart 1945 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanlığı’na bildirmiştir. Türkiye, Sovyetler Birliği’ne 7 Nisan 1945 tarihinde isteklerini sormuştur. Sovyetler Birliği, başka isteklerinin yanında Möntrö Boğazlar Sözleşmesinde değişiklik yapılmasını ve Boğazlarda Sovyetler Birliği’ne askeri üs kurma hakkı verilmesini istemiş ancak Türkiye bu istekleri ret etmiştir.⁵⁵³ 1 Kasım 1945 tarihinde Cumhurbaşkanı İnönü TBMM açış konuşmasında, II. Dünya savaşı süreci ile ilgili yapmış olduğu geniş açıklama çerçevesin de Türkiye’nin Möntrö Boğazlar Sözleşmesini çok

⁵⁴⁸ Parla, Reha, (1987), s.119-128.

⁵⁴⁹ Ekincikli, Mustafa, (2002), **İnönü Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti**, Ankara, s.18-20.

⁵⁵⁰ Çaşın, Mesut Hakkı, (2012), “Sovyetler Birliği’nin Tutumu” **Türk Dış Politikası**(Ed:Haydar Çakmak), Ankara, s.324.

⁵⁵¹ Okçu, Yahya, (1949), s.190.

⁵⁵² Armaoğlu, Fahir, (1989), s.394,402,405.

⁵⁵³ Sander, Oral, (1989), s.252-253.

doğru uyguladığından bahsederken,⁵⁵⁴ ABD Başkanı Byrnes 7 Kasım 1945 tarihinde yaptığı açıklamada; Postdam Konferansında alınan kararların mevcut durumla çok farklı olmadığını altını çizmiştir. Byrnes; sadece Karadeniz’e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin her şekilde geçmesi ve savaş dönemi de olsa ticaret gemilerininin geçebilmesi kararının farklı olduğunu belirtmiştir.⁵⁵⁵

Türkiye Başbakanı Saraçoğlu 5 Aralık 1945 tarihinde yaptığı açıklamada; boğazlar ile ilgili yapılacak konferansa ABD’nin de katılması gerektiğini ifade etmiştir. İngiltere Başbakanı ise 4 Haziran 1946 tarihinde yaptığı açıklamada; İngiltere’nin boğazlarla ilgili konuda Türkiye ile aynı düşündüğünü belirtmiştir.⁵⁵⁶ Sovyetler Birliği 8 Ağustos 1946 tarihinde Türkiye’ye bir nota vererek, Türkiye’nin II. Dünya savaşı sürecinde boğazlar ile ilgili yetkilerini kötüye kullanması dolayısı ile boğazlarla ilgili isteklerini tekrar iletmıştır. Sovyetler Birliği’nin istekleri şu şekildedir; Boğazların bütün ülkelerin ticaret gemilerine açık olması, Karadeniz’e kıyısı olan ülkelerin savaş gemilerine boğazların her şatta açık tutulması, Karadeniz’e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerininin geçişi özel durumlar dışında yasaklanması, Boğazlar rejiminin Karadeniz’e kıyısı olan ülkelere düzenlemesini, Bu rejimin uygulanmasını ve savunmasını Sovyetler Birliği ve Türkiye birlikte yürütmelidir.⁵⁵⁷ Sovyetler Birliği’nin bu isteklerine karşılık ABD 19 Ağustos 1946 tarihinde cevap vererek; Boğazlar rejiminin diğer ülkeleri de ilgilendirdiğini ve kendisinin de katılacağını belirttikten sonra Boğazların savunmasının Türkiye’ye ait bir konu olduğuna vurgu yapmıştır.⁵⁵⁸ İngiltere ise, 21 Ağustos 1946 tarihli açıklamasında; Boğazlarda Türkiye’nin kontrol ve savunmasının devam etmesi gerektiğini bildirmiştir. Türkiye; 21 Ağustos 1946 tarihinde öncelikle ABD ve İngiltere’ye bir nota vererek boğazlar bölgesinde barışın devam etmesi için ABD garantisini talep etmiş, boğazlarda bulunacak çözümün Türkiye’nin egemenlik hakları ve güvenliğini ihlal etmemesi gerektiğini hatırlatmış ve Sovyet huzursuzluğuna son verilmesini istemiştir. Akabinde de 22 Ağustos 1946 tarihli cevabında, Sovyetler Birliği’nin bu isteklerini ret ettiği gibi Sovyetlerin herhangi bir boğazlara yönelik hareketi durumunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’ni harekete geçireceğini bildirmiştir.⁵⁵⁹ İngiliz kamuoyu da bu dönemde boğazlar meselesini yakından takip etmiştir. New Statesman Gazetesi; Sovyetlerin Türkiye’nin bağımsızlığını fiilen sona erdirip Sovyet bloğunun bir üyesi yaparak, kuzeyde Finlandiya’dan güneyde Türkiye- Suriye sınırına kadar uzanan bir yapının ortaya çıkarılmasından bahsetmiştir. Observer Gazetesi de Sovyet basınının konuya verdiği ağırlıktan bahsederek, III. Dünya savaşının çıkabileceğini dahi gündeme getirmiştir. Liverpool Daily Post Gazetesi ise Türkiye’nin sadece Karadeniz’e kıyısı olan ülkelerin boğazlarla ilgili söz sahibi olması ilkesini ret ettiğini yazmıştır.⁵⁶⁰

Sovyetler Birliği 24 Eylül 1946 tarihli yeni bir nota ile benzer isteklerini tekrarlamış ve özellikle Karadeniz’in kapalılığı ilkesini savunmuş, Postdam konferansında ön görüldüğü gibi hükümetler arası doğrudan müzakerelerin yapılması gerektiğini ifade etmiş ve aynı notayı ABD ve İngiltere’ye de vermiştir. Türkiye, Sovyetler Birliği’nin yeni notasını da Möntrö Boğazlar sözleşmesi üzerinde izah ederek ret etmiştir. ABD ve İngiltere’de 9 Ekim 1946 tarihinde Sovyetler Birliği’ne bir nota vererek, Sovyet isteklerine karşı çıkmıştır. İngiltere; Postdam da alınan kararların Karadeniz’e kıyısı olmayan ülkelerin katılmasına mani olmadığını ve iki ülkenin müzakere değil görüş teatisi yapacağını belirtildiğini, ABD ise; Sovyetlerin Türkiye ile ancak birer defa görüşebileceğini, Türkiye’nin boğazların savunmasında tek sorumlu olarak kalması gerektiği ve boğazlara yönelik herhangi bir saldırı durumunda güvenlik konseyinin hemen harekete geçmesi gerektiğini bildirilmiş ve görüşmelere kendisinin de katılacağını eklemiştir.⁵⁶¹ İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin 22 Ekim 1946 tarihinde Avam Kamerasında yaptığı konuşmada; Rusya’ya boğazlarda üs verilmesinin Türkiye’nin hükümlerlik haklarının ihlaline neden olacağını, Türkiye işgale uğrayabileceğini ve boğazlarla ilgili diğer ülkelerinde haklarının ihlal edileceğini

⁵⁵⁴ TBMM Tutanak Dergisi, C.20, s.6

⁵⁵⁵ Erden, Ömer, “II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya’nın Boğazlarla İlgili Talepleri,” s.262.

⁵⁵⁶ Okçu, Yahya, (1949), s.194.

⁵⁵⁷ Gürün, Kamuran, (199), **Türk-Sovyet İlişkileri**, Ankara, s.305-306.

⁵⁵⁸ Gürün, Kamuran, (199), s.306.

⁵⁵⁹ Ekincikli, Mustafa, (2002), s.110-112.

⁵⁶⁰ ERDEN, “II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya’nın Boğazlarla İlgili Talepleri,” s.265.

⁵⁶¹ Gürün, Kamuran, (199), s.306-307.

belirtmiştir.⁵⁶² Cumhurbaşkanı İnönü ise; 1 Kasım 1946 tarihinde TBMM’yi açış konuşmasında, Möntrö Boğazlar Sözleşmesinin yeniden düzenlenmesi ile ilgili istekler ile karşı karşıya kalındığını, Türkiye’nin toprak bütünlüğü ve egemenlik haklarının korunması durumunda bu konuya karşı olmadıklarını, II. Dünya savaşı sürecinde Möntrö Boğazlar Sözleşmesi’ni çok dikkati uyguladıklarını ve Sovyetler Birliği ile de dostça bir komşuluk ilişkisi kurmak istediklerini belirtmiştir.⁵⁶³ 2 Kasım 1946 tarihli ABD’nin Türkiye’ye bildirdiği görüşlerinde ise boğazlarla ilgili düzenleme yapılabilecek konulara açıklık getirilmiştir. Şöyle ki; boğazlardan her şartta bütün ülkelerin ticaret gemilerinin geçişinin serbest olması, Karadeniz’e kıyısı olan ülkelerin savaş gemilerinin transit olmak kaydı ile geçiş hakkı bulunması, Karadeniz’e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerinin özel onay ve sınırlı tonajla geçebilme hakkı verilmesi belirtilmiştir.⁵⁶⁴ Türk boğazlarına yönelik Sovyetler Birliği’nin saldırı yapması durumunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’ni karşısında bulacağı hatırlatılmıştır. 5 Mart 1953 tarihinde Stalin’in ölümü üzerine Sovyetler Birliği Türkiye ile ilgili politikalarında değişiklik yapma gereğini duymuştur. Bu çerçevede Sovyetler Birliği 30 Mayıs 1953 tarihinde Türkiye’ye verdiği nota ile Türkiye ile ilişkilerini düzeltmek istediğini, Türkiye’den hiçbir toprak talebi olmadığını ve Boğazlarla ilgili isteklerini gözden geçirdiklerini belirtmiştir. Türkiye 18 Temmuz 1953 tarihli cevabında; Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den toprak talebi olmamasını memnuniyetle karşıladığını belirtmiş ve Boğazlar konusunda Möntrö Boğazlar Sözleşmesi’nin geçerli olduğunu hatırlatmıştır. Sovyetler Birliği ise 20 Temmuz 1953 tarihli yeni notasında; ABD ve İngiltere savaş gemilerinin gittikçe artan sayılarından yakınmıştır. Türkiye’de cevabında, Möntrö’ye uygun uygulamaların yapıldığını belirtmiştir.⁵⁶⁵ Boğazlarla ilgili bu dönemden sonra zaman zaman geçişte yaşanan aksaklıklarla ilgili tartışmaların yaşandığını görüyoruz. Örneğin 18 Kasım 1979 tarihinde Türk Dışişleri Bakanlığı Möntrö Boğazlar Sözleşmesi’nin 2. Maddesinde yer alan klavuz bulundurma zorunluluğunun bulunmaması ile ilgili hükmün değiştirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Çünkü yüksek tonajlı petrol tankerlerinin geçişinde ciddi riskler ortaya çıkmıştır.⁵⁶⁶ 1982 yılında ise; “İstanbul Liman Tüzüğü” ve “Çanakkale Liman Yönetmeliği” çıkarılmış ve bazı güzergahları takip zorunluluğu getirilmiştir. Yine 17 Ağustos 1985 tarihinde bir başka konu boğazlarla tartışma konusu olmuştur. Rusya’nın Karadeniz’de yapımını sürdürdüğü Nükleer uçak gemisinin boğazlardan geçiş hakkının bulunup bulunmaması⁵⁶⁷ tüm bu tartışmalarında ekseninde yer alan konularla ilgili Türkiye; yeni bir hazırlık yaparak, Boğazlarla ilgili 11 Ocak 1994 tarihinde resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren ve 59 maddeden oluşan “Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük” ile tehlikeli yük taşıyan büyük gemilerin geçişinde; Karadeniz ve İstanbul Boğazları’nın trafiğe kapanması öngörülmüştür. Ayrıca akıntı ve sis olması durumunda geçiş yasağı getirilmiştir. Rusya bu uygulama ile gemilerinin durdurulması söz konusu olduğu için Uluslararası Denizcilik Örgütü’nde siyasi bir mücadeleye girişmiştir. Diğer yandan Türkiye’nin uzak Doğu Asya seferlerinin Sibiry’a’dan geçişine engel olmuş, doğalgazı kesmekle tehdit etmiş ve Rusya’dan Türkiye’ye yapılan “charter” seferlerinden geçiş ücreti almaya başlamıştır.⁵⁶⁸ Bunun üzerine Türkiye 6 Kasım 1998 tarihinde bazı düzenlemeler ile yeni boğazlar tüzüğünü yürürlüğe sokmuştur. Türkiye petrol tankerlerinin getirmiş olduğu riskleri azaltmak için bu tüzüğü hazırladığını açıklamıştır.⁵⁶⁹ 2004 yılın da İstanbul Boğazında ve Çanakkale Boğazında Kıyı Emniyet Müdürlüğü tarafından işletilen ve en son teknoloji ile donatılan gemi trafik bilgilendirme sistemi kurulmuştur.⁵⁷⁰ Rusya için boğazlar enerji kaynaklarının transferi için son derece önemli bir güzergâhtır. Artık Rusya boğazlara bu açıdan bakmakta ve tankerlerinin daha hızlı geçişinin sağlanmasını istemektedir. Ancak boğazların kapasitesi olan 86 milyon tonluk seviye aşılmıştır. Bu nedenle Rus tankerleri 13 güne kadar beklemek zorunda kalmaktalar. Rusya bu sorunu aşmak için Burgaz-Dedeağaç boru hattı inşasını da

⁵⁶² Erden, Ömer, “II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya’nın Boğazlarla İlgili Talepleri,” s.266.

⁵⁶³ TBMM **Tutanak Dergisi**, C.2, s.3-4.

⁵⁶⁴ Ekincikli, Mustafa, (2002), s.115,122.

⁵⁶⁵ Tuncer, Hüner, (2013), **Menderes’in Dış Politikası**, İstanbul, s.66-68.

⁵⁶⁶ **Milliyet Gazetesi**, 18 Kasım 1979.

⁵⁶⁷ **Milliyet Gazetesi**, 17 Ağustos 1985.

⁵⁶⁸ İşyar, Ömer Göksel, (2012), **Rusya Federasyonu İle İlişkiler(1980-1999)**, **Türk Dış Politikası**(Ed:Haydar Çakmak), Ankara, s.807.

⁵⁶⁹ **Milliyet Gazetesi**, 7 Kasım 1998.

⁵⁷⁰ ORSAM, (2011), **Boğazlar Raporu**, Mayıs, s.14.

düşünmektedir. Ancak Türkiye için bu sorun yaratabilir.⁵⁷¹ Rusya Kafkasya’da ortaya çıkan gelişmeler dolayısı ile ABD’nin NATO şemsiyesi altında olsa da uçak gemisi ve füzesavar yetenekli modern ana muharebe gemilerini Akdeniz’den Karadeniz’e geçirme girişimlerinde bulunması, Rusya’yı ciddi şekilde rahatsız etmiştir. Mart 2006 tarihinde Rus ve Türk donanmaları arasında düzenlenen Karadeniz’de uyum ortak tatbikatı sonrasında, Rusya Donanması Komutanı Amiral Masorin’in “Karadeniz yalnız bölge ülkeleri tarafından kontrol edilmelidir. Bölge ülkeleri kontrolü bizzat gerçekleştirmek yeteneğindedirler. Kontrolün bölge ülkeleri olmayan NATO devletlerinin gemileri tarafından gerçekleştirilmesi yakışık almaz şey olur.” Söylemi Rusya’nın üst perdeden rahatsızlığını gösteren önemli çıkıştır.⁵⁷² 4 Aralık 2015 tarihinde ise Rus Deniz Hukuku Uzmanı Kiril Maslov boğazlarla ilgili yeni bir tartışmayı açmıştır.

Maslov: Birleşmiş Milletler Kanununun 2872 sayılı Çevre kanununun 20. Maddesine göre, Türkiye, Rus gemilerinin çevreyi kirletmesini sebep göstererek boğazları kapatabileceğini ileri sürmüştür.⁵⁷³ Ancak bu konuda uzmanlar aynı görüşü paylaşmamaktadır. Türkiye ve Rusya arasında uçak düşürme krizi yaşandığı dönemde de Türkiye’nin boğazları kapama hakkı olup olmadığı tartışması gündeme getirilmiştir. Uluslararası Üniversiteler Konseyi Kurucu Başkanı Prof. Dr. Orhan Hikmet Azizoğlu, Türkiye savaştan önce olduğu durumda savaş gemilerinin geçişi ile ilgili istediği gibi davranma hakkı olması dolayısı ile gelişmelere göre Türkiye’nin boğazları kapatabileceğini dile getirmiştir.⁵⁷⁴ Ancak Türkiye, Rusya ile olan ticari bağları ve uluslararası alanda yaşadığı sorunlar dolayısı ile bu tartışmaya resmi olarak katılmamıştır. 13 Aralık 2016 tarihinde Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ise, Karadeniz’e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerinin Karadeniz’de bulunma sürelerinin artırılmaya çalışılmasının Möntrö Boğazlar Sözleşmesi’ni ihlal olduğunu ve kabul edilmez olduğunu belirtmiştir. Boğazların sahibi olan Türk tarafının Boğazlar Sözleşmesini uygulayacağına dair teminatı olduğunu ve soğuk savaş döneminde dahi uygulandığına dikkat çekmiştir.⁵⁷⁵ Yani boğazlarla ilgili tartışmalar karşılıklı iddialarla sürekli gündemi meşgul etmektedir. Özellikle Rusya’nın 2008 yılındaki Osetya ve Abhazyayı işgali ile sona eren Gürcistan krizi, Kırım’ın ilhakı ve Ukrayna krizi ile gelişen olaylar ve uçak düşürme krizi ile Suriye’den kaynaklanan olaylar dolayısı ile sürekli boğazlar tartışması gündemi meşgul etmiş ve Türkiye’nin neyi yapıp neyi yapamayacağı hep tartışılmış ve tartışılmaya da devam edecektir. Karadeniz, konumu nedeniyle 21. yüzyılın ulaşım, enerji ve güvenlik koridoru olma yolundadır. Dünyada görülen yeni ulaşım yollarından biri de; Uzak Doğu, Orta Asya ve Kafkasya ülkelerini Karadeniz üzerinden Avrupa’ya bağlayacak olan TRACECA ulaşım koridorudur. Avrupa ve Asya ekonomilerini birbirine kuzeyden bağlayacak olan proje, AB tarafından geliştirilmekte ve desteklenmektedir. Enerji hatlarının gerek deniz ulaşımıyla (Türk Boğazları yoluyla), gerek boru hatlarıyla yüklendiği Kuzey-Güney Koridoru (Kafkasya-Basra Körfezi eksenini) da Karadeniz’e stratejik önem kazandıran bir başka oluşumdur.⁵⁷⁶ Bu nedenle bu yüzyıl boyunca da boğazlar konusu küresel güçler tarafından tartışılan bir konu olmaya devam edecektir.

Sonuç

Türkiye-Rusya ilişkilerinde boğazların tartışılması 18. yüzyılın sonunda başlamış ve 19. yüzyılın başlarından itibaren bu tartışmaya başta İngiltere olmak üzere Avrupa’nın büyük devletleri de katılmıştır. Rusya Karadeniz’e yerleştikten sonra dünya devleti olma amacıyla boğazların hakimiyetini elde etme girişimleri, 1947 yılına kadar denizlerde hakimiyeti sürdüren İngiltere tarafından her seferinde engellenmiş ve uluslararası garantiler çerçevesinde Rusya’nın hamlelerini kısıtlamıştır. 20. yüzyılın başlarından itibaren artan Almanya tehdidi dolayısı ile İngiltere ve Rusya birbirine yaklaşmış ve 1915 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan gizli anlaşma

⁵⁷¹ Kamalov, İlyas, (2012), “Rusya Federasyonu İle İlişkiler(2000-2008), **Türk Dış Politikası**(Ed:Haydar Çakmak), Ankara, s.948.

⁵⁷² Çaşın, Mesut Hakkı, (2012), s.1069-170.

⁵⁷³ **Hürriyet Gazetesi**, 4 Aralık 2015.

⁵⁷⁴ **Takvim Gazetesi**, 2 Aralık 2015.

⁵⁷⁵ **Gazete Vatan** 13 Aralık 2016

⁵⁷⁶ ORSAM, (2011), s.20.

ile boğazların ve çevresinin yönetimi Rusya'ya bırakılsa da I. Dünya savaşı sonrası İngiltere'nin bölgede kontrolü bırakmak istememesi dolayısıyla uluslararası bir yönetim ile yola devam edilmiştir. 1936 Möntrö Boğazlar Sözleşmesi ile boğazların yönetimi Türkiye'ye bırakılsa da Sovyet tehdidi söz konusu olur olmaz İngiltere ve ABD işe karışarak bu tehditleri bertaraf etmişlerdir. Günümüzde boğazlarla ilgili tartışmalar daha çok geçişlerden kaynaklanan riskler ve Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin gemilerinin geçişi ve Karadeniz'de kalma süreleri ile ilgilidir. Bu tartışmalarda da yine ABD ve İngiltere ön plana çıkmaktadır.

Bibliyografya

Gazeteler

Hürriyet Gazetesi
Milliyet Gazetesi
Takvim Gazetesi
Gazete Vatan

TBMM Arşiv ve Kütüphanesi

TBMM Tutanak Dergisi, C.2.
TBMM Tutanak Dergisi, C.20.

Tetkik Eserler

- AKGÜN, Mensur, “Geçmişten Günümüze Türkiye İle Rusya Arasında Görünmez Bağlar Boğazlar”, **Dünden Bugüne Türkiye Rusya**(Der:Gülten Kazgan-Natalya Ulçenko), İstanbul 2003.
- AKŞİN, Aptülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara 1991.
- ARMAOĞLU, Fahir **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara 1989.
- ASLANOVA, Sevilya, **20. Yüzyıl Başında Rusya'nın Osmanlı Politikası**, Ankara 2011.
- ATAK, M. Sadık, **Rusya Siyaseti ve Rusların Yayılma Siyaseti**, Ankara 1964.
- AYDIN, Mithat “19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya”,
- AYDIN, Mithat “İngiliz-Rus Rekabeti ve Osmanlı Devleti'nin Asya Toprakları Sorunu”,
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılap Tarihi**, C.3, K.I, Ankara 1991.
- BOA, **Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı**, İstanbul 1985.
- ÇAŞIN, “Sovyetler Birliği'nin Tutumu” **Türk Dış Politikası**(Ed:Haydar Çakmak), Ankara 2012.
- ÇAŞIN, Mesut Hakkı, **Rus İmparatorluk Stratejisi**, Ankara 2002.
- ÇOMAK, İhsan, “19. Yüzyıl Sonunda Rusya'nın Osmanlı Devleti Politikası ve Rusya Karadeniz Donanması Komutanı Lev Brusilov'un Gözüyle Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi A.İ Nelidov” **Karadeniz Araştırmaları**, S.47, Güz 2015.
- DEMİRAG, Yelda, “Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası”, **Rusya'nın Doğu Politikaları**(Ed:Sezgin Kaya), Bursa 2013.
- DOĞANAY, Rahmi, “Milli Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya ve İtilaf Devletlerinin Kafkas Politikası”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.279, Elazığ 2009.
- DUGİN, Aleksandr, **Rus Jeopolitiği**(Çev:Vügar İmanov), İstanbul 2003.
- EKİNCİKLİ, Mustafa, **İnönü Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti**, Ankara, 2002.
- ELİBOL, Numan, “Osmanlı Belgelerinde İngiltere'nin Karadeniz Ticareti”, **JASS**, S.33, Bahar 2015.
- ERDEN, Ömer, “II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya'nın Boğazlarla İlgili Talepleri,” **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.34.
- ERKİN, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara 1968.
- GÜRÜN, Kamuran, **Türk-Sovyet İlişkileri**, Ankara 1991.
- HOSKİNG, Geoffrey, **Rusya ve Ruslar**(Çev:Kezban Acar), İstanbul 2011.

- HÜLAGU, Metin, “Kırım Hanlığı’nın Kuruluşu ve Türk-Rus İlişkilerindeki Yeri”, www.metinhulagu.com.
- IGNATYEV, B., “XIX. Yüzyıl Sonu İle XX. Yüzyıl başında Türk-Rus İlişkiler”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl**, 12-14 Aralık 1992, Ankara 1999.
- İŞIKSAL, Turgut, “I. Dünya Savaşı Başlarken Rusya’nın Türkiye’ye Karşı Ziyareti”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.61, 1972.
- İlyas Kamalov, “Rusya Federasyonu İle İlişkiler(2000-2008)”, **Türk Dış Politikası**(Ed:Haydar Çakmak), Ankara 2012, s.948.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı-Rusya İlişkileri 1492-11700”, www.vatankirim.net.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C.5, Ankara 1988.
- KAYADOR, Vakur, “Dünden Bugüne Rusya; Rusya’nın Genel Politikaları”, **2023**, S.42, 2004.
- KELEŞ, Erdoğan, “Kırım Savaşında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi”, **OTAM**, S.23.
- KOCABAŞ, Süleyman, **Tarihte Türk-Rus Mücadelesi**, İstanbul 1989.
- KURAT, Akdes Nimet, **Rusya Tarihi**, Ankara 1993.
- KURAT, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyılın Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri**, Ankara 2011.
- OĞUÇU, Yahya, **Türk-Rus Mücadelesi Tarihi**, Ankara 1949.
- OKYAR, Osman, **Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal**, Ankara 1998.
- ORSAM, **Boğazlar Raporu**, Mayıs 2011.
- Ömer Göksel İşyar, Rusya Federasyonu İle İlişkiler(1980-1999), **Türk Dış Politikası**(Ed:Haydar Çakmak), Ankara 2012.
- ÖZTÜRK, Osman Metin, “Dünden-Bugüne Karadeniz Güncel Jeopolitiği, Enerji, Mönro, Rusya ve Sorunlar” www.ascmer.org, 21 Kasım 2015.
- PARLA, Reha **Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti’nin Uluslararası Temelleri Lozan Möntrö**, Lefkoşa 1987.
- POTSHVERİYA, BM., “Rusya-Türkiye İlişkilerinde Boğazlar Sorunu”, **Dünden Bugüne Türkiye-Rusya**(Der:Gülten Kazgan-Natalya Ulçenko), İstanbul 2003.
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih**, Ankara 1989.
- SARAY, Mehmet, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, İstanbul 1998.
- SOYSAL, İsmail **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları I.**, Ankara 2000.
- TELLİOĞLU, Ömer, “Karadeniz’de Osmanlı Hakimiyeti ve Rusya’nın Sıcak Denizlere İhne Mücadelesi”, **Tarih Okulu Dergisi**, S.XXI, Mart 2015.
- TUNCER, Hüner, **Menderes’in Dış Politikası**, İstanbul 2013.
- TÜSİAD, **Türkiye-Rusya İlişkilerinde Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, İstanbul 1999.
- UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih**, İstanbul 1985.
- YALÇIN, Semih, **Atatürk’ün Milli Dış Siyaseti**, Ankara 2009.
- YAZKOVA, Alla A., “Karadeniz Bölgesinde Rusya’nın Başlıca Çıkarları ve Siyaseti”, **I. Türk-Rus Ortak Karadeniz Sempozyumu**, Giresun 2008.
- YILMAZ, Özgür, “Güney Karadeniz’de Yeni Fransız Politikası; Pascal Fourcade ve Sinop Konsolosluğu(1803-1809)”, <http://arsiv.gümüşhane.edu.tr>.
- YUSUF, Nuray, “Rusya’nın Balkanlar Denkleminde Bulgaristan Politikası”, <http://btk.balgoc.org.tr>
- YÜKSEL, Sinan, **Rusya’nın Karadeniz Devleti Olma Süreci ve Bu Süreçte Rus-Osmanlı İlişkileri**, Ankara 2011.

TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE KARADENİZ: REKABET Mİ İŞBİRLİĞİ SAHASI MI?

Selim KURT*

ÖZET

İstanbul'un fethiyle birlikte Karadeniz'e hakim olan Türkler, 16. yüzyıldan itibaren devletlerinin bekasını sıcak denizlere açılmakta gören Rusların bunun için de en kısa yol olan Karadeniz'e yönelmesiyle birlikte, bu ülkeyle Karadeniz'in hakimiyeti için mücadele etmeye başlamışlardır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam eden söz konusu mücadele iki savaş arası dönemde durulsa da, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru yeniden alevlenmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın nihayete ermesinden kısa bir süre sonra dünyanın doğu ve batı bloku olarak ikiye bölünmesiyle adeta iki kutup arasında sınır haline gelen Karadeniz'deki mücadele 1936 tarihli Montrö'nün kurduğu düzenin sağladığı istikrarla durulmuş ve Karadeniz Soğuk Savaş süresince görece sakin bir dönem geçirmiştir. 1990'lı yılların başında SSCB'nin çöküşünü takiben kısa süreliğine de olsa Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında bir rekabet ve mücadele ortamı yaşansa da, bu rekabet Karadeniz'e yansımamıştır. 90'lı yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye ile Rusya Federasyonu'nun yaklaşması, yıllarca iki ülke arasında rekabete neden olan Karadeniz'in bu sefer, 2000'li yılların başından itibaren, bir işbirliği sahasına dönüşmesini sağlamıştır. Bu çerçevede Karadeniz'de Montrö ile kurulan düzenin bozulmasını istemeyen Türkiye'nin bölgesel güvenliğin bölge devletlerinin iştirak ettiği örgütler eliyle sağlanması politikası çerçevesinde hayata geçirdiği örgütlerin tamamına Rusya Federasyonu da katılım göstermiştir. Ancak Ağustos 2008'de Rusya Federasyonu ile Gürcistan arasında patlak veren savaş takiben 2014 yılında Kırım dolayısıyla Rusya Federasyonu ile Ukrayna arasında yaşanan mücadele, Karadeniz'in sularının yeniden ısınmasına sebebiyet vermiştir. Tarihsel süreçte Türk-Rus ilişkilerinin daima merkezinde yer alan Karadeniz, bir yandan rekabet bir yandan da işbirliği kaynağı olarak, iki ülkenin ilişkilerini yakından etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya Federasyonu, Karadeniz, Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Rusya Federasyonu-Ukrayna Çatışması

ABSTRACT

The Turks, who dominated the Black Sea with the conquest of Istanbul, started to fight for the dominance over the Black Sea with Russians, who saw their country's survival in standing off the warm seas, so directed to Black Sea because of seen it as a shortest route, since the 16th century. The struggle, which lasted until the First World War, flared again towards the end of the Second World War, even though it stalled between the two wars. But the struggle in the Black Sea, which become a border line between two blocks following to shortly after the end of World War II, was settled due to stability, provided by Montreux Convention, and the Black Sea has been passed a relatively quiet period during the Cold War. Even after a collapse of the USSR at the beginning of the 1990s, a short period of competition and struggle has been experienced between Turkey and the Russian Federation, but this competition has not been reflected to Black Sea. The rapprochement between Turkey and the Russian Federation since the second half of the 90s has enabled the Black Sea, which has been a source of competition for years, to turn into a field of cooperation since the beginning of the 2000s. In this context, Russia Federation has participated in all of the organizations, realized in the motto of providing the regional security with the hands of region's states by Turkey, who does not want to deteriorate the order established with Montreux in the Black Sea. However, following the outbreak of wars between the Russian Federation and Georgia in August 2008 and the Russian Federation and Ukraine in 2014 has caused the warm up of Black Sea's waters, again. In the historical process, the Black Sea, which is always at the center of Turkish-Russian relations, has been closely influencing the relations of the two countries both as a source of cooperation and a competition.

KeyWords: Turkey, Russia Federation, Black Sea, Montreux Convention, Russia Federation-Ukraine Conflict

GİRİŞ

Çağdaş jeopolitik teorilerin tamamına göre dünyanın merkezinde yer alan ya da merkezin kontrol edilmesi için hakimiyet altında bulundurulması gereken bir saha olarak tanımlanan Karadeniz Bölgesi, bu coğrafi konumu dolayısıyla dünya güç mücadelesinin de merkezinde yer almıştır. Hiç kuşkusuz bölge üzerinde en çok hakimiyet mücadelesi veren iki milletler Türkler ile Ruslardır. 15. yüzyıldan itibaren Karadeniz’e tam olarak hakim olan Türkler, takip eden süreçte gittikçe güçlenen ve çıkarlarını sıcak denizlere açılmakta gören ve bunun için de gözlerini en kısa yol olarak Karadeniz’e diken Ruslarla bölgenin hakimiyeti hususunda mücadeleye girişmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşına kadar bu mücadele devam etmiş olup, iki savaş arası dönemde durulmuş, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, kısa süreliğine de olsa, tekrar alevlense de Soğuk Savaş’ın başlamasıyla birlikte tekrardan durulmuştur. Soğuk Savaş döneminde Karadeniz, dünyanın diğer bölgelerinin aksine son derece sakin bir evre geçirmiş olup, kuşkusuz bunun en önemli nedeni 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Karadeniz’in kilidi olan Boğazlar rejimine getirilen düzenlemelerle, Karadeniz’e giriş-çıkışın bölgenin iki büyük devleti olan Türkiye ile Rusya Federasyonu (RF)’nun çıkarlarına uygun bir şekilde düzenlenmesidir.

Soğuk Savaş sonrasında taraflar arasında kısa süreliğine de olsa bir gerginlik yaşansa da, Montrö’nün kurduğu ve her iki tarafın çıkarlarına da son derece uygun olan bu düzen Karadeniz hususunda taraflar arasında bir gerginlik yaşanmasına neden olmadığı gibi, ilerleyen süreçte Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ), Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (KADİGG), Karadeniz Uyum Harekatı (KUH) ve Karadeniz’e Sahildar Devletler Sınır/Sahil Güvenlik Teşkilatları İşbirliği Forumu (BSCF) gibi Türkiye’nin öncülük ettiği örgütlenmelere Rusya Federasyonu’nun da iştirak etmesiyle işbirliği ortamının dahi doğmasına olanak tanımıştır. Söz konusu işbirliği, 2008 Rusya Federasyonu-Gürcistan, 2014 Rusya Federasyonu-Ukrayna Savaşları ile 2015 yılındaki uçak düşürme hadisesidolayısıyla, bölgesel işbirliği mekanizmalarının belirli noktalarda işlemez hale gelmesi nedeniyle zarar görse de, kısa sürede yeniden artmıştır.

Ancak Rusya Federasyonu Genel Kurmay Başkanı Valery Gerasimov’un ilişkilerin düzelmesinin hemen ertesin yaptığı, Karadeniz’in yeni efendisinin Rusya Federasyonu olduğu minvalindeki açıklamalar ise, görünürdeki işbirliği ortamına karşın, taraflar arasında Karadeniz hususunda örtülü bir rekabetin yaşandığının da kanıtı niteliğindedir. Bu çerçevede Karadeniz’in iki ülke ilişkilerindeki yerinin ve etkisinin ortaya konulması amaçlanan çalışmada, öncelikli olarak Karadeniz’in coğrafi olarak yeri ve önemi ele alındıktan sonra, her iki tarafın da Karadeniz’e yönelik politikaları değerlendirilmeye tabi tutulmuş ve en nihayetinde de Karadeniz’in iki ülke ilişkilerindeki yeri ve öneminin ne olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Karadeniz’in Coğrafi Yeri ve Önemi

40°55’Kuzey-47°15’Kuzey enlemleri ile 027°28’Doğu-041°46’Doğu boylamları arasında yer alan Karadeniz, uzak-güneydoğu Avrupa ve Asya kıtasının uzak-batı köşesi ile Türkiye arasında konumlanmış olan bir iç denizdir. Azak Denizi hariç 436.400 km² genişliğinde olup, maksimum derinliği 2.200 metre’dir.⁵⁷⁷ Karadeniz’in doğu-batı ve kuzey-güney yönündeki mesafesine bakıldığında ise, bu mesafenin “Batı’da Bulgar limanı Burgaz ile doğuda Gürcü limanı Batum arasında 1.174 km, kuzeyde Kırım’ın ucu ile güneyde Türk limanı İnebolu arasında ise yalnızca 260 km” olduğu görülmektedir.⁵⁷⁸

Karadeniz, altı ülkenin kıyıdaş olduğu, toplam kıyı şeridi 8.350 km (yaklaşık 4.500 deniz mili) olan, İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Ege ve Akdeniz’e açılan, Kerç Boğazıyla ise Azak Denizi’ne bağlanan kendine has özellikleri bulunan bir denizdir. Türkiye’nin adalar dahil sahip olduğu 8.333 km’lik kıyı şeridinin, yüzde 20,34’ü Karadeniz’de bulunmaktadır. Türkiye’nin Karadeniz’deki kıyı şeridinin uzunluğu 1.650 km (yaklaşık 900 deniz mili)’dir.⁵⁷⁹

⁵⁷⁷ World Atlas, “Black Sea” (t.y.), <http://www.worldatlas.com/aatlas/infopage/blacksea.htm> (17.02.2015).

⁵⁷⁸ Charles King, **Karadeniz**, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008, s. 36.

⁵⁷⁹ Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, “Türkiye Denizlerini Tanıyor muyuz?” (24.12.2014), http://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?icerik_id=136 (17.02.2015) ve Ramazan Topdemir, “Karadeniz’de Türk ve Kıyıdaş Ülke-

Karadeniz’in sınırlarını tespit etmek ve içerdiği ülkeleri göstermek için kullanılan “Karadeniz Bölgesi” ifadesinin muğlak bir ifade olduğunu ve her zaman aynı ülkeleri ifade etmediğini belirten Weaver, bazı tanımlara göre Karadeniz’in Türkiye, RF, Ukrayna, Romanya, Gürcistan ve Bulgaristan’ı içeren altı kıyıdaş devletten oluştuğunu; diğer tanımlara göre ise sadece RF’nin “paydaş komşuları” ile Avrupa Birliği (AB)’nin Doğu Ortaklığı politikasında yer alan devletleri içerdiğini ifade etmektedir. Weaver, bu hususa ilişkin bir diğer gruplamanın ise, AB’nin Karadeniz Sinerjisi açılımının tüm katılımcıları ile AGİT’in üyelerini içeren “Geniş Karadeniz Bölgesi” ya da “Geniş Karadeniz Sahası” olduğunu belirtmektedir. Bu tanımlamaya göre bölge, Karadeniz’e kıyıdaş ülkelerin yanı sıra Moldova ile Ermenistan ve Azerbaycan gibi Güney Kafkasya ülkelerine ilave olarak AB üyesi Yunanistan ile birlikte Karadeniz Sinerjisi’nde Karadeniz politikasına dahil iki önemli ülke olarak nitelenen Romanya ve Bulgaristan’ı da içermektedir.⁵⁸⁰ Ancak son yıllarda bölgeyi tanımlamaya yönelik çalışmalarda, altı kıyıdaş ülkeye ilave olarak Moldova, Azerbaycan ve Ermenistan ile birlikte Yunanistan’ın da dahil edildiği “Geniş Karadeniz” kavramının baskın bir konuma geldiği görülmektedir.⁵⁸¹ Esasen “Geniş Karadeniz Bölgesi” fikri son yıllarda kabullenilmeye başlanmış olup, bu durumda Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin yanı sıra bölge ülkelerinden yetkililerin ve araştırmacıların “Geniş Karadeniz Bölgesi”ne ilişkin seminerler dizisinde bir araya getirilmesinde önemli bir rol oynayan Amerikan Marshall Fonu’nun çalışmalarının önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir.⁵⁸²

Çağdaş jeopolitik teorilere göre değerlendirildiğinde Karadeniz önemli bir bölge olarak ön plana çıkmaktadır. Mackinder’in “Kara Hakimiyet Teorisi”ne göre, “merkez” bölgesine en kolay ulaşımı sağlayacak konumda olan Karadeniz, Spykman’ın “Kenar Kuşak Teorisi”ne göre de Avrupa’yı Orta Doğu ve Asya’ya bağlamaktadır. Mahan’ın “Deniz Hakimiyet Teorisi”ne göre, Karadeniz’e hakim olan güç, bölgeyi kontrol edecek coğrafi konuma sahip olmakta olup, Schaklian’ın “Hava Hakimiyet Teorisi”ne göre ise, Karadeniz, merkez bölgesine ve dünya adasına hakim olacak bir coğrafi konumdur.⁵⁸³ Görüldüğü üzere çağdaş jeopolitik teorilerin tamamına göre Karadeniz ya dünyanın merkezi ya da merkezin kontrolü için hakimiyet altında bulundurulması gereken bir saha olarak tanımlanmakta olup, bu konumu dolayısıyla tarih boyunca dünya hakimiyeti amacı güden devletlerin yakından ilgilendiği bir saha olmuştur.

Türkiye’nin Karadeniz Bölgesine Yönelik Politikaları

Çok eski tarihlerden beri Karadeniz ile temas halinde olan Türkler, 1453’te Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethiyle Karadeniz’e tam manasıyla hakim olmuşlardır. Bu tarihten sonra uzun bir süre Karadeniz, Osmanlı’nın bir iç denizi olarak değerlendirilmiş ve bu deniz üzerindeki hakimiyetin devamı için en çok Ruslarla mücadele edilmiştir.⁵⁸⁴ Bu dönemde Osmanlı’nın Karadeniz’deki üstünlüğünün üç ayağı bulunmakta olup, bunlardan ilki ve en önemlisi, Avrupalı gemilerin Karadeniz’e girebileceği iki yol olan Boğazlar ile Tuna ağzının Osmanlı Devleti tarafından kontrol edilmesidir. 1571’de Osmanlı donanmasının İnebahtı’da Katolik Avrupalı devletlerin birleşik donanması tarafından hemen hemen tümüyle yok edilmesine karşın Çanakkale ve İstanbul Boğazları’ndaki ve Tuna nehrinin ağzındaki hisarlar ve başkent stratejik konumu, Karadeniz’e giriş çıkışların sıkı kontrolüne olanak tanımıştır. İkinci olarak, bölgedeki devletlerin hiçbirinin Osmanlı’ya tehdit oluşturabilecek bir deniz gücü toplama imkanı bulunmamakta olup, bu durum söz konusu devletlerin iç bölgelerin ova ve dağlarına doğru genişlemelerinden ve denize çok da fazla yakınlık duymamalarından kaynaklanmak-

lerin Deniz Kuvvetleri’nin Deniz Güvenliğine Katkıları”, **Karadeniz ve Kafkasya’da Güvenlik ve İşbirliği Paneli**, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul, 2014, s. 180.

⁵⁸⁰ Carol Weaver, “Black Sea Regional Security: Present Multipolarity and Future Possibilities”, **European Security**, 20 (1), 2011, s. 2.

⁵⁸¹ Kamil Ağacan, “Karadeniz’e Kafkasya’dan Bakmak”, **Avrasya Dosyası**, 13 (1), 2007, s. 193.

⁵⁸² Svante E. Cornell ve diğerleri, **The Wider Black Sea Region: An Emerging Hub in European Security**, Washington, D.C.: Silk Road Studies, 2006, s. 16.

⁵⁸³ Harp Akademileri Komutanlığı, **Karadeniz Ekonomik İşbirliğine Türkiye**, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1995, s. 2.

⁵⁸⁴ Jakob Forst-Battaglia, “Austria and the Black Sea, A Short Historical Overview”, Kornely Kakachia (Ed.), **Reinvigorating Cross Border Cooperation In Black Sea Region: Visions for Future**, 1. Baskı içinde (9-12), Tiflis: Universal, 2012, s. 9.

tadır. Ayrıca Osmanlıların sahilde etkin olması da bu devletleri denizden uzak tutmuştur. Üçüncü etmen ise Osmanlı egemenliğinin en azından ilk iki yüzyılında Karadeniz’de korsanlığın fiilen olmayışıdır. İşte bu görece güvenli ortam, denizdeki iş hayatının gelişimine katkı sağlamış ve Osmanlı’nın ilk yıllarında Karadeniz’de gerek yerel ve gerekse de uluslararası ticaret son derece hareketli olmuştur.⁵⁸⁵

15. yüzyılda III. İvan’ın Orta ve Kuzey Rusya’yı Moskova’nın hakimiyeti altında birleştirmesini takiben 1547’de IV. İvan’ın ilk Rus Çarı olarak taç giymesine birlikte sınırlarını daha da genişleten Rus Devleti zamanla Karadeniz’in kuzey kıyılarına ulaşarak, Osmanlı Devleti ile temas kurmaya başlamıştır. Bu çerçevede 1497 yılında Moskova Knezi’nin Kırım Hanlığı vasıtasıyla İstanbul’a gönderdiği heyetin Rusların kuzey Karadeniz limanlarında ticaret yapma talebi Osmanlı Devleti tarafından uygun görülmesine karşın, ittifak talebi geri çevrilmiştir. Sınırlarını kuzey ve doğu yönünde genişleten Ruslar çıkarlarının güneyde, yani sıcak denizlerde bulunmasının farkında olarak dış politikalarını yönlendirmişler ve bu çerçevede güneye yani sıcak denizlere inme siyasetini benimsemişlerdir. Bu siyaset zamanla Balkanlardan kuzey Karadeniz ve Kafkaslara kadar geniş bir coğrafyada gittikçe artan bir Osmanlı-Rus çatışmasına dönüşmüştür.⁵⁸⁶

Bu kapsamda Ruslarla Osmanlılar arasındaki ilk savaş, bugün Ukrayna toprakları içerisinde yer alan Çehrin Kalesi nedeniyle 11 Nisan 1678’de patlak vermiştir. Tarihçiler, Rus tarafının yenilgisiyle sonuçlanan bu savaşın, Rus Çarlığı’nın kuvvetli ve tehlikeli bir düşman olarak belirlemekte olduğunu göstermesi açısından önemli olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Söz konusu savaş sonrasında taraflar arasında yapılan anlaşma çok uzun ömürlü olmamıştır. 1688’de Kırım ve Azak kaleleri üzerine yürüyen Ruslar 26 Temmuz 1697’de Azak Kalesi’ni ele geçirmişler ve böylelikle ilk kez Karadeniz yolu kendilerine açılmıştır.⁵⁸⁷ Bu savaş sonucunda 1699 ve 1700’de imzalanan Karlofça ve İstanbul anlaşmaları aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu’nun gerilemesinin de işaretleri olup, Osmanlılar bu anlaşmalarla Orta Avrupa’daki kimi toprakları Avusturya’ya, Karadeniz’in kuzey-batısındaki arazileri Polonya’ya ve denizin kuzey-orta ve kuzey-doğu sahillerindeki bazı yerleri de Rus Çarlığı’na vermek zorunda kalmışlardır.⁵⁸⁸ 18. yüzyılda Avusturya ile onun baş müttefiki olan Fransa, Osmanlı’nın en önemli düşmanlarıken, yukarıda söz edilen savaşlar sonucunda imzalanan anlaşmalarla Karadeniz Bölgesi’ne de yayılan Ruslar, artık Osmanlı’nın en önemli düşmanı haline gelmişlerdir.⁵⁸⁹

Azak Kalesi 21 Temmuz 1711’de kuşatılarak Ruslar’dan geri alınmış ve 1712 ve 1713’te imzalanan İstanbul ve Edirne Antlaşmaları ile Ruslar Karadeniz’den iyice uzaklaştırılmıştır. Ancak Polonya Kralı’nın kim olacağı hususunda Avusturya, Fransa ve Rus devletleri arasında çıkan savaşa Fransız elçisinin kışkırtmasıyla giren Osmanlı Devleti Ruslara yenilmiş ve bu savaş sonucunda imzalanan Eylül 1739 tarihli Belgrad Antlaşması’yla Azak Kalesi’nin yıkılmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu anlaşmayla iki ülke arasındaki sınırların değişmeyeceği ve Azak Denizi’nde Rus savaş gemilerinin bulundurulmayacağı hususları garanti altına alınmışsa da, Azak Kalesi’nin yıkılmasıyla Rusların Karadeniz yolunu tıkayan önemli bir engel ortadan kalkmıştır.⁵⁹⁰

Yine Polonya Veraset Savaşı nedeniyle 1768’de başlayan ve Küçük Kaynarca Antlaşması’nın imzalanması ile sonuçlanan Osmanlı-Rus Savaşı ise, sonuçları itibarıyla Rus İmparatorluğu’nun devlet politikası haline dönüştürdüğü sıcak denizlere inme arzusunu gerçekleştirmeye çalışması açısından son derece dikkat çekicidir. Bu çerçevede Rus İmparatorluğu, kuzey Karadeniz, Kafkasya, Balkanlar ve Boğazlar üzerine gözlerini dikerek hedefini daha aleni bir şekilde sergilemeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, hazırlıksız olarak girdiği savaşta, tüm cephelerde ağır bir yenilgiye uğramıştır.⁵⁹¹ Savaş sonucunda imzalanan 21 Temmuz 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması, Karadeniz’in kuzey kıyılarında Rus İmparatorluğu’na ayak basacak bir yer sağlamış, ayrıca bu anlaşmayla Osmanlı İmparatorluğu’na bağlı bir vilayet olan Kırım’a bağımsızlık verilmiş, Rus İmparatorluğu’na Osmanlı tebaası olan Ortodoksları koruma bahanesiyle çeşitli haklar tanınmış ve ilaveten Ruslar Kara-

⁵⁸⁵ King, a.g.e., s. 151-153.

⁵⁸⁶ SergeyGoryanof, **Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi**, (Çev. Macar İskender ve Ali Reşad), İstanbul: Ötügen Neşriyat A.Ş., 2006, s. 12.

⁵⁸⁷ Mensur Akgün, “Geçmişten Günümüze Türkiye ile Rusya Arasında Görünmez Bağlar: Boğazlar”, Gülten Kazgan ve NatalyaUlçenko (Ed.), **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, 1. Baskı içinde (45-85), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 46.

⁵⁸⁸ King, a.g.e., s. 176-177.

⁵⁸⁹ William Hale, **Türk Dış Politikası: 1774-2000**, (Çev. Petek Demir), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003, s. 10.

⁵⁹⁰ Akgün, a.g.e., s. 47.

⁵⁹¹ Goryanof, a.g.e., s. 12.

deniz’de bir takım denizcilik hakları da elde etmişlerdir. Takiben Rus İmparatorluğu, Küçük Kaynarca Antlaşması ile bağımsızlık tanınan Kırım’ı 1783’te topraklarına katmış ve 1787-1792 arasında yapılan bir başka savaşla da Dinyester ve Bug ırmakları arasındaki toprakları da ele geçirerek Karadeniz’in kuzey kıyılarına tamamen hakim olmuştur. Böylelikle Avrupa’daki büyük güçlerden birinin desteği olmadıkça Osmanlıların Rus İmparatorluğu ile rekabet edemeyeceği açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.⁵⁹²

Artık bu noktadan sonra Karadeniz, Osmanlı Padişahı’nın haremi olarak adlandırılan bir noktadan çıkmış ve Osmanlı-Rus mücadelesinin en önemli öznesi haline gelerek, zaman zaman aksi yönde gelişmeler yaşansa da, gittikçe Rus hakimiyeti altına girmeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu ise bunu önlemek için güttüğü denge politikasının da bir yansıması olarak, Rus İmparatorluğu’nu bölgeden uzaklaştırmak adına Avrupa’nın büyük güçlerinin desteğini aramaya başlamıştır.

Rus İmparatorluğu’nun Karadeniz’deki artan etkinliği 1829 ve 1833 tarihli Edirne ve Hünkar İskelesi anlaşmalarıyla bir düzene bağlanmış ve bu anlaşmalarla Osmanlılar, Rus İmparatorluğu’nun Karadeniz’deki tüm haklarını tanıyarak, Boğazlar’dan serbest geçişi güvence altına almışlardır. Bu anlaşmalarla Osmanlı Devleti, Rus İmparatorluğu’na Karadeniz’in kuzey sahilinden yeni topraklar vermiş, Eflak ve Boğdan Rus vasalı olurken, iki devlet arasında güney Kafkaslarda kesin bir sınır belirlenmiştir.⁵⁹³ Özellikle Hünkar İskelesi Antlaşması ile Osmanlı, isyankar Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’ya karşı Rus İmparatorluğu’nun yardımını elde etse de, bu yardım karşılığında Rusların savaştığı devletlerin savaş gemilerine Boğazlar’ı kapatma taahhüdünde bulunmuştur. Bu durum milletlerarası diplomatik ilişkilerde Osmanlı Devleti’nin Rusların himayesi altına girdiği düşüncesini somutlaştırmış ve rahatsızlığa neden olmuştur. Özellikle isyancı Mısır kuvvetlerinin 24 Haziran 1839’da Nizip’te Osmanlı ordularını yenmesi üzerine, Rus İmparatorluğu’nun Hünkar İskelesi Antlaşması’ndan doğan yardım hakkını kullanma bahanesiyle harekete geçmesi, Avrupalı ülkeleri de soruna müdahil etmiş ve bu sorun bütün ülkeleri ilgilendiren diplomatik bir problem haline dönüşmüştür. Bu sırada konuya İngiltere’nin de dahil olmasıyla Boğazlar hususu da görüşmelerde gündeme gelmiştir. Londra’da gerçekleşen ve İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya ve Rus İmparatorluğu’nun da katıldığı görüşmeler sonucunda imzalanan 13 Temmuz 1841 tarihli Londra Boğazlar Sözleşmesi’yle Boğazlar’ın yeni statüsü belirlenmiştir.⁵⁹⁴ Sözleşme dört maddeden meydana gelmekte olup, en önemli ve esas maddesi birinci maddedir. Bu maddeye göre, Osmanlı Devleti yabancı savaş gemilerinin Karadeniz ve Çanakkale Boğazları’ndan geçemeyeceğine dair eskiden beri ve değişmeksizin uygulamakta olduğu yasağı, bundan sonra da uygulayacağına ilişkin kararlılığını ilan etmiş ve bu hususa ilişkin garanti vermiştir. İngiltere, Rus İmparatorluğu, Avusturya, Fransa ve Prusya devletleri ise, geçiş yasağı kuralına saygı göstermeyi taahhüt etmişlerdir. Yani, Osmanlı Devleti barış zamanında hiçbir savaş gemisini Boğazlar’dan geçirmeyecek ve anılan devletler de zorla geçme teşebbüsünde bulunmayacaklardır. Osmanlı’nın Boğazlar’ın kapalılığına ilişkin taahhüdü sadece barış zamanını kapsamakta olup, savaş durumunda Osmanlı Devleti, herhangi bir devletle savaş halinde ise, Boğazlar’ı istediği devletin savaş gemisine açabilecektir.⁵⁹⁵ Bu sözleşmeyle Osmanlı Devleti, Boğazlar’da Hünkar İskelesi Antlaşması’yla Rus İmparatorluğu’na verdiği tavizlerden kurtulmuş ve Avrupa’nın büyük devletlerinin de taahhüdüyle Boğazlar üzerinde yeniden egemenlik tesis etmiştir. Böylelikle sıcak denizlere inme hedefi bilinen Rus İmparatorluğu’nun son dönemde Karadeniz ve Boğazlar üzerinde kurduğu egemenlik önemli ölçüde sınırlandırılmış ve Ruslardan yönelen tehdit büyük ölçüde engellenerek, Karadeniz’e hapis edilmeye çalışılmıştır.

Ancak Rus İmparatorluğu’nun Karadeniz’den uzaklaştırılması esasen Kırım Savaşı ile gerçekleştirilmiştir. Kudüs’te bulunan Ortodoks ve Latin kiliseleri nedeniyle 1851-52 yılları arasında Fransa ile Rus İmparatorluğu arasında patlak veren anlaşmazlık, İstanbul’a gelen Rus temsilcisinin talepleriyle tırmanmış ve söz konusu talepler gerek Osmanlı Devleti, gerekse Rusların Osmanlı üzerindeki faaliyetlerinden şüphe duyan Batılı devletler tarafından kabul edilemez bulunmuştur. Kasım 1853’te Rus İmparatorluğu’nun Sinop’taki Osmanlı donanmasını batırması üzerine, Mart 1854’te Osmanlı Devleti’yle topraklarını Ruslara karşı korumayı taahhüt eden bir anlaşma imzalayan İngiltere ile Fransa, Rus İmparatorluğu’na resmen savaş ilan etmişlerdir. Eylül 1854’te İngiliz, Fransız ve Osmanlı birliklerinin Kırım’a ayak basmasıyla başlayan Kırım Savaşı, Eylül 1855’te müttefiklerin

⁵⁹² Hale, a.g.e., s. 10.

⁵⁹³ King, a.g.e., s. 177.

⁵⁹⁴ Goryanof, a.g.e., s. 15-16.

⁵⁹⁵ FahirArmaoğlu, **19. YüzyılSiyasiTarihi**, 16. Baskı, İstanbul: AlkımYayınevi, 2010, s. 326.

Sivastopol’ü ele geçirmesiyle sona ermiştir. Mart 1856’da imzalanan Paris Antlaşması ile Karadeniz tüm devletlerin savaş gemilerine kapatılmıştır. Böylelikle Karadeniz tarafsız bir Osmanlı gölü haline gelmiştir.⁵⁹⁶ Savaşı sonlandıran Paris Antlaşması’yla Karadeniz ve Boğazlar Rus ve Osmanlı gemileri de dahil tüm devletlerin savaş gemilerine kapanmış ve bu husus müttefik devletlerin garantisi altına alınmıştır. Ayrıca Kırım Savaşı Tuna’da ve Boğazlar’da serbest ulaşım imkanı sağlayarak, yabancıların ticaret serbestisini güvenci altına almış ve aynı zamanda Karadeniz dünyasını fiilen Batı Avrupalılara açmıştır.⁵⁹⁷ Diğer taraftan Paris Antlaşması her iki ülkenin de Karadeniz’de savaş gemisi bulundurmasını yasaklayarak, bir süreliğine de olsa Rus İmparatorluğu’nu Karadeniz’den uzak tutmuş, ancak Osmanlı’nın da savaş gemisi bulundurmasının yasaklanması nedeniyle, Karadeniz üzerindeki egemenliğini sınırlandırmıştır.

Paris Antlaşması ile birlikte Karadeniz’de donanma ve tersane bulundurma hakkı elinden alınan ve bu nedenle sıcak denizlere inme hedefine darbe vurulan Rusların bu tarihten sonraki en önemli hedefi hiç kuşkusuz Paris Antlaşması’nın söz konusu hükümlerinin ortadan kaldırılmasıdır. Bu çerçevede dünyadaki mevcut konjonktürün de elverişli olmasından faydalanarak,⁵⁹⁸ Ruslar 1870’te tek taraflı olarak Paris Antlaşması’nın tarafsızlık koşullarından çekildiğini duyurmuşlardır. Bu değişiklik 1871’de büyük devletler tarafından resmen kabul edilmiş ve böylelikle Rus İmparatorluğu Karadeniz’e savaş gemisi çıkarıp sahildeki savunma tesislerini yeniden inşa etme imkanına kavuşmuştur.⁵⁹⁹ 1870’ten sonra yeniden Karadeniz sahillerini ve kalelerini tahkim etme ve Karadeniz’de donanma bulundurma fırsatını yakalayan Ruslar, hazırlıklarını tamamladıktan sonra 1877’de Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmişlerdir.⁶⁰⁰ Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki siyasi karışıklıklar nedeniyle hazırlıksız girdiği bu savaştan ağır bir yenilgiyle ayrılmış ve 3 Mart 1878’de Ayastefanos Antlaşması’nı imzalamak zorunda kalmıştır.⁶⁰¹ Bu anlaşmayla Ruslar hem Karadeniz’in kuzey, batı ve doğu sahillerini neredeyse tamamen kontrolleri altına alma imkanına kavuşmuşlar hem de Karadeniz’de serbest bir şekilde gemi bulundurma hakkını da elde etmişlerdir. Ancak İngiltere bu durumu kabul etmeyerek, Rusları savaş açmakla tehdit etmiş ve şartları son derece ağır olan Ayastefanos Antlaşması’nı değiştirmek isteyen Osmanlı Devleti de bu hususta İngilizlere destek vermiştir. Bunun üzerine Kıbrıs’ın geçici olarak İngiltere’ye bırakılması karşılığında İngiltere, Ruslara baskı yaparak onları Ayastefanos’un yerine Berlin Antlaşması’nı imzalamaya ikna etmiştir. Bu anlaşmayla, Boğazlar’ın barış zamanında savaş gemilerine kapalı olması hükmünün yeniden yürürlüğe girmesi nedeniyle Ruslar Boğazlar üzerinde kazandıkları hakları kaybetmişlerdir.

Ancak Boğazlar’ı kontrol ederek Karadeniz’i hakimiyeti altına alma planı Ruslar için vazgeçilmez bir hedef olduğundan, Berlin Antlaşması’nın hükümleri de uzun bir süre muhafaza edilememiştir. Özellikle 1911 Türk-İtalyan Savaşı esnasında Ruslar amaçlarını gerçekleştirmek için ikili bir planı uygulamaya koymuşlardır. Buna göre bir taraftan İtalya’ya destek verilirken, diğer taraftan da Balkan ülkeleri, Osmanlı İmparatorluğu’na karşı kışkırtılmış ve Balkan Savaşı’nın çıkışına zemin hazırlanmıştır. Ancak kısa süre sonra Balkan Savaşı yoluyla İstanbul’u ve Boğazlar’ı ele geçiremeyeceklerini anlayınca, Ruslar da İngilizler gibi daha zayıf bir Osmanlı Devleti’nin desteklemesi gerektiği düşüncesini savunmaya başlamışlardır.⁶⁰² Fakat Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla fikir değiştiren Rus İmparatorluğu yeniden Boğazlar’ı ele geçirme teşebbüsü içerisine tir.⁶⁰³ Bu amaçlarını gerçekleştirmek için Ruslar Birinci Dünya Savaşı’nda Güney Kafkaslar’dan Doğu Anado-

⁵⁹⁶ Hale, a.g.e., s. 16-17.

⁵⁹⁷ King, a.g.e., s. 225.

⁵⁹⁸ Büyük Devletler ellerinde kalan muharebe hattı gemilerini elden çıkarıp, yerlerine tasarım üstünlüğü kısa süre önce Amerikan İç Savaşı’nda kanıtlanmış olan yeni zırhlı ve kömürle çalışan savaş gemileri yapma uğraşı içerisine girmişlerdir. Bu çerçevede Rusya, St. Petersburg için ilk savunma hattı olan Baltık Denizi’ndeki donanmasında büyük bir modernleşme programı başlatarak bu yarışa katılmıştır. Ayrıca Karadeniz’in tarafsızlığını dayatan eski Müttefik güçler şimdi başka acil diplomatik meselerle meşguldürler. Fransa ve Prusya hızla savaşa doğru giderken, Avrupa başkentlerinde Rusya’yı mutlu ederek, patlak üzere olan çatışmanın dışında tutma gereği giderek daha fazla hissedilmektedir. Bkz. King, a.g.e., s. 233.

⁵⁹⁹ King, a.g.e., s. 233.

⁶⁰⁰ Selma Yel, **Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi: 1923-2008**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2009, s. 6.

⁶⁰¹ Yel, a.g.e., s. 6.

⁶⁰² Bu hususta Rus Dışişleri Bakanı Sazanof’un Çar’a verdiği rapora ilişkin bkz. Yel, a.g.e., s. 8.

⁶⁰³ Yel, a.g.e., s. 7-8.

lu'ya kadar ilerlemişler ve 1916'nın ilk çeyreğinde Erzurum ve Trabzon'u ele geçirmişlerdir. Ancak Rus ordularının 1917 devrimi nedeniyle çöküşünü fırsat bilen Osmanlı birlikleri güneydoğu sahilini geri alma fırsatını yakalamışlardır.⁶⁰⁴ Bununla birlikte Rus İmparatorluğu'nun mirası üzerine kurulan SSCB, İmparatorluk politikasını değiştirerek, Kurutuluş Savaşı'nda da görüldüğü üzere, yeni Türk devletini desteklemiştir. SSCB'nin bu desteğini Karadeniz politikası hususunda da sürdürdüğü görülmekte olup, Sovyetler Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin dışındaki yabancı devletlerin gemilerinin, özellikle de kendi rejimine tehdit olarak gördüğü Batılı devletlerin gemilerinin, Karadeniz'e girişini engellemek istedikleri için Boğazlar'daki Türk hakimiyetini desteklemiştir. Böylelikle Türkler ile Rusların Karadeniz politikasında aynı çizgiye geldikleri görülmekte olup, bunun en güzel örnekleri ise Lozan ve Montrö antlaşmalarında sergiledikleri işbirliğidir.

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Osmanlı hakimiyetindeki Karadeniz sahilinin büyük bölümü İtilaf devletleri tarafından kontrol edilmeye başlanmıştır. Merkezi İstanbul'da olan “Müttefik Yüksek Komisyonu”, Osmanlı İmparatorluğu ile Karadeniz sahilinin büyük kısmının fiili hükümeti haline gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nı takiben Osmanlı kalıntılarının ne olacağı hususu 1920 tarihinde imzalanan Sevr Barış Antlaşması ile resmen çözümlenmiş ve bu anlaşma uyarınca gerek barış, gerekse de savaş zamanında tüm gemilere açık olduğu ilan edilen Boğazlar'ın yönetimi uluslararası bir komisyona bırakılmış, Osmanlı donanması tamamen dağıtılmış ve böylelikle Karadeniz yeniden uluslararası bir deniz haline getirilmiştir.

Sevr, çok az kişiyi tatmin etmiş olup, bunların arasında Yunanlılar da yer almaktadır. Yunanlılar'ın merkezi İstanbul olan büyük bir Yunan İmparatorluğu kurmak için Ege sahillerine asker çıkarmaları ile başlayan Türk Kurtuluş Savaşı, Ekim 1922'de iki taraf arasında ateşkes anlaşması imzalanıncaya kadar sürmüştür.⁶⁰⁵ Taraflar arasında barış şartlarını görüşmek üzere toplanan Lozan Konferansı'nda Boğazlar'a ilişkin olarak yürütülen görüşmeler sonucunda tüm gemiler için geçiş serbestisi ilkesi benimsenmiş olup, SSCB ile Türkiye'nin hakları, savaş gemilerine getirilen göstermelik kısıtlamalarla korunmaya çalışılmışsa da, esasen Lozan Boğazlar Sözleşmesi İngiltere'nin çıkarlarını gözeten bir belgedir. Sözleşmenin Türkiye için en sorunlu tarafı ise Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın belirli bölümleri⁶⁰⁶ ile Ege Denizi'ndeki Semadirekt, Limni, İmroz, Bozcaada ve Tavşan adalarının askersizleştirilmesini içeren 4. maddesidir. SSCB için sorunlu olan tarafı ise, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletler koalisyonunun Karadeniz'e gönderebileceği toplam savaş gemisi sayısının, kendi elindeki savaş gemisi sayıdan fazla olabilmesi ihtimalidir. Bu nedenle SSCB, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni istemeye istemeye imzalamış, ancak gerekli olan yasal onay işleminden de geçirmemiştir.

Bu nedenle, Gerek Türkiye gerekse de SSCB çıkarlarına uygun olmadığı gerekçesiyle Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin tadilini arzulamaktadır, ancak bu noktadaki asıl sorun bu rejimden stratejik çıkar sağlayacağını uman İngiltere'nin ikna edilmesidir ki, bunun için doğru zamanın beklenmesi gerekecektir. İkinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulmaya başlandığı 1936 yılının Nisan ayında Türkiye, Boğazlar rejiminin yeniden görüşülmesi için Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan ülkelere birer nota göndermiş, Avrupa'daki gelişmelerden ve Lozan'ın dezavantajlarından rahatsız olan Moskova da derhal Türkiye'nin notasını desteklemiştir.⁶⁰⁷ Montrö Konferansı, İtalya hariç, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan tüm devletlerin katılımıyla 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanmıştır.⁶⁰⁸ Yapılan görüşmeler sonucunda 20 Temmuz 1936 tarihinde imza edilen sözleşmeyle, Boğazlar bölgesindeki Türkiye'nin tam egemenlik hakları iade edilmiş ve barış zamanında geçerli olan özgür geçiş ilkesi teyit edilerek, savaş halinde Türkiye'nin Boğazlar'dan geçiş rejimini kendi özgür iradesine göre tespit etme hakkı korunmuştur. Ayrıca sözleşme, yabancı devletlerin Karadeniz'e gönderebilecekleri gemilerin boyut ve sayısı ile Karadeniz'de kalabilecekleri süreye de sınırlamalar getirmiştir.⁶⁰⁹

Böylelikle Lozan Boğazlar Sözleşmesi dolayısıyla İstanbul ve Çanakkale Boğazları'ndaki belli bölgeleri

⁶⁰⁴ King, a.g.e., s. 256.

⁶⁰⁵ King, a.g.e., s. 258-259.

⁶⁰⁶ Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın sahilleri askerden arındırılacak ve Türkiye kıyından 15 km içeriye kadar asker ve teçhizat konumlandırma hakkından vazgeçecekti. Bkz. King, a.g.e., s. 262-263.

⁶⁰⁷ Akgün, a.g.e., s. 57-60.

⁶⁰⁸ Kudret Özersay, “Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980**, 19. Baskı içinde (370-384), İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 372.

⁶⁰⁹ King, a.g.e., s. 263.

silahsızlandırmak zorunda kalan Türkiye, Montrö ile birlikte yeniden bu bölgeleri silahlandırma hakkına sahip olmuş ve yine Lozan ile Boğazlar’ın idaresi için getirilen Uluslararası Komisyon’un Montrö ile kaldırılmasıyla birlikte Boğazlar üzerindeki egemenlik hakları iade edilmiştir. Diğer taraftan SSCB, Montrö’nün, rejimine tehdit olarak gördüğü Batılı devletlerin istedikleri sayıdaki bir donanmayı, serbest bir şekilde Boğazlar’dan geçirerek kendisini Karadeniz üzerinden tehdit etme imkanını ortadan kaldırması nedeniyle ulusal güvenliğini pekiştirmiştir. Bu nedenden dolayı, İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda SSCB her ne kadar Türkiye’den toprak ve Boğazlar üzerinde çeşitli haklar talep etmişse de, dünyanın iki kutuplu bir hal almasını takiben Montrö’nün Boğazlar’da ve dolayısıyla da Karadeniz’de kurduğu düzenin çıkarlarına uygun olduğunu kabul ederek, söz konusu taleplerden vazgeçmiştir. Soğuk Savaş’ın başlamasını takiben doğu bloku ile batı bloku arasında bir çizgi haline gelen Karadeniz, Montrö’nün kurduğu ve iki bölgesel gücün (SSCB ve Türkiye) de çıkarlarına son derece uygun olan rejim dolayısıyla, dünyanın başka yerlerinin aksine, Soğuk Savaş çatışmasının yaşanmadığı görece güvenli bir bölge olmuştur. Soğuk Savaş döneminde empoze edilen istikrar dönemini takiben, SSCB’nin dağılmasından sonra Karadeniz bir kez daha bir mücadele arenasına dönüşmüş ve 1990’larda Türkiye ile RF kendilerini yeniden karşıt saflarda bulmuşlardır.⁶¹⁰

1990’lı yılların başlarında Türkiye’nin AB ile ilişkileri iniş çıkış gösterse de, ABD ile ilişkileri daha da güçlenmiştir. Türkiye, “Geniş Karadeniz Bölgesi”ndeki çok taraflı işbirliğine katkı sağlayan bir bölgesel güç ve aktör olmaya çabalamıştır. Bu çerçevede, ABD’nin bölgeye yönelik amaçları ve emelleriyle, öncelikle Turgut Özal tarafından başlatılan ve daha sonra Süleyman Demirel tarafından devam ettirilen Türk liderlerinin yeni bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkeleriyle güçlü bağlar inşa etme çabalarının örtüştüğü söylenebilir. Batı tarafından da cesaretlendirilen Türkiye’nin bölgeye yönelik hırslı politikası, SSCB’nin çökmesi nedeniyle Sovyet etkisinde meydana gelen aşınmadan faydalanmayı da amaçlamaktadır.⁶¹¹ Türkiye’nin bu politikasının yansımaları 1990’lı yılların başında RF’ye rağmen Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan’ın bağımsızlıklarının desteklenmesinde ve İkinci Çeçen Savaşı’na kadar Çeçenlerin bağımsızlık çabalarına verilen destekte görülebilir.⁶¹² Bu durum, 1993 tarihli Sovyet askeri doktrininde de işaret edildiği üzere, Türkiye ile RF arasında bir rekabete neden olmuştur. Doktrin, RF için “yakın çevre”sinin önemine vurgu yaparken, yakın çevreyi RF’nin etki alanı olarak tanımlamakta, ayrıca diğer devletlerin Kafkaslardaki devletler ile yakın temaslar kurmasını engellemeyi amaçlamaktadır. Trans-Atlantik kurumların Avrasya’ya komşu tek üyesi olan Türkiye, o dönemde, bu politikanın büyük ölçüde kendisini hedef aldığını düşünmüştür. Türkiye’nin bölgeye yönelik yaklaşımı Rus etkisine potansiyel bir meydan okuma olarak algılansa da, bu durumun RF tarafından abartıldığı da söylenebilir. Esasen Türkiye ihtiyatlıdır ve bölgedeki etkisini RF’ye rağmen genişletmenin pek de mümkün olmadığını farkındadır. Ayrıca taraflar arasındaki rekabet, iki ülke arasındaki işbirliğinin gelişimine mani olmamış ve özellikle 1990’ların ikinci yarısından itibaren işbirliğinin stratejik ortaklığa doğru dönüşümüne şahitlik edilmiştir.⁶¹³

Bölgesel meselelerde Türkiye ile RF’nin somut anlamda işbirliğine yönelmesi büyük ölçüde Vladimir Putin’in iktidara gelmesiyle aynı döneme rastlamaktadır. Türk-Rus ilişkileri hızlı bir şekilde ekonomi, enerji ve turizm sahalarında gelişmiş ve taraflar arasındaki politik diyalog katlanarak artmıştır. İyi ilişkiler en nihayetinde Karadeniz meselelerine de yansımış olup, bu husus Türk Dışişleri Bakanlığı’nın resmi söyleminde şu şekilde ifadesini bulmuştur: “Rusya olmadan amaçlarımızı gerçekleştiremeyeceğimizden, Rusya’nın da oyuna dahil olması gerekmektedir”. Türkiye, Moskova’ya düşmanlık gütmemesinin sadece bölgenin daha da istikrarsızlaşmasına neden olacağını anlamıştır. Sonuç olarak Türkiye herhangi bir bölgesel düzenlemede şeffaflık ile kapsayıcılığın gerekliliğine vurgu yapmış ve kapsayıcılığın sadece deniz sahasının güvenliğine göndermede bulunmadığını, aynı zamanda “donmuş/dondurulmuş çatışmalar” ile bölgesel hususları da içerdiğine işaret etmiştir. Bütün bu mülahazalar ışığında Türkiye’nin RF’yi, özellikle 1990’ların sonlarından itibaren, bölgede vazgeçilmez bir aktör

⁶¹⁰ Suat Kınıkloğlu, “Turkey’s Black Sea Policy: Strategic Interplay at a Critical Junction”, Ronald D. Asmus (Ed.), **Next Steps in Forging A Euroatlantic Strategy for The Wider Black Sea**, 1. Baskı içinde (55-69), Washington, D.C.: The German Marshall Fund of the United States, 2006, s. 59.

⁶¹¹ Sait Akşit, “Turkey and Multilateral Cooperation in the Black Sea Region”, Gheorghe Erizanu (Ed.), **The Black Sea Region Security Minefield or A Partnership Road**, 1. Baskı içinde (90-102), Bucharest: Cartier Publishing House, 2009, s. 91-92.

⁶¹² Kınıkloğlu, a.g.e., s. 59.

⁶¹³ Akşit, a.g.e., s. 91-92.

olarak görmeye başladığı söylenebilir.⁶¹⁴

Bu çerçevede Türkiye'nin SSCB'nin dağılmasını takiben bölgesel çok taraflı işbirliklerine öncülük ederek bölgede bir güç olarak sıvrılma ve aynı zamanda bunu yaparken RF'yi de oyuna dahil etme amacını gerçekleştirmeye yönelik en önemli girişimi KEİÖ'dür. 1997'da uluslararası bir kuruluşa dönüşen ve Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin yanı sıra Balkanlar ile Kafkaslardan ülkeleri de içine alan bu örgüt, Karadeniz Bölgesi'nde Antikite'den sonra ilk kez, bölgeyi dış etkilere kapatmaya çalışan hegemonik bir gücün yokluğunda çok taraflı işbirliği anlayışının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Son derece önemli bu gelişmeye paralel olarak, Karadeniz yeniden dış etkilere açık bir bölge haline gelirken, Batı'nın politik gündeminde ikinci plana itilmiştir. Batı bu dönemde esas itibarıyla eski Yugoslavya'nın dağılmasıyla ve doğu ve güneydoğu Avrupa ülkelerini sisteme yeniden dahil etmekle meşguldür. Bu dönemde ABD'nin öncelikli gündemi ise, “Önce Rusya” politikası doğrultusunda Kafkaslar ve Orta Asya bölgesinde RF'nin önceliklerini tanıyarak, bu bölgede RF'yle çatışmaya girmeksizin istikrarın sağlanmasıdır.

1990'ların başında KEİÖ oluşturulurken duyulan heyecan ve arzunun 2000'li yıllara taşınmadığı görülmekte olup, bu bölge büyük ölçüde Dışişleri Bakanlığı'nda bir Genel Müdürlüğünve Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın ilgi alanında kalmıştır. Bunun en önemli nedeni ise, Türkiye'nin Karadeniz'i uluslararası sistemde Kafkasya, Orta Doğu ve benzerleri gibi kendine özgü bir alt-bölge ya da sistem olarak görmemesidir. Bu nedenle Türkiye bu bölgeye yönelik politikalarını büyük ölçüde ikili siyasi ilişkiler çerçevesinde yürütmüş olup, Dışişleri Bakanlığı açısından siyasi konular ikili ilişkiler bağlamında ele alınınca Karadeniz, bölge olarak sadece KEİÖ ve dolayısıyla da çok taraflı ekonomik ilişkiler çerçevesine indirgenmiştir. Durum böyle olunca da Türkiye genel olarak, bölgede çok taraflı platformlarda (büyük ölçüde KEİÖ'de) sadece ekonomik meselelerin konuşulmasını, siyaset ve güvenlik gibi konulara girilmemesini tercih etmiştir.

Konuya bu şekilde yaklaşılması ise güvenlik meselelerinin çok taraflı platformların dışına çıkarılarak büyük ölçüde askeri alanın inisiyatifine bırakılmasına yol açmış, böyle olunca da Türkiye, bölgeyi etkileyen “donmuş/dondurulmuş çatışmalar”ı da kapsayan çok sayıda çatışma olasılığı ve yumuşak güvenlik meselesini bir tarafa bırakarak, sadece deniz güvenliği meselesinin uluslararası alanda, o da ancak kıyıdaş ülkeler çerçevesinde, tartışmaya açılmasını tercih etmiştir. Bu ise Türkiye'nin kapsamlı bir Karadeniz siyaseti geliştirmesine engel olmuştur. Uzun bir süre bu çerçevede gelişen Türkiye'nin Karadeniz politikası, 2000'li yıllarla birlikte AB ve ABD'nin bölgeyle daha fazla ilgilenmeye başlamaları ve özellikle ABD'nin 11 Eylül terör saldırılarını takiben gelişen ve değişen küresel tercihleri çerçevesinde yeni arayışlara girmesiyle birlikte değişime uğramış ve söz konusu gelişmeler bölgeye yeniden odaklanılmasını zorunlu kılmıştır.⁶¹⁵

Önceki yılların aksine 2000'li yıllarda Karadeniz'in ABD için öneminin artmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenlerden ilki SSCB'nin dağılmasını takiben onun bıraktığı boşluğu doldurmak için doğuya doğru ilerleyen Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve AB gibi kurumların ilerleyişinin Karadeniz ve Güney Kafkasya ülkelerini de kapsayacak şekilde devam ettirilmesi öngörülmektedir. İkinci neden, yüzyıllarca Rus egemenliği altında kalan ve SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarına kavuşan eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin Rusların eski gücüne dönmesi halinde, onun etkisi dengelemek için NATO ve AB gibi Batılı kurumların desteğini talep etmeleridir. Üçüncü neden, 11 Eylül olayları sonrasında ABD'nin uygulamaya koyduğu küresel terörle mücadele stratejisi çerçevesinde terör bölgelerini yok etmeye yönelik aktivitelerinde Karadeniz Bölgesi'ne attığı özel önemdir. Dördüncü neden, ABD'nin muhtemel bir İran hareketi ve Avrupa-Atlantik dünyası dışında kalan Beyaz Rusya ve özellikle RF'nin askeri faaliyetlerini izlemek ve kontrol altında tutmak için Karadeniz'i askeri üs, radar istasyonları ve casus uçaklarıyla birlikte bir izleme merkezi olarak kullanmak istemesidir. Beşinci ve son neden ise, dünya petrolünün yüzde 65'ini, doğalgazının ise yüzde 40'ını barındıran ve gittikçe istikrarsızlaşan bir bölge olan Orta Doğu'ya alternatif olabilecek enerji kaynakları arayışı olup, Karadeniz Bölgesi coğrafi konumu nedeniyle Orta Doğu'ya alternatif oluşturabilecek olan enerji kaynaklarının yakınında ve taşıma güzergahında bulunduğu için, enerji arz güvenliği açısından son derece önemlidir.⁶¹⁶

⁶¹⁴ Kınıkloğlu, a.g.e., s. 59.

⁶¹⁵ Mustafa Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III: 2001-2012**, 1. Baskı içinde (463-532), İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 523-524.

⁶¹⁶ Hasan Kanbolat, “Türkiye, Karadeniz'de Yeni Ufuklara Yelken Açıyor”, **Avrasya Dosyası**, 13 (1),2007, s. 76-80.

Yukarıda belirtilen gerekçelerle Karadeniz Bölgesi ile yakından ilgilenen ve bölgeyi kontrolü altına almayı hedefleyen ABD'nin bu tutumu karşısında, bölgedeki en önemli müttefiklerinden biri olan Türkiye'nin durumu son derece ilginç olup, eski müttefikler Karadeniz politikasında karşı karşıya gelmişlerdir. İki ülkenin karşı karşıya gelmesinin en önemli nedenlerinden biri ise, aynı dönemde Orta Doğu bölgesinde yaşanan gelişmeler olup, bu gelişmeler Türk karar vericilerin “Geniş Karadeniz Bölgesi”ne yönelik Amerikan politikalarına ilişkin bakış açısını doğrudan etkilemiştir. Öncelikle Türkiye'nin şiddetle karşı çıkmasına rağmen ABD'nin Irak'ı işgal kararı alması ve bu işgalin tam da Türkiye'nin Kürt yurttaşlarıyla barış sağladığı bir döneme denk gelmesi tramvatik bir etkiye neden olmuştur. Türkiye'nin Irak'ın kuzeyinde bir Kürt Devleti kurulmasına ve Güneydoğusuna savaşın getirdiği istikrarsızlığa ilişkin kaygıları, Türk hedeflerini vurmak için Kuzey Irak'ı üst olarak kullanan Kürdistan İşçi Partisi (PKK)'nin uyguladığı şiddetteki artış nedeniyle ikiye katlanmıştır. Bu durum “Geniş Karadeniz Bölgesi”ni içerecek şekilde ABD'nin Türkiye'nin etrafındaki faaliyetlerine yönelik şüpheli bir bakışın gelişmesine neden olmuştur. Diğer taraftan “Geniş Karadeniz Bölgesi”ndeki ABD söylemi Karadeniz'in stratejik durumundaki bir değişikliğe de işaret etmektedir. Gürcistan ile Ukrayna'daki renkli devrimlerin yanı sıra, Bulgaristan ve Romanya'nın 2004'te NATO'ya girişi bu yeni durum değişikliğinin işaretleridir. ABD'nin Irak'taki demokrasi gündemi ile Gürcistan ve Ukrayna'daki devrimler arasındaki entelektüel bağlantı, ABD politikalarının Ankara tarafından son derece negatif bir şekilde algılanmasına yol açmıştır.

ABD'nin Karadeniz Bölgesi'ndeki uzun süreli amaçlarına ilişkin Türkiye'nin çekinceleri esasen, 11 Eylül saldırılarını takiben teröristlerin ve/veya kitle imha silahlarının trafiğini önlemek için NATO Anlaşması'nın 5. maddesine dayanılarak Ekim 2001'de başlatılan NATO'nun Aktif Çaba Harekatı'nın Karadeniz'e de genişletilmek istenmesi üzerine patlak veren tartışma üzerine ortaya çıkmıştır. Motivasyonları ve gerekçeleri farklı olsa da Türkiye ve RF ortak bir şekilde bu fikre karşı çıkmışlardır. RF'nin Aktif Çaba Harekatı'nın Karadeniz'e girişine itirazı anlaşılırdır, çünkü RF komşularında ABD'nin etkisinin artmasını istememektedir. Diğer taraftan Türkiye'nin itirazı ise 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile kurulan Türk Boğazları'nın mevcut yasal rejiminin korunması düşüncesinden kaynaklanmakta olup, böylelikle Soğuk Savaş'ın sonundan itibaren bölgede beliren politik ve askeri dengenin korunması hedeflenmektedir. Soğuk Savaş süresince ABD ve NATO, Sovyet donanmasının kısa sürede Akdeniz'deki birliklerine transfer gerçekleştirme yeteneğini sınırlandırdığı gerekçesiyle bu anlaşmaya taraftar olmuşlardır. Bununla birlikte, değişen güvenlik dinamikleriyle birlikte, Bulgaristan ve Romanya, Karadeniz'de büyük bir Amerikan donanmasının varlığına olanak tanıyacak şekilde, Montrö'nün şartlarının gevşetilmesi olasılığını gündeme taşımışlardır. Bu önerilere Türkiye RF'yi gereksiz bir şekilde tehdit edip, onu missilleme yapmaya zorlayabileceği, bunun da bölgede yüzyıllar sonra ilk kez yakalanan deniz kuvvetleri dengesinin ve istikrarının bozulmasına sebebiyet verebileceği gerekçesiyle şiddetle muhalefet etmektedir.

Bu çerçevede Türkiye, Karadeniz deniz sahasının güvenliğinin sağlanması için bölge dışı devletleri dışlayan ve kıyıdaş devletler arasındaki işbirliğine dayanan girişimleri gündeme getirmiş olup, bu girişimlerden biri 2001 yılında Türkiye'nin öncülüğünde kurulan ve tüm kıyıdaş devletlerin üyesi olduğu KADİGG'dir. Diğer bir önemli girişim ise ABD'nin NATO eliyle 2001 yılında Akdeniz'de uygulamaya koyduğu Aktif Çaba Harekatı'nı Karadeniz'e genişletmesi çabasına karşılık, bu girişimi geçersiz kılmak için yine Türkiye'nin öncülüğünde 2004 yılında başlatılan ve Türkiye'nin daveti üzerine RF, Romanya ve Ukrayna'nın da katılım gösterdiği KUH'tur. Her iki girişimin de arkasındaki temel motivasyon Karadeniz deniz sahasının güvenliğinin kıyıdaş devletler tarafından sağlanarak, bölge dışı devletlerin Karadeniz'e müdahil olmasının önüne geçilmesidir.⁶¹⁷

Özellikle Avrasya coğrafyasında girişilen demokratikleştirme çabalarının sonuç vermemesi, Renkli Devrim süreçleri ve iktidar değişiklikleri yüzünden bölge ülkelerinin bir türlü istikrara kavuşamaması, Irak Savaşı sonrasında ABD ile NATO'lu müttefikleri arasında görüş ayrılıklarının oluşması ve Türkiye'nin Montrö'nün delinmemesi hususundaki ısrarı gibi nedenler dolayısıyla, ABD, Türkiye ile anlaşmazlığa düşmesine neden olan Karadeniz politikasını Ocak 2007'den itibaren değiştirmeye başlamış ve bölgeye yönelik hedeflerini KEİÖ, KADİGG, KUH ve BSCF gibi Türkiye'nin öncülük ettiği mevcut bölgesel işbirliği mekanizmaları aracılığıyla ikili işbirliğine dayanan ilişkiler çerçevesinde gerçekleştirmeye yönelmiştir.⁶¹⁸

⁶¹⁷ Mustafa Aydın, “Turkish Policy Towards the Wider Black Sea and the EU Connection”, **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, 16 (3), 2014, s. 389-391.

⁶¹⁸ Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III: 2001-2012**, s. 526.

Ancak çok geçmeden Soğuk Savaş retoriğinin yankıları RF ile Gürcistan arasındaki Ağustos 2008 savaşı ile RF ile Ukrayna arasındaki 2014 yılındaki savaş sırasında ve sonrasında yeniden Karadeniz’de işitilmeye başlanmış olup, NATO’nun Karadeniz’deki varlığını artırmak için bazı devletler tarafından yapılan öneriler ve RF’nin ABD gemilerinin Karadeniz’e geçişine izin verdiği gerekçesiyle Türkiye’yi protesto etmesi gibi gelişmeler gerilim yaratmış ve Karadeniz’in son derece hassas güvenlik gündeminde Türkiye’nin yeniden Avrupa-Atlantik topluluğu ile RF arasında kalmasına neden olmuştur.⁶¹⁹ Diğer taraftan her iki savaşın da Türkiye’nin başlattığı KUH ve KADİGG gibi işbirliği girişimlerini işlevsiz hale getirdiği ve özellikle Kırım’ın ilhakının Karadeniz’deki dengeleri önemli ölçüde değiştirdiği gözlemlenmektedir.⁶²⁰

Kırım’ın ilhaki öncesinde Karadeniz’deki Türk-Rus donanmaları karşılaştırıldığında Türkiye’nin görece üstünlüğünden söz edilebilir. İlhak öncesi Rusya’nın Karadeniz Filosu 24 ana su üstü muharip gemisi, 2 dizel denizaltı ve 13 anti denizaltı savaş gemisinden oluşmakta ve bunları 34 uçak (18’i SU-24M) ve 40 helikopter (30 ASW Ka-27PL) destekliyordu. Pek çok uzmana göre bu filonun %50’sinin onarıma ihtiyacı vardır. Türk donanması ise 24 ana su üstü muharibi, 19 fırkateyn, 25 füze botu, 20 mayın temizleyici, 15 denizaltı ve 8 anti denizaltı savaş gemisinden oluşuyor ve bunları 100’ü operasyonel olmak üzere 440 uçak destekliyordu. Ayrıca Türk Donanması Rus Filosu ile karşılaştırıldığında çok daha modern bir görünüme sahipti. Ayrıca Türkiye, 2004 yılından itibaren Türk Donanması’nı daha etkin hale getirmek amacıyla Türkçe kısaltması “MİLGEM” olarak bilinen 3 milyar dolarlık “Milli Savaş Gemisi” projesini başlatmıştır. Bu plan dahilinde MİLGEM projesinin birinci gemisi olan TCG HEYBELİADA (F-511) 27 Eylül 2011 tarihinde, ikinci gemisi olan BÜYÜKADA (F-512) 27 Eylül 2013 tarihinde hizmete alınmıştır. Proje kapsamında planlanan TCG BURGAZADA (F-513) ve TCG KINALIADA (F-514) gemilerinin sırasıyla 2018 ve 2020’de aktif hale gelmesi beklenmekte olup, Türk donanması bu projelerin hayata geçirilmesiyle önemli bir güç elde etmiştir. MİLGEM projesine ek olarak yerli üretim anti-denizaltı savaş korvetleri ve TF-100 anti-hava savaşı fırkateynlerinin yapımı tamamlayan Türkiye, TF-2000 Hava Savunma Harbi Fırkateyni projesini de 2013 yılında başlatmıştır. TF-100’lerin iki katı büyüklüğündeki TF-2000 hava savunma harbi fırkateynleri Türk Donanması’nın bir açık deniz donanmasına dönüşmesinde önemli bir katkılarda bulunacaktır. TF-100 ve TF-2000 fırkateynleri, Türkiye’nin Karadeniz’deki kuvvetlerinin ana unsurunu oluşturan Alman yapımı Meko-200 fırkateynlerinin yerini alacağı için de kilit öneme sahiptir. Bu projelerin yanı sıra Türkiye, RMK Marine ile korvet tipi altı geminin yapımı için anlaşmışken, siyasi anlaşmazlık ve gecikmeler sebebiyle Aralık 2013 tarihinde Türk Hükümeti sözleşmeyi iptal etmiş ve yeni bir ihale gerçekleştirmiştir. Ancak bu iptalle gelen üretim planlamasındaki gecikme, Türkiye açısından “yeniden güce kavuşmuş bir Rusya karşısında” Karadeniz’de dört ila sekiz yılda kapatabileceği bir savunma boşluğu yaratmıştır. Çünkü Kırım’ın ilhakıyla birlikte, artık Türkiye’nin karşısında daha güçlü bir Rus deniz kuvveti bulunmaktadır.⁶²¹

Ağustos 2008 savaşının yanı sıra 2014 yılında RF ile Ukrayna arasında yaşanan çatışmaya ilave olarak özellikle Kasım 2015’te Türkiye’nin güney sınırında bir Rus savaş jetini sınırlarını ihlal ettiği gerekçesiyle düşürmesi üzerine iki ülke ilişkileri daha da gerilmiş ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, NATO’yu Karadeniz’deki Rus etkisini dengelemek için Karadeniz’e davet etmiştir. Tüm bu gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye’nin Batılı müttefikleriyle daha çok yakınlaşması beklenirken, Türkiye-RF ilişkileri kısa sürede düzelmiş ve bölgesel meselelerde Türkiye kriz öncesinde de olduğu gibi RF’nin yanında saf tutmaya başlamıştır. Bu durumda, Türkiye’nin anti demokratik bir siyasi yöneleme sahip olduğu gerekçesiyle Batılı ülkeler tarafından eleştirilmesi, mülteci akımının ne şekilde yönetileceği konusunda Türkiye ve AB arasında yaşanan görüş ayrılıkları, her iki tarafın liderlerinin de ülkelerindeki milliyetçi retoriği artıracak söylemlerde bulunmaları, PKK terör örgütüne gösterdiği tolerans ve verdiği destek dolayısıyla Avrupalı ülkeler hususunda da tereddütleri olan Türkiye’nin bu tereddütlerinin, lideri ABD’de ikamet etmekte olan FETÖ terör örgütünün 15 Temmuz 2016 tarihinde

⁶¹⁹ Aydın, “Turkish Policy Toward the Wider Black Sea and the EU Connection”, s. 390.

⁶²⁰ BİLGESAM, “Türkiye ve Karadeniz’de Değişen Dengeler” (22.05.2017), <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/042-2017052229turkiye-ve-karadenizde-degisen-dengeler.pdf> (14.09.2017).

⁶²¹ Burak Çalışkan, “Karadeniz’de Değişen Güç Dengeleri ve Türkiye-Rusya İlişkileri”, İNSAMER, Analiz 22, Ocak 2017, s. 7-10.

yaptığı darbe teşebbüsü sonrasında daha da artması gibi nedenlerin rol oynadığı söylenebilir.⁶²²

Bu noktada Türkiye'nin Karadeniz politikasının üzerine oturduğu ayaklar şu şekilde sıralanabilir: Türkiye'nin Karadeniz'de Batılı müttefikleri ile RF'yi dengeleyen bir politika takip etmesi gerekmekte olup, bölgede RF'yi dışlayan bir mekanizma başarısız olacaktır; KUH'un NATO ile istihbarat paylaşması nedeniyle Aktif Çaba Harekatı'nın Karadeniz'e genişletilmesi anlamsız hale gelmiştir; Karadeniz'e girecek olan bir NATO donanması, RF'de Avrupa'nın doğusuna ilaveten güneyinde de kuşatılmışlık hissi yaratacak ve RF'de böyle bir algı oluşması bölgenin güvenlik ve istikrarını tehlikeye atacaktır; ve en önemlisi de, 70 yıldır kıyıdaş devletlerin çıkarları arasında uyum sağlayan Montrö rejiminin yıkılması herkese zarar vereceğinden rejimin devamı tüm tarafların çıkarıdır.⁶²³ Günümüzde Türkiye'nin, yukarıda bahsedilen öncelikler çerçevesinde RF ile işbirliği içerisinde ve NATO'yu da dışlamadan Montrö'nün getirdiği düzenlemelerin ana hatlarını da koruyarak Karadeniz politikasını uygulamaya çalıştığı gözlemlenmektedir.

Rusya Federasyonu'nun Karadeniz Bölgesine Yönelik Politikaları

Karadeniz Bölgesi Rusların sıcak denizlere önemli bir çıkış yolu olduğundan, Moskova'nın Çarlık ve Sovyet dönemlerinde izlediği dış politikada önemli bir yer işgal etmiştir. Avrasya'nın kuzeyi ile güneyini, doğusu ile batısını birbirine bağlayan Karadeniz, sadece ulaşım açısından değil, aynı zamanda jeopolitik, ekonomik ve sosyo-kültürel açılardan da Moskova'nın dikkatinin sürekli olarak odaklandığı bir bölgedir⁶²⁴ ve bu nedenle kontrolü hayatiyet arz etmektedir. Karadeniz Bölgesi'nin kontrolü hususunda Rusların en çok mücadele ettiği millet ise hiç kuşkusuz Türkler'dir.

Bölgede Ruslar ile Türkler arasındaki ilk ilişki 1492'de III. İvan'ın Kırım Hanı Mengili Giray aracılığıyla II. Beyazıt'a gönderdiği bir sefaret heyeti ile kurulmuştur. Bundan böyle Ruslarla ilişkiler uzunca bir süre Kefe Sancakbeyi olan Şehzade aracılığıyla yürütülmüş, Osmanlı Devleti bu dönemde, günden güne büyüyen Rusya'ya fazla ilgi göstermemiştir. Ruslar ile Türkler arasındaki ilk çatışma Çehrin Kalesi yüzünden 11 Nisan 1678'de patlak vermiştir. Bu savaş sonucunda Rus Çarlığı'nın barış istemesi üzerine 13 Şubat 1681'de Bahçesaray'da 20 yıl geçerli 12 maddelik ilk Türk-Rus Antlaşması imzalanmıştır. Fakat bu anlaşma çok geçmeden bozulmuş ve Ruslar, Osmanlı'nın Viyana bozgunundan sonra Avusturya, Polonya ve Venedik ile girdiği savaştan da faydalanarak 1688'de Kırım ve Azak Kaleleri üzerine yürümüşlerdir. Azak Kalesi Rusların eline geçmiş ve Karadeniz yolu stratejik olarak ilk kez Ruslara açılmıştır. Bu savaş sonrasında imzalanan anlaşma ile Osmanlı, Azak Kalesi ile çevresindeki bir miktar araziyi Ruslara bırakmış, Rusların Karadeniz'deki ticaret gemileri için istediği seyrüsefer hakkı ise Karadeniz'in Padişah'ın haremî gibi telakki edildiği, dolayısıyla oraya hiçbir yabancı geminin girmesine izin verilemeyeceği söylenerek geri çevrilmiştir.

Azak Kalesi 21 Temmuz 1711'de yeniden ele geçirilmiş ve bir yıl sonra imzalanan İstanbul Antlaşması ile 1713'te imzalanan Edirne Antlaşması sayesinde Ruslar Karadeniz kıyılarından iyice uzaklaştırılmıştır. Ancak bu durum da çok uzun sürmemiş, Polonya Kralı'nın kim olacağı hususunda Avusturya, Fransa ve Rus devletleri arasında çıkan savaşa Fransız elçisinin kışkırtmalarıyla dahil olan Osmanlı, 18 Eylül 1739'da imzaladığı Belgrad Antlaşması ile Azak Kalesi'nin yıkılmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. Azak Kalesi'nin yıkılmasıyla Ruslar'a Karadeniz yolunu tıkayan önemli bir engel ortadan kalkmıştır. Yine, Polonya'daki taht meselesi nedeniyle çıkan bir başka Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ruslar, Çeşme'deki Osmanlı donanmasını yakıp, pek çok Osmanlı top-rağını ele geçirdikten sonra, 1773'te Kırım'ı da işgal etmişler ve bu savaş sonucunda imzalanan 31 Temmuz 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması ile Ruslar Karadeniz'e inme ve bu denizde kendi bayraklarıyla ticaret

⁶²²Selim Kuru, “Turkey’s Black Sea Policy: Navigating between Russia and the West” (18.07.2017), <https://www.fpri.org/article/2017/07/turkeys-black-sea-policy-navigating-russia-west/> (13.09.2017). ve Çalışkan, a.g.e., s. 13.

⁶²³ Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III: 2001-2012**, s. 526.

⁶²⁴ Oktay Fırat Tanrısever, “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya’nın Karadeniz Politikası”, **Avrasya Dosyası**, 13 (1), 2007, s. 174.

yapma imkanına da kavuşmuşlardır.⁶²⁵ Ancak İngilizlerin Rusların Yakın Doğu ile Orta Asya’daki emellerine ilişkin artan kuşkuları Küçük Kaynarca Antlaşması ile kurulan düzenin de çok uzun ömürlü olmasını engellemiştir. Taraflar arasındaki resmi görüşmelere ve yakınlaşmaya rağmen Ruslar, Londra’da hiçbir zaman tümüyle güvenilir bir ortak olarak görülmemişlerdir. Bu çerçevede İngiltere, Rus İmparatorluğu’na müdahale için aradığı fırsatı 1850’de Kudüs’teki kutsal alanların kontrolü hususundaki anlaşmazlığa Rus Çar’ı Nikolay’ın da müdahale etmesiyle bulmuştur. Özellikle Rusların Sinop’a saldırarak Osmanlı donanmasını yakması, İngiliz ve Fransızları Rus İmparatorluğu’nun amacının Osmanlı’ya meydan okumak değil, onu yok etmek olduğuna ikna etmiş ve iki ülke ve müttefikleri Mart 1854’te Osmanlı’nın safında Ruslara karşı savaşa katılmışlardır. Bu durum güç dengesinin Osmanlı tarafına kaymasına neden olmuş ve böylelikle savaş Rusların yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Savaş sonunda imzalanan 1856 tarihli Paris Antlaşması ile Karadeniz ve Boğazlar, Rus ve Osmanlı gemileri de dahil, tüm devletlerin savaş gemilerine kapatılmış ve bu şart müttefik devletlerin garantisi altına alınmıştır.⁶²⁶

Rusların Paris Antlaşması’ndan sonraki temel hedefi Karadeniz’e inmesini engelleyen anlaşma şartlarını ortadan kaldırmak olmuş ve Ruslar bu emellerine ulaşmak için aradıkları fırsatı 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı ile bulmuşlardır. Rusların gerek doğu gerekse de batı yönünde gerçekleştirdiği akınlar sonucunda yenilgiye uğrayan Osmanlı İmparatorluğu barış istemek zorunda kalmış ve savaşı resmen sona erdiren Ayastefanos Antlaşması’nın şartları, Avrupa devletlerinin Rus İmparatorluğu’nun Yakın Doğu’daki etkinliğinin artmasından duydukları endişe nedeniyle düzenlenen uluslararası bir konferansla değiştirilerek taraflar arasında Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma sonucunda Ruslar Karadeniz’in tüm kuzey sahillerini dolanarak Batum’a kadar uzanan toprakları ele geçirmişlerdir.⁶²⁷ Görüldüğü üzere Ruslar, Paris Antlaşması’yla Karadeniz’de kaybettikleri üstünlüğü, Berlin Antlaşması’yla daha da güçlü bir şekilde geri almışlardır. Rusların Karadeniz’e inmesinin ardından Türk-Rus ilişkilerinin tarihi büyük ölçüde Boğazlar’ın tarihiyle özdeşleşmiş ve zayıflayan Osmanlı Devleti karşısında Rusların siyaseti Boğazlar’da elde edebileceği tavizlere ve Boğazlar’ın Türkler’den daha güçlü bir devletin eline geçmemesine endekslemiştir. Gerek imparatorluk gerekse de cumhuriyet döneminde Türkler ile Ruslar arasında kurulan, genellikle geçici ve dünya politikasındaki dalgalanmalara karşı hassas ittifaklar hep Boğazlar, dolayısıyla da Karadeniz merkezli olmuştur.

Bu çerçevede 1798’de Napolyon’un Mısır seferi ile 1833’te Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’nın isyanı sırasında Rus İmparatorluğu ile girişilen ittifak denemeleri Osmanlı’nın Boğazlar kozuna sahip olması sayesinde gerçekleştiği gibi, 1921 tarihli Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması’nın imzalanmasının arkasında yatan temel gerekçelerden biri de yine Boğazlar’dır. Bu antlaşmanın 5. maddesinde taraflar, “Karadeniz ve Boğazlar’ın bağlı olacağı rejimin kesin bir biçimde hazırlanması işini, kıyıdaş devletlerin temsilcilerinden oluşmak üzere, daha sonra yapılacak bir konferansa bırakmayı uygun gördüklerini” belirtmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerin bozulmasının temel nedeni de yine Boğazlar’dır. Günümüzde ise, Boğazlar rejimini ve bu çerçevede Karadeniz’deki mevcut düzeni tespit eden temel hukuki belge olan 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye ile SSCB arasında görünmez bir stratejik bağ oluşturmuştur. Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin hükümleri her iki ülkenin de Karadeniz üzerindeki çıkarlarını korumakta olup, Sözleşme’de yapılacak herhangi bir değişiklikten her iki tarafında birlikte zarar görmesi kaçınılmazdır. Bu yüzden iki ülke arasında üstünde çokta konuşulmayan bir ortak çıkar bağı mevcuttur.⁶²⁸

İkinci Dünya Savaşı’nı takiben dünyanın iki kutuplu bir hal almasına paralel olarak Batı ile Doğu blokları arasında bir sınır haline gelen Karadeniz Bölgesi, bu dönemde adeta bir uyku evresine girmiştir. 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Karadeniz’e kıyıdaş olmayan ülkelerin gemilerinin Karadeniz’e girişine ve burada kalmalarına sınırlama getirilmesi, Karadeniz’e kıyıdaş ülkelerin tamamının, Türkiye hariç, doğu bloku üyesi olması ve bu bloğun lideri olan SSCB’nin de kıyıdaş devletler arasında yer alması gibi nedenlerle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Karadeniz adeta bir Rus gölü haline gelmiş ve iki süpergüç arasındaki mücadele alanlarından biri olmadığından, görece durgun bir dönem geçirmiştir.⁶²⁹

⁶²⁵ Akgün, a.g.e., s. 45-47.

⁶²⁶ King, a.g.e., s. 221-225.

⁶²⁷ King, a.g.e., s. 235-236.

⁶²⁸ Akgün, a.g.e., s. 47-48.

⁶²⁹ Selim Kurt, “NATO ve AB’nin Karadeniz Bölgesine Yönelik Politikaları”, *TheJournal of AcademicSocialScienceStudies*, (31), 2015, s. 404.

SSCB'nin dağılmasını takiben, Sovyetler'in varisi olarak kabul edilen RF'nin Karadeniz'e bakışını etkileyen en önemli unsurların başında ise Federasyonu'nun dış politikasında ve güvenlik algılamasında önemli bir yer teşkil eden “Yakın Çevre Doktri”ni gelmektedir. SSCB coğrafyasında RF'nin etkinliğini sürdürme temeline dayanan bu doktrin, bölge devletleriyle olan ilişkilerin devam ettirilmesi stratejisini de içermektedir.⁶³⁰ Yakın Çevre Doktrini 1991'e kadar SSCB'ye bağlı olan ve SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Rus olmayan devletleri işaret etmektedir. Strateji, bu devletler zaten SSCB'ye bağlı oldukları için “yabancı” olmadıklarını ve onların RF tarafından ayrı bir kategoriye sokularak, farklı kural ve uygulamalara tabi tutulabileceklerini ima etmektedir. Bu çerçevede Rus liderler, devamlı olarak, politik ve askeri açılarından RF'nin, Kafkaslar, Ukrayna ve Belarus'u içeren bu bölgede güvenliği sağlayabilmek için sorumluluklarının ve “özel haklarının” olduğunu iddia etmektedirler.⁶³¹ Soğuk Savaş sonrasında kısa sürede eski gücüne dönemeyeceğini anlayan RF, Afrika, Latin Amerika ve Orta Doğu gibi uzak coğrafyalar yerine, Yakın Çevre Doktrini'yle Avrasya'yı kendisine öncelikli hedef olarak belirlemiş ve Avrasya'da kazanacağı etkinliği sıçrama tahtası olarak kullanıp, küresel politikalarda etkin olmayı hedefleyerek akılcı ve gerçekçi bir dış politika tespit etmiştir. Bu nedenle Yakın Çevre Doktrini'nin suya atılan taşın oluşturduğu halkalar benzeri bir etki doğurmaya yönelik olarak tasarlanmış bir dış politika stratejisi olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan, Asya ile Avrupa arasında köprü vazifesi gören ve Orta Doğu, Akdeniz ve Hazar bölgelerine yakınlığı ile sivrilen Karadeniz Bölgesi, Soğuk Savaş sonrası dönemde, Batılı ülkelerin daha çok dikkatini çekmeye başlamıştır. Soğuk Savaş döneminde adeta bir Rus gölü olarak kabul edilen Karadeniz'e Batılı ülkelerin ilgisi, bölgeyi kendi stratejik çıkarları açısından son derece önemli gören RF'nin tepkisini çekmiştir. Bu nedenle Moskova, Karadeniz Bölgesi'ne başka devletlerin müdahalesinin engellenmesini öncelikli bir amaç olarak belirlemiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere Moskova, Soğuk Savaş sonrası dönemde Karadeniz Bölgesi üzerindeki etkinliğinin azaldığını kabul etse de, bölgenin kendisi için önemi azalmamıştır. Özarlan, bölgenin Moskova için önemini şu şekilde ifade etmektedir:

RF'nin merkezi bölgeleri ile İdil-Ural ve Sibirya Bölgeleri, Karadeniz Havzası ile bağlantılıdır zira RF'nin dış ticaretinin % 25'i Karadeniz üzerinden gerçekleşmektedir. Deniz ulaştırması ve sanayi bölgelerine giriş açısından bölge, RF için hayati bir önem taşımaktadır. RF'nin açık denizlere ve dünya ekonomisine çıkış kapısı niteliğindeki Karadeniz, aynı zamanda dış güvenlik açısından da önemli bir alandır. Bu sebeple RF için Karadeniz'deki Rus varlığı, Rus güvenlik anlayışı bakımından önemli öncelikler içinde yer almaya devam etmektedir. Dolayısıyla Karadeniz önceliğinin oluşması, yalnızca tarihi bilinçaltının bir yansıması değil, aynı zamanda RF'nin bölgedeki pozisyonunu kaybetmemesi ve etkinliğini arttırabilmesi için RF açısından bir mecburiyet oluşturmaktadır.⁶³²

Bu çerçevede, RF'nin Karadeniz Bölgesi'ndeki çıkarları ve bu çıkarlar bağlamındaki hedefleri şu şekilde sıralanabilir: 1) Karadeniz Bölgesi'nde hem bölgesel hem de küresel aktörlerin etkilerinin artmasından dolayı, RF'nin bölgedeki temel aktörlerden birisi olma pozisyonu korunmalıdır; 2) RF'nin kontrolünde olmayan enerjiye ilişkin aktörlerin ve projelerin ortaya çıkması önlenmelidir; 3) RF karşıtı askeri koalisyonların oluşmasına mani olunmalıdır; 4) Bölge ülkelerinin NATO'ya üye olmaları engellenmelidir; 5) Ayrılıkçılıkla, köktencilikle ve terörizmle mücadele edilmeli ve bu tür hareketler bastırılmalıdır.⁶³³

Başlangıçta Karadeniz Bölgesi'ni daha çok Yakın Çevre Doktrini bağlamında değerlendiren RF özellikle 11 Eylül 2001 sonrası dönemde Karadeniz Bölgesi'ndeki stratejik dengelerin ciddi bir şekilde değişime uğramasıyla, hazırlıklı olmadığı bir durumla karşı karşıya kalmıştır. RF'nin bu değişimleri dikkate almadan izlediği

⁶³⁰ Bahadır Bumin Özarlan, “Soğuk Savaş Sonrası Karadeniz'de Güvenlik Politikaları ve Türk-Rus İlişkileri”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 1 (12), 2012, s. 149.

⁶³¹ Mustafa Aydın, “Geographical Blessing Versus Geopolitical Curse: Great power security agendas for the Black Sea region and a Turkish alternative”, **Southeast European and Black Sea Studies**, 9 (3), 2009, s. 275.

⁶³² Özarlan, “Soğuk Savaş Sonrası Karadeniz'de Güvenlik Politikaları ve Türk-Rus İlişkileri”, s. 149-151.

⁶³³ Mitat Çelikpala, “Security in the Black Sea Region: Policy Report II”, **The Commission on the Black Sea** (2010), http://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/GP_Security_in_the_Black_Sea_Region.pdf (26.09.2014), s. 9.

politikalar ise kendisini bölgede daha marjinal bir konuma itmiş ve tepkisel bir tavır sergilemesine neden olmuştur. Zamanla ortaya çıkmıştır ki, Moskova'nın bölgesel gerçeklerle uyumlu olmayan ve bölgede hegemonya kurmayı öngören pozisyonunun başarılı olması çok da olanaklı değildir. RF'nin politikalarını etkisizleştiren en önemli gelişme ise, 11 Eylül 2001'deki saldırıdan sonra ABD'nin uluslararası terörizm ile mücadele gerekçesiyle Karadeniz Bölgesi'nde askeri ve siyasi etkinliğini artırmaya yönelmesidir. 11 Eylül sonrasında bölge ülkelerinin neredeyse tamamının ABD ile daha yakın bir ilişkiye girmelerini engelleyemeyen Moskova, o dönem için, bu durumu önleyebilecek bir strateji de geliştirememiştir.

ABD'nin 11 Eylül sonrasında benimsediği strateji başlangıçta RF tarafından olumlu karşılanmış, ancak sonraki dönemde Rus karar alıcılar ABD'nin Karadeniz Bölgesi'ndeki politikalarının uluslararası terörizmle mücadeleyi değil de, RF'yi bölgeden dışlamayı ve ABD yanlısı ülkelerle çevrelemeyi amaçladığını düşünmeye başlamışlardır.⁶³⁴

Bu çerçevede Sovyet döneminde, Türkiye hariç, tüm kıyıdaş devletler üzerinde hakimiyet kurarak Karadeniz'i adeta bir Rus Gölü haline getiren Ruslar, SSCB'nin dağılmasından bu yana daha önce hakimiyeti altında tuttuğu Romanya ve Bulgaristan'ın 2004 yılında Soğuk Savaş döneminin rakip askeri paktı olan NATO'ya katılımlarına tanıklık etmişlerdir. Takiben 2008'de Ukrayna ve Gürcistan NATO üyeliğine yaklaştıklarında, RF'nin dış politikası “buraya kadar, daha ileri değil” duruşuna dönmüş ve güvenlik politikası ise bu bölgelerde RF'nin “öncelikli çıkarlarının” olduğunu ima etmeye başlamıştır. Bu çerçevede, RF, bölgede yer alan ABD ve AB gibi bölge dışı aktörlerin Karadeniz'e müdahalesinin stratejik çıkarlarını sınırladığını düşünmektedir.⁶³⁵

ABD'nin, eşzamanlı olarak uyguladığı, iki-tarafli savunma anlaşmaları, NATO genişlemesi ve Rus yanlısı hükümetlere muhalefet eden batı yanlısı elitleri destekleme gibi politikalar aracılığıyla Karadeniz Bölgesi'ndeki askeri ve politik etkisini artırması nedeniyle, RF kuşatıldığını düşünmektedir. RF'nin çevrenin korunmasını yoğunluğu Ağustos 2008 krizinde açıkça ortaya çıkmıştır.⁶³⁶ RF'nin bu kuşatılmışlık hissinden kurtulmak için izlediği politika ise bölgede kendisinden sonra ikinci büyük güç olan Türkiye ile işbirliği yapmaktır. ABD'nin bölgeyi bir güvenlik boşluğu olarak nitelemesi ve bu boşluğun doldurulması için bölgeye ABD askerlerinin yerleştirilmesi gerektiğini iddia etmesi Türkiye ve RF'yi birbirlerine yakınlaştıran en önemli gelişme olmuştur. ABD'nin bu politikasının Romanya ve Gürcistan gibi ülkeler tarafından da desteklenmesi ise, bölge ülkeleri arasında somut bir politik anlaşmazlık doğurarak, kutuplaşmaya neden olmuştur. Dolayısıyla, gelişmeler RF ve Türkiye'yi Karadeniz'in halihazırdaki statüsünü ve bu bağlamda Montrö'yü savunmada belki de ilk defa ABD'ye karşı aynı tarafta birleştirmiştir.⁶³⁷ Bu durumun bir yansıması olarak, son yıllarda, Karadeniz'de oluşturulan ekonomik, politik ve güvenlik örgütlenmelerinin tamamında Türkiye ile RF'nin birlikte yer aldıkları ve işbirliği içerisinde hareket ettikleri görülmektedir.

Diğer taraftan büyük ölçüde Avrupa-Atlantik yapıların kendi etki sahasında yer alan ülkelere doğru genişlemesi dolayısıyla, söz konusu genişleme dalgasına dur demek isteyen RF, 2008 yılında Güney Osetya anlaşmazlığı dolayısıyla Gürcistan'a, 2014 yılında ise Kırım ve Doğu Ukrayna'daki Rus azınlığın haklarını korumak gibi gerekçelerle de Ukrayna'ya müdahale etmiştir. NATO ve AB gibi kurumların yakın çevresine yönelik genişleme stratejileri nedeniyle çevrenin hissi yaşayan RF'nin Gürcistan ile Ukrayna'ya müdahale etmesi ve buna Batılı ülkelerin beklenen karşılığı verememesi bir taraftan bölgedeki Rus etkisini artırırken, diğer taraftan da çok taraflı bölgesel yapılanmalarla bölge devletleri arasında teşvik edilen işbirliğini önemli ölçüde sekteye uğratmaktadır. Özellikle 2014 yılında RF ile Ukrayna arasında savaş, Karadeniz'deki güç dengelerinin büyük ölçüde değişmesine neden olmuştur.

Öncelikle Kırım'ın ilhakından önce Rusya'nın Karadeniz'in kuzeyindeki kıyı şeridi Azak denizinde 570 kilometre iken Kırım yarımadasının ilhakının ardından daha da genişlemiştir. Bu kıyı şeridine Gürcistan savaşından sonra yine Rusya'nın kontrolüne geçen 300 kilometrelik Abhazya kıyı şeridi de eklenince Rusya'nın Karadeniz'de en uzun kıyı şeridine sahip olan ülke konumuna geldiği söylenebilir. Diğer taraftan, Rusya Gürcistan savaşını ertesinde Karadeniz donanmasını modernleştirme ve büyütme gereği duymuştur. Bu ihtiyacın ABD ve

⁶³⁴ Tanrısever, “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Karadeniz Politikası”, s. 176-177.

⁶³⁵ Maria Raquel Freire, “Russian Reactions Towards EU-Black Sea Integration”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16 (3), 2014, s. 374. ve Weaver, a.g.e., s. 2-3.

⁶³⁶ Çelikpala, “Security in the Black Sea Region: Policy Report II”, s. 8.

⁶³⁷ Mimat Çelikpala, “1990'lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri”, *Avrasya Dosyası*, 13 (1), 2007, s. 288-289.

NATO'nun bölgeye yönelik politikalarında görülen hareketlenme ile doğru orantılı olduğunu belirtmek mümkündür. Kırım yarımadasının ilhakı ve Sivastopol üssünde mutlak hakimiyetin elde edilmesi Rusya'nın Karadeniz donanmasını geliştirmeye yönelik politikalarının uygulanmasını daha da kolaylaştırmıştır.⁶³⁸

Kırım'ın ilhakının ardından Ukrayna'nın sahip olduğu 11 ana su üstü muharip gemisinin birçoğu Rusya'nın eline geçmiş ve Rusya altı Amiral Grigorovich fırkateyninden ikisinin yapımını tamamlamıştır. Geriye kalan fırkateynlerin ise en geç 2017-2019 yılları arasında hizmete girmesi beklenmektedir. Türkiye'nin modifiye edilmiş Meko-200 Barbaros fırkateylerinden daha büyük ve daha gelişmiş olan bu gemiler, süpersonik shtil-1 karadan havaya savunma sistemiyle donanımlı ilk gemiler olacaktır. Ayrıca 2014 yılında Geliştirilmiş-Kilo sınıfı (Project 636,3) iki denizaltı Rusya'nın Karadeniz Filosu'nda aktif hale gelmiştir. Hazırlık süreçleri çok uzun zaman alan Oskol ve Krasnodar denizaltılarının ise 2017 yılında hizmete alınması beklenmektedir. Bunlara ek olarak 2016 yılının başında Karadeniz Filosu'nda Buyan sınıfı, Kalibr (SS-N-27) gemisavar füzeleri ile donatılmış Serpukov ve Zeleny Dol korvetleri de faaliyete başlamıştır. Rusya ayrıca Kırım yarımadasına 400 km menzilli S-400 Triumf hava savunma sistemi de kurmuştur. Anapa-Krasnodar bölgesinde de su üstü hedeflerine karşı azami 600 km menzilli 3xK-300P Bastion P füze sistemine sahiptir. Kırım yarımadasında ayrıca deniz piyade birlikleri de konuşlandırılmıştır. Hizmete giren envanterler, başka üslerden kuvvet aktarımı ve mevcut projeler değerlendirildiğinde Karadeniz'deki donanma dengesinin 2017-2018 yılları arasında Rusya lehine dönmesi beklenmektedir.⁶³⁹

Kasım 2015'te Türkiye'nin güney sınırında bir Rus savaş jetini sınırlarını ihlal ettiği gerekçesiyle düşürmesi üzerine iki ülke ilişkileri gerilemişse de, Temmuz 2016'da Soçi'de yapılan KEİÖ zirvesinde bir araya gelen tarafların Dışişleri Bakanları'nın ilişkilerin düzelmesi için atılacak adımları tespit etmesi üzerine Ağustos ayından itibaren Türkiye-RF ilişkileri düzelmeye başlamıştır. Ancak Rusya'nın güney askeri bölgesinde düzenlenen Kafkasya 2016 tatbikatlarının sonuçlarının değerlendirildiği bir toplantıda konuşan RF Genel Kurmay Başkanı Valery Gerasimov'un, "Bundan birkaç yıl önce Rus (Karadeniz) filosunun askeri kapasitesi Türk Deniz Kuvvetleri'ninkine karşı kontrast halindeydi. O zamanlar Türkiye'nin neredeyse Karadeniz'in efendisi olduğu söyleniyordu. Ancak artık her şey değişti.",⁶⁴⁰ yönündeki söylemi, Rusların geçmişi çok eski tarihlere kadar giden Karadeniz üzerindeki emellerinden vazgeçemediklerinin bir delili niteliğindedir.

Türkiye-RF İlişkilerindeki Karadeniz'in Yeri ve İkili İlişkilere Etkileri

RF için Karadeniz bölgesindeki jeo-stratejik faktörlerin 1853'ten beri değişmediği söylenebilir. Bu çerçevede NATO ile ABD, dönemin Rusya'sının temel jeo-politik rakipleri olan Avrupalı ülkelerin yerini almış olup, RF için Kırım askeri bir merkez, Türkiye pivot ve Türk Boğazları ise stratejik bir geçittir. Ve nihai hedefi ise doğuya doğru genişleyen ABD ve NATO'nun Doğu Akdeniz'deki askeri varlığını dengelemektir.⁶⁴¹ Bunun için de Karadeniz önemli bir ulaşım yolu niteliğindedir. Türkiye'nin Karadeniz politikasının temelinde ise özellikle 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle Karadeniz'de kurulan düzenin devamının yanı sıra Soğuk Savaş döneminde kutup liderlerinden biri olan ve 2000'li yıllarla birlikte tekrar toparlanarak, dünya politikasının önemli aktörlerinden biri haline gelen, bölgenin en büyük devleti RF'nin meşru çıkarlarına saygı gösterilmesi hususları yatmaktadır.⁶⁴²

Her iki devletin yukarıda bahsi geçen çıkarları özellikle Montrö ile Boğazlarda kurulan düzenin devamı hususunda çakıştığı için tarihsel olarak belirli dönemlerde, bazı konular üzerinde yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle iki ülkenin ilişkileri gerginleşse de, genel olarak Montrö düzeninin devamı hususu iki devleti Karadeniz

⁶³⁸BİLGESAM, a.g.e.

⁶³⁹Çalışkan, a.g.e., s. 9-10. ve BİLGESAM, a.g.e.

⁶⁴⁰Sputnik, "Rusya Genelkurmayı: Türkiye artık Karadeniz'in efendisi değil" (14.09.2016), 201609141024832161-rusya-genelkurmay-turkiye-karadeniz (13.09.2017)

⁶⁴¹Boris Toucas, "The Geostrategic Importance of the Black Sea Region: A Brief History" (02.02.2017), CSIS, <https://www.csis.org/analysis/geostrategic-importance-black-sea-region-brief-history> (13.09.2017).

⁶⁴²Özdem Sanberk, "Türkiye, ABD ve Yeni Karadeniz Bölgesinde Dönüşümün İşbirliği", *Avrasya Dosyası*, 13 (1), 2007, s. 44-45.

hususundaki politikalarda bir araya getirmektedir. Montrö'nün kurduğu düzen sayesinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan iki kutuplu dünyada, Karadeniz görece sakin bir dönem geçirmiştir. 1991 yılında SSCB'nin çökmesi üzerine Soğuk Savaş sona erince, 90'lı yılların başında SSCB'nin varisi olan RF'nin çöküntünün etkilerini henüz üzerinden atamaması nedeniyle zayıflığından da faydalanmak isteyen Türkiye, Batılı ülkelerin de teşviğiyle, RF tarafından 1993 yılında yaşamsal çıkar alanı olarak ilan edilecek olan RF'nin yakın çevresindeki akraba toplulukları ile daha yakın ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Bu durum RF'yi rahatsız etmiş ve 1993 yılından itibaren Türkiye'nin ilgisine nail olan yakın çevresine yönelik yabancı devletlerin müdahalesini önlemeyi hedefleyen “Yakın Çevre Doktrini”ni kabul ederek, bu alanın kendi varlığı ve güvenliği için hayati olduğunu ilan etmiştir.

Süreç içerisinde gerek hazırlıksızlığı gerekse de yetersizlikleri dolayısıyla Türkiye'den istedikleri desteği alamayan Kafkas ve Orta Asya bölgesindeki Türk Cumhuriyetleri yeniden RF'ye meyletmeye başlamışlardır. Ayrıca söz konusu ülkelerle kurduğu yakınlığın RF'yi rahatsız ettiğini ve ilişkilerin gerginleşmesine neden olduğunu gören Türkiye de, ilk andaki heyecanın ardından, bölgede RF'nin çıkarlarını ve hassasiyetlerini de göz önünde bulunduran bir politika takip etmeye başlamıştır. Türkiye'nin izlemeye başladığı bu dengeli politika iki ülkeyi birbirine yaklaştırarak, Türkiye'nin öncülük ettiği Karadeniz merkezli KEİÖ, KADİGG, KUH ve BSCF gibi örgütlere RF'nin de katılımını sağlamıştır. Böylelikle Türkiye ve RF gibi iki bölgesel gücün söz konusu örgütlere katılım göstermesi diğer bölge devletlerini de katılım hususunda ikna ederek, hem örgütlerin meşruiyetini artırmış hem de kalıcı işbirliği mekanizmaları olmalarını teşvik etmiştir. Bu örgütlerin tamamına RF'nin katılım göstermesinin temel nedeni ise, örgütlerin kuruluşuna öncülük eden Türkiye'nin bu örgütleri, Karadeniz'in güvenliğinin bölge devletleri eliyle sağlanması anlayışına uygun olarak dizayn etmesi olduğu söylenebilir. Böylelikle bölgesel güvenliğin bölge devletleri eliyle sağlanması anlayışına dayanan söz konusu örgütler, RF'nin Karadeniz'e bölge dışı aktörlerin (ve özellikle de ABD ve NATO'nun) müdahil olmasını istemeyen politikasıyla örtüşmüş ve bu nedenle de RF, bu örgütlerin tamamını destekleyerek, katılım göstermiştir.

Esasen kuruluş anından itibaren Batı yönelimine sahip bir ülke olan ve bu çerçevede Batı'nın askeri yapılanması olan NATO'ya üye ve AB'ye de aday ülke statüsünde bulunan Türkiye'nin, özellikle Ağustos 2008'deki RF-Gürcistan Savaşı ile 2014 yılındaki RF-Ukrayna çatışması dolayısıyla RF'nin bölgedeki etkisinin artmasına ve Suriye krizinin de önemli bir bölümünde RF ile aynı fikirde olmamasına ve hatta Kasım 2015'te güney sınırında bir RF savaşı uçağını sınırlarını ihlal ettiği gerekçesiyle düşürmesi sonrasında anılan ülkeyle çok büyük bir kriz yaşamasına karşın, yönünü Batı'ya döneceğine Ağustos 2016'dan itibaren RF ile ikili ilişkilerini tekrar düzelterek, Karadeniz'de dahil bir çok meselede yeniden işbirliği yapmaya başlaması son derece dikkat çekicidir. Bu durumda Türkiye ile Batılı müttefiklerinin arasını açan bazı meselelerin etkili olduğu söylenebilir. Bu meselelerden en önemlileri, gerek 2003 yılındaki Irak Savaşı sonrasında Kuzey Irak'ta gerekse Arap Baharı'nın Suriye'ye de sıçraması üzerine Kuzey Suriye'de yaşanan, ABD başta olmak üzere Batılı ülkeler tarafından desteklenen ve Türkiye'nin ulusal güvenliğine büyük bir risk teşkil eden gelişmelerin, Türkiye'nin tüm itirazlarına rağmen Batılı müttefikleri tarafından göz ardı edilmesi ile özellikle PKK terör örgütüyle birlikte kendini dini bir organizasyon olarak tanıtarak yönetimi ele geçirmek için ordu içindeki işbirlikçileri eliyle 15 Temmuz 2016 tarihinde darbe girişiminde bulunan ve lideri ABD'de ikamet etmekte olan FETÖ terör örgütüne ABD ve Almanya gibi müttefik devletlerin verdiği desteğin yanı sıra Suriye'den kaynaklanan mülteci krizinde Türkiye'nin Avrupalı devletler başta olmak üzere Batılı müttefiklerinden arzu ettiği desteği görememesi sıralanabilir.⁶⁴³

Yukarıda bahsi geçen tüm bu meseleler, Batılı müttefiklerinden istediği desteği göremediğine inanan Türkiye'nin yönünü RF'ye dönmesine neden olsa da, Rusya'nın güney askeri bölgesinde düzenlenen Kafkasya 2016 tatbikatlarının sonuçlarının değerlendirildiği bir toplantıda konuşan RF Genel Kurmay Başkanı Valery Gerasimov'un, "Bundan birkaç yıl önce Rus (Karadeniz) filosunun askeri kapasitesi Türk Deniz Kuvvetleri'ninkiyle kontrast halindeydi. O zamanlar Türkiye'nin neredeyse Karadeniz'in efendisi olduğu söyleniyordu. Ancak artık her şey değişti.",⁶⁴⁴ yönündeki söylemi, RF'nin Karadeniz üzerindeki emellerinden vazgeçmediğinin bir kanıtı niteliğindedir. Bu durum ise bölgesel meselelerde Türkiye'nin sadece RF'ye dayanmasının çok da mantıklı olmadığını gözler önüne sermekte olup, Türkiye'yi Karadeniz'de RF ile Batı arasında dengeli bir politika gü-

⁶⁴³Koru, a.g.e.

⁶⁴⁴Sputnik, “Rusya Genelkurmayı: Türkiye artık Karadeniz'in Efendisi Değil” (14.09.2016), 201609141024832161-rusya-genelkurmay-turkiye-karadeniz (13.09.2017)

meye zorlamaktadır. Bu dengeli politika kapsamında Türkiye bir yandan Şubat 2017’de Rusya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, ABD, Kanada, İspanya ve Ukrayna’dan yaklaşık 2 bin 800 askerin katılımı ile gerçekleştirilen NATO’nun "Deniz Kalkanı 2017" tatbikatına katılım gösterirken, diğer taraftan da Nisan 2017’de Karadeniz’de RF’nin Karadeniz Filosu’ndan gemilerin de katılımıyla RF ile ortak bir tatbikat düzenlemiştir.⁶⁴⁵

Bu çerçevede, her iki ülkenin bölgesel politikaları da göz önünde bulundurulduğunda Karadeniz’e kıyısı olmayan üçüncü devletlerin ve NATO gibi askeri organizasyonların Karadeniz’de daha fazla etkinlik kazanması ne Rusya’nın ne de Türkiye’nin yararına olacaktır. Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye’nin Karadeniz’de özenle kurduğu denge politikasının bozulması, her iki ülkeyi de zarar verecektir. Suriye Savaşı’nda da görüldüğü üzere, Türkiye ve Rusya’nın birbirleriyle çekiştikleri ve kriz içinde buldukları dönemlerde Karadeniz’de yaratılan işbirliği ortamı, söz konusu ortamın en önemli unsurları olan bölgesel örgütlerin işlevsiz bir hal alması nedeniyle büyük bir darbe almıştır. Asırlardır Karadeniz’in çevresinde birlikte yaşayan ve işbirliği içerisinde bölgesel politikaları yönlendiren bu iki devlet, önümüzdeki süreçte de Karadeniz bölgesinde kriz yerine iş birliğini seçerek bölgede istikrar ve refahı egemen kılabilir. Aksi bir durumda ise, Karadeniz yeni bir çatışma alanına dönüşerek, bölge dışı ülkelerin müdahalesine açık bir hale gelecektir ki, böyle bir durum hem bölgesel güvenliği hem de her iki ülkeyi olumsuz bir şekilde etkileyecektir.⁶⁴⁶

SONUÇ

Karadeniz ve çevresi sahip olduğu eşsiz coğrafi konum dolayısıyla tarih boyunca, büyük güç mücadelesinin merkezinde yer almıştır. Bu saha üzerinde en çok hakimiyet mücadelesi veren iki millet ise, hiç kuşkusuz bölgenin de iki önemli gücü olan, Türkler ile Ruslar’dır. 16. yüzyıldan itibaren Karadeniz ve çevresine hakim olan Türkler, Karadeniz’i Padişah haremî olarak adlederek, yabancı güçlerin girişine karşı çıkmışlardır. Ancak 17. yüzyıldan itibaren kendisini daha çok hissettirmeye başlayan kuzeydeki Rus tehlikesi Türklerin Karadeniz üzerindeki hakimiyetinin gittikçe aşınmasına neden olmuştur. Rusları Karadeniz’e yönlendiren en önemli husus ise, her geçen gün büyüyen devletlerinin bekasını sıcak denizlere ulaşmakta görmeleri olup, bunun için en kısa yol Karadeniz üzerinden geçmektedir. Birinci Dünya Savaşı’na kadar devam eden bu mücadelede Ruslar güney sahilleri hariç Karadeniz’in geri kalanı üzerinde büyük ölçüde hakimiyet kurmuşlardır. Bundan sonra iki taraf arasındaki mücadele büyük ölçüde Karadeniz’in kilidi olan Boğazlar üzerinden devam etmiş olup, bu noktada Boğazlar’da iki tarafın menfaatlerine de uygun bir düzen kuran 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Türkiye için Boğazlar ulusal güvenliğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Boğazlar’dan yapılan geçişleri kontrol etmeksizin, genel de Türkiye’nin özel de ise ülkenin en önemli şehri ve can damarı olan İstanbul’un güvenliğinin sağlanması mümkün değildir. Diğer taraftan Ruslar için Boğazlar’ın ikili bir önemi vardır. Bir yandan kendi güvenliğine yönelik en büyük tehdit olarak gördüğü Batılı devletlerin yaşamsal çıkar alanı olarak addettiği Karadeniz’e müdahil olmasını istememektedir. Diğer taraftan da Boğazlar Rusların değişmez politikası olan sıcak denizlere inme hedefini gerçekleştirecekleri en önemli geçittir. Bu nedenle eğer mümkünse doğrudan kontrol edilmesi değilse de düşman olmayan bir devletin kontrolünde bulunması gerekmektedir.

Boğazlar rejimine getirdiği düzenlemeyle Montrö, iki tarafın da yukarıda bahsi geçen önceliklerine cevap verdiği için, esasen iki ülke arasında görünmez bir bağ işlevi görmektedir. Bu nedenle iki ülkenin ilişkileri zaman zaman bozulsun da Karadeniz’in rejimini düzenleyen Montrö, onları bir araya getiren adeta bir mknatıs işlevi görmektedir. Hatta özellikle 2000’li yıllarda Türkiye’nin öncülüğünde hayata geçirilen ve RF’nin de tamamına katılım gösterdiği KADİGG, KUH ve BSCF gibi Karadeniz temelli örgütler, bölgede yabancı güçleri (özellikle ABD ile Batılı devletleri) dışlayan bir işlev de görmüşlerdir. Ancak Türkiye için RF hiçbir zaman tam manasıyla güvenilir bir müttefik değildir. Bu husus RF Genel Kurmay Başkanı Gerasimov’un ilişkilerin geliştiği bir dönemde yaptığı, Karadeniz’in yeni efendisinin RF olduğu minvalindeki açıklamalarından anlaşılabilir. Bu

⁶⁴⁵ CNN Türk, “Karadeniz’de NATO tatbikatı” (01.02.2017), <https://www.cnntrk.com/dunya/karadenizde-nato-tatbikati?page=1> (13.09.2017) ve Sputnik, “Rusya ve Türkiye’den Karadeniz’de Ortak Tatbikat” (05.04.2017), <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201704051027945786-rusya-turkiye-novorossiysk-gemi-karadeniz/> (13.09.2017).

⁶⁴⁶ Çalışkan, a.g.e., s. 14.

nedenle Türkiye Karadeniz özelinde Montrö düzeninin devamına ve RF'nin bölgedeki meşru çıkarlarının göz önünde bulundurulmasına dayanan politikasını, Karadeniz'de NATO gibi örgütlerle işbirliği yaparak, Batılı yapılarla da dengelemelidir.

KAYNAKÇA

- Ağacan, Kamil (2007), “Karadeniz’e Kafkasya’dan Bakmak”, **Avrasya Dosyası**, 13 (1).
- Akgün, Mensur (2003), “Geçmişten Günümüze Türkiye ile Rusya Arasında Görünmez Bağlar: Boğazlar”, Gülten Kazgan ve NatalyaUlçenko (Ed.), **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, 1. Baskı içinde (45-85), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akşit, Sait (2009), “TurkeyandMultilateralCooperation in the Black SeaRegion”, GheorgheErizanu (Ed.), **The Black Sea-Region Security Minefieldor A Partnership Road**, 1. Baskı içinde (90-102), Bucharest: Cartier Publishing House.
- Al-Monitor (2016), “TürkiyeKaradeniz’deBatı’yasırtınımdönüyor?”, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2016/12/turkey-russia-nato-is-ankara-changing-balck-sea-policy.html> (13.09.2017).
- Armaoğlu, Fahir (2010), **19. YüzyılSiyasiTarihi**, 16. Baskı, İstanbul: AlkimYayınevi.
- Aydın, Mustafa (2009), “GeographicalBlessingVersusGeopoliticalCurse: Great powersecurityagendasforthe Black Searegionand a Turkishalternative”, **SoutheastEuropeanand Black SeaStudies**, 9 (3).
- Aydın, Mustafa (2013), “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III: 2001-2012**, 1. Baskı içinde (463-532), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, Mustafa (2014), “TurkishPolicyTowardstheWider Black Seaandthe EU Connection”, **Journal of Balkan andNearEasternStudies**, 16 (3).
- BİLGESAM (2017), “TürkiyeveKaradeniz’deDeğişenDengeler”, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-42-2017052229turkiye-ve-karadenizde-degisen-dengeler.pdf> (14.09.2017).
- CNN Türk (2017), “Karadeniz’de NATO Tatbikatı”, <https://www.cnnturk.com/dunya/karadenizde-nato-tatbikati?page=1> (13.09.2017).
- Cornell, Svante E. ve diğerleri (2006), **TheWider Black SeaRegion: An EmergingHub in European Security**, Washington, D.C.: Silk Road Studies.
- Çalışkan, Burak (2017), “Karadeniz’deDeğişenGüçDengeleriveTürkiye-Rusyaİlişkileri”, **İNSAMER**, Analiz 22.
- Çelikpala, Mitat (2007), “1990’lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri”, **Avrasya Dosyası**, 13 (1).
- Çelikpala, Mitat (2010), “Security in the Black Sea Region: Policy Report II”, **The Commission on the Black Sea**, http://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/GP_Security_in_the_Black_Sea_Region.pdf (26.09.2014).
- Forst-Battaglia, Jakob (2012), “Austriaandthe Black Sea, A ShortHistoricalOverview”, KornelyKakachia (Ed.), **Reinvegorating Cross BorderCooperationIn Black SeaRegion: VisionsforFuture**, 1. Baskı içinde (9-12), Tiflis: Universal.
- Freire, Maria Raquel (2014), “Russian ReactionsTowards EU-Black Sea Integration”, **Journal of Balkan andNearEasternStudies**, 16 (3).
- Goryanof, Sergey (2006), **Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi**, (Çev. Macar İskender ve Ali Reşad), İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Hale, William (2003), **Türk Dış Politikası: 1774-2000**, (Çev. Petek Demir), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Harp AkademileriKomutanlığı (1995), **KaradenizEkonomikİşbirliğiveTürkiye**, İstanbul: Harp AkademileriBasımevi.
- Kanbolat, Hasan (2007), “Türkiye, Karadeniz’de Yeni Ufuklara Yelken Açıyor”, **Avrasya Dosyası**, 13 (1).
- Kınıklıoğlu, Suat (2006), “Turkey’s Black SeaPolicy: Strategic Interplay at a Critical Junction”, Ronald D. Asmus (Ed.), **NextSteps in Forging A EuroatlanticStrategyforTheWider Black Sea**, 1. Baskı içinde (55-69), Washington, D.C.:TheGerman Marshall Fund of the United States.
- King, Charles (2008), **Karadeniz**, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Koru, Selim (2017), “Turkey’s Black Sea Policy: Navigating between Russia and the West”, <https://www.fpri.org/article/2017/07/turkeys-black-sea-policy-navigating-russia-west/> (13.09.2017).
- Kurt, Selim (2015), “NATO ve AB’nin Karadeniz Bölgesine Yönelik Politikaları”, **TheJournal of AcademicSocialScienceStudies**, (31).
- Özarslan, Bahadır Bumin (2012), “Soğuk Savaş Sonrası Karadeniz’de Güvenlik Politikaları ve Türk-Rus İlişkileri”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 1 (12).

- Özersay, Kudret (2014), “Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980**, 19. Baskı içinde (370-384), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sanberk, Özdem (2007), “Türkiye, ABD ve Yeni Karadeniz Bölgesinde Dönüşümü için İşbirliği”, **Avrasya Dosyası**, 13 (1).
- Sputnik (2016), “Rusya Genelkurmayı: Türkiye artık Karadeniz'in Efendisi Değil”, 201609141024832161-rusya-genelkurmay-turkiye-karadeniz (13.09.2017).
- Sputnik (2017), “Rusya ve Türkiye'den Karadeniz'de Ortak Tatbikat”, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201704051027945786-rusya-turkiye-novorossiysk-gemi-karadeniz/> (13.09.2017).
- Tanrısever, Oktay Fırat (2007), “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Karadeniz Politikası”, **Avrasya Dosyası**, 13 (1).
- Topdemir, Ramazan (2014), “Karadeniz'de Türk ve Kıyıdaş Ülkelerin Deniz Kuvvetleri'nin Deniz Güvenliğine Katkıları”, **Karadeniz ve Kafkasya'da Güvenlik ve İşbirliği Paneli**, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.
- Toucas, Boris (2017), “The Geostrategic Importance of the Black Sea Region: A Brief History”, **CSIS**, <https://www.csis.org/analysis/geostrategic-importance-black-sea-region-brief-history> (13.09.2017).
- Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, “Türkiye Denizlerini Tanıyor muyuz?” (24.12.2014), http://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?icerik_id=136 (17.02.2015)
- Weaver, Carol (2011), “Black Sea Regional Security: Present Multipolarity and Future Possibilities”, **European Security**, 20 (1).
- World Atlas, “Black Sea” (t.y.), <http://www.worldatlas.com/aatlas/infopage/blacksea.htm> (17.02.2015).
- Yel, Selma (2009), **Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi: 1923-2008**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

RUSYA’NIN BALKAN SİYASETİ (1856-1878)

Serap TOPRAK*

Özet

Kırım Savaşı (1853-1856) hem Osmanlı Devleti’nin hem de Rusya’nın Balkan siyasetinde bir kırılma noktası olmuştur. Rusya, bu tarihten itibaren Güney Slavları üzerindeki Panslavist faaliyetlere, eğitim, kültür, propaganda çalışmalarına hız vermiş ve sitemli bir hale getirmiştir. Rus ajanlarının Yunanistan, Bulgaristan ve Arnavutluk’ta halkı isyana teşvik ettiği bilinmektedir⁶⁴⁷. Ayrıca Balkanlardaki Panslavist konsololar da Slav milletlerin ayaklanmalarında önemli rol oynamıştır. Özellikle 1876 Bulgar ayaklanması Panslavistlerin bizzat planlayıp yönettiği bir ayaklanma olmuştur. Rusya’nın amacı, Balkanlarda kendi denetiminde konfederasyon şeklinde devletler kurmak ve kendisine karşı umut besleyen Slav milletlerini Türk yönetiminden kurtarmaktır. İstanbul Büyükelçisi Panslavist İgnatıyef, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nı hazırlayan olayların dümenine geçmiş ve Osmanlı Devleti’ni Avrupa kamuoyunda yalnızlaştırmak istemiştir. Özellikle uluslararası alanda Rusya’ya destek vermeyen İngiliz kamuoyunun dikkatini çekmek için pek çok plan ve projeyi uygulamaya koymuştur. Fakat Rusya’nın Panslavizm ülküsünü gerçekleştirmek için bir laboratuvar olarak gördüğü Balkanlar diğer Avrupalı devletler, özellikle İngiltere ile arasında bir çıkar çatışmasına dönüşmüştür. Böylece bozulan güç dengelerinin de etkisiyle yalnızlaşan Rusya, Berlin Antlaşması’ni imzalamak zorunda kalmıştır. Hayal kırıklığına uğrayan Rusya, kendi denetimindeki Büyük Slav Devletini kurma planlarını uygulamaya koyamasa da, Balkanlarda en güçlü devlet olamaya devam etmiştir. Bu çalışmada, Rusya’nın Balkanlardaki plan ve projeleri ile Slav milletleri üzerindeki nüfuzu kaynak belgeler kullanılarak ele alınacaktır.

18. Yüzyıl başından itibaren Rusya Osmanlı Devleti’ni parçalama planları içinde olduğu açıkça görülmektedir. Rusların tek amacı sadece Slav kökenli milletleri kendi uydusunda bir devlet çatısı altında birleştirmek değildi. Aynı zamanda Doğu Siyaseti çerçevesinde Balkanlarda etkinliğini arttırarak sıcak denizlere inebilme mücadelesini de vermiştir. Bu nedenle sadece Slav milliyetçiliğini değil, Ortodoksluğu da etkili bir şekilde kullanmıştır. Nitekim Ortodoks Rumları nüfuzu altına almak üzere çaba sarf etmiştir. Özellikle Rusya’nın, II. Katerina’dan itibaren Osmanlı coğrafyasındaki faaliyetlerini arttırdığını görüyoruz. Ruslar, Balkanlar, Kırım, Kafkaslardaki Osmanlı tebaası olan Gayrimüslimler üzerinde siyasi ve dini propaganda yapmaya başlamıştır⁶⁴⁸. II. Katerina döneminde, Karadeniz kıyılarını askeri birliklerine daha kolay istila ettirmek için her türlü plandan ve kışkırtmadan yararlanmak istendi. Nitekim 1774 yılında, Rusya’nın kışkırtmalarıyla Rum denizci Orloff Kardeşlerin idare ettiği bir filo, Moralırları isyana teşvik etti. Fakat isyanlar Osmanlı Devleti tarafından bastırıldı. Rusya, Osmanlı Devleti’ni paylaşmak için hazırladığı bir diğer plan da “Grek Projesi” adıyla bilinen plandır. Grek Projesi’nin başlangıcı 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı’na kadar gitmektedir. II. Katerina’nın en yakın adamı olan Prens Gregory Potemkin, “Doğu Sisteminin Büyük Planı” adıyla Osmanlı Devleti’ni yıkma amacı güden bir tasarı hazırlamıştı⁶⁴⁹. Bu projenin en önemli maddeleri arasında Boğazları ve Karadeniz sahillerini ele geçirmek ile Türkleri Anadolu’ya kovmak bulunmaktaydı. Fakat Grek Projesi’ne Fransa karşı çıktı. Osmanlı Devleti’nin parçalanarak Rusya’nın hâkimiyetine girmesinden ve böylece Fransa’nın Doğu ticaretinin zarar görmesinden korkuyordu⁶⁵⁰. Fransa’dan sonra İngiltere’nin de projeye sıcak bakmaması üzerine proje uygulanamadan rafa kalktı. Buna rağmen, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması, Rusya’ya Karadeniz’de serbest dolaşma ve bütün Doğu iskelelerinde konsolos ve konsolos vekilleri bulundurma imtiyazını tanımıştır. Bu yolla çoğu Rumlara ait olan acenteler, herhangi bir deniz resmi ödemekten muaf tutan “berat” ticaretini yaptı. Rum gemicileri, muafiyetlerini korumak için, savaş halinde Rusya’nın deniz kuvvetlerini güç-

* Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

⁶⁴⁷ BOA, 79/48,HR. MKT, H. 01-10-1270.

⁶⁴⁸ Osman Köse, “Balkanlarda Rus Konsolosluklarının Kuruluşu ve Faaliyetleri”, TurkishStudies, Sayı 2, 2006, s. 142.

⁶⁴⁹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara 1999, T.T.K. Yayınları, s. 17.

⁶⁵⁰ Süleyman Kocabaş, *Tarihte ve Günümüzde Türkiye’yi Parçalama Planları*, İstanbul 1999, s. 52-54.

lendirmeye hazır olan Rus bandırası altında denizde dolaşmışlardır. Rus Büyükelçiliği, isteyen her Rum'a berat vermenin yanı sıra, bütün taşıyıcılara yurttaşlık hakkı vermiştir⁶⁵¹. Böylece Ruslar, Rumların zenginleşmesine ve bu yolla liberalleşmesine yardım etmiştir. Yine de bir süreliğine Rum isyanlarına sona ermiştir⁶⁵².

18. Yüzyılın son çeyreğinde, Avrupa'da değişen dengelerin Rusya-Osmanlı ilişkilerini etkilememesi imkânsızdı. İngiltere, İspanya, Prusya, Danimarka ve İsveç tarafsız bir siyaset izlerken, Avusturya ve Rusya ise, Osmanlı Devleti'yle savaş halindeydi⁶⁵³. Bununla birlikte tarafsızlık durumu çok uzun sürmedi. Napolyon'un milli devletler kurma projesi ve Avrupa'nın politik dengesini değiştirme isteği Avrupalı devletlerin harekete geçmesine neden oldu. Özellikle İngiltere ve Rusya, kurulu düzenlerini Fransa'nın bozma ihtimaline karşı bir ittifak arayışı içine girdi. Osmanlı Devleti ise, Fransa'ya karşı Rusya'ya yaklaştı. 1796 yılında Osmanlı Devleti, Rusya'yla dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri sürdürme niyetinde olduğunu açıkladı. 1797 yılında Rusya'ya gönderilen bir namede, dostluk ve barış antlaşmasının şartlarını Rusya bozmadığı sürece antlaşmaya Osmanlı Devleti tarafından da uyulacağı, Rus tüccarların korunup onlara saygı gösterileceği belirtildi. Mısır'ın Fransa tarafından işgal edilmesiyle birlikte Kasım 1798'de, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında bir ittifak antlaşması imzalandı. Bu yakınlaşmayla beraber, Fransa'ya karşı ortak bir tavır alındı⁶⁵⁴.

1802 yılında, İngiliz-Fransız ilişkileri iyice gerildi. Napolyon'un faaliyetlerinden ve Osmanlı Devleti'yle yakınlaşma çabalarından İngiltere kadar Avusturya ve Rusya da rahatsızdı. 1804 yılında Fransa'ya karşı Avusturya-Rusya ve İngiltere-Rusya arasında ikili antlaşmalar imzalandı. 1805 yılında da Avusturya, İngiltere-Rusya ittifakına katıldı. Buna karşın Fransa, Prusya'yla bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşmada, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü içeren bir maddenin yer almaktaydı⁶⁵⁵.

19. Yüzyıl başlarında Balkan Yarımadasında artan dağlı isyanları, özellikle Belgrad'da yerli yöneticiler olan dayıların zorbalığa kalkışarak Sırbistan halkına karşı eziyet etmesi⁶⁵⁶ Sırpı, Rusya ve Avusturya'dan destek ve yardım istemeye itti. Bununla birlikte Macaristan'da yerleşmiş olan Sırp ruhban sınıfı arasında milliyetçilik çabılaşmaları da arttı. Zira ruhban sınıfı arasında bağımsız bir Sırp devleti kurma fikri hâkimdi. Hatta Sava, Tekelija ve Budapeşte'de bağımsız Sırbistan haritası hazırlanmıştı. Başpapaz Arsenija Gajović, 1803 yılında Rusya'da bir Slav-Sırp İmparatorluğu'nun kurulmasını dilediğini açıkça dile getirmişti⁶⁵⁷.

İlk Sırp isyanları sırasında Sırpı, özellikle Belgrad ve Bögürdelen Kalelerini ele geçirilmesinde Ruslarla işbirliği yapmıştı. Bu durum Osmanlı Devleti'nin hiç hoşuna gitmiyordu. Fakat Osmanlı Devleti'nin buralara göndereceği askerî ve ekonomik gücü yoktu ve Fransa'ya güveniyordu. Fransız imparatorunun göndereceği askerinin bu tehlikeyi uzaklaştıracağı düşünülerek Fransa'nın samimiyetine inanılmak zorunda kalındı⁶⁵⁸. Bu yakınlaşma bir Osmanlı-Rus savaşını da işaret etmekteydi. Değişen dengeler doğrultusunda Rusya'nın Ortodoks Hıristiyanlardan beklentileri arttı. Rus ordusu Tuna Prensliklerindeyken, Rus donanması da Adriyatik'teydi. Ayrıca Karadağlılarla işbirliği içindeki Rus birlikleri Kotor ve Budva limanlarını işgal etmişti. Burada Ruslar, Sırpı kullanmayı düşüyordu. Rusların planlarına göre Sırpı, bu bölgeler arasında bağlantıyı sağlamaktan sorumluydu⁶⁵⁹.

Haziran 1807 tarihinde Rus hükümeti temsilcisi Marquis F. O. Paulucci, Belgrad'a gitti. Paulucci, Sırpıların ihtiyaçlarını belirlemek ve karşılamakla görevliydi. Böylece Sırpı ve Ruslar arasında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre, Ruslar tarafından Sırp asilere yardım sağlanacaktı ve ileride Rus yardımı daha da artacaktı. Antlaşmanın ilk maddesinde Anayasanın yürürlüğe konması, Majesteleri Çar I. Aleksandr adına gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu antlaşmayla Sırpı tam bağımsızlık savaşına devam kararı almış oldu. Fakat Sırpıların bu kararı onlar için doğru bir zamana denk gelmemişti. Belgrad'daki Ruslarla ittifak, Napolyon ile Rus Çarı I. Aleksander'in Tilsit toplantıları aynı zamana rastlamaktaydı. Napolyon ve I. Aleksander bir barış antlaş-

⁶⁵¹ La Gorce, *Çağlar Boyu Yunanlılar*, İstanbul 1986, Belge Yayınları, s. 283 vd.

⁶⁵² La Gorce, *a.g.e.*, s. 277.

⁶⁵³ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 41.

⁶⁵⁴ İsmet Binark, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Mevcut Name-i Hümayun Defterlerine Göre Osmanlı-Rus Münasebetleri", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, Ankara 1999, T.T.K. Yayınları, s. 205.

⁶⁵⁵ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 63, 65.

⁶⁵⁶ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, C. 3-4, Ankara 1987, T.T.K. Yayınları, s. 243.

⁶⁵⁷ Mehmet Çetin Böreği, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, İstanbul 2001, Kutup Yıldızı Yayınları, s. 51.

⁶⁵⁸ BOA, 148/6244 HAT

⁶⁵⁹ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 18. Ve 19. Yüzyıllar*, İstanbul 2006, Küre Yayınları, s. 223.

ması imzaladı. Tilsit Antlaşması'yla Napolyon, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında bir ateşkes görüşmesi sağlama görevini üstlendi. Ağustos 1807 tarihinde Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Slobozya Ateşkesi imzalandı. Aynı zamanda bu ateşkes, Rusların Sırp isyanına yardımını da engelliyordu⁶⁶⁰.

Bu dönemde Napolyon bir taktik olarak aracılık rolü üstlense de Avusturya, Rusya'nın korumasında bir Sırp devletinin kurulmasına karşı çıkmıştır. Nitekim Sırbistan, Avusturya ve Rusya arasında bir anlaşmazlık konusuydu. Avusturya Başbakanı Metternich, “Doğmakta olan Sırbistan, Rusya ile Avusturya arasında bir oyunculuktan başka bir şey değildir. Böyle olmaktan ise Sırbistan'ın Türklerde kalması daha hayırlıdır” şeklinde açıklamalarda bulunurken, Belgrad'daki Rus temsilcisi: “Büyük devletler yanında Sırbistan ummanda bir katre” diyerek cevap vermiştir⁶⁶¹.

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı, Napolyon'un Rusya'yı tehdidi karşısında sona erdi ve Bükreş Antlaşması imzalandı. Böylece Sırp isyanları Osmanlı tarafından geçici de olsa bastırıldı. Ruslar, Mart 1812 tarihinde Osmanlı Devleti'nden Sırp larla ilgili bazı isteklerde bulundu. Buna göre, Osmanlı Devleti, asi Sırp ları affedecek ve huzuru temin edecek, Akdeniz adalarında olduğu gibi Sırp lar da kendi iç işlerinde serbest olacak, Türk zabıtlar Sırp ların işlerine karışmayacak, iki sene vergi alınmayacak ve bu süre bitiminde cizyeye zam yapılmayacak, vergiler Osmanlı memurları tarafından toplanmayacak ve Sırp lar devamlı olarak İstanbul'da vekil bulunduracaktır⁶⁶². Fakat Büyük Devletlerin kendi arasındaki anlaşmazlıklar, Sırp larla ilgili isteklerin birçok kez değişmesine neden oldu. Sonunda Bükreş Antlaşması'na esas teşkil edecek, 5 Mayıs 1812 tarihli “esas senet”in dördüncü maddesinde Sırp larla ilgili istekler şu şekilde yer aldı: Sırp lara, Babıâli tarafından her zaman merhamet edilmiş, fakat Sırp lar savaşta Rusların yanında savaşa katıldıklarından, hayatlarını korkusuzca sürdürebilmeleri için bu antlaşmada onlar da yer almıştır. Babıâli, suçlu Sırp lar hakkında genel bir af çıkararak eski suçlarından sorumlu tutmayacaktır. Sırp ların savaş sırasında yaptıkları istihkâmlar yıkılacaktır. Osmanlı Devleti, bütün kale ve palan-gaları işgal edecek ve istediği yerde kışla ile askeri tesisler kurabilecekti. Aftan yararlanan Sırp lara askerlerin baskı yapmasına engel olunacaktı. Sırp lara, Akdeniz adalarındaki reyaya verilen haklar verilecek ve Sırp ların iç işleri kendilerine bırakılacaktı. Ayrıca Sırp lar, vergilerini kendileri toplayacaktı⁶⁶³. Böylece Milliyetçilik akımının etkisiyle başlayan ilk isyanların başlarından itibaren Rusya, Doğu Siyaseti çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etmeye başlamış ve bölgedeki etkinliğini arttırmak için çabalamıştır.

Rusya'nın Ortodoksluk siyaseti de Slavlılık kadar önemlidir. Bu nedenle Slav olmasalar da Ortodoks Rum isyanlarında da etkili olduğunu görüyoruz. Rum isyanlarının planlayıcısı ve öncüsü olan Patrik Gregoryus Rus Çarı'na bir mektup yazarak Çar'a Türkleri yok etmek için dikkate değer tavsiyelerde bulunduğu Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Panslavist General İgnatıyef'in hatıralarında yer almaktadır⁶⁶⁴. Fener Rum Patriği'nin ayaklanmalarda üstlendiği önemli rolün ortaya çıkması üzerine idam edilmesine en büyük tepki Rusya vermiştir. Rusya olayı bir Hıristiyan-Müslüman çatışması şeklinde göstermeye çalışarak uluslararası sorun haline getirmeye çalışmıştır. Nitekim ilk adım olarak 28 Haziran 1821 tarihinde Osmanlı Devleti'ne bir nota verdi. Bu notada: “Babıâli, Hıristiyanlığı, bir Hıristiyan halkın kökünün kazınması karşısında hareketsiz bir seyirci gibi kalıp kalmayacağı sorusu ile karşı karşıya bırakmıştır” diyerek Hıristiyan dünyası ile Osmanlı Devleti'ni karşı karşıya getirmeyi istemiştir. Ayrıca bu durumu fırsata çevirmek isteyen Çar I. Aleksandr, Osmanlı Devleti'nden bazı isteklerde bulundu. Buna göre, Müslüman bağnazlığı sonucu yıkılan veya zarar gören kiliselerin tamiri, Hıristiyan dinine ciddi koruma ve güvence sağlanması, ayaklanma olan yerlerde suçlularla suçsuzların birbirinden iyi ayrılması ve Eflâk-Buğdan'da daha önce imzalanan antlaşma şartlarını tam anlamıyla uygulanmasını istedi. Fakat bu istekler, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmedi⁶⁶⁵. Osmanlı Devleti'ne göre, Patrik Gregoryus, insanların Padişaha karşı olan temel görevlerini kötüye kullanmıştı. Bu nedenle Osmanlı Devleti'ni protesto eden Rus Büyükelçisi sert bir biçimde uyarılarak, Rusya Çarı Büyük Petro'nun kendi topraklarındaki patrikliği lağvettiği hatırlatıldı⁶⁶⁶. İsteklerinin kabul edilmeyeceğini anlayan Rusya, 8 Ağustos 1821 tarihinde, İstanbul Büyükelçisini

⁶⁶⁰ B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 224.

⁶⁶¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, Ankara 1994, T.T.K. Yayınları, s. 106.

⁶⁶² M. Ç. Börekçi, *a.g.e.*, s. 109,110.

⁶⁶³ M. Ç. Börekçi, *a.g.e.*, s. 113-114.

⁶⁶⁴ Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul 1996, Ötüken Yayınları s. 199 vd.

⁶⁶⁵ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 172.

⁶⁶⁶ RichardClogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İstanbul 1997, İletişim Yayınları, s. 25.

geri çağırdı ve sınırlara asker yığdı, fakat İngiltere’den çekindiği için savaş açmayı göze alamadı⁶⁶⁷. Aynı zamanda Rus Çarı’nın Yaveri Aleksanderİpsilanti, Filiki Eteryay Cemiyeti’nin başkanıydı. İpsilanti’nin 1821 yılında başını çektiği Eflak-Buğdan isyanını Laybach Kongresi sırasında duyan Çar’ın, kongre delegeleri arasında “cesur çocuk” deyip alkışlaması Avusturya Başbakanı Prens Metternich tarafından tepkiyle karşılandı. Diğer delegeler de, Çar I. Aleksandır’a karşı çıkınca Çar, tepkisini değiştirerek İstanbul’daki Büyükelçisi Baron Stragano’ya bir emir gönderdi ve Rusya’nın hiçbir devletin iç barışını bozmak istemediğini Babiâli’ye bildirmesini istedi⁶⁶⁸. Osmanlı İstanbul’daki Rus Elçisine, Eflâk-Buğdan olayları ile ilgili bilgi vermek üzere düzenlenen layihada, Eflâk bölgesinde kargaşa çıkaran “haşarat başıbozukların” çoğunun Rusya tebaasından olduğu, Aleksanderİpsilanti’nin bu başıbozukları bir süreden beri Buğdan’da topladığı, Yaş’taki Rus Konsolosunun zamanında haber vermediği, ancak olaylardan bir gün önce haber verdiği bilgileri yer almaktaydı. Olayların Rusya’nın bilgisi içinde geliştiğinden şüphe yoktu. Ayrıca Rusya Ortodoksların ve Slavların koruyucusu sıfatıyla olayları gizliyor ve teşvik ediyordu. Aynı layihada, yerli boyarların sınırlardaki askerinin gelmesi yolunda Bükreş’teki Rus konsolosuna başvurdukları ve konsolosun buna karşı koyması nedeniyle, isyanın bastırılması gerekirken zamanında bastırılmadığı da açıklanmaktaydı. Aleksanderİpsilanti’nin halkı kışkırtmaya yönelik hazırladığı ilanları Eflâk ve Buğdan’dan haricinde Osmanlı Devleti’nin diğer bölgelerine de gönderdiği ve Rusya’nın yarımıyla dağıttığı da ortaya çıkmıştı⁶⁶⁹.

1821 yılında Doğu’da uluslararası bir kriz için hiçbir ülke hazır değildi. İngilizler, Osmanlı Devleti’nin toplam bütünlüğünün korunmasından yanaydı. Avusturya Başbakanı Metternich de, her türlü isyana karşıydı. İsyanlara karşı Rus tepkisi ise, iki türdü. Çar I. Aleksander, derin bir muhafazakârlık dönemindeydi ve Balkanlarda büyük devletlerin kurulmasını istemiyordu. Bununla birlikte Rusya, Babiâli ile Eflâk ve Buğdan’ın yönetimine ve Ortodoks Hıristiyanlara karşı sorumluluklara dair antlaşmalar imzalamıştı. Babiâli’nin aldığı tedbirler Rusya’nın ticaretine engel oluyordu. Rusya’nın Avrupa’ya olan tahıl ticaretinin büyük bir kısmı Rus bayraklı Rum gemileriyle yapılıyordu. İsyancılar, denizleri güvensiz hale getirdi. Ayrıca Osmanlı Devleti, Rus gemilerini Boğazlara girişine de izin vermiyordu. Bununla birlikte I. Aleksander, Avusturya Başbakanı Metternich’in etkisinde kaldığından savaştan çekiniyordu. Her şeye rağmen Rusya, Balkan devletlerini kendi kontrolünde küçük devletlere bölmek de istiyordu Ocak 1824 tarihinde, I. Aleksander, Eflâk-Buğdan ile aynı statünün verileceği bir Yunanistan Devleti’nin kurulmasını öneren bir planı Avrupa devletlerine gönderdi. Fakat bu fikir, Avrupalıların çok fazla ilgisini çekmedi. Özellikle İngiltere, planı Rus nüfuzunun Balkanların diğer bölgelerine yayılması olarak gördü. Buna rağmen, Yunanistan’ın kontrolü Rusya’nın öncelikli amacı değildi. Rusya, Eflâk-Buğdan, Sırbistan ve Kafkasya’daki olaylarla daha çok ilgileniyordu. Ekim 1826 tarihinde, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Akkırman Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmada, Balkan devletleri için en önemli madde, Eflâk-Buğdan ve Sırbistan üzerinde Rusya, koruyuculuk hakkı elde etti⁶⁷⁰.

İngiltere’nin Doğu Akdeniz siyaseti 1827 yılında İngiltere ve Rusya’yı işbirliğine itmiştir. Özellikle Rum isyanları karşısında Osmanlı Devleti’nin yardım istediği Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’nın Doğu Akdeniz’e yerleşmesini göze alamayan İngiltere ve Rusya Sen-Petersburg’da görüşmeler yapmıştır. Görüşmeler sonunda 4 Nisan 1827 tarihinde Sen Petersburg Protokolü imzalandı. Buna göre Yunanistan, Osmanlı Devletine vergiyle bağlı muhtar bir devlet haline gelecek ve bütün Türkler Yunanistan’dan çıkartılacaktı. Bu Protokol, bağımsız bir Yunanistan’ın kurulması yönünde atılan ilk adımdı. Protokol, Avusturya, Prusya ve Fransa’ya da bildirildi. Avusturya ve Prusya Protokolü reddetti. Fransa ise, 1815 yılında kendisine karşı kurulmuş olan Kutsal Birliği parçalamak niyetinde olduğundan Protokole katılmayı düşündüğünü bildirdi. Böylece İngiltere, Rusya ve Fransa arasında, Londra’da, 6 Temmuz 1827 tarihinde Londra Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmada, Osmanlı Devleti, Sen Petersburg Antlaşmasını kabul ettiği takdirde, asillerle Babiâli arasında bir mütareke yapılacağı ve Yunanistan devletinin kurulacağı; kabul etmediği takdirde ise, Protokolü imzalayan üç devletin asilere yardım etmekten başka, Osmanlı hükümetini yola getirmek için onu baskı altında bulunduracakları yazmaktaydı. Osmanlı Devleti, Londra Antlaşması’nın hükümlerini iç işlerine karışma saydığından antlaşmayı kabul etmedi. Bunun üzerine

⁶⁶⁷ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 172.

⁶⁶⁸ Süleyman Kocabaş, *Osmanlı İsyanlarında Yabancı Parmağı*, Kayseri 1992, Vatan Yayınları, s. 23.

⁶⁶⁹ Yücel Özkaya, “1821 Yunan (Eflak-Boğdan) İsyancıları, Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları”, *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara 1986, Atase Yayınları, s. 120.

⁶⁷⁰ B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 248-251.

İngiltere, Rusya ve Fransa, Mora’yı abluka altına alarak Navarin’i kuşattı⁶⁷¹. Bu olay İngiliz, Fransız ve Rus müttefik gemilerinin Osmanlı-Mısır donanmasını yakmasıyla sonuçlandı⁶⁷².

Osmanlı Devleti, Navarin’de yaşanan olaydan sonra tepkisini göstermek için, Rusya’yla yapılan Akkirman Antlaşması’nı iptal etti ve Boğazları Rus gemilerine kapadı. Bunun üzerine Rusya, Osmanlı Devleti’ne savaş açtı. Rusya bir yandan Osmanlı topraklarında ilerlerken, diğer taraftan da, Osmanlı Devleti’ni uluslararası bir ortamda paylaşma planlarını gündeme getirdi. Rus orduları Edirne’de beklerken Rusya’nın Paris Büyükelçisi Kont PozzodiBorgo, “Doğu Sorunu”nun Ruslar tarafından çözümünü içeren bir planı Fransız hükümetine sundu. Buna göre, Rusya Boğazları işgal edecek, Akdeniz ve Karadeniz’de kontrolü sağlayacaktı. İstanbul “serbest bir şehir” olacaktı. Türkiye’nin Avrupa vilayetlerindeki durumu ise, büyük devletlerin katılacağı bir konferansta ele alınacaktı. Fakat bu plan Avusturya, Fransa ve İngiltere tarafından kabul edilmedi⁶⁷³.

Londra Protokol’ü “Modern Yunan” ulusunun kurulmasındaki en önemli antlaşmaydı. Bu Protokolle Rusya, İngiltere ve Fransa Yunanistan’ın sınır ve yönetim şeklini belirledi. Özellikle İngiltere’nin ısrarlarıyla devletin özerk değil, bağımsız olmasına karar verildi. İngilizler, Atina ile İstanbul’un ilişkilerinin tamamen koparılmasını, Yunanistan’ı Rus kontrolünden uzaklaşacak bir yol olarak görüyordu. Ruslar özerk bir yönetim tercih etse de, bu durumu kabul etmek zorunda kaldı. Yine İngilizler, Rus nüfuzu kaygılarından dolayı yeni devletin büyüklüğünü olabildiğince sınırlamaya çalıştı. Bununla beraber bu üç devlet kendilerini garantör ilan etti. Böylece Yunan Devleti, Osmanlı Devleti’ndeki Rum nüfusunun 1/4’ü kadar olan 800.000 kişilik bir nüfusla kuruldu⁶⁷⁴.

1829 Edirne Antlaşması’yla Ruslar, Tuna deltasını ilhak etti ve savaş tazminatını alıncaya kadar Tuna Prensliklerinde kalma kararı aldı⁶⁷⁵. Rusya’nın 1834 Mart ayına kadar devam eden işgali Eflâk ve Buğdan için bir dönüm noktası oldu. Böylece General P. Kiselef’e istediği gibi hareket etme izni veren Çar I. Nikola, savaşın yıkıntılarını onarmak ve kolerayla savaşmakla uğraşan prensliklerin sosyal, idari ve politik hayatına el atma fırsatını buldu⁶⁷⁶.

Avrupa’da yayılan milliyetçi, liberal akımlar, özellikle de 1848 Devrimi fikirleri Eflâk’ta, Buğdan’dan daha hızlı yayılma ortamı buldu. Romen milliyetçi düşünürler, Rus himayesinde bir Romanya devletinin kurulmasının taraftarıydı.

Rusya, Osmanlı Devleti’nde bulunan Ortodoksların haklarını savunmak bahanesiyle 1853 yılında Eflak ve Buğdan’a asker yığınağı yaparak işgal etmiştir. Ayrıca Rus Çarı, Osmanlı Devleti’nin Ortodokslarının haklarını muhafazayı taahhüt ederse geri çekileceklerini ifade ederek savaş ilan etmiştir⁶⁷⁷. Bu savaş, Avrupa’nın dengesini bozacağından başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletlerin tepkisine neden oldu. Bunun üzerine Avrupalı devletler Rus etkisi ve ilerleyişi engellenmeye çalıştı. 1854 yılının şubat ve mart ayları İngiltere, Fransa Avusturya ve Prusya arasında, Rusya’nın Eflâk ve Buğdan’dan çekilmesi ve Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü tanınmasını talep etmesi için görüşmelerle geçti. Fakat ailesinin Rus yanlısı geleneğine sadık davranan Prusya Kralı IV. Frederik William, Rusya’yı tehdit eden diğer Avrupalı devletlere katılmayı reddetti. Bunun üzerine görüşmelerden sonuç alınamadı. Fakat 20 Nisan 1854 tarihinde Prusya ve Avusturya her iki ülkeden birinin saldırıya uğraması halinde iş birliği yapmak ve Rusya’yı Tuna Prensliklerini boşaltmaya zorlamak konusunda bir antlaşma imzaladı. İki devlet, Rus orduları Balkan Dağları’nı geçip İstanbul’u tehdit eder duruma geldiğinde Rusya’ya saldırma konusunda anlaştı. Ancak bu plan imkânsız gibi görünüyordu. Anlaşma, Rusya’nın herhangi bir saldırıda bulunmadığı sürece Avusturya’dan korkmaması gerektiğini gösteriyordu. Bu durumda Rusya, İngiltere ve Fransa’ya karşı daha avantajlı bir konum elde ediyordu⁶⁷⁸.

3 Haziran 1854 tarihinde, Dışişleri Bakanı Kont Ferdinand VonBuol Avusturya’nın uzun süreden beri beklediği, Rusya’nın Tuna Prensliklerinden çekilme talebini sundu. Bu tür bir geri çekilme Rusya’nın konumunu zayıflatmaktan çok güçlendirecekti. Rusya, Avusturya’nın tarafsızlığına ilişkin bir garanti olmadan Eflâk ve

⁶⁷¹ E. Z. Karal, *a.g.e.*, s. 116-118.

⁶⁷² Tayyip Gökbilgin, “Navarin” Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B. Yayınları, s. 134.

⁶⁷³ S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 105.

⁶⁷⁴ B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 253.

⁶⁷⁵ AurelDecei, “Boğdan” md., *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B. Yayınları, s. 703.

⁶⁷⁶ Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, İstanbul 1995, Milliyet Yayınları, s. 293.

⁶⁷⁷ BOA, 61/59, HR. MKT, H. 18-10-1269.

⁶⁷⁸ Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu*, İstanbul 2001, Yapı Kredi Yayınları, s. 150.

Buğdan'ı işgale devam edemezdi. Fakat 14 Haziran'da Osmanlı-Avusturya aralarında bir antlaşma imzaladı ve bu durum Rusya'nın büyük tepkisine neden oldu. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti, barış antlaşması imzalayana kadar Tuna Prenslüklerindeki egemenlik haklarını Avusturya'ya devretti. Antlaşma, Rusya tarafından Avusturya'nın Eflâk ve Buğdan üzerindeki hâkimiyetinin ilk adımı olarak görüldü. Rusya istemeyerek de olsa, Temmuz 1854 tarihinde geri çekilmeye başladı. Bunun üzerine 20 Ağustosta Rus kuvvetlerinin yerini Avusturya kuvvetleri almaya başladı⁶⁷⁹. Bu arada III. Napolyon, Osmanlı topraklarında yaşayan Katoliklerin himayesini üstlenerek, Doğu'da ve Hıristiyanlık dünyasındaki nüfuzunu sağlamlaştırmaya çalışıyordu. Bu nedenle de Ortodoksların himayesini üstlenen Rus Çarı I. Nikola ile araları bozuldu ve bu kötü ilişkiler Kırım Savaşı sırasında güç gösterisine dönüştü⁶⁸⁰.

Kırım Savaşı, 30 Mart 1856 tarihinde Paris Antlaşması'nın imzalanmasıyla sona erdi. Bu antlaşmaya göre, Tuna Prenslükleri, Rus himayesinde olmayacaktı. Osmanlı egemenliğinde ve büyük güçlerin garantisi altında olacaktı⁶⁸¹. 1859 yılında Eflâk ve Buğdan, Romanya adı altında birleşti. Fransa, birleşme taraftarı Romen milliyetçilerinin başında geliyordu. Buna karşın, Osmanlı Devleti ve Avusturya, bağımsız bir Romanya'ya karşı çıktı ve önceki düzenin devamını istedi. Bununla birlikte İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunuyordu. Fransa İmparatoru III. Napolyon ise, bu bölgede Türk, Rus ve Avusturya nüfuzunu kırmak istemekle birlikte Romanya'yı Rusya'nın güneye doğru yayılmasının önünde bir “tampon devlet” şeklinde görüyordu⁶⁸².

Osmanlı Devleti'nin parçalanıp paylaşılması, İstanbul'un bağımsız bir hale getirilmesi, Rumeli'den Osmanlı idaresinin tahliyesi, Bosna ve Rumeli demiryollarının inşası, Tuna Boyu'nda Avusturya'nın kontrolünde ve Bulgaristan'ın da dâhil olduğu bir federasyon teşkili, Boğazların kontrolü ve Tuna Nehri'nde gemi işletmeciliği tesisine dair İngiltere ve Rusya'nın projelerinin yanı sıra bu konularda Avusturya'nın da ideali olan projelerin bulunduğu Avusturya-Macaristan Şansölyesi Andrassy 'nun dört bölümlük eserinde ele alınarak açıkça belirtilmişti⁶⁸³.

Rusya, Doğu Akdeniz'deki nüfuzunu da arttırmak istiyordu. Bu nedenle 1860'lı yıllarda Girit'teki isyanlarla da yakından ilgilendi. Ruslara göre Girit, Rumların eline geçtiği takdirde, İngiliz donanmasından gelecek tehlike de uzaklaşacaktı ve İngiltere, Girit'i bir üs olarak kullanamayacaktı⁶⁸⁴. Rusya'nın Hanya Konsolosunun da desteğiyle Rumlar, 1866 yılında geniş katılımlı bir isyan çıkarttı⁶⁸⁵. Her fırsatta Rumları destekleyen Ruslar ise, bu isyan sırasında da Rumların yanında yer aldı⁶⁸⁶. Rusların Girit isyanlarındaki rolü dünya kamuoyu tarafından da yakından takip edilmekteydi. Girit'teki asileri tahrik eden Rusya'ydı⁶⁸⁷. Böylece Rusya'nın etkinliğini arttırmasına seyirci kalmak istemeyen diğer devletlerin de meseleye dâhil olmasıyla Girit bir “Akdeniz Sorunu” haline geldi.

Rusların Balkan politikasını uygulamada laboratuvar olarak gördükleri asıl coğrafya Bulgaristan'dır. Oysaki Rusya daha 18. Yüzyılın başlarında, Bulgar diye bir Slav milletinin farkına yeni varmıştı. Nitekim bu tarihten itibaren onları her geçen gün dozu artan bir şekilde teşvik etmeye başladı. Çar I. Petro zamanında, Bulgarların isyan etmesi sağlanarak, Osmanlı Devleti zayıflatılmak istendi. Çar I. Petro bu politikasına, 1702 yılında İstanbul'a ilk Rus elçisi olarak gönderdiği P.A. Tolstoy'la başladı. Çar, Tolstoy'dan Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Hıristiyanların politik ve ekonomik durumlarıyla Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri ve ticari faaliyetleri hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlamasını istedi. Tolstoy raporunda, Osmanlı Devleti'nin Ortodoks tebaasının, Türk-Rus savaşlarında, Rusya'ya yardımcı bir unsur olarak kullanabileceğini vurguladı⁶⁸⁸.

Rusların Bulgaristan'a hâkim olarak Ortodokslar üzerinde nüfuz sahibi olma çabaları ve Odessa Limanı sayesinde Balkan milliyetçiliği üzerinde önemli rol oynamaları daha da kolaylaşmıştır. Zira Güney Slavları, Rus

⁶⁷⁹ M. S. Anderson, *a.g.e.*, s. 150.

⁶⁸⁰ Mahmut Muhtar; *Berlin Antlaşması'ndan Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye Münasebetleri*, İstanbul 1999, Ötügen Yayınları, s. 46.

⁶⁸¹ William Sloane, *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, İstanbul 1987, Süreç Yayınları, s. 101.

⁶⁸² S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 133.

⁶⁸³ BOA, 206/30, HR.SYS., M. 00.1857.

⁶⁸⁴ Kerim Sadi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılıma Devri ve Tarihi Maddecilik*, İstanbul 1962, Doğan Yayınları, s. 35, 36.

⁶⁸⁵ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 280.

⁶⁸⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 7, Ankara 1995, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 21.

⁶⁸⁷ Tasvir-i Efkâr, 418/1-2, 23 R 1283

⁶⁸⁸ Süleyman Kocabaş, *Osmanlı İsyânlarında Yabancı Parmağı*, Kayseri 1992, Vatan Yayınları, s. 11.

ilerlemesini kendileri için bir umut olarak görüyordu⁶⁸⁹.

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Bulgar ulusalcılığı önemli bir evreye girdi. “*SemskoeBolgarskoeVioisko*” adı verilen özerk bir Bulgar gönüllü taburu kuruldu. VrazalıSofronius, Rus Genelkurmayına bağlı olan bir Bulgar irtibat komitesi oluşturdu. Ünlü Bulgarlar tarafından imzalanan bir çağrıyla, Rusya’nın bütün Bulgar halkını desteklemesi istendi. Bu çağrı, Bulgarların politik çabalarının ilk örneğini oluşturdu⁶⁹⁰. Ruslar, özellikle 1828-1829 Savaşı’nda Bulgarları yakından tanıma imkânı buldu. Zira savaş sırasında Rus ordusunda yüzbaşılığa yükselen Mamarçef adında bir Bulgar, etrafındaki 500 Bulgar gönüllüyle Rus ordusunun harekâtına katılmış ve bütün Bulgaristan’ı ayaklandırmak için faaliyetlerde bulunmuştu⁶⁹¹. Fakat Napolyon’un Rusya’ya saldırısı Bulgarların planını bozdu ve 1829 Edirne Antlaşması’yla Ruslar geri çekildi. Bundan sonra Bulgarlar büyük gruplar halinde Besarabya ve Ukrayna’ya göçtü⁶⁹². Böylece Besarabya sınırlarında Türk-Rus savaşlarının yanı sıra, bir de Bulgar meselesi ortaya çıktı. Ruslar, Besarabya’daki Bulgarları tahrik etmeye ve böylece Boğazlara inmeye kararlıydı. Bu amaç için Rusların planı “Slavların Birleşmesi”ni gerçekleştirmektir. Bu dönemde Rus şairlerinden Aleksandr Puşkin, önemli Panslavist isimlerden biri olarak ortaya çıktı. Puşkin, Balkanlar’da Slav bir Bulgar milleti olduğunu ve Türklerin elinden bu Slav milletinin kurtarılması gerektiği fikrini öne sürdü. Bunun üzerine Puşkin, ilk faaliyetlerine Besarabya Bulgarları arasında başladı. Ayrıca faaliyetlerine destek olması için Avrupa’da kamuoyu yaratmaya çalıştı. Rusların Bulgarlar üzerindeki planları her geçen gün şekillenmekteydi. Rus Çarı I. Nikola, 1829 yılında Macar papazı olan Venelin’i bir Bulgar tarihi yazması için görevlendirdi. Venelin “Mazide ve Bugünkü Bulgarlar” adlı kitabı yazdı⁶⁹³. Venelin, Bulgarların Slav kökenli olduğunu savunarak, Attila ve Hunların, hatta eski Bulgarların da Volga Slavları olduğunu iddia etti⁶⁹⁴.

19. Yüzyıl ortalarına doğru Rusya’nın milliyetçi komitacılarla işbirliği yapıldığı görülmektedir⁶⁹⁵. Özellikle Abdülaziz’in son yıllarında Rusya’da silahlanan Bulgarlar ve Ulah çeteleri, Tuna Eyaleti’ne geçiyordu. Bu çeteler, zaman zaman Hıristiyan halkı kışkırtarak ayaklandırmaktaydı. Babıâli, bu bölgedeki ayaklanmayı durdurması için Mithat Paşa’yı görevlendirdi. Mithat Paşa, yer yer bu çeteleri yok etti ve liderlerini de ele geçirerek idam etti. Ayrıca çetelerle işbirliği yapan Rus subaylarını da tutuklattı⁶⁹⁶.

Bulgarların milliyetçilik faaliyetlerinde Rusların ve onların resmi ideolojilerinin temsilcileri olan Panslavistlerin çalışmalarının etkileri büyüktür. 19.Yüzyıl başlarından itibaren Rus Panslavistler, Tuna ve Edirne vilayetlerinde eğitim, silahlı hareketler, milletler arası propaganda ve diplomasi gibi yollarla yeni bir “Milli Slav Devleti” kurmak üzere planlı bir şekilde çalışmaya başladı. Bu amaçla Prens VladimirAleksandroviçÇerkasky, Tırnova’ya gönderildi. Burada Çerkasky’nin başkanlığında bir “Bulgar Mülki İdare Teşkilatı” kuruldu. Bu teşkilatın görevlerini, işgal edilecek olan yerler hakkında sayısal ve tarihi bilgiler toplamak, mahalli sivil idareyi kuracak kişileri atamak, yerli halk arasından idarenin kuruluşundan yararlanılacak kişileri seçmek, Bulgar kilise ve okullarının çıkarlarını gözetmek, Bulgar taburlarının kurulmasına yardım etmek ve Tuna’nın gerisinde bulunan Bulgarlar arasında iletişimi sağlamak şeklinde sıralayabiliriz. Ayrıca Mülki İdare Teşkilatı, temelleri sağlam bir Bulgar Devleti kurmak için, özellikle bölgenin nüfus ve emlak yapısıyla da ilgilenmiştir⁶⁹⁷.

Rusya, Slavlılık duygusunu Bulgarların Osmanlı hâkimiyetinden ayrılması için yeterli görüyordu. Ayrıca Balkanlarda muhtariyetlerini kazanmamış Bulgarlardan başka millet de kalmamıştı⁶⁹⁸. 1850’li yıllarda, Bulgarlar arasında Rus tahrikleri çok yoğunlaştı. Rus ajanları öncelikle Bulgarların yoğun bir şekilde buldukları Gabrova’da faaliyetlerini arttırdı. Bunlar halkın arasında dolaşarak kışkırtma amaçlı Rusya Meclisi mühürlü broşürler dağıtıp gizli toplantılar düzenledi. Böylece Hıristiyan halkı doğrudan doğruya isyana çağırdılar. Rus ajanları, dini ve milli duygulara hitap ederek şunları söylemekteydi: “*Sizde din ve milliyet gayreti yok. Nasıl rahat edeceğinizi bilmiyorsunuz. Bu gevşeklik yüzünden Osmanlı boyunduruğundan kurtulamıyorsunuz. Sizin için bu ka-*

⁶⁸⁹HansKohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, İstanbul 1983, İlgı Yayınları, s. 66.

⁶⁹⁰NikolayTodorov, *Bulgaristan Tarihi*, İstanbul 1979, s. 62.

⁶⁹¹Halil İnalçık, *Tazminat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul 1992, Eren Yayınları, s. 27.

⁶⁹²Pars Tuğlacı, *Bulgaristan ve Türk- Bulgar İlişkileri*, İstanbul 1984, Cem Yayınları, s. 59.

⁶⁹³Halil Yaver, *Bulgarların İstila Planları*, İstanbul 1938, s. 7-8.

⁶⁹⁴HansKohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, İstanbul 1983, İlgı Yayınları, s. 73.

⁶⁹⁵Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devleti’nde Bulgar Meselesi*, Ankara 1992, T.T.K. Yayınları, s. 46.

⁶⁹⁶Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1987, T.T.K. Yayınları, s. 108.

⁶⁹⁷Nedim İpek, *„Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri*, Ankara 1999, T.T.K. Yayınları, s. 12.

⁶⁹⁸H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 87.

*dar meşakkat ve bu kadar akça sarf ve zahmetler çekmiş isek de, sizler bunları bilmiyorsunuz. Bizim dediğimiz gibi hareket edin, isyan edin, biz devletlerin müdahalesini temin ederek sizi ezdirmeyeceğiz ve nihayet Sırbistan gibi sizler de muhtar bir idareye sahip olursunuz*⁶⁹⁹.

1853-1856 Türk-Rus Savaşı sonunda Rusya, Güney Baserabya'yı Osmanlı Devleti'ne bıraktı. Karadeniz'de donanma ve tersane bulundurması yasaklanan Rusya'nın adeta nefesi kesildi. Fakat Rusya boş durmayarak Balkan milletlerinin Osmanlı'ya karşı isyanını planlayıp teşvik etti⁷⁰⁰. İsyanlarda, özellikle Bulgar isyanlarında Panslavist konsolosların önemli bir rolü vardı. Bunların içinde Filibe'de NaydenGerov, Rusçuk'ta Maşenin, Varna'da Daskalav ile Belgrad ve Dubrovnik Konsolosları Kartsev ve Yanin önde gelen isimlerdi⁷⁰¹.

1858 yılında, Rus Panslavistler tarafından “Slav Yardımseverler Cemiyeti” kuruldu. Bu Cemiyet, Bulgar gençlerine Rusya'da eğitim için burslar sağladı. Cemiyet'in amacı, Slavları Rusların önderliğinde bir araya getirmektir. Bu bursları alan Bulgar öğrenciler, D.I. Pirasev, N.G. Çernişevski ve Aleksandr Herzen gibi yazarların etkisi altında radikal Rus gençleriyle bağlantı kurarak yurda dönüşlerinde daha da aktif çalışmaya başladı⁷⁰².

Rus Panslavist fikirlerinin, Bulgar gençleri üzerinde yayılması için Rus okullarına, “sistemli ve planlı” bir şekilde burslu Bulgar öğrencileri alındı. Bu gençler, Rus dini ve askeri eğitim kurumlarına yerleştirildi. Panslavist Rusların ve milliyetçi Bulgarların en büyük ideali bir ihtilal gençliği yetiştirmektir⁷⁰³. Panslavistler, doğrudan doğruya okul açmak şeklindeki yardım ve destekleri dışında, Bulgar okullarını yaşatmak ve geliştirmek için araç-gereç yardımı da yapmıştır. Bununla birlikte Bulgar okullarında öğretmen yetiştirmek için Rus okullarına bursla Bulgar öğrenciler seçilmiştir. Bu çalışma da sistemli bir şekilde yürütülmüştür. İgnatiyef, bir Panslavist olan Filibe'nin Viskonsolosu NaydenGerov'a gönderdiği 25 Nisan 1863 tarihli talimatta: “...bütün bu düşünceler, Milli Eğitim Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığını, Rusya'da eğitim görmeleri için Slavlara daha geniş imkân hazırlamak ve aynı zamanda gözetimi kolaylaştırmak ve daha sistemli eğitmek için onları bir arada toplamak hususunda harekete geçirdi. Geçen yıl Odesa'da ve Nikolaev şehrinde onlar için özel yurt açılması kararlaştırıldı” şeklinde belirtmiştir.

Ayrıca Rus Panslavistlerden N. Y. Danilevsky, “Panslavizmin İncili” sayılan “*RussiaandEurope*” adlı kitabında, başkenti İstanbul olmak üzere, Balkanlar'daki bütün Slavları içine alan ve lideri Rusya olan bir “Slav Federasyonu” idealini anlatmıştır⁷⁰⁴. Sırbistan ise, Mihail Obronoviç döneminde, Bulgar ulusalcılar için sığınacak bir bölge olmuştu. Bu dönemin en önemli ulusalcılarından, 1861 yılında “*Tuna Kuğusu*” dergisini çıkaran GeorgiRakovski, Bulgaristan'da büyük bir ayaklanmadan ve büyük güçlerin desteğini almaktan yanaydı. İsteddiği isyan gerçekleştiği takdirde Sırbistan ve Tuna Prenslikleriyle bir federasyon kurmayı istiyordu. Bu amaçla Rakovski, 1862 yılında, Eflâk'a geçti ve bu tarihten sonra Eflâk, Bulgar ulusalcılarının merkezi oldu⁷⁰⁵.

Kırım Savaşından sonra, Bulgar ulusçuluğu sistematik bir hal aldı ve isyan hazırlıkları yoğunlaştı. Rusya ve Eflâk'ta bulunan Bulgarlar, kendi milletlerine yardımda bulunmak için aralarında büyük paralar toplayarak, Bükreş'te bir “iane sandığı” kurdu. Aynı sandığın bir şubesi de Hocabey (Odesa)'de açıldı⁷⁰⁶. Bu şubelerde toplanan paralarla çeteciler ekonomik olarak desteklendi ve çete olayları hızla arttı. Panslavist tahrikten en çok zarar gören devlet, Osmanlı Devleti oldu. Osmanlı Devleti, Sırp, Bulgar, Karadağlılar gibi Slav unsurları barındırıyordu. Rusya'nın Panslavizm politikası, 1864 yılında General Nikola Pavloviçİgnatiyef'in İstanbul Büyükelçiliği'ne atanmasıyla doruk noktasına ulaştı. Zira İgnatiyef'in İstanbul'da bir dediği iki olmuyordu. Osmanlı Devleti, yoğun çete olaylarının ve Rus-Slav kışkırtmalarının önüne geçemeyince bazı tedbirler almak zorunda kaldı. Babîli, genelde bölge üzerine inceleme raporları hazırlamaktan öteye gidemese de, bu dönemde alınana en önemli

⁶⁹⁹ H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 77 vd.

⁷⁰⁰ Muharrem Ergin, “Tarih Işığında Türk-Rus Münasebetleri”, *Sovyet Emperyalizmi Balkanlar ve Türkiye*, İstanbul 1974, Muallimoğlu Yayınları, s. 29.

⁷⁰¹ S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 40.

⁷⁰² B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 368.

⁷⁰³ Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, İstanbul 1996, Kitabevi Yayını, s. 25, 32. “Rusya'nın Rumeli'deki konsolosluklarından aldıkları mürur tezkiresiyle yasal olmayan yollardan Rusya'ya gelip Rus okullarında eğitim gören Bulgar gençlerinin “Panslavizm” düşüncesiyle geri dönmeleri sonucu bu ideal uğrunda entrikaya girmekten geri kalmayacaklarının Hariciye Nezareti'ne arzı...” BOA, 51/45, HR. SFR.1.

⁷⁰⁴ S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 27, 28.

⁷⁰⁵ B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 375.

⁷⁰⁶ H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 116.

tedbir, Tuna Vilayeti'nin kurulması oldu⁷⁰⁷.

Mithat Paşa'nın Tuna Vilayeti Valiliği'ne getirildi. Bu duruma sadece Bulgaristan üzerinde çıkarı olan devletler değil, Babiâli'nin tutucu çevreleri karşı çıkmıştır. Babiâli'nin tutucu çevreleri, Paşa'nın Tuna'daki yönetimini “serbesti ve muhtariyet hevesi” olarak nitelemekteydi. Tuna Vilayeti'ndeki kalkınma ve huzur, her şeyden önce Balkan politikalarının dışına çıkacağından Rusya'yla Avusturya-Macaristan tarafından da önlenmeye çalışıldı. Özellikle bu iki devletin büyükelçileri, Babiâli'ye yoğun baskı yaptı. Böylece Babiâli, Mithat Paşa'yı İstanbul'a çağırdı ve Şura-yı devlet Reisliği'ne tayin etti⁷⁰⁸. Oysaki Mithat Paşa, dışarıdan yapılan müdahalelere dikkat çektikten sonra Bulgar gençlerini eğitimi ile ilgili: “*öğrenim bahanesiyle Rusya'nın Nikolayef, Odesa ve Kişnef gibi şehirlerinde belli amaçlar doğrultusunda eğitilmektedirler. Bulgaristan'a döndükten sonra da, ülkenin asayişini bozmaya çalışmaktadırlar. Devletin bu problemlerle ilgilenmesi ve dışarıdan yapılan kışkırtmaları engellemesi gerekir*” diyerek durumun önemini vurgulamıştır.

Ruslar ve Bulgarlar dışarıda bulunan komitelerin faaliyetleriyle başarılı olunamayacağı anladığından, 1868 yılında komitacılık faaliyetlerine son verdi⁷⁰⁹. Balkan milletlerinin, özellikle Bulgarların isyanlarından istediği sonuçları alamayan Rusya, Avrupa basınında Osmanlı ile ilgili meseleleri gündeme getirme çabası içine girmiştir⁷¹⁰. Rusya'nın amacı, olayları çarpıtarak Avrupa gündemine getirmek ve kamuoyu oluşturmaktır. Fakat Rusya'nın gerçek niyetinin Avrupa'da herkes tarafından bilindiği ve asilere yardım ettiği *International Gazetesi*'nin haberlerinde gündeme taşındı⁷¹¹. Buna rağmen, Rusya gazetelerinde Osmanlı aleyhtarı haberler arttı ve yoğun bir propaganda dönemi başladı⁷¹². Bulgaristan'da Rusya'nın da desteğiyle büyük bir isyan çıkarılmak isteniyordu. O güne kadar gerçekleştirilen bütün isyan girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu nedenle Rusya, isyanın çok dikkatli hazırlanmasını ve Babiâli'nin açıklarının kollanmasını istiyordu. Panslavistler, Balkanlarda genel bir ayaklanma çıkarmak istediğinden her türlü yardımı bu amaç uğruna kullanıyordu. Bulgaristan'daki çocuklara dağıtılmak iddiasıyla topladıkları paraları bile isyan hazırlıkları için kullanıldı. Bu konuda Rusya'nın Sofya Konsolosu GorbodinBahmetyef'e önemli görevler düşmekteydi. Ayrıca Rus zenginleri içinde Bulgar komitelerinin masraflarını karşılayanlar oldu. Büyük isyan için Balkanlarda etkili Panslavist isimler olan İstanbul Büyükelçisi İgnatiyef, Filibe Konsolosu NaydenGerov ve Rusçuk Konsolosu Maşnin önemli görevler üstlendi⁷¹³. Rus diplomatlar, Balkanlar'da radikallerin liderliğindeki devrimci faaliyetlere ve kendilerinin kontrol edemeyeceği her hangi bir harekete karşı çıkmıştır⁷¹⁴.

Rusya'nın Balkan siyasetinde, 1856 yılından 1870'li yıllara kadar Paris Kongresinin kararları etkili olmuştur. Rusya'nın hareket kabiliyeti Avrupalı devletler tarafından kısıtlanmıştır. Fakat 1870-71 Almanya-Fransa Savaşı ile Rusya Karadeniz meselesini tekrar gündeme getirmek için bir fırsat yakaladı. Fransa ve Prusya birbirleriyle uğraşırken İngiltere tecrit olmuştu. Bu durumdan yararlanan Rusya, bundan sonra Paris Kongresinin kararlarına tabi olmayacağını bildiren bir nota verdi ve Karadeniz'de Rus hâkimiyeti başladı⁷¹⁵.

Rusya, 1856 yılından sonra 1870'li yıllara kadar Balkanlarda koruyucu bir siyaset izlerken 1870'den 1878 Berlin Kongresi'ne kadar olan dönemde Panslavizmin Rusya'nın Balkan politikasına çok yönlü etki yaptığı görünmektedir⁷¹⁶. 1870'lerde Rus iç siyasetinde yapılmak istenilen reformlardan istenilen sonuçlar alınamamış, dış siyasette her ne kadar Üç İmparator İttifakı'na dâhil olursa da birleşik bir Almanya ortaya çıkmış ve bu sayede Almanya'nın gücü artmıştı. Bu arada Rus toplumunun büyük bir kesiminde Panslavizm fikirleri ilgi uyandırmıştı. Panslav program, millî zayıflık döneminde Rus ve Slavların büyüklüğünü anlatan bir program sunduğundan Rusya'daki nüfuzlu insanlar tarafından ilgi görmüştür. Aslında bu ilgi, Balkanlar'daki krizlerden faydalanan

⁷⁰⁷ İlberOrtaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara 2000, T.T.K. Yayınları, s. 55.

⁷⁰⁸ İ. Ortaylı, a.g.e., s. 60 vd.

⁷⁰⁹ M. Aydın, a.g.e., s. 69.

⁷¹⁰ Tasvir-i Efkâr, 712/1, 3 M 1286

⁷¹¹ Tasvir-i Efkâr, 688/2, 5 L 1285

⁷¹² Tasvir-i Efkâr, 469/3, 18 ZA 1283

⁷¹³ M. Aydın, a.g.e., s. 81, 82.

⁷¹⁴ B. Jelavich, a.g.e., s. 376.

⁷¹⁵ Paul Hourie, *Türkiye Nasıl Paylaşıldı?*, İstanbul 2016, Dün Bugün Yarın Yayınları, s. 49.

⁷¹⁶ Fikret Adanır, “Balkan Ulusal Kurtuluş Hareketleri ve Osmanlı-Rus İlişkileri”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, Ankara 1992, T.T.K. Yayınları, s. 170.

Panslavistlere dış politikada etkin rol imkânı sağladı⁷¹⁷.

Panslavizm, Türklerin Hıristiyan uyruklarının Rus İmparatorluğu'nun etki alanına çekilerek Rus İmparatorluğu'nun gücünün genişletmesinin bir simgesi olmuştu⁷¹⁸. Yine bu yıllarda Güney Slavlarının milli bağımsızlık mücadelesi doruk noktasına ulaşmış ve Rusya'nın desteğine güvenen Balkan devletleri mücadelelerine hız vermiştir. Balkanlarda Hıristiyan Slav davasına bağlılık duyan Rus kamuoyu ve bürokrasisi dış siyaset üzerinde oldukça güçlüydü. İgnatıyef, Rus Elçiliğini Panslavizmin propaganda ve casusluk merkezi haline getirmişti. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını bir kader olarak gördüğünden mirasa Rusya'nın el koyması hazırlıklarını da yapıyordu⁷¹⁹.

Rusya, Balkan milletlerini Slav Birliği prensibiyle Çar'ın bayrağı altında toplanma ve Ortodoksluk adına Osmanlı Devleti'ne karşı isyana çağırılmış, bunun üzerine 1875 yılında Bosna-Hersek'te Slav kökenli milletler büyük bir isyan başlatmıştır. Karadağ, Bulgaristan ve Sırbistan'daki isyan karşısında Osmanlı Devleti, asilerin ve Avrupalı devletlerin isteklerini reddetmeyerek isyanı sonlandırmaya çalıştı. Buna karşın Avrupa kamuoyunda Osmanlı'ya karşı siyasi bir sebep bulamayan Rusya, Balkanlarda isyanların genel bir hal alması için çalışmalara başladı⁷²⁰.

Rusya uzun yıllar eğitim, kültür, basın ve propaganda aracılığıyla büyük isyan gününü beklemiş ve bütün Bulgarları ayaklandırmayı hedeflemişti. O güne kadar bütün ayaklanmaların başarısızlığı Rusları daha dikkatli ve planlı davranmaya itmişti. Bu nedenle Ruslar uzun bir hazırlık döneminden geçti. Yine Rus Panslavistler, isyan için büyük yatırımlar yaptı. Panslavistler, bütün Bulgaristan'ı kapsayacak bu isyan için gerekli hazırlıklar çerçevesinde önce, Müslümanları silahsızlandırdı. Buna karşın, Bulgarları da hızla silahlandırdı. Önce gönüllü Bulgar taburları kuruldu, arkasından Bulgar çeteleri, daha sonra da Bulgar halkına silah dağıtıldı. Ayrıca Eflâk'ta bulunan Bulgar göçmenlerden çeteler kuruldu. Rus General Gurko, Balkanların güneyindeki Bulgarlara 60.000 tüfek dağıttı⁷²¹. Yine bu dönemde Avrupa kamuoyunun dikkatini çekmek için “1876 Selanik Olayı” adıyla bilinen ve Osmanlı Devleti'ni Avrupa'da yalnız bırakmak için İgnatıyef tarafından düzenlenen bir sorun yaratıldı⁷²². Bu olay, Avrupa kamuoyuna yansıtıldıktan sonra büyük tepkilere neden oldu. Nitekim İgnatıyef, en baştan beri Osmanlı Devleti'ni dünya kamuoyunda yalnızlaştırma politikası izlemişti. Panslavistler, Bulgar ayaklanmasını tam bir başarıya ulaştırmak ve dünya kamuoyunun dikkatini çekmek istiyordu. Bu nedenle Odesa'da yayınlanan Rus gazeteleri Bulgarların Türkler tarafından katliama uğradıklarını yazdı⁷²³. İgnatıyef'in amacı dünya kamuoyunun, özellikle uluslararası alanda Rusya'ya destek vermeyen İngiliz kamuoyunun dikkatini çekmekti. Bu nedenle ayaklanma sırasında çıkan olayları fırsat olarak değerlendirdi. İgnatıyef, olayları abartarak ve çarpıtarak dünya kamuoyuna duyurdu. Bunun en dikkat çekici örneklerden biri de, Dospat Dağı eteklerinde olan Batak köyü olaylarıydı. Batak köyü, 1876 Ayaklanmasına katılan yerler içerisinde en çok ses getiren yerlendendi. Buradaki ayaklanmanın bastırılması ve verilen kayıplar daha sonra Rusya tarafından abartılarak politik bir malzeme olarak kullanıldı⁷²⁴. Bununla birlikte bir Rus yazar olan Dostoyevski 1876 tarihli yazısında, Avrupa'yı çıkarlarını uğurluğun üstünde tuttuğu yönünde suçlayarak Bulgarların derilerinin yüzüldüğünü ve Avrupa'nın bu duruma sessiz kaldığını⁷²⁵ iddia ederek kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Panslavist İgnatıyef, Maşnin ve Nayden Gerov'un önderliğinde planlanan ve özel eğitilmiş komitacılar tarafından çıkarılan bu ayaklanma, başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen, Avrupa kamuoyunda büyük etki yarattı. Ayaklanmanın sonuçları Avrupa'da propaganda malzemesi olarak kullanılmış ve İngiliz kamuoyunu Osmanlı aleyhinde etkilemişti. Böylece 1876 Panslavist ayaklanması, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik siyasetinin değişmesine de neden oldu. Aslında bu durum tamamen İgnatıyef'in bir projesiydi ve Avrupa da bunun farkındaydı. Nouvelle gazetesinin haberine göre, Gene-

⁷¹⁷ B. Jelavich, a.g.e., s. 383 vd.

⁷¹⁸ P.P. Moiseyev, “1877-1878 Yıllarındaki Rus-Türk Savaşı Döneminde Osmanlı İmparatorluğu”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, Ankara 1992, T.T.K. Yayınları, s. 166 vd.

⁷¹⁹ Sevilya Aslanova, *20. Yüzyıl Başında Rusya'nın Osmanlı Politikaları*, Antalya 2011, İlkin Ozan Yayınları, s. 15.

⁷²⁰ Mustafa Kamil Paşa, *Şark Meselesi*, İstanbul 2016, Özgü Yayınları, s. 164.

⁷²¹ T. Uzer, a.g.e., s. 112.

⁷²² S. Kocabaş, a.g.e., s. 35.

⁷²³ M. Aydın, a.g.e., s. 110.

⁷²⁴ M. Aydın, a.g.e., s. 102.

⁷²⁵ Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, İstanbul 2003, İletişim Yayınları, s. 206.

ral İgnatıyef, Türkiye'nin parçalanması konusunda bir proje hazırlayarak Çar'a sunmuştu⁷²⁶. Bu haberi doğrulayan Alman gazetelerine göre ise, Rusya'nın Şark politikası yani General İgnatıyef'in projesi, Rumeli eyaletlerinin Rusya'nın himayesi altında bir konfederasyon kurulmasını planlamaktaydı⁷²⁷. Bu sırada Rusya Başbakanı Gorçakof, Berlin'e giderek, Osmanlı Devleti üzerinde baskı yapılması konusunda Almanya Başbakanı Bismarck'ı ikna etti. Görüşmelere Avusturya da katıldı. Görüşmeleri Prens Bismarck yönetti. Bismarck, Almanya'nın Doğu Sorunu'nda belirli bir tercihinin bulunmadığını, Avusturya ve Rusya arasında bir bağ olmak istediğini belirterek Gorçakof'a yanaştığını göstermiştir⁷²⁸.

Hıristiyan-Müslüman düşmanlığını Avrupa kamuoyuna taşıyan Ruslar, Almanya ve Avusturya'nın da desteğini alarak Osmanlı Devleti'ne bir Memorandum verilmesini kararlaştırdı. Fakat Rusya Başbakanı Gorçakof tarafından hazırlanan Berlin Memorandumu İngiltere tarafından kabul edilmeyince Osmanlı Devleti'ne sunulmadan geri çekilmek zorunda kaldı⁷²⁹.

1876 yılında başarısız Bulgar isyanı üzerine Rusya, kendi yönetiminde zayıf bir Bulgar Devleti kurma hayalini ertelemek zorunda kaldı. Ayrıca Babıâli'nin İstanbul Konferansı ve Londra Protokolü kararlarını reddetmesi, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi için büyük bir neden oluşturdu. Aslında Rus resmi politikasının Panslavist olmasından daha çok bürokrasi içinde Panslavist devlet adamları bulunmaktaydı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı kararı kolay alınmamıştır. Çar, savaşa girmemek için direnmiştir. Panslavistlerin önde gelen isimlerinden Aksakov ve onun gibi düşünen pek çok burjuvazi ve aydın, 1876 Osmanlı-Sırp savaşı sırasında Panslavizm en yüksek noktaya ulaştığında, kontrol ettikleri gazeteler vasıtasıyla güçlü bir kamuoyu yaratmıştır⁷³⁰. Ayrıca savaş konusunda Çar'a yakın iki isim olan İgnatıyef ve Gorçakov arasında da çekişme yaşanmıştır. Bu baskı Çar'a savaş kararı aldırtmıştır.

1877 yılına kadar bağımsız bir devlet gibi idare edilen Tuna Prenslikleri, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında tam bağımsızlığa giden yeni bir dönemece girdi. Romenler bu savaş sırasında Rusya'ya yardım amaçlı bir antlaşma imzaladı. Bunun üzerine Rus orduları Romanya üzerinden Tuna'yı geçerek savaşı kazandı⁷³¹. Rusya, Romanya'nın savaştaki en büyük kazanımının kendilerine tam bağımsızlığın verilmesi ve Güney Besarabya'nın kaybedilmesine karşılık Kuzey Dobruca'nın alınması olduğunda ısrar etti. Buna durum, 1878 yılında Rus-Romen ilişkileri kopma noktasına getirdi⁷³².

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması Rus vesayetinin kurulmasında etkili olsa da, özellikle Rusya himayesindeki Büyük Bulgaristan hiçbir Avrupalı devlet tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu devletin bir Rus uydusu olacağından endişe ediliyordu⁷³³. Ayrıca Girit de İngiltere ve Rusya arasında sorun olmuştur. Ayastefanos Antlaşması'nın 15. Maddesi İngiltere'yi harekete geçirmiştir. Zira Osmanlı Devleti Girit'teki özerklik statüsünü genişletecek ve bu konuda aldığı önlemleri uygulamadan önce, Rusya'ya danışacaktı. Böylece Rusya dolaylı da olsa Girit üzerinde bir kontrol sağlayacaktı. Bu durumdan rahatsız olan İngiltere, Ayastefanos Antlaşması'nın yerine imzalanan 1878 Berlin Antlaşması'yla bu maddeyi kaldırtmıştır⁷³⁴. Yine Berlin Antlaşmasıyla birlikte Balkanlarda Sırbistan, Romanya, Karadağ bağımsızlıklarına kavuşmuşlar, Bulgaristan muhtar bir prenslik haline gelmiştir⁷³⁵. Böylece Rusya, Osmanlı Devleti'nin başkentine kadar uzanmıştır. Bu savaş sırasında aşırı Slav milliyetçiliği yapılmış, Balkanlarda Panslavizm en üst seviyeye ulaşmıştır⁷³⁶.

⁷²⁶ BOA, 183/1, HR. SYS.

⁷²⁷ BOA, 183/2, HR. SYS.

⁷²⁸ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 501.

⁷²⁹ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 112.

⁷³⁰ Fikret Adanır, *Balkan Ulusal Kurtuluş Hareketleri ve Osmanlı-Rus İlişkileri*, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, Ankara 1992, T.T.K. Yayınları, s. 172.

⁷³¹ S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 134.

⁷³² Kemal Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İstanbul 2004, İmge Kitabevi Yayınları, s. 365.

⁷³³ B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 388.

⁷³⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 8, Ankara 2000, T.T.K. Yayınları, s. 119.

⁷³⁵ Bilal Şimşir, "1878-1919 Yıllarında Türk-Rus İlişkileri", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, Ankara 1992, T.T.K. Yayınları, s. 147.

⁷³⁶ B. Şimşir, *a.g.m.*, s. 148.

Sonuç

18. Yüzyıl son çeyreğinden itibaren Balkanlardaki Ortodoks ve Slav milletleri üzerinde koruyuculuk hakkı elde eden Rusya'nın Balkan Politikası, bütün Balkan Yarımadası'nı etkilemiştir. Rusya'nın bu politikası, Balkanlardaki statükonun korunmasını imkânsız hale getirmiş ve Avrupalı devletlerin de nüfuz mücadelesine dâhil olmasına neden olmuştur. Rusya'nın Şark Siyaseti bağlamında Avrupalı devletler çeşitli ittifaklar yapmıştır. Rusya'nın uydusu büyük devletlerin yerine, Avrupalı devletlerin kontrolünde ulus devletlerin kurulması sağlanarak, özellikle Panslavistlerin “Büyük Slav Devleti” kurma planlarının önüne geçilmek istenmiştir.

Balkanlarda izlenen Rus siyaseti, Kırım Savaşı'ndan sonra Panslavistlerin, aydınların ve Rus burjuvazisinin plan ve projesi dâhilinde yürütülmüş, Balkanlar, özellikle Bulgaristan Panslavist programın uygulama alanı olmuştur. 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Panslavizm doruk noktasına ulaşsa da bu antlaşma, Rus dış siyaseti için büyük bir yenilgi olmuştur. Balkanlarda istikrar sağlanamamış, bu tarihten sonra Balkan devletleri Rusya'nın yardımı olmadan kendi kaderlerini kendileri belirlemeye çalışmışlardır.

Kaynaklar

Osmanlıca kaynaklar:

- BOA, 148/6244 HAT
BOA, 183/1, HR. SYS.
BOA, 183/2, HR. SYS.
BOA, 61/59, HR. MKT.
BOA, 79/48, HR. MKT.
BOA, 51/45, HR. SFR.1.
BOA, 206/30, HR.SYS.
Tasvir-i Efkâr, 418/1-2, 23 R 1283.
Tasvir-i Efkâr, 469/3, 18 ZA 1283.
Tasvir-i Efkâr, 688/2, 5 L 1285.
Tasvir-i Efkâr, 712/1, 3 M 1286.

İnceleme Eserler:

- ADANIR, Fikret, *Balkan Ulusal Kurtuluş Hareketleri ve Osmanlı-Rus İlişkileri*”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, Ankara 1992, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ANDERSON, Matthew Smith, *Doğu Sorunu*, İstanbul 2001, Yapı Kredi Yayınları..
- ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara 1999, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ASLANOVA, Sevilya, *20. Yüzyıl Başında Rusya'nın Osmanlı Politikaları*, Antalya 2011, İlkim Ozan Yayınları.
- AYDIN, Mahir, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, İstanbul 1996, Kitabevi Yayını.
- BİNARK, İsmet, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Mevcut Name-i Hümayun Defterlerine Göre Osmanlı-Rus Münasebetleri”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, Ankara 1999, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BÖREKÇİ, Mehmet Çetin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, İstanbul 2001, Kutup Yıldızı Yayınları.
- CASTELLAN Georges, *Balkanların Tarihi*, İstanbul 1995, Milliyet Yayınları.
- CLOGG Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, İstanbul 1997, İletişim Yayınları.
- DECEİ Aurel, “Boğdan” md., *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ERGİN, Muharrem, “Tarih Işığında Türk-Rus Münasebetleri”, *Sovyet Emperyalizmi Balkanlar ve Türkiye*, İstanbul 1974, Muallimoğlu Yayınları.
- GÖKBİLGİN, Tayyip, “Navarin” Maddesi, , *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- HOURİE, Paul, *Türkiye Nasıl Paylaşıldı?*, İstanbul 2016, Dün Bugün Yarın Yayınları.
- İNALCIK, Halil, *Tazminat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul 1992, Eren Yayınları.
- İPEK, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1999, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- JELAVİCH, Barbara, *Balkan Tarihi 18. Ve 19. Yüzyıllar*, İstanbul 2006, Küre Yayınları.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. 7, Ankara 1995, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, Ankara 1994, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. 8, Ankara 2000, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KARPAT, Kemal, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İstanbul 2004, İmge Kitabevi Yayınları.
- KOCABAŞ, Süleyman, *Osmanlı İsyenlerinde Yabancı Parmağı*, Kayseri 1992, Vatan Yayınları.
- KOCABAŞ, Süleyman, *Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama Planları*, İstanbul 1999.
- KOHN, Hans, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, İstanbul 1983, İlgı Yayınları.
- KÖSE, Osman, “Balkanlarda Rus Konsolosluklarının Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *TurkishStudies*, Sayı 2, 2006.
- La Gorce, *Çağlar Boyu Yunanlılar*, İstanbul 1986, Belge Yayınları.
- Mahmut Muhtar; *Berlin Antlaşması'ndan Harb-ı Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye Münasebetleri*, İstanbul 1999, Ötüken Yayınları.
- Maria Todorova, , *Balkanları Tahayyül Etmek*, İstanbul 2003, İletişim Yayınları.
- MOISEYEV, P.P., “1877-1878 Yıllarındaki Rus-Türk Savaşı Döneminde Osmanlı İmparatorluğu”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, Ankara 1992, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mustafa Kamil Paşa, *Şark Meselesi*, İstanbul 2016, Özgü Yayınları.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat*, C. 3-4, Ankara 1987, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ORTAYLI, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara 2000, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZKAYA, Yücel, “1821 Yunan (Eflak-Boğdan) İsyenleri, Avrupalıların İsyen Karşısındaki Tutumları”, *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara 1986, Atase Yayınları.
- SADİ, Kerim, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Tarihi Maddecilik*, İstanbul 1962, Doğan Yayınları.
- SLONE, William, *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, İstanbul 1987, Süreç Yayınları.
- ŞAHİN, Süreyya, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul 1996, Ötüken Yayınları.
- ŞENTÜRK, Hüdai, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi*, Ankara 1992, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ŞİMŞİR, Bilal, “1878-1919 Yıllarında Türk-Rus İlişkileri”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, Ankara 1992, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TODOROV, Nikolay, *Bulgaristan Tarihi*, İstanbul 1979.
- TUĞLACI, Pars, *Bulgaristan ve Türk- Bulgar İlişkileri*, İstanbul 1984, Cem Yayınları.
- UZER, Tahsin, *Makedonya Eşkiryalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1987, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YAVER, Halil, *Bulgarların İstila Planları*, İstanbul 1938.

SURİYE KRİZİ BAĞLAMINDA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ

Serdar KESGİN*

Özet

Türk-Rus ilişkileri çoğunlukla savaşlarla geçmiş olsa da kritik dönemlerde ittifakların yapılmasına da müsait bir ortamda seyretmiştir. Suriye krizi ile ilişkilerde hem gerilme hem de ittifakın birlikte yaşandığı bir dönem içerisindedir. Rusya'nın Suriye'de Türkiye'nin desteklediği Türkmen grupları vurmaya başlaması ile gerilen ilişkiler, uçak krizi ile hat safhaya ulaşmıştı. Bu dönemde Türkiye'deki darbe girişimi sonrası süreçte ilişkilerin yeniden inşa edilmeye çalışıldığı görülmekteydi ki ilişkileri yeniden bozma potansiyeli taşıyan büyükelçi suikasti ile yeni bir girişimin daha yapılmıştı. Ancak iki ülkenin de soğukkanlı ve tutarlı yaklaşımları ile krizlere sebep olan girişimler ters teperek ikili ilişkilerin daha da ilerlemesinin önünü açabilecek bir ortam yakalandığını söylemek mümkün. Bugün gelinen noktada askeri, ekonomik ve siyasi ilişkilerin sıkılaştığı, Astana süreci sonucunda Türkiye'nin El Bab ve İdlib operasyonlarını gerçekleştirebildiği ve Rusya'nın bölgedeki nüfuzunun artırmış olduğu görülmekte. Bölge ülkeleri ve Türkiye, Suriye krizi vasıtası ile artık kendi güvenlik ihtiyaçlarını, kendileri birebir temaslarla sağlamak zorunda olduklarının farkına vardılar ve bu yönde de politika geliştirme gayreti içerisinde olduklarıdır.

Türk-Rus İlişkilerinin Gelişimi ve Suriye'nin Rusya İçin Önemi

Tarihsel süreçte Türk-Rus ilişkileri inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir, çoğunlukla birbiriyle savaşan iki ulus kimi zaman da ortak düşmana karşı ittifaklar kurmuştur. Moskova yakınlarında küçük bir knezlik olarak tarih sahnesine çıkan Rusya, Altın Orda Devleti'nin yıkılması ve Moskova Prensiği'nin güçlenmesi ile bölgenin hakim unsuru olmaya başladı. Ardından da Kazan Hanlığı'nı ortadan kaldırarak geniş topraklara hükmetmeye başlayan Rus Çarlarının sonraki hedefinin sıcak denizlere inmek olduğu belirtilir ki Osmanlı ile Rusların münasebetleri de bu minvalde gelişmiştir.⁷³⁷ Ruslar, Osmanlı ile savaşlarda Karadeniz'in kuzeyine inmişler ve ilerleyen yüzyıllarda Kafkaslar'a da hakim olmuşlardır. I. Dünya Savaşı sırasında Rusya'da gerçekleşen Bolşevik Devrimi dünya tarihini değiştirmiş ve Soğuk Savaş'ın habercisi olmuştu. II. Dünya Savaşı ile Avrupa'ya sosyalizmi yaymaya başlayan SSCB, iki kutuplu dünyanın süper gücü ve Rus'lar da bu süper gücün kurucu unsuru olmuşlardı.

Soğuk Savaş esnasında Sovyetlerin, Türkiye ve Ortadoğu'ya ilgilerinin arttığı görülmektedir. Özellikle Batı ile sorun yaşayan liderler Sovyet kartını kullanmışlardır. Türkiye, Soğuk Savaş esnasında Batı bloğu içerisinde ve NATO ittifakına dahil olsa da 1964 Kıbrıs Krizinde olduğu gibi, Rus kartını oynamaktan da çekinmemiştir. Soğuk Savaş boyunca Türk-Rus ilişkileri genel olarak diplomatik boyutta seyretmekteydi. Rusların Boğazlardan ve Doğu Anadolu'dan toprak isteme haberleri dışında ilişkileri geren önemli bir konunun olmadığını söylemek mümkün. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya bölgesine olan ilgisi ve Kafkasya'daki savaş ilişkilerin bir süre daha soğuk kalmasını sağladı. Rusya'nın Sovyetler Birliği dönemi gibi bir yayılmacı politika izlememesi ve kendini liberal dünyanın bir parçası olarak görmek istemesi iki ülke ilişkilerinin gelişmesini sağladı. Suriye savaşı patlak vermeden önce iki ülke ilişkileri birbirlerini stratejik ortak olarak ilan edebilecek kadar ilerledi. Özellikle son yıllarda yükselen bir grafik izleyen ticaret hacmi her iki ülkenin de arzu ettiği bir durumdu. Suriye krizi ile ilişkilerin soğuk bir zeminde seyretmeye başladığı görülmektedir.

Her ne kadar sosyalist bir yönetim izlememiş olsalar da Sovyet yardımlarını kabul eden Suriye ve Mısır gibi ülkeler Sovyetlerin topraklarında askeri üs açmalarına izin vermişlerdir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Sovyet mirasının çoğunluğunu üstlenen Rusya Federasyonu, Suriye'deki deniz üssünü de devralmıştır. Bugün Rusya'nın eski Sovyet toprakları dışındaki tek askeri varlığı ve üsleri Suriye'de bulunmaktadır. Suriye bu noktada Rusya için hayati öneme sahiptir zira Rusya'nın Suriye'deki varlığı Ortadoğu'daki varlığı ile özdeşdir. Bu çerçeveden bakıldığında Suriye savaşı Arap Baharı esnasında ortaya çıkan diğer savaşlardan farklı bir mahiyet taşımaktadır.

Suriye, petrol zengini bir ülke olmasa da stratejik açıdan önemli bir yerdedir zira Suriye'den geçebilecek olan petrol ve doğalgaz boru hatları Suriye Limanları aracılığıyla dünya pazarlarına ulaştırılabilir. Ayrıca Rusya gibi Doğu Akdeniz'de varlık göstermek isteyen ülkeler açısından Suriye limanları kullanışlı olacaktır. Doğu Akdeniz doğalgaz rezervlerinin çıkarılması ve ihracı konuları da eklendiğinde bölgenin önemi daha da anlaşılabilir. Rus-

* Giresun Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, sdrksn@hotmail.com

⁷³⁷ Hakan Aksay, Merhaba Rusya: Dünden Bugüne Kuzey Komşumuz, RUTAM Yayınları, Moskova, 2005, s.8-9

ya'nın Suriye, İran, Mısır gibi ülkelerde önemli bir askeri pazar payına sahip olduğunu da unutmamak gerekir. Bugüne kadar ABD ile Rusya hiçbir zaman askeri olarak bir biriyle savaşmamıştır, en yakın temas Küba Krizi esnasında yaşandı. Suriye'de çatışmalar ortaya çıktığında ABD ve AB ülkelerinin Suriye'ye asker çıkarmayacakları kesindi hatta Rusya ile mutabakata varmadan hava operasyonu bile yapamadılar. Rusya, Suriye savaşında askeri anlamda bu güne kadar kazanan tek ülkedir, Tartus'daki limanına Lazkiye'deki hava üssünü de eklemiştir. Rusya'nın Suriye'den ve Esad yönetimi veya muadili bir yönetimden de vazgeçmeyeceği çok açık. Hatta Esad yönetiminin bu güne kadar ayakta kalabilmesinin en önemli ve beklide tek nedeni Rusya'nın vermiş olduğu tam destektir denilebilir ki Esad ülkeyi terke hazırlandığında kuvvetle muhtemel onu ikna eden Rusya olmuştur. Suriye, Rusya için son kale ve aynı zamanda yeni Ortadoğu stratejisi için bir başlangıç noktasıdır. Suriye'deki başarı yada başarısızlık Rusya'nın Ortadoğu'daki geleceğini de belirleyecektir.

Uçak Krizi ve Krizin Yönetimi

Suriye'de iç savaşın başlamasından itibaren Türk-Rus ilişkilerinin serin bir havada geçtiği söylenebilir. Rusya, Esad yönetimine siyasi ve askeri yardımlarda bulunurken, Türkiye, muhalif bazı grupları desteklemiştir. Savaş tüm hızıyla devam ederken Rus savaş uçaklarının Türkiye'nin desteklediği Suriye'nin kuzey batısında Esad yönetimine karşı mücadele eden Türkmen grupları bombalaması ilişkileri daha da germiştir. Savaşın şiddetini artırarak devam ediyor olması ve tarafların kısa sürede bir sonuca varmayacak olmalarının ortaya çıkması Türk-Rus ilişkilerini yeterince germiş iken, Türkiye'nin Suriye sınırında 24 Kasım 2015 tarihinde Rus savaş uçağının Türk Hava sahasını ihlal etmesi sonucu Türk jetleri tarafından düşürülmesi, Türkiye ve Rusya arasında büyük bir krizin çıkmasına neden olmuştur. Türkiye, Rus uçaklarının defalarca Türk hava sahasını ihlal ettiğini, uyarılara rağmen ihlalin devam ettiği ve sonuçta uçağın vurularak düşürüldüğünü açıklayarak haklılığını ortaya koymaya çalışırken Rusya, uçakların hava sahasını ihlal etmediğini savunmaktaydı.

Krizin ilk şoku atlatıldıktan sonra ülkelerin karşılıklı demeçleri ve ardından yaptırımlar gelmiştir. Krizin boyutları düşünüldüğünde, iki ülkenin de abartı sayılamayacak krizi tırmandırma argümanları kullandıkları görülmektedir. Krizin kontrolsüz bir şekilde tırmandırılmasına yönelik Batı kaynaklı yayınların girişimlerinin fazla etkili olduğu söylenemez. İki ülke için de, uçağın düşürülmesi ile başlayan ve Türkiye'nin Suriye topraklarına askeri müdahalesi ile devam eden süreci genel itibarıyla iyi yönetmiş oldukları söylenebilir. Süreç, kriz yönetimi esasları bağlamında ele alınacak olursa kriz sonucunda her iki ülke de askeri çatışma boyutuna gelmeden krizden çıkmıştır.

Kriz esnasında karar alma mekanizmasında birden fazla alternatif kullanılmaya çalışılmıştır ki özellikle ilişkileri tamamen yıkıcı yada sonlandırıcı demeçlerden kaçınıldığı gözlenmektedir. Söylemlerde genelde, Putin'in “nükleer bir karşılık verme düşüncesi içerisinde değiliz” söyleminin haricinde askeri çatışma düzeyleri zikredilmeye çalışılmıştır. İki taraf da diğeri üzerinde baskı kurmaya çalışırken hukuk kuralları temelinde söylemler geliştirmeye gayret sarf etmiştir. Medya aracılığıyla da olsa iletişim kanallarının açık tutulmaya ve karşı tarafa mesaj verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Krizin en zirvede olduğu günlerde bile Akkuyu Nükleer Santral ihalesinden iki taraf da vazgeçilmediğini ifade etmişti. Rusya'nın kriz esnasında Türk mallarına uyguladığı boykota karşılık Türkiye sınırlı bir karşılık vererek krizin tırmanışını kontrol altında tutmaya gayret gösterdi. Her iki taraf da birbirinin imkan ve kabiliyetini değerlendirmiş ve ölçsüz tepkilerden uzak durmuştur.

Kriz esnasında BM, AB ev NATO gibi örgütler bünyesinde de gerekli girişimlerin⁷³⁸ yapıldığı görülmektedir ki kriz sonlandığında hukuki ve siyasi düzeyde aleyhte kullanılabilecek bir duruma iki taraf da düşmemiştir. Krizin başlamasına etken olan siyasal gerginlikte Türkiye'deki Fetö yapılanmasının etkin olduğunun anlaşılması ve Rusya'nın bu konuda ikna olmaya başlaması krizin daha fazla tırmanmadan sonlandırılmasını sağlamıştır. Uçak krizinin sonlanmaya başladığı dönemde 19 Aralık 2016 tarihinde Ankara'da Rusya'nın Ankara Büyükelçisi'nin bir polis tarafından öldürülmesi iki ülke arasında tekrar bir kriz yaşanabileceği ihtimalini ortaya çıkarmış olsa da iki ülke liderlerinin iletişim kanallarını karşılıklı olarak açık tutmaları yeni bir krizin başlamasına engel olmuştur. Bu süreçten en az zararla çıkmayı başaran iki ülke için artık yeni bir dönem başlamaktaydı ve bu süreçte askeri konular da dahil bir çok alanda yeni atılımlar gerçekleştirildi. Gelinen sonuç krizin yönetimi açısından bir

⁷³⁸Rusya, BM Güvenlik konseyindeki üyeliğini kullanarak Türkiye ile yaşanan uçak Krizi ve Türk Askerinin Musul'a sevkıyatı gibi konuların gündem maddesi olmasını sağlamıştır. Ayrıca Türkiye NATO üzerinden uluslararası bir destek bulmuş durumda idi. <http://www.posta.com.tr/rusyadan-bmde-turkiye-hamlesi-haberi-315825>, <http://bianet.org/bianet/kriz/169540-abd-avrupa-ve-nato-tansiyon-dusurulmeli>

başarı olarak kabul edilebilir.

Dış Politika Değişimleri

Yaşanan gelişmeler ve Suriye’deki iç savaşın sürüncemede kalması Türkiye ve Rusya’yı ekonomik, askeri ve siyasi anlamda yormuştur. Savaşın içinden çıkılmaz bir hal almaya başladığını iki taraf da farkına varmaktadır, bu durumdan karlı çıkmanın tek yolu işbirliği olarak görünmekte. Bu çerçeveden bakıldığında Suriye’de ortak hareket etmenin bir tercihten ziyade zorunluluk olduğunu söylemek mümkün zira Suriye’de etkili olan diğer aktörlerin, ABD ve Avrupalı ülkelerin, politikaları ve faaliyetleri sorunu çözümsüzlüğe sürüklemektedir. Batılı ülkelerin bölgedeki bazı yerel unsurlara vermiş oldukları destek bölgenin genelinde sürekli devam edecek başka sorunların da çıkmasına zemin hazırlayacaktır. Bölge ülkelerinin kabul etmediği yeni oluşumlar bölgedeki çatışma ortamını daha da genişletebilir, Rusya ise böyle bir ortamda Akdeniz kıyısının dar bir şeridinde sıkışacak ve hareket alanını daraltacaktır. Rusya bölgedeki bir çok ülke üzerinde nüfuzunu artırarak etkin bir güç olduğunu gösterme niyetinde.

İşbirliğinin sonucunda Türkiye, El Bab ve İdlib bölgelerini kontrol altında tutma imkanına kavuştu. Astana Görüşmeleri’nde Türk-Rus-İran mutabakatının bölgede çatışmanın devamından yana olan tarafları rahatsız ettiği kesindir. Suriye’de Türk-Rus-İran ittifakı başarılı olmuş görünüyor, Suriye ordusu IŞİD’e karşı üstün gelmeye başlarken Türkiye’de sınır bölgesini güvenceye almaya başladı. Suriye’deki gelişmelere paralel olarak İran ve Türkiye’nin desteğini alan Irak hükümeti de ülkede kontrolü sağlamayı başardı. Bölgedeki Kürt unsurlar ABD’nin de yönlendirmesiyle Suud yönetimi ile irtibata geçerek İran, Irak ve Suriye yönetimlerinin de tepkilerini almış durumda, görülüyor ki ABD bölgede mezhep ayrımı üzerinden sonuca ulaşma gayretinde. Bugün gelinen noktada, Suriye merkezli olarak gelişen ve Türk-Rus ilişkilerini hedef alan sabotajların başarılı olmadığı ve tam ters etki oluşturduğu görülmekte. İki ülkede de ilişkilerin kriz öncesi dönemden daha üst düzeye gelebileceğine dair siyasi bir düşünce hakim. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu bir demecinde Türkiye’nin YPG hassasiyetinin ABD’ye nazaran Rusya tarafından daha iyi anlaşıldığını ifade etmiştir,⁷³⁹ son dönemlerde yapılan benzeri açıklamalar ilişkilerin daha ilerleyeceğinin bir işareti sayılır. Her ne kadar tarihin büyük bir bölümünde bir biriyle savaşan ülkeler olsalar da bölge bazında komşu sayılan iki önemli gücün ilişkilerini geliştirmeleri her iki tarafa da fayda sağlayacaktır.

Türk dış politikasının, Suriye krizinin başladığı dönemde yapmış olduğu hataları telafi etmeye çalıştığını söylemek mümkün. Türkiye’nin artık daha bağımsız bir dış politika izlemeye çalıştığı görülmekte ve Batı orijinli basmakalıp dış politika kurgusunun sorgulandığı söylenebilir. Türkiye kendi ihtiyaçları ve güvenlik kaygıları çerçevesinde hareket etmek zorunda olduğunun farkına vardı, bu farkındalığın oluşmasında Fetö yapılanmasının bağlantılarının ortaya çıkmaya başlaması ve darbe girişiminin etkili olduğunu ifade etmek yalmış olmaz.

Kaynakça

- Hakan Aksay, Merhaba Rusya: Düünden Bugüne Kuzey Komşumuz, RUTAM Yayınları, Moskova, 2005
- <http://www.posta.com.tr/rusyadan-bmde-turkiye-hamlesi-haberi-315825>
- <http://bianet.org/bianet/kriz/169540-abd-avrupa-ve-nato-tansiyon-dusurulmeli>
- https://www.ntv.com.tr/dunya/disisleri-bakani-cavusoglundan-referandum-aciklamasi,PEbaGQgv6U-M_C-S-hjxow

⁷³⁹ https://www.ntv.com.tr/dunya/disisleri-bakani-cavusoglundan-referandum-aciklamasi,PEbaGQgv6U-M_C-S-hjxow

TÜRKİYE’NİN RUSYA İLE İLİŞKİLERİNİN İÇ POLİTİKAYA YANSIMASI (1946-1960)

Şerif DEMİR*

Özet

II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası dengeler tamamen değişti. Savaşın galipleri arasında yer alan Sovyetler Birliği, Türkiye’ye karşı politikalarını gözden geçirdi ve Sovyetler Birliği Türkiye’yle imzalanan 1925 Dostluk Anlaşmasının süresinin dolduğunu ifade ederek uzatılmayacağını açıkladı. Bu durum Millî Mücadele döneminde başlayan ve sonraki süreçte devam eden geleneksel Türk-Rus dostluk ilişkilerini sona erdirdi. Türkiye Rusya karşısında kendisini yeterince güvende hissetmediği için Batı ülkeleriyle birebir ilişkilerini canlandırarak Rusya’ya karşı bir destek bulma arayışına girdi. Türkiye’nin dış politikasında meydana gelen bu değişim, hükümetin iç politikasında ve kamuoyu üzerinde de büyük etkisi oldu.

Türk kamuoyunda II. Dünya Savaşı sonrasında hükümetin dış politika tercihlerine paralel düzeyde Sovyetler Birliği’ne yönelik negatif bir algı vardı. Türkiye’nin ABD’yle yakınlaşması, ABD’nin Türkiye’ye ekonomik yardımları ve neticede Türkiye’nin NATO üyesi olması kamuoyunda ABD’ye duyulan sevgi ve sempatiyi artırdı. Soğuk Savaşın tırmanması Türkiye’de sol, sosyalist ve komünist düşüncelerine sempati duyanlara karşı çeşitli düzeylerde öfkelere yol açtı. Zira “komünist” demek, Sovyetler Birliği’nin ajanı, işbirlikçi ve ülkesine ihanet eden kişi olarak algılandı. Bu öfkeyle, sol düşünceye sempati duyan ya da savunan kişiler “vatan haini” olarak dışlanmaya hatta cezalandırılmaya başlandılar.

1946 yılından itibaren çok partili hayata geçişle birlikte ülke siyaseti canlandı, iktidar-muhalefet arasında tatlı-sert atışmalar yaşanmaya başladı. Bu tartışmalarda taraflar birbirini itham etmek için sıklıkla “komünist” kelimesi kullanılırlardı. Bu tarz yayın yaptığı düşünülen basın organları kundaklandı. ABD’de başlayan ve müttefiklerince de hissedilen komünist düşmanlığı tırmandırıldı. 1950’de iktidara gelen DP, Sovyetler Birliği’ne karşı, soğuk savaş dönemi şartlarına uygun bir yaklaşım biçimi içine girdi.

Ülkemizde komünistleri “vatan haini” olarak gören yaklaşımlar resmi birimlerce desteklendi. Örneğin Başbakan Menderes TBMM’de I. Hükümet ve II. Hükümet programlarını okurken solcu ve komünistlerle mücadeleye verdiği önemi detaylı bir şekilde anlattı. TCK 141 ve 142 maddesinin içeriği genişletildi. Cezalar ağırlaştırıldı. Ülkede meydana gelen her fenalıktan sol ve komünist görüşlü insanlar sorumlu tutuldu. Örneğin 6/7 Eylül 1955 olaylarının faili olarak komünist görüşlü olduğu düşünülen kişiler suçlandılar.

Dönemin arşiv kaynakları, meclis zabıtları esas alınarak günlük gazetelerin ve hatıraların taranması suretiyle Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin Türk siyasi hayatı ve düşünce dünyası üzerindeki etkilerinin tespiti yapılacaktır. Böylece çok partili hayatın ilk iktidarı ve dönemin siyasal koşulları içinde dış politikanın iç politikaya etkisi tespit edilmiş olacaktır. Demokrat Parti dönemi yaşanan bu iç gelişmelerin 1960’lı yıllarda yaşanılacak pek çok sosyal ve siyasal olayında da alt yapısını oluşturması bakımından tespit edilmesi son derece önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, Türkiye, Komünizm, Demokrat Parti, Adnan Menderes

Turkey's Relation of Russia Reflection to Internal Politics (1946-1960)

Abstract

After the World War II, international balances completely changed. The Soviet Union, which was among the winners of the war, reviewed its policies to Turkey and stated that the Treaty of Amity concluded in 1925 and now expired, could not be extended. This situation ended the on-going amity relations between Turkey and Russia which had begun while the War of Independence. As a consequence of that, Turkey did not feel secure itself against Russia so it was in search of a support by reviving its closely relations with western countries. This change taken place in Turkey’s foreign policy had a great impact on both domestic policy and public opinion.

There was a negative perception for the Soviet Union in Turkish Public opinion in parallel with government’s foreign policy preferences after the World War II. Turkey’s convergence with the USA, economic assistance to Turkey by the USA, and Turkey’s being a nato member state in the end increased favor and sympathy to

* Yrd.Doç.Dr., Siirt Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi

the USA. The rise of the Civil War caused diverse rages against the sympathisers of left, socialist, and communist thought. Then, the term ‘communist’ was perceived as an agent and a partner of the Soviet Union, and a betrayer, too. In this rage, the sympathisers of the left thought were alienated ‘as the traitors’ and were punished.

As from 1946, state policy revived along with transition to a multi-party system, and kind but firm arguments between the power and the opposition began. In these arguments, parties used the word ‘communist’ to accuse each other. Some media organs thought as communist, were sabotaged. Anti-communist thought, which began in the USA, and felt by the allies as well, was provoked. The Democratic Party, which came to power in 1950, entered into an approach suitable for the Cold War Period conditions against the Soviet Union.

In our country, approaches that regarded the communists as ‘the traitors’ were supported by governmental units. For instance, while Adnan Menderes was reading the 1st Government Programme and the 2nd Government Programme, he explained the emphasis to the struggle against the leftists and the communists in detail. The contents of the 141st and the 142nd articles of the Turkish Criminal Law were widen. Penalties were increased. The leftists and the communists were held responsible for every sort of miscief in Turkey. To illustrate, some people who were thought as the communist were accused during the Istanbul Progom of 6-7 September 1955.

The impacts of Turkey and the Soviet Union relations on Turkish political life and world of thought will be determined by scanning archival resources, parliament records, daily newspapers, and memoirs. Therefore, the first power of the multi-party life, and the impacts of foreign policy on domestic policy under the political circumstances at that time will be determined. It is also crucial that these domestic political developments under the Democratic Party led up to many social and political events in 1960.

Key Words: Soviet Union, Turkey, Communism, Democratic Party, Adnan Menderes

Giriş

II. Dünya Savaşı sona erdikten sonra uluslararası dengeler yeniden şekillendi. Savaşın galipleri arasında yer alan Sovyetler Birliği, yayılmacı politikalar içerisine girerek Türkiye’yi tehdit etmeye başladı⁷⁴⁰. Batılı ülkelerin ilgisiz kalmaları Sovyetler Birliği’nin Türkiye üzerinde ekonomik ve politik baskı kurmasına yol açtı⁷⁴¹. Sovyetler Birliği’nin 1949’da Atom bombasını imal etmesi Türkiye’nin güvenlik endişelerinin iyice artırdı⁷⁴². Türkiye milli mücadeleden beri ilk kez bu kadar zor duruma düşmüştü. Türkiye Sovyetler Birliği karşısında Batı ülkelerin desteğini almak için geleneksel denge politikasına geri döndü⁷⁴³. Zira Türkiye, güvenliğini ve sınırlarını ancak Batılı ülkelerin desteğiyle koruyabileceğini düşünüyordu.

Savaş sonrası ABD, Sovyetler Birliği’nin ekonomi ve silah gücü bakımından kendisinden geri ama ideolojik etki bakımından oldukça ileride olduğunun farkındaydı. Sovyetler Birliği, hızlı bir şekilde etrafına rejim ihracına başladı. Orta Avrupa ve Balkanlarda birçok ülke “komünistleşmişti”. ABD’nin öncelikli amacı, Sovyetlerin nüfuzu altındaki ülkelerin sınırını gösteren Demirperde’nin genişlemesine ve Sovyet ideolojisi komünizmin ABD’de ve dünyada yayılmasını önlemektir⁷⁴⁴.

Dünyanın hızla ikiye bölünerek soğuk savaşın başlamasıyla birlikte ABD, kendi ülkesinde ve batılı ülkelerde komünizme karşı etkili bir mücadele içerisine girdi. ABD’de komünizmle mücadelenin öncüsü ve sembol ismi 1947’de senatoya giren J. R. McCarthy oldu. Senatör McCarthy Amerika’nın en önemli sorununun “kendi içindeki komünistleri temizlemek” olduğunu söylüyordu. Bu anlayış kısa sürede ABD’de büyük bir antikomünist kampanyaya dönüştü. ABD, dışişleri bakanlığında hatta orduda komünistleri temizlemek için çalışmaları yaptı. Birçok aydın, sanatçı ve yazar ABD’den kaçtı.

⁷⁴⁰ Kamuran Gürün, **Türk- Sovyet ilişkileri (1920-1953)**, TTK, Ankara 1991, s. 276; Ruslar bu şartların, boğazlardan üs, Kars ve Artvin’de SSCB lehine sınır düzenlemesi olduğunu açıkladılar. Cüneyt Arcayürek, **Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1983, s. 40-41

⁷⁴¹ Roderic H. Davison, **The Modern Nations in Historical Perspective**, A Spectrum Book, New Jersey 1968, s. 148

⁷⁴² Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl**, c.II/I Kısım, TTK, Ankara 1986, s. 93

⁷⁴³ Solmaz Rustamova-Tohidi, “Sovyet Tarihçiliğinde Sovyet-Türkiye İlişkileri”, **Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yılına Toplu Bakış**, c.I, Yay. Haz. Z. Rona, Stil Matb., İstanbul 1999, (381-387) s. 385

⁷⁴⁴ Altan Öymen, **Değişim Yılları**, Doğan Kitap, İstanbul 2004, s. 92-93

ABD'liler Türkiye'ye yardım edilmediğinde Sovyetler Birliği'nin bölgede nüfuzunu genişleteceğinin farkındaydılar⁷⁴⁵ ve ABD Dışişleri Bakanı Acheson, Yunanistan ve Türkiye düşerse komünizmin çok daha güneye doğru yayılarak “domino” etkisi yapabileceğini söyledi. 12 Mart 1947'de Başkan Truman Türkiye ile Yunanistan'a Truman Doktrini çerçevesinde ekonomik yardım yapılacağını ilan etti⁷⁴⁶. Böylece Sovyetler Birliğinin nüfuz alanının güneye doğru yayılması engellenmiş olacaktı. Türkiye, Truman Doktrini ve Marshall yardımlarıyla ABD'nin desteğini sağlamakta önemli bir mesafe aldı. Fakat Türkiye, henüz güvenlik kaygılarını tamamen son erdirecek bir sonuca ulaşamamıştı. ABD'nin böyle bir zamanda bir grup Avrupa ülkesiyle NATO'yu kurması Türkiye'yi oldukça fazla heyecanlandırdı. Fakat ABD, Türkiye'nin NATO'ya üye olmak için üst üste iki kez yaptığı müracaatı çeşitli gerekçelerle geri çevirdi.

Demokrat Parti Döneminde Sovyetler Birliği ve ABD

Cumhuriyet Halk Partisi'nden sonra iktidara gelen Demokrat Parti, bir önceki iktidarın belirlediği dış politika anlayışından ayrılmadı. DP döneminde de batı bloğuyla ittifak yapabilmek için yoğun mesaiye devam edildi. Türkiye ABD ile kuracağı ittifakla ülkenin Sovyetlere karşı güvenlik ihtiyacının karşılanmasıyla birlikte ABD'nin mali yardımlarıyla ülkenin ekonomik kalkınmasının gerçekleştirilebileceğini düşünüyordu⁷⁴⁷. Türkiye'nin ABD ve Batı ittifakından beklentisi çok yüksekti. Bu amacını gerçekleştirmek için Türkiye, 1950'de Kore'nin “komünist” olmasını engellemek için Kore'ye asker gönderdi. Türk askeri üç yıl Kore'de özverili ve fedakârca büyük bir mücadele örneğiyle başarılar kazandı.

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin tehditlerinden duyduğu kaygıyla NATO'ya üye olmak istediğini hiç gizlemedi. Türkiye'nin ısrarla NATO üyesi olmak için çabalamasını Sovyetler Birliği engellemek için büyük çaba gösterdi⁷⁴⁸. Türkiye Kore Savaşına asker göndermenin ödülü olarak 1952'de NATO'ya davet edildi. Böylece Türkiye, Sovyetler Birliği karşısında NATO şemsiyesi altında Batılı ülkelerin güvenlik teminatına kavuşmuş oldu.

Türkiye güvenlik endişesi giderildikten sonra ABD'nin ekonomik yardımlarıyla ordusunun modernizasyonuna başladı. Türkiye 1950'li yılların ilk zamanlarında ABD'den ciddi ekonomik yardımlar aldı⁷⁴⁹. Fakat Türkiye'nin mali ve ekonomik sorunları oldukça fazlaydı. Asırlardır ihmal edilmiş bir coğrafyayı bir anda ihya ve inşa etmek kolay değildi. Türkiye ABD'nin daha fazla ekonomik yardımına ihtiyaç duyuyordu. Bu amaçla Türkiye, jeopolitik konumu ve Sovyet tehditlerini ileri sürerek ABD'den daha fazla yardım almak için gayret gösterdi⁷⁵⁰.

Sovyetler Birliği, Stalin'in 1953 yılında vefatı üzerine Türkiye'ye karşı izlediği politikaları gözden geçirdi ve değişikliğe gitti. Sovyetler Birliği 30 Mayıs 1953'de Türkiye'den toprak ve boğazlara yönelik taleplerinden vazgeçtiğini ilan etti ve 1954 yılında karşılıklı ticaretin geliştirilmesi teklifinde bulundu. Hatta Ruslar Türkiye'ye ekonomik yardım teklifinde bile bulundular. Türkiye Sovyetlerin bütün bu girişimlerini stratejik bir hamle olarak gördü ve Sovyetlerin beklediği olumlu karşılığı vermedi. DP lideri Başbakan Menderes'e göre, Sovyetler Birliği dünya barışını tehdit eden bir güçtü. Türkiye böyle bir güçle komşu olmanın zorluğunu yaşı-

⁷⁴⁵ Joseph C. Satterthwaite, “The Truman Doctrine: Turkey”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 401, America and the Middle East (May, 1972), pp.77

⁷⁴⁶ Bülent Gökay, *Soviet Eastern Policy and Turkey, 1920-1991*, Routledge, New York 2006, s. 63; Craig Livingston, “The United States Air Force Group and the American Mission for Aid to Turkey, 1947-50”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 30, No. 4 (Oct., 1994), pp.779

⁷⁴⁷ Şerif Demir, “II. Dünya Savaşı Sonrasında Türk-Amerikan İlişkilerinde Sovyetler Birliği'nin Yeri (1946-1960)”, *III. Karadeniz Uluslararası Sempozyumu “Karadeniz Yararlanıcıları” Sempozyum Bildiriler Kitabı*, Yay. Haz. Y. Sarıkaya-F. Çoban-G. Sarıkaya, Giresun 2010, s.316

⁷⁴⁸ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, c. I, Türkiye İş Bankası yay., Ankara 1993, s. 521

⁷⁴⁹ George C. McGhee, “Turkey Joins the West”, *Foreign Affairs*, Vol. 32, No. 4 (Jul., 1954), pp. 629

⁷⁵⁰ Hükümet gazetecilerden, sıklıkla Türkiye'nin komünist tehdidi altında olduğuna ilişkin yazılar yazmasını istiyordu. Hükümet'e göre, Türkiye'de “komünist tehlikesinin” varlığı Amerika'nın Türkiye'ye olan ilgisinin artması ve daha fazla Amerikan yardımı alabilme imkânı sağlayacaktı. Çünkü aynı dönemde Yunanistan'ın Türkiye'den fazla Amerikan ekonomik yardımı alabilmesi, Yunanistan'da ciddi bir komünist tehlikesinin varlığına bağlıyordu. Ülkenin komünistlerin üstesinden gelebilmesi için ABD'nin daha fazla yardım ettiğine inanılıyordu. A. Öymen, *Öfkeli*, s. 255-256

yordu⁷⁵¹. SSCB'nin Türkiye'ye yönelik dostluk çağrılarını 1957 yılına kadar devam etti. Sonra her iki ülke arasında Ortadoğu kaynaklı sorunlar girdi.

Sovyetler Birliği'nin ısrarla ekonomik iş birliği ve yardım teklif ettiği zamanlarda Türkiye, büyük mali sorunlarla uğraşıyordu. Türkiye ülkenin alt yapısını inşa etmek için büyük yatırım projeleri başlamıştı fakat bu projeleri tamamlamak için kendi kaynakları yeterli gelmedi. Türkiye dost ve müttefik gördüğü ABD'den temin edeceğini düşündüğü ekonomik yardımlar yerine bolca nasihat aldı. Türkiye başta ABD olmak üzere küresel finans kuruluşlarını mali yardım almak için ikna edemedi ve bu kurumların zorlamasıyla 1958'de devalüasyon yapmak zorunda kaldı. Bu kararlar birlikte ülke büyük ekonomik bedeller ve acı reçetelerle karşılaştı. Devalüasyon sonrasında temin edilen sınırlı kaynaklar, Türk ekonomisine bir soluk aldırda da ekonomik krizi tamamen sona erdirmeye yetmedi.

1959 yılında Başbakan Menderes'in ve Başkan Eisenhower'ın karşılıklı ülke ziyaretlerinde Türkiye mali yardım taleplerini tekrarladı. Fakat ABD Türkiye'nin sıkıntılarını çözecek ekonomik yardıma bir türlü olumlu yaklaşmadı. Başkan Eisenhower'ın Türkiye'den ayrılmasından üç gün sonra Hükümet, Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar'ın Sovyetler Birliğini ziyaret edeceğini açıkladı. Kısa bir süre sonra Başbakan Menderes'in Temmuz 1960 yılı içinde Sovyetler Birliğine bir ziyaret planlandığı ilan edildi⁷⁵². Bu gelişmeler ABD tarafında rahatsızlıklara sebep oldu. Çünkü son siyasi gelişmelere bakarak Türkiye'nin Sovyetlere karşı izlediği politikada esaslı bir değişikliğe gideceği anlaşılıyordu. Fakat DP lideri Başbakan Menderes, Sovyetler Birliği ziyaretini gerçekleştirilmeden askeri bir darbeyle iktidardan uzaklaştırıldı.

1946 -1950 yıllarında “Komünist” Tartışmaları

Türkiye'de batı eksenli dış politika anlayışının etkisi iç politikada hızla hissedildi. Türkiye ABD'nin gündeminden ve dış politikasından ziyadesiyle etkilendi. ABD gündeminde olan antikomünist kampanyalar Türkiye'de de antikomünist çalışmaların başlamasını sağladı. Hükümet komünistleri Türkiye'nin siyasal varlığına bir tehdit olarak görerek, tavrını ve izlediği politikaları sertleştirdi.

Türkiye'de komünistlerin cezalandırılması yolunda ilk eylem 16 Aralık 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi hakkında idari işlem başlatılarak yapıldı⁷⁵³. Kısa sürede bu iki parti kapatıldı⁷⁵⁴. “Solcu” ve “komünist” olduğu düşünülen yazarların bulunduğu Tan gazetesi cezalandırıldı⁷⁵⁵. Gazete gündüz vakti gençler tarafından kolluk kuvvetlerinin önünde basılarak yakıldı⁷⁵⁶. Olayı gerçekleştiren gençler karakolda ısrarla “Tan gazetesinin solcu tutumu ve komünistlerin burada kümelenip tahrikçilik yaptıkları” için eylemi gerçekleştirdiklerini anlattılar⁷⁵⁷. Gazeteyi basan gençler hakkında hiçbir cezai işlem uygulanmazken gazetenin sahibi Zekeriya Sertel, Meclisin şahsına hakareten yargılandı⁷⁵⁸.

1946'da Demokrat Parti'nin kurularak ülkenin çok partili hayata geçişi siyasete bir hayli renklilik getirdi. Ülkede hızla teşkilatlanarak etkili bir muhalefet yapan DP, iktidardaki CHP mensuplarını rahatsız etmeye

⁷⁵¹ Zafer, 13 Mart 1957

⁷⁵² Melih Aktaş, **Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü**, Şema yay. İstanbul 2006, s. 91

⁷⁵³ Mete Tuncay, “Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm (1960'a Kadar)”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c.VII, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 1954

⁷⁵⁴ B. Gökay, **age**, s.71

⁷⁵⁵ Emin Karakuş, **İşte Ankara**, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1977, s.99; Tanin Gazetesinden Hüseyin Cahit Yalçın, “Kalkın Ey Ehli Vatan” yazısında Tan gazetesini ve yazarlarını “Komünist olmakla suçladı”. M. Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım 1905-1950**, Yaylacık matb., İstanbul 1968, s. 268

⁷⁵⁶ İstanbul'da sıkı yönetim olmasına rağmen göstericiler hakkında hiçbir adli işlem yapılmadı. **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000**, c.II, Yay.Kur. H. Erşel-A. Kuyuş-A. Oktay-M. Tuncay, YKY, İstanbul 2002, s. 75; Tan Gazetesinin sahibi Zekeriya Sertel, Vali'ye durumu arz ederek gazeteye yönelik güvenlik önlemlerinin artırılmasını talep etti ve Vali gerekli emniyetin alınacağını teminatını verdi. İstanbul Üniversitesi öğrencilerinden oluşan bir grup kalabalık gösterici, 4 Aralık 1945'te Beyazıt Meydanında toplanarak Babıali'ye yürüyüşe geçtiler. Gençler Tan gazetesi ile sol yayınlar satan kitapçıları yağmaladıktan sonra Beyoğlu'na çıkarak Görüşler Dergisiyle Yeni Dünya gazetelerini tahrip ettiler. Gençler, gazetelere baskın yaparken sürekli “Kahrolsun Komünistler, kahrolsun Sertel'ler” sloganlarını tekrarlıyorlardı. Gazetelerin yakılmasını izleyen kolluk kuvvetleri, taşkınlığın Sovyet Konsolosluğuna uzanmasından endişe ederek konsolosluklarda gerekli emniyet tedbirlerini almışlardı. E. Karakuş, **age**, s. 100

⁷⁵⁷ Alpay Kabacalı, **Bilinmeyen Yönleriyle Cumhuriyet Tarihi**, Üç-Er Ofset, İstanbul 2004, s. 141

⁷⁵⁸ E. Karakuş, **age**, s.100-101

başladı. CHP'lilerin en kolay ve etkili suçlaması DP'lilerin “Komünist” olduğunu iddia etmekte. Örneğin Çankırı'da Belediye Başkanı Asım Çelik, halkı DP'ye destek vermemesi için uyarırken, “Arkadaşlar gözlerimizi dört açalım, DP demek, memlekette Rus siyaseti yapmak, vatanın birliğini, bütünlüğünü parçalamak demektir” dedi⁷⁵⁹.

TBMM'nin 29 Ocak 1947'deki oturumunda İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, Türkiye'deki sol faaliyetler hakkında Meclise bilgi verdi. Bakan Türkiye'deki sol faaliyetlerin demokrasi ve hürriyet istediklerini “çünkü ancak demokratik hürriyetlerden faydalanarak serbestçe ve açıkça ihtilal hazırlayabileceklerini” söyledi. Bakan konuşmasında solcuların 1945 yılından itibaren özgürlükleri araç olarak kullandıklarını belirtirken, muhalefetteki Mareşal Fevzi Çakmak, Celal Bayar ve Adnan Menderes'i solcularla iş birliği yapmakla suçladı⁷⁶⁰. Bakan muhalefeti kolay yoldan suçlayarak, hükümetin muhalefeti rahatlıkla cezalandırabilmesi için zemin oluşturuyordu.

İçişleri Bakanının suçlamaları karşısında Mareşal Fevzi Çakmak, 30 Ocak 1947'de, Bakanın iddialarını reddederek, geçmiş dönemde CHP'li bir bakanın solcuları koruduğunu kendisinin bu konuda devleti uyardığını söyledi. Eski Milli Eğitim Bakanlarından Hasan Ali Yücel, suçlamaları üzerine alarak ısrarla Çakmak'tan bu bakanın ismini açıklamasını istedi. Fakat Çakmak herhangi bir açıklamada bulunmadı⁷⁶¹. DP İl başkanı Kenan Öner, basına verdiği beyanatta Çakmak'ın itham ettiği bakanın Hasan Ali Yücel olduğunu söyledi. Kenan Öner, Bakan Yücel'i bakanlığı “komünist yatağı” yapmakla suçladı. Bakan Yücel, Kenan Öner'in iddialarını mahkemeye de taşıdı fakat mahkemelerde kendisini ve kamuoyunu tatmin edecek nihai bir sonuca ulaşamadı.

Artık siyasete yeni bir dil ve üslup geldi. İktidarı eleştiren memura, muhalif aydına ve hak arayışına giren işçilere “kökü dışarıda komünist” demek çok yaygın oldu⁷⁶². “Komünist” kelimesi siyasette muhalifine karşı hakaret etmek amacıyla tercih edilen bir kelime haline geldi. Zira kamuoyunda meydana getirilen algıyla toplum nazarında ve siyaset nezdinde “komünist” olarak görülen mutlaka cezalandırılması gereken olumsuz kişi olarak düşünülüyordu. Örneğin Ankara Üniversitesi DTCF'nde uzun zamandır devam eden öğretim üyelerine yönelik soruşturma ve incelemeler neticesinde, bu hocalar “komünist” olduğu gerekçesiyle 1948'de Üniversiteden uzaklaştırıldılar⁷⁶³. Aynı yıl yazar Sebahattin Ali, Bulgaristan sınırında öldürülürken⁷⁶⁴ cinayeti işleyen kişi büyük bir vatan hizmeti görmüş gibi basına demeç veriyordu.

DP İktidarı ve “Komünist” Tartışmaları

DP, halka özgürlükleri genişleterek daha fazla hürriyet ve değişim vaat ederek iktidara geldi. 29 Mayıs 1950 TBMM'de hükümet programını okuyan Başbakan Menderes, öncelikli, hedef olarak “Memleket içinden yıkıcı aşırı sol cereyanları kökünden temizlemek için icap eden kanuni tedbirleri almaktır... Biz bugünün şartları içinde aşırı sol cereyanları fikir ve vicdan hürriyeti mevzuunda mütalâa etmek gafletinde bulunmayacağız. Bugün aşırı sol cereyanlara mensup olanların (.) yıkıcı cereyanların aletleri olduklarına şüphemiz yoktur” dedi. Menderes konuşmasının devamında solcuları “ajan” olarak tarif ederek ülkeye ihanet içinde olduklarından bahsetti⁷⁶⁵.

DP, hükümet programında belirlediği bu prensiplere göre her uygulamasında sola karşı katı ve sert bir tutum içine girdi⁷⁶⁶. Örneğin DP iktidara geldiği ilk günlerde, geçmiş döneme yönelik kapsamlı bir af çalışması başlattı. Fakat çalışmada Türk Ceza Kanunu'nun aşırı sol faaliyetleri cezalandıran 141 ve 142. maddeleri kapsam

⁷⁵⁹ E. Karakuş, *age*, s.121

⁷⁶⁰ TBMM, *Tutanak Dergisi*, D.8, B.37, c. IV, (29 Ocak 1947), s.66-76

⁷⁶¹ E. Karakuş, *age*, s. 94

⁷⁶² Kurtul Altuğ, *Bir Numaralı Tanık*, Doğan Kitap, İstanbul 2006, s. 87

⁷⁶³ E. Karakuş, *age*, s.129-130

⁷⁶⁴ Z. Sertel, *age*, s. 286

⁷⁶⁵ TBMM, *Tutanak Dergisi*, D.9, B.3, C.I, (29 Mayıs 1950), s. 30-31

⁷⁶⁶ Mete Tuncay, “Siyasal Gelişmenin Evreleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c.VII, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 1978

dışarısında bırakıldı⁷⁶⁷. Hükümetin Kore’ye asker gönderme kararını protesto eden “Barışseverler Derneği”⁷⁶⁸, hükümeti rahatsız etti. Derneğin “komünizme hizmet ettiği ileri sürülerek” üyelerinin tamamı tutuklandı⁷⁶⁹. Ülkede Kore’ye asker gönderilmesine kim karşı çıkarsa, doğrudan “komünist” damgası yiyordu.

26 Ekim 1951 yılında Türkiye Komünist Partisine mensup kişilere yönelik geniş bir operasyon yapıldı. 167 kişiyle başlayan tutuklama dalgası 184 kişiye kadar çıktı⁷⁶⁹. Tutuklanan bu kişiler hakkında basında kapsamlı bir kampanya başlatıldı. Basındaki haberlere göre “yakalananlar Türkiye’yi ayrı ayrı devletlere ayırıp Rusya’nın boyunduruğuna sokmayı amaçlıyorlardı... Bunun için ülke içinde olaylar çıkarmaya hazırlanıyordu...”⁷⁷⁰.

Başbakan Menderes, kapatılan bu kurumlar ve tutuklanan kişiler hakkında, bir kez daha “Kökü dışarda olan teşkilâtın faaliyetini fikir hürriyeti çerçevesi içinde mütalâa etmek ve müsamaha ile karşılamak bizim için mümkün değildir. Bir çete halinde ve gizli teşkilât olarak muhayyel bir istilânın öncülüğü vazifesini görmeye yeltenenlere karşı kanuni tedbirlerimiz daima şiddetli olacaktır” dedi⁷⁷¹.

26 Ekim’de gerçekleşen operasyonları, farklı isimle yeni operasyonlar izledi. Hükümet ülkedeki “komünizm tehlikesini” yurt içinde ve dışında ne kadar büyük olduğunu gösterme imkânı buldu. Bu durum komünizmle mücadelede hukuki çalışmaların hızlanmasına yol açtı.

DP, komünistlik ve aşırı sol cereyanlarla mücadelede Türk Ceza Kanununun 141. ve 142. maddelerini yerli bulmayarak, cezaların artırılması için yasa teklifi hazırladı. Mecliste bu yasa önerisinin görüşmelerine başlamadan evvel Askeri Yargıç Şevki Mutlugil kapalı bir oturumda milletvekillerine Türkiye’deki komünist faaliyetleri hakkında detaylı bilgi verdi⁷⁷² ve milletvekilleri Türkiye’deki aşırı sol faaliyetler ve bu faaliyetlerin yurt içi ve dışı bağlantıları hakkında uyanık olmaları için bilgilendirildiler.

Yasa önerisi 21 Kasım 1951’de TBMM genel kurulunda görüşülmeye başlandı. Muhalefetin yasa önerisine sol faaliyetlere fikir özgürlükleri bakımından yaklaşarak değerlendirmesine şiddetle karşı çıkan Başbakan Menderes, DP’nin Komünist Partisini fikir özgürlükleri içinde görmediğini çünkü komünistlerin ülkede ki anayasal yapıyı yıkmayı yönelik faaliyet içinde oldukları için müsamaha gösteremeyeceklerini söyledi⁷⁷³. Menderes, hazırlanan kanun tasarısının amacını, “kökü dışarda olan sol- cereyanlar” olduğunu söyledi⁷⁷⁴. Meclis görüşmeleri neticesinde kanun teklifi kabul edilerek 141. ve 142. maddelerin kapsamına giren suçların cezaları artırıldı. Böylece aşırı sol unsurlara karşı hukuki mücadelenin kanuni altyapısı güçlendirilmiş oldu.

DP iktidarının ilk üç yıllık süresinde komünistlerle mücadeleyi değerlendiren Başbakan, DP iktidarının ilk zamanlarında birçok aşırı sol cereyanlara mensup gazetelerin yayına girerek ülkede kaos çıkarmayı amaçladıklarını, bu gazetelerle hukuki alt yapıyı kuvvetlendirerek mücadele ettiklerini bildirdi. Başbakan, mücadele edilecek komünistleri, “nerede müfrit ve ayırıcı hareket görürseniz, orada komünist parmağı aramanız lazımdır. Müfrit dindarlık, müfrit milliyetçilik kendilerini külli içinde saklı ve düşüncelerini büyük ekseriyete mutlaka ve icap ederse zorla kabul ettirmeğe vazifeli insanlar topluluğu” olarak tarif ediyordu⁷⁷⁵.

6/7 Eylül 1955’te ağırlıklı olarak Beyoğlu bölgesinde yaşayan gayrimüslimlerin dükkanları kalabalık bir yağmacı grup tarafından kundaklandı. Bu acı ve üzücü olayın yaraları sarılmadan olaylardan komünistler sorum-

⁷⁶⁷ Af yasası hazırlandığında. Fakat Nazım Hikmet Askeri Ceza Kanunu’nun 94. Maddesine göre “askeri isyana teşvikten” ceza almıştı. Bazı milletvekillerininin Nazım Hikmet’i bu af düzenlemesinin dışında tutma çabaları boşa çıktı ve Nazım Hikmet aften yararlandı. A. Öymen, **Değişim**, s. 515-521

• 21 Mayıs 1950’da kurulan derneğin kurucuları Behice Boran’ı başkan olarak seçtiler. Fethi Tevetoğlu, **Türkiye’de Sosyalist ve Komünist faaliyetler (1910-1960)**, Ankara 1967, s.621

⁷⁶⁸ A. Öymen, **Değişim**, s. 557; E. Karakuş, **age**, s. 180-181; M. Tuncay, **Sosyalizm**, s. 1954

⁷⁶⁹ Tutuklananlar arasında Abdülkadir Demirhan (Vedat Türkali), Ruhi Su, Mihri Belli, Ahmed Arif, Behice Boran gibi tanınmış aydınlar ve yazarlar da vardı.

⁷⁷⁰ Altan Öymen, **Öfkeli Yıllar**, Doğan Kitap, İstanbul 2010, s. 255-256

⁷⁷¹ TBMM, **Tutanak Dergisi**, D.9, B.58, c.VI (30 Mart 1951), s. 61

⁷⁷² TBMM, **Tutanak Dergisi**, D.9, B.6, c.X, (19 Kasım 1951), s. 6-34

⁷⁷³ TBMM, **Tutanak Dergisi**, D.9, B.7, c.X (21 Kasım 1951), s. 162

⁷⁷⁴ TBMM, **Tutanak Dergisi**, D.9, B.8, c.X (23 Kasım 1951), s.179

⁷⁷⁵ **Zafer**, 29 Haziran 1953

lu tutuldular. İktidar ve sıkı yönetim komutanlığı bu olayların “alçak komünistler” tarafından yapıldığını açıkladılar. 8 Eylül’de basına, 6/7 Eylül olaylarının komünistlerden başkasının yaptığı yolunda haber yazılmasının yasaklandığı bildirildi⁷⁷⁶. Başbakan Menderes’te “katiyetle ifade ediyorum ki şekilleriyle hazırlanmış olan büyük bir komünist darbesinin karşısında bulunmaktayız” dedi⁷⁷⁷. Yazar Aziz Nesin’den başlanarak Kemal Tahir, Asım Bezirci olmak üzere poliste kaydı bulunan 48 kişi, sorgu ve sual yapılmadan, bu kişiler ne olduğunu anlamadan hemen tutuklandılar⁷⁷⁸.

Hükümetin olayın faili olarak komünistleri göstermesi kamuoyu ve yabancı medya tarafından ikna ve tatmin edici bulunmadı. Çünkü Türkiye’de istenmeyen bir durum olduğunda, doğrudan “kamufle edilmiş komünizm” eylemi olarak tanımlanıyordu. Ayrıca Türkiye’de sol gruplar ve komünist olarak bilinen kişiler devlet tarafından sürekli takip ediliyordu. Ayrıca Türkiye’de bu çapta bir olayı organize edebilecek kadar bir sol varlığı da yoktu⁷⁷⁹.

Olayları izleyen haftalarda fail olarak tutuklanan “komünistler” daha az suçlanır oldular. Aralık 1955’te tutuklanan “komünistler” açıklama ve gerekçe gösterilmeden serbest bırakıldılar. 1956 yılında sonuçlanan mahkemelerle bu kişilerin hepsi beraat ettiler. Menderes’te iktidarın aldığı tedbirlerin sonucu olarak komünistlerin bu çapta bir olay çıkarabilecek güçlerinin olmadığını açıklamak zorunda kaldı.

Sonuç

II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası dengeler yeniden kuruldu ve dünyada büyük bir değişim ve dönüşüm yaşandı. Türkiye’de bu değişimden etkilenerek dış politikada kendisini tehdit eden Sovyetlere karşı Batı’ya, iç politikada da demokratik hayatın geliştirilmesine yönelik adımlar attı. Böylece Türkiye Batı ve ABD ile yakın iş birliği içerisine girdi.

Türkiye’nin ABD’yle ilişkilerini geliştirmeye çalışması, Türkiye’nin iç politikasını da etkiledi. Öncelikle çok partili hayata geçiş hızlandı ve aşırı sol gruplar ve komünist olduğu iddia edilen kişiler karşı takip ve taciz politikaları üretildi. Sovyetler Birliği’yle ilişki içinde olduğu iddia edilen, gazeteci, akademisyen ve yazarlar cezalandırıldı.

Demokrat Parti iktidarıyla birlikte ABD’ye olan ilgi daha da canlanarak devam etti. Hükümet ABD’nin isteğiyle Kore’ye asker göndererek komünist varlığına karşı verilen savaşa aktif olarak katıldı. ABD’de süren antikomünist faaliyetler Türkiye’ye de sıçradı. Hükümet ciddi bir “komünist tehdit” altında olduğunu göstermek için aşırı sol olduğu iddia edilen gruplara karşı operasyonlar yaptı, kanunlardaki cezaları artırdı.

Türkiye, bu çabalarının bir sonucu olarak 1952’de NATO üyesi oldu. Bu durum Türkiye’nin Sovyetler Birliği karşısında ki güvenlik kaygılarını karşıladı. Fakat Türkiye ABD’den daha fazla mali yardım alarak ekonomik yapısını güçlendirmeyi düşünüyordu. Bu amaçla Türkiye, jeopolitik konumunu kullanarak ABD ile ilişkilerini daha da geliştirmeye çalıştı. Türkiye bir taraftan bulunduğu coğrafyada ABD eksenli politikalara destek verirken diğer taraftan ülke içindeki aşırı sol unsurlara karşı etkili bir mücadele içerisine girdiğini göstermek istedi. ABD Türkiye’yle askeri iş birliğine devam etti fakat mali yardımlarını sınırlandırmaya başladı. Bu durum Türkiye’deki mali sorunların derinleşmesine yol açtı.

ABD, Türkiye’nin ısrarla talep ettiği ekonomik yardım taleplerine kayıtsız kaldı. Türkiye ABD’den uzaklaşmaya başladı. Böylece Türkiye dış politikasını gözden geçirerek Sovyetler Birliğine karşı daha yumuşak politikaların işaretlerini verdi. Başbakan Menderes Temmuz 1960’da Sovyetler Birliği’ne bir ziyaret planı yaptı. Fakat Başbakanın bu ziyareti gerçekleşmeden 27 Mayıs 1960 darbesiyle iktidar değişikliği gerçekleştirildi.

Türkiye’nin 1946-1960 yılları arasında ülke yaşayan “aşırı sol gruplara” karşı izlediği politikaların belirlenmesinde ABD’yle yürütülen iş birliğinin büyük etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye ABD’de

⁷⁷⁶ Cumhuriyet Ansiklopedisi, s.269-270

⁷⁷⁷ Şerif Demir, *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes*, Paraf Yay., İstanbul 2011, s. 576-577

⁷⁷⁸ E. Karakuş, *age*, s. 279; Tutuklama talebi yapılanlar arasında ölmüş kişiler de vardı. Tutuklanan bu kişilerin tahliyesi 28 Aralık’ta kadar sürdü. Bu kişiler hiçbir somut iddia yapılmadan, herhangi bir açıklama yapılmadan tahliye edildiler. A. Öymen, *Öfkeli*, s. 592

⁷⁷⁹ Dilek Güven, *6-7 Eylül Olayları*, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 73

yürütülen antikomünist faaliyetler ve ABD'nin Sovyetlere karşı izlediği politikaları kendi çıkarına faydalanmaya çalıştı. Böylece ABD'den önemli yardımlar almayı başardı. Fakat Türkiye bu amaçlarına ulaşırken özgürlüklerden taviz verdi ve pek çok masum kişinin mağdur olmasına sebep oldu.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ Melih, **Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü**, Şema yay. İstanbul 2006
- ALTUĞ Kurtul, **Bir Numaralı Tanık**, Doğan Kitap, İstanbul 2006
- ARCAYÜREK Cüneyt, **Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1983
- ARMAOĞLU Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, c. I, Türkiye İş Bankası yay., Ankara 1993
- Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000**, c.II, Yay.Kur. H. Ersel-A. Kuyaş-A. Oktay-M. Tuncay, YKY, İstanbul 2002
- DAVİSON Roderic H., **The Modern Nations in Historical Perspective**, A Spectrum Book, New Jersey 1968
- DEMİR Şerif, “II. Dünya Savaşı Sonrasında Türk-Amerikan İlişkilerinde Sovyetler Birliği'nin Yeri (1946-1960)”,
III. Karadeniz Ulularası Sempozyumu “Karadeniz Yararlanıcıları” Sempozyum Bildiler Kitabı, Yay. Haz. Y. Sarıkaya-
F. Çban-G. Sarıkaya, Giresun 2010, s.313-322
- , **Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes**, Paraf Yay., İstanbul 2011
- ERKİN Feridun Cemal, **Dışişlerinde 34 Yıl**, c.II/I Kısım, TTK, Ankara 1986
- GÖKAY Bülent, **Soviet Eastern Policy and Turkey, 1920-1991**, Routledge, New York 2006
- GÜRÜN Kamuran, **Türk- Sovyet ilişkileri (1920-1953)**, TTK, Ankara 1991
- GÜVEN Dilek, **6-7 Eylül Olayları**, İletişim Yay., İstanbul 2009
- KABACALI Alpay, **Bilinmeyen Yönleriyle Cumhuriyet Tarihi**, Üç-Er Ofset, İstanbul 2004
- KARAKUŞ Emin, **işte Ankara**, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1977
- LİVİNGSTON Craig, “The United States Air Force Group and the American Mission for Aid to Turkey, 1947-50”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 30, No. 4 (Oct., 1994), pp. 778-825
- MCGHEE George C., “Turkey Joins the West”, **Foreign Affairs**, Vol. 32, No. 4 (Jul., 1954), pp. 617-630
- ÖYMEN Altan, **Değişim Yılları**, Doğan Kitap, İstanbul 2004
- , **Öfkeli Yıllar**, Doğan Kitap, İstanbul 2010
- RUSTAMOVA-Tohidi Solmaz, “Sovyet Tarihçiliğinde Sovyet-Türkiye İlişkileri”, **Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış**, c.I, Yay. Haz. Z. Rona, Stil Matb., İstanbul 1999, s.381-387
- SATTERTHWAİTE Joseph C., “The Truman Doctrine: Turkey”, **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 401, America and the Middle East (May, 1972), pp.74-84
- SERTEL M. Zekeriya, **Hatırladıklarım 1905-1950**, Yayıncılık matb., İstanbul 1968
- TBMM, **Tutanak Dergisi**, D.8, B.37, c. IV, (29 Ocak 1947)
- TBMM, **Tutanak Dergisi**, D.9, B.58, c.VI (30 Mart 1951)
- TBMM, **Tutanak Dergisi**, D.9, B.6, c.X, (19 Kasım 1951)
- TBMM, **Tutanak Dergisi**, D.9, B.7, c.X (21 Kasım 1951)
- TBMM, **Tutanak Dergisi**, D.9, B.8, c.X (23 Kasım 1951)
- TEVETOĞLU Fethi, **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)**, Ankara 1967
- TUNCAY Mete, “Siyasal Gelişimin Evreleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c.VII, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 1967-1990
- , “Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm (1960'a Kadar)”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c.VII, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 1950-1954

TÜRKİYE - RUSYA ARASINDAKİ DOĞAL GAZ İŞ BİRLİĞİ

Seyfi YILDIZ*
Alparslan UĞUR**
Ayşegül DURUCAN***

Özet

Türkiye ve Rusya arasındaki önemli iş birliği alanlarından biri olan ekonomik iş birliğinin temel belirleyicisi olarak nitelendirilebileceğimiz doğal gaz alım satımı her iki ülke için de karşılıklı bağımlılık ilişkisi doğurmaktadır. Bu çalışmada son dönemlerde daha da gelişen Türkiye Rusya arasındaki enerji iş birliği doğal gaz perspektifinden; Rusya'nın doğal gaz rezervleri, Türkiye Rusya arasındaki doğal gaz ilişkisinin tarihsel gelişimi, Türkiye'nin doğal gaz talebi ve iki ülke arasındaki doğal gaz boru hattı projeleri açısından ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'nin Enerji Talebi, Rusya'nın Doğal Gaz Rezervleri, Türkiye Rusya İlişkileri

Abstract

Natural gas buying and selling, which we can characterize as the main determinant of the economic business union, one of the important business alliance between Turkey and Russia, has a mutual dependence relation for both countries. In this study, we have evaluated the energy cooperation which has been developing more recently between Turkey and Russia from the perspective of natural gas, in terms of Russia's natural gas reserves, the historical development of the natural gas relationship between Turkey and Russia, Turkey's natural gas demand, and natural gas pipeline projects between the two countries.

Keywords: Turkey's Energy Demand, Russia's Natural Gas Reserves, The Relationship between Turkey and Russia

Giriş

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin temeli büyük ölçüde güvenlik, enerji, ekonomi gibi alanlardaki iş birliğine dayanmaktadır. İki ülke arasındaki doğal gaz anlaşmaları ise ekonomi alanındaki ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır. Türkiye ve Rusya arasındaki toplam ticaret hacmi içinde enerji sektörünün, spesifik olarak da doğal gazın payı oldukça büyüktür. Türkiye 2000'li yıllarda enerji talebinin büyük bir bölümünü Rusya Federasyonu'ndan sağlamak üzere önemli adımlar atmıştır. Bu doğrultuda atılan adımlar, Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin olumlu yönde ilerlemesine hız kazandırmıştır.

Türkiye'nin enerji ihtiyacını karşılama konusunda Türk Cumhuriyetleri gibi bir alternatifi varken Rusya'ya yönelmesinin temelinde Rusya'nın dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerine sahip olması ve sahip olduğu bu doğal kaynak zenginliği sayesinde diğer ülkelere göre daha uygun fiyatlarla Türkiye'nin doğal gaz talebine karşılık verebiliyor olması yatmaktadır. Bir diğer etkenin ise iki ülke arasındaki coğrafi yakınlık olduğu söylenebilir. Öte yandan, Türkiye Rusya ile doğal gaz iş birliğine giderken Türk Cumhuriyetleri ile kurulabilecek ekonomik yakınlığa önemli katkı sağlayabileceği düşünülen doğal gaz anlaşmaları sayesinde güçlendirilebilecek ekonomik birlikteliği de bir anlamda göz ardı etmiş olmaktadır.

Bu çalışmada, son dönemlerde daha da gelişen Türkiye Rusya arasındaki enerji iş birliği doğal gaz perspektifinden; Türkiye Rusya arasındaki doğal gaz ilişkisinin tarihsel gelişimi, Türkiye'nin doğal gaz talebi, Rusya'nın doğal gaz rezervleri ve iki ülke arasındaki doğal gaz boru hattı projeleri açısından ele alınmıştır.

* Anadolu Ajansı, Finans Direktörü, seyfiyildiz@hotmail.com

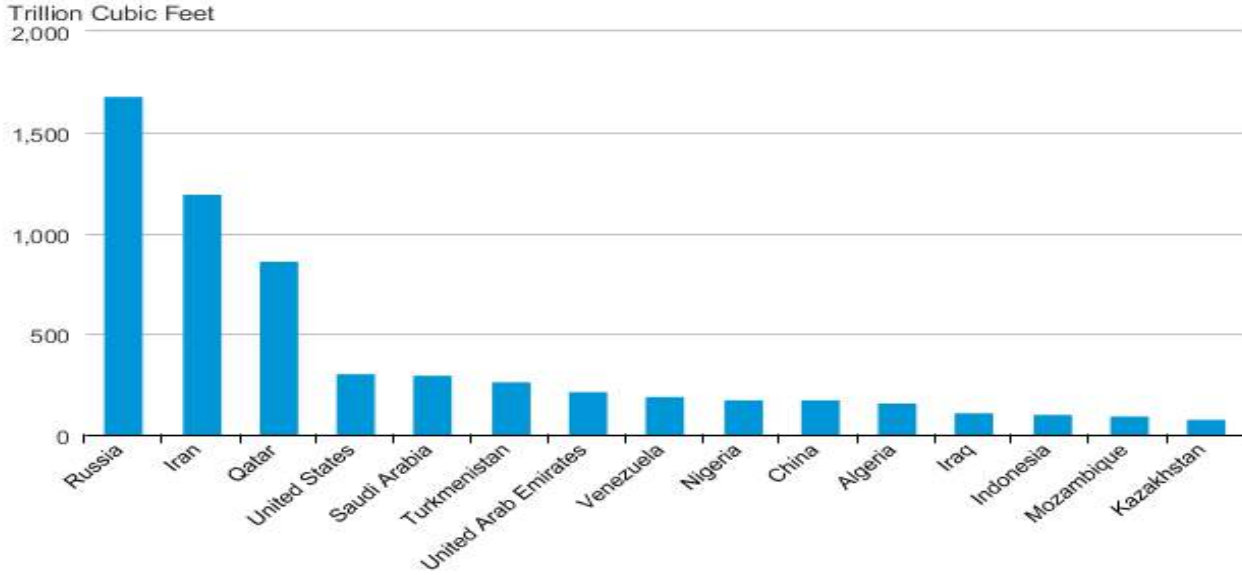
**Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, alparslanugur@hotmail.com

*** Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, ayseguldurucan@gmail.com

1. Rusya Federasyonu'nun Doğal Gaz Rezervleri

Rusya'nın enerji politikasının temel amacı doğal enerji kaynaklarının etkin kullanımını maksimize etmek ve enerji sektörünün potansiyelini ortaya çıkarmak, ekonomik büyümeyi sürdürmek, nüfusun yaşam kalitesini iyileştirmek ve Rusya'nın küresel ekonomik konumunu güçlendirmesini teşvik etmektir (Likhachev, 2012: 2).

Doğal gaz, dünya birincil enerji tüketiminde %21'lik payıyla 21. Yüzyılın en önemli yakıtı olmaya adaydır, Ulusal Enerji Ajansı'nın öngörülerine göre ise 2020'de bu oran %24'lere ulaşacaktır (IEA, 2011). Rusya Federasyonu'nun doğalgaz rezervleri bakımından dünya toplam enerji rezervlerinin dörtte birinden daha fazlasına sahip olduğu ve bu oranın da kendisine rakip olabilecek en yakın ülke düzeyindeki İran'ın doğalgaz rezervlerinin yaklaşık olarak iki katına eşit olduğu söylenebilir (EIA(Russia), 2017). Rusya Federasyonu dünya doğal gaz rezervlerinin %29'una (54 Trilyon metreküp) sahiptir ve günümüzün en büyük doğal gaz üreticisi konumundadır (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB), 2017). Bu bilgilerden yola çıkarak Rusya Federasyonu'nun doğalgaz rezervleri ve üretimi açısından bir dünya devi olduğunu söylemek mümkündür. Rusya Federasyonu'nun bütçe gelirlerinin %50'den fazlasını petrol ve doğalgaz gelirleri oluşturmaktadır (EIA (Russia), 2017). Rusya Federasyonu'nun doğal gaz rezervlerini yöneten Gazprom şirketi Rusya'nın en büyük ve en önemli şirketlerindedir. Bu şirketin hisselerinin %51'i devlete aittir ve Rusya Federasyonu'nda toplanan vergi gelirlerinin %25'i Gazprom'dan gelmektedir (Telli, 2014: 158). Gazprom'un 2016 yılı doğal gaz üretimi 419,1 milyar metreküptür ve sahip olduğu boru hatlarının uzunluğu 153.000 kilometredir (Gazprom, 2017).⁷⁸³

Grafik 7: Zengin Doğalgaz Rezervine Sahip Ülkeler (2016)

Kaynak: U.S. Energy Information Agency, <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=ir>, (Erişim 30 Eylül 2017).

Yukarıdaki grafikten de görüldüğü gibi Rusya Federasyonu enerji ekonomisinde oldukça güçlü ve sağlam bir yere sahip durumdadır. 2030 yılında, Rusya'nın birincil enerji tüketiminin %55'inin doğal gaz tarafından karşılanacağı öngörülmektedir.⁷⁸⁴ Doğal gazın Rusya ekonomisi içindeki bu yadsınamaz yeri Gazprom sayesinde sağlandığı için Rusya'da bu konuya ilişkin çok bilinen bir ifade vardır: “Gazprom'un nerede bittiği, devletin nerede başladığı bilinmez” (Pala, 2007: 25).

Rusya Federasyonu'nun, Avrupa'nın temel enerji sağlayıcısı olması, küresel enerji pazarında Rusya'nın çok önemli bir rol üstlenmesine sebep olmaktadır (Broache, 2010: 233). Rusya'nın 153,3 bin kilometrelik ve 600

⁷⁸³ Gas and oil production, Gazprom, <http://www.gazprom.com/about/production/extraction/> (Erişim 30 Eylül 2017).

⁷⁸⁴ Energy Strategy of Russia For The Period Up To 2030, Ministry of Energy of The Russian Federation, Moscow, Institute of Energy Strategy, 2010, s. 23.

milyar metreküp kapasiteye sahip boru hatları sistemi oldukça eski ve yıpranmış olduğundan Gazprom, Avrupa'ya doğal gaz ihracatını uzun süreli anlaşmalar üzerinden yapmayı tercih etmektedir. Avrupa'nın günden güne artan doğal gaz talebini karşılayabilmek için Rusya, kendi ürettiği doğal gazın yanı sıra diğer üreticilerden de orta ve uzun vadeli anlaşmalar aracılığıyla doğal gaz satın almakta ve ihraç etmektedir (Telli, 2014).

Harita 1: Avrupa Ülkelerinin Rusya Federasyonu'na Doğal Gaz Bağımlılığı

Kay-

nak: Uluslararası Enerji Ajansı, Eurostat.

Ülkeler	Bağımlılık Oranları
Finlandiya	% 100
Estonya	% 100
Letonya	% 100
Litvanya	% 100
Polonya	% 79,8
Çek Cumhuriyeti	% 100
Slovakya	% 99,5
Macaristan	% 43,7
Romanya	% 86,1
Bulgaristan	% 100
Yunanistan	% 59,5
Hollanda	% 11,2
Almanya	% 35,7
Avusturya	% 71
Fransa	% 15,6
Slovenya	% 45,2

İtalya

%28,1

Avrupa Birliği'nin önde gelen enerji tedarikçisi olarak Rusya Federasyonu'nun, sahip olduğu enerji kaynaklarından gelir elde edebilmek için Avrupa Birliği'ne, Avrupa Birliği'nin de artan enerji ihtiyacının karşılanabilmesi için Rusya Federasyonu'na muhtaç durumda olduğu söylenebilir (Cleutinx & Piper, 2008).

2. Türkiye Rusya Arasındaki Doğal Gaz İlişkisinin Tarihsel Gelişimi

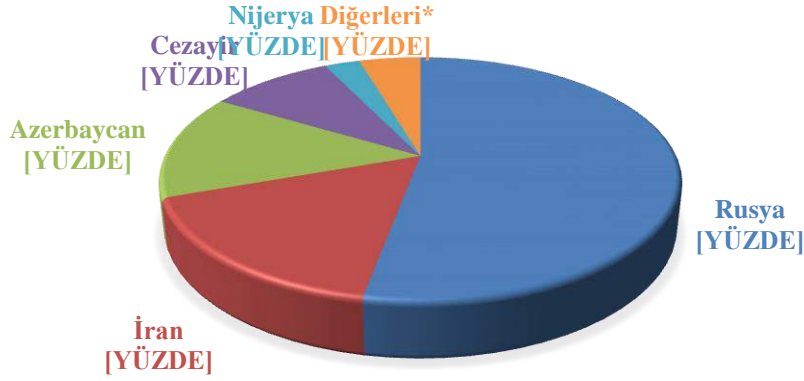
Türkiye yurt dışından doğal gaz alım satımına ilişkin ilk anlaşmayı 18 Eylül 1984 tarihinde Sovyetler Birliği ile Ankara'da imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre, Batı Hattı olarak da adlandırılan bu hatla 1987 yılı itibarıyla Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan güzergâhından Türkiye'ye 25 yıl boyunca fiyatı Türkiye'nin devlet şirketi BOTAŞ ve SSCB'nin devlet şirketi Soyuz Gaz Export tarafından belirlenecek, karşılığı Türkiye'nin imkânları dâhilinde ve SSCB'nin ihtiyaçlarına yönelik; yün, sebze, et, demir, tahıl gibi mallarla ödenmek üzere doğalgaz satmayı kabul etmiş ve bahse konu hattın gaz akışı 1988 yılından itibaren başlamıştır (Akkaş, 2017). Böylelikle Türkiye Rusya arasındaki büyük hacimli doğal gaz iş birliğinin ilk adımı atılmış, 1992 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından da iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler daha sağlam bir zemine oturmuştur.

Rusya ile yapılan ikinci doğal gaz alım satım anlaşması ise 10 Aralık 1996 tarihinde, bir öncekinden farklı olarak nakit alım üzerinden imzalanmıştır. 23 yıl yürürlükte kalması öngörülen bu anlaşma yılda 8 milyar metreküp gaz alımını kapsamaktadır (Oğan, 2006). Daha sonraki yıllarda, Türkiye'nin doğal gaz ihtiyacı daha da artmış ve 1997 yılının Aralık ayına gelindiğinde iki ülkenin daha da yakınlaşmasına sebep olacak ve Karadeniz'in altından geçecek direkt bir hat olan Mavi Akım Projesi adında bir ön anlaşma Türkiye Enerji Bakanı ve Rusya Devlet Şirketi RAO Gazprom arasında imzalanmıştır. Bahse konu projeye göre, Rusya Devlet Şirketi Gazprom ile İtalyan Eni şirketleri ortak bir şekilde Karadeniz geçişi dahil olmak üzere 1213 kilometrelik hattı gerçekleştirecek, Samsun'dan Ankara'ya kadar da bu hattı Türkiye devam ettirecektir (Akkaş, 2017). Bu projeyi önceki iki projeden ayıran en önemli özellik herhangi bir aracı ülke olmaksızın, Türkiye'ye direkt olarak Rus doğal gazının verilecek olması, bunun da alınan doğal gazın fiyatında önceki anlaşmalara göre %12'lik önemli bir indirim avantajı sağlayacak olmasıdır (Oğan, 2006). Söz konusu indirim avantajı Türkiye'nin neden Türk Cumhuriyetleriyle değil de Rusya'yla doğal gaz üzerinden bir iş birliğine girme yolunu seçtiğini açıklamaktadır.

Mavi Akım projesiyle birlikte Türkiye, Rusya'nın Almanya'dan sonra en fazla doğal gaz ihracatı yaptığı ikinci ülke haline gelmiştir. Türkiye'nin bu projeye elde ettiği görece indirim avantajına rağmen Türkiye ve Rusya'nın aralarındaki enerji iş birliğinden sağladıkları faydanın aynı düzeyde olduğu söylenemez (Çagaptay & Evans, 2013: 18). Çünkü Türkiye'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığı 2005'ten bu yana artarken Rusya; Ukrayna, Moldova ve Romanya gibi ülkeleri aradan çıkararak doğal gazı Batı'ya ulaştırabilme avantajını elde etmiştir (Yalınkılıç, 2012: 3). Bu durum da ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığın avantajları açısından bir eşitsizlik doğmasına yol açmıştır. Öte yandan, Türkiye ve Rusya arasındaki ticari ilişkilerin enerji doğrultusunda gelişmesi her iki ülkenin de dış dünyaya özellikle de Batı dünyasına ihtiyacını azaltacağından ve stratejik olarak sahip oldukları yadsınamaz değeri artıracığından önem arz etmektedir (Koçak, 2017: 9).

3. Türkiye'nin Doğal Gaz Talebi

Türkiye, İktisadi İş birliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ülkeleri arasında geçtiğimiz 15 yıllık dönemde enerji talebinin en hızlı arttığı ülke konumuna gelmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (TCDB), 2017). 2016 yılında 46.352,17 milyon santimetre küp doğal gaz ithal etmiştir. 2015 yılıyla kıyaslandığında doğal gaz ithalatının %4,28 azaldığı görülmektedir. Bu azalmanın son dönemlerde sanayi üretiminde fark edilen yavaşlamadan ve elektrik üretiminde hidroelektrik ve yenilenebilir enerjinin artan payından kaynaklandığı düşünülmektedir (Öztürk, 2017: 21). Aşağıdaki grafikten de görüleceği üzere 2016 yılında Türkiye'nin doğalgaz ithalatında en büyük pay %52,94 ile Rusya'nındır (Enerji Piyasası ve Denetleme Kurulu (EPDK), 2017).

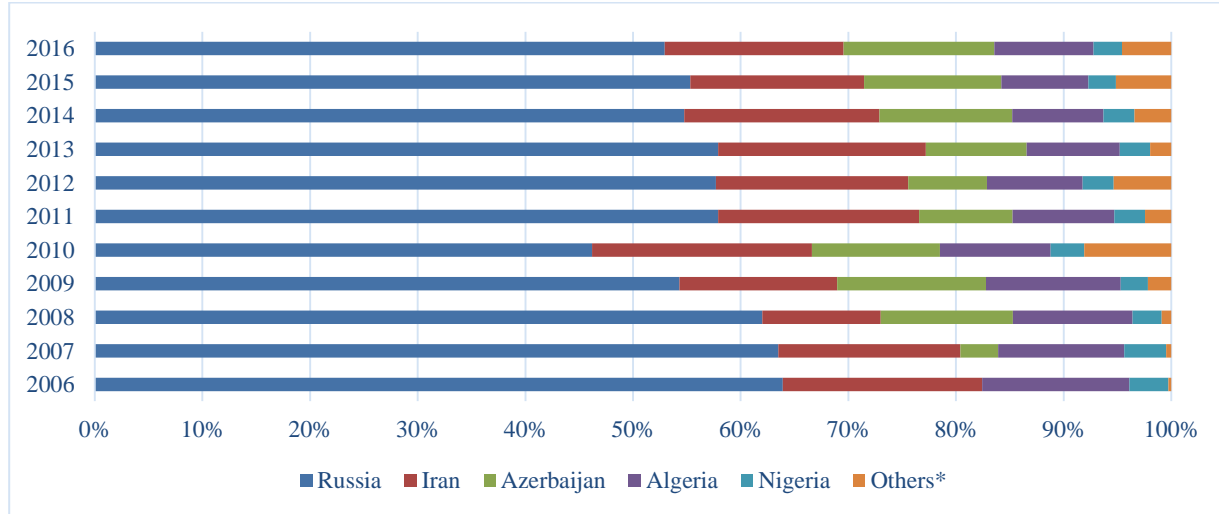

Grafik 1: Türkiye'nin Doğal Gaz İthalatında Ülkelerin Payı, 2016 (%)

Kaynak: EPDK, Turkish Natural Gas Market Report 2016
LNG ithalat ortaklarıdır.

*Diğerlerinden kastedilen

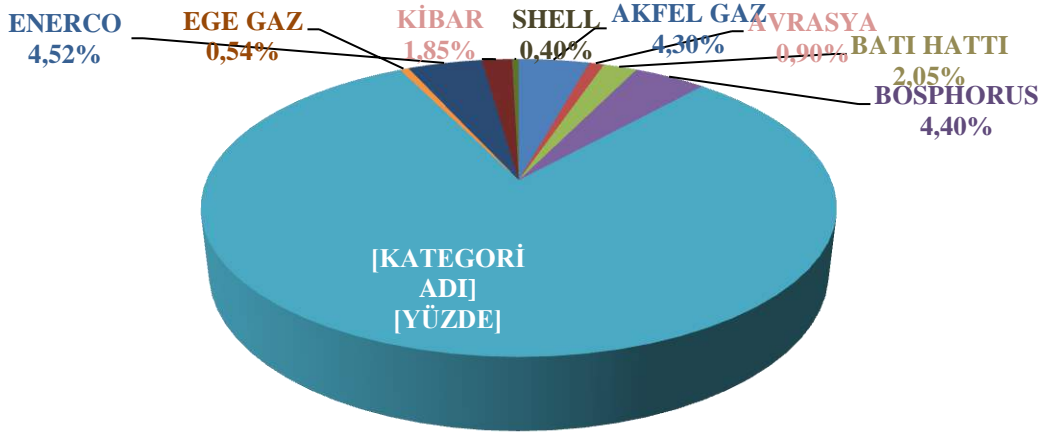
Rusya'yı %16,62 ile İran, %13,98 ile de Azerbaycan izlemektedir. Türkiye'nin doğal gaz ithalat ortaklarının 2006 - 2016 yılları arasındaki değişimlerine baktığımızda da sıralamanın değişmediğini, doğal gaz ithalatında en büyük payın Rusya'ya ardından sırasıyla İran ve Azerbaycan'a ait olduğunu görürüz.

Grafik 2: Türkiye'nin Doğal Gaz İthalat Ortaklarının Paylarındaki Değişim, 2006-2016

Kaynak: EPDK, Turkish Natural Gas Market Report 2016

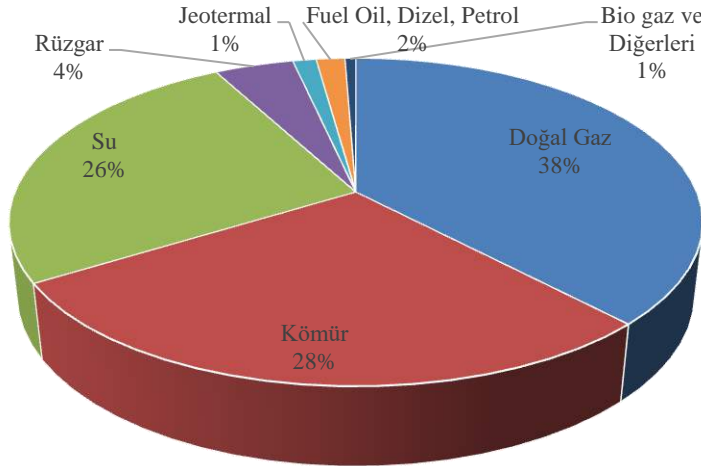
2016 yılı itibarıyla, Türkiye'nin doğal gaz ithalatında şirket paylarını incelediğimizde ise, en önemli paya sahip şirketin % 81,02 oranıyla devlet şirketi olan Botaş olduğunu söylemek mümkündür. Özel sektörde ise en yüksek oranlar Enerco ve Akfel firmalarının bağlı bulunduğu Akfel Holding'e aittir.

Grafik 3: Türkiye'nin Doğal Gaz İthalatında Şirket Payları, 2016

Kaynak: EPDK, Turkish Natural Gas Market Report 2016

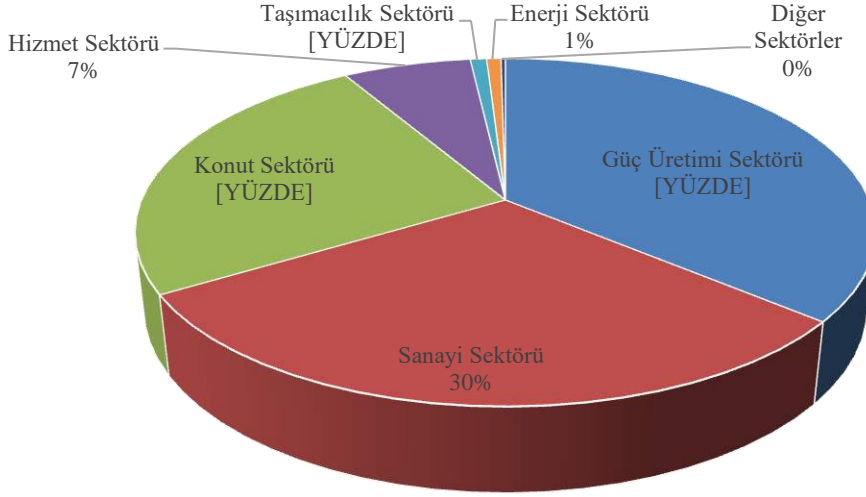
Türkiye'nin enerji politikası, enerji arzının güvenliğini sağlamak ve sürdürmek için hem ithalata hem de yerli kaynaklara dayalı enerji üretim tesislerini destekleme, enerji arzı çeşitliliğini ve birincil enerji tüketiminde yenilenebilirliğin artışını sağlama üzerine kuruludur. Türkiye'nin toplam enerji talebi içinde doğal gazın payı yaklaşık olarak %38'dir; bu nedenle doğal gazın Türkiye için ekonomik kalkınma ve büyüme üzerinde doğrudan ve dolaylı etkiye sahip en önemli enerji kaynaklarından biri olduğu söylenebilir (Austvik & Rzayeva, 2016).

Grafik 4: Türkiye'nin Toplam Enerji Talebi İçinde Doğal Gazın Payı, 2016

Kaynak: EPDK, Turkish Natural Gas Market Report 2016

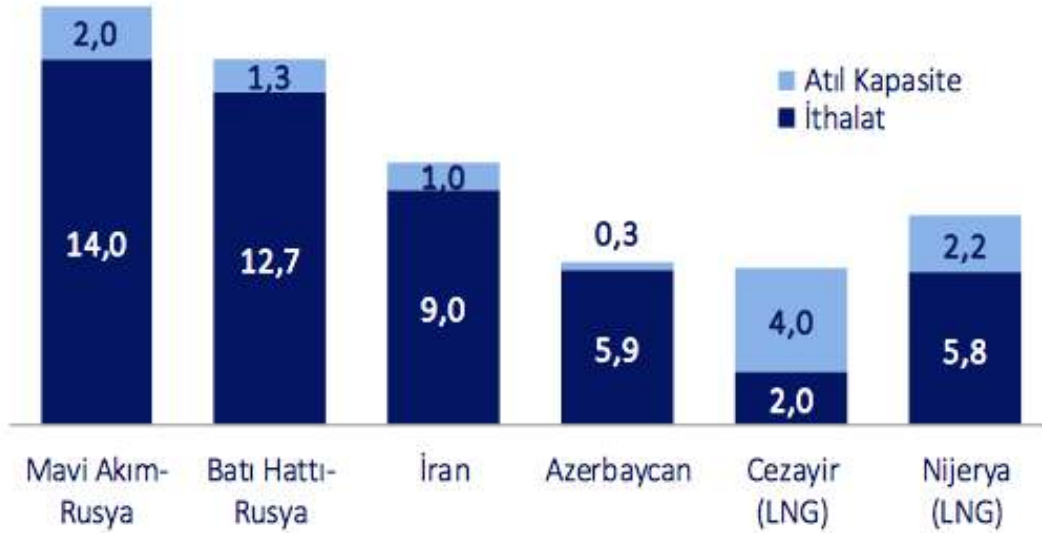
Türkiye'de doğalgazın kullanım alanlarını incelediğimizde ise en büyük payın %36 ile güç üretimi sektöründe (ısı ve elektrik santralleri), ardından %30 ile sanayi sektöründe, %7 ile hizmet sektöründe, %25 ile konut sektöründe, %1 ile taşımacılık sektöründe ve yine %1 ile enerji sektöründe olduğunu görürüz.

Grafik 5: Sektörlere Göre Doğal Gaz Tüketimi (Milyon Sm³)

Kaynak: EPDK, Turkish Natural Gas Market Report 2016

Türkiye, doğal gaz ithalatının %32'sini Mavi Akım hattıyla ve %23'ünü Batı hattıyla olmak üzere toplamda %55'ini Rusya'dan, %16'sını İran'dan ve %13'ünü Azerbaycan'dan boru hattı yoluyla gerçekleştirmektedir. Türkiye'nin doğal gaz iletim ağı "12.812" kilometrelik; dört uluslararası ithalat noktası, iki LNG giriş noktası, iki üretim alanı ve bir depolama tesisi olmak üzere toplam dokuz giriş noktasından oluşmaktadır (International Energy Agency (IEA), 2016: 109).

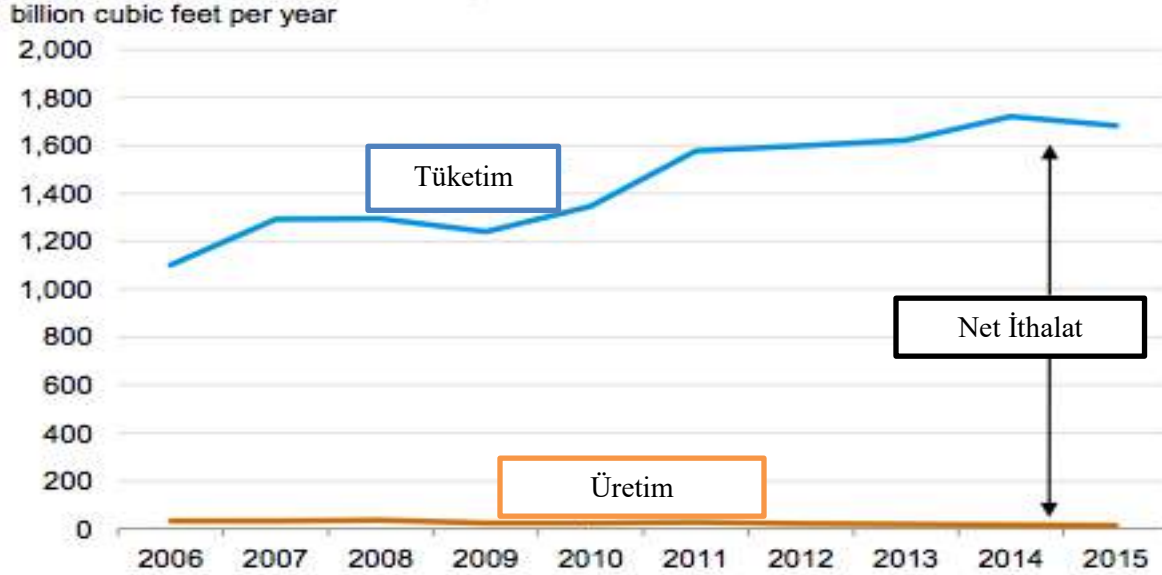
Grafik 6: Türkiye'nin Doğal Gaz İthalatı ve Âtıl Kapasite (Milyar Sm³) 2014

Kaynak: Öztürk, 2017

Türkiye'nin 2014 yılı doğal gaz ithalatındaki âtıl kapasite oranlarına baktığımızda, görece daha ucuz olan Azerbaycan gazının kapasitesinin tamamına yakının kullanıldığını, boru hattıyla gerçekleştirilen ithalat açısından bakıldığında ise en fazla âtıl kapasite oranının Mavi Akım Projesinde olduğunu görürüz (Öztürk, 2017: 22).

Önemli bir doğal gaz kullanıcısı ve doğalgaz tüketiminin hızlı bir şekilde artmaya devam ettiği az sayıdaki Avrupa ülkelerinden biri olan Türkiye, aynı zamanda doğal gazın dünya pazarlarına iletimi açısından da oldukça önemli bir geçiş ülkesidir. Türkiye'nin doğal gaz tüketimi ve üretimi arasındaki fark aşağıdaki şekilden görülebilir (Energy Information Administration (EIA) (Turkey), 2017).

Şekil 1: Türkiye'nin Doğal Gaz Tüketimi ve Üretimi, 2015

Kaynak: Turkey, U.S. Energy Information Administration, <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=TUR> (Erişim 30 Eylül 2017).

Tablo 1: Doğal Gaz Satın Alım Sözleşmeleri

Mevcut malar	Anlaşmalar	Miktar (Plato) (Milyar m ³ /yıl)	İmzalanma Tarihi	Süresi (Yıl)	Durumu	Bitiş Tarihi
Cezayir (LNG)		4.4	1988	20	Faal Durumda.	Ekim 2024
Nijerya (LNG)		1.3	1995	22	Faal Durumda.	Ekim 2021
İran		9.6	1996	25	Faal Durumda.	Haziran 2026
Rusya Federasyonu (Mavi Akım)		16	1997	25	Faal Durumda.	2025 Sonu
Rusya Federasyonu (Batı Hattı)		4	1998	23	Faal Durumda.	2021 Sonu
Türkmenistan		15.6	1999	30	Beklemede	-
Azerbaycan (Kı-sım I)		6.6	2001	15	Faal Durumda.	Nisan 2021
Azerbaycan (Kı-sım II)		6	2011	15	2017/18	2032/33

sım II)					
Azerbaycan	0.15	2011	35	Faal Durumda.	2046

Kaynak: BOTAŞ

4. Türkiye Rusya Arasındaki Önemli Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri

Küresel enerji piyasasının önemli bir bileşeni ve net enerji tüketicisi bir ülke olarak Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerinin en önemli boyutunu enerji sektörünün oluşturduğu söylenebilir (Kiniklioğlu & Morkva, 2007: 540). Bu bağlamda, Türkiye ve Rusya arasında 4 temel boru hattı projesi gündeme gelmiştir. Bunlar; Rusya – Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Hattı), Güney Akım Doğal Gaz Boru Hattı, Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı ve Türk Akımı hatlarıdır. Ancak Rusya'nın, en büyük doğalgaz hattı projesi olan Nabucco'yu ve Ukrayna'yı devre dışı bırakmak için ortaya attığı Güney Akım Doğal Gaz Boru Hattı projesinden vazgeçilmiştir. Bu nedenle Güney Akım Doğal Gaz Boru Hattı projesi bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmış ve aşağıda diğer botu hatları ve boru hattı projeleri hakkında bilgi verilmiştir.

Harita 2: Vazgeçilen Güney Akım Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

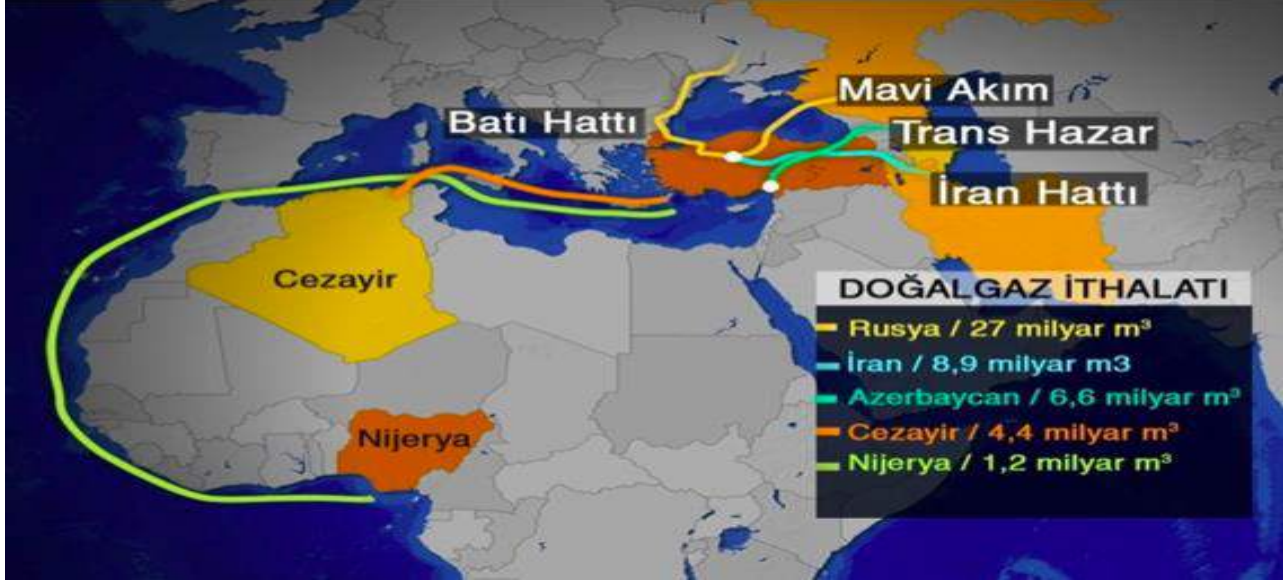
Kaynak: www.businessht.com.tr

4.1. Rusya – Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Hattı)

Yurt dışından doğal gaz alımına ilişkin ilk anlaşma 18 Eylül 1984 tarihinde imzalandıktan sonra BOTAŞ çalışmalarına başlamış ve 1985 yılında doğal gaz tüketim potansiyeli ve doğalgazın taşınması için uygun güzergâh belirlenmesi amacı ile Türkiye doğal gaz kullanım etüdü yaptırılmıştır. Yapılan anlaşmaya göre doğal gaz Türkiye'ye Bulgaristan sınırında Malkoçlar'dan girmekte, Hamitabat, Ambarlı, İstanbul, İzmit, Bursa, Eskişehir güzergâhından Ankara'ya ulaşmaktadır ve 845 kilometre uzunluğundadır (ETKB, 2017). Rus Hükümeti, kendi internet sitesinde yayınladığı hükümetler arası anlaşma metninde Türk Akımı Doğal Gaz Boru Hattı Projesinin devreye girmesiyle Türkiye'ye Batı Hattı ile Ukrayna, Moldovya, Romanya ve Bulgaristan sınırından sağlanan

gaz ihracatını sonlandıracağını duyurmuştur.⁷⁸⁵

Harita 3: Rusya – Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Hattı)

Kaynak: Türk Akımı Nedeniyle Batı Hattı Devre Dışı Kalacak, <http://www.ntv.com.tr/ekonomi/turk-akimi-nedeniyle-bati-hatti-devre-disi-kalacak,0VYw8kAUuUuE12j1NWDDgQ>, Erişim Tarihi: 30 Eylül 2017

4.2. Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı

Mavi akım doğal gaz boru hattı projesi 15 Aralık 1997 tarihinde BOTAŞ ve Gaz Export arasında imzalanmıştır. Bu anlaşma kapsamında yıllık 16 milyar metreküp doğal gaz Rusya Federasyonu'ndan çıkıp Karadeniz'den geçerek Türkiye'ye ulaşmaktadır. Daha önce düşünülen ancak sonradan iptal edilen ve doğal gazın Avrupa Birliği ülkelerine Bulgaristan üzerinden taşınmasını öngören Güney Akım Projesi yerine doğal gazın Avrupa Birliği ülkelerine Yunanistan üzerinden Türkiye aracılığıyla taşınmasını öngören Mavi Akım projesi gündeme gelmiştir.

Harita 4: Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı

⁷⁸⁵ <http://www.ntv.com.tr/ekonomi/turk-akimi-nedeniyle-bati-hatti-devre-disi-kalacak,0VYw8kAUuUuE12j1NWDDgQ>

Kaynak: European Security and Defence Assembly, Erişim Tarihi: 7 Ekim 2017

Bahse konu boru hattı sisteminin, İzobilnoye - Dzubga arasındaki 56” çapında 308 km ve 48” çapında 62 km olmak üzere toplam 370 km uzunluğundaki kısmı Rusya topraklarında, Dzubga - Samsun arasındaki her biri yaklaşık 390 km uzunluğunda 24” çapında paralel 2 hattı Karadeniz geçişinde, Samsun - Ankara arasındaki 48” çapında ve 501 km uzunluğundaki kısmı ise Türkiye topraklarında bulunmaktadır ve üç ana kısımdan oluşmaktadır (ETKB, 2017). Mavi akım doğal gaz boru hattı, 20 Şubat 2003 tarihinde işletmeye alınmış ve 17 Kasım 2005 tarihinde de resmi açılış töreni yapılmıştır. Söz konusu hattın Türkiye topraklarında yer alan kısmı Samsun’dan başlayarak Amasya, Çorum, Kırıkkale üzerinden Ankara’ya ulaşmakta ve ana hat ile birleştirilmektedir (ETKB, 2017).

Türkiye 2016 yılında Batı Hattı ile Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan üzerinden ve Mavi Akım ile de Karadeniz üzerinden Rusya’dan toplam 24,7 milyar metreküp doğalgaz ithal etmiştir.⁷⁸⁶

4.3. Türk Akımı Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Rusya Federasyonu ve Ukrayna arasında yaşanan doğal gaz anlaşmazlıkları Balkanlar üzerinden Türkiye’ye ulaşan Batı Hattı’nda gazın zaman zaman kesilmesine yol açmakta ve bu durum özellikle kış aylarında Türkiye açısından enerji güvenliği kapsamında önemli sorunlara yol açmaktadır (Öztürk, 2017).

Rusya açısından bakıldığında ise, Rusya’nın Avrupa Ülkelerine Ukrayna üzerinden taşıdığı doğal gaz anlaşmalarının süresinin 2019 yılında dolacağı bilindiğinden, Türk Akımı projesiyle Rusya Avrupa’ya gaz iletimi konusunda bir alternatif elde etme avantajına sahip olacaktır.

Avrupa’ya satmakta olduğu doğal gazın yaklaşık olarak %40’ını Ukrayna üzerinden gerçekleştiren Rusya’nın Türk Akımı projesinin hayata geçmesiyle, bir taraftan sıklıkla siyasi krizler yaşadığı Ukrayna güzergâhına mecburiyeti azalacak diğer yandan da transit ülkelerin aradan kalkması ile Avrupa pazarına doğrudan erişebilme imkânına sahip olacaktır (Budak, 2017: 6). Hem Türkiye’nin hem de Rusya’nın dış politikaları üzerinde stratejik bir belirleyiciliğe sahip olan Türk Akımı projesi Türkiye’nin giderek artan enerji ihtiyacına daha uygun bir fiyat üzerinden karşılık verebilecek olması açısından da önem taşımaktadır (Karagöl & Kızılkaya, 2015).

⁷⁸⁶ Türk Akımı Nedeniyle Batı Hattı Devre Dışı Kalacak, <http://www.ntv.com.tr/ekonomi/turk-akimi-nedeniyle-bati-hatti-devre-disi-kalacak.0VYw8kAUuE12j1NWDDgQ>, Erişim Tarihi: 30 Eylül 2017

Harita 5: Türk Akımı Projesi Muhtemel Geçiş Güzergahı

Kaynak: Gazprom

Türk akımı doğal gaz boru hattı projesi 10 Ekim 2016 tarihinde Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında İstanbul’da imzalanmış ve anlaşmanın resmi onay süreci her iki ülkede de tamamlanmıştır. Söz konusu boru hattı sistemi, Rusya’dan başlayarak Karadeniz üzerinden Türkiye’nin Karadeniz kıyısındaki alım terminaline ve daha sonra Türkiye üzerinden Türkiye’nin komşu devletleriyle olan sınırlarına kadar uzanacak ve her biri yıllık 15,75 milyar metre küp toplamda 31,5 milyar metre küp kapasiteye sahip iki hattan oluşacak bir boru hattı sistemidir (ETKB, 2017). Boru hattı inşaatının 2017 yılında başlaması ve 2019 yılının sonunda bitirilmesi ön görülmektedir (Öztürk, 2017). Öte yandan, Türkiye’nin Avrupa için yeni bir doğal gaz koridoru haline geldiği son durumda kartlarını nasıl oynayacağı Avrupa ve Rusya ile gelecekteki ilişkileri için oldukça önemlidir (Mikulska, 2017: 3).

Sonuç

Dünyanın en büyük enerji ihracatçısı devletleri arasında ön sıralarda yer alan Rusya ve enerji ihtiyacı giderek artan Türkiye arasındaki ilişkiler son zamanlarda doğal gaz iş birliği üzerinden daha da gelişmiştir. Türkiye ve Rusya’nın, güvenlik, enerji ve ekonomi gibi temel noktalarda bir iş birliği içinde bulunuyor olmasının, her iki ülke açısından da önemli kazanımlar sağlayacağı düşünülmektedir. Türkiye, Rusya’nın ticaret hacmi olarak en önemli ekonomik ortaklarından biridir.

Rusya için Türkiye, yalnızca Rus enerji kaynaklarının en büyük tüketicisi değil; ayrıca sahip olduğu doğal enerji kaynaklarını yabancı piyasalara, özellikle Avrupa pazarına ulaştırma konusunda da oldukça önemli bir partnerdir. Enerji ihtiyacının büyük bir kısmını ithal eden Türkiye, son zamanlarda dışa bağımlılığını azaltmak ve enerji kaynaklarını çeşitlendirmek yoluyla doğalgaz ve petrol gibi enerji kaynaklarına alternatifler üretebilmek adına önemli girişimlerde bulunmaktadır.

Türkiye ve Rusya arasında imzalanan son doğal gaz anlaşması olan Türk Akımı Projesi, her iki ülke için de, hatta bölgedeki diğer ülkeler için de çeşitli avantajlar ve riskler barındırmaktadır. Bu projeye Avrupa Birliği’nin ve Türkiye’nin Rusya’ya olan enerji bağımlılığının boyutları artabileceği gibi, risklerin iyi yönetilmesiyle projenin avantajlarından faydalanılabileceğini de söylemek mümkündür. Çünkü bu proje sayesinde Türkiye, bulunduğu bölge itibarıyla doğal gaz fiyatlarının belirlenmesi konusunda kritik değere sahip olacağından, bölgenin enerji merkezi konumuna gelme imkanına sahip olacaktır.

Kaynakça

- Akkaş, V. C., (2017), Türkiye – Rusya İlişkisinin Tarihçesinde Enerji İş birlikleri, <https://vcantugakkas.wordpress.com/2017/04/01/turkiye-rusya-iliskisinin-tarihcesinde-enerji-isbirlikleri>, (Erişim 30 Eylül 2017).
- Austvik, O. G. and Rzayeva G., (2016), Turkey in the Geopolitics of Natural Gas, M-RCBG Associate Series, No 66. P.541 Working Paper
- Broache, M., (2010)“Re-examining Russian Energy Power” Journal of International Affairs, 63 (2), 2010, s. 233.
- Budak, T. (2017), Türkiye'nin Enerji Politikasında Tanap ve Türk Akımı, Bilgesam Analiz / Enerji, No:1364
- Çagaptay, S. and Evans T. (2013), Turkey's Energy Policy and The Future of Natural Gas, The Geopolitics of Natural Gas.
- Cleutinx, C., Piper, J., (2008), The EU- Russia Energy Relations, Centre for European Reform, 2008, s. 25- 34.
- Energy Strategy of Russia For The Period Up To 2030, Ministry of Energy of The Russian Federation, Moscow, Institute of Energy Strategy, 2010. [http://www.energystrategy.ru/projects/docs/ES-2030_\(Eng\).pdf](http://www.energystrategy.ru/projects/docs/ES-2030_(Eng).pdf), (Erişim Tarihi: 30 Eylül 2017).
- Enerji Piyasası ve Denetleme Kurulu (EPDK), (2017), Türkiye Doğal Gaz Piyasası Raporu 2016.
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB), (2017), Doğal Gaz Boru hatları ve Projeleri, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>, (Erişim Tarihi: 30 Eylül 2017).
- Gas and oil production, Gazprom, <http://www.gazprom.com/about/production/extraction/> (Erişim 30 Eylül 2017).
- International Energy Agency (IEA), (2016), Energy Policies of IEA Countries, Turkey Review
- Karagöl, E.T. & Kızılkaya M. (2015), Rusya-AB- Türkiye üçgeninde Türk Akımı, Seta Perspektif, Sayı 105.
- Kiniklioğlu, S. & Morkva V. (2007), An anatomy of Turkish-Russian Relations, Southeast European and Black Sea Studies, Vol.7, No.4, pp.533-553.
- Koçak, M. (2017), Türkiye – Rusya İlişkileri, Seta Analiz, Sayı 201.
- Likhachev, V. (2012), The Turkey, Russia, Iran Nexus: Economic and Energy Dimensions, The Role of Energy in Russia's Relations with Turkey and Iran
- Mikulska. A (2017), The Changing Geopolitics of Natural Gas in the Black Sea Region, Foreign Policy Research Institute (FPRI), p.3
- Oğan, Sinan (2006). MAVİ AKIM: Türk-Rus İlişkilerinde Mavi Bağımlılık, TÜRKSAM. <http://www.turksam.org/tr/yazdir627.html>
- Öztürk, Ayşe Betül (2017), Doğal Gaz Sektörü, Türkiye İş Bankası, İktisadi Araştırmalar Bölümü, https://ekonomi.isbank.com.tr/UserFiles/pdf/sr201701_dogalgazsektoru.pdf
- Pala, C. (2007) “Ayı İle Dans: Kutsal Gazprom Dömparatorluğu ve Türkiye”, Süha Tanyeri (ed.), Dördüncü Uluslararası Sempozyum Bildirileri Güvenliğin Yeni Boyutları ve Uluslararası Örgütler, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2007, s. 25.
- Russia, U.S. Energy Information Administration, <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Russia/russia.pdf> (Erişim 30 Eylül 2017).
- Telli, A. (2014) Rusya'nın Petrol ve Doğal gaz rezervlerinin analizi, Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi, Kocaeli Üniversitesi, 23-24 Eylül 2014.
- Turkey, U.S. Energy Information Administration, <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=TUR> (Erişim 30 Eylül 2017).
- Turkish Natural Gas Market Report 2016, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK), Ankara, 2017.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (TCDB), (2017), Türkiye'nin Enerji Profili ve Stratejisi http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa (Erişim Tarihi:30 Eylül 2017).
- Türk Akımı Nedeniyle Batı Hattı Devre Dışı Kalacak, <http://www.ntv.com.tr/ekonomi/turk-akimi-nedeniyle-bati-hatti-devre-disi-kalacak.0VYw8kAUuUe12j1NWDDgQ>, Erişim Tarihi: 30 Eylül 2017
- World Energy Outlook 2011, IEA, www.worldenergyoutlook.org/media/weowebsite/2011/es_turkish.pdf/ (Erişim 30 Eylül 2017).
- Yalınkılıçlı Eşref (2012), Turkish-Russian Energy Reapprochement: What it means for Ukraine, A realistic look from within Turkey, ICPS, European Focus, 17-18.

DÖVİZ KURU BELİRSİZLİĞİNİN TÜRKİYE’NİN RUSYA İHRACATI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Seymur AĞAZADE*

Özet

Bu çalışmada döviz kuru belirsizliğinin Türkiye’nin Rusya ihracatı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Döviz kuru belirsizliğinin ihracat üzerindeki etkisine yönelik olarak iktisat teorisinde farklılık gösteren görüşler vardır. Kur belirsizliğinin ihracatı azalttığını öngören görüşler, bunun riskten kaçınma özelliği taşıyan ihracatçıya ilave maliyet yüklemesine vurgu yapmaktalar. Belirsizliğin ihracatı artırıcı yönde etkilediğini öne süren görüşler ise, çeşitli davranışsal varsayımlara dayanmaktadır. Bu çalışmada, Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımı ve aylık veri seti kullanılmıştır. Kur belirsizliği değişkeni, reel döviz kurunun standart sapmasının hareketli ortalaması şeklinde hesaplanmıştır. Uygulanan ARDL sınır testi uzun dönem ilişkiyi destekleyici nitelikte bulgular sunmuştur. Buna göre, kur belirsizliği Türkiye’nin Rusya’ya olan ihracatını negatif yönde etkilemektedir. Hata düzeltme modeli sonuçları da uzun dönem ilişkiyi desteklemekle birlikte kur belirsizliğinin kısa dönemde de ihracatı negatif yönde etkilediğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Döviz kuru belirsizliği, Türkiye’nin Rusya ihracatı, ARDL modeli

THE EFFECT OF EXCHANGE RATE UNCERTAINTY ON TURKEY’S EXPORT TO RUSSIA

Abstract

This study investigates the effect of exchange rate uncertainty on Turkey’s export to Russia. There are differences in theoretical approaches regarding to the effect of exchange rate uncertainty on export. The opinion that foresees that exchange rate uncertainty reduces export emphasize that uncertainty causes to extra cost on risk averse exporter. Approaches that predicts uncertainty increases export base on various behavioural assumptions related to the preferences of exporter. In this paper econometric approach uses monthly dataset and bases on ARDL bound test procedure proposed by Pesaran, Shin and Smith (2001). Exchange rate uncertainty is calculated as moving average of standard deviation of the reel exchange rate. Findings of bound test support the long-run relationship between exchange rate uncertainty and export. According to this, exchange rate uncertainty effects negatively Turkey’s export to Russia. The error correction model results also show that long-run relationship is supported and exchange rate uncertainty influences export negatively in the short run.

Keywords: Exchange rate uncertainty, Turkey’s export to Russia, ARDL model

1. Giriş

Döviz kuru değişkenliğinin ya da belirsizliğinin ihracat üzerindeki etkisinin negatif olduğunu öngören teorik yaklaşımların yanı sıra De Grauwe (1988), Franke (1991), Sercu ve Vanhulle (1992), Viaene ve Vries (1992), Broll ve Eckwert (1999) ve Sercu ve Uppal (2003) gibi çalışmalar bunun ihracatı artırıcı sonuçlara neden olabileceğini ifade etmektedir. İhracat sözleşmeleri genellikle geleceğe yönelik olduğundan dolayı yüksek döviz kuru belirsizliğinin tarafları zarar riski ile karşı karşıya bırakabilir. Bu nedenle, kur belirsizliğinin ihracatı azaltıcı sonuçlara neden olması beklenir. Yüksek döviz kuru belirsizliği altında, öngörülemeyen kur hareketlerinin etkilerine maruz kalmamak ya da kur hareketlerinden kaynaklanan riskleri sınırlandırmak için ihracatçıları faaliyetlerini azaltabilir. Bu nedenle döviz kuru belirsizliğindeki artış ihracatın azalmasına neden olabilir.

Diğer yandan dış ticaret firmalarına ilişkin çeşitli davranışsal varsayımlar altında, yukarıda ifade edilen çalışmalarda kur belirsizliğinin dış ticareti artırıcı sonuçlara neden olabileceğine yönelik sonuçlar elde edilmiştir. Buna

* Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, seymur.agazade@erdogan.edu.tr

görehıracatçının riskten kaçınma derecesine, piyasaya giriş ve çıkış için gerekli maliyetlerin düzeyine, firmaların kapasite kısıtlarına, döviz kuru riskine karşın finansal piyasaların koruma sağlamasına ilişkin çeşitli varsayımlar altında kur belirsizliğindeki artış ihracatı artırıcı sonuçlara neden olabilir.

Bu çalışmada döviz kuru belirsizliğinin Türkiye'nin Rusya'ya olan ihracatı üzerindeki etkisi Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından önerilen ARDL yaklaşımı çerçevesinde incelenmiştir. Kur belirsizliği, reel döviz kuru nun standart sapmasının hareketli ortalaması şeklinde aşağıdaki gibi hesaplanmıştır:

$$R_t = \left(\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (RER_{t+i-1} - RER_{t+i-2})^2 \right)^{\frac{1}{2}}$$

Burada *RER* reel döviz kurunu, *m* ise hareketli ortalama hesaplanmasında dikkate alınan dönem sayısını ifade etmektedir. Çalışmada aylık veri kullanıldığından *m* 12 olarak dikkate alınmıştır.

Bilindiği gibi, reel döviz kuru dikkate alınan yabancı ülkelere göre farklı şekillerde hesaplanmaktadır. Bu çalışmada Rusya'ya yapılan ihracatın öncelikli olarak iki ülke arasındaki reel kura ilişkin belirsizlikten etkileneceği varsayılmış ve reel döviz kuru Türkiye ve Rusya tüketici fiyatları endeksleri ile her iki ülke para biriminin ABD dolar kuru kullanılarak hesaplanmıştır. Bu hesaplanma aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$RER = \frac{CPI_{Türkiye}}{CPI_{Rusya} * \frac{Lira Dolar Kuru}{Ruble Dolar Kuru}}$$

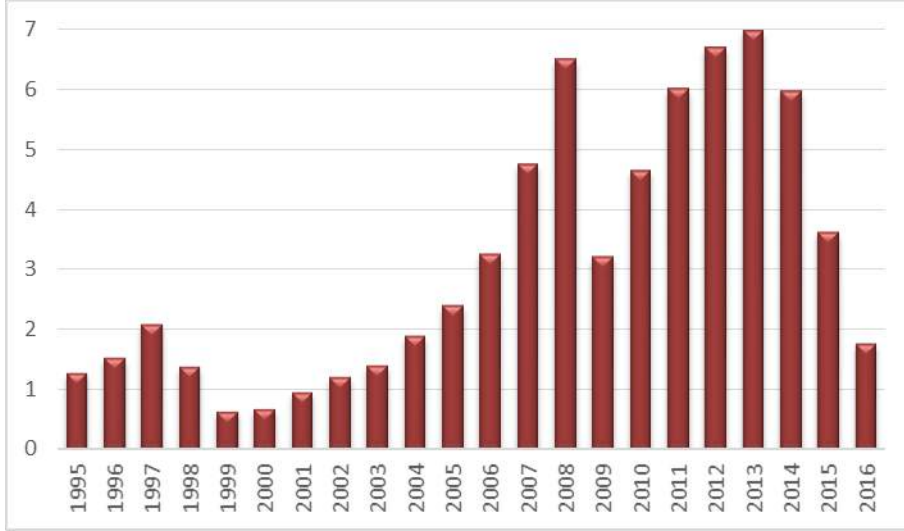
Yukarıdaki hesaplama şekline göre reel döviz kurundaki artış Türkiye mallarının Rusya malları cinsinden fiyatının arttığı anlamına gelir ve diğer her şey sabit koşuluyla Türkiye'nin Rusya'ya olan ihracatını negatif yönde etkilemesi beklenir.

Çalışmanın devamı şu şekilde düzenlenmiştir. Takip eden bölümde Türkiye'nin Rusya ihracatının seyrine ilişkin kısa bilgi verilmiştir. Ardından üçüncü bölümde çalışma yöntemi tanıtılmış ve analiz bulguları sunulmuştur. Sonuç bölümünde ise çalışma sonuçları ifade edilmiş ve bulgular doğrultusunda değerlendirmeler yapılmıştır.

2. Türkiye'nin Rusya İhracatı

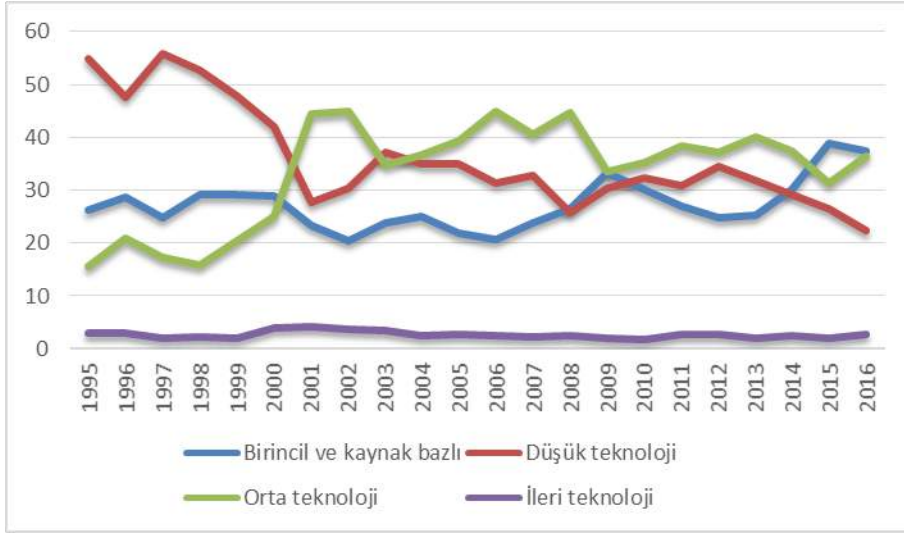
Türkiye'nin Rusya'ya olan ihracatının 1995-2016 yıllarına ait seyri Grafik 1'de verilmiştir. Grafikten de görüldüğü gibi 1998 Rusya krizi ve 2001 Türkiye krizi, 2008 küresel finansal kriz ve 2015 uçak krizinin yaşandığı dönemlerde ihracat hacminde önemli düşüşler olmakla birlikte ihracat hacmi genel olarak bir artış eğilimine sahiptir. Bu ihracat rakamı en yüksek değerine 2013 yılında ulaşmış olup yaklaşık olarak 7 milyar dolar düzeyindedir. 2016 yılında ise 1,7 milyar düzeyine inmiştir. TÜİK verilerine göre 2017 yılı ilk altı ayında Türkiye'nin Rusya ihracatı toparlanma eğiliminde olup 1,1 milyar doların üzerindedir. Fakat Rusya'ya yapılan ihracatın Türkiye toplam ihracatındaki payına bakıldığında bunun 1998 öncesi yıllarda %5 bir miktar üzerinde olduğu, sonraki yıllarda bunun altında seyrettiği görülmektedir.

Rusya'ya yapılan ihracatta motorlu kara taşıtları, makineler, sebze ve meyveler, kimyasal ürünler ve bazı imalat sanayi ürünleri en çok ihraç edilen ürünler arasında yer almaktadır. Grafik 2'de ise Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracatın teknoloji düzeyine göre payları verilmiştir. Grafikten de görüldüğü gibi ileri teknoloji ürünleri oldukça düşük bir paya sahiptir. Düşük teknoloji ürünlerinin oranı ise genel olarak bir azalma eğilimine sahip olup belirtilen dönemde %50'lerden %20'ler düzeyine inmiştir. Ağırlıklı olarak sebze ve meyvelerden oluşan birincil ve kaynak bazlı ürünlerin ve orta teknoloji ürünlerinin payları ise pozitif bir eğilime sahip, her ikisine ait 2016 yılı değeri yaklaşık olarak %36'dır.

Grafik 1: Türkiye'nin Rusya İhracatı (milyar ABD doları)

Kaynak: UNCTAD

Grafik 2: Ürün Gruplarına Göre Türkiye'nin Rusya'ya İhracatı (%)

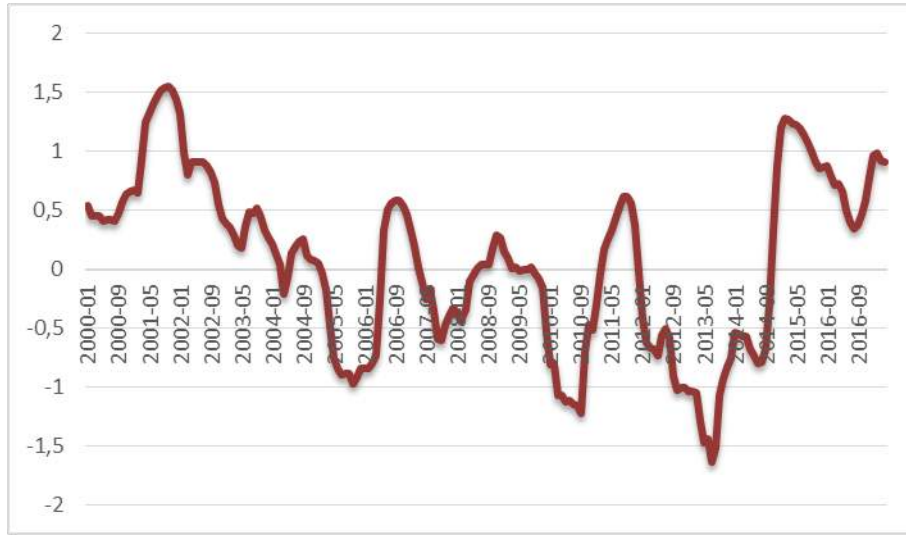
Kaynak: UNCTAD verilerine göre hesaplanmıştır.

3. Veri Seti, Yöntem ve Bulgular

Çalışmada Ocak 1999 ile Nisan 2017 dönemine ait aylık veri kullanılmıştır. Fakat reel döviz kuru belirsizliği, ilgili değişkenin standart sapmasının 12 aylık geriye yönelik hareketli ortalaması şeklinde hesaplandığından analizler Ocak 2000 ile Nisan 2017 dönemi için yapılmıştır. Türkiye'nin Rusya ihracat verileri TÜİK'ten alınmış olup ABD doları cinsindedir. Reel döviz kuru değişkeninin hesaplanması için kullanılan Türkiye ve Rusya TÜFE verileri ile Türk lirasının ve Rusya rublesinin ABD doları kurlarına ait veriler Dünya Bankası Global Economic Monitor veri tabanından alınmıştır.

Reel döviz kurunun standart sapmasının 12 aylık geriye yönelik hareketli ortalama şeklinde hesaplanan döviz

kuru belirsizliğine ait logaritmik seri Grafik 3’te verilmiştir. Buna göre Türkiye’de bankacılık krizinin yaşandığı 2001 yılında kur belirsizliğinde önemli bir artış olmuştur. 2006 yılında gözlemlenen artış da Türkiye kaynaklı olmuştur, zira aynı dönemde yüksek petrol fiyatlarının etkisi ile ruble bir miktar değer kazanmakla birlikte oldukça istikrarlı bir seyre sahiptir. Kur belirsizliğinde 2009 yılında da artış gözlemlenmiştir. Bu dönemde küresel krizin etkisi ile her iki ülke parasının değer kaybetmiştir. 2011 yılında ise Türk lirası önceki yıla nispeten istikrarsız bir seyir izlemiş ve değer kaybetmiştir. Ruble ise petrol fiyatlarının etkisi ile önce değer kazanmış yılsonuna doğru ise değer kaybetmiştir. Kur belirsizliğinde 2014 yılı sonunda gözlemlenen keskin artış ise temelde aynı dönemde rublenin hızlı şekilde değer kaybetmesinden kaynaklanmıştır. Grafikten de görüldüğü gibi 2015 yılı başlangıcından itibaren kur belirsizliği azalmaya başlasa da 2016 yılı sonlarına doğru Türk lirası kaynaklı olarak artış göstermiştir.

Grafik 3: Reel Döviz Kuru Belirsizliği (logaritmik seri)

Reel döviz kuru belirsizliğinin Türkiye’nin Rusya’ya olan ihracatı üzerindeki etkisini incelemeye geçmeden önce logaritmik düzey ihracat (LX) ve reel döviz kuru belirsizliği (LR) serilerinin durağanlık özellikleri Genişletilmiş Dickey & Fuller (1981, ADF) birim kök testi yardımıyla incelenmiştir. ADF testi zaman serilerinde durağanlık özelliklerinin incelenmesinde yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bu testte hata terimleri arasında ardışık ilişki sorununun giderilmesi amacıyla modele bağımlı değişken gecikmeleri eklenmektedir. Sabit ve trende ilişkin farklı varsayımlara göre oluşturulan ADF test modelleri aşağıdaki gibidir:

$$\Delta y_t = \delta y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta y_t = \beta_1 + \delta y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta y_t = \beta_1 + \delta y_{t-1} + \beta_2 t + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Buraday durağanlık özelliği incelenen değişkeni, Δ fark operatörünü, m optimal gecikme uzunluğunu ve ε_t ise hata terimidir. Çalışmada m gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaikebilgi kriteri (AIC) dikkate alınmıştır. ADF testinde sıfır hipotezi serinin birim kök içerdiğini, alternatif hipotez ise durağan olduğunu ifade etmektedir. ADF testlerine ilişkin sonuçlar Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

	Sabitsiz ve Trendsiz	Sabit	Trend
LX	0,4456	-2,1910	-1,1897
DLX	-3,1606 *	-3,2226 **	-3,9425 **
LR	-3,0451 *	-3,0609**	-3,0509

Buna göre Türkiye'nin Rusya'ya olan ihracatını ifade eden LX değişkeni birinci farkında durağan bulunmuşken lira-ruble reel kur belirsizliğini ifade eden LR değişkeni ise seviyesinde durağan bulunmuştur.

Pesaran, Shin & Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımı seviyesinde ve farkında durağan olan değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisinin incelenmesine izin vermektedir. Bu nedenlerle çalışmada, reel döviz kuru belirsizliğinin Türkiye'nin Rusya'ya olan ihracatı üzerindeki etkisinin incelenmesi ARDL yaklaşımı çerçevesinde incelenmiş ve kur belirsizliği ile ihracat arasında uzun ve kısa dönemli ilişkiler tespit edilmeye çalışılmıştır. ARDL yaklaşımında sınır testi için ilk önce LX değişkeni farkına ait aşağıdaki kısıtlanmamış hata düzeltme modeli tahmin edilmiştir:

$$DLX_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \beta 1_i DLX_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta 2_i DLR_{t-i} + \gamma 1 LX_{t-1} + \gamma 2 LR_{t-1} + e_t \quad (4)$$

Koentegrasyon ilişkisinin incelenmesi modeldeki'lere ilişkin F testi yardımıyla yapılmaktadır. F testi ARDL modelindeki değişkenlerin durağanlık düzeylerine, açıklayıcı değişken sayısına ve modelin sabit ya da trend içerip içermediğine göre farklılık göstermektedir. Teste ilişkin kritik değerler Pesaran vd. (2001) çalışmasında rapor edilmiştir. ARDL sınır testine ait sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. ARDL Sınır Testi Sonuçları

	Değer	k
F-istatistiği	4,9144	1
Sınır Kritik Değerler		
Anlamlılık Düzeyi	I0 Sınır	I1 Sınır
10%	4,04	4,78
5%	4,94	5,73
1%	6,84	7,84

Burada F test istatistiği 4,9144 bulunmuştur. Bu istatistik %10 anlamlılık düzeyinde üst sınır kritik değerinden büyüktür. Bu sonuç LX ve LR değişkenleri arasında uzun dönem ilişkiyi desteklemektedir.

Sınır testinin ardından ikinci aşamada aşağıda ifade edilen genişletilmiş ARDL modeli tahmin edilmiştir:

$$LX_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \beta 1_i LX_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta 2_i LR_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Eşitlik 5 ile ifade edilen ARDL modeline ait tahmin sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. Akaike ve Schwarz gecikme bilgi kriterleri aynı optimal gecikmeyi işaret etmiştir. Modelde değişen varyans sorunu tespit edildiğinden değişen varyans ve otokorelasyonla tutarlı dirençli standart hatalar kullanılmıştır ve tahmin sonuçları Tablo'4'te ifade edilmiştir. ARDL (2, 0) modeli tahmin sonuçlarına göre LX değişkeninin bir ve iki dönem gecikmeli değerlerine ait katsayılar pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. LR değişkeni parametresi ise negatiftir.

Tablo 4: ARDL (2, 0) Modeline Ait Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık
LX(-1)	0,7245	8.1388	0.0000
LX(-2)	0,2170	2.3699	0.0187
LR	-0,0470	-2.2047	0.0286
C	1,1377	3.2454	0.0014
R ²		0,9469	
Düzeltilmiş R ²		0,9460	

Tablo 3’te ifade edilen sınır testi sonuçları LX ve LR değişkenleri arasında uzun dönem ilişkinin varlığını destekleyici nitelikte bulunmuştu. Buna ilişkin ARDL modelinin uzun dönem katsayıları Tablo 5’de verilmiştir:

Tablo 5: ARDL Uzun Dönem Sonuçları

Değişken	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık
LR	-0,8030	-2,7717	0,0061
C	19,4354	101,2678	0,0000

Tabloda da görüldüğü üzere LR değişkenine ait uzun dönem katsayı -0,8030 olarak bulunmuştur. Bu katsayıya ait t istatistiği olasılık değeri ise 0,0061’dir.

Çalışmada son olarak kısa dönemli ilişkilerin belirlenmesi için ARDL yaklaşımına dayanan aşağıdaki hata düzeltme modeli tahmin edilmiştir:

$$DLX_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \beta_1 DLX_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_2 DLR_{t-i} + \gamma ECT_{t-1} + \varepsilon_t \quad (6)$$

Burada ECT_{t-1} uzun dönem modeline ait hata terimlerinin gecikmeli değerleridir. Hata düzeltme parametresi olan γ katsayısı uzun dönem ilişkide ortaya çıkan sapmalar durumunda denge ilişkisine geriye dönüş hızını gösterir. Hata düzeltme modeline ait sonuçlar Tablo 6’da verilmiştir:

Tablo 6: ARDL Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişken	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık
DLX(-1)	-0,2170	-2,3699	0,0187
DLR	-0,0470	-2,2047	0,0286
ECT(-1)	-0,0585	-3,2006	0,0016

Tabloda son satırda yer alan hata düzeltme parametresi uzun dönem ilişkiyi destekleyici nitelikte negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre, LX ve LR uzun dönem dengesinde ortaya çıkan bir sapmanın yaklaşık olarak %5,85’i bir ayda düzelmektedir. Tablodan görüldüğü gibi modelde yer alan DRE değişkenine ait katsayı ise negatiftir.

4. Sonuç

Bu çalışmada, reel döviz kuru belirsizliğinin Türkiye’nin Rusya’ya olan ihracatı üzerindeki etkisi ARDL sınır testi çerçevesinde araştırılmıştır. Aylık veri setinin kullanıldığı ve Ocak 2000 – Nisan 2017 dönemi için yapılan analiz bulguları reel döviz kur belirsizliği ile ihracat arasında uzun dönem ilişkiyi zayıf düzeyde destekleyici niteliktedir. ARDL yaklaşımının uzun döneme ilişkin sonuçları standart sapmanın geriye yönelik hareketli ortalaması şeklinde hesaplanan kur belirsizliğindeki %1’lik bir artışın Türkiye’nin Rusya’ya olan ihracatında yaklaşık %0,8’lik bir azalmaya neden olduğunugöstermektedir. Hata düzeltme modeli ise, uzun dönem ilişkiyi

desteklemekte ve bu ilişkideki bir sapmanın yaklaşık olarak 17 aylık bir dönemde düzeldiği yönünde sonuçlar sunmaktadır. Kısa döneme ilişki elde edilen sonuçlar da kur belirsizliğindeki artışın ihracat artışını negatif yönde etkilediğini göstermektedir.

Kaynakça

- Broll, U. ve Eckwert, B. (1999). “Exchange Rate Volatility and International Trade”. *Southern Economic Journal*, 66(1): 178-185.
- De Grauwe, P. (1988). “Exchange Rate Variability and the Slowdown in Growth of International Trade”. *International Monetary Fund Staff Papers*, 35(1): 63-84.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root”. *Econometrica*, 49(4): 1057-1072.
- Franke, G. (1991). “Exchange Rate Volatility and International Trading Strategy”. *Journal of International Money and Finance*, 10(2): 292-307.
- Pesaran, M. H., Shin, S. ve Smith, R. J. (2001). “Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships”. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3): 289-326.
- Sercu, P. ve Vanhulle, C. (1992). “Exchange Rate Volatility, International Trade, and the Value of Exporting Firm”. *Journal of Banking and Finance*, 16(1): 155-182.
- Sercu, P. ve Uppal, R. (2003). “Exchange Rate Volatility and International Trade: A General-Equilibrium Analysis”. *European Economic Review*, 47(3): 429-441.
- Viaene, J. M. ve Vries, C. G. (1992). “International Trade and Exchange Rate Volatility”. *European Economic Review*, 36(6): 1311-1321.

TARİHTE, TÜRK- RUS İLİŞKİLERİNİ BELİRLEYEN RUS POLİTİKALARIN DİNSEL ANALİZİ

Sinan DOĞAN*

ÖZET

Fatih Sultan Mehmed Han tarafından İstanbul fethi, Türk Dünyası’nda bir dönüm noktası olduğu kadar Batı Hıristiyan Dünyası’nda da bir dönüm noktasıdır. Batı Hıristiyan Dünyası tarafından, İslam Türk Dünyası’na karşı alınan ve uygulanan politikaların merkezi İstanbul idi. İstanbul’un alınması, Batı Hıristiyan Dünyası politikaları için büyük yıkım demektir. Batı Hıristiyan Dünyası, bir süre korunmasız savunmasız hissine kapıldılar. Bu yıkım süreci ile birlikte, Batı Hıristiyan âleminde yeni stratejiler ortaya çıktı. Bu stratejilerin temelinde Türk İslam Dünyası’nda yıpranmayan ve Müslümanların öfkelerini çekmemiş yeni bir merkezin inşası idi. Moskova, bu merkez için ideal konum olarak seçildi. Moskova, Tanrı adına Hıristiyanların koruyucusu ve Hıristiyanlık misyonunun yeni merkezi olmuştu. İstanbul merkezli Batı Hıristiyan misyonunu uygulayıcı olan bilginlerin ve din adamların, yeni yerleşim merkezleri Moskova idi. Bu misyonun temsilcileri olan bilginlerin ve din adamların amacı, Moskova’yı Batı Hıristiyan Dünyası’nın merkezi haline getirebilmektir. Batı Hıristiyan Dünyası, Rusların içinde yer aldığı yeni misyonunu uygulayacak şekilde politika ve uygulamaları hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bunun sonucunda, Ruslar, Batı Hıristiyan Dünyası misyonunun temsilcileri oldu. Tarihte, Rus-Türk savaşlarını “bu misyon” belirlemeye başladı. Bu çalışmamızda; Türk Rus savaşlarını ve bu savaşlarda Rusların sergilediği yıkıcı tutumların altında yatan Hıristiyan temelli politikaları ve politikaların ortaya çıkmasını sağlayan nedenlerin ve süreçlerin analizi yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Bizans,Ruslar, Türkler, Dinsel Misyon

RELIGIOUS ANALYSIS OF RUSSIAN POLICIES THAT DETERMINE TURKISH RUSSIAN RELATIONS

Abstract

Fatih Sultan Mehmed's conquest of Istanbul, Christianity is a turning point in the Western World as much as a turning point in the Turkish World. Istanbul, Christian for the Western World, Islam was the center of the policies taken against and applied to the Turkish World. With the capture of Istanbul, the Christian Democracy meant a great destruction for the Western World politics. The Western Christian World has for some time been vulnerable and vulnerable. Along with this demolition process, New strategies have emerged in the Western Christian world. The basis of these strategies was the construction of a new center in the Turkish Islamic world that was not worn out and did not attract Muslims. Moscow was chosen as the ideal location for this center. In the name of God was the new mission center of Moscow, which carried out the mission of making Christians and Christianity world-class religion of Christians. The Istanbul-based Christian Western Mission is the practice of scholars and clergy, yeni yerleşim merkezleri Moskova idi. The representatives of this mission, the scholar and clergy, Moscow becoming the center of the Christian Western World. The policies and practices of the Russians have been misinterpreted as applying the Christian Western Mission. As a result, The Russians became representatives of the mission of the Western Christian World. In history, Russian-Turkish wars began to determine this mission. In this study; Analysis of the figures and processes that led to the emergence of Christian-based policies and policies underlying the Turkish Russian wars and the devastating attitudes of the Russians in these wars.

Key Words: Turkish, Russian, Religious mission

* Milli Eğitim Bakanlığı, Uzman, s.sinan1339@hotmail.com

GİRİŞ

Kavimler Göçü ile Doğu Avrupa'ya ilk ulaşan Türk kavimler, Slav kavimleri ile ciddi olarak karşılaşmışlar. VI.ve VII. yüzyıllarda Avarlar'ın, Avrupa'ya yerleşip Pannonya (bugün Avusturya, Hırvatistan, Sırbistan, Slovenya, Slovakya ve Bosna Hersek topraklarının bir kısmını kapsayan bölge) merkezli bir devlet kurmasından sonra, Slavlar üzerindeki Avar hâkimiyeti uzun yıllar devam etmiştir. Avarlar gücünü kaybettikten sonra, bölgede Hazar hâkimiyeti kuvvetlice hissedilmiştir.⁷⁸⁹ İdil ile Kama nehirlerinin birleştikleri sahada VI. yüzyılın sonunda itibaren bir devlet kurmuş olan Bulgar Türkleri ile Doğu Slavları arasındaki temas, mesafe uzaklığından dolayı oldukça geç başlamıştır.⁷⁹⁰ IX. yüzyılın sonlarına doğru; ortalama 150 yıl sonra Ruslar ile Peçenekler arasında karşılıklı etkileşim olmuştur.1055 tarihinden itibaren ortalama 180 yıl Batı Kıpçakları ile Ruslar arasında etkileşim yaşanmıştır. Rus askerî yaşamında ve Rus dilinde, Batı Kıpçaklarının tesiri fazladır.⁷⁹¹ Altınorda Devleti dönemi, Rusların üzerindeki, Türk hâkimiyetinin iyice arttığı dönem olarak bilinir.⁷⁹² Altınorda Devleti döneminde, Rus kültür ve sosyal tarihinde Türk etkisinin en fazla hissedildiği dönemdir. Rusya'daki Altınorda hâkimiyeti, Kremlin'de yeni tip bir devlet idaresi ve yeni bir tip hükümdar nesli yetiştirdi.⁷⁹³ Altınorda Devleti yıkıldıktan sonra kurulan Kazan, Kırım, Astrahan, Nogay, Sibir gibi hanlıklar ile Rus Knezleri arasında mücadeleler başlamıştır. Moskova yönetimi ve Kazan Hanlığı arasında öyle bir mücadeleler vardı ki, Kazan hanlığı 114 yıllık ömründe 115 defa Ruslar'la muharebeye tutuşmuştur.⁷⁹⁴ Bu mücadeleler, bütün Rus coğrafyasını etkileyen çok önemli etkilere yol açmıştır. Ruslar,16.yüzyılda bu topraklarda artık kendi hâkimiyetini kurmayı başardığı gibi Ortodoks Dünyası'nın liderliğine kadar yükselmiştir.

Osmanlı-Rus ilişkileri,Türk-Rus etkileşiminin en önemli safhalarından birinin oluşturur. İlk Osmanlı-Rus ilişkilerinin tarihi 1492 yılındaki ticari faaliyetlerden kaynaklanan sorunlar nedeniyle kurulduğu bilirse de diplomatik ilişkiler 1497 yılında İstanbul'a Rus elçisinin gelmesiyle başlar. Zamanla sıklaşıp, olumsuzlaşan münasebetler 1917 yılına kadar devam etmiştir.

Osmanlı Devleti ile Rus Devleti, tarihî gelişim süreci yönünden birbirlerine benzeyen bazı yönleri bulunmaktadır. Osmanlılar, Batı'daki Hıristiyan halklara karşı savaşırken, Ruslar da Doğu'daki Müslüman halklara karşı savaşırken bir yayılım politikası izlemişler. Her iki devlet de dinî kimliği, olabildiğince fazla kullanmaya çalışmıştır. Ruslar, aynı zamanda, din kimliğini, Ruslaştırma(asimile)politikalara alet etmişlerdir. Osmanlılar özellikle halifelüğün kendilerine geçmesiyle, Müslüman dünyanın tek lideri konumunu korumak isterken; Ruslar da, III. Roma olma ülküsünü açıkça belli etmiştir."Hıristiyanlarının koruyucusu olması düşüncesi" Rusların izlediği dinî siyasetinin temel taşlarından biridir. Aziz Baseliouş adına Korkunç İvan tarafından yaptırılan Saint Basile Katedrali de sadece Moskova'nın değil, bütün Hıristiyan âleminin en ilginç yapılarından biri olması, bu düşünceyi doğrulamaktadır.⁷⁹⁵

1.Bizans Rus İlişkileri ve Rusların Hıristiyanlaştırılması

Ruslar,860 tarihinde Dinyeper nehrini geçip Karadeniz'in kıyı şeritlerine saldırmışlar. Ruslar daha sonra Boğaz'dan geçerek, Konstantinopolis surlarını tehdit etmişler.⁷⁹⁶ Knez Oleg ve Igor tarafından 907 ve 912 yıllarında

⁷⁸⁹Nimet Akdes Kurat, Rusya Tarihi, Ankara, Türk Tarih Kurumu.1999,s.6,;Nimet Akdes Kurat,IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara, 1992, s.41.

⁷⁹⁰Kurat, 999:7

⁷⁹¹A.Gündoğdu" Türkiye ve Rusya Kaçınılmaz Etkileşimler, Kaçınılmaz Benzeşmeler",2023,S.62, 2006,s.44-46

⁷⁹²Kurat,1999: 136

⁷⁹³Kurat,1999:137

⁷⁹⁴Ali Akış,İdil-Ural Davası Sovyet Emperyalizmi,Ayyıldız Matbaası1963.;Halil inalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", Belleten, VII/46. S..372; Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve İdil Boyu, Ankara, 1946,s.74; Peçevi İbrahim Efendi. Peçevi Tarihi, (Haz.B. Sıtkı Baykal) Ankara, 1992, c.I, s..329

⁷⁹⁵R.Özdek Harikalar Ansiklopedisi, Tercüman Gençlik Yayınları, İstanbul.1983,s.369

⁷⁹⁶Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, (Çev.Fikret Işıltan,)Türk Tarih Kurumu Basımevi,1999,Ankara, s.213

rında Bizans ve Anadolu'ya seferler yapılmış. Bu seferler, sosyal ve dinî açıdan Ruslar üzerinde büyük etki bırakmıştı.⁷⁹⁷ Ruslar, İstanbul'a kadar yaptığı seferler sonucunda, Rus-Bizans arasında 911 tarihinde antlaşmalar yapılmıştı. Bu gelişmelerin, Bizans ile Rusya arasında ilişkileri artırması sonucunda, Bizans'ın Ruslar üzerindeki kültürel etkisi giderek artmıştı. Bizans Büyük Patriğin;“Bizans İmparatorluğu bu şekilde tehdit eden Ruslara karşı en etkili önlem olarak, Rusların Hıristiyanlaştırılması ve Bizans nüfuz alanı içine alınması ”olduğunu ifade etmiş. Buna mukabil Bizanslılar, Ruslara karşı misyonerlik faaliyetlerine başlamışlardır.⁷⁹⁸

Misyonerler, ilk iş olarak Slav diline dair bir alfabe hazırladıktan sonra Ortodoks metinleri tercüme etmeye başlamışlar. Kilise, Slav diline dönüşecek olan ‘glagolitik’ adlı alfabe ortaya çıkartmış. Misyonerlerin, İkinci çalışmalarını olan ve Rusya’da kullanılan Kyrilik (Kiril) alfabesi günümüze kadar gelmiştir. Konstantinos, Manastır’ın ismini Kyrillos olarak değiştirmişti.(869) Bu nedenle, bu ikinci alfabeye Kyrillos adı verilmişti.⁷⁹⁹ Nitekim Konstantinos ve Methodios’un vaazlarını Slavca vermeleri, merasimlerdeki duaları ve ilahileri Slavca yapmaları, bölgenin Ortodoks inancını benimsemesini hızlandırmıştır.⁸⁰⁰

Photios’un 867’de kaleme aldığı mektubunda; Rusların artık yavaş yavaş Hıristiyan olmaya başladıklarını, Rusların bir kısmının Hıristiyanlığı kabul ettiğini ve kabul etmeyenlerin ise en azından bu dini tanımaya başladıkları şeklindeki ifadeler önemli bir kanıttır.⁸⁰¹ 941 tarihinde Ruslar tekrar Bizans’a saldırarak, İstanbul Boğazı’nın Anadolu yakasını tahrip etmişler. Bu saldırıdan iki yıl sonra Rus Knezi İgor; Varegler, Peçenekler, Polanlar ve Kriviçlerden oluşan kalabalık bir ordu ile tekrar Bizans üzerine yürümüştür. Bu durum karşısında, Bizans Ruslarla antlaşma yapmayı daha uygun bulmuştur. Esasında 911’deki ticaret antlaşmasına dayanan 944 tarihli yeni antlaşma, Bizans için daha avantajlı olmuştur.⁸⁰² Yapılan antlaşmalar sonucunda, Rus askerlerinin Bizans ordularında görev yapmaları, Hıristiyanlığın Ruslar arasında yaygınlaşmasına neden olmuştur.⁸⁰³ Çar Olga, 955 tarihinde İstanbul’a giderek, İstanbul Patriği’nin huzurunda Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Bizans İmparator’un kendisi, onun vaftiz babası olmuş, bundan dolayı da O’na, İmparator I.Konstantinos’un annesinin anısına, Helena adı verilmiştir.⁸⁰⁴ Olga’nın Helene adını alarak Hıristiyanlığı kabul etmesi, Bizans-Rus ilişkilerinde yeni bir dönem başlatmış ve sürdürülen misyonerlik faaliyetlerinin artarak devam etmesine önyak olmuştur.⁸⁰⁵ Rus Çarı Svyatoslav döneminde, Ruslar arasında Hıristiyanlaşma süreci devam etmiştir. Yukarıda bahsi geçtiği üzere Knezin, kendisi Hıristiyan olmayı reddetse de, bu dini tercih edenlere herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Hatta Bulgaristan seferine katılan askerlerinin Bizans ile temasları neticesinde Hıristiyanlığa geçtikleri görülmüştür.⁸⁰⁶

Vladimir(Vasili) (978-1015) döneminde, Hıristiyanlığın Olga’dan sonra tekrar yayılması ve Rus Ortodoks Kilisesi’nin kurulması için dönüm noktası oluşturmuştur. Ruslar, 988 tarihinde Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebini kabul ederek, tamamıyla Bizans’ın dinî, kültürel ve uygarlık dairesi içerisine girmişlerdi.⁸⁰⁷ Ülke içinde

⁷⁹⁷Nimet Kurat Akdes, Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917’ye Kadar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,2010.s.22; Nimet Kurat Akdes, Türkiye ve Rusya. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1990,s.1; İsmail Berkok, Tarihte Kafkasya, İstanbul, İstanbul Matbaası, İstanbul,1958, s.308

⁷⁹⁸Ostrogorsky,1999:213.

⁷⁹⁹IX. yüzyılda Avarların yıkılmasından sonra bölgede kurulan ilk Slav devletidir. Günümüzdeki Çek Cumhuriyeti ve Slovakya’nın bulunduğu bölgede kurulmuş olması muhtemeldir. Bkz. Timothy E. Gregory, Bizans Tarihi, (Çev. Esra Ertmert), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,2008 s.211.

⁸⁰⁰Charles Diehl, Bizans İmparatorluğu’nun Tarihi, (Çev.A.Göke Bozkurt),İlgi Yayınları,İstanbul, 2006, s.76-77

⁸⁰¹Birsel Küçüksipahioğlu, “IX.-X. Yüzyıllarda Bizans-Rus İlişkileri ve Kiev Prensesi Olga’nın Hıristiyanlığa Kabulüne Dair Bazı Görüşler”, Kafkas Dosyası, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2006,s. 2. 13

⁸⁰²Ostrogorsky,1999:258.

⁸⁰³Sevinç Aslanova,“Slavların Hıristiyanlaşması ve Rus Ortodoks Kilisesinin Kuruluşu”, Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Mecmuası, No:10, 2008,s138.

⁸⁰⁴Sevinç Aslanova, Rus Ortodoks Kilisesi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara,2006,s.26

⁸⁰⁵Aslanova,agm,2008,s.140

⁸⁰⁷Aslanova.agm,s,27

konumunu güçlendiren Vladimir, dış siyasette Bizans ile daha iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiştir⁸⁰⁸ Bizans Prensi Anna ile Çar Vladimir’in evlilikleri nedeniyle Ruslar, Hıristiyanlığı kabul edecek ve Bizans topraklarına saldırmayacaklardı. Kiev Knezliği’nin, ortaçağın en köklü devleti olan Bizans ile akrabalık kurması büyük bir başarı sayılacak. Ruslar kitleler halinde Hıristiyanlaştırılma çalışmalarına başlanmış.”Yeni Rus Kilisesi, Konstantinopolis Patrikliğine doğrudan bağlanmıştı. Kiev Knezliği XI. yüzyıla gelindiğinde artık tam bir Hıristiyan ülkesi olmuştur. Böylece yeni bir dönem başlamış, Rus kültürüne de damgasını vuran bu yeni din ile Rusya, devlet olma yolunda hızla ilerlemiştir⁸⁰⁹ Hıristiyanlığın kabulü ve eski ananelerin sürdürülmesi ile kendine has bir Rus kültürü doğmuştur⁸¹⁰ Bu önemli gelişmeler, Vladimir’in, Rus tarihinin en büyük simalarından biri olarak tanınmasına neden olmuştur. Ortodoks Kilisesi, tarafından azizler arasına alınmış ve sonrasında oluşturulan efsanelerde, destanlarda Vladimir ‘Kırmızı Güneş’ veya ‘Parlak Vladimir’ ismiyle, iyi bir hükümdar olarak gösterilmiştir.⁸¹¹

2. Altın Orda Devleti ve Rus Knezliği Güçlenmesi

Rusların “Mongol yoke” (Moğol boyunduruğu) diye kabul ettikleri dönemde (1237-1480), Altınorda Devleti’nin yönetimi altında olan Moskova, Altınorda Devleti’nin adına Ruslar arasında vergi toplama yetkisine sahipti. Başlangıçta küçük bir kırsal kasabayı andıran Moskova, Knezleri’nin marifetli idaresi, özellikle de Altınordu Han’larına yönelik gösterdikleri bağlılık sayesinde aldıkları büyük imtiyazlarla, hızla gelişmiş ve güçlenmiştir. Altınordu Han’larından aldıkları bu ayrıcalıklar sayesinde, Moskova Knezleri, hem büyük servetler edinmişler hem de diğer Rus Knezlerini zaman içerisinde kendi hâkimiyetlerine alarak merkezi bir devlet kurabilmişlerdir.. Türk-Moğol hâkimiyetinin, Ruslara bir mirası olan güçlü merkezi otoriteye sahip devlet anlayışını öğrenden Moskova Knezliği, 1480’den itibaren bağımsız bir devlet gibi hareket etmeye başlamıştır.⁸¹² Moğolların, Ortodoks Kilisesi’ni hem ideolojik hem de mali açıdan serbest bırakması, Rus toplumunda Ortodoks Kilisesi tek ciddi kurumu haline gelmesine neden olacaktı. Kurum haline gelen Ortodoks Kilisesi, Rusların kurtuluş ve kurtuluş sonrasında, Sibiryaya doğru genişlemesinde öncülük etmişti.⁸¹³

Moskova Knezi IV.İvan döneminde, Ruslar, İdil vadisine yerleşmek için Kazan⁸¹⁴ (1552) ve han⁸¹⁵(1556) Hanlıkları’nı işgal ederek Sibirya Hanlığı’nı kendisine bağladı. Böylece, İdil vadisi ile tarihi ticari yollara sahip olan Hazar Denizi kuzeyindeki geçit, Rusların kontrolüne girmişti. Bölgede güçlenen Ruslar, bölgede hızlı bir şekilde Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma siyaseti izledi. Böylece, XVI. yüzyılda Rus Devleti’nin güçlenmesi, Rus Ortodoks Kilisesi’nin, diğer Hıristiyan Kiliseler arasında otoriter olması konusunda aktif rol oynadı.⁸¹⁶ Bir taraftan Katolik baskılarına maruz kalan Slavlar, diğer taraftan da Yunan Ortodoks Kilisesi’nden bağımsızlık yolunda faaliyetlerde bulunmuştur. Bu çabalar sonucunda Kiyev Metropolitliği, Moskova kentine taşınmıştır.1448 yılında bağımsız olan Rus Ortodoks Kilisesi,⁸¹⁷1589 Patriklik statüsüne geçti.⁸¹⁸Moskova Patrikliği; İstanbul, İskenderiye, Antakya ve Kudüs Patriklikleri’nden sonra beşinci Patriklik olarak tanındı.⁸¹⁹ 1589 yılında Moskova Patrikliği’nin kurulması, Moskova kendisini üçüncü Roma olarak kabul etmişti.

3.Rusların Ortodoks Dünyasında Lider Haline Gelmesi

⁸⁰⁸Auguste Bailly, Bizans İmparatorluğu Tarihi, (Çev. Haluk Şaman), Nokta Kitap, İstanbul, 2006,s.180.

⁸⁰⁹Kurat,2010:30

⁸¹⁰Kurat,2010:32.; A.M Ataç Rusya Tarihi: Türkler ve Komşularıyla Münasebetleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara,1952, s. 9

⁸¹¹Kurat,2010:35.

⁸¹²K. Acar, Ortaçağ’dan Sovyet Devrimi’ne Kadar Rusya, İletişim Yayınları, İstanbul,2009, s. 56.

⁸¹³Elnur Soltan, ”Coğrafya Tarih ve Rus Kimliği ‘’,Avrasya Dosyası Rusya Özet, Kış,2001, Cilt: 6, Sayı 4, s.69

⁸¹⁴İsmail Türkoğlu, “Kazan Hanlığı”, DİA, XXV.,İstanbul ,2002 s.136-138

⁸¹⁵Mehmet Saray, “Astrahan Hanlığı”, DİA, III., İstanbul ,1991, s.505;

⁸¹⁶Arslanova.s,45

⁸¹⁷Arslanova.s,159

⁸¹⁸Yahya Okçu,Türk-Rus Mücadelesi Tarihi, Yeni Matbaa,Ankara 1949,s.24.

⁸¹⁹Arslanova.s,46

İstanbul'un 1453 yılında Hıristiyanların elinden çıkmasının ardından, Moskova kendisini İstanbul Patrikliği'nin manevi varisi olarak kabul etti.⁸²⁰ İstanbul fethinin ardından Ortodoks hâmisiz kalınca; Ortodoks din adamlarından Pskov rahibi Filofey, Moskova Knezi'nin bu işlevi üstlenmesi gerektiği şeklinde tavrını ortaya koymuştur. Filofey, Moskova-Üçüncü Romadır ideolojisini sistemleştirerek 1503 yılında yazılı biçimde Moskova Knez'i III. Vasiliye sunmuştur Rusya, da 1453 yılında Bizans İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden silinmesini bir fırsata çevirmeyi çalışmıştır. Zira, Bizans'ın sükûtuyla birlikte Bizans kilisesi ve İmparatorluğu'nun tüm fonksiyonlarının Moskova derebeyi ve Rus Ortodoks Kilisesi'ne geçmesi gündeme gelmiştir. Üçüncü Roma" kavramının geliştirilmesi ve benimsenmesiyle birlikte, Moskova'da yani yeni 'Konstantinopolis'te Çar ve daha sonra da Patrik ortaya çıkmıştı. Bizans'ın siyasi yapılanmasını alarak adeta Bizans'ın varisi olma hevesini taşıyan Rus Çarları ve kilise, bu vesileyle yeni bir misyon üstlenmiş oldular. Bu İmparatorluğun yani ebedi krallığın, bir ülkeden başka bir ülkeye taşınması ya da bir diğer ifadeyle Ortodoks İmparatorluğu'nun Bizans'tan Moskova Rusya'sına aktarılmasıdır. Nihayetinde Üçüncü Roma iddiasının benimsenmesi, beraberinde Rus Çarlarına eski Bizans toprakları üzerinde hak iddia etme olanağı da sunmuştur. Dolayısıyla daha sonra meydana gelen Ortodoks olmayanlarla girişilen tüm savaşlarda, Ortodoksları korumak amacı bir bahane olarak kullanılacaktır.⁸²¹

Rusların Ortodoks dünyasında lider duruma gelmelerinde, İstanbul'daki Türk idaresinde yaşayan patriklerin de rolü olmuştur. Türlü yollarla ve değişik zamanlarda, İstanbul Patriği, Rus Çarlarını Türklere karşı kıskırtmış ve İstanbul'un yeniden Ortodoksluğa kazandırılmasını istemişlerdir. Patrik Theoleptus, 1516 tarihinde Rus Çar'a "Rus-Bizans" İmparatorluğu'nu kurulabileceğini fısıldamıştı. Patrik II.Jeremiah, 1588 tarihinde Rusya'yı ziyaret etmiş ve Moskova'da Çar ile buluştuğunda;"Birinci Roma Apollinar sapıklığı nedeniyle düştüğü ve ikinci Roma Constantinople, dinsiz Türklerin hâkimiyetinde olduğundan, büyük Rus Çarlığı (Moskova) üçüncü Romadır," demiş ve Rus Çar'ını tüm Hıristiyanların dindar hâmisi olarak ilan etmiştir. Böylece "dindar" ve "tüm Hıristiyanların İmparatoru" Çar'dan "dinsiz" Türkleri İstanbul'dan çıkarmasını istemiştir.⁸²² Osmanlı idaresindeki Ortodokslar ve özellikle de Ortodoks din adamları, Rusların kendileri için bir kurtarıcı olduğunu her zaman hatırlamışlardır. Kiliselerinde, azizleri yanında, I.Petro'dan itibaren Rus çarlarına da dualar etmişlerdir⁸²³

Rusya Çar'ı III.İvan'la birlikte Rusya'nın giderek güçlenmesi ile 1588 Moskova Kilisesi'nin özerkliğini resmen kabul etmiştir. Tüm doğu Ortodoks kiliselerinin Moskova Patrikliğini resmen onaylaması ise 1593 yılında mümkün olmuştu. Zaman zarfında kurumsallaşan ve önemli ölçüde güç kazanan Moskova Patrikleri, halkın nazarında ikinci hükümdar, hatta sahip oldukları dini özellikler nedeniyle Rus Çarı'ndan daha üstün kabul edilmişlerdir.⁸²⁴ Patrik Nikon, 1652 tarihlerde, bir anlamda kendisini "Rus Ortodoks Papası" olarak görmüş ve "Moskova: Üçüncü Roma" fikrini devam ettirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede Slav halklarının tümünü bir çatı altında toplamayı ve hatta İstanbul'u yeniden Ortodoks dünyasına katmayı dahi planlamıştır. Rus Çarı Petro,1700'de Patrik Adrian'ın ölümünü fırsata çevirerek, uzun zamandır uygulamak istediği planını gerçekleştirmek için harekete geçmişti. 1720 yılında yeni düzenlemeye göre Patriklik sistemi ilga edilecek Ruhban kurulundan oluşan ve "Kutsal Sinod" olarak adlandırılan kurum oluşturuldu. Sinod'un, patriklikten ayırt edilen en önemli farkı, Sinod'un Çar'a tam bağılılığıdır. Sinod üyeleri göreve gelmeden önce hanedana/hükümdara sadık kalacakları ve devlet çıkarları doğrultusunda davranacaklarına ant içeceklerdir.⁸²⁵ Böylece, Rus Ortodoks Kilisesi bağımsızlığını kaybetmiş ve sistemin bir parçası haline dönüştürülmüştür. Böylece Rusya'nın yeni bir evreye, imparatorluk evresine geçmişti.⁸²⁶ Batı Katolik Dünyası'nda; Ortodoks kilisesinin dünyevi yetkilerinin Rus Çarların eline geçmesini saygı ile karşılanması ve desteklenmesi, Rus Çarların mutlak hâkimiyetini kolaylaştırmıştır.

⁸²⁰Türkoğlu,agm,2002, s.136-138

⁸²¹Şir Muhammed Dualı," Rus Ortodoks Kilisesi'nin Siyasi Tarihi,"Milel ve Nihal,10 (2),2013,s.63

⁸²²Memet Yetişgin,"Rusların Türk Toprakları Üzerinde Yayılmasının Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler"Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi S.16 s.672-702

⁸²³Engelhardt, Tanzimat ve Türkiye, (Çev.Ali Reşad) Kaknüs Yay.,İstanbul,1999.

⁸²⁴Dualı,2013:s.63-94.

⁸²⁵Dualı,2013:.69.

⁸²⁶Dualı,2013:63-64

Böylece“din yoluyla cebrî temsil siyasetini kullanan”⁸²⁷ Ruslar, Ruslaştırma siyasetini izlemişler.

3.2. Ruslarda The Third Rome Düşüncesinin Gelişmesi

III. İvan (1462-1505) zamanında gerçekleştirilen evlilikler, Rusların, Bizans tahtından hak iddiasına neden olmuştur. Papa'nın bilinçli teşvikiyle, Bizans-Rusya arasındaki meydana gelen evlilikler, Rusları Katolikleştirmek amacıyla hizmet için gerçekleşmişti. Oysa Ruslar, Ortodoksluğu seçmiş, ama bu evliliklerle, Bizans hanedanlık geleneklerin ve davranışları Rus Saraya gelmesine neden olmuştur. Bizans Devleti'nin kutlama ve gelenekleri, Bizans Prensi Sophia ile Moskova'ya taşınmıştı. Moskova şehri, Doğu Roma'nın son kalesi olan İstanbul havasına bürünmüştür.⁸²⁸ Bu evlilikler, Moskova'nın “Üçüncü Roma(The Third Rome)” olması fikri güçlenmiştir. Dahası bu evlilikler, milli bir Rus Devlet fikrinin gelişmesi yanında, Moskova'nın bir imparatorluk gibi hükmedeceği yerlere sahip olma anlayışını geliştirmiştir.⁸²⁹

İstanbul'un Türkler tarafından alınması, Ruslar tarafından ilahi bir ceza olarak algılandı. Bu olay, bir zaman sonra Rusların resmi“Üçüncü Roma” doktrininin ortaya çıkmasıyla sonuçlanacaktı. Üçüncü Roma doktrini, üstünlük duygusu ve yabancıya ait olan şeylere hoşgörüsüzlük yaratarak Rusların yayılmacı siyasetini dolaylı yoldan desteklemeye başlayacak. "Üçüncü Roma" doktrininin bir sonucu olarak, Korkunç İvan'dan başlayarak Rus büyük Prensleri Çar (Sezar'ın Rusça'daki şekli) diye adlandırılacaklardı.⁸³⁰ Rus etnik kimliği kendi etnik karakterini unutturarak daha çok Ortodokslukla tanımlanmaya başlayacak ve din en temel devlet (imparatorluk)ideolojisi haline gelecek⁸³¹

“Üçüncü Roma” fikrine göre, Hristiyanlık'da var olan üçleme yani baba-oğul-kutsal ruh anlayışından yola çıkan Moskova prensleri ve din adamları, birinci Roma (Batı Roma'nın merkezi)'nin 476'da yıkılmasıyla, İstanbul ikinci Roma olmuş ve ikinci Roma'nın (İstanbul'un) 1453'te Türkler tarafından fethedilmesiyle de üçüncü Roma tahtına Moskova oturmuştur. Bu fikri derinden kabul etmiş olan Ruslar, dördüncü Roma'nın olmayacağını, Moskova'nın son ve “ebedi” merkez olduğunu ve bu yolla da Hristiyanlık ve Hristiyanların koruyucusu olacağı fikrini kabul etmişlerdir. Bu fikir, Ruslara Ortodoks Hristiyanlığın “koruyuculuğu” ve “yayılmacılığı” fikirlerini beraberinde getirecek.. Böylece, Ruslar kendi devletlerini sadece Rusların devleti gibi değil, diğer Ortodoksların ve hattâ tüm Hristiyanların da sığınacağı bir “evrensel” devlet gibi görmeye başlamışlardır. Zoe ile evliliğinden başka III. İvan, ilk olarak Vladimir'e Bizans imparatoru tarafından gönderilen tacı (Cap of Vladimir Monomarch) giymiş, bir krallık tahtı oluşturmuş ve ilk devlet sembolü olarak çift başlı Bizans kartalı sembolünü seçmiştir. Kendisini *tsar* (caesar-çar) ilan ettikten sonra, “Moskova, Roma'nın şan ve sanına sahip olduğunu iddia etmiş ve kendini evrensel imparatorluğun merkezi ve Ortodoks inancının koruyucu merkezi olarak görmeye başlamıştır”⁸³² Dahası, bu dönemde Ruslar, İtalya'dan getirttikleri mimarlarla Moskova'da ihtişamlı saraylar ve kiliseler yaptırmışlardır. Moskova önemli bir siyasî merkez durumuna yükselmiş ve başka ülkelerden gelen tüccar ve delegelerle dolup taşmaya başlamıştır.

3.2.The Third Rome Düşüncesinin, Rus-Türk İlişkilerine Etkisi

Hem krallık işlerine ve hem de dinî işlere hâkim olan Rus Çarlar, iki güçle de sarsılmaz bir konuma yükselmiştir. Rusların Türk ve Müslüman topraklar üzerinde ilerlemesi “sadece Rus hanedanının askeri uğraşları olmayıp, bir çeşit Haçlı karakteri taşımaktadır. Amaç sadece toprak kazanımı değil, aynı zamanda dinin (Ortodoksluk) yeniden inşasıdır.” Ruslar Ortodoksluğun şampiyonluğu ve Rus dinî duygularının “sesi” olmuşlar ve üslen-

⁸²⁷ A. Zeki Velidi Togan, Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, Arkadaş, İbrahim,Horoz ve Güven Basımevleri, İstanbul, 1942-1947, s. 239

⁸²⁸ Ataç, 1952:23-24

⁸²⁹ Kurat,,2010

⁸³⁰ Soltan ,agm, s70.

⁸³¹ Soltan,agm,s.76

⁸³² Yetişgin, 'agm,s.672-702

dikleri bu rolle, Türklere karşı mücadelenin liderliğini yapmışlardı.⁸³³

Üçüncü Roma iddiasının benimsenmesi, beraberinde Rus Çarlarına eski Bizans toprakları üzerinde hak iddia etme olanağı da sunmuştur. Dolayısıyla daha sonra meydana gelen Ortodoks olmayanlarla girilen tüm savaşlarda, Ortodoksları korumak amacı bir bahane olarak kullanılacaktır.⁸³⁴ Bu bağlamda 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması tarihi bir dönüm noktası olmuştur. Bu anlaşmanın VII. maddesi gerçekte ve ilk şekliyle Ortodoks tebaanın Padişah tarafından korunması maddesini, Ruslar tarafından değiştirilerek genişletilmiş ve Rusya'nın Ortodokslar üzerinde koruyuculuk hakkını içerdiği şekilde yorumlanmıştır “Great” lakabına sahip olan II. Katerina'da, Türklere karşı yaptığı başarılı savaşlarıyla bilinmektedir. 1768-74 Osmanlı-Rus Harbi ve savaş sonunda imzalanan ve Türkler için ağır şartlar içeren Küçük Kaynarca Anlaşması, ilk defa halkı ve coğrafyası ile asırlardır Türk olan Kırım'ın elde çıkmasına yol açmıştır. Kırım'la da yetinmeyen II:Katerina, Avusturya ve Prusya ile siyasi ilişkiler kurarak, Osmanlı Devleti'ni tamamen ortadan kaldırmak ve önem verdiği “Greek Proje”sini yani Bizans'ı yeniden canlandırma fikrini, gerçekleştirmek istemiştir. “Grek projesi,”İstanbul merkezli, II. Katerina'nın torunu Kostantin yönetiminde bir Bizans kurulmasını, Avusturya'ya, Bosna-Hersek'in bırakılmasını, Eflak ve Boğdan'ın bağımsız olmasını, Venedik'in Mora, Dalmaçya ve Kıbrıs'a yerleşmesini, Fransa'nın, eğer paylaşımına katılırsa; Mısır ve Suriye'yi ele geçirmesini, Rusya'nın ise Bug ve Dinyester arasındaki topraklara yerleşmesi yanında Akdeniz'de iki adayı almasını ve Türkler'in Avrupa'dan atılmasını amaçlamıştı. II.Katerina “Grek Projesi” çerçevesinde sevgilisi Potemkin'i Memleketeyn (Eflak ve Boğdan) merkezli bölgenin başına getirecekti. Hiçbir zaman İstanbul'a hâkim olmak ümidini yitirmeyen Çarlık Rusya, dinî motifleri kullanmaya ve bu yolla politik ve siyasi çıkarlar elde etmeye devam etmiştir Ruslar sürekli olarak Osmanlı içişlerine karışarak, Osmanlı Devleti'ni zayıflatma, parçalama ve yıkma politikası izlemişlerdir.⁸³⁵

Ruslar, 1877-78 tarihinde Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) ile ilk defa İstanbul' kadar yaklaşmış ve Yeşilköy'e kadar ilerlemişlerdir. Savaşta, Rus kuvvetleri komutanı olan Büyük Dük Nicholas Edirne'yi aldıktan sonra, “Biz merkeze (İstanbul, “çarşehri-tsarigrad”) gitmeliyiz ve kabul edilen kutsal amaca ulaşmalıyız” diyerek Rusların geleneksel düşüncesi “üçüncü” Roma fikrinin verdiği Hıristiyanlığın koruyuculuğu düşüncesinde hareketle kutsal saydıkları toprakları yeniden almak amacını taşıdıklarını göstermiştir. Toprak kazanımı yanında Ruslar Müslüman Türklerin Ortodoksluğa döndürülmesi için zorlayıcı politikalar izlemişlerdir.⁸³⁶

Manastırların, Rus politikaların uygulamasına büyük katkısı olmuştur. Manastırlar, Rusya Devlet'inin gizli karargâhı, rahip ve rahibeler de birer asker ve 161 hemşiresi olarak tarih boyunca kendisini göstermiştir. Bu bağlamda, Kardeşlikler ve Manastırlar gibi kurumlarıyla kuruluşundan itibaren Slavları bir çatı altında birleştiren Rus Ortodoks Kilisesi, her zaman Rusya Devlet siyasetinin başrol oyuncusu görevini üstlenmiştir. Bu durum, Rus tarihinin her safhasında görüldüğü gibi Osmanlı-Rus savaşında da kendini göstermiştir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin tarihi boyunca yapmış olduğu ve en ağır mukavele sayılan “Küçük Kaynarca Anlaşması”, Kilise'nin Osmanlı sınırlarındaki Ortodoksları kullandığını ortaya koymuştur.⁸³⁷ Böylece, Rus Ortodoks Kilisesi, Rus Devleti'nin menfaatleri için, İstanbul Patrikliği'ne büyük para yardımı göndermeğe başladı. Ayrıca, “Kutsal Sinod” İstanbul Patrikliği'ne düzenli olarak yaptığı bu yardımın yanında, her yıl iki bin ruble değerinde altın da göndermeğe başladı. Aynı zamanda, “Kutsal Sinod” İstanbul'a kilise giysisi ve eşyaları konusunda da destek oldu. Bunun yanında, I. Dünya Savaşı sırasında da “Kutsal Sinod”, Rus Devleti'nin çıkarları için İstanbul Patrikliği'ni himaye etti.⁸³⁸

Rusya, Ortodoks Kilisesi'ni kullanarak, Osmanlı topraklarındaki Ortodoksları müdafaa adı altında, bu top-

⁸³³ Yetişgin, a.g.m., s.672-702

⁸³⁴ Dualı, 2013:66.

⁸³⁵ Ataç, 1952.; Yetişgin, agm., s.672-702.; Süleyman Kocabaş, Avrupa Türkiyesi'nin Kaybı ve Balkanlarda Panislavizm, Vatan Yayınları, İstanbul 1986, s52

⁸³⁶ Yetişgin, agm., s.672-702

⁸³⁷ Arslanova, s.101

⁸³⁸ Arslanova, s.132

raklarda yaşayan Ortodoks mensubu insanları kıskırtmaktaydı. Bir taraftan Osmanlı topraklarındaki Ortodoksları kullanan Rus Devleti, diğer taraftan da Ortodoks toplumunu Manastırları vasıtasıyla savaşa hazırlamaktaydı. Bu bağlamda, yapılan vaazlar sadece manevi anlamda değil, aynı zamanda halkın maddi destek sağlaması konusunda da büyük bir etki gösterdiği gibi, savaş adına vergilerin toplanmasını da kolaylaştırmaktaydı. Kilise tüm devirlerde olduğu gibi, Balkan Savaşı'na giden askerleri de kutsayarak moral vermekteydi. Ayrıca, bu savaş ortaya çıktığı zaman “Kutsal Sinod”un, ordunun tıbbi ihtiyacı için 100 000 (yüzbin) ruble ayırdığı anlatılmaktadır. Bunun yanında, Sinod’un tüm üyeleri kendi maaşlarını savaş için ayırarak katkıda bulunmaktaydılar. Rahibeler, hemşirelik yaparak yardım etmekteydiler. Böylece, Rus Ortodoks Kilisesi kendi siyasi misyonunu ruhban sınıfı yoluyla devam ettirmekteydi.⁸³⁹

3.2.1 Ruslaştırma Siyaseti

Çar Hükümeti'nin, eğitim alanında izlediği Ruslaştırma siyasetinde en yakın destekçisinin Ortodoks kilisesi ve onun misyonerleri olduğu bilinmektedir. Doğu halklarını vaftiz etme, Ruslaştırmaya ilişkin 1842 yılında Kazan Şehri'nde açılan dini akademi, hükümetin en güvenilir kurumu durumundaydı. 1854 yılında Kazan dini akademisine bağlı özel misyoner bölümü açıldı. Onun başkanı olarak Kazan şehrinin başpiskoposu Grigori (Postnikov), üyeleri olarak da Kazan Üniversitesi'nin Profesörü A.Kazembek ve dini akademinin öğretim üyeleri G.Sablukkov ve Nikolay İlminskiy tayin edildi. Bu kişiler Arap, Fars ve Türk dillerini bilen iyi yetişmiş misyonerlerdi. Ortodoks kilisesinin dini kitaplarını doğu halklarının diline aktararak onları vaftiz etme, Hıristiyan dine geçirmekti. Bu amaçlar doğrultusunda çalışan görevliler, üç yüz yedi kitabı, Rus olmayan halkların diline çevirip yayımladı. Çevirisi yapılarak yayımlanan (307) kitabın iki yüz seksen sekizi dini içerikli kitaplardı. N.P.Ostroumov Ortodoks Misyonerler Birliği'nin “21. Yüzyıl Yıl Arifesinde: Göçebe Halklar Hıristiyan Dini ve Kültürünü Kabul Etmekte İstekli mi?” konulu panelinde, misyonerlerin asıl dikkatini Kazak bozkırları ve Türkistan Bölgesine çekmiş ve “Rusya'ya bağlı Asyalı göçebelerin, insani ve kültürel açıdan gelişmesi ve Ortodoks Hıristiyan Rus halkıyla birleşebilmesi için Hıristiyanlığı kabul etmekten başka yolu yoktur. Eğer Asyalı göçebeler, Hıristiyanlığı kabul etmezlerse, gelişemeyip, Müslümanlığı kabul edecekler ve devletimizin doğal gelişmesini yavaşlatıp, siyasi bütünlüğünü ve üstünlüğünü de tehlikeye atacaktır” tezini savunmuştur. Bundan dolayı, Türk halklarının yazısını yürürlükten kaldırılmalı ve yerine Kril Alfabeti ile onların Hıristiyanlığa geçişleri sağlanmalıydı.⁸⁴⁰

Kazan'da Üniversitede Türk lehçeleri ve ilahiyat üzerine çalışan Ortodoks papazı Prof. N. İlminskiy'e göre, Rusya idaresinde yaşayan Rus olmayan milletleri Ruslaştırmanın tek yolu vardır. O da bunlara Rus dili ve Hıristiyanlığın öğretilmesidir. Bu alanda yoğun bir çaba içinde olan İlminskiy'nin faaliyetini yerinde görüp oldukça etkilenen Rus Eğitim Bakanı D. A. Tolstov, bu metodun Ruslaştırmada iyi bir yol olabileceğine inanmış ve bu metodun bütün Müslüman Türklere uygulanması için Çar II. Aleksandır'a mektup yazarak, O'nun desteğini almayı başarmıştır. Bunun üzerine İlminskiy'nin metodunu tüm Rus olmayan halklara tatbik edeceğini ilan eden Tolstoy, “Anavatanımızın sınırları dâhilinde yaşamakta olan bütün yabancı milletlerin eğitimi, onları kayıtsız şartsız Ruslaştırma ve Rus halkı ile kaynaştırma hedefini gütmelidir” demektedir.⁸⁴¹ Türk bölgelerinde açılan Rus okullarında Türk çocuklarını Ruslaştırmakla kalmayıp, bunların Hıristiyanlaştırılması için de Rus Eğitim Bakanlığı ile birlikte büyük gayret sarf etmiştir. İlminskiy, Türklere için açılan Rus okullarında, Rusçanın yanı sıra her Türk boyunun kullandığı lehçeyi, Rus alfabesinde, ayrı bir dil gibi öğretmiştir.⁸⁴²

Rusya'nın dil politikası sayesinde Rus kültürünü aşlamakla kalmamış aynı zamanda her bir Türk boyunu diğer boyuna yabancılaştırarak bir daha kültürel birlik oluşturamayacak şekilde birbirinden uzaklaştırmanın alt

⁸³⁹ Arslanova.s,107

⁸⁴⁰ Engin Akgün'Çarlık Rusya'nın Türk Halklarına Yönelik Politikası Ve Bu Bağlamda Uygulamaya Koyduğu Yaptırımlar”Beykent Üniversitesi, Stratejik Araştırmalar Dergisi /Journal of Strategic Studies ;1 (1),2008,s.139-157

⁸⁴¹ Mehmet Saray Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği,İstanbul.1993,s.27-32).

⁸⁴² H.Sadoğlu,“Rus Dil Politikaları ve Bugünkü Türk Lehçeleri”Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,S.141,Aralık 2002,s.169-181

yapısını hazırlamıştır

SONUÇ

Rus toplumunun Hıristiyanlıkla bütünleşmesi, X. yüzyıldan itibaren Rusların Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebini Bizans İmparatorluğu eliyle din olarak kabul etmesiyle başlar. Rusların putperestlikten vazgeçerek, Hıristiyanlığı kabul etmelerinin kuşkusuz hem siyasi hem de jeopolitik nedenleri vardır. Dolayısıyla 988 tarihi itibarıyla Hıristiyanlığı resmi bir din olarak kabul etmesinden sonra Rusların bir millete ve özellikle de büyük bir imparatorluğa dönüşmesinde, Bizans Kilisesi'nin çizgilerini taşıyan Rus Ortodoks Kilisesi'nin önemli katkıları vardır. Rus milletinin manevi ve milli değerlerinin kurucu ve koruyucu misyonunu üstlenen kilise, özellikle Rus olmakla Ortodoks (Rusça: Pravoslav) olmayı eş anlamda değerlendirmek suretiyle milli bir din görünümüne bürünmüştür. Ayrıca Rus kimliğinin oluşması ve şekillenmesinde de Rus Ortodoks Kilisesi'nin önemli katkı sağladığı bilinmektedir. Din o denli bağlayıcı bir unsur olmuştur ki XV. yüzyılın ortalarında Bizans yıkılırken Rusya'da yeniden doğmuştur. Böylece Bizans İmparatorluğu en başından beri istediği amacına ulaşmış, Rusları kültürel nüfuz alanı içerisine almayı başarmıştır. Ruslar da başarılı bir şekilde idaresi altına aldıkları toplulukları Slav kültürü ve Ortodoksluk dini altında birleştirdiği gerçeği görülür. Üçüncü Roma iddiasını kuramlaştıran Ruslar, işgal ettikleri Türk ve Müslüman yurtlarında daha fazla katliamcı siyasetler izlemişlerdir. Ya da sistematik olarak Ruslaştırma programını uygulamışlar. Rusya, Osmanlı Ortodokslarını koruma ve hâttâ İstanbul'daki Patrikliğin Rus yönetimince idare edilmesini ileri sürmüş, Osmanlı Devleti'ni parçalama siyasetine ciddiyetle sarılmıştı. XV. asırdan itibaren Ruslar, düşmanlık ve çatışmalara dayalı Türk toprakları üzerinde yayılma sürecini sürdürmüşler. Rusların,988 tarihinde Ortodoksluğu geçtikten sonra meydana gelen dini ve milli motiflerle oluşturulmuş Haçlı ruhu(Bizans Ruhü) bu süreci kazanmasında önemli etkisi olduğu düşünülebilir

KAYNAKÇA

ASLANOVA Sevinç. “Slavların Hıristiyanlaşması ve Rus Ortodoks Kilisesinin Kuruluşu”, Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Mecmuası, No:10,2008,s.138

_____, Rus Ortodoks Kilisesi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2006

ATAÇ .M.,Rusya Tarihi: Türkler ve Komşularıyla Münasebetleri,Genelkurmay Basımevi,Ankara,1952

ACAR K. Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Kadar Rusya, İletişim Yayınları, İstanbul,2009

AKGÜN Engin'Çarlık Rusya'nın Türk Halklarına Yönelik Politikası Ve Bu Bağlamda Uygulamaya Koyduğu Yaptırımlar''Beykent Üniversitesi, Stratejik Araştırmalar Dergisi /Journal of Strategic Studies;1

AKIŞ, A.li, İdil-Ural Davası Sovyet Emperyalizmi, Ayyıldız Matbaası,1963

BERKOK İsmail, Tarihte Kafkasya, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958

BAİLLY Auguste, Bizans İmparatorluğu Tarihi,(Çev.Haluk Şaman),Nokta Kitap, İstanbul,2006

Charles Diehl, Bizans İmparatorluğu'nun Tarihi,(Çev.A.Göke Bozkurt),İlgi Yayınları,İstanbul, 2006

DUALI Şir Muhammed, ''Rus Ortodoks Kilisesi'nin Siyasi Tarihi, ''Milel ve Nihal,10 (2),2013

ENGELHARDT, Tanzimat ve Türkiye, (Çev.Ali Reşad),Kaknüs Yay.,İstanbul,1999

GÜNDOĞDU A. "Türkiye ve Rusya Kaçınılmaz Etkileşimler,"Kaçınılmaz Benzeşmeler, 2023,S.62,2006,s.44-46

KOCABAŞ Süleyman, Avrupa Türkiye'sinin Kaybı ve Balkanlarda Panislamizm, Vatan Yay., İstanbul ,1986,

KURAT Akdes Nimet, Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.

_____, Türkiye ve Rusya. Kültür Bakanlığı Yay.,Ankara,1990

_____,Türkiye ve İdil Boyu, Ankara, 1946

- _____,IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri,Ankara,1992
- KÜÇÜKSİPAHİOĞLU Birsal, “IX.-X. Yüzyıllarda Bizans-Rus İlişkileri ve Kiev Prensesi Olga'nın Hristiyanlığa Kabulüne Dair Bazı Görüşler”, Kafkas Dosyası, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı,2006,s.2.13
- ÖZDEK, R. Harikalar Ansiklopedisi, Tercüman Gençlik Yayınları, İstanbul.1983,s.369
- OSTROGORSKY Georg, Bizans Devleti Tarihi, (Çev.Fikret Işıltan,) Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999,
- OKÇU Yahya, Türk-Rus Mücadelesi Tarihi, Yeni Matbaa, Ankara,1949
- TOGAN, A. Zeki Velidi, Bugünkü Türkîli (Türkistan) ve Yakın Tarihi, Arkadaş, İbrahim, Horoz ve Güven Basımevleri, İstanbul,1942-1947.
- TİMOTHY E. Gregory, Bizans Tarihi,(Çev.Esra Ermert),Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,2008
- TÜRKOĞLU İsmail, “Kazan Hanlığı”, DİA, XXV, İstanbul 2002
- SARAY Mehmet,“Astrahan Hanlığı”,DİA,III.,İstanbul,1991
- Peçevi İbrahim Efendi. Peçevi Tarihi, (Haz. B. Sıtkı Baykal) Ankara, 1992,
- _____, Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği, İstanbul,1993
- SADOĞLU, H “Rus Dil Politikaları ve Bugünkü Türk Lehçeleri”Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı:141,Aralık 2002,ss.169–181
- SOLTAN Elnur,“Coğrafya Tarih ve Rus Kimliği “,Avrasya Dosyası Rusya Özet, Kış,2001, Cilt: 6, Sayı
- YETİŞGİN Memet”Rusların Türk Toprakları Üzerinde Yayılmasının Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler” Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi S.16 s.672-702

TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE EVLİLİKLERİN ROLÜ VE EKONOMİYE KATKILARI

Cevdet ÖZMEN*
Şirin DİLLİ**

Özet

Küreselleşme, ulaşım ve iletişimin kolaylığı, turizm hareketleri, sosyal medya araçları, ekonomik ve siyasî gelişmeler, insanları kısa ya da uzun süreliğine başka ülkelerde, başka kültürlerde yaşamaya yönlendirmektedir. Bunun sonucunda, “yabancılarla” yapılan evliliklerde belirgin artışlar yaşanmaktadır.

Bu durum hem yeni sorunlara yol açmakta, hem de yeni fırsatlar doğurmaktadır: Yapılan karma evliliklerdeki sayısal artışlar, Türk-Rus ilişkilerine yansımış, iki ülkenin birbirleriyle ilgili kararlarında daha titiz davranmaları gerektiği yönünde yorumlanmıştır. Huzur arayan her iki taraf için bu yakınlaşma, hem karşılıklı ekonomik çıkarlar, hem de barışa katkı sağlaması bakımından önemli destekler sunabilmektedir.

Bu bağlamda, yürütmüş olduğumuz çalışmanın amacı makro düzeyde Türk-Rus evliliklerinin yapısına bakarak, bu evliliklerin getirmiş olduğu sorunlar ve fırsatların sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan yansımalarını görmek ve oluşan fırsatlardan her iki ülkenin hangi ölçüde yararlanıp yararlanamadığını araştırmaktır. Literatür taraması ve medyada yer alan haberlerin içerik analizi yapılmıştır.

Yapılan araştırmada Türk-Rus evliliklerinin ilk başta olumsuz gibi görünen yönünün olumluya çevrildiği, iki ülkenin birbirine daha yakınlaşmaya başladığı ve iyi eğitilmiş yeni nesillerin çoğalmaya başladığı görülmüştür.

Karşılıklı, gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasıyla sorunların minimize edilmesi özellikle ailelere, kaliteli işgücünün uygun sektörlerde iş yaşamına kazandırılması aile ve ülke ekonomilerine, ardından gelmesi muhtemel ekonomik refah ve iyi ilişkilerin ise ülkelerarası ve dünya barışına katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karma evlilik, ekonomi, siyaset, Türkiye, Rusya.

THE ROLE OF MARRIAGES IN TURKISH-RUSSIAN RELATIONS AND ITS CONTRIBUTIONS TO ECONOMY

Abstract

Globalization, transport and communication facilitation, tourism movements, social media tools, economic and political developments lead people to live in other countries and in other cultures for a short or long term. As a result, there are significant increases in marriages made with foreigners.

This situation creates new problems as well as new opportunities: Numerical increases in marriages have been reflected in Turkish-Russian relations and interpreted that the two countries should be more rigorous in their decisions about each other. For both parties seeking tranquility, this rapprochement can provide important support both for mutual economic interests and for contributing to peace.

The study looks at the structure of Turkish-Russian marriages in a macro level, to see how these marriages create problems and opportunities in socio-cultural and economic terms, and to investigate to which extend two countries can benefit from the necessary opportunities. Literature search and content analysis of the news appeared in the media have been used.

It has been observed that the Turkish-Russian marriages which seemed to be negative at first have been turned to a positive and the two countries begun to get more closer and well-educated new generations have begun to multiply.

Minimizing the problems by mutually with the necessary and legal arrangements will provide the contribution especially to the families, bringing quality workforce to business life in the appropriate sectors will provide the contribution to both families and the countries economy, later, economic prosperity and good relations will contribute to the international and world peace.

Keywords: Mixed marriage, economy, politics, Turkey, Russia.

* Uzman, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme A.B.D. Doktora Öğrencisi, cevdet.ozmen@giresun.edu.tr

**Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, sirin.dilli@giresun.edu.tr

Giriş

Türkler ve Ruslar, iki büyük imparatorluk olarak tarih sahnesinde yer almış, birçok stratejik ortaklıklar yapmış, savaşmış/barışmış, ticaret yapmış, evlilikler gerçekleştirmişlerdir. Doğrudan sınır komşusu olmamakla birlikte; gerek ikili ticarete, gerek turizm ve gelişen uluslararası stratejik ortaklıklarda dış kısırtmalar ve dönemsel güven sorunlarına rağmen ilişkilerini sürdürübilmişlerdir.

Türk-Rus ilişkilerine bu çalışmada “karma evlilikler” ve ekonomiye katkıları üzerinden bakmaya çalışacağız. Farklı milliyetten bireylerin bir araya gelmesiyle oluşan evliliğe “karma evlilik” denmektedir.⁸⁴³ Yukarıda bahsedilen ve benzeri sebeplerden dolayı, Tarihin birçok döneminde görülen karma evlilikler günümüzde artarak devam etmektedir.

Küreselleşen dünya, ulaşımın (seyahat) ve iletişimin kolaylaşması ve hızlanması, teknolojinin gelişmesi, yabancı dil öğrenimi, evlilik yaşının ilerlemesi, değişik kültürlerin cazibesi, bireysellik, dini inançların daha içsel ve toplumdan bağımsız yaşanabilmesi, diğer kültürlerdeki insanların da benzer yaşam beklentilerinin olduğunun farkına varılması gibi birçok öge başka milletlerden insanlarla yapılan evlilikleri önemli ölçüde arttırmaktadır. Bunların yanı sıra, ekonomik sebepler, yaşadığı yerden çeşitli sebeplerle uzaklaşma isteği/zarureti, resmî evlilik olmadan birlikte yaşama imkânı, insanların evlenmeden de çocuk sahibi olabilmeleri bu eğilimi beslemektedir. Sosyo-kültürel faktörlerle psikolojik boyutlar karma evliliklerde birbirleri ile çok yakın bağlantılıdır.⁸⁴⁴ Aynı şekilde sosyal mesafenin azlığı da farklı kültürden eş seçimini teşvik etmektedir. Yüksek eğitilmiş insanlarda farklı kültürden, millettten insanlarla evlilik daha sık olabilmektedir.⁸⁴⁵ Sosyo-kültürel faktörlerle psikolojik boyutlar karma evliliklerde birbirleri ile çok yakın bağlantılıdır.

Öte yandan, dil bariyeri sebebiyle iletişim kurmada yaşanan sıkıntılar, kültürel farklılıklar, yanlış anlaşmalar ve anlaşılmalara, yemek kültürü farklılığı, gidilen ülkede vatandaş olma hakkı elde etme edememe gibi sorunlar, akrabalara seyahat ve ziyaret zorluğu (mesafe ve ekonomik kaynaklı sebepler), sosyal çevrenin ve sosyal faaliyetlerin farklılaşması, çocukların gelecekle ilgili planlar, çocukların dil öğrenme problemleri, örf ve anane farklılıkları, sağlık hizmetlerine erişim (doktor-hasta ilişkisi) sorunları ve sayabileceğimiz daha birçok sebep “karma” evliliklerin sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir.

Resmî verilere göre Rusya Federasyonu nüfusu 143 milyondur. Nüfustaki kadın-erkek oranı, 66 milyon erkek ve 77 milyon kadınla, yüzde 46’ya yüzde 54 şeklindedir.⁸⁴⁶ Rus toplumu kadın egemen bir toplum olarak bilinmektedir. Hayatın bütün yükünün kadının omuzlarında olduğunu söylemek mümkündür. Ailede para kazanma ve çocukları yetiştirme gibi görevler kadının inisiyatifinde bulunmaktadır. Ama bu durumu kendi istekleri ile oluşturmuşlar. Toplumda erkeklerin ikinci planda olması artık bir kültüre dönüşmektedir. Resmî verilere göre 2013 yılında Rusya’da 1.225.501 evlilik gerçekleşmiş, bunlardan 667.971’i boşanma ile bitmiştir. Bir diğer deyişle, yapılan evliliklerin yaklaşık yüzde 55’i boşanmayla bitmiştir.

Rusya’da aile yapısının bozulmasındaki en temel sorunların başında alkolün geldiği öne sürülmektedir⁸⁴⁷, ayrıca her 4-5 çocuktan birisinin evlilik dışı doğduğu ifade edilmektedir. Devlet, bu problemi vurgulamak amacı ile ülkenin belirli noktalarındaki büyük reklam panolarına, ağlayan bir çocuk resmi ve altında “Anne! Baba! Beni ne olur bırakma!” yazılı afişler asmaktadır.

Rus Kamuoyu Araştırma Merkezi (WCIOM) şirketinin verilerine göre Rusya’da her dört evlilikten birisi başka ülke vatandaşları ile yapılmaktadır ve bu rakam gittikçe artmaktadır. Öyle gözüküyor ki bu tercihte ekonomik sebeplerin yanı sıra, güven ortamı ihtiyacı, ilgi ve saygı görme beklentisi ve kendini kanıtlama gibi ihtiyaçlar rol almaktadır. Her iki kültürde de aile bağlarının oldukça güçlü olduğu bilinmektedir. Bu durumun Türk-

⁸⁴³ Sağlam, F. (2006). “Türk-Alman Örneklemesinde Karma Evli Çiftlerin Çocuklarındaki Dilsel Gelişim Üzerine”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:23, Sayı:1, ss.231-241.

⁸⁴⁴ Özkan, A. R. (2016). “Kırgızistan’da Karma Evlilikler ve Sosyal Çözüm”, Uluslararası Türk Dünyası’nda İlimi Araştırmalar Sempozyumu Bildirileri, Kastamonu, 29-31 Mayıs 2016, ss.45-46. <http://alirafetozkan.com/ckfinder/userfiles/files/KIRKIZISTAN'DA%20KARMA%20EVLİLİKLER%20VE%20SOSYAL%20ÇÖZÜLME.pdf>. Erişim: 03.09.2017.

⁸⁴⁵ Özkan, Ali R. (2016).

⁸⁴⁶ Dilekci, Rümeyza. “Kuzeydeki Hısmlarımız: Ruslar”, *UNIVERUS*, 02 Mart 2015. <http://www.univerus.net/tr/kuzeydeki-hisimlerimiz-ruslar/>. Erişim: 07.09.2017.

⁸⁴⁷ Dilekci, Rümeyza. “Kuzeydeki Hısmlarımız: Ruslar”.

Rus evliliklerine olumlu katkı sunabileceği düşünülmektedir. Türk-Rus evliliklerinin resmî olmayan rakamlara göre 100 bin’in çok üzerinde olduğu düşünülmektedir. Yine, resmî olmayan verilere göre bu evliliklerin yaklaşık dörtte biri birinci yılsonunda boşanmayla sonuçlanmaktadır.

Rus gelinlerin boşanma gerekçeleri daha çok; kendilerini yalnız hissetmeleri, sosyal çevre oluşturamamaları, kültürel farklılıklar, kendilerini rahat hissetmemeleri, dış çevrenin kendilerine olumsuz yaklaşımı olarak bilinmektedir.

Sosyolojik ve Psikolojik Açından Karma Evlilikler

Hürriyet Gazetesi’nden İpek İzci’nin, “uçak krizi” üzerine Rus-Türk çiftlerle yapmış olduğu görüşmelere⁸⁴⁸ dayanarak şu sonuçlara ulaşmak mümkün gözükmektedir: Ülkeler arası krizler karma evlilikler içerisindeki çiftlerin ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebildiği gibi, çiftlere birlikte bu krizlerden daha güçlü çıkma fırsatı da sunmaktadır:

- **Bir birimizle konuşamadık:** Çok üzüldük, birbirimizle konuşamadık. Hâlâ da kim ne kadar haklı, neden oldu konusunu konuşmuyoruz. Değerlendirmeleri içimizden yapıyoruz. Bu da bizim aile içi yaşadığımız bir travma.

- **Çocuklar ne olacak?:** Uçak krizinden dolayı insanlar korktu ve gitmeye başladılar. Ruslar evlerini, arabalarını satıp memleketlerine dönmek istediler. Turizm sektöründe çalıştığım için net bir şekilde görebiliyorum: Krizden dolayı birçok insan işsiz kaldı. Ailelerde tartışmalar ve huzursuzluk başladı. Ailemde bu konu gece gündüz konuşuldu. Rusya’da kalan akrabalarımız son derece tedirgin ve mutsuzlar.

- **Bir birimize daha sıkı sarıldık:** Bence Rus uçağının düşürülmesi büyük bir yanlış, siyasi bir oyun. Ailem ilk üç gün beni Skype’tan çok aradı ve merak ettiler. Olayı fazla konuşmamayı tercih ettiler, benim adıma korktular... Biz bu konuyu eşimle konuştuk ama hiç tartışmadık.

Kriz hiçbir taraf için sevinilecek bir durum değildir. 2015 “uçak krizi”nden sonra Rusya’da tepkiler oldu; ikili ticaret yavaşladı, vizeler askıya alındı, karşılıklı suçlamalarda bulunuldu fakat bu durum çok uzun sürmedi. Sputnik’in haberine göre;⁸⁴⁹ Moskova Nikâh Dairesi Sözcüsü Yevgeniya Smirnova konuyla ilgili yaptığı açıklamada, “Moskova’da yabancılar arasında en fazla Türk erkekler Rus kızlarıyla evleniyor. 2015 yılında Moskova’da Türk-Rus evlilik sayısı 269 iken, 2016 yılında ise bu rakam 301 oldu. Dolayısıyla artmış bulunmaktadır. Türkler neden hep ilk sırada? Gerçekten de incelenmesi gereken bir konu. Komşuyuz, kültür benzerliklerimiz de belki evlilik açısından önemli faktörlerden biri. Türkler sıcak insanlar, damatlarımız da öyle” demektedir.

Türk-Rus Evlilikleri ve Ekonomik Veriler

Karma evliliklere Türkiye ve Rusya açısından bakıldığında sayı yaklaşık 250 bini bulmaktadır.⁸⁵⁰ Çocuklar ile birlikte bu sayı, 1 milyonu geçmektedir.

Moskova’da, 2013 yılında 1976 yabancı erkeğin ve 293 yabancı kadının nikâhlandığı açıklandı.⁸⁵¹ İlk sırada gelen ülkelerin, sırasıyla şunlar olduğu belirtilmektedir: Türkiye, Almanya ve Ukrayna. Antalya Emniyet Müdürlüğü Yabancılar Şubesi, 2012 yılında, kentte 4.576 Türk vatandaşının yabancılarla evlilik yaptığını duyurdu. En fazla evlilik yapılan ülke vatandaşları arasında 1.414 kişi ile Rusya’nın açık ara ön sırada yer aldığı ifade görülmektedir.

⁸⁴⁸ Radikal Gazetesi, “Uçak krizi vurdu: Rus gelinler, Türk damatlar, zor hayatlar”, 03 Ocak 2016. <http://www.radikal.com.tr/hayat/ucak-krizi-vurdu-rus-gelinler-turk-damatlar-zor-hayatlar-1496571/>. Erişim: 11.09.2017

⁸⁴⁹ Köker, M. (2017). “Rus kızlarla en çok Türk damatlar evleniyor”, *Eurovizyon*, 16 Mayıs 2017. <http://www.eurovizyon.co.uk/magazin/rus-kizlarla-en-cok-turk-damatlar-evleniyor-h50726.html>. Erişim: 04.09.2017.

⁸⁵⁰ Safarov, F. "Türk işadamı: Rus-Türk ortak aile sayısı bir ülke nüfusu kadar.", *Sputnik*, 21 Haziran 2016. <https://tr.sputniknews.com/columnists/201606211023477724-Rusya-Turkiye-Moskova-Ankara/>. Erişim: 05.09.2017.

⁸⁵¹ Aksay, H. “Türkiye’deki Gizli Rus Ordusu: Türk-Rus aşkları ve evlilikleri; ‘Nataşa’ söyleminden ortak çocuklara...”, 02 Ağustos 2014. <http://t24.com.tr/haber/turkiyedeki-gizli-rus-ordusu,266239>. Erişim: 10.09.2017.

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre, Türkiye'de ikamet eden yabancı sayısı 2013 yılı sonunda 456 bin olarak saptanmıştır (zorunlu göçleri bundan ayrı tutmak gerekiyor). Çevre ve Şehircilik Bakanlığı verilerine göre, Türkiye'de 2014 yılının ilk altı ayında yabancılara Türkiye'de 7 bin 145 taşınmaz satılmıştır. Rusya yurttaşlarının 1.388 gayrimenkulle lider olduğu görülmektedir. 2013 yılında, dünya turizminin altıncı ülkesi olan Türkiye'ye gelen 35 milyon kadar turistten yaklaşık 9 milyonunun, 15 eski Sovyet ülkesinden olduğu belirtilmiştir: Bu rakamın 4,3 milyonunun Rusya'dan, 1 milyon 750 bininin Gürcistan'dan, 750 bininin Ukrayna'dan, 630 bininin Azerbaycan'dan, 425 bininin Kazakistan'dan olduğu belirtilmiştir. İlişkilerin gelişmesine katkı sunması açısından, başta Rusya olmak üzere söz konusu coğrafya ile Türkiye arasında son yıllarda giderek yoğunlaşan kültürel temasları da eklemek gerekmektedir: Konserler, sergiler, filmler, kitaplar ve benzeri faaliyetler bu kategoride sayılabilir. Bu faaliyetlerin, tanışmaları kolaylaştırdığı, yakınlaşma süreçlerini hızlandırdığı düşünülmektedir.

Türkiye'nin hemen her ilinde bulunan Türk-Rus çiftlerinin ağırlıklı olarak İstanbul, Ankara, Antalya ve İzmir çevresinde yaşadıkları⁸⁵² belirtilmektedir. Bu illerden sadece Antalya'da her yıl ortalama 300 civarında Türk-Rus evliliği gerçekleşmektedir. Bu sayının İstanbul, Ankara ve İzmir gibi daha büyük illerde çok daha fazla olduğu bilinmektedir. Türkiye'de yaşayan çiftler arasında hem taşrada hem de metropollerde yaşayanlar yer almaktadır. Gelir grubu olarak çok fakir olanların yanı sıra çok zengin olanlar da bulunmaktadır. Rusya'da yaşayanlar ise daha çok metropollerde yaşamakta ve bunların bir kısmının gelir düzeyi ortalamanın üzerinde bulunmaktadır. Türk inşaat firmalarında çalışan işçilerin, mühendislerin ve yöneticilerin yaptığı evlilikler ise alt ve orta gelir gruplarında yer almaktadır.

Radikal Gazetesinin 03 Ocak 2016 tarihli sayısında, Hürriyet Gazetesi'nden alıntılanarak yaptığı haberde şu sayılara yer verilmektedir:⁸⁵³

- **Antalya Rus Sanat ve Kültür Derneği Başkanı İrina Balcı:** “İki ülke halkı arasında sadece dostluk değil aile bağlantıları da var. Burada (Antalya) yaşayan Rusların yüzde 80'i Türklerle evlidir. Yaklaşık 40 bin kişiyiz. Çocuklarımız iki kültürle büyüyor (İHA)”.
- Rusya Federal Göçmen Servisi Başkanı Konstantin Romodanovski: “Resmî kayıtlara göre Rusya'da 86 bin Türk vatandaşı yaşamaktadır”.
- Rusya'dan Türkiye'ye 2014 yılında gelen Rus turist sayısı 4 milyon 479 bin (TÜİK).
- 2014 yılında doğalgaz ithalatı yüzde 54.76'lık payla en fazla Rusya'dan yapıldı. (Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu).
- Bu yılın ilk 10 ayında Türkiye genelinde 1750 konut Ruslara satıldı (TÜİK).

Yüksek Ekonomi Okulu (VŞE) ile Rusya Devlet Sosyal Üniversitesi'nin (RGSU) ortaklaşa 2015 ve 2016 yıllarında 17-30 yaş aralığındaki 2 bin kişi ile gerçekleştirdiği araştırma sonuçlarına göre:⁸⁵⁴

- Evlenenlerin yüzde 56'sı diskotekte ya da arkadaş partilerinde tanışmış.
- Üniversitede tanışıp evlenenlerin oranı yüzde 21.
- İnternetin birleştirdiği insanların oranı ise sadece yüzde 2.
- Ankete katılanların yüzde 82'si "severek evlendiğini" ifade ediyor.
- Yüzde 5-6'lık bir kesim evlenme gerekçesi olarak çocuk sahibi olma arzusunu gösteriyor.
- Yüzde 2 "ekonomik sebeplerden" ötürü "yuva" kurmuş.
- Ankete katılanların yüzde 79'u evlilikten beklentilerinin karşılandığını ve mutlu olduğunu söylerken yüzde 21 hayal kırıklığına uğramış.

Rusya'nın 2050'ye kadar nüfusunun 126 milyona gerileyeceği öngörülmektedir.⁸⁵⁵ Hastalık teşhisi konulan insan sayısı artarken, hastane sayısı azalmaktadır. Hükümet verilerine göre, önümüzdeki birkaç yılda çalışan

⁸⁵² Gündem Avrasya, “Türk-Rus ilişkilerinde toplumsal bir boyut: Matruşka evlilikleri!”, 11 Aralık 2012. <http://www.gundemavrasya.com/turk-rus-iliskilerinde-toplumsal-bir-boyut-matruska-evlilikler-4104h.htm>. Erişim: 10.09.2017.

⁸⁵³ Radikal Gazetesi, “Uçak krizi vurdu: Rus gelinler, Türk damatlar, zor hayatlar.”, 03 Ocak 2016. <http://www.radikal.com.tr/hayat/ucak-krizi-vurdu-rus-gelinler-turk-damatlar-zor-hayatlar-1496571/>. Erişim: 11.09.2017.

⁸⁵⁴ TürkRus Web Sitesi, “Ruslarla Evlilik ve Sırları...”, 26 Temmuz 2017. <http://www.turkrus.com/424302-rusyada-evlilik-yolunun-sirlari-ask-ugruna-evleniliyor-aldatana-af-yok-xh.aspx>. Erişim: 10.09.2017.

nüfusun yaklaşık 1 milyon eksileceği öngörülmektedir. Boşanmalar, suç vakaları ve kişi başına düşen alkol tüketimiye yükselmektedir. Rusya içinde olup bitenler (sosyo-kültürel olaylar, kişisel tercihler, ekonomik durum ve siyasi politikalar) insanları daha rahat bir yaşam için, kendilerine daha uygun buldukları bir ülkede yaşamaya yönlendirmekte bu da dolaylı olarak karma evliliklerin sayısını arttırmaktadır. Bu bağlamda, Rusların yabancılarla yaptıkları evliliklerde rasyonel olmadıkları düşünülmemelidir:

- Rusya’da kadın nüfusu erkek nüfusundan yaklaşık 10 milyon daha fazladır.⁸⁵⁶
- Rusya’daki boşanmalarda, %95 oranla çocuk annede kalmaktadır.
- Rus ordusunda yaklaşık 50 bin Rus kadın bulunmaktadır.
- Rusya’da 20 yaşına kadar olan insanların %49’unu kadınlar oluşturmaktadır. 21-33 yaş grubunun ise %59’unu oluşturmaktadır. Yaş grubu arttıkça oranlar da artmaktadır.
- Dünya, Rus kadınlarının güzel olduğunu düşünürken, yapılan anketlere göre Rus kadınların %95’i kendini güzel olarak tanımlamamaktadır.
- Rus kadınları, Rusya’da ilk çocuğunu ortalama 25 yaşlarında doğurmaktadır.
- Rusya’da çalışma yaşında bulunan kadın sayısının genel nüfusa oranı %55’tir.

Karma Evlilikler ve Ekonomik Boyut

Türkiye ve Rusya çeşitli alanlarda bir birlerini tamamlayan ülkeler;⁸⁵⁷ iki ülke de yabancı sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Öte yandan, iki ülkenin ihtiyaç duyduğu ve diğerinde bulunan zenginlikler var; Rusya’da dinamik bir nüfus yok, Türkiye’de ise işgücü çok. Ruslara güneş yetmiyor, Türklere fazla geliyor. Türkiye hizmet sektörü ve inşaatla yükselirken, Rusya’da ikisine de ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye enerji peşindeyken, Rusya enerji kaynaklarına pazar aramaktadır.

Türkiye ile Rusya’nın sadece enerjiyle açıklanamayacak, çok yönlü bir ilişkisi bulunmaktadır.⁸⁵⁸ Bugün tam 250 bin Türk-Rus aile kurulmuş durumda. Tarihçi İlber Ortaylı bu durumu, “*Türk erkeği ile Rus kadını iyi anlaşıyor*” diye ifade etmektedir.

Antalya şehrinin potansiyeli turizm ve yüksek kaliteli tarım ürünleri ile sınırlı değil.⁸⁵⁹ Antalya kendinden emin bir şekilde yatırım için en cazip üç şehir arasında yer almaktadır. Eldeki verilere göre, Antalya’nın turizm altyapısına yapılan Rus yatırımlar 2 milyar Doların üzerinde bulunmaktadır. Son yıllarda Rus vatandaşları Türkiye’de yaklaşık 8.000 gayrimenkul satın aldılar. Bunların çoğu Antalya, Alanya ve Kemer’de bulunmaktadır. Rusya’nın varlığı sadece turizm endüstrisinde değil, aynı zamanda inşaat ve tekstil sanayi alanlarında uzmanlaşan kuruluşlar tarafından da olumlu karşılanmaktadır. Rus sermayesi 400 şirket bünyesinde bulunmaktadır. Karşılıklı ödemelerde ulusal para birimlerine geçilmesini öngören projeler üzerinde çalışılmaktadır.

Rusya’dan Türkiye’ye olan yoğun turist akışının yanı sıra, Türkiye’den Rusya’ya yüksek miktarda yaş meyve ve sebze sevkiyatı yapılmaktadır.⁸⁶⁰ Ruslar için Türkiye ideal bir tatil beldesidir. Türk turizmi için ise Rus turistler vazgeçilmez hale gelmektedir. Rusya ve Türkiye uygun pazar dinamikleri geliştirebilmektedir. Bu nedenle Rusya için ülke değiştirmek Türkiye içinse başka pazarlara yönelmek maliyet artırıcı etki yapmaktadır. Sanayi mallarında, örneğin otomotiv yedek parça tedarikinde Türkiye Rusya için hem teknik hem lojistik nedenlerle ve fiyat/fayda maliyet analizi açısından ideal bir ülkedir.

⁸⁵⁵ Ereren, S. “Bir Mantık Evliliği”, *HaberTürk Pazar*, 14 Ağustos 2016. <http://www.haberturk.com/yasam/haber/1281653-bir-mantik-evliliği>. Erişim: 05.09.2017.

⁸⁵⁶ “Rus kadınları hakkında 30 gerçek”, *Marriage World*. <http://www.ukrayna-rus-evlilik.net/rus-kadınları-hakkında-30-gerçek.htm>. Erişim: 04.09.2017.

⁸⁵⁷ Ereren, S. “Bir Mantık Evliliği”, *HaberTürk Pazar*, 14 Ağustos 2016. <http://www.haberturk.com/yasam/haber/1281653-bir-mantik-evliliği>. Erişim: 05.09.2017.

⁸⁵⁸ Ereren, S. “Bir Mantık Evliliği”.

⁸⁵⁹ Vatan Gazetesi, “Rus Başkonsolos açıkladı: Bu sezon Antalya’ya...”, 27 Haziran 2017. <http://www.gazetevatan.com/rus-baskonoslos-acikladi-bu-sezon-antalya-ya--1079921-ekonomi/>. Erişim: 15.09.2017.

⁸⁶⁰ Doğan, E. ve Burak Ü. (2016). “Rusya-Türkiye ilişkileri ve Hükümet Dışı Aktörler (HDA).” *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:55, ss-21-41.

Antalya'da kalıcı olarak on binlerce Rus vatandaşı yaşamaktadır.⁸⁶¹ Karma evliliklerin sayısı ve buna bağlı olarak Rus ve Türk ailelerde doğan çocukların sayısı gittikçe artmaktadır. Gelişmiş diasporanın karakteristik özelliği bu birliğin kendi içinde kapalı olmamasıdır. Biri Alanya'da olmak üzere Antalya'da Rusça eğitim veren üç okul bulunmaktadır.

Farklı kültürden biriyle evlenmek, yeni kültürü tanımak ve yeni bir topluluğa uyum sağlamak konusunda Rus kadınları oldukça başarılıdır.⁸⁶² Rus kadınlarının eğitim seviyelerinin yüksekliği, beceri ve kapasiteleri Türkçeyi kolaylıkla öğrenebilmelerini ve yeni şehre uyum göstermelerini sağlıyor. Rus anneler, Türk-Rus evliliklerinden doğan çocuklarının iyi bir eğitim alması için büyük çaba sarf etmektedir. Bu çaba Türk-Rus evliliklerinin diğer evlilikler gibi önemli olduğunu ve evlilik müessesine sahip çıkıldığını göstermektedir.

Prof. Dr. İlber Ortaylı, Türkiye'deki Rus aile sayısı ile Rusya'daki Türk aile sayısının 250 bine yaklaştığını sıkça tekrarlamaktadır.⁸⁶³ Bu sayının daha da artacağını ifade etmektedir. Ortaylı, en uzak kasabadaki mutasassıp ailelerin bile oğulları Rus'la evlendiğinde “çok iyi” dediklerini belirtiyor ve ardından şu sözleri ilave ediyor: “Çünkü evlilikleri iyi gidiyor. Türk erkeğiyle Rus kadını iyi gidiyor. Demek ki mantaliteleri farklı görünse de uyum içindeler. Çocuklar iyi yetişiyor. Türkiye'de bir sürü Rus yaşıyor ama telaş içinde değiller. Çocuklarının Türkiye'de zulüm görececeklerini düşünmüyorlar”.

Siyasilerin Türk-Rus Evliliklerine Yaklaşımı

İki ülke arasında zaman zaman yaşanan krizlere rağmen, siyasetin başında olan devlet adamlarınca Türk-Rus karma evliliklerinin her iki ülke yararına olduğu onaylanmakta ve artması yönünde teşvikte bulunmaktadır: Rusya Devlet Başkanı **Vladimir Putin**'in 6 Aralık 2004 tarihinde, Ankara'da söylemiş olduğu sözler bunu teyit etmektedir:⁸⁶⁴ “Türkiye ile Rusya arasında bir ticaret dengesizliğinin olduğu doğru. Bunu ilişkilerle düzeltiriz. Ama bir başka dengesizlik daha var. O da Rus gelin dengesizliğidir. Ticari ilişkilerimiz geliştikçe Rus işadamları da Türkiye'ye gelecek. Aracımın camından görebildiğim kadarıyla Türkiye'de çok güzel kızlar var. Umarım Türkiye'ye iş yapmak için gelen Rus işadamları Türk kızlarıyla evlenip gelin dengesizliğini ortadan kaldırırlar”.

Türk siyasetinin Türk-Rus evliliklerine bakışı da, Rus siyasetinin bu evliliklere bakışıyla örtüşmektedir: Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 13 Şubat 2009 tarihinde resmî yemekte söylediği sözler Devletin resmî görüşünü de ifade etmektedir: “Türk halkı da Rus halkını gittikçe daha yakından tanımaktadır. Sayıları her geçen gün artan karma evlilikler ve bu ailelerin çocukları, gelecekte Türk-Rus dostluğunun en sağlam temellerini oluşturacaklardır”.

Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun, 27 Ocak 2012 tarihinde Rus mevkidaşı Sergey Lavrov ile olan görüşmesinde dile getirdiği sözler yukarıda geçen ifadeleri desteklemektedir: “Türk-Rus evliliklerinin sayısının artması önemli. Ben Rus gelinlerin sayısı artsın istiyorum. Çünkü Rus gelinler, Türk aile yapısına çok uygun. Rus aile kültürü Türk aile kültürüne çok yakın, çok uyumlu. Tabii az da olsa arada anlaşmazlıklar çıkabiliyor, ama genellikle çok uyumlu aileler oluşuyor. Benim eşim kadın doğum doktoru. Onun çok sayıda Rus gelin hastası var. Eşimin gözlemi de Rus gelinlerin Türk ailesi için çok uyumlu olduğu yönünde...”.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın “uçak krizinden” sonra 2016 yılında Rusya'ya yapacağı ziyaret öncesinde dile getirdiği şu sözler Türk-Rus ilişkilerindeki hedefleri ortaya koyma açısından önemlidir: “Türkiye-Rusya ilişkilerinde ekonomik alanda 100 milyar dolarlık bir hedefimiz bulunmaktadır⁸⁶⁵, bu aksamaya uğramıştır. Akkuyu Projesi gibi bazı dev projelerimiz de aksamaya uğramıştır. Bunları yeniden ele alma fırsatı

⁸⁶¹ Vatan Gazetesi, “Rus Başkonsolos açıkladı: Bu sezon Antalya'ya...”, 27 Haziran 2017. <http://www.gazetevatan.com/rus-baskonoslos-acikladi-bu-sezon-antalya-ya--1079921-ekonomi/>. Erişim: 15.09.2017.

⁸⁶² Deniz, A. ve Özgür, E. M. (2013). Antalya'daki Rus gelinler: Göçten evliliğe, evlilikten göçe, Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 27. Sayı, 2013/2, 151-175.

⁸⁶³ Par, K. (2016). “İlber Ortaylı: Ruslar baştan dost görünür ama...”, *Gazete Habertürk*, 06 Aralık 2015. <http://www.haberturk.com/yasam/haber/1163047-ilber-ortayli-ruslar-bastan-dost-gorunur-ama>. Erişim: 08.09.2017.

⁸⁶⁴ Aksay, H. “Türkiye'deki Gizli Rus Ordusu: Türk-Rus aşkları ve evlilikleri; ‘Nataşa’ söyleminden ortak çocuklara...”, 02 Ağustos 2014. <http://t24.com.tr/haber/turkiyedeki-gizli-rus-ordusu.266239>. Erişim: 10.09.2017.

⁸⁶⁵ Sabah Gazetesi, “Erdoğan Rus haber ajansı Tass'a konuştu”, 08 Ağustos 2016. <http://www.sabah.com.tr/dunya/2016/08/08/erdogan-rus-haber-ajansi-tassa-konustu>. Erişim: 02.09.2017.

bulacağımıza ve Türkiye-Rusya ilişkilerinde yeni bir sayfa açılacağına inanmaktayım. Bu yeni sayfanın içerisinde gerek siyasi, gerek askeri, gerek ekonomik, gerek ticari, gerek kültürel, bütün bu alanları kapsayan ve bölgesel iki önemli aktör olarak da yapacağımız birçok şeylerin olduğuna inanıyorum”.

Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hüseyin Diriöz ise Türk-Rus ilişkilerini şu sözlerle özetlemektedir:⁸⁶⁶
“Turizm, sadece ekonomik değil, insandan insana, toplumdan topluma da bağlar oluşturmaktadır. Ayrıca, Türkiye ve Rusya halkları arasında karma evlilikler var. Bu ailelerin her iki dili de konuşan çocukları var. Bu aileler de, turizm gibi çok önemli kültür köprüleridir. Dolayısıyla, 2017 ve sonrası için son derece ümitliyim”.

Sonuçlar ve Öneriler

Literatür taraması ve medyada yer alan haberlerin içerik analizinin yapıldığı bu çalışmada şu sonuçlar ortaya çıkmıştır:

Rusların kendi ülkelerinde gerçekleştirdikleri evliliklerdeki tercihleri ve seçimleri ile karma evliliklerindeki tercih ve seçimleri büyük oranda örtüşmektedir: Türk-Rus evliliklerinde de sosyal ortamlarda tanışarak evlenme yüzdeleri benzeşmektedir. Rusların hem kendi ülkelerinde (kendi vatandaşları ile) yaptıkları evliliklerin hem de Türkiye’de (Türklerle) yaptıkları evliliklerin dörtte biri hayal kırıklığı ve boşanma ile sonuçlanmaktadır. Sonuç olarak, hem içeride hem dışarıda yapılan evliliklerdeki tercih ve yaklaşımlarda (küçük farklılıklar olmasına rağmen) birçok benzer özellik bulunmaktadır. Bu nedenle Türk-Rus evliliklerine yalnızca “tatil evlilikleri” olarak bakmak çok doğru sayılmamalıdır.

Her iki taraf için, eskiden “yaz aşkları” sonucu yapılan evlilikler artık daha sağlam temeller üzerine oturmaktadır. Karma evliliklerdeki sayısal artışlar, yeni örgütlenmelere ve ortak sorunlarla baş etme yaklaşımlarına dönüşmektedir. İki dili de konuşan, çift kültürlü yeni nesiller sayıca önemsenecek düzeye ulaşmaktadır. Yakın gelecekte, iki ülke arasındaki ilişkilerin, büyük oranda bu nesiller tarafından yürütüleceği öngörülmektedir. Her iki kültüre tabi bu nesiller sayesinde iki ulusun bir birlerini anlaması kolaylaşabilecektir: Eskiden sorun olabilecek ayrıntıların artık daha az sorun teşkil edeceğini, kültürel yaklaşımların toleransı artıracığını söylemek mümkündür.

Türk-Rus evliliklerinin getirmiş olduğu fırsatlardan ilgili ülkelerin gerektiği kadar faydalanamadığı görülmektedir. İki ülkenin ekonomik ve stratejik alanda birbirlerine çok ihtiyaçları olduğu gözlemlenmektedir. Türk-Rus evlilikleri bu ilişkinin harcını oluşturabilir.

Hükümetlerin, iki ülkeyi ilgilendiren kararları alırken, karma evlilikleri göz ardı edemeyecekleri, birbirlerine karşı daha itinalı ve sorumlu davranacakları düşünülmektedir. Her iki ülkenin de ilişkilerini yeniden masaya yatırmalarının daha az çekişmeye, daha çok barışa, önce iki ülke arasında sonra da dünya ekonomi ve politikalarında yeni düzenlemeler getirebileceğine inanılmaktadır.

Karma evliliklerin artışı doğal olarak örgütlenmeyi de getirmektedir (eğitim, hukuksal danışmanlık, sosyal faaliyetler, dernekler vb.). Bu örgütlenmelerin çoğu şimdilik (ucuz ve kolay ulaşılabilir olduğu için) sosyal medya üzerinden yapılırsa da yakın gelecekte (devletler düzenlemelere aracı olursa) fiziksel alanlarda beşeri ilişkilere daha fazla fırsat tanyacaktır. İki dilde de gazetelerin çıkartılıp, sürekli yayın yapan radyo ve TV kanallarının kurulmasının da ilişkilere olumlu katkılar sunacağı düşünülmektedir. Tüm bunların sinerjisi ile yakın gelecekte Türkiye’deki bir Rus diasporasından söz etmek mümkün gözükmemektedir. Her iki ulusun çıkarlarını gözetecek çalışacak bu diasporanın, iki ülkenin birbirlerini anlamasını daha da kolaylaştıracağı, yeni ekonomik ve kültürel işbirliklerinin doğmasına vesile olabileceğini öngörebiliriz. Bu durum hem dolaylı hem direk olarak barışa da hizmet edecektir. Benzer yapılanmaların (uluslararası ilişkilerde karşılıklılık esasına dayalı olarak) hem Rusya’da hem Türkiye’de hayata geçirilmesi uygun olacaktır.

2019 yılı karşılıklı olarak Türkiye ve Rusya’da kültür ve turizm yılı olarak ilan edildi. Bu tarihin, yukarıda bahsi geçen konular için bir milat olarak algılanması ve ilişkilerin daha sağlam temellere oturtulması, kolay yaşanan kırılma noktalarını ortadan kaldırarak her iki ülke adına faydalı sonuçlar doğurabileceği ümit edilmektedir.

Rusya’da her iki evlilikten birisi boşanmayla sonuçlanmaktadır. Türk-Rus evliliklerindeki boşanma oranı bundan çok daha iyi durumdadır. Çoğu bir kaç dil bilen, meslek sahibi (tıp, bankacılık, mühendislik, hukuk),

⁸⁶⁶ Akşam Gazetesi, “Türk-Rus ilişkileri 2017’de şaha kalkacak”, 31 Ocak 2017. <http://www.aksam.com.tr/guncel/turkrus-iliskileri-2017de-saha-kalkacak/haber-591365>. Erişim: 03.09.2017

iyi eğitimli olan Rus kadınları yalnızca turizm, otel, SPA sektörlerinde değil, diploma denklikleri sağlanarak mesleklerini icra edebilecek alanlarda çalışabilmelidir. Bu yaklaşımın, hem çalışan işgücü kalitesini artıracığı hem de insanların kendilerini daha güvende ve “işe yarar” kabul edeceği, ayrıca, toplumsal huzurun temel taşları olan aile yapılarını kuvvetlendireceği düşünülmektedir.

Türk-Rus evlilikleri ile ilgili düzenlemeler her iki ülke içerisinde de yukarıdan aşağıya doğru şekillendirilmemelidir. Sorunların kaynağına inerek ve bu sorunları bizzat yaşayanlarla temas ederek, “otoriteler” tarafınca düzenleyici olmak kaydı ile aşağıdan yukarıya doğru tesis edilmelidir. Ancak bu yöndeki yaklaşımlar gerçekçi, sorun giderici, katılımcı ve ülkelerarası ilişkilere pozitif katkılar sunabilecektir.

Basına yansıyan haberler çoğunlukla genel durumu yansıtmayan, ilgi çekebilmek amacıyla tiraj artıracak konular olarak ele alınmaktadır. Yapılan bu haberlerde işin magazinsel boyutu daha çok vurgulanmakta, ya da magazinselleştirilmektedir.

Yapılacak saha araştırmalarının yanı sıra, çeşitli isimler altında kurulmuş olan Türk/Rus kültürel/ekonomik derneklerden elde edilecek bilgi ve bulgular, ulaşılması biraz zor da olsa, her iki tarafın resmî kurumlarından elde edilecek istatistiksel veriler ile gerçek sorunların tespiti sağlanmalı ve ardından oluşturulacak ortak platformlar nezdinde görüşmeler yapılarak, hazırlanacak (paralel) yasal düzenlemeler ile her iki ülke vatandaşlarının yaşam kalitesini artıracak katkılar sunulmalıdır.

Karma evliliklerden doğan çift kültürlü, çift dilli yeni nesillerin daha rahat iletişim kurmaya, ortak kültürel faaliyetlere, yüksek ticaret hacmine ve en önemlisi, ülkelerarası barışa hizmet edeceği düşünülmektedir.

Sonraki çalışmaların, ağırlıklı olarak, *derinlemesine görüşme tekniği* kullanılarak yapılması, daha ayrıntılı bulgular elde etme açısından faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Aksay, H. “Türkiye’deki Gizli Rus Ordusu: Türk-Rus aşkları ve evlilikleri; ‘Nataşa’ söyleminden ortak çocuklara...”, 02 Ağustos 2014. <http://t24.com.tr/haber/turkiyedeki-gizli-rus-ordusu,266239>. Erişim: 10.09.2017.
- Akşam Gazetesi, “Türk-Rus ilişkileri 2017’de şaha kalkacak”, 31 Ocak 2017. <http://www.aksam.com.tr/guncel/turkrus-iliskileri-2017de-saha-kalkacak/haber-591365>. Erişim: 03.09.2017.
- Deniz, A. ve Özgür, E. M. (2013). Antalya’daki Rus gelinler: Göçten evliliğe, evlilikten göçe, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 27. Sayı, 2013/2, 151-175.
- Dilekci, R. “Kuzeydeki Hısmlarımız: Ruslar”, *UNIVERUS*, 02 Mart 2015. <http://www.univerus.net/tr/kuzeydeki-hismlarimiz-ruslar/>. Erişim: 07.09.2017.
- Doğan, E. ve Burak Ü. (2016). “Rusya-Türkiye ilişkileri ve Hükümet Dışı Aktörler (HDA)”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:55, ss-21-41.
- Ereren, S. “Bir Mantık Evliliği”, *HaberTürk Pazar*, 14 Ağustos 2016. <http://www.haberturk.com/yasam/haber/1281653-bir-mantik-evliliği>. Erişim: 05.09.2017.
- Gündem Avrasya, “Türk-Rus ilişkilerinde toplumsal bir boyut: Matruşka evlilikleri!”, 11 Aralık 2012. <http://www.gundemavrasya.com/turk-rus-iliskilerinde-toplumsal-bir-boyut-matruska-evlilikler-4104h.htm>. Erişim: 10.09.2017.
- Köker, M. (2017). “Rus kızlarla en çok Türk damatlar evleniyor”, *Eurovizyon*, 16 Mayıs 2017. <http://www.eurovizyon.co.uk/magazin/rus-kizlarla-en-cok-turk-damatlar-evleniyor-h50726.html>. Erişim: 04.09.2017.
- Özkan, A. R. (2016). “Kırgızistan’da Karma Evlilikler ve Sosyal Çözülme”, Uluslararası Türk Dünyası’nda İlmi Araştırmalar Sempozyumu Bildirileri, Kastamonu, 29-31 Mayıs 2016, ss.45-46. <http://alirafetozkan.com/ckfinder/userfiles/files/KIRKIZISTAN'DA%20KARMA%20EVLİLİKLER%20VE%20SOSYAL%20ÇÖZÜLME.pdf>. Erişim: 03.09.2017.

- Par, K. (2016). “İlber Ortaylı: Ruslar baştan dost görünür ama...”, *Gazete Habertürk*, 06 Aralık 2015.
<http://www.haberturk.com/yasam/haber/1163047-ilber-ortayli-ruslar-bastan-dost-gorunur-ama>. Erişim: 08.09.2017.
- Radikal Gazetesi, “Uçak krizi vurdu: Rus gelinler, Türk damatlar, zor hayatlar.”, 03 Ocak 2016.
<http://www.radikal.com.tr/hayat/ucak-krizi-vurdu-rus-gelinler-turk-damatlar-zor-hayatlar-1496571/>. Erişim: 11.09.2017
- Rus kadınları hakkında 30 gerçek, *Marriage World*. <http://www.ukrayna-rus-evlilik.net/rus-kadinlari-hakkinda-30-gercek.htm>. Erişim: 04.09.2017.
- Sabah Gazetesi, “Erdoğan Rus haber ajansı Tass’a konuştu”, 08 Ağustos 2016.
<http://www.sabah.com.tr/dunya/2016/08/08/erdogan-rus-haber-ajansi-tassa-konustu>. Erişim: 02.09.2017.
- Safarov, F. "Türk işadamı: Rus-Türk ortak aile sayısı bir ülke nüfusu kadar.", *Sputnik*, 21 Haziran 2016.
<https://tr.sputniknews.com/columnists/201606211023477724-Rusya-Turkiye-Moskova-Ankara/>. Erişim: 05.09.2017.
- Sağlam, F. (2006). “Türk-alman Örneğinde Karma Evli Çiftlerin Çocuklarındaki Dilsel Gelişim Üzerine”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:23, Sayı:1, ss.231-241.
- TürkRus Web Sitesi, “Ruslarla Evlilik ve Sırları...”, 26 Temmuz 2017. <http://www.turkrus.com/424302-rusyada-evlilik-yolunun-sirlari-ask-ugruna-evleniliyor-aldata-af-yok-xh.aspx> Erişim: 10.09.2017.
- Vatan Gazetesi, “Rus Başkonsolos açıkladı: Bu sezon Antalya'ya...”, 27 Haziran 2017.
<http://www.gazetevatan.com/rus-baskonoslos-acikladi-bu-sezon-antalya-ya--1079921-ekonomi/>. Erişim: 15.09.2017.

KEİT VE ECO KAPSAMINDA KARADENİZ’ DE DAİMİ TÜRK – RUS İŞBİRLİĞİNİN TESİS EDİLMESİ

Uğur ÖZGÖKER*
Güney Ferhat BATI**

Giriş

20. yüzyılın ikinci yarısında başlayıp son çeyreğinde hız kazanan bölgesel birleşmeler Siyaset Bilimi ve Uluslararası ilişkiler disiplininde yeni inceleme sahaları başlatıp yeni teorilerin oluşumlarını sağladı. Bunun yanında bölgeleri, ülkeleri ve yeni kurulan kurumları daha yakından inceleme gerekliliği doğdu.⁸⁶⁷ Bu durum bölgeler arası ekonomik işbirliği ve bütünleşme çabalarını arttırmıştır. Özellikle Avrupa Birliği’nin entegrasyon başarısı diğer bölgeler ve ülkeler için bir model olmuştur. Bu bağlamda Türkiye de bulunduğu coğrafyada komşularıyla ve bölge ülkeleri ile ekonomik işbirliği antlaşmaları yapmak suretiyle iktisadi ve ticari ilişkilerini geliştirme çabasında olan bir ülke konumundadır. İkili ticari antlaşmaların yanı sıra bölgesinde de işbirliği ve entegrasyon çalışmalarını bugüne kadar sürdürmüştür. Yapılan antlaşmalar Türkiye’nin ve içinde bulunduğu bölgenin hem barış ve huzuru için hem de ekonomik refahının artması için oldukça önemlidir. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO), öncülleri olan RCD ve CENTO’ nun dağılmasından sonra, hükümetler arası bölgesel bir organizasyon olarak, 1985 yılında, üye ülkeler arasında ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğini desteklemek amacıyla kurulmuştur. Kurucu üye ülkeler, İran İslam Cumhuriyeti, Pakistan ve Türkiye’dir. Kısaca belirtmek gerekirse, ECO 1964 yılından 1979 yılına kadar var olan Kalkınma için Bölgesel İş Birliği Kuruluşu’nun (RCD) yüklediği görevleri devralmıştır. Bu nedenle de RCD’ nin ana anlaşması olan 1977 yılındaki İzmir Anlaşması revize edilmiş ve ECO için yasal bir temel oluşturulmuştur.⁸⁶⁸

2. KEİT ve ECO’nun Kuruluşu

1980’li yılların sonunda, Doğu Avrupa’da, ekonomik boyutta serbest piyasa ekonomisine ve Siyasal boyutta çoğulcu demokrasiye geçiş sürecinin oluşturduğu ortamda, konumunu ve zamanlamasını bulan KEİT fikri, öncülüğünü Türkiye’nin yaptığı bir bölgesel ekonomik işbirliği girişimidir.⁸⁶⁹

Karadeniz Havzasında işbirliği arayışları konusunda ilk temaslar 1990 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu temaslar sonucu sağlanan ön mutabakatlar çerçevesinde ilk toplantı, 19-21 Aralık 1990 tarihlerinde Ankara’da düzenlenmiştir. Bunu 12-23 Mart 1991 tarihlerinde Bükreş’te, 23-24 Nisan 1991 tarihlerinde Sofya’da ve nihayet 11-12 Temmuz 1991 tarihlerinde Moskova’da yapılan toplantılar izlemiştir. Bu toplantılar sonunda, işbirliğine temel oluşturacak metin üzerinde uzlaşmaya varılmıştır.⁸⁷⁰ 25 Haziran 1992’de İstanbul’da toplanan Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan devlet veya hükümet başkanları, Boğaziçi Belgesi’ni imzalayarak KEİT’in kuruluş sürecini başlatmıştır. Bu belge ile imzacı ülke temsilcileri mal, hizmet, sermaye ve işgücünün serbest dolaşımı yönünde aralarında işbirliği yapmak ve gerekli koşulları oluşturmak istikametinde iradelerini ortaya koymuşlardır.⁸⁷¹ 5 Haziran 1998

* İstanbul Arel Üniversitesi, İİBF, (İngilizce) Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı; “Prof. Dr.”

** Girne Amerikan Üniversitesi, Politika ve Uluslararası Çalışmalar Doktora Programı, AB ve Balkanlar Uzmanı

⁸⁶⁷ Mehmet Şahin, “Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Şanghai İşbirliği Örgütünün Ekonomik Entegrasyon Bağlamında Karşılaştırılması”, TÜBAV Bilim Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, 2011, s.1-2.

⁸⁶⁸ Önder Özar, (2002) Economic Cooperation Organization: A Promising Future, Writer Club Press USA, p. 303

⁸⁶⁹ Birol Erkan ve Şule Batbaylı, “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Üyesi Ülkelerin Küresel Pazarlardaki Karşılaştırmalı Üstünlükleri”, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt 5, Özel Sayı, Nisan 2017, s.32.

⁸⁷⁰ Uğur Özgöker ve Güney Ferhat Batı, Uluslararası Siyasi, Askeri, Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Örgütler, İstanbul, Der Yayınları, 4. Basım, 2017, s.166.

⁸⁷¹ KEİT, <http://www.bsec-organization.org/documents/declaration/summit/reports/istanbul/1992>,

Erişim Tarihi: 10 Ekim 2017

tarihinde Yalta’da yapılan zirve toplantısında ise, KEİT’e taraf devletlerin, KEİT Örgütü Kurucu Antlaşması’nı kabul etmeleri sonucunda, KEİT uluslararası hukuk kişiliğine sahip, bölgesel bir ekonomik örgüt kimliğine kavuşmuş oldu.⁸⁷²

ECO’nun (Economic Co-operation Organisation/Ekonomik İşbirliği Teşkilatı-EİT) oluşumunun geçmişte RCD (Regional Co-operation for Development-Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı-KİBİ) olarak bilinen bölgesel bütünleşmedir. RCD, 1963’te merkezi İran’ın başkenti Tahranda olmak üzere, Türkiye - İran ve Pakistan (o zamanki Doğu Pakistan olan bugün bağımsız bir devlet olan Bangladeş dâhil) arasında oluşturulmuştu. Ana amacı soğuk savaş söylemlerine göre belirlenmişti.⁸⁷³ RCD oluşumu, ABD ile ittifak içindeki üye ülkeler ile birlikte Sovyetler Birliğini “*çevreleme*” (containment) amacını güdüyordu. Çevreleme Politikası kapsamında Sovyetler Birliği’nin, Akdeniz, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu’na ulaşımını sağlayacak stratejik yolları kesmeye yarayacak daha çok askeri amaçlı bir örgüt olarak vücut bulmuştu. Bu örgütün finans kaynaklarını ABD ve İngiltere’nin örtülü ödenekleri oluşturmaktaydı. RCD dışında, ABD ve İngiltere, aynı ülkelerle iktisadi iş birliği örgütünden ayrı olarak açık ve gizli askeri iş birliği teşkilatları da oluşturmuştur.

Karadeniz jeopolitiğinin yakın çevresinde oluşan bu uluslararası ekonomik ve askeri işbirlikleri ve onları destekleyen teşkilatlar, 1979 yılında İran’da Batı ve ABD yanlısı Şah Rıza Pehlevi yönetiminin din eksenli darbeyle devrilip yerine Batı karşıtı, Amerikan aleyhtarı Ayetullah Humeyni’nin iktidara gelmesiyle ciddi bir değişiklik geçirdi. Tıpkı 1958’de Irak’ta İngiliz – Amerikan yanlısı Kral Faysal’ın devrilip yerine Sovyetler Birliği yanlısı BAAS rejiminin kurulmasının ertesinde olduğu gibi. O dönemde, CENTO’dan önce aynı faaliyeti yapan Bağdat Paktı sona ermişti. Bölgede iç politik gelişmelerin, aynı zamanda uluslararası iktisadi ve siyasi oluşumları da belirlediğinin en açık kanıtlarıdır bu gelişmeler. Ancak bölgede CENTO ve CDP’ nin yerine geçecek yeni bir uluslararası askeri teşkilat kurmak mümkün olmamıştır. 1981’de başlayan İran - Irak Savaşı, Şah rejimin üst düzey bakan ve bürokratları ile generallerinin tümünün Humeyni rejimi tarafından idam edilmesi, Tahran Üniversitesi talebelerinin ABD Büyükelçiliğini işgal ederek elçilikte çalışan dört yüzden fazla diplomatı uluslararası dokunulmazlıkları olduğu halde iki yıl kadar esir almaları, İran’ın, ABD ve Batı ülkelerindeki paralarına el konmasına ve İran’a büyük bir ekonomik abluka uygulanmasına neden olmuştur. Bu izolasyonu kırmak isteyen İran ise 1983 yılında Türkiye’ye başvurarak RCD yerine aynı fonksiyonu yerine getirecek bölgesel bir uluslararası ekonomik işbirliği örgütünü kurma projesini öne sürmüştür. Türkiye ve Pakistan’ın katılımıyla 1983 yılında RCD’ nin yerine ECO kurulmuştur.⁸⁷⁴

2. KEİT ve ECO’ nun Karadeniz Politikaları

Kuruluş sürecinde özellikle ekonomik ve sosyal alanda bölgesel işbirliği konusunda iddialı olan KEİT’in, yaklaşık 20 yıl sonra bu hedefleri doğrultusunda dikkat çeker faaliyetleri oldukça sınırlıdır. 1992 Boğaziçi Belgesi’nde Sovyet sonrası şartların sebep olduğu krizlerin sosyo-ekonomik alanlardaki iyileşme ve işbirliği ile aşılabacağına işaret edilmektedir. Geçiş döneminin siyasi olduğu kadar etnik ve güvenlik sorunlarının ancak bu işbirliği ile aşılabacağı umulmaktaydı. İnsan hakları yanında örneğin çevresel sorunların da çözümünün bütün üye ülkelerin çıkarına olacağı vurgulanmıştır. Bu tür sorunların çözümü ve sosyal, ekonomik ve hukuksal anlamdaki iyileşme ile ulaşılacak refah toplumunun dünya ekonomisi ile entegrasyonu daha başarılı olacağı beklentisi oldukça yüksekti.⁸⁷⁵ 2016 sonu itibariyle ECO, CICA, D-8 ve benzeri örgütler için olduğu gibi KEİT için de başarısız demek anlamsız bir yargıdır. Kuruluş sürecinin başlamasından yaklaşık çeyrek asır sonra böyle bir yargılamadan önce kurucu üyelerin gerçek amaçları ile bu amaçların ne kadar gerçekçi olduğunu sorgulamak gerekmektedir. Teşkilatın kurucu on bir üyesinden (Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Rusya

⁸⁷² Şule Güneş, “Karadeniz de Çevresel İşbirliği 1992 Bükreş Sözleşmesi”, ODTÜ Gelişme Dergisi, 28(3-4), 2001, s.59.

⁸⁷³ Mehmood Safder, Pakistan Political Roots and Developments, Oxford University Press, Karachi, 2000, p.266.

⁸⁷⁴ Raket E., (2003), Paradigms of Iranian Policy in Central Eurasia and Beyond, Perspectives on Global Development and Technology, Volume 2, Issue 3-4, Koninklijke Brill NV, Leiden

⁸⁷⁵ KEİT, <http://www.bsec-organization.org/documents/declaration/summit/reports/istanbul/1992>,

Erişim: 10 Ekim 2017

Federasyonu, Romanya, Türkiye, Ukrayna, Yunanistan) hiçbirinin teşkilattan ayrıma eğilimi söz konusu olmadığı gibi 2004 yılında Sırbistan da bu teşkilata üye olmuştur.⁸⁷⁶

ECO bugün üzerinde 300 milyon kişinin yaşadığı, 7 milyon kilometrekarelik alanı kapsamaktadır. Üye ülkelerin coğrafi yakınlıkları yanı sıra nüfus yoğunluğu Müslüman, Arap olmayan nüfusa sahip gelişmekte olan ülkelerdir. Bölgedeki ekonomik ve politik şartlar, uzun vadeli projelerin gündemi uzun süre almasına karşın sonuç alınmaması, üye ülkelerin beklenti ve tutum değişiklikleri, üye ülkelerin Ekonomik yapı ve dış ticaret rejimi farklılıkları ECO faaliyetlerinin etkin şekilde yürütülmesine engel olmaktadır.⁸⁷⁷ ECO'ya üye olan ülkelerin yer aldığı coğrafi alan, ECO dışındaki pek çok bölgeselleşme hareketine de tanık olmaktadır. Çünkü bölge, coğrafi konumu itibarıyla Asya'nın kalbinden Güney Asya'ya, oradan Kafkaslar ve Basra Körfezine, oradan da Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir alana yayılmıştır. ECO bölgesi etrafında, özellikle son on yıl içerisinde pek çok yeni oluşum ve dinamik küresel ölçekte önemli olmaya başlamıştır.⁸⁷⁸ Bu gelişmede, Soğuk Savaş sonrası yeni arayışların, yenedünya düzeninin büyük oranda etkili olduğu söylenebilir.

Örgütün öncü kurucu ülkelerinden Türkiye'nin Batı ve Doğu dünyası arasındaki konumu, dengeleyici bölgesel bir güç olarak, küresel jeopolitik dengelerde süper güçler tarafından onu tercih edilen bir müttefik haline getirmekte, bu anlamda da örneğin ECO içindeki konumunu Batı – Doğu ekseninde diğer iş birlikleri ile uyumlu hale getirmeyi dayatmaktadır. Bunlardan en önemli olan iş birliği şüphesiz AB ile kurulan ve tam üyelik müzakerelerine evrilen ilişkidir.⁸⁷⁹

Bu ilişkinin ECO, RCD bağlamında ne anlama geldiğine kısaca değinelim. Türkiye ile o zamanlarda Avrupa Ekonomik Teşkilatı (AET) adıyla bilinen birlik arasında 13 Kasım 1970'de Brüksel'de, 12 Eylül 1963 tarihli Ankara Anlaşmasına ek bir “Katma Protokol” imzalanmıştı.⁸⁸⁰ Bu protokolün ilginç olan yanı, Türkiye'nin RCD ile olan ticaret ilişkilerini, AET ile olan gümrük mevzuatının ve ticaret kapsamının dışında bırakmasıydı. Aynı şekilde, 6 Mart 1995'de gene Brüksel'de Türkiye ile AB arasında imzalanan “Gümrük Birliği” Antlaşmasına, AB tarafı özel bir madde koydurarak Türkiye'nin ECO kapsamında üye ülkelere uygulayacağı gümrük vergisi indirimlerinin AET ile Katma Protokol hükümlerini ihlal etmemesini sağladı.⁸⁸¹ Bu madde şayet konulmamış olsaydı, Orta-Asya Türk Cumhuriyetleri ile İran, Pakistan ve Afganistan'ın petrol, doğalgaz, pamuk, gibi hammaddeleri ile zirai ürünleri sıfır gümrükle ve hiçbir tarife dışı engelle karşılaşmadan Türkiye üzerinden 28 AB ülkesine kolayca ihraç edilebilecek, buna karşılık AB ülkelerinin ileri sanayi ürünleri, teknolojisi, know-how'ı ve sermayesi de gene Türkiye üzerinden rahatça Kafkasya ve Orta-Asya pazarlarına girebilecekti.⁸⁸²

3. KEİT ve ECO'nun Geleceği

25 yıl boyunca KEİT, Karadeniz bölgesinde barış, istikrar, diyalog ve karşılıklı anlayışı geliştirmek amacıyla üye ülkeler arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Dostluk ve iyi komşuluk ruhuyla hareket etme ve üye devletlerarasında karşılıklı saygı ve güven, diyalog ve işbirliğini geliştirme kararlılığımızı tekrar teyit etmiştir. KEİT'in verimliliğini artırmak ve teşkilat için daha güçlü bir gelecek elde etmek için üye devletler, görüş birliğine dayanan reform sürecini yakın gelecekte devam ettirmeli ve sonuçlandırmalıdır. KEİT üyesi ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğinin uluslararası hukuka uygun olarak yürütülecektir. 2012 yılında KEİT'in 20. Yıldönümü Zirvesinde onaylanan Gelişmiş Bir KEİT Ortaklığına Doğru KEİT Ekonomik Günde-

⁸⁷⁶ Contracting Parties, <http://www.bsec-organization.org/documents/declaration/summit/reports/istanbul/1992>, Erişim: 30 Eylül 2017.

⁸⁷⁷ Uğur Özgöker ve Güney Ferhat BATI, a.g.e., s.158.

⁸⁷⁸ Uğur Özgöker, (2008), Gümrük Birliğinin ekonomi üzerine etkileri., Retrieved January 23, 2017, from <http://www.subconturkey.com/2008/Ocak/koseyazisi-Gumruk-Birliginin-ekonomi-uzerine-etkileri>, Erişim: 5 Ekim 2017

⁸⁷⁹ Balkır C., & Kuştepe Y., (2012), 17 Years After: Re-visiting the EU - Turkey Customs Union.

⁸⁸⁰ Manisalı, E., (1998), Türkiye-Avrupa ilişkileri: inceleme. Çağdaş Yayınları.

⁸⁸¹ European Commission (2016) Study of the EU-Turkey Bilateral Preferential Trade Framework, Including the Customs Union, and an Assessment of Its Possible Enhancement Final Report 26 October 2016

⁸⁸² Alagöz M., et al., (2004), Türk Cumhuriyetleri ile İlişkilerimize Ekonomik Açından Bir Yaklaşım, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article>, ISSN 1302-1796. Erişim: 26 Ekim 2017

mi'nin işbirliğimizi güçlendirmek için somut bir çerçeve oluşturduğunu takdir ediyoruz. Girişimciler için bölgedeki iş ortamını iyileştirmek için KEİT işbirliğinde özel sektörün daha fazla katılımını ve kamu ile özel sektör arasında sinerjinin güçlenmesini destekliyoruz. Bu amaca yönelik olarak, Teşkilatımızın yetkili organı olan KEİT İş Konseyi'nin yeniden canlandırılmasına yönelik çabaları memnuniyetle karşılıyoruz. Aynı zamanda KEİT Parlamenterler Meclisi (PABSEC), Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası (BSTDB) ve Karadeniz Uluslararası Merkezi gibi diğer KEİT ile ilgili kuruluşlarının değerli rol ve katkılarını takdir ediyoruz. KEİT bölgesinde Karadeniz Halka Karayolu ve Denizyolu Otoyolları gibi somut ortak ulaşım altyapı projelerinin etkin bir şekilde uygulanmasının oluşturulması kararlaştırılmıştır.⁸⁸³

ECO bölgesinin diğer bölgesel entegrasyonlarla olan ilişkilerine hükmeden dinamiğin jeo-politik güç çekişmeleri olduğunu vurguladık. Bu kapsamda ECO'nun geleceği ve bölgesel refah ve barışa yapabildiğinin üye ülkelerin iktisadi ve siyasi kapasitelerine bağlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki bölüm bu kapasitenin ne olduğunu birtakım antlaşmalar çerçevesinde ele almaktadır. Bu konuya bakışımızın nihai amacı ise ECO'nun geleceğini ve refaha yapabileceği katkıları belirlemektir.

ECO bünyesinde imzalanan diğer ticaret antlaşması, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması (EİTTA) 2003 Temmuz'unda Pakistan'ın başkenti İslamabad'da, Ticaret Bakanları arasında gerçekleşmişti. EİTTA temelinde, üye ülkeler arasındaki gümrük vergilerinin kaldırılmasını amaçlıyordu. Bu ithalatı kısıtlayan gümrük vergileri dışı önlemlerin kademeli kaldırılmasıyla başarılabilecekti. Nisan 2008'de yürürlüğe giren EİTTA, şu ana kadar Afganistan, İran, Pakistan, Tacikistan ve Türkiye tarafından onaylandı. Bu anlaşmaya göre sekiz sene içerisinde ticarete konu olan malların %80'e yakını üzerindeki gümrük vergilerinin %15'e düşürülmesini de öngörmekteydi. Bu süre sonunda, bu anlaşma ile 2015 yılına kadar ECO bölgesinde bir Serbest Ticaret Alanı (STA) oluşturulacaktı. Bu gerçekleşmedi.

Aynı kapsamda imzalanan, Transit Taşıma Çerçeve Anlaşması (TTÇA) üye ülkelerin ekonomik refahı için büyük umutlar oluşturuyordu. Bununla birlikte, ECO'daki bölgeler arası ticaret artırılamadı ve üye ülkeler ayrıcalıklı muamele görmelerine rağmen uygulama ancak %5 civarında sınırlı kaldı. Üye ülkeler, çeşitli ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduklarından ve üretim tamamlayıcılıkları sergilediklerinden bölge içi ticaretin desteklenmesi olumlu sonuçları getirebilirdi. Ancak rakamlara daha dikkatli baktığımızda farklı bir resim ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Pakistan'ın ECO içindeki ticareti toplam ticaretinin yalnızca yüzde üçünü oluşturmaktadır. Bu şekliyle ticareti arttırmak için getirilecek gümrük indirimlerinin etkisi çok küçük kalacaktır.

ECO üyesi ülkeler arasındaki ticaretin artırılmasının önündeki başlıca engelleri şu şekilde sıralayabiliriz: İlk olarak, ECO üyeleri, nispeten dar ürün yelpazesinde üretim yapmaktadırlar. Bu yüzden neredeyse benzeri karşılaştırmalı avantaja sahiptirler. Dolayısıyla ikili ticaret yapılarında zayıf tamamlayıcılıkları bulunmaktadır. Bu yüzden teşviklere rağmen ticaret artırılamamaktadır. İkinci olarak, ECO üye ülkelerinin sermaye yapıları zayıftır. Sermaye yoğun sanayi temelleri çeşitlenmemiştir. Bu da ihracat avantajlarını zayıflatıcı etki yapar. Üçüncü olarak, bölgesel ticaret büyük oranda hammadde ve geleneksel ürünlerden oluşmaktadır. Bu alanda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olanlar, ECO ülkeleriyle ticaret yapmak yerine, dünya pazarında rekabet etmeyi tercih etmektedir. Son olarak, ECO ticaretinin daha çok gelişmiş ülkelere doğru yönelmiş olduğunu ekleyebiliriz. Bu da kendi aralarında ticaret yerine bölge dışı ülkelerle ticareti artırıcı etki yapar.

Ayrıca ECO ülkelerinin bir coğrafya dezavantajı vardır. Ulaştırma ağlarının zayıflığı bölge içi ticareti büyük ölçüde azaltmaktadır. On üye ülkenin yedisi kara ile çevrilidir ve karayolu taşımacılığı üzerinden yapılan ticaret genellikle daha pahalı olmaktadır. Karayolu ile yapılan Pakistan ticaretinin neredeyse tamamı bütün üye ülkeleriyle bağlantı içerisinde olan Afganistan'a bağımlıdır. Afganistan'da uzun süredir devam etmekte olan istikrarsızlık ECO içerisindeki ticareti olumsuz etkilemektedir. ECO'ya üye devletler arasında iyi düzenlenmiş ve modern bir ulaşım ve iletişim sistemi; ticaret ve sosyo-ekonomik entegrasyon için önemli bir faktördür. Bu faktör

⁸⁸³ KEİT İstanbul Deklarasyonu 25. Zirve, <http://www.bsec-organization.org/pages/news.aspx>, Erişim: 20 Ekim 2017.

hala son derece zayıftır. Quetta eylem planı (1993), İzmir antlaşması çerçevesinde, bölgedeki ulaştırma altyapısının geliştirilmesi için temel kılavuz çizgiyi oluşturmaktaydı ancak bu alanda hala atılması gereken önemli adımlar bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi olarak Pakistan'ın güçlendirilmesi için ECO üye ülkelerinin Ulaştırma ve İletişim sektöründe iş birliğini geliştirecek adımlardır.

Astana Kazakistan'da, Mayıs 1998'de düzenlenen beşinci zirvede ECO üyeleri ayrıca yasadışı malların sınır ötesi ticaretiyle mücadeleye yardımcı olacak bir Mutabakat Zaptı (MOU) imzalayarak önemli bir gelişme kaydetti. Buna ek olarak, Mayıs 2006'da yürürlüğe giren TTFA, ticari süreçlerin senkronizasyonu ve tüm üye ülkelerde evrensel ulaştırma sözleşmeleri ve ahlaki normlara katılım gibi bölgedeki fiziksel olmayan engellerin kaldırılması olarak ortadan kaldırılmasını da amaçlıyordu. Geliştirilen altyapılar, önemli İpek Yolu'nun tüm bölümlerini bir kez daha birbirine bağlayacak ve ticaret için uygun bir ivme yaratarak bölgenin Güney ve Doğu Asya'ya erişimini artıracaktı. Bu aslında, Çin Halk Cumhuriyeti'nin başlattığı Tek Kuşak Tek Yol inisiyatifine de kolaylaştırıcı bir etmen olarak katkı yapacaktı.⁸⁸⁴ Kısaca bu inisiyatifler sekiz milyon kilometrekarenin üzerindeki geniş bir alanda yaşayan dört yüz otuz milyon insanın geleceklerini çağdaş dünyada yeniden inşa edecekleri bir zemin hazırlıyordu. Yeniden vurgulamak gerekirse ECO bölgesi, Rusya, Çin, Hint Okyanusu, Basra Körfezi ve Hazar Havzası ile çevrili önemli bir jeostratejik konuma sahiptir.⁸⁸⁵

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Her ne kadar KEİT kuruluş sürecinde ve sonraki yıllarda var olan sinerjiyi göstermemiş olmuş olsa da küreselleşen dünyamızda ekonomik entegrasyonu güçlendirmek adına önemli gelişme göstermiştir. Bu gelişmeler yatırımların teşviki, desteklenmesi ve bölgedeki iş ortamının iyileştirilerek var olan ticaret hacminin artırılmasıdır. KEİT' in sürekli gelişimi için ülke yetkililerinin üzerindeki en önemli sorumluluk, tasarlanacak ve uygulanacak doğru politikalara yönelmek olacaktır. Bölgesel ekonomik entegrasyon alanındaki önemli bir gelişme ise KEİT' in özellikle, hakim ekonomik ortağı olan Avrupa Birliği ile işbirliğini geliştirme kapasitesine önemli derecede dayalı olmasıdır. AB ile ilişkileri geliştirmek, bölgesel ekonomik entegrasyon doğrultusunda gelecek kazançları artıracaktır. Ticaret, yatırım, döviz ve ödemeler desteği, işbirliği için KEİT ile AB arasında yapılabilecek yeni düzenleme alanları olarak ifade edilebilir. KEİT üye ülkeleri arasında ekonomik entegrasyonun geliştirilmesi, sadece refah beklentilerini değil aynı zamanda kalıcı barış, güvenlik ve istikrarı da getirecektir.

ECO' nun Karadeniz jeopolitiği içinde oynayabileceği rol çok boyutludur. ECO bir yandan Karadeniz iş birliği için önemli bir paydaş olabilecekken, bölge içi çelişkileri daha çözümsüz kılacak dinamikleri harekete geçirebilecek potansiyele de sahiptir. Bölgesel entegrasyonlar arasında bir uyumlulaştırma yakın gelecekte mümkün görülmemektedir. ECO' dan asıl beklenen refahın artırılması ve bölgedeki barışın sağlanmasına katkı yapması, üye ülkelere ciddi sorumluluklar yüklemektedir. Bu beklentinin yerine getirilmesi için belli bir kurumsal yapının oluşturulması, finansal kaynakların yaratılması ve kabiliyetli kadroların yetiştirilmesi gerekmektedir. Üyeler arasındaki Türkiye bu kapasitenin yaratılmasına ciddi katkı yapabilir. Ancak, ECO' nun karşılaştığı ve Rusya, ABD, Çin gibi büyük güçlerin çekişme alanında var olabilme sorunu daha acil çözümlerin önerilmesini gerektirmektedir. Küresel enerji pazarı için hem ulaştırma ve lojistik hem de üretilen miktarlar üzerinden belli bir ağırlığa sahip olan ECO bölgesi, fiyat mekanizmaları üzerinden kısa dönemde etkili bir oyuncu haline gelebilir. Bunu gerçekleştirmek için siyasi iradenin ivedilikle harekete geçmesi gerekmektedir. Böylesine etkinleşen bir ECO' nun da yakın gelecekte Karadeniz jeo-politiği içinde önemli bir oyuncu olacağını bekleyebiliriz.

⁸⁸⁴ Sedat Aybar, “Tek Kuşak Tek Yol İnisiyatifi Bağlamında Türkiye - Çin İlişkileri”, TASAM Yayınları, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/45102/tek_kusak_tek_yol_inisiyatifi_baglaminde_turkiye_-_cin_iliskileri, Erişim: 26 Eylül 2017

⁸⁸⁵ Kuznetsov, A.V. and Nevskaya, A.A. (2017) Geography of FDI from Visegrad Countries in Russia. In: Chodkowska-Miszczuk, J. and Szymańska, D. editors, Bulletin of Geography. Socio-economic Series, No. 36, Toruń: Nicolaus Copernicus University, pp. 107–115. DOI: <http://dx.doi.org/10.1515/bog-2017-0018>, Erişim: 6 Ekim 2017

MAVİ AKIM PROJESİNİN TÜRK İDARİ HUKUKUNA ETKİLERİ

Ural AKUZUM**

Özet

Bu sunumun ilk kısmında günlük yaşamda “Mavi Akım Projesi” adıyla anılan Rusya ve Türkiye arasındaki 1997 tarihli Rus Doğal Gazının Karadeniz Altından Türkiye Cumhuriyeti'ne Sevkiyatına İlişkin Anlaşma'nın genel bir değerlendirmesi yapılacaktır. İkinci kısımda ise anlaşmanın uygulamasından doğan uyuşmazlık hakkında verilmiş olan bir Danıştay kararı (E. 2008/286, K. 2008/4009, T. 29.4.2008) ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Rusya, Mavi akım, doğalgaz ithalatı, Danıştay, BOTAŞ

Giriş

Bu sunumda, Kamuoyunda Mavi Akım olarak bilinen ve 1997 yılında Rusya ve Türkiye arasında imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Rus Doğal Gazının Karadeniz Altından Türkiye Cumhuriyeti'ne Sevkiyatına İlişkin Anlaşma'nın Danıştay kararı ışığında, Türk İdare Hukukuna etkilerine dair, genel bir değerlendirme yapmayı amaçlıyorum.

Türkiye ve Mavi Akım Projesi

Türkiye’de özellikle 1995 yılından itibaren gittikçe genişleyen doğal gaz talebi bu süreç zarfında doğalgaz arzında önemli bir dünya aktörü olan Rusya'nın Türk pazarı üzerinde tekel kurma eğilimini de beraberinde getirmiştir. Bu amaç doğrultusunda dönemin Başbakanı bizzat Türkiye’ye gelmiş ve Türk karar alma makamları nezdinde yoğun lobicilik etkinlikleri yürütmüştür. Bu sürecin sonucunda Rusya ile Kamuoyunda Mavi Akım olarak bilinen yeni bir doğal gaz anlaşması gerçekleştirilmiştir. Anlaşmaya dair uygun bulma kanunu ise 1 Nisan 1998'de TBMM'de kabul edilmiştir. (Sinan Oğan, MAVİ AKIM PROJESİ: Bir Enerji Stratejisi ve Stratejisizliği Örneği, <http://www.emreozgur.com/Mavi.pdf>, Erişim tarihi: 17.10.2017)

Anılan anlaşmayla Türkiye 2003 yılından itibaren 25 yıl boyunca 16 Milyar metreküp doğalgaz almayı taahhüt etmiştir. Uzunluğu 1213 kilometre Mavi Akım hattı, 2003 yılının şubat ayında, dönemin Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve İtalya başbakanı Silvio Berlusconi'nin katıldığı bir törenle açılmıştır.

15.12.1997 tarihinde "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Rus Doğal Gazının Karadeniz Altından Türkiye Cumhuriyeti'ne Sevkiyatına İlişkin Anlaşma imzalanmış, bu anlaşma 1.4.1998 günlü, 4357 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunmuş ve Bakanlar Kurulu'nun 30.4.1998 günlü, 98/10995 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Anlaşmanın 2.maddesinde Rusya Federasyonundan Türkiye'ye Karadeniz altından döşenecek boru hattı ile ilave 16 milyar m3 doğalgaz teslimatının, teknik, ticari, idari ve uygulama koşullarının, bu anlaşma ve 29 Ağustos 1997 tarihli Rus doğal gazının Karadeniz altından Türkiye'ye teslimatına ilişkin İş Birliği Anlaşması çerçevesinde; "BOTAŞ" ve VEP Gazexport-RAO Gazprom" arasında imzalanan alım-satım kontratı ile belirleneceği öngörülmüştür.

Mavi akım, daha ilgili anlaşma kabul edildiği günden itibaren, siyasi, stratejik, ekonomik ve hukuki nedenlerle yoğun eleştirilerin hedefi olmuş ve doğalgaz gibi önemli bir alanda Rusya'ya bağımlılığa yol açtığı şüphelerini de beraberinde getirmiştir.

** Ural Aküzüm, Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra Fransa'da Montpellier Üniversitesi'nde "Siyasi ve İdari Bilimler" ve Marmara Üniversitesi'nde hukuk eğitimi gördü, İdare Hukuku alanında doktora tezini tamamladı. Aküzüm, Bilgi Üniversitesi MYO Muhasebe ve Vergi Uygulamaları bölümünde öğretim üyesidir. e-posta:uralakuzum1@gmail.com

29.4.2008 Tarihli Danıştay Kararı

Bu ortamda kaynaklanan uyuşmazlıklara DANIŞTAY, 13. Daire'nin vermiş olduğu bir karar çerçevesinde değinmek gerekir.(E. 2008/286, K. 2008/4009, T. 29.4.2008)Dava BOTAŞ ile RAO GAZPROM arasında imzalanan anlaşmaya eklenen 19.11.2003 tarihli zeyilname ve ek mektupları uygulamasının iptali istemiyle açılmıştır.

Bu anlaşma ise Türkiye ile Rusya arasında biraz önce bahsi geçen Doğal gaz sevkiyatı anlaşmasına dayanarak yapılmıştır. Davada Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu'nun 21.11.2003 tarih ve 248/14 sayılı kararına da atıfta bulunulmuş bu şekilde yürürlüğe konulan zeyilname ve ek mektuplar yoluyla yapılan fiyat formül değişikliği ile doğal gazın daha pahalı ithal edilir hale getirildiği ileri sürülmüştür. Bu durumun anılan anlaşmanın dayanağı uluslararası anlaşmaya aykırı olduğu ve ülke zararının oluşması nedeniyle EPDK kararındaki şartın varlığını yitirdiği ve kararın dayanaksız kaldığı ileri sürülerek iptali istenmiştir.

Bu kararda öne çıkan bir husus, Danıştay'ın hükümet tasarrufu olarak gördüğü uluslararası anlaşmaları denetlemekten kaçınmasıdır. Danıştay açılan davada zeyilname ile ek mektupları idari işlem olarak görmemiş ve bunlar bakımından davanın incelenmeksizin reddine karar vermiştir.

Biraz önce bahsedildiği gibi, sözleşme kapsamında doğal gaz arzı 2003 yılı Şubat ayında başlamış, fiyat formülünden kaynaklanan anlaşmazlık üzerine taraflar arasında görüşmeler yapılmış, sonuçta 15.12.1997 tarihinde imzalanan doğalgaz alım-satım anlaşmasına ek olarak imzalanan protokol, ek mektup ve zeyilnamelerde değişiklik yapılmıştır.

Danıştay zeyilname ve ek mektupların denetlenmesi noktasında yetki sahibi olmadığı kararına varırken anayasanın 90. Maddesine atıfta bulunmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 90. Maddesine göre "Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak andlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır. "Milletlerarası bir andlaşmaya dayanan uygulama andlaşmaları ile kanunun verdiği yetkiye dayanılarak yapılan ekonomik, ticari, teknik veya İdari andlaşmaların Türkiye Büyük Millet Meclisince uygun bulunması zorunluluğu yoktur" son fıkrasında ise "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz

Danıştay'a göre, "Anayasanın 90. maddesinin son fıkrasındaki düzenleme ile anayasa koyucu, milletlerarası ilişkilerin siyasi yönünün ağır basması nedeniyle dış ilişkilerin sürekliliği bakımından doğabilecek sakıncaların önlenmesi amacıyla milletlerarası andlaşmaların iptali için Anayasa Mahkemesine başvurulmasını engellemeyi amaçlamıştır. Anayasanın 90. maddesinin son fıkrasındaki hüküm uyarınca bu anlaşmanın iptali için Anayasa Mahkemesine başvurulmasına hukuken imkan bulunmamaktadır. Yine bu anlaşma kapsamındaki doğalgaz teslimatının teknik, ticarî, idarî ve uygulama koşullarının taraflar arasında imzalanan alım-satım kontratı ile belirleneceğinin öngörülmüş olması karşısında, anlaşmaya ek olarak imzalanan protokol, ek mektup , zeyilnameler de dayanağı anlaşmadan bağımsız birer metin olarak kabul edilemez. Bu nedenle Anayasanın 90. maddesinin son fıkrası hükmü uyarınca İptali için Anayasa Mahkemesine başvurulması mümkün olmayan bir andlaşmanın uygulanma koşullarını belirleyen protokol, ek mektup , zeyilnameler ya da bunlarda değişiklik yapan metinlerin de idarî bir işlem olarak kabulü mümkün değildir."

Davada tartışılan ikinci husus, BOTAŞ'a verilen ithalat lisansları çerçevesinde gerçekleştirilen doğalgaz alım satım anlaşmalarında yapılmak istenen değişikliklerin EPDK'nın 21.11.2003 tarih ve 248-14 sayılı kararı ile onaylanmış olmasıdır. Davada bu onay kararının da iptali istenmiştir. Danıştay bu noktada iki kanuni düzenlemeye atıfta bulunmuştur: 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu ve 4646 sayılı Doğalgaz Piyasası Kanunu

4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu'nun 5/A maddesine göre Kurul'un doğal gaz piyasası ile ilgili görevleri sayılmıştır. Bu yetkileri şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Doğal gaz piyasa faaliyetlerine ilişkin doğrudan taraf olunan uluslararası anlaşmalardan doğan hak ve yükümlülüklerin ifası için. Kuruma düşen görevlerin yapılmasını sağlamak,
- Doğal Gaz Piyasası Kanununda yer alan lisans ve sertifikaların verilmesine ve bunların yürütülmesi ve iptaline ilişkin her türlü kararları almak ve uygulamak,
- Doğal Gaz Piyasası Kanununda yer alan hükümler dahilinde özel hallerde uygulamaya konulabilecek sınırlama ve yükümlülüklerin tespiti ile fiyat belirlemesine yönelik kararlar almak ve,
- Doğal Gaz Piyasası Kanununda belirlenen faaliyetlere ilişkin tarifeleri onaylamak veya tarife revizyonları hakkında karar almak,

- "Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, doğal gazın ithali, iletimi, dağıtımı, depolanması, ticareti ve ihracatı ile bu faaliyetlerine ilişkin tüm gerçek ve tüzel kişilerin hak ve yükümlülüklerini tanımlayan lisans ve sertifikaların verilmesinden, piyasa ve sistem işleyişinin incelenmesinden, dağıtım ve müşteri hizmetleri yönetmeliklerinin oluşturulmasından, tadilinden ve uygulattırılmasından, denetlenmesinden, maliyeti yansıtan fiyatların incelenmesinden ve piyasada Doğal Gaz Piyasası Kanununa uygun şekilde davranılmasını sağlamaktan yetkili ve sorumludur.

İkinci yasal dayanak olarak 4646 sayılı Doğalgaz Piyasası Kanunu'nda ise, doğalgaz ithalatının nasıl düzenlendiğine de bakmamız gerekir: Kanuna göre doğal gazın ithalat yoluyla temin edilmesi ithalat lisansına göre yapılır. İthalat lisansı almak için başvuran tüzel kişiler için belirli şartlar da öngörülmüştür. Bu şartları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- İthalat yapacak teknik ve ekonomik güce sahip olunması,
- İthal edilecek doğal gazın kaynağı, rezervleri, üretim tesisleri ve iletim sistemi hakkında kesin bilgi ve garantinin bulunması,
- Her sene ithal edilecek doğal gazın yüzde onu kadar bir miktarı beş yıl içerisinde ulusal topraklarda depolama imkânına sahip olunması hususunda depolama faaliyeti yapacak tüzel kişilerden Kurumca belirlenen taahhüt ve garantilerin alınması,
- Ulusal iletim sisteminin gelişmesine ve güvenliğine katkıda bulunabilme yeterliliğine sahip olması, bu amaçla sistemin gelişmesini gerçekleştirecek tüzel kişilerin yatırımlarına ekonomik destek sağlayabilmesi.

İthalatçı şirketler, yapacakları her ithalat bağlantısı için ayrı ayrı lisans almak zorundadır. İthalatçı şirketler, ithalat sözleşmelerinde yer alan sözleşme sürelerini, süre uzatımlarını, öngörülen yıllık ve mevsimlik ithalat miktarlarını ve bu miktarlardaki değişiklikler ile sözleşmelerde veya temditlerinde yer alan ve sistemin güvenliğini ilgilendiren yükümlülükleri Enerji Piyasası Denetleme Kurumuna bildirmek zorundadır. İthalatçı şirketler, ithal yoluyla temin ettikleri doğal gazı yurt içinde toptan satış şirketlerine veya ihracatçı şirketlere, satış sözleşmesi ile devredebilecekleri gibi serbest tüketicilere ve ihracat lisansı almak kaydıyla yurt dışına da pazarlayabilir. Ancak, ihracatçı şirketlere yapılan devir, ithalatçı şirketin lisans kapsamındaki taahhütlerini ortadan kaldırmaz. İthalatçı şirket, yapmış olduğu bütün sözleşmelere ait Kurumun talep ettiği bilgi ve belgeleri vermek zorundadır.

Bu yasal çerçeveyi değerlendiren Danıştay'a göre, "doğal gazın kaliteli, sürekli, ucuz, rekabete dayalı esaslar çerçevesinde çevreye zarar vermeyecek şekilde tüketicilerin kullanımına sunulması için, doğal gaz piyasasının serbestleştirilerek malî açıdan güçlü, istikrarlı ve şeffaf bir doğal gaz piyasasının oluşturulması ve bu piyasada bağımsız bir düzenleme ve denetimin sağlanması amacıyla çıkarılan 4646 sayılı Kanun'da, doğal gaz ithalat lisansı sahibi tüzel kişilerin bu faaliyetleri kapsamında üçüncü kişilerle aktettikleri doğalgaz alım sözleşmelerinin veya bu türden sözleşme değişikliklerinin Kurul'un onayına tabi olduğu konusunda herhangi bir kural yoktur. Kanun'un tarifeleri düzenleyen 11. maddesinde doğal gaz ithalatına ilişkin bir tarife de yoktur."

Danıştay ithalatçı şirketlerin Kuruma bildirmeleri zorunluluğu olan hususların da sınırlı olduğunu hatırlatmaktadır Buna göre bildirim yükümlülüğüne tabi olan hususları da şu şekilde sıralayabiliriz:

- İthalat sözleşmelerinde yer alan sözleşme süreleri,
- Süre uzatımları,
- Öngörülen yıllık ve mevsimlik ithalat miktarları ve bu miktarlardaki değişiklikleri
- Sözleşmelerde veya temditlerinde yer alan ve sistemin güvenliğini ilgilendiren yükümlülükler

Bu noktada Danıştay 4646 sayılı Kanun'un 6/b-4. Maddesini de hatırlatmaktadır. Buna göre, "en ekonomik kaynaktan doğal gaz alma yükümlülüğünün" sadece dağıtıcılar için öngörülmüştür ve ithalatçılar için ise böyle bir yükümlülük yoktur. Bunun aksine ithalatçı firmaların piyasa faaliyetleri çerçevesinde serbest rekabet ortamında, yabancı doğal gaz tedarikçileriyle özel hukuk rejimine tabi ikili anlaşmalar ile aralarında anlaştıkları fiyat ve koşullarda doğal gaz alım-satım sözleşmeleri imzalayabilirler. Bu anlaşmalardaki alım-satım fiyatlarının saptanması konusunda Kurul'un herhangi yasal bir yetkisi yoktur.

Dava konusu uyuşmazlıkta sözleşmenin tarafı olan BOTAS'ın, 233 sayılı KHK hükümleri ayrık tutulmak kaydıyla, özel hukuk hükümlerine göre faaliyet gösteren anonim şirket niteliğinde bir iktisadî devlet teşekkülü olması, kendi kararlarını, kendi organları aracılığıyla alması, özel hukuk hükümlerine göre yürüttüğü faaliyetlerine ilişkin yapacağı işlem ve sözleşmelerin kesinleşip yürürlüğe girmesinin ise, bir başka makamın onayına

onamasına tabi olmaması karşısında, Kurul'ca verilen ithalat lisansında yer alan, lisansa konu alım-satım anlaşmasının hiçbir maddesinde ve fiyat formülünde "Kurul'dan onay almaksızın değişiklik yapamaz" hükmünün biraz önce belirtilen yasal çerçeveye içinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu değerlendirmelerin ardından Danıştay şu sonuca varmıştır: Dava konusu edilen Kurul kararındaki onayın niteliği, BOTAŞ'ın mevcut ithalat lisansları kapsamındaki sözleşmelerinde, doğal gaz alımında al ya da öde yükümlülüklerinin azaltılması sonucunu doğuracak konulara, diğer bir anlatımla ithalat miktarında değişiklik olup-olmadığına yönelik bir incelemeye ilişkin bulunduğu Kurul kararında Kanuna aykırılık görülmemiştir.”

Sonuç

Sonuç olarak Danıştay'ın bu kararı enerji politikaları ve uluslararası ilişkiler bağlamında idari yargının kendi kendini sınırlama eğiliminin bir sonucu olarak görülebilir.

TÜRKİYE - RUS İLİŞKİLERİNİN TÜRKİYE TARIMINA ETKİSİ

Ünsal BEKDEMİR*

İbrahim SEZER**

Özet

Coğrafi yakınlığının yanı sıra her iki ülke ekonomilerinin birbirini tamamlayıcı nitelikte olmak üzere farklı üretim yapılarına sahip olmaları, Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında büyük bir ticari potansiyel oluşturmaktadır. Rusya Federasyonu, başta tekstil ve gıda olmak üzere, pek çok temel tüketim malına ihtiyaç duymaktadır. Türkiye, Rusya'nın bu tüketim talebinin bir kısmını karşılayabilecek kapasitededir. Buna karşılık, Türkiye şiddetle ihtiyaç duyduğu petrol, doğal gaz ve diğer hammaddelerin önemli bir kısmını bu kaynaklar bakımından zengin olan Rusya'dan karşılamaktadır. Ne var ki Türk-Rus ilişkileri tarih boyunca rekabetçi bir yapı sergilemiştir. Bu anlamda işbirliğin ve uyumun olduğu sürelerin çok kısıtlı olduğu söylenebilir. Zaten işbirliği ve uyumun olduğu dönemlerde her iki ülke ekonomisi de bundan olumlu yönde etkilendiği bir gerçektir. Özellikle son yıllarda Suriye ve Ukrayna'daki siyasi gelişmeler başta olmak üzere bölgesel bazı sorunlar iki ülke arasındaki ilişkileri zaman zaman durma noktasına getirmiştir. Bu durum özellikle Türkiye'deki tarımsal faaliyetleri çok yakından etkilemiştir. Nitekim Rusya Türkiye'den satın aldığı birçok tarım ürününün ithalatına kota getirmiş, bazılarının alımını ise tamamen durdurmuştur. Özellikle de başta yaş sebze ve meyve üretimi olmak üzere Türkiye'deki tarımsal faaliyetler bu durumdan olumsuz yönde **etkilenmiş** olup ülke ekonomisinde önemli sayılabilecek kayıplar yaşanmıştır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye ve Rusya arasındaki bu inişli çıkışlı ilişkilerin ve olumsuzlukların Türkiye'deki tarımsal faaliyetler üzerinde nasıl bir etki oluşturduğunu ortaya koymaktır. Aynı zamanda bu olumsuzlukların tarımsal faaliyetler üzerindeki etkisinin nasıl ortadan kaldırılabileceği ya da azaltılabileceğine yönelik çözüm üretmektir. Komşuluk hukuku ve tarihsel ortak birliktelik üzerine kurulacak olan tarım politikaları, sürdürülebilir komşuluk beraberinde sürdürülebilir tarımı getireceği ve her iki ülke ekonomisi de bundan olumlu yönde etkileneceği kuşkusuzdur.

THE EFFECT OF TURKISH-RUSSIAN RELATIONS ON TURKEY'S AGRICULTURE

Abstract

In addition to the geographical proximity of Russia and Turkey, the fact that the economies of both countries are, in a sense, complementary to each other and they own different production-structures constitutes a great commercial potential for both Turkey and the Russian Federation. The Russian Federation needs a great variety of basic consumer goods, especially textile and food. Undoubtedly, Turkey has a capacity of meeting some of Russian consumption demands. On the other hand, Turkey imports from Russia, which is highly rich in natural resources, a considerable portion of such raw-materials as petroleum and natural-gas that Turkey inevitably needs. However, Turkish-Russian relations have exhibited a competitive situation throughout history. In this sense, the periods of cooperation and harmony between the two countries can easily be said to be very limited. It is, however, true that both countries' economies were positively influenced in the periods when a close cooperation and harmony do exist between Turkey and Russia. Especially in recent years, a number of regional problems, mainly political developments in Syria and Ukraine have, from time to time, brought the relations between the two countries to a halt. This situation deeply influenced particularly the agricultural activities in Turkey. Consequently, Russia tried to introduce quotas for the imports of many agricultural products and completely stopped the purchase of some products, which naturally created such a great impact on agricultural activities in Turkey, particularly on the production of fresh vegetables and fruits that Turkey's economy experienced significant economic loss. The aim of

* Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğr. Anabilim Dalı (Prof. Dr). E-mail: unsal.bekdemir@giresun.edu.tr

** Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü (Yrd. Doç. Dr). E-mail: ibrahimsezer@mynet.com.

this study is to determine the unfavorable effect of the up-and-down relations and adversities between Turkey and Russia on the agricultural activities in Turkey. In addition, the study provides a number of proposals for solutions of how to remove or reduce the unfavorable effect of these adversities on agricultural activities in Turkey. It is certain that agricultural policies to be built on the law of neighborhood and a common historical partnership and a sustainable neighborhood will eventually lead to a sustainable agriculture. The result is that the economies of both countries will be positively influenced.

Giriş

Araziden her türlü ürün edilmesi anlamına gelen tarım, insanlığın tarihsel gelişim sürecinde önemli bir yere sahiptir. Tarım ile birlikte toplumlar gelişmiş, uygarlıklar ortaya çıkmış, bir yandan insanlar hayatlarını, yaptıkları tarımsal faaliyetlere göre şekillendirmiş diğer yandan toplumların yaşadığı sosyo-kültürel, ekonomik, siyasi gelişimler ve değişimler insanoğlunun tarımsal faaliyetlerini etkilemiştir. Yani tarım, tarih boyunca yaşam içerisindeki diğer olayları ve unsurları hem etkileyen hem de bu unsurlardan direkt etkilenen bir uğraş olmuştur.

Günümüzde ise tarım, devletler açısından kalkınmanın temelini oluşturmaktadır. Bugünün gelişmiş ekonomileri sanayi devrimlerini başarmadan önce, bir tarım devrimi aşamasından geçmişlerdir. Başka bir deyişle, ekonomik kalkınmada tarım sektörü, diğer sektörlerin gelişmesinden önce kalkınmış, ikinci ve üçüncü sektörlerin gelişmesinde, yardımcı olmuştur. Son yıllarda artan teknolojiyle birlikte modern tarım yöntemlerinin kullanılması ve 20. yüzyılın sonlarından itibaren küreselleşmenin her alanda hakim olması, tarım sektörünü de bir hayli etkilemiş ve sektör ticari bir hüviyet kazanmıştır. Özellikle ulaşımdaki kolaylıklar ve gelişmeler tarım ürünlerinin çok uzaktaki yerleşimlere bile hem ucuz hem de hızlı bir şekilde taşınmasını sağlamıştır. Bu durum devletler arasında tarımsal ürünlerin ticaretini olumlu yönde etkilemiş ve sektör uluslararası ölçekte büyük ilerlemelere sahne olmuştur.

Dünya tarım pazarındaki büyüme, üretilen tarım ürünlerinin sadece iç pazar değil aynı zamanda dış pazarda da yönelik olması, tarım sektörünü uluslararası bir konuma taşımış, devletler tarım politikalarını günümüz şartlarına ve mevcut konjoktüre göre yeniden dizayn etmek ve yapılandırmak zorunda kalmışlardır. Örneğin dünyanın bir ucunda meydana gelen bir siyasi kriz, uzak ülkeleri bile saatler içinde etkilemekte ve global ticaretin yoğun bir etkileşim içinde olmasından dolayı, bu etki domino taşı gibi diğer ülkelere de hemen sıçramaktadır. Ani meydana gelen bu olaylar sonucu ülkelerdeki para dengeleri bozulmakta, borsalar düşmekte ve bu etki hemen ekonominin temeli olan üretim piyasalarını da durdurmaktadır.

1. Geçmişten Günümüze Türkiye Rusya İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması sonucunda ortaya çıkan 15 bağımsız devlet arasında Rusya Federasyonu da diğerleriyle eşzamanlı olarak Türkiye tarafından tanınmıştır. Sovyetler Birliği'nin varisi olması nedeniyle, geçmişte yapılan anlaşmaların Rusya Federasyonu ile de geçerliliğini koruyacağı, karşılıklı olarak teyit edilmiştir. Böylece Türkiye ile Rusya arasında yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönem, Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na karşı sıcak bir yakınlık göstermesiyle geçmişe kıyasla daha çok dostane ve sıcak bir ortamda başlamış ve tanınmanın hemen sonrasında Moskova'ya ve Ankara'ya en üst düzeyde karşılıklı olarak birçok ziyaret gerçekleştirilmiştir.

Özellikle Sovyetler Birliği'nin 1990 yılında çöküşünden sonra Soğuk Savaş'ın son bulması ve tek kutuplu dünya düzeninin oluşması, Türkiye-Rusya ilişkilerinin gelişmesine, tek kutuplu dünyada özellikle tek süper güç durumda kalan ABD'ye karşı bölgede yeni denge arayışları için uygun ortam hazırlamıştır. Bir yandan Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yeni kurulan Türk devletleriyle ilişki kurması ve bu ilişkileri geliştirme potansiyeli, diğer yandan Rusya Federasyonu'nun Kafkaslar, Orta Asya ve Hazar enerji kaynaklarına yönelik hedefleri, enerji kaynaklarının Batı pazarlarına nakli gibi hususlar bu iki devleti bölge üzerinde birbirlerine daha da bağımlı hale getirmiş ve yakınlaştırmıştır.

2. Türkiye'nin Tarım Potansiyeli

Türkiye, matematik ve özel konumunun sağladığı avantajlar, yeryüzü şekilleri, iklimsel uygunluk ve nüfus gücü ile dünya ölçeğinde büyük bir tarımsal potansiyele sahiptir. İlk tarımsal faaliyetlerin yapıldığı,

sığırın evcilleştirildiği Anadolu toprakları Çatalhöyük ve Göbeklitepe gibi dünya literatürüne geçmiş iki önemli tarımsal merkezi bünyesinde barındıran topraklardır.

Türkiye'nin coğrafi konumuna bakıldığında dünya üzerindeki diğer ülkelere göre önemli avantajlara sahip olduğu görülmektedir. Baş meridyene (Greenwich) göre 26-45 doğu meridyenleri, Ekvatora göre ise 36-42 kuzey paralelleri arasında yer almaktadır. Bu konumu ile Türkiye Kuzey yarım kürenin orta enlemlerinde ve ılıman iklim bölgesinde bulunmaktadır. Ayrıca üç tarafının denizlerle çevrili olması, farklı yeryüzü şekillerine sahip olması, yükselti farklılıklarının bulunması Türkiye'de farklı iklim tiplerinin görülmesine, dolayısıyla toprak tiplerinin ve bitki örtüsünün çeşitlenmesine yol açmaktadır. Aynı anda ülkemizde tropikal iklim özelliklerinin ürünü olan muz, karasal iklim koşullarını tercih eden buğday, ana vatanı Güneydoğu Asya olan nemli hava koşullarını seven çay bitkisi yetiştirilebilmektedir. Bu mevcut durum bile Türkiye'nin tarım potansiyeli yönünden ne derece zengin olduğunu gözler önüne sermektedir. Çünkü dünyanın birçok ülkesinde ancak tek tip iklim özelliklerini yansıtan ürünler yetiştirilebilmektedir. Tüm bu faktörlere ek olarak Türkiye'nin sahip olduğu nüfus gücü, tarımsal üretimi ve tüketimi teşvik edici bir rol oynamaktadır. Çünkü sanayi ve hizmet gibi diğer sektörlerde olduğu gibi tarımsal faaliyetlerin yönlendirici unsurunu, hem üretim hem de tüketim merkezli düşüncümüzde insan faktörü oluşturmaktadır.

Ülkemiz ekonomisindeki gelişime paralel olarak tarımın Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içindeki payı %7.40'a düşmesine karşın hala Türk ekonomisinin en önemli sektörlerinin başında gelmektedir. Tarım, 60.9 milyar dolarlık katma değeriyle ekonomiye büyük katkı sağlamakta ve gıda sanayi, tekstil ve konfeksiyon sanayi başta olmak üzere diğer sektörlerle hammadde temin etmesi nedeniyle ayrıca önem taşımaktadır.

Tarım, Türkiye ekonomisi için üretimden istihdama, ihracattan enflasyona birçok dinamiği etkileyen kritik bir sektör olarak yerini korumaktadır. Nüfusun % 25'ini istihdam eden, dolaylı bir şekilde de tüm toplum katmanlarını ilgilendiren bu stratejik sektör hem ulusal boyutta hem de uluslararası boyutta önemli bir yere sahiptir. Son yıllardaki istatistiki verilere baktığımızda Türkiye'nin tarımsal üretimde Avrupa'da birinci, dünyada ise yedinci sıraya kadar çıktığını görebilmekteyiz. Uygun coğrafi ve iklimsel özelliklerine bağlı olarak, Türkiye'de gerek tahıllardan yağlı tohumlara uzanan tarla bitkilerine, gerekse meyveden sebze çeşitli bahçe bitkilerine kadar envai tür tarımsal üretim yapılmakta ve 1 600'ün üzerinde tarım ürünü bugün 180 ülkede alıcı bulunmaktadır.

Türkiye'nin yüzölçümü 78 milyon hektar alan olup, tarımsal üretim yapılabilen alanlar ise yaklaşık olarak 24 milyon hektara denk gelmektedir. Bugün verimli toprakları sayesinde Türkiye dışarıya muhtaç olmadan kendi nüfusunu besleyebilecek sayılı ülkelerden biri durumundadır. Dünya üretiminde lider olduğumuz çok sayıda tarım ürünü mevcuttur. Türkiye birçok üründe dünyada birinci, ilk beş ve ilk on sıraya girmektedir. Yağlı tohumlu bitkilerin dışında talebi karşılamada bir arz sorunu yaşamamaktadır. Türkiye, buğday, arpa, çavdar, badem greyfurt, limon, çay, keçi ve koyun eti üretiminde dünyada ilk on sırada yer almaktadır. Nohut, biber, pamuk, hıyar, patlıcan, mercimek, soğan, şeker pancarı, tütün, domates, kavun, elma, üzüm, antep fıstığı, kestane, ceviz, zeytin ve koyun sütü üretiminde dünyada ilk beş sırada bulunmaktadır. Fındık, kayısı, incir, kiraz ve ayva üretiminde ise dünya lideridir. (TUİK, 2015)

Türkiye birçok ülkeye fındık, kuru incir, çekirdeksiz kuru üzüm, antep fıstığı, kuru kayısı, tütün, zeytinyağı, baklagil, yaş meyve-sebze ihracatı yapmaktadır. Türkiye bu ürünlerin ihracatında dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer almaktadır. Yaş meyve-sebze ihracatında ise ABD ve AB'nin ardından üçüncü ülkedir. İhracatın % 60'ı fındık, meyve, sebze ve türevlerinden, diğer %20'i ise tütün, tahıl ve şekerden gelmektedir (OECD, 2011).

Ayrıca ülkemiz, tarımda bölgesinde en büyük potansiyele sahip ülke özelliğine sahiptir. Ortadoğu, Kuzey Afrika, Balkanlar, Kafkaslar, Rusya, Ukrayna ve Orta Asya'dan 40'dan fazla ülkeden oluşan bölgede, ihracata dönük tarım potansiyeli olan en önemli ülke Türkiye'dir. Bu durum Avrasya bölgesinde Türkiye'yi jeostratejik bakımdan çevre ülkelere göre bir kat daha ön plana çıkarmaktadır. Gelecekte muhtemel yaşanabilecek küresel iklim değişikliklerini ve artan gıda ihtiyacını düşündüğümüzde tarım ve buna bağlı gelişen gıda sektöründe Türkiye'nin bölgede lider pozisyonunda olması hiç şüphesiz siyasi gücünü de artıracaktır.

Ülkemizin tarım potansiyeli yüksek olmakla birlikte bu potansiyelin hala yeterince değerlendirilemediği bir gerçektir, gerekli planlamalar ve doğru stratejilerle birlikte ilerisi için dünya sıralamalarında daha yukarı

seviyelere çıkılabileceği muhakkaktır. Ülkemizin her yıl ortalama 1.8 milyon dekar (0.18 milyon ha) tarım alanını kullanmadığı bilinmektedir. Yalnızca 2002-2013 döneminde, Türkiye’deki toplam tarım alanı %10.4 küçülerek 26.6 milyon ha’dan 23.8 milyon ha’a gerilemiştir. Ayrıca 1.3 milyon ha tarım potansiyeline sahip alanın da işlemeye açılmadığı istatistiki olarak belirlenmiştir. Tarımda ekonomik olarak sulanabilecek alanların sadece %50’sinde sulu tarım yapıldığı, işlenen tarım arazilerinin ancak %59’unda, mera arazilerinin ise %64’ünde erozyon ile mücadele edildiği ülkemizin tarımsal gerçeklerindedir. Diğer taraftan, 4.2 milyon ha ise değişen oranlardaki tuzlanma nedeniyle verimliliğini kısmen ya da tamamen yitirmiştir. Bu olumsuz etkenlere rağmen bile tarımsal üretimde dünyanın sayılı ülkelerinden olan Türkiye’nin, üretimi ve verimliliği azaltan şartları düzelttiğinde ulaşacağı seviye muazzam olacaktır.

Türkiye topraklarının gelişmiş AB ülkelerinin tarım toprakları kadar kirlenmemiş olması öne çıkarılması gereken önemli bir konudur. Türkiye florasında 1/3’ ü endemik olmak üzere yaklaşık 12 bin bitki taksonu (tür, alt tür, varyete) bulunmakta ve bu durum, ülkemize pek çok imkânlar sunarken, önemli sorumluluklar da getirmektedir. Türkiye, bitki çeşitliliğinde olduğu gibi yaklaşık %34 olan endemizm oranı ile de dünyada önemli bir yere sahiptir. Diğer Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında ülkemizin sahip bulunduğu bu zenginlik daha iyi anlaşılmaktadır. Avrupa’da en fazla endemik türe sahip olan Yunanistan’da 800 endemik tür bulunurken, bu rakam ülkemizde 3000’den fazladır. Bu nedenle sertifikalı tarım sistemlerinin özellikle organik tarım ve iyi tarım uygulamaları oluşumunun ülkemiz tarımsal gelişimindeki önemini göz ardı etmemek gerekir. Biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilir kullanımının sağlanması ve sektörel politikaların tümünün biyolojik çeşitliliğin korunması amacını dikkate alarak oluşturulması için yapısal değişikliklerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’nın ülkemizde sürdürülebilir tarımı ve tüketicilerin sağlıklı gıdaya ulaşımını kolaylaştırmak amacıyla çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Süregelen politikalar ve faaliyetler de bu amaç doğrultusunda geliştirilmeye çalışılmaktadır. Organik tarım ile 2003 yılında 113.621 ha olan üretim alanımız, 2009 yılında 501.641 ha’a yükselmiştir. İyi tarım uygulamaları ile 2007 yılında 53.607 da olan üretim alanımız, 2014 yılında 2.147.705 ha’a yükselerek hızlı bir değişim göstermiştir. Tüm sertifikalı tarım sistemlerinin desteklenerek gelişiminin sağlanması ve planlı bir sürdürülebilir tarımsal kalkınmanın hedeflenmesi ülkemiz tarımı için önemlidir.

Türkiye tıbbi ve aromatik bitkilerin dış satımında dünyanın önde gelen ülkelerinden biridir. Ülkemiz farklı iklim ve ekolojik koşullara sahip olması, floranın çok sayıda bitki türü ve çeşitliliği içermesi bakımından doğadan toplanan ve kültürü yapılan tıbbi ve aromatik bitkiler açısından büyük bir ekonomik potansiyele sahiptir. Bazı türlerde doğadan toplama ekonomik olabilir ancak doğadan toplanan bitkilerde kaliteli ve standart ürün elde etmek zordur. Fakat son yıllarda bu sektör ülkemizde bir hayli gelişme göstermiştir. Örneğin Türkiye kekik üretim ve ihracatında dünyada lider ülke konumundadır. Dış satımı yapılan kekiğin yaklaşık %80’den fazlası tarla koşullarında üretilmektedir. ABD, Türkiye’nin kekik ihracatı içerisinde en büyük paya sahiptir. Bunu Almanya, İtalya, Kanada, Polonya, Hollanda, Fransa, Japonya ve Avustralya takip etmektedir.

Tarım sektörünün insan beslenmesi dışında kalan ve bitkisel üretime konu olan bitki grubu ise süs bitkileridir. Bu ürün grubu insanların gelir seviyesine bağlı olarak üretilen ve değerlendirilen bir sektörü oluşturmaktadır. Ancak sadece gelirin yüksek olması değil eğitim ve kültürün de büyük etkisinin olduğu çok farklı özelliklere sahip bir sektörü oluşturur. Türkiye’de ticari anlamda kesme çiçek üretimi, 1940’lı yıllarda İstanbul ve çevresinde başlamış, daha sonra Yalova da önemli bir üretim merkezi konumuna gelmiştir. 1985 yılından itibaren Antalya’dan yapılmaya başlayan kesme çiçek ihracatı, çiçek üretim alanlarını bu bölgede hızla artırmıştır. İhracata yönelik üretimin dolaylı yollarla teşvik edilmesi ve bitki materyali ithaline getirilen kolaylıklar, kesme çiçek üretim alanı ve miktarında önemli artışların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Türkiye, süs bitkileri yetiştiriciliğinde uygun iklimsel ve coğrafi koşulları, pazar ülkelere yakınlığı ve ucuz işgücüne sahip olması gibi nedenlerle önemli avantajlara sahiptir. Bu avantajlar değerlendirildiği takdirde yetiştirilen süs bitkilerinin dünya pazarlarında fazlaca alıcı bulması olasıdır.

Tarımın bir kolu olan hayvancılık da ekonomik değeri olan hayvanların yetiştirilmesi, çeşitli şekillerde yararlanılması ve pazarlanması yoluyla ülke ekonomisine büyük katkıda bulunmaktadır. Türkiye’nin doğal koşulları farklı türlerde hayvan yetiştiriciliği için imkânlar sunmakta olan zengin bitki örtüsü ve fiziki şartları beraberinde getirmektedir. Yağışların fazla olduğu güz ot ve çayırın olduğu alanlarda büyükbaş hayvancılık, hakim bitki örtüsünün bozkır olduğu alanlarda ise küçükbaş hayvancılık faaliyetleri yaygın olarak yapıla-

bilmektedir. Özellikle Türkiye dünyanın en çok koyun yetiştiren ülkelerinden biridir. Dağlık ve engebeli arazinin yaygın olması ülkede keçi yetiştiriciliğine de imkân sağlamaktadır. Bunlara ek olarak dış pazarlarda da alıcı bulan kümes hayvancılığı kaynaklı sektör dünya düzeyinde rekabet edebilecek seviyede ve gelişmiş standartlara uygun olarak yapılmaktadır. Zengin florasıyla ve çeşitliliğiyle Türkiye arıcılıkta da diğer ülkelerle rekabet edebilecek seviyede kaliteli ballar üretilebilmektedir. Su ürünleri bakımından da yüksek potansiyele sahip olan Türkiye daha etkin balıkçılık yöntemleri kullanarak var olan bu potansiyelini daha iyi seviyelere taşıyabilecek güce sahiptir.

3. Rusya'nın Tarım Potansiyeli

Rusya Federasyonu, yaklaşık 17.075.000 km²lik yüzölçümüyle toprak bakımından dünyanın en geniş ülkesidir. Bu kadar geniş olan ülke Asya kıtasının büyük bir bölümüyle, Doğu Avrupa topraklarının bir kısmını ihtiva etmektedir. Rusya, 41° ve 82° K enlemleri ile 19° D ve 169° B boylamları arasında yer almaktadır.

Rusya Federasyonunun tabii özelliği incelendiğinde üç önemli unsur göze çarpar; birincisi, dünyanın en geniş ülkesi olmasına rağmen topraklarının % 70'i boştur. İkincisi topraklarıyla denizleri kuşatan en geniş bir “kıta ülkesi” olduğudur. Sonuncusu ise, dağlık ve engebeli alanlardan ziyade, daha çok ormanlık ve yeşil ovalık alanlarla kaplı bir ülkedir.

Doğu Sibirya'daki Lena Nehri ara hat kabul edilirse, bu hattın batı ve kuzey bölgelerinde kalan arazi ekili arazi olup, çoğu yeri 1000 m'nin aşağısındadır. Bu hattın doğu ve güneyine doğru ise, arazi engebeli arazi halini alır ve bazı bölgeleri 6000 m'ye kadar ulaşır.

Doğu Avrupa bölümü toprakları alçak bir yayla görünüşündedir. Bu yaylanın Ural Dağlarıyla birlikte güney kesimi yaklaşık 5000 km kadar devam eder ve bu alçak yaylanın bir devamı da Kafkaslara kadar uzanır. Baltık Denizi ile Pasifik Okyanusu arasında uzanan bu geniş toprakların, Asya bölümü de yine geniş bir yayla görünüşündedir. Asya topraklarının güney ve doğusu ise dağlıktır. Ülkenin Ural'dan başka iki önemli dağı, Kırım ve Kopet dağlarıdır. En kuzey alanlar tundralarla kaplıdır. Bunun hemen aşağısında ormanlık bir şerit uzanır. Batı ve güneybatı bölgelerde ovalardan başka, ayrıca bataklıklar ve çöller de mevcuttur. Lena, Yenisey, Obi ve Volga nehirleri, ülkeyi kuzeyden güneye kesen, su kapasiteleri en fazla olan dört büyük nehirdir.

Rusya'nın iklimi birkaç belirleyici faktörlerin etkisi altında oluşmuştur. Muazzam yüzölçümü büyüklüğü ve deniz etkisinden çok uzaklarda olması sonucu tundra bölgeleri ve en uç güneydoğusu hariç ülke topraklarının büyük bir kısmı karasal iklimin hâkimiyeti altındadır. Hint Okyanusu'ndan gelen sıcak hava kütlelerinin akışını engelleyen güneyindeki dağlar, batısındaki ve kuzeyindeki düzlükler Arktik ve Atlantik etkilere açık bir ülke yapar. İskandinav Yarımadası ve Pasifik Okyanusu arasındaki Kuzey Avrupa Rusya'sının çoğu ve Sibirya yarı arktik bir iklime sahiptir. Arktik Okyanusu kıyısındaki arazi şeridi, hem de Arktik adalarda kutup iklimi ve bazı yerlerde tundra iklimi, Karadeniz kıyısındaki küçük bir kısımda ise nemli subtropikal iklim görülmektedir.

Rusya Federasyonu, dünyanın en kurak ülkelerinden biridir. Bütün topraklarının sadece dörtte birine yakın bir bölümü ortalama 500 mm kadar yağış alır. Bundan başka çoğu nemli bölgeler tarım için müsait sıcaklığa sahip değildir. Yağış miktarları ise yıldan yıla çeşitli farklılıklar gösterir.

Dünyanın en geniş topraklarına sahip olan ülkede bitki örtüsünün kuzeyden güneye gidildikçe sınırları kesin çizgilerle belirlenecek şekilde değiştiği görülür. Kuzey kıyılarındaki 164.400 km genişlikte tundralar bir kuşak meydana getirir. Bunun alt kesiminde, Baltık Denizinden Büyük Okyanusa kadar 960-1120 km genişlikte uzanan kozalaklı ağaçlardan meydana gelmiş ormanlar yer alır. Bu ormanlara tayga denir ve çam, köknar, ladin ve huş ağaçlarından meydana gelmiştir. Bunu takip eden diğer bir kuşak ise steplerdir. Bundan sonra karma orman kuşağı gelir. Güneye inildikçe iklim şartlarının etkisiyle bitki örtüsü oldukça fakirleşmeye ve yarı çöl halini almaya başlar. Ülkenin Avrupa bölümünde çam, köknar ve meşe, Sibirya tarafında sedir, karaçam ve köknar ormanları yer alır. Ormanlık ekonomide önemli yer tutar. Dünya kereste üretiminin, takriben % 20'sine yakın bir bölümü Rusya Federasyonuna aittir. Kereste rezervlerinin % 80'ninden fazlası Sibirya bölgesinden elde edilir.

Geniş alana sahip ülke toprakları ilk bakışta tarım için avantajlı bir durum gibi gözüktür. Fakat tam aksine, olumsuz iklim şartları ve verimli sahaların azlığı ülkenin ciddi bir problemidir. Rusya'da verimli toprak-

lar pek azdır. Kuzey bölgelerdeki verimli alanlar ise, yağış alıyorsa da yağış mevsimi çok kısa sürer. Ülke topraklarının sadece % 10'una yakın bir bölümü tarıma müsait durumdadır. Ülkenin esas verimli bölgesi ortada olup, “Verimli Üçgen” şeklinde nitelenebilecek bir sahadır. Üçgenin tabanı Leningrad-Odesa hattı ve tepe noktası Altay Dağlarıdır. Sibiry'a'da da küçük alanlar vardır. Başlıca tarım ürünleri arpa, çavdar, buğday, şekerpancarı, patates ve ayçiçeğidir.

Rusya'da hayvancılık önemli bir geçim kaynağıdır. Tabii otlaklarda, sığır yetiştiriciliği yaygın olarak yapılır. Ülkenin Avrupa topraklarında ve batı Sibiry'a'nın bir bölümünde özellikle sütçülük gelişmiştir. Küçükbaş hayvan besiciliği ve tavukçuluk yaygın olarak yapılır. Atlas ve Büyük Okyanusa kıyıları olması sebebiyle büyük balıkçılık filolarına sahiptir. Karadeniz'le Aral ve Hazar Denizi gibi göllerde yapılan balıkçılık önemli olmamakla beraber, en iyi havyar Hazar Denizinden yakalanan Mersinbalığından elde edilir. Senelik yakalanan balığın büyük kısmı Kuzey ve Uzakdoğu denizlerinden gelir. Rusya balina avcılığında dünyada Japonya'dan sonra ikinci sırayı almaktadır.

4. Türkiye ile Rusya İlişkilerinin Türk Tarımına Yansıması ve 2015 Uçak Krizi Özelinde Etkileri

Artık günümüzde devletlerarasındaki siyasi krizlerin, gerginliklerin sonuçları geçmiş yüz yıllardaki gibi sadece askeri seçeneklerle sınırlı kalmamakta, ekonomi üzerinden uygulanan ambargolar ve yaptırımlar yoluyla ülkeler birbirleriyle mücadele etmektedirler.

Türkiye ile Rusya arasında özellikle 1990'lardan sonra ekonomik işbirliği kademeli olarak gelişmiş, ilişkilerin temelini ise gıda, turizm, enerji ve inşaat sektörleri oluşturmuştur. 2015 Kasım'ında Türkiye'nin Suriye sınırında Rus savaş uçağının düşürülmesi iki ülke arasında başlayan gerilim artarak devam etmiş, Rusya Federasyonu, Türkiye'ye yönelik yaptırımları hayata geçirmiştir. Bu yaptırımlar daha çok tarım sektörünü etkilemiş, Türkiye'den yaş sebze ve meyve başta olmak üzere tarım ürünlerine fiili olarak ambargo uygulamış, Türkiye'den tarım ürünü alımını yasaklamıştır.

Rusya 1 Ocak 2016 itibarıyla birtakım ekonomik yaptırımlara giderek, Türkiye'den domates, portakal, elma, kayısı, lahanası, tuz, brokoli, mandalina, salatalık, armut, kayısı, şeftali, erik, üzüm, çilek, kuru soğan, karanfil ile tavuk ve hindi eti ithalatını yasaklamıştır. Rusya'nın, Türkiye'den ithalat yasağı getirdiği 21 tarımsal üründen, ilişkilerin normalleşmesine bağlı olarak hükümet kararıyla portakal, mandalina, kayısı, şeftali ve erik olmak üzere 5 üründen ilgili yasak ise 9 Ekim 2016'da kaldırılmıştır.

Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası'nın, “Rusya Krizinin Tarımsal İhracata Etkileri Raporu”na göre Aralık 2015-Mart 2016 döneminde Rusya'ya yapılan tarım ürünleri ihracatında yüzde 75 oranında düşüş yaşandığı belirtilmiştir. Rapora göre, Aralık 2014-Mart 2015 döneminde 4 ayda Rusya'ya yapılan tarım ürünleri ihracatı 448 milyon 828 bin dolar iken, Rusya ile yaşanan krizin etkisi ile Aralık 2015- Mart 2016 döneminde ihracat 96 milyon 881 bin dolara gerilemiştir. Krizden en çok yaş meyve ve sebze ile süs bitkileri sektörünün etkilendiği belirtilen raporda ayrıca şu değerlendirmeye yer verilmiştir: ” Uçak düşürülmesi sonrası tırmanan gerginlik ve Türkiye'den ihraç edilen tarımsal ürünlere yönelik yasaklamanın üzerinden henüz 4 aylık bir süre geçmiş bulunmaktadır. Bu süre içindeki tarımsal ihracatımıza yönelik sağlıklı bir değerlendirme, aynı dönemlerde (Aralık-Ocak-Şubat-Mart) geçmiş yıllarda yapılan ihracat bilgileri ile anlam kazanacaktır. Bu çerçeveden bakıldığında Aralık-Ocak-Şubat-Mart aylarında 2011-2012 döneminde toplam 385 milyon 303 bin dolarlık ihracat yapılan Rusya pazarına, 2012-2013 döneminde 451 milyon 570 bin dolar, 2013-2014 döneminde 443 milyon 383 bin dolarlık ihracat yapıldı. 2014-2015 döneminde söz konusu 4 ayda tarım ürünleri ihracatı ise 448 milyon 828 bin dolar olarak gerçekleşirken, uçak krizinden sonra Rusya'nın uyguladığı yaptırımlar nedeniyle 2015-2016 döneminde ihracat sadece 96 milyon 881 bin dolar oldu. 2011-2012 yılı Aralık-Mart aylarını kapsayan dört aylık dönem baz alındığında, izleyen üç yılın aynı dönemindeki tarımsal ihracat değerinde artış olduğu ancak, 2015-2016 yılının aynı döneminde dörtte bir oranında azaldığı görülmektedir. Bu azalma tarımsal ürün ihracatımızda izleyen aylarda ortaya çıkacak sorunu açıkça göstermektedir. Çok çarpıcı bir örnek olarak, 2014-2015 döneminde 2,643 milyon dolar olan Süs Bitkileri ve Mamulleri ihracatı, 2015-2016 döneminde neredeyse bitme noktasına gelmiş, 4,46 bin dolar seviyesine düşmüştür” (TZMO, 2016).

Ziraat Mühendisleri Odası'nın hazırladığı raporda Rusya'ya ihraç edilen tarım ürünleriyle ilgili üretim ve ihracat verileri ile ürün bazındaki değerlendirmeler ise şöyledir:

Limon: Üretimimiz 700 bin tonun üzerindedir. Üretimin yaklaşık yüzde 60’ı ihraç edilmektedir. Rusya’ya ihracat, üretimin yüzde 15’i düzeyindedir. Rusya’nın toplam limon ihracatımız içindeki payı ise yüzde 25 düzeyindedir. Rusya en çok limon ihraç ettiğimiz ülkedir. 2015 yılında değer olarak, limon ihracatının en fazla yapıldığı diğer ülkeler yüzde 14’lük pay ile Irak, yüzde 10 ile Suudi Arabistan ve yüzde 7 ile Romanya’dır. Rusya’nın açıkladığı listede limona ilişkin bir kısıtlama veya yasaklama olmamakla birlikte, ekonomik ilişkilerdeki bozulma, bu ürünün ihracatını da olumsuz yönde etkileyecektir (TZMO, 2016).

Raporda belirtildiği üzere toplam limon ihracatımızın dörtte birini gerçekleştirdiğimiz Rusya oldukça önemli bir pazar durumundadır. Rusya’nın şu an için bu ürünü ambargo kapsamına dahil etmemesi üretici ve sektörden yararlanan kesim için şimdilik önemli bir artıdır. Fakat burada ilişkilerin seyrinin nasıl seyredeceği belirsizliğini korumakla birlikte itidalli olmak da fayda vardır. Bu yüzden alternatif pazar arayışlarına girilmesi ve pazar çeşitliliği oluşturulması, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

Greyfurt: Yıllık 200 bin tonun üzerindeki üretimin yüzde 60’ı ihraç edilmektedir. Rusya’ya ihracat, üretimin yüzde 15’inden fazladır. Rusya’ya yapılan ihracatın, toplam greyfurt ihracatımız içindeki payı ise yüzde 25’i geçmektedir. Greyfurt ihracatımız, üretimin yarısından çoğunun ihraç edilmesi nedeni ile büyük önem taşımaktadır. Rusya en çok greyfurt ihraç ettiğimiz ülkedir. 2015 yılında değer olarak, Rusya’dan sonra greyfurt ihracatının en fazla yapıldığı ülkeler yaklaşık yüzde 8’lik payları ile Romanya ve Polonya, yüzde 6’lık payları ile Almanya ve Hollanda olmuştur. Avrupa ülkelerinin azımsanmayacak derecede greyfurt ithalatçısı olması, bu pazarın geliştirilebileceğini göstermektedir. Ancak bunun uzun bir süreci gerektireceği göz önüne alınacak olursa, Rusya’ya yapılan greyfurt ihracatının azalması, greyfurt üretimimizi ve bu üretimi yapan üreticilerimizi önemli derecede etkileyecektir (TZMO, 2016).

Limon gibi greyfurt üretiminin de yüzde 60 gibi önemli bir rakamı ihraç kapsamındadır. Yani greyfurt üretimi iç piyasadan çok dış piyasa taleplerine yöneliktir. Şu an için en büyük greyfurt ihracatını gerçekleştirdiğimiz ülkenin Rusya olması sektörü bir hayli olumsuz etkilemektedir. Ancak alternatif pazar alanları oluşturmamız sektördeki kaybı orta ve uzun vadede tolere edebilir. Greyfurt meyvesinin kendinden kaynaklanan aromatik yapısı içecek sektöründe iç piyasada değerlendirilebilir. Pasta ve diğer gıda ürünlerine katkı olarak da değerlendirilebilecek bu ürün iç piyasanın yanısıra özellikle Avrupa Birliği ülkeleri ağırlıklı olarak yeni pazarlarda da değerlendirilebilir. Greyfurtun kimyasal yapısının beraberinde getirdiği avantajlarla birlikte ilaç sektöründeki ürünlerde de kullanılabilmesi, bu ürünün farmakolojik piyasadaki tüketimi artırılabilir.

Mandalina: Üretim 1 milyon tonu geçmiştir. Üretimin yaklaşık 1/3’ü ihraç edilmektedir. Bu ihracatın yarısı Rusya’ya yapılmaktadır. 2015 yılında değer olarak, Rusya’dan sonra mandalina ihracatının en fazla yapıldığı ülkeler yüzde 23’lük payı ile Irak ve yüzde 12’lik payı ile Ukrayna olmuştur. Mandalina ihracat pazarının yüzde 85’ini Rusya, Irak ve Ukrayna oluşturmaktadır. İhracat pazarının dar olması nedeniyle Rusya’ya yapılan mandalina ihracatında yaşanan olumsuzluk ve ihraç edilen miktarın yakın bir zamanda başka bir piyasaya sunulmasının mümkün olmaması, iç piyasayı ve üreticileri önemli ölçüde etkileyecektir. (TZMO, 2016).

Mandalina ihracatının yarısını gerçekleştirdiğimiz Rusya bu alanda da en önemli tüketici ülke konumundadır. Rusya’nın mevcut iklim ve bitki örtüsü şartlarında yetişmesi olağan olmayan bu ürün, önemli bir Akdeniz kuşağı ülkesi olan Türkiye’yi bu alanda oldukça elverişli yapmaktadır. Yaş olarak ihraç ettiğimiz bu ürün için yeni dış pazarlar oluşturmak önemli olacaktır. Kısa vadede bu pazarları bulmak kolay değildir ancak şimdiden geleceğe yönelik araştırmalarla yeni talep alanları oluşturulmalıdır. Kısa vadede ise mandalina meyvesinden içecek sektöründe ve aromatik gıda sektöründe yararlanılabilir. Bu sayede yaş olarak fazla muhafaza edemeyeceğimiz bu üründen, içecek sektörüne yapılabilecek yönlendirmelerle zarar tolere edilebilir.

Portakal: Yaklaşık 2 milyon ton üretimin yüzde 20’ye yakın kısmı ihraç edilmektedir. Rusya’ya ihracat, üretimin yüzde 5’i kadardır. Oranın küçük olması yanılmamalıdır. Yapılan portakal ihracat miktarı yaklaşık limon ihracat miktarı kadardır. Rusya’ya yapılan ihracatın, toplam ihracat içindeki payı 2015 yılında yüzde 31 olmuştur. 2015 yılında en fazla portakal ihracat edilen ülke yüzde 41’lik payı ile Irak. Ukrayna’nın aynı yıl, portakal ihracatındaki payı ise yüzde 9. Portakal ihracatının yüzde 80’inden fazlasının 3 ülkeye yapılması nedeniyle ihracat pazarı dardır ve çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Önemli miktarda portakal ihraç edilmesi nedeni ile ihracatta yaşanacak sorunlar, iç piyasada da büyük sorunlara yol açabilecektir(TZMO, 2016).

Son yıllarda portakal ihracatını gerçekleştirdiğimiz ilk üç ülke sırasıyla Irak, Rusya ve Ukrayna olmuştur. Rusya, yine önemli bir pazar durumundadır. İhracattaki düşüş özellikle tarım kesimini ve sektörü olumsuz etkilemektedir. Bu alanda Türkiye'nin Orta Doğu pazarında alternatif ülkelere yönelmesi en olası çözüm yoludur. Zaten ihracatımızda son yıllarda Irak başı çekmektedir. Akdeniz ikliminin karakteristik ürünü olan bu meyvenin ihracatında rekabet halinde olduğumuz ülkeler Akdeniz kuşağı çevresindeki ülkelerdir. Avrupa pazarına yönelmemiz İtalya, İspanya, Portekiz gibi rakip ülkelerin zaten birlik bünyesinde olması yönüyle pek mümkün gözükmemektedir. Bu yüzden hem mesafe yakınlığı ve siyasi ilişkilerimizin olumlu seyrettiği Arap Yarımadası ve körfez ülkeleriyle Ortadoğu pazarı bizim için en olası ve önemli ihraç alanlarımız olacaktır.

Yaş Üzüm: Üretim 4 milyon ton civarındadır. Üretimin yaklaşık yüzde 5'i ihraç edilmektedir. İhraç edilen üzümlerin üçte ikisi Rusya'ya gönderilmektedir. Üzümün taze olarak pazara sunumu dışında kurutularak satılabilmesi avantajı bulunmaktadır. Üzüm ihracatında en önemli sorun tarım ilacı kalıntısı sorunudur. Rusya'ya üzüm ihracatında yaşanacak sorunların, gerek ihraç edilen miktarın üretimimizin yüzde 3'ü kadar az miktarda olması, gerekse kurutulması avantajının bulunması nedeniyle telafi edilebileceği değerlendirilmektedir(TZMO, 2016).

Rusya'ya üzüm ihracatımız diğer ürünlere kıyasla daha dar kapsamdadır. Yaş üzümün kurutularak ömrünün ve beklenebilirliğinin uzatılması mümkün olabildiğinden ambargonun sektör üzerine yansımaları diğer ürünlere kıyasla daha az olacaktır. Fakat bu tip kurutulabilir ve paketlenilebilir ürünlerin daha hijyenik ve modern yöntemlerle paketlenmesi, saklanması ve reklamının yapılması uluslararası düzeyde rekabet gücümüzü önemli oranda artıracaktır.

Nar: Son yıllarda üretim önemli artış göstererek 500 bin tona yaklaştı. Üretimin üçte biri ihraç edilmektedir. İhraç edilen narın üçte biri Rusya'ya gitmektedir. Rusya en çok nar ihraç ettiğimiz ülkedir. Rusya'yı yüzde 14'lük pay ile Irak, yüzde 11'lik pay ile Almanya izlemektedir. Almanya'ya yapılan ihracat, diğer Avrupa ülkelerine nar ihracatı konusunda yapılacak girişimler için uzun dönemde sonuç alınabileceğine ilişkin ümit vermektedir. Ancak Rusya'ya yapılan nar ihracatının azalması, son yıllarda önemli gelişme gösteren nar üretimimizi ve üreticilerimizi önemli derecede etkileyecektir(TZMO, 2016).

En çok nar ihraç ettiğimiz ülke olması Rusya'yı bu alanda yine önemli kılmaktadır. Üretimin son zamanlarda artması ve istikrarlı bir ivme kazanması, Rusya'ya olan ihracatın azalmasıyla tekrar olumsuz yönde seyredecektir. Kısa vadede üreticinin desteklenmesi ve devlet eliyle teşvik edilmesi üretimin düşmemesi açısından önemlidir. Uzun vadede ise üretilen bu ürünlerin daha sağlam ve kalıcılığı güvenli olan pazarlara yönlendirilmesi doğru olacaktır.

Şeftali: Yıllık şeftali üretimimiz 600 bini tonu geçmektedir. Üretimin yüzde 4'ü ihraç edilmekte, ihracatın yaklaşık yarısı Rusya'ya yapılmaktadır (TZMO, 2016).

Şeftali üretimimizin şu an için az bir kısmının ihraç ediliyor olması, Rusya'ya olan ihracatta meydana gelebilecek olumsuzlukların telafi edilebilecek düzeydedir. Özellikle iç piyasada yaş üretimin talebin üzerine çıkması durumunda, bu ürünün içecek sektöründe ve sanayinde kullanılabilir olması sektörel kaybı minimuma düşürecektir.

Kayısı: Yaş kayısı üretimimiz hava koşullarına bağlı olarak değişmekle birlikte, yıllık 600 bin tonu geçmektedir. Üretimin yüzde 8-9'luk kısmı ihraç edilmektedir. 2015 yılında ihracatın değer olarak yüzde 56'sı Rusya'ya, yüzde 17'si Almanya'ya, yüzde 13'ü Irak'a yapılmıştır. Üç ülkeye yapılan kayısı ihracatı yüzde 85'i geçmektedir (TZMO, 2016). Yaş olarak pazarlanmasının yanı sıra kurutularak da satışının mümkün olması, Rusya'yla ihracatta yaşanabilecek sorunlardan kaynaklı üretici ve sektörle alakalı çalışan kurumların zararlarını telafi edebilecek noktadadır.

Kiraz: Türkiye, dünyanın en fazla kiraz üreten ülkesi olup, üretimimiz 500 bin ton civarındadır. Üretim miktar olarak yaklaşık yüzde 13'ü ihraç edilmektedir. Kiraz ihracatının miktar olarak yüzde 30'u Rusya'ya yapılmaktadır. Almanya'ya da benzer oranlarda kiraz ihracatı yapılmaktadır. Ancak değer olarak bakıldığında, kiraz ihracatında Rusya'nın payı yüzde 17 olmasına karşın, Almanya'nın payı yüzde 42'dir (TZMO, 2016).

Rusya'ya yapılan kiraz ihracatı, üretimin sadece yüzde 3'üne tekabül ettiğinden, ihracatta yaşanabilecek sorunlar piyasa üzerinde çok etkili ve büyük ölçekte olmayacaktır.

Çilek: Çilek üretimimiz 300 bin tonun üzerindedir. Üretimin yaklaşık yüzde 5’i ihraç edilmektedir. İhracatın yüzde 80’i Rusya’ya yapılmaktadır. 2015 yılında değer olarak, Rusya’dan sonra en fazla çilek ihraç edilen ülkeler yüzde 8’lik paya sahip olan Irak ve yüzde 6’lık paya sahip olan Romanya’dır (TZMO, 2016).

Üretimin yüzde 5’i kadarının ihraç ediliyor olması Rusya’ya çilek ihracatında yaşanacak olumsuzlukları tolere edebilecek seviyededir. Özellikle çilek ve kiraz gibi meyvelerin hem görsel yönünün hem de aromatik, hoş tadının olması gıda sektörünün pasta kolunda kullanılabilirliğini artırmaktadır. Türkiye gibi nüfusu fazla olan ve turizm potansiyeli büyük bir ülkede bu ürünlerin değerlendirilebilirliği oldukça yüksek seviyelere çıkartılabilir.

Elma: Üretimimiz 2 milyon tondan fazladır. Elma ihracatı son yıllarda artış göstermektedir. Üretimimizin yüzde 5’i kadarı ihraç edilmektedir. 2015 yılında elma ihracatının değer olarak yüzde 26’sı Rusya’ya yapılmıştır. Elmanın önemli ölçüde iç piyasada tüketilmesi ve Rusya’ya olan ihracatın payının düşük olması nedeniyle iç piyasaya etkisi sınırlı olacaktır. Ancak 2015 yılında elma ihracatının yüzde 40’ının Irak’a, yüzde 14’ünün Suriye’ye, yüzde 12’sinin Mısır’a yapılmış olması, bu ülkelerdeki kaotik durum ve ilişkilerimiz dikkate alındığında sorun yaşanması riskini akla getirmektedir (TZMO, 2016).

Üretimimizin iç piyasadaki sonradan, daha çok Ortadoğu pazarına yönelik olması Rusya’nın Türkiye’ye karşı uyguladığı ambargonun sektörel manada etkisini azaltmaktadır. Alternatif ve güvenli pazarlar bulunularak kayıpların telafi edilmesi mümkün görünmektedir. İhracatın önemli bir kısmının gerçekleştiği Irak, Suriye ve Mısır’a ek olarak diğer Ortadoğu ülkelerinin yeni pazarlar olarak ortaya çıkartılması geleceğe yönelik sektöre olumlu yansıyacaktır.

Domates: Yaş sebze ve meyve grubu içinde en çok üretimi yapılan ürün domatestir. Domates üretimi 2015 yılında 12 milyon tonu geçmiştir. Üretimin yüzde 4’ü aşkın kısmı ihracata gitmektedir. İhraç edilen domatesin yüzde 60’ından fazlası Rusya’ya gönderilmektedir. İhraç edilen domates miktarı oransal olarak küçük görülmekle birlikte, miktar olarak nar üretimimizden fazla, greyfurt üretiminin iki katıdır. 2015 yılında Rusya’dan sonra en fazla domates ihraç ettiğimiz ülkeler olan Irak, Suudi Arabistan, Bulgaristan ve Romanya’nın ihracattaki payı yüzde 3-4 civarındadır. Rusya’ya domates ihracatında yaşanan sorun, iç piyasada ve üretici nezdinde sorunlara neden olacaktır (TZMO, 2016).

Rusya’yla yaşanan krizin belki de en çok etkisini hissettirdiği ürünlerden biri domatestir. İhraç edilen domatesin yüzde olarak yarısından fazlası Rusya’ya yapılmaktaydı. Önemli oranlarda ihraç edilen bu ürünün tamamının iç piyasada tüketilmesi kısa vadede bir hayli zor görünmektedir. Burada sektörün önünde iki yol vardır. Ya fiyatları düşük tutup iç piyasada domatesin tüketilmesi sağlanacaktır ya da Rusya’ya alternatif pazarlar aranacaktır. Fakat esasen bu iki yolda uzun vadede sektör üzerinde oluşan zararı engellemek açısından çok faydalı olmayacaktır. İç piyasada fiyatları düşürmek tüketici bakımından olumlu görünse de bu durum üreticiyi ve aracı kurumları daha fazla zarara uğratacaktır. İleriye dönük üretimi düşürecektir. Alternatif pazarlar bulunması da kısa vadede çok olağan görünmemektedir. Ayrıca domatesin yapısı gereği yaş olarak tarladan hasat edildikten sonra çabuk bozulabilir ve tazeliğini uzun süre koruyamayacak olması ek önlemlerin alınmasını da beraberinde getirecektir. Yüksek miktarda domatesi uygun ve sağlıklı koşullarda saklamak ve depolamak gerekmektedir. Bunlar sektör üzerinde ek maliyetleri artıracaktır. Şu an için ilgili kurumların ve siyasetin üzerinde durması gereken başlıca ürünlerden biridir. Diğer ürünlerde olduğu gibi Ortadoğu pazarı domates için en olası ve elverişli pazar olacaktır. Suudi Arabistan ve diğer körfez ülkelere olan ihracat şu an hala düşük seviyelerdedir. Üretimin daha sağlıklı ve kalite bir seviyede tutulması ihracatta rekabet gücümüzün artması bakımından önemlidir.

Hıyar: Yıllık 2 milyona yakın hıyar üretimimiz bulunmaktadır. Üretimimiz yaklaşık yüzde 3,5’i ihraç edilmektedir. 2015 yılında hıyar ihracatımızın yarısından fazlası Rusya’ya yapılmıştır. Hıyar ihracatı yapılan ülkeler açısından pazar çeşitliliği bulunmaktadır. Rusya’yı yaklaşık yüzde 10’luk payı ile Ukrayna, yüzde 6’lık payı ile Almanya yüzde 5’lik payları ile Beyaz Rusya, Gürcistan, Bulgaristan ve Romanya izlemektedir. Farklı ülkelere azımsanmayacak miktarda ihracat yapılması, ihracatın alternatif ülkelere kaydırılması açısından olumlu bir durum olmakla birlikte, Rusya’ya yapılan hıyar ihracatı dikkate alındığında, ihracatta sorun yaşanması, ihracata yönelik üretim yapan üreticilerin önemli ölçüde etkilenmesine neden olacaktır (TZMO, 2016).

Domates gibi hıyar ihracatımızda da Rusya önemli bir paya sahiptir. Fakat domatese kıyasla pazar çeşitliliğimizin bu ürün üzerinde daha fazla olması bir avantajdır. Bu avantajı iyi değerlendirmek gerekmektedir.

Rusya dışında mevcut ihracatımızı gerçekleştirdiğimiz ülkelerin pazar payını daha yukarılara çekmek için yeni çözüm yolları aramamız gerekmektedir. Üretim kalite standartlarımızı ve pazarlama olanaklarımızı artırmamız sektörel kaybın yaşanmaması açısından önemlidir.

Soğan: Yıllık soğan üretimimiz 2 milyon tonu geçmektedir. 2015 yılında soğan ihracatımızın miktar olarak yüzde 40'ı, değer olarak yüzde 65'i Rusya'ya yapılmıştır (TZMO, 2016). Rusya'ya soğan ihracatımızın, üretimimizin yaklaşık yüzde 5'i düzeyine tekabül etmesi, meydana gelebilecek zararları iç piyasada eritebilecek düzeydedir. Bu açıdan bakıldığında ambargonun soğan üzerinde etkisinin fazla olmayacağını söyleyebiliriz.

Kabak: Kabak üretimimiz 300 bini tonu aşmaktadır. Üretimimiz yaklaşık yüzde 15'i ihraç edilmektedir. 2015 yılında kabak ihracatımızın yarısından fazlası Rusya'ya yapılmıştır (TZMO, 2016).

İhracatın yarısından fazlasının Rusya'ya yapılması, sektör üzerinde büyük oranda zarara yol açmaktadır. Ürünün fiyatının iç piyasada yüksek olması tüketilebilirliğini azaltmaktadır. Fiyatın bir miktar düşürülmesi iç piyasayı hareketlendirebilir, fakat bu yol kısa vadede efektif bir çözüm olmayacaktır.

Biber: Yıllık 2 milyon tonu geçen biber üretimimizin yaklaşık yüzde 4'ü ihraç edilmektedir. 2015 yılında biber ihracatımızın miktar olarak yüzde 18'i, değer olarak yüzde 14'ü Rusya'ya yapılmıştır. En fazla biber ihracatı yapılan ülke değer olarak ihracatın yüzde 32' sinin yapıldığı Almanya olmuştur (TZMO, 2016).

Üretim ve ihracat değerleri dikkate alındığında, Rusya'ya biber ihracatında sorunların, diğer meyve ve sebzelere göre daha az etkili olacağı tahmin edilmektedir.

Rusya'yla yaşanan kriz öncesinde son yıllarda Türkiye ile Rusya arasındaticari ve ekonomik ilişkiler artmış ve olumlu bir ivme yakalamıştır. Özellikle yaş meyve ve sebze olarak Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracat sürekli olarak artış kaydetmiş ve 2012 yılı itibariyle 795.4, 2013 yılında 876.1, 2014'de 940 milyon dolar olmuştur. 2015 yılında bu rakamın 1 milyar doları geçmesi beklenirken ihracat Kasım ayı itibariyle Rusya Yönetiminin başlattığı ambargo sebebiyle 741.8 milyon dolarda kalmıştır (TÜİK, 2011-2016).

Rusya'nın ambargosu nedeniyle Türkiye'deki ihracatçılar üreticiden ürün alımını ve sevkiyatını tamamen durdurmuş, depolarda ve uygun saklama koşullarında bekleyen ürünler için alternatif pazarlar aranmaya başlanmıştır. Rusya'dan sonra yaş meyve ve sebze ihracatında Türkiye'nin en önemli pazarları sırasıyla Irak, Almanya, Romanya, Suudi Arabistan, Ukrayna, Hollanda, Bulgaristan, Polonya, İngiltere, Gürcistan, Suriye, Beyaz Rusya, Belçika, Moldavya, Avusturya, İtalya, Birleşik Arap Emirlikleri, Sırbistan ve Fransa olmuştur. Fakat bu ülkelere veya diğer alternatif pazarlara kısa vadede bağlantı kurmak hiç kolay değildir (Yıldırım, 2015).

Moskova Uluslararası Ticaret Merkezi verilerine dayanan araştırmaya göre Türkiye'ye yaptırım uygulanan 17 kalem üründe Fas yüzde 24 pay ve 103,7 milyon dolar ciro ile birinci sırada, daha sonra yüzde 13,7 ile Çin ve yüzde 11.4 ile Pakistan sıralanmıştır. Rusya'nın toplam domates ithalatında yüzde 70 pay sahibi olan Türkiye'nin yerini bu dönemde Fas doldurmuştur. 2016 Ocak-şubat döneminde 51,7 milyon dolarlık domates satan Fas, 2015'in aynı döneminde 58,2 milyon dolarlık ciro yapan Türkiye'nin yerine geçmiş oldu. Bu arada Rusya'ya domates satışını Azerbaycan dört kat, Ermenistan 240 kat, Özbekistan 11 kat arttırmıştır. Fas mandalina satışında da iki aylık dönemde 51 milyon dolar ciro ile birinci sıraya yerleşmiş, Gürcistan ise satışını 81 bin dolardan 735 bin dolara çıkarmıştır (MUTM, 2016).

Ayrıca son yıllarda gıda sanayideki üretim artışı ve hammadde ihtiyacı Türkiye'yi Rusya'dan buğday ithal eder hale getirmişti. Yaptırımlar sonrası ise Rusya'dan ithal ettiği buğdayı başka pazarlardan temin etmek zorunlu hale gelmiştir. Bu da beraberinde ek maliyetler getirmiş ve un ihracatçısı bundan olumsuz etkilenmiştir. En olumsuz etkilenen sektörlerden birisi de bitkisel yağ sektörü olmuştur. Rusya'dan ayçiçeği, aspir, mısır ve bitkisel yağ ithal eden Türkiye'nin ürün teminindeki sıkıntılardan dolayı maliyet yükselmiş ve fiyat artışı yaşanmıştır (Yıldırım, 2015).

Yaşanan tüm bu olumsuzluklara rağmen belki de tek olumlu yanı Türkiye'de ihraç edilemeyen ürünlerin büyük oranda iç pazarlarda yer bulması ve iç piyasada fiyatların düşmesiyle yerli tüketiciye olumlu yansımaları olmuştur.

Öte yandan Türkiye'nin alternatif pazarlara yönelmesinin uzun vadede Rusya için de bir kayıp anlamına geldiği de muhakkaktır. Ambargo Rusya'yı da zora sokmuş, Türkiye'den ürün almadığı için yaş meyve ve sebze

fiyatı artmaya başlamıştır. Alternatif pazarları hemen organize edip ürün tedarik etmesi Rusya için kolay olmamıştır. Kaldı ki, Avrupa Birliği ülkelerine yönelik ambargonun da devam etmesi Rusya'yı bir hayli sıkıntıya sokmuştur. Rusya, 2014'te Ukrayna politikası nedeniyle kendisine yaptırım uygulayan Avrupa Birliği, ABD ve Batılı ülkelerden gıda ithalatını yasaklamıştı. Bu kararın ardından Türkiye pazarı Rusya için daha önemli bir pazar haline gelmişti. Rusya'nın yaş sebze ve meyveye yönelik ambargosunun fiili olarak başlayıp Türkiye'den yola çıkan ürünlerin ülkeye sokulmaması aynı zamanda Rusya'daki iç piyasayı da etkilemiş, iç piyasada fiyatların yükselmesine neden olmuştur.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye'de tarım sektörü, coğrafi koşullar göz önüne alındığında büyük potansiyele sahip olup, ülke kalkınma sürecine birçok yönden katkıda bulunmaktadır. Tarım sektörü, hâlâ çalışan nüfusun önemli bir bölümünü istihdam etmekte, ülke nüfusunun zorunlu gıda maddeleri ihtiyacını karşılamakta, sanayi sektörüne hammadde sağlamakta, ticarete konu olan ürünler yoluyla ihracata katkıda bulunmaktadır.

Bugün verimli toprakları sayesinde Türkiye, dışarıya muhtaç olmadan kendi nüfusunu besleyebilecek sayılı ülkelerden biri durumundadır. Dünya üretiminde lider olduğumuz çok sayıda tarım ürünü mevcut olup Türkiye birçok üründe dünyada birinci, ilk beş ve ilk on sıraya girmektedir. Çoğu ürünün ihracatında da dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer almaktadır.

Bir noktayı iyi kavramak gerekir. Tarım, dünyada olabilecek en ileri teknikler uygulansa bile doğa koşullarına büyük ölçüde bağlılık gösterir. **Yani** bir ülkenin mevcut iklim, yerşekilleri ve bitki örtüsü özellikleri o ülkeyi tarımsal yönden ya avantajlı ya da dezavantajlı kılar. Örneğin uygun iklim şartlarını sağlayamamış bir alanda ne yaparsanız yapın, hangi teknolojileri, hangi entansif tarım yöntemlerini kullanırsanız kullanın turuncuğil ya da çay yetiştiremezsiniz. Bu yönüyle Türkiye gerek matematik konumu, gerekse özel konumu itibarıyla çok büyük avantajlara ve tarımsal potansiyellere sahipken Rusya için aynı şeyleri söylemek oldukça zordur.

Ülkemiz, tarımda bölgesinde en büyük potansiyele sahip ülke özelliğine sahiptir. Ortadoğu, Kuzey Afrika, Balkanlar, Kafkaslar, Rusya, Ukrayna ve Orta Asya'dan 40'dan fazla ülkeden oluşan bölgede, ihracata dönük tarım potansiyeli olan en önemli ülke durumundadır. Bu özelliği Türkiye'yi Avrasya bölgesinde jeostratejik bakımdan çevre ülkelere göre bir kat daha ön plana çıkarmaktadır. Gelecekte muhtemel yaşanabilecek küresel iklim değişikliklerini ve artan gıda ihtiyacını da düşündüğümüzde tarım sektöründe Türkiye'nin bölgede lider pozisyonunda olması hiç şüphesiz siyasi gücünü de artıracaktır.

Türkiye için bu denli önemli ve stratejik olan tarım sektörünü günümüz dünyasında etkileyen koşullar iklim ve yerşekilleri gibi fiziki unsurlarla sınırlı değildir. Artık küreselleşmenin en hızlı evresinin yaşandığı dünyada ülkeler arasındaki siyasi çekişmeler, krizler ve sorunlar da ekonominin diğer sektörlerinde olduğu gibi tarım sektörünü de derinden etkilemektedir.

24 Kasım 2015 tarihinde bir Rus savaş uçağının Türkiye sınırını ihlal etmesi sonucunda Türk jetleri tarafından vurularak düşürülmesi, son on yılda ikili münasebetlerde çok yönlü işbirliği kaydeden Türkiye ve Rusya arasında ciddi bir krize yol açmış, Avrasya'nın bu iki büyük gücü arasındaki anlaşmazlığın ilk yansıması ekonomik ilişkiler üzerine olmuş ve Rusya'nın Türkiye'den gelecek tarım ürünlerine ambargo uygulamaya başlamasıyla Türk tarım sektörü büyük ölçüde zarar görmüştür.

Kriz sonrası tarım sektörü etkilenme sadece Türk üreticisi ve ihracatçısı üzerinde olmamış, Rusya ekonomisi de bu durumdan bir hayli zarar görmüştür. Gıda sıkıntısı çeken Rusya, Türkiye'den doğan boşluğu farklı ülkelerle doldurmaya çalışmış fakat alternatif pazarları hemen organize edip ürün tedarik etmesi Rusya için kolay olmamıştır.

Burada üzerinde durulması gereken husus şudur ki: İki ülke, coğrafi ve ekonomik özellikleri göz önüne alındığında jeostratejik bakımdan birbirlerine muhtaç ve birbirlerinin eksiklerini tamamlayıcı durumdadır. Rusya'nın sahip olduğu iklim ve doğal şartlardan kaynaklanan olumsuzlukların tarım ürünleri çeşitliliğini ve verimliliğini etkilemesi, bunun aksine Türkiye'nin sahip olduğu yüksek tarım potansiyeliyle telafi edilebilirken, öte yandan Türkiye'nin enerji ihtiyacının önemli bir kısmı da Rusya tarafından tedarik edilmektedir. Ayrıca en-

erji nakil hatlarının geçiş güzergahı üzerinde olması Rusya açısından Türkiye'nin önemini bir kat daha artırmaktadır.

Özetle Avrasya bölgesininbu iki önemli gücününbölge üzerinde ve çevrelerinde meydana gelen olaylara bakış açıları ve yönelimleri farklı olsa da, mekânsal yakınlıkları ve karşılıklı çıkarları iki tülkeyi birbirine daha fazla bağlamakta ve yaklaştırmaktadır.

Kaynakça

- AKDENİZ İHRACATÇILAR BİRLİĞİ GENEL SEKRETERLİĞİ, Yaş Meyve ve Sebze Sektörü Türkiye Geneli Değerlendirme Raporu, 2015.
- GIDA, TARIM VE HAYVANCILIK BAKANLIĞI, ‘Stratejik Plan 2013-2017’, Ankara, 2013.
- GÜNDOĞDU, A., “Türkiye ve Rusya Kaçınılmaz Etkileşimler, Kaçınılmaz Benzeşmeler”, 2023, Sayı: 62, sayfa: 44-46, 2006.
- HASANOĞLU, E., “Yeniden Biçimlenen Dünyada Türkiye Rusya İlişkileri”, Büyüteç, ASO Medya, Şubat 2015.
- Kurat, A.N., Rusya Tarihi, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999.
- MUTM, (2016), İstatistiki veriler, <http://www.turkrus.com/208506-rusya-pazarinda-son-durum-turkiye%E2%80%99nin-domates-liderligini-hangi-ulke-kapti-xh.aspx>
- OECD, AgriculturalPolicyMonitoringand Evaluation 2011: OECD Publishing, 2011.
- OECD, “Russia”, in AgriculturalPolicyMonitoringand Evaluation 2013: OECD CountriesandEmergingEconomies: OECD Publishing, 2013.
- ÖZBAY, Fatih, “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010”, Bilge Strateji, II/4, (Bahar 2011), s. 35-77.
- ROY, O., Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi, İstanbul, Metis Yayınları, Çev.: M. Moralı, 2005.
- TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, ‘Türkiye’de Turunçgil Üretimi, Dış Ticareti Ve Sorunları, 2014.
- TRAKYA KALKINMA AJANSI (2013), Yaş Sebze ve Meyve Pazar Araştırması. <http://www.trakyaka.org.tr/>
- TURAN, İter, (2009), “Türk-Rus İlişkileri: Sorunlar ve Fırsatlar”, Bilgesam Rapor
- TÜİK, 2011. TÜİK İstatistikleri ve Veritabanları. <http://www.tuik.gov.tr>
- TÜİK, 2012. TÜİK İstatistikleri ve Veritabanları. <http://www.tuik.gov.tr>
- TÜİK, 2012. TÜİK İstatistikleri ve Veritabanları. <http://www.tuik.gov.tr>
- TÜİK, 2013. TÜİK İstatistikleri ve Veritabanları. <http://www.tuik.gov.tr>
- TÜİK, 2014. TÜİK İstatistikleri ve Veritabanları. <http://www.tuik.gov.tr>
- TÜİK, 2015. TÜİK İstatistikleri ve Veritabanları. <http://www.tuik.gov.tr>
- TÜİK, 2016. TÜİK İstatistikleri ve Veritabanları. <http://www.tuik.gov.tr>
- TZMO, (2016), İlk Dört Ayın Ardından Rusya Krizinin Tarımsal İhracatımıza Olan Etkisi. http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=25737&tipi=5&sube=0
- ÖZDAL H., ÖZERTEM H.S., HAS, K. DEMİRTEPE, T., M., “Türkiye-Rusya İlişkileri Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine” USAK Avrasya Araştırmaları Merkezi, (1-82), 2013.
- UYSAL, Yaşar ve YAĞCIOĞLU, Mustafa, “Küreselleşme, Tarım ürünleri Ticareti ve Türkiye Tarımı” İzmir Ticaret Borsası Raporu, Nisan, 2005.
- YILDIRIM, Ali Ekber,yas-meyve-ve-sebzede-rusya-ambargosunun-etkileri, <http://www.tarimdunyasi.net> (Erişim Tarihi:2015.12.02)
- ZİRAAT MAHSULLERİ OFİSİ, (2016), Yaş Sebze ve Meyve Sektör Raporu, www.zmo.org.tr/ Erişim Tarihi:08.03.2017)

TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNİ POLİTİK KARİKATÜRLER ÜZERİNDEN OKUMAK: UÇAK KRİZİ ÖRNEK OLAYI

Yavuz BAYRAM*

Öz

Politik karikatürler Avrupa basın hayatında uzun zamandır gazetelerin ve dergilerin önemli bir görsel malzemesini oluşturmuş fakat ülkemiz topraklarına çok geç girmiştir. Fransız İhtilali'nin ateşlediği özgürlük düşüncesi Avrupa başta olmak üzere tüm dünyada hatta Osmanlı İmparatorluğunda da basın ve yayın yolu ile yapılan toplumsal eleştiriyi yaygınlaştırmıştır. Mevcut düzeni eleştirenlerin en önemli silahı çoğu zaman politik karikatürler olmuştur. Türk-Rus ilişkileri tarihi dönemeçlerde genellikle sorunlu olmuştur. Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak Orta Doğu coğrafyasında yaşanan siyasal ve askeri gelişmelere kayıtsız kalmaması, Suriye iç savaşında olduğu gibi bu iki eski komşu ülkeyi tekrar karşı karşıya getirmiştir. 24 Kasım 2015'de Türk hava sahasını ihlal eden bir Rus uçağının Türk jetleri tarafından düşürülmesi iki ülke ilişkilerinde kriz durumu yaratmıştır. Yapılan bu çalışma ile de ortaya çıkan kriz durumunun politik karikatürlere nasıl yansıdığı ortaya konulmak istenmiştir. Bu amaçla kriz sonrasında Türkiye ulusal basında yer alan gazetelerin birinci sayfaları incelenerek soruna ilişkin karikatürler belirlenmiştir. Bunlar arasından seçilenlere gösterge bilimsel analiz uygulanarak, Türk-Rus ilişkilerinin tarihsel boyutlarının krize ilişkin çizimlere nasıl yansıdığı bulgulanmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda iki ülke arasında yaşanan krizin Türk politik karikatürüne daha çok ekonomik göstergeler üzerinden yansıtıldığı bulgulanmıştır. Söz konusu karikatürlerin ulusal söylemler içerisinde inşa edilerek tarihsel ve kültürel geçmişin imgelerini sıklıkla kullandığı sonucuna da ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Rus İlişkileri, Politik Karikatür, Uçak Krizi, Göstergebilimsel Analiz

Abstract

Political cartoons have long been an important visual material for newspapers and magazines in the European press, but have entered the territory of our country too late. The idea of freedom fired by the French revolutionary has widespread social criticism both in Europe and in the whole world, and even in the Ottoman Empire, through media and publications. The most important weapon of criticism of the present order has often been political cartoons. Turkish-Russian relations have often been problematic at historic times. The fact that Turkey is indifferent to political and military developments in the Middle East geographical region as a regional power confronted these two former neighbors again as they were in the Syrian civil war. The reduction of a Russian plane by Turkish jets, which violated the Turkish airspace on November 24, 2015, created a crisis situation in the relations between the two countries. It is aimed to show how the crisis situation that emerged with this study is reflected in political cartoons. For this purpose, after the crisis, the first pages of national newspapers in Turkey were examined and cartoons related to the problem were identified. Among these, an attempt was made to find out how the historical dimensions of Turkish-Russian relations were reflected in the drawings related to the crisis by applying semiotic analysis to the selected ones. As a result of the study, it was detected that the crisis between the two countries was reflected on economic indicators rather than Turkish political cartoons. This is also the result of the fact that the cartoons were built in national discourses and frequently used the images of the historical and cultural past.

Keywords: Turkish-Russian Relations, Political Cartoon, The Crise of Plane, Semiotic Analyse

Giriş

Siyasal erki elinde tutanların mizah ile ilişkisi her zaman problemli olmuştur. Güldüğü ya da güldürdüğü için cezalandırılan hatta fiziki şiddete uğrayıp aşağılanan çok mizahçı olmuştur. Ağlamak ne kadar psikolojik bir ihtiyaçsa gülmek de bir o kadar insanları rahatlatan, gevşeten bir ihtiyaçtır. Bir padişahı veya kralı neşelendirip güldürebilmek, böylece mutlak güç sahibinin daha mantıklı ve insancıl kararlar alabilmesini sağlamak ne kadar önemli bir işidir. Hâlbuki sarayda soytarılık yapmanın böyle önemi olmasına rağmen ilginç bir şekilde (artık kralar ve padişahlar kalmadığı için olsa gerek) günümüzde soytarı kelimesi insanları aşağılamak için kullanılabilir. Mizahın politik alan içerisinde her daim yeri olmuştur. Politikanın zor ve çetrefilli yollarında mizah gevşeten ve basıncı azaltan bir etki yaratabilmektedir.

Karikatür bir mizah çeşidi olarak çizgiler ve verdiği yazılı mesajlarla insanları güldürürken düşündüren,

*Karadeniz Teknik Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü

kimi zaman eğlendirip kimi zaman karamsarlığa itebilen bir sanattır. Çizginin mizahi anlatımdaki gücü kaya resimlerinden, kilise duvarlarında ki fresklere kadar eskilere gider. Papanın protokol müdürünü kilise duvarına eşek kulakları ile resmetmek mizahi yeteneğin dünyeviliği aştığının da güzel bir örneğidir. Matbaanın gelişip baskı teknolojilerinin çeşitlenmesi ile birlikte çizginin ve yazının gücünden çizer ve yazar daha çok faydalanmaya başlamıştır. 1700’lerden itibaren gazetelerde daha çok karikatür yayınlanmış ve bu karikatürlerle daha çok siyasal ve sosyal içerikli mesajlar verilmiştir. Politik karikatür liberal basın görüşü doğrultusunda gazetelerin sahip olduğu siyasal erki kamu adına denetleme görevini uzun zamandır etkili bir şekilde yerine getirmektedir. Yapılan bu çalışmada dış politikada kriz durumlarında politik karikatürün nasıl ve ne tür mesajlar verdiği irdelenmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak mizah ve karikatür kavramları açıklanmış, daha sonra da politik karikatürün önemi anlatılmıştır. Politik karikatürün Türkiye’de nasıl ortaya çıkıp geliştiği irdelendikten sonra, çalışmanın amacı, önemi, kapsamı ve yöntemi açıklanmıştır. Son olarak elde edilen bulgular ortaya konularak çalışma tamamlanmıştır.

I. Mizah-Karikatür

Gülme insanoğlunun doğuştan getirdiği bir özellik olarak çoğu zaman ruh halinin eseri olarak ortaya çıkan bir insani tepkidir. Bazen eğlencenin bazen de üzüntünün tezahürü olarak ortaya çıkar. Gülme mizahın en önemli ürünüdür. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük’te mizah kelimesinin açıklaması olarak ‘gülmece’ kavramı kullanılmıştır⁸⁸⁹. Türkçeye Arapçadan geçen mizah kelimesinin Batı dillerindeki karşılığı ‘humor’ olup Ana Britannica sözlüğünde mizah kavramı “Olayların gülünç, alışılmadık ve çelişkili yönlerini yansıtarak insanı düşündürme, eğlendirme ya da güldürme sanatına verilen ad” şeklinde tanımlanmıştır. Mizah gülme ve düşündürme amacı güden bir eylemdir. Yani mizahın yapılmasıyla sadece gülme eylemi ortaya çıkmaz aynı zamanda insanlar bir takım gerçeklikleri, çelişkileri vb. düşünmeye de başlar. Turhan Selçuk da bu durumu şu cümleleri ile desteklemiştir: “Mizah (humor) yalnız güldürü değildir. Düşündüren, eleştiren, istihza eden, bir çeşit acı duygusu veren, hicveden, karşıt fikirleri kapsayan ve fikirleri beklenmedik, şaşırtıcı bir biçimde sunan türleri vardır. Kara mizah, pembe mizah deyimleri bu yüzden çıkmıştır”⁸⁹⁰.

Mizahın çeşitli ürünlerinden bahsedilebilir. Yazılı geleneğin oluşmadığı zaman dilimlerinde sözlü kültürün birçok ürünü mizahi unsurları barındırmıştır. Fıkralar, destanlar, halk hikayeleri vb. bir çok sözlü kültür ürünü mizahi unsurları da barındırması açısından önemlidir. Anadolu’da Bektaşî fıkraları, Karagöz ile Hacivat, Avrupa kültüründe ise Ezop masalları mizahı da içinde barındıran toplumsal çarpıklıkları eleştiren, düzelten ya da sergileyen mizahi anlatımla dolu sözlü kültürün ürünüdürler. Antik Yunan’da vazoların üzerine çizilen abartılı resimler ya da Michelangelo’nun Sixtine kilisesine papanın protokol müdürünü eşek kulaklı olarak resmetmesi yazılı ve görsel mizahın kadim örnekleridir. İnsanoğlunun yazıyı bulması ve basım teknolojilerindeki gelişmelere yazılı ve görsel mizahi ürünlerin basılı eserlerle ortaya konulmasını da sağlamıştır. Mizahi yön taşıyan çizimlerin, abartılı insan, hayvan ve yaratık resimlerinin kitapların, risalelerin içerisinde yer almasıyla birlikte mizahın önemli bir ürünü olan karikatürün de temelleri atılmaya başlanmıştır.

Antik Yunan’da vazoların karikatür sözcüğünü hiç kullanmasa da Aristo bu çizimleri ‘insanın kaba biçimde temsil edilmesi’ olarak tanımlamış ve Poetika adlı eserinde zamanın karikatür sanatçısı Pauson’un bu abartılı resimlerine gençlerin hayranlık duymaması gerektiğini ileri sürmüştür. Filozofların ismini andığı bir başka karikatür sanatçısı Antiphile’dir. Aslında bir ressam olan Antiphile’nin kaba çizimleri domuz anlamına gelen ‘Grillus’ kavramı ile anlatılmış, ve kendinden sonra gelen çizerlerin yapmış olduğu çizimler de Grillus olarak adlandırılmıştır⁸⁹¹. Bu türden bir tanımlama da dönem içerisinde bu mizahi çizimlerin hoş karşılanmadığının kanıtıdır. İkel örneklerinin dışında günümüz karikatürüne yakın örneklerin ortaya çıkması için on altıncı yüzyılı beklemek gerekmiştir. Karikatür kavramı Fransızca ‘caricature’ kelimesinden Türkçeleştirilmiş sözlükte ‘insan ve toplumla ilgili her tür olayı konu alarak abartılı bir biçimde belirten, düşündürücü ve güldürücü resim’ olduğu açıklanmıştır⁸⁹². Koloğlu ise karikatür tarihi üzerine yazdığı eserinde karikatürü ‘bir kişi, tip ya da eyle-

⁸⁸⁹ Türk Dil Kurumu, (1998). *Türkçe Sözlük*, Sekizinci Baskı, Ankara, s.1572.

⁸⁹⁰ SELÇUK, Turhan, (1998). *Grafik Mizah*, İris Mizah Kültürü Yay., İstanbul’dan aktaran ÖZER, Atıla, (2007). *Karikatür Yazıları*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No.1733, Eskişehir, s.42.

⁸⁹¹ TOPUZ, Hıfzı, (1997). *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*, İnkılap Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul, s. 19.

⁸⁹² TDK, (1998), s.1220.

min çizgiyle çarpıtılmış, abartılmış sunuluşu⁸⁹³ olarak tarif etmiştir.

Karikatürün çeşitlenmesinde önemli yeri olan İngiltere’de karikatür belirli bir kişinin abartılı tarzda yapılmış gülünç portresi olarak tanımlanmaktadır⁸⁹⁴. Bu ülkede ilerleyen zaman dilimlerinde sadece insan yüzlerini ele almayan, içinde isimsiz insanların, gülünç toplumsal durumların eleştirisini yapan çizimler de görülmeye başlamış İngilizler zamanla bu çizimlere ‘cartoon’ demeye başlamıştır. Topuz cartoon ve cartoonist sözcüklerinin ilk kez İngiltere’de ortaya çıkmasını 1843’deki bir olaya dayandığını söylemektedir⁸⁹⁵. Şöyle ki ünlü İngiliz karikatürist John Leech Punch isimli bir dergide yayınladığı bir karikatürün altına ‘Cartoon N:1’ ifadesini koymuş ve bundan sonra İngilizler zamanla çizgi roman, çizgi öykü ve sinema animasyonlarını da içine alacak şekilde her türlü eğlenceli çizgiye cartoon demeye başlamıştır⁸⁹⁶. Karikatür sanatı ve tarihi üzerine Türkiye’de öncü çalışmalara imza atmış olan Turgut Çeviker ise Encyclopedia Britannica kaynağına dayanarak karikatürü bir insanın, bir olayın veya bir eylemin çarpıtılarak sunulması olarak tanımlamıştır. Bu çarpıtmada genelde insan uzuvları uzatılmakta ve bu uzuvlarla hayvan, kuş ve sebze gibi canlılarla ve gıdalarla benzeşme yapılmaktadır⁸⁹⁷. Rhonda Walker da ilk karikatür örneklerinin 16. Yüzyılda dönemin ünlü ressamı Leonardo da Vinci’nin eserlerinde yaptığı abartılı çizimlerle birlikte ortaya çıktığını söylemektedir. Ona göre bu çizimlerde mizahi etkiyi arttırabilmek için kişilerin en belirgin özellikleri kendi iç doğalarını da yansıtabilecek şekilde abartılı çizimlerle birlikte yansıtılmıştır⁸⁹⁸.

Ülkemizde karikatür sanatının geçmişini 15. yy.’a kadar geriye götüren çalışmalardan bahsedilebilir. Topuz’a göre asıl adı İlyas olan Uzun Firdevsi isimli yazarın 15.yy’ın sonlarında yazdığı Davetname isimli tılsım kitabındaki abartılı ve garip çizimleri Türk karikatür sanatının en eski örnekleri olarak kabul etmek mümkündür⁸⁹⁹. Söz konusu çizimlere bakıldığında insan ve hayvan karışımı cin, şeytan tiplerini söz konusu dönem için ilginç örneklerdir. Yine 15.yy.’da Mehmet Siyah Kalem isimli yaşamı hakkında çok fazla bilgi olmayan çizerin Orta Asya Türk geleneği ile Uygur ve Çin uygarlıklarından esinlenerek yapmış olduğu Budist rahip, şeytan, göçebe, derviş vb. çizimleri de Türk karikatürçülüğünün eski örnekleri olarak kabul edilmektedir⁹⁰⁰. Anadolu mizahının önemli bir ürünü olan Karagöz ve Hacivat tiplerini de önemli karikatür örnekleri olarak görmek mümkündür. Örneğin Fransız karikatür tarihçisi Champfleury 19. yy.’ın ilk yarısında yazdığı kitapta İstanbul’da gölge oyununu seyreden bir Fransız’ın anlattıklarına ve bu kişinin getirdiği belgelere dayanarak Karagöz’ü bir karikatür örneği olarak nitelmiştir⁹⁰¹. Çeviker ise Karagöz’ü sözlü mizahın bir ürünü olarak tanımlamanın daha doğru olacağını ifade etmiştir⁹⁰². Bununla birlikte Karagöz oyununun tiplerinin her ne kadar bilinçli bir karikatür örneği olmasa da özellikle Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri Türk karikatürüne hayat veren tiplerin önemli bir ilham kaynağı olduğunu ifade etmek gerekir.

II. Politik Karikatür

Karikatür söze ve ifadeye kolayca dökülemeyen, dökülse bile kelimelerle ifade edilmesi yetersiz kalacak duygu ve düşüncelerin ortaya konulmasında önemli bir araçtır. Karikatürün tarihine bakıldığında alay etme, eleştirme, çarpıklıkları gülünç şekilde ifade etme sürekli bu mizahi sanatın temelinde olmuştur. Walker’a göre reform hareketleri sonucu gelişen ve Katolik kilisesinin orta çağ boyunca dayattığı dogmatik düzene karşı çıkan ve bu düzeni eleştiren Martin Luther (1483-1546) ve Proteston reform düşüncesi de Luther’in yapmış olduğu karikatürlerle cahil hak yığınlarını otoriteye karşı cesaretlendirme peşindeydi⁹⁰³. Politik karikatürlerin her uygarlıkta otoriteyi eleştirme gibi önemli bir görevi olmuştur. Örneğin bilinen ilk politik karikatürlerden birisi Tutankamun

⁸⁹³ KOLOĞLU, Orhan, (2005). *Türkiye Karikatür Tarihi*, Bileşim Yayınevi, İstanbul, s.21.

⁸⁹⁴ ÖZER, (2007), s.29.

⁸⁹⁵ TOPUZ, (1997), s.29.

⁸⁹⁶ s.11.

⁸⁹⁷ The Encyclopaedia Britannica, C.4, London, s.864’den aktaran ÇEVİKER, Turgut, (1986). *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 1, Tanzimat ve İstibdat Dönemi (1867-1878/1878-1908)*, Adam Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, s.56.

⁸⁹⁸ WALKER, Rhonda, (2003), Political Cartoons: Now You See Them!, *Canadian Parliamentary Review*, Spring, pp.16-21, s. 16-17.

⁸⁹⁹ TOPUZ, (1997), s.210.

⁹⁰⁰ TOPUZ, (1997), s.207.

⁹⁰¹ CHAMPFLEURY, (1813), *Histoire de la Caricature au Moyen Age et sous la Renaissance*, Paris’den aktaran TOPUZ, (1997), s.28.

⁹⁰² 1986, s.17.

⁹⁰³ WALKER, (2003), s.17.

kanunlarında yer almakta ve Tutankamun babası firavun Ikhnaton’u hicvetmektedir. Antik Yunan’da vazoların üzerinde politik liderleri alaya alan çokça çizim vardır. Roma İmparatorluğu döneminde ise Pompei kazılarında görüldüğü üzere yeteneksiz komutan ve devlet görevlileri ile alay eden pek çok yazıta rastlanmıştır⁹⁰⁴.

Politik karikatürün en önemli malzemesi devlet yönetimi ile uğraşan politikacılar, bürokratlar ve yöneticilerdir. Bu yöneticiler kimi zaman krallar ve padişahlar, kimi zaman da din adamları, ve parlamenterler olmuştur. Politikanın toplumsal güç ilişkileri içerisinde her gün yeniden üretilmesi ve yönetici, politikacıların bu üretilimde yaptıkları kasıtlı veya kasıtsız yanlışlar karikatür çizerinin ilham kaynağıdır. Karikatürist halk adına yönetici pozisyonundaki kişileri yaptıkları icraatlarda denetleyen, zaman zaman yargılayan ve gerektiğinde çizginin sınırları içerisinde cezalandıran kişidir. Özellikle basının demokrasinin rutin işleyişi içerisinde önemli bir rol oynadığı ülkelerde politik karikatür değerli bir denetim mekanizması olarak görülmektedir. Otoriter veya iyi işleyen demokrasinin olmadığı ülkelerde karikatüristin malzemesi bol olsa da bunu kamuoyuna aktarması güçleşmektedir. Bu durumda politik karikatür çizeri çoğu zaman masum, bazen de ince ve dâhice çizgilerinin ardına iletmek istediği mesajı gizleyerek geniş halk yığınlarına ulaştırır⁹⁰⁵. Fakat bu durum kamuoyundaki imajı konusunda dikkatli olan yöneticilerin dikkatinden kaçmaz ve bu türden politik karikatürler ya sansürlenir ya da adli sistem aracılığı ile cezalandırılmak istenir.

Politik karikatürün ne olduğuna ilişkin farklı tanımlamalar getirilebilmekle birlikte, isminden de anlaşılacağı üzere bu türün temel ilgi alanını politika oluşturur. Gazeteciliğin siyasal yönünün 18.yy sonları ile 19.yy başlarında gelişmesi ile baskı teknolojilerindeki yenilikler gazetelerde resim, karikatür, vinyet⁹⁰⁶ tarzı görsel malzemenin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu yaygınlaşma gazetelerde sıklıkla görülmeye başlanan karikatürlerin çeşitli isimler altında sınıflanmasını da sağlamıştır. Karikatürün günlük gazetelerin önemli bir malzemesi haline getirildiği ABD’de politik karikatür, panel karikatür ya da çizgi roman türü karikatür gibi farklı karikatür tiplerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Topuz ABD’li iletişim profesörü Dudley D. Cahn’ın açıklamalarına dayanarak politik karikatürü (ya da editoryal karikatürü) kısaca gazetelerin makaleler sayfasında (editoryal page) yer alan karikatür olarak tarif etmiştir⁹⁰⁷. Gerçekten de günümüz gazetelerinde eskisi kadar yaygın olmasa da farklı karikatür tipleri yayınlanmaktadır. Politik karikatürlerin politik bir konuda kamuoyuna herhangi bir mesajı verme amaçları vardır, dolayısıyla bu türden bir karikatür çizecek çizerin de aynı zamanda iyi bir gazetecinin özelliklerini barındırması gerekir. Topuz’a göre bu tür karikatürlerde mutlaka bir mizah öğesi bulunması gerektiği gibi politik karikatür çizeri yaptığı karikatüre ne zaman, hangi yerlerde, hangi sosyal ve kültürel bağlamda bakılacağını göz önünde tutmak zorundadır. Günümüz politik karikatürleri ilk olarak Amerikan gazetelerinde yayınlanmıştır. 1884 yılında Joseph Pulitzer New York World gazetesinde bir Cumhuriyetçi adayı karikatürize eden çizimi basarak gazetelerde politik karikatürlerin yayınlanmasının başlatıcısı olmuştur⁹⁰⁸. Pulitzer daha sonra Richard Outcault’un yarattığı Yellow Kid karakterini gazetesinde karikatürün önemli bir kahramanı olarak basmış ve zamanın bir diğer medya patronu William Randolph Hearst bu konuda kendisiyle yarışa girerek politik karikatürün gazetelerde önemli bir görsel malzeme olarak gelenekselleşmesinde etkili olmuştur.

III. Türkiye’de Politik Karikatür

Türkiye’de politik karikatürün tarihi 1850’lere kadar gider. Bu durumda hiç şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu’nun devlet düzeni ile siyasal ve toplumsal yapısının önemli bir yeri vardır. Zira politik karikatürün mayasında olan eleştiri ve iğneleme imparatorluk düzeni içerisinde önceleri çok hoş karşılanmamıştır. Osmanlı’da gazete ve matbaacılığın tarihi de çağdaşı Avrupa devletlerini yaklaşık iki yüz yıl geriden takip eder. Dolayısıyla gazetelerde Osmanlı topraklarına çok geç girmiştir. İstanbul’da yayınlanan ilk Türk gazetesi 1831’de yayınlanan Takvim-i Vekayi olmuş, 1849’da Vakayî-i Tıbbiye’de ilk resim ve 1867’de de İstanbul isimli gazetede ilk kari-

⁹⁰⁴ MATEUS, Samuel, (2016), Political Cartoons as communicative weapons – the hypothesis of the “Double Standard Thesis” in three Portuguese cartoons, *Estudos em Comunicação* n° 23, pp.195-221, DOI: 10.20287/ec.n23.a09, s.196-197

⁹⁰⁵ S.198

⁹⁰⁶ Özer vinyet’in tanımını şöyle vermiştir (2007:23) : “Bazı karikatürcüler de tüm mesaisini gazetede harcayarak editörlerin, yazı işleri yöneticilerinin, köşe yazarlarının, röportaj ya da araştırma yazarlarının metinlerinin görselleştirilmesi için çalışmaktadır. Bu tür karikatür-cüler ne zaman, hangi konuda çizim isteneceğini bilmezler. Çizdikleri karikatürler yanında yayınlanacak yazı, haber ya da makale ile bütünlük sağlamalıdır. Bu tür çizimlere Fransızcadan geçtiği şekliyle “vinyet” adı verilmektedir”.

⁹⁰⁷ 1997, s. 12.

⁹⁰⁸ WALKER, (2003), s.17.

katür basılmıştır⁹⁰⁹. Osmanlı’da yayıncılık faaliyetlerini başlatanlar gayri Müslimler olmuştur. 1500’lü yılların başlarında bir takım Musevi cemaatlerin dini kitaplar bastıkları bilinmekle birlikte 1700’lü yılların sonlarında başta İzmir ve İstanbul olmak üzere Fransız, İtalyan ve İngiliz kökenlilerin çeşitli gazeteler çıkardıklarına dair bilgiler vardır⁹¹⁰. Karikatür açısından bakıldığında ise ilk mizah yayınının Hovsep Vartanyan Paşa tarafından 1852 yılında çıkarılan Boşboğaz Bir Adem isimli dergi olduğu görülür. Vartanyan Paşa bu mizah yayınında kendisinin çizdiği karikatürlere yer vermiştir⁹¹¹. 1856’da ikinci mizah dergisi Meğu (Arı) yine Ermeni kökenliler tarafından çıkarılmıştır. Karikatürlerin gazeteye girişi ise ilk kez Arif Arifaki’nin İstanbul isimli gazetesi ile 1867’de olmuştur. İlk Türkçe mizah gazetesi ise Ali Reşit tarafından 23 Ekim 1870’de çıkarılmakta olan Terakki isimi gazetenin eki olarak aynı adla çıkarılan yayın olmuştur. İlk sayılarında karikatüre yer vermeyen gazete eki daha sonra Terakki Eğlencesi adı ile Aralık 1870’ten itibaren yayınlanmaya başlamış, 5 Şubat 1870’de ise ilk karikatürlere yer vermiştir⁹¹². Tanzimat dönemi ve sonrasında çıkan ilk mizah gazetelerinin yayınlanmasında Rum ve özellikle Ermeni kökenli tebaanın büyük payı vardır⁹¹³. Dönemin ünlü mizah gazetelerinden Diyojen Rum kökenli Teodor Kasap tarafından 1869 yılından itibaren Türkçe yayınlanmaya başlamış, vermiş olduğu siyasal ve sosyal mesajlarla dönemin devlet ricalinin tepkisini çekmiş, çoğu kere kapatılmıştır. Diyojen gazetesinde ilk karikatür 23 Kasım 1871’de yayınlanmıştır⁹¹⁴. 1878 yılına kadar 18 mizah yayını çıkmıştır⁹¹⁵. Bu dönemin önemli mizah gazete ve dergilerine Çingiraklı Tatar, Hayal, Tiyatro, Latife ve Çaylak örnek gösterilebilir.

Osmanlı’da mizah ve karikatür hoş görülmemiş, çoğu zaman yasaklanmıştır. Yurtdışında çıkarılan Jön Türk basını ise istibdat dönemi olarak isimlendirdikleri 2. Abdülhamit dönemine karşı yapmış olduğu eleştirilerde karikatürü alabildiğine kullanmış, Sultan genellikle kan emici vampir, karga (burnunun büyüklüğünden dolayı) vb. şekillerde bu karikatürlerde resmedilmiş, meşrutî idare ve özgürlük düşüncesi ele alınan temel politik konular olmuştur. Birinci Meşrutiyet döneminin iki yıl gibi (1876-78) kısa bir sürede sona ermesiyle Osmanlı’da basın ve muhalefet üzerindeki denetim sıklaşmış, muhaliflerce bu dönem istibdat dönemi olara adlandırılmıştır. 1908’de ikinci Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle ülkede özgürlük ve demokrasi havası tekrar esmeye başlamış, 1918’e kadar devam eden bu dönemde 92 adet mizah dergisi ve gazetesinin yayınlandığı saptanmıştır⁹¹⁶. Özer’e göre bu önemli bir sayıdır ve uzun süre mizah basını bu önemli rakamlara bir daha ulaşamamıştır. Birinci dünya savaşı yıllarında ise basın İstanbul Hükümeti ile Ankara Hükümeti’ni destekleyenler arasında bölünmüştür. Bu durum mizah basınına da yansımış, mütareke yılları denilen 1918-23 yılları arasında İstanbul’da yeni mizah dergileri çıkmıştır. Kurtuluş Savaşı’nı destekleyen dönemin en önemli mizah dergisi Sedat Simavi’nin çıkardığı Güler yüz’dür. Burada çıkan karikatürlerde Mustafa Kemal kahraman olarak çizilirken, özellikle Yunanlılar ve İstanbul hükümetinin devlet adamları eleştirilerek karikatürize edilmiştir. Dönemin bir diğer önemli mizah yayını ise muhalif Refik Halit Karay’ın çıkardığı Aydede isimli dergidir. Aydede dergisi savaş zaferle neticelenip, Ankara hükümetinin yeni Cumhuriyetin kurucusu olacağı ortaya çıkınca kapandı⁹¹⁷. Derginin çizer ve yazar kadrosunun büyük bir kısmı 1922 yılında kurulan ve siyaseten keskin bir yayın politikası ortaya koyamayacak olan Akbaba dergisine geçmiş, bu dergi de 1977’ye kadar yayınlanmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkede basının tek sesliliğinden söz edilebilir. Zira Cumhuriyeti kuran kadrolar ülkenin ortak hedefler doğrultusunda kalkınabilmesi için basından çatlak ses çıkarmamasını, bu hedefler doğrultusunda kenetlenmesini beklemiştir. Yine de Türkiye Büyük Millet Meclisinde ortaya çıkan farklı sesler basın

⁹⁰⁹ ÇEVİKER, (1986), s.17

⁹¹⁰ Osmanlı topraklarında ilk gazeteyi Fransız büyükelçiliği 1795 yılında Bulletin Des Nouvelles ismiyle çıkarmış, yine aynı büyükelçilik 1796 yılında Gazette Française de Constantinople adıyla bir başka gazete çıkarmıştır. Osmanlı topraklarında çıkan üçüncü gazete ise Fransız kökenli Alexandre Blacque tarafından 24 Mart 1821’de İzmir’de Spectatuer Oriental adıyla yayınlanmıştır, İNUĞUR, M. Nuri, (2005). *Basın ve Yayın Tarihi*, Beşinci Basım Der Yayınları, İstanbul, s. 165-169.

⁹¹¹ ÇEVİKER, (1986), s.17

⁹¹² S.21, ÖZER, (2007), s.11.

⁹¹³ Ermeni kökenli Vartanyan Paşa 1852’de Boşboğaz Bir Adem’i, Harutyun Sivacıyan 1856-74 arası faaliyet gösteren Meğu (Arı)’yu, Kevork Ayvazyan 1869-83 arası yayınlanan Mamul (Basın)’u, Agop Baronyan 1874-77 arası basılan Tadron (Tiyatro)’u mizahi yayın olarak çıkarmıştır. Osmanlı mizahının bu erken dönem örnekleri için Çeviker “*Ulusal ve toplumsal yaşamdaki gelişmelerle, milletvekili seçimlerinin konu edildiği orta başarıda sayısız karikatür yer almıştır bu dergilerde*” değerlendirmesini yapmıştır (Çeviker, 1986, s.29-30)

⁹¹⁴ TOPUZ, (1997), s.211

⁹¹⁵ KOLOĞLU, (2005), s.26.

⁹¹⁶ ÖZER, (2007), s.13.

⁹¹⁷ TOPUZ, (1997), s.221-222.

tarafından desteklenmiş, özellikle Atatürk'ün yakınında bulunan arkadaşları zaman zaman eleştirilebilmiştir. Çok partili hayata giden yıllarda ise İnönü'yü destekleyenler ve desteklemeyenler olarak basında yaşanan kamp-laşma mizaha da yansımıştır. Tek parti iktidarının icraatları, Anadolu köylüsünün fukaralığı, iktidar dalkavukları, sonradan görmeler ve zenginleşenler dönemin karikatürlerinin temel malzemesidir. Bu dönemin en önemli mi-zah yayını Sabahattin Ali ve Aziz Nesin tarafından 1946'da çıkarılan Markopaşa'dır. Milli Şef İnönü'ye muha-lifliği ile tanınan gazete, bu muhalifliğini Sabahattin Ali'nin şüpheli şekilde öldürülmesi ile daha da keskinleş-tirmiş, defalarca soruşturmaya uğramış ve çizerleri çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır. Markopaşa'nın 1947'de kapatılmasının ardından Merhumpaşa, Hür Markopaşa, Yedi Sekiz Paşa, Malumpaşa gibi çeşitli isim-lerle çıkarılmıştır. Gazete kendi döneminde bir mizah yayını için yüksek sayılabilecek tirajlara ulaşmıştır. Zira o dönemin en etkili gazetelerinin bin civarında tirajı olduğu düşünüldüğünde otuz dört bin sayısı çok önemlidir (8. Sayısı 34 bin satmıştır)⁹¹⁸.

Çok partili yaşam ülke basını tarafından başlarda kuvvetli bir şekilde desteklenmiştir. Zira tek partili dö-nemde basında tek seslilik hakimdir. Ellili yıllara kadar ülke liderlerinin mizaha konu edilmesi bir yana çizilen tek bir karikatürlerinden bile bahsetmek imkansızdır. Cantek'e göre Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı süresince hiçbir karikatürü yapılmadığı gibi, İnönü'nün de ancak Cumhurbaşkanlığını bıraktıktan sonra karikatürü yapıla-bilmiştir⁹¹⁹. Çok partili hayatta basın ile iktidar arasındaki balayı kısa sürmüş, 5953 sayılı kanunla gazeteciler her ne kadar özlük hakları açısından önemli kazanımlar elde etse de hükümetin 1954 yılında meclise getirdiği 'neşir yoluyla veya radyo ile işlenecek bazı cürümler hakkında kanun tasarısı' ile balayı dönemi bitmiştir. Basına yayın yolu ile işlenecek suçlardan dolayı suçsuzluğunu ispat hakkı tanınmadığı gibi ağır cezalar da getirilmiş-tir⁹²⁰. Böylece basında Demokrat Parti karşıtlığı ve yandaşlığı şeklinde beliren cepheleşme karikatürlerde de kendini göstermeye başlamıştır. Halk Partisi yanlısı Ulus Gazetesinde Ratip Tahir Burak'ın özellikle Adnan Menderes'i eleştiren birçok karikatürü yayınlanmıştır. Menderes bu çizimlerde hayalperest, ülkeyi borca sokan, feminen, çapkın şeklinde yansıtılmıştır. İktidar yanlısı Zafer gazetesinde ise çizilen karikatürlerde İnönü ve ya-kın çevresi alabildiğine eleştiriliyor, Menderes kaslı kuvvetli maskülen çizimlerle karikatürize ediliyordu.

1970'li yıllarda politik karikatüre damga vuran mizah dergisi ise Gırgır olmuştur. Oğuz Aral tarafından çıkarılan dergi 70'lerin siyasal kutuplaşmasından bolca malzeme toplamış, özellikle genç nüfusa karikatür sevgi-sini aşmıştır. Tirajı üç yüz binlere kadar ulaşan dergi, birçok çizer için okul vazifesi görmüştür. 1980'lerin sonuna kadar yayın hayatına devam etmesine karşın dergiyi de bünyesinde barındıran Günaydın grubunun 1988'de satılması ile Gırgır bir daha eski gücüne ulaşamamıştır. Gırgır içerisinde ayrılan grubun çıkardığı Te-kin Aral idaresindeki Fırt dergisi de iki yüz bin tirajlara ulaşmıştır⁹²¹. Ve daha nice karikatürist ve dergi Gırgır ekolü ile çizim ve yayın hayatına devam etmiştir. Türkiye'de 1980 askeri darbesi politik mizaha da darbe vur-muştur. Ülkede yaşanan depolitizasyon sürecinden basın önemli oranda etkilenirken, politika dışı konularla ha-berler yapılmaya çizimler çizilmeye başlamıştır. Böylece mizah dergileri eski parlak günlerini arar hale gelmiştir. Günümüzde hem politik, toplumsal konulara odaklanan, kültürel kırılmaları ve kopuşları bolca işleyen çeşitli mizahi yayınlar olmakla birlikte, bu yayınlar önemli tirajları yakalamaktan uzaktır⁹²². Bunun yanında ulusal ve yerel gazetelerde özellikle gündemi yakından takip eden, okura politik mesajlar verme gayreti içerisinde olan karikatürlere rastlanılmaktadır. Bu türden karikatürler yaygın kitle gazetelerinde de görülmekle birlikte daha çok fikir gazetelerinde kendine yer bulabilmektedir.

IV. Çalışmanın Amacı, Örnekleme ve Yöntemi

Yapılan bu çalışma politik karikatürün dış politika sorunlarına ilişkin belirli bir görüşü, bakış açısını kül-türel, tarihi ve toplumsal gerçeklerin ışığında inşa ederek okuyucuya sunmaya çalıştığını ortaya koyma amacın-

⁹¹⁸ CANTEK, Levent, (2001), *Markopaşa Bir Mizah ve Muhalefet Efsanesi*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, s.16.

⁹¹⁹ s.157.

⁹²⁰ TOPUZ, Hıfzı, (2015). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basını*, Remzi Kitapevi, 6. Basım, İstanbul, s.194-196.

⁹²¹ TOPUZ, (1997), s. 244.

⁹²² Lemana dergisi YAYSAT verilerine göre 2015 yılı boyunca haftalık ortalama 37.500 adet dağıtım ve ortalama yaklaşık 10.000 adet satış yapmıştır. Penguen dergisi 2015 yılında haftalık ortalama 56.650 dağıtım ve 29.000 satış rakamına sahiptir. Uykusuz dergisi 2015 yılında haftalık ortalama 72.235 adet dağıtım ve 35.500 adet satışa ulaşmıştır (DEMİR, Sertaç Timur (2016). Türkiye'de Mizah Dergileri Kültürel Hegemonya ve Muhalefet, *SETA Raporu*, Ankara, s.11-12. erişim adresi: https://setav.org/assets/uploads/2016/10/20161011162019_turkiyede-mizah-dergileri-pdf.pdf. erişim tarihi: 13.09.2017.

dadır. Bu amaçtan hareketle 24 Kasım 2015 yılında Suriye sınırında Türk hava sahasına izinsiz şekilde girip silahlı kuvvetler tarafından düşürülen Rus uçağının yaratmış olduğu kriz durumunun Türk politik basınındaki karikatürlerde nasıl temsil edildiği ortaya konulmak istenmiştir. Olayın gerçekleşmesini izleyen on beş günlük zaman dilimini kapsayacak şekilde ulusal gazetelerin vitrin sayfası olan birinci sayfaları taranarak elde edilen konuya ilişkin çeşitli karikatürler göstergebilimsel incelemeye tabi tutulmuştur.

Karikatürler bir takım simge ve sembollerden oluştuğu gibi, diyalog veya alt yazı da içermektedir. Bu açıdan bakıldığında karikatürlerde neyin neyi sembolize ettiğini, neyin yerine geçtiğini açıklayabilmek için göstergebilimsel analiz önemli bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır. Göstergebilimi kısaca ‘*gerek sözlü, gerekse sözsüz gösterge sistemlerinin ve bu sistemlerin anlamın kurulmasında ve yeniden-kurulmasındaki rollerini konu alan bilim dalı*’⁹²³ olarak tarif etmek mümkündür. Fiske göstergebilimin üç temel çalışma alanından söz etmektedir: İlki ‘*göstergenin kendisi*’dir. Bu alan gösterge çeşitlerinin, bunların çeşitli anlam taşıma yollarının ve göstergeleri kullanan insanlarla ilişkilendirilme biçimlerinin araştırılmasını içermektedir. İkincisi ise, ‘*göstergelerin düzenlendiği kodlar ya da sistemlerdir*. Bu alanın temel çalışma konusu ise, toplumun ya da kültürün gereksinimlerini karşılamak amacıyla geliştirilen kodları ya da bu kodların iletilmesi için var olan iletişim kanallarını işletmek üzere başvurulmuş yolları ortaya koymaktır ki, karikatür analizi asıl bu alan içinde işlerlik kazanmaktadır. Son temel çalışma alanı ise ‘*kodlar ve göstergelerin içinde işlediği kültür*’dür⁹²⁴. Fiske’e göre kültürün kendi var oluşu ve biçimi de bu kodların ve göstergelerin kullanımına bağlıdır. Göstergebilimin temel kavramları gösterge, gösteren ve gösterilendir. Göstergeyi kısaca “*bir başka şeyi temsil eden ya da imleyen şey*” olarak tarif etmek mümkündür. Göstereni “*bir düşünceyi ya da anlamı dile getirmede kullanılan sözcük ya da sözcükler*” olarak tanımlamak mümkünken gösterilen ise “*bir göstereni anlama ya da yorumlamada kullandığımız kavram*” olarak nitelenebilir⁹²⁵.

Charles Saunders Peirce üç gösterge kategorisinden söz eder. İlk kategoriye oluşturan *görüntüsel gösterge*, gösterge bazı yönlerden nesnesine benzemekte, onun gibi görünmekte ya da onun gibi ses çıkarmaktadır. İkinci kategoriye oluşturan *belirtisel gösterge*, gösterge ile nesnesi arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır ki bunlar gerçekte de birbirlerine bağlıdır. Son kategori olan *simgede* ise gösterge ve nesne arasında ne bağlantı ne de benzerlik bulunmaktadır. Simgenin iletişimsel açıdan kabulünü sağlayan en önemli neden ise simgenin yerine geçtiği şeyi nitelemesi konusunda insanların uzlaşım içerisinde olmalarıdır. Bu kategorilere örnek olarak fotoğrafın bir görüntüsel gösterge olmasını, dumanın ateşin belirtisel göstergesi olmasını ve sözcüğün bir simge olmasını vermek mümkündür⁹²⁶. Karikatür çözümlerinde yukarıda anılan üç gösterge kategorisinden özellikle belirtisel göstergelerin daha sık kullanılmaktadır. Nitekim Fiske karikatür çözümlerinde belirtisel göstergelerin önemini şu örneklerle ifade etmektedir: “*Dumanın ateşin, kırmızı beneklerin kızamığın belirtisi olması gibi fiziksel duruş da duygusal durumun belirtisel göstergesidir... Açlıktan ölmek üzere olan bir bebeğin fotoğrafının Üçüncü Dünya yoksulluğunun belirtisel göstergesi olabilmesi gibi, şişman bir göbek de refahın ve tüketimin belirtisel göstergesi olabilir. ...Sarkık çenenin de, ahlaki bir zayıflığa ve çöküşe işaret eden aynı türden bir görüntüsel ve belirtisel gösterge olduğunu düşünüyorum.*”⁹²⁷. Karikatür çözümlerinde içerik analizinden söylem analizine kadar değişik analiz biçimleri kullanılabilir. Günümüz karikatür anlayışında sözcüklerden çok çizginin daha fazla ön plana çıkması göstergebilimsel analizi daha kullanışlı bir çözümlene yöntemi olarak ortaya çıkarmaktadır. Matbaa teknolojisinin henüz gelişmediği ve bu yüzden ayrıntılı çizgiden çok (çünkü baskı için kullanılan levhalara işlenmesi zordu) söz ve diyalog daha fazla kullanılmıştır. Bu gün ise çizgi yazıdan çok ön plandadır. Bunun yanında karikatürize edilen insanların vücutları ile ilgili ayrıntıları analiz edebilme açısından da göstergebilim daha kullanışlı olmaktadır. Nitekim Fiske de yukarıdaki sözlerinde bu duruma dikkat çekmiştir.

Çalışma konusuna gelince şunu söylemek gerekir ki, özellikle ülke ilişkilerinde kültürel kodlar ve tarihsel arka plan önemli olmaktadır. Türk-Rus ilişkileri de her iki ülke ve toplumun tarihsel-kültürel miraslarından etkilenmiştir. Nitekim 1877-78 Kırım savaşı sırasında Rusların birçok Osmanlı karikatüristi tarafından ayı (kom-

⁹²³ MUTLU, Erol, (1995). *İletişim Sözlüğü*, 2. Basım, Ark Yayınları, Ankara, s.142.

⁹²⁴ FISKE, John, (1996). *İletişim Çalışmalarına Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.62.

⁹²⁵ MUTLU, (1995), s.140,144.

⁹²⁶ FISKE, (1996), s.70.

⁹²⁷ s.74.

şunun büyük, gözü doymayan, kuvvetli ve dayanıklı olmasına ithafen) şeklinde karikatürize edilmesi⁹²⁸ bu gün bile Türk politik karikatüründe kendine yer bulabilmektedir. Benzer şekilde Birinci Dünya Savaşı yıllarından Osmanlı'nın ve Türklerin Turkey (İngilizce'de hindi anlamına da gelmektedir) hindi ile karikatürize edilmesi⁹²⁹ günümüzde dahi Avrupa mizahında kullanılmaktadır. Dolayısıyla dış politika konularını ilgilendiren karikatürlerde çoğunlukla tarihi mirasın değerlerini de kapsayacak şekilde kültürel arka plan kullanılmaktadır. 2015 yılında Türkiye ile Rusya arasında yaşanan uçak krizinde de bu tür karikatürler Türk basınında yer almıştır. Yapılan bu çalışma ile de politik karikatürler üzerinden son yıllarda iki ülkenin gerilen siyasi ilişkileri tanımlanarak, söz konusu çizimlerin kültürel kodlar ile tarihsel mirastan nasıl etkilendiği bulgulanmak istenmiştir.

V. Bulgular

Çalışmanın bulguları kısmında incelenen karikatürler arasından dokuz tanesinin çözümlenmesi yapılacaktır. Krizin gerçekleşmesini takiben incelenen gazetelerin birinci sayfalarında konuya ilişkin yirmi tane karikatür bulunmuştur. Bunlar içinden seçilen dokuzu soruna ilişkin mesajların daha doğrudan ve keskin biçimde verilenleridir. Bu noktada gazetelerin soruna ilişkin genel politikalarını vermek yerine, soruna en kapsamlı ve eleştirel yaklaşan karikatürler incelenmek istenmiştir. Seçilen dokuz karikatür gruplandırılmıştır. İlk grup karikatürün uçak krizine ekonomik-kültürel göstergeler açısından bakan çizimler olduğu belirlenmiştir. İkinci grupta yer alan karikatürler ise krize tarihsel ve kültürel göstergeler açısından bakıp, okura mesajını iletmeye çalışan çizimlerdir. Son grupta yer alan karikatürler ise krize reel-politik açıdan bakıp, mesaj verme gayretinde olan çalışmalardır.

Rusya ile Türkiye arasında yaşanan uçak krizinde günümüz diplomasisinin yöntemleri ustaca kullanılmıştır. Türkiye ile Rusya yakın coğrafyada ekonomik ilişkilerinin önem arz ettiği iki ülkedir. Osmanlı'nın kuzeyde ve Kafkasya'da boşalttığı alanları Sovyet Rusya doldurmuş, tarihi olarak her iki ülke arasında bir güç mücadelesi yaşanmıştır. Söz konusu kriz durumunda incelenen ulusal gazetelerin birinci sayfa karikatürlerinde krizin ekonomik boyutu ön plana çıkarılmıştır. Türkiye kriz yaşanana kadar Rusya ile 2014 rakamlarına göre yaklaşık 31 milyar dolarlık bir ticaret hacmine sahipken, krizden sonra bu hacim 2015 yılında yaklaşık 24 milyar dolara, 2016 yılında ise bu hacim yaklaşık 15 milyar dolar seviyesine gerilemiştir⁹³⁰. Uçak krizi sonrası Rusya Türkiye'ye özellikle gıda, tekstil ve inşaat gibi alanlarda ekonomik ambargo uygularken, Türk yatırımcı ve ihracatçı bu ambargolardan önemli oranlarda etkilenmiştir. Aşağıdaki dört farklı karikatür krizin ekonomik yansımalarına dikkat çekmektedir. Karikatür 1 Türk ve Rusların kültürel olarak da yakınlaştığını dolayısıyla iki ülke ilişkilerindeki kriz durumunun ekonomik ilişkileri etkilediği kadar Türkiye'ye yerleşmiş Rusları da (zira Türkiye'nin özellikle güney sahillerinde yerleşmiş Ruslar olduğu kadar, evlenme yolu ile Türk vatandaşı olan Ruslar da vardır) etkileyeceğini ifade etmektedir. Türkiye doğal gaz konusunda yüzde altmış oranında Rusya'ya bağımlı olup iki ülke ticaretindeki Türkiye aleyhine olan açık özellikle buradan kaynaklanmaktadır. Dikkat edilecek olursa söz konusu karikatürde de bu durum vurgulanmakta, hem kültürel yakınlaşmaya hem de ekonomik ilişkilere zarar geleceği ifade edilmektedir. Aynı karikatürde kültürel yakınlaşma Antalya'da Olga ve Vasily tiyatrolerinin Türk aile yapısına yakın bir şekilde karikatürize edilmesiyle de sembolize edilmiştir.

⁹²⁸ KOLOĞLU, (2005), s.87-89.

⁹²⁹ Örneğin bir İngiliz karikatüründe Alman Kayzeri'nin Türkleri simgeleyen hindinin kafasına kendi askeri başlığını geçirmesi karikatürize edilmiş ve karikatürün altına “Türkiye'nin Almanlaşması. Alman kayzeri: - Güzel kuş!. Kayzer Türkiye'yi ele geçiriyor” yazmaktadır. (Kaynak: ÇALIŞLAR, İzzeddin –TUFAN, Mesut Yaşar, (2017). *Yüzyıl Sonra Savaşın Çizgiler Karikatür ve Kartpostallarla Birinci Dünya Savaşı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 59).

⁹³⁰ KOÇAK, Muhammet, (2007). Türkiye Rusya İlişkileri Analiz,, sayı 201, SETA Yayınları, erişim adresi: https://setav.org/assets/uploads/2017/05/Analiz_201_.pdf, erişim tarihi: 15.09.2017, s.12.

Uçak krizine ekonomik- kültürel göstergeler açısından bakan karikatürler			
Karikatür 1: Haber Türk 26.11.2015	Karikatür 2: Haber Türk 03.12.2015	Karikatür 3: Hürriyet 03.12.2015	Karikatür 4: Haber Türk 02.12.2015
 <p>CAN BAYTAK Aynı esnada Antalya'da Oğuz ve Vahit... YASANAN GELİŞMELEERDEN SONRA RUSYA'NIN DOĞALGAZ KONUSUNDAKİ TAVRINI MERAK KONUSU... SOBA MI ALSAK...? FASULYE DE İYİ ÇIKTI...</p>	 <p>CAN BAYTAK GEEL VATANDAŞ GEEL...! DÜŞEN UÇAĞIN MALLARI BUNLAAR...!</p>	 <p>GETİR KAYA LEGEN NE VARSA... RUSYA KRİZİ DOMATESİ SOKURUSA DÜŞÜRÜŞÜ, KAPATTIM BÜTÜN PAZARI...!</p>	 <p>CAN BAYTAK RUS KAHVESİ... RUS LOKUMU... MOSKOVA LEBLEBİSİ... AFERİM... ÇALIŞMALARLA DEVAM! BİTİRİCEM ONLARI...</p>

Karikatür 2 de aynı gazete çizeri tarafından yapılmış olup, yine uçak krizinin ekonomik ilişkileri etkilediğine vurgu yapmaktadır. Rusya'nın Türkiye'den yaş sebze ve meyve ihracatını durdurmasının Türk ihracatçısını etkileyecek olmasına rağmen, ürünler satılmadığı için ülke içi tüketimde bollaşma ve beraberinde bir ucuzlamanın geleceği/geldiği ifade edilmiştir. Karikatür 3 ise Hürriyet gazetesinde yayınlanmış olup, karikatür 2 ile benzer mesajlar vermektedir. Geleneksel Türk ailesinin klasik insan yapısının tiplendirildiği bu karikatürde askeri olarak başlayıp siyasi bir krize dönüşen uçak düşürme olayının ekonomik etkilerinin de olduğu dile getirilmiştir. Karikatür 4 ise Haber Türk gazetesinde yayınlanmış olup uçak krizinin ekonomik boyutlarına dikkat çekmiştir. Karikatürde Türkiye'ye özgü geleneksel lezzetlerin Rus insanının sofrasına kadar girdiği, hatta onlar için çok alışılmış tatlar olduğu vurgulanmıştır. Lokum, kahve ve leblebi gibi geleneksel Türk tatlarının ekonomik ambargo dolayısıyla Rusya'ya gönderilemeyeceği için, Rusların bunların taklitlerini yapmak zorunda kalacağı mizahi fikri ortaya konulmuştur. Ön tarafta açıkça Rusya lideri Putin olduğu belli olan karikatür tiplemesinin burnunun uzun yapılmasının (ki Suriye konusuna Rusya'nın hiçbir kara sınırı olmamasına rağmen fazlaca karıştığı veya diğer bölge ülkeleri üzerinde – Ukrayna krizi gibi – fazlaca etkisinin olduğu düşüncesini sembolize ettiği düşünülmektedir) politik bir anlamı vardır. Yine Putin karakterinin ellerini arkadan bir birine kavuşturması ve 'bitiricem onları' ifadesini kullanması Putin ve Rusya'yı politik olarak saldıran – aynı zamanda Rusya'nın güçlü olduğu da vurgulanmış olmaktadır – lider ve ülke olarak göstermektedir.

Uçak krizine tarihsel-kültürel göstergeler açısından bakan karikatürler		
Karikatür 5: Haber Türk 28.11.2015	Karikatür 6: Güneş 26.11.2015	Karikatür 7: Yeni Akit 06.12.2015
		

Karikatür 5'te hem tarihi hem de kültürel göstergeler kullanılmıştır. Osmanlı-Rusya ilişkilerinin de vurgulandığı karikatürde Rusya tarihi açısından önemli bir figür olan Çar Petro (ki Türkler zaman zaman aynı ismi Deli Petro diye anarken, Ruslar söz konusu kişiden Büyük Petro diye söz ederler) ile Osmanlı'nın önemli devlet adamlarından sadrazam Baltacı Mehmet Paşa isimleri ifadelendirilmiştir. Tarihsel olaylara vurgu yapan bu karikatürde anılan isimler iki ülke ilişkilerinde önemli isimlerdir. 1711 Prut Savaşı Türklerin Ruslara karşı üstünlüğünün ortaya çıktığı son savaştır. Bu savaştan sonra Ruslar bir daha Türklerle karşı bu şekilde kaybetmemiştir. Çar Petro Rus modernleşmesinin en önemli ismi olup, Rusya'nın yönünü batıya dönmesinin de en önemli sebebidir⁹³¹. Özellikle Osmanlı topraklarını istila ederek Akdeniz'e açılma politikaları sebebiyle Türkler tarafından 'deli' olarak anılırken, Rus modernleşmesindeki öncü rolü sebebiyle de Rus kaynaklarında 'Büyük Petro' olarak anılmaktadır. Çar Petro'nun ordusu ile Osmanlı ordusu Prut nehri kenarında 1711 yılında karşılaşmış ve Rus ordusu büyük bir yenilgiye uğramış ve anlaşma talep etmiştir. Ordunun başındaki Baltacı Mehmet Paşa'nın İstanbul'da ki siyasi rakipleri Çariçe 2. Katerina'nın paşanın otağına giderek bizzat barış talebinde bulunduğu, bunu da dışiliğini kullanarak yaptığı, paşanın da Rus ordularını yok etmek yerine barış teklifini kabul ettiği dedikodusunu yaymıştır. Bu tarihi dedikodu günümüzde bile Türkler ile Rusların ikili ilişkilerini anlatırken Türkler tarafından sıkça anlatılmakta ve mizah konusu yapılmaktadır. Söz konusu karikatürde de bozulan ikili ilişkilerin Türk erkeği ile Rus kadınları (güzelliklerinden dolayı Türk erkeği için önemli!) arasındaki ilişkileri engelleyemeyeceği espirisi üretilmiş, aslında iki ülke halkı arasındaki yakınlaşmanın siyasi krizler ile bozulamayacağı ya da bozulmaması gerektiği mesajı verilmek istenmiştir. Karikatür 6 aslında bir haber başlığı için çizilmiş bir vin-yettir. İki ülke ilişkilerinde yaşanan gerginlik ile Rus lider Putin'e açık bir mesaj verebilmek için Rus kültürünün önemli sembollerinden birisi olan Rus köylü kızı matruşkalar kullanılmıştır. Bir çeşit ağaç oymacılığı sayılan bu bebeklerin her biri açıldıkça içinden bir başka matruşka bebeği çıkmaktadır. Karikatürde ise söz konusu bebek Rus lider Putin'e benzetilmiş, bir biri içinden çıkan bebekler gittikçe küçüldüğü için, Rus liderin kriz konusundaki mesajları Rusya tarafının 'siyasal ahlak açısından küçülmesi' olarak sembolize edilmiştir. Kısaca küçülen Putin matruşkaları Rus liderin politik mesajlarında da gittikçe 'küçülmeye' vurgu yapmak için kullanılmıştır.

Karikatür 7 ise iktidara yakınlığı ile tanınan ve siyasal İslamcı çizgide yayın yapan Yeni Akit gazetesinde çıkmıştır. Söz konusu karikatürde Rusların kültürler arası iletişimde önemli bir sembolü olan (ki başka ülkeler bunu Rusya'ya karşı kullanmaktadır) bir hayvan (ayı) kullanılmıştır. Daha önce de denildiği gibi çeşitli millet ve toplumları simgelemek için hayvan temsillerine başvurmak en çok kullanılan karikatür çizme yollarından biridir. Fransa futbol milli takımının amblem olarak horozu, ABD Demokrat Parti'nin amblem olarak eşeği kullanması

⁹³¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. ŞAHİN, Zulfiya, (2014). XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya'nın Kültürel Gelişimi ve Batıya Uyum Çabaları, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), DOI:10.1501/sbeder_0000000076, ss. 171-191.

bunun örnekleridir. Rusya ile ayı imgesinin eşleştirilmesi hakkında Rus yazar Andrey Rossomahin İngilizlerin bilinçli çabaları olduğunu düşünmektedir. Ona göre 1611 yılına ait Polonya el baskısı eserde Rusya'yı simgelemek için kullanılan böyle bir ayı sembolü olmasına rağmen, 1735-39 yılları arasında Türk-Rus savaşları sırasında Rusları İngiliz alegorik gravürlerinde ayı şeklinde simgeleyen bolca çizim yer almıştır. Rossomahin bu durumun sadece Ruslar için geçerli olmadığını, İngiliz eserlerinde Türklerin fil, İspanyolların kurt, Fransızların tilki, Avusturyalıların kartal, Hollandalıların domuz şeklinde temsil edilmiş örnekleri olduğunu savunmaktadır. İngilizler bu eserlerde kendilerini ise Aslan şeklinde temsil etmiştir. Rossomahin bu bilinçli çabaların Rus halkının da ayı imajını kabullenmeye ittiğini (Rusya'da ayı desenli votka, şapka, spor kulüpleri amblemi olması gibi) düşünmekte ve bu imajın Rusya ve Ruslar açısından yarattığı imajı şöyle özetlemektedir.⁹³²:

“ Son zamanlarda “ayı” metaforu azami olumsuz çağrışımların aracı olarak kullanılmaktadır. Karikatürler, fazla kelime arz etmeden siyasi çekişmeleri, üst düzey yetkililerinin itibarlarını ve aynı zamanda zihniyet kalıplarını ve kitle bilincini gösterebilir. Bu görsel sıralamanın getirdiği temel sonuç hayal kırıklığı yaratan bir izlenim çizmektedir; genellikle dış gözlemci için Rusya “militarize”, “otoriter devlet” ve “radikal rejimlerin hamisi” olarak kalmaya devam etmektedir. Aslında geriye dönük olarak konuşmak gerekirse “ayı” olumlu bir karakter ve en yakın müttefik olabilirdi. Günümüzü, tam olarak şöyle bir karikatür resmi betimlemektedir; “ayı” üstünde Cold War (Soğuk Savaş) yazılı ya ininden çıkıyor ya da mezarından diriliyor...”

Karikatür 7 de Rusya pençelerinden kan damlayan, sivri dişleri daha da belirginleştirilmiş bir ayı olarak çizilmiştir. Rusya'nın 2011 yılından bu yana devam eden Suriye iç savaşında Türkiye'nin karşısında olduğu Esad rejimini desteklemesi ve hatta bizzat Suriye iç savaşında yer alması Türk karar alıcıların ve kamuoyunun tepki gösterdiği bir durumdu. Bunun üzerine bir de uçak düşürme olayının yaşanması ve Rusya'nın süper güç olarak Türkiye üzerinde baskı uygulamaya çalışması karikatürlerde de eleştiri konusu olmuştur. Tarihsel olarak Rusya'yı eleştirmek için sık kullanılan ayı çizimi burada da kendine yer edinmiş, karikatür çizeri ayının karnından muhalefet liderleri Kılıçdaroğlu ile Bahçeli'yi çıkararak iç siyasal kamuoyuna da ‘muhalefetin Rusya ile birlikte bu akan kana ortak olduğu’ mesajı verilmek istenmiştir.

İncelenmek istenen son karikatürler doğrudan politik mesajlar verme kaygısı ile yapılmış çizimlerdir. Bu çizimlerden karikatür 8 hükümete yakın Yeni Akit gazetesinde çıkmıştır. Doğrudan uçak krizine atıfta bulunan karikatürde ulusal duyguların ajite edilerek, bir dış politika sorununa genelleyici milliyetçi söylem ile yaklaşıldığı düşünülmektedir. Yanarak düşmekte olan uçak doğrudan krizin göstergesi olarak çizilmiştir. Ellerinde kaz-

⁹³² ROSSOMAHIN, Andrey. *Rus ayısı deyimi nereden çıktı?*, çeviren: İbrahim Şahbazov, erişim adresi: <http://www.eurasianhouse.net/modul/makale yazdir.asp?id=60>, erişim tarihi: 18.09.2017.

ma ve kürek olan iki sıradan insanın (ki emekçi insanlar olduğuna dair göstergeler mevcuttur) ‘önce sürekli Ruslar sınırı geçti’ cümlesi ile uçağın düşürülmesinin sebebi üzerinde durdukları sonra da ‘sonra Türklerin sınırı geçti’ cümlesi ile de sonucu üzerinde durmaktadır. Burada ‘sınır’ ve ‘sinir’ kelimeleri ile bir söyleyiş yakınlığı yaratılmaya çalışıldığı gibi ulusal duyguların kabartılmaya çalışıldığı veya bu yönde mesajlar verilmek istendiği düşünülmektedir. Karikatür 9 ise milliyetçi çizgide yayın yapmakta olup, hükümet politikalarını eleştiren Yeni Çağ gazetesinde çıkmıştır. Uçak krizi sonra gerginleşen Türkiye-Rusya ilişkilerinin ekonomik sonuçlarına odaklanan karikatürde hükümete de ciddi eleştiriler vardır. Gerilen ilişkiler sonucunda Türkiye’nin en önemli doğal gaz tedarikçisi Rusya ile sıkıntılar yaşandığı ana mesajının verildiği çizimlerde, yan mesajlar ise Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın dış politikada dönemin ABD başkanı Obama ile Almanya şansölyesi Merkel’in (AB’yi temsilen çizilmiştir, zira çizimde elbisesi üzerine AB yazılmıştır) politikalarını takip ettiği, sokak jargonu ile bu iki liderin gazına geldiği, yine Erdoğan’ın dış politikada hamasi davrandığı (ki karikatürde bu durum Erdoğan’ın giderek şişmesi ile simgeleştirilmiştir) şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu karikatürde Türk-Rus ilişkilerinin AB ve ABD eksenli şekillendiği, Türk dış politikasının karar alıcılarının ise bu iki gücün gölgesinde karar aldıkları temel mesajı okura ulaştırılmak istenmiştir.

Sonuç

24 Kasım 2015 günü Türk hava sahasına izinsiz giren ve Türk savaş uçakları tarafından düşürülen Rus askeri jeti iki ülkenin ilişkilerinde tamir edilmesi zor yaralar açmıştır. Her ne kadar Türkiye’de Türk-Rus ilişkilerinin bozulması için çaba gösteren bir ekip tarafından bu eylemin yapıldığı iddiası ortada dursa da iki stratejik dolaylı komşu ülkenin yaşadığı bu kriz önemli sonuçlar doğurmuştur. Tarihsel olarak aynı coğrafyada genişleme ve stratejik hedefler peşinde koşan bu iki ülke rekabeti askeri, politik, kültürel ve insani alanda çokça yaşamıştır. Bu rekabetin yaratmış olduğu tarihi ve kültürel izdüşümler bu gün bile kendisini hissettirmektedir. Türk halk hikayelerinde ‘moskof düşmanına’ karşı savaşan kahramanların hikayeleri hala anlatılır. Türk kültüründe Rus ve Rusya imajının üzerine çalışmalar yapılmış ve yapılmaktadır. Bu çalışmanın böyle bir iddiası olmamakla birlikte, yapılmak istenen gazetelerin önemli bir görsel malzemesi olan karikatürlerde reel politik bir gerçekliğin nasıl inşa edildiğini açıklayabilmektir.

Yapılan çalışma sonucunda tarihi ve kültürel imgelerin günümüz politik karikatürlerinde de kullanıldığı görülmüştür. Bunun yanında ülkelerin dış politika çıktılarını belirleyen en önemli etkenlerden birisi olan ekonominin politik karikatür çizerlerince de Türk-Rus ilişkilerinde yaşanan uçak krizinde göz önünde bulundurulmuş önemli bir kıstas olduğu sonucu da ortaya çıkmıştır. Türkiye’nin hemen yanı başında ve kendisiyle aynı milliyetten olan Türk topluluklarının üzerinde uzun zamandır mutlak ve bazen de yıkıcı (Stalin yıllarındaki gibi) etkisi olan Rusların dünyanın önemli bir askeri ve ekonomik gücü olarak Türk politik karikatüründe tarihsel ve kültürel imgelerin ışığında simgeleştirildiği sonucuna da ulaşılmıştır. Politik karikatür iç politikada olduğu kadar dış politika konularında da önemli mesajlar vermektedir. Politik karikatürün en önemli silahı olan eleştiri gücü ülkelerin barış içerisinde olduğu zamanlar sandığına gömülürken, kriz durumlarında gömülü olduğu yerden çıkmakta ve düşman ötekiye alabildiğine vurmaktadır. Söz konusu araştırmada da Türkiye’deki ulusal gazetelerde çizilen politik karikatürlerin ulusal söylemler içerisinde dış politika krizine yansıdığı ve çoğu zaman güçlü eleştiri içeren mesajlar verdiği, bunu yaparken de tarihi ve kültürel söylemleri de önemli oranda kullandığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Kaynakça

- CANTEK, Levent, Markopaşa Bir Mizah ve Muhalefet Efsanesi, İletişim Yayınları, 2001, 1. Baskı, İstanbul.
- CHAMPFLEURY, Histoire de la Caricature au Moyen Age et sous la Renaissance, 1813, Paris
- ÇALIŞLAR, İzzeddin –TUFAN, Mesut Yaşar, Yüzyıl Sonra Savaşan Çizgiler Karikatür ve Kartpostallarla Birinci Dünya Savaşı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, İstanbul.
- ÇEVİKER, Turgut. Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 1, Tanzimat ve İstibdat Dönemi (1867-1878/1878-1908), Adam Yayınları, Birinci Baskı, 1986, İstanbul
- DEMİR, Sertaç Timur, Türkiye’de Mizah Dergileri Kültürel Hegemonya ve Muhalefet, SETA Raporu, 2016, Ankara, s.11-12. erişim adresi: https://setav.org/assets/uploads/2016/10/20161011162019_turkiyede-mizah-dergileri-pdf.pdf. (erişim tarihi. 13.09.2017)
- FISKE, John, İletişim Çalışmalarına Giriş, İletişim Yayınları, 1996, İstanbul.
- İNÜĞUR, M. Nuri, Basın ve Yayın Tarihi, Beşinci Basım, Der Yayınları, 2005, İstanbul.
- KOÇAK, Muhammet, Türkiye Rusya İlişkileri Analiz,, 2007, sayı 201, SETA Yayınları, erişim adresi: https://setav.org/assets/uploads/2017/05/Analiz_201_.pdf, s.12, (erişim tarihi: 15.09.2017).
- KOÇAK, Muhammet. Türkiye Rusya İlişkileri Analiz, Mayıs 2017, sayı 201, SETA Yayınları, erişim adresi: https://setav.org/assets/uploads/2017/05/Analiz_201_.pdf, (erişim tarihi: 15.09.2017).
- KOLOĞLU, Orhan. Türkiye Karikatür Tarihi, Bileşim Yayınevi, Ağustos 2005, İstanbul
- MATEUS, Samuel. Political Cartoons as communicative weapons – the hypothesis of the “Double Standard Thesis” in three Portuguese cartoons, Estudos em Comunicação n° 23, 2016, pp.195-221, DOI: 10.20287/ec.n23.a09.
- MUTLU, Erol. İletişim Sözlüğü, 2. Basım, Ekim 1995, Ark Yayınları, Ankara.
- ÖZER, Atila, Karikatür Yazıları, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No.1733, 2007, Eskişehir
- ROSSOMAHIN, Andrey. Rus ayısı deyimi nereden çıktı?, çeviren: İbrahim Şahbazov, erişim adresi: <http://www.eurasianhouse.net/modul/makale yazdir.asp?id=60>, (erişim tarihi 18.09.2017).
- SELÇUK, Turhan. Grafik Mizah, İris Mizah Kültürü Yay., 1998, İstanbul.
- ŞAHİN, Zulfıya, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya’nın Kültürel Gelişimi ve Batıya Uyum Çabaları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2014, 5(2), DOI:10.1501/sbeder_0000000076, ss. 171-191.
- TOPUZ, Hıfzı, Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü, İnkılap Kitabevi, 1. Baskı, 1997, İstanbul.
- TOPUZ, Hıfzı. II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basını, Remzi Kitapevi, 6. Basım, 2015, İstanbul.
- TÜRK DİL KURUMU, Türkçe Sözlük, Sekizinci Baskı, 1998, Ankara
- WALKER, Rhonda. Political Cartoons: Now You See Them!, Canadian Parliamentary Review, Spring/2003, pp.16-21.

العلاقات الروسية - التركية : دراسة في مجالات التعاون والتنافر
"منطقة الشرق الأوسط دراسة حالة".

* نورالدين دخان،

* بدرة سليم،

مقدمة

بالرجوع إلى ماضي العلاقات الروسية-التركية نجد أن هذه الأخيرة اتسمت بالتعقيد والتداخل والتشابك من حين إلى آخر ، وعبر حقبة زمنية متعاقبة ، وفقا لمقاييس عدة ومجالات متعددة ، إنها علاقة مبنية على إستراتيجية واحدة لكنها تختلف في الأهداف ، في الوقت الذي نجدها تلتقي وتشارك في بعد إستراتيجي واحد وهو العمل على دور الريادة ، تركيا من الجانب الإقليمي ونظيرتها الروسية من الجانب الدولي ، إذا فماضي العلاقة بينهما أسودا حكمته لغة الصراع وقتنته لهجة السيطرة التوسع والنفوذ ، غير انه وبعد فترة ما بعد الحرب الباردة عرفت العلاقات الروسية - التركية نوعا من الانتعاش الذي يعد غير مسبوق ولا مثيل له في العلاقة بين الطرفين ، لأن هذين الأخيرين وعلى حد وصف وتحليل الخبراء والأكاديميين عدا بمثابة حلف إستراتيجي بين بلد روسي ينهض من ركاب الاتحاد السوفياتي ، وأخر تركي يلتمس طريق نهضته خروجاً من سجن الأتاتوركية الصارمة دون الارتهاق المطلق لعضوية مأمولة في الاتحاد الأوروبي ، هنا أدرك مسؤولو البلدين مدى الحاجة للتعاون والشراكة ، يأتي هذا نظير ما يجمعهما من مصالح مشتركة بحكم التاريخ والجغرافيا ، وهنا يقول فون هورنيك : "إن قوة أي دولة وثرائها لا يتوقفان على وفرة وتأمين قوتها وراثتها بل يتوقفان بالدرجة الأولى على ما إذا كان جيرانها يمتلكون منها القليل أو الكثير" ، هنا سعى كلا الطرفين خاصة في مرحلة الألفية إلى التغلغل في منطقة الشرق الأوسط لاستغلال ما تزخر به من ثروات باطنية ومكانة جيو إستراتيجية كباعث ومنطلق جديد لهما لتقوية روابط التعاون بينهما في مختلف المجالات وعلى كافة الأصعدة ، هذا بالرغم من حدوث بعض التقاطعات في العلاقة بين الطرفين التي فرضها ويفرضها منطلق المصلحة الوطنية في ذات الحيز الجغرافي خاصة ما تعلق منها بمناطق النفوذ والسيطرة ، ومن هنا نتساءل قصد الإجابة عن إشكال جوهري مفاده : ما هي أهم المحددات الإستراتيجية التي تحكم العلاقات الروسية - التركية تجاه منطقة الأوسط ؟

أولا : المنطلقات الفكرية للإستراتيجيتين الروسية و التركية.

1- المدرسة الروسية.

تمثل روسيا الاتحادية وريث الدولة السوفييتية العظمى، التي كانت تشكل أحد ركني القطبية الدولية مع الولايات المتحدة الأمريكية قبل أن تنهار مع نهاية الثمانينات من القرن الماضي ورسميا في 20 ديسمبر 1991، ورغم أنها حُضيت وحدها من جمهوريات الإتحاد السوفييتي بالنصيب الأهم من التركية؛ حيث كان لها أكثر من 80 بالمائة من ثروات ومقومات الدولة السوفييتية بما في ذلك القوة العسكرية والنووية، وعلوم الفضاء والثروات الطبيعية، والطاقة البشرية إضافة إلى المقعد الدائم في مجلس الأمن، إلا أن أحداث ما بعد الحرب الباردة أكدت بشكل جلي أن الإستراتيجية الروسية لم تستطع الاحتفاظ بمكانة الإتحاد السوفييتي العالمية السابقة، ما جعل البعض يذهب إلى أن روسيا لن تكون مؤثرة في النسق الدولي على الأقل في المدى القصير.

لكن من جهة أخرى، حُضيت روسيا - كإمبراطورية منهاره - بميزة عن غيرها تتمثل بكونها هزمت دون أن تفرض عليها شروط كما جرى مع ألمانيا واليابان بعد الحرب العالمية الثانية، وهو أمر يجعل حركتها الدولية أكثر يسرا، خاصة و أنها لا تزال القوة النووية الثانية في العالم ، وما تزال تملك من القوة الفعلية وإمكانات القوة الكامنة ما يجعلها أحد أهم القوى الكبرى القادرة على تحدي محاولة الولايات المتحدة فرض هيمنتها المطلقة على العالم.

و زيادة على أهمية الميزتين السابقتين في تجسيد إستراتيجية ثابتة لأي دولة، فإن العامل الأهم يكمن ربما في تلك الرغبة الجامحة لدى صانع القرار الروسي في جعل الإستراتيجية الروسية تتصرف وكأنها قوة كبرى بمسؤوليات عالمية، لها الحق في إسماع صوتها وإبراز هيبتها التي تراجعت بانتهاء الإتحاد السوفييتي.

* الجدول النظري حول أولويات الإستراتيجية الروسية

إن انهيار الإتحاد السوفييتي وأيديولوجيته الماركسية، وظهور روسيا كدولة منفصلة مستقلة، وتحديات ما بعد الحرب الباردة فرضت على روسيا إعادة تعريف مصطلحاتها الوطنية وإقامة تعديلات جوهرية حول مفهومها للإستراتيجية الدولية و من ثم تحديد أولوياتها الإستراتيجية، وكان من شأن ذلك أن قاد إلى نقاش عنيف حول أولويات الإستراتيجية بين المنظرين، الخبراء، والممارسين الروس، والذي تجسد في شكل حوار بين مدارس نظرية تختلف في أسسها المفاهيمية ومقاربتها للقضايا الدولية، وتقريبا فإننا نجد أغلب منظورات العلاقات الدولية الكلاسيكية (الواقعية، الليبرالية، الماركسية)، والتي يمكن تحديدها في مدرسة روسية للأفكار : (الأطلسيون، الأوراسيون، القوميون Derzhavnik).

هذا الحوار لا يزال قائما دون أن يجد لا إستراتيجية دولية واضحة ولا أساس نظري متين لتبرير هذه الإستراتيجية؛ لأنه حوار ينطلق من أساس أيديولوجي أكثر منه نظري وذلك لثلاثة أسباب:

1/ انهيار الماركسية التي شكلت الأساس التنظيري للعلوم الاجتماعية، وظهور أطر أخرى تبعا لذلك غربية أساسا.

2/ أن المدارس الروسية رأَتْ أن تستجيب أولا للتحديات التي يفرضها الوضع الجديد على السياسة الخارجية الروسية بدل الخوض في دراسات نظرية مجردة.

3/ انتشار وسائل الإعلام المستقلة، وزيادة نفوذ "مراكز الفكر" Think Tank، وانتقال الأكاديميين من الجامعات العمومية إلى مراكز بحث خاصة، صحف، مجلات... ما جعل الدراسات الدولية أكثر شعبية.

1-1- المدرسة الليبرالية وأولوية الغرب (الأطلسيون).

لم تخرج المدرسة الليبرالية الروسية عن الإطار العام الذي رسمه الليبراليون و الليبراليون المؤسسيون لسلك الدولة في علاقاتها الخارجية و يبرز ذلك من خلال ما يلي:

- * ركزت في تحديد أولويات الاستراتيجية الروسية على عولمة الاقتصاد، الذي عزز التوجه نحو إدارة عالمية للإصلاحات السياسية و الاقتصادية، وزادت أهمية الأطر القانونية الدولية بفضل **مؤسسات ومنظومات دولية** تضمن استقرار النظام الدولي و تقلل من فوضويته.
- * تعتقد أن مستقبل النظام الدولي لم يعد محدد بالتنافس بين القوى الاقتصادية الكبرى، بل بديناميكية التعاون الاقتصادي المشترك و الاعتماد المتبادل، لذا يقللون من أهمية التفكير الجيوبولتيكي و يقترحون استبداله **بالتفكير الجيواقتصادي** From Geopolitic To Geoeconomic.
- * يعطون الأولوية لقضايا السياسة الدنيا "الاقتصاد" على حساب السياسة العليا "الأمن العسكري"؛ لأن المشاكل التي يثيرها الانحراف الاقتصادي أخطر من توسيع الناتو. و من ثم فهم يتبنون مفهوما للمصلحة الوطنية يرتكز على **توازن المصالح** لا توازن القوى.
- * يعتقدون أن مؤسسات الغرب هي تجمع لدول ديمقراطية، ووفقا لنظرية **السلام الديمقراطي** الليبرالية، فإن النزاعات لا يمكن أن تندلع بين الديمقراطيات.

و عمليا تركزت المحاور الليبرالية الواقعية حول أولويات السياسة الخارجية في مسألتين:

- 1/ **العلاقة مع رابطة الدول المستقلة** : و بهذا الصدد يرى Zagorski أن انشغال روسيا بالمنطقة لا يجب أن ينصرف إلى النقاش حول التفكك أو التكامل فقط، بل يجب بطرح على أساس هل هو تكامل أيديولوجي أم بناء على الديمقراطية و اقتصاد السوق كما هو الحال في الاتحاد الأوربي.
 - 2/ **توسيع الناتو**: يرون فيه آلية لمأسسة التفاعل مع الغرب و لا يشكل خطرا على روسيا، بل هو أكثر ضمانا لأمنها لثلاثة أسباب:
 - لو نجح الحلف في التوسع نحو دول شرق و وسط أوربا المعادية لروسيا Anti-Russian؛ فإنها ستصبح بعد ذلك أكثر عداء لموسكو .
 - توثيق التعاون مع الحلف سيضمن تكفل الأخير بالتعامل مع "قوس الأزمات" جنوبا.
 - توسيع الحلف سيسمح لروسيا بالانشغال بالإصلاحات الداخلية.⁽⁹³³⁾
- و يبرز الليبراليون هذا التوجه بأنه لا يعني الالتحاق بالمؤسسات الغربية، لكن استخدام التعاون معها لتسهيل اندماج روسيا في الاقتصاد العالمي و مجموعة الدول الديمقراطية.

في الحقيقة، لقد شكلت هذه الأطروحات الخلفية النظرية لمدرسة الأفكار الروسية الموالية للغرب " *Westernisers* " " *Atlanticists* "، التي كان لها وجود بارز في الدوائر الأكاديمية، و بين شرائح المثقفين و رجال الأعمال⁽⁹³⁴⁾، بل وشغلت مناصب عليا في أجهزة صنع القرار (الرئيس يلتسين، مستشاره ألكسندر ريسكوي، وزير الخارجية أندري كوزيراف)، و الاقتصاديين الاصطلاحيين (إيجور جيدار، أناتولي شوبايس، سيرجي كيرنكو).⁽⁹³⁵⁾

هذا التوجه يجد جذوره الأولى في سياسة التفكير الجديدة *New Thinking* التي جاء بها الرئيس غورباتشوف (توازن المصالح بدل توازن القوى، مبدأ الأمن الجماعي، الاعتماد المتبادل)⁽⁹³⁶⁾

يرى الأطلسيون مستقبل روسيا في الانضمام إلى حلف أمن و جار قوي؛ فالخيار الأكثر أمنا لروسيا هو التحالف الوثيق مع الاتحاد الأوربي و حلف الناتو و دخول الاقتصاد الغربي، و مؤسساته المالية، التجارية، العسكرية...، و تحديد مسافات متقاربة مع واشنطن؛ فهذا الخيار بحميتها من أي خطر قد يأتي من الشرق، و يسمح لها بإبلاء أكثر اهتماما بالمشاكل الداخلية، و يعزز موقعها الدولي في نفس الوقت.⁽⁹³⁷⁾ فروسيا تاريخيا تنتمي إلى الحضارة الغربية " المسيحية".

يرى الأطلسيون أن عقيدة الاستراتيجية الروسية يجب أن تخفض النشاطات العالمية للاتحاد السوفيتي، و أن ترفض السياسة الامبريالية و الأيديولوجية؛ لأن ذلك سيفتح مجالاً رحباً أمام الإصلاحات الداخلية و الانبعاث الوطني، وفي نفس الوقت عدم الانعزال الدولي.⁽⁹³⁸⁾

و لأن أفكار هذه المدرسة هيمنت على دوائر صنع القرار الروسي، إضافة للنقاشات الأكاديمية حول الاستراتيجية الروسية في فترة الرئيس يلتسين، خاصة الأولى منها؛ فإن توجهات الاستراتيجية الروسية كانت متجهة بشكل واضح نحو الغرب.

2-1-- المدرسة الجيوبولتيكية وأولوية أوراسيا (السلافيون، الشيوعيون):

أثارت سياسة يلتسين-كوزيراف الخارجية ردود أفعال غاضبة من عدة سياسيين ومفكرين روس، ولهذا حاولوا تطوير مفهوم بديل للاستراتيجية الروسية و منذ 1992 أصبح تيار الأوراسية بديل حقيقي للنظريات المتغربة، التي هيمنت على مجالي التنظير و صنع القرار في الاستراتيجية الروسية منذ 1989. هذا التيار الذي أصبح مشهور بين أوساط المفكرين وبعض صناعات القرار يجد جذوره في:

- مدرسة فلسفية روسية تأسست في 1920، تؤكد على تفرد موقع روسيا Uniqueness.

- نظرية ماكيندار عن أوراسيا قلب العالم Heart Land Theory.

⁹³³ - Alexander A. Sergunin ,Russian Post-Communist Foreign Policy Thinking at the Cross-Roads: Changing Paradigms, Journal of International Relations and Development [Volume 3, No. 3 \(September 2000\)](http://www.ciaonet.org/olj/jird/jird_sept00sea01.html) ,In,http://www.ciaonet.org/olj/jird/jird_sept00sea01.html.

⁹³⁴ - سهيل فرح، (خريف 2003)، "الجيوبولتيك الروسي: ملامح القوة والضعف"، مجلة شؤون الأوسط، بيروت، مركز الدراسات الاستراتيجية، العدد 112، ص 30.

⁹³⁵ - عبد الصادق علي، (2003)، روسيا والبحث عن دور جديد: العرب في السياسة الخارجية الروسية، أبو ظبي: شركة بن دسمال للطبع، ص 32.

⁹³⁶ - المرجع نفسه، ص 32.

⁹³⁷ - سهيل فرح ، مرجع سابق ، ص 33.

⁹³⁸ - Sergunin ,Op,Cit.

يعتقد الأوراسيون أن الحكومة أولت أهمية أكبر للغرب في سياستها الخارجية، بينما أهم احتياجات روسيا هي في الشرق و الجنوب؛ فأوراسيا هي المخرج الأقل صعوبة لكي تستقر روسيا على هوية حضارية، وهي التي تستطيع من خلالها التحرك بأكثر مرونة وقدرة على التأثير.⁽⁹³⁹⁾

يشكل هذا التيار الخلفية النظرية و الفكرية لمدرستين هما: السلافية و الشيوعية، الذين قد يختلفون بشأن قضايا عديدة، لكننا نجدهم يتفقون حول أولوية السياسة الخارجية، التي يجب أن تقلل اعتمادها على الغرب.

1/ السلافيون : و يحددون أولويات السياسة الخارجية كما يلي:

* زيادة على الوضعية الجيوبولتكية الفريدة يؤكدون على الاختلاف الحضاري بين الشرق والغرب كما يشير Elgiz Pozdnyakov: " ليس الموقع الجيوبولتكي لروسيا وحيدا من نوعه فقط، حقا إنه مصيري للعالم..إن من أهم جوانب هذا الموقع أن جعل من روسيا تقع بين حضارتين وجعلها حامي طبيعي للتوازن الحضاري وكذا لميزان القوى العالمي"

* يدعون إلى تأسيس سلطة مركزية قوية، ولا يخشون إحياء الإمبراطورية الروسية.

* يعارضون المساعدات الغربية، ويقترحون اعتماد روسيا على نفسها. ويعارضون الانضمام إلى مؤسسات الغرب الاقتصادية، السياسية، العسكرية.

* أولوية السياسة الخارجية يجب أن توجه إلى حماية الأقليات في الجمهوريات السابقة.

* يقترحون تغيير الأولويات الجيوبولتكية الحالية، من خلال توثيق العلاقات الاقتصادية و السياسية مع رابطة الدول المستقلة، ثم تأتي أوربا الشرقية في المرتبة الثانية، يليها التعامل مع قوس الأزمات جنوبا مع الأقليات الإسلامية، واعتماد الدول الأسيوية كشركاء اقتصاديين و تجاريين و أعدين و مصدر استثمار للاقتصاد الروسي، و التعاون مع الصين و الهند كركيزة للأمن الجماعي الأوراسي، وأخيرا يقترحون الإبقاء على مستوى منخفض نسبيا في التعامل مع الغرب.

لكن تأثير هؤلاء في أجهزة صنع القرار كان ضعيفا؛ بسبب نفوذ الليبراليين في المرحلة التي تلت الانهيار مباشرة.

2/ الشيوعيون : ويمثلهم الحزب الشيوعي الفدرالي الروسي وزعيمه Gennady Zyuganov، وهم يؤكدون أن المصلحة الوطنية الحقيقية لروسيا مستمدة من تاريخها؛ ويتألف من الحفاظ على الدولة و وحدتها الترابية و الروحية، ودولة قوية قائمة على التعددية العرقية و الدينية من أجل مواجهة التحديات الخارجية التي تضاعفت مع نهاية الحرب الباردة، والتي حددها الشيوعيون فيما يلي:

- القوى الجديدة التي يمكن أن تحاول تغيير وضعيتها الإقليمية إلى عالمية، وبالتالي يمكن أن تغير ميزان القوى العالمي (اليابان، ألمانيا، الصين، الهند

).

- تزايد الإقليمية في العالم مثل الاتحاد الأوربي EU و الناقتا NAFTA و الأسيان ASEAN .

- تراجع أهمية قدرة الردع النووي.

- لتجنب مزيد من الضعف في مكانة روسيا الدولية اقترحوا ما يلي:

- عدم توسيع عضوية مجلس الأمن؛ لتبقى روسيا ضمن الخمس الكبار في العالم.

- تعزيز دور مجلس الأمن في حفظ السلم و تسوية النزاعات.

- تحسين نظام عدم الانتشار النووي.

- رفض تحويل الناتو إلى المنظمة الرئيسية للأمن في القارة بدل منظمة الأمن و التعاون في أوربا OSCE.⁽⁹⁴⁰⁾

و بالنسبة للأولويات الجيوبولتكية فيحددونها كالآتي:

1- في المرتبة الأولى رابطة الدول المستقلة؛ فهم يعتقدون أن الاتحاد السوفييتي حُل بطريقة غير مشروعة، وهم يحاولون تعزيز إعادة توحيده، لكن مع استبعاد خيار القوة.

2- تكثيف التعاون مع دول العالم الثالث بدل الغرب؛ لأنها تعاملها من منطلق متساو، لا متعال مثل الغرب، لذا يدعون إلى استعادة العلاقات التقليدية مع الأصدقاء و الحلفاء (العراق، كوريا الشمالية،

كوبا، ليبيا)، لأنها تقدم خدمة للصناعة العسكرية الروسية.

3- القبول بالانفراج في العلاقات مع الصين، و الاستفادة من النموذج الصيني للإصلاح.

لكن خلافا للمحيط الداخلي، لم يقدم الشيوعيون أفكارا متماسكة، بل مجرد بيانات و ملاحظات داخل البرلمان، جعلت من الصعب بناء عقيدة شيوعية للاستراتيجية الروسية ؛ لهذا لم يستطيعوا التأثير في الخطاب الدبلوماسي الروسي الفكري و العملي.

3 - 3 - المدرسة الواقعية : أنصار روسيا القومية Derzhavniki

لا تكاد تخرج المدرسة الواقعية الروسية عن فرضيات الواقعيين و أهم مبادئها:

⁹³⁹ - سهيل فرح ، مرجع سابق ، ص34.

940 -Idem.

* تؤكد على ضرورة ربط الاستراتيجية بالمصلحة الوطنية والتي يحددها Stankovich في الاعتماد على النفس، منع مزيد من الانهيار، إنشاء نظام ديمقراطي، كبح الامبريالية و الدكتاتورية، ضمانات فعالة للأقليات الروسية في دول الجوار، و بناء دولة قوية مع سياسة خارجية ثابتة.

* يعطي الواقعيون الأولوية لقضايا "السياسة العليا" الأمن العسكري، والذي يجب أن يتضمن التهديدات الموجودة و الممكنة على الأمن الروسي ومن ثم توظيف آليات داخلية و خارجية للحد منها، فهم يعتبرون أن الأمن القومي أولى من الأمن الجماعي.

* الاستراتيجية الروسية يجب أن توجه من خلال مبدأي التقيد الذاتي و الاكتفاء الذاتي؛ أي الاعتماد على النفس Self-Help بتعبير الواقعية الكلاسيكية.

* ضرورة تبني المنطق أو الإيديولوجية الدولية Statist، لضمان السيادة، إنقاذ الخيار الديمقراطي، و مواجهة المتطرفين.

* يرفضون الاختيار بين الشرق و الغرب، ويعتقدون أن روسيا هي أوربية و أسيوية في نفس الوقت، لذا يجب أن تختار طريقا ثالثا بين الشرق و الغرب Third Way وأن يكون جسرا رابطا بينهما. وبهذا الصدد اقترح Abratov أنه لتفادي الصراع بين الشرق و الغرب، فإن منظمة الأمن والتعاون في أوروبا يجب أن تصبح بادل الناتو أهم منظمة للأمن الجماعي في القارة، أو على الأقل توسيع الحلف على فترات دون أن يشمل دول البلطيق؛ فروسيا يجب أن تعارض تحويل أوروبا إلى نظام سياسي-عسكري مغلق، كما يجب أن تعارض ظهور قوة إقليمية مهيمنة، ومن الأفضل الحفاظ على الطابع المتعدد الأقطاب في أوروبا؛ إنه إذا توازن القوى بدل توازن المصالح.⁽⁹⁴¹⁾

لقد شكلت أطروحات الواقعيين الخلفية النظرية و الفكرية للمدرسة المعروفة في روسيا بـ: Derzhavniki أو Gosudarstvenniki أي (أنصار قوة الدولة) ، وهو مصطلح يشير إلى الدفاع عن دولة قوية يمكنها الحفاظ على النظام، إنها مدرسة تطرح نفسها بصيغة نيسوفيتية معدلة جغرافيا ومنقحة أيديولوجيا⁽⁹⁴²⁾.

يعتقد هؤلاء أن موسكو عليها أن لاتسع إلى تأسيس الإمبراطورية الروسية، وألا تنافس على النفوذ العالمي؛ فهذه الخطوة قد تقودها نحو العزلة، وفي نفس الوقت يشككون في رغبة و قدرة الغرب على مساعدة روسيا على تحقيق الاصطلاح و يتهمونه بمحاولة تطبيق سياسة احتواء جديدة New Containment Policy.

أما التركيز على الجوانب الداخلية فلا ينبغي أن يمنع من إتباع استراتيجية نشطة نحو مختلف أنحاء العالم، دون الاختيار بين الشرق و الغرب في توجيهها بل وجوب نهج الطريق الأوراسي الذي يتبنونه لثلاثة اعتبارات:

- كإستراتيجية لمواجهة العودة القوية للقوميين و الشيوعيين.

- كرد فعل على تباطؤ الغرب في قبول روسيا ضمن مؤسساته.

- إدراكهم لموقع روسيا المتميز، والحاجة إلى إبقاء التوازن بين الشرق و الغرب.

وبالنسبة للأوليات الجيوبولتكية فيحدها Rogov في ثلاثة دوائر بالترتيب كما يلي:

1/ رابطة الدول المستقلة: أهداف السياسة الخارجية الروسية في هذه المنطقة تتمحور حول

منع ظهور أنظمة معادية، أو ظهور نزاعات عرقية-دينية، تأسيس علاقات جيدة مع الجيران، حماية المواطنين الروس. وكل هذا دون التمتع العسكري، و إنما باعتماد الوسائل الدبلوماسية، وذلك لا يتم إلا إذا أصبحت روسيا جذابة لجيرانها.⁽⁹⁴³⁾

2/ أوروبا الشرقية، الشرق الأوسط، الشرق الأقصى: بالنسبة للأولى، مصلحة روسيا تكمن في منعها من التوجه غربا، لذا يجب النظر إليها من خلال مبادرات ذكية في جميع الميادين . أما سياسة روسيا تجاه الشرق الأوسط، فيجب أن تحدها مصالحها في القوقاز و آسيا الوسطى؛ التي تهدد وحدة و أمن روسيا (الأصولية الإسلامية)، ومع ذلك يجب تجنب المواجهة مع الدول الإسلامية، وتطوير علاقات المنفعة المتبادلة معها. أما مصلحة موسكو في الشرق الأقصى، فتتحقق ببقاء دور سياسي و عسكري أمريكي محدود في المنطقة؛ لأن انسحاب أمريكي قد يؤدي إلى إعادة عسكرة اليابان في ضوء النمو الاقتصادي والعسكري الصيني، والصراع بين اليابان و الصين يمكن أن ينتقل إلى روسيا، لذا مصلحة روسيا هي في بقاء نظام أمني متعدد في المنطقة.

3/ الغرب (الولايات المتحدة و أوروبا) : يعتقد الواقعيون أن نظرة روسيا إلى الغرب يجب أن تنطلق من مصالحها الأكثر حيوية مثلا(الحفاظ على نظام الأمن الأوربي المشترك، مراقبة التسلح، منع أي تحالفات أو حشود عسكرية في الدول المجاورة لها)، كما يجب على موسكو تجنب الخلاف مع واشنطن بشأن خلافات ثانوية⁽⁹⁴⁴⁾ (حول إيران، تحويل التكنولوجيا النووية إلى الصين و الهند). أما عن توسيع الاتحاد الأوربي و حلف الناتو، فلا يعارضون الأول و يرون الثاني محددًا لنظام الأمن الأوربي، لذا لا يقترحون إلغائه و يعتقدون أن توسيعه لا يجب أن يكون على حساب الأمن الروسي، ولا على حساب دور موسكو كقوة كبرى مستقلة في محيط نفوذها Spheres Of Influence

وفي أجهزة صنع القرار، فإن هذا التيار تكون أساسا من ثلاثة قوى رئيسة هي: اللوبي الصناعي، العسكريين الفدراليين، والبيروقراطيات المدنية، وقد نشأ لتجاوز الأزمة في التفكير حول أولويات السياسة الخارجية الروسية بعد الحرب الباردة، والتي تولدت عن الصراع بين الأطلسيين و الأوراسيين. وقد زاد دوره بعد انتخابات 1993 التي توجت Vladimir Zhirinoskiy رئيسا للوزراء، ووزير الخارجية Yevgeny Primakov الذي عوض كوزيراف منذ 1996.

وقد كان لأفكار هذا التيار دورا كبيرا في تبني مفهوم " الأمن الوطني الروسي الجديد " في 1997 التي عدلها الرئيس فلاديمير بوتين في 2000، و تضمنت التأكيد على مسألة تأمين الأمن القومي، والحفاظ على سيادة البلاد ووحدة أراضيها، وتلخصت توجهاتها في : أوراسيا، فالتركيز يبقى منصبا أساسا على

941 - Idem.

942 - سهيل فرح ، مرجع سابق ، ص33.

943 - Sergunin ,Op,Cit.

944 - Idem.

المجال السوفييتي السابق، ويرسم لنفسه أولويات تحددها روابط المصلحة و التاريخ و الثقافة... ، نحو الشرق، التركيز على الصين و كوريا الشمالية و فيتنام و النور الآسيوية. جنوبيا، التركيز على إيران و إسرائيل و التعامل بحذر مع تركيا؛ لأنها حاضرة عبر إرثها التاريخي في روسيا. أما الغرب، فالتركيز ينصب نحو ألمانيا، مروراً بفرنسا، لتبقى بريطانيا في المرتبة الأخيرة ضمن سلم أولويات روسيا في أوروبا. أما عن العلاقة مع الولايات المتحدة، فهي كما وصفها مايكل فاكفول بأن موسكو " تسعى إلى إبتاع نهج وسط بين الإفراط بالترابط و بين فك الارتباط الفعلي " (945). ومن خلال مقارنة ما جاء في هذه الوثيقة التي تبناها بوتين كعقيدة للسياسة الخارجية مع أطروحات الواقعيين، يتضح أن الرئيس الحالي لروسيا ينتمي إلى هذه المدرسة الفكرية و يسعى إلى تجسيد أفكارها في الممارسة العملية.

2- المدرسة التركية:

مع وصول حزب العدالة والتنمية إلى السلطة في تركيا، حصل تغيير جذري ليس فقط في التوجهات التكتيكية، بل حتى في أصول المنطلقات الفكرية المتبعة، لذا يحمل الحزب مسبقاً رؤية مختلفة إلى مكانة تركيا، وموقعها ودورها في الساحتين الإقليمية والدولية، وتقوم الاستراتيجية الخارجية التركية في فترة حكم حزب العدالة والتنمية، على أسس ومركزات، أبرزها تلك المرتكزات التي أتى بها وزير الخارجية أحمد داود أغلو (946)، و يمكن استعراضها في النقاط التالية:

- التوازن بين الحرية والأمن: لا يمكن لدولة أن تؤثر في محيطها الإقليمي دون إقامة توازن بين الأمن و الحرية، فرغم أن العالم عرف تحديات أمنية بفعل الإرهاب نتيجة أحداث الحادي عشر من سبتمبر 2001، فتركيا استطاعت أن تحقق نوعاً من الانسجام بين حرية مواطنيها وأمنها الداخلي وهذا بفضل الديمقراطية المقوم الأساسي في تركيا.

- تفسير المشاكل مع الدول المجاورة: تتبع علاقات تركيا مع جيرانها اليوم مساراً أكثر تعاوناً. كاعتماد اقتصادي متبادل ينمو بين تركيا وجيرانها في 2009 على سبيل المثال، حققت تركيا تقدماً دبلوماسياً كبيراً مع أرمينيا، التي تبقى العلاقة معها في كل الأحوال الأكثر إشكالية في سياسة تركيا الإقليمية، كما وطدت علاقاتها التجارية والاقتصادية مع سوريا وتشكيل البنية للحوار الاستراتيجي بين البلدين (947)، نفس الشيء قامت به مع العراق وروسيا كما انفتحت علاقاتها أيضاً مع جورجيا وبلغاريا وإيران، عموماً يمكن القول أن صناعات القرار في تركيا أخذوا مبدأ تصفير المشاكل خطوات أبعد سعياً للتعاون بين تركيا والدول المجاورة لها.

- التأثير في الأقاليم الداخلية والخارجية لدول الجوار: تلعب السياسة الخارجية التركية دوراً في التأثير في قضايا الشرق الأوسط و آسيا الوسطى و البلقان، ففي التسعينيات اهتمت تركيا بالأزمة في البلقان، اثر اندلاع الحرب البوسنة والهرسك وكوسوفو، بينما ظل أثر تركيا محدوداً في الشرق الأوسط مقارنة مع البلقان والقوقاز، لكن في السنوات الأخيرة لعبت تركيا دوراً مؤثراً في الشرق الأوسط اثر زيارة وزير الخارجية التركي السابق عبد الله غل إلى لبنان عام 2004. (948)

- السياسة الخارجية المتعددة الأبعاد: ويعني ذلك الاتساق في السياسة الخارجية، وعدم تعارض توجهاتها تجاه الدول والمنظمات الدولية. فتركيا تعمل على تدعيم علاقاتها الاستراتيجية بالولايات المتحدة في إطار حلف الناتو، وفي إطار علاقاتهم الثنائية، وكذلك تدعم علاقاتها مع روسيا و الاتحاد الأوروبي، وفي الوقت الذي نجدها تدافع عن بعض قضايا العرب، وفي مقدمتها حقوق الشعب الفلسطيني وتنتقد ممارسات إسرائيل الإجرامية، نجدها أيضاً تقيم علاقات استراتيجية في مجالات عسكرية واقتصادية مع إسرائيل، دون أن يحدث ذلك تعارض أو عدم اتساق في سياستها الخارجية.

- الدبلوماسية المتناغمة: ويعتمد هذا المبدأ على تبلور حالة من التوافق والانسجام بين الإستراتيجية الكبرى، للدولة والاستراتيجيات الصغيرة للشركات والأفراد والمؤسسات ومؤسسات المجتمع المدني، بحيث يتوافق سلوك اللاعبين الدوليين من غير الدول -سواء شركات تركية أو جمعيات رجال أعمال- مع سلوك الدولة التركية وسياستها الخارجية، تركيا المنفتحة على أفريقيا والعرب من خلال حصولها على عضوية مراقب بالاتحاد الإفريقي والجامعة العربية، وتشكيل المنتدى التركي - العربي، وعضويتها الكاملة في العديد من المنظمات الدولية، استضافتها للمؤتمرات والقمة الدولية مثل قمة الناتو ومنظمة المؤتمر الإسلامي، يصاحب هذا الانفتاح تقاعلاً موازياً لمؤسسات المجتمع المدني التركية واتحادات المستثمرين وجمعيات رجال الأعمال التركية مع الدول العربية والإفريقية والإسلامية بشكل متناغم مع توجهات الدولة وسياستها الخارجية.

- أسلوب دبلوماسي جديد: أي رسم خريطة جديدة لتركيا تجعلها مرشحة لأداء دور مركزي: وأن تكون دولة قادرة على إنتاج الأفكار والحلول في محافل الشرق و منتدياته، رافعة هويتها الشرقية دون امتعاض، ودولة قادرة على مناقشة مستقبل أوروبا داخل محافل أوروبا ومنتدياتها من خلال نظرتها الأوروبية. وهذه الرؤية ليست موجهة للدبلوماسيين والسياسيين وحدهم بل للمتقنين أيضاً، إذ إن الوصول إلى نتائج إيجابية في هذه الرؤية يعد أمراً مستحيلاً دون إعادة تهيئة المثقف وتطويره في نموذج جديد. (949)

ثانياً: العلاقات الروسية-التركية دراسة كرنولوجية .

إن الحديث عن العلاقات الروسية - التركية يفرض على الباحث الأكاديمي والمتتبع السياسي الرجوع إلى ماضي التاريخي لهاتين الدولتين، و اللتان كانتا إمبراطوريتين عظيمتين الأمر الذي يوحي مباشرة إلى أن صناعات القرار لكل دولة من الدوليتين قبل الدخول في علاقة رسمية مع أي وحدة دولية أخرى يجب أن يراعي التاريخي السياسي لبلده، ومن ثمة يجعله منطلقاً أساسياً للبحث عن المزيد من تعظيم المصلحة الوطنية.

وفي هذا السياق عدت العلاقات الروسية - التركية من بين العلاقات العريقة التي ناهز عمرها خمسة قرون، تخللتها علاقات صراعية وتوجس، كما حصل في نفس الوقت تعاون وبالتحديد عام 1492 حينما بعث إيفان الثالث الأمير الأكبر وحاكم روسيا برسالة إلى السلطان العثماني بايزيد،

945 - سهيل فرح، مرجع سابق، ص 35.

946 - IDRIS Bal، 'Turkish foreign Policy in post Cold war Era'، Brown walker press ed: Florida، Usa 2004، P5

947 - Omar.TASPINAR، Turkey's Middle East Politics : Between Nea-Ottomanism and Kamalism، Carnegie papers، New York : Carnegie endowment for international peace، 2008، p 28.

948 - محمد نور الدين، (2009) السياسة الخارجية أسس ومركزات، قطر: الدار العربية للعلوم، ص، 138.

949 - بهاء الدين محمد، دروس مستفادة من السياسة الخارجية التركية الجديدة، تاريخ الزيارة 19-12-2014.

<http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=267533>

الثاني تتعلق بتنظيم التجارة البحرية بين الجانبين⁽⁹⁵⁰⁾، وقد أخذت العلاقة بينهما تتقوى عندما دعمت روسيا ماليا وعسكريا مصطفى كمال أتاتورك في حرب الاستقلال التي أعلنتها تركيا ضد القوى الأوروبية التي احتلتها وكانت تسعى لتقسيمها ، أي أن هذا الحدث قد ساهم في انتقال العلاقة بين الجانبين من التنافس الى التعاون ، يأتي هذا بطبيعة الحال لأن المنتبغ للتاريخ السياسي لهذين البلدين يجد أن العلاقة بينهما أخذت نوعا من التقاطع بحيث لازم طابع التوتر والصدام العلاقة بين الطرفين على مدى قرون باستثناء فترة حكم مصطفى كمال أتاتورك ، وفي هذا الصدد فقد كانت هناك عوامل عدة تدفع الى هذا الفتور في العلاقة بين الجانبين ، نذكر على سبيل الحصر منها : الجانب الديني والقومي إضافة للتنافس الجيوسياسي بينهما على المواد الأولية ومصادر الطاقة إضافة لطرق التجارة ، أما بالنسبة للعامل الديني فقد ظهر نتيجة مطالبة روسيا القيصريّة بحماية المسيحيين الاورثوذكس في السلطنة العثمانية فيما حاولت الدولة العثمانية وضع حمايتها على الشعوب التركية الواقعة تحت السيطرة الروسية كولاياتي تنار القرم واسترخان في جنوب روسيا وأوكرانيا .

تجدد الإشارة أيضا الى أن العلاقة عرفت تازما بين الطرفين بعدما تقدم السفير السوفياتي سابقا فياشيسلاف مولتوف الى نظيره التركي في موسكو معربا عن نية بلده الانسحاب من معاهدة مونترو الموقعة بين الجانبين ، ومنذ لك حين شهدت العلاقة بينهما تازما كبيرا ، الامر الذي جعل تركيا تقوي روابط علاقتها مع نظرائها الغرب لاسيما الولايات المتحدة الامريكية ، ومن ثمة ساهم هذا الحدث في انضمام تركيا الى حلف الشمال الأطلسي "الناتو" سنة 1952 ، ومن ثمة عد الاتحاد السوفياتي الخطر والمهدد الأول للمصالح القومية التركية خاصة في منطقة الشرق الأوسط وطوال فترة الحرب الباردة⁽⁹⁵¹⁾ .

في حين استمر الحال على حاله الى غاية سنة 2003 ، سنة تقلد حزب العدالة والتنمية مقاليد السلطة في تركيا ، ففي هذه الفترة بدأت العلاقات الروسية - التركية تأخذ منحى مختلف عن حقبة الحرب الباردة والتي اعتبرت خلالها تركيا باعتبارها عضوا في حلف الشمال الأطلسي الناتو، دولة مواجهة في الانقسام بين الكتلة الشيوعية والكتلة الغربية ، فبالرغم من كل هذا الفتور في العلاقة بين الطرفين إلا أن العلاقة بينهما أخذت تتطور في الألفية الأولى بشكل مدهل إذ أسس الطرفان مجلس التعاون التركي -الروسي سنة 2010، ومنذ ذلك اليوم تعد روسيا أكبر شريك تجاري لتركيا بحجم تبادل تجاري قدر سنة 2012 بـ 26 مليار دولار⁽⁹⁵²⁾ .

نخلص للقول بأن منطق المصلحة الوطنية قد طغى على العلاقات الروسية - التركية منذ القدم مما جعل العلاقة بينهما تارة تشهد تقاربا وتارة أخرى تعرف تنافرا ، بحيث ساهمت مجموعة من المتغيرات الإقليمية والدولية في هذا التلازم الذي مرت به العلاقة بين الطرفين ، بحيث ينظر كل طرف للآخر ومن باب المصلحة الوطنية بعين الشريك وبعين المنافس في الوقت نفسه .

ثالثا : محددات العلاقات الروسية - التركية

تشكل التفاعلات الدولية والإقليمية محفزا للوحدات الدولية إما لبناء علاقات تعاونية متينة مبنية طبعاً على مفهوم المصلحة الوطنية، وقد تأخذ هذه العلاقة اما الدخول في تحالفات ، أو عقد وإبرام معاهدات واتفاقيات، فالدولة تستقبل حوافز (سلوكات) عديدة من الوحدات الدولية الفاعلة في النسق الدولي أو الإقليمي، بحيث قد تأخذ هذه الحوافز طابعا صراعيا أو تعاونيا وهي تضطر الدولة الى التصرف بشكل معين يتناسب مع مفهومها لطبيعة الحافز وإدراكها في نفس الوقت لأهمية مصالحها الوطنية ، وفي هذا السياق لعبت مجموعة المتغيرات الجغرافية ، التاريخية، الإقليمية والدولية كمحدد وضابط للعلاقة بين روسيا وتركيا ، فعل سبيل المثال تنطلق رؤية روسيا في علاقاتها مع تركيا بناء على الاعتبارات التالية:

*تعد تركيا باب روسيا البحري من البحر الأسود الى البحر المتوسط ، وهذا شريان حياة بالنسبة الى روسيا.

*تنظر موسكو الى أنقرة بوصفها رئة تنفس اقتصادي ، وطوق نجاة استراتيجيا لتقليص التداعيات السلبية والموجعة للعقوبات الغربية التي تحاصرها منذ صيف 2014 ، بجريرة الأزمة الأوكرانية لاسيما بعدما رفضت تركيا أن تتشارك مع الدول الغربية في فرضها أو تطبيقها على روسيا وبكونها، الى حد بعيد الشريك الوسيط لنقل الغاز الطبيعي الى أوروبا ، إثر فشل مشاريع الطاقة الأوروبية المشتركة ، وأهمها مشروع دفق الجنوب.

* يدرك بوتين قدرات تركيا المحدودة نسبياً في تغيير موازين القوى الدولية ، إلا أنه يريد استثمار الفجوة الراهنة في المواقف التركية-الأميركية لمصلحته، للحيلولة دون إكمال تركيا دائرة الطوق المفروض على روسيا بالانضمام الى الجهد الأميركي في رومانيا وأوكرانيا وحائط الردع الصاروخي ، وللضيق عليها في مجالاتها الجغرافية الحيوية ، وهي دروس الصراع الغربي مع روسيا في القرون الثلاثة الماضية.

*تمثل تركيا في مقاربة موسكو الاستراتيجية، خاصة لاوراسيا، أي الفضاء الحيوي الروسي الذي يمثل معظم الاتحاد السوفياتي السابق، لأن تركيا ترتبط بشعوب آسيا الوسطى في هذا الفضاء بقواسم دينية وثقافية وأخرى تاريخية⁽⁹⁵³⁾.

أما محدد تركيا اتجها روسيا ينطلق من الاعتبارات التالية:

*تسعى تركيا ومن خلال رسم علاقتها مع روسيا إحداث تحول استراتيجي في مكانتها بعد أن أختل توازن القوى الإقليمي غير التقليدي لمصلحة إيران في المجال النووي وتقنيات الفضاء، إذ تعد روسيا مصدرا مهما ومتاحا لتمكينها من تسريع بناء مشاريع الطاقة النووية والأقمار الاصطناعية لتجسير هذه الفجوة ما أمكن ذلك.

*تسعى تركيا لأن تكون الدولة الوحيدة في منطقة الشرق الأوسط لنقل الغاز من روسيا الى الدول الأوروبية، وذلك في مسعى تطمع أن يمكنها لتصبح المركز الإقليمي الرئيس لنقل النفط والغاز الطبيعي من الدول النفطية الأساسية الى أوروبا.

*تسعى تركيا ومن خلال رسم علاقتها مع روسيا ومن الناحية الاستراتيجية بلوغ هدفين على صعيد توجهاتها الغربية، الأول ، تعزيز الوضع التفاوضي مع الاتحاد الأوروبي في ظل محاولة حرماتها من عضويته إذ تستشعر تركيا أن عضويتها الكاملة في الاتحاد مهددة بالرفض مهما لبّت من معايير ، لذا فهي تسعى الى تعزيز قوتها الاقتصادية لزيادة الحاجة الأوروبية إليها وتعزيز فرص قبولها. كما تلوح عبر توسيع شراكتها ومشاريعها مع روسيا بأن بدائلها جاهزة

18- عامر علي راضي العلق ، "ملاحم جديدة في العلاقات التركية الروسية " ، مجلة دراسات دولية ، العدد 40 ، ص 111 .
19- موريل ميرك فايساخ ، جمال واكيم ، السياسة الخارجية التركية تجاه القوى العظمى والبلاد العربية منذ عام 2002 ، بيروت ، شركة المطبوعات للنشر والتوزيع ، ص ص 52 - 55 .

20- مركز الجزيرة للدراسات، (2013) ، "تركيا وروسيا : تقارب اقتصادي وتباعد سياسي"، تقدير موقف ، ص 02.

21- مركز حرمون للدراسات المعاصرة ، 2017 ، محددات العلاقات الروسية التركية وأفاقها ، الدوحة ، وحدة دراسة السياسات ، ص ص 03 - 04.

في حال رُفضت عضويتها مع الاتحاد الأوروبي، أما الأمر الثاني فيتعلق في محاولة استغلال العداء الغربي لروسيا من أجل إقامة علاقة تعاونية في الجانب الأمني والعسكري.

* وتأمل تركيا أن يؤدي تطور العلاقات الثنائية وتشابك مصالحها مع روسيا إلى "السماح" لها بتعزيز علاقاتها مع دوائر عدة الشرق الأوسط ، القوقاز، والبلقان، وخاصة بعد تفكك الاتحاد السوفيتي، واستقلال ست دول إسلامية في آسيا الوسطى منها خمس دول ذات أصول تركية قد مثل فرصة كبيرة لتركيا، إذ فتح أمامها مجالاً جديداً وواسعاً من العلاقات مع هذه الدول، وعقب الاستقلال وطوال الفترة من 1991 إلى 1995 ، سوقت تركيا نفسها على أنها الأخ الأكبر والدولة النموذج بالنسبة إلى تلك الدول ومنحتها هبات وقروضا ، وقدمت لها وعودا لم يستطع الاقتصاد التركي الضعيف آنذاك الوفاء بها ، وعلى الرغم من ذلك فيحسب لهذه الفترة أن تركيا أقدمت على تحويل علاقاتها مع تلك الدول إلى الإطار المؤسساتي، فدشنت العديد من المؤسسات الاقتصادية والاجتماعية والتعليمية التي لا تزال تعمل⁽⁹⁵⁴⁾ .

*من الناحية الاقتصادية تنظر تركيا لروسيا على أنها سوق وفرصة كبيرة للمنتجين الاتراك لتصدير منتجاتهم اليها، وبذلك يمكن لتركيا تغطية العجز من الجهة الغربية الأوروبية⁽⁹⁵⁵⁾

- وعليه نخلص للقول وانطلاقاً من مقولة كينث والتر البنية تفرض السلوك على الوحدة، إن كلا البلدين يريدان استغلال محدد التاريخ، الموقع الجغرافي، المتغيرات الإقليمية والدولية من أجل الدخول في شبكة علاقاتية تنسجم باعتماد اقتصادي وسياسي متبادل.

رابعا : مجالات التقارب الروسي- التركي في منطقة الشرق الأوسط .

1- المجال السياسي .

بالرغم من أن العلاقات الروسية- التركية قد طغى عليها طابع صراعي عدائي أكثر منه تعاوني على مر التاريخ ، غير أن مطلع القرن الواحد والعشرين شكل منعطفاً وفارقاً في العلاقة بين الطرفين خاصة من الناحية السياسية ، فقد زامن انطلاق مشروع الرئيس الروسي فلاديمير بوتين منذ عام 2000 لاستعادة قوة روسيا الاقتصادية ونفوذها الخارجي، مع مشروع حزب العدالة والتنمية عام 2002 لإحياء المكانة الإقليمية والدولية لتركيا ، فبالنسبة لروسيا شهدت نزيفاً سياسياً أفقدها مكانتها الإقليمية والدولية خاصة بعد تفكك الاتحاد السوفياتي ، إذ فقدت السيطرة على الكثير من الأراضي والموارد في محيطها الإقليمي وفي أجزاء من الشرق الأوسط ، ومن هنا كان لابد لروسيا من إعادة بناء نسج تفاعلاتها مع محيطها الإقليمي ولهذا عدت تركيا لما لدورها السياسي الفاعل وموقعها كمدخل للغرب وللشرق الأوسط ، هدفا مهما لتوسيع نفوذ روسيا الخارجي ، وتفعيل مكانتها الدولية.

أما تركيا سياسياً دائما ما تشترك مع روسيا في تطلعيها إلى إحياء مكانتها الإقليمية والدولية التي تليق بإرثها التاريخي، وموقعها الجغرافي، وامكاناتها الاستراتيجية الكامنة، فهي ترى أنها كانت ولا تزال دولة مركزية فاعلة، إذ يقول في هذا الصدد رئيس الوزراء التركي أحمد داود أوغلو "إن الدول المركز مثل تركيا ، التي تحتل موقعا مركزيا في القارة الأم أفرو أوراسيا، لا تقبل أن تظل منحصرة في منطقة بعينها وتعرف بها ، بل لديها القدرة على النفاذ إلى مناطق أخرى متعددة في آن واحد. "

ومن هنا كان لزاما على تركيا سياسياً أن تعمل من أجل إحياء مكانتها في العديد من المناطق في الشرق والغرب ، وعلى عقد شراكات مع عدة قوى دولية وإقليمية كبرى ، ومنها مع خصمها التاريخي روسيا⁽⁹⁵⁶⁾ .

- وهنا تجد الإشارة إلى أن زيارة الرئيس الروسي بوتين إلى تركيا نهاية عام 2004 هي التي وضعت حجر الأساس للعلاقات السياسية بين البلدين وهو الذي يعد أول رئيس يزور تركيا بعد 32 عاما ، ورافقه في هذه الزيارة وزير الدفاع الروسي سيرغي لافروف ، وأجرى بوتين عندها مفاوضات مع الرئيس التركي أحمد نجاد سيريز ، ورئيس الوزراء آنذاك رجب طيب أردوغان بحيث نتجت عنها تطویر العلاقات الثنائية بين الجانبين ، وتوجت هذه الزيارة بالتوقيع على الاعلان المشترك لتعميق الصداقة والشراكة المتعددة الأبعاد ، وقد عدت هذه الزيارة مؤشرا على الرغبة في إقامة علاقات جيدة بين الدولتين تمحورت اللقاءات الثنائية حول مسائل عدة منها ، ليقوع بعدها الطرفان على مجموعة اتفاقيات التي تخللت الزيارة نذكر على سبيل الحصر منها :

- الإعلان المشترك لتطوير الصداقة والتعاون متعدد المستويات.

- الحماية المتبادلة للحقوق والملكية الفردية ، ضمن إطار التعاون التقني والعسكري.

- منع وقوع الحوادث البحرية خارج المياه الإقليمية.

- ابرام اتفاقية التعاون بين شركة فنیش اكونوم بانك ، وشركة روزكسيم بانك وشركة اكسيم بانك الروسيين .

- مذكرة التفاهم حول التعاون بين الأكاديمية الدبلوماسية في وزارة الخارجية الروسية ومركز البحوث الإستراتيجية في وزارة الخارجية التركية .

وقد علق بوتين على توقيع الإعلان المشترك لتطوير الصداقة والشراكة بين البلدين قائلا: "إن إعلان الصداقة والشراكة سيعزز الجهود المشتركة في مجال مكافحة الإرهاب ، وسيمنح التعاون دفعات قوية" وأضاف : "لقد أكدنا مرة أخرى تصميمنا على تطوير علاقتنا السياسية في جميع المجالات"⁽⁹⁵⁷⁾.

وبعدها تكررت الزيارات المماثلة بين البلدين على النحو الآتي:

22- عماد يوسف قدورة، (2015)، روسيا وتركيا : علاقات متطورة وطموحات متنافسة في المنطقة العربي ، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات ، تحليل سياسات ، ص 09 - 11.

23- حنان أبوسكين ، "بين الصراع والتعاون : التنافس الدولي في آسيا الوسطى" ، <http://www.acrseg.org/6940> (تم الوصول إليها في: 2017/09/28).

24- لبني باسم صاحب التيمى ، 2015، السياسة الخارجية الروسية تجاه تركيا ، رام الله : فلسطين ، ورقة بحثية ، كلية الحقوق والإدارة العامة ، دائرة العلوم السياسية ، جامعة بيزيت ، ص 06.

25- لقمان عمر محمود ، " تركيا وروسيا الاتحادية دراسة في العلاقات السياسية 2009-2000" ، مجلة دراسة إقليمية ، مركز الدراسات الإقليمية ، الموصل ، العدد 07 ، ص ص 06 - 07 .

- 1- زيارة وزير الخارجية التركي وقتذاك عبد الله غول موسكو من 23 إلى 26 فبراير عام 2004
- 2- مشاركة الرئيس الروسي بوتين في عام 2005 في مراسم افتتاح خط أنابيب الغاز السيل الأزرق.
- 3- مشاركة الرئيس الروسي بوتين في القمة التاسعة لمنظمة التعاون الاقتصادي بين دول البحر الأسود التي انعقدت في مدينة سمسون التركية في عام

2007

- 4- زيارة الرئيس التركي أحمد نجت سيزر روسيا في الفترة من 28 يونيو إلى 30 يونيو عام 2006
- 5- زيارة الرئيس الروسي فلاديمير بوتين أنقرة في 6 أغسطس 2009، وتوقيع الطرفين خلالها عددا من الوثائق الرامية إلى تطوير التعاون بينهما في مجالات النفط والغاز والطاقة النووية، ومن بينها اتفاقية حول التعاون في المجال النووي، وبروتوكول سيسمح بمد خط "السليل الجنوبي لنقل الغاز الروسي إلى أوروبا عبر مياه تركيا الإقليمية في البحر الأسود، وبتنفيذ مشروع مد خط أنابيب الغاز السيل الأزرق، إضافة إلى بروتوكولين حول التعاون في مجال مد خط النفط "سامسون - جيهان" واتفاقية حول بناء أول محطة كهروذرية على الأراضي التركية من قبل الخبراء الروس.
- 6- زيارة الرئيس الروسي دميتري مدفيديف أنقرة في 12 مايو 2010، وتم خلالها إنشاء مجلس للتعاون على مستوى قيادة البلدين سيقوم برسم استراتيجية تطوير العلاقات بينهما وتنسيق تطبيق المشاريع الكبرى في مجال التعاون السياسي، والتجاري، والاقتصادي، والثقافي، والإنساني، فضلا عن توقيع 17 اتفاقية منها اتفاقيات التعاون في مجال الطاقة وبناء محطة كهروذرية وفي مجال الزراعة، وأيضا اتفاقية لإلغاء تأشيرات السفر بين البلدين⁽⁹⁵⁸⁾

2-المجال الاقتصادي.

تعد تركيا شريكا اقتصاديا تقليديا لروسيا ، ففي المجال التجاري وصل حجم التبادل التجاري بين الدولتين وفق آخر الإحصاءات إلى نحو 33 مليار دولار تصل الصادرات الروسية إلى نحو 80% من هذه القيمة ، وتعتبر تركيا سابع شريك تجاري لروسيا وثاني أكبر أسواق التصدير بعد ألمانيا، أنقرة كانت تتوقع أن يصل حجم التبادل التجاري بين البلدين إلى مائة مليار دولار بحلول عام ألفين وثلاثة وعشرين⁽⁹⁵⁹⁾، إذ تصدر تركيا إلى روسيا حوالي ما قيمته 6.683 مليار دولار واستوردت منها حوالي ما قيمته 26.620 مليار دولار ويبدو من خلال الإحصائيات المقدمة أن التبادل التجاري يميل لكفة الروس ولعل السبب الرئيس في ذلك هو اعتماد تركيا على الغاز الروسي في توليد الكهرباء ، أما النفط فقد بلغت نسبة ما استورد منه 19.9 في المئة بقيمة 4.7 مليار دولار ، في حين بلغ استيراد الفحم نسبة 1.521 أي ما قيمته 6.3 مليار دولار ، وفي قطاع الاستثمار بلغت استثمارات تركيا من روسيا حوالي 6مليار دولار نهاية عام 2012 ، وسعيًا دائما لتعزيز علاقات التعاون بين الطرفين قام الجانبين بتخفيف الرسوم الجمركية المفروضة على السلع المتبادلة الأمر الذي يصب في صالح المنتجات التركية المصدرة نحو روسيا، هذا وقد نشط قطاع السياحة بين الطرفين ويأتي هذا بعدما قام الطرفين بإلغاء التأشيرات للدخول فيما بينهما ، حيث بلغ عدد السياح الروس إلى تركيا حوالي أربعة ملايين روسي سانح نهاية عام 2012 ، في مقابل 400 تركي سانح في روسيا.

وبهذا التعاون الاقتصادي بين البلدين تعد روسيا حقا الشريك التجاري الأول لروسيا، وبالمثل تعد تركيا سنة 2012 أكبر شريك تجاري لروسيا كما أسلفنا سابقا⁽⁹⁶⁰⁾.

3-المجال العسكري.

إن صراع السيطرة والنفوذ، والتوسع والتطلع للهيمنة الإقليمية خاصة في منطقة الشرق الأوسط يستوجب على روسيا وتركيا ضرورة تعزيز التعاون في المجال العسكري، وفي هذا السياق الحديث عن العلاقات العسكرية الروسية التركية يقودنا إلى الرجوع إلى عشرينات القرن الماضي وبالتحديد سنة 1922 أين عقد الطرفان اتفاقيات تعاون في مجال التعليم العسكري ، ليستمر الحال على حاله في السنوات الموالية لسنة 1922 حيث صاحب ذلك توسعا في الشراكة بينهما في مجالات أخرى كالتدريب والمساعدة في حماية الحدود والسيطرة عليها⁽⁹⁶¹⁾ ، هذا ويتطلع الجانبان وفي ذات المجال إلى إقامة مشروع لتصنيع طائرات حربية من الجيل الخامس بشكل مشترك، خاصة وأن تركيا تمتلك البنية التحتية اللازمة للمشروع، بحيث أن هذا المشروع ليس المشروع العسكري الوحيد، بل سبق ذلك إعلان التوصل إلى اتفاقية عسكرية بين البلدين يتم بموجبها تصنيع منظومة دفاع جوي مشتركة في تركيا، على رأسها منظومة الدفاع الجو "S-400"، فهذه الاتفاقيات العسكرية تسعى من خلالها تركيا للدخول في سوق التجارة العسكرية الدفاعية بقوة، أي أن تركيا تعمل لتوسيع مجال خبرتها التصنيعية عالميا وفي المقابل من ذلك نجد أن الموافقة الروسية على تصنيعها في تركيا يدل على أن هناك مصالح روسية في تلك الاتفاقيات مع تركيا، فهي ليست ذات مصالح اقتصادية لروسيا فقط، وإنما ذات مصالح أمنية وعسكرية مع تركيا، بحكم موقع تركيا الاستراتيجي المتوسط بين روسيا وأوروبا الغربية، وحيث إن تركيا تعتبر عضوا مهما وكبيراً وثاني أكبر جيش في حلف شمال الأطلسي الناتو أيضا، وهذا ما يثير لدى أمريكا وأوروبا شيئا من المخاوف حول مستقبل التعاون العسكري الروسي-التركي، وعن مستقبل مكانة تركيا في حلف الناتو بعد أن وقعت العديد من الدول الأوروبية ضد العضوية الكاملة لتركيا في الاتحاد الأوروبي⁽⁹⁶²⁾.

خامسا: نقاط الاختلاف في العلاقات الروسية -التركية في منطقة الشرق الأوسط.

عملت تركيا ما أمكنها على إبعاد النفوذ الروسي في منطقة الشرق الأوسط بصفة خاصة، وفي آسيا والفقاس بصفة عامة، وذلك لاعتبارات أمنية وجيوسياسية يعود بعضها إلى العداء والصراع التاريخي بين الأتراك والروس لقرون عدة، لكن في المقابل أثبتت روسيا حضورها القوي في المنطقة التي ترتبط بالمجال الروسي، ولعل هذا ما جعل هناك -ودائما في إطار التنافس الاستراتيجي بينهما- تناقض في الرؤى حول بعض القضايا ذات الصلة بمصالحهم الوطنية التي لا تزال عالقة.

- 26- محمد طلعت، "العلاقات التركية الروسية... مجالات التقارب وقضايا الخلاف، رؤية تركية" <http://rouyaturkiyyah> (تاريخ تاريخ الوصول إليه 2017/09/25).
- 27- فتحيه محي الدين طه احمد، تطور العلاقات الروسية - التركية 2002-2016، <http://democraticac.de/?p=34696> (تاريخ تاريخ الوصول إليه 2017/09/25).
- 28- معمر فيصل سليم خولي ، العلاقات التركية - الروسية من إرث الماضي إلى آفاق المستقبل ، (2014) ، بيروت، المركز العربي للأبحاث والدراسات السياسية ، ص 97.
- 29- عليان محمود عليان ، التوافق والصراع في العلاقات الدولية: العلاقات الروسية التركية مثلا ، ألمانيا المركز الديمقراطي العربي ، ص 107.
- 30- محمد زاهد جلول ، مستقبل الصناعات العسكرية التركية الروسية المشتركة <http://alkhaleeonline.net/articles/1497253657358649500> (تاريخ تاريخ الوصول إليه 2017/09/25).

1-الأزمة السورية.

تعد الأزمة السورية أحد أهم نقاط التقاطع بين الطرفين حول الطريقة المثلى للتعامل مع الوضع المعاش والهدف النهائي له، وحينما اندلعت الانتفاضة السورية في 15 آذار/مارس 2011م، ولاحقاً تداخياتها طلبت الحكومة التركية من الحكومة السورية التجاوب مع مطالب الشعب السوري، ولكنها رفضت واستمرت في ممارسة القتل والتكثيف بالمتظاهرين السوريين، حينها وتحديداً في تشرين الأول/أكتوبر عام 2011م، دعا رئيس الوزراء التركي السابق ورئيس الجمهورية الحالي رجب طيب أردوغان، الرئيس السوري بشار الأسد بالتناحي عن الحكم⁽⁹⁶³⁾، بهذا تكون تركيا قد عبرت عن تأييدها التام والمطلق للاحتجاجات والأحداث، على أنها تعبير سياسي وسلمي للمطالبة بالتغيير الديمقراطي والإصلاح، وأن الرئيس بشار الأسد لديه سياسات إصلاحية، يجب أن تتوافق مع مطالب الشعب، بل أن تكون استجابة للمطالب بالتغيير، وأن يكون التعاطي مع التظاهرات الشعبية إيجابياً، وأن التأخير ينطوي على مخاطر جدية للنظام السياسي في سورية⁽⁹⁶⁴⁾، ونظراً لتطور المشهد السوري الداخلي سياسياً وميدانياً والموقف الدولي منه، هنا اتسم الموقف التركي بالتكيف مع المتغيرات والخارجية المحيطة بالأزمة، وذلك عبر مراحل متفرقة نذكر منها:

المرحلة الأولى، تميزت بالضغط لإحداث إصلاحات سياسية في سوريا، وهو موقف تابع من عدة اعتبارات، أهمها دعم تركيا السابق للتحركات الشعبية في عدة دول سابقة على سوريا، ودعمها لعملية التغيير في العالم العربي، بحيث امتدت هذه المرحلة من بداية التظاهرات في آذار/مارس 2011 وحتى سحب السفير التركي من دمشق في آذار/مارس 2012 تقريباً. وقد شملت هذه الفترة عدة اتصالات هاتفية من أردوغان للأسد وعدة زيارات لوزير الخارجية آنذاك داود أوغلو ووفد يرأسه رئيس جهاز الاستخبارات حاقان فيدان بناء على قرار من مجلس الأمن القومي التركي ورغم أن تركيا استضافت في هذه الفترة مؤتمري المعارضة السورية، الأول في نيسان/أبريل والثاني في حزيران/يونيو 2011، إلا أنها التزمت بسقف دعم الإصلاحات الدستورية والتغيير السلمي.

المرحلة الثانية: دعم المعارضة لإسقاط الأسد، امتدت هذه المرحلة على مدى ثلاث سنوات تقريباً أي حتى قبيل اتفاق فيينا بين كيري ولافروف، حيث اعتبرت تركيا أن نظام الأسد فاقد للشععية باعتباره نظاماً قاتلاً لشعبه، وناقدت بضرورة سقوطه / إسقاطه حقناً للدماء وإنقاذاً لمستقبل سوريا، وحق الشعب السوري في اختيار قيادته وصياغة مستقبل بلاده، وكانت أنقرة في هذا الموقف شبه وحيدة على الساحة الدولية، في تناقض تام مع المحور الروسي - الإيراني الداعم للأسد، وعليه قدمت أنقرة خلال هذه الفترة الطويلة الدعم للمعارضة السورية على عدة مستويات وأبعاد، منه الإعلامي والسياسي والإغاثي واللوجستي، وحتى العسكري وإن لم يتم الاعتراف بذلك علناً.

المرحلة الثالثة، القبول بالحل السياسي، أي التخلي عن شعار إسقاط الأسد والقبول بخطة الفترة الانتقالية وجدولها الزمني وفق الاتفاق الأمريكي - الروسي في فيينا بما يعني الموافقة الضمنية على بقاء الأسد على رأس السلطة حتى الانتخابات المزمع عقدها في نهايتها، رغم عديد التصريحات برفض بقاءه في السلطة.

المرحلة الرابعة، الانتقال من المبادرة للدفاع. وهي المرحلة الأخيرة، التي يمكن تأريخها بحادثة إسقاط أنقرة للمقاتلة الروسية والممتدة حتى الآن. وقد فقدت خلالها تركيا أي أمل في إحداث اختراق كبير في الحالة السورية فيما يتعلق بإسقاط النظام أو ترجيح كفة المعارضة، وأصبح شغلها الشاغل حماية حدودها وأمنها القومي من تطورات الأزمة السورية⁽⁹⁶⁵⁾.

ونقيضاً لهذا للرؤية التركية نجد أن روسيا ترفض بشدة إسقاط أو ترحية بشار الأسد عن السلطة، بل نجدتها تندد وتستنكر المقاومة الشعبية القائمة ضد نظام الأسد، ولما احتدم الصراع وبشكل قوي بين نظام الأسد وقوى المعارضة، والذي فتح المجال واسعا لقوى دولية وأخرى إقليمية للتدخل فيه، اضطرت روسيا أن تدخل عسكرياً بحيث في سنة 2015 إذ نشرت 21 طائرة هجوم أرضي من نوع سوخوي-25 و 12 مقاتلة اعتراضية من نوع سوخوي-24 وستة قاذفات متوسطة من نوع سوخوي-34 إضافة لخمسة عشرة طائرة مروحية في مطار باسل الأسد الدولي، هذا وطلب الرئيس فلاديمير بوتين في 30 سبتمبر 2015 من مجلس الاتحاد السماح بنشر القوات المسلحة في سوريا وقطع المجلس البث الحي للمناقشة التي تحولت إلى جلسة مغلقة ومنح الرئيس الروسي التفويض باستخدام القوات المسلحة في الخارج بالإجماع، هذا التدخل الروسي العسكري جاء يحمل أبعاداً وتدابير على مختلف المستويات نذكر منها:

1- على المستوى الدولي، الرغبة الروسية في العودة على الساحة الدولية وتعزيز دورها كقوة دولية فاعلة، حيث ترغب روسيا في تعزيز دورها ومكانتها على المستوى الدولي والإقليمي في منطقة الشرق واثبات دورها المؤثر في القضايا الدولية والإقليمية الهامة، وخاصة منطقة الشرق الأوسط وتعتبر الأزمة السورية فرصة سانحة لها؛ من خلالها تبين قدرتها على تشكيل وتكوين تحالفات إقليمية على غرار ما فعلته الولايات المتحدة والغرب. وقد تأكد هذا الدور عقب ضم شبه جزيرة القرم الأوكرانية ولم يستطع الغرب اتخاذ موقف ضدها. حيث يسعى الرئيس الروسي "فلاديمير بوتين" إلى دحر مساعي القوى الغربية لإضعاف روسيا وعزلها منذ فترة ما بعد نهاية الحرب الباردة، فقد اتضح ذلك منذ نجاح روسيا في ضم جزيرة القرم الأوكرانية في 2014 دون قدرة الغرب على التحرك، ومن ثم إفشال محاولات الغرب في جلب حلف الناتو إلى اعتبار روسيا.

2- على المستوى الإقليمي، الحفاظ على المصالح الروسية في المنطقة، حيث تسعى للحفاظ على تواجدتها في نافذة تطل على المياه الدافئة، إذ يوجد لها قاعدة عسكرية بحرية في ميناء طرطوس في سوريا- وهي القاعدة العسكرية الوحيدة لها في منطقة الشرق الأوسط. كما تسعى روسيا لبناء قاعدة عسكرية جوية لها في غرب سوريا باللاذقية، هذا فضلاً عن رغبة روسيا في تعزيز دورها بسوريا في ظل التسويات المستقبلية المحتملة مع أطراف إقليمية ودولية، وكذلك رغبة روسيا في بناء تحالفات واسعة بعد غياب طويل لها في منطقة الشرق الأوسط⁽⁹⁶⁶⁾.

- وعليه كلف تضارب المواقف بين مؤيد ومعارض حول إيجاد حل سياسي لهاته الأزمة ما يلي:

* توتر العلاقات التركية مع الأطراف الفاعلة في الأزمة السورية، ومن أبرزها أنظمة سوريا وإيران وروسيا.

* تراجع الدور التركي وتأثيره في الأزمة نتيجة توتر علاقات تركيا مع النظام السياسي التي وصلت إلى حد القطيعة، وترجعها أيضاً مع كل من إيران

31- العلاقات التركية الأمريكية على المحك: <http://rawabetcenter.com/archives/> (تاريخ الوصول إليه 2017/09/26).

32- عقيل محفوظ، (2012)، سوريا وتركيا: نقطة تحول أم رهان تاريخي، الدوحة، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، ص 27.

33- سعيد الحاج، (2016) محدثات السياسة الخارجية التركية إزاء سوريا، مركز ادراك للدراسات والاستشارات، ص 10-12.

34- مي غيث، "التدخل الروسي في سوريا: الأبعاد والسيناريوهات، المعهد المصري للدراسات السياسية والاستراتيجية"، <http://www.eipss-eg.org/> (تاريخ الوصول إليه 2017/09/26).

وروسيا ، وهو ما أثر سلبا على دور تركيا الإقليمي.

* استعصاء حل الأزمة السورية وتشابك ملفاتها واحتدام صراع الأجنات الإقليمية والدولية وخاصة ما يتعلق منه بنشاط تنظيم الدولة داعش وحزب العمال الكردستاني في تركيا، وقوات الحماية الكردية في سوريا الذراع العسكري لحزب الاتحاد الكردستاني، وتراجع الدور التركي الفاعل في حل الازمة السورية بسبب عدم ترحيب هذه الأطراف بمبادراتها⁽⁹⁶⁷⁾.

2- الأزمة الأوكرانية.

تعود جذور الأزمة الأوكرانية في العلاقات الروسية التركية عندما وافق البرلمان الروسي "الدوما" سنة 2014 الدخول العسكري في شبه جزيرة القرم في أوكرانيا، الأمر الذي خلف ردود فعلية اقليمية ودولية قوية خاصة من طرف تركيا فشبه جزيرة القرم تقع على بعد 173 ميلا من خط الأناضول الساحلي، في الجهة المقابلة من البحر الأسود، وهي موطن لمجتمع من التتار الأتراك، الذين تربطهم صلات عرقية ولغوية مع الأتراك الأناضول ويعارضون ضم روسيا المحتمل لشبه الجزيرة⁽⁹⁶⁸⁾، وبناء عليه جاء التدخل العسكري لروسيا في شبه الجزيرة و تسعى روسيا من خلال هذا التدخل إلى إعادة بناء الدور الروسي كقوة عالمية وإعادة مكانتها التي تكاد تكون انتهت بعد الحرب الباردة ، فكان على روسيا التدخل حيث أنها ترى أن أوكرانيا بلدا تابعة لها وامتدادا لمستعمراتها وهي حق تاريخي وجغرافي لها، هذا من جهة ومن جهة أخرى تسعى دائما روسيا لأن تكون أوكرانيا سوقا تجاريا لها بحيث تعتبر روسيا المصدر الرئيسي لتزويد "أوكرانيا" بمصادر الطاقة ، فهي من أكبر مستهلكي الطاقة الروسية بأوروبا، وتعتمد على الغاز الطبيعي الروسي فإنتاج أوكرانيا من الغاز الطبيعي يسد 16% من المطلب المحلي فقط بينما بقيته يعتمد على الواردات بشكل أساسي من روسيا بالإضافة إلى دول أخرى ، فلذلك تستورد أوكرانيا سنويا 27 : 28 مليار متر مكعب من الغاز، أي أن التدخل الروسي في أوكرانيا طغى عليها طابع المصلحة على المستويين السياسي الاستراتيجي وكذا الاقتصادي⁽⁹⁶⁹⁾.

أما الموقف التركي من الأزمة الروسية فقد تباين وتمحور حول عدة مسائل :

- إعلان الوقوف الكامل مع وحدة الأراضي الأوكرانية وضد أي تدخل روسي ، وهو ما شكل موقفا استباقيا حاسما ضد التدخل الروسي في أوكرانيا التي ترى فيها تركيا منطقة عازلة طبيعية مع روسيا.

- العمل بكل قوة لمساندة التواجد التاريخي لتتار القرم .

- العمل على عدم تحويل القرم لساحة تصارع القوى الإقليمية والدولية.

وعليه يبدو الموقف التركي من الأزمة الأوكرانية شبيها بالموقف من الغزو الروسي لجورجيا 2008 ويميل إلى الحل عبر طرق الحوار والتفاهم وينبغي على أولويات المصالح التركية ، لكن في ذات الوقت يصدر تحذيرا بشأن التوسع الروسي نحو الجوار الإقليمي⁽⁹⁷⁰⁾.

3- الإسلام والحركات الإسلامية.

تتناقض الرؤى التركية الروسية اتجاه ما يسمى بالإسلام والحركات الإسلامية، بحيث لدى روسيا تصورات سلبية اتجاه الحركات الإسلامية السياسية والجهادية ، بينما نجد الأمر يختلف بالنسبة لتركيا بحيث أن رؤيتها مختلفة لرؤية روسيا تجاه الحركات الإسلامية السياسية، لكنها تشترك معها تجاه بعض الحركات الجهادية ، فبالنسبة لروسيا نجدها تخشى كثيرا وصول الحركات الإسلامية السياسية الى السلطة خاصة ثورات الربيع العربي⁽⁹⁷¹⁾، الأمر الذي جعلها تصنف الإخوان المصريين في مصر بأنهم منظمة إرهابية وفي هذا الصدد يقول الخبير في شؤون الشرق الأوسط أراز أخوندوف "اعتقد أن هذا التصنيف الروسي جاء يلبي حاجتين لدى روسيا، الأولى هي تقييد نشاط الجماعة في روسيا بناء على مخاوف داخلية تجاهها، والثانية هي الاستفادة من حالة البرودة في علاقة مصر بالدول الغربية بإرسال رسائل تأييد للرئيس المصري الجديد عبد الفتاح السيسي"، فروسيا دائما تخشى أن تسفر مثل هذه التحولات عن زيادة نفوذ دول أخرى مثل تركيا وحزب العدالة والتنمية ذي الجذور الإسلامية ما يعزز ترويج النموذج السياسي الإسلامي التركي في المنطقة ، وهو ما يعني زيادة امتداد المد الإسلامي الى الجوار الروسي ، ومن ثمة تقييد مصالح روسيا وعندها تصبح تركيا تشكل محور إقليمي فاعل⁽⁹⁷²⁾ ، ولعل هذا الذي حدث ويحدث بحيث أضحي حزب العدالة والتنمية التركي ذي المرجعية السياسية الإسلامية نموذجا وركنا من أركان القوة الناعمة التركية التي أسهمت في إعادة تشكيل المنظومة الفكرية-المفاهيمية للحركات الإسلامية العربية، خصوصا في بلاد الثورات العربية وفي مقدمتها تونس ومصر والمغرب التي كانت تخضع لمراجعات فكرية مستمرة، أولا على مستوى تعريف الذات والهوية ، وثانيا على مستوى بعض الأطروحات الإشكالية في تاريخها، مثل: الديمقراطية والعلمانية، والمواطنة والدولة الحديثة ، والعلاقة بين الدين والدولة أو بين الدين والسياسة⁽⁹⁷³⁾.

استنتاجات :

وفي الأخير نلخص بأن العلاقات الروسية -التركية، كانت علاقات متقاطعة بحيث وفي فترات من الزمن غلب عليها الطابع الصراعى ، وفي فترات أخرى اتسمت بالتقارب والتعاون ، حسب طبيعة التحولات التي شهدتها البلدين سواء على المستوى المحلي أو على الصعيد الإقليمي والدولي ، فبالرغم من غلبة الطابع العدائى بينهما وعلى مر التاريخ إلا أن الألفية الأولى شهدت تحولا ملموسا في العلاقة بينهما وفي مجالات عدة ومتعددة ، سواء تعلق الأمر بالجانب

35- فريق الأزمات العربي ، (2016)، " أزمة السياسة الخارجية التركية وانعكاسها على العلاقات العربية-التركية ودور تركيا الإقليمي " ، مجلة دراسات الشرق الأوسط ، العدد 12 ، ص 13 .

36- سونر جاغايپتاي و جيمس جيفري، (4 مارس 2014)، "ردود فعل تركيا الخافتة على أزمة جزيرة القرم" ، معهد واشنطن لسياسة الشرق الأدنى، العدد 2219، ص 21 .

37- ايمان أشرف أحمد، (2005)، "الأبعاد الدولية للأزمة الأوكرانية"، <http://democraticac.de/?p=34696> (تاريخ الوصول إليه 2017/09/26).

38- محمود سمير الرنينسي ، (2014)، العلاقات التركية-الروسية: مستقبل التعاون الاقتصادي والخلاف السياسي، الدوحة: مركز الجزيرة للدراسات ، ص ص 05 - 06.

39- عماد يوسف قنورة ، مرجع سابق ، ص 14.

40- أشرف رشيد ، "ماذا صنفت روسيا الإخوان المسلمين منظمة إرهابية ؟" <http://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews> (تاريخ الوصول إليه 2017/09/28).

41- سعيد الحاج ، "تأثيرات النموذج التركي على تحولات الحركات الإسلامية العربية" ، <http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2016/09/160921094144594> . (تاريخ الوصول إليه 2017/09/28).

السياسي ، الاقتصادي ، وحتى العسكري ، وبما أن البيئة تفرض السلوك على الوحدة ، فقد شكل الشرق الوسط مجالا واسعا أمام تركيا وروسيا للتحرك من أجل إعادة نسج وبناء التفاعلات بينهما ، تركيا تأمل من خلال إعادة بعث علاقاتها مع روسيا السمو للقيادة الإقليمية ، أما روسيا وفي ذات السياق تطمح لاستعادة ماضيها وإعادة بعث مكانتها الدولية من جديد ، ولكن هذا لم يمنع الطرفان الدخول في خلافات وصلت الى حد التآزيم وقطع العلاقات حول العديد من القضايا الشائكة في منطقة الشرق الأوسط.

وفي الأخير نؤكد على:

- ضرورة تعزيز أكثر للعلاقات التعاونية بين الجانبين وذلك من خلال عقد اتفاقيات ثنائية خاصة في المجالين السياسي والاقتصادي.
- يجب على الجانبين تعزيز التبادل التجاري بينهما وذلك من أجل خلق موازنة اقتصادية على الصعيدين الإقليمي والدولي.
- يجب انتهاز لغة الحوار بدل من التصعيد في التعامل مع القضايا الشائكة المتعلقة بتداخل المصالح الوطنية لكلا البلدين خاصة على مستوى الجوار الإقليمي.
- يجب على كلا الطرفين تطوير منظومة دفاع مشترك تقي وتحمي البلدين من امتدادات الحركات الجهادية التي أصبحت تشكل خطر وتهديدا لأمنهما القومي على مستوى الإقليمي.
- يجب على كلا البلدين تبني استراتيجية عامة ، ومحكمة توجه مستقبلا نمط العلاقات بينهما خاصة في المجال الأمني والسياسي هذا لكي تمنع أي اصطدامات غير متوقعة في جميع المجالات وعلى كافة المستويات والجوانب.

المراجع:

1- باللغة العربية:

- أشرف رشيد ، "لماذا صنف روسيا الإخوان المسلمين منظمة إرهابية ؟" <http://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews> (تاريخ الوصول إليه 2017/09/28).
- ايمان أشرف أحمد، (2005)، "الأبعاد الدولية للأزمة الأوكرانية"، <http://democraticac.de/?p=34696> (تاريخ الوصول إليه 2017/09/26).
- بهاء الدين محمد، دروس مستفادة من السياسة الخارجية التركية الجديدة، (تاريخ الوصول اليه 2014/12/19) <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=267533>
- حنان أبوسكين ، "بين الصراع والتعاون : التنافس الدولي في آسيا الوسطى" ، <http://www.acrseg.org/6940> (تم الوصول إليها في: 2017/09/28).
- لبنى باسم الصاحب التيمي ، 2015، *السياسة الخارجية الروسية تجاه تركيا* ، رام الله : فلسطين ، ورقة بحثية ، كلية الحقوق والإدارة العامة ، دائرة العلوم السياسية ، جامعة بيزيت
- لقمان عمر محمود ، " تركيا وروسيا الاتحادية دراسة في العلاقات السياسية 2009-2000" ، مجلة *دراسة إقليمية* ، مركز الدراسات الإقليمية ، الموصل، العدد 07 .
- موريل ميرالك فايساخ ، جمال واكيم ، *السياسة الخارجية التركية تجاه القوى العظمى والبلاد العربية منذ عام 2002* ، بيروت ، شركة المطبوعات للنشر والتوزيع.
- مركز الجزيرة للدراسات، (2013) ، "تركيا وروسيا : تقارب اقتصادي وتباعد سياسي" ، تقدير موقف.
- مركز حرمون للدراسات المعاصرة ، 2017 ، *محددات العلاقات الروسية التركية وأفاقها ، الدوحة* ، وحدة دراسة السياسات.
- معمر فيصل سليم خولي ، *العلاقات التركية - الروسية من إرث الماضي الى افاق المستقبل* ، (2014) ، بيروت، المركز العربي للأبحاث والدراسات السياسية.
- محمد طلعت، " العلاقات التركية الروسية... مجالات التقارب وقضايا الخلاف، رؤية تركية" <http://rouyaturkiyyah/> (تاريخ الوصول إليه 2017/09/25).
- محمد زاهد جلول ، *مستقبل الصناعات العسكرية التركية الروسية المشتركة* . <http://alkhaleejonline.net/articles/1497253657358649500> (تاريخ الوصول إليه 2017/09/25).
- محمد نور الدين، *السياسة الخارجية ... أسس ومرتكزات، قطر* :الدار العربية للعلوم ، 2009.
- محمود سمير الرنتيسي ، (2014)، *العلاقات التركية-الروسية: مستقبل التعاون الاقتصادي والخلاف السياسي*، الدوحة: مركز الجزيرة للدراسات
- مي غيث ، "التدخل الروسي في سوريا : الأبعاد والسيناريوهات ، المعهد المصري للدراسات السياسية والاستراتيجية" ، <http://www.eipss-eg.org> (تاريخ الوصول إليه 2017/09/26).
- عبد الصادق علي، روسيا والبحث عن دور جديد: العرب في السياسة الخارجية الروسية، أبو ظبي: شركة بن دسمال للطبع، 2003.
- عماد يوسف قدورة، (2015)، *روسيا وتركيا : علاقات منظورة وطموحات متنافسة في المنطقة العربي* ، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات ، تحليل سياسات .
- عامر علي راضي العلق ، "ملامح جديدة في العلاقات التركية الروسية" ، مجلة *دراسات دولية* ، العدد 40 .
- فتحة محي الدين طه احمد، *تطور العلاقات الروسية - التركية 2002-2016* ، <http://democraticac.de/?p=34696> (تاريخ الوصول إليه 2017/09/25).
- العلاقات التركية الأمريكية على المحك : <http://rawabetcenter.com/archives/> (تاريخ الوصول إليه 2017/09/26)

- عليان محمود عليان ، التوافق والصراع في العلاقات الدولية: العلاقات الروسية التركية مثالا ، ألمانيا المركز الديمقراطي العربي .
- عقيل محفوظ، (2012) ، سوريا وتركيا : نقطة تحول أم رهان تاريخي ، الدوحة ، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات.
- فريق الأزمات العربي ، (2016)، " أزمة السياسة الخارجية التركية وانعكاسها على العلاقات العربية-التركية ودور تركيا الإقليمي " ، مجلة دراسات الشرق الأوسط ، العدد 12.

- سهيل فرح، "الجيوپولتيك الروسي: ملامح القوة والضعف"، مجلة شؤون الأوسط، بيروت، مركز الدراسات الاستراتيجية، العدد 112، خريف 2003.
 - سعيد الحاج ،(2016) محددات السياسة الخارجية التركية إزاء سوريا ، مركز ادراك للدراسات والاستشارات.
 - سونر چاغابنتاي و جيمس جيفري،(4 مارس 2014) ، "ردود فعل تركيا الخافتة على أزمة جزيرة القرم" معهد واشنطن لسياسة الشرق الأدنى، العدد 2219.
 - سعيد الحاج ، تأثيرات النموذج التركي على تحولات الحركات الإسلامية العربية
- <http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2016/09/160921094144594> (تاريخ الوصول إليه 2017/09/28).

2- باللغة الأجنبية :

- Alexander A. Sergunin ,Russian Post-Communist Foreign Policy Thinking at the Cross-Roads: Changing Paradigms, Journal of International Relations and Development Volume 3, No. 3 (September 2000) ,In,http://www.ciaonet.org/olj/jird/jird_sept00sea01.html.
- IDRIS Bal ،Turkish foreign Policy in post Cold war Era ، Brown walker press ed: Florida ، Usa 2004.
- Omar.TASPINAR, Turkey’s Middle East Politics : Between Nea-Ottomanism and Kamalism, Carnegie papers, New York : Carnegie endowment for international peace,2008.

عنوان البحث: "العلاقات الروسية الجزائرية: واقع ورهانات"
"Russian-Algerian relations: reality and stakes"

Cherifa KLA*

الملخص:

في أعقاب التطورات الإقليمية الكبيرة التي شهدتها المنطقة العربية، ولاسيما بعد الاحتلال الأمريكي للعراق، وانتشار الوجود الغربي في مناطق جغرافية قريبة من الحدود الجنوبية لروسيا، ارتأت روسيا ضرورة أن تعيد فتح علاقاتها مع الدول العربية، خصوصا وأن هناك دولا كانت وما زالت تربطها علاقات تحالف وإرث تاريخي، لذلك عملت على تعزيز تقاربها مع هذه الدول، حيث تعتبر الجزائر حلقة رئيسية في سياسة روسيا المغاربية بل والإفريقية، ليس فقط نتيجة للاعتبارات الإيديولوجية القديمة التي تميز العلاقات الروسية الجزائرية منذ استقلال الجزائر، بل تتعدى ذلك إلى العمل أيضا على تطوير المصالح الاقتصادية بالتركيز على ثلاث قطاعات رئيسية هي الطاقة، والتعاون التقني في المجالات الصناعية والتنمية، والتعاون العسكري، كما يمتد أيضا إلى تعزيز التعاون الأمني في مجال مكافحة الإرهاب، وكل ما يخص الاهتمامات المستجدة في البيئة الدولية وذات الاهتمام المشترك على غرار الأزمة الليبية، وهو ما ساهم في وجود شبكة حسابات جيوسياسية مشتركة تحكم العلاقات بين البلدين، والتي من شأنها أن تزيد من عمق التعاون والتحالف الاستراتيجي بين روسيا والجزائر.

إشكالية البحث: في ظل هذه الورقة البحثية سنحاول مناقشة التساؤلات الآتية: ما هو واقع ورهانات العلاقات الروسية الجزائرية؟ وما هي أهم سيميات الإستراتيجية الروسية؟ وهل يعد التعاون العسكري وصفقات السلاح أهم بعد في التعاون الروسي - الجزائري؟

أهمية البحث: وعليه تكمن أهمية هذا البحث في إبراز:

1. أهمية منطقة البحر المتوسط وشمال إفريقيا بالنسبة للإستراتيجية الروسية.

2. واقع العلاقات الروسية الجزائرية.

3. مجالات التعاون بين روسيا والجزائر.

أهداف البحث: يهدف هذا البحث إلى الإجابة على مجموعة التساؤلات المتعلقة أساسا، بواقع العلاقات الروسية الجزائرية، ومجالات التعاون البيئية، وأهمية البعدين الطاقوي والعسكري بين البلدين.

خطة البحث: سنحاول تناول النقاط التالية في هذا البحث:

1. مرتكزات وسميات الإستراتيجية الروسية.

2. واقع العلاقات الروسية الجزائرية.

3. أبعاد التعاون والتحالف الروسي الجزائري.

الكلمات المفتاحية: العلاقات الروسية الجزائرية - البعد الطاقوي- التعاون العسكري - الإستراتيجية - التحالف.

مقدمة:

لم يكن حضور روسيا الفدرالية ضعيفا بمنطقة المغرب العربي، لكن علاقاتها كانت متباينة يفرضها المنطق الإيديولوجي ومخلفات مرحلة الحرب الباردة وتغلغل النفوذ الفرنسي والأمريكي، قبل تحصل التحولات الدولية الكبيرة بتفكك الإتحاد السوفياتي، ونهاية الإيديولوجيا كحامل أساسي للعلاقات بين الدول، إذ شهدت العلاقات الروسية المغاربية مرحلة جديدة بوصول الرئيس الروسي "فلاديمير بوتين"، والعودة الروسية إلى الساحة الدولية من مدخل المصالح الاقتصادية، كما زاد توطيد تلك العلاقات التي تزامنت مع غموض مرحلة حكم إدارة الرئيس الأمريكي باراك أوباما" تجاه المنطقة المغاربية وزيادة حضور الصين بقوة فيها.

لقد ارتأت روسيا ضرورة أن تعيد فتح علاقاتها مع الدول العربية، خصوصا وأن هناك دولا كانت وما زالت تربطها علاقات تحالف وإرث تاريخي من مثل الجزائر، لذلك عملت على تعزيز تقاربها مع هذه الدول، فبنقل الرئيس "فلاديمير بوتين" سدة الحكم، تخلت السياسة الخارجية الروسية عن الاعتبارات الإيديولوجية، وأخذت في الاعتبار المصالح الاقتصادية في الدرجة الأولى، فكانت أول زيارة له لشمال إفريقيا في سنة 2006 وهو بذلك يكون أول رئيس روسي وطأت قدماه المنطقة العربية منذ أكثر من ربع قرن، زار فيها الجزائر طبقا لخريطة التحالفات الروسية أيام الحرب الباردة، وفي هذا الإطار تأتي زيارة الرئيس الروسي "بوتين" للجزائر تتويجا لمسيرة طويلة من التعاون بين الدولتين في شتى المجالات، وهي في جوهرها إعادة تأسيس لنمط تحالفات ما جعلها ترقى في العلاقات الدولية إلى "التحالف الاستراتيجي"، وهو ما عبر عنه "بوتين" أثناء تلك الزيارة بقوله: "إن روسيا قد أبرمت اتفاقية شراكة إستراتيجية، وأن المصالح والاهتمامات المشتركة هي الأساس في تطوير العلاقات الثنائية"، ويمكن القول أن هذا المسعى الحثيث لثمتين أواصر العلاقات قد حرصت عليه كل من الدولتين لتحقيق أهداف إستراتيجية بعيدة المدى تصب في صالح الأمن القومي لكليهما، فبالإضافة إلى صفقات التسليح والتعاون التقني تهتم كل من روسيا والجزائر بالتنسيق في مجال النفط والغاز، والتزود بالتكنولوجيا النووية وتعزيز التعاون الأمني في مكافحة الإرهاب وتكثيف المبادلات التجارية.

أولا: مرتكزات وسميات الإستراتيجية الروسية

بعد مرور مدة من الشكوك والتردد لدى القيادة في روسيا الاتحادية في المرحلة التي تلت تفكك الإتحاد السوفياتي، بسبب التوجهات الغربية

⁹⁷⁴د. شريفة كلا، كلية العلوم السياسية والعلاقات الدولية، جامعة الجزائر -3- الجزائر cherifaklaa@gmail.com

لهذه القيادة⁹⁷⁵ نجد أنه حل شيئا فشيئا في الأوساط الروسية المسؤولة داخل الكرملين نوع من الإجماع حول بحث فكرة التزام روسيا الاتحادية بـ "ضرورة حماية الشعوب الصغيرة ومساندتها في مواجهتها للغرب الناهب لثرواتها"، ولم يقتصر التحول عن التردد الذي عرقل لمدة ما اتخاذ القرار على القائمين على رأس السياسة الروسية، بل امتد إلى الصفوة الروسية بكامل اتجاهاتها، والتي كانت أكثر اهتماما بعملية تحويل البلاد إلى نظام ليبرالي ديمقراطي، وبغض النظر عن ما تقدم، فإننا يمكن أن نرصد أهم سيمات الإستراتيجية لروسيا الاتحادية في:

1. الواقعية: تنسجم الإستراتيجية الروسية بنوع من الواقعية من خلال سعيها إلى بناء سياسة براغماتية، عن طريق المزيد من التباعد عن الحجج الإيديولوجية – التي كان التحرك الدبلوماسي السوفياتي يقوم عليها في الماضي القريب – مع الإحلال محلها مبررات سياسية واقتصادية أكثر وضوحا وتعبيرا عن تطلعات روسيا المستقبلية، وهو أمر يمكننا ملاحظته في الإعلان الذي قد ألقاه الرئيس "يلتسين" عشية تفكك الاتحاد السوفياتي أمام المؤتمر غير العادي لنواب الشعب (البرلمان الروسي) لجمهورية روسيا في أكتوبر 1991، فقد أعلن "يلتسين" بدء مرحلة جديدة يتلخص جوهرها من دعوة إعادة بناء الاشتراكية إلى دعوة إقامة بناء جديد، وقد تحقق النهج الواقعي أكثر بعد عام 1993⁹⁷⁶، ففي خطاب للرئيس "يلتسين" عشية انتخابات عام 1995 انتقد الدعوات التي أطلقها الشيوعيون لإعادة الاتحاد السوفياتي، وأضاف أن ما بنته بلاده من العلاقات الودية مع دول العالم سيتحول إلى مأساة في حالة مناقشة مثل هذه الأفكار، وأشار في خطابه إلى الإصلاحات السياسية التي قامت بها حكومته، والتي دعا فيها المواطنين إلى دعمها والتفكير في مستقبلها بقوله: "إننا لا نحتاج إلى ثورات جديدة بل إلى مزيد من حياة جديدة تتميز بالنظام والأمن"، صحيح أن "يلتسين" لم يذكر الشيوعيين صراحة، ولكنه دعا إلى الاعتبار بالنتائج التي قاد 70 عاما من الدمار في تاريخ روسيا، ووصف بعض الأحزاب بأنها "تسعى لإعادة البلاد إلى ذلك الماضي المخيف"، وقد تبني "كوزيريف" ذلك النمط من التفكير في واحدة من محاولاته الأولى لتحديد الكيفية التي ينبغي لروسيا أن تتصرف بموجبها على المسرح الدولي، فلم يكن قد مر شهر على تفكك الاتحاد السوفياتي حين قال: "إننا بتخلينا عن الرسولية قد مهدنا الطريق للواقعية البراغماتية... لقد أدركنا بسرعة أن الجيوبوليتيكا قد حلت محل الإيديولوجيا"، وقد أشار "يفغيني ساتانوفسكي"، مدير معهد الشرق الأوسط في موسكو تعليقا على توجهات روسيا لبيع أسلحة إلى سوريا، والتعاون النووي الروسي مع إيران التي تثير خلافات مع الولايات المتحدة وإسرائيل: "إن هذه السياسة هي سياسة واقعية ولم يعد هناك ترقق إلى الهيمنة الإيديولوجية"⁹⁷⁷.

2. براغماتية القيادة الروسية: نستطيع أن نعرف إلى طبيعة هذه القيادة من خلال استشفاف القيم الجديدة التي بدأت روسيا تعمل بها، إذ عمد رؤساء روسيا إلى إظهار وتأكيد قطع علاقات بلادهم بالماضي الشيوعي، والتخلي عن جميع ركائز الحرب الباردة، بما فيها الإيديولوجية الماركسية – اللينينية، فقاموا بتجسيم نشاط الحزب الشيوعي في روسيا، وهنا أشار أحد المحللين السياسيين بقوله: "لم يشهد التاريخ من قبل إمبراطورية تفوقعت دون حرب، دون ثروة، ودون غزو"، وهو يعود بأحد أسبابه إلى الطريق أو النهج الذي اتبعه "يلتسين" للوصول إلى هكذا نتيجة. فالاختلاف المهم الذي يمكن أن نلمسه بين "يلتسين" زمن سبقه من القادة هو في تنبئه فيما خلفه عن قيم أسلافه، ويذكر الرئيس التشيكي "فاكلاف هافل": "لم يزل غورباتشوف أسير الشيوعية بينما حرر يلتسين نفسه من قيدها"، حيث شهدت التسعينيات في روسيا انقلابا عميقا في إستراتيجيتها، فكان أهم ما طرأ عليها من تغير هو التخلص النهائي من مبادئ الماركسية – اللينينية التي كانت تحكم تحرك النظام السوفياتي في هذا المجال، إذ حرص المسؤولون على إلغاء القسم الرابع من الدستور السوفياتي الذي كان ينص على المبادئ الإيديولوجية التي هيمنت على الإستراتيجية المتبعة، مثل ضرورة العمل من أجل دعم الاشتراكية الدولية ونصرتها.

وقد حافظ الرئيس الروسي "فلاديمير بوتين" على هذا الخط نفسه من حيث التوجهات العامة، وانعكاس أوضاع روسيا الراهنة على علاقاتها الخارجية، إذ يؤكد أن "روسيا تسعى إلى بناء إستراتيجية تركز على الثبات والتنبؤ البراغماتية ذات المزايا المشتركة للطرفين، إن هذه السياسة هي سياسة ذات شفافية قصوى تأخذ باعتبارها المصالح المشروعة للدول الأخرى وتهدف على التوصل إلى قرارات مشتركة تخدم مصالح كل الأطراف". فعلى الرغم من تصريح الرئيس "بوتين" في أثناء خطابه السنوي إلى الأمة بأن تفكك الاتحاد السوفياتي كان أكبر كارثة جيوسياسية في القرن الماضي بالنسبة إلى الشعب الروسي، فإنه جدد النهج البراغماتي للدولة الروسية مؤكدا "إن روسيا يجب أن تتطور كدولة حرة وديمقراطية وإن الهدف السياسي العائدي الرئيسي هو تطوير روسيا كدولة حرة وديمقراطية"، وكذلك تأكيد الرئيس "بوتين" أكثر من مرة أنه "لكي يكون لك مكان تحت الشمس فلا بد أن تحتفظ بعلاقة جيدة مع الجميع"، وتستلزم هذه السياسة مبادرات عديدة كالدعوة إلى الانضمام إلى حلف شمال الأطلسي وهم أعداء الأمم، والتعاون مع الولايات المتحدة عسكريا وأمنيا، والسكوت عن وجود قواعد عسكرية غربية في دول الاتحاد السوفياتي السابق، فضلا عن طلب الانضمام إلى رابطة العالم الإسلامي⁹⁷⁸.

3. ديناميكية (فاعلية) الإستراتيجية الروسية: وتبدو هذه الديناميكية واضحة من خلال ما يضمن بصورة أكثر جدية عدم العودة إلى الوراء منذ تواري عصر الإيديولوجيات المتصارعة على الساحة الدولية، أو غياب الإيديولوجية الشيوعية (الماركسية – اللينينية) على الأقل. وهنا يقف "يلتسين" وخليفته "بوتين" في نظر الغرب كحماة للخط الإستراتيجي الجديد الذي انتهجته روسيا في عصر العولمة وحرية الأسواق، إن الإصرار على وحدة تراب الاتحاد الروسي وعدم التفريط فيها، وإتباع مختلف الوسائل بما فيها القوة العسكرية لتأكيد هذه الوحدة، يمثلان دليلا على فاعلية الإستراتيجية الروسية.

4. المنافسة الحرة: وضع هدف جديد للسياسة الروسية هو هدف المنافسة على الأسواق، إذ حل الدستور الجديد هدف المنافسة على الأسواق العالمية محل المواجهة الإيديولوجية. وقد جاء هذا التحول نتيجة اقتناع المسؤولين الروس باستحالة تولي قيادة الثورة الاشتراكية في العالم، باعتبار أن مهمة قيادة الثورة الاشتراكية العالمية كانت من سمات حقبة الحرب الباردة. ورغم أن تحقيق هذا الهدف لا يخلو من الصعوبات التي سرعان ما انعكست على الإستراتيجية الروسية، فإن ما استوجبه من إعادة ترتيب الأولويات كان يعكس خطط الإصلاحات البنوية الجديدة، وحركة الانفتاح

1 - لمى مضر الأمارة، الإستراتيجية الروسية بعد الحرب الباردة وانعكاساتها على المنطقة العربية، (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية للنشر والتوزيع، سلسلة أطروحات دكتوراه 73، مارس 2009)، ص ص. 102-103.

1 - لمى مضر الأمارة، ص ص. 102-103.

2 - نفس المرجع، ص. 104.

1 - لمى مضر الأمارة، مرجع سابق، ص ص. 104 – 105.

المالي والاقتصادي على الخارج.

وهنا يظهر الفارق بين الإستراتيجية الروسية الحالية وما كان متبعاً في الحقبة السوفياتية، فخلافاً للاتحاد السوفياتي، تفضل روسيا الاتحادية – ولأسباب اقتصادية بالدرجة الأولى – إرسال المزيد من الأسلحة إلى الدول التي تستطيع دفع ثمنها. ومن المفيد الإشارة هنا إلى بلوغ هذه الغاية تتطلب المزيد من الاستثمارات من جهة، والإصلاح البنوي للقاعدة الصناعية الروسية لرفع مستواها التنافسي من جهة أخرى⁹⁷⁹.

5. حرية الحركة: إن تفكك الاتحاد السوفياتي ثم النظام الدولي الذي كان قائماً، لم ينجم عنه أو يصاحبه إملاء الشروط على روسيا التي استخلفتها في "شخصيتها القانونية والدولية" كما حصل إزاء القوى الكبرى التي خسرت في حروب كبرى، كفرنسا مثلاً في أثناء الحروب النابليونية، وألمانيا بين الحربين العالميتين، أو اليابان في إثر الحرب العالمية الثانية، فلم تحدث أي هزيمة عسكرية بمعنى الكلمة تدعو إلى المرارة، وهذا يعني أن تفكك الاتحاد السوفياتي وظهور نظام دولي جديد لم يصاحبهما، فرض شروط على روسيا أو على مصالحها أو على حرية حركتها أو عناصر قوتها، فوضعها الجديد لم يجعلها – على الأقل – مجبرة على الانصياع إلى مواقف الدول الكبرى سواء داخل مجلس الأمن ضمن منظمة الأمم المتحدة، أو خارجه ضمن توجهات النظام الدولي الجديد، وهذا الأمر أعطاهما قدرة على التحرك والتحدى والمعارضة لأي نمط جديد في العلاقات الدولية، وبما يتفق مع مصالحها، إذ يبحث الدور الروسي الآن على مرتبة الشريك في جميع المناطق التي يرى فيها مصالح إستراتيجية له، وما يؤكد هذا الكلام توجهات "بريماكوف" عندما عين وزيراً للخارجية بدلاً من "كوزيريف"، حيث قال: "إن الموقف الدولي يتطلب أن تكون روسيا ليس فقط قوة كبرى تاريخياً، ولكن قوة كبرى حقيقية"، ويضيف القول: "إن القابلية الروسية المحدودة لا تعد عقبة في قيامنا بدور فاعل، فالسياسة الروسية تستمد قوتها ليس على أساس الظروف الأتنية بل على أساس المصادر الروسية الكامنة والضخمة، فروسيا ترفض هيمنة القطب الواحد تحت قيادة الولايات المتحدة في النظام الدولي الجديد".

6. المرونة: يمكننا أن نستشف ذلك من خلال ملاحظة الاختلاف في المفاهيم بين الولايات المتحدة الأمريكية وروسيا الاتحادية بشأن مسألة الأمن العالمي وموقع المصالح الروسية منها. ففي حين ترى الولايات المتحدة مناطق العالم الحساسة على أنها جزء من النفوذ الغربي، وعلى الغرب تأمين الحماية اللازمة للمحافظة على الوضع السياسي القائم فيها، تؤيد روسيا الجهود الجماعية، والاقتراح الداعي إلى إشراك جميع أعضاء مجلس الأمن والأطراف المعنية لحل أي أزمة تنشأ في العالم، وهو أمر ناجم عن إدراك روسيا لضعف نفوذها في مواجهة الولايات المتحدة، مع رغبتها في تأكيد أهمية التحرك لتحقيق مصالحها الحيوية، الأمر الذي جعل روسيا تدعو إلى عقد اتفاقيات متعددة الأطراف، وهو موقف نستطيع أن نقول إنه ينصف بالمرونة ما دام يتطلع إلى أن يكون أحد الأطراف المشتركة في الاتفاقيات المقترحة، ونستطيع أن نتبين هذا الموقف الروسي من خلال التصريح الأتي لأحد المسؤولين الروس وفيه تشديد على أن "روسيا تعمل مع الأطراف الدولية الأخرى من أجل عدم خلق ضجة تؤدي إلى تأزم الوضع العالمي"، حيث يذكر "بريماكوف" وقوف روسيا ضد استخدام القوة ضد أي بلد كان لإقرار من الأمم المتحدة، وأن أعمال القوة التي تمارس بقرار دولة واحدة أو مجموعة دول هي أعمال مرفوضة، وأن روسيا تبذل كل جهودها لتفادي تصعيد أي توتر، إذ "إننا ندرك مكانة الولايات المتحدة الأمريكية في العالم، ولكن هذا لا يعني إطلاقاً بأن على روسيا تنفيذ دور التابع لها". ويدخل تحت باب المرونة الطريقة التي تعامل فيها الاتحاد الروسي مع المطالب الإقليمية لجواره الجديد (جمهوريات الاتحاد السوفياتي السابقة)، وطريقة حل الخلافات المادية، كما في وضع الإثنية الروسية من دول البلطيق، واقتسام أسطول البحر الأسود وقاعدته مع أوكرانيا، ومن هنا نفهم أيضاً الموقف من توسع حلف شمال الأطلسي شرقاً.

إن علاقات روسيا بهذه الدول تحكمها السياسة العامة التي تحكم مجمل علاقات روسيا بدول العالم، إذ من جهة نلاحظ اختفاء السعي الروسي إلى كسب هذا الحليف أو ذاك على أسس أيديولوجية، والتسليم بواقع النفوذ الغربي والأمريكي. لكن هذا لا يستبعد الحرص على دعم الأوضاع المواتية للمصالح الروسية، كما يتواصل السعي الروسي إلى تحقيق كسب على حساب هذا أو ذاك، وتحجيم خسارة هنا أو هناك⁹⁸⁰.

7. علمية الإستراتيجية الروسية: تتضح علمية الإستراتيجية الروسية من خلال إدراك القادة الروس الدور الأساسي للسلح النووي في مستقبل الأمن القومي الروسي وتأكيدهم له، فقد نقلت وكالة أنباء "انترتاس" قول أحد كبار المسؤولين في الكرملين، بمناسبة انعقاد الدورة الأولى لمجلس الأمن القومي الروسي: "إن القوات النووية تشكل، وستبقى تشكل العنصر الأساسي لأمننا وقوتنا العسكرية"، وهكذا فإن موقف الاتحاد الروسي من تصديق اتفاقية "ستارت"، والموقف من ميل الولايات المتحدة إلى التوسع في الفضاء الكوني تسليحياً، يمكن فهمه وتفسيره بإدراك روسيا الاستراتيجية للقدرات العلمية التي ينبغي توظيفها استراتيجياً⁹⁸¹.

ويمكن فهم السعي الروسي إلى إبراز دورها في حفظ الأمن والاستقرار في العالم على أكبر قدر من الفوائد الاقتصادية، من خلال تشجيع بعض الدول على عقد اتفاقيات أمنية مع روسيا، وما يترتب على هذه الاتفاقيات من صفقات أسلحة وتدرجات تقدمها روسيا إلى الدول المتعاقدة معها، وهو ما يعني حصول روسيا على العملات الصعبة التي هي بأمر الحاجة إليه، وقد استطاعت القوى الوطنية الروسية الضغط على الحكومة لإعادة النظر في توجهاتها الخارجية وفي علاقاتها بأصدقائها التقليديين⁹⁸²، فبوصول الرئيس "بوتين" إلى الحكم في ديسمبر 1999 كان بمثابة نقطة تحول في السياسة الروسية تجاه منطقة الشرق الأوسط، وبالأخص في الفترة الثانية من حكمه التي بدأت في عام 2004، إذ نجد أن موسكو بدأت تتقرب من الشرق الأوسط والدول العربية بأساليب جديدة، فقام الرئيس "بوتين" بزيارتين إلى المنطقة في عامي 2005 و2007، الأمر الذي ساهم في إعطاء انطباع بأن "الروس قادمون" وأن محاولات إحياء الدور الروسي في المنطقة أمر لا مفر منه ولا يحتاج لجدال⁹⁸³، ولا ينكر أحد أن الرئيس "بوتين" كان الأكثر جرأة واستعداداً لمواجهة الولايات المتحدة من سلفه "يلتسين"، ومع أن سلفه كان له اهتمام بالشرق الأوسط وأوفد إلى المنطقة أهم مبعوثي الدبلوماسية الروسية على الإطلاق "يفجينى بريماكوف" حينما شغل منصب وزير خارجية ما بين 1996 إلى 1997، فإن

1 - لمى مضر الأمانة، مرجع سابق، ص. 106.

1 - لمى مضر الأمانة، مرجع سابق، ص. 108.

2 - نفس المرجع، ص. 109.

3 - نفس المرجع، ص. 229 - 232.

"بوتين" زاد على سياسة "يلتسين" تجاه المنطقة من حيث درجة التفاعل مع بلدانه إلى جانب الجراة على تحدي الوجود الأمريكي في المنطقة، لذا فمنذ انهيار الاتحاد السوفياتي شهدت السياسة الخارجية الروسية عملية إعادة هيكلة، أصبحت بمقتضاها أكثر واقعية تقيس تحركاتها واتجاهاتها بحجم ما تملكه من قوة، وبمقدار ما تحققه تلك التحركات والتوجهات من فائدة للمصالح الوطنية الروسية⁹⁸⁴، ويمكن تحديد ثلاث مصالح كبرى وأساسية تحدد السلوك الروسي في منطقة الشرق الأوسط وشمال إفريقيا وهي:

أولها: العمل على إنهاء الولايات المتحدة استراتيجيا عن طريق مزاحمتها في المنطقة وذلك عن طريق استدراج الولايات المتحدة في أكثر من ساحة، وذلك نابع من إدراك روسيا بأنه حينما يأتي الوقت لإعادة حساب موازين القوى العالمية، وبرغم أن موسكو على إدراك تام بأنها لا تستطيع معادلة القوة العسكرية أو الاقتصادية الأمريكية في أي وقت قريب، فإنها مع ذلك ترفض أن تظل قوة عالمية من الفئة الثانية وتصر على ضرورة إعادة تشكيل ميزان القوى العالمي، وإحدى وسائلها إلى ذلك هي الإلهاء المستمر والمنهك للولايات المتحدة، وقد قامت روسيا في أوت 2008 بالإعلان على لسان قائد الأسطول الروسي الأدميرال "فلاديمير ماسورين" عن دراسة تقضي بإعادة الأسطول الروسي من جديد إلى البحر المتوسط مدعوما بقاعدة عسكرية روسية مقرها سوريا، ومن ناحية أخرى فقد ساهمت الحرب الأمريكية على العراق، في ترسيخ نفوذ روسيا في المنطقة حيث يعد الكثير من المحللين أن هذه الحرب كانت بمثابة فرصة استراتيجية قدمت على طبق من فضة للروس، وذلك كان متزامن مع زيادة النفوذ الإقليمي لإيران في المنطقة، وبالتالي أن كل انشغال أمريكي في المنطقة أصبح يمثل بالنسبة لواشنطن نافذة تفتتح على تورط جديد، بينما يمثل لموسكو نافذة تؤدي إلى فرصة يجب عدم تضييعها، وينطبق هذا على سبيل المثال الموقف الروسي من وصول حركة حماس إلى الحكم في الأراضي الفلسطينية، إذ بادرت روسيا إلى استقبال قيادات حماس على أراضيها في فيفري 2007 مبررة علاقاتها بالحركة – التي تضعها واشنطن في قائمة الإرهاب الدولي – على أساس أن قادتها، كما صرح وزير الدفاع الروسي "سيرجي إيفانوف": "أنهم قد وصلوا إلى الحكم من خلال انتخابات ديمقراطية حرة"⁹⁸⁵.

أما المصلحة الثانية، فهي ترتبط بالمصالح الاقتصادية الروسية، ويمكن القول بأن روسيا في عهد الرئيس "بوتين" قد نجحت في التوفيق بين أهدافها الاقتصادية في المنطقة من ناحية ومصالحها الإستراتيجية، والمتعلقة بإنهاء الولايات المتحدة في المنطقة. وهنا تجدر الإشارة إلى أن طبيعة التعاملات مع المنطقة كانت مختلفة عن الفترة السابقة، والتي كانت تعتمد بالأساس على العنصر الإيديولوجي والذي كان يتغلب في معظم الأحيان على المنطق الاقتصادي، فكانت حصيلة مبيعات السلاح إلى حلفاءها تجدد أو تخفض أو حتى تلغى كليا، إلا أن هذه المرة اختلفت وتم التعامل وفقا لأسعار السوق العالمية، ونتيجة لتغليب روسيا للعنصر الاقتصادي على الدافع الإيديولوجي.

والمصلحة الثالثة أمنية حتمتها قواعد الجغرافيا والديموغرافيا، إذ مثلت مسألة الإسلام العابر للحدود والذي اقترن بفكرة الإرهاب منذ أحداث الحادي عشر من سبتمبر 2001، أحد الأسباب الرئيسية التي جعلت روسيا تزيد اهتمامها بمنطقة الشرق الأوسط والمنطقة العربية، والعمل على توسيع قاعدتها مع بلدان تلك المنطقة، وهو ما يدفع روسيا للاهتمام المتزايد بتلك المنطقة في الوقت الحالي، إن دققنا في المشهد خصوصا بعد ثورات الربيع العربي خوفا من وصول شعلة تلك الانتفاضات إلى المحيط الحيوي لروسيا في ظل الصعود الإسلامي في الحكم الذي شهدته معظم دول الربيع العربي، وجدير بالذكر أنه لم يقتصر الأمر آنذاك على فتح قنوات بين أجهزة الاستخبارات الروسية ونظيراتها في بلدان الشرق الأوسط العربية، وإنما استطاعت روسيا توسيع علاقاتها مع بلدان المنطقة وتوقيع عدد من الاتفاقيات بشأن مكافحة الإرهاب⁹⁸⁶.

ثانيا: واقع العلاقات الروسية الجزائرية

كقراءة لواقع العلاقات الروسية الجزائرية، نشير إلى أن هناك تاريخ طويل من العلاقات البينية بين الدولتين، إذ كان الاتحاد السوفياتي أول دولة في العالم تقيم علاقات دبلوماسية مع الجزائر المستقلة، وذلك في 23 مارس عام 1962، كما اعترفت الجزائر بروسيا الاتحادية رسميا في 26 ديسمبر عام 1991⁹⁸⁷، وبعد أن تراجعت العلاقات العربية الروسية في فترة التسعينيات والتي كانت بمنأى عن قضايا المنطقة العربية، أخذت تعمل على تفعيل دورها في المنطقة العربية بداية من حلفائها السابقين⁹⁸⁸، فاستمرت الجزائر مثلما كانت منذ السنوات الأولى للاستقلال الحليف الأكبر لروسيا في منطقة المغرب العربي، ولم تغير نهاية الحرب الباردة من هذه العلاقة الخاصة شيئا، ومن هنا تبدو الجزائر حلقة رئيسية في سياسة موسكو المغاربية، بل والإفريقية وهي بالإضافة لطابعها العسكري البارز ترتدي أبعادا أخرى سياسية واقتصادية لا تقل أهمية عنها بالنسبة لموسكو⁹⁸⁹.

1 - George Friedman, « Russia's: Window of Opportunity », Stratfor Global Intelligence, see the link: http://www.stratfor.com/russias_window_opportunity, (21/3/2015).

2 - باسم راشد، المصالح المتقاربة: دور عالمي جديد لروسيا في الربيع العربي، (الإسكندرية: مكتبة الإسكندرية، وحدة الدراسات المستقبلية، سلسلة أوراق ع. 9، 2013)، ص.ص. 12 – 14.
3 - نفس المرجع، ص.ص. 12 – 14.

1 - باسم راشد، مرجع سابق، ص.ص. 16 – 17.

2 - "العلاقات الروسية الجزائرية" نقلا عن: <http://ar.wikipedia.org/w/index.php?title=&action=edit§ion=1> &العلاقات الروسية الجزائرية

3 - راندا موسى، "العلاقات العربية – الروسية ما بعد الربيع العربي"، نقلا عن موقع رؤية تركية: <http://rouyaturkiyyah.com>، (2015/01/23).

4 - رشيد خشانة، "عودة موسكو بقوة إلى شمال إفريقيا في 2006"، نقلا عن موقع: www.swissinfo.ch (30/02/2015).

وتعد العلاقات بين روسيا - وريث الإتحاد السوفياتي منذ سنة 1991 – والجزائر الأكثر عمقا واستقرارا في منطقة المغرب العربي، إلا أن ما فرضته مرحلة ما بعد تفكك الإتحاد السوفياتي ومعه المعسكر الشرقي، التي تزامنت مع حقبة ما يعرف بالعيشية السوداء في الجزائر منذ سنة 1991 إلى غاية سنة 2002⁹⁰.

وقد كانت أول زيارة بين البلدين بعد تفكك الإتحاد السوفياتي في 3 – 6 أبريل عام 2001 حينما قام الرئيس الجزائري "عبد العزيز بوتفليقة" بزيارة رسمية لروسيا الاتحادية، حيث تم في هذه الزيارة توقيع البيان حول الشراكة الإستراتيجية بين الدولتين⁹¹، وكانت الاتفاقية الأولى مع دولة عربية، والثانية من نوعها بعد اتفاق مماثل أبرمته روسيا مع الهند⁹²، وفي 23 نوفمبر 2005 زار وزير الخارجية الروسي "سيرغي لافروف" الجزائر في إطار جولته في دول المغرب العربي، وفي 10 مارس عام 2006 قام الرئيس الروسي "فلاديمير بوتين" بزيارة رسمية للجزائر⁹³، وتصدرت صفقة أسلحة ضخمة المحادثات الثنائية التي أجراها مع نظيره الجزائري، شملت شراء 300 دبابة من طراز 90 أم بي تي أس، و84 طائرة مطاردة من طراز "سوخوي" و"ميغ" حيث تمت الصفقة نهائيا في سبتمبر 2006، وشملت الصفقة الضخمة التي تم التوقيع عليها أثناء زيارة "بوتين"، والتي بلغت قيمتها 5.7 مليار دولار ثمانية صواريخ أرض – جو من طراز "تونغوسكي" وتجديد 250 دبابة جزائرية من طراز "تي 27"، وعدد من الصواريخ المضادة للدبابات من طراز "ميتيس" و"كورنت"، و300 دبابة من طراز "تي 90"، بالإضافة للقيام بأعمال صيانة للسفن الحربية الجزائرية روسية الصنع⁹⁴.

وفي الفترة ما بين 18 و19 فيفري عام 2008، قام الرئيس الجزائري "بوتفليقة" بزيارة رسمية أخرى لروسيا الاتحادية⁹⁵، ففي هذه الزيارة كانت العلاقات الثنائية هي المحور الرئيسي للمحادثات والتي وصفها الرئيس بأنها تملك أفقا واسعة لتطويرها، وأكدت المصادر على أن اللقاء يهدف إلى الارتقاء بعلاقات البلدين، خاصة الاقتصادية والتجارية، وفي إطار مناقشة الرئيسين نشاط مجلس الأعمال الروسي الجزائري، دعا "بوتين" إلى تعزيز التعاون في مجال الطاقة، معبرا عن أمله في أن تتمتع الشركات الروسية بأفاق جيدة للعمل في الجزائر كذلك التي تتمتع بها نظيراتها الأوروبية، وقد كشف الرئيس الجزائري عن فوز شركة سكك الحديد الروسية بمناقصة إنشاء خطوط جديدة لسكك الحديد في الجزائر، كما تم التوقيع على اتفاق للتعاون في مجال النقل الجوي والبحري، وأشار "بوتفليقة" أن وجود الشركات الروسية في الجزائر قد حقق نتائج إيجابية خاصة في مجال التنقيب والإنتاج، داعيا الشركات الروسية للاستثمار والشراكة في قطاعات النفط والغاز والنقل والمناجم والصحة، منوها إلى ما تتمتع به روسيا من خبرات في هذه المجالات⁹⁶، وقد شهد حجم التبادل التجاري بين البلدين سنة 2008 ازديادا إذ بلغ 1342 مليون دولار، بما في ذلك كانت قيم الصادرات الروسية إلى الجزائر 1120.5 مليون دولار، وبين الصادرات الروسية الموردة إلى الجزائر الماكينات والمعدات ووسائل النقل بنسبة 63% والمعادن غير الحديدية ومنتجاتها بنسبة 8.5%، وفي الربع الأول من عام 2009 انخفض التصدير الروسي إلى الجزائر وبلغ قيمة 25.97 مليون دولار فقط أي أقل بمقدار تسعة أمثال بالمقارنة مع الفترة المماثلة لعام 2008، أما الاستيراد الروسي من الجزائر فبلغ قيمة 1.34 مليون دولار أما في عام 2010 فبلغ التبادل التجاري بين البلدين 1.176 مليار دولار⁹⁷، وفي شهر جوان 2013 توجت أشغال الدورة السادسة للجنة المختلطة الجزائرية – الروسية بالتوقيع على محضر يلتزم فيه الجانبان بتعزيز التعاون الاقتصادي والتقني والعسكري، وتنص هذه الوثيقة التي وقعها وزير المالية الجزائري السابق "كريم جودي" ووزير الطاقة الروسي "ألكسندر نوفاك" على ترقية علاقات التعاون الثنائي وتسريع استكمال الاتفاقيات التي يتم إعدادها، وأكد "جودي" عقب اللقاء إن "أشغال هذه الدورة السادسة قد توجت بالنجاح" مضيفا أن أداة لمتابعة توصيات اللجنة المختلطة قد تم إنشاؤها فضلا عن إنشاء أفواج عمل قطاعية من أجل تجسيد تلك التوصيات، ومن جانبه أوضح "نوفاك" أن الجانبين قد توصلا أيضا إلى تسريع استكمال اتفاقيتين في مجال الاستخدام المدني للطاقة النووية والاستكشاف الفضائي لأغراض مدنية، كذلك كان التعاون بين الجزائر وروسيا اللتين تربطهما شراكة إستراتيجية منذ عام 2001، قد شهد تعزيزا أثناء زيارة قام بها الرئيس الروسي "ديمتري مدفيدوف" إلى

5 – زهير حمداني، "روسيا تطور علاقاتها المغربية من بوابة الاقتصاد والسلاح"، سلسلة تقارير وحوارات، (27/04/2017)، نقلا عن موقع الجزيرة للدراسات على الرابط التالي:

<http://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews/2017/4/27/%D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A%D8%A7-%D8%AA%D8%B7%D9%88%D8%B1-%D8%B9%D9%84%D8%A7%D9%82%D8%A7%D8%AA%D9%87%D8%A7-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%BA%D8%A7%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D8%A9-%D9%85%D9%86-%D8%A8%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A7%D9%82%D8%AA%D8%B5%D8%A7%D8%AF-%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%84%D8%A7%D8%AD>

6 – "العلاقات الروسية الجزائرية"، مرجع سابق.

1 – زهير حمداني، مرجع سابق.

2 – "العلاقات الروسية الجزائرية"، مرجع سابق.

3 – رشيد خشانة، مرجع سابق.

4 – "العلاقات الروسية الجزائرية"، مرجع سابق.

5 – هلال الحارثي، "بوتين يبحث مع بوتفليقة تعزيز التعاون الثنائي: التعاون الاقتصادي الأبرز في المحادثات"، نقلا عن:

<http://www.alriyadh.com/3320307>، (2015/3/23).

6 – "العلاقات الروسية الجزائرية"، مرجع سابق.

الجزائر شهر أكتوبر 2010 من خلال التوقيع على ستة اتفاقيات في ميادين التقييس والدبلوماسية والاقتصاد والنقل البحري والطاقة⁹⁹⁸، ومنذ تلك السنة لم تنقطع الزيارات الدبلوماسية والعسكرية بين كبار مسؤولي الدولتين⁹⁹⁹.

إلا أن حجم المبادلات التجارية بين الجزائر وروسيا قد تراجع نسبيا على نحو 835 مليون دولار سنة 2017، إذ تعد الجزائر من أكبر مستوردي السلاح الروسي مع الصين والهند، حيث أبرمت شهر فيفري 2016 صفقة جديدة بقيمة 2.8 مليار دولار شملت طائرات مقاتلة ومروحيات ودبابات متطورة ومنظومات دفاع جوي حديثة وفرقاطات¹⁰⁰⁰، وخلال الزيارة التي قام بها رئيس الوزراء الروسي الحالي "ديمتري ميديفيدف" أوضح عقب زيارته للجزائر في مطلع شهر أكتوبر 2017، بعد اللقاء الذي خصه به رئيس الجمهورية الجزائري "عبد العزيز بوتفليقة" قائلا: "لقد لاحظنا أن العلاقات بين الجزائر وروسيا تتطور بشكل معتبر"، كما أشار رئيس الوزراء الروسي أنه كانت له محادثات "مثمرة" مع المسؤولين الجزائريين أفضت إلى "مقاربات جديدة" في المجال الاقتصادي وإلى استثمارات جديدة في عدة ميادين تهم الدولتين لاسيما في قطاعات الطاقة والتكنولوجيات الحديثة وفي مجالات أخرى للتعاون حيث أوضح بأنه: "لدينا بالفعل طاقات هائلة سنطورها معا"¹⁰⁰¹.

ثالثا: أبعاد التعاون والتحالف الروسي الجزائري 1 - في مجال الطاقة:

لروسيا مصالح في منطقة الشرق الأوسط وشمال إفريقيا بالتحديد، فلها عدد من المشاريع والتي تنفذها شركة "بروم" وشركة السكك الحديدية الروسية وتجارة الأسلحة¹⁰⁰²، ومع مجيء "بوتين" تخلت السياسة الروسية في شمال إفريقيا عن الاعتبارات الإيديولوجية، وأخذت في الاعتبار المصالح الاقتصادية في الدرجة الأولى طويلا نهائيا صفحة المحاور التي كانت تقسم المنطقة إلى "تقدميين" و"رجعيين"، ولو كان "نيكيتا خوروشوف" أو "ليونيد بريجنيف" محل "بوتين" الذي زار منطقة المغرب العربي في سنة 2006 (وهو أول رئيس روسي وطأت قدمه المنطقة منذ أكثر من ربع قرن)، لذهب إلى ليبيا ثم الجزائر طبقا لخريطة التحالفات الروسية أيام الحرب الباردة. أما بعدما تغيرت ملامح المنطقة فإنه فضل تجاهل ليبيا وركز على الجزائر والمغرب لأسباب براغماتية تتعلق بوزنها السكاني والاقتصادي والاستراتيجي في شمال إفريقيا¹⁰⁰³. وقد انتقل التنافس حول الطاقة إلى المنطقة، كما توثق ذلك دراسة "العرب وروسيا في البحر الأبيض المتوسط" لـ ديريك لوتربيك وجورجي إنغلبريخت¹⁰⁰⁴، فكان سعي الاتحاد الأوروبي لتتبع مصادر إمداداته من الطاقة، بالاعتماد على دول جنوب المتوسط الجزائر وليبيا وفق منظومة الشراكة الأورو متوسطية، دفع هذا التحرك الأوروبي لتحرك روسي موازي، فتقدمت روسيا بعروض سخية "جدا" للجزائر وليبيا عرضت التكامل مع شركة الغاز الجزائرية "سوناطراك"، وتقديم منح تجارية مغرية فعملت على خلق منظمات تجمعها في شراكة "اقتصادية - سياسية" مضاعفة بذلك الخطر الاستراتيجي لدى الدول الأوروبية من احتمال اتفاق الموردين والمزايدة في الأسعار بالنسبة للغاز الطبيعي، فحول ذلك المنطقة إلى سوق للتنافس المحموم، فقدمت للدولة الجزائرية عروضاً مجزية يمكنها أن تغير رسم "خارطة الطاقة"، ومن شأنها أن تشكل ضغطاً كبيراً على دول الاتحاد الأوروبي¹⁰⁰⁴.

فشهدت العاصمة الروسية موسكو اللقاء السابع بين الرئيس الجزائري "عبد العزيز بوتفليقة" والرئيس الروسي "فلاديمير بوتين" عام 2008، والتي كانت العلاقات الثنائية هي المحور الرئيسي للمحادثات وخاصة منها الاقتصادية والتجارية¹⁰⁰⁵، وفي إطار مناقشة الرئيسين نشاط مجلس الأعمال الروسي الجزائري، دعا "بوتين" إلى تعزيز التعاون في مجال الطاقة، معبرا عن أمله في أن تتمتع الشركات الروسية بأفاق جيدة للعمل في الجزائر كذلك التي تتمتع بها نظيراتها الأوروبية، وقد كشف الرئيس الجزائري عن فوز شركة سكك الحديد الروسية بمناقصة إنشاء خطوط جديدة لسكك الحديد بالجزائر، كما تم التوقيع على اتفاق للتعاون في مجال النقل الجوي والبحري، وأشار "بوتفليقة" أن وجود الشركات الروسية في الجزائر قد حقق نتائج إيجابية خاصة في مجالي التنقيب والإنتاج، داعيا الشركات الروسية للاستثمار والشراكة في قطاعات النفط والغاز والنقل والمناجم والصحة، منوها إلى ما تتمتع به روسيا من خبرات في هذه المجالات، كما تناول الجانبان مراحل تنفيذ الاتفاقات التي تم التوصل إليها خلال زيارة بوتين للجزائر عام 2006، وقد كان التعاون في قطاعي النفط والغاز أبرز الموضوعات المطروحة على طاولة المحادثات، إدراكا للدور الذي تؤديه الجزائر على الصعيد العالمي بصفة عامة والأوروبي بصفة خاصة ورغبة من روسيا في مواصلة التعاون في هذا المجال تحقيقاً لأهداف استراتيجية الطاقة الروسية¹⁰⁰⁶.

وفيما يتعلق بتأسيس كتل للدول المصدرة للغاز، أشار الرئيس الجزائري "عبد العزيز بوتفليقة" في حديثه لوسائل الإعلام لدى وصوله موسكو، إلى وجود لجنة متخصصة لتبادل المعلومات حول هذا الموضوع من بين الدول المنتجة والمصدرة للغاز وأن بلاده تشارك فيها، موضحا

1 - أسماء عبد الفتاح، "تاريخ طويل من التعاون العسكري الروسي الجزائري"، نقلا عن: <http://elbadil.com/2013/06/26/166463/>، (2015/02/01).
2 - Dmitri Trenin، "Russia and the Winter of Revolutions in the Arab World": <http://camegie.ru/2011/03/03/russia-and-winter-of-revolutions-in-arab-world/ct7t>, (04/02/2015).

3 - زهير حمداني، مرجع سابق.

4 - نفس المرجع.

5 - "العلاقات الجزائرية الروسية تتطور بشكل واعد"، نقلا عن موقع وكالة الأنباء الجزائرية على الرابط التالي: <http://ar.aps.dz/algerie/48381-2017-10-11-08-31-22>، (2017/10/ 11).

1 - رشيد خشانة، "بعدها اخترق بوتين أسوار المغرب... روسيا تناور بالأسلحة والغاز لانتزاع موقع في شمال إفريقيا"، نقلا عن موقع: www.siironline.org، (2015/03/04).

2 - عمر البشير الترابي، "روسيا.. معركة المتوسط.. الطاقة والسلاح والفيوتو"، نقلا عن موقع مجلة العرب الدولية: <http://www.majalla.com/arb/author/omar-albachir>، (2015/03/13).

3 - هلال الحارثي، مرجع سابق.

4 - نفس المرجع.

1 - هلال الحارثي، مرجع سابق.

أن مهمتها تقتصر على طرح جوانب وظروف عمل هذا التكتل، كما تطرق الرئيسان للتعاون في مجال مكافحة الإرهاب وسبل التصدي للتعريف الديني والعربي، إلى جانب تعزيز الحوار السياسي بين البلدين، كما أشار الرئيس الجزائري في حديثه إلى وجود برنامج للتعاون التقني مع الوكالة الدولية للطاقة الذرية للاستخدامات السلمية، وأن التعاون الروسي الجزائري في هذا المجال والذي بدأ منذ عام 2005 ما زال مستمرًا¹⁰⁰⁷. إن استثمارات روسيا في الخارج تتزايد باستمرار في مجال النفط والغاز، ومن المقرر زيادة اقتناء الأصول في هذا المجال وتطويرها بالتعاون مع الجزائر - حسب تصريح "اليكسي ميللر" رئيس شركة غاز بروم الروسية - "نحن نخطط للمشاركة في المناقصات المقبلة التي أعلن عنها الجانب الجزائري (أثناء زيارة الرئيس الروسي "مدفيدف" للجزائر عام 2010)، ولدينا خطة لتوسيع نطاق العمل المشترك معها في مجال التنقيب والإنتاج"¹⁰⁰⁸، كما تعمل الدولتين على التنسيق المشترك في مجال الغاز، بحكم تأثيره الاقتصادي والسياسي عالميا حيث توفر روسيا نحو 30 % من حاجة الإتحاد الأوروبي إليه والجزائر توفر أيضا له ما نسبته 12 %، وهما يعملان على إنشاء منظمة البلدان المصدرة للغاز رغم المعارضة الشديدة من طرف الدول الغربية¹⁰⁰⁹.

وفي مجال الطاقة النووية أبلغ رئيس منظمة الطاقة النووية الروسية (شركة "روساتوم" الحكومية) في تصريح له بأن "روساتوم" توفر خبراتها إلى الجزائر في مهمة استطلاع فرص تطوير التعاون مع الجزائر في مجال الطاقة النووية، كما وعت حكومتا كلا من روسيا والجزائر في وقت سابق من خريف عام 2014، اتفاقية التعاون في الاستخدام السلمي للطاقة النووية، وتراعي هذه الاتفاقية إمكانية إنشاء محطة نووية لإنتاج الكهرباء في الجزائر، كما قال "سيرغي كيربينكو" المدير العام لشركة "روساتوم": "سيتوجه وفد كبير من خبرائنا إلى الجزائر في شهر نوفمبر 2015"، وحسب "كيربينكو" فإن الجزائر تخطط لتطوير قطاع الطاقة النووية، وتولي إمكانية إنشاء محطة نووية لإنتاج الكهرباء اهتماما خاصا¹⁰¹⁰.

ويضاف إلى هذا التعاون بين روسيا والجزائر، التعاون في مجال تكنولوجيا الفضاء، وذلك من خلال إطلاق أقمار صناعية للاتصالات والملاحة والاستشعار عن بعد بواسطة صواريخ روسية، إذا تم في هذا الإطار إطلاق القمر الصناعي الجزائري "ألسات -1" في شهر نوفمبر 2002،¹⁰¹¹ وجدير بالإشارة أن لروسيا دورا ملحوظا ومتزايدا في تنمية البنية الصناعية في العديد من الدول العربية وعلى رأسها الجزائر، فقامت بتحديث مجمع "الحجار" للحديد والصلب الموجود بشرق الجزائر، كما أن هناك العديد من المشروعات بين روسيا والجزائر والتي تعد نواة لتطوير التعاون في هذا المجال¹⁰¹².

2 - في المجال التحالف والتعاون العسكري:

تحتل روسيا المرتبة الثانية بعد الولايات المتحدة في تصدير الأسلحة للعالم، وإذا كانت الولايات المتحدة توجه صادراتها مناصفة تقريبا بين الدول المتقدمة والنامية، فإن زبائن روسيا هم من الدول النامية وبنسبة تبلغ نحو 90%، ومن المفارقات في تجارة روسيا للسلاح في العالم العربي، أن نجاح تسويق السلاح يتوقف في جزء كبير منه على حملات تخويف الأطراف المتنازعة في العالم العربي، وتغذية الأطراف المتناحرة عبر وكالات المخابرات، ونجد روسيا (لا تتقن هذه الحملات كافية) تستفيد في تجارتها للسلاح من الجهود الكبيرة التي تقوم بها الولايات المتحدة في هذا الصدد. ويحتل العالم العربي المرتبة الثانية في محطات استقبال السلاح الروسي (بنسبة 15%) بعد الدول النامية الآسيوية التي تتلقى نحو 62% من إجمالي صادرات روسيا من السلاح، كما أن روسيا هي أكبر مورد للسلاح في إفريقيا¹⁰¹³.

وبما أن الجيش الجزائري مجهز على نحو شبه كامل بالسلاح والعتاد الروسي، فهو بأمر الحاجة لإعادة التأهيل والتحديث، ولذلك فإن التعاون في المجال التقني العسكري أصبح ضرورة ملحة في وقتنا الراهن، إذ وقعت كلا من روسيا والجزائر أثناء زيارة الرئيس "بوتين" للجزائر في مارس من العام 2006 على صفقة سلاح بقيمة 7.5 مليار دولار، مقابل شطب الديون الجزائرية إلى روسيا، وتضمنت الصفقة حصول الجزائر على 36 مقاتلة حربية من طراز "ميغ 29 س.م.ت" و28 مقاتلة من طراز "سوخوي 30"، وكذلك 14 طائرة تدريب قتالي من طراز "ياك 130" إلى جانب 8 بطاريات دفاع جوي "إس - 300" ومضادات الدبابات "ميتيس" و"كورنيت"، و300 دبابة من طراز "تي - 90"، كما تم التوقيع على اتفاقية لتحديث 36 مقاتلة "ميغ 29" كانت الجزائر قد اشترتها في التسعينيات من القرن الماضي من بيلاروسيا وأوكرانيا فضلا عن 250 دبابة من طراز "تي - 72". وتمثل القفزة النوعية في علاقات روسيا مع الجزائر وخاصة في ميدان التعاون العسكري، أن أثارت ردود فعل قوية من الجانب الفرنسي وازداد ذلك بصورة خاصة بعد وصول "نيكولا ساركوزي" لسدة الحكم، وتجدر الإشارة إلى أن فرنسا قامت على نحو نشيط بعرض مقاتلاتها من طراز "رافال" في منطقة المغرب العربي¹⁰¹⁴.

2 - "روسيا والجزائر تتحديان أوروبا الغربية"، نقلا عن موقع: <http://arabic.sputniknews.com>، (2015/02/01).

3 - "روسيا والجزائر: تطوير التعاون النووي"، نقلا عن: <http://arabic.sputniknews.com>، (2015/02/01).

4 - نورهان الشيخ، "السياسة الروسية تجاه المنطقة بعد الثورات العربية: مصالح ثابتة ومعطيات جديدة"، نقلا عن موقع مركز الأهرام للدراسات:

<http://www.siyassa.org>، (2015/02/02).

5 - باسم راشد، مرجع سابق، ص 48 - 52.

6 - زهير حمداني، مرجع سابق.

1 - عاطف معتمد عبد الحميد، "روسيا والعرب.. أوان البراغمية ونهاية الإيديولوجيا"، تقييم حالة نقلا عن المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات بالدوحة، ص 13.

1 - "العلاقات الروسية الجزائرية"، مرجع سابق.

2 - رشيد خشانة، مرجع سابق.

وكانت صحيفة "لوجين أنديباندان Le Jeune Indépendant" الجزائرية قد كشفت شهر نوفمبر 2006 عن قيمة الصفقة، التي بلغت مليار دولار والتي قالت إنها تشمل 300 دبابة من طراز "90 أم بي تي أس" التي تتفوق على دبابة "ميركافا" الإسرائيلية، تتسلمها الجزائر قبل سنة 2011، وقد جرب الجيش الجزائري هذه الدبابة قبل التوقيع على الصفقة، التي تشمل أيضا تدريب العسكريين الجزائريين على قيادتها، كما شملت الصفقة أيضا القيام بأعمال صيانة للسفن الحربية الجزائرية الروسية الصنع، وبهذا المعنى استمرت الجزائر، مثلما كانت منذ السنوات الأولى للاستقلال، الحليف الأكبر لروسيا في منطقة المغرب العربي ولم تغير نهاية الحرب الباردة من هذه العلاقة الخاصة شيئا¹⁰¹⁵، كما نقلت وكالة أنباء "إنترفاكس" في عام 2011 للأنباء الروسية عن "فيكتور كومارين" النائب العام لشركة "روس أوبورون إكسبورت" التي تدير الصادرات الروسية من الأسلحة: أنه بالإضافة إلى اقتناء الأسلحة والمعدات العسكرية المصنعة "تطرح الجزائر اليوم مسألة نقل التكنولوجيا"، وقال "كومارين" على هامش معرض "ماكس" للطيران الدولي الذي جرت فعالياته في "جوكوفسكي" بضواحي موسكو: "إن الجزائر تطرح اليوم قضية نقل التكنولوجيات وليس الاقتصار على شراء المنتجات الجاهزة"، وأضاف المسؤول الروسي أنه تم تشكيل فريق عمل مشترك خاص بالتعاون الصناعي بين روسيا والجزائر، مؤكدا أنه يجري تنفيذ كافة العقود التي وقعتها روسيا مع الجزائر في مجال التعاون العسكري - التقني، ولم يحدد "كومارين" هذه العقود مقتصرًا على الإشارة إلى مواصلة العمل في مجال تصليح وصيانة السفن، وبيع المعدات البحرية، والأسلحة البرية ومنظومات الدفاع الجوي، ويعتبر الانتقال إلى التعاون في مجال تكنولوجيا الأسلحة محطة جديدة في التعاون العسكري بين البلدين، فالجزائر تعد من الزبائن الرئيسيين للصناعة الحربية الروسية، بدليل العقود التي أبرمت بقيمة عشرات الملايين من الدولارات، لكن مع التوجهات الجديدة للمؤسسة العسكرية الجزائرية لبناء صناعة حربية لسد الطلب المحلي، يجد الروس أنفسهم ملزمين بالاستجابة للطلبات الجزائرية أمام تراجع قائمة زبائنهم في مجال الأسلحة¹⁰¹⁶.

وأثناء الزيارة التي قام بها الوزير الأول الجزائري "عبد المالك سلال" إلى روسيا أواخر شهر أبريل 2016، توجت بعدد من الاتفاقيات خاصة في المجال العسكري بين الدولتين من بينها تسليم الجزائر 8 طائرات من نوع "سوخوي" من أصل 16 طائرة "سوخوي" تم الاتفاق عليها خلال سنة 2016، كما ستستلم الجزائر نظام "الدفاع الجوي البعيد المدى S-300VM Antey 2500"، بعد مفاوضات بين الجزائر وروسيا في هذا المجال انتهت باتفاق الطرفين، وكذلك تسليم نظام الدفاع الجوي "المتوسط المدى Buk-M2" خلال سنة 2017 تنفيذًا لعقد سنة 2013 مع 42 مروحية صياد الليل "مي 28"، مع تسليم طلبية جديدة من نظام الدفاع الجوي "بانستير أس 1 جانوس"، وتسليم طائرتي نقل من أحدث نسخ "اليوشين II-76MD-90A"، كما تمت المباحثات حول العقود الجديدة لدفعة أولى بـ "12 سوخوي 34/32" وعقد جديد لـ "سوخوي 35"، وبذلك تتضح أن العلاقات الجزائرية الروسية في مجال التعاون العسكري تعرف نجاحا كبيرا بين الدولتين، حيث صنفت الجزائر من كخامس أكبر سوق للأسلحة الروسية في العالم¹⁰¹⁷.

خاتمة واستنتاجات:

بوصول الرئيس الروسي الحالي "فلاديمير بوتين" إلى الحكم في ديسمبر 1999، كان بمثابة نقطة تحول في السياسة الروسية تجاه المنطقة العربية وشمال إفريقيا، وبالأخص في الفترة الثانية من حكمه التي بدأت في عام 2004، من خلال الزيارات التي قام بها إلى المنطقة في 2005 و2007، الأمر الذي ساهم في إعطاء انطباع بأن "الروس قادمون" وأن هناك محاولات لإحياء الدور الروسي في المنطقة، ويمكن القول بأن روسيا في عهد "بوتين" قد نجحت في التوفيق بين أهدافها الاقتصادية من ناحية ومصالحها الإستراتيجية من ناحية أخرى، وقد استطاعت روسيا إعادة إطلاق علاقاتها مع حلفائها التقليديين في المنطقة العربية على أسس جديدة، فضلا عن أن موافقها في العديد من القضايا الدولية والإقليمية والتي أصبحت أكثر وضوحا عما كان في السابق، ساعدها في ذلك وجود قيادة واعية ذات رؤية للأولويات الوطنية، ولديها القدرة على تنفيذها وإدارة تبعاتها بكفاءة اقتصادية مكنتها من تحقيق درجات متزايدة من الاستقلالية في سياستها الخارجية.

وعلى مدى السنوات العشر الماضية عملت القيادة في روسيا على التقرب من حلفائها التقليديين من الدول العربية وفي مقدمتها الجزائر، وقد استمرت هذه الأخيرة مثلما كانت في السنوات الأولى للاستقلال الحليف الأكبر لروسيا في منطقة المغرب العربي، ولم تتغير هذه العلاقة الخاصة، إذ ركزت روسيا على الجزائر لأسباب براغماتية تتعلق بوزنها السكاني والاقتصادي والاستراتيجي في شمال إفريقيا، وعلى هذا الأساس تبرز ملامح سياسة "بوتين" الجديدة في المنطقة والتي تركز على الجزائر بصفقتها المؤثر في المشهد الإقليمي، ولكنها لا تقيم وزنا للاعتبارات الإيديولوجية القديمة بقدر ما تركز على تطوير المصالح الاقتصادية، فأصبح لها مصالح حقيقية تسعى للحفاظ عليها وتنميتها، كما تسعى كذلك إلى شراكة استراتيجية بالمعنى الاقتصادي والتقني ذات عائد تنموي حقيقي، وفي هذا الإطار ترتبط المصالح الروسية بثلاث قطاعات رئيسية هي: الطاقة (النفط والغاز)، والتعاون التقني في المجالات الصناعية والتكنولوجية، والتعاون العسكري.

ونستنتج من خلال ما تقدم أن التعاون والتنسيق الروسي - الجزائري في مجال الطاقة يحتل قمة أولويات الدولتين، قطاع الطاقة يمثل أحد المجالات التي تتلاقى فيها المصالح بين البلدين، وهو جوهر الشراكة الروسية - الجزائرية في المستقبل والدعم الأساسي لها، من خلال تملكه روسيا من التكنولوجيا والخبرة اللازمة في مجال الكشف والتنقيب عن البترول واستخراجه، وكذلك في مجال الصناعات البتروكيمياويات، حيث تعد روسيا أكبر منتج البتروكيمياويات في العالم من خلال 15 شركة كبرى بفروعها المنتشرة في مختلف أنحاء العالم، وتعد الشركات الروسية وخاصة "لوك أويل" و "غاز بروم" من كبرى الشركات العالمية العاملة في مجال الطاقة، وهناك العديد من المشروعات التي تعد نواة للتعاون وتطويره بين الجزائر وروسيا في هذا المجال، وعلى الصعيد الاقتصادي تمثل الجزائر سوقا مهمة للصادرات الروسية من السلع الإستراتيجية والمعمرة، مثل الآلات والمعدات والأجهزة والشاحنات والحبوب.

- كذلك تسعى روسيا إلى تنشيط صادراتها من الأسلحة للجزائر، ليس من اعتبارات سياسية أو إيديولوجية، ولكن نظرا لما تمثله عوائدها من مورد

3- أسماء عبد الفتاح، مرجع سابق.

1 - نوال سامي، "روسيا تسلّم الجزائر ترسانة عسكرية من مختلف الأسلحة"، نقلا عن الرابط التالي: <http://aljazair24.com/national/30772.html>، (2016/04/27).

مهم للدخل القومي الروسي.
- كذلك هناك آفاق رحبة للتعاون الروسي – الجزائري في مجالات الطاقة النووية وتكنولوجيا الفضاء وتطوير البنية الصناعية الجزائرية.
- لم تعد روسيا تتعاطى في صفقات التسليح فقط، وإنما أصبحت تهتم أيضا بالتنسيق الغازي وتزويد الجزائر بالتكنولوجيا النووية وتعزيز التعاون الأمني في مكافحة الإرهاب وتكثيف المبادلات التجارية. ومن هنا تبدو الجزائر حلقة رئيسية في سياسة موسكو المغاربية بل والإفريقية.
- لا يمكن إنكار أن الطرفين الروسي والجزائري في حاجة للتعاون فيما بينهما بصرف النظر عن تباين المصالح والأهواء الخاصة بأي منهما، فالطرف الروسي يمثل دون شك شريكا أساسيا للجزائر، كما أن هناك استجابة وإقبالا واضحا من جانب هذه الأخيرة للتعاون مع روسيا، وقد شهدت أزيد من العشر سنوات الماضية تطورا ملحوظا وإيجابيا في العلاقات الروسية – الجزائرية.

قائمة المراجع:

أ. باللغة العربية:

- 1 – أسماء عبد الفتاح، "تاريخ طويل من التعاون العسكري الروسي الجزائري"، نقلا عن: <http://elbadil.com/2013/06/26/166463/>, (2015/02/01).
 - 2 – باسم راشد، المصالح المتقاربة: دور عالمي جديد لروسيا في الربيع العربي، (الإسكندرية: مكتبة الإسكندرية، وحدة الدراسات المستقبلية، سلسلة أوراق، عدد 9، 2013).
 - 3 – رشيد خشانة، "عودة موسكو بقوة إلى شمال إفريقيا في 2006"، نقلا عن موقع: www.swissinfo.ch (30/02/2015).
 - 4 – رشيد خشانة، "بعدما اخترق بوتين أسوار المغرب... روسيا تناور بالأسلحة والغاز لانتراع موقع في شمال إفريقيا"، نقلا عن موقع: www.siironline.org (2015/03/04).
 - 5 – راندا موسى، "العلاقات العربية – الروسية ما بعد الربيع العربي"، نقلا عن موقع رؤية تركية: <http://rouyaturkiyyah.com> (2015/01/23).
 - 6 – زهير حمداني، "روسيا تطور علاقاتها المغاربية من بوابة الاقتصاد والسلاح"، سلسلة تقارير وحوارات، (2017/04/27)، نقلا عن موقع الجزيرة للدراسات على الرابط التالي:
- <http://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews/2017/4/27/%D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A%D8%A7-%D8%AA%D8%B7%D9%88%D8%B1-%D8%B9%D9%84%D8%A7%D9%82%D8%A7%D8%AA%D9%87%D8%A7-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%BA%D8%A7%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D8%A9-%D9%85%D9%86-%D8%A8%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A7%D9%82%D8%AA%D8%B5%D8%A7%D8%AF-%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%84%D8%A7%D8%AD>
- 7 - عاطف معتمد عبد الحميد، "روسيا والعرب.. أوان البراغمية ونهاية الإيديولوجيا"، تقييم حالة نقلا عن المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات بالدوحة: www.dohainstitute.org.
 - 8 - عمر البشير الترابي، "روسيا.. معركة المتوسط.. الطاقة والسلاح والفتوى"، نقلا عن موقع مجلة العرب الدولية: <http://www.majalla.com/arb/author/omar-albachir> (2015/03/13).
 - 9 - لمى مضر الأمانة، الإستراتيجية الروسية بعد الحرب الباردة وانعكاساتها على المنطقة العربية، (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية للنشر والتوزيع، سلسلة أطروحات دكتوراه 73، آذار/ مارس 2009).
 - 10 - نوال سامي، "روسيا تسلم الجزائر ترسانة عسكرية من مختلف الأسلحة"، نقلا عن الرابط التالي: <http://aljazair24.com/national/30772.html> (2016/04/27).
 - 11 - نورهان الشيخ، "السياسة الروسية تجاه المنطقة بعد الثورات العربية: مصالح ثابتة ومعطيات جديدة"، نقلا عن موقع مركز الأهرام للدراسات: <http://www.siyassa.org.eg> (2015/02/02).
 - 12 - هلال الحارثي، "بوتين يبحث مع بوتفليقة تعزيز التعاون الثنائي: التعاون الاقتصادي الأبرز في المحادثات"، نقلا عن: <http://www.alriyadh.com/3320307> (2015/3/23).
 - 13 - "العلاقات الروسية الجزائرية" نقلا عن: http://ar.wikipedia.org/w/index.php?title=العلاقات_الروسية_الجزائرية&action=edit§ion=1
 - 14 - "روسيا والجزائر تحديان أوروبا الغربية"، نقلا عن موقع: <http://arabic.sputniknews.com> (2015/02/01).
 - 15 - "روسيا والجزائر: تطوير التعاون النووي"، نقلا عن: <http://arabic.sputniknews.com> (2015/02/01).

ب – باللغة الأجنبية:

16 – Dmitri Trenin, "Russia and the winter of Revolutions in the Arab World", see the link:

<http://camegie.ru/2011/03/03/russia-and-winter-of-revolutions-in-arab-world/ct7t>, (04/02/2015).

17 – George Friedman, «Russia's: Window of Opportunity», Stratfor Global Intelligence, see the link: http://www.stratfor.com/russias_window_opportunity, (21/3/2015).

العلاقات التركية - الروسية بين التقارب والتنافر

الدكتورة / بيسان مصطفى موسى *
جامعة الجزائر -3-

مقدمة

عرفت العلاقات التركية الروسية محطات تاريخية تراوحت بين التقارب تارة و التنافر تارة اخرى وفقا لعدة عوامل جغرافية و ايدولوجية و معطيات دولية , فالحروب و المعارك المريرة بين روسيا(القيصرية) و تركيا (العثمانية) على مدى خمسة قرون تركت الطابع العدائي و ما زاد في حدة التوتر الطبيعية التوسعية لكل منهما , و مع بداية القرن 18 و سقوط الامبراطورية العثمانية و دخولها في مرحلة الضعف و التفكك اخذت روسيا في لعب دور مهم لتقويض مناطق سيطرتها و نفوذها في مناطق اسيا الوسطى و القوقاز.

و في ظل المستجدات التي طرأت على الساحة الدولية و بروز الثورة كاساس في تغيير الخريطة الجيوسياسية في المنطقة العربية , فان طبيعة العلاقات التركية الروسية عرفت تحولا نتيجة تغيير النسق الدولي و تأثيره في تغيير محددات السياسة الخارجية للبلدين- خاصة بعد استقلال جمهوريات اسيا الوسطى و القوقاز و تداعيات الثورات العربية خاصة الازمة السورية - و رسم طبيعة العلاقات وفق جملة من المتغيرات , مما ادى الى لعب دور وظيفي في بناء مسار تكاملي او تعاوني بشكله البرغماتي قد لا يصل الى حد الصراع رغم الاختلاف الايديولوجي و البنيوي و لكن يمكننا ان نطرح الاشكالية التالية ؛ ماهي المحددات التي تعكس طبيعة العلاقة بين روسيا و تركيا و قد تثير مسألة التحالف و التعاون و في نفس الوقت قد تقلب موازين القوى الى حالة من الصراع و الاختلاف الحاد؟

دور المحدد الجغرافي و التاريخي في العلاقات التركية - الروسية

يعتبر العامل الجغرافي بين الدولة العثمانية و روسيا القيصرية له الاهمية الكبيرة في تحديد امور كثيرة , بسبب متاخمة الدولة العثمانية بحر ايجو و البحر الابيض المتوسط . و ان الاراضي الضيقة المواجهة لمضيق البسفور و الدردنيل و ممرات التي تقع خارج مدخل البحر الاسود , جعلت من الدولة العثمانية صاحبة النفوذ القوي و التأثير الكلي في الممر المائي , و بالتالي تؤدي الى تحديد تغلغل روسيا القيصرية الى مركز اوروبا , خاصة و ان الجبهة الجنوبية من موسكو فقط هي الجزء المكشوف من الممر السهلي المفتوح امام تدفق الاتراك و المغول (1), و قد خاض الروس و منذ عام 1677 ثلاثة عشر حربا ضد الاتراك العثمانيين و خلالها فقدت الدولة العثمانية مساحة كبيرة من اراضيها .

فروسيا القيصرية جرت وراء تحقيق اطماعها من خلال تحالفها مع اعداء الدولة العثمانية ثم عادت فعرضت التحالف معها , و عملت على زيادة نفوذها في الدول المجاورة , و شجعت الحركات الاستقلالية في اراضي الدولة العثمانية , و اثارته روح الانفصالية في الاقليات الدينية. فضلا عن ذلك , اجبر الروس الدولة العثمانية عام 1833 على ابرام اتفاقية اقرت بسيطرة روسيا القيصرية على المضائق , و قد نجح الانجليز عام 1841 في تغيير بنود هذه الاتفاقية و تم توقيع اتفاقية جديدة هي اتفاقية لندن التي اقرت مبدأ حرية الملاحة للاغراض التجارية في المضائق. (2) هنا اصبحت السياسة الخارجية الروسية اكثر نشاطا و فاعلية من المضائق التركية بعد سيطرة بريطانيا على السوق العثماني , و ذلك بموجب المعاهدة التي وقعت بين الدولة العثمانية و بريطانيا في 16 اوت 1838, مما اوجب في حرب القرم بالدولة العثمانية لاستخدام الطرق المائية الجديدة ضد المطامع الروسية .

و بعد سقوط و تفكك الدولة العثمانية في بداية القرن التاسع عشر , تبنى بطرس الاكبر قيصر روسيا , سياسة مفادها ابعاد روسيا القيصرية عن عزلتها التقليدية و عليه فقد خطط للتوسع غربا على حساب بولندا و السويد عبر بحر البلطيق , و جنوبا على حساب الاتراك العثمانيين , للسيطرة على البحر الاسود و بحر مرمرة و البحر المتوسط.

خاصة و ان اول امتياز نالته روسيا القيصرية في عام 1774م , و بموجب هذا الامتياز تم السماح لها بحرية مرور سفنها التجارية في داخل المضائق العثمانية , و ذلك بموجب معاهدة - كجوك فيناردجي - . (3) اذ اعتبر العامل الجغرافي له دور كبير في تحديد مسارات السياسة الخارجية التركية بعد نشوب تركيا الحديثة في موضوع الصراع و التعاون مع الجوار الجغرافي الشمالي. (4)

فتركيا تمتلك اطول حدود مشتركة مع الاتحاد السوفياتي و المضائق التركية و التي كانت لها اهميتها الاستراتيجية للاتحاد السوفياتي فضلا عن اهميتها الاقتصادية لان الف و مائة ميل من شواطئ البحر الاسود تكون حدود الاتحاد السوفياتي من ناحية الجنوب.

خاصة و ان ملكية البحر الاسود بقيت تحت الحكم العثماني لمدة ثلاثمائة سنة من 1475-1774 . و لأول مرة و بموجب معاهدة كوجك كناردجي عام 1774 تمكن السوفيات من كسر الطوق على الشواطئ الشمالية للبحر الاسود الذي كان محتكرا من قبل تركيا , و اصبح للسوفيات منفذا مباشرا الى البحر الاسود بل حصل السوفيات على حق حرية مرور سفنهم التجارية في المضائق التركية. (5)

و مع ذلك فان التطور التكنولوجي الذي وصل اليه كلا المعسكرين الاشتراكي و الراسمالي اعطى دورا بارزا لاهمية الاسلحة الاستراتيجية في العلاقات الدولية مما ادى الى تقليل اهمية العامل الجغرافي في الاستراتيجية المعاصرة , و بالتالي تقليل اهمية القواعد العسكرية الامريكية في الاراضي التركية , و قد انعكس هذا على قرار الكونغرس الامريكي في حظر التسلح على تركيا في فيفري عام 1975.

اهمية العامل الايديولوجي في العلاقات بين البلدين

عامل اخر للخلاف بين الدولة العثمانية و روسيا القيصرية يكمن في فكرة الدفاع عن مسيحي الارثوذكسية , و الجامعة السلافية , كان هاذان العاملان من الاسلحة الايديولوجية , و اسهم العامل الاتني العرقي بشكل غير مباشر في تحديد العلاقات الروسية - العثمانية . اذ توجد جماعات تركية تعيش في روسيا القيصرية و تعرف باسم *اتراك اسيا الصغرى* , و يبلغ عددهم اربعون مليوناً مثل اترك القرقيز و الازبك و التركمان و التتار. (6)

و اكدت لجنة الاتحاد و الترقى في الدولة العثمانية , و من بين ما نادته به هذه اللجنة هي فكرة الجامعة الطورانية , التي اكدت الحكم توحيد جميع الاتراك في دولة واحدة تحت اسم * طوران * و قد اصبحت هذه الفكرة العامل الرئيسي في تحديد السياسة الخارجية للاتحاديين في المدة

الواقعة بين 1908-1918. (7)

بدأت تشعر روسيا القيصرية بقوة الحركة الطورانية , لأنها وجدت أفكارا من قبل الأتراك تقوم على الوحدة الطورانية , فضلا عن أن الأتراك يعتقدون بوجود وحدة الأصل و اللغة و الجنس و الدين نحو أواسط اسيا , كل ذلك قد أدى الى أن ينتاب القلق و الخوف روسيا القيصرية. (8) و تجدر الإشارة الى أن تقدم الروس الى البحر الأسود الذي يشرف على سواحلها الغربية و الشرقية كان ميلا للسياسة الخارجية العثمانية خلال القرنين الثامن و التاسع عشر و قد توسع الروس لاهداف جغرافية و ايدولوجية. (9) و كان الهدف من التوسع الروسي هو ازالة شعار الدولة العثمانية من القسطنطينية و روما الثابتة و اعادة الحكم المسيحي . فقد كانت الدولة العثمانية تشعر بالقلق ازاء محاولات روسيا القيصرية اقامة نظام حماية الاقليات المسيحية ضمن الدولة العثمانية و تحريضهم على الثورة ضد الحكم العثماني , و لذلك فان استخدام الايدولوجيا كسلاح ليس بجديد على الأتراك. (10) و مهما يكن فقد سعت الولايات المتحدة باقتراح على تركيا تطبيق سياسة طورانية شاملة أكثر فاعلية , بحيث تجعل الاقلية التركية في الاتحاد السوفياتي أكثر تحركا و ارباكا للحكومة السوفياتية , الا ان الأتراك رفضوا ذلك. خاصة و ان أتاتورك استخدم هذا الموقف للضغط على السوفيات , فان الجامعة الطورانية ظهرت من جديد كبعد من ابعاد العلاقات التركية - السوفياتية في بداية عام 1930. (11)

مرحلة التعاون و التناظر في العلاقات التركية - الروسية ؛

اتسمت العلاقات التركية السوفياتية في عهد كمال أتاتورك بالصراع و التعاون في نفس الوقت , حيث اتضح معالمها و بصورة جلية منذ أن سيطر الحلفاء و السوفيات في المدة الواقعة بين 1919 - 1932 على المضائق التركية و قيام الاسطول الفرنسي بتقديم المعونات للجيش السوفيات , إذ لم يمتلك السوفيات بعد انتهاء الحرب الاهلية الابحار في المياه الدافئة. (12) و تقدم أتاتورك في افريل 1920 على تاسيس الحكومة في انقره باقتراح الى السوفيات طالبهم باقامة العلاقات الدبلوماسية و الفصلية مع الحكومة الجديدة في انقره , اذ يعد الاتحاد السوفياتي اول دولة تعترف بصورة رسمية بحكومة المجلس الوطني التركي لاتاتورك , و اقام السوفيات علاقات دبلوماسية مع القادة الجدد في تركيا و على مستوى السفارة في جوان 1920. و نتيجة لهذه الظروف تبنى أتاتورك سياسة مفادها التقرب من الاتحاد السوفياتي من خلال الحزب الشيوعي التركي في نفس السنة. (13) و كانت العلاقات بين البلدين جيدة في عام 1919 , في ظل انظمة جديدة برزت الى الوجود , و انضمت الى عضوية عصبة الامم , ووقفت الدولتين ضد الاقطار الغربية حيث قادت حكومة انقره حرب التحرير ضد بريطانيا و فرنسا و اليونان , اما الاتحاد السوفياتي فانها واجهت الموقف نفسه من بريطانيا. و في هذه المدة بالذات قامت زيارات مكثفة بين الدولتين تمخض عنها التوقيع على معاهدة موسكو في 16 مارس 1921 , و بموجب هذه المعاهدة اعترف السوفيات بالحدود الشمالية الشرقية لتركيا , و التخلي عن ولايتي قارص و اردهان لتركيا , و اكدت المادة الثانية من هذه المعاهدة جلاء تركيا من باتوم و الاراضي المحيطة بها , متنازلة عنها الى جورجيا. (14) و تمكن هذه المعاهدة في ميда عدم التدخل في الشؤون الداخلية , و كان هذا اشارة الى عدم قيام السوفيات من تحريض الحزب الشيوعي التركي, ولذلك فقد ساندت موسكو الميثاق الوطني. (15)

و تم الاتفاق بين البلدين على ترك البت في موضوع المضاييق و البحر الأسود الى لجنة من مندوبي دول المنطقة لا تشترك فيها الدول الغربية . ووقع البلدين على معاهدة الصداقة و الحياد في باريس عام 1925 , و جددت هذه المعاهدة في 1935 لعشر سنوات اخرى بموجبها تعهد الطرفان بالامتناع في المشاركة في الاحلاف او الاشراف في اي عمل عدائي من اي نوع موجه ضد الطرف الاخر . كما قدم الاتحاد السوفياتي لتركيا عام 1934 مساعدة قيمتها ثمانية ملايين دولار للانفاق على التجهيزات الصناعية, و تسديد قيمتها دون فائدة. (16) و نتيجة الضغط السوفياتي على تركيا في منتصف الاربعينات من القرن الماضي , اتجهت تركيا الى المعسكر الغربي, اذ اصبحت جزء من مبداء ترومان و ميда مارشال في الفترة ما بين 1947-1949 , و المجلس الاوروبي عام 1949 , و كان هذا تمهيد لقبول تركيا في كتل غربي اوسع كحالة حلف شمال الاطلسي . و على هذا الاساس فقد تم الاعتراف بقبول تركيا في حلف شمال الاطلسي في اوت 1950 , و تم ابرام بروتوكول قبول تركيا في الحلف في 22 اكتوبر 1951 , و قد تم تنفيذ ذلك في 18 فيفري 1952. و بموجب هذه الاتفاقيات , انشأت الولايات المتحدة مجموعة من القواعد العسكرية في الاراضي التركية , و انتشر عدد كبير من الامريكيين في الاراضي التركية وصل الى اكثر من 30 الف جندي , و تغيرت مواقف الحكومة السوفياتية بعد وفاة ستالين مباشرة و العودة الى اساس معاهدة 1925. و عادت العلاقات الى الجفاف و الفتور بعد ان اكد السوفيات على ضرورة تحكيم السلم و الامن في المضائق و تنظيمها عن طريق بنود ميثاق مونترو. (17)

و نتيجة التطورات الدولية اثناء الحرب الباردة و التي تمثلت من خلال بروز الازمة القبرصية في 1964 و الموقف المباشر الامريكي باسم الحلف الاطلسي بعدم الدفاع عن تركيا في حالة وقوع عدوان سوفياتي ضدها نتيجة عملية استفزاز تقوم بها تركيا عن طريق تدخلها العسكري في قبرص . رغم ان تركيا اظهرت مرونة في تعاملها مع الاتحاد السوفياتي اذ تم ترتيب زيارات رسمية متبادلة من قبل مندريس و خرتشوف , الا ان هذه الزيارات لم ترقى للواقع العملي. (18)

و جاء الخلاف التركي اليوناني على بحر ايجيه في 1978 ليبرز الانزعاج الامريكي من نجاح السوفيات في الحصول على تسهيلات بحرية في تركيا سوف يهدد بشكل جدي التوازن البحري في البحر المتوسط و بالتالي تهديد الاسطول السادس الامريكي. (19) و كانت تركيا تسعى للحصول على دعم الكتلة الاشتراكية لها في الامم المتحدة فيما يخص القضية القبرصية بعد ان رفضت تركيا حلول حلفائها في حلف شمال الاطلسي, و كما قامت زيارات متبادلة بين قادة السوفيات و الأتراك عام 1964, كان ابرزها زيارة وزير الخارجية التركي فريدون لموسكو. (20)

و لم تكن عضوية تركيا في حلف شمال الاطلسي عقبة امام انفراج العلاقات بين تركيا و الاتحاد السوفياتي , و كذلك كانت زيارة سليمان ديميريل رئيس وزراء تركيا لموسكو في عام 1967, الا ان العلاقات بين البلدين عادت و توترت عام 1969 بعد حادثة هبوط طائرة التجسس الامريكية في الاراضي السوفياتية بعد اقلعها من تركيا .

و مع ذلك عادت لهدونها من خلال زيارات متبادلة بين البلدين عام 1972, كما اتفق الطرفان على تحديد برنامج التبادل العلمي بين 1978 - 1980 و عقد رئيس وزراء تركيا اجاويد اتفاقية لتحديد الجرف القاري في البحر الأسود , و التزام الجانب السوفياتي على تقديم المساعدات لتركيا في

المجالات الاقتصادية والبيئية و بناء مشاريع و محطات كهربائية. ثم عادت و تآثرت العلاقات التركية السوفياتية على اثر الغزو السوفياتي لافغانستان. (21)

و لطالما طغت العلاقات الاقتصادية بين البلدين في اطار التجارة و التعاون الاقتصادي و تزويد الاتحاد السوفياتي تركيا بالغاز الطبيعي وفق اتفاقيات لغاية 1990. و شهدت العلاقات التركية السوفياتية تطورا بعد زيارة رئيس الوزراء السوفياتي الى تركيا في 1984 و رد الزيارة اوزال رئيس وزراء تركيا موسكو في 1986. (22)

و منذ نهاية الحرب الباردة و تفكك الاتحاد السوفياتي و ما نجم عنه من تغيير في بنية النظام الدولي من ثنائي الى احادي القطبية و بروز توجهات سياسية جديدة للسياسة الخارجية التركية , حيث شهد البلدين نشاطا دبلوماسيا مكثفا بدء بتوقيع معاهدة للصدقة و التعاون بين الجمهورية التركية و روسيا في 25 ماي 1992. (23)

قبل عام 1991 , كان البحر الاسود منصة الانطلاق لبسط النفوذ البحري الروسي في البحر الابيض المتوسط لكن في منتصف التسعينات لم يبق لروسيا سوى شريط ساحلي صغير على البحر الاسود , اذ ان استقلال كل من اكرانيا و دول القوقاز - جورجيا , ارمينيا و اذربيجان حرم روسيا من موقعها المتحكم في البحر الاسود و بحر البلطيق , في الوقت الذي كان نفوذ الولايات المتحدة و الغرب يتعاظم فيه من خلال المناورات البحرية و الساحلية المشتركة بين اكرانيا و حلف الناتو , و الدور التركي المتنامي في منطقة البحر الاسود.

اذ تقوم الاستراتيجية الامريكية تجاه منطقة البحر الاسود على التوسع من خلال اقامة قواعد عسكرية امريكية و للناتو في المناطق الساحلية لدول اوروبا الشرقية و تركيا لاحكام السيطرة على المنطقة البحرية الحيوية النافذة على البحر الابيض المتوسط و احكام الخناق على روسيا , كذلك اهميتها للعمليات الامريكية في العراق و افغانستان . و ظهر جلبا من خلال الصفقة التي تمت بين رومانيا و بلغاريا مع الولايات المتحدة بكسب موقفها الداعم للدولتين المطلتين على البحر في انضمامها للاتحاد الاوروبي مقابل اقامة قواعد عسكرية امريكية على اراضيها و لعب دور حيوي خدمة للمصالح الامريكية الغربية ضد روسيا. (24)

و رغم ان مناطق اسيا الوسطى و القوقاز اصبحت مجالا للتنافس بين روسيا و تركيا في حقبة ما بعد الحرب الباردة فقد تمكنت كل من انقرة و موسكو من ايجاد ارضية مشتركة لتطوير الفرص المتبادلة , و اتجهت العلاقات الروسية - التركية نحو مرحلة اكثر واقعية من شأنها ان تركز اساسا على التعاون بدل من الصراع و التنافر.

التنافس الروسي - التركي على منطقة القوقاز و اسيا الوسطى

هيمنت الدولة العثمانية على جمهوريات اسيا الاسلامية هيمنة تكاد تكون مطلقة في المدة الواقعة بين القرنين الخامس عشر و السادس عشر , الا ان تحالف القوى الاوروبية بزعماء الامبراطور الهابسبرغ النمساوية قد ادى الى القضاء على الوجود العثماني . و عليه فان تركيا المعاصرة كانت الدولة الاولى داخل الامم المتحدة التي اعلنت عن تاييدها لاستقلال هذه الجمهوريات , و كان لهذا الموقف الاثر الكبير في اعتراف المجتمع الدولي بهذه الجمهوريات في اسيا الوسطى. (25)

كما ان الامتداد الطبيعي عزز علاقات تركيا مع المجال الحيوي و التاريخي , خاصة و ان الجمهوريات الاسلامية في اسيا الوسطى هي المنطقة الاكثر قابلية لممارسة دور تركي فاعل خاصة و انها تشترك مع تركيا في التاريخ او الدين او اللغة . هذا فضلا عن ان تلك الدول الجديدة سارعت الى اعادة بناء اقتصادياتها و فتحت ابوابها اما الاستثمارات الاجنبية و سوق المنافسة و اصبحت تركيا باعتبارها عنصرا فاعلا منذ زمن في هذه المنطقة شريكا حيويا لهذه البلدان في عملية اعادة تشكيلها من الناحية الاقتصادية. (26) و تعتبر غالبية الطبقة السياسية الروسية , ان تركيا هي المستفيد الرئيسي من انهيار الاتحاد السوفياتي و كانت قوة مستقرة في جنوبها , و هي تحاول ان تحقق طموحها القديم جيوبوليتيكا . و يظهر ذلك من خلال الحلف المعلن بين تركيا و اكرانيا و اذربيجان و جورجيا ضد روسيا الاتحادية و ارمينيا . و بروز التفاعلات التركية الروسية حول مجموعة من القضايا من بينها قضية المرور في المضائق التركية , كما كانت قائمة على عهد الاتحاد السوفياتي و قضية اسلحة روسية الى قبرص (27).

و تظهر سياسات تركيا على مستوى الحلف الاطلسي و محاولات توسيع الحلف ليمتد الى الجمهوريات المستقلة عن الاتحاد السوفياتي ادى الى زيادة التخوف الروسي من سياسات تركيا , وصلت الى حد اتهامها بتقديم الدعم للانفصاليين الشيشان , و من جهتها ردت تركيا على ذلك باتهام روسيا و بتقديم الدعم لحزب العمال الكردستاني. (28)

و لم تنحصر تردي العلاقات التركية الروسية على خلفية التنافس في اسيا الوسطى و القوقاز , و انما تشمل القانون الذي صادقت عليه الحكومة التركية في 11 جانفي 1994 و القاضي باتخاذ الاجراءات و القواعد الجديدة في قضية تنظيم المرور في المضائق التركية , كان من اهمها ؛

- 1- ابلاغ جميع السفن التي تطلب العبور للسلطات التركية عن معداتها الفنية قبل المرور .
- 2- تقديم معلومات كافية عن السفن التي يزيد طولها عن 150 مترا .
- 3- تمنع السلطات التركية السفن التي يزيد ارتفاعها عن 58 مترا فوق البحر .
- 4- السفن التي تحمل مواد نووية او اية مواد خطيرة لا بد ان تاخذ موافقة البيئة التركية و المستشارية البحرية .
- 5- ان المرور في المضائق يكون حسب الاحوال الجوية و سرعة الرياح و المياه و الامور المناخية 6- ان حركة المرور في المضائق تخضع لنظام راداري يتم تتبع كل السفن المارة .

و قد ادت هذه الاجراءات بروسيا الى الاعتقاد ان الهدف الحقيقي من هذه القواعد الجديدة من قبل تركيا هي التأثير على عمليات نقل النفط في اسيا الوسطى و القوقاز بالنقلات الروسية التي تمر عبر المضائق لان مثل هذه الاجراءات سوف تزيد من تكاليف الشحن بسبب انتظار السفن حتى يسمح لها بالمرور , الهدف الحقيقي هو ان تصبح تركيا هي المعبر الرئيسي لنقل النفط في هذه المناطق. (29)

فتركيا في سباق مع روسيا في سبيل السيطرة على الطريق الذي يحمل النفط من بحر قزوين الى الغرب , في حين ترى روسيا ان يتدفق النفط الى نروسيش و منه طريق البحر الاسود و المضائق الى الغرب و هذا يعني من ان تركيا تفضل بان تدفق النفط يكون عن طريق باكو و من خلال بحر قزوين عن طريق جورجيا الى البحر الاسود , وصولا الى البحر الابيض المتوسط من خلال ميناء باكو . (30)

فروسيا تسعى لتطوير الانابيب عبر اراضيها و زيادة طاقته , فضلا عن اقتراحها من انشاء خط انابيب لنقل النفط من اسيا الوسطى و القوقاز الى

الدول الغربية بحيث لا يمر بتركيا , وهذا ما يتعارض مع نصوص ميثاق مونترنو التي تنص على المرور الحر , في حين تعتقد تركيا خلاف ذلك و لا يمكن لها ان تعدل فيه لانه وقعت عليه اثني عشر دولة من بينها روسيا . (31)

و رفضت روسيا التحركات التركية مباشرة بعد تفكك الاتحاد السوفياتي فسارعت الاوساط السياسية و النخب العسكرية في موسكو الى اعتبار مثل تلك اللغة برهانا على اعترام تركيا للحلول محل النفوذ الروسي في المنطقة , و هكذا سعت روسيا بالرغم من الضطرابات الداخلية و الازمة الاقتصادية التي عانت منها الى تحويل تأثيرها المباشر على اليات السياسة الداخلية لدى دول المنطقة الى عامل توجيه غير مباشر , و للحفاظ على هذه الاليات توجهت روسيا من ناحية اخرى الى تبني سياسة واقعية تدعمها القوة العسكرية , لا سيما في سياستها نحو القوقاز و طاجكستان. (32)

و شهدت الفترة مابين عامي 2003 - 2008 اكبر تقارب بين البلدين , اذ وصفت بالفترة الذهبية و كانت نقطة التحول في العلاقة بين الطرفين مع مذكرة 1 مارس 2003 فقد كانت هذه الحادثة سببا في تدهور العلاقات بين تركيا و الولايات المتحدة و خيبة الامل من الاتحاد الاوربي في العديد من القضايا و تقارب الرؤى بينهما حول مشاكل منطقة البحر الاسود , عوامل ساهمت في تسريع تطوير العلاقات بين تركيا و روسيا , و يعود هذا التقارب الى ديسمبر 1997 حيث وقع الطرفان اتفاقية انابيب - السيل الازرق- لتزويد تركيا ب 565 مليار متر مكعب من الغاز كل عام , و قد بدأ العمل بهذه الاتفاقية في عام 2003, اذ يمثل الغاز حوالي 68 في المئة من الصادرات الروسية الى تركيا التي تستورد 70 في المئة من احتياجات الغاز من روسيا . و هذا يفسر التفاوت الكبير في الميزان التجاري بين البلدين . (33)

و كما تتجاوز سياسات تركيا مكانة دول اسيا الوسطى و القوقاز الى التكوينات الاثنية و الاترك في الدول الاخرى , مثل ارمينيا و جورجيا و افغانستان و جمهوريات الحكم الذاتي - التركية - داخل الاتحاد الروسي , اضافة الى الايغور في الصين . و على الرغم من التوتر النسبي في العلاقات بين روسيا و تركيا بخصوص اترك روسيا و اتجاهاتهم الاسلاموية المناهضة للروس , الا ان الطرفين تمكنا من التوصل الى تسوية بهذا الخصوص و تمكن اردوغان من زيارة جمهورية تاتارستان ذات الحكم الذاتي في اطار الاتحاد الروسي , كما ناقش الطرفان الروسي و التركي احداث مراكز روسية و تركية لدى كل طرف , و انشاء جامعة مشتركة تعزز العلاقات التاريخية و العلمية و الثقافية بين الجانبين التركي و الروسي (34).

و دابت روسيا لتوسيع مجال نفوذها في القوقاز بمعنى تقليص مجال نفوذ دول اخرى و على راسها تركيا و الولايات المتحدة و الناتو و الاتحاد الاوربي , و هذا ما دفع هذه الدول الى تطوير سياسات جديدة في المنطقة و لهذا قامت تركيا بطرح مبادرة او مشروع - منتدى الاستقرار و التعاون في القوقاز , و ارادت روسيا من خلال هذا الاجتماع الى تحويل ارمينيا لتصبح مركز نفوذ و ساحة صراع بين روسيا و تركيا . حيث تقف موسكو مع حليفها ارمينيا و شريكها في منظمة معاهدة الامن الجماعي , في حين تقف تركيا مع حليفها اذربيجان .

لقد سعت تركيا ما يمكنها على ابعاد النفوذ الروسي عن اسيا الوسطى و القوقاز , و ذلك لاعتبارات امنية و جيوسراتيجية , يعود بعضها الى العداء و الصراع التاريخي بين الاترك و الروس لقرون عديدة الا ان روسيا اثبتت حضورها القوي في المنطقة التي ترتبط ب - المجال الروسي - اقتصاديا و ثقافيا و سيكولوجيا و امبيا و استراتيجيا منذ الفترة السوفياتية و الى غاية يومنا .

التوافق الجيوستراتيجي من اجل تحقيق المصالح المشتركة ؛

شهدت الفترة الاخيرة جملة تحولات سياسية تشكلت بناء على سياسات تراكمية قد يكون من شأنها تغيير طبيعة المعادلة في تلك المنطقة الاستراتيجية , و في الوقت الراهن هناك محددات رئيسية ساهمت في توطيد العلاقة الجيوسياسية بين موسكو و انقرة دون اغفال الحقائق التاريخية للصراع بين القوتين , لكن تبقى المصالح المشتركة و التحديات المحيطة بالبلدين اساس العلاقة بينهما .

فداخل المصالح الجيوسياسية و الجيو اقتصادية مع بعضها الى حد كبير كما في الحالة التركية - الروسية *روسيا بوتين - تركيا اردوغان * ادت الى ايجاد ارضية تفاهم مشتركة بين الطرفين قائمة على اساس مصالح جيوسراتيجية تؤدي الى عقلنة العلاقة الروسية - التركية من خلال البحث عن النقاط المشتركة اكثر من الاستغراق في نقاط الخلاف خاصة انها لا تخدم اي منهما , لكنها في نفس الوقت تقدم خدمات مجانية للولايات المتحدة التي اصبحت مصدر ضيق و قلق للرئيسيين بوتين و اردوغان . (35)

اقتنع حزب العدالة و التنمية مستقيدا من تجارب و دروس الماضي بعدم استبعاد روسيا بالنسبة لتركيا من حساباته و خلق نوع من التعاون التركي الروسي عوضا عن علاقة التنافس و الصراع لتتحول الى اكبر شريك لها في عام 2008 . (36)

فروسيا كانت ترى في المبادرات الامريكية الساعية لتغيير الانظمة السياسية في البلدان المجاورة لها اكرانيا و جورجيا و كازاخستان و بلدان اخرى في اوراسيا اعمال عدائية هدفها تجريد روسيا من حلفائها التقليديين و استبدالهم بانظمة موالية للولايات المتحدة . (37)

و قد دخلت العلاقات بين البلدين مرحلة جديدة منذ وصول الرئيس فلاديمير بوتين السلطة في روسيا , زاد زخم العلاقات مع وصول حزب العدالة و التنمية للحكم في تركيا عام 2002 . و عرفت تطورا ايجابيا ملحوظا عبر الزيارات المتبادلة بين اردوغان و بوتين .

و ساهمت تلك الزيارات في رفع مستوى التبادل الاقتصادي و التجاري و المشاريع المشتركة فضلا عن تعزيز التعاون في شتى المجالات و الغاء تاشيرات الدخول . (38)

كما بلغ حجم التبادل التجاري بين تركيا و روسيا في عام 2003 حوالي 6 مليارات دولار , ليرتفع في عام 2004 الى 10 مليارات دولار , و ارتفع مرة اخرى في عام 2005 ليصل الى 15 مليار دولار , و في عام 2006 قفز ليتجاوز 20 مليار دولار , و قرابة 25 مليار دولار في عام 2008. (39)

و ارتفع بشكل كبير في 2016 الى اكثر من 34 مليار دولار . (40) غير ان ميزان العلاقات التجارية بين البلدين بقي في صالح روسيا , فبينما تاتي روسيا كشريك تجاري في المركز الثاني بالنسبة الى تركيا في مجال التجارة الخارجية , تاتي تركيا في المركز الثاني عشر في التجارة الخارجية لروسيا بنسبة لا تتعدى 4,5 بالمئة فتركيا تستورد البترول ب 65 بالمئة و 25 بالمئة من احتياجاتها من الغاز الروسي , لذلك تمثل تركيا مصدرا مهما لضخ العملة الى روسيا . و هذا ما يعكس الاختلال الكبير في الميزان التجاري بين البلدين . (41) اذ استوردت تركيا من روسيا ما قيمته 19,7 مليار دولار في عام 2009 و بلغت 21.6 مليار دولار في عام 2010 , و تليها في الترتيب المانيا و الصين و الولايات المتحدة و ايطاليا . فيما بلغت الصادرات التركية الى روسيا 3.2 مليار دولار عام 2009 , و بنسبة 3,1 من اجمالي الصادرات و كانت الشريك الثامن في ترتيب الدول المستوردة من تركيا , و تليها في ذلك المانيا و فرنسا و بريطانيا و ايطاليا . و غيرها فيما بلغت الصادرات التركية الى روسيا 4,6 مليار دولار عام 2010 بنسبة 4,1 بالمئة من اجمالي الصادرات , و هي الشريك السادس في ترتيب الدول المستوردة من تركيا و تليها في ذلك المانيا و المملكة

المتحدة و إيطاليا و فرنسا و العراق ثم الولايات المتحدة و اسبانيا. (42) و يدرك الطرفان اهمية كل طرف منهما للاخر خاصة في مجال الطاقة , ففي حين تدرك موسكو انه ليس من مصلحتها تجاهل موقع تركيا كمر الزامي لانايبب نبطها و غازها الطبيعي الى القارة الأوروبية , تعي تركيا مقدار اعتمادها حاليا على روسيا في تأمين احتياجاتها من الطاقة حيث تعتمد على نبطها بنسبة تدنو من 12 بالمئة , و على غازها بنسبة 55 بالمئة , اذ تستورد قرابة ثلثي حاجاتها من الغاز الطبيعي من شبكة غازيوم الروسية , خاصة و ان نصف الانتاج الكهربائي التركي ياتي من هذا الغاز , الى جانب الفحم الروسي الذي تستورده تركيا , اذ اصبحت روسيا تزود الدول الأوروبية باكثر من 80 بالمئة من الغاز الطبيعي و نصف المقدار نبطا . اذ ان تركيا تستورد من روسيا سنويا 50 مليار مكعب من الغاز الطبيعي اي ما نسبته 27 بالمئة من حجم الغاز الطبيعي الروسي الاجمالي و بذلك تعتبر تركيا المستورد الثاني للغاز الروسي , بينما تعتبر روسيا المصدر الاول للغاز الطبيعي لتركيا .

و يعتبر مشروع خط انابيب نابوكو احد اهم المشاريع التي يعول عليها الاتحاد الأوروبي لتتويع مصادر الطاقة الوافدة اليه بهدف كسر الاحتكار الروسي كمصدر رئيسي للطاقة بالنسبة للاتحاد الأوروبي. (43)

خاصة و ان مشروع نابوكو يوفر الغاز الطبيعي من اسيا الوسطى و البحر الاسود و بحر قزوين مرورا بتركيا من النفوذ الروسي , و منها الى بلغاريا و رومانيا , على ضوء ذلك اعتبرت موسكو هذا المشروع بمثابة عدوا للمصالح الروسية , ففي عام 2007 اتفق بوتين مع تركمانستان على بناء خط انابيب جديد شمال روسيا , ليحرم نابوكو من امدادات غاز محتملة .

و عقد بوتين اتفاقية مشروع -السييل الجنوبي - في انقرة عام 2007 , مباشرة وقعت حكومات اوروبية اتفاقية مع انقرة بشأن خط نابوكو , بينما دشنت القمة التاسعة لمنظمة التعاون الاقتصادي بين دول البحر الاسود المرحلة النهائية لفكرة خط انابيب الغاز -السييل الجنوبي - . و تم ذلك بعد التعهد بان تمر الانابيب بالمياه الإقليمية التركية . هنا يظهر انتاج روسيا رؤية جيواقتصادية استراتيجية تعمل على توسيع رقعة نفوذهم الجيو سياسي الاستراتيجي بالاعتماد على وسيلة الابتزاز بالغاز الطبيعي. (44)

الدور التركي - الروسي في الازمة السورية ؛

شغلت الازمة السورية موقعا بارزا في السجال بين وجهتي النظر الروسية و التركية و لم تتوقف اللقاءات رفيعة المستوى بين الجانبين منذ زيارة الرئيس بوتين الاولى الى انقرة عام 2004 , و كانت زيارة اردوغان لروسيا و مشاركته في حفل افتتاح مسجد موسكو في سبتمبر 2015 , خاصة و ان العلاقات التركية الروسية تعرضت للتوتر عقب التدخل العسكري الروسي في جورجيا عام 2008 و احداث اكرانيا و ضمها لشبه جزيرة القرم عام 2014.

و انتقدت تركيا التدخل العسكري لروسيا و استيلائها على القرم , لكنها رفضت قرار العقوبات على موسكو , كما فعلت بقية دول حلف شمال الاطلسي.

اذ تبحث موسكو في سوريا عن خطوط توافقية مع تركيا لاجراء اختراق في صفوف التحالف الدولي المضاد للنظام السوري من البوابة التركية . على الرغم من تباعد كبير في مواقف الطرفين من المسألة السورية , فتركيا ما تزال تصر على رحيل الاسد , و تطالب بمنطقة عازلة بشمالي سوريا ,

و هي مطالب ترفضها موسكو بحزم , و تصر على ترك مسألة الاسد الى مرحلة لاحقة .

و تدرك موسكو ان تركيا هي الدولة الإقليمية الأكثر قدرة على التأثير في المعارضة , و الأكثر قدرة على التحرك عسكريا بحكم الحدود الممتدة نحو 900 كلم مع سوريا و علاقاتها مع فصائل اسلامية مقاتلة. (45)

و لم يجد الرئيسان بوتين و اردوغان الا الاعتماد على لغة براغماتية , تجلت في اللقاءات و الاتصالات المتكررة . ووقفت ثلاثة اسباب رئيسية وراء الاتفاق بين الطرفين ؛

1- توتر علاقات تركيا مع الغرب , بشقيه الاميريكي و الأوروبي , حيث امتعضت انقرة من سياسة الغرب تجاه المسألة السورية , خاصة الدعم الغربي لقوات سورية كردية .

2- البعد الاقتصادي الذي يمثل عاملا حيويا في العلاقات الروسية - التركية .

3 - ان التدخل العسكري الروسي انتج في سوريا معادلة جديدة , رات تركيا انه من الافضل التعامل معها , في ظل موازين القوى و الاصطفافات الإقليمية ازاء الازمة السورية . (46) فبدلا من نجاح تركيا في فرض منطقة تركية عازلة على الحدود مع سوريا , تمكنت روسيا من اقامة هذه المنطقة لتصبح منطقة عازلة روسية بعد قرار نشر و تفعيل منظومة صواريخ على الاراضي السورية من اجل ضمان السلام و الامن في المنطقة الحدودية .

و جاء حادثة اسقاط تركيا للطائرة الحربية الروسية في 24 نوفمبر 2015 ضربة قاصمة للعلاقات التركية - الروسية (خاصة و انه لم يكن الاختراق الاول للمجال التركي حيث خرقت اجواء تركيا في مناسبات عديدة من اجل التاكيد على حرية روسيا في العمل داخل و حول سوريا , حيث اسقطت الدفاعات الجوية التركية في منتصف اكتوبر 2015 طائرة استطلاع بدون طيار , اعتبرتها انقرة انها روسيا لكن موسكو نفت تبعيتها) و هو مالم تتقبله موسكو و اعتبرته جريمة لا تغتفر مهما بلغ حجم المصالح التجارية بين البلدين و اهميتها , اذ اتجهت موسكو الى التصعيد , حيث اصدر بوتين مرسوما تضمن مجموعة من الاجراءات الاقتصادية التي اثرت سلبا في بعض قطاعات الاقتصاد التركي . (47) منها السياحة و البناء و الصادرات الغذائية و بلغت خسائر تركيا من جراء هذه العقوبات نحو 10 مليارات دولار , الى جانب تراجع عدد السياح الروس الى المنتجعات التركية الى اكثر من 80 بالمئة , اضافة الى حاجة تركيا الى الغاز الروسي كبيرة جدا , لان 70 بالمئة من احتياجاتها ياتي من روسيا. (48) و منع الشركات التركية من ممارسة اي نشاط داخل روسيا , و منع استخدام الايدي العاملة التركية , و ايقاف العمل بنظام الاعفاء من تاشيرات الدخول مع تركيا بدءا من مطلع 2016 و قطعت وزارة الدفاع الروسية كل اتصالات العسكرية بين الجانبين , و اوقفت الخط الساخن بينهما . و اعلنت روسيا عن نشر نظام الدفاع الجوي الاحداث في العالم في مطار اللاذقية , رسالة روسية مفادها انها لن تتونى عن الرد بانثلل ضد اي طائرة تركية قد تخترق الاجواء السورية .

و كانت الحادثة الثانية باغتيال السفير الروسي بتركيا الذي كاد ان يؤدي الى تازم الوضع و تسمية الشارع الذي تقع فيه السفارة الروسية باسم السفير

تخليدا له (49).

و تم إعادة تطبيع العلاقات التركية - الروسية لممارسة مزيد من الضغوط على الحلفاء الغربيين الذين خذلوا انقرة في اكثر من قضية؛ ردت فعلهم الفاترة حيال محاولة الانقلاب الفاشلة في تركيا في 15 جويلية 2016 و المقاربة الامريكية لحل الازمة السورية . و قد اعتمد التحالف مع اكراد العمال الكردستاني و مماثلة الاوروبيين في عملية انضمام تركيا الى الاتحاد الاوروبي , و في اطار تنفيذ التزاماتهم في اطار اتفاق اللاجئين السوريين , كذلك الدعم المحدود الذي قدمه حلف الناتو الى انقرة خلال ازمتهام مع موسكو , و تقاعس دول الحلف عن مساعدتها في بناء نظام دفع صاروخي , كل هذه العوامل اثارت استياء تركيا من الغرب (50).

فضلا عن ذلك تتوجس روسيا من تنامي النفوذ التركي في العالم العربي بفعل النجاح الاقتصادي و السياسي الذي حققه النموذج الاسلامي لحزب العدالة و التنمية و باعتبار ان تركيا وريثة الدولة العثمانية و خصم روسيا التاريخي , مع ملاحظة ما لها من نفوذ و امتداد في جمهوريات اسيا الوسطى الاسلامية , اذ يؤثر ذلك على الحسابات الروسية , و ساهم النظام السوري في تغذية مخاوف روسيا من تعاضم النفوذ التركي من جهة , و ارتباطه بتيارات دينية من جهة اخرى , عبر تصوير الاحتجاجات على انها حركة اسلامية سنية تسعى الى اطاحته و احتلال نظام قريب من انقرة في سوريا , لذلك قررت موسكو ان تلعب لعبة الاسلام الشيعي الذي تقوده ايران في مواجهة الاسلام السني الذي تمثله تركيا و ان وصول نظام سني الى الحكم في سوريا بشكل مبعث قلق لروسيا (51).

كما اثبتت نتائج المفاوضات الروسية التركية نجاعتها مقارنة مع اللقاء الالمانى الروسي , بالاضافة الى ذلك , لاقى المقترح الروسي فيما يخص - المناطق الهادئة - ترحيبا من قبل الجانب التركي , وعلى هذا الاساس يبدو ان موسكو من خلال مشاركتها في الحرب السورية لا تسعى لاستعادة مكائنها في الساحة الدولية فقط , و انما اثبات نفسها كلاعب جيوسياسي فعال بمساندة البعض من شركائها . حيث رسمت روسيا استراتيجية قادرة على اتخاذ بعض التدابير الفعالة لوقف سفك الدماء في سوريا نظرا لعجز الولايات المتحدة و حلفائها الغربيين من اتخاذ اي تدابير مماثلة .

خاتمة

مما تقدم يظهر ان طبيعة العلاقة الروسية التركية تتحرك في فضاء واسع تتحكم فيه جملة مصالح جيو استراتيجية مشتركة بين البلدين لا تصل الى حد الصدام و الازمة السورية خير دليل على ذلك , و تفضل السياسة الخارجية التركية توجيه تبعيتها لصالح روسيا بعد ان ادارت الاطراف الغربية خاصة حلف الناتو ظهرها لتركيا , و يظهر الدور الفعال لقوى اقليمية صاعدة في المنطقة تركيا , روسيا و ايران تسعى لاحتواء مخرجات حالة التمزق و الانقسام في الانظمة العربية من اجل توحيد المواقف في مواجهة التحديات الاقليمية و الدولية المحيطة بالمنطقة .
لتبقى تركيا و روسيا اهم محور لانتهاء الاقتتال في سوريا , و يعود السبب في ذلك الى النفوذ و التأثير الكبير الذي يملكه الروس و الاتراك لدى اطراف الصراع السورية و الاقليمية و ضرورة إعادة المعارضة السورية النظر في اوضاعها , و فتح المجال للسوريين في تحديد و تقرير مصيرهم . فزيادة تعاضم النفوذ الروسي في منطقة البحر الاسود و القوقاز و الشرق الاوسط يظهر تقلص النفوذ التركي . فالمصلحة بين تركيا و روسيا محدد تبادل يجمع العلاقة بين الطرفين رغم التاريخ الصراعى الا ان الازمة السورية اكدت على ان توجه تركيا نحو اسيا الوسطى و القوقاز و روسيا اقوى من معادلة خاسرة مع الطرف الغربي سواء كانت مع الطرف الاميركي او الاوروبي.

هوامش الدراسة ؛

- 1- احمد نوري النعيمي ،- العلاقات التركية الروسية ، دراسة في الصراع و التعاون - ط1 ، الاردن؛ دار زهران للنشر و التوزيع 2011، ص 13.
- 2- نفس المرجع ، ص 16
- 3 - احمد نوري النعيمي ،-السياسة الخارجية التركية بعد الحرب العالمية الثانية - رسالة ماجستير ، بغداد ؛ دار الحرية ، 1975 ، ص 15.
- 4 - هونسيدان نوبار و اخرون ، - تركيا بين الصفوة البيروقراطية و الحكم العسكري - بيروت، مؤسسة الابحاث العربية ، 1985 ، ص 285
- 5-Tachou Frank -Turkish foreign policy between East and west -, Middle East Review , American Academic Association for peace in the middle east ,vol 12 , N3,spring 1985 , p 25
- 6 -احمد النعيمي ،-العلاقات التركية الروسية - مرجع سابق ، ص 21
- 7- نفس المرجع .
- 8- نفس المرجع.
- 9- نفس المرجع, ص 22
- 10- نفس المرجع .
- 11 - نفس المرجع ، ص 35
- 12- نفس المرجع ، ص 25
- 13 - نفس المرجع , ص 27
- 14- نفس المرجع ، ص 29
- 15- نفس المرجع , ص 29
- 16- محمد كمال الدسوقي - الدولة العثمانية و المسألة الشرقية - القاهرة ؛ دار الثقافة للطباعة و النشر 1976, ص 424
- 17- النعيمي , مرجع سابق , ص ص 74- 75
- 18- نفس المرجع , ص 76
- 19 - نفس المرجع , ص 81
- 20 - نفس المرجع , ص 85
- 21- نفس المرجع , ص 100-101

- 22- نفس المرجع , ص 124
23 - لقمان عمر محمود النعيمي , -تركيا و روسيا الاتحادية -دراسة في علاقاتهما السياسية 2000-2009- , بغداد ؛ مركز الدراسات الاقليمية , 2009, ص 12
24- محمد الياسين , اتجاهات المصالح الجيوستراتيجية في العلاقة الروسية - التركية - موقع ساسة بوسن , جانفي 2017 - سبتمبر 2017 , ص 2 .
25- النعيمي , مرجع سابق , ص 205
26 -M .Winrow Gareth,-Turkeys relations with the transcaucasus and the central Asian Republics- , perceptions journal of international Affairs,vol 111, N4 , March -May 1996 ,P 2.
27- Dmitri Trenin , -Russia and Turkey acure for schizoprenia - ,Perceptions Journal Affairs , Vol 11, N 2 , Ankara 1997,pp 57- 61 .
28- Goldner Summut , - Russie Turquie quelle d arriere cour - , Outre terre , N4, 03/2003, p 213 .
29- النعيمي , مرجع سابق , ص 211
30 - نفس المرجع , ص 212
31 - نفس المرجع , ص 213
32- احمد داوود اوغلو ، - العمق الاستراتيجي ؛موقع تركيا و دورها في الساحة الدولية- ، ترجمة ,محمد جابر ثلجي و طارق عبد الجليل ، الدوحة؛مركز الجزيرة للدراسات ؛ بيروت ؛ الدار العربية للعلوم ناشرون 2010 , ص 532
33- عقيل سعيد محفوظ ،-السياسة الخارجية التركية -،بيروت ؛المركز العربي للابحاث و دراسة السياسات ، جوان 2012، ص 277.
34 - عقيل سعيد محفوظ ، نفس المرجع ،ص 276
35- محمد الياسين ، مرجع سابق ، ص 5
36-Kevork Oskanian, -Turkey and the Caucasus - London School of economics and politics science (LSE), juin 2011, p136
37 - Hill Fiona , -La russie et la Turquie au caucase ,se rapprocher pour preserver et le statuquo-, Politique etrangere, 2007 / 05, p 153
38 - تركيا و روسيا ...علاقات تتخللها ازمتات عابرة , موقع الجزيرة ,20 ديسمبر 2016
39 -محرم اكشي , في اسيا الوسطى و القوقاز .تامين لجسور الطاقة - محمد عبد العاطي (محرر), تركيا بين تحديات الداخل و رهانات الخارج , لبنان ,الدار العربية للعلوم ناشرون و مركز الجزيرة للدراسات 2010 , ص 227
40- Hill Fiona , Opcit , p166
41 -محرم اكشي , مرجع سابق , ص 202
42- عقيل سعيد محفوظ ، نفس المرجع ،ص 280
43- بشير عبد الفتاح , -السياسة الخارجية التركية و قضية تامين الطاقة - , السياسة الدولية , المجلد 46 , العدد 183 , اكتوبر 2010 , ص 120
44 - عمر البشير الترابي , روسيا و تركيا في سوريا ؛ الغاز الغاز و النفوذ و حروب الوكالة - المجلة , 22 اكتوبر 2012 , ص 10
45 - * محددات العلاقات الروسية التركية و افاقها * و مركز حرمون للدراسات المعاصرة , 15 افريل 2017 , ص 4
46 - نفس المرجع , ص 5
47 - احمد دياب , -ابعاد الصراع التركي الروسي و ابعاده - , مجلة السياسة الدولية, جانفي 2016,ص10
48 - *محددات العلاقات الروسية التركية و افاقها - مرجع سابق , ص 5
49 - هشام جابر - هل تملك روسيا تعديل مسار الحرب في سوريا -
www.democraticac.de
50 - *محددات العلاقات الروسية التركية و افاقها - مرجع سابق , ص 5
51 - نورهان الشيخ - روسيا والتغيرات الجيوستراتيجية في الوطن العربي - , احمد سعيد نوفل(محرر), -النداءات الجيوستراتيجية للثورات العربية-، بيروت , المركز العربي للابحاث و دراسة السياسات 2014, ص 316 .

العلاقات الروسية - التركية : دراسة في مجالات التعاون والتنافر
"منطقة الشرق الأوسط دراسة حالة".

Russian relations - Turkish : a study in the areas of cooperation and competition
"The Middle East case study".

* الأستاذ الدكتور / نور الدين دخان ؛ جامعة محمد بوضياف - المسيلة- الجزائر .

*Prof.Dr. Dakhane Noureddine; Mouhamed BOUDIAF University - M'sila - Algeria

* بدرة سليم / طالب دكتوراه علوم ؛ جامعة باتنة 1 - الجزائر .

* Badra salim;Batna1 University - Algeria

ملخص:

بالرجوع إلى ماضي العلاقات الروسية - التركية نجد أن هذه الأخيرة اتسمت بالتعقيد والتداخل والتشابك ، وهي علاقة مبنية على إستراتيجية واحدة تختلف في الأهداف وتشارك في بعد استراتيجي واحد وهو العمل على دور الريادة ، تركيا في الجانب الإقليمي ونظيرتها الروسية في الجانب الدولي ، فماضي العلاقة بينهما حكمته لغة الصراع وقننته لهجة السيطرة و التوسع والنفوذ ، والتي عرفت العلاقات بعد فترة ما بعد الحرب الباردة نوعا من الانتعاش الذي يعد غير مسبوق ولا مثيل له في العلاقة بين الطرفين ، لأن هذين الآخرين وعلى حد وصف وتحليل الخبراء والأكاديميين عدا بمثابة حلف استراتيجي بين بلد روسي ينهض من ركاب الاتحاد السوفياتي ، وآخر تركي يلتزم طريق نهضته خروجاً من سجن الأتاتوركية الصارمة دون الارتهاق المطلق لعضوية مأمولة في الاتحاد الأوروبي، وهنا أدرك مسؤولو البلدين مدى الحاجة للتعاون والشراكة ، ويأتي هذا نظير ما يجمعهما من مصالح مشتركة بحكم التاريخ والجغرافيا ، وهنا يقول فون هورنيك : "إن قوة أي دولة و ثرائها لا يتوقفان على وفرة وتأمين قوتها و ثرائها بل يتوقف بالدرجة الأولى على ما إذا كان جيرانها يمتلكون منها القليل أو الكثير" ، هنا سعى كلا الطرفين خاصة في مرحلة بداية الألفية الثانية إلى التغلغل في منطقة الشرق الأوسط لاستغلال ما تزخر به من ثروات باطنية ومكانة جيو إستراتيجية كباعث ومنطلق جديد لهما لتقوية روابط التعاون بينهما في مختلف المجالات وعلى كافة الأصعدة ، هذا بالرغم من حدوث بعض التقاطعات في العلاقة بين الطرفين التي فرضها وبفرضها منطق المصلحة الوطنية في ذات الحيز الجغرافي خاصة ما تعلق منها بمناطق النفوذ والسيطرة ، ومن هنا نتساءل ما هي أهم المحددات الاستراتيجية التي تحكم العلاقات الروسية - التركية تجاه منطقة الأوسط ؟

ABSTRACT:

With reference to past Russian relations - we find that the latter is characterized by complex and overlapping and Tangling , It is a relationship based on one strategy differ in objectives and participate in after one of strategic leadership role , Turkey in the regional aspect of the Russian counterparts in the international side, the relationship between the wisdom language conflict control and expansion and influence , Known relations after the period after the cold war, a kind of recovery, which is unprecedented and it is unparalleled in the relationship between the parties , Because these two others and a description and analysis of experts, academics, except as a strategic alliance between the Russian country rise from the rubble of the Soviet Union , And seek the road to renaissance out of the prison of the Ataturkian cruelty crackdown without absolute dependence anticipated membership in the European Union , Here, the officials of the two countries realized the need for cooperation and partnership.

This comes for the share of common interests by virtue of history and geography , Here von honrick says:"The Power of any state and RICHNESS do not depend on the abundance and richness of strength but depends mainly on whether its neighbors have a little or a lot",

Here both parties sought, especially in the stage of the beginning of the second millennium to the penetration in the Middle East to exploit its wealth of underground wealth and prestige of the Geo Strategy New Linchpins them to strengthen the ties of cooperation between them in various magazines and on all levels.

This despite some of the intersections in the relationship between the parties imposed by imposed the logic of national interest in the relevant geographical space, especially in the areas of influence and domination, And here we ask: what are the most important determinants for the strategy governing the relations of Turkey toward the region of the Middle East?

أولا : المنطلقات الفكرية للإستراتيجيتين الروسية و التركية.

1- المدرسة الروسية.

تمثل روسيا الاتحادية وريث الدولة السوفييتية العظمى، التي كانت تشكل أحد ركني القطبية الدولية مع الولايات المتحدة الأمريكية قبل أن تنهار مع نهاية الثمانينات من القرن الماضي ورسميا في 20 ديسمبر 1991، ورغم أنها حُصيت وحدها من جمهوريات الإتحاد السوفييتي بالنصيب الأهم من التركة؛ حيث كان لها أكثر من 80 بالمائة من ثروات و مقومات الدولة السوفييتية بما في ذلك القوة العسكرية و النووية، وعلوم الفضاء و الثروات الطبيعية، والطاقة البشرية إضافة إلى المقعد الدائم في مجلس الأمن، إلا أن أحداث ما بعد الحرب الباردة أكدت بشكل جلي أن الاستراتيجية الروسية لم تستطع الاحتفاظ بمكانة الإتحاد السوفييتي العالمية السابقة، ما جعل البعض يذهب إلى أن روسيا لن تكون مؤثرة في النسق الدولي على الأقل في المدى القصير.

لكن من جهة أخرى، حُصيت روسيا – كإمبراطورية منهاره – بميزة عن غيرها تتمثل بكونها هزمت دون أن تفرض عليها شروط كما جرى مع ألمانيا و اليابان بعد الحرب العالمية الثانية، وهو أمر يجعل حركتها الدولية أكثر يسرا، خاصة و أنها لا تزال القوة النووية الثانية في العالم ، وما تزال تملك من القوة الفعلية و إمكانات القوة الكامنة ما يجعلها أحد أهم القوى الكبرى القادرة على تحدي محاولة الولايات المتحدة فرض هيمنتها المطلقة على العالم.

و زيادة على أهمية الميزتين السابقتين في تجسيد استراتيجية ثابتة لأي دولة، فإن العامل الأهم يكمن ربما في تلك الرغبة الجامعة لدى صانع القرار الروسي في جعل الاستراتيجية الروسية تتصرف و كأنها قوة كبرى بمسؤوليات عالمية، لها الحق في إسماع صوتها و إبراز هيبته التي تراجعت بانتهاء الإتحاد السوفييتي.

* الجدل النظري حول أولويات الاستراتيجية الروسية

إن انهيار الإتحاد السوفييتي و أيديولوجيته الماركسية، و ظهور روسيا كدولة منفصلة مستقلة، وتحديات ما بعد الحرب الباردة فرضت على روسيا إعادة تعريف مصطلحاتها الوطنية و إقامة تعديلات جوهرية حول مفهومها للإستراتيجية الدولية و من ثم تحديد أولوياتها الإستراتيجية وكان من شأن ذلك أن قاد إلى نقاش عنيف حول أولويات الاستراتيجية بين المنظرين، الخبراء، و الممارسين الروس، والذي تجسد في شكل حوار بين مدارس نظرية تختلف في أسسها المفاهيمية و مقاربتها للقضايا الدولية، و تقريبا فإننا نجد أغلب منظورات العلاقات الدولية الكلاسيكية (الواقعية، الليبرالية، الماركسية)، و التي يمكن تحديدها في مدرسة روسية للأفكار : (الأطلسيون، الأوراسيون، القوميون (Derzhavniki)).

هذا الحوار لا يزال قائما دون أن يجد لا إستراتيجية دولية واضحة ولا أساس نظري متين لتبرير هذه الإستراتيجية ؛ لأنه حوار ينطلق من أساس أيديولوجي أكثر منه نظري وذلك لثلاثة أسباب:

1/ انهيار الماركسية التي شكلت الأساس التنظيري للعلوم الاجتماعية، و ظهور أطر أخرى تبعا لذلك غريبة أساسا.

2/ أن المدارس الروسية رأت أن تستجيب أولا للتحديات التي يفرضها الوضع الجديد على السياسة الخارجية الروسية بدل الخوض في دراسات نظرية مجردة.

3/ انتشار وسائل الإعلام المستقلة، و زيادة نفوذ "مراكز الفكر" Think Tank، و انتقال الأكاديميين من الجامعات العمومية إلى مراكز بحث خاصة، صحف، مجلات... ما جعل الدراسات الدولية أكثر شعبية.

1-1- المدرسة الليبرالية وأولوية الغرب (الأطلسيون).

لم تخرج المدرسة الليبرالية الروسية عن الإطار العام الذي رسمه الليبراليون و الليبراليون المؤسستيون لسلوك للدولة في علاقاتها الخارجية و يبرز ذلك من خلال ما يلي:

* ركزت في تحديد أولويات الاستراتيجية الروسية على عولمة الاقتصاد، الذي عزز التوجه نحو إدارة عالمية للإصلاحات السياسية و الاقتصادية، و زادت أهمية الأطر القانونية الدولية بفضل مؤسسات و منظومات دولية تضمن استقرار النظام الدولي و تقلل من فوضويته.

* تعتقد أن مستقبل النظام الدولي لم يعد محدد بالتنافس بين القوى الاقتصادية الكبرى، بل بديناميكية التعاون الاقتصادي المشترك و الاعتماد المتبادل، لذا يقللون من أهمية التفكير الجيوبولتيكي و يقترحون استبداله بالتفكير الجيواقتصادي From Geopolitic To Geoeconomic.

* يعطون الأولوية لقضايا السياسة الدنيا "الاقتصاد" على حساب السياسة العليا "الأمن العسكري"؛ لأن المشاكل التي يثيرها الانحراف الاقتصادي أخطر من توسيع الناتو. و من ثم فهم يتبنون مفهوما للمصلحة الوطنية يركز على توازن المصالح لا توازن القوى.

* يعتقدون أن مؤسسات الغرب هي تجمع لدول ديمقراطية، ووفقا لنظرية السلام الديمقراطي الليبرالية، فإن النزاعات لا يمكن أن تندلع

بين الديمقراطية.

و عمليا تركزت المحاوره الليبرالية الواقعية حول أولويات السياسة الخارجية في مسألتين:

1/ **العلاقة مع رابطة الدول المستقلة** : و بهذا الصدد يرى Zagorski أن انشغال روسيا بالمنطقة لا يجب أن ينصرف إلى النقاش حول التفكك أو التكامل فقط، بل يجب يطرح على أساس هل هو تكامل أيديولوجي أم بناءا على الديمقراطية و اقتصاد السوق كما هو الحال في الاتحاد الأوربي.

2/ **توسيع الناتو**: يرون فيه آلية لمأسسة التفاعل مع الغرب و لا يشكل خطرا على روسيا، بل هو أكثر ضمانا لأنها ثلاثة أسباب:

- لو نجح الحلف في التوسع نحو دول شرق و وسط أوروبا المعادية لروسيا Anti-Russian؛ فإنها ستصبح بعد ذلك أكثر عداءا لموسكو .
- توثيق التعاون مع الحلف سيضمن تكفل الأخير بالتعامل مع "فوس الأزمات" جنوبا.
- توسيع الحلف سيسمح لروسيا بالانشغال بالإصلاحات الداخلية.⁽¹⁰¹⁸⁾

ويبررُ الليبراليون هذا التوجه بأنه لا يعني الالتحاق بالمؤسسات الغربية، لكن استخدام التعاون معها لتسهيل اندماج روسيا في الاقتصاد العالمي ومجموعة الدول الديمقراطية.

في الحقيقة، لقد شكلت هذه الأطروحات الخلفية النظرية لمدرسة الأفكار الروسية الموالية للغرب "**Westernisers**" " **Atlanticists**"، التي كان لها وجود بارز في الدوائر الأكاديمية، وبين شرائح المثقفين و رجال الأعمال⁽¹⁰¹⁹⁾، بل وشغلت مناصب عليا في أجهزة صنع القرار (الرئيس يلتسين، مستشاره الكسندر ريسكوي، وزير الخارجية أندري كوزيراف)، والاقتصاديين الاصطلاحيين (إيجور جيدار، أناتولي شوبايس، سيرجي كيرنكو).⁽¹⁰²⁰⁾

هذا التوجه يجد جذوره الأولى في سياسة التفكير الجديدة **New Thinking** التي جاء بها الرئيس غورباتشوف (توازن المصالح بدل توازن القوى، مبدأ الأمن الجماعي، الاعتماد المتبادل)⁽¹⁰²¹⁾

يرى الأطلسيون مستقبل روسيا في الانضمام إلى حلف أمن و جار قوي؛ فالخيار الأكثر أمنا لروسيا هو التحالف الوثيق مع الاتحاد الأوربي وحلف الناتو ودخول الاقتصاد الغربي، و مؤسساته المالية، التجارية، العسكرية...، وتحديد مسافات متقاربة مع واشنطن؛ فهذا الخيار يحميها من أي خطر قد يأتي من الشرق، ويسمح لها بإيلاء اهتمام أكثر بالمشاكل الداخلية، ويعزز موقعها الدولي في نفس الوقت.⁽¹⁰²²⁾ فروسيا تاريخيا تنتمي إلى الحضارة الغربية "المسيحية".

يرى الأطلسيون أن عقيدة الاستراتيجية الروسية يجب أن تخفض النشاطات العالمية للاتحاد السوفييتي، و أن ترفض السياسة الامبريالية والأيدولوجية؛ لأن ذلك سيفتح مجالا رحبا أمام الإصلاحات الداخلية والانبعاث الوطني، وفي نفس الوقت عدم الانعزال الدولي.⁽¹⁰²³⁾

و لأن أفكار هذه المدرسة هيمنت على دوائر صنع القرار الروسي، إضافة للنقاشات الأكاديمية حول الاستراتيجية الروسية في فترة الرئيس يلتسين، خاصة الأولى منها؛ فإن توجهات الاستراتيجية الروسية كانت متجهة بشكل واضح نحو الغرب.

1-2-- المدرسة الجيوبوليتيكية وأولوية أوراسيا (السلافيون، الشيوبيون):

أثارت سياسة يلتسين-كوزيراف الخارجية ردود أفعال غاضبة من عدة سياسيين ومفكرين روس، ولهذا حاولوا تطوير مفهوم بديل للاستراتيجية الروسية و منذ 1992 أصبح تيار الأوراسية بديل حقيقي للنظريات المتغربة، التي هيمنت على مجالي التنظير و صنع القرار في الاستراتيجية الروسية منذ 1989. هذا التيار الذي أصبح مشهور بين أوساط المفكرين وبعض صناعات القرار يجد جذوره في:

- مدرسة فلسفية روسية تأسست في 1920، تؤكد على تفرد موقع روسيا Uniqueness.

- نظرية ماكيندار عن أوراسيا قلب العالم Heart Land Theory.

يعتقد الأوراسيون أن الحكومة أولت أهمية أكبر للغرب في سياستها الخارجية، بينما أهم احتياجات روسيا هي في الشرق و الجنوب؛ فأوراسيا هي المخرج الأقل صعوبة لكي تستقر روسيا على هوية حضارية، وهي التي تستطيع من خلالها التحرك بأكثر مرونة و قدرة على التأثير.⁽¹⁰²⁴⁾

¹⁰¹⁸ - Alexander A. Sergunin, Russian Post-Communist Foreign Policy Thinking at the Cross-Roads: Changing Paradigms, Journal of International Relations and Development [Volume 3, No. 3 \(September 2000\)](http://www.ciaonet.org/olj/jird/jird_sept00sea01.html), In, http://www.ciaonet.org/olj/jird/jird_sept00sea01.html.

¹⁰¹⁹ - سهيل فرح، (خريف 2003)، "الجيوبوليتيك الروسي: ملامح القوة والضعف"، مجلة شؤون الأوسط، بيروت، مركز الدراسات الاستراتيجية، العدد 112، ص 30.

¹⁰²⁰ - عبد الصادق علي، (2003)، روسيا والبحث عن دور جديد: العرب في السياسة الخارجية الروسية، أبو ظبي: شركة بن دسمال للطبع، ص 32.

¹⁰²¹ - المرجع نفسه، ص 32.

¹⁰²² - سهيل فرح، مرجع سابق، ص 33.

¹⁰²³ - Sergunin, Op, Cit.

¹⁰²⁴ - سهيل فرح، مرجع سابق، ص 34.

يشكل هذا التيار الخلفية النظرية و الفكرية لمدرستين هما: السلافية والشيوعية، الذين قد يختلفون بشأن قضايا عديدة، لكننا نجدهم يتفقون حول أولوية السياسة الخارجية، التي يجب أن تقلل اعتمادها على الغرب.

1/ السلافيون : و يحددون أولويات السياسة الخارجية كما يلي:

* زيادة على الوضعية الجيوبولنتكية الفريدة يؤكدون على الاختلاف الحضاري بين الشرق والغرب كما يشير Elgiz Pozdnyakov: " ليس الموقع الجيوبولنتكي لروسيا وحيدا من نوعه فقط، حقا إنه مصري للعالم...إن من أهم جوانب هذا الموقع أن جعل من روسيا تقع بين حضارتين وجعلها حامي طبيعي للتوازن الحضاري وكذا لميزان القوى العالمي"

* يدعون إلى تأسيس سلطة مركزية قوية، ولا يخشون إحياء الإمبراطورية الروسية.

* يعارضون المساعدات الغربية، ويقترحون اعتماد روسيا على نفسها. ويعارضون الانضمام إلى مؤسسات الغرب الاقتصادية، السياسية، العسكرية.

* أولوية السياسة الخارجية يجب أن توجه إلى حماية الأقليات في الجمهوريات السابقة.

* يقترحون تغيير الأولويات الجيوبولنتكية الحالية، من خلال توثيق العلاقات الاقتصادية و السياسية مع رابطة الدول المستقلة، ثم تأتي أوروبا الشرقية في المرتبة الثانية، يليها التعامل مع قوس الأزمات جنوبا مع الأقليات الإسلامية، واعتماد الدول الآسيوية كشركاء اقتصاديين وتجاربيين واعددين ومصدر استثمار للاقتصاد الروسي، والتعاون مع الصين والهند كركيزة للأمن الجماعي الأوراسي، وأخيرا يقترحون الإبقاء على مستوى منخفض نسبيا في التعامل مع الغرب.

لكن تأثير هؤلاء في أجهزة صنع القرار كان ضعيفا؛ بسبب نفوذ الليبراليين في المرحلة التي تلت الانهيار مباشرة.

2/ الشيوعيون : ويمثلهم الحزب الشيوعي الفدرالي الروسي وزعيمه Gennady Zyuganov، وهم يؤكدون أن المصلحة الوطنية الحقيقية لروسيا مستمدة من تاريخها؛ ويتألف من الحفاظ على الدولة ووحدها الترابية والروحية، ودولة قوية قائمة على التعددية العرقية والدينية من أجل مواجهة التحديات الخارجية التي تضاعفت مع نهاية الحرب الباردة، والتي حددها الشيوعيون فيما يلي:

- القوى الجديدة التي يمكن أن تحاول تغيير وضعيتها الإقليمية إلى عالمية، وبالتالي يمكن أن تغير ميزان القوى العالمي (اليابان، ألمانيا، الصين، الهند).

- تزايد الإقليمية في العالم مثل الاتحاد الأوربي EU و الناقتا NAFTA و الأسيان ASEAN .

- تراجع أهمية قدرة الردع النووية.

و لتجنب مزيد من الضعف في مكانة روسيا الدولية اقترحوا ما يلي:

- عدم توسيع عضوية مجلس الأمن؛ لتبقى روسيا ضمن الخمس الكبار في العالم.

- تعزيز دور مجلس الأمن في حفظ السلم وتسوية النزاعات.

- تحسين نظام عدم الانتشار النووي.

- رفض تحويل الناتو إلى المنظمة الرئيسية للأمن في القارة بدل منظمة الأمن والتعاون في أوروبا OSCE. (1025)

وبالنسبة للأولويات الجيوبولنتكية فيحددونها كالآتي:

1- في المرتبة الأولى رابطة الدول المستقلة؛ فهم يعتقدون أن الاتحاد السوفييتي حل بطريقة غير مشروعة، وهم يحاولون تعزيز إعادة توحيده، لكن مع استبعاد خيار القوة.

2- تكثيف التعاون مع دول العالم الثالث بدل الغرب؛ لأنها تعاملها من منطلق متساوٍ، لا متعال مثل الغرب، لذا يدعون إلى استعادة العلاقات التقليدية مع الأصدقاء و الحلفاء (العراق، كوريا الشمالية، كوبا، ليبيا)، لأنها تقدم خدمة للصناعة العسكرية الروسية.

3- القبول بالانفراج في العلاقات مع الصين، والاستفادة من النموذج الصيني للإصلاح.

لكن خلافا للمحيط الداخلي، لم يقدم الشيوعيون أفكارا متماسكة، بل مجرد بيانات و ملاحظات داخل البرلمان، جعلت من الصعب بناء عقيدة شيوعية للاستراتيجية الروسية؛ لهذا لم يستطيعوا التأثير في الخطاب الدبلوماسي الروسي الفكري والعملية.

3- 1 - المدرسة الواقعية : أنصار روسيا القومية Derzhavniki

لا تكاد تخرج المدرسة الواقعية الروسية عن فرضيات الواقعيين و أهم مبادئها:

* تؤكد على ضرورة ربط الاستراتيجية بالمصلحة الوطنية والتي يحددها Stankovich في الاعتماد على النفس، منع مزيد من الانهيار، إنشاء نظام ديمقراطي، كبح الامبريالية و الدكتاتورية، ضمانات فعالة للأقليات الروسية في دول الجوار، و بناء دولة قوية مع سياسة خارجية ثابتة.

* يعطي الواقعيون الأولوية لقضايا "السياسة العليا" الأمن العسكري، والذي يجب أن يتضمن التهديدات الموجودة و الممكنة على الأمن الروسي ومن ثم توظيف آليات داخلية و خارجية للحد منها، فهم يعتبرون أن الأمن القومي أولى من الأمن الجماعي.

* الاستراتيجية الروسية يجب أن توجه من خلال مبدأي التقييد الذاتي والاكتفاء الذاتي؛ أي الاعتماد على النفس Self-Help بتعبير الواقعية الكلاسيكية.

* ضرورة تبني المنطق أو الإيديولوجية الدولية Statist، لضمان السيادة، إنقاذ الخيار الديمقراطي، و مواجهة المتطرفين.

* يرفضون الاختيار بين الشرق و الغرب، ويعتقدون أن روسيا هي أوربية و أسوية في نفس الوقت، لذا يجب أن تختار طريقا ثالثا بين الشرق و الغرب Third Way وأن يكون جسرا رابطا بينهما. وبهذا الصدد اقترح Abratov أنه لتفادي الصراع بين الشرق و الغرب، فإن منظمة الأمن والتعاون في أوروبا يجب أن تصبح بدل الناتو أهم منظمة للأمن الجماعي في القارة، أو على الأقل توسيع الحلف على فترات دون أن يشمل دول البلطيق؛ فروسيا يجب أن تعارض تحويل أوروبا إلى نظام سياسي-عسكري مغلق، كما يجب أن تعارض ظهور قوة إقليمية مهيمنة، ومن الأفضل الحفاظ على الطابع المتعدد الأقطاب في أوروبا؛ إنه إذا توازن القوى بدل توازن المصالح.⁽¹⁰²⁶⁾

لقد شكلت أطروحات الواقعيين الخلفية النظرية و الفكرية للمدرسة المعروفة في روسيا بـ: Derzhavniki أو Gosudarstvenniki أي (أنصار قوة الدولة)، وهو مصطلح يشير إلى الدفاع عن دولة قوية يمكنها الحفاظ على النظام، إنها مدرسة تطرح نفسها بصيغة نيسوفيتية معدلة جغرافيا و منقحة أيديولوجيا⁽¹⁰²⁷⁾.

يعتقد هؤلاء أن موسكو عليها أن لاتسع إلى تأسيس الإمبراطورية الروسية، وألا تنافس على النفوذ العالمي؛ فهذه الخطوة قد تقودها نحو العزلة، وفي نفس الوقت يشككون في رغبة و قدرة الغرب على مساعدة روسيا على تحقيق الاصطلاح و يتهمونه بمحاولة تطبيق سياسة احتواء جديدة New Containment Policy.

أما التركيز على الجوانب الداخلية فلا ينبغي أن يمنع من إتباع استراتيجية نشطة نحو مختلف أنحاء العالم، دون الاختيار بين الشرق و الغرب في توجيهها بل وجوب نهج الطريق الأوراسي الذي يبتنونه لثلاثة اعتبارات:

- كإستراتيجية لمواجهة العودة القوية للقوميين و الشيوعيين.

- كرد فعل على تباطؤ الغرب في قبول روسيا ضمن مؤسساته.

- إدراكهم لموقع روسيا المتميز، والحاجة إلى إبقاء التوازن بين الشرق و الغرب.

وبالنسبة للأولويات الجيوبولتكية فيحددها Rogov في ثلاثة دوائر بالترتيب كما يلي:

1/ **رابطة الدول المستقلة:** أهداف السياسة الخارجية الروسية في هذه المنطقة تتمحور حول

منع ظهور أنظمة معادية، أو ظهور نزاعات عرقية-دينية، تأسيس علاقات جيدة مع الجيران، حماية المواطنين الروس. وكل هذا دون التمتع العسكري، و إنما باعتماد الوسائل الدبلوماسية، وذلك لا يتم إلا إذا أصبحت روسيا جذابة لجيرانها.⁽¹⁰²⁸⁾

2/ **أوروبا الشرقية، الشرق الأوسط، الشرق الأقصى:** بالنسبة للأولى، مصلحة روسيا تكمن في منعها من التوجه غربا، لذا يجب النظر إليها من خلال مبادرات ذكية في جميع الميادين. أما سياسة روسيا تجاه الشرق الأوسط، فيجب أن تحدها مصالحها في القوقاز و آسيا الوسطى؛ التي تهدد وحدة و أمن روسيا (الأصولية الإسلامية)، ومع ذلك يجب تجنب المواجهة مع الدول الإسلامية، وتطوير علاقات المنفعة المتبادلة معها. أما مصلحة موسكو في الشرق الأقصى، فتتحقق ببقاء دور سياسي و عسكري أمريكي محدود في المنطقة؛ لأن انسحاب أمريكي قد يؤدي إلى إعادة عسكرة اليابان في ضوء النمو الاقتصادي والعسكري الصيني، والصراع بين اليابان و الصين يمكن أن ينتقل إلى روسيا، لذا مصلحة روسيا هي في بقاء نظام أممي متعدد في المنطقة.

3/ **الغرب (الولايات المتحدة و أوروبا):** يعتقد الواقعيون أن نظرة روسيا إلى الغرب يجب أن تنطلق من مصالحها الأكثر حيوية مثلا (الحفاظ على نظام الأمن الأوربي المشترك، مراقبة التسليح، منع أي تحالفات أو حشود عسكرية في الدول المجاورة لها)، كما يجب على موسكو تجنب الخلاف مع واشنطن بشأن خلافات ثانوية⁽¹⁰²⁹⁾ (حول إيران، تحويل التكنولوجيا النووية إلى الصين و الهند). أما عن توسيع الاتحاد الأوربي و حلف الناتو، فلا يعارضون الأول و يرون الثاني محددًا لنظام الأمن الأوربي، لذا لا يقترحون إلغاءه و يعتقدون أن توسيعه لا يجب أن يكون على حساب الأمن الروسي، ولا على حساب دور موسكو كقوة كبرى مستقلة في محيط نفوذها Spheres Of Influence

¹⁰²⁶ - Idem.

¹⁰²⁷ - سهيل فرح، مرجع سابق، ص33.

¹⁰²⁸ - Sergunin ,Op,Cit.

¹⁰²⁹ - Idem.

وفي أجهزة صنع القرار، فإن هذا التيار تكون أساسا من ثلاثة قوى رئيسية هي: اللوبي الصناعي، العسكريين الفدراليين، والبيروقراطيات المدنية، وقد نشأ لتجاوز الأزمة في التفكير حول أولويات السياسة الخارجية الروسية بعد الحرب الباردة، والتي تولدت عن الصراع بين الأطلسيين و الأوراسيين. وقد زاد دوره بعد انتخابات 1993 التي توجت Vladimir Zhirinoskiy رئيسا للوزراء، ووزير الخارجية Yevgeny Primakov الذي عوض كوزيراف منذ 1996.

وقد كان لأفكار هذا التيار دورا كبيرا في تبني مفهوم " الأمن الوطني الروسي الجديد " في 1997 التي عدلها الرئيس فلاديمير بوتين في 2000، وتضمنت التأكيد على مسألة تأمين الأمن القومي، والحفاظ على سيادة البلاد ووحدة أراضيها، وتلخصت توجهاتها في : أوراسيا، فالتركيز يبقى منصبا أساسا على المجال السوفييتي السابق، ويرسم لنفسه أولويات تحدها روابط المصلحة و التاريخ و الثقافة... ، نحو الشرق، التركيز على الصين و كوريا الشمالية وفيتنام و النمرور الآسيوية. جنوبا، التركيز على إيران و إسرائيل و التعامل بحذر مع تركيا؛ لأنها حاضرة عبر إرثها التاريخي في روسيا. أما الغرب، فالتركيز ينصب نحو ألمانيا، مروراً بفرنسا، لتبقى بريطانيا في المرتبة الأخيرة ضمن سلم أولويات روسيا في أوروبا. أما عن العلاقة مع الولايات المتحدة، فهي كما وصفها مايكل فاكفول بأن موسكو " تسعى إلى إتباع نهج وسط بين الإفراط بالترابط و بين فك الارتباط الفعلي"⁽¹⁰³⁰⁾. ومن خلال مقارنة ما جاء في هذه الوثيقة التي تبناها بوتين كعقيدة للسياسة الخارجية مع أطروحات الواقعيين، يتضح أن الرئيس الحالي لروسيا ينتمي إلى هذه المدرسة الفكرية ويسعى إلى تجسيد أفكارها في الممارسة العملية.

2- المدرسة التركية:

مع وصول حزب العدالة والتنمية إلى السلطة في تركيا، حصل تغيير جذري ليس فقط في التوجهات التكتيكية، بل حتى في أصول المنطلقات الفكرية المتبعة، لذا يحمل الحزب مسبقا رؤية مختلفة إلى مكانة تركيا، وموقعها ودورها في الساحتين الإقليمية والدولية، وتقوم الاستراتيجية الخارجية التركية في فترة حكم حزب العدالة والتنمية، على أسس ومرتكزات، أبرزها تلك المرتكزات التي أتى بها وزير الخارجية احمد داود أغلو⁽¹⁰³¹⁾، و يمكن استعراضها في النقاط التالية :

- **التوازن بين الحرية والأمن:** لا يمكن لدولة أن تؤثر في محيطها الإقليمي دون إقامة توازن بين الأمن و الحرية، فرغم أن العالم عرف تحديات أمنية بفعل الإرهاب نتيجة أحداث الحادي عشر من سبتمبر 2001، فتركيا استطاعت أن تحقق نوعا من الانسجام بين حرية مواطنيها وأمنها الداخلي وهذا بفضل الديمقراطية المقوم الأساسي في تركيا.

- **تصفير المشاكل مع الدول المجاورة :** تتبّع علاقات تركيا مع جيرانها اليوم مساراً أكثر تعاوناً. كاعتماد اقتصادي متبادل ينمو بين تركيا وجيرانها في 2009 على سبيل المثال، حققت تركيا تقدماً دبلوماسياً كبيراً مع أرمينيا، التي تبقى العلاقة معها في كل الأحوال الأكثر إشكالية في سياسة تركيا الإقليمية، كما وطدت علاقاتها التجارية والاقتصادية مع سوريا وتشكيل آلية للحوار الاستراتيجي بين البلدين⁽¹⁰³²⁾، نفس الشيء قامت به مع العراق وروسيا كما انفتحت علاقاتها أيضاً مع جورجيا وبلغاريا وإيران، عموماً يمكن القول أن صنّاع القرار في تركيا أخذوا مبدأ تصفير المشاكل خطوات أبعد سعياً للتعاون بين تركيا و الدول المجاورة لها .

- **التأثير في الأقاليم الداخلية والخارجية لدول الجوار :** تلعب السياسة الخارجية التركية دوراً في التأثير في قضايا الشرق الأوسط و آسيا الوسطى والبلقان، ففي التسعينيات اهتمت تركيا بالأزمة في البلقان، إثر اندلاع الحرب في البوسنة والهرسك وكوسوفو، بينما ظل أثر تركيا محدوداً في الشرق الأوسط مقارنة مع البلقان والقوقاز، لكن في السنوات الأخيرة لعبت تركيا دوراً مؤثراً في الشرق الأوسط إثر زيارة وزير الخارجية التركي السابق عبد الله غل إلى لبنان عام 2004.⁽¹⁰³³⁾

- **السياسة الخارجية المتعددة الأبعاد:** ويعني ذلك الاتساق في السياسة الخارجية، وعدم تعارض توجهاتها تجاه الدول والمنظمات الدولية. فتركيا تعمل على تدعيم علاقاتها الاستراتيجية بالولايات المتحدة في إطار حلف الناتو، وفي إطار علاقاتهم الثنائية، وكذلك تدعم علاقاتها مع روسيا و الاتحاد الأوروبي، وفي الوقت الذي نجدها تدافع عن بعض قضايا العرب، وفي مقدمتها حقوق الشعب الفلسطيني وتنتقد ممارسات إسرائيل الإجرامية، نجدها أيضاً تقيم علاقات استراتيجية في مجالات عسكرية واقتصادية مع إسرائيل، دون أن يحدث ذلك تعارض أو عدم اتساق في سياستها الخارجية.

- **الدبلوماسية المتناغمة:** ويعتمد هذا المبدأ على تبلور حالة من التوافق والانسجام بين الإستراتيجية الكبرى، للدولة والاستراتيجيات الصغيرة للشركات والأفراد والمؤسسات ومؤسسات المجتمع المدني، بحيث يتوافق سلوك اللاعبين الدوليين من غير الدول – سواء شركات تركية أو جمعيات رجال أعمال- مع سلوك الدولة التركية وسياستها الخارجية، تركيا المنفتحة على أفريقيا والعرب من خلال حصولها على عضوية مراقب بالاتحاد الإفريقي والجامعة العربية، وتشكيل المنتدى التركي – العربي، وعضويتها الكاملة في العديد من المنظمات الدولية، استضافتها للمؤتمرات والقمم الدولية مثل قمة الناتو ومنظمة المؤتمر الإسلامي، يصاحب هذا الانفتاح تفاعل موازي لمؤسسات المجتمع المدني التركية واتحادات المستثمرين وجمعيات رجال الأعمال التركية مع الدول العربية والإفريقية والإسلامية بشكل متناغم مع توجهات الدولة وسياستها الخارجية.

- **أسلوب دبلوماسي جديد:** أي رسم خريطة جديدة لتركيا تجعلها مرشحة لأداء دور مركزي وأن تكون دولة قادرة على إنتاج الأفكار

¹⁰³⁰ - سهيل فرح، مرجع سابق، ص35.

¹⁰³¹ - IDRIS Bal، Turkish foreign Policy in post Cold war Era، Brown walker press ed: Florida، Usa 2004، P5

¹⁰³² - Omar.TASPINAR، Turkey's Middle East Politics : Between Nea-Ottomanism and Kamalism، Carnegie papers، New York : Carnegie endowment for international peace، 2008، p 28.

¹⁰³³ - محمد نور الدين، (2009) السياسة الخارجية ... أسس ومرتكزات، قطر: الدار العربية للعلوم، ص، 138.

والحلول في محافل الشرق و منتدياته، رافعة هويتها الشرقية دون امتعاض، ودولة قادرة على مناقشة مستقبل أوروبا داخل محافل أوروبا ومنتدياتها من خلال نظرتها الأوروبية. وهذه الرؤية ليست موجهة للدبلوماسيين والسياسيين وحدهم بل للمثقفين أيضا، إذ إن الوصول إلى نتائج إيجابية في هذه الرؤية يعد أمرا مستحيلا دون إعادة تهيئة المثقف وتطويره في نموذج جديد.⁽¹⁰³⁴⁾

ثانيا: العلاقات الروسية-التركية دراسة كرونولوجية .

إن الحديث عن العلاقات الروسية - التركية يفرض على الباحث الأكاديمي والمتنوع السياسي الرجوع إلى الماضي التاريخي لهاتين الدولتين، واللذان كانتا إمبراطوريتين عظيمتين الأمر الذي يوحي مباشرة إلى أن صانع القرار لكل دولة من الدولتين قبل الدخول في علاقة رسمية مع أي وحدة دولية أخرى يجب أن يراعي التاريخ السياسي لبلده، ومن ثمة يجعله منطلق أساسي للبحث عن المزيد من تعظيم المصلحة الوطنية.

وفي هذا السياق عُدت العلاقات الروسية - التركية من بين العلاقات العريقة التي ناهز عمرها عن خمسة قرون ، تخللتها علاقات صراعية وتوجس، كما حصل في نفس الوقت تعاون وبالتحديد عام 1492 حينما بعث "إيفان الثالث" الأمير الأكبر وحاكم روسيا برسالة إلى السلطان العثماني "بايزيد الثاني" تتعلق بتنظيم التجارة البحرية بين الجانبين⁽¹⁰³⁵⁾، وقد أخذت العلاقة بينهما تتقوى عندما دعمت روسيا ماليا وعسكريا "مصطفى كمال أتاتورك" في حرب الاستقلال التي أعلنتها تركيا ضد القوى الأوروبية التي احتلتها وكانت تسعى لتقسيمها، أي أن هذا الحدث قد ساهم في انتقال العلاقة بين الجانبين من التنافس إلى التعاون، و المتنوع للتاريخ السياسي لهذين البلدين يجد أن العلاقة بينهما أخذت نوعا من التقاطع بحيث لازم طابع التوتر والصدام العلاقة بين الطرفين على مدى قرون باستثناء فترة حكم "مصطفى كمال أتاتورك"، وفي هذا الصدد فقد كانت هناك عوامل عدة تدفع إلى هذا الفتور في العلاقة بين الجانبين، نذكر على سبيل الحصر منها : الجانب الديني والقومي إضافة للتنافس الجيوسياسي بينهما على المواد الأولية ومصادر الطاقة إضافة لطرق التجارة، أما بالنسبة للعامل الديني فقد ظهر نتيجة مطالبة روسيا القيصرية بحماية المسيحيين الأورثوذكس في السلطنة العثمانية فيما حاولت الدولة العثمانية وضع حمايتها على الشعوب التركية الواقعة تحت السيطرة الروسية كولاتياتي تثار القرم واسترخان في جنوب روسيا وأوكرانيا .

تجدد الإشارة أيضا إلى أن العلاقة عرفت تأزما بين الطرفين بعدما تقدم السفير السوفياتي سابقا "فياشيسلاف مولتوف" إلى نظيره التركي في موسكو معربا عن نية بلده الانسحاب من معاهدة "مونترلو" الموقعة بين الجانبين، ومن ذلك الحين شهدت العلاقة بينهما تأزما كبيرا، الأمر الذي جعل تركيا تقوي روابط علاقتها مع نظرائها في الغرب لاسيما الولايات المتحدة الأمريكية، ومن ثمة ساهم هذا الحدث في انضمام تركيا إلى حلف الشمال الأطلسي "الناتو" سنة 1952، ومن ثمة عُدت الاتحاد السوفياتي الخطر والمهدد الأول للمصالح القومية التركية خاصة في منطقة الشرق الأوسط وطوال فترة الحرب الباردة⁽¹⁰³⁶⁾.

في حين إستمر الحال على حاله إلى غاية 2003، سنة تقلد حزب العدالة والتنمية مقاليد السلطة في تركيا، ففي هذه الفترة بدأت العلاقات الروسية- التركية تأخذ منحى مختلف عن حقبة الحرب الباردة والتي اعتبرت خلالها تركيا باعتبارها عضوا في حلف الشمال الأطلسي الناتو، دولة مواجهة في الانقسام بين الكتلة الشيوعية والكتلة الغربية، فبالرغم من كل هذا الفتور في العلاقة بين الطرفين إلا أن العلاقة بينهما أخذت تتطور في الألفية الأولى بشكل مدهل إذ أسس الطرفان مجلس التعاون التركي - الروسي سنة 2010، ومنذ ذلك اليوم تعد روسيا أكبر شريك تجاري لتركيا بحجم تبادل تجاري قدر سنة 2012 بـ 26 مليار دولار⁽¹⁰³⁷⁾.

نخلص للقول بأن منطق المصلحة الوطنية قد طغى على العلاقات الروسية - التركية منذ القدم مما جعل العلاقة بينهما تارة تشهد تقاربا وأخرى تعرف تناقرا، حيث ساهمت مجموعة من المتغيرات الإقليمية والدولية في هذا التلازم الذي مرت به العلاقة بين الطرفين، بحيث ينظر كل طرف للأخر ومن باب المصلحة الوطنية بعين الشريك و المنافس في الوقت نفسه .

ثالثا : محددات العلاقات الروسية - التركية

تشكل التفاعلات الدولية والإقليمية محفزا للوحدات الدولية إما لبناء علاقات تعاونية متينة مبنية طبعاً على مفهوم المصلحة الوطنية، وقد تأخذ هذه العلاقة إما الدخول في تحالفات، أو عقد وإبرام معاهدات واتفاقيات، فالدولة تستقبل حوافز (سلوكات) عديدة من الوحدات الدولية الفاعلة في النسق الدولي أو الإقليمي، بحيث قد تأخذ هذه الحوافز طابعا صراعيا أو تعاونيا وهي تضطر الدولة إلى التصرف بشكل معين يتناسب مع مفهومها لطبيعة الحافز وإدراكها في نفس الوقت لأهمية مصالحها الوطنية، وفي هذا السياق لعبت مجموعة المتغيرات الجغرافية، التاريخية، الإقليمية والدولية كمحدد وضابط للعلاقة بين روسيا وتركيا، فعل سبيل المثال تنطلق رؤية روسيا في علاقاتها مع تركيا بناء على الاعتبارات التالية:

*تعد تركيا باب روسيا البحري من البحر الأسود إلى البحر المتوسط ، وهذا شريان حياة بالنسبة إلى روسيا.

*تنتظر موسكو إلى أنقرة بوصفها رئة تنفس اقتصادي، وطوق نجاة استراتيجيا لتقليص التداعيات السلبية والموجعة للعقوبات الغربية التي تحاصر ها منذ صيف 2014، بجزيرة الأزمة الأوكرانية لاسيما بعدما رفضت تركيا أن تتشارك مع الدول الغربية في فرضها أو تطبيقها على روسيا وبكونها، إلى حد بعيد الشريك الوسيط لنقل الغاز الطبيعي إلى أوروبا، إثر فشل مشاريع الطاقة الأوروبية المشتركة، وأهمها مشروع دقق الجنوب .

¹⁰³⁴- بهاء الدين محمد، دروس مستفادة من السياسة الخارجية التركية الجديدة، تاريخ الزيارة 19-12-2014.

<http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=267533>

18- عامر علي راضي العلق ، "ملاحم جديدة في العلاقات التركية الروسية " ، مجلة دراسات دولية ، العدد 40 ، ص 111.

19- موريل ميرك فايساخ ، جمال واكيم ، السياسة الخارجية التركية تجاه القوى العظمى والبلاد العربية منذ عام 2002 ، بيروت ، شركة المطبوعات للنشر والتوزيع ، ص ص 52- 55 .

20- مركز الجزيرة للدراسات، (2013) ، "تركيا وروسيا : تقارب اقتصادي وتباعد سياسي"، تقدير موقف، ص02.

* يدرك بوتن قدرات تركيا المحدودة نسبياً في تغيير موازين القوى الدولية، إلا أنه يريد استثمار الفجوة الراهنة في المواقف التركية-الأميركية لمصلحته، للحيلولة دون إكمال تركيا دائرة الطوق المفروض على روسيا بالانضمام إلى الجهد الأميركي في رومانيا وأوكرانيا وحنط الردع الصاروخي، والتصديق عليها في مجالاتها الجغرافية الحيوية، وهي دروس الصراع الغربي مع روسيا في القرون الثلاثة الماضية.

* تمثل تركيا في مقاربة موسكو الاستراتيجية، خاصة لاوراسيا، الفضاء الحيوي الروسي الذي يمثل معظم الاتحاد السوفياتي السابق، لأن تركيا ترتبط بشعوب آسيا الوسطى في هذا الفضاء بقواسم دينية وإثنية وأخرى تاريخية⁽¹⁰³⁸⁾.

أما محدد تركيا اتجاه روسيا ينطلق من الاعتبارات التالية:

*تسعى تركيا ومن خلال رسم علاقتها مع روسيا إلى إحداث تحول استراتيجي في مكانتها بعد أن أختل توازن القوى الإقليمي غير التقليدي لمصلحة إيران في المجال النووي وتقنيات الفضاء، إذ تعد روسيا مصدرا مهما ومتاحا لتمكينها من تسريع بناء مشاريع الطاقة النووية والأقمار الاصطناعية لتجسير هذه الفجوة ما أمكن ذلك.

*تسعى تركيا لأن تكون الدولة الوحيدة في منطقة الشرق الأوسط لنقل الغاز من روسيا إلى الدول الأوربية، وذلك في مسعى تطمح أن يمكنها لتصبح المركز الإقليمي الرئيس لنقل النفط والغاز الطبيعي من الدول النفطية الأساسية إلى أوروبا.

*تسعى تركيا ومن خلال رسم علاقتها مع روسيا ومن الناحية الاستراتيجية بلوغ هدفين على صعيد توجهاتها الغربية، الأول، تعزيز الوضع التفاوضي مع الاتحاد الأوروبي في ظل محاولة حرماتها من عضويته إذ تستشعر تركيا أن عضويتها الكاملة في الاتحاد مهددة بالرفض مهما لبّت من معايير، لذا فهي تسعى إلى تعزيز قوتها الاقتصادية لزيادة الحاجة الأوروبية إليها وتعزيز فرص قبولها. كما تلوح عبر توسيع شراكاتها ومشاريعها مع روسيا بأن بدائلها جاهزة في حال رُفضت عضويتها مع الاتحاد الأوروبي، أما الأمر الثاني فيتعلق في محاولة استغلال العداء الغربي لروسيا من أجل إقامة علاقة تعاونية في الجانب الأمني والعسكري.

* وتأمل تركيا أن يؤدي تطور العلاقات الثنائية وتشابك مصالحها مع روسيا إلى "السماح" لها بتعزيز علاقاتها مع دوائر عدة الشرق الأوسط، القوقاز، والبلقان، خاصة بعد تفكك الاتحاد السوفيتي، واستقلال ست دول إسلامية في آسيا الوسطى منها خمس دول ذات أصول تركية قد مثل فرصة كبيرة لتركيا، إذ فتح أمامها مجالاً جديداً وواسعاً من العلاقات مع هذه الدول، وعقب الاستقلال وطوال الفترة من 1991 إلى 1995 ، سوقت تركيا نفسها على أنها الأخ الأكبر والدولة النموذج بالنسبة إلى تلك الدول ومنحتها هبات وقروض، وقدمت لها وعود لم يستطع الاقتصاد التركي الضعيف آنذاك الوفاء بها، وعلى الرغم من ذلك فيحسب لهذه الفترة أن تركيا أقدمت على تحويل علاقاتها مع تلك الدول إلى الإطار المؤسسي، فدنشت العديد من المؤسسات الاقتصادية والاجتماعية والتعليمية التي لا تزال تعمل⁽¹⁰³⁹⁾.

*من الناحية الاقتصادية تنظر تركيا لروسيا على أنها سوق وفرصة كبيرة للمنتجين الأتراك لتصدير منتوجاتهم إليها، وبذلك يمكن لتركيا تغطية العجز من الجهة الغربية الأوروبية⁽¹⁰⁴⁰⁾.

- وعليه نخلص للقول وانطلاقاً من مقولة - كينث والتز- "البنية تفرض السلوك على الوحدة"، إن كلا البلدين يريدان استغلال محدد التاريخ، الموقع الجغرافي، المتغيرات الإقليمية والدولية من أجل الدخول في شبكة علائقية تنسم باعتماد اقتصادي وسياسي متبادل.

رابعا : مجالات التقارب الروسي- التركي في منطقة الشرق الأوسط .

1- المجال السياسي .

بالرغم من أن العلاقات الروسية- التركية قد طغى عليها طابع صراعي عدائي أكثر منه تعاوني على مر التاريخ، غير أن مطلع القرن الواحد والعشرين شكل منعطفاً وفارقاً في العلاقة بين الطرفين خاصة من الناحية السياسية، فقد زامن انطلاق مشروع الرئيس الروسي "فلاديمير بوتين" منذ عام 2000 لاستعادة قوة روسيا الاقتصادية ونفوذها الخارجي، مع مشروع حزب العدالة والتنمية عام 2002 لإحياء المكانة الإقليمية والدولية لتركيا، فبالنسبة لروسيا شهدت نزيفاً سياسياً أفقدها مكانتها الإقليمية والدولية خاصة بعد تفكك الاتحاد السوفياتي، إذ فقدت السيطرة على الكثير من الأراضي والموارد في محيطها الإقليمي وفي أجزاء من الشرق الأوسط ، ومن هنا كان لا بد لروسيا من إعادة بناء نسيج تفاعلاتها مع محيطها الإقليمي ولهذا عُدت تركيا لما لدورها السياسي الفاعل وموقعها الجغرافي كمدخل للغرب وللشرق الأوسط ، هدفاً مهماً لتوسيع نفوذ روسيا الخارجي، وتفعيل مكانتها الدولية.

أما تركيا سياسياً دائماً ما تشترك مع روسيا في تطلّعها إلى إحياء مكانتها الإقليمية والدولية التي تليق بإرثها التاريخي، وموقعها الجغرافي، وامكاناتها الاستراتيجية الكامنة، فهي ترى أنها كانت ولا تزال دولة مركزية فاعلة، إذ يقول في هذا الصدد رئيس الوزراء التركي- أحمد داود أوغلو- "إن الدول المركز مثل تركيا، التي تحتل موقعا مركزيا في القارة الأم أفرو أوراسيا، لا تقبل أن تظل منحصرة في منطقة بعينها وتعرف بها، بل لديها القدرة على النفاذ إلى مناطق أخرى متعددة في آن واحد."

ومن هنا كان لزاماً على تركيا سياسياً أن تعمل من أجل إحياء مكانتها في العديد من المناطق في الشرق والغرب، وعلى عقد شراكات مع

21- مركز حرمون للدراسات المعاصرة ، 2017 ، محددات العلاقات الروسية التركية وأفاقها ، الدوحة ، وحدة دراسة السياسات ، ص ص 03 - 04.

22- عماد يوسف قدورة، (2015)، روسيا وتركيا : علاقات متطورة وطموحات متنافسة في المنطقة العربي، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، تحليل سياسات، ص ص 09 - 11.

23- حنان أبوسكين ، "بين الصراع والتعاون : التنافس الدولي في آسيا الوسطى" ، <http://www.acrseg.org/6940> (تم الوصول إليها في: 28/09/2017).

عدة قوى دولية وإقليمية كبرى ، ومنها مع خصمها التاريخي روسيا (1041).

- وهنا تجد الإشارة إلى أن زيارة الرئيس الروسي "بوتين" إلى تركيا نهاية عام 2004 هي التي وضعت حجر الأساس للعلاقات السياسية بين البلدين وهو الذي يعد أول رئيس يزور تركيا بعد 32 عاما ، ورافقه في هذه الزيارة وزير الدفاع الروسي "سيرغي لافروف"، وأجرى "بوتين" عندها مفاوضات مع الرئيس التركي "أحمد نجد سيرز" ، ورئيس الوزراء آنذاك "رجب طيب أردوغان" بحيث تباحث الطرفان سبل تعزيز وتطوير العلاقات الثنائية بين الجانبين، وتوجت هذه الزيارة بالتوقيع على الاعلان المشترك لتعميق الصداقة والشراكة المتعددة الأبعاد، وقد عدت هذه الزيارة مؤشرا على الرغبة في إقامة علاقات جيدة بين الدولتين تكلت بالتوقيع على مجموعة اتفاقيات تذكر منها على سبيل الحصر :

- الإعلان المشترك لتطوير الصداقة والتعاون متعدد المستويات.

- الحماية المتبادلة للحقوق والملكية الفردية، ضمن إطار التعاون التقني والعسكري.

- منع وقوع الحوادث البحرية خارج المياه الإقليمية.

- إبرام اتفاقية التعاون بين شركة "فنيش اكونوم بانك" ، وشركة "روزكسيم بانك" وشركة "اكسيم بانك" الروسيين .

- مذكرة التفاهم حول التعاون بين الأكاديمية الدبلوماسية في وزارة الخارجية الروسية ومركز البحوث الإستراتيجية في وزارة الخارجية التركية.

وقد علق "بوتين" على توقيع الإعلان المشترك لتطوير الصداقة والشراكة بين البلدين قائلا: "إن إعلان الصداقة والشراكة سيعزز الجهود المشتركة في مجال مكافحة الإرهاب، وسيمتدح التعاون دفعات قوية" وأضاف: "لقد أكدنا مرة أخرى تصميمنا على تطوير علاقتنا السياسية في جميع المجالات" (1042).

وبعدها تكررت الزيارات المماثلة بين البلدين على النحو الآتي:

1- زيارة وزير الخارجية التركي وقتذاك "عبد الله غول" لموسكو من 23 إلى 26 فبراير عام 2004

2- مشاركة الرئيس الروسي "بوتين" في عام 2005 في مراسم افتتاح خط أنابيب الغاز السيل الأزرق.

3- مشاركة الرئيس الروسي "بوتين" في القمة التاسعة لمنظمة التعاون الاقتصادي بين دول البحر الأسود التي انعقدت في مدينة "سمسون" التركية في عام 2007

4- زيارة الرئيس التركي "أحمد نجدت سيرز" روسيا في الفترة من 28 يونيو إلى 30 يونيو عام 2006

5- زيارة الرئيس الروسي "فلاديمير بوتين" أنقرة في 6 أغسطس 2009، وتوقيع الطرفين خلالها عددا من الوثائق الرامية إلى تطوير التعاون بينهما في مجالات النفط والغاز والطاقة النووية، ومن بينها اتفاقية حول التعاون في المجال النووي، وبروتوكول سيسمح بمد خط "السييل الجنوبي لنقل الغاز الروسي إلى أوروبا عبر مياه تركيا الإقليمية في البحر الأسود، وبتنفيذ مشروع مد خط أنابيب الغاز السيل الأزرق، إضافة إلى بروتوكولين حول التعاون في مجال مد خط النفط "سامسون - جيهان" واتفاقية حول بناء أول محطة كهروذرية على الأراضي التركية من قبل الخبراء الروس.

6- زيارة الرئيس الروسي "دميتري مدفيديف" أنقرة في 12 مايو 2010، وتم خلالها إنشاء مجلس للتعاون على مستوى قيادة البلدين يقوم برسم استراتيجية تطوير العلاقات بينهما وتنسيق تطبيق المشاريع الكبرى في مجال التعاون السياسي، والتجاري، والاقتصادي، والثقافي، والإنساني، فضلا عن توقيع 17 اتفاقية منها اتفاقيات التعاون في مجال الطاقة وبناء محطة كهروذرية وفي مجال الزراعة، وأيضا اتفاقية لإلغاء تأشيرات السفر بين البلدين (1043)

2-المجال الاقتصادي.

تعد تركيا شريكا اقتصاديا تقليديا لروسيا، ففي المجال التجاري وصل حجم التبادل التجاري بين الدولتين وفق آخر الإحصاءات إلى نحو 33 مليار دولار وتصل الصادرات الروسية إلى نحو 80% من هذه القيمة، وتعتبر تركيا سابع شريك تجاري لروسيا وثاني أكبر أسواق التصدير بعد ألمانيا. أنقرة كانت تتوقع أن يصل حجم التبادل التجاري بين البلدين إلى مائة مليار دولار بحلول عام ألفين وثلاثة وعشرين (1044)، إذ تصدر تركيا إلى روسيا حوالي ما قيمته 6.683 مليار دولار واستوردت منها حوالي ما قيمته 26.620 مليار دولار ويبدو من خلال هذه الإحصائيات المقدمة أن التبادل التجاري يميل لكفة الروس ولعل السبب الرئيس في ذلك هو اعتماد تركيا على الغاز الروسي في توليد الكهرباء، أما النفط فقد بلغت نسبة ما استورد منه 19.9 % بقيمة 4.7 مليار دولار، في حين بلغ استيراد الفحم نسبة 1.521 أي ما قيمته 6.3 مليار دولار، وفي قطاع

24- لبنى باسم صاحب التيمي، 2015، السياسة الخارجية الروسية تجاه تركيا، رام الله: فلسطين، ورقة بحثية، كلية الحقوق والإدارة العامة، دائرة العلوم السياسية، جامعة بيزيت، ص 06.

25- لقمان عمر محمود، "تركيا وروسيا الاتحادية دراسة في العلاقات السياسية 2000-2009"، مجلة دراسة إقليمية، مركز الدراسات الإقليمية، الموصل، العدد 07، ص ص 07 - 06.

26- محمد طلعت، "العلاقات التركية الروسية... مجالات التقارب وقضايا الخلاف، رؤية تركية" <http://rouyaturkiyyah/> (تاريخ تاريخ الوصول إليه 2017/09/25).

27- فتحة محي الدين طه احمد، تطور العلاقات الروسية - التركية 2002-2016، <http://democraticac.de/?p=34696> (تاريخ تاريخ الوصول إليه 2017/09/25).

الاستثمار بلغت استثمارات تركيا من روسيا حوالي 6 مليار دولار نهاية عام 2012 ، وسعيًا دائمًا لتعزيز علاقات التعاون بين الطرفين قام الجانبين بتخفيف الرسوم الجمركية المفروضة على السلع المتبادلة الأمر الذي يصب في صالح المنتجات التركية المصدرة نحو روسيا، هذا وقد نشط قطاع السياحة بين الطرفين ويأتي هذا بعدما قام الطرفين بإلغاء التأشيرات للدخول فيما بينهما، حيث بلغ عدد السياح الروس الى تركيا حوالي أربعة ملايين روسي سائح نهاية عام 2012 ، في مقابل 400 تركي سائح في روسيا.

وبهذا التعاون الاقتصادي بين البلدين تعد روسيا حقا الشريك التجاري الأول لتركيا، وبالمثل تعد تركيا سنة 2012 أكبر شريك تجاري لروسيا كما أسلفنا سابقا⁽¹⁰⁴⁵⁾.

3-المجال العسكري.

إن صراع السيطرة والنفوذ، والتوسع والتطلع للهيمنة الإقليمية خاصة في منطقة الشرق الأوسط يستوجب على روسيا وتركيا ضرورة تعزيز التعاون في المجال العسكري، وفي هذا السياق الحديث عن العلاقات العسكرية الروسية التركية يقودنا الى الرجوع الى عشرينات القرن الماضي وبالتحديد سنة 1922 أين عقد الطرفان اتفاقيات تعاون في مجال التعليم العسكري، ليستمر الحال على حاله في السنوات الموالية لسنة 1922 حيث صاحب ذلك توسعا في الشراكة بينهما في مجالات أخرى كالتدريب والمساعدة في حماية الحدود والسيطرة عليها⁽¹⁰⁴⁶⁾، هذا ويتطلع الجانبان وفي ذات المجال إلى إقامة مشروع لتصنيع طائرات حربية من الجيل الخامس بشكل مشترك، خاصة وأن تركيا تمتلك البنية التحتية اللازمة للمشروع، بحيث أن هذا المشروع ليس المشروع العسكري الوحيد، بل سبق ذلك إعلان التوصل إلى اتفاقية عسكرية بين البلدين يتم بموجبها تصنيع منظومة دفاع جوي مشتركة في تركيا، على رأسها منظومة الدفاع الجو "S-400"، فهذه الاتفاقيات العسكرية تسعى من خلالها تركيا الدخول في سوق التجارة العسكرية الدفاعية بقوة، أي أن تركيا تعمل لتوسيع مجال خبرتها التصنيعية عالميا وفي المقابل من ذلك نجد أن الموافقة الروسية على تصنيعها في تركيا يدل على أن هناك مصالح روسية في تلك الاتفاقيات مع تركيا، فهي ليست ذات مصالح اقتصادية لروسيا فقط، وإنما ذات مصالح أمنية وعسكرية مع تركيا، بحكم موقع تركيا الاستراتيجي المتوسط بين روسيا وأوروبا الغربية، وحيث إن تركيا تعتبر عضوا مهما وكبيراً وثاني أكبر جيش في حلف شمال الأطلسي الناتو أيضا، وهذا ما يثير لدى أمريكا وأوروبا شيئا من المخاوف حول مستقبل التعاون العسكري الروسي-التركي، وعن مستقبل مكانة تركيا في حلف الناتو بعد أن وقعت العديد من الدول الأوروبية ضد العضوية الكاملة لتركيا في الاتحاد الأوروبي⁽¹⁰⁴⁷⁾.

خامسا: نقاط الاختلاف في العلاقات الروسية-التركية في منطقة الشرق الأوسط.

عملت تركيا ما أمكنها على إبعاد النفوذ الروسي في منطقة الشرق الأوسط بصفة خاصة، وفي آسيا والقوقاز بصفة عامة، وذلك لاعتبارات أمنية وجيوسياسية يعود بعضها الى العداء والصراع التاريخي بين الأتراك والروس لقرون عدة، لكن في المقابل أثبتت روسيا حضورها القوي في المنطقة التي ترتبط بالمجال الروسي، ولعل هذا ما جعل هناك -ودائما في اطار التنافس الاستراتيجي بينهما- تناقض في الرؤى حول بعض القضايا ذات الصلة بمصالحهم الوطنية التي لا تزال عالقة.

1-الأزمة السورية.

تعد الأزمة السورية أحد أهم نقاط التقاطع بين الطرفين حول الطريقة المثلى للتعامل مع الوضع المعاش والهدف النهائي له، وحينما اندلعت الانتفاضة السورية في 15 آذار/مارس 2011م، ولاحقاً تداعباتها طلبت الحكومة التركية من الحكومة السورية التجاوب مع مطالب الشعب السوري، ولكنها رفضت واستمرت في ممارسة القتل والتكثيف بالمظاهرات السوريين، حينها وتحديدا في تشرين الأول/أكتوبر عام 2011، دع رئيس الوزراء التركي السابق ورئيس الجمهورية الحالي "رجب طيب أردوغان"، الرئيس السوري "بشار الأسد" بالتناحي عن الحكم⁽¹⁰⁴⁸⁾، وبهذا تكون تركيا قد عبرت عن تأييدها التام والمطلق للاحتجاجات والأحداث، على أنها تعبير سياسي وسلمي للمطالبة بالتغيير الديمقراطي والإصلاح، وأن الرئيس "بشار الأسد" لديه سياسات إصلاحية، يجب أن تتوافق مع مطالب الشعب، بل أن تكون استجابة للمطالبة بالتغيير، وأن يكون التعاطي مع التظاهرات الشعبية إيجابيا، وأن التأخير ينطوي على مخاطر جدية للنظام السياسي في سورية⁽¹⁰⁴⁹⁾، ونظرا لتطور المشهد السوري الداخلي سياسيا وميدانيا والموقف الدولي منه، هنا اتسم الموقف التركي بالتكثيف مع المتغيرات الخارجية المحيطة بالأزمة ، وذلك عبر مراحل متفرقة نذكر منها :

المرحلة الأولى، تميزت بالضغط لإحداث إصلاحات سياسية في سوريا، وهو موقف نابع من عدة اعتبارات، أهمها دعم تركيا السابق للتحركات الشعبية في عدة دول سابقة على سوريا، ودعمها لعملية التغيير في العالم العربي، بحيث امتدت هذه المرحلة من بداية التظاهرات في آذار/مارس 2011 وحتى سحب السفير التركي من دمشق في آذار/مارس 2012 تقريبا وقد شملت هذه الفترة عدة اتصالات هاتفية من أردوغان للأسد و عدة زيارات لوزير الخارجية آنذاك داود أوغلو ووفد يرأسه رئيس جهاز الاستخبارات "حاقان فيدان" بناء على قرار من مجلس الأمن القومي التركي ورغم أن تركيا استضافت في هذه الفترة مؤتمرين للمعارضة السورية، الأول في نيسان/أبريل والثاني في حزيران/يونيو 2011، إلا أنها التزمت بسقف دعم الإصلاحات الدستورية والتغيير السلمي.

28- معمر فيصل سليم خولي ، العلاقات التركية – الروسية من إرث الماضي الى افاق المستقبل ، (2014) ، بيروت، المركز العربي للأبحاث والدراسات السياسية ، ص 97.
29- عليان محمود عليان ، التوافق والصراع في العلاقات الدولية: العلاقات الروسية التركية مثلا ، ألمانيا المركز الديمقراطي العربي ، ص 107.
30- محمد زاهد جلول ، مستقبل الصناعات العسكرية التركية الروسية المشتركة <http://alkhaleejonline.net/articles/1497253657358649500> (تاريخ تاريخ الوصول إليه 2017/09/25).
31- العلاقات التركية الامريكية على المحك : <http://rawabetcenter.com/archives/> (تاريخ الوصول إليه 2017/09/26).
32- عقيل محفوظ، (2012) ، سوريا وتركيا : نقطة تحول أم رهان تاريخي ، الدوحة ، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات ، ص 27.

المرحلة الثانية : دعم المعارضة لإسقاط الأسد، امتدت هذه المرحلة على مدى ثلاث سنوات تقريبا أي حتى قبيل اتفاق فيينا بين "كيري" و"لافروف"، حيث اعتبرت تركيا أن نظام الأسد فاقد للشرعية باعتباره نظاما قاتلا لشعبه، ونادت بضرورة سقوطه / إسقاطه حقنا للدماء وإنقاذ لمستقبل سوريا، وحق الشعب السوري في اختيار قيادته وصياغة مستقبل بلاده، وكانت أنقرة في هذا الموقف شبه وحيدة على الساحة الدولية، في تناقض تام مع المحور الروسي - الإيراني الداعم للأسد، وعليه قدمت أنقرة خلال هذه الفترة الطويلة الدعم للمعارضة السورية على عدة مستويات ، منه الإعلامي والسياسي والإغاثي واللوجستي، وحتى العسكري وإن لم يتم الاعتراف بذلك علنا.

المرحلة الثالثة ، القبول بالحل السياسي، أي التخلي عن شعار إسقاط الأسد والقبول بخطة الفترة الانتقالية وجدولها الزمني وفق الاتفاق الأمريكي - الروسي في " فيينا" بما يعني الموافقة الضمنية على بقاء الأسد على رأس السلطة حتى الانتخابات المزمع عقدها في نهايتها، رغم عديد التصريحات برفض بقائه في السلطة.

المرحلة الرابعة ، الانتقال من المبادرة للدفاع. وهي المرحلة الأخيرة، التي يمكن تأريخها بحادثة إسقاط أنقرة للمقاتلة الروسية والممتدة حتى الآن. وقد فقدت خلالها تركيا أي أمل في إحداث اختراق كبير في الحالة السورية فيما يتعلق بإسقاط النظام أو ترجيح كفة المعارضة، وأصبح شغلها الشاغل حماية حدودها وأمنها القومي من تطورات الأزمة السورية⁽¹⁰⁵⁰⁾.

ونقيضا لهذا للرؤية التركية نجد أن روسيا ترفض بشدة إسقاط أو تحية بشار الأسد عن السلطة، بل نجدها تندد وتستنكر المقاومة الشعبية القائمة ضد نظام الأسد، ولما احتدم الصراع وبشكل قوي بين نظام الأسد وقوى المعارضة، والذي فتح المجال واسعا لقوى دولية وأخرى إقليمية للتدخل فيه، اضطرت روسيا أن تدخل عسكريا بحيث في سنة 2015 نشرت 21 طائرة هجوم أرضي من نوع سوخوي 25 و 12 مقاتلة اعتراضية من نوع سوخوي 24 وستة قاذفات متوسطة من نوع سوخوي 34، إضافة لخمس عشرة طائرة مروحية في مطار باسل الأسد الدولي، هذا وطلب الرئيس "فلاديمير بوتين" في 30 سبتمبر 2015 من مجلس الاتحاد السماح بنشر القوات المسلحة في سوريا وقطع المجلس البث الحي للمناقشة التي تحولت إلى جلسة مغلقة ومنح الرئيس الروسي التفويض باستخدام القوات المسلحة في الخارج بالإجماع، هذا التدخل الروسي العسكري جاء بحمل أبعاد وتدابير على مختلف المستويات نذكر منها :

1- على المستوى الدولي، الرغبة الروسية في العودة على الساحة الدولية وتعزيز دورها كقوة دولية فاعلة، حيث ترغب روسيا في تعزيز دورها ومكانتها على المستوى الدولي والإقليمي في منطقة الشرق واثبات دورها المؤثر في القضايا الدولية والإقليمية الهامة؛ وخاصة منطقة الشرق الأوسط وتعتبر الأزمة السورية فرصة سانحة لها؛ من خلالها تبين قدرتها على تشكيل وتحالفات إقليمية على غرار ما فعلته الولايات المتحدة والغرب. وقد تأكد هذا الدور عقب ضم شبه جزيرة القرم الأوكرانية ولم يستطع الغرب اتخاذ موقف ضدها. حيث يسعى الرئيس الروسي "فلاديمير بوتين" إلى دحر مساعي القوى الغربية لإضعاف روسيا وعزلها منذ فترة ما بعد نهاية الحرب الباردة، فقد اتضح ذلك منذ نجاح روسيا في ضم جزيرة القرم الأوكرانية في 2014 دون قدرة الغرب على التحرك، ومن ثم إفشال محاولات الغرب في جلب حلف الناتو إلى اعتبار روسيا.

2- على المستوى الإقليمي، الحفاظ على المصالح الروسية في المنطقة، حيث تسعى للحفاظ على تواجدتها في نافذة تطل على المياه الدافئة، إذ يوجد لها قاعدة عسكرية بحرية في ميناء طرطوس في سوريا- وهي القاعدة العسكرية الوحيدة لها في منطقة الشرق الأوسط. كما تسعى روسيا لبناء قاعدة عسكرية جوية لها في غرب سوريا باللاذقية، هذا فضلا عن رغبة روسيا في تعزيز دورها بسوريا في ظل التسويات المستقبلية المحتملة مع أطراف إقليمية ودولية، وكذلك رغبة روسيا في بناء تحالفات واسعة بعد غياب طويل لها في منطقة الشرق الأوسط⁽¹⁰⁵¹⁾.

- وعليه كلف تضارب المواقف بين مؤيد ومعارض حول إيجاد حل سياسي لهاته الأزمة ما يلي :

* توتر العلاقات التركية مع الأطراف الفاعلة في الأزمة السورية، ومن أبرزها أنظمة سوريا وإيران وروسيا.

* تراجع الدور التركي وتأثيره في الأزمة نتيجة توتر علاقات تركيا مع النظام السياسي التي وصلت الى حد القطيعة، وتراجعها أيضا مع كل من إيران وروسيا، وهو ما أثر سلبا على دور تركيا الإقليمي.

* استعصاء حل الأزمة السورية وتشابك ملفاتها واحتدام صراع الأجنحة الإقليمية والدولية وخاصة ما يتعلق منه بنشاط تنظيم الدولة داعش وحزب العمال الكردستاني في تركيا، وقوات الحماية الكردية في سوريا الذراع العسكري لحزب الاتحاد الكردستاني، وتراجع الدور التركي الفاعل في حل الأزمة السورية بسبب عدم ترحيب هذه الأطراف بمبادراتها⁽¹⁰⁵²⁾.

2- الأزمة الأوكرانية.

تعود جذور الأزمة الأوكرانية في العلاقات الروسية التركية عندما وافق البرلمان الروسي "الدوما" سنة 2014 الدخول العسكري في شبه جزيرة القرم في أوكرانيا، الأمر الذي خلف ردود فعل إقليمية ودولية قوية خاصة من طرف تركيا فشبه جزيرة القرم تقع على بعد 173 ميلا من خط الأناضول الساحلي في الجهة المقابلة من البحر الأسود، وهي موطن لمجتمع من التتار الأتراك، الذين تربطهم صلات عرقية ولغوية مع

33- سعيد الحاج، (2016) محددات السياسة الخارجية التركية إزاء سوريا ، مركز ادراك للدراسات والاستشارات ، ص ص 10- 12.

34- مي غيث، "التدخل الروسي في سوريا : الأبعاد والسيناريوهات ، المعهد المصري للدراسات السياسية والاستراتيجية"، <http://www.eipss-eg.org>، (تاريخ الوصول إليه 2017/09/26).

35- فريق الأزمات العربي، (2016)، " أزمة السياسة الخارجية التركية وانعكاسها على العلاقات العربية-التركية ودور تركيا الإقليمي" ، مجلة دراسات الشرق الأوسط، العدد 12 ، ص 13.

الأتراك الأناضول ويعارضون ضم روسيا المحتمل لشبه الجزيرة⁽¹⁰⁵³⁾، وبناء عليه جاء التدخل العسكري لروسيا في شبه الجزيرة و تسعى روسيا من خلال هذا التدخل إلى إعادة بناء الدور الروسي كقوة عالمية وإعادة مكانتها التي تكاد تكون انتهت بعد الحرب الباردة، فكان على روسيا التدخل حيث أنها ترى أن أوكرانيا بلدا تابعة لها وامتدادا لمستعمراتها وهي حق تاريخي وجغرافي لها، هذا من جهة، ومن جهة أخرى تسعى روسيا دائما لأن تكون أوكرانيا سوقا تجاريا لها بحيث تعتبر روسيا المصدر الرئيسي لتزويد "أوكرانيا" بمصادر الطاقة، فهي من أكبر مستهلكي الطاقة الروسية بأوروبا، وتعتمد على الغاز الطبيعي الروسي فإنتاج أوكرانيا من الغاز الطبيعي يسد 16% من المطلب المحلي فقط بينما بقيته يعتمد على الواردات بشكل أساسي من روسيا بالإضافة إلى دول أخرى، فلذلك تستورد أوكرانيا سنويا 28 مليار متر مكعب من الغاز، أي أن التدخل الروسي في أوكرانيا طغى عليها طابع المصلحة على المستويين السياسي الاستراتيجي وكذا الاقتصادي⁽¹⁰⁵⁴⁾.

أما الموقف التركي من الأزمة الروسية فقد تبين وتمحور حول عدة مسائل :

- إعلان الوقوف الكامل مع وحدة الأراضي الأوكرانية وضد أي تدخل روسي، وهو ما شكل موقفا استباقيا حاسما ضد التدخل الروسي في أوكرانيا التي ترى فيها تركيا منطقة عازلة طبيعية مع روسيا.

- العمل بكل قوة لمساندة التواجد التاريخي لتتار القرم .

- العمل على عدم تحويل القرم لساحة تصارع القوى الإقليمية والدولية.

وعليه يبدو الموقف التركي من الأزمة الأوكرانية شبيها بالموقف من الغزو الروسي لجورجيا 2008 ويميل إلى الحل عبر طرق الحوار والتفاهم وينبني على أولويات المصالح التركية ، لكن في ذات الوقت يصدر تحذيرا بشأن التوسع الروسي نحو الجوار الإقليمي⁽¹⁰⁵⁵⁾.

3- الإسلام والحركات الإسلامية.

تتناقض الرؤى التركية الروسية اتجاه ما يسمى بالإسلام والحركات الإسلامية، بحيث لدى روسيا تصورات سلبية اتجاه الحركات الإسلامية السياسية والجهادية، بينما نجد الأمر يختلف بالنسبة لتركيا بحيث أن رؤيتها مختلفة لرؤية روسيا تجاه الحركات الإسلامية السياسية، لكنها تشترك معها تجاه بعض الحركات الجهادية، فبالنسبة لروسيا نجدها تخشى كثيرا وصول الحركات الإسلامية السياسية إلى السلطة خاصة ثورات الربيع العربي⁽¹⁰⁵⁶⁾، الأمر الذي جعلها تصنف الإخوان المصريين في مصر بأنهم منظمة إرهابية وفي هذا الصدد يقول الخبير في شؤون الشرق الأوسط -أراز أخوندوف- "أعتقد أن هذا التصنيف الروسي جاء يلبي حاجتين لدى روسيا، الأولى، هي تقييد نشاط الجماعة في روسيا بناء على مخاوف داخلية تجاهها، والثانية، هي الاستفادة من حالة البرودة في علاقة مصر بالدول الغربية بإرسال رسائل تأييد للرئيس المصري الجديد عبد الفتاح السيسي"، فروسيا دائما تخشى أن تسفر مثل هذه التحولات عن زيادة نفوذ دول أخرى مثل تركيا وحزب العدالة والتنمية ذي الجذور الإسلامية ما يعزز ترويج النموذج السياسي الإسلامي التركي في المنطقة وهو ما يعني زيادة امتداد المد الإسلامي إلى الجوار الروسي، ومن ثمة تقويض مصالح روسيا وعندها تصبح تركيا تشكل محور إقليمي فاعل⁽¹⁰⁵⁷⁾، ولعل هذا الذي حدث ويحدث بحيث أضحت حزب العدالة والتنمية التركي ذي المرجعية السياسية الإسلامية نموذجا وركنا من أركان القوة الناعمة التركية التي أسهمت في إعادة تشكيل المنظومة الفكرية-المفاهيمية للحركات الإسلامية العربية، خصوصا في بلاد الثورات العربية وفي مقدمتها تونس ومصر والمغرب التي كانت تخضع لمراجعات فكرية مستمرة، أولا على مستوى تعريف الذات والهوية، وثانيا على مستوى بعض الأطروحات الإشكالية في تاريخها، مثل: الديمقراطية والعلمانية، والمواطنة والدولة الحديثة، والعلاقة بين الدين والدولة أو بين الدين والسياسة⁽¹⁰⁵⁸⁾.

استنتاجات :

وفي الأخير نلخص بأن العلاقات الروسية - التركية، كانت علاقات متقاطعة بحيث وفي فترات من الزمن غلب عليها الطابع الصراع، وفي فترات أخرى اتسمت بالتقارب والتعاون، حسب طبيعة التحولات التي شهدتها البلدين سواء على المستوى المحلي أو على الصعيد الإقليمي والدولي، فبالرغم من غلبة الطابع العدائي بينهما وعلى مر التاريخ إلا أن الألفية الأولى شهدت تحولا ملموسا في العلاقة بينهما وفي مجالات عدة ومتعددة، سواء تعلق الأمر بالجانب السياسي، الاقتصادي، وحتى العسكري، وبما أن البيئة تفرض السلوك على الوحدة، فقد شكل الشرق الوسط مجالا واسعا أمام تركيا وروسيا للتحرك من أجل إعادة نسج وبناء التفاعلات بينهما، تركيا تأمل من خلال إعادة بعث علاقاتها مع روسيا السموا للقيادة الإقليمية، أما روسيا وفي ذات السياق تطمح لاستعادة ماضيها وإعادة بعث مكانتها الدولية من جديد، ولكن هذا لم يمنع الطرفان الدخول في خلافات وصلت إلى حد التآزيم وقطع العلاقات حول العديد من القضايا الشائكة في منطقة الشرق الأوسط.

وفي الأخير نؤكد على:

36- سونر جاغايپتاي و جيمس جيفري، (4 مارس 2014)، "ردود فعل تركيا الخافتة على أزمة جزيرة القرم"، معهد واشنطن لسياسة الشرق الأدنى، العدد 2219، ص 21 .

37- ايمان أشرف أحمد، (2005)، "الأبعاد الدولية للأزمة الأوكرانية"، <http://democraticac.de/?p=34696> (تاريخ الوصول إليه 2017/09/26).

38- محمود سمير الرنتيسي، (2014)، العلاقات التركية-الروسية: مستقبل التعاون الاقتصادي والخلاف السياسي، الدوحة: مركز الجزيرة للدراسات ، ص ص 05 - 06.

39- عماد يوسف قنورة ، مرجع سابق ، ص 14.

40- أشرف رشيد ، "ماذا صنعت روسيا الإخوان المسلمين منظمة إرهابية؟" <http://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews> (تاريخ الوصول إليه

2017/09/28).

41- سعيد الحاج ، "تأثيرات النموذج التركي على تحولات الحركات الإسلامية العربية" ، <http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2016/09/160921094144594>.

(تاريخ الوصول إليه 2017/09/28).

- ضرورة تعزيز أكثر للعلاقات التعاونية بين الجانبين وذلك من خلال عقد اتفاقيات ثنائية خاصة في المجالين السياسي والاقتصادي.
- يجب على الجانبين تعزيز التبادل التجاري بينهما وذلك من أجل خلق موازنة اقتصادية على الصعيدين الإقليمي والدولي.
- يجب انتهاز لغة الحوار بدل من التصعيد في التعامل مع القضايا الشائكة المتعلقة بتداخل المصالح الوطنية لكلا البلدين خاصة على مستوى الجوار الإقليمي.
- يجب على كلا الطرفين تطوير منظومة دفاع مشترك تقي وتحمي البلدين من امتدادات الحركات الجهادية التي أصبحت تشكل خطر وتهديدا لأمنهما القومي على مستوى الإقليمي.
- يجب على كلا البلدين تبني استراتيجية عامة، ومحكمة توجه مستقبلا نمط العلاقات بينهما خاصة في المجال الأمني والسياسي هذا لكي تمنع أي اصطدامات غير متوقعة في جميع المجالات وعلى كافة المستويات والجوانب.

المراجع:

1- باللغة العربية:

- أشرف رشيد ،"لماذا صنفت روسيا الإخوان المسلمين منظمة إرهابية ؟" <http://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews> (تاريخ الوصول إليه 2017/09/28).
- ايمان أشرف أحمد،(2005)،"الأبعاد الدولية للأزمة الأوكرانية"، <http://democraticac.de/?p=34696> (تاريخ الوصول إليه 2017/09/26).
- بهاء الدين محمد، دروس مستفادة من السياسة الخارجية التركية الجديدة، (تاريخ الوصول إليه 2014/12/19) <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=267533>
- حنان أبوسكين ، "بين الصراع والتعاون : التنافس الدولي في آسيا الوسطى" ، <http://www.acrseg.org/6940> (تم الوصول إليها في: 2017/09/28).
- لبنى باسم الصالح التيمي ،2015، *السياسة الخارجية الروسية تجاه تركيا*، رام الله : فلسطين ، ورقة بحثية ، كلية الحقوق والإدارة العامة ، دائرة العلوم السياسية ، جامعة بيزيت
- لقمان عمر محمود ،" تركيا وروسيا الاتحادية دراسة في العلاقات السياسية 2000-2009" ، *مجلة دراسة إقليمية* ، مركز الدراسات الإقليمية ، الموصل، العدد 07 .
- موريل ميرال فايساخ ، جمال واكيم ، *السياسة الخارجية التركية تجاه القوى العظمى والبلاد العربية منذ عام 2002*، بيروت ، شركة المطبوعات للنشر والتوزيع.
- مركز الجزيرة للدراسات، (2013) ، "تركيا وروسيا : تقارب اقتصادي وتباعد سياسي"، تقدير موقف.
- مركز حرمون للدراسات المعاصرة ، 2017 ، محددات العلاقات الروسية التركية وأفاقها ، الدوحة ، وحدة دراسة السياسات.
- معمر فيصل سليم خولي ، العلاقات التركية - الروسية من إرث الماضي الى آفاق المستقبل ، (2014)، بيروت، المركز العربي للأبحاث والدراسات السياسية.
- محمد طلعت، " العلاقات التركية الروسية... مجالات التقارب وقضايا الخلاف، رؤية تركية" <http://rouyaturkiyyah/> (تاريخ الوصول إليه 2017/09/25).
- محمد زاهد جلول ، مستقبل الصناعات العسكرية التركية الروسية المشتركة <http://alkhaleejonline.net/articles/1497253657358649500> (تاريخ الوصول إليه 2017/09/25).
- محمد نور الدين، السياسة الخارجية ... أسس ومركزات، قطر :الدار العربية للعلوم ،2009.
- محمود سمير الرنتيسي، (2014)، *العلاقات التركية-الروسية: مستقبل التعاون الاقتصادي والخلاف السياسي*، الدوحة: مركز الجزيرة للدراسات
- مي غيث ، "التدخل الروسي في سوريا : الأبعاد والسيناريوهات ، المعهد المصري للدراسات السياسية والاستراتيجية" ، <http://www.eipss-eg.org> (تاريخ الوصول إليه 2017/09/26).
- عبد الصادق علي، روسيا والبحث عن دور جديد:العرب في السياسة الخارجية الروسية، أبو ظبي:شركة بن دسمال للطبع،2003.
- عماد يوسف قدورة، (2015)، روسيا وتركيا : علاقات متطورة وطموحات متنافسة في المنطقة العربي ، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات ، تحليل سياسات .
- عامر علي راضي العلق ، "ملامح جديدة في العلاقات التركية الروسية" ، *مجلة دراسات دولية* ، العدد 40 .
- فتحة محي الدين طه احمد، تطور العلاقات الروسية - التركية 2002-2016 ، <http://democraticac.de/?p=34696> (تاريخ الوصول إليه 2017/09/25).
- العلاقات التركية الأمريكية على المحك :/ <http://rawabetcenter.com/archives/> (تاريخ الوصول إليه 2017/09/26)
- عليان محمود عليان ، التوافق والصراع في العلاقات الدولية: العلاقات الروسية التركية مثالا ، ألمانيا المركز الديمقراطي العربي .
- عقيل محفوظ، (2012) ، *سوريا وتركيا : نقطة تحول أم رهان تاريخي* ، الدوحة ، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات.
- فريق الأزمات العربي ، (2016)، " أزمة السياسة الخارجية التركية وانعكاسها على العلاقات العربية-التركية ودور تركيا الإقليمي" ، *مجلة دراسات الشرق الأوسط* ، العدد 12.

- سهيل فرح، "الجيوپولتيك الروسي: ملامح القوة والضعف"، *مجلة شؤون الأوسط*، بيروت، مركز الدراسات الاستراتيجية، العدد 112، خريف 2003.
- سعيد الحاج، (2016) *محددات السياسة الخارجية التركية إزاء سوريا*، مركز ادراك للدراسات والاستشارات.
- سونر چاغاتاي و جيمس جيفري، (4 مارس 2014)، "ردود فعل تركيا الخافتة على أزمة جزيرة القرم" *معهد واشنطن لسياسة الشرق الأدنى*، العدد 2219.
- سعيد الحاج، تأثيرات النموذج التركي على تحولات الحركات الإسلامية العربية
<http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2016/09/160921094144594> (تاريخ الوصول إليه 2017/09/28).

2- باللغة الأجنبية :

- Alexander A. Sergunin ,*Russian Post-Communist Foreign Policy Thinking at the Cross-Roads: Changing Paradigms*, Journal of International Relations and Development *Volume 3, No. 3 (September 2000)*
In, http://www.ciaonet.org/olj/jird/jird_sept00sea01.html.

-IDRIS Bal ‘Turkish foreign Policy in post Cold war Era ‘ Brown walker press ed: Florida ‘ Usa 2004.

-Omar.TASPINAR, *Turkey’s Middle East Politics : Between Nea-Ottomanism and Kamalism*, Carnegie papers, New York : Carnegie endowment for international peace,2008.

التوجه شرقاً؟

أثر الصعود الأوراسي الجديد على التوجهات الكبرى للإستراتيجية التركية.

• جلال خشيب

ملخص:

تقوم هذه الورقة البحثية بمناقشة حدود إمكانية التحوّل الإستراتيجي الكبير لتركيا من الإرتباط التقليدي بالحليف الغربي (الولايات المتحدة وأوروبا الغربية) باتجاه البحث عن حلفاء جدد ضمن قوى أوراسيا الصاعدة، في ظلّ التحوّلات الكبرى التي تشهدها بنية النظام الدولي، خصوصاً تلك المتعلقة بما إصطلح على تسميته "بانتقال القوة نحو الشرق" في إشارة إلى التحوّل الجاري في ميزان القوة العالمي من النصف الغربي للعالم، أي أمريكا الشمالية وأوروبا الغربية، إلى النصف الشرقي للعالم مع الصعود السريع الذي تعرفه قوى كبرى وإقليمية في القارة الآسيوية على رأسها الصين، روسيا وإيران. تختبر هذه الدراسة إذن، فرضية فكّ الإرتباط الإستراتيجي لتركيا بالغرب وتقيس مدى واقعية أطروحة الباحث القائلة بها (أو الداعية إليها)، خصوصاً وأنّ تركيا تخوض منذ نهاية الحرب الباردة معركة مصيرية من أجل تحقيق إرادة سياسية خارجية أكثر حرية وإستقلالية تجعل من تركيا قوة إقليمية مؤثرة في محيطها الإقليمي والدولي بعيداً عن أيّ وصاية أجنبية.

الكلمات المفتاحية:

الإستراتيجية التركية، السياسة الخارجية التركية، بنية النظام الدولي، إنتقال القوة نحو الشرق، الصعود الأوراسي الجديد.

Title:

Going East?

The Impact of The New Eurasian Rise on The Grand Trends of Turkish strategy.

Abstract:

This paper discusses the limits of Turkey's great strategic transformation from the traditional correlation with Western ally (the United States and Western Europe) to the search for new allies within the emerging powers of Eurasia, In light of the major transformations witnessed by the the current international system structure, especially those relating to what has been called "The shifts of power toward east", referring to the ongoing shift in the global balance of power from the western hemisphere (North America and Western Europe) to the eastern hemisphere with the rapid rise known by a great powers and regional ones in Asia such as China, Russia, and Iran.

Therefore, This study examines the hypothesis of Turkey's strategic disengagement from the West, and measure how realistic those propositions (or is it realistic to calling for that?), especially that Turkey still engaging in a fateful battle since the end of the Cold War in order to achieve a more free and independent foreign policy could make Turkey an influential regional power in its regional and international environments, away from any foreign hegemony.

Keywords:

Turkish Strategy, Turkish Foreign Policy, The International System Structure, The Shifts of Power Toward East, The New Eurasian Ascension.

اشكالية الدراسة:

هل ستؤدي التحوّلات الطارئة في بنية النظام الدولي مع الصعود الأوراسي الجديد بتركيا إلى أن تفكّ إرتباطها المطلق بالغرب، في مقابل توجهها نحو الشرق، أم أنّ الشرق الأوراسي الصاعد يُمثّل تهديدا دائما مباشرا للأمن القومي التركي كما مثله في الماضي تماما؟

فرضية الدراسة:

- جلال خشيب، باحث جزائري بمركز إدراك للدراسات والاستشارات بمدينة إسطنبول-تركيا. يُتابع دراساته العليا بمعهد دراسات الشرق الأوسط والعالم الإسلامي بجامعة مرمره، إسطنبول، ويقسم الدراسات الآسوية كلية العلاقات الدولية بجامعة الجزائر3. هذه الورقة البحثية مُقدّمة باسم مركز إدراك للدراسات والاستشارات، إسطنبول-تركيا، وبعض من محتواها مقتبس من كتاب سيصدر للباحث عن مركز إدراك والذي يحمل عنوان: "أثر التحوّلات الطارئة في بنية النظام الدولي على التوجهات الكبرى للسياسة الخارجية التركية: الصراع من أجل الإرادة الحرّة والمستقلّة في بيئة إقليمية ودولية حتمية".

وفقا لنظرية توازن التهديد لستيفن والت، فإنّ الدول تتوزان ضدّ القوى الأكثر تهديدا وليس ضدّ القوى الأكثر قوة، وبالتالي فإنّ تراجع القوة النسبية للغرب في مقابل الصعود الأوراسي الجديد، سيدفع بتركيا (باعتبارها قوة متوسطة إقليمية متموضعة جيوسراتيجيا بين الشرق الأوراسي والغرب الأطلسي) إلى مراجعة التوجهات الإستراتيجية الكبرى في سياساتها الخارجية تجاه القوى الكبرى المتنافسة الأوراسية الجديدة والأطلسية الجديدة، وتوجّه تركيا نحو الشرق يرتبط بمدى إدراكها لأي طرف هو الأكثر تهديدا لها لا الأكثر قوة.

التساؤلات الفرعية:

- ✓ ما حدود تأثير التحوّلات الطارئة في بنية النظام الدولي على التوجهات الكبرى للقوى المتوسطة الإقليمية على غرار تركيا؟
- ✓ ما حدود الإعتماد التركي على الغرب، عسكريا وإقتصاديا؟ وهل يمكن لتركيا أن تتخلّى عن الإعتماد المطلق على الغرب؟
- ✓ متى تستطيع تركيا أن تتخلّى إستراتيجيا عن الغرب؟
- ✓ ما حدود العلاقات التركية مع الشرق الأوراسي الصاعد؟
- ✓ ما هي مصادر التهديد الدائمة والمتغيّرة بالنسبة للأمن القومي التركي؟ وهل يُمثّل الشرق الأوراسي الصاعد مصدرا للتهديد؟
- ✓ ما هي معوّقات التعاون الإستراتيجي مع الشرق الأوراسي الصاعد؟
- ✓ ما حدود إمكانية التوجّه التركي الإستراتيجي نحو الشرق الأوراسي الصاعد؟

خطة الورقة البحثية:

مقدمة

i. الصعود الأوراسي الجديد والتغيّرات الطارئة على بنية النظام الدولي.

1. تراجع القوة النسبية للغرب
2. الصعود الأوراسي الجديد وانتقال القوة نحو الشرق.

ii. حدود الإعتماد التركي التقليدي على الغرب.

1. حدود الإعتماد العسكري والأمني: التحالف التركي- الأمريكي والعضوية الإستراتيجية في حلف الأطلسي.
2. حدود الإعتماد الإقتصادي والتجاري: الطموحات التركية في الإنضمام إلى الإتحاد الأوروبي.

iii. التغيّرات الطارئة على بنية النظام الدولي وحدود إمكانية التوجّه التركي نحو الشرق.

1. مشروع العمق الإستراتيجي والصراع التركي لأجل الإرادة الحرّة والمستقلة.
2. حدود العلاقات الإقتصادية والتجارية التركية مع أوراسيا الصاعدة.
3. تركيا والتحوّل الإستراتيجي: منظمة شنغهاي للتعاون بديلا عن الحلف الأطلسي-الناطو؟

خاتمة وإستنتاجات.

مقدمة:

منذ نشأة تركيا كدولة مستقلة سنة 1923، رأت النخب السياسية التركية في الغرب مصدرا مُعزّزا للأمن القومي التركي، خاصة مع الوضع الهشّ للدولة الناشئة في بداياتها من جهة، ومن جهة أخرى نظرا للوضع الدولي المعقّد المليئ بالأزمات والحروب آنذاك على غرار الحرب العالمية الثانية ثمّ الحرب الباردة التي لعب فيها الغرب دور الحامي الأساسي للأمن القومي التركي من التهديد السوفياتي، في مقابل ذلك لعبت فيها تركيا دور الحليف الإستراتيجي الحاسم للغرب في هزيمة السوفيات. لقد كانت روسيا القيصريّة ثمّ السوفياتية بمثابة العدو الأول والأساسي الدائم المهدّد لسلامة الأراضي التركية (مطالب روسيا في قارص وأردهان)، وكان ذلك بمثابة العامل الأساسي في إختيار تركيا الناشئة التوجّه نحو الغرب إضافة طبعاً لعوامل داخلية أخرى إرتبطت أساسا بالثقافة السياسية الليبرالية الغربية للنخب السياسية المؤسسة لدولة تركيا الحديثة. لذا، فقد ظلّت تركيا تحت المظلة النووية للناطو معتمدة على الغرب إستراتيجيا ومتّجهة نحوه إقتصاديا أيضا منذ مرحلة مؤسسها مصطفى كمال أتاتورك وصولا إلى مطلع القرن الحادي والعشرين أين تسعى لتحقيق إستقلالية أكبر عن الغرب في سياساتها الخارجية وأن (A Regional Middle Power) أدركت تركيا نفسها كقوة متوسطة إقليمية تكون أيضا فاعلا أساسيا على الساحة الدولية، وقد تراقف ذلك مع حدوث مجموعة من التغيّرات في بنية النظام الدولي منحت لتركيا حرية فعل أكثر في سياستها الخارجية، خصوصا مع الإنتقال الواضح لمعالم القوة من الغرب باتجاه الشرق (آسيا) على حدّ تعبير الباحث الأمريكي جوزيف ناي، وتساعد النزعة الأوراسية الجديدة (روسيا والصين خصوصا) على حدّ تعبير الجيوبوليتيكي الروسي ألكسندر دوغين، في الوقت الذي خطّت تركيا لنفسها مسارا إستراتيجيا جديدا مع البروفيسور أحمد داوود أوغلو ومشروع العمق الإستراتيجي الذي يهدف أساسا لتحقيق أكبر قدر من الإرادة الحرّة والمستقلة في السياسة الخارجية التركية بعيدا عن أي وصاية أو تقويض أو هيمنة غربية أو شرقية.

في ظلّ هذه التحوّلات الجديدة، تُحاول هذه الورقة البحثية أن تقيس حدود إمكانية حدوث تحوّل جديد في التوجّهات الكبرى للسياسة الخارجية التركية مع التراجع النسبي في القوة الذي يعرفه الغرب في مقابل الصعود الأوراسي الجديد الذي قد يكون بمثابة الشريك الإستراتيجي الجديد لمشروع الإرادة الحرة والمستقلة التركية أو قد يستمر في كونه تهديدا مباشرة لهذا المشروع.

i. الصعود الأوراسي الجديد والتغيّرات الطارئة على بنية النظام الدولي:

يرصد هذا المحور تلك التحوّلات الطارئة على بنية النظام الدولي منذ العقد الأول من القرن الحادي والعشرين، والتي أخذت مكانها مع التراجع النسبي الذي عرفه الغرب (الولايات المتحدة أساسا) بعد حربي أفغانستان 2001 والعراق 2003 والأزمة المالية 2008 التي ضربت مؤسساته الاقتصادية، في مقابل الصعود المتسارع لقوى أوراسية جديدة تشهد على أراضيها أكبر ثورة صناعية عرفها التاريخ البشري، على حدّ تعبير البروفيسور نيل فرغيسون، تحدث اليوم على أراضي الصين خصوصا، مرفوقة بتنامي القدرة العسكرية الهجومية لهذه القوى الصاعدة لاسيما الصين وروسيا على وجه أخصّ. لاشكّ في أنّ هذه التحوّلات في ميزان القوى العالمي، سيكون لها أثر معيّن على التحالفات العسكرية والتعاونات الاقتصادية التي تتسجها بقية القوى لاسيما منها ما إصطلح على تسميته بالقوى المتوسطة على غرار تركيا.

1. تراجع القوة النسبية للغرب:

لقد فتح إهيار الاتحاد السوفياتي المجال أمام القوى الغربية بزعامة الولايات المتحدة الأمريكية للتحرك نحو إقامة سلطة شبه مطلقة على المعمورة، وبما أنّ الشركات متعدّدة الجنسيات والقوة التكنولوجية باتت واقعا وظاهرة ذات سمة أمريكية واضحة، فقد أصبح حديث المراقبين ينصبّ على أمركة العالم، أي أنّ العالم أصبح يخضع لنظام قطب واحد بزعامة الولايات المتحدة. وهذا ما أكدّه الرئيس بوش الأب سنة 1991 حينما قال: "بأنّ الولايات المتحدة وحدها من بين دول العالم تملك من المستوى الأخلاقي والإمكانات المادية ما يكفي لإيجاد نظام عالمي جديد". أما هينري كسنجر، فقد اعتبر الولايات المتحدة بمثابة: "المكوّن الذي لا غنى عنه للاستقرار الدولي.. ومصدرا للمؤسسات الديمقراطية في كلّ أنحاء العالم، والضامن لها.. وحكما على نزاهة الانتخابات الأجنبية.. يفرض عقوبات اقتصادية، أو ضعوظا أخرى إذا لم تستوفي معاييرها"، وقد قامت هذه القوة بنشر قواتها العسكرية على مساحة كبيرة من العالم، وكانت بمثابة الراعي الأساسي لعمليات التّدخل العسكري بإسم مهمّة "حفظ السلام" و"ردع العدوان"، إذ أنّ: "الإنتصار في الحرب الباردة صارا أمرا يغري بالزهو"، وبلاعتقاد بالهيمنة الأمريكية على العالم على حدّ تعبير كينسجر. وقد عبّر وزير الخارجية الفرنسي الأسبق هو بيير فيدرين عن ذلك عام 1999 بقوله أنّ الولايات المتحدة، قد تحطّت مرحلة القوة العظمى في القرن العشرين إلى أكبر من ذلك: "فالهيمنة الأمريكية امتدّت إلى كافة النواحي الاقتصادية والمالية والعسكرية العالية لتطال طرق الحياة واللغة والنتاج الفكري والثقافي للآخرين، لتعيد تشكيل الأفكار وتسحر حتى أعدائها"، ليصف الولايات المتحدة بمصطلح القوة الخارقة أو المفرطة. جوزيف ناي من جهته، أكّد بأنّ النظام الدولي اليوم لم يعد يقوم على توازن القوى كما كان عليه الأمر سابقا، وإنما أصبح نظام القطب الواحد والهيمنة الأمريكية. أما تشارلز كروثامر فقد رأى بأنّ: "إهيار الإتحاد السوفياتي وُدّ شيئا جديدا تماما، عالم أحادي القطب تسوده قوة عظمى غير مهذّدة من قبل أيّ منافس، وذات نفوذ حاسم في أي بقعة من الأرض، إنه انعطاف حاسم في التاريخ، لم يشهد له مثيل منذ إهيار روما، إنّه تحوّل جديد، غريب تماما إلى حدّ أنّنا لم نملك أيّ فكرة عن كيفية التعامل معه".¹

لقد كانت سمة الأحادية القطبية (وما يُرافقها من هيمنة للولايات المتحدة الأمريكية) أهمّ ملحم على الإطلاق تميّز به المسرح السياسي الدولي في عالم ما بعد الحرب الباردة. إلا أنّه وبعد مرور عقد تقريبا من الإفراد الأمريكي، صار من المتصوّر وعلى نطاق واسع، بأنّ النظام الدولي الذي أرسنه الولايات المتحدة بات في حالة تقبّل، وبأنّ مرحلة الهيمنة الأمريكية لما بعد الحرب الباردة أخذت في التدهور. فخلال العقدين الماضيين، عرفت السياسة الدولية تشكّلا جديدا، بعض النظر عن مسألة بقاء النظام الدولي نظاما أحاديا قطبيا أو تحوّل إلى نظام متعدّد الأقطاب، بشكل طرح أسئلة عديدة أهمّها: هل بإمكان الولايات المتحدة أن تحافظ على ريادةها العالمية أم سوف يعرف العالم صعودا لقوى عظمى جديدة سوف تعيد تنظيم توزيع القوة في النظام الدولي؟ إذا ما انحسرت القوى الأمريكية، فهل سوف يتسبّب إنتقال القوة إلى فواعل جديدة في منافسات أمنية تزيد من احتمالية حدوث الحرب؟ وبالأخصّ، ما هي تداعيات الصعود السريع للصين وتحوّلها إلى قوى عظمى؟ يدور أيضا سؤال مهمّ بين الباحثين والسياسيين الغربيين والأمريكيين خصوصا، وهو: إلى متى يمكن أن تستمر الأحادية القطبية الأمريكية؟ هل ينبغي على الإستراتيجية الكبرى أن تحافظ على الأحادية القطبية وعلى الهيمنة الأمريكية؟ هل سُحاول دول أخرى أن تتوازن ضدّ الولايات المتحدة؟²

لقد حدّر عدد من الباحثين الواقعيين الجدد، بأنّ الأحادية القطبية من الممكن أن تكون في غير صالح الولايات المتحدة بل ومُضرة لها، وحاجو بأنّ الأحادية القطبية ما هي إلا فترة إنتقالية. وبعتمادهم على نظرية ميزان القوى والواقعية الدفاعية، لاحظ هؤلاء الباحثين بأنّه يوجد في السياسة الدولية قاعدة صارمة تقول: "بأنّ القوى الكبرى تتوازن -داخليا أو خارجيا أو كليهما- ضدّ الطامحين للهيمنة"، وقد عزّزوا توقعاتهم هذه بالرجوع إلى السجّل

¹ - جلال خشيب، التوجّهات الكبرى للإستراتيجية الأمريكية بعد الحرب الباردة، الحوار المتمنّن، العدد: 3818، نُشر يوم 12 أغسطس 2012.

http://www.ahewar.org/debat/show_art.asp?aid=319828

² - Christopher Layne, *The Waning of U.S. Hegemony—Myth or Reality?*, International Security, Vol. 34, No. 1 (Summer 2009), p: 147-148-149. <http://www.rochelleterman.com/ir/sites/default/files/Layne2009.pdf>

التاريخي المتعلق بمصائر المحتلّين الفاتحين السابقين الساعين إلى الهيمنة، على غرار: عائلة هابسبورغ التي سعت للهيمنة على أوروبا تحت حكم كل من تشارلز الخامس وفليب الثاني، أيضا، فرنسا التي عرفت أمرا مشابها تحت حكم لويس الرابع عشر ونابوليون، أما في ألمانيا فقد كان ذلك تحت حكم فيلهالم الثاني وأدولف هتلر، وكلها كانت محاولات فاشلة باءت بالهزيمة، بسبب مقاومة بقية القوى العظمى. لذلك يحاج هؤلاء الباحثين، بأن الولايات إذا ما حاولت الحفاظ على هيمنتها المكتسبة بعد الحرب الباردة³ لقد ظلت دوائر السياسة الخارجية الأمريكية منشغلة*المتحدة سوف تواجه ذات المصير بنقاش "الإمبراطورية الأمريكية" الذي صار أكثر حضورا على إثر هجمات 11 أيلول 2001، وما تبعها من حملة أمريكية ضد طالبان وإحتلال أفغانستان في ذات السنة. لكن، مع نهاية سنة 2007، صار هناك حديث متداول حول مسألة الإنحدار الأمريكي وشكوك بخصوص التخمينات طويلة المدى لبقاء الدولار بإعتباره عملة الإحتياط الأساسية في النظام الدولي. جرى أيضا حديث خافت بخصوص النظام متعدّد الأقطاب في مراحل الأولى، وكلها مواضع بدأت تأخذ مكانها في نقاشات السياسة الخارجية الأمريكية بين الرسميين والأكاديميين على حدّ سواء،⁴ ومن أبرز هؤلاء الأكاديميين الذين "دقوا ناقوس الخطر" مشيرين إلى التراجع النسبي للقوة الأمريكية (والغربية تباعا) مع بداية القرن الحادي والعشرين، نجد الواقعي الجديد فريد زكريا، صاحب كتاب "عالم ما بعد أمريكا". لقد كتب زكريا مقالا سنة 2011 على مجلة التايم الأمريكية بعنوان "هل صارت أفضل أيام أمريكا خلفنا؟"، يحاج فيه بالتراجع الملحوظ في مصادر القوة الأمريكية منذ بداية القرن الجديد، إذ يقول فيه أنه: "ووفقا لمنظمة التعاون الاقتصادي والتنمية فإننا نحمل لخمسة عشر سنة ماضية المرتبة 17 عالميا، المرتبة 25 في الرياضيات، نحمل المرتبة 12 في تدرج الجامعات - سقطنا من المرتبة الأولى منذ عقود-، تأتي في المرتبة الـ 79 في عمليات التسجيل الخاصة بالمدارس الابتدائية. نحمل بنيتنا التحتية المرتبة 23 في العالم تماما خلف كل الاقتصاديات المتقدمة الأخرى. الأرقام الخاصة بقطاع الصّحة الأمريكي أرقام مذهلة بالنسبة لدولة غنية، فإعتادا على دراسات أجريت من قبل منظمة التعاون الاقتصادي والتنمية ومنظمة الصّحة العالمية فإننا نحمل المرتبة الـ 27 في توقعات مده الحياة -بالنسبة للفرد عموما- المرتبة الـ 18 في مرض السكري والأولى في مرض السمنة. فقط ومنذ عقود ماضية قليلة وفتت الولايات المتحدة الأمريكية عالما مُحنتلة المواقع -الأولى- في مثل هذه المراتب، لن نُبالغ إذا ما قلنا أنّ هناك بعض من المجالات لازلنا نحمل فيها المرتبة الأولى بشكل واضح، ولكن لا توجد واحد منها بإمكاننا أن نتبجج بها عادة، فلدينا أغلب الأسلحة وأغلب الجرائم بين الدول الغنية، ولدينا بالطبع وإلى حدّ بعيد المبلغ الأضخم للدين في العالم".⁵

أما المؤرخ البريطاني الشهير نيل فرغيسون من جامعة أكسفورد وصاحب كتاب "الحضارة: الغرب والبقية" فيضع الأمور في سياقها التاريخي، فقد كتب فرغيسون يقول أنه خلال 500 سنة أوجد الغرب سنة تطبيقات حاسمة صنعت تميّزه وتقرّده، وكان اليابان أوّل من أخذ عنه هذه التطبيقات، بعد هذا البلد أخذت الدول الآسيوية الواحدة تلو الأخرى هذه التطبيقات الحاسمة: التنافس، العلم الحديث، حكم القانون وحقوق الملكية الخاصة، الطب الحديث، المجتمع الاستهلاكي وخلق العمل، ويرى بأنّ هذه التطبيقات السّنة الإستثنائية الحاسمة، قد سمحت لأقلية من البشر نشأت في الطرف الغربي من أوراسيا بالهيمنة على العالم لمعظم فترة الـ 500 سنة الماضية، وبعدما يشرح في كتابه هذا الطريقة التي مكّنت بها هذه التطبيقات الستّ الغرب من الهيمنة، فإنّه يتحدّث في صفحاته الأخيرة عمّا إصطُح على تسميته "بانّقال القوة نحو الشرق"، في إشارة إلى ذلك التحوّل السريع والضح الذي يشهده النظام الدولي في القرن الحادي والعشرين فيما يخصّ توزيع مقدّرات القوة فيه، والتي إرتكزت لمده تقارب الخمسة قرون من الزمن في الغرب (أوروبا، التي تحتضن "أعظم* الغربية، أمريكا الشمالية وأستراليا، نيوزيلندا وغينيا الجديدة..) منتقلة هذه المرّة إلى شرق آسيا والصين على وجه أخصّ وأسرع نهضة عرفها التاريخ" على أراضيها على حدّ تعبير فرغيسون، ليخلص إلى إستنتاج مفاده بأنّ مرحلة الهيمنة الغربية على العالم تشهد اليوم آخر مراحلها، يقول فرغيسون: "أننا نعيش الآن في مرحلة نهاية 500 سنة من الهيمنة الغربية. إنّ المتحدّي الشرقي هذه المرّة هو حقيقي بما فيه الكفاية، سواء أكان إقتصاديا أم جيوسياسيا. لكن مازال مبكرا جدّا بالنسبة للصينيين الإدعاء "أننا أسيا العالم"، إلا أنّ الواضح تماما أنّهم لم يعودوا مجرد متمرّنين. يبقى، بالرغم من كلّ ذلك، صراع الحضارات الذي قال به هنتنغتون إحتمالا بعيدا. سنشهد على الأرجح نوعا من التحوّل الذي كان لمصلحة الغرب في معظم فترة الـ 500 سنة الماضية. تزداد إحدى الحضارات ضعفا، بينما حضارة أخرى تتقوى أكثر فأكثر، لا يتمثّل السؤال الهام هنا، فيما إذا كانت الحضارتان ستصطدمان، بل ما إذا كانت الحضارة الأضعف ستقفز من حالة الضعف إلى حالة الإنبهار التام".⁶

أخيرا، تأتي ملامح الإنتعاش الآسيوي هذه مترافقة مع جملة من "التحوّلات السلبية" ذات الدلالة في نصف الكرة الغربي، بدت معالمها واضحة في

* إستنادا إلى النظرية الواقعية الجديدة، مقارنة الإستقرار بالهيمنة، مقارنة توازن التهديد، النظرية الليبرالية في العلاقات الدولية وكذا عدد من المنظرين الأمريكيين البارزين في العلاقات الدولية، فإنّ هناك تفسيرات عديدة متقدّمة يقدّمونها لتفسير مسألة صعود الهيمنة الأمريكية للعقدين القادمين من دون وجود منافسين أساسيين، وترى هذه الطروحات، أنّ بإمكان الولايات المتحدة أن تُطيل ريادةها إلى مدى أبعد في المستقبل. حاجج الواقعيون المنادون بمقاربة "الإستقرار عبر الأحادية القطبية" بأنّ توزيع القدرات التي تصبّ في إطار المصلحة الأمريكية في النظام أحادي القطبية الراهن، لا يمكن أن يتمّ تعديها وبأنّ الدول الأخرى لن تتوازن ضدّ الولايات المتحدة، لأنها تحظى بفوائد أمنية وإقتصادية مهمّة بفضل الهيمنة الأمريكية. وبإستحضار نظرية توازن التهديد، يدعي واقعيون آخرون بأنّ الولايات المتحدة تُبطل حدوث توازن يواجه هيمنتها عبر تبنّي سياسات تكيفية، تُهدّي بها مخاوف الخائفين من الهيمنة الأمريكية. يُوكّد المنظرين الليبراليين والواقعيّين أصحاب نظرية توازن التهديد، بأنّ الولايات المتحدة حقّقت نجاحا بسبب هيمنتها الخيرة. أنظر:

See: Christopher Layne, *The Waning of U.S. Hegemony—Myth or Reality?*, Op Cit, p: 150.

³- Christopher Layne, Op Cit, p: 150.

⁴- Christopher Layne, Op Cit, p: 151.

⁵- Fareed Zakaria, *Are America's Best Days Behind Us?*, Time, Mar. 03, 2011.

<http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,2056723,00.html>

سنعالج ذلك بالتفصيل في العنصر الموالي من هذه الورقة البحثية.*

⁶- جلال خشيب، الغرب والبقية، لماذا وكيف هيمن الغرب على العالم إلى الآن، إيّان موريس في مواجهة نيل فرغيسون، مركز إدراك للدراسات والإستشارات، أغسطس 2017، ص: 47-48.

السنوات الأخيرة، فقد عانى الغرب من أزمة مالية والتي لم تُدمر ثروة العالم الغربي وحسب بل وربما دمّرت أشياء أكثر أهمية كالشرعية، المصادقية، بل وحتى التقدير الذاتي للغرب نفسه على حدّ تعبير نيل فرغيسون، كما يضيف أستاذ الدراسات التاريخية مؤكداً أنّه ومنذ أن بدأت إقتصاديات آسيا الكبرى تتنامى، عرف الغرب خلال السنوات اللاحقة أزمة كبيرة كانت هي الأكبر من أي أزمة أخرى منذ الكساد الأعظم، ويرى أنّه لا ينبغي أن يوهم أحد ما نفسه وأن يفكر بأنّ الأزمة المالية صارت من الماضي، لأنّها أصبحت واقعا معيشيا.⁷ لقد أدت هذه الأزمة بالفعل إلى تعالي الأصوات المتنبئة بانتهاء عصر الهيمنة الأمريكية.

2. الصعود الأوراسي الجديد وانتقال القوة نحو الشرق :

تذهب كثيرٌ من الدراسات إلى الإقرار بأنّ المرحلة التي عرفها النظام الدولي المتشكّل بعد نهاية الحرب الباردة –النظام الأحادي القطبية- ما هي في الحقيقة إلى مرحلة إنتقالية تشهدها بنية النظام الدولي، لن تُعمر فيها الولايات المتحدة الأمريكية كقوة مهيمنة متفردة إلا مَدّة قصيرة من الزمن مقارنةً بعمر بقية القوى العظمى التي عرفها التاريخ، فالتطوّر المتسارع للتكنولوجيا والفضاءات المفتوحة التي وفّرتها وسائل الإتصال وكذا التداخل الإقتصادي والتجاري بين الدول والشركات العالمية –بالإضافة إلى عوامل أخرى- ساهمت كلّ منها في الدفع بعجلة التنمية عبر دول العالم بشكل سريع متسببة في حدوث أكبر وأسرع ثورة تنموية شهدها التاريخ احتضنتها دول شرق وجنوب شرق آسيا، لا سيما الصين، كما أدى التورط الأمريكي في حروب ونزاعات عديدة عبر العالم بُغية تثبيت وضع الهيمنة إلى تراجع القوة الأمريكية (والغربية) بشكل إستفاد منه قوى آسيوية صاعدة جديدة وُصفت بالتعددية على رأسها الصين.

في "الشرق الأوسط"، آسيا الوسطى، القوقاز وأوروبا الشرقية مع حدوث إرتقاء وازدهار نوعي لدى خصومها لقد تصاحبت الإنتكاسات الأمريكية ومنافسيها المحتملين في أوراسيا (روسيا، الصين، الهند واليابان..) بشكل جعل الكثير من الباحثين يتحدثون عن حدوث أكبر تحوّل إستراتيجي تعرفه العلاقات الدولية منذ أمد بعيد، وهو ذلك الذي إصطلح عليه المنظر الأمريكي جوزيف ناي تسمية "إنتقال القوة نحو الشرق"، ومسلطين الضوء أيضا على ما صاحب هذا الإنتقال من تحولات هيكلية على مستوى النظام الدولي و"إنزياحات تكنولوجية" على مستوى جيوبوليتيكي من شأنها أن تغيّر الخارطة الجيوبوليتيكية للعالم. في هذا السياق، يناقش البروفيسور جوزيف ناي كتابه "مستقبل القوة" في مركز الشاتهام هاوس شهر ماي 2011، فيشير إلى أنّ العالم يشهد الآن إنتقالا كبيرا للقوة من الغرب إلى الشرق، وأفضل طريقة لفهم هذا التحوّل كما يقول ناي- هي تخيل صورة العالم في عام 1800، حيث كانت تمتلك آسيا أكثر من نصف سكان العالم ونصف إنتاجه المحلي، ولكن لو نظرنا للصورة نفسها عام 1900، فسنجد أنّه لا يزال نصف سكان العالم بأسيا، ولكنّها تملك فقط 20% من إنتاج العالم، وهذا بسبب الثورة الصناعية في أوروبا وأمريكا الشمالية. لكن ما يشهده هذا القرن هو عودة آسيا للمعدلات الطبيعية (تقريبا نصف سكان العالم ونصف إنتاجه) ولهذا يطلق المفكر الأمريكي على هذا القرن لقب "عودة الإنتعاش إلى آسيا". بدأ هذا الإنتعاش باليابان مرورا بكوريا، ثمّ إلى دول جنوب شرق آسيا، بداية من سنغافورة وماليزيا، ويتركز الآن في الصين التي يبلغ معدل نموها 10%، وعلى نحو متزايد يتركز في الهند التي إرتفعت معدّلات نموها إلى 8 أو 9%،⁸ وقد أدى هذا الإنتعاش الذاتي تبعا لذلك، إلى توجّه العالم –بشركاته وقواه المتباينة- نحو آسيا ليركّز إهتمامه عليها، كما أدى هذا النمو المتسارع لآسيا أيضا إلى زيادة طبيعية لدوله في نسب الإستهلاك ومستويات الإنتاج أيضا بشكل جعل كثيرا من المتابعين يتصوّرون الميزان العالمي وهو يتأرجح تقلا لصالح الكفة الآسيوية الشرقية بعدما عمّر على الكفة الأوروبية والأفريقية الغربية لعقود طويلة من الزمن. لقد أصبحت آسيا مسرحا رئيسيا لتفاعلات القوة في القرن الحادي والعشرين، ويقع ذلك –كما أسلفنا- في إطار إنتقال حقيقي وملموس لمقادير القوة الاقتصادية من الدول الصناعية الغنية في الغرب. في كتابه "المتنافسون"، إلتفت المحلّل الإقتصادي ورئيس التحرير السابق لمجلة الإيكونوميست البريطانية، بيل إيموت، إلى محورية الصعود الإقتصادي الآسيوي، مشيرا إلى أنّ آسيا قد أصبحت بكلّ المقاييس أكثر غنى وقوة وأهميّة، حيث يعيش في هذه القارة أكثر من نصف سكان العالم، وبها 6 من أكبر 10 دول فيه. وقد تضاعف دخل الفرد في آسيا كلّ سبع مرات، بحسب إيموت، ما بين أعوام 1950 و2005. لقد كان الصعود الصيني في قلب هذه الإنطلاقة الإقتصادية لآسيا، فأرقام إحصائية بسيطة كفيلة بتوضيح ذلك، ففي سنة 1980 كان نصيب الصين لوحدها من إجمالي الناتج العالمي يقدر بنحو 2%، ثمّ صعد إلى 7.6% في عام 2001، وكان من المتوقع أن يشكل 16.9% من إجمالي الناتج العالمي مع سنة 2015.⁹

⁷ - نيل فرغيسون، الغرب والبقية، تحولات ميزان القوى العالمي في المنظور التاريخي، ترجمة جلال خشيب، مركز الأبحاث والدراسات العلمانية في العالم العربي، 24/09/2012

<http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=325553>

ملاحظة: أغلب محتوى هذا العنصر قد سبق للكاتب نشره على مجلة السياسة الدولية في دراسة مشتركة له بعنوان: "أثر إنتقال القوة نحو الشرق على الأهمية الجيوإستراتيجية • لدول الخليج العربي"، عدد 202، سبتمبر 2015، القاهرة- جمهورية مصر العربية. كالحرب على العراق، تورطها في سوريا ولبنان، الملف النووي الإيراني، عجزها عن إيجاد حلول توافقية للصراع الفلسطيني-الإسرائيلي، الوحل الأفغاني، الحرب الجورجية، الأزمة الأوكرانية.. فضلا عن أزمتها في الشرق الأقصى مع كوريا الشمالية.

⁸ - Joseph Jye, The future of power, Chatham house 10, may 2011, p.2 :

<http://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Meetings/Meeting%20Transcripts/100511nye.pdf>

⁹ - كارن أبو الخير، آسيا وملامح نظام عالمي جديد، مجلة السياسة الدولية، أوت 2011.

<http://www.siyassa.org.eg/NewsO/2185.aspx>

من جهته، صرح بن برناتكي، رئيس البنك المركزي الأمريكي السابق، في محاضرة مهمة له ألقاها شهر نوفمبر 2010، بأن مجمل إنتاج الإقتصاديات الصاعدة في الربع الثاني من عام 2010، قد زاد بنسبة 41% عما كان عليه في بداية عام 2005. وقد بلغت الزيادة نسبة 70% في الصين، ونحو 55% في الهند. أما في الإقتصاديات المتقدمة، فقد كانت الزيادة لا تتجاوز 5%. لقد تجاوزت الإقتصاديات الصاعدة الأزمة الإقتصادية بسهولة، ولكن آثارها كانت كارثية على الدول المتقدمة، فقد اضطرت الدول الغربية، تحت ضغط مشكلة الديون، إلى تقليص حجم قواتها العسكرية وإنفاقها على التسلح، بينما إتجهت الدول الصاعدة، خاصة في آسيا و"الشرق الأوسط"، إلى إستخدام قوتها الإقتصادية في تدعيم قدراتها العسكرية، عن طريق صفقات تسلح ضخمة. يشير تقرير المعهد الدولي للدراسات الإستراتيجية لعام 2011، إلى أنه أصبح من الواضح أن الولايات المتحدة والقوى الغربية الأخرى في طريقها لأن تفقد إحتكارها لأنواع مهمة من تكنولوجيا الدفاع لصالح هذه الدول الصاعدة. كما أن الصين بصفة خاصة تتجه بإطراد إلى عبور الفجوة في مجال التكنولوجيا العسكرية مع الغرب.¹⁰

أما مدير معهد العلاقات الدولية والإستراتيجية، باسكال بونيفاس، البروفيسور بجامعة باريس 8، فقد رأى في كتابه "فهم العالم" الصادر سنة 2010، أنه ومنذ بداية الستينيات إلى اليوم، ضاعفت آسيا من حصتها النسبية المتعلقة بالنتائج القومي الإجمالي العالمي لتصل إلى 25 بالمائة. إنها اليوم تنافس كلاً من أوروبا وأمريكا الشمالية، مستمرة في الإستفادة الكونية من النمو المدعوم خلافاً للأقطاب الغربية. بالتوازي مع ذلك، تعرف آسيا ضغطاً ديمغرافياً حاداً (60 بالمائة من سكان المعمورة). لذلك تعتبر القارة الآسيوية وفقاً لبونيفاس إذن قارة الغد، وإن كانت تعد حقيقة قارة اليوم أيضاً.¹¹

إذن، إنه واقع جديد يتشكل أمام أعيننا وصفه أستاذ الدراسات التاريخية بجامعة هارفارد البروفيسور نيل فرغسون، في محاضرة ألقاها بمركز شاتهاوم البريطاني في ماي 2011 حملت عنوان: "الغرب والبقية: تحولات ميزان القوى العالمي في المنظور التاريخي"، بأنه نهاية لعصر من السيطرة والصعود الغربي، في مقابل أكبر وأسرع ثورة صناعية شهدها العالم تجري الآن في آسيا وعلى أرض الصين تحديداً، والتي من المقرر أن تتجاوز الولايات المتحدة كأكبر إقتصاد في العالم في المستقبل القريب. فكل من حاول أن يجعل توقعه -يقول فرغسون- "حدث هذا الأمر خلال العشر سنوات"، نجده يحدّد تاريخ BRICS 2040 الأخيرة، نجده يضطر إلى تحديث توقعاته تلك، فعندما قام مثلاً غولدمان ساش بوضع توقعاته الأولى لمركز ، في حين جعله ويليام بيتر -في السيتي بانك- باعتباره التاريخ الذي ستتجاوز فيه الصين الولايات المتحدة، ليعدّل هذا التاريخ فيما بعد إلى سنة 2027 (كبيرة في الثروات Reconvergence أقرب قليلاً في بحث له. لأجل ذلك يرى فرغسون أننا نعيش بشكل مذهل فترة إعادة تقارب أو تقاطع") الإقتصادية وفي المصطلحات الجيوبوليتيكية أيضاً، لذا لن يكون الأمر تنبؤاً خيالياً بعيداً إذا قلنا بأن الصين سوف تتجاوز الولايات المتحدة بمصطلحات الإنتاج المحلي الضخم خلال العشر سنوات القادمة، فهذا الأمر محتمل الحدوث بشكل كبير.¹²

أما في مجال الطاقة، فقد صارت الصين منذ سنة 2003 مستورد محض للبتترول، ومع هذا النمو الجامح تفجرت الحاجة الطاقوية لها، وهي تُعد الآن المستهلك الثاني للطاقة في العالم بعد الولايات المتحدة بـ 7 مليون برميل يومياً، وهذه الحاجة الملحة للطاقة سوف تجعلها تنبئ في نظر بعض باحثي العلاقات الدولية -لاسيما أنصار الواقعية الجديدة- سياسة خارجية واقعية تعديلية في بنية النظام الدولي تجعل من الصين تتخطى كل الخطوط الحمراء. في هذا الصدد يشير الباحثان الفرنسيان شافي دوفيلبان وفرونسوا تويال إلى بعض من ملامح هذه السياسة الصينية الواقعية البراغماتية التي صارت بادية للعيان، فلقد أبرمت الصين إتفاقيات مع كل من السعودية وإيران، أرست أقدامها صلبة في أفريقيا، نسجت علاقات جيدة مع فنزويلا شافيز ضاربة بذلك عرض الحائط المصالح الأمريكية، وبدافع تعطشها هذا للطاقة، عملت الصين على وضع أقدامها في مناطق مهمة من العالم، في أفريقيا، أمريكا اللاتينية، وفي آسيا كذلك. لقد عملت على تنويع إتفاقياتها وشراكتها مع كينيا، نيجيريا وكازاخستان، ولم تقم بإهمال أي من موردي البترول في النيجر، موريتانيا، مالي، السنغال، نيجيريا وحتى السودان. حتى تكتمل الصورة، فسوف تصبح الهند قبل نهاية العقد، رابع مستهلك عالمي للبتترول بعد الولايات المتحدة الأمريكية، الصين واليابان.¹³

¹⁰ - كارن أبو الخير، عالم بلا أقطاب، الحقائق الإستراتيجية الجديدة في النظام الدولي، مجلة السياسة الدولية.

<http://www.siyassa.org.eg/NewsContent/3/113/1751/%D9%85%D9%86-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AC%D9%84%D8%A9%D9%83%D9%8A%D9%81-%D9%8A%D9%81%D9%83%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%A7%D9%84%D9%85-%D8%9F%D8%B9%D8%A7%D9%84%D9%85-%D8%A8%D9%84%D8%A7-%D8%A3%D9%82%D8%B7%D8%A7%D8%A8.aspx>

¹¹ - Pascal Boniface ,Comprendre le monde ,Editions ANEP, 2010, Paris-France, p:33 .

* للمزيد أنظر:

جلال خشيب، الغرب والبقية: لماذا وكيف هيمن الغرب على العالم إلى الآن؟ إيام موريس في مواجهة نيل فرغسون، مركز إدراك للدراسات والإستشارات، أغسطس 2017، إسطنبول-تركيا، ص: 46-47.

<http://idraksy.net/wp-content/uploads/2017/08/%D8%A7%D9%84%D8%BA%D8%B1%D8%A8-%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%A8%D9%82%D9%8A%D8%A9.pdf>

¹² - نيل فرغسون، الغرب والبقية: تحولات ميزان القوى العالمي في المنظور التاريخي، ترجمة جلال خشيب، مركز الأبحاث والدراسات العلمانية في العالم العربي، 24/09/2012

<http://www.ssrcaw.org/ar/show.art.asp?t=2&aid=325553>

¹³ - Xavier de Villepin et François Thual ,Tous contre l'occident ? Les nouveaux défis géopolitiques ,Ellipses édition, 2009, Paris-France, 53-54.

أما روسيا، فتشهد منذ وصول الرئيس فلاديمير بوتين إلى السلطة ثورة في سياستها الخارجية تُؤشّر بعودة قويّة إلى الساحة الدولية، كقوة عسكرية رائدة في القرن الحادي والعشرين. لقد إتّضح ذلك مرّات عديدة في سلوكها الخارجي في حرب جورجيا 2008، إجتياح الإقزم 2014، الأزمة الأوكرانية 2014، وأخيرا الإصرار الروسي على مواجهة الإستراتيجية الأمريكية في سوريا منذ إندلاع الثورة السورية سنة 2012 إلى الآن. تهدف روسيا والصين إلى توثيق روابطهما وعلاقتهما الإستراتيجية تجاه القضايا العالمية عبر منظمة شنغهاي للتعاون وغيرها من الفضاءات المشابهة، وقد بدى ذلك واضحا في التناقص المنسجم لمواقفهما السياسية في العديد من الملفات الدولية، والتي يحرص كليهما فيها إلى تحديّ منطق الهمينة الأحادية الأمريكية على مصير العالم، وإرساء نظام دولي أكثر تعددية ومرونة. يبدو أنّ تركيا-إردوغان تتشارك معهم في هذا الموقف أيضا، يظهر ذلك في إحدى مقولات الرئيس التركي رجب طيّب إردوغان الشهيرة أنّ "العالم أكبر من خمسة" (أي الأعضاء الخمسة الدائمين في مجلس الأمن)، مقولة تعكس رغبة تركيا في أن تكون هي ذاتها أحد الفواعل الدولية الأساسية في النظام الدولي سواء بسواء مع كلّ من الولايات المتحدة، الصين وروسيا. إذن، فمعظم التحليلات المعروضة تُظهر بوادر تحولات ديناميكية متسارعة وعميقة على الصفيحة الجيوبوليتيكية للعالم، تُسهم شيئا فشيئا في تشكيل بنية جديدة لنظام دولي جديد تنتقل في بؤر القوة والسطوة نحو آسيا المنتعشة من دون أن يعني ذلك أفولا محضا في مكتسبات القوة القائمة في الولايات المتحدة الأمريكية والغرب، غير أنّ هذه القوة لن تحظى بوضع الهمينة والتفرد في المستقبل المنظور.

ii. حدود الإعتماد التركي التقليدي على الغرب:

يقيس هذا المحور مستوى الإعتماد التركي على الغرب (أوروبا الغربية والولايات المتحدة الأمريكية على وجه أخصّ)، وحدود الإرتباط الأمني-العسكري والإقتصادي-التجاري بنظيره الغربي، وسيلجأ لأجل ذلك إلى تناول العلاقة الإستراتيجية-العسكرية لتركيا بالولايات المتحدة الأمريكية وبحلف الناتو في عنصره الأوّل، ليوضّح في عنصره الثاني حدود الإعتماد الإقتصادي والتجاري مع دول أوروبا الغربية، على ضوء المفاوضات المتعلقة بدخول تركيا إلى الإتحاد الأوروبي وأفاق ذلك، كلّ ذلك حتّى يضع القارئ أمام صورة متكاملة، حينما يتساءل عن إمكانية تحوّل تركيا عن الغرب إلى الشرق كما سيعالجها المحور الأخير.

1. حدود الإعتماد العسكري والأمني: التحالف التركي-الأمريكي والعضوية الإستراتيجية في حلف الأطلسي:

كانت قوى الغرب لاسيما الولايات المتحدة بمثابة الحليف الإستراتيجي الأوّل لتركيا منذ نشأتها كدولة حديثة سنة 1923، وكانت المصلحة النووية للناتو بمثابة الحامي الرئيسي للأمن القومي التركي ضدّ التهديدات الخارجية خاصة ذلك التهديد التقليدي القادم من الشمال والذي مثله السوفييت ثم الروس من بعدهم، في مقابل ذلك لعبت تركيا دورا وظيفيا حيويا في إستراتيجية الولايات المتحدة والغرب في منطقة "الشرق الأوسط"، القوقاز ووسط آسيا، فكانت الأراضي التركية حاضنة لكثير من القواعد العسكرية للناتو والولايات المتحدة على حدّ سواء تجسيدا لهذه الإستراتيجية.

Sources: Department of Defense, NATO, and various media outlets; adapted by CRS.

* خريطة رقم 1: توضّح الحضور العسكري للحلف شمال الأطلسي والولايات المتحدة على الأراضي التركية.

* See: Jim Zanotti and Clayton Thomas, **Turkey: Background and U.S. Relations**, Congressional Research Service, August 26, 2016, p:24.

<https://fas.org/sgp/crs/mideast/R41368.pdf>

لقد كانت تركيا أكثر حلفاء الولايات المتحدة إعتقاداً وديمومة لأكثر من سبعة عقود كامل، لقد خدمتها بإعتبارها حصناً منيعاً ضدّ الإتحاد السوفياتي أثناء الحرب الباردة. في سنوات التسعينيات، لعبت تركيا دوراً محورياً في إحتواء كلّ من العراق وإيران، كما أنّها دعمت إستقرار البلقان ورواق الطاقة شرق-غرب، ومنذ أحداث 11 سبتمبر، إنخرطت تركيا في جهود بناء الدولة بأفغانستان، بعدها بسنوات قليلة فقط، تمّ إتخاذ تركيا بإعتبارها نموذجاً مُلهماً للشرق الأوسط والعالم الإسلامي أجمع. لم يكن من الصدفة أن تمّ إطلاق تسمية "الشراكة الإستراتيجية" لوصف العلاقات التركية-الأمريكية في أغلب الأحيان، وقد حالت هذه العلاقات دون حدوث حروب إقليمية، تراجع إقتصادي وإدارات متعاقبة كان من الممكن أن يشهدها الجوار الإقليمي لتركيا. من دون تركيا، فإنّه من الصعب أن نرى إمكانية قيام النظام الدولي المُنفاد من طرف الولايات المتحدة بتحقيق سياسات ناجحة في إحتواء الفوضى بالشرق الأوسط. بالمثل، لا يمكن القول بأنّ هناك أغلبية قومية مسلمة بإستثناء تركيا بإمكانها أن تكون بمثابة الجسر الرابط للعالم الإسلامي بالعالم الغربي.¹⁴

أدت العلاقات المتينة لتركيا مع الولايات المتحدة إلى المحافظة على متانة علاقاتها الموازية مع حلف الناتو وأعضاءه الغربيين، فمنذ إنضمامها لحلف الناتو، لم تُصِر تركيا مجرد فاعل مهمّ في دفاعات "الشرق الأوسط" وحسب، ولكن مكوّناً أساسياً لدفاعات أوروبا الغربية. بهذا المعنى، فإنّ الموقع الجيوستراتيجي لتركيا، قواتها المسلّحة وموقعها كدولة جناح (بالنسبة لأوروبا) جعل منها دولة لا غنى عنها في محاولات الحلف للتعامل مع اللاتوازن العسكري في أوروبا في مواجهة التهديد السوفياتي أيام الحرب الباردة. بعد سقوط نظام الشاه في إيران سنة 1979، إعتبر مخطّطوا السياسة الخارجية الأمريكية مرّة أخرى أنّ لتركيا دوراً متنامياً مهمّاً جداً في "الشرق الأوسط". عبر هذه المرحلة، كانت تركيا بالنسبة للناتو "حليفاً وظيفياً"، خاصّة وأنّ لها موقعا جيوستراتيغيا حاسماً، وجيشاً كبيراً وقوياً. لكن، يمكن القول بأنّ تركيا لم تكن أحد الدول القاندة للإستراتيجية الغربية الكبرى الواسعة للنظام العالمي الليبرالي. يمكن القول، بأنّ الطبيعة الوظيفية لهذه العلاقة إستمرت إلى غاية بداية مرحلة ما بعد الحرب الباردة، حينما حوّل الناتو تركيزه من مبدأ الدفاع الجماعي إلى مبدأ الأمن الجماعي. زادت حرب الخليج سنة 1991 من الأهمية الإستراتيجية لتركيا في نظر الغرب، إذ تحوّلت كما قلنا من دولة جناح إلى دولة تقع على الخطوط الأمامية للغرب منذ ذلك الحين، وظلّت تركيا بعد حرب الخليج بالنسبة للغرب "حليفاً وظيفياً" لكن مع وضع مختلف من حيث الأهمية التي ستلعبها أكثر في البيئة الجديدة، لاسيما في "الشرق الأوسط"، ومساهماً كبيراً في عمليات الناتو خارج إقليمه عقب سنوات التسعينيات مع التعديلات التي عرفها حلف الناتو في إطار محاولاته للتكيف مع البيئة الدولية الجديدة لما بعد الحرب الباردة، ظلّت تركيا عنصراً مساهماً في عمليات الحلف، ليس بالضرورة أن يكون ذلك عبر ممارسة دور قتالي ما على أرض المعركة، ولكن عبر إستمرارها في أدوار تتعلّق بعملية بناء السلام منذ سنوات التسعينيات. في هذا الصدد، ساهمت تركيا مثلاً في قوة المساعدة الأمنية الدولية في أفغانستان، ساهمت أيضاً في مهام قوات كوسوفو (EUFOR ALTHEA)، وكذا بعثة متابعة من طرف الإتحاد الأوروبي (SFOR)، قوات تحقيق الإستقرار في البوسنة والهرسك (KFOR) لقد إستفادت تركيا من هذا التحالف العسكري مع الولايات المتحدة وكذا عضويتها في حلف الناتو، وعملت على الإستثمار في البحث عن أفضلية فيما يخصّ الحصول على معدّات عسكرية أمريكية، وتسليح نفسها، كما تُشارك صناعتها الدفاعية في مشاريع مشتركة مع الولايات المتحدة (مثلاً: صناعة). لقد بدت الصناعة الدفاعية التركية في حالة تنامي بحيث صار لها إستعداد للإنخراط في تبادلات تصدير-F-35F الجبل القادم من الطائرات المقاتلة توريد مع دول من غير الناتو على غرار الصين، روسيا، باكستان وكوريا الجنوبية. هذا يعني أنّ تركيا مهتمة بتعظيم إستحواذها على التكنولوجيا العسكرية وتنويع علاقاتها الدفاعية وتخفيض إعتادها على الولايات المتحدة في ذلك. لإنجاز خطوات عملية تحقيقاً لهذا الهدف، فقد عزّزت تركيا أيضاً من وارداتها للأسلحة، ساعية إلى زيادتها لتبلغ قيمة 2 مليار دولار سنة 2016. منذ سنة 1948، وفّرت الولايات المتحدة لتركيا ما يُقارب 13,8 مليار دولار كمساعدة عسكرية شاملة (قرابة 8,2 مليار دولار كمنح و 5,6 مليار دولار على شكل قروض)، مع ذلك، فإنّ المساعدات العسكرية والمنح الأمنية السنوية الحالية تقلّصت إلى 3 و 5 مليار دولار سنوياً، مُخصّصة للتعليم والتدريب العسكري الدولي وبرنامج منع إنتشار الأسلحة ومكافحة الإرهاب وإزالة الألغام وغيرها من البرامج المشابهة.¹⁶

لكن، في سنة 2003، حينما قرّرت الولايات المتحدة وحلفاءها غزو العراق والإطاحة بنظام صدام حسين، حدثت مشكلة على مستوى تماسك الحلف، وبدأت العلاقات التركية-الأطلسية تأخذ منحىً مختلفاً بشكل تدريجي خاصة منذ سنة 2009 وما أعقبها، إذ باشر حينها حزب العدالة والتنمية الحاكم سياسة إقليمية جديدة عكست مشروع العمق الإستراتيجي لأحمد داوود أوغلو، فقد تركت أنقرة خلفها مكانتها كحليف وظيفي لأيام الحرب الباردة وسنوات التسعينيات، وأيضاً المكانة الطموحة التي إحتلتها في العلاقات الأطلسية منذ أحداث 2001/09/11، وتنامت بإعتبارها قوة إقليمية حازمة مع نفوذ إقليمي واضح المعالم، فتمّ وصف هذه المرحلة الجديدة بمرحلة القوة الناعمة لتركيا في الإقليم. جاء هذا التحوّل مناسباً للناتو، خاصة وأنّ نفوذه الإقليمي في "الشرق الأوسط" صار أكثر وظيفية، فقيادة الحلف تأمل في أن يأخذ الناتو دوراً أكثر تكنوقراطية فيما يتعلّق بعلاقته مع بقية الفواعل في الإقليم. الآن، وحينما أضافت تركيا إلى مساهماتها الحاسمة في عمليات الناتو من خلال دورها في عمليّاته بليبيا سنة 2012، صارت تركيا تقف على منصّة القيادة، وتلعب دوراً مهمّاً في تشكيل تطوّر الإستراتيجية الكبرى للناتو في المنطقة، وكانّ الأدوار صارت متعكسة بين تركيا والناتو. لذلك، وجب على حلف الناتو أن يتكيف مع تركيا التي صارت أكثر حزماً وإستقلالية داخل الحلف، فمن الممكن في المستقبل المنظور، أن تصير هناك

¹⁴ - Aslı Aydıntaşbaş and Kemal Kerişci, *The United States and Turkey, Friends, Enemies or Only Interests?*, The Center on the United States and Europe at Brookings — Turkey project, Policy Paper, Number 12- April 2017, p: 01.

https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2017/04/aydintasbas-kirisci_united-states-and-turkey.pdf

¹⁵ - Gülnur Aybet, *Turkey's Security Challenges, and Nato*, Carnegie Endowment for International Peace, 2012, Washington- USA, p: 02.

http://carnegieendowment.org/files/Aybet_Brief.pdf

¹⁶ - Jim Zanotti and Clayton Thomas, Op cit, p: 26-27.

إختلافات في تقديم الأولويات بين تركيا وحلفاءها الغربيين في الناتو. لقد صار الأمر أكثر ترجيحاً للحدث بعدما صارت تركيا شريكا إستراتيجيا لا غنى عنه في "الشرق الأوسط" أكثر من ذي قبل، ليس بالنسبة للناتو وحسب، بل بالنسبة للإتحاد الأوروبي، الأمر الذي من شأنه أن يؤدي إلى شراكة أكثر إستدامة وبنائة في تشكيل المنطقة، أو قد يؤدي ذلك إلى فتح أبواب العلاقات الكامنة بين الطرفين.¹⁷ هذا ما لاحظته المراقبون فعلا منذ سنة 2009، إذ عرفت العلاقات الثنائية بين أنقرة وواشنطن تراجعا ملحوظا، تصاعد هذا التراجع بشكل مكثف عبر مسار سنة 2016. كانت العلاقات بين البلدين علاقات جيّدة وتسير على ما يُرام، ثم حدث فجأة- إنحداراً في هذه العلاقات منذ أحداث "غيزي بارك" سنة 2013 وما صاحبته من إحتجاجات علمانية وضعت إصلاحات أردوغان على المحك، ثم كان التباين الذي حدث بين أنصار حزب العدالة والتنمية من جهة وأنصار المعارضة العلمانية من جهة أخرى، بخصوص الحرب السورية -بالإضافة إلى عوامل أخرى- قد أدّى إلى تعكير صفو هذه العلاقات. أما مجالات عدم الإتفاق بين البلدين الآن، فقد صارت معروفة لكليهما، ويمكن إختصار أهمّها في النقاط التالية:

- ✓ قلق تركيا بخصوص الفشل الأمريكي في الضغط على نظام الأسد ومراعاة "خطوط حمراء" معيّنة في ذلك.
 - ✓ التحالف الراهن بين الولايات المتحدة والأكراد السوريين -وأكراد تركيا أيضا-.
 - ✓ إدعاء البيت الأبيض بتصاعد الأوتوقراطية في تركيا.
 - ✓ مطالب أنقرة بتسليم فتح الله غولن -القائظ بالولايات المتحدة- والذي إعتبرته أنقرة الشخص الأساسي الذي وقف وراء الإقنلاب العسكري الفاشل شهر جويلية 2016، وإشتباه تركيا في معرفة الولايات المتحدة مسبقا بهذا الإقنلاب قبل وقوعه.
- كلّ ذلك أدّى إلى تزايد الحدة في العلاقات بين البلدين مع حلول سنة 2017، إذ يمكن للمرء أن يُلاحظ بأن الروابط بين الولايات المتحدة وتركيا لم تعرف تدهورا كالدّي تعرفه اليوم طيلة عقود من الزمن. مزاعم الولايات المتحدة بتحوّل تركيا إلى الأوتوقراطية، يجعلها من المستحيل أن تتخذ تركيا بمثابة نموذج مناسب "للشرق الأوسط" أو عضوا مرشّحا مناسباً للإلتحاق بالإتحاد الأوروبي¹⁸، بشكل يجعلها تقضي على العلاقات التاريخية المتينة بين البلدين منذ نهاية الحرب الباردة إن لم يكن قبل وبالتالي على الإرتباط الإستراتيجي لتركيا بحلف شمال الأطلسي*، بشكل يدفع تركيا إلى التفكير الجدي في البحث عن بدائل إستراتيجية موازية.

2. حدود الإعتدال الإقتصادي والتجاري: الطموحات التركية في الإلتزام إلى الإتحاد الأوروبي:

خلال المدة الطويلة لعلاقات تركيا بالغرب منذ نشأتها إلى اليوم، لم يرتبط الأمن العسكري التركي لوحده بالغرب بل صارت تركيا معتمدة في إقتصادها وتجارها على الغرب أيضا، حتّى أنّ طموحات الرفاهية والإزدهار التركية تعلقت بإلتزام تركيا إلى النادي الإقتصادي الأوروبي، فوفقا لإستطلاع رأي (بيريدون أن تصير تركيا عضوا في الإتحاد الأوروبي، بينما حوالي 55% الأمريكي للدراسات سنة 2015، فإن أغلبية الأتراك (Pew) أجراه مركز يعارضون ذلك.¹⁹ (32%) يرى مراقبون أنّه ورغم كون العلاقات السياسية، الدبلوماسية والعسكرية التركية-الأمريكية متطورة بشكل ملحوظ، إلا أنّ روابط التجارة والإستثمار تبقى روابط ضئيلة بينهما، إذ بلغت التجارة البينية بين البلدين فقط 15 مليار دولار سنة 2010، (20 مليار دولار سنة 2011) ثم تراجعت إلى 17,5 مليار دولار عام 2015، حسب تصريح وزير العلوم والصناعة والتكنولوجيا التركي السابق فكري إيشيك. معدل إستثمار الأتراك في أمريكا -وفقا له- خلال الأعوام الأخيرة بلغ نحو 700 مليون دولار، في حين أنّ مجموع إستثمارات الأمريكان في تركيا خلال الأربع أعوام الأخيرة يتجاوز 15 مليار

¹⁷- Gülnur Aybet, Op Cit, p: 03.

¹⁸- Aslı Aydıntaşbaş and Kemal Kerişci, Op Cit, p: 01-02.

ربما يمكن ملاحظة ذلك مثلا في الصعوبات المحيطة بخصوص الإتفاق مع تركيا لإستضافة مكوّن رادار نظام الدفاع الصاروخي لمنظمة حلف شمال الأطلسي على أراضيها. رفضت تركيا في البداية إستضافة الرادار، وكان ذلك بمثابة رفض أداء دورها الوظيفي التقليدي بالنسبة للناتو. إلا أنّ لأنقرة مصالح إستراتيجية بعيد الأمر الذي جعلها تتخبط في المقاربة الأوروبية التكتيفية وذلك لأجل تطوير نظام دفاعها الصاروخي في المستقبل. لقد فتح ذلك قضية إمكانية حدوث تباين بين أعضاء الحلف بخصوص رواه لمصادر التهديد بالنسبة له، فربما (EPAA) المرحلية ترى تركيا بأنّ مبادرات كهذه أو إستضافتها لرادار أطلسي قد يؤثر سلبا على علاقاتها الإقليمية خصوصا مع إيران وروسيا. هناك تحديّ أمني آخر تعيشه تركيا اليوم في محيطها الإقليمي، وهو متعلّق بمسألة عودة الردع النووي مثلما كان في الحرب الباردة، ولكن هذه المرة بين قوى إقليمية كثيرة، جعلت البيئة التولية أقل إستقرارا. ومثلما حذّر وزير الخارجية البريطاني الأسبق وليام هاغ، بأنّه إذا ما حازت إيران على أسلحة نووية فإنّ من شأن ذلك أن يقود إلى حرب باردة جديدة في "الشرق الأوسط" بين العديد من الفاعلين الذين سيطمحوهم بدورهم إلى حيازة أسلحة نووية، على غرار السعودية مثلا. لذلك، فإنّ الأولويات الأمنية لتركيا اليوم سوف لن تُفضي إلى الدفاع الجماعي في نظام عالمي ثنائي القطبية. سوف يكون هناك لاعبين إقليميين أكثر سنخرطون في هكذا صراع وسوف تكون تركيا إحداهم. في المستقبل المنظور، من الممكن أن ترى تركيا في الناتو أداة متعدّدة الأطراف ومفيدة في جوارها الإقليمي. لقد كان ذلك واضحا من خلال إصرار تركيا على أن يكون تغيير النظام في ليبيا سنة 2012 عبر عملية يقودها الحلف الأطلسي، بدلا من أن تكون عبارة عن تدخل أمريكي أو فرنسي أو بريطاني فردي، فقد أيدت تركيا بأن تكون العملية تحت مظلة الناتو. أنظر:

See: Gülnur Aybet, Turkey's Security Challenges and Nato, Op Cit, p: 03-04.

¹⁹- Lina Wang, Will Turkey join the Shanghai cooperation organization instead of the EU?, The Diplomat, November 24, 2016.

<http://thediplomat.com/2016/11/will-turkey-join-the-shanghai-cooperation-organization-instead-of-the-eu/>

دولار. وقال بأن حجم الإستثمارات الأجنبية في تركيا خلال الـ30 سنة السابقة لتولّي حزب العدالة والتنمية الحكم سنة 2003 بلغ 15 مليار دولار فقط، في حين بلغ مجموع الإستثمارات الأجنبية الجديدة 16,6 مليار دولار خلال عام 2015 لوحده، بينما وصل حجم الإستثمارات الأجنبية في الفترة ما بين 2003 و2015 إلى 165 مليار دولار، وهذه أرقام توضح التزايد الملحوظ في حجم العلاقات الاقتصادية والتجارية التركية-الأمريكية، إلا أنها تبقى ضئيلة في ميزان العلاقات الإستراتيجية التاريخية القوية بين البلدين خاصة إذا ما قرناها بمستوى العلاقات التجارية والإقتصادية لتركيا بقوى أخرى.²⁰

أما على مستوى العلاقات مع الإتحاد الأوروبي، فإن تركيا تمتلك سادس أكبر إقتصاد في أوروبا، وفي نفس الوقت تقيم مع الإتحاد الأوروبي علاقات تجارية وإقتصادية مكثفة، ويُعتبر الإتحاد الأوروبي أكبر الشركاء التجاريين والإستثماريين لتركيا، وتُشكل تجارة تركيا مع الدول الأعضاء في الإتحاد، وبلغت نسبة الإستثمارات 42% تقريبا من تجارتها الإجمالية، وارتفعت هذه النسبة في الأشهر الثلاثة الأولى من عام 2015 إلى 40% الأوروبي نسبة 40، وبلغت نسبة الإستثمارات 21% الأجنبية المباشرة لدول الإتحاد الأوروبي في تركيا في الفترة ما بين يناير ونوفمبر 2014 ما يُقارب 64.

رغم ما يبدو من حسن العلاقات التجارية والإقتصادية بين تركيا ودول الإتحاد الأوروبي، إلا أنّ مسألة رغبة تركيا في الإنضمام إلى الإتحاد الأوروبي و"الرفض الضمني" لهذا الأخير لها بُعد مسألة مؤثرة على طبيعة ومسار العلاقات بين الطرفين، فقد بدى لكثير من المراقبين، بأنّ عملية الإنضمام هذه قد إنحرفت عن مسارها الأساسي بشكل بعيد، بل وأنها قد أحدثت خسائر في الإنجازات المحققة عبر الأربعين سنة الأخيرة أو أكثر. لقد واجهت العلاقات التركية-الأوروبية صعوبات وتوترات عديدة، تسببت في شلل إن لم يكن توقّف عملية الإندمج التركي في الإتحاد الأوروبي، فخلال هذا المسار أظهر الطرفان ذاتية بينية في التصوّرات، الأولويات والمصالح المرتبطة بكليهما، ممّا تسبّب في إنخراطهما في التفكير السلبي تجاه بعضهما البعض بشكل أفسد النوايا الحسنة المُعبّر عنها. بناءً على هذه النقطة، فقد اختلف الإدراك التركي للأمن عن نظيره الأوروبي، تنظر تركيا إلى مسألة (Soft Security)، بينما ينظر الإتحاد الأوروبي لذات المسألة من وجه نظر ناعمة أو مرنة (Hard Security) للأمن أكثر شيء من وجهة نظر صلبة، فتركيا لا تزال تؤكّد على المشكلات الأمنية الصلبة التي تواجهها منذ نهاية الحرب الباردة.²²

يعني بالضرورة (ESDP) لقد أدرك بعض من المتابعين الأتراك ذوي المناصب السياسية، بأنّ تهميش تركيا من مبادرة السياسة الأوروبية الأمنية والدفاعية بأنّ الإتحاد الأوروبي لم يريد إطلاقاً بأن يرى تركيا جزءاً من الإندمج الأوروبي. رداً على ذلك، يزعم بعض مسؤولو الإتحاد الأوروبي بأنّ تركيا لا تريد إصلاح ذاتها لتتلائم مع معايير الإتحاد الأوروبي، ولكنها تستخدم فقط "أعدارا" معينة لتجنّب عملية الإصلاح، فتركيا، حسب هؤلاء، ليست لديها إرادة جدية لتكون جزءاً من المجتمع الأمني الأوروبي وقيمه. ومن نافذة القول الإشارة إلى جملة المشاكل التي لا تزال محلّ خلاف بين تركيا والإتحاد، المشكلة الأمنية، ومسألة الإصلاحات الداخلية PPK الأوروبي، إذ يتّى فيها الطرفان مواقف مختلفة تمام، منها: المشكلة القبرصية، مشكلة الإرهاب/ التي ينبغي على تركيا متابعتها لأجل الدخول إلى النادي الأوروبي²³، فإن لم يجد الطرفان أرضية توافق مشتركة بخصوص هذه المشكلات، فسوف تظلّ تُعكّر صفو العلاقات الثنائية التركية الأوروبية، بل وسوف تُبعد تركيا بشكل تدريجي عن المدار الأوروبي.

iii. التغيرات الطارئة على بنية النظام الدولي وحدود إمكانية التوجّه التركي نحو الشرق.

بعد تشخيص حدود الإرتباط التركي بالغرب في المجالات الأمنية-العسكرية والإقتصادية-التجارية، وتوضيح المشاكل والتحديات التي يُواجهها هذا الإرتباط في المستقبل المنظور، يقيس المحور الأخير مدى جاهزية وقابلية تركيا في التوجّه شرقاً في ظلّ عالم يتمركز بشكل تدريجي في القسم الشرقي منه، وعلى ضوء تحولات جذرية تشهدها تركيا داخليا ومشاريع قومية تهدف إلى الإرتقاء بهذا البلد إلى مصاف القوى الإقليمية والدولية الفاعلة والمستقلة.

1. مشروع العمق الإستراتيجي والصراع التركي لأجل الإرادة الحرّة والمستقلة:

في كتابي الذي سيصدر قريبا عن مركز إدراك للدراسات والإستشارات والذي يحمل عنوان: "أثر التحولات الطارئة في بنية النظام الدولي على التوجّهات الكبرى للسياسة الخارجية التركية: الصراع من أجل الإرادة الحرّة والمستقلة في بيئة إقليمية-دولية حتمية"، إختصرت تاريخ السياسة الخارجية التركية منذ سنة 1923 إلى الآن، بقصة "الصراع من أجل الإرادة الحرّة والمستقلة" في نظام دولي تتوزّع فيه مصادر القوة بين قوى كبرى مختلفة بشكل يحدّد مسار السياسة الخارجية التركية، توجّه البلد الخارجي ومصيره أيضا. فالتوجّه التركي نحو الغرب منذ البداية والإحتماء به، حدّده أساسا التهديد السوفيياتي القادم من الشرق، فلطالما كان الروس بمثابة الأعداء التقليديين للأتراك وأصحاب المطالب الملحّة في بعض من أراضي الأناضول الشرقية خصوصا، لقد كانت تركيا بلدا ناشئا هشّا همّه الوحيد هو الحفاظ على سلامة الأراضي التركية والأمن القومي للبلاد، فكان الغرب المعادي للروس بمثابة الحليف الأنسب للأتراك. وبالرغم من أنّ النظام الدولي عرف إضطرابا في عملية توزيع القوة أثناء مرحلة الحرب العالمية الثانية إلا أنّ تركيا لم تنجر وراء الفوضى الناتجة عن هذا الإضطراب وحرص مخطّطوا السياسة الخارجية التركية آنذاك على الحفاظ على علاقات متوازنة مع جميع القوى

²⁰ وزير العلوم والصناعة: حجم التبادل التجاري بين تركيا وأمريكا 17,5 مليار دولار، ترك برس، 07 أبريل 2017. -20

<http://www.turkpress.co/node/20435>

²¹ - العلاقات التركية مع الإتحاد الأوروبي، موقع وزارة الخارجية التركية.

<http://www.mfa.gov.tr/%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D8%A7%D9%82%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B1%D9%83%D9%8A%D8%A9-%D9%85%D8%B9-%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%88%D9%84-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%88%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D8%A9.ar.mfa>

²² - Ramazan Gözen, Turkey's Delicate Position Between Nato and The ESDP, Center For Strategic Research, Sam Papers No. 1/2003, Ankara, March 2003, p: 106.

²³ - Ibid, p: 107.

المتضاربة بما فيها ألمانيا النازية، رغبة منهم في تجنب البلاد الدخول في هذه الحرب رغم الضغوط الغربية -البريطانية- لأجل إنضمام تركيا إلى صف الحلفاء، في ذات الوقت حاولت تركيا-بفايدة رجل دبلوماسيتها المحكّ حسين نُعمان مينيمنجي أوغلو- أن تُؤثّر على مسار الحرب وتوازنها بشكل يخدم مصلحتها حتّى سُميت آنذاك **بالمحايد الفاعل**. ظروف الحرب الباردة صنعت من تركيا دولة جناح أساسية في الإستراتيجية الأطلسية لأجل صدّ النفوذ السوفياتي القادم من الشرق، لقد قلّص النظام الدولي ثنائي القطبية من حرية الإرادة التركية في صنع ومباشرة سياسة خارجية مستقلة، مع ذلك فقد حاول الأتراك وبكلّ براغماتية من أن يستفيدوا من مكاسب صراع المعسكرين في تزويد تركيا بترسانة عسكرية كبيرة وقواعد عسكرية غربية مركزية على أراضيها، فضلا عن المساعدات الاقتصادية والدعم السياسي الغربي لقضاياها. إلاّ أنّه ومنذ سقوط جدار برلين ثمّ حرب الخليج الثانية سنة 1991، إتسعت حدود الفعل التركي على المستويين الإقليمي والدولي على حدّ سواء بشكل متصاعد، فقد منح النظام الدولي الأحادي القطبية حرية حركة وفعل أكثر لتركيا بشكل لم ترض معه نخبتها في أن يبقى البلد مجرد خاضرة جانبية أو حليفاً وظيفياً في إستراتيجية الآخرين، فخطّ كثير منهم للخروج بالبلد من الهامش إلى مركز التفاعلات الإقليمية والدولية، ولقد ساعدت التحوّلات النيوية التدريجية في النظام الدولي -المتجه نحو تعدّد الأقطاب- تركيا على تفعيل الطموحات الجيوبوليتيكية لنخبها في جعل تركيا بلداً محورياً صانعاً لبيئته الإقليمية والدولية بدلاً من أن يبقى مجرد متأثر بتحوّلاتها. في هذا الصدد جاء مشروع "**العمق الإستراتيجي**" الذي نظّر له البروفيسور أحمد داوود أوغلو ليكون بمثابة الدليل المرشد لتركيا نحو سياسة خارجية حرة ومستقلة، فاعلة ومؤثرة في محيطها الإقليمي والدولي. المُضي في بلوغ هذا الهدف يتطلّب حسب أطروحة "**العمق الإستراتيجي**" من المجتمع التركي والدولة قبل كل شيء أن تعيد تفسير التاريخ والجغرافيا وفق وعي ذاتي بالوجود واضح المعالم يُدرك نفسياً تميّز العنصر التركي والأهمية التي منحها له التاريخ وكذا تميّز الجغرافيا التي يُعمر عليها، لذا لا يتوقف الكتاب هنا في البحث فقط عن السبل المثلى لتأمين الأمن القومي التركي وإنما أيضاً عن كيفية توظيف تركيا لموروثها التاريخي والجغرافي في سياستها الخارجية لبلوغ المكانة الإقليمية والدولية اللائقة بها. لقد هدف داوود أوغلو في كتابه "**العمق الإستراتيجي**: مكانة تركيا الدولية" إلى صياغة مسار حرّ يُعظم من مدى إستقلالية تركيا في سياستها الخارجية، مرتكزة على ذاتها بدلاً من الإعتماد الكلي على واشنطن والغرب، فمقاربة العمق الإستراتيجي تقوم على تعميق العلاقات الخارجية مع كلّ الدول، الأمر الذي من شأنه أن يُخفف من حساسية أنقرة تجاه هيمنة القوة العظمى.

لقد وصفت العديد من الكتابات -خاصة الغربية- رؤيته تلك "بالعثمانية الجديدة" نظراً لإستشهاده المتكرّر بكون تركيا وريثة إحدى أكبر سبع إمبراطوريات في تاريخ العالم. يتضمّن الكتاب رؤية تجعل مصالح تركيا مرتبطة بأقليم في آسيا، إفريقيا والغرب. لقد تحدّث داوود أوغلو عن إحياء المحاور الجيوبوليتيكية السابقة أين تمركز الأتراك تاريخياً أو في المنطقة الممتدة بين البلقان وحدود الصين الغربية، الأمر الذي يقتضي دعم الأقليات ذات الأصول التركية المتواجدة في دول هذه المنطقة كالشيشان، التتار، والإيغور، ويعترف داوود أوغلو هنا، بأنّ ذلك سيؤدي إلى حدوث خلافات مع كلّ من روسيا والصين. إلاّ أنّ، المصالح والتجارب التاريخية للشعب التركي، تجعله يتطلّع تاريخياً إلى الشرق على طول الحدود الروسية الجنوبية وذلك لأكثر من ألفية من الزمن. لهذا يتوجّب على تركيا اليوم أن تسعى لتحصيل عضوية في منظمة شنغهاي للتعاون والتي تخضع للتوجه الروسي-الصيني.²⁴ ينتقد داوود أوغلو الفشل التركي السابق في تجسيد مواقف سياسية عالمية مستقلة، كما ينتقد التوجّه المنجرف إلى ما يراه تحالفات أمنية محدودة وغير منتجة، من وجهة نظره، فإنّ الحالة الراهنة تسببت في تقطيع خيارات تركيا الإستراتيجية بشكل حاد، وأفسدت بشكل واسع* خصوصاً مع الولايات المتحدة.

²⁴- Graham G. Fuller, **The New Turkish Republic: Turkey as a Pivotal State in The Muslim World**, United State Institute of Peace Press, 2008, Washington D.C, USA, p: 168-169.

يحتاج الكتاب أيضاً بأنّ تركيا تصرفت خلال العقود الثمانية من تاريخ الجمهورية الكمالية في القرن العشرين المنصرم بأقلّ مما تسمح لها مكانتها، وبأدنى من إمكانياتها، في سياساتها الإقليمية والدولية، وتعود أسباب هذا التراجع إلى سياسة القطيعة التي إنتهجتها الدولة الأتاتورية مع جوارها، كي تفصل ماضي تركيا العثمانية وعمقها الإستراتيجي عن حاضر الجمهورية الكمالية ومحيطها الإقليمي، وغلبت فيها الأمن على الحرية، الأمر الذي أحدث أزمة هوية طاحنة في أوساط النخب التركية، وأفضى إلى تعميق الإنقسام بين التيارات العلمانية والجماعات الإسلامية. فقد كانت تركيا كانت خلال الحرب الباردة إحدى أهم ركائز حلف الناتو، بوصفها إحدى دول الحلف التي تمكنت من إحتواء الشيوعية، لذلك كانت موضع ثقة الغرب، وكان الولاء للغرب - ذو الطابع العسكري- يتمشى مع تطلعات النخب الأتاتورية الحاكمة، الذين حوّلوا تركيا إلى حارس للمنطقة الجنوبية الشرقية لأوروبا من خطر التمدد الشيوعي، وحين تحرّرت تركيا من مواجهات الصراع الجغرافي السياسي للحرب الباردة بين الشرق والغرب، بدأت في العمل على إثبات وجودها، إذ لم يعد بالإمكان إعتبار تركيا بلداً طرفياً في إستراتيجية الغرب، بل دولة مركزية لها عمقها الإستراتيجي وذلك بالاستناد إلى العلاقة الوثيقة ما بين الموقع الجغرافي للدولة وبين مستقبل قوتها ودورها السياسي... أنظر:

جلال خشيب، **قراءة في كتاب: "العمق الإستراتيجي، موقع تركيا ودورها في الساحة الدولية"**، مركز إدراك للدراسات والإستشارات، 23 ماي 2016، إسطنبول-تركيا.

صورتها كقوة مستقلة، ويُحاجج بأن هذه السياسات قد ساعدت على الأقل منذ التسعينيات في تعزيز المحور المساعد المُعادي لتركيا والمكوّن من كلّ من اليونان-سوريا وإيران. لقد هدف داوود أوغلو إلى تحقيق تركيا لإستقلالية أكبر من القيود التي يضعها التحالف التركي-الأمريكي على السياسة الخارجية التركية منذ عقود، ولا تُمثّل نظرته هذه عداؤًا لأمريكا كما وصفها بعض الأمريكيين. لرؤية داوود أوغلو الإستراتيجية أثر كبير على السياسة الخارجية التركية لحزب العدالة والتنمية الحاكم، إلا أنّها وجدت أيضا صدى عند الكثير من المفكرين خارج الحزب الحاكم من الكماليين واليساريين الذين يفضلون سياسة تركية خارجية مرنة ومستقلة.²⁵

لقد كان الكتاب مؤجّها حقيقيا ومهندسا لسياسة تركيا الخارجية مع مجيء حزب العدالة والتنمية إذ تمكنت تركيا من الإستفادة من التحوّلات العميقة التي طرأت على الخارطة السياسية الدولية ومن ثمة لعب دور هام على المستويين الإقليمي والدولي، وعاد الأتراك مع مطلع القرن الحادي والعشرين ليجدوا بقوة موطأ قدم لهم في منطقة "الشرق الأوسط" وجوارهم الجغرافي، وعملوا بكلّ قواهم للخروج من الوضع الهامشي الذي فرضته عليهم التبعية لحلف الأطلسي، وخصوصاً بعد أن إكتشفوا أنّهم تحمّلوا أعباءً كثيرة في سبيل حفظ الأمن الأطلسي والغربي، ولم ينجو في المقابل سوى حرمان الغرب لهم من إقتسام ثمار التقدّم الاقتصادي والإستقرار السياسي، فما كان عليهم سوى الإعتدال على أنفسهم وتنويع الحلفاء والأصدقاء، لذا كانت إحدى المبادئ الأساسية في إستراتيجية العمق الإستراتيجي التركية مبدأ الإلتزام بسياسة خارجية متعدّدة الأبعاد والذي يهدف إلى تنويع روابط تركيا الإستراتيجية بين الغرب الأطلسي والشرق الأوراسي بشكل متكامل لا تنافسي، فالإستفادة التركية من كلّ الأطراف جعلها اليوم تنحو نحو مزيد من الإعتدال الذاتي في كثير من القطاعات -وللو بشكل متواضع أوّلي- خاصة بعدما أدركت تركيا بعد الإقناب العسكري الفاشل شهر جويلية/يوليو 2016، أنّها من غير الممكن أن تضع ثقها التامة بالغرب وبالولايات المتحدة، فتركيا أصلا تسعى لتقوية جانب الضعف العسكري فيها عبر الإنتاج الصناعي العسكري وإن كان كما قلنا لا يزال في مراحل الأولى، الأمر الذي لا يريده الغرب طبعاً.

في هذا الصدد، حذر مركز أبحاث موشيه ديان لدراسات الشرق الأوسط وأفريقيا حلف الناتو من توجه تركيا في عهد الرئيس رجب طيب أردوغان، إلى إعتدال سياسة تسليح أكثر إستقلالا عن حلف الناتو وتحقيق الإكتفاء الذاتي في تصنيع السلاح مما سيضعف نفوذ الحلف على أفرة. وإستعرض المركز في دراسة بحثية أعدّها الباحث حاي إيتان كوهين ياناروجاك، برامج التسليح التي تنفذها تركيا منذ تولي حزب العدالة والتنمية السلطة، وراّت الدراسة إلى أنّ هدف أفرة من مشاريعها الطموحة للتسليح هو تحويل تركيا إلى لاعب بارز في السياسة الإقليمية والعالمية، والتوقف عن النظر إليها بوصفها حليف الغرب العاجز التقليدي منذ الحرب الباردة والمعتمد على الحماية الدولية.²⁶

تستمر الدراسة في عرض ملامح هذا المشروع العسكري الإستقلالي التركي، فتحيلنا إلى: { تشديد الرئيس التركي رجب طيب أردوغان على ضرورة كسر إعتدال تركيا على الدول الأجنبية في حديث له بعد إطلاق القمر الصناعي غوكتورك 1 لأغراض إستخباراتية من قاعدة غوايانا الفرنسية. في سياق مماثل، إنتقد وزير الدفاع التركي فكري إيشيك، قرار النمسا حضر تصدير السلاح واصفا إياه بالدافع لبناء صناعة الأسلحة في تركيا. ومنذ الحظر الأمريكي على تصدير السلاح إلى تركيا في أعقاب التّدخل التركي في قبرص عام 1974 كثّفت تركيا جهودها في صناعة الأسلحة كإتشاء شركة أسيلسان. وتشير تصريحات أردوغان وإيشيك إلى إعتدال سياسة تسليح أكثر إستقلالا لتركيا. تكشف بيانات حزب العدالة والتنمية في إنتخابات 2011 و2015 أنّ الحزب يرى بأنّ الإستقلالية وتحقيق الإكتفاء الذاتي في تصنيع السلاح يعدّ أمرا أساسيا لتحويل تركيا إلى لاعب بارز في السياسة الإقليمية والعالمية. ونتيجة لأهداف السياسة الخارجية التركية كلفت أهم شركات السلاح في تركيا التي تضمّ شركة أسيلسان، وتوبيتاك وروكستان وهافيلسان وتوساش وتومسان وميتيكسان بتطوير الأسلحة الأصلية وأنظمة الدفاع. ويعد مشروع ميلجيم الطموح الذي أنتج أول سفينة حربية محلية الصنع " هايبلي أدا" عام 2011 أبرز مثال ملموس على هذه السياسة. وتعرف السفينة هايبلي أدا أيضا بإسم "السفينة الشبح" لقدرتها على التخفي عن الرادار. وبعد نجاح إنتاج السفينة هايبلي بدأ المشروع إنتاجا ضخما، ففي عامي 2013 و2016 على التوالي أنتج المشروع الفرقاطة الحربية بويوك أدا والسفينة بورغاز أدا اللتين دخلتا الخدمة في القوات المسلحة التركية. وبعيدا عن تلبية إحتياجاتها الخاصة تسعى تركيا إلى إستغلال مشروع ميلجيم لكي تصير مورّدا نشطا للسلاح. بالنسبة إلى تركيا تعدّ الدول الآسيوية، لاسيما باكستان سوقا مهمّا للسلاح، كما تُعدّ أذربيجان والبحرين وبنغلاديش وعمان والمملكة العربية السعودية والإمارات العربية المتحدة أسواقا محتملة لشركات السلاح التركية لبيع الأسلحة البحرية وغير البحرية. إلى جانب تحسين قدراتها الحربية البحرية طوّرت حكومة أردوغان أسلحة لقواتها البرية، وباستخدام مخزون الجيش التركي من الأسلحة الغربية نماذج، نجح المهندسون الأتراك في تطوير الأسلحة الأصلية، فعلى سبيل المثال أنتجت تركيا البندقية الوطنية إم تي بي 76 على غرار البندقية إم 16، وفي شهر مايو/ أيار عام 2016 بدأت تركيا إنتاجا ضخما لهذه البندقية. يصنع الجيش التركي أيضا مدافع الهاوتزر " فيرتينا" التي تستخدم كثيرا ضدّ حزب الإتحاد الديمقراطي الكردي على الحدود السورية. دفع رصد قدرات الصواريخ الإيرانية شهان 3 تركيا إلى تطوير مدى صاروخها الباليستي يلدريم. وفي حين يصل مدى الصاروخ يلدريم 1 إلى 150 كم، فإنّ الصاروخ يلدريم 2 قادر على الوصول إلى مدى 300 كم، وتوسعى تركيا إلى أن يصل مدى الصاروخ يلدريم 3 إلى 900 كم، وأخيرا تسعى أفرة من خلال الصاروخ يلدريم 4 إلى تطوير الصواريخ الباليستية متوسطة المدى لتصل إلى 2500 كم. أطلقت القوات المسلحة التركية أيضا مشروع الدبابة الوطنية ألتاي.²⁷

بالمثل، يشارك سلاح الجو التركي في عملية تطوير الأسلحة. في عام 2011، طوّر الجيش التركي نظام التمييز الإلكتروني الخاص به المعروف بنظام تمييز الصديق من العدو، ردّا على الصدمات المتكرّرة مع سلاح الجو اليوناني في بحر إيجه، كذلك التي وقعت في مارس وديسمبر عام 2015 وبعد

²⁵ - Graham G. Fuller, Op cit, p: 170.

²⁶ - مركز أبحاث إسرائيلي: تركيا أردوغان تصنع الأسلحة بلا قيود لتحقيق إستقلالية القرار السياسي مع الغرب، ترك برس، 17 ديسمبر 2016.

<http://www.turkpress.co/node/29020>

²⁷ - المرجع نفسه.

حادثة أسطول مافي مرمرة التي وضعت إسرائيل عدوا محتتملا. حتى عام 2011، كانت تركيا تستخدم نظام التمييز الإلكتروني الخاص بحلف الناتو الذي لم يكن يسمح لتركيا بإعادة تحديد الدول الصديقة لحلف الناتو. وبتصنيعها نظام التمييز الإلكتروني الخاص بها إكتسبت أنقرة القدرة على تحديد طائرات أصدقائها وأعدائها. فيما يتعلق بالطائرات بدون طيار، فقد أفتق الخلاف بين أنقرة و"تل أبيب" صنّاع القرار في تركيا بإنهاء الإعتماد على "إسرائيل". في عام 2008، إشترت تركيا من "إسرائيل" عشر طائرات بدون طيار من نوع هيرون بـ183 مليون دولار. لكن تركيا بتطويرها طائرة البيراقدر في عام 2014 صارت مستقلة في تصنيع هذا النوع من الطائرات. بالإضافة إلى ذلك، بتطوير المروحية الهجومية التركية أتاك، تعزّزت قوة الجيش التركي في حربه غير المتكافئة مع حزب العمال الكردستاني. وفي الوقت الذي تعتمد فيه تركيا على الطائرات المروحية والطائرات بدون طيار في حربها مع حزب العمال الكردستاني، فإنها تسعى إلى السيطرة على مناطقها الحدودية الجبلية باستخدام الأقمار الصناعية العسكرية ذات الدقة العالية. أطلق القمر الصناعي غوكتورك 2 إلى الفضاء في عام 2012، وأخيرا أطلقت شركة تليسبايزو الإيطالية قمرا صناعيا أكثر تعقيدا هو القمر غوكتورك 1. وعلى الرغم من نجاح إطلاق الشركة الإيطالية للقمر الصناعي لصالح تركيا، فإن الرئيس رجب طيب أردوغان أعلن عن نيّته إنهاء إعتماد تركيا على الدول الأجنبية.²⁸

حدود العلاقات الاقتصادية والتجارية التركية مع أوراسيا الصاعدة:

حينما يتّم الحديث عن العلاقات التركية-الآسيوية، فإنّه يُشار عادة إلى طريق الحرير القديم، حينما تعامل رجال الدولة الأتراك مع الجماهير الصينية، فهذا الطريق يعكس التبادلات الثقافية القديمة وحسن الجوار بين الطرفين. ومع مطلع القرن الحادي والعشرين، في الوقت الذي إنفتحت قيادات العادلة والتنمية على آسيا الوسطى، صارت الصين وروسيا شركاء تجاريين أساسيين بالنسبة لتركيا، وقد كان الدافع الأساسي المحفز لتركيا بالتحوّل في سياستها الخارجية نحو الشرق، هو النمو الاقتصادي الذي عرفته البلاد خلال العقد الأول من القرن الحادي والعشرين. سنقيس فيما يلي بإختصار حدود متانة العلاقات التركية مع قوتين أساسيتين من القوى الصاعدة في آسيا أي كلّ من روسيا والصين، بالإضافة إلى إيران نظرا لكونها تُشكّل مع الصين وروسيا محورا إستراتيجيا قويا في أوراسيا موحد الرؤى، وأيضا نظرا لقربها الجغرافي من تركيا وتداخل النفوذ والسياسات بينهما في كثير من القضايا الإقليمية المهمة بالنسبة لتركيا.

أ. حدود العلاقات مع روسيا:

أحد الملامح الضاربة خلال العقود الثلاث الماضية للعلاقات التركية-الروسية هو تعميق الإعتماد المتبادل متعدّد الأبعاد لطبيعة الاقتصاد. لقد تمّ تعميق العلاقات الاقتصادية القائمة بين البلدين وتمّ تطوير علاقات مهمة في مجالات التجارة، روابط الإستثمار والنشاطات الإنشائية وأيضا السياسية وتدفع اليد العاملة. هذا النمو أخذ مكانه على خلفية نمو التفاعلات الإنسانية والثقافية بين البلدين.²⁹ في سنة 2001، تمّ توقيع "خطة العمل المشترك للتعاون في أوراسيا" بين تركيا وروسيا وقد كانت أكثر وثيقة أهمية دعت لتعزيز الترابط الثنائي والتعاون في المنطقة. لقد سمحت هذه الوثيقة للبلدين بتوسيع علاقتهما، توسعت تشاورهما السياسي وخبرتهما في مجال التعاون الاقتصادي في الفضاء الأوراسي. لقد إعتقد الطرفان بأنّ تعزيز الحوار والتعاون في أوراسيا من شأنه أن يساهم بشكل إيجابي في جلب حلول سلمية، عادلة ودائمة للمشكلات القائمة في المنطقة، كما سيساعد على تطوير العلاقات الاقتصادية الثنائية والمتعدّدة بين أنقرة وموسكو.³⁰

للعلاقات الثنائية الاقتصادية بين البلدين ثلاثة أبعاد: التجارة، الإستثمار والسياحة. أولا، على مستوى البُعد التجاري، فقد عرفت التجارة بين تركيا وروسيا تزايدا من 4,5 مليار دولار سنة 2000 إلى 33,4 مليار دولار سنة 2011. إلا أنّ النمو الملحوظ في علاقات التجارة له صفات غير متوازنة بسبب التنامي الكبير للعجز التجاري التركي خلال العقد الماضي. لقد تزايد عجز تركيا التجاري مع روسيا إلى أكثر من 20 مليار دولار.³¹

²⁸ - المرجع نفسه.

²⁹ - Ziya Öniş and Şuhnaz Yılmaz, **Turkey and Russia in a shifting global order: cooperation, conflict and asymmetric interdependence in a turbulent region**, Third World Quarterly, 2015, P: 08.
http://www.suits-su.se/polopoly_fs/1.274180.1457443849!/menu/standard/file/Russia%20and%20Turkey%20Onis%20Yilmaz%20TWQ%20online%20Version%20December%202015-1.pdf

³⁰ - Ünal Çeviköy, **Turkey in a Reconnecting Eurasia Foreign Economic and Security Interest**, Center For Strategic and International Studies, April 2016, Washington DC- USA, p: 20.
https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/160429_Cevikov_TurkeyReconnectingEurasia_Web.pdf

³¹ - Ziya Öniş and Şuhnaz Yılmaz, Op cit, p: 08.

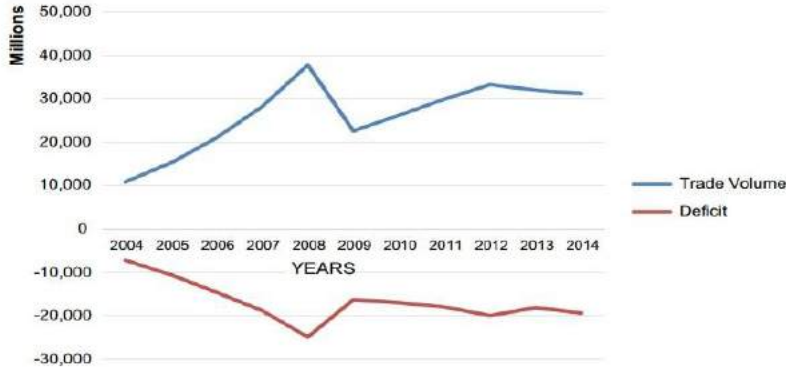

Figure 2. Turkish–Russian trade volume and trade deficit. Source: TÜİK 2015 ; and Office of the Commercial Counsellor, Moscow, 2015.

• رسم بياني رقم 1: يوضح حجم التجارة ومستوى العجز التجاري بين تركيا وروسيا.

تُعتبر روسيا ثاني أكبر شريك فردي لتركيا بعد ألمانيا، بينما تحتل تركيا المرتبة السادسة بالنسبة للتجارة الخارجية الروسية. في سنة 2014، بلغ معدل مليار دولار، تُصدّر تركيا إلى روسيا مواداً غذائية، نسيج ومواد كيميائية، بينما تستورد منها عموماً موارد طاقوية كالنفط، 31,2 التجارة بين البلدين قدر من مستوردات الطاقة التركية تتألف من النفط %الغاز الطبيعي، الحديد والصلب. المجال الأساسي للتعاون بين البلدين هو حقل الطاقة، حوالي 65 بمنطقة أكويو بمرسين جنوب البلاد.³² والغاز الروسي. شرعت روسيا أيضاً في إنشاء أول محطة طاقة نووية في تركيا

• See: Ziya Öniş and Şuhnaz Yılmaz, Op cit, p: 08.

• هناك مجال آخر للتعاون بين تركيا وروسيا وهو مجال الطاقة النووية. كجزء من إستراتيجيتها الجديدة لتأمين أمنها الطاقوي، تُخطّط الحكومة التركية ليكوم في حوزتها 3 محطات طاقة نووية بحلول سنة 2023. في شهر جويلية/يوليو 2010، صادق البرلمان التركي على مشروع إتفاق ما بين حكومي بين روسيا وتركيا لإنشاء أول محطة طاقة نووية تركية في محافظة مرسين جنوب البلاد. يُتوقع أن يبدأ أول مفاعل في العمل وتوليد الطاقة الكهربائية سنة 2019. لقد تمّ تبرير الإستراتيجية النووية التركية بحاجة منطقة أكويو (Akkuyu) تركيا إلى تعزيز الأمن الطاقوي بأقل التكاليف، تقليص إنبعاثات الكربون وتراكم فوائد نقل التكنولوجيا. سوف يكون لهذه الإتفاقية أثر مزدوج على البلدين، من جهة سوف تُعمّق الروابط الاقتصادية مع البلدين مع أكثر من 20 مليار دولار من الإستثمارات الروسية في تركيا، وسوف تُتيح نقل بعض من التكنولوجيا إلى تركيا. من جهة أخرى، سوف تجعل تركيا أكثر اعتماداً على روسيا.. أنظر:

See: Ziya Öniş and Şuhnaz Yılmaz, Op cit, p: 16-17.

³²- Ünal Çeviköy, Op cit, p: 20.

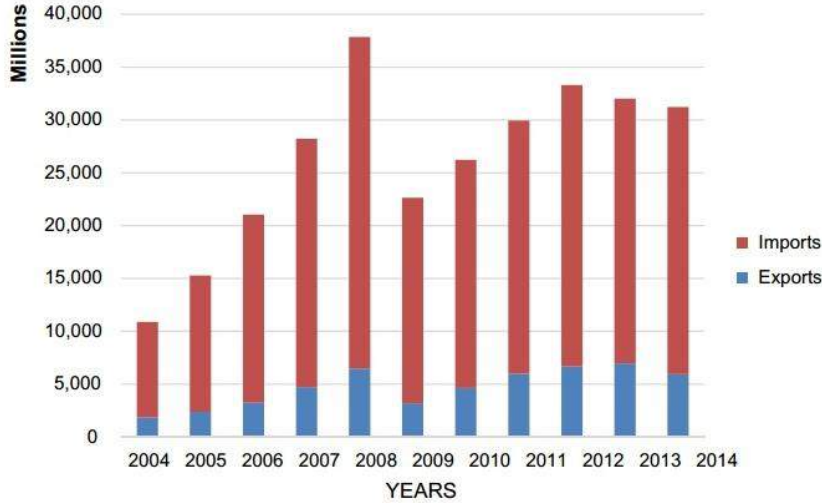

Figure 1. Turkey's exports and imports with Russia. Source: TÜİK (Turkish Statistical Institute), 2015; and Office of the Commercial Counsellor, Moscow, 2015.

رقم بياني رقم 2: يوضح حجم الصادرات والواردات التركية مع روسيا.

البعد الثاني للإعتماد المتبادل المتنامي بين تركيا وروسيا هو القنوات الإستثمارية، إذ إستثمرت شركات البناء التركية بشكل مستدام في الأسواق الروسية خلال العقود القليلة الماضية، إذ تزايد المقدار الإجمالي لمشاريع البناء من طرف الشركات التركية ما بين سنة 1972 و 2012 إلى أكثر من 39 مليار دولار، أغلبها قد تمّ خلال العقد الأول من حكم العدالة والتنمية. على سبيل المثال، أنجزت الشركات التركية مشاريعا مستحقة بقيمة 3,4 مليار دولار سنة 2011، خاصة مع تزايد إنخراط فاعل القطاع الخاص.³³ تستثمر روسيا حوالي 10 مليار دولار في الأسواق التركية، أما الإستثمارات التركية في الإقتصاد الروسي فهي تقريبا مساوية لنظيرتها الروسية في تركيا. وقد بلغ عدد مشاريع المقاولون الأتراك خلال العقد الأخير حوالي 1.576 مشروع في روسيا بمبلغ يُقدّر بحوالي 56,4 مليار دولار.³⁴ إن نمو التفاعلات الإقتصادية والبشرية أيضا حفّز 7 بنوك تركية على فتح فروع لها في روسيا.³⁵

البعد الثالث في الإعتماد المتبادل النامي في العلاقات الروسية التركية هو السياحة. في شهر أفريل/ نيسان 2012، كانت هناك فيزة سفر مجانية لمدة 30 يوما بين روسيا وتركيا قد دخلت حيز التنفيذ وهذا يُعدُّ بمثابة معلم تاريخي يُعزّز التفاعل على المستوى الإجتماعي بين البلدين، كما أنّ ذلك من شأنه أن يُعزّز الثقة المتبادلة بين الطرفين. وبسبب مطالب الزوّار الروس العالية، مدّدت تركيا مدة هذه الفيزا المجانية إلى 60 يوما شهر ماي/ مايو 2012، وتُعدُّ تركيا وجهة مُفضّلة بالنسبة للسياح الروس. مثلا، سنة 2012، زار تركيا 3,6 مليون سائح روسي، وفي 2013، إستقبلت تركيا 5 ملايين زائر روسي، في موسكو يوجد حوالي 27 ألف مقيم تركي، وهذا العدد يتزايد إلى 30 ألف و40 ألف حينما يتمّ تضمين أجزاء روسيا الأخرى. كما تزايد العدد الراهن لمعدّل تنقل العاملين والمتزوجين بين البلدين إلى حوالي 300 ألف شخص. في سنة 2012 فقط، كان هناك حوالي 18 ألف عروس روسية تزوّجت بـرجل تركي في أنطاليا وحدها. هذه الأرقام تُؤدّر إلى التنامي الواسع للعلاقات بين البلدين في العديد من المجالات.³⁶

عرفت العلاقات بين البلدين تعزيزا كبيرا خلال الفترة الأخيرة، إذ صارت تركيا تنظر بإيجابية إلى المبادرات الأوراسية على غرار الإتحاد الإقتصادي، وقد عبّر الرئيس الروسي فلاديمير بوتين عن رغبة بلاده في أن ترى تركيا عضوا في الإتحاد الإقتصادي الأوراسي، إلا أنّ أنقرة (EEU) الأوراسي تطلّ حذرة بخصوص ذلك، فكثيرون يشيرون إلى أنّ عضويتها في الناتو وطموحاتها بالإنضمام إلى الإتحاد الأوروبي تجعل من مسألة تقاربها مع الإتحاد الإقتصادي الأوراسي أكثر صعوبة ممّا يُتصور.³⁷

هناك مسائل أخرى لا زالت تقف عائقا أمام التوجّه التركي نحو الشرق، والمتعلّقة ببعض المشكلات العالقة مع روسيا ذاتها، إذ لا تقتصر الإختلافات بين تركيا وروسيا حول الأزمات الإقليمية المتعلقة بطبيعة الإستجابات المختلفة تجاه الأزمة السورية مثلا أو أزمات "الربيع العربي" وحسب، فهناك أمثلة سابقة كثيرة، على غرار الأزمة الجورجية سنة 2008، حينما عارضت تركيا تدخل روسيا العسكري في منطقة أوسيتيا الجنوبية وأبخازيا ودعمت جورجيا في ذلك. عرفت تلك الأزمة توترا بين تركيا وروسيا، كما عرفت أيضا توترا حادا بين روسيا والولايات المتحدة، وهنا وجدت تركيا نفسها في

³³ - Ziya Öniş and Şuhnaz Yılmaz, Op cit, p: 08-09.

³⁴ - Ünal Çeviköy, Op cit, p: 20.

³⁵ - Ziya Öniş and Şuhnaz Yılmaz, Op cit, p: 09.

³⁶ - Ibid.

³⁷ - Ünal Çeviköy, Op cit, p: 20.

إختبار وتحدي يمكن أن تخّل به ميزان العلاقات سواء لصالح حلفاءها الولايات المتحدة والناو أو لصالح علاقاتها مع روسيا، إذ تعتمد تركيا على روسيا في مجال الطاقة بشكل كبير. وقد عمدت تركيا أثناء الحرب الجورجية إلى إستخدام قوتها الناعمة من خلال الترويج لفكرة تشكيل أرضية تعاون وتضامن في القفقاس، وقد إنخرط القادة الأتراك في العديد من اللقاءات الدبلوماسية عالية المستوى لأجل تحقيق هذا الغرض، إلا أنّ الولايات المتحدة كانت تفتقر للحماسة الكافية لدعم إنشاء مثل هذه الأرضية.³⁸

استمرت العلاقات التركية الروسية في مواجهة بعض من التحديّات في علاقاتها فيما يتعلّق بزاعات أساسية في منطقة القوقاز كنزاع ناغورنو كاراباخ، الذي يُعتبر فيه كلّ من تركيا وروسيا طرفين إقليميين أساسيين متقابلين، هناك أيضا مسألة الدرع الصاروخي الأطلسي الذي تمّ إقراره في قمة لشبونة شهر نوفمبر 2010. عارضت روسيا بقوة مسألة تطوير أيّ أنظمة مضادة للصواريخ الباليستية، بغضّ النظر عن محدودية قدراتها. وقد تمّ تفعيل رادار في منطقة كوريجيك بمحافظة ملاطيا شرق تركيا شهر ماي/مايو 2012، رغم المعارضة الروسية والإيرانية الشديدة.³⁹

تأثرت العلاقات بين البلدين سلبا أيضا بسبب كلّ من الأزمة الأوكرانية والسورية، فالقرم التي إجتاحتها روسيا تضمّ العرق التركي المعروف بالنتار، الذين تدعمهم تركيا، وقد قدّمت تركيا لأوكرانيا خلال الأزمة قرضا بمبلغ 50 مليون دولار بالإضافة إلى 10 مليون دولار كمساعدة إنسانية.⁴⁰ بينما تبقى الأزمة السورية ملف الخلاف الأكبر بين الطرفين، ففي خضمّ هذه الأزمة، تصاعد التوتر بين روسيا وتركيا بشكل لم يشهد له منذ أيام الحرب الباردة، وذلك مع إسقاط تركيا لطائرة روسية مقاتلة قالت بإنها إختترقت حدودها ولم تشأ التراجع، إلا أنّ العلاقات عادت إلى طبيعتها بعد إرسال إردوغان رسالة إعتذار لروسيا ثمّ قيامه بزيارة لسان بيترسبورغ شهر أغسطس/ أوت 2016. ثمّ ظهر في نفس السنة الرئيس بوتين في مؤتمر قمة الطاقة بإسطنبول ليثبت عودة العلاقات الجيدة مع تركيا، موقعا إتفاقية لإعادة إحياء مشروع خط أنابيب الغاز المتوقف. لكن، تبقى الأزمة السورية تضع كلّ من تركيا وروسيا على طرفي نقيض إلى الآن.⁴¹ هناك تحديّ آخر في العلاقات التركية الروسية، ويتعلّق بمسألة أنابيب نقل الطاقة من الدول المنتجة في قزوين ووسط آسيا إلى الأسواق الأوروبية والعالمية عبر تركيا، إذ تُعتبر تركيا دولة مهمّة في صراع الأنابيب هذا بين القوى الكبرى روسيا، إيران والصين من جهة، الولايات المتحدة والقوى الغربية من جهة أخرى، فكلّ من الطرفين مشاريعه التي تحاول التجنّب لتعرض نفوذ الطرف الآخر.⁴²

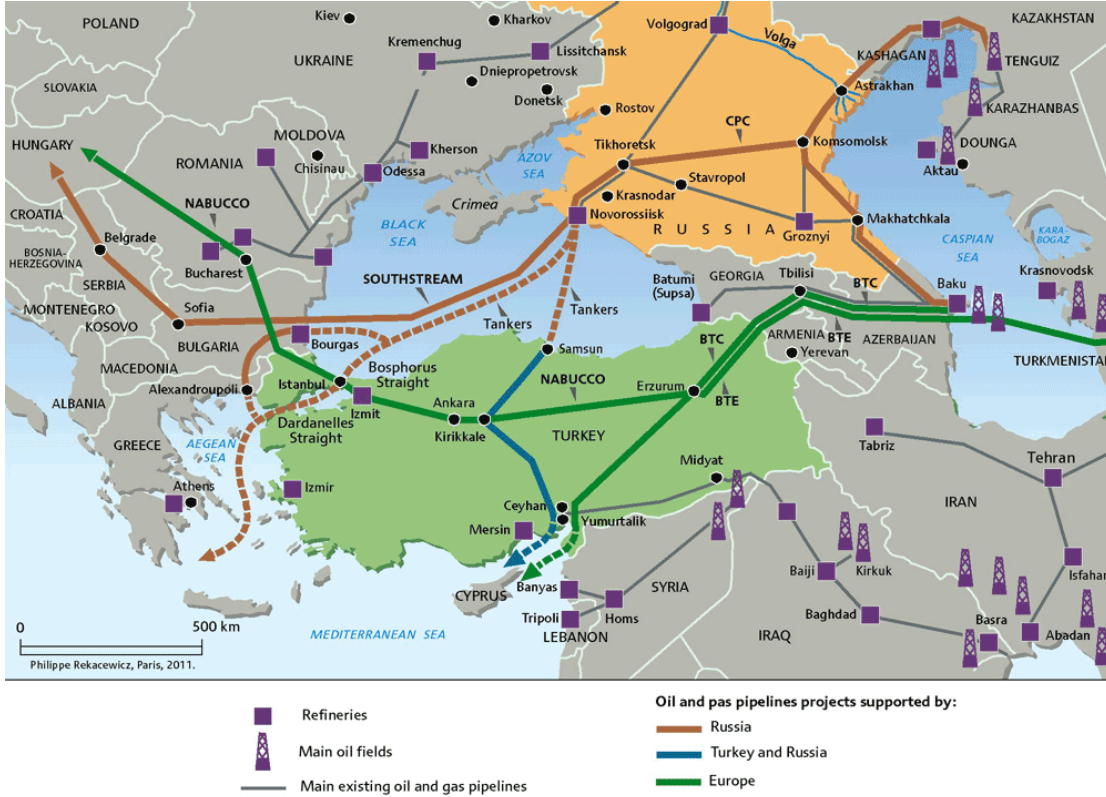
³⁸- Ziya Öniş and Şuhnaz Yılmaz, Op cit, p: 12.

³⁹- Ibid, p: 13.

⁴⁰- Ünal Çeviköy, Op cit, p: 21.

⁴¹- Lina Wang, **Will Turkey join the Shanghai cooperation organization instead of the EU?**, The Diplomat, November 24, 2016, 13. <http://thediplomat.com/2016/11/will-turkey-join-the-shanghai-cooperation-organization-instead-of-the-eu/>

⁴²- Ibid, p: 14-15.

خريطة رقم 2: توضيح مشاريع خطوط أنابيب النفط والغاز الطبيعي المتنافسة والمارة عبر تركيا.

لكن، بالرغم من التنافس والخلافات والتوترات التي حدثت بين تركيا وروسيا، إلا أن ذلك لم يُشوّش على العلاقات الاقتصادية والتجارية العميقة. فالعلاقات التركية الروسية متقاطعة* والإعتماد المتبادل بينهما والذي تم إرساءه خلال العقدين الماضيين، بل وحتى على مستوى التعاون العسكري المصلحة في الاقتصاد والتجارة، متباينة في طبيعة الرؤية الاستراتيجية للعالم، وعملية التقريب في الرؤى الأمنية والإستراتيجية للبلدين تتطلب وقتاً طويلاً من التغييرات على مستوى الثقافة السياسية والعسكرية للنخب التركية الحاكمة بل وتغيرات معينة على مستوى بنية النظام الدولي نحو تعددية قطبية أكثر وضوحاً، تجعل من عملية التوجّه نحو الشرق عملية تدريجية سلسلة في إطار توسيعت تركيا لشركاءها الإستراتيجية، لا من أجل التحرّر من الإعتماد المطلق على الغرب للوقوع في إعتماد آخر على الشرق من شأنه أن يُبقي تركيا منقوصة الإرادة الحرة في سياساتها الخارجية.

ب. حدود العلاقات مع الصين:

في الأعوام الأخيرة، صارت الصين تلعب دوراً مهماً في اقتصاديات بلدان آسيا الوسطى، لقد أكّدت على توسيعت النقل عبر الحزام الإقتصادي لطريق الحرير وأيضاً التوسّع نحو جنوب القوقاز وما وراءه عبر مصالحها في مشروع طريق السكة الحديدية باكو-تيليسي-قارص. المصلحة الصينية في وسط آسيا وإنخراطها في مشاريع الطاقة والنقل وتوسيعتها عبر منطقة القوقاز تُؤثّر إلى المدى الذي سوف تنخرط فيه الصين في علاقاتها مع بلدان المنطقة في المستقبل المنظور، تتقدّمهم تركيا في مقدمة هذه البلدان.⁴³

إنّ تزايد أهمية النمو الصيني في الإقتصاد التركي وحضوره العلني في الجغرافيا المركزية لتركيا يُعتبر سبباً رئيسياً في تعزيز العلاقات الثنائية بين البلدين. لقد تم توقيع إتفاقية التعاون الثامنة سنة 2010 والمتعلّقة بالتبادل التجاري، الثقافي والتكنولوجي، التعاون البحري وغيرها من المواضيع التي تُعتبر خطوة مهمّة بالنسبة لكلا البلدين. تعهدت تركيا بزيادة التجارة البينية إلى 50 مليار دولار سنة 2015، وقد منح كلا القائدين التزاماتهما بالتعاون

على سبيل المثال، أعلنت موسكو مؤخراً عن صفقة بيع منظومة صواريخ إس 400 الإستراتيجية لأنقرة. هذه الصفقة التي إعتزمت تركيا على إتمامها قد أثارت قلقاً كبيراً بالنسبة*

للولايات المتحدة وأعضاء حلف شمال الأطلسي الناتو. لا بد وأن لهذه الصفقة دلالات إستراتيجية يجب أن تُقرأ على ضوء إشكالية هذه الورقة البحثية، فتركيا تريد التعبير عن سطحها وملها تجاه حلفاءها التقليديين، الذين وقفوا أو دعموا عملية الإنقلاب العسكري الفاشل، ولا يزالون يدعمون جماعات كردية انفصالية بالأسلحة والمال، فضلاً عن إنتقاداتهم المتكررة للوضع الديمقراطي في تركيا. نظام إس 400، نظام إستراتيجي متفوق جداً يتنافس مع نظام باتريوت الأمريكي، وهو بمثابة الدرع الصاروخي الذي سوف يعزّز دواعت تركيا الجوية وصونها ضدّ أيّ طائرات حربية متطورة.

⁴³ - Ünal Çeviköy, Op cit, p: 23.

الصينية، وللقفال بشكل (Xinjang) في إنشاء خطوط سكك حديدية عالية السرعة بين البلدين وإرساء منطقة صناعية تركية في منطقة تشينجانغ مشترك ضد النزاعات الانفصالية والإرهاب. قُدرت قيمة التجارة البينية بين البلدين سنة 2013 بـ 24 مليار دولار، بقيت واردات تركيا أقل من 2 مليار دولار، وقد إنخفض العجز التجاري بشكل سريع في البلدين سبب النمو السريع الذي يعرفه إقتصادهما، وتُسهّم العلاقات التبادلية بينهما في تقليص شكل التباينات في التعاون الإقتصادي. مثلاً، توجد أكثر من 30 ألف شركة مملوكة للأجانب في تركيا، يبقى عدد الشركات الصينية بينها منخفضاً إلى أقل من 45 شركة، الأمر الذي يشير إلى إنخفاض حجم الإستثمار الصيني في تركيا. لكن مؤخرًا، عرف عدد من الممثلين الإقتصاديين الصينيين الذين يزورون المناطق الصناعية التركية تزايداً في العدد وبعضهم قام بتوقيع إتفاقيات إستثمار مشتركة وهذا مؤشر حسن على تسارع إمكانيات الإستثمار والتبادل المشترك. في هذا الصدد هناك بعض معالم الإستثمار الصيني في تركيا والتعاون بين البلدين على غرار خط السكة الحديدية للقطار فائق السرعة بين أنقرة وإسطنبول أو نجاح شركة هواوي الصينية للإتصالات الهاتفية في توفير قسم رئيسي من البنية التحتية للإتصالات الهاتفية التركية، وإستخدام إسطنبول كمقر إقليمي لأعمالها التجارية وسط آسيا، مؤظفة أكثر من 700 باحث محلياً.⁴⁴

فيما يتعلّق بمنظمة شنغهاي للتعاون والتي تقودها الصين رفقة روسيا، فإنّه منذ سنة 2010، عرفت علاقات تركيا بهذه المنظمة تطوّراً على خلفية تعميق الشراكة الإستراتيجية الثنائية بين الصين وأنقرة، فقد بدت العملية من وجهة نظر صينية عملية أساسية في تعزيز العلاقات الإقتصادية خصوصاً في ذات الوقت، فقد بقيت العلاقات الأمنية محدودة ومُعقّدة بين البلدين، على الأقل بسبب التوتّرات المتعلقة بمسألة دعم تركيا للإيغور ذي العرق التركي وفشل عملية شراء تركيا لنظام صاروخي صيني نهاية 2015 كلفها مليارات من الدولارات. يبقى أغلب الإستراتيجيين الصينيين متشككين بخصوص إلتزام تركيا وأفاق إنضمامها التام لمنظمة شنغهاي للتعاون، رغم ما يرونه من كونه فرصة خارقة لتطوير علاقات مُوسّعة بين بلدهم وتركيا وبين شنغهاي وتركيا أيضاً. يدحض مراقبون صينيّون أيضاً مبدأ أنّ مصالح تركيا في منظمة شنغهاي تعني تلقائياً أنّ تركيا سوف تنسحب من المعسكر الغربي إلى المعسكر الشرقي. من وجهة نظر بيجين، فإنّ خطاب إردوغان بخصوص منظمة شنغهاي للتعاون يُستخدم أساساً كورقة مساومة في محادثاته مع الناتو، الولايات المتحدة والإتحاد الأوروبي، كما يرى خبراء صينيّون أيضاً أنّ "مغازلة" تركيا لشنغهاي كانت منقادة أساساً بسبب التقارب الذي حدث بينها وبين روسيا. هناك مؤشرات عديدة قويّة تقول بأنّه في المستقبل المنظور، سيسعى القادة الصينيون إلى تجنّب تبني مقاربة المواجهة تجاه الغرب والتي يمكن أن تُورط إستخدام طموحات تركيا في شنغهاي لأجل التقويض الفعال للأمنية الأوروبية والأطلسية القائمة. تريد بيجين أن تُرسي منظمة شنغهاي للتعاون بإعتبارها وسيلة فعّالة لتحقيق الإستقرار في جوارها الإقليمي بدلاً من مجرد كونها نادياً إيديولوجياً لمعاداة الغرب. في الحقيقة وإلى الآن، لا ترى بيجين أيّ تعارضٍ جذري بين تعميق علاقات شنغهاي مع تركيا وبين محافظة الأخيرة على عضويتها في الناتو وتطلعاتها في الإتحاد الأوروبي. لكن، على المدى الطويل، سوف يكون من المؤكد أنّ تُرحّب الصين بتعزيز وتوسيع نفوذ منظمة شنغهاي للتعاون في مقابل التآكل البطيء لفاعلية الأحلاف الأمنية التي تقودها الولايات المتحدة. سوف يُفضّل القادة الصينيون تعميق التعاون في علاقات التجارة والطاقة وإستمالة تركيا بإعتبارها نقطة مفتاحية في طريق الحرير الصينية التجارية البحرية والبرية. رغم شكوك الصين بخصوص الدعم التركي للإيغور الذين تعتبرهم الصين إرهابيين، فإنّ قادة الصين يمكن أن يتوقعوا في نهاية المطاف إستخدام منظمة شنغهاي كأداة لدفع تركيا باتجاه التعاون في محاربة الإرهاب حسب المفهوم الصيني له في وسط آسيا ومنطقة قزوين. ينظر الخبراء الإستراتيجيين الصينيين أيضاً لدور تركيا الحاسم في الشرق الأوسط وسوريا، ساعين إلى تقوية التواصل والتعاون مع أنقرة لمساعدة صنّاع القرار الصينيين في إرساء سياسية شرق أوسطية فاعلة. لكن في المرحلة الراهنة، يظنّ هناك نقص ثقة إستراتيجي بين كلا الطرفين، تنظر بيجين إلى سياسة التوجّه شرقاً التركية على أنّها لا تزال غير ناضجة بل ومتضاربة أحياناً.⁴⁵

⁴⁴ - Riza Kadilar & Andrew K. P. Leung, *Possible Turkish-Chinese Partnership on a New Silk Road Renaissance by 2023*, Turkish Policy Quarterly, Volume NUMBER 2 2013, P: 132-133.
http://www.chinainstituteturkey.com/download/TPO_makale.pdf

رحبت الصين بقبولها عضوية تركيا في منظمة شنغهاي للتعاون وتشارك كلّ من تركيا والصين نفس الأهداف والمخاوف بخصوص ثلاثة أهداف شنغهاي الأساسية: محاربة

الإرهاب، التطرف والنزعة الانفصالية. فكلّهما يواجهان حركات أقلية انفصالية على أراضيها. إلا أنّ مسألة الأيغور تبقى عقبة أمام إرساء علاقات قويّة بين الطرفين. مثلاً، حينما

أجرى إردوغان زيارة للصين سنة 2015، قامت مظاهرات عارمة بإسطنبول ضدّ ما تقوم به الصين من قمع وتجاوزات ضدّ شعب الإيغور ذي العرق التركي، وهو أقلية تقطن

أقصى غرب الصين، أحرق فيها المتظاهرون العلم الصيني جوار القنصلية العامة الصينية بإسطنبول.. أنظر:

See: Lina Wang, *Will Turkey join the Shanghai cooperation organization instead of the EU?*, Op cit.

⁴⁵ - Jan Gaspers and Others, *Can Turkey play the Shanghai card? China's take on Ankara's Eurasian security endeavours and what it means for Europe's security architecture*, Federal Academy for Security Policy, Security Policy Working Paper, No. 6/2017, p: 03.

https://www.baks.bund.de/sites/baks010/files/working_paper_2017_06.pdf.

ج. حدود العلاقات مع إيران:

تعتبر إيران منافسا إقليميا لتركيا في الجغرافيا الأوراسية، فبعد الحرب الباردة، لم تنظر بعد دول القوقاز وآسيا الوسطى إلى تركيا باعتبارها دولة نموذجاً لها وحسب، بل نظر بعضها إلى إيران باعتبارها كذلك أيضاً. مع ذلك، فالوجود الإيراني حاسم في العديد من المنظمات الإقليمية، كما أن سعي إيران البطني - لكن المستمر - إلى تطوير علاقات ثنائية قوية مع دول المنطقة تمنحها نفوذاً أكثر، ويتوقع محللون أن إيران ستصير مصدراً مهماً أساسياً حول البرنامج النووي الإيراني وإزالة العقوبات الدولية عليها. وقد عبّر P5+1 للاستثمارات الأجنبية، خاصة بعد الإنفاق الأخير بينها وبين مجموعة رجال الأعمال الأتراك أصلاً عن إهتمامهم بإيران والفرصة الثمينة التي توفرها لهم أسواقها، خصوصاً في قطاع تطوير الطاقة.⁴⁶

لقد صارت إيران خامس أكبر شريك تجاري لتركيا. بلغت التجارة البينية بين تركيا وإيران 16 مليار دولار سنة 2011، بعدما كانت 1,2 مليار دولار سنة 2002، الأمر الذي يجعل تركيا أحد أهم الشركاء التجاريين لإيران. في شهر فبراير 2011 وأثناء زيارة رسمية لإيران، وقّع الرئيس التركي آنذاك عبد الله غول مذكرة تفاهم، تعهد فيها الطرفان بزيادة تجارتها البينية إلى 30 مليار دولار سنوياً بحلول سنة 2015. يعرف القطاع الخاص تنامياً في نشاطاته داخل إيران، خصوصاً شركات البناء، الزراعة، الطاقة ويتوقع في المقابل أن تزيد إيران صادراتها للغاز إلى الضعف باتجاه تركيا. كما عرفت إيران تحولاً سريعاً في خطوط إستيرادها معوضاً الإمارات العربية المتحدة بتركيا كثالث دولة تعيد التصدير إلى إيران. خلال الأعوام الأخيرة، صارت تركيا بشكل كبير ليس فقط سوق ومنطقة عبور للغاز الإيراني، ولكن أيضاً فاعل أساسي محتمل في تطوير هذا القطاع الإيراني. لقد ناقش رئيس الوزراء رجب طيب إردوغان آنذاك هذه المسائل شهر أكتوبر 2009 حينما زار طهران. وقد تمّ التوقيع على مذكرة تفاهم شملت عمليات إستكشاف، إنتاج ونقل الغاز الطبيعي الإيراني رغم العقوبات الأمريكية المفروضة على هذا القطاع. من المثير للإهتمام أن أقرّة قد زادت إعتماها على إستيراد من واردات تركيا النفطية مصدرها إيران. تهتم تركيا أيضاً بإستقبال كميات إنتاج الغاز التركماني في المستقبل عبر %النفط الخام الإيراني حوالي 51 إيران، بغض النظر عن وضعية النقل عبر القوقاز التي من المحتمل أن تضرب بذلك المشروع. وعلى ضوء إمكانيات الغاز الإيراني، فمن المحتمل أن تتجه تركيا باتجاه الإستفادة من الموارد الطاقوية الإيرانية وإنشاء أنابيب نقل تجاه إيران رغم معارضة الولايات المتحدة. تُصدّر إيران إلى تركيا حوالي 4 مليار دولار غاز طبيعي في السنة وحوالي 8 مليار دولار نفط خام سنوياً وبقية السلع (كالمنتجات الصناعية الخفيفة) حوالي 1 مليار دولار سنوياً. في المقابل تستورد إيران حوالي 3 إلى 4 مليار دولار سلع من تركيا سنوياً. كما تلجأ إيران إلى إستخدام تركيا كوسيط للواردات غير المباشرة. في المقابل، فإن تركيا سوف تبقى المركز المالي الرئيسي للمعاملات الدولية الإيرانية.⁴⁷

هناك جانبين آخرين مهمين في العلاقات الاقتصادية بين البلدين. تُشكّل إيران رابع أكبر مجموعة سياح أجنبي في تركيا وذلك بفضل الفيزا المجانية التي منحتها تركيا لهم. في سنتي 2010 و2011 بلغ عددهم حوالي 2 مليون زائر. الجانب الآخر هو قطاع الإستثمارات، فبسبب القيود المفروضة على إيران والمناخ الإقتصادي المقيد في دبي ودول الخليج، قامت الشركات الإيرانية بشكل متزايد بالنشاط في تركيا كسبيل للوصول إلى الأسواق العالمية. يوجد أكثر من 1470 شركة إيرانية تنشط في تركيا مع نهاية سنة 2010، بعدما كانت سنة 2002 312 شركة فقط. لقد كانت البنوك التركية تتوسط لإيران في معاملاتها المالية الدولية مع دول لا تريد أن تتعرض لعقوبات أمريكية أو تتكبد إدانته نتيجة لمثل هذا السلوك.⁴⁸

رغم هذه العلاقات الاقتصادية الجيدة، إلا أن هناك بعض من القضايا الإقليمية التي تقف فيها الدولتين على طرفي نقيض، كالأزمة السورية ودعم أقرّة لثورات "الربيع العربي" في تونس، ليبيا ومصر ومحاولتها للمساهمة في إحداث توازن قوى لصالحها في المنطقة. أيضاً، التنافس بينهما في القوقاز (نزاع ناغورنو كاراباخ) وآسيا الوسطى. هناك تنافس أيضاً حول أنابيب عبور النفط والغاز من آسيا الوسطى والقوقاز و"الشرق الأوسط" إلى أوروبا، عبرهما، فإيران مصدر مهم للغاز وتركيا تعمل لتجعل نفسها معبراً مهماً لنقل هذه الموارد باتجاه أوروبا والأسواق العالمية، بينما تحاول إيران أن تطوّر طريقاً آخر بعيداً عن الأراضي التركية ونفوذ تركيا بما تُسميه "بخط الأنابيب الإسلامي"، عبر العراق، سوريا والبحر الأبيض المتوسط. وهذا التنافس من شأن أن يُقوّض مستقبل العلاقات الطاقوية بينهما.⁴⁹

إذن، تتكرّر نفس المسألة في علاقات تركيا بإيران أيضاً، تتقارب الدولتان إقتصادياً وتجارياً وتتباعدان في رؤيتهما الأمنية والإستراتيجية لمحيطيهما - عاملاً مهماً في تخفيض حدة (New Functionalism) الإقليمي والدولي، قد يكون الإعتما المتبادل بين البلدين - كما يحاجج تيار الوظيفيون الجدد التوتر بينهما أو إدارته بشكل ما، وقد يكون خطوة متقدمة نحو تجاوز الخلافات السياسية المشتركة وإرساء قاعدة حوار متينة والاتجاه نحو تقريب الرؤى الأمنية والإستراتيجية عبر العمل على إحداث تغيير في الثقافات السياسية والعسكرية لنخب البلدين.

3. تركيا والتحول الإستراتيجي: منظمة شنغهاي للتعاون بديلاً عن الحلف الأطلسي-الناطو؟

بحثاً عن أسواق جديدة وفرص إستثمارية في الخارج، قامت جماعات رجال الأعمال والجمعيات الاقتصادية التركية بتوجيه نظر قيادات البلاد باتجاه

⁴⁶ - Ünal Çeviköy, Op cit, p: 22.

⁴⁷ - Bijan Kejehpour and others, **The Role of Economic and Energy Relations with Turkey and Russia in Iran's National Strategy**, Center for Strategic and International Studies, Paper Prepared for an International Workshop "The Turkey, Russia, Iran Nexus: Economic and Energy Dimensions" Hosted by: The Economic Policy Research Foundation of Turkey Ankara, March 29, 2012, p: 19-20-21.

https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/attachments/120529_Khajehpour_Russia_Turkey_in_Iran_NationalStrategy.pdf

⁴⁸ - Stephen J. Flanagan, **The Turkey-Russia-Iran Nexus: Eurasian Power Dynamics**, The Washington Quarterly Journal, Volume 36, 2013 - Issue 1, p: 170.

<http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/0163660X.2013.751656?needAccess=true>

⁴⁹ - Bijan Kejehpour and others, Op cit, p: 22.

إحدى أبرز المنظمات التي تمنح أعضائها فرصة الوصول إلى الأسواق الأوراسية بسهولة. (SCO) آسيا وإفريقيا، فكانت منظمة شنغهاي للتعاون تؤيد النخب الاقتصادية التركية بقوة عضوية تركيا التامة في المنظمة⁵⁰، كما صارت ثلثة من النخب السياسية أيضا تؤيد نسبيا هذا الخيار، خاصة بعد محاولات تركيا الحديثة للانضمام إلى الإتحاد الأوروربي دون فائدة، إذ بدت هذه الجهود جهودا عبثية أكثر مما كان من قبل، خاصة بعد محاولة الانقلاب الفاشلة شهر يوليو/ جويلية 2016، وإدانة القادة الأوروربيين ما سمّوه إنتهاكات تركيا للحريات الأساسية التي "بلغت مستوى عالي"، على حدّ وصفهم، بعد الاعتقالات التي طالت أعضاء منتمين لجماعة غولن وحالة الطوارئ بعد الانقلاب الفاشل، واصفين الرئيس إردوغان "بالدكتاتور الذي يقوم بتصفية معارضيهِ"، الأمر الذي وثر العلاقات التركية مع الغرب.

إنفو غراف رقم 1: يختصر منظمة شنغهاي للتعاون.

: الصين، روسيا، كازاخستان، في مقابل ذلك، فقد كرّر الرئيس إردوغان مرارا أنّ تركيا تتشارك "فيما مشتركة" أكثر مع دول منظمة شنغهاي للتعاون قرغيزستان وطاجكستان. لقد انضمت تركيا لمنظمة شنغهاي للتعاون "كشريك حوار" سنة 2012، أثناء قمة بيجين، وتسعى القيادة التركية إلى توسعت خياراتها وبدائلها الإستراتيجية وكذا إيجاد أسواق جديدة في الشرق الأوراسي الذي يحوز على قوى إقتصادية عملاقة. لكن، تبقى العقبة الكبرى لكن من الصعب جداً أن تسمح لها** أمام تركيا إذا ما أرادت أن تنضم إلى منظمة شنغهاي للتعاون، هي عضويتها في الناتو، إذ عليها أولاً أن تُغادره

* For more information about SCO see:

Stephen Aris, **Shanghai Cooperation Organization, Mapping Multilateralism in Transition No. 2**, The International Peace Institute, December 2013, Vienna, Austria.

https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/publications/ipi_e_pub_shanghai_cooperation.pdf

⁵⁰ - Çağdaş Üngör, **Turkey and Shanghai cooperation organization Few Shares Values and No Common destiny**, Middle East Institute, October 15, 2013, Washington, USA.

<http://www.mei.edu/content/turkey-and-shanghai-cooperation-organization-few-shared-values-and-no-common-destiny>

ينبغي أن يدق إرتياح تركيا لمنظمة شنغهاي للتعاون أجراس التحذير في الإتحاد الأوربي والولايات المتحدة. تتابع تركيا تبني قيم إستراتيجية مهمة لأجل دول الإتحاد الأوربي، إنه لمن الأساسي أنّ إتفاقيه اللاجئين المبرمة مع تركيا شهر مارس 2016 لإنهاء مشكلة الهجرة غير الشرعية القادمة في أغلبها من سوريا. لقد إتّهم الطرفين بعضهما البعض بكسر هذا الإتفاق، تهدد تركيا الآن بالغاءه، والتحرك التركي تجاه هكذا إستراتيجية جديدة للإنتقام من شأنه أن يُقلص حاجتها لإستجداء بروكسيل. تحوز تركيا أيضا على عدد من القواعد العسكرية المهمة للناتو ذات الأهمية الإستراتيجية الحيوية بالنسبة للغرب والولايات المتحدة، خاصة في إدارة شؤون "الشرق الأوسط". كما تُعدّ تركيا الآن أحد الأطراف المهمة بالنسبة للغرب في التواصل مع روسيا بخصوص الإستراتيجية في سوريا.. أنظر:

See: Jan Gaspers and Others, Op cit, p: 02.

لا يزال الإختلاف الملحوظ في بعض القيم والمبادئ الأساسية بين تركيا وقوى شنغهاي أحد أكبر المعوقات القائمة أمام إحداث توجّه كلي حقيقي في السياسة الخارجية التركية نحو الشرق الأوراسي الجديد، وسوف تظلّ تركيا مرتبطة إستراتيجيا بالقوى "الأطلسية الجديدة" مادام هذا الإختلاف قائما مستمرا في الثقافات والمبادئ الأساسية التي تُشير الدول. مثلا، تقوم المبادئ الأساسية لشنغهاي على "الإحترام المتبادل للسيادة، الإستقلال وسلامة الأراضي، وتقوم على محاربة ثلاثية: الإرهاب، التطرف والنزعة الإنفصالية". لذلك، فهذه الدول ترفض

دول الناتو بذلك نظرا لأهمية عضويتها فيه، كما من الصعب على تركيا أن تجد إطارا أمنيا قويا تتشارك معه القيم كالتاتو، خاصة في ظل إفتقار منظمة شنغهاي للتعاون -إلى الوقت الحالي- إلى إطار أمني يتشارك فيه أعضاء مع تركيا قواسم مشتركة من ناحية قيم السياسة الخارجية وكذا الرؤية الجيوبوليتيكية التركية للعالم.⁵¹

على ضوء التوتّرات التي طرأت على العلاقات التركية الغربية إثر إنقلاب تموز الفاشل، يبدو بأن السياسة الخارجية التركية وجهت أنظارها نحو الشرق. يعكس هذا التحول خياراً متعمداً إتخذته تركيا يعود إلى ما قبل مرحلة 15 تموز/يوليو. الدافع وراء هذا التغيير هو الرغبة في تعزيز مكانة الحكومة داخليا وإعتماد سياسة خارجية أكثر إستقلالية وقوة، ومن شأن هكذا تحوّل في السياسة الخارجية أن يمنح تركيا إستقلالية أكبر في تنفيذ تطلعاتها الإقليمية. في هذا الإطار، ترتدي التغييرات واسعة النطاق على مستوى كبار الضباط في الجيش منذ 15 تموز/يوليو، أهمية محورية. فمعظم الجنرالات من "التأثيرات التي جرى تسريحهم كانوا موالين لحلف شمال الأطلسي، وقد إشتكى الجنرالات الأميركيون من تسريحهم معربين عن مخاوفهم يمارسها الإنقلاب الفاشل "على المدى الأطول" على عمليات مكافحة الإرهاب". من الممكن أن يُملأ الفراغ في الجيش التركي عبر تعيين يمكن أن الأمر الذي سيحدث تحوّلًا في "الثقافة الإستراتيجية" للمؤسسة العسكرية، وهذا لن يكون تحوّلًا عادياً. لقد "جنرالات مقرّبين من "المواقف الأوراسية شكّل الجيش، لا سيما القيادة الموالية للناتو، الآلية الوحيدة التي تحول دون وضع سياسة خارجية هشة في الأعوام الأخيرة، خير مثال على ذلك، السياسة وتؤثر إلى من الجنرالات خطوة كبيرة بجميع المقاييس، % وتمسك القيادة العسكرية بموقفها. تسريح نحو 45 الخارجية التركية تجاه الملف السوري تخطيط متأنّي لإعادة تكوين هيكلية الجيش.⁵²

لقد صارت الحكومة التركية تبحث بشكل جديّ عن بدائل لأجل التعاون الأمني، إلا أنّ البدائل المتاحة أمامها محدودة. صحيح أنّ تركيا عضو في العديد من المنظمات الإقليمية بل ومؤسس لها أيضا، على غرار منظمة التعاون الاقتصادي والمجلس التركي (يضمّ دول العرق التركي)، إلا أنّ مثل هذه المؤسسات صارت بائدة، أيضا خيار العالم العربي صار مستحيلا خاصة مع ثورات "الربيع العربي" واللاإستقرار هناك. ونظرا لمحدودية البدائل، فقد (التي تم تأسيسها سنة 2001، وتقاد من طرف الصين وروسيا. SCO) إنتقلت تركيا إلى الإندماج الأمني الأوراسي وخصوصا منظمة شنغهاي للتعاون (في سنة 2012، صارت تركيا "شريك حوار" في المنظمة ومنذ 2013 عبرت أنقرة مرار عن نيّتها في الإنضمام الكلي لها، وقد أشار إردوغان إلى نيّة بلاده في الإنضمام الكلي لمنظمة شنغهاي للتعاون كما فعل شهر نوفمبر 2016. لقد قال الرئيس إردوغان لصحيفة حُرّييت شهر نوفمبر 2016، أنّ: "على تركيا قبل كلّ شيء أن تشعر بالراحة فيما يخصّ الإتحاد الأوروبي وألّا تركّز إهتمامها" بخصوص مسألة الإنضمام إليه. وأضاف: "ربما يمكن لبعضهم أن ينتقدني إلا أنني أعبر عن رأيي، مثلا، لقد قلت: "لما لا ينبغي -مثلا- على تركيا أن تكون جزءا من شنغهاي.. أعقد أنّ تركيا لو إنضمت إلى شنغهاي، فسوف يكون لها إمكانية التحرك بشكل أكثر سهولة". لقد قال إردوغان هذه الكلمات لصحفي تركيا كان معه على متن طائرته في طريق عودته من زيارة كانت إلى باكستان وأوزباكستان. لم تكن في الحقيقة المرّة الأولى التي يُدلي فيها إردوغان بتصريحات صادمة كهذه. فحينما كان رئيسا للوزراء سنة 2013، قال: "أنا إذا ما حصل ودخلنا إلى منظمة شنغهاي للتعاون، فإننا سنقول وداعا للإتحاد الأوروبي، فشنغهاي تعتبر أكثر قوّة". في العام ذاته، عرض إردوغان آفاق إنضمام تركيا لمنظمة شنغهاي للتعاون.⁵³ لا نرى من جهتنا بأنّ مثل هذه التصريحات هي مجرد مناورات تستهدف بها تركيا إجبار الغرب على التنازل في قضايا معيّنة كمسألة تعطيل إنضمام تركيا للإتحاد الأوروبي وما شابه، وإنما هي تعبير واضح عن سخط تركي تجاه الغرب وإعلان عن دخول مرحلة جديدة في العلاقات، قائمة على مبدأ عدم الثقة بالغرب، وبالتالي هي بمثابة نداء تركي لفتح صفحة تعاون عسكرية-أمنية جديدة مع روسيا خصوصا وإستعداد تركيا لمناقشة آفاق التعاون الاقتصادي والتجاري مع أسواق الصين وآسيا الرحبة، بشكل سيساعد الإقتصاد التركي على تحمّل نتائج التحوّل التدريجي نحو الشرق.

خاتمة وإستنتاجات:

منذ أن بدأت تركيا في التحوّل التدريجي من مجرد دولة "ممزقة" على حدّ تعبير هنتنغتون، أو هامشية في الإستراتيجية الأطلسية الغربية إلى قوة إقليمية متماسكة ذات مشروع مُشكّل لبيتها الإقليمية ومؤثر على التفاعلات الدولية، صارت دولة مُعرّضة لأشكال شتى من الضغوطات بل والتهديدات الغربية

النزعة التخيلية العسكرية ولو كانت لأغراض إنسانية أو بهدف تغيير الأنظمة. في المقابل، لتركيا سجل طويل مع التأييد لمسألة التدخل العسكري لتغيير النظام أو لأغراض إنسانية منذ بداية علاقتها مع الغرب، وقد سبق وأن ذكرنا ذلك في أمثلة عديدة كالבوسنة، كوسوفا وتأييدها للتدخل العسكري في أفغانستان وليبيا. اليوم وفي سوريا، تتضح هذه النقطة الخلافية بين تأييد روسيا والصين للأسد ورفضهما لأيّ تدخل عسكري غربي، في مقابل رفض تركيا للأسد وتأييدها لمسألة تغيير النظام عبر تدخل عسكري غربي. وأيضا، تأييدها للحركات الإحتجاجية في دول "الربيع العربي" ضدّ الأنظمة الإستبدادية هناك، فهذا بالنسبة لشنغهاي أمر مرفوض، فهل مثلا يمكن لتركيا أن تُؤيد حركات إنفصالية في آسيا الوسطى (ذات العرق التركي) كالإيغور مثلا؟ هذا ما يُعدّ بمثابة الكابوس لدول شنغهاي وتأييدها للشيئان ضدّ روسيا لهم مثال جيد عن ذلك.. أنظر:

. See: Çağdaş Üngör, Op cit.

⁵¹ - Lina Wang, Op cit.

⁵² - كادير يلدرم، تركيا والتحول الوشيك نحو الشرق، مركز كارنيجي لدراسات السلام، 08 أوت/أغسطس 2016.

<http://carnegieendowment.org/sada/?fa=64359&lang=ar>

⁵³ - Jan Gaspers and Others, Can Turkey play the Shanghai card? China's take on Ankara's Eurasian security endeavours and what it means for Europe's security architecture, Federal Academy for Security Policy, Security Policy Working Paper, No. 6/2017, P: 02.

https://www.baks.bund.de/sites/baks010/files/working_paper_2017_06.pdf

التي تستهدف كبح مشروع الإرادة الحرة والمستقلة في سياستها الخارجية، كون أن هذا المشروع قد يحمل في طياته مستقبلا تهديدا ما لمصالح الغرب عموما والولايات المتحدة على وجه الخصوص في منطقة "الشرق الأوسط"، وما حدث يوم 15 تموز/جويلية 2016 يعتبر بشكل صريح عن ذلك. لذلك، وإستنادا على مقارنة ستيفن والت النظرية عن "توازن التهديد"، فإن الدول تتوازن ضدّ القوى الأكثر تهديدا بالنسبة لها لا الأكثر قوة، فتاريخيا توازن تركيا ضدّ التهديد السوفياتي لأنه كان الأكثر تهديدا بالنسبة لها فشكّلت حلفا وثيقا مع الغرب، أما اليوم وإذا ما صار الغرب والولايات المتحدة الطرف الأكثر تهديدا فلن يطول الزمن حتى تتوازن تركيا ضدّه بالبحث عن حلفاء في الشرق، خاصة على ضوء التحولات البنوية التي يعرفها النظام الدولي اليوم وتزايد الإرتباطات العسكرية والإقتصادية لتركيا بقوى أوراسية صاعدة على غرار روسيا والصين ومنظمة شنغهاي عموما.

لكن، لطالما بقي التباعد قائما بين تركيا وهذه القوى في الثقافات السياسية والعسكرية لنخبهما، ستظل هناك فجوة تباعد بينهما تحول دون إقامة علاقات إستراتيجية كالتي تُبرمها تركيا مع الولايات المتحدة والغرب طيلة عقود من الزمن، وهذا التحول على مستوى ثقافات النخب، مرتبط بقدره هذه النخب على تطوير مشاريع أوراسية جديدة، على غرار مشروع "العمق الإستراتيجي" الذي طوّره البروفيسور داوود أوغلو في سياق لا أوراسي، لا أطلسي. سيبقى التباعد قائما أيضا بين تركيا وقوى شنغهاي، طالما لم تتحول بنية النظام الدولي بعد بشكل كلي إلى بنية متعدّدة الأقطاب تتوازن فيها قوى النظام بشكل نسبي متقارب، فالتفوق الأمريكي لا يزال متقدّما جدًا على "الخصوم" في جميع المجالات تقريبا، لاسيما منها العسكرية، وهذا العامل سيمارس الدور الفاعل الأهم في الإبقاء على تركيا مُنجذبة إلى المظلة النووية الأمريكية، طالما يغيب الضامن الأمني لها في ظلّ إجتهادها المستمر للإمساك بمقدّرات أمنها القومي وأمنها الشامل أيضا. مع ذلك ستستمر تركيا لعقود قادمة في المناورة بين الشرق والغرب على طريقة نُعمان مينيمنجي أوغلو أثناء الحرب العالمية الثانية كما رأينا، حتى تُحافظ على قدر أكبر من إستقلاليتها إلى أن تستكمل دورة قوتها، فتصير فاعلا ذا مكانة دولية يمتلك كلّ المقدّرات المؤهّلة لتحقيق إرادة حرة ومستقلة في سياسته الخارجية.

المراجع المعتمدة:

المراجع باللغة العربية:

1. جلال خشيب، قراءة في كتاب: "العمق الإستراتيجي، موقع تركيا ودورها في الساحة الدولية"، مركز إدراك للدراسات والإستشارات، 23 ماي 2016، إسطنبول-تركيا.
<http://idraksy.net/book-strategic-depth>
2. جلال خشيب، التوجّهات الكبرى للإستراتيجية الأمريكية بعد الحرب الباردة، الحوار المتمدّن، العدد: 3818، نُشر يوم 12 أغسطس 2012.
<http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=319828>
3. جلال خشيب، الغرب والبقية، لماذا وكيف هيمن الغرب على العالم إلى الآن، إيان موريس في مواجهة نيل فرغيسون، مركز إدراك للدراسات والإستشارات، أغسطس 2017.
<http://idraksy.net/wpcontent/uploads/2017/08/%D8%A7%D9%84%D8%BA%D8%B1%D8%A8%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%A8%D9%82%D9%8A%D8%A9.pdf>
4. كادير يلدرم، تركيا والتحول الوشيك نحو الشرق، مركز كارنيجي لدراسات السلام، 08 أوت/أغسطس 2016.
<http://carnegieendowment.org/sada/?fa=64359&lang=ar>
5. كارن أبو الخير، آسيا وملامح نظام عالمي جديد، مجلة السياسة الدولية، أوت 2011.
<http://www.siyassa.org.eg/NewsQ/2185.aspx>
6. كارن أبو الخير، عالم بلا أقطاب، الحقائق الإستراتيجية الجديدة في النظام الدولي، مجلة السياسة الدولية.
<http://www.siyassa.org.eg/NewsContent/3/113/1751/%D9%85%D9%86-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AC%D9%84%D8%A9/%D9%83%D9%8A%D9%81-%D9%8A%D9%81%D9%83%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%A7%D9%84%D9%85-%D8%9F/%D8%B9%D8%A7%D9%84%D9%85-%D8%A8%D9%84%D8%A7-%D8%A3%D9%82%D8%B7%D8%A7%D8%A8.aspx>
7. العلاقات التركية مع الإتحاد الأوروبي، موقع وزارة الخارجية التركية.
<http://www.mfa.gov.tr/%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D8%A7%D9%82%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B1%D9%83%D9%8A%D8%A9-%D9%85%D8%B9-%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%88%D9%84-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%88%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D8%A9.ar.mfa>
8. مركز أبحاث إسرائيلي: تركيا أردوغان تصنع الأسلحة بلا قيود لتحقيق إستقلالية القرار السياسي مع الغرب، ترك برس، 17 ديسمبر 2016.
<http://www.turkpress.co/node/29020>
9. نيل فرغيسون، الغرب والبقية، تحولات ميزان القوى العالمي في المنظور التاريخي، ترجمة جلال خشيب، مركز الأبحاث والدراسات العلمانية في العالم العربي، 24/09/2012.

10. نيل فرغيسون، الغرب والبقية، تحولات ميزان القوى العالمي في المنظور التاريخي، ترجمة جلال خشيب، مركز الأبحاث والدراسات العلمانية في العالم العربي،
24/09/2012
<http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=325553>

<http://www.ssrcaw.org/ar/show.art.asp?t=2&aid=325553>

11. وزير العلوم والصناعة: حجم التبادل التجاري بين تركيا وأمريكا 17,5 مليار دولار، ترك برس، 07 أبريل 2017.

<http://www.turkpress.co/node/20435>

المراجع باللغات الأجنبية:

A.Books:

1. Graham G. Fuller, **The New Turkish Republic: Turkey as a Pivotal State in The Muslim World**, United State Institute of Peace Press, 2008, Washington D.C, USA.
2. Ramazan Gözen, **Turkey's Delicate Position Between Nato and The ESDP**, Center For Strategic Research, Sam Papers No. 1/2003, Ankara, March 2003.
3. Pascal Boniface ,**Comprendre le monde** ,Editions ANEP, 2010, Paris-France.
4. Xavier de Villepin et François Thual ,**Tous contre l'occident ? Les nouveaux défis géopolitiques** ,Ellipses édition, 2009, Paris-France.

B.Studies and Reviews:

5. Aslı Aydıntaşbaş and Kemal Kerişçi, **The United States and Turkey, Friends, Enemies or Only Interests?**, The Center on the United States and Europe at Brookings — Turkey project, Policy Paper, Number 12- April 2017.
https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2017/04/aydintasbas-kirisci_united-states-and-turkey.pdf
6. Bijan Kejehpour and others, **The Role of Economic and Energy Relations with Turkey and Russia in Iran's National Strategy**, Center for Strategic and International Studies, Paper Prepared for an International Workshop “The Turkey, Russia, Iran Nexus: Economic and Energy Dimensions” Hosted by: The Economic Policy Research Foundation of Turkey Ankara, March 29, 2012.
https://sis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/attachments/120529_Khajehpour_Russia_Turkey_in_Iran_NationalStrategy.pdf
7. Christopher Layne, **The Waning of U.S. Hegemony—Myth or Reality?**, International Security, Vol. 34, No. 1 (Summer 2009).
<http://www.rochelleterman.com/ir/sites/default/files/Layne2009.pdf>
8. Çağdaş Üngör, **Turkey and Shanghai cooperation organization Few Shares Values and No Common destiny**, Middle East Institute, October 15, 2013, Washington, USA.
<http://www.mei.edu/content/turkey-and-shanghai-cooperation-organization-few-shared-values-and-no-common-destiny>
9. Fareed Zakaria, **Are America's Best Days Behind Us?**, Time, Mar. 03, 2011.
<http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,2056723,00.html>
10. Jan Gaspers and Others, **Can Turkey play the Shanghai card? China's take on Ankara's Eurasian security endeavours and what it means for Europe's security architecture**, Federal Academy for Security Policy, Security Policy Working Paper, No. 6/2017.
https://www.baks.bund.de/sites/baks010/files/working_paper_2017_06.pdf
11. Jan Gaspers and Others, **Can Turkey play the Shanghai card? China's take on Ankara's Eurasian security endeavours and what it means for Europe's security architecture**, Federal Academy for Security Policy, Security Policy Working Paper, No. 6/2017.
https://www.baks.bund.de/sites/baks010/files/working_paper_2017_06.pdf

12. Jim Zanotti and Clayton Thomas, **Turkey: Background and U.S Relations**, Congressional Research Service, August 26, 2016.
<https://fas.org/sgp/crs/mideast/R41368.pdf>
13. Joseph Jye ,**The future of power, Chatham house** 10 ,may 2011.
<http://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Meetings/Meeting%20Transcripts/100511nye.pdf>
14. Gülnur Aybet, **Turkey's Security Challenges, and Nato**, Carnegie Endowment for International Peace, 2012, Washington- USA.
http://carnegieendowment.org/files/Aybet_Brief.pdf
15. Lina Wang, **Will Turkey join the Shanghai cooperation organization instead of the EU?**, The Diplomat, November 24, 2016, 13.
<http://thediplomat.com/2016/11/will-turkey-join-the-shanghai-cooperation-organization-instead-of-the-eu/>
16. Ünal Çeviköy, **Turkey in a Reconnecting Eurasia Foreign Economic and Security Interest**, Center For Strategic and International Studies, April 2016, Washington DC- USA.
https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/160429_Cevikov_TurkeyReconnectingEurasia_Web.pdf
17. Rıza Kadılar & Andrew K. P. Leung, **Possible Turkish-Chinese Partnership on a New Silk Road Renaissance by 2023**, Turkish Policy Quarterly, Vouolume NUMBER 2 2013.
http://www.chinainstituteturkey.com/download/TPO_makale.pdf
18. Stephen J. Flanagan, **The Turkey–Russia–Iran Nexus: Eurasian Power Dynamics**, The Washington Quarterly Journal, Volume 36, 2013 - Issue 1.
<http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/0163660X.2013.751656?needAccess=true>
19. Stephen Aris, **Shanghai Cooperation Organization, Mapping Multilateralism in Transition No. 2**, The International Peace Institute, December 2013, Vienna, Austria.
https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/publications/ipi_e_pub_shanghai_cooperation.pdf
20. Ziya Öniş and Şuhnaz Yılmaz, **Turkey and Russia in a shifting global order: cooperation, confict and asymmetric interdependence in a turbulent region**, Third World Quarterly,2015.
http://www.suits.su.se/polopoly_fs/1.274180.1457443849!/menu/standard/file/Russia%20and%20Turkey%20Onis%20Yilmaz%20TWQ%20online%20Version%20December%202015-1.pdf

العلاقات التركية الروسية للفترة من 1991- 2010 م

الباحث أ فرج أقبيلي *

لم تحل ولادة روسيا الاتحادية عام ١٩٩١ جملة من المشكلات التي كانت قائمة بين تركيا والاتحاد السوفيتي المنهار، إذ بدأت عوامل الصراع تظهر من جديد ولاسيما مشكلة المضائق والتنافس على جمهوريات آسيا الوسطى والقوقاز وغيرها، والتي أصبحت من محددات السياسة التركية تجاه روسيا الاتحادية مع وجود خشية تركية متأصلة من هاجس شبح النفوذ السوفياتي، وبالمقابل هناك اعتقاد روسي من أن تركيا التي كانت مستقرة في جنوب الاتحاد السوفياتي قد استفادت كثيرا من انهياره، وهي تحاول تحقيق أحلامها القديمة جيوبوليتيكا إلا أنه وبعد وصول حزب العدالة والتنمية ذو الجذور الإسلامية إلى السلطة في تركيا عام ٢٠٠٢ فقد تغيرت وايقنت تركيا أن مستقبل روسيا قابل لأن يتخذ مسارات جديدة ولكل مسار. الاستراتيجية التركية وبدا ذلك واضحا في سياستها الخارجية مقوماته للتحقيق سياسة اثبات الذات الروسية الجديدة بعد معاناة عقد من الزمن كما شعرت تركيا ان تقهتها بطفانها تتصائل إن هي عسكريا عندها دخلت في تفاهمات مع روسيا لبناء شراكة استراتيجية. تورطت في نزاع من النزاعات الراهنة أو المحتملة في جوارها بغية تحقيق مصالحها العليا وتأكيد ذاتها، وأصبح سلوكها في المنظمات الغربية خلال العقد الأخير انها لاتعتبر أداة عمياء لا إرادة لها في أيدي المصالح الغربية، بما يعني أن تركيا تسيطر على طريق الاستقلالية الصائب، وسعيها لتتوسع خياراتها الخارجية واتباعها لسياسة تعدد البعد دون استثناء احد في علاقات جيدة، وخاصة بعدما أصبحت امالها ومساعدتها بشأن الانضمام الى الاتحاد الاوربي على المحك بالرغم من كل ماقدمته الى اوربا خلال الحرب الباردة والتي يراها بعض الاثراك انها تنقص من مكانتها وتسيء الى وتأتي أهمية هذه الدراسة كونها اظهرت ملامح وافاق جديدة وكشفت مدى التغيير الذي حصل في تاريخها وميراثها الحضاري العلاقات التركية-عما كانت عليه من قبل وهي في كل الاحوال علاقه ذات ابعاد استراتيجية لكلى الروسية قياسا الطرفين وتأكيد وتحاول هذه الدراسة إثبات أن التطور الذي حصل في علاقات روسيا وتركيا هي حركة. اهميتها الإقليمية والدولية وخاصة اتجاه اوربا غير مسبوقه بينهما وهي محاولة جادة لإعادة صياغة العلاقات على أسس من التفاهمات ذات الأبعاد الاستراتيجية المتكافئة رغم أن تاريخ العلاقات بين روسيا وتركيا خلال القرون الماضية شهد، حروبا دامية وصراعات سياسية، لكن المرحلة المعاصرة تقدم نموذجا مغايرا لهذا التاريخ يتمثل في تنامي التعاون السياسي والاقتصادي بين البلدين، وتعكس مسيرة السياسة الخارجية التركية على مدار السنوات العشر الأخيرة بوضوح هذا التوجه وعكست توجهات تركيا خلال هذه السنوات العشر حرصها على التقارب والتعاون مع روسيا، لكن الحرص لم يتبلور في خطوات إيجابية فعالة إلا في السنوات الأخيرة، خاصة عندما تشدد الاتحاد الأوروبي في عن العلاقات الروسية.

نبذة تاريخية موجزة عن

العلاقات الروسية التركية
لقد مرت العلاقات الروسية التركية بمنحنيات ومنعطفات كثيرة، السبب الأساسي فيها كان مساعي أنقرة لأن تدخل إلى البيت الأوروبي من أوسع أبوابه إلا أن الموقف الأوروبي كان لا بد أن يصيب القيادة التركية بخيبة أمل ويجعلها تعيد النظر في تحالفاتها، بل وتعيد صياغتها على أسس ومعايير تتجاوب مع المصالح الوطنية للبلاد، و من خلال هذه المرحلة أعادت تركيا النظر في ما كانت تعتبره دولا تهدد أمنها القومي، وقررت رفع أسماء أربع دول من قائمة العناصر الخارجية التي تهدد أمنها القومي، وهي روسيا واليونان وإيران والعراق، ومساعي الحكومة لتسوية كافة القضايا الخلافية مع هذه الدول تؤكد ذلك وتعكس مسيرة السياسة الخارجية التركية على مدار السنوات العشر الأخيرة بوضوح هذا التوجه، وعكست توجهات تركيا خلال هذه السنوات العشر حرصها على التقارب والتعاون مع روسيا، ولكن هذا الحرص لم يتبلور في خطوات إيجابية فعالة إلا خلال العامين الماضيين، خاصة عندما تشدد الاتحاد الأوروبي في التعامل مع طلب أنقرة الخاص بانضمام تركيا للاتحاد الأوروبي. (1)

المرحلة الأولى من 1991 – 2001:

تعد المرحلة الأولى في تطور العلاقات الروسية التركية هي بداية الإعلان الرسمي عن دولة روسيا الاتحادية بعد تفكك الاتحاد السوفيتي السابق عام 1991، وهي حقبة الدراسة المراد بحثها، حيث بدأت ملامح التفكك للاتحاد السوفيتي في عام 1990، وقد جاءت هذه المرحلة بعد ظهور النظام العالمي الجديد الذي يعد هذا النظام الدولي واحداً من المحددات الرئيسية المؤثرة على العلاقات بين القوى الكبرى والدول الصغرى، فحرية الحركة التي تتمتع بها الدول الصغرى تتوقف على هيكل النظام الدولي، أو طبيعة العلاقات السائدة على قمته، ويمتد هذا التأثير إلى العلاقة بين القوى والأطراف السياسية داخل الدول فهيكّل القوة داخل النظام الدولي، ومنظومة القيم التي يتبناها، وسياسة منظمته السياسية والاقتصادية والإنسانية، وألويات الدول الفاعلة في قيادته وتوجهاتها السياسية والاقتصادية والإنسانية، وسياسة منظمته السياسية والاقتصادية والإنسانية، وألويات الدول الفاعلة في إدارة القوة داخل النظام الدولي، ومنظومة القيم التي يتبناها، وسياسة منظمته السياسية والاقتصادية والإنسانية، وألويات الدول الفاعلة في قيادته وتوجهاتها السياسية نحو الدول الصغيرة، تعد من العوامل المؤثرة في إدارة السياسات الداخلية لأغلب الدول محدودة القوة (1)، وقد تعاضد الدور الذي تقوم به العوامل الخارجية، بفعل التطورات السياسية والاقتصادية والتكنولوجية التي شهدتها العالم في الحقبة الأخيرة، لا سيما مع بداية عقد التسعينيات من القرن الماضي، حيث تبدل شكل النظام السياسي الدولي، من نظام يقوم على الثنائية القطبية إلى نظام أحادي تقوده الولايات المتحدة الأمريكية، واستتبع ذلك تغير في المواضيع والقضايا محل اهتمام النظام الدولي الجديد، وفي إطاره أيضا حلت الصراعات القائمة على اساس ديني وحضاري بين بعض الجماعات الإسلامية من جهة، والولايات المتحدة والدول الأوروبية من جهة ثانية، حلت محل الصراع الإيديولوجي أثناء الحرب الباردة، وتوجهت الدول الغربية بعد والسياسية، من خلال اعلان الكثير من الوسائل والأدوات السلمية والعسكرية (2)

التضاريس السياسية داخل تركيا وأثرها، " على السياسة الخارجية، مجلة شرق نامه، القاهرة العدد السابع ص 92- 110.

(2) أراس بولنت، (2011)، ص 111

فقد واجه الاتحاد السوفيتي مشكلات اقتصادية حادة واضطرابات عرقية وقومية في الجمهوريات، زادت في حدة المصاعب الاقتصادية التي لم يعرف الاتحاد مثيلاً لها منذ التغييرات في التضاريس السياسية داخل تركيا وأثرها، " على السياسة الحرب العالمية الثانية، وأدت إلى

ازدياد النعمة على غورباتشوف من اليمين واليسار على حد سواء، وفي 19 آب عام 1991 عاشت البلاد انقلاباً عسكرياً تسلّم فيه نائب الرئيس السلطة وعزيت هذه التدابير الاستثنائية إلى مرض غورباتشوف، (1) وأعلن الانقلابيون تأليف حكومة خلاص لمدة ستة أشهر، لكن رئيس جمهورية روسيا الاتحادية بوريس يلتسين شجب الانقلاب وقاومه علانية، ودعا إلى إضراب عام دعمه نحو 50.000 متظاهر أمام البرلمان الروسي، ونجح في مساعيه؛ فاستسلم الانقلابيون وبعد ثلاثة أيام وأعيد غورباتشوف رئيساً للدولة، وفي 24 آب عام 1991 استقال غورباتشوف من رئاسة الحزب الشيوعي وأوصى بحل اللجنة المركزية للحزب. (2)

وأعلنت جمهوريات الاتحاد السابقة استقلالها عن الاتحاد في آب وأيلول من العام نفسه عدا تركمانستان التي أعلن استقلالها في تشرين الأول 1991 أما على الصعيد التركي فكانت لروسيا علاقات ضعيفة مع تركيا فمُنذ تأسيس الأخيرة عام 1922 صارت كينونة راسخة في المعسكر الغربي، ونظرت موسكو إليها كنقطة انطلاق لعمليات التسلل إلى منطقة القوقاز والجمهوريات التركية في الجنوب، ومع انهيار الاتحاد السوفيتي العام 1991، رضخت روسيا لهيمنة الولايات المتحدة في المنطقة، وكجزء من هذا الانفتاح على الغرب، جاءت مدارس تركية، شركات بناء، وتجار بأعداد كبيرة إلى "بلدات" الاتحاد السوفيتي سابقاً. (3)

في العام 2004 وقع الرئيس الروسي بوتين إعلاناً مشتركاً للتعاون في أنقرة، وجرى تحديثه في شباط / فبراير العام 2009 من قبل الرئيس التركي عبدالله غول والرئيس الروسي فلاديمير بوتين في موسكو أعلن غول بأن روسيا وتركيا دولتان في العام 2004 وقع الرئيس الروسي بوتين إعلاناً مشتركاً للتعاون في أنقرة، وجرى تحديثه في شباط / فبراير العام 2009 من قبل (4)

الرئيس التركي عبدالله غول والرئيس الروسي فلاديمير بوتين في موسكو أعلن غول بأن روسيا وتركيا دولتان جار تان- من هنا تقومان بتطوير علاقتهما على أساس من الثقة المتبادلة. أملاً من هذه الزيارة بدورها أن تعطي طابعاً جديداً لعلاقتنا. والمفتاح لهذا تجسد في الاقتراح التركي بناء منهج للاستقرار والتعاون في منطقة القوقاز، وبعد زيارة غول، وصفت وسائل الإعلام التركية العلاقات الروسية التركية حتى بد بشراكة إستراتيجية، ومن المؤكد أنها قرعت أجراس الإنذار في واشنطن (1) لأفندي تريزة (2010) تركيا والاتحاد

الأوروبي الديمقراطية تدعم الاقتصاد، مجلة السياسة الدولية القاهرة، العدد الثالث، ص 25-50.
(2) أوغلو، أحمد (2010) العمق الاستراتيجي، موقع تركيا ودورها في الساحة الدولية، ترجمة محمد جابر وطارق عبد الجليل، الدار العربية للعلوم، ناشرون مركز الجزيرة للدراسات.
(3) عبدالله (2010)، تعاضم الدور الإقليمي لتركيا، ط1، دار النقوش العربية، تونس، ص 20
(4) جري، لى مضر (2005) التغيرات الداخلية والخارجية في روسيا الاتحادية الفترة 1990-2003، مركز الإمارات للدراسات والبحوث الإستراتيجية، ص 18

لا شيء من هذا من شأنه أن يتحقق دون مصالح اقتصادية مشتركة متينة، حيث شهدت العلاقات التركية الروسية توسعاً كبيراً خلال العقد الماضي، بلغ التبادل التجاري قيمته 33 مليار دولار لسنة 2008، أغلبها الغاز والنفط مما جعل تركيا وروسيا شركاء رقم 1 وقد يتحقق قريباً استخدام الليرة التركية والروبل الروسي في التجارة الخارجية المتبادلة بينهما كأسلوب جديد لاستبعاد وإضعاف الدولار بصورة طبيعية (1).

كذلك كان لتركيا طموحات سياسية بعد انهيار الاتحاد السوفيتي خاصة في ظل مخاوف تأثر هذه البلاد بالتيارات السلفية السائدة في المملكة العربية السعودية أو الشيعية في إيران، إلا أن الموارد المالية المحدودة لتركيا بالإضافة إلى اتجاه هذه البلاد لتوطيد علاقاتها مع الغرب حال دون ذلك، ومن ثم كانت الأولوية للتعاون الثقافي، بما يشمل مجال الدين مع ضرورة تنشيط الدور الدعوي للدول الإسلامية في هذه المنطقة الحيوية بالنسبة للعالم الإسلامي مدخل تاريخي (2).

الوجود الروسي كقوة أوراسية وأوروبية ضخمة لا تزال تهيمن على هذه الجمهوريات في الكثير من المجالات، وتشكل تحدياً كبيراً أمام الطموح التركي تجاه آسيا الوسطى، فهذه الجمهوريات تجمعها بروسيا الكثير من المنظمات الإقليمية كمنظمة الكومنولث التي تضم كل ورثة الاتحاد السوفيتي السابق، ما عدا دول البلطيق الثلاث، ومنظمة الاتحاد الأسلافي التي تضم إلى جانب روسيا وهذه الجمهوريات روسيا البيضاء وأوكرانيا، ومن أهداف هذه المنظمات الإقليمية ملء الفراغ الذي ظهر في هذه الجمهوريات في أعقاب انهيار الاتحاد السوفيتي من جهة، وللرد على المحاولات التركية والإيرانية الساعية إلى دور إقليمي من جهة ثانية، فضلاً عن هذا هناك صراع روسي - تركي على مد أنابيب النفط من هذه المنطقة عبر أراضي كل منهما لتصديرها من ميناء نوفوراسيك على ميناء جيهان التركي. (3)

كذلك وجود تحالف روسي أرمني غير معلن في مواجهة التحالف التركي- الأذربيجاني المعلن في هذه المنطقة وأساساً قضايا الخلاف بين روسيا وتركيا تاريخية وكثيرة تمتد إلى المياه الدافئة والحدف الأطلسي، فحتى الأمس القريب كانت تركيا تلعب دور الشرطي في الحدف الأطلسي ضد الاتحاد السوفيتي، كما أن البعد الإسلامي في السياسة التركية يقابله بعد أرثوذكسي في السياسة الروسية تجاه منطقة آسيا الوسطى والبلقان والقوقاز، حيث هناك ملامح تحالف روسي صربي بلغاري يوناني لمحاصرة تركيا، فالبعد الروسي بمضامينه متعددة يشكل تحدياً كبيراً لتركيا في آسيا الوسطى (4).

(1) حسن سعاد (1989) التطورات الاقتصادية والسياسية الداخلية في تركيا في سنوات الأزمة الاقتصادية العالمية 1929-1933، رسالة ماجستير غير منشورة في التاريخ الحديث، كلية الآداب-جامعة بغداد، ص 61

(3) حتى، ناصف يوسف (1992) التحولات في النظام العالمي والمناخ الفكري الجديد وانعكاسه على النظام الإقليمي العربي، مركز دراسات الوحدة العربية مجلة المستقبل العربي بيروت، العدد 165، ص 30.

(4) حيدري، نبيل (1968) تركيا دراسة في السياسة الخارجية منذ 1945، صبرا للطباعة والنشر. ص 21

المرحلة الثانية: 2001 – 2010

بدأت هذه المرحلة باتخاذ أبعاد وتطورات جديدة حول تدخل الولايات المتحدة الأمريكية وأثرها على العلاقات الروسية التركية، بعد أحداث الحادي عشر من سبتمبر عام 2003، التي جاءت في هذه المرحلة، حيث تشكل كل من إيران وتركيا وروسيا أهمية خاصة في إطار السياسة الخارجية الأمريكية، وتعتمد السياسة الأمريكية تجاه هذه الدول على عدة أسس أهمها تحجيم النفوذ الروسي والإيراني في منطقة آسيا الوسطى، وتقوية الدور التركي في المنطقة لموازنة النفوذ الإيراني، والحد من إمكانية استفادة روسيا وإيران إلى أقصى قدر ممكن من ثروات بحر قزوين، بالإضافة إلى إثارة النزعات حول الثروات النفطية، وخطوط الأنابيب الناقلة لها للأسواق العالمية بين الدول المطلة على حوض هذا البحر، بما يتيح للولايات المتحدة التدخل في المنطقة للحفاظ على مصالحها والحصول على أكبر حصة من بحر قزوين النفطية. وبالطبع فقد تعارضت هذه الإستراتيجية مع مصالح إيران وروسيا والصين، مما أدى إلى تكون تحالف مضاد للولايات المتحدة يضم الدول الثلاث (1).

وقد شكّل التعاون العسكري بين تركيا والولايات المتحدة خلال عقد التسعينيات من القرن الماضي محوراً مهماً من محاور علاقاتهما الإستراتيجية، وعاملاً فاعلاً في تعميق هذه العلاقات، وكان الهدف الأمريكي من ذلك التعاون متطابقاً مع الهدف التركي، الذي تمثل في تلبية حاجات تركيا المتزايدة من الدعم العسكري لتحديث الجيش التركي فيما يتعلق بالتجهيزات والمعدات العسكرية ليكون بمستوى الدور الذي تقوم به تركيا في الحفاظ على المصالح الإستراتيجية في المناطق التي تستطيع تركيا أن تؤثر فيها، كالشرق الأوسط وآسيا الوسطى والبلقان والقوقاز وبحر قزوين (2).

وقد ظلت واشنطن غير مهتمة بمصالح كل من روسيا وإيران وتركيا إلى أن وقعت أحداث 11 سبتمبر، وأصبحت جهود الولايات المتحدة لمحاربة الإرهاب الدولي تجربها على أخذ هذه المصالح بعين الاعتبار، فقد أجرت الولايات المتحدة مباحثات مع روسيا لاستخدام أجواء وأراضي آسيا الوسطى في العمليات العسكرية ضد طالبان، مما يعد اعترافاً بمنطقة نفوذ روسية مهمه، بعد أن ثبت إن الولايات المتحدة لن تستطيع تنفيذ عملياتها دون تعاون روسيا، أما بالنسبة لإيران فقد أعلنت الولايات المتحدة إمكانية التعاون معها لمواجهة الإرهاب بعد أن كانت تعدها من الدول الراحية للإرهاب، ومن جانبها بادرت طهران بإدانة هجمات نيويورك وواشنطن وأبدت استعدادها للمشاركة في الجهود الدولية، وقد اتفقت الولايات المتحدة وإيران على إبقاء حدودها مغلقة مع أفغانستان وفتح الأجواء الإيرانية لنقل المساعدات الأمريكية لأفغانستان، ورغم ذلك فما زالت هناك خلافات واضحة بين الجانبين حول تعريف الإرهاب وإطار مواجهته، حيث ترى إيران ضرورة أن يتم ذلك من خلال الأمم المتحدة (3).

(1) دياب، أحمد (2002) روسيا والغرب من المواجهة إلى المشاركة، مجلة السياسة الدولية، القاهرة، العدد

(2) دياب، (2002)، ص 173

(3) سليمان، عادل (2004) مستقبل السلاح النووي في عالم ما بعد الحرب الباردة، السياسة الدولية، القاهرة، العدد 851، ص 232. إلا إن ذلك لم يمنع قيام حد أدنى من الاتفاق بين الجانبين. وفيما يتعلق بتركيا فقد أعلنت عن مشاركتها الفعلية في التحالف الدولي لمكافحة الإرهاب، إلا أن الإدارة الأمريكية ترى أنه من

الممكن أن تلعب تركيا دوراً مهماً في المستقبل لخدمة السياسة الأمريكية في العالم

الإسلامي، حيث أشارت بعض التقارير إلى إمكانية تشكيل قوة إسلامية لحفظ السلام في أفغانستان بقيادة تركيا.

بالرغم من المشاكل التي بدأت تواجه الروبل وأسعار النفط خلال الأشهر الأخيرة وانعكاس ذلك على الاقتصاد الروسي، إلا أن الحكومة الروسية تنتهج إستراتيجية نشطة في السياسة الخارجية تتجلى عناصرها في مواجهة سياسة التطويق التي تنتهجها واشنطن ضدها، وذلك من خلال اتخاذ مبادرات دبلوماسية ذكية في محيطها الأوراسي، والآن بعد أن رأّت موسكو مدى الفوتور في العلاقات بين واشنطن وأنقرة، الحليف القديم للناوتو، فقد انتهزت هذه الفرصة ووجهت دعوة للرئيس التركي عبد الله غول من أجل مناقشة تشكيلة واسعة من القضايا المتعلقة بالتعاون السياسي والاقتصادي بين الجانبين، وبالإضافة إلى الانفتاح على تركيا، التي تعتبر معبراً حيوياً للغاز الطبيعي إلى أوروبا الغربية، تعمل روسيا أيضاً على تعزيز تحالفاتها من خلال تقوية أواصر العلاقات الاقتصادية مع روسيا البيضاء وجمهورية الاتحاد السوفييتي السابق. كما وجهت موسكو صفقة قوية للإستراتيجية العسكرية الأمريكية التي ترمي لتطويقها في آسيا الوسطى، عندما نجحت في إقناع فرغيزستان، بعد تقديم مساعدة مالية ضخمة لها، بالتراجع عن السماح بإقامة قاعدة عسكرية جوية أميركية في ماناس. باختصار لقد أثبتت موسكو أنها لا تزال تتمتع بنفوذ قوي ضمن منطقة أوراسيا (1).

ذهب غول إلى تترارستان وهي أكبر دول تتمتع بالاستقلال الذاتي ضمن الاتحاد الروسي حيث يتكون معظم سكانها من الأتراك التتار المسلمين، يعد مؤشراً قوياً على مدى تحسن العلاقات بين أنقرة وموسكو، بعد أن كانت موسكو في السابق تعتقد أن تركيا تحاول نشر الحركة الطورانية في بدأت القوقاز وآسيا الوسطى داخل الاتحاد الروسي.

الأمر الذي يعد مصدر قلق كبير بالنسبة لموسكو، وعندما قررت روسيا رفع مستوى زيارة غول من "زيارة رسمية" إلى "زيارة دولة"، فإنها أرادت من ذلك الإشارة إلى الأهمية التي تلحقها على تركيا وقد وقّع غول وميد فيديف إعلان مشترك أكد من خلاله التزامهما بتعميق الصداقة المشتركة والتعاون في المجالات كافة، وشهدت العلاقات الاقتصادية التركية الروسية تطوراً كبيراً على مدى العقد الماضي، حيث وصل حجم التجارة بين البلدين الـ 32 مليار دولار خلال العام 2008، ما جعل روسيا الشريك الأول بالنسبة لتركيا، لهذا السبب كان طبيعياً أن تشكل العلاقات الاقتصادية الثنائية العنصر الأبرز ضمن جدول أعمال زيارة غول (2).

تطورت العلاقات الروسية التركية بشكل كبير، وتنوعت هذه العلاقات لتشمل المجالات جميعها، ومنها السياسية والدفاعية والاقتصادية، وفي مجال الطاقة الذي يتصف بالتعاون

(1) شروف، ناصر (2011) صحيفة دويتشه فيله، تركيا والاتحاد

الأوروبي – الكبرياء التركية أهم من العضوية . تركيا، إسطنبول.
<http://shaalanu.wordpress.com> (2) شعلان، أسامة فواد، (2009) الاتحاد السوفييتي تاريخيا- الموسوعة المصغرة متوفر عبر
 بين البلدين في هذا المجال بالنموذجي، إذ تشكل تركيا المرتبة الثانية في مشتريات الغاز
 الطبيعي الروسي، الأمر الذي يعزز الثقة بين الجانبين بتطوير هذا التعاون ليطال مجالات أخرى وعدم الاقتصاد على مجالي النفط والغاز
 فقط، وان تركيا احد الشركاء الاقتصاديين الأساسيين لروسيا وإنها سبقت الولايات المتحدة وبريطانيا في هذا المجال رغم إن الأزمة
 الاقتصادية العالمية أثرت على تطوير العلاقات الاقتصادية التي تقصت بنسبة 40% خلال عام 2009 مقارنة بعام 2008 (1).
 غير أنه يرى أن تركيا قد حققت قفزات ضخمة طفرية في سياساتها الداخلية والخارجية، بفضل نجاحها في إرساء الديمقراطية إلى حد
 كبير، مما جعلها تدرک مصالحها الشخصية وتعمل على تحقيقها وفق إستراتيجية مستقلة تتنافس أحيانا مع سياسات واشنطن، وأنها
 أضحت تشعر بالانزعاج من تدخلات الولايات المتحدة في العالم الإسلامي، ولا سيما عندما تتصادم مصالح أنقرة ومبادراتها مع الأهداف
 الأمريكية (2).
 وفي ظل " الكمالية الجديدة " والعلاقات الدولية الراهنة القائمة على " تعدد القطب "، والتغيرات الحاصلة في مجال إعادة توزيع مراكز
 القوى عالمياً وصعود تركيا الاقتصادي والسياسي، وتحولها إلى قوة إقليمية فاعلة ومؤثرة اتجهت بعد انهيار الاتحاد السوفييتي منذ 19
 عام الى تطوير وتدعيم علاقاتها بروسيا في مختلف المجالات، باعتبار روسيا شريك ذو قيمة عالية ودورها مهم ولاعب أساسي في مجال
 التعاون الإقليمي وهي تشكل مع تركيا ثنائياً قادراً على تدعيم السلام والحفاظ على الاستقرار في المنطقة التي تضمها مع بلدان القوقاز
 الجنوبي المحتاجة أيضاً إلى التنمية والتطور الاقتصادي والاجتماعي والثقافي، والتعاون في مجالات الاقتصاد والطاقة بين البلدين يعد القوة
 المحركة للعلاقات التركية – الروسية (3).
 هذا التوجه كان صوب تركيا، حيث قام الرئيس الروسي بوتين في 06-12-2004 بزيارة أكثر من تاريخية الى تركيا " التي طالما
 عدت روسيا خطراً عليها حسب النظام الدولي السابق " هي المرة الأولى على الإطلاق لزعيم روسي حقيقي منذ أن أقامت موسكو
 علاقات دبلوماسية رسمية مع الدولة العثمانية في العام 1492. (4)
 وقد بدا واضحا ان روسيا تريد أن تظهر لواشنطن أن بمقدورها اجتذاب حلفاء سابقين لها ومن ضمنهم الأتراك الذين لطالما لعبوا دور
 بين روسيا وحلف الشمال الاطلسي على مدى نصف قرن كما أن هذه الزيارة عمدت على تدعيم التعاون في جميع المجالات لا الجدار الفاصل
 سيما السياسية والاقتصادية مع امكانية تعاون من اجل بناء محطات للطاقة النووية في تركيا.(5)
 (1) شلبي، يوسف(2008) روسيا وقوة سلاح الطاقة ، مجلة العصر .
 http://www.alasr.wsمتوفر عبر
 (2) شيفتسوف، ليليا(2006) روسيا بوتين، الناشر، الدار العربية للعلوم، لبنان.
 (3) طعمه، حسن، (2010). نظرية اتخاذ القرارات، عمان، الأردن، دار صفاء للنشر والتوزيع. ص 22
 (4) طعمه،(2010) ص 23
 (5) أبو عامود، محمد سعد(2002) تحولات السياسة الامريكية تجاة إيران وتركيا وروسيا، مجلة السياسة الدولية، القاهرة، العدد 147
 روسيا أن هكذا تعاون مع أهم دولة في المنطقة هي صلة الوصل بين آسيا وأوروبا من شأنه احياء تحالف روسي اسلامي في مواجهة
 الغرب " اميركا "، خصوصا أن هكذا تحالف كان قد دعا اليه منذ القدم المنتور جمال الدين الافغاني الذي كاد أن يقنع السلطان عبدالحميد به
 كما كان حجم التبادل التجاري بينهما كبيرا فقد وصل في عام 2008 وبلغت قيمته 38 مليون دولار، وعدد
 السياح الروس في تركيا بلغ 2.8 مليون سائح، وتعد روسيا مصدراً مهماً لمصادر الطاقة الى تركيا من خلال مشروع " الخط الأزرق "،
 وهي تؤمن نحو 50 في المائة من حاجاتها من روسيا مما يعطي التعاون بينهما في هذا المجال طابعاً استراتيجياً مهماً. إلى ذلك فان قيمة
 المشاريع التي نفذها الملتزمون الأتراك في روسيا بلغت 30 بليون دولار، والاستثمارات التركية فيها بلغت 6 بلايين، والاستثمارات
 الروسية في تركيا بلغت 4 بلايين وكان سياسة البلدين قائمة على تطوير مستوى التعاون المشترك في مختلف المجالات . ولهذا الغرض
 أنشئ المجلس الأعلى للتعاون الذي يسعى أيضاً في تحقيق الاستقرار الإقليمي (1).
 كذلك شهدت العلاقات الاقتصادية المشتركة تطورا كبيرا بين الدولتين تجاوز عشرة أضعافه سابقا وحيث أصبحت روسيا أكبر مصدر
 للواردات التركية من الغاز الطبيعي والنفط الخام اعتبارا من 2006، وتصدر تركيا لها المنسوجات والآلات والسيارات والمواد الكيماوية
 والبضائع والأغذية لكن يبقى الميزان التجاري يميل لصالح الروس وحسب وزير الطاقة التركي تنير يلديز فإن الدورة قد تصل الى مئة
 بليون دولار في السنوات الأربع المقبلة . ولكن الكساد الحالي وتدني أسعار النفط وانخفاض استيراد الغاز الطبيعي، وفرض شروط تفتيشية
 أشد على البضائع التركية أسهم في انخفاض الصادرات بمقدار النصف. والشركات المعنية بقضايا الأعمار وتجارة التجزئة والزجاج
 والإلكترونيات انتشرت بقوة في الأسواق الروسية في إطار السعي للتحضير للألعاب الأولمبية 2014، في جزيرة سوشي.
 عدت روسيا ان الغرب يريد محاصرتها من جديد وهو مائل تسمح به، مما دفع بوتين الى الاعلان عن قرب امتلاك روسيا لانظمة أسلحة
 نووية جديدة غير موجودة عالميا، وذلك لتذكير الجميع ان روسيا قوة لا يستهان بها ولا يجوز اخراج العامل النووي من المعادلة اثناء
 التعامل معها وجاء اعلان بوتين هذا بعد أن قدم له وزير الدفاع سيرجي ايفانوف تقريره تحت عنوان " مسائل ملحة بخصوص تطوير
 القوات المسلحة الروسية. (2)
 وكان الرئيس الروسي قد اتهم العالم الغربي والولايات المتحدة " بممارسة الديكتاتورية " في إدارة شؤون العالم مغلقة بتعبيرات جميلة
 عن ديمقراطية مزعومة، كما هاجم الغرب الذي يعمل على تقسيم أوكرانيا ويعاقب معارضيه
 بالصواريخ والقنابل كما حدث في بلغراد، واتهم بوتين الغرب كذلك بالقيام بمحاولات خطيرة" لإعادة تصنيع حضارة متعددة الأوجه خلقها
 الله، وذلك من اجل جعلها حضارة معاصرة وفقا لمبادئ عالم أحادي القطب، وانتقد بوتين الديكتاتورية الاميركية صراحة وقد بدت هذه

التصريحات وكأنها تعود الى مرحلة الحرب الباردة لا الى مرحلة مابعد انهيار الاتحاد السوفيتي، مايعطي انطباعا قويا بان روسيا اصبحت جاهزة لتفعيل جميع محاولاتها (1) عبيد شاهر (2010) تركيا- روسيا إدارة القوقاز بثنائية المصالح المتبادلة والمتضاربة، جريدة النهار /لبنان، العدد 840، ص 69.
(2) عبيد، (2010)، ص 82
السابقة لخلق " عالم متعدد الاقطاب " في مواجهة الهيمنة الاميركية (1). أهمية العامل الجغرافي في تطوير العلاقة بين البلدين:

يعتبر العامل الجغرافي من أهم العوامل التي تساهم في تحديد أطر السياسة الخارجية، حيث تساهم عناصر العمل الجغرافي، والتي تتعلق بموقع الدولة اقليميا ودوليا، ثم حدودها وأهمية الجوار، كما تشكل مساحة الدولة وتضاريسها جزء مهم في فاعلية العامل الجغرافي، وبالتالي التأثير القوي كمحدد ومرتكز رئيسي في منظومة العلاقات التي تبدأ الدولة برسمها ضمن توجهاتها للسياسة الخارجية، وهي بالكاد تعطي الدولة ركيزة أساسية تسمح لها بلعب دور مؤثر اقليميا ودوليا، حال توفر عناصر متكاملة للعامل الجغرافي ضمن أجزائه التي تم ذكرها، ولا ننكر هنا أن الجغرافيا بعناصرها تساهم سلباً أو ايجاباً على النظام السياسي، اضافة للعوامل الأخرى التي تساهم كمحددات ومرتكزات هامة في العلاقات الدولية.
كما أن عامل الجغرافيا بالنسبة لأي دولة يسمح لصاحب السلطة او صناع القرار تحديد بعض سياسات الدولة، ان لم يكن معظمها وهنا تبرر أهمية هذا العامل بأنه الأكثر صموداً أو ثباتاً كونه يتعلق بعناصر جغرافية ثابتة لا تتغير كباقي العوامل الأخرى التي ترتبط بمتغيرات متقلبة يسودها، تغلب الأنظمة السياسية والجوانب الامنية ومنها العسكرية أيضا المرتبط بمصالح اقليمية ودولية، كما أن العامل الأيديولوجي متغير
وفي هذا الجانب يشكل العامل الجغرافي لروسيا وتركيا أهمية واسعة، حيث ان روسيا تربط بين قارتي اوربا و اسيا وتتسم بنفس الميزة مع تركيا في هذا الترابط، حيث ان مساحة روسيا الاتحادية تعد من اكبر الدول مساحة وتغطي مساحتها تسع مساحة العالم وترتبط بحدود جغرافية مع الصين ومنغوليا وكازخستان وأذربيجان وجورجيا جنوبا في ما بحر اليابان وبيرينغ شرقاً وروسيا البيضاء واستونيا ولافيا والنرويج وفنلندا غرباً، وبحر كارا وبارنتيس وشرق سيبيريا شمالاً وكوريا الشمالية جنوب شرق اراضيها، وهي تطل على بحر قزوين وفيها اعماق البحيرات في العالم وتدعى (بحيرة بايكال) وتكثر فيها الانهار واهمها نهر الفولغا أطول أنهار اوربا ونهر لينا وأوب (1) النعماني، محمد (2005) روسيا والاتحاد الأوروبي خلافات قائمة لكنها، عانقا والمستقبل شراكة وفق المصالح، الحوار المتمدن، العدد 1347 وأرطيش وتطل على بحر البلطيق والبحر الاسود ويمتاز مناخها بالتنوع نظرا لحجم مساحتها الواسعة لكنها تشهد برودة الطقس شتاء، لتصل درجة الحرارة 50 تحت الصفر وفي الصيف 30 درجة مئوية فوق الصفر.
أما تركيا فهي تمتد على مساحة جغرافية تبلغ (562,780 متر مربع) وتقع على قارتي آسيا واوربا أيضا، ويشكل الجزء الاسوي والذي يسمى الاناضول ما نسبته 97% من اراضيها، فيما نسبة الجزء الاوربي تشكل 3% من مساحتها ويسمى هذا الجزء تراقيا، وتعتبر تركيا حلقة وصل جغرافية بين الشرق والغرب ولديه طول حدود يبلغ 9848 كلم يشكل منه 7300 كلم على الشواطى ويحدها بحر ايجة غربا والمتوسط جنوبا والبحر الاسود شمالا فيما تتقاسم دول جورجيا واليونان وايران وارمينيا وأذربيجان وسوريا وبلغاريا بقية حدودها الجغرافية وفيها من الجبال الشاهقة الارتفاع كجبال ارارات " 5137 م " وألودورك " 4135 م " وأنهار الفرات وسكاريا وكيزيليرماك ولديها (7 بحيرات ومثلها من الجزر) الواقعة على بحر ايجة والمتوسط، وعليه يتبين للباحث أن الموقع الجغرافي المتميز لتركيا والذي يتغنى به المراقبون رغم انه يشكل رافعة لتركيا ما يجعل لها مكانة جيوسراتيجية، بيد أنه في الوقت ذاته فرض عليها قيودا والاهم من كل ذلك هو بزوغ الروح الروسية من جديد، وعودتها كقوة دولية ذات نفوذ مايعرض سياسة تركيا الخارجية تجاه اسيا الوسطى والقوقاز للعرقلة والتحدي الروسي، وهذا يذكر الاتراك حقبة الخطر السوفيتي ويحول دون تفرد سياسة تركيا تجاه دائرة اسيا الوسطى والقوقاز، فروسيا قادرة على كبح التوسع التركي، في حال امتلكت ايدولوجيا توسعية او اذا تعاطت بمنظور ايدولوجي اسلامي او قومي، او عرضت مصالح روسيا لتحدي ما.(1)
لذلك فان تحقيق مصالح تركيا وتلبية احتياجاتها من الطاقة قد تتعرض لتحديات وبخاصة ان تركيا احدي الدول المستوردة للنفط والغاز، وهي لا تملك الا القليل من الوسائل الخاصة اللازمة لتحقيق مصالحها تجاه اسيا الوسطى وبحر قزوين، فنجاح سياستها هنا يتوقف في المقام الاول على الدعم السياسي من قبل واشنطن. وعدم استفزاز السياسة الروسية والحفاظ على سياسة متوازنة بفرض هذا النمط المعقد والمتشابك في العلاقات الطاقة عملية متوازنة بالغة الدقة من جانب تركيا، وان لا تأخذ صفة الثنائية بل صفة التعددية على الانماط السياسية والاقتصادية في تفاعلاتها مع الدول ذات الصلة بعلاقات الطاقة ومنسقة مع المصالح السياسية والاقتصادية لحلفائها الاميركيين والاوروبيين وهذا يتطلب القدرة على الالتزام بمبادئ الموازنة والمسالك المتعددة، وهكذا نفهم كيف اجترح او غلو مقارنته تحت تأثير الدور الحازم للجغرافيا السياسية، فتركيا في موقع جيوبوليتيكي غير مريح ومثقل بالتناقضات وتحت ضغط جيرانها، لذا تتعدد اتجاهاتها وعليه يتضح ان الجوار
الانفتاح السياسي والاقتصادي على هذا الجوار الضاغظ الذي يمثل مجالا حيويا لنمو علاقاتها الاقتصادية وبخاصة تجاه المنطقة العربية وايران واسيا الوسطى (1) عبيد، (2010)، ص 82 .

الخاتمة

ترتكز السياسة الخارجية للدول على رؤية استراتيجية مؤسسه لدور الدولة في محيطها الجغرافي وتعيين نسق حركتها الدولية

والإقليمية وبما يضمن لها أكبر قدر في تحقيق مصالحها الوطنية، وعند تطبيق هذه القاعدة النظرية على تركيا ودورها في تطبيق فكرة العمق الاستراتيجي والتي تذهب إلى الابتعاد النسبي عن المحاور والمقترن باقترب محسوب من قضايا الجوار وتنويع التحالفات الإقليمية والدولية والذي سيمكنها من استخدام أمثل لعمقها الاستراتيجي، بما يعني ليس التملص من تحالفها مع الولايات المتحدة والذي جعلها ضمن رابحي الحرب الباردة، ولكنها تتوخى الاقتراب المحسوب من الأقطاب الدولية الأخرى ومنها روسيا لكي تستطيع أن تجد دورها ان الحاجة ملحة وضرورية لاهتمام كلا الدولتين بالجوانب الأمنية والإستراتيجية لفاعلية كل منهما في المجتمع الدولي.

على الرغم من العداء التاريخي الذي استمر قروناً عدة بين روسيا القيصرية والدولة العثمانية، والتوتر السياسي بين وراثيهما الاتحاد السوفياتي والجمهورية التركية في مرحلة الحرب الباردة، فإن روسيا في ظل حكم الرئيس بوتين، وتركيا في ظل حكم رئيس الوزراء اردوغان تمكنتا وبشكل كبير، من تحيد ذلك العداء والتوتر في علاقاتهما الثانية واستطاعا التعاون معا تعاوناً عملياً ومثمراً في كافة المجالات ومن اهم النتائج اتى توصلت اليها هذه الدراسة ما يلي:

يعد العامل الجغرافي من أسباب تطور العلاقات الروسية التركية لذا أن تركيا بحكم الطبيعة الجغرافية، والتاريخ، والدين والثقافة، تحظى بميزات هائلة، ما استلغت من قبل إلا في حدود ضيقة، فهي بحكم الموقع والبيئات العصرية المعولمة. ميزة الانفتاح والدور تملك، وبحكم التاريخ والثقافة والدين والجوار مع العالم العربي وروسيا ومع الشعوب التركية في العلاقة مع العالم العربي وروسيا في آسيا الوسطى والقوقاز، كذلك كان للعامل الاقتصادي دور كبير في تطور العلاقات الروسية التركية حيث تعد تركيا شريكة اقتصادية تقليدية لروسيا.

لقد كان للجانب السياسي بين البلدين دور مهم في تطوير العلاقات الدولية، فقد تم إلغاء تأثيرات الدخول بين البلدين ضمن إطار شروط معينة، وحسب الاتفاقية ليست هناك حاجة للحصول على تأشيرات للسفارات التي لا يزيد أمدؤها عن ثلاثين يوماً، على ألا تتجاوز مدة الإقامة 90 يوماً كل 180 يوماً. وعليه فإن التأشيرات لم تلغ بين البلدين بصورة غير محدودة وإنما وفقاً للشروط الواردة في الاتفاقية. إن إلغاء التأشيرات وإن كان ضمن إطار شروط معينة بعد خطوة مهما جداً بالنسبة لمصلحة تركيا وروسيا معينة والعلاقات بين البلدين. وذلك لأن إلغاء التأشيرات ليس عبارة عن ترتيبات قانونية أو فنية فحسب بل أنه ترتيبات تتضمن أبعاداً وتأثيرات وانعكاسات مختلفة. وفي حال تطبيق هذه المسيرة بلا مشاكل فسيكون له تأثيرات عميقة على السياسة الإقليمية و سيمهد السبيل أمام بدء عهد جديد.

للجانب العسكري دور مهم في تطور العلاقات الروسية حيث أرست أول معاهدة عام 1921 للصدقة والإخاء بين البلدين وكانت أساساً لتطوير التعاون العسكري التقني بين روسيا وتركيا. وأصبحت تركيا أول بلد عضو في الناتو بدأ يتعاون مع روسيا في المجال العسكري التقني. وقد عقدت تركيا عام 1992 اتفاقية بيع روسيا للأسلحة والعتاد الحربي إلى تركيا.

على الإرهاب من احد مجالات التعاون الدولي في مجال الأمن والتعاون بين روسيا وتركيا برئاسة الولايات المتحدة الأمريكية وخاصة بعد إحدث الحادي عشر من سبتمبر فقد أجرت الولايات المتحدة مباحثات مع روسيا لاستخدام أجواء وأراضى آسيا الوسطى في العمليات العسكرية ضد طالبان، مما يعد اعترافاً بمنطقة نفوذ روسية مهمة بعد أن ثبت إن الولايات المتحدة لن تستطيع تنفيذ عملياتها دون تعاون روسيا. وفيما يتعلق بتركيا فقد أعلنت عن مشاركتها الفعلية في التحالف الدولي لمكافحة الإرهاب إلا أن الإدارة الأمريكية ترى أنه من الممكن أن تلعب تركيا دوراً مهماً في المستقبل لخدمة السياسة الأمريكية في العالم حيث أشارت بعض التقارير إلى إمكانية تشكيل قوة إسلامية، لحفظ السلام في أفغانستان بقيادة تركيا.

قائمة المراجع (1) أراس بولنت (2011) التغييرات في التضاريس

السياسية داخل تركيا وأثرها، " على السياسة الخارجية، مجلة شرق نامه، القاهرة العدد السابع ص 92-110.

(2) لأفندي تریزة (2010) تركيا والاتحاد الأوروبي الديمقراطية تدعم الاقتصاد، مجلة السياسة الدولية القاهرة، العدد الثالث، ص 25-50.

(3) أوغلو، أحمد (2010) العمق الاستراتيجي، موقع تركيا ودورها في الساحة الدولية، ترجمة محمد جابر وطارق عبد الجليل، الدار العربية للعلوم، ناشرون مركز الجزيرة للدراسات.

(4) تركماني، عبدالله (2010)، تعاضم الدور الإقليمي لتركيا، ط1، دار النقوش العربية تونس.

(5) جري، لمى مضر (2005) التغييرات الداخلية والخارجية في روسيا الاتحادية الفترة 1990-2003، مركز الإمارات للدراسات والبحوث الإستراتيجية.

(6) جواد، حسن سعاد (1989) التطورات الاقتصادية والسياسية الداخلية في تركيا في سنوات الأزمة الاقتصادية العالمية 1929-1933، رسالة ماجستير غير منشورة في التاريخ والحديث، كلية الآداب- جامعة بغداد.

(7) حيدري، نبيل (1968) تركيا دراسة في السياسة الخارجية منذ 1945، صبرا للطباعة والنشر.

(8) دياب، أحمد (2002) روسيا والغرب من المواجهة إلى المشاركة، مجلة السياسة الدولية، القاهرة، العدد 149، ص 172.

(9) سليمان، عادل (2004) مستقبل السلاح النووي في عالم ما بعد الحرب الباردة، السياسة الدولية، القاهرة، العدد 851، ص 232.

(10) شروف، ناصر (2011) صحيفة دويتشه فيله، تركيا والاتحاد الأوروبي - الكبرياء التركية أهم من العضوية. تركيا، إسطنبول.

(11) شعلان، أسامة فؤاد، (2009) الاتحاد السوفييتي تاريخياً- الموسوعة المصغرة متوفر عبر

(12) شلبي، يوسف (2008) روسيا وقوة سلاح الطاقة، مجلة العصر. متوفر عبر

<http://shaalanu.wordpress.com>
<http://www.alasr.ws>

(13) شيفتسوف، ليليا (2006) روسيا بوتين، الناشر، الدار العربية للعلوم، لبنان.

(14) طعمه، حسن، (2010). نظرية اتخاذ القرارات، عمان، الأردن، دار صفاء للنشر والتوزيع.

(15) أبو عامود، محمد

سعد (2002) تحولات السياسة الأمريكية تجاه إيران وتركيا وروسيا، مجلة السياسة الدولية، القاهرة، العدد 147

(16) عبيد شاهر (2010) تركيا- روسيا، إدارة القوقاز بشأنية المصالح المتبادلة والمتضاربة، جريدة النهار/لبنان، العدد 840،

(17) النعماني، محمد (2005) روسيا والاتحاد الأوروبي خلافات قائمة لكنها، عانقا والمستقبل شراكه وفق المصالح، الحوار المتمدن، العدد 1347

مصطفى كمال اتاتورك وروسيا السوفيتية 1938-1920

د. موهب عدنان احمد
كلية الآداب / جامعة تكريت
1- المقدمة

لم تكن العلاقة بين روسيا القيصرية والدولة العثمانية علاقة طيبة بل كانت سلسلة من حروب كبرى تدور حول السيطرة اساسا على القوقاز والبحر الاسود خاضت فيها الدولة العثمانية 12 حرب مع الروس منها 6 انتصارات للروس بأعوام (1570 , 1700 , 1774 , 1792 , 1812 , 1878) , و اربع انتصارات للاتراك بأعوام (1574 , 1681 , 1711 , 1739) وحرب انتصرت فيها الدولة العثمانية بمساعدة جيوش الدول الاوربية عام 1856 ثم الحرب العالمية الاولى التي تكاد تكون انتهت بالتعادل بين الدولتين بسقوطهما معا , لذا لايمكننا القول بان العلاقة الروسية التركية ودية او سلمية ولليوم تظل اثار هذه العلاقة وما تلاها من علاقة الجمهورية التركية ورؤية العسكريين حتى مع زوال الحدود المشتركة بين البلدين فخلفية العلاقات غير ممكن وصفها غير الا بالعدائية المطلقة .

2- اتاتورك الضابط والروس

بطبيعة الحال كتركي وكضابط عسكري كانت رؤية اتاتورك (1) .¹⁰⁵⁹ للروس رؤية عدائية مرتبطة بالصراع بالقوقاز واوروبا وحماية اسطنبول التي كاد الروس يحتلونها لو التحالف الاوربي لاتخاذ الدولة العثمانية من الجانب الاخر يمكننا القول ان اتاتورك بطبيعته الشخصية كان مقدسا لعلاقة تركيا باوروبا كوسيلة حتمية للنهضة بالدولة ومؤمن بحقوق الدولة التاريخية بالبلقان فلم يكن يظن ان الحروب المتتالية ستمكن الدولة من حماية اراضيها بالذات مع الروس الذين يمثلون خطرا او تهديدا حقيقيا ونرى ترجمة هذا في موقفه الراض لدخول الحرب العالمية الاولى وسياسات الاتحاد والترقي مع الالمان في سياسات موروثه عن الحكم العثماني المباشر بالذات في عهد السلطان عبد الحميد الثاني (1060) . كضابط عسكري قاتل اتاتورك بالقوقاز في حرب محكوم عليها بالفشل وانتصار الروس لولا الظروف التي ساعدته بقيام الثورة في روسيا ضد القيصر مما دفع وحدات الجيش الروسي للانسحاب والعودة الى موسكو (1061) . مع نهاية الحرب كان اتاتورك قد التزم كضابط بمهادة برست ليتوفسك 1918 الخاصة بالسلام مع روسيا لتتحول العلاقة عمليا لموقف السلام البارد لترسم صورة اخرى للعلاقات بين اتاتورك والروس لاحقا

3- اتاتورك والسوفييت

باحتلال اسطنبول وسقوط السلطنة العثمانية بفضة لندن وباريس تم تكليف مصطفى كمال بتسريح القوات المتبقية بالاناضول ضمن شروط هدنة مدرس لكن مصطفى كمال وقيادات الجيش الباقية كونوا منظمة وطنية وجيش مسلح للقتال ضد التحالف الاوربي وحلو محل الميليشيا الغير نظامية التي كانت تقاتل بالجنوب ضد فرنسا ومحل منظمات اخرى , كانت الدولة الروسية المهادنة للدولة العثمانية هي خير معاون لمنظمة مصطفى كمال الجديدة بحكم كونها الاقرب والمعادية للغرب ايدولوجيا وسياسيا فكان من الطبيعي ان يبدأ الطرف الروسي في ارسال شحنات السلاح عام 1920 حتى نهاية الحرب بعام 1922 (1062) . تنوعت الاسلحة بين مايقارب 6000 بندقية ومئات الرشاشات سريعة الطلقت ومايصل الى 6000/17 قذيفة

- ولد في 19 مايو 1881 - توفي 10 نوفمبر 1938) وهو قائد الحركة التركية الوطنية التي حدثت في أعقاب الحرب العالمية¹⁰⁵⁹ الأولى، وهو الذي أوقع الهزيمة في جيش اليونانيين في الحرب التركية اليونانية عام 1922، وبعد انسحاب قوات الحلفاء من الأراضي التركية جعل عاصمته مدينة أنقرة، وأسس جمهورية تركيا الحديثة، فألغى الخلافة الإسلامية وأعلن علمانية الدولة، للمزيد ينظر: ه. س. ارسترونغ، الذئب الاغبر مصطفى كمال، القاهرة، دار الهلال، 1952، ص
- II. Abdülhamid II** أو **Sultan Abdülhamid II**: وبالتركية الحديثة عبد الحميد ثانی؛ **بالتركية العثمانية**) - **عبد الحميد الثاني**¹⁰⁶⁰ الذين جمعوا بين الخلافة **آل عثمان**، والسادس والعشرون من سلاطين **الدولة العثمانية** السلطان الرابع والثلاثين من سلاطين هو. (**mid** والسلطنة، وآخر من امتلك سلطة فعلية منهم. تقسم فترة حكمه إلى قسمين: الدور الأول وقد دام مدة سنة ونصف ولم تكن له سلطة فعلية، بسميه معارضوه "دور الاستبداد" وقد دام مدة ثلاثين سنة. تولى السلطان عبد الحميد الحكم في **فردياً** والدور الثاني وحكم خلاله حكماً ، فوضع رهن الإقامة (1909 أبريل 27 - 1327 ربيع الآخر 6) ، وُخِعَ بانقلاب سنة (1876 أغسطس 31 - هـ 1293 شعبان 10) ، "السلطان المظلوم" أطلقت عليه عدة ألقاب منها **محمد الخامس** وخلفه أخوه السلطان^[2]. **1918 فبراير 10** الجبرية حتى وفاته في **محمد** وال**سلطان مراد الخامس** وهو شقيق كل من: السلطان "غازي" ، ويضاف إلى اسمه أحياناً لقب "السلطان الأحمر" و للمزيد ينظر : اورخان محمد علي ، السلطان عبد الحميد الثاني حياته واحداث عهده ، الرمادي ، دار **محمد السادس** وال**سلطان الخامس** ، الانبار ، 1987 ، ص 15 .
- توبار هونسيان وفيروز احمد واخرون ، تركيا بين الصفوة البيروقراطية والحكم العسكري ، بيروت ، مؤسسة الابحاث العربية ،¹⁰⁶¹ 1985 ، ص 285 .
- شوقي عطا الله الجمل و د. عبد الرزاق ابراهيم ، تاريخ اوربا من النهضة حتى الحرب الباردة ، القاهرة ، المطبعة الذهبية ،¹⁰⁶² 2000 ، ص 249 .

وربع طن من سبائك الذهب وما يمثل 20/1 من ميزانية الحرب المالية ومساعدات اخرى (1063). في غضون ذلك قام مفوض الشعب للشؤون الخارجية غي روسيا السوفيتية بتوجيه نداء الى عمال وفلاحى تركيا الذي جاء فيه "ايها الرفاق عمال وفلاحو تركيا ان اخوانكم العمال والفلاحين الروس الذين قاسموا كل فضيحة هؤلاء الضوراي مصاصي الدماء الداخليين الذين باعوا روسيا للضوراي الخارجيين - للصوص الاوربيين قد قرروا اخذ زمام الحكم في ايديهم , ولذلك تأمل حكومة العمال والفلاحين في روسيا السوفيتية منكم يا عمال وفلاحو تركيا للذين قاسيتم كل شئ في هذه اللحظة الحاسمة المسؤولة ان تمدوا يد الاخوة وتوحدوا قواكم معنا لكي نطرد سوبا الضوراي الاوربيين وان نبني وننهك في داخل البلاد أولئك الذين تعودوا على ان يبنوا سعادتهم على تعاستكم" (1064).

تقدم مصطفى كمال في 26 نيسان 1920 عندما اسس الحكومة في انقرة - باقتراح الى السوفييت طالبهم بأقامة العلاقات الدبلوماسية , وابرام تحالف عسكري , وتقديم المساعدة الى تركيا , وقام مفوض الشعب للشؤون الخارجية السوفيتية بالرد على طلب مصطفى كمال وجاء فيه " ان الحكومة السوفيتية تأخذ بعين الاعتبار عزيمة الجمعية الوطنية الكبرى على تنسيق عملكم وعملياتكم الحربية ضد الحكومات الامبريالية مع الممثل السامي لتحرير الشعوب المضطهدة "

ابتدت الحكومة السوفيتية رغبتها في العلاقات الدبلوماسية والقتلية مع الحكومة الجديدة في انقرة فضلا عن استعدادها للقيام بدور الوسيط في المحادثات بين تركيا وارمينيا وايران , ويعد الاتحاد السوفيتي اول دولة تعترف بصورة رسمية بحكومة المجلس الوطني التركي برئاسة مصطفى كمال لذا اقام السوفييت علاقات دبلوماسية مع القادة الجدد في تركيا , وعلى مستوى السفارة في 2 حزيران 1920 , وفي هذا المجال بعث مفوض الشعب للشؤون الخارجية برسالة الى القادة الاتراك " نتابع سيرنكم في الاستقلال والسيادة وكم نكون سعداء في حال توحيد وجهات النظر بين الشعبين الروسي والتركي " (1065).

لذا فقد تبني اتاتورك سياسة مفادها التقرب من الاتحاد السوفيتي لذلك قام اتاتورك بالايجاز الى احد اصدقائه بتأليف الحزب الشيوعي التركي عام 1920 , وقد رحب السوفييت بهذه السياسة ولا سيما انهم عدوا ثورة تحررية , وتبعاً لذلك فانهم قدموا المساعدات كافة للاتراك في صراعمهم الكبير ضد الاستعمار . وتم ارسال العمال الاتراك الى الاتحاد السوفيتي لتدريبهم هناك وقد ثمن يوسف باي النائب في المجلس الوطني التركي الكبير العلاقات التركية - السوفيتية قائلا " انه من الطبيعي ان يمدنا السوفييت بهذه المساعدات لان الظروف الجغرافية والتاريخية والاقتصادية والسياسية تملئ عليه ذلك " , ان كلا الدولتين وفتنا ضد الاقطار الغربية واكدنا عدم التدخل العسكري من الخارج وانضمت الى عضوية عصبة الامم وقد شجب السوفييت المعاهدات السرية المتعلقة بضم اسطنبول الى روسيا القيصرية هذه المعاهدات التي ابرمها قيصر روسيا وحلفاؤه الغربيون ونتيجة لذلك فقد اكد السوفييت ابقاء اسطنبول بيد الاتراك (1066).

في هذه المدة قامت زيارات مكثفة بين الدولتين تمخض عنها التوقيع على معاهدة موسكو في 16 اذار 1921 وبموجب هذه المعاهدة اعترف السوفييت بالحدود الشمالية الشرقية لتركيا , والتخلي عن ولايتي قارص واردهان لتركيا واكدت المادة الثانية من المعاهدة جلاء تركيا من باتوم والاراضي المحيطة بها , وتكمن اهمية هذه المعاهدة كون تركيا دخلت في صراع ضد بريطانيا واليونان في هذه المدة اذ دعمت هذه المعاهدة مركز تركيا من اجل الاستقلال كما كانت فرصة التوصل الى الظروف الملائمة في المفاوضات مع الدول الاخرى وتثبيت معالم النظام التركي الجديد . (1067).

- كمال المنوفي , تطور العلاقات السوفيتية التركية , مجلة السياسة الدولية , العدد 24, القاهرة , مركز الاهرام للدراسات 1063
الاستراتيجية , 1971, ص 115 .

⁶ - Ponomaryv, A. Gromyko , V-khvostor, History of Soviet Foreign Policy 1917-1945 , Moscow , 1969 , p.170.

Ibid , P. 172 ⁷⁻

K . Karpat , Turkish Foreign Policy Transition 1950-1974 , Netheriands , 1975, p 167. ⁸

¹⁰⁶⁷ محمد كتمل الدسوقي , الدولة العثمانية والمسألة الشرقية , القاهرة , دار الثقافة للطباعة والنشر , 1976, ص 423 .

أكدت المعاهدة على مبداء عدم التدخل في الشؤون الداخلية وكان هذا إشارة الى عدم قيام السوفييت من تحريض الحزب الشيوعي التركي , ونتيجة لذلك فقد ساندت موسكو الميثاق الوطني . وبمقتضى هذه المعاهدة تعهدت كل من الاتحاد السوفيتي وتركيا بعدم الاعتراف بأي معاهدة تفرض بالقوة على أي دولة منهما , وتم الاتفاق على ترك البت بموضوع المضائق والبحر الاسود الى لجنة من مندوبي دول المنطقة دون اشراك الدول الغربية , وبعد ابرام بنود المعاهدة قام السوفييت بأرسال الاسلحة الى الاتراك لنشر الحركة الشيوعية في تركيا اما بالنسبة للاتراك فأنهم قبلوا الدعم السوفيتي , الا أنهم وقفوا موقف الحذر منه (1068) .

قوم مصطفى كمال الموقف السوفيتي في تركيا بعد ابرام معاهدة الصداقة في 16 اذار 1921 قائلا " ان سياستنا الخارجية تقوم على تقوية الروابط الاخوية مع روسيا السوفيتية لانها الدولة الوحيدة المخلصة التي اعترفت صريحا بأستقلالنا الحقيقي وفتحت يدها لتقديم المساعدة لنا " , والحق تعد هذه المعاهدة بمثابة الدعم القوي لتركيا ولاسيما ان جهة الحلفاء كانت قد تفككت , بعد ات استطاعت تركيا عقد معاهدات منفردة مع كل من الاتحاد السوفيتي واطاليا وفرنسا (1069)

ولم يبقى امام تركيا في جبهة القتال سوى بريطانيا واليونان . الامر الذي ادى فيما بعد ان يكثف الاتراك كل قوتهم ضد الدولتين السالفتي الذكر , وكانت النتيجة طرد تركيا لهما . وقد قدم سورينش الممثل المفوض السوفيتي في تركيا الى عصمت اينونو رئيس الوزراء وقتئذ اقتراحا يدعو الى توسيع المعاهدة السوفيتية التركية التي ابرمت عي 6 اذار 1921 , ووقعت في 17 كانون الاول 1925 معاهدة الصداقة والحياد بين الدولتين في باريس بعد وقوف الاتحاد السوفيتي الى جانب تركيا بشأن مشكلة الموصل اذ اسهم هذا في تعزيز العلاقات كما ساند الاتحاد السوفيتي تركيا في اتمام حرب التحرير وعلان قيام الجمهورية في 21 اكتوبر 1923 وجددت هذه المعاهدة عام 1935 لعشر سنوات اخرى (1070) . وبموجبها تعهد الطرفان بالامتناع في الاشتراك في الاحلاف او الاشتراك في أي عمل عدائي من أي نوع موجة ضد الطرف الاخر .

جاء في هذه المعاهدة انه في حالة حدوث هجوم على احد طرفي المعاهدة تقوم به دولة ثالثة او عدة دول فان الطرف الاخر يتعهد بالتزام الحياد , وقد جلبت المعاهدة التركية السوفيتية لعام 1925 بعدا جديدا للعلاقات بين تركيا والاتحاد السوفيتي لاحتوائها على نص يشير الى عبارة عدم الاعتداء ولاسيما اذا عرفنا ان تركيا دخلت في صراع مع بريطانيا حول مسألة الموصل التي كانت بريطانيا تساندها بريطانيا في خضم هذه التطورات حاولت تركيا ان تحصل على ضمان من التحاد السوفيتي , وفي هذا المجال بين وزير خارجية التحاد السوفيتي وقتئذ في رسالة الى نظيرة التركي انه في حالة نشوب حرب فأنه سوف يعمل بموجب معاهدة موسكو لعام 1921 (1071) .

كان من نتائج هذه المعاهدة عقد اتفاقية تجارية بين تركيا والاتحاد السوفيتي في 1927 وتعد الاولى من نوعها بين الدولتين , وقدم الاتحاد السوفيتي لتركيا في عام 1934 مساعدة قدرت قيمتها بثمانين ملايين دولار للاتفاق على التجهيزات الصناعية , وتسديد قيمتها دون فائدة وثمان رئيس الوزراء عصمت اينونو هذه المعاهدة قائلا " ان المساعدات الصناعية السوفيتية الهائلة لبلدنا تؤدي الى تطوير صناعتنا الوطنية وسوف تبقى هذه المساعدات رمزا للصداقة الاكيدة بين بلدينا " (1072) .

اما القادة السوفييت فكانوا ينظرون الى تطوير العلاقات السوفيتية التركية ببارقة امل كبير , فقد صرح مكسيم ليتمنسيتون في 1933 امام اللجنة التنفيذية المركزية السوفيتية قائلا " ان علاقة الاتحاد السوفيتي مع جمهورية تركيا الفتية هي من نوع فريد وينبغي ان تكون عليه العلاقات مع الدول الاجنبية " , وعلى الرغم من تطور العلاقات الروسية بين الدولتين ومظاهر الود في العلاقات الرسمية بينهما لم يكن هناك احتكاك غير رسمي بين شعبي الدولتين , ولم تكن المساعدات السوفيتية ذات تأثير في المجالات الفنية والثقافية , اذ لم تكن ضئيلة ولكنها عارضت بشدة الشيوعية المحلية وحصر تنظيمها على الرغم من انها هي التي اطلقت يدها غي السياسة الداخلية , ويعزى السبب في ذلك الى حداثة عهد الجمهورية من جانب , وعدم اتخاذ موقف صريح ضد السوفييت في السياسة الخارجية من جانب اخر (1073) .

فضلا عما ذكر فان تركيا على الرغم من انها كانت تتظاهر بالود والصداقة مع الاتحاد السوفيتي على عهد اتاتورك - الا انها كانت بين الحين والآخر تمارس حقوق السيادة والاستقلال بأساليب شتى من ذلك منح تركيا حق اللجوء السياسي لثروتسكي , اذ مكث الاخير بعد مغادرته الاتحاد السوفيتي عام 1929 سبع سنوات في اسطنبول اذ كانت الدولة العثمانية على عهد جمعية الاتحاد والترقي قد استخدمت العامل الاثني في الصراع مع روسيا القيصرية , عاد الاتراك من جديد توظيف هذا العامل في التعامل مع القادة السوفييت , اذ عرفنا ان السوفييت كسلفهم القياصرة , كانوا يخشون دائما أي اشارة او تشجيع من تركيا لهؤلاء المواطنين ذي الاصول العرقية التركية ولاسيما ان هناك في تركيا وقتئذ كان يرفع شعار وحدة الاتراك , وهو يعني ضم كل الموجودين خارج الحدود التركية الى تركيا , وهم يعنون بذلك عودة الاتراك السوفييت , رغم ان الحكومة التركية كانت حذرة جدا من اثاره هذا الموضوع , مع العلم انها كانت تدرك ان ذلك يعد الورقة الوحيدة التي تمسك بها في مواجهة الاتحاد السوفيتي . على الرغم من معرفة القادة الاتراك وقتئذ كما يقول ماستاك في مقالة نشرها في عام 1922 من ان الاقليات التركية في الاتحاد السوفيتي كالقرقيز والاوزبك والتركمان والتتار تحررت تماما من تركيتهم واتحدت تحت كسوة الدين والشريعة ففي هؤلاء الاتراك لا يوجد شئ يمكن ان نسميه

- احمد نوري التعييمي , العلاقات التركية الروسية دراسة في الصراع والتعاون , عمان , دار زهران للنشر والتوزيع , 2011 , 10681068

, ص 30

رياض الصمد , العلاقات الدولية في القرن العشرين تطور احداث ما بين الحربين 1914-1945 , الجزء الاول , بيروت , 1069

المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع , بلا تاريخ , ص 113.

صباحي ناظم توفيق , الميثاق البلقاني ومعاهدة موننترو في وثائق الممثلات العراقية في تركيا 1930-1957 , بغداد , مطبعة 1070

الزمان , 2002 , ص 292 .

احمد نوري التعييمي , السياسة الخارجية التركية بعد الحرب العالمية الثانية , بغداد , دار الحرية , 1975 , ص 20. 1071

محمد كامل الدسوقي , مصدر سابق , ص 282 . 1072

المصدر نفسه , ص 278 . 1073

شعور بالانتماء الى القومية التركية , بل هناك الانتماء الى الاسلام , وليس هناك ما يسمى الفرغيزيين او التركمان ففي هذه القوميات تتخذ اسم شعب مسلم بدون ان تحس بالرغبة للاتحاد تحت اسم شعب تركيا (1074)

ومهما يكن من الامر في ذلك من انتماء هؤلاء سواء الفكر الطوراني او الاسلامي فان احدى الدراسات تشير الى ان الولايات المتحدة اقترحت ذات مرة على تركيا ان تطبق سياسة طورانية شاملة اكثر فاعلية , بحيث تجعل الاقلية التركية في الاتحاد السوفيتي اكثر تحركا وارباكا للحكومة السوفيتية , الا ان الاتراك رفضوا ذلك . وعلى الرغم من هذا الموقف الحذر من قبل اتاتورك في استخدام هذا الموضوع كاداة ضاغطة على السوفييت , فان الجامعة الطورانية ظهرت من جديد كبعيد من ابعاد العلاقات التركية – السوفيتية في بداية عام 1930 (1075) .

من جانب اخر للعلاقات مع روسيا السوفيتية كان مصطفي كمال اتاتورك حريصا على تقليص النفوذ الشيوعي الداخلي بتركيا فلم يكن تحالفه ومساعدات السوفييت مقنعة له لتقبل مد شيوعي بالبلاد قد يمثل احتلالا نظريا للدولة خصوصا مع تجربة اندريجان التي دخلها السوفييت واسس الحزب الشيوعي التركي في باكو عاصمة اندريجان وكان العضو التركي مصطفى صبحي احد الحضور مع اترك اخريين و انتخب رئيسا للحزب وعاد الى لتركيا وهنا شارك اتاتورك في تأسيس حزب شيوعي في 1920 ليكون بديلا لتفوذ الحزب الاصلي برئاسة مصطفى صبحي وليضمن الا يمد لنين يد المعونة والدعم له وبالفعل تحقق الغرض في 1921 تم قتل كافة منتسبي الحزب الشيوعي التركي في اثناء ذهابهم لبأكو وعمليا لا احد يعرف من قتلهم . كانت علاقة اتاتورك بالشيوعية من 1920- 1922 سياسة التحالف الخارجي والاحتواء الداخلي ومنع أي نفوذ متنامي للشيوعية بالبلاد (1076) .

4- الخاتمة

حاول اتاتورك كرئيس جمهورية تركيا ان يمرر مبدء سلام بالوطن وسلام بالعالم ووازن بين سياسات الحكم تجاه القوى العظمى الغربية والسوفييت في سياسة اقرب لعدم الاتحياز , كان كمال اتاتورك تجاه السوفييت جبران واجب التواصل الايجابي معهم فتمت عملية ابرام اتفاقيات تجارية وسياسية وتوثيق للعلاقات الرسمية وحرص على السلم بين البلدين , النقطة الاخرى ايمان كمال اتاتورك سياسيا بان السوفييت العامل الاكثر خطورة على امن تركيا يحكم كونها محتلة لاراضي الاتراك بوسط اسيا وذات عقيدة ايدلوجية أممية لاترتبط بالأديان والاعراق مما يسهل وصولها وكانت تجربة بلاشفة اندريجان حاسمة لدية في تبيان خطر النفوذ الشيوعي , وبأعادة النظر لرؤية الطرفين للعلاقات الثنائية نجد ان الطرف السوفيتي لم يبدأ بالنظر للطرف التركي بموقف العداء الا مع عام 1930 حينما ازدادت عمليات التوثيق في العلاقات مع اوربا اكثر فأكثر ولأسباب امنية كان بالدرجة الاولى كان جهاز الامن الروسي يتعامل مع الامر من زاوية امنية بحتة مع بقاء العلاقات كما هي لكن عمليا توترت العلاقات مع اتفاقية مونترو 1936 التي منحت كامل السيطرة على المضائق للحكومة التركية مع حربة تحكم كاملة مما جعل السوفييت يعتبرون الامر خرق لامنهم الخاص بمرور السفن السوفيتية عبر المضائق واستمر التوتر الى عام 1938 وقت وفاة اتاتورك . يمكننا القول ان العلاقات ظلت ودية وسلمية طيلة عهد اتاتورك .

¹⁶ Richard D. Robinson, the First Turkish Republic, Harvard University Press, 1965, P. 198.

¹⁰⁷⁵ - عقيل سعيد محفوظ , السياسة الخارجية التركية الاستثمارية والتغيير , قطر , المركز العربي للابحاث ودراسة السياسات , 2012 , ص 41 .

¹⁰⁷⁶ - دانييلوف فلاديمير ايفانوفيتش , الصراع السياسي في تركيا الاحزاب السياسية والجيش , ترجمة يوسف ابراهيم الجهماني , دار حوران للطباعة والنشر والتوزيع , سوريا , دمشق , 1999 , ص 151 .

أهمية الموقع الجيوستراتيجي لتركيا في تطور العلاقات الروسية التركية

Fares MAHMOUD*
Salem KHALAF**

ملخص البحث

لتركيا و قبلها الدولة العثمانية موقعٌ جغرافيٌّ فريد من نوعه في العالم جعل منها بقعةً من الأرض لا يمكن إهمالها أو عدم أخذ موقعها في الحسبان في مخططات السلم والحرب للقوى العظمى والصغرى على مرّ التاريخ. فهي تتمتع بخصائص و ميزاتٍ جيوسياسية مهمة على مر العصور؛ مما جعل منها مقصداً مفضلاً للأقوام التي هاجرت في فترات تاريخية متعددة، كما أهلها لتكون قوة سياسية بشكل دائم؛ فهي تقع في منطقة مركزية محاطة بمناطق العبور، و يحيط بها مناطق الصراع على النفوذ لمختلف القوى البرية و البحرية، و ذلك بين خطي شرق- غرب و خط شمال-جنوب، مما أعطى موقعها الجغرافي أهميته الحيوية و الجيوستراتيجية، فهي تعد نقطة تقاطع قارات العالم الثلاث (آسيا، أوربا، أفريقيا). كما أن إشرافها على البحر الأسود ومضائق البوسفور و الدردنيل له أهميته الاستراتيجية. من جانب آخر، العلاقات الروسية التركية كانت متوترة في معظم المراحل التاريخية و غلب عليها طابع العداء في أغلب الأوقات نتيجة لعدة عوامل: منها الجغرافي و الديني والعرقى. في بحثنا هذا سوف نحاول إلقاء الضوء على أثر الموقع الجغرافي الجيوستراتيجي لتركيا في تطور العلاقات الروسية التركية على مختلف الأصعدة، و ذلك منذ بداية القرن السادس عشر حتى يومنا هذا.

كلمات مفتاحية: موقع جيوستراتيجي، العلاقات الروسية التركية.

The importance of the geostrategic site of Turkey in the Turkish-Russian relationship

Abstract

Turkey and the Ottoman Empire a special geographical site in the world, that can't be neglected in relation to plans of peace and war. Turkey has a geopolitics features throughout history makes it attraction of immigration and to be a competent political force due to its location in a central point surrounded with passages, and its closeness to the clashes zone. Turkey is considered to be cross road to the three worlds can tenants (Asia, Europe and Africa) in addition to its location on the Black Sea, Bosphorus Straits and Dardanelles is of strategic importance. On the other hand, the Turkish- Russian relationship was terrible throughout history if not hostile; because of many factors whet there the geographical, religious and ethnic factors. In this research will focus on the effect of the Turkish geographical and geostrategic site, on the binary relationship of go the countries, in various sectors from 1600 till the present time.

Keywords: The geostrategic sit , The Turkish- Russian relationship.

أولاً. مقدمة البحث

تعدُّ الجغرافية عنصراً مهماً من عناصر القوة الثابتة للدولة، و هي من العناصر التي لا يمكن لإرادة الدولة أن تغيرها على المدى المتوسط و البعيد (أوغلو، 2010، ص35)، و لتركيا و قبلها الدولة العثمانية موقعٌ جغرافيٌّ فريد من نوعه في العالم جعل منها بقعةً من الأرض لا يمكن إهمالها أو عدم أخذ موقعها في الحسبان في مخططات السلم والحرب للقوى العظمى والصغرى على مرّ التاريخ. فتركيا تبلغ مساحتها حوالي 381,301 ميلا (780 ألف كم مربع)، و هي بذلك تأتي ثاني دولة في القارة الأوروبية بعد روسيا الاتحادية من حيث المساحة، و هي مرتين ونصف بقدر مساحة إيطاليا و مرتين بقدر مساحة ألمانيا و مرة ونصف بقدر مساحة إسبانيا، و تحتل المركز السابع والثلاثون في العالم من حيث المساحة. كما أنها تقع بين دائرتي عرض 26-42 درجة شمالاً، و خطي 26-44 درجة شرقاً و تأخذ شكلاً مستطيلاً، يمتد من سواحل بحر إيجه إلى الحدود الشرقية أكثر من 1600 كم و من البحر الأسود إلى البحر المتوسط أكثر من 800 كم. يقع 3% من أراضيها في القارة الأوروبية في الجزء المعروف بتركيا (تراقيا) و الباقي في القارة الآسيوية و يعرف بالأناضول (انظر الشكل رقم 1)، و تمتعها بخصائص و ميزات جيوسياسية مهمة على مر العصور جعل منها مقصداً مفضلاً للأقوام التي هاجرت في فترات تاريخية متعددة، كما أهلها لتكون قوة سياسية بشكل دائم؛ فهي تقع في منطقة مركزية محاطة بمناطق العبور، و تُحيط بها مناطق الصراع على النفوذ لمختلف القوى البرية و البحرية و ذلك بين خطي شرق- غرب و خط شمال-جنوب، مما أعطى موقعها الجغرافي أهميته الحيوية و الجيوستراتيجية، فهي تُعدُّ نقطة

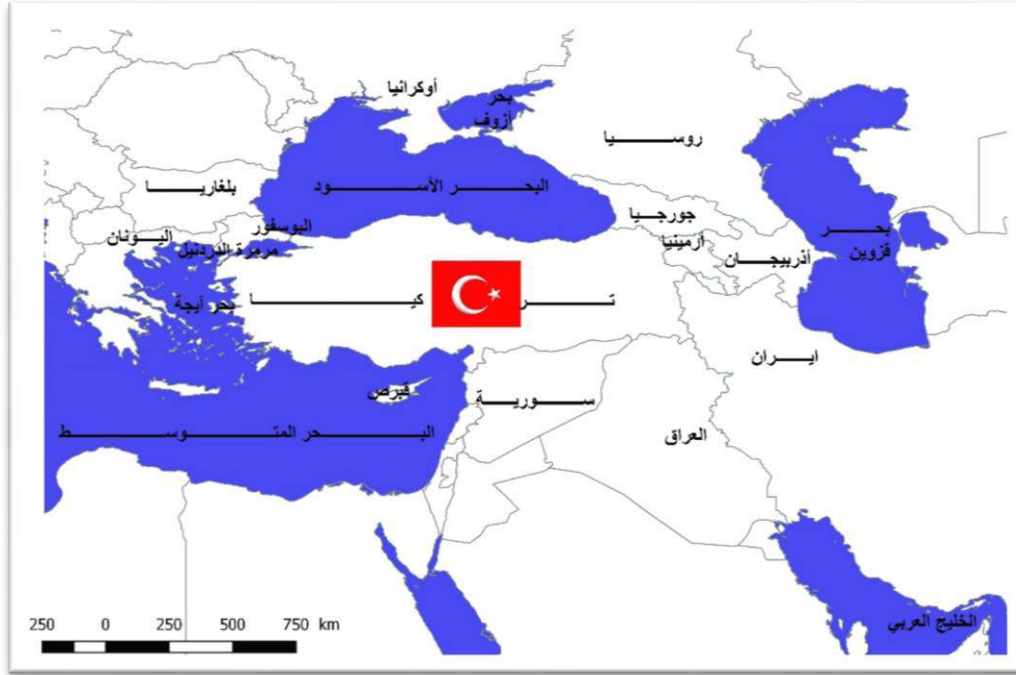
أ. م. د. فارس محمود عضو هيئة تدريسية بجامعة حلب سابقاً ومحاضر بجامعة غازي عينتاب¹⁰⁷⁷

Ex- assistant prof. Dr at Aleppo university, A lecturer at Gaziantep university

أ. م. د. سالم خلف، جامعة جنائله 18 مارت و عضو هيئة تدريسية بجامعة حلب سابقاً. ¹⁰⁷⁸

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, FEF, Coğrafya Bölümü, eski görev yeri Halep Üniversitesi.

تقاطع قارات العالم الثلاث (آسيا، أوربا، أفريقيا) و إشرافها على البحر الأسود ومضائق البوسفور والدردينل له أهميته الاستراتيجية في التوجه الروسي نحو المياه الدافئة و القارة الآسيوية و منطقة الشرق الأوسط و حقول النفط فيه بشكل خاص. أما في اتجاه شرق- غرب، فتعدُّ شبه جزيرة الأناضول أهم حلقة في سلسلة حزام شبه الجزر الاستراتيجية الذي يطوق القارة الأورآسيوية. (أوغلو، 2010، ص142).
الشكل رقم 1: خارطة تبين الموقع الجيواستراتيجي لتركيا.

ومن جانب آخر كانت العلاقات الروسية التركية متوترة في معظم المراحل التاريخية، و غلب عليها طابع العداء في أغلب الأوقات، فالحروب التي نشبت بين روسيا القيصرية و الدولة العثمانية تركت ذكرياتٍ مريرة في ذاكرة شعبي البلدين.

كما أنّ التوتر و العداء قد استمرّا بين تركيا و الاتحاد السوفيتي؛ فبالرغم من التحسّن النسبي للعلاقات بعد الحرب العالمية الأولى، لكن خروج الاتحاد السوفيتي من الحرب العالمية الثانية كقوة عظمى و انضمام تركيا لحلف شمال الأطلسي واصطفافه مع المعسكر الغربي أعاد العداء لعلاقات البلدين.

لكن بعد انهيار الاتحاد السوفيتي زالت الكثير من أسباب العداء؛ نظرا لأهمية الموقع الجيواقتصادي لتركيا التي قدّمت نفسها كجسر لنقل الطاقة، ممّا انعكس إيجاباً على علاقات البلدين و دفعهما لتجاوز العديد من المشكلات و الخلافات التي كان من الممكن أن تؤدي إلى نتائج كارثية على علاقاتهما على مختلف الصعد.

-أهمية البحث

تتبع أهمية البحث من أهمية الموضوع الذي يُتطرق إليه؛ فدراسة العلاقة بين الموقع المتميز لتركيا و بين علاقاتها مع روسيا موضوع هام، تُرس من قبل عدد لا بأس به من الباحثين.

لكن التغيير المستمر لبعض المعطيات و الظروف الدولية غالبا ما ينعكس على طبيعة هذه العلاقة و غالبا ما يؤدي لتغيير حجم الدور الذي يمكن أن يلعبه هذا الموقع، الأمر الذي يقتضي باستمرار البحث و الدراسة لإلقاء الضوء على هذه التغيرات و معرفة الأمور التي طرأت على هذه العلاقة، فبحثنا هذا جاء ليُكمل عمل من سبق، كما أن فيه محاولة لتسليط الضوء على كل ما هو جديد في هذا المجال البحثي.

-إشكالية البحث

إن موقع تركيا إلى الجنوب من روسيا الاتحادية يعطيها أهمية كبيرة لمواجهة التطلعات الروسية إلى المياه الدافئة في البحر المتوسط و الخليج العربي، وهذا الموقع الجيواستراتيجي له آثاره في العلاقات بين روسيا و تركيا.

في هذا البحث سنحاول أن نسلط الضوء على الدور الذي يمكن أن يلعبه الموقع المتميز لتركيا في تطور العلاقات الروسية التركية في مختلف المراحل الزمنية من عام 1500 حتى وقتنا الحالي، كما أن هذا البحث يحاول الإجابة عن أسئلة جوهرية، يمكننا صياغتها على النحو التالي:

- كيف أثر الموقع المتميز للدولة العثمانية في علاقات روسيا القيصرية بالدولة العثمانية؟
- ما هو دور العامل الجغرافي في تطور العلاقات السوفيتية التركية منذ نهاية الحرب العالمية الأولى حتى نهاية الحرب الباردة؟
- ما هو الدور الذي لعبه الموقع الجيواستراتيجي لتركيا في تطور العلاقات الروسية التركية منذ نهاية الحرب الباردة وسقوط الاتحاد السوفيتي حتى وقتنا الحالي؟

-منهجية البحث:

للإجابة على الأسئلة التي طرحها بحثنا هذا استخدمنا المنهج التحليلي الذي تتمثل آليته في تحليل الموصفات الفريدة لموقع تركيا الاستراتيجي و استشفاف أثره في علاقاتها مع جارتها روسيا.

كما استخدمنا المنهج التاريخي؛ وذلك من خلال إعادة الماضي بواسطة عرض عدد من الأحداث و الوقائع التاريخية التي سببها طموح روسيا في السيطرة على المواقع الاستراتيجية الهامة في تركيا و في الدولة العثمانية سابقاً و تقويمها ومن ثم تمحيصها و أخيراً تأليفها ليتم عرض الحقائق أولاً عرضاً صحيحاً في مدلولاتها و في تأليفها و حتى يتم التوصل حينئذ إلى استنتاج مجموعة من النتائج ذات البراهين العلمية الواضحة، و التي تبين أثر هذا الموقع في تطور العلاقات الروسية التركية.

أهداف البحث

يهدف البحث إلى تبيان وإظهار الدور الذي لعبه الموقع الجيواستراتيجي لتركيا على مدى عصور تاريخية متعددة ومتتالية في تطور العلاقات الروسية التركية بمختلف أنواعها؛ كون تركيا كانت سداً بوجه وصول روسيا للمياه الدافئة ومركز أوروبا.

ثانياً. أثر موقع تركيا الجيواستراتيجي في علاقات روسيا القيصرية والدولة العثمانية

تعدّ الإمبراطورية العثمانية واحدة من أكبر الإمبراطوريات التي مرت في التاريخ من حيث المساحة والإتساع، حيث إنها استمرت حوالي 6 قرون، وامتدت أراضيها خلال القرنين السادس عشر والسابع عشر لتشمل آسيا الصغرى كلها وجنوب شرق أوروبا وغرب آسيا وشمال أفريقيا. كما أنها كانت تطل على العديد من المسطحات المائية الهامة كالبحر المتوسط وبحر أيجة والبحر الأسود الذي كان بمثابة بحيرة داخلية عثمانية، فالدولة العثمانية إبان قوتها كانت تفرض سيطرتها الكاملة على البحر الأسود، وتتحكم بمضيق البوسفور والدرديل وبحر مرمرية إلى حد أنه إذا أراد الرعايا الروس التجارة بين موانئ البحر الأسود كان عليهم أن ينفقوا بضائعهم على سفن عثمانية، كما كانت أراضي الدولة العثمانية تحول دون وصول روسيا القيصرية للمياه الدافئة وبالتالي تقف عائقاً أمام وصولها إلى مركز أوروبا. (النعمي، 2011، ص13).

فمنذ فتح القسطنطينية على يد محمد الفاتح وسيطرة العثمانيون عليها؛ أصبحت روسيا مدفوعة بعوامل دينية واقتصادية تسعى للسيطرة على الممرات المائية، وبالتالي على العاصمة العثمانية في سبيل الوصول إلى المياه الدافئة وتأمين تجارتها وتحقيق أحلامها في وراثة الإمبراطورية البيزنطية. (سنو، 1985).

بالإضافة لذلك كانت أراضي روسيا القيصرية تتعرض للأخطار فقط من الجبهة الجنوبية نتيجة هجمات الأتراك والمغول من أوكرانيا التي كانت أرض عثمانية ومحرمة على الروس حتى تم التخلص من هذا الخطر بعد أن استطاع القيصر بطرس الأعظم من السيطرة عليها خلال فترة (Luttwak، 1987، P. 142، حكمه).

لذلك يمكننا القول: إنّ التوسع الروسي نحو الجنوب و الذي امتد لعدة قرون تالية جاء لتغطية العجز الجيوبولتيكي لأراضيها و فتح طريقها (Dagenais، 2017، نحو المياه الدافئة و وسط أوروبا)، الأمر الذي أدى لتدهور العلاقات السياسية والاقتصادية والعسكرية بينها و بين العثمانيين، و صبغ هذه العلاقات بسمة العداء الشديد.

و لتحقيق روسيا لأهدافها السابقة خاضت روسيا ثلاث عشرة حرباً طاحنة ضد الدولة العثمانية، خسرت فيها الأخيرة مساحات واسعة من أراضيها (برنار، 1965، ص42).

P. 619، هذه الحروب كانت حروبا جيوسياسية بامتياز؛ نتيجة للحضور القوي للبحر الأسود و للمضائق في أسبابها و في نتائجها (MEGHEE: 1968،

أولى هذه الحروب كانت حرب أستراخان 1568-1570: واستراخان أوبلاست وهي مدينة كانت تابعة لولاية القرم العثمانية ولكن عام 1568 قامت روسيا القيصرية بضمها إلى حكمها وحاولت الدولة العثمانية استعادتها فأرسلت جيوشها إلى ولاية القرم وحاصرتها برياً وبحرياً لمدة عامين ولكن التلوج و إصرار الروس على الإحتفاظ بها، كونها منطقة تطل على بحر قزوين، الذي يعد متنفساً اقتصادياً لهم حالاً دون ذلك.

من جهة أخرى، كان فشل الدولة العثمانية في حصار فيينا وهزيمتها الساحقة أمام الجيش البولندي عام 1683، نقطة فاصلة ومعرجا في تاريخ الصراع بين العدوين اللدودين، حيث استغلت روسيا القيصرية هذه الهزيمة ودخلت في الحلف المقدس ضد الدولة العثمانية عام 1686 و الذي دعا إليه بابا روما إينوست الحادي عشر؛ لتحرير أراضي أوروبا من السيطرة العثمانية، ولكن إنضمامها لهذا الحلف كان يهدف إلى السيطرة على منطقتي أزوف والقرم المطلتين على البحر الأسود. انتهت الحرب عام 1700 واستطاعت روسيا القيصرية السيطرة على منطقة أزوف فأصبح لها (Luttwak، 1987، P. 142) منفذاً على البحر الأسود بعد أن قبلت الدولة العثمانية توقيع اتفاقية كارلو فيما بعد حاولت روسيا القيصرية السيطرة على القرم وأوكرانيا وخاضت عدة حروب، كحرب برود (1710-1711) وحرب النمسا (1735-1739) و لكنها لم تنجح وكان النصر حليف القوات العثمانية.

لكنها لم تستكن حتى استطاعت بحرب عام 1768-1774 ضم أجزاء كبيرة القرم والمناطق الجنوبية لأوكرانيا، و ذلك لإن الجيش الروسي كان أكثر قوة واستعداداً من الجيش العثماني، لذا مني الأخير بهزيمة موجعة، وجد على أثرها السلطان العثماني عبد الحميد الأول أنه من الصعب الانتصار على الجيش الروسي، لذلك قبل في 21 تموز 1774 التوقيع على اتفاقية كوتشوك كاينارجا التي تقضي بقبول الدولة العثمانية ضم روسيا القيصرية لأجزاء واسعة من شبه جزيرة القرم والمناطق الجنوبية من أوكرانيا.

وفي حرب 1787-1789 كان هدف روسيا والنمسا الاستيلاء على الأستانة وتقسيم الدولة العثمانية ولكن انتهت الحرب بالاستيلاء على شبه جزيرة القرم بشكل نهائي.

وفي عام 1833 كانت الدولة العثمانية مجبرة على إبرام إتفاقية أسكله سي، اعترفت بموجبها بسيطرة روسيا على المضائق، لكن إنكترا قامت بتغيير بنود هذه الإتفاقية وذلك بعد توقيع إتفاقية لندن 1841 والتي تقضي بحرية مرور السفن التجارية في المضائق. (النعمي، 2011، ص16).

و تعد حرب القرم 1853-1856 من أكبر الحروب ذات الأهداف الجيوسياسية، كما أنها الحرب الأقوى في العالم منذ الحروب النابليونية. وهناك خلاف بين الباحثين في التاريخ حول أسبابها، فمنهم عزاها إلى الخلافات الدينية بين رهبانين أحدهما من الكنيسة الأرثوذكسية والآخر من

الكنيسة الكاثوليكية حول الأماكن المقدسة في فلسطين فقام نابليون الثالث إمبراطور فرنسا بتبني رأي الكنيسة الكاثوليكية وقيصر روسيا تبنى موقف الكنيسة الأرثوذكسية. (فيشر، 1934، ص 218)، غير أن عدداً لا بأس به من الباحثين الآخرين يرى أن هذا السبب يعد السبب المباشر لاندلاعها، لكن المصالح السياسية والاقتصادية والاستراتيجية كانت السبب غير المباشر خصوصاً بين روسيا وبريطانيا وفرنسا؛ فروسيا كان لديها أطماع في السيطرة على الأستانة والأماكن المقدسة في فلسطين وتطمع أيضاً في الوصول إلى المياه الدافئة والسيطرة على المضائق من أجل ضمان التجارة الروسية ومرور السفن الروسية بها دون عوائق. (سنو، 1985). لكن عدم رغبة بريطانيا وفرنسا في تفكيك الدولة العثمانية دفعتهما لدخول الحرب إلى جانب العثمانيين، مما أجبر روسيا على توقيع معاهدة باريس التي قضت بحياض البحر الأسود.

و في 17 كانون الثاني عام 1871 بحثت مسألة البحر الأسود في مؤتمر أوربي وقد كان هناك تقارب عثماني روسي، سعى العثمانيون من خلاله لاستعادة السيطرة التامة على هذه البحر والتحكم بمرور السفن فيه، كونهم يدركون الخلافات بين الدول الكبرى حوله وحول المضائق، لكن توافقه لم يدم كثيراً بسبب الخلافات وتضارب المصالح بين الدولتين. (سنو، 1985).

و بعد حرب القرم قامت روسيا بالعديد من الإصلاحات الداخلية وذلك لتقوية جبهتها الداخلية من أجل زيادة نفوذها في البلقان واسترجاع سيطرتها على البحر الأسود الذي فقدت السيطرة عليه بعد توقيعها في 30 آذار من عام 1856 على معاهدة باريس (جرانيت و تمبرلي، 1939، ص 5-7) ، وحاولت إنهاء العمل منها وعملت جاهدة لإلغاء البندين الحادي عشر والثالث عشر اللذين ينصان على وضع البحر الأسود بالحياد، حيث إن قيصر روسيا لا يريد البقاء ملتزماً باتفاقية تحرم روسيا من حقوقها في البحر الأسود وتقيّد من سيادتها فيه. (RIFANOW.1921,p.204). (رنوفان، 1980، ص 417-418).

و استمر التوتر في العلاقات على مختلف النواحي بين الإمبراطوريتين المتجاورتين نتيجة التنافس و العمل الجاد من كليهما للسيطرة على المناطق الاستراتيجية، حتى أن بعض المؤرخين يرون أن دخول الدولة العثمانية للحرب العالمية الأولى إلى جانب ألمانيا له أسباب متعددة، و أهمها هو شعورها بسيادتها المنقوصة و غير المطلقة على الممرات البحرية ومعاناتها من تدخلات دول الحلفاء في شؤونها. (لنشوفسكي، 1946، ص 72-73). ففي بداية الحرب دخلها العثمانيون بشكل سري وابتدأوا بقصف المواقع والموانئ الروسية على البحر الأسود. (البيديري، 2015، ص 218).

وظهر الاهتمام الروسي بالمضائق جلياً وواضحاً من خلال الاتفاقيات السرية التي عقدت خلال الحرب بين دول الحلفاء، فهذه الدول أعطتها الحرب العالمية الفرصة الملانمة لاقتسام أراضي الدولة العثمانية، فعلى سبيل المثال، في اتفاقية اسطنبول عام 1915 التي وقعت بين روسيا وبريطانيا وفرنسا، كانت حصّة روسيا اسطنبول وساحل البوسفور الغربي وبحر مرمرة ومضائق الدردنيل و تراقية الجنوبية إلى خط أينوس- ميديّة من حصّة روسيا مضافاً إليها ساحل آسيا الصغرى بين البوسفور ونهر سقاريا وصولاً لخليج أزمير مقابل ذلك وافقت روسيا على إنفصال البلاد الإسلامية المقدسة وشبه الجزيرة وغيرها وإحاقها بحكم عربي مستقل. (البيديري، 2015، ص 226).

غير أن الحلم الروسي ضاع بعد قيام الثورة البلشفية، حيث كان على الحكام الجدد الاهتمام بالداخل و بناء الاتحاد السوفيتي بدل التمدد باتجاه المياه الدافئة. كما أن دول الحلفاء تنكرت لما تعهدت به خلال الحرب وكانت القوة النسبية على الأرض هي الحكم، و بذلك فقدت روسيا ما وعدت به بالاتفاقيات السرية خصوصاً بعد استسلام الدولة العثمانية و توقيعها مجبرة على معاهدة مودروس في 30 تشرين الثاني عام 1918 التي نصت في أحد بنودها على فتح مضائق البوسفور و الدردنيل و سيطرة الحلفاء على كافة حصونها. (سولت، 2011، ص 92-93).

مما سبق نلاحظ أن العلاقات بين العثمانيين والروس في هذه المرحلة كانت شبه معدومة على كافة الأصعدة سواء كانت السياسية أم الاقتصادية و يغلب عليها طابع العداء. و الموقع الجيوستراتيجي للدولة العثمانية لعب دوراً سلبياً، حيث إنه لم يساهم فقط بتحجيم علاقاتها مع روسيا القيصرية ولكنه أيضاً كان سبباً رئيسياً ومباشراً لعدد من الحروب التي نشبت بينهما، مما أدى لتأجيج العداء.

ثالثاً. أهمية موقع تركيا على العلاقات التركية السوفيتية من نهاية الحرب العالمية الأولى حتى نهاية الحرب الباردة

بعد نهاية الحرب العالمية الأولى خرجت الدولة العثمانية خاسرة، لذلك وجد الحلفاء الفرصة مناسبة لاقتسام تركة الرجل المريض ففي صيف عام 1920 كانت هناك اتفاقية أوربية لتقاسم أراضي الدولة العثمانية هي اتفاقية سيفر للسلام التي طرحت اقتراحاً تمثل بقيام دولة عثمانية صغيرة في وسط هضبة الأناضول و وضع اسطنبول و المضائق تحت الحماية الدولية، و إحقاق إزمير و أجزاء من أراضي غرب الأناضول باليونان، واقترحت أيضاً إقامة دولة مستقبلية للأرمن و ربما دولة للأكراد أيضاً في الشرق، و أعطت الفرصة لإيطالية وفرنسا وبريطانية لاستعمار الأقاليم العربية و السيطرة على سواحل البحر المتوسط و بالرغم من عدم تطبيق هذه الاتفاقية إلا أنها أذرت بنهاية قريبة للإمبراطورية العثمانية. (أوكتم، 2011، ص 63).

كما أنه بعد الحرب العالمية الأولى، تحسّنت العلاقات بين الاتحاد السوفيتي و تركيا؛ لأن الأخيرة فقدت السيطرة على أغلب المواقع التي تعطيها أهمية استراتيجية فزال سبب العداء ولو مؤقتاً، فمعاهدة لوزان 1923 بالرغم من إعادتها للمضائق و اسطنبول لتركيا و جلاء قوات الحلفاء عنها إلا أنها جعلت الدردنيل منزوع السلاح و فتحت المضائق للمرور المدني والعسكري غير المحدودين تحت إشراف مفوضية المضائق الدولية التابعة لعصبة الأمم، و بذلك ضمن الاتحاد السوفيتي وصوله للمياه الدافئة وضمن حرية أسطوله التجاري والعسكري، وهو ما كانت تسعى إليه روسيا القيصرية منذ مئات السنين وخاضت حروباً لأجل هذا، من جانب آخر كان من مصلحة الاتحاد السوفيتي إبعاد تركيا عن الدول الغربية، كما أن تركيا أرادت أن تحافظ على بعض الروابط السياسية بين البلدين وأن تستفيد من المعونات الاقتصادية ومن الخبرات السوفيتية. (البيديري، 2015، ص 252-253).

و في عام 1935 وقع الاتحاد السوفيتي على اتفاقية مونتر و ذلك مقابل حصوله على بعض المكاسب الاقتصادية؛ هذه الاتفاقية أعادت سيطرة تركيا على المضائق ونظمت مرور السفن فيها، وأعطتها الحق في إغلاق الممرات البحرية إذا كانت تركيا في حالة حرب أو تشعر بخطر يقترب، و بذلك عادت ميزة الموقع الاستراتيجي لتركيا مرة أخرى، و عادت رغبة الاتحاد السوفيتي في التخلص من العجز الجيوبولتيكي لأراضيه من جديد.

لكنه لم يحاول السيطرة على المضائق إلا بعد ظهوره كقوة كبيرة بعد الحرب العالمية الثانية، فقام بالمطالبة بالإشراف الفعلي على جميع الممرات الإستراتيجية التي تؤدي إلى أراضيه، نتيجة لذلك ظهر عدد من المشاكل الإقليمية بين البلدين وأصبحت بعدها العلاقات التركية السوفيتية تتميز بالفتور الذي يكسوه حذر شديد من تركية. (السبعواوي، 1987، ص 23-231).

خصوصاً بعد أن تأكدت تركيا من نوايا الاتحاد السوفيتي تجاهها، و ذلك من خلال المذكرة التي قدمها الأخير لها في 9 آذار عام 1945 ، الأمر الذي أثبت المخاوف التركية و كان دليلاً على صواب سياسية الحذر و عدم الثقة التي انتهجتها تركيا في التعامل معها؛ ففي هذه المذكرة عبّر الاتحاد السوفيتي عن رغبته في تعديل معاهدة الصداقة و الحياد الموقعة بين البلدين في 17 كانون الأول 1925، مدّعياً أنها لم تعد مناسبة لظروف ما بعد الحرب العالمية الثانية، و مطالباً تركيا التوقيع على اتفاقية جديدة تعيد له تركيا بمقتضاها إقليم قارص و أردهان اللذين تخلى عنهما لها بعد التوقيع على معاهدة الصداقة و الأخوة في آذار 1921، و طالب أيضاً بتعديل معاهدة مونترنو؛ بحيث يحصل على قاعدة عسكرية على المضائق و اقترح منع الملاحة في الممرات المائية على جميع السفن الحربية، على أن يقتصر المرور عبر المضائق على أسطوله العسكري و الأسطولين العسكريين له لتركيا فقط، كما أنهى مطالبه بعقد معاهدة دولية للدفاع عن البحر الأسود. (كيرك، 1990، ص30) و (خولي، 2014، ص8).

و تركيا صمدت بوجه المطالب السوفيتية بسبب دعم الولايات المتحدة الأمريكية و مساندة الدول الأوربية لها على مختلف الأصعدة، فهي تلقت دعماً عسكرياً و سياسياً و اقتصادياً كان كافياً لصدورها بوجه العملاق السوفيتي بذلك الوقت: فعلى سبيل المثال في 18 آذار عام 1945 عبر السفير الأمريكي في حديث صحفي عن قلقه من نوايا الاتحاد السوفيتي في السيطرة على تركيا، من خلال السيطرة على المضائق و وضع نهاية للنفوذ الغربي عليها. (النعمي، 1981، ص58-59).

و في افتتاح مؤتمر ونستدام في 17 تموز 1945 تصدى رئيس وزراء بريطانيا آنذاك ونستون تشرشل لمطالب الاتحاد السوفيتي هذه، و عبّر عن استيائه من لهجة التهديد التي استخدمها الأخير ضد تركيا و قال إنه من الممكن أن تكون بريطانيا شريكاً في أي اتفاقية تسمح لأسطول الاتحاد السوفيتي التجاري و العسكري من استخدام المضائق دون قيود بعيداً عن التهديد و الوعيد، و كان جواب ستالين بأن الدولة التركية لا تستطيع أن تضمن حق المرور الآمن بالمضائق لأنها ضعيفة. (البيديري، 2015، ص323).

لذلك دأبت تركيا في هذه المرحلة على البحث عن حليف أوربي يمكن الأتراك من النهوض من وهلة الضعف و الانكسار و وجدت نفسها بعد الحرب العالمية الثانية بين خيارين: إما المعسكر الغربي ، أو المعسكر الشيوعي، و انحازت لعوامل عديدة إلى الأول، و قد استخدمت موقعها الاستراتيجي في التفاوض للحصول على المظلة الأمنية للولايات المتحدة الأمريكية و الدول الغربية و الانضمام لحلف شمال الأطلسي، و استطاعت الحصول على عضوية في الحلف عام 1952. يقول داوود أوغلو في هذا الصدد "لقد وافقت تركيا أن تكون عنصراً محيطياً راکداً طيلة مرحلة الباردة، و حاولت استخدام العامل الجيوسياسي كورقة تزيد من اعتبارها و قوة مساومتها في الدخول إلى حلف من الأحلاف. و إثر التهديد السوفياتي الذي تعرّضت له بعد الحرب العالمية الثانية، شعرت بالحاجة للمظلة الأمنية للمعسكر الغربي، و بذلت الخارجية التركية من أجل طرح ميزات الجيوسياسية كقيمة دبلوماسية هامة مقابل هذه المظلة الأمنية. و قد اعتبر الموقع الجيوسياسي التركي أداة استراتيجية دفاعية بدل أن يكون مقياساً استراتيجياً انفتاحياً على العالم. فقد وضعت تركيا العامل الجيوسياسي على طاولة المفاوضات كاهم ورقة بيدها. كلما أخلت الولايات المتحدة خاصة و حلف شمال الأطلسي عامة بواجباتهما المتعلقة بالمظلة الأمنية، أو في الحالات التي ضعفت فيها قوة المساومة التركية السياسية في مجالات أخرى." (أوغلو، 2010، ص142-143)، فدخلت تركيا في حلف شمال الأطلسي عام 1952 كان الخطوة الأكثر أهمية في تاريخ العلاقات التركية الغربية من جهة ، و العلاقات التركية السوفيتية من جهة ثانية، حيث تحولت تركيا بذلك إلى جبهة الدفاع الجنوبية عن المصالح الأوربية الأطلسية في مواجهة الاتحاد السوفيتي، و لعبت دور الشرطي لحلف شمال الأطلسي على حدوده مع الاتحاد السوفيتي، مما سبّب توتراً شديداً و ظهور سبب جديد للعداء بين البلدين حل محل التنافس على السيطرة على المضائق و المواقع الاستراتيجية الأخرى، حيث انتفى السبب الأخير نتيجة انتهاء الاتحاد السوفيتي سياسة التعايش السلمي و تخليه عن مطالبه بالسيطرة على الأراضي التركية و على المياه التركية بعد وفاة ستالين 1953.

فاصطفاف تركيا مع المعسكر الغربي المعادي لحلف وارسو بقيادة الاتحاد السوفيتي، سبّب عداءً و توتراً على المستوى السياسي و العسكري، تخلّله بعض الاختراقات على المستوى الاقتصادي عامة و مجال الطاقة خاصة؛ فعلى سبيل المثال في عام 1984، وقعت تركيا العضو (Bourgeot, 2013) في حلف شمال الأطلسي (الناتو) اتفاقية مع الإتحاد السوفيتي، بموجبها يزودها الأخير بالغاز لمدة خمس و عشرين سنة. مما سبق نستنتج أنّ الموقع الجيوستراتيجي لتركيا، كان سبباً مباشراً للتوتر و العداء بينها و بين الإتحاد السوفيتي، و ذلك بسبب طمع الأخير بالممرات البحرية و أماله بالسيطرة عليها و على البحر الأسود، و تحقيق الانفتاح الاقتصادي له، كما أنّ هذا الموقع كان أداة مساومة بيد تركيا للانضمام لحلف شمال الأطلسي، و بذلك كان سبباً غير مباشر في عودة العداوة لعلاقتها مع الإتحاد السوفيتي بعد أن كانت هناك بوادر لتحسنها بعد وفاة ستالين.

رابعاً. أثر الموقع الجيوستراتيجي لتركيا في علاقتها مع روسيا الاتحادية بعد انتهاء الحرب الباردة

أثناء الحرب الباردة كان لتركيا وظيفة بالغة الأهمية؛ و هي أنها كانت تشكل خط الدفاع الأول لحلف شمال الأطلسي (الناتو)، لكنها فقدت هذه الوظيفة عند نهاية هذه الحرب و انهيار الاتحاد السوفيتي السابق، و فقدت موقعها بعضاً من أهميته الاستراتيجية، و أصبح هناك خطراً على مكانتها الاستراتيجية في خرائط السياسة الدولية؛ لهذا السبب كان من الضروري إعادة تحليل و تحديد أهمية الدور الجيوسياسي لتركيا في المحيط الدولي الجديد الذي نشأ بعد نهاية الحرب الباردة. (أوغلو، 2010، ص142).

بالإضافة إلى ذلك كان الانهيار نهاية للتهديد التاريخي الذي مثّله روسيا للأناضول، و الذي كان بسبب أحلامها بالسيطرة على المواقع الاستراتيجية الهامة فيه، و أعلن الانهيار نهاية هذه الأحلام و تلاشيتها، لدرجة أن روسيا الاتحادية لم تحرك ساكناً في عام 1993، إزاء فرض تركيا لبعض القيود الجديدة على الملاحة في البحر الأسود و التي تتعلق بمرور الأسطول التجاري خصوصاً السفن الكبيرة و ذات الحركة الثقيلة، بالإضافة لحاملات النفط الخام، و طبقت هذه القيود في 1 تموز 1994، مما أثار سخط و احتجاج روسيا لأنها رأت أنها تتعارض مع اتفاقية مونترنو، لكن احتجاجها جاء على شكل شكوى للجنة البحرية الأمنية في المنظمة البحرية الدولية فقط، التي اجتمعت بدورها بين 11 و 20 أيار 1998، و قامت بوضع نظام جديد للممرات البحرية التركية مع أخذ مصالح روسيا و مصالح كل الدول التي لها واجهات بحرية على البحر الأسود بعين الاعتبار، و لم تحقّق روسيا ما تتبغّيه من الشكوى بسبب دعم دولي كبير لتركيا. (خولي، 2014، ص12).

كما أن روسيا في هذه المرحلة كانت تحاول الحفاظ على علاقاتها الاستراتيجية مع تركيا لأنها كانت تعرف الأهمية الاستراتيجية لها، حيث إنّها جزء مهم من الحزام الإقليمي الأخضر الأمريكي، نظراً لما تتمتع به من موقع مركزي يتحكّم بعدة ممرات بحرية و يطلّ على أهم البحار التي

تسمح للأسطول الروسي الوصول لبحار و خلجان منطقة الشرق الأوسط. (ملكاوي، 2013، ص 33). كما أنها الجسر الواصل بين الشرق و الغرب لأنها تجسد ثلاث دوائر جغرافية: الدائرة الأوروبية و الدائرة العربية و الدائرة الآسيوية الوسطى (شحادة، 2009). لذلك كانت روسيا تسعى في هذه المرحلة إلى توثيق التعاون مع تركيا لأن لها دوراً مهماً في منطقة الشرق الأوسط، فعلاقة روسيا الإيجابية مع تركيا تحقق لها أهدافاً سياسية و اقتصادية على حد سواء، فعلى المستوى السياسي يعني التقارب بينهما تراجع النفوذ الأمريكي في القوقاز و آسيا الوسطى. كما يعني تحييد التأثير القومي التركي الشامل في السياسة التركية، الأمر الذي يؤدي إلى إضعاف التوجهات القومية التركية الشاملة الممكنة عبر المنطقة تماماً. و على المستوى الاقتصادي، فموقع تركيا أهمية استراتيجية كبيرة فيما يتعلق بتمديد خطوط نقل الغاز و النفط و كافة أنواع النقل اللوجستي، فهي تتوسط بموقعها الاستراتيجي دول العالم التي تحتوي على ثلث الاحتياطي العالمي، (سلمي، 2016). كما أنها تفصل بين روسيا و دول آسيا الوسطى و بحر قزوين و دول الشرق الأوسط التي يمكن اعتبارها من أهم المنتجين للطاقة بالعالم و بين دول غرب أوربا التي تعتبر أكبر المستهلكين، لذلك يمكننا القول إنها أصبحت نتيجة هذا الموقع المميز و نتيجة استقرارها السياسي و الاقتصادي دولة وسيطة و جسراً طبيعياً لنقل الطاقة. (انظر الشكل رقم 2).

الشكل رقم 2: خطوط نقل الطاقة التي تمر بالأراضي التركية.

المصدر: موقع وزارة الخارجية التركية.

ففي البداية ساهم تقديمها لنفسها كجسر لنقل الطاقة بإيجاد بعض الخلافات بينها و بين روسيا، لأن روسيا اعتبرت مرور الطاقة بالأراضي التركية كسراً لاحتكارها مرور نفط و غاز دول آسيا الوسطى و بحر قزوين في موانئها و أراضيها، فمثلاً كان هناك صراع روسي تركي مرير على مد أنابيب النفط من جمهوريات آسيا الوسطى و القوقاز عبر أراضي كل منهما لتصديره من ميناء نوفوراسيك الروسي الذي يقع على البحر الأسود، أو جيجان التركي عبر البحر المتوسط. (دلي، 1999، ص 77).

لكن بالنهاية انتصرت تركيا بهذا الصراع نتيجة المميزات الاستراتيجية الهامة لجغرافيتها، فوُقتت عدداً من الاتفاقيات مع هذه الدول لبناء عددٍ من الخطوط لنقل الطاقة عبر أراضيها كاتفاقية بناء خط نفط باكو- تبليسي جيهان التي وقعتها تركيا و جورجيا و أذربيجان، اتفاقية برعاية الرئيس الأمريكي السابق جورج دبليو بوش على هامش قمة منظمة الأمن و التعاون في أوروبا التي عقدت في إسطنبول في تشرين الثاني 2001، و كانت من القضايا الخلافية بين البلدين، حيث رأت روسيا ذلك كسراً لاحتكارها مرور النفط و الغاز في بحر قزوين (خولي، 201، ص 18)، كما أنها ترى أنه يسمح بتنويع مصادر الطاقة للدول الأوروبية و تقليل الاعتماد على الطاقة الروسية.

و ردت روسيا بتوقيعها مع بلغاريا و اليونان في آذار 2007 على اتفاقية لإنشاء خط أنابيب بورغاس- ألكسندر لنقل الغاز الروسي و توقيع شركة غاز بروم الروسية و شركة إي إن أي في حزيران 2007، اتفاقاً يقضي بنقل الغاز الروسي إلى بلغاريا ثم إلى وسط أوروبا و منها لإيطاليا عبر البلقان، اللتين اعتبرتهما تركيا إهمالاً لمضائقها على البحر الأسود و نهاية لطموحها في أن تصبح جسراً لنقل الغاز الروسي عبر أراضيها.

لكن من جهة أخرى انتبهت روسيا لأهمية موقع تركيا الجيوستراتيجي و لدوره المهم في نقل غازها و نفطها، فقامت بتوقيع عدد من الاتفاقيات معها لإنشاء بعض الخطوط التي تمر عبر أراضيها، مما انعكس بشكل إيجابي على علاقات البلدين: فمثلاً توقيع اتفاقية خط السيل الأزرق في 15 كانون الأول 1997، و الذي يربط روسيا بتركيا من خلال قاع البحر الأسود و الذي ساهم بتقوية التعاون الاقتصادي بينهما، كما أنّ روسيا اعتبرت تركيا شريكاً اقتصادياً مهماً نتيجة لهذا الاتفاق، بالإضافة لذلك ساهم هذا الاتفاق بانفتاح تركي تجاه روسيا. (خولي، 2014، ص 20). و هذا الخط يعمل حالياً و ي ضخ سنوياً 16 مليار متر مكعب من الغاز الروسي و بعد إلغاء خط السيل الجنوبي وصلت الكمية لـ 19 مليار متر مكعب سنوياً.

و بعد ضم روسيا لشبه جزيرة القرم في آذار 2014 فرضت الدول الغربية و الولايات المتحدة الأمريكية عقوبات دبلوماسية و اقتصادية على روسيا، فالتزمت كل الدول المحيطة بروسيا بهذه العقوبات عدا تركيا، لذلك وجدت روسيا بالأراضي التركية و ممراتها الاستراتيجية متنفساً اقتصادياً لها للتخفيف من آثار هذه العقوبات: فعلى سبيل المثال بعد إلغاء خط السيل الجنوبي استعاضت روسيا عن خط السيل الجنوبي بخط السيل التركي، و هذا الخط هو بطاقة المشروع المُلغى نفسه يمرّ عبر قاع البحر الأسود إلى البر التركي متجنباً المرور في أراضي دولة ثالثة، و جاء قرار

إلغاء "السييل الجنوبي" على لسان بوتين أثناء زيارته لتركيا، والإلغاء كان نتيجة لرفض بلغاريا منح الموافقة لمدّه عبر أراضيها، ونتيجة الشروط التعجيزية التي فرضها الاتحاد الأوروبي و المماثلة بالتنفيذ التي تم فهمها كضغوط سياسية للتأثير على الموقف الروسي فيما يتعلق بأزمة شرق أوكرانيا.

ونستنتج مما سبق أنه منذ أن ساءت العلاقات بين روسيا وأوكرانيا لعب الموقع الجيوستراتيجي لتركيا دورا إيجابيا في تطور العلاقات التركية مع روسيا الاتحادية لأن الأخيرة وجدت نفسها مضطرة على المحافظة على علاقات اقتصادية قوية و نافعة مع تركيا؛ فهي تدرك أهمية الموقع التركي كمبرر إلزامي لأنابيب نطقها و غازها الطبيعي إلى القارة الأوروبية لأنها كانت مجبرة على استبدال مكانة أوكرانيا بمكانة تركيا في هذا الشأن؛ لذلك تعرف تركيا و روسيا حجم الخلافات بينهما و تقدّران ضرورة معالجتها و تهميشها و محاولة البحث عن توافق من دون أن تؤثر هذه الخلافات في تطوير علاقتهما الاقتصادية و التجارية، و أكبر مثال على ذلك هو تجاوز البلدين لأزمة إسقاط الطائرة الروسية و عودة علاقاتهما أفضل مما كانت عليه، و متابعة العمل لإتمام مشروع السيل التركي بعد أن توقف.

خامسا. خاتمة البحث

مما سبق نلاحظ أنّ الموقع الجيوستراتيجي لتركيا لعب أدوارا سلبية في العلاقات الروسية التركية في أغلب الأحيان، فكان سببا من أسباب العداء و التوتر بين البلدين في معظم المراحل التاريخية:

فالعلاقات بين العثمانيين و روسيا القيصرية كانت شبه معدومة على كافة الأصعدة، سواء كانت السياسية أم الاقتصادية و يغلب عليها طابع العداء، و الموقع الجيوستراتيجي للدولة العثمانية لعب دورا سلبيا، حيث إنه لم يساهم بتحجيم علاقاتها مع روسيا القيصرية فقط، بل كان سببا رئيسيا ومباشرا لعدد من الحروب التي نشبت و أجدت العداء بينهما ، و تركت ذكريات مريرة في ذاكرة شعبي البلدين.

كما أنّ الموقع الجيوستراتيجي لتركيا كان سببا مباشرا للتوتر و العداء بينها و بين الاتحاد السوفيتي و ذلك بسبب طمع الأخير بالمرمات البحرية و أملة بالسيطرة عليها و على البحر الأسود و تحقيق الانفتاح الاقتصادي له، بالإضافة لذلك يمكننا القول إنّ هذا الموقع كان أداة مساومة بيد تركيا للانضمام لحلف شمال الأطلسي، و بذلك كان سببا غير مباشر في عودة العداوة لعلاقتها مع الاتحاد السوفيتي بعد أن كانت هناك بوادر لتحسنها بعد وفاة ستالين.

لكن بعد انهيار الاتحاد السوفيتي كان دور الموقع الجيواقتصادي لتركيا إيجابيا لأنها قدّمت نفسها كجسر لنقل الطاقة، مما انعكس إيجاباً على علاقات البلدين و دفعهما لتجاوز العديد من المشكلات و الخلافات بين البلدين، خصوصا بعد أن ساءت العلاقات بين روسيا و أوكرانيا، حيث إنّ روسيا الاتحادية وجدت نفسها مضطرة للمحافظة على علاقات اقتصادية قوية و نافعة مع تركيا، فهي تدرك أهمية الموقع التركي كمبرر إلزامي لأنابيب نطقها و غازها الطبيعي إلى القارة الأوروبية لأنها كانت مجبرة على استبدال مكانة أوكرانيا بمكانة تركيا في هذا الشأن.

المراجع باللغة العربية

البيدري خضير مظلوم فرحان، التاريخ المعاصر لإيران و تركيا، العارف للمطبوعات، الطبعة الثانية، بيروت، 2015. خورشيد حسيّن دلي، تركيا و قضايا السياسة الخارجية، منشورات اتحاد الكتاب العرب، دمشق، 1999.

السبعوي عوني عبد الرحمن، علاقات تركيا الخارجية في كتاب خليل أحمد وأخرون، تركيا المعاصرة، الموصل، 1987.

النعمي أحمد نوري، تركيا و حلف شمال الأطلسي، عمان، 1981.

النعمي أحمد نوري، العلاقات التركية الروسية: دراسة في الصراع والتعاون، عمان، 2011.

أؤكتم كرم، تركيا الأمة الغاضبة، ترجمة مصطفى مجدي الجمال، الطبعة الأولى، القاهرة، 2011.

أؤغلو أحمد داؤود، العمق الاستراتيجي: موقع تركيا و دورها في الساحة الدولية، ترجمة محمد جابر تلجي و طارق عبد الجليل، مركز الجزيرة للدراسات، قطر، 2010.

برنار لويس، الغرب و الشرق الأوسط، ترجمة نبيل صبحي، بيروت، 1987. جرائيت أ.ج و تميرلي هارولد، أوربا في القرنين التاسع عشر و العشرين 1789-1950، ترجمة محمد علي أبو درة ولويس إسكندر، الطبعة السادسة، القاهرة.

خولي معمر فيصل سليم، العلاقات الروسية من إرث الماضي إلى آفاق المستقبل، المركز العربي للأبحاث و دراسة السياسات، بيروت، 2014.

رنوفان بيير، تاريخ العلاقات الدولية (القرن التاسع عشر) 1815-1914، تعريب جلال يحيى، القاهرة، 1980.

سولت جيرمي، تقنيات الشرق الأوسط: تاريخ الاضطرابات التي يثيرها الغرب في العالم العربي، ترجمة نبيل صبحي الطويل، الطبعة الأولى، دار الفانس، دمشق، 2011.

سنو عبد الرؤوف، العلاقات الروسية-العثمانية (1878-1687): حرب القرم 1853-1856. في تاريخ العرب و العالم، 1985، بيروت، ص 25-47.

سنو عبد الرؤوف، العلاقات الروسية-العثمانية (1878-1678): مسألة البحر الأسود و الأزمة البلقانية. في تاريخ العرب و العالم، 1985، بيروت، ص 2-26.

شهادة مأمون، البريسترويكا الروسية الجديدة بمفهوم بوتين، الحوار المتمدن، 9/12/2009.

www.ahezar.org/debat/show.art.asp?aid=194542

كيرك جورج، الشرق الأوسط في أعقاب الحرب العالمية الثانية، الجزء الأول، ترجمة سليم طه التكريتي و برهان عبد التكريتي، بغداد، 1990.

نشوفسكي جورج، الشرق الأوسط في الشؤون العالمية، ترجمة جعفر خياط، مراجعة محمود حسين الأمير و إبراهيم أحمد السامرائي، الجزء الأول، مكتبة دار المتنبي، بغداد، 1946.

ملكواي عصام فاعور، تركيا و الخيارات الإستراتيجية المتاحة، بحث مقدم في الملتنقى العلمي: الرؤى المستقبلية العربية و الشركات الدولية، الخرطوم، 2013.

المراجع باللغات الإنكليزية و الفرنسية

BOURGEOIS Rémi, Russie-Turquie : une relation déterminée par l'énergie, Centre Russie. Nei. Visions N 69, Paris, Mars 2013.

Dagenais Lucie France, Les relations Turquie-Russie (1992-2016) : une géopolitique de l'espace Pontique à nouveau sous la loupe, Oservatoire de l'Eurasie, Notes de recherche no 1 | Janvier 2017.

GORIANOW Serge, Le Bosphore et les Dardanelles: Etudes historiques sur la question des détroits, 1921.

Luttwak Edward N, Strategy: The Logic of War and Peace, Press of Harvard University, London, 1987.

العلاقات التركية – الروسية في ظل حكومة حزب العدالة والتنمية

سمية حوادسي*

مقدمة:

تميزت العلاقات التركية – الروسية على مدى خمسة قرون بالعداء التاريخي، وذلك بوجود حروب متتالية بين تركيا العثمانية وروسيا القيصرية، والسبب جغرافي بحت حيث كانت سيطرة العثمانيين على البحر الأسود المتاخم للمياه الدافئة ووقوع روسيا على ضفاف البحار المتجمدة؛ ومن ثم خلال فترة الحرب الباردة، وعلى هذه الخلفية التاريخية من العداء بين الجانبين باتت صورة روسيا في نظر الأتراك صورة العدو، فيما ظلت تركيا بحكم عضويتها في حلف الناتو مصدر قلق وتوتر للأمن القومي الروسي. وهكذا بقيت الهواجس الأمنية هي الحاضر الأقوى في العلاقة بين البلدين إلى أن انهار الاتحاد السوفييتي عام 1991م.

لكن مع وصول حزب العدالة والتنمية للسلطة في تركيا عام 2002م، بدأت مرحلة جديدة من العلاقات التركية – الروسية وذلك نتيجة تغيير السياسة الخارجية التركية بتوظيف "نظرية العمق الاستراتيجي" و"مبدأ تصفير المشاكل" من خلال إقامة علاقات شراكة مع دول الجوار، وهذا ما فعلته من خلال تجاوز الخلافات السياسية المطردة مع روسيا ومحاولة تسريع وتيرة انفتاح علاقات البلدين تجاه بعضهما بعضاً حتى توصلنا إلى تأسيس "مجلس التعاون الاستراتيجي رفيع المستوى"، ثم كرسنا القمة الروسية – التركية التي عقدت في كانون الأول/ ديسمبر 2014م شراكتها في مجالات استراتيجية متعددة.

الهدف من هذه الدراسة هو محاولة فهم مدى التغيير الذي أحدثته القيادة السياسية في تركيا على مسار علاقات البلدين؛ وكيف استطاعت تطوير العلاقات التركية – الروسية في ضوء خلافتها السياسية، وفي ظل التحولات الإقليمية والدولية الراهنة؛ ومن هنا فرضت علينا طبيعة الدراسة طرح الإشكالية التالية: **كيف تتميز العلاقات التركية- الروسية في ظل حكومة حزب العدالة والتنمية وما آفاقها المستقبلية؟** لمعالجة تلك الإشكالية نقوم بصياغة الفرضيات التالية:

- 1- أدى صعود حزب العدالة والتنمية للحكم إلى تبني تركيا لتوجهات جديدة في سياستها الخارجية تجاه روسيا.
- 2- تسعى تركيا إلى لعب دورا أساسيا في سياستها الخارجية من خلال تقوية علاقاتها بدول الجوار .
- 3- كلما تطورت وتحسنت العلاقات بين تركيا وروسيا، كلما توافقت المدرجات الأمنية لكلتا الدولتين.

مباحث الدراسة:

أولا/ الإطار التاريخي والنظري للدراسة

ثانيا/ متغيرات البيئة الداخلية للسياسة الخارجية التركية ومدى تأثيرها على العلاقات التركية - الروسية

ثالثا/ الفواعل الإقليمية والدولية ومدى تأثيرها على العلاقات التركية – الروسية

رابعا/ آفاق العلاقات التركية – الروسية

أولا/ الإطار التاريخي والنظري للدراسة

لفهم طبيعة العلاقات التركية – الروسية، كان لزاما علينا عرضها ضمن مسارها التاريخي وعبر بناء نظري واقعي – ليبرالي وبنائي. وهذا ما سنتطرق إليه في هذا المحور

I / المسار التاريخي للعلاقات التركية – الروسية

شهدت العلاقات التركية – الروسية مسارا تاريخيا تميز بالتوتر والعداء، ويرجع ذلك إلى عدة عوامل منها ما هو جغرافي وما هو ديني قومي، من الناحية الجغرافية كانت روسيا القيصرية تبحث عن المياه الدافئة، أما الثاني فإن روسيا كانت تعد نفسها روما الثالثة والمدافعة عن الجامعة السلافية والأرثوذكسية؛ والتي لم تنس أن العثمانيين هم من أسقطوا روما الثانية "القسطنطينية" عاصمة الإمبراطورية الأرثوذكسية البيزنطية عام 1453م. ومنذ دخول الإمبراطورية العثمانية مرحلة الضعف والتدهور، بداية من القرن الثامن عشر لعبت روسيا القيصرية دورا مهما في تقويض مناطق سيطرتها ونفوذها في القوقاز وآسيا الوسطى والبحر الأسود إلى أن تفككت الدولة العثمانية وقامت الجمهورية التركية في عهد مصطفى كمال أتاتورك عام 1923م، وانتهى الحكم القيصري في روسيا على أيدي البلاشفة عام 1917م¹⁰⁷⁹.

لكن رغم التحسن النسبي في العلاقات بين تركيا والاتحاد السوفييتي في سنوات الجمهورية التركية الأولى قبل بداية الحرب العالمية الثانية عاد الاتحاد السوفييتي مجددا ليشكل تهديدا لأمن تركيا بعد خروجه من الحرب منتصرا وبروزه كقوة عظمى حيث قام بإلغاء معاهدة "الصدقة والحياد" التي تم إبرامها مع تركيا في ديسمبر 1925م، واشترط لتوقيع اتفاقية جديدة أن تقوم تركيا بإعادة اقليمي "قارص" و"أردهان" وطالب بالحصول على قواعد عسكرية في منطقة المضائق، وتعديل معاهدة "مونترنو" التي دخلت حيز التنفيذ في 9 نوفمبر 1936م لتحديد نظام المرور عبر مضائق البحر الأسود، ولهذا قررت تركيا الانحياز إلى الغرب إبان الحرب الباردة، وانضمت إلى حلف شمال الأطلسي "الناتو" عام 1952م، لتصبح الذراع العسكرية المحتملة للغرب في خطوط المواجهة الأمامية للسوفييت ودول حلف "وارسو"¹⁰⁸⁰.

بعد نهاية الحرب الباردة تميزت العلاقات التركية - الروسية بمزيج من التوتر والتعاون في مجالات مختلفة بينهما، فكانت تركيا في مقدمة الدول التي اعترفت بروسيا الاتحادية كوارث للاتحاد السوفييتي وكان ذلك في 24 ديسمبر 1991م، وتم توقيع معاهدة "مبادئ العلاقات بين جمهورية تركيا والاتحاد الروسي" في ماي 1992م¹⁰⁸¹. لكن ما يمكن ملاحظته هنا هو ولادة روسيا الاتحادية لم تحل جملة من المشكلات التي كانت قائمة

¹⁰⁷⁹ - خولي، معمر فيصل، (2014)، العلاقات التركية – الروسية من إرث الماضي وآفاق المستقبل، بيروت، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، ص 7.

¹⁰⁸⁰ - دياب، أحمد، (2016)، أبعاد الصراع التركي – الروسي وتداعياته، السياسة الدولية، العدد 203، ص 3.

¹⁰⁸¹ - خولي، معمر فيصل، (2014)، 9.

بين تركيا والاتحاد السوفيتي سابقا بحث شهدت الفترة الممتدة ما بين 1995م و 1999م نوعا من التوتر والملحوظ وبدأت عوامل الصراع تظهر من جديد ولاسيما مشكلة المضائق خاصة في منطقة البحر الأسود والتنافس على جمهوريات آسيا الوسطى والقوقاز وغيرها. إلا أنه وبعد وصول حزب العدالة والتنمية إلى السلطة في تركيا عام 2002م تغيرت الاستراتيجية التركية تجاه روسيا.

II – المقاربات النظرية المفسرة للعلاقات التركية - الروسية 1- المنظور الواقعي

تركز النظرية الواقعية بصفة عامة على عدة مفاهيم أساسية ويمكن أن نعتبرها الأساس الذي سيساعدنا على فهم جزء كبير من العلاقات التركية - الروسية ودوافع هذه العلاقات وهي القوة Power ، ميزان القوى Balance of Power ، المصلحة الوطنية National Interest والأمن Security.

قامت المدرسة الواقعية بشكل أساسي على دراسة العلاقات الدولية من منظور القوة كأداة لتحليلها وتفسيرها. فهي تنظر إليها على أنها علاقات صراع قوة ومن أجل القوة International relations is a struggle of power and for power. وبناء على ذلك، يعتبر هانس مورغانثو Hans Morgenthau أن علاقات الدول فيما بينها مبنية أساسا على متغير القوة. إذ أن سلوكيات الدول تدفعها حوافز الحصول على مزيد من القوة والتنافس من أجل زيادة قوة كل دولة مهما كانت طبيعة الوسائل المتبعة في ذلك، وبالتالي تكون القوة هنا وسيلة وغاية في نفس الوقت¹⁰⁸². فضلا عن ذلك، يجعل الواقعيون من مفهوم المصلحة الوطنية أساسيا في فهم سلوك الدول الخارجي. ذلك لأن الدول تامة السيادة في علاقاتها مع بعضها البعض تستعمل سياستها الخارجية كوسيلة لتحقيق أهدافها المتعددة والمتنوعة التي تصب كلها في قالب المصلحة الوطنية وفي هذا السياق، يرى هانس مورغانثو أن المصلحة هي المقياس الدائم الذي يمكن على أساسه تقويم وتوجيه العمل السياسي¹⁰⁸³. كما ينظر الواقعيون إلى توازن القوى Balance of Power على أنه الوسيلة الأساسية لتحقيق السلام واستقرار الدول¹⁰⁸⁴. وتضع الواقعية الجديدة أولوية الأمن فوق غيرها من الأهداف الممكنة أو المرجوة. فكل دولة تلعب دورها بما تمليه عليها الاحتياجات الأمنية ومكانتها في نظام توازن القوى بين الدول. وحسب الواقعيين الجدد الهدف الأساسي هو تحقيق أقصى ما يمكن من الأمن القومي، و هم لا ينكرون أهمية القوة العسكرية كمحدد أساسي للتأثير على الدول الكبرى والتحكم في علاقاتها وهذا ما أكده كينيث ولترز Kenneth Waltz في فكرته القائلة بأن الدولة العقلانية هي تلك التي تسعى إلى القوة عندما يكون الهدف الأمني قد تحقق¹⁰⁸⁵.

2- المنظور الليبرالي

يركز المنظور الليبرالي على الأبعاد التعاونية، وعلى التداخل في العلاقات الدولية، وعلى أن زيادة التشابك والتداخل في عملية الاعتماد المتبادل Interdependence بين دولتين أو أكثر يمكن أن يقود إلى تعزيز حالات السلام وتقليص احتمالات الصراع بينهما من خلال تقوية أواصر التفاعلات الثقافية والتنمية الاقتصادية والتجارة الدولية والتقدم التقني، بحيث يركز الاعتماد المتبادل على حرية التجارة وإزالة الحواجز وعلى فكرة أن خلق مصلحة مشتركة من خلال التعاون الاقتصادي بين الأفراد من نفس المنطقة الجغرافية سيؤدي إلى تراجع احتمال نشوب صراعات بين الدول. وما هنا فإن نمو الترابط الاقتصادي يقابله تراجع توسع الدول في الأقاليم المجاورة، ففي عالمنا المعاصر فوائد التجارة والتعاون بين الدول تتجاوز المنافسة العسكرية والسيطرة الإقليمية. فالمستويات المعقدة من الترابط الاقتصادي تضمن تقيد الدول بحيث لا تستطيع أن تتصرف بعوانية دون المخاطرة باحتمال فرض عقوبات اقتصادية من قبل أعضاء آخرين من المجتمع الدولي¹⁰⁸⁶.

3- النظرية البنائية

يعتبر البنائيون أن العلاقات الدولية لا يمكن حصرها بأفعال وتفاعلات عقلية ضمن قيود مادية كما يدعي بعض الواقعيين، أو ضمن قيود مؤسسية على المستويين الدولي والمحلي كما يدعي بعض الليبراليين. فبالنسبة للبنائيين لا يندرج التفاعل بين الدول ضمن المصالح القومية المحددة، ولكن يجب أن يتم إدراكه بصفته نمطا من الأعمال يصوغ الهويات وتعمل هي على صوغه عبر الزمن وتقدم البنائية الاجتماعية - خلافا للمقاربات النظرية الأخرى - نموذجا عن التفاعل الدولي الذي يدرس التأثير المعياري للهيكلية المؤسسية الأساسية وللصلة القائمة بين التغيرات المعيارية وهوية الدولة ومصالحها¹⁰⁸⁷. والمفهوم المركزي للنظرية البنائية في السياسة الدولية هو الهوية، فقبل أن تحدد الدول كيفية الدفاع عن مصالحها بالوسائل المادية والدبلوماسية المتاحة، يجب عليها أولا أن تسعى لفهم طبيعة هذه المصالح في المجتمع الدولي، وذلك من خلال التفاعل مع الأعضاء الآخرين لهذا المجتمع وتطوير انتماءاتهم الهوياتية. فالهويات تؤثر بقوة في المصالح والأفضليات، حيث أن هوية الدولة تعكس أفضلياتها وأفعالها القادمة. وتفهم الدولة الآخرين، بناء على الهويات التي تضفيها عليهم، بينما تقوم - في الوقت نفسه - بإعادة تشكيل هويتها من خلال التعامل الاجتماعي¹⁰⁸⁸.

¹⁰⁸² - جندلي، عبد الناصر، (2001)، التنظير في العلاقات الدولية بين الاتجاهات التفسيرية والنظريات التكوينية، الجزائر، دار الخلدونية للنشر والتوزيع، الطبعة الأولى، ص 146.

¹⁰⁸³ - جندلي، عبد الناصر، (2001)، ص 142.

¹⁰⁸⁴ - دورتي و بالستغراف، جيمس و روبيرت، (1985)، النظريات المتضاربة في العلاقات الدولية، ترجمة وليد عبد الحي، الكويت، كازمة للنشر والتوزيع، الطبعة الأولى، ص 73.

¹⁰⁸⁵ - جندلي، عبد الناصر، (2001)، ص 179.

¹⁰⁸⁶ - بوقارة، حسين، (2012)، السياسة الخارجية: دراسة في عناصر التشخيص والاتجاهات النظرية. للتحليل، الجزائر، دار هومه، ص 169.

¹⁰⁸⁷ - غريفيتش مارتن و أو كلاهان، تيري (2009)، المفاهيم الأساسية في العلاقات الدولية، مركز الخليج. للأبحاث، ص 108.

¹⁰⁸⁸ - Zehfuss, Maja, (2004), *Constructivism in International Relations: The Politics Of Reality*, Cambridge Studies in International Relations, Cambridge University Press, ,p p 40- 41.

ما يمكننا التوصل إليه من خلال ما تم ذكره أنه لا يمكن تفسير العلاقات التركية - الروسية دون اعتماد نقاط قوة كل نظرية من النظريات التي تم ذكرها، بحيث أن نقطة ضعف نظرية تفسرها نقطة قوة النظرية الأخرى فالنظرية الليبرالية تصيف فكرة العولمة الاقتصادية وافتتاح الأسواق وشبكات الاعتماد المتبادل إلى فكرة تعظيم القوة من النظرية الواقعية، واستعادة أمجاد الماضي سيكون وفقا لأفكار القادة الأتراك والروس وهويهم وهو ما تصيفه النظرية البنائية.

ثانيا/ متغيرات البيئة الداخلية للسياسة الخارجية التركية ومدى تأثيرها على العلاقات التركية - الروسية / صعود حزب العدالة والتنمية إلى السلطة

ينتمي حزب العدالة والتنمية إلى الحركات والأحزاب الإسلامية، والتي كانت بدايتها مع حزب النظام الوطني عام 1870م، ثم حزب السلامة الوطني عام 1972م، فحزب الرفاه عام 1983م، وحزب الفضيلة عام 1998م، الذي كان يرأسه نجم الدين أربكان، والذي تم حله بقرار صدر من محكمة الدستور التركية في 22 جوان 2001م، فانقسم قياديو الحزب إلى قسمين حزب السعادة بزعامة محمد رجائي، قوطان Kutan Mehmet Recai وتم تأسيسه في 25 جوان 2001م، وحزب العدالة والتنمية وترعاه رجب طيب أردوغان Recep Tayyip Erdoğan في 14 أوت من نفس العام¹⁰⁸⁹.

من الناحية الأيديولوجية؛ لا يعرف حزب العدالة والتنمية عن نفسه بأنه حزب إسلامي، بل يبتعد عن كل ما قد يفهم منه أن للحزب برنامجا إسلاميا ولا يظهر أية إشارة دينية. فهو يؤكد التزامه بالنظام العلماني وعدم تبنيه لأي توجهات تهدف إلى تطبيق الشريعة الإسلامية، وأنه حزب محافظ معتدل، غير معاد للغرب، يبنى أرسالية السوق، ويسعى للانضمام إلى الاتحاد الأوروبي¹⁰⁹⁰. وعلى مستوى العلاقات الدولية تبني حزب العدالة والتنمية سياسة خارجية يسميها "واقعية" تتسق مع تاريخ تركيا وموقعها الجغرافي خالية من الأفكار المسبقة أو التعسفية وتقوم على مبدأ المصالح المتبادلة. ويلتزم الحزب بإعادة تعريف أولويات سياسة تركيا الخارجية في مواجهة الحقائق الإقليمية والدولية المتغيرة. ويخلق توازن جديد بين هذه الحقائق والمصالح الوطنية. وكان نجاح حزب العدالة والتنمية في مختلف الانتخابات دليل على نجاعة برنامج السياسي¹⁰⁹¹. أحدث وصول حزب العدالة والتنمية إلى السلطة، تحولا عميقا ليس فقط في التوجهات، بل حتى في أصول السياسة المتبعة. حيث أنها المرة الأولى التي يأتي فيها حزب سياسي يحمل مسبقا رؤية مختلفة عن مكانة تركيا وموقعها في الساحتين الإقليمية والدولية ويتعين إدراك إعادة توجيه علاقات تركيا الخارجية في إطار التصور العثماني الجديد استنادا إلى نظرية "العمق الاستراتيجي" التي وضعها وزير خارجية تركيا الأسبق أحمد داود أوغلو والذي جمع بين المعيارين "العمق الجغرافي" الاستراتيجي و"العمق التاريخي" الثقافي لتركيا تحت اسم واحد هو "العمق الاستراتيجي" والفكرة الرئيسية من هذه النظرية أن قيمة أي دولة في العلاقات الدولية تنبع من موقعها الجيو- استراتيجي وعمقها التاريخي، ولهذا فإن تركيا تتميز بالعمق الجغرافي حيث أنها دولة مركزية، كما أنها تعتبر عمق تاريخي يمثل بالإرث العثماني الذي انعكس على واقع الدولة التركية المعاصرة بوجود خليط من العناصر البشرية المختلفة جميعا تلتقي تحت مظلة الدولة التركية، كما أن هذه النظرية تقوم على مجموعة من الاستعدادات والتوجهات الأساسية يقفهما الاستعداد للتصالح مع إرث تركيا الإسلامي في هذا الإطار، يتعين على تركيا أن تمارس دورا أكثر حيوية في السياسة الخارجية، وأن تعتمد القوة الناعمة سياسيا واقتصاديا مع مختلف الدول حيث لتركيا مصالح قومية واستراتيجية¹⁰⁹². وذلك انطلاقا من مجموعة مبادئ وأسس حددها أحمد داود أوغلو عام 2010م في كتابه: "العمق الاستراتيجي: موقع تركيا ودورها في الساحة الدولية"، متمثلة مبدأ التوازن السليم بين الحرية والأمن؛ مبدأ تفسير المشكلات مع دول الجوار أي؛ صفر مشاكل؛ مبدأ التأثير في الأقاليم الداخلية والخارجية لدول الجوار؛ مبدأ السياسة الخارجية متعددة الأبعاد؛ يركز هذا المبدأ على أن العلاقات مع اللابعين الدوليين ليست بديلة عن بعضها البعض، بل هي متكاملة فيما بينها، حيث تسعى تركيا إلى تنمية وتعميق علاقاتها بدول المنطقة، مبدأ الدبلوماسية المتناغمة، مبدأ الأسلوب الدبلوماسي الجديد¹⁰⁹³. وفي نظرة تحليلية لهذه المبادئ والأسس، نستنتج بأن التغيير الهيكلي في علاقات تركيا في منطقة الشرق الأوسط ودول الجوار الجغرافي كان نتيجة أن النخب السياسية في تركيا قامت بإعادة تعريف من "هم" وماذا "يريدون" وبالتالي تم إعادة تعريف مصالح تركيا، فمنذ وصول حزب العدالة والتنمية إلى السلطة جعل خياره الاستراتيجي إعادة دمج تركيا ضمن محيطها الشرق أوسطي وتوجهت نحو إقامة العديد من العلاقات وفي مختلف المجالات وكان أبرزها علاقتها مع "روسيا". واستنادا لمتغيرات النظرية البنائية، يمكننا رد مظاهر هذا التغيير إلى "هوية" و "أفكار" قيادات حزب العدالة والتنمية والكيفية تتفاعل مع بعضها البعض، لتشكل الطريقة التي تنظر بها تركيا لمختلف المواقف وتستجيب لها تبعاً لذلك بما يضمن مصالحها.

وبالنسبة للرؤية الروسية في صعود حزب العدالة والتنمية والتحول في السياسة التركية؛ فقد أكدت دراسات استراتيجية على أن كتابات أحمد داود أوغلو تعتبر أساسا نظريا يفسر توجهات تركيا الخارجية، حيث أن الماضي العثماني، الدين واللغة بوصها قواسم مشتركة بين تركيا وأجزاء كبيرة من جوارها الجغرافي الأمر الذي من شأنه أن يجعل تركيا تسعى إلى دعم المقاتلين الشيشان بكل الوسائل ضد الحكومة الروسية. وطمانة روسا وتبديد مخاوفها، صرح رئيس وزراء تركيا في تلك الفترة عبد الله غول بما يلي "هدفنا أن نظهر للعالم أننا دولة ذات شعب مسلم، نستطيع أن نكون أيضا ديمقراطيا، شفافا، عصريا، ويتعاون مع الجماعة الدولية" ولتأكيد هذا التوجه، قم رجب طيب أردوغان بزيارة روسيا ديسمبر 2002م

¹⁰⁸⁹ - رشوان ، ضياء ، دليل الحركات الإسلامية في العالم، (2006) ، القاهرة، مركز الدراسات السياسية والاستراتيجية، العدد الأول، ص ص 58-59.

¹⁰⁹⁰ - الحروب، خالد ، (2008)، التيار الإسلامي و العلمنة السياسية: التجربة التركية وتجارب الحركات الإسلامية العربية، فلسطين، معهد . أبو لغد للدراسات الدولية، الطبعة الأولى، ص14.

¹⁰⁹¹ - رشوان، ضياء، (2006) ، ص ص 65-66.

¹⁰⁹² - ZiyaÖniş and ŞuhnazYılmaz, (2009) ,Between Europeanization And Euro-Asianism:Foreign Policy Activism In Turkey During The AKP Era. , p 5.

¹⁰⁹³ - داود أوغلو، أحمد ، العمق الاستراتيجي : موقع تركيا ودورها في الساحة الدولية، (2010). دار العربية للعلوم ناشرون، لبنان، بيروت، الطبعة الأولى، ص 612.

البحر الأسود، وبتنفيذ مشروع مد خط أنابيب الغاز "السيل الأزرق-2"، إضافة إلى بروتوكولين حول التعاون في مجال مد خط النفط "سامسون - جيهان" واتفاقية حول بناء أول محطة كهروذرية على الأراضي التركية من قبل الخبراء الروس. وفعلا تم التقارب بين البلدين حتى توصلنا إلى تأسيس مجلس التعاون خلال عام 2010م، والذي سيقوم برسم استراتيجية تطوير العلاقات بينهما وتنسيق تطبيق المشاريع الكبرى في مجال التعاون السياسي، والتجاري، والاقتصادي، والثقافي، والإنساني. فضلاً عن توقيع 17 اتفاقية، منها اتفاقيات التعاون في مجال الطاقة، وأيضاً اتفاقية لإلغاء تأشيرات السفر بين البلدين¹⁰⁹⁸.

لكن ما يجب الإشارة إليه أنه على الرغم من التقارب التركي - الروسي والذي عبرت عنه هذه اللقاءات الدبلوماسية ومختلف على المستويات هناك تباين وتناقض في المواقف تجاه بعض القضايا الأمنية والإقليمية وعلى رأسها الأزمة السورية، الأزمة الأوكرانية. وعلى خلفية إسقاط تركيا للطائرة "سوخوي 24" التي انتهكت المجال الجوي التركي في نوفمبر 2015م شهدت العلاقات بين أنقرة وموسكو توتراً؛ حيث أعلنت رئاسة هيئة الأركان الروسية قطع علاقاتها العسكرية مع أنقرة، إلى جانب فرض موسكو قيوداً على البضائع التركية المصدرة إلى روسيا، وحظر على تنظيم الرحلات السياحية والطائرات المستأجرة المتجهة إلى تركيا. وبدأت بوادر تطبيع العلاقات التركية الروسية عقب إرسال الرئيس التركي رسالة إلى نظيره الروسي، نهاية يونيو 2016م، أعرب فيها عن حزنه حيال إسقاط الطائرة الروسية، وتعاطفه مع أسرة الطيار القتيل. لكن سرعان ما تقدم العامل الأمني في إعادة تطبيع العلاقات بين البلدين بعد الانقلاب الفاشل في تركيا 15 يوليو 2016م وكذلك بعد مقتل السفير الروسي "أندريه كارلوف" في تركيا يوم 19 ديسمبر 2016م إثر هجوم مسلح داخل معرض فني في أنقرة والذي عبرت عنه كل من روسيا وتركيا أنه استهداف للعلاقات الطيبة بينهما¹⁰⁹⁹. لتأتي زيارة بوتين الأخيرة يوم 28 سبتمبر 2017م لتؤكد تحسن علاقات البلدين إلى درجة غير مسبوقة

2- الوضع الاقتصادي التركي والعلاقات الاقتصادية التركية- الروسية

للمتغير الاقتصادي أهمية كبيرة في التأثير على السياسة الخارجية للدولة، وفي سلوك صانع القرار فيها، لأنه يلعب دوراً أساسياً في تحديد قوتها. كان الوضع الاقتصادي المتردي في تركيا أولى التحديات التي واجهت حزب العدالة والتنمية عند تسلمه السلطة. حيث استطاع الحزب عبر السياسة التي انتهجها النهوض بالاقتصاد بعد عقود طويلة من فضائح الفساد والرشاوى. وكانت لهذه السياسة انعكاسات إيجابية على الاقتصاد التركي. وسعيًا لتحقيق أهداف الحزب "استراتيجية عام 2023م" وهي وصول تركيا للمرتبة العاشرة عالمياً، بحيث يصبح حجم اقتصادها تريبونياً دولاراً، وصادراتها 811 مليار دولار، ودخل الفرد فيها 28 ألف دولار. اعتبروا روسيا الخيار الأمثل لتلبية متطلبات هذا الهدف، نظراً لحجم اقتصادها الضخم والمشروعات الواعدة التي تم الاتفاق عليها مؤخراً؛ حيث تمثل تركيا سابع أكبر شريك تجاري، كما أنها الوجهة الأولى للسياح الروس وثاني أكبر أسواق التصدير بعد ألمانيا بالنسبة لشركة غاز بروم المملوكة للدولة الروسية. على الجانب الآخر، تشغل روسيا المركز الثاني بين الشركاء التجاريين الرئيسيين لتركيا¹¹⁰⁰.

فمع وصول حزب العدالة والتنمية إلى السلطة تميزت العلاقات الاقتصادية التركية- الروسية بتوسع حجمها وأبعادها؛ حيث ارتفع حجم التبادل التجاري بين البلدين من 5.031 مليارات دولار في عام 2002م إلى 10.860 مليارات دولار في عام 2004م. ليصل إلى 21.044 مليار دولار خلال عام 2006م وفي عام 370847 مليار دولار في عام 2008م.

وعلى الرغم من عدم التوافق تجاه بعض القضايا الإقليمية لم يؤثر ذلك على العلاقات الاقتصادية للبلدين إذ بلغ معدل التبادل التجاري في نهاية عام 2012م ما يقارب 33.303 مليار دولار، إذ صدرت تركيا إلى روسيا ما قيمته 6.683 مليار دولار، واستوردت منها ما قيمته 26.620 مليار دولار. ليصل خلال عام 2014م إلى ما يقارب 31 مليار دولار وبعد أزمة إسقاط الطائرة الروسية، فرضت روسيا على الأتراك تأشيرة دخول لأراضيها، كما تراجع حجم التجارة البيئية ليصل إلى 27 مليار دولار، وتقلصت الصادرات التركية إلى روسيا بنسبة 60.5% لتقف عند 737 مليون دولار. لترتفع حجم التجارة تدريجياً خلال عام 2017م وحسب وزير التجارة والجمارك التركي بولنت توفنكجي إن العلاقات الاقتصادية الروسية التركية بدأت تعود إلى مستواها السابق، معرباً عن أمله في أن يتمكن البلدان من الوصول بحجم التجارة بينهما إلى 100 مليار دولار خلال عام 2023م¹¹⁰¹.

قطاع الطاقة: تعتبر روسيا المورد الرئيسي لتركيا للغاز الطبيعي حيث تعتمد أنقرة على موسكو في حوالي 60% من الغاز الطبيعي، كما تعتمد تركيا على روسيا في نحو 12% من الواردات النفطية أيضاً. ويقوم البلدان بمشروع مد "السيل التركي" لنقل الغاز الروسي إلى تركيا عبر قاع البحر الأسود ومنها إلى اليونان ثم جنوبي أوروبا، ويتوقع أن تبلغ قدرته التمريرية نحو 63 مليار متر مكعب من الغاز سنوياً عبر 4 خطوط للأنايب.

¹⁰⁹⁸ - نفس المرجع.

¹⁰⁹⁹ - عمان عدنان، (2016)، بعد اعتذار أردوغان: العلاقات التركية - الروسية إلى أين تتجه، تم تصفح الموقع يوم 28 سبتمبر 2017.

<http://www.noonpost.org/content/12590>

¹¹⁰⁰ - نوفل أحمد سعيد وآخرون، أزمة السياسة الخارجية التركية وانعكاساتها على العلاقات التركية - العربية ودور تركيا الإقليمي، (2016)، مركز دراسات الرق الأوسط، الأردن.

¹¹⁰¹ - تركيا وروسيا علاقات وثيقة تتخللها أزمات عابرة، (2016)، وكالة الأناضول، تم تصفح الموقع يوم 25 سبتمبر 2017،

<http://www.aljazeera.net/encyclopedia/events/2016/12/6/%D8%AA%D8%B1%D9%83%D9%8A%D8%A7-%D9%88%D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A%D8%A7-%D8%B9%D9%84%D8%A7%D9%82%D8%A7%D8%AA-%D9%88%D8%AB%D9%8A%D9%82%D8%A9-%D8%AA%D8%AA%D8%AE%D9%84%D9%84%D9%87%D8%A7-%D8%A3%D8%B2%D9%85%D8%A7%D8%AA-%D8%B9%D8%A7%D8%A8%D8%B1%D8%A9>

السياحة: تعد روسيا من أهم الدول التي تعتمد تركيا على عدد سياحها الذين وصل عددهم خلال عام 2014 إلى نحو 4.5 مليون سائح من أصل 36.8 مليون سائح زاروا تركيا خلال العام بنسبة 12.2% لتكون روسيا في المرتبة الثانية بعد السياح الألمان، لكن بعد حادث إسقاط الطائرة الروسية تعرّضت صناعة السياحة التركية لضربة موجعة بسبب حزمة العقوبات المفروضة من موسكو على أنقرة. لتعود وترتفع نسبة الوافدين الروس إلى تركيا خلال عام 2017م بنسبة زيادة بلغت 18% عما كانت عليه عام 2015م¹¹⁰². ما يمكن قوله أن العلاقات الاقتصادية والتجارية التركية – الروسية استمرت في تصاعد نسبي على الرغم من بعض التوترات الدبلوماسية والسياسية بينهما.

وهذا ما يؤكد رواد المنظور الليبرالي – الليبرالية التجارية - الذين يشددون على أهمية الاعتماد الاقتصادي المتبادل بين الدول في توجيه سياستها الخارجية نحو التعاون، حيث يؤدي ذلك لوجود علاقات تأثير وتأثر بين الدول والذي يؤدي بدوره إلى تنظيم سياسة خارجية تخدم المصالح المشتركة وتستبعد استخدام القوة.

وتأسيساً على ذلك، يمكن القول أن كل من تركيا روسيا تربطهما شبكة من الارتباطات الاقتصادية، والتكاليف المرتفعة لفك هذه الارتباطات ستقلق الحوافز من استعمال القوة. رغم اختلاف مواقف كل منها تجاه بعض القضايا الإقليمية.

ثالثاً/ الفواعل الإقليمية والدولية ومدى تأثيرها على العلاقات التركية - الروسية

من الطبيعي أن تتأثر العلاقات بين البلدين بالبيئة المحيطة بها سواء كانت إقليمية أو دولية. كذلك هي العلاقات التركية – الروسية .

I/ الفواعل الدولية ومدى تأثيرها على العلاقات التركية - الروسية 1- الولايات المتحدة الأمريكية

تذهب الولايات المتحدة الأمريكية بأن التقارب التركي –الروسي يتعارض مع مواقفها ومصالحها في المنطقة، حيث يؤدي هذا التقارب إلى تراجع للنفوذ الأمريكي وهو ما يشكل خسارة استراتيجية نوعية لها، وهذا ما أكدته المتحدث باسم وزارة الخارجية الأميركية: إن أميركا “مذهولة” من هذا التقارب؛ ما يوحي بأن الأتراك تصرفوا -هذه المرة- بعيداً من أي مشاورات مع حليفهم الأميركي، الذي توترت العلاقات معه، في السنوات الأخيرة؛ نتيجة تنذّب سياسته تجاه الأتراك والأكراد والأوروبيين، ومماطلته في طلبات تركيا لإقامة منطقة أمنة على حدودها مع سورية. الأمر الذي قد يدفعها إلى لتحريك بعض القضايا لتقويض استقرار تركيا كإثارة القضية الأرمنية بتبني مزاعم الأرمن، وأيضاً دعم الموقف اليوناني إزاء استقلالية قبرص، فضلاً عن سحبها لطموحات تركيا وعرقلتها لدخولها إلى الاتحاد الأوروبي.

لكن على طرف المعادلة الآخر فإن موسكو سياسياً تُبدي اهتماماً كبيراً بزعة الاستقلالية في السياسة الخارجية التركية عن الولايات المتحدة، وقد تنبّهت موسكو لهذا منذ أن رفض البرلمان التركي السماح باستخدام الأراضي التركية لغزو العراق في 2003م، كما أن عدم دعم تركيا المباشر للعقوبات ضد روسيا بعد الأزمة الأوكرانية واختلافها مع واشنطن تجاه الوضع في سوريا يؤكد نزعة الاستقلالية. فسياسات تركيا لا تتفق تماماً مع سياسات الولايات المتحدة الأمريكية في المنطقة؛ وحسب "المنظور الواقعي" أن تركيا ستتبني سياسة المصلحة الذاتية¹¹⁰³.

2- الاتحاد الأوروبي

شكل تطور العلاقات الروسية - التركية اهتماماً خاصاً عند الأوروبيين، حيث ترى أوروبا بأن تركيا تسعى من خلال هذا التقارب لتغيير توازن القوى في المنطقة من خلال إحداث تعاونات عسكرية واقتصادية متينة مع روسيا والتي يعتبرها الاتحاد الأوروبي الفاعل الأكثر خطورةً على المصالح الأوروبية الاستراتيجية؛ فالتوافق التركي - الروسي التام يعني خسارة الغرب في المعادلة السورية بالإضافة إلى الضغط الاقتصادي الذي قد يتعرض له من تركيا التي قدمت بديل لروسيا في نقل غازه نحو أوروبا الشرقية، تركيا، كانت دائماً محورا في الغاز والبتترول يسمح للأوروبيين بالاعتماد بشكل أقل على روسيا. فعن طريق تركيا يصل البترول القادم من العراق وبحر قزوين، وأيضاً في نفس الوقت يصل الغاز عبرها من بحر قزوين. ومن هنا ترى العديد من الدراسات حول الاتحاد الأوروبي يجب على الاتحاد أن يدرك ما وراء المصالح المشتركة الاقتصادية، السياسية والأمنية لهذا التقارب¹¹⁰⁴.

3- حلف الناتو

تدرك تركيا أن حلف الناتو صوت ضد موقفها في القضية السورية، حيث مالت أنقرة إلى فكرة مواجهة التدخل الروسي ، وإقامة منطقة أمنة للمعارضة واللادين شمال سوريا كما ان موقف حلف الناتو على حادثة إسقاط الطائرة الروسية جاء ضد التوقعات التركية، وهو أن أنقرة أخطأت بإسقاط الطائرة، وما كان يجب أن تصل الأمور إلى هذا الحد، ثم طالب الحلف بعد ذلك بحلّ المشكلة ودياً، وتحسين العلاقة وعدم توتيرها مع روسيا في القضية السورية تحديداً.

لكن رغم ذلك فإن عضوية تركيا في حلف شمال الأطلسي وما تفرضه هذه العضوية من التزامات واستحقاقات على الجانب التركي الالتزام بها، والتي من الممكن أن تتعارض مع المصالح والأهداف الروسية حيال بعض قضايا المنطقة، فعلى سبيل المثال السياسة التركية في منطقة البحر الأسود واشترائها في مشاريع بحر قزوين وخطط إمدادات الطاقة المنطلقة من أدريجان وجورجيا نحو أوروبا، ربما لن تجد هذه السياسة قبولاً

¹¹⁰² - عمان عدنان، (2016).

¹¹⁰³ - طلعت محمد، (2013).

¹¹⁰⁴ - عامر عادل، (2015)، العلاقات التركية الروسية في ضوء المستجدات الجديدة، تم تصفح الموقع يوم 25 سبتمبر 2017،

<https://pulpit.alwatanvoice.com/articles/2015/11/29/386052.html>

روسياً في ضوء المسعى الروسي لتعزيز نفوذه في تلك المناطق¹¹⁰⁵.
II/الفواعل الإقليمية ومدى تأثيرها على العلاقات التركية – الروسية
1- أوكرانيا

تمثل الموقف التركي الأولي من الأزمة الأوكرانية بعد قيام قوات عسكرية روسية بدخول شبه جزيرة القرم في مارس 2014م- في الدعوة لحل الأزمة الأوكرانية من خلال اتحاد سياسي داخلي وتطبيق حزمة إصلاحات اقتصادية شاملة. وتلخص موقف أنقرة من الأزمة في إعلانها الوقوف الكامل مع وحدة الأراضي الأوكرانية ورفض أي تدخل روسي؛ وهو ما شكّل موقفاً استباقياً حاسماً ضد التدخل الروسي في أوكرانيا التي ترى فيها تركيا منطقة عازلة طبيعية مع روسيا. إضافة إلى العمل بكل قوة لمساندة الوجود التاريخي لتتار القرم، ومحاولة منع تحويل منطقتهم إلى ساحة تصارع القوى العالمية. لكن تركيا رفضت مشاركة الاتحاد الأوروبي في فرضه عقوبات اقتصادية على روسيا؛ قائلة إنها ليست عضواً في الاتحاد حتى تلزم بمواقفه، كما أن العقوبات تحرمها من استغلال فرص اقتصادية كبيرة مع روسيا¹¹⁰⁶.

2- سوريا

حين تفجرت الأزمة السورية في مارس 2011م، حافظت روسيا على موقفها الراض بشدة لإسقاط نظام بشار الأسد قائلة إنه صاحب السيادة والشرعية، ووقفت سندا دولياً له فمنعت تبني أي قرار ضده في مجلس الأمن الدولي، وعارضت أي تدخل عسكري لإزاحته بالقوة، كما حذرت تركيا باستمرار من دعمها للمعارضة السورية المسلحة. وعلى النقيض من موسكو، أيدت أنقرة المعارضة السورية وطالبت الأسد بالتناحي بعد المجازر التي نفذها ضد شعبه، وذلك إثر فشل الجهود التي بذلتها في بداية الأزمة. لإقناع الأسد بتنفيذ إصلاحات جوهرية تستجيب للمطالب الشعبية والاحتجاجات الغاضبة.

وبعد اشتداد المعارك بين القوات النظامية السورية وكتائب المعارضة واقتربها من الحدود التركية تطور الموقف التركي بدعوة الناتو لنشر صواريخ باتريوت كإجراء دفاعي احتياطي، وهي الخطوة التي رفضتها موسكو ورأت أنه لا مبرر لها. لكن أنقرة ردت بأن "نشر الباتريوت لا يعني روسيا لأن الهدف منها هو الدفاع عن أمن تركيا، ومن الخطأ أن تتدخل روسيا في شأن تركي داخلي". ولقد زادت حدة التوترات بين البلدين بشأن الأزمة السورية حين تدخلت روسيا عسكرياً إلى جانب النظام السوري، وبدأت في 30 سبتمبر/أيلول 2015- شن غارات جوية على مواقع المعارضة السورية المسلحة المدعومة من أنقرة.

وتعليقاً على هذا التطور قال الرئيس التركي رجب طيب أردوغان إن هذه الضربات "غير مقبولة" وإن موسكو ترتكب "خطأ جسيماً" بهذا التدخل، كما أكد رئيس وزرائه أحمد داود أوغلو أن التدخل الروسي "يصعد الأزمة" في سوريا. وضمن الملف ذاته، ترفض تركيا الدعم الذي تقدمه موسكو لأكراد سوريا الذين يحملون بإقامة دولة غرب كردستان، وتقول أنقرة إنها لن تقف مكتوفة الأيدي تجاه ذلك، باعتبار أن دولة كردية على حدودها الجنوبية من المحرمات السياسية لأن عدواها القومية قد تصل من جديد إلى ديار بكر معقل الأكراد في تركيا. كما تندد أنقرة بالقصف الروسي على منطقة جبل التركمان غربي سوريا¹¹⁰⁷.

ولكن رغم الخلاف القوي بين البلدين في الملف السوري فإن الطرفين حرصا على عدم إغلاق قنوات الحوار بينهما واستمرت اللقاءات على عدة مستويات.

ثالثاً/ الأفاق المستقبلية للعلاقات التركية – الروسية

رغم العداء التاريخي الذي استمر قروا بين روسيا القيصرية والدولة العثمانية، والتوتر السياسي بين وراثيهما الاتحاد السوفياتي والجمهورية التركية خلال فترة الحرب الباردة، شهدت العلاقات التركية -الروسية في ظل حكومة حزب العدالة والتنمية تطوراً ملحوظاً نحو التنسيق التعاون على الرغم من اختلاف مصالحهما بشأن العديد من القضايا والملفات كالقضية الأوكرانية والجورجية، القضية القبرصية وصولاً للانقلاب في مصر، والأزمة السورية. فروسيا ترى في تركيا دولة إقليمية صاعدة ذات ثقل ديمغرافي وتمتاز بموقعها الاستراتيجي وفي حين ترى تركيا روسيا على أنها دولة كبرى، ودورها فاعل في الجماعة الدولية، كما أنها دولة طاقوية بامتياز.

وبعد دراستنا وتحليلنا لمختلف المتغيرات المحلية والإقليمية والدولية التي تحكم علاقات الطرفين نرجح في المستقبل القريب والمتوسط، استمرار الوضع القائم والمتسم بالتحسن، التطور والتقارب نحو إقامة علاقات سياسية، اقتصادية واستراتيجية قوية تخدم مصلحة الطرفين ونبني وجهة نظرنا هذه انطلاقاً من مجموعة من المتغيرات

1- سبق أن توقع الكثيرون توتر العلاقة على خلفية حادث إسقاط الطائرة الروسية خلال عام 2015م بالإضافة إلى الخلافات في الرؤى السياسية والعسكرية التي تبنتها كل دولة على حدى تجاه حل الأزمة السورية آنذاك، كذلك روسيا مقتل السفير الروسي "أندريه كارلوف" لدى تركيا. غير أن ردود الفعل الروسية كانت دبلوماسية ولم يساهم في قطع العلاقات بين البلدين.

2- انسحاب بريطانيا من الاتحاد الأوروبي، ومؤشرات انهيار هذا التحالف الذي طالما سعى لابتزاز أنقرة في مقابل انضمامها له طيلة السنوات الماضية، كان له دور في تحول السياسة الخارجية التركية، حيث وجدت أنقرة نفسها (وحيدة) حال انهيار هذا الاتحاد، فضلاً عن تآزم الموقف

¹¹⁰⁵ - حمدان خيرى، (2016)، حلف الأطلسي والتقارب التركي – الروسي، تم تصفح الموقع يوم 26- سبتمبر 2017،

<http://rawabetcenter.com/archives/31224>

¹¹⁰⁶ - الرنتيسي محمد سمير، (2014)، العلاقات التركية-الروسية: مستقبل التعاون الاقتصادي والخلاف السياسي، تم تصفح الموقع يوم 26 سبتمبر 2016،

<http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2014/12/2014121111183844925.html>

¹¹⁰⁷ - الرنتيسي محمد سمير، (2014).

الحدودي في سوريا، والجبهات المفتوحة مع إيران والأكراد، فما كان منها إلا البحث عن حليف جديد - خاصة مع فقدان الثقة في الحليف الأمريكي بعد صعود دونالد ترامب للحكم - يحقق لها مصالحها ويضمن لها أن تكون بمأمن عما يدور حولها من صراعات، ومن ثم كان التوجه التركي إلى روسيا.

يواجه حلف الناتو صعوبات أكبر مع مجيء الرئيس الأمريكي دونالد ترامب، الذي يقول إنه أصبح قديماً ولا حاجة له، وان على الدول الأوروبية أن تتحمل كلفة حماية نفسها عسكرياً، فإذا أرادت الحماية الأمريكية فعلها ان تدفع حصتها لأمريكا وليس العكس، وهذا كله يضع السياسة التركية في خيار الاستقلال عن أوروبا أكثر من ذي قبل¹¹⁰⁸.

3-تحسين العلاقات التركية - الروسية سيساهم بشكل كبير في الوصول إلى نقاط مشتركة بشأن حل الأزمة السورية، وهو ما ينعكس إيجاباً بالهدوء النسبي على الحدود السورية التركية، وهو ما يصب في صالح الشعب التركي.

4-يؤكد المراقبون للعلاقات التركية -الروسية أن الروابط الاقتصادية هي المحدد الأكبر للعلاقات بين البلدين، والركن الذي يمنع من تأزمها أو تدهورها بشكل دراماتيكي، خاصة في ظل وجود هيئة للتعاون المشترك تسمى "المجلس الأعلى للتعاون التركي الروسي".

يؤسس التحليل المرتكز على فرضيات المنظور الواقعي على ضرورة التركيز على متغير المصلحة فهو الأساس الذي اعتمد عليه الواقعيون في تفسير سلوك الدول. فتركيا في ظل حكومة حزب العدالة والتنمية أرادت تحقيق أهداف ذات صلة مباشرة بتحقيق المصالح القومية التي استقرت عليها قرارات سياستها الخارجية، وهي مرتبطة بالأهداف التي يصبوا قادة حزب العدالة والتنمية إلى تحقيقها من خلال الأسس، الوسائل، والأليات التي اعتمدها وزير خارجية تركيا أحمد داود أوغلو في كتابه "العمق الاستراتيجي" وذلك بواسطة امتلاك القوة العسكرية الاقتصادية، والثقافية. كما أن تركيا تأمل في الحصول على مكانة قوية وبارزة في منطقة الشرق الأوسط، فسياسة تحقيق النفوذ تمثل إحدى السبل التي تستخدمها سياسات الوضع القائم لتحقيق أهدافها في محاولة منها لمجابهة النفوذ الأمريكي والأوروبي في منطقة الشرق الأوسط، والتحرر من المظلة الغربية، الأمر الذي من شأنه أن يضمن لها استقلالها والذي يعني مدى قدرة تركيا على تجنب سيطرة الدول الأخرى على توجهاتها وقراراتها وهذا ما يضمن أمنها حسب "رواد المنظور الواقعي" أما بالنسبة للنفوذ فيعني قدرتها على ممارسة التأثير والتأثر في بيئتها سواء على السياسات الخارجية للدول الأخرى في إطار العلاقات الثنائية بها بما فيها روسيا أو في إطار القرارات الجماعية في إطار منظمة حلف شمال الأطلسي. فأكثر الدول قدرة على التأثير في بيئتها تكون الأكثر فعالية في متابعة وتحقيق مصالحها.

وفي طرح هذا السيناريو يمكن لنا الاستعانة بفرضيات المنظور الليبرالي - الليبرالية التجارية- حيث يرى رواد هذه النظرية بأن درجة عالية من الاعتماد المتبادل تؤدي إلى تعاون أكبر بين الدول، ويدعم الاستقرار بينهما وهذا ما ينطبق على العلاقات التركية - الروسية. بالإضافة إلى "النظرية المؤسساتية" التي تذهب إلى أهمية المؤسسات في تعزيز التعاون والمصلحة المشتركة كوجود مجلس التعاون رفيع المستوى، كذلك لجان ومجالس الأعمال، كما أن روسيا عضو في منظمة المؤتمر الإسلامي التي تعتبر فيها تركيا عضوا رئيسياً.

خاتمة

وختاماً لهذه المداخلة يمكننا القول بأن التطور الحالي للعلاقات التركية - الروسية نحو التقارب والتفاهم جاء نتيجة تراكمات كثيرة ومتغيرات داخلية، إقليمية ودولية لكلا الطرفين وتعبيراً عن نظرة تركية وروسية مغايرة عما كانت عليه قبل صعود حزب العدالة والتنمية إلى السلطة عام 2002م؛ فمتتبع للعلاقات التركية - الروسية يستطيع أنها يقول شاملة لجميع أسباب إقامة العلاقات فهي تشمل على تفسير المصلحة في العلاقات الدولية. وهو سبب إقامة العلاقات بين البلدين، وعلى مفهوم الاعتماد المتبادل. حيث إن كلا من تركيا وروسيا تعتمد على الأخرى في عدة جوانب، أهمها الاقتصادية، الأمنية والعسكرية.

قائمة المراجع

- 1-بوقارة، حسين،(2012)، السياسة الخارجية : دراسة في عناصر التشخيص والاتجاهات النظرية . للتحليل، الجزائر، دار هومه.
- 2- جندلي، عبد الناصر،(2001)، التنظير في العلاقات الدولية بين الاتجاهات التفسيرية والنظريات التكوينية، الجزائر، دار الخلدونية للنشر والتوزيع، الطبعة الأولى.
- 3-دورتي و بالسغراف، جيمس و روبيرت،(1985)، النظريات المتضاربة في العلاقات الدولية، ترجمة وليد عبد الحي، الكويت، كازمة للنشر والتوزيع، الطبعة الأولى.
- 4-دياب، أحمد،(2016)، أبعاد الصراع التركي - الروسي وتداعياته، السياسة الدولية، العدد 203 -
- 5-خولي، معمر فيصل،(2014)، العلاقات التركية - الروسية من إرث الماضي وآفاق المستقبل، بيروت، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات
- 6-غريفيتش مارتن و أو كلا هان، تيري (2009)، المفاهيم الأساسية في العلاقات الدولية، مركز الخليج . للأبحاث.
- 7-رضوان، ضياء، دليل الحركات الإسلامية في العالم،(2006)، القاهرة، مركز الدراسات السياسية والاستراتيجية، العدد الأول.
- 8- الحروب، خالد، (2008)، التيار الإسلامي والعلمنة السياسية: التجربة التركية وتجارب الحركات الإسلامية العربية، فلسطين، معهد . أبو لغد للدراسات الدولية، الطبعة الأولى.
- 9-داود أوغلو، أحمد، العمق الاستراتيجي : موقع تركيا ودورها في الساحة الدولية،(2010). الدار العربية للعلوم ناشرون، لبنان، بيروت، الطبعة الأولى.
- 10 -طبي لحسن،(2015)، السياسة الخارجية التركية بين البعد الديني والبعد العلماني فترة حكم حزب العدالة والتنمية، مذكرة مقدمة لنيل شهادة

¹¹⁰⁸ - غول محمد زاهد(2017)، آفاق العلاقات التركية - الروسية وطموحاتها، تم تصفح الموقع يوم 26سبتمبر 2017،

<http://www.alquds.co.uk/?p=670824>

ماجستير في العلوم السياسية والعلاقات الدولية، جامعة الجزائر 3.

- 11- طلعت محمد،(2013)، العلاقات التركية-الروسية مجالات التقارب وقضايا الخلاف، تم تصفح الموقع يوم 25 سبتمبر 2017،
<http://rouyaturkiyyah.com/%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D8%A7%D9%82%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B1%D9%83%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A%D8%A9-%D9%85%D8%AC%D8%A7%D9%84%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%82-3/>
- 12 - عمان عدنان،(2016)، بعد إعتذار أردوغان: العلاقات التركية – الروسية إلى أين تتجه، تم تصفح الموقع يوم 28 سبتمبر 2017 .
<http://www.noonpost.org/content/12590>
- 13- نوفل أحمد سعيد وآخرون، أزمة السياسة الخارجية التركية وانعكاساتها على العلاقات التركية – العربية ودور تركيا الإقليمي،(2016)، مركز دراسات الرق الأوسط، الأردن.
- 14 -تركيا وروسيا علاقات وثيقة تتخللها أزمات عابرة،(2016)، وكالة الأناضول، تم تصفح الموقع يوم 25 سبتمبر 2017،
<http://www.aljazeera.net/encyclopedia/events/2016/12/6/%D8%AA%D8%B1%D9%83%D9%8A%D8%A7-%D9%88%D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A%D8%A7-%D8%B9%D9%84%D8%A7%D9%82%D8%A7%D8%AA-%D9%88%D8%AB%D9%8A%D9%82%D8%A9-%D8%AA%D8%AA%D8%AE%D9%84%D9%84%D9%87%D8%A7-%D8%A3%D8%B2%D9%85%D8%A7%D8%AA-%D8%B9%D8%A7%D8%A8%D8%B1%D8%A9>
- 15 - عامر عادل،(2015)، العلاقات التركية الروسية في ضوء المستجدات الجديدة، تم تصفح الموقع يوم 25 سبتمبر 2017،
<https://pulpit.alwatanvoice.com/articles/2015/11/29/386052.html>
- 16- حمدان خيرى،(2016)، حلف الأطلسي والتقارب التركي – الروسي، تم تصفح الموقع يوم 26- سبتمبر 2017،
<http://rawabetcenter.com/archives/31224>
- 17- الرنتيسي محمد سمير،(2014)، العلاقات التركية-الروسية: مستقبل التعاون الاقتصادي والخلاف السياسي، تم تصفح الموقع يوم 26 سبتمبر 2016،
<http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2014/12/201412111183844925.html>
- 18- غول محمد زاهد(2017)، آفاق العلاقات التركية – الروسية وطموحاتها، تم تصفح الموقع يوم 26 سبتمبر 2017،
<http://www.alquds.co.uk/?p=670824>

19 Zehfuss, Maja,(2004), Constructivism in International Relations :The Politics Of Reality, Cambridge Studies in International Relations, Cambridge University Press.

20-ZiyaÖniş and ŞuhnazYılmaz,)2009(,Between Europeanization And Euro-Asianism:Foreign Policy Activism In

Turkey During The AKP Era, , p 5.